

СРПСКИ ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ ЗБОРНИК, Књ. ХІХ

INSTITUT DE LA LANGUE SERBOCROATE

RECUEIL DE DIALECTOLOGIE SERBE

№ XIX

Rédacteur

MIHAÏLO STEVANOVIĆ

Membre de l'Académie

Directeur de l'Institut de la langue serbocroate

TRAITÉS MATÉRIAUX

BEOGRAD

1972.

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

СРПСКИ ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ ЗБОРНИК

КЊИГА XIX

Уредник

Академик *МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ*,
директор Института за српскохрватски језик

Srpski dijalektološki zbornik
v. 19

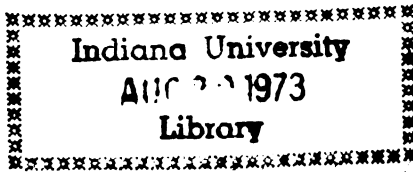
РАСПРАВЕ И ГРАЂА

БЕОГРАД

1972.

СК

PG 1387
. A2 S77
v. 19

Српскохрватски језик

На основу мишљења Републичког секретаријата за културу СРС, број 413-97/73-02 од 6. II 1973. године, ова књига ослобођена је плаћања посебног републичког пореза на промет производа и услуга у промету.

Издаје: Институт за српскохрватски језик, Београд, Кнез-Михаилова 35

Штампа: Издавачка установа „Научно дело“, Београд, Вука Караџића 5

9-11-73

САДРЖАЈ

- 1) Радоје Симић: Лезачки говор 1
- 2) Мирослав Николић: Говор Горобиља 619

РАДОЈЕ СИМИЋ

ЛЕВАЧКИ ГОВОР

Овај рад одбрањен је као докторска дисертација на Филолошком факултету у Београду, 24 XII 1971, пред комисијом коју су чинили акад. проф. др Михаило Стефановић, проф. др Асим Пецо и проф. др Душан Јовић

*Посвећено
успомени на моју мајку
Живану*

Са захвалношћу се сећам свих оних људи који су ми с љуно разумевања излазили у сусрет и несебично ми помагали на штерену. Међу њима је не мали број њросвејних радника, као њир. Милован Глишић, ѡроф., из Оја-рића, зајим учииељи и насћавници из Бѡлушића, Лейојевића, Драгошевца и других села. Посебно ме је изненадило гостѡѡримсћиво и оѡвореносћ већег броја домаћина, који су ме ѡримили у свој дом, шћрудећи се чак да ми боравак у својој кући учине и корисним и ѡријайним. Најживље се сећам баба-Даре и чика-Свејше Милосављевића из Крушевице и њихових укућана, зајим деда-Сћанимира Симића рођ. у Доброселци, а одсељеног у Богалинце, онда Веље Ракића из Дубраве и његове родбине у Моѡрићу, Барама и Силевци, Милосије Радојевић из Слајина, Радомира Миљковића из Рај-ковића, ѡријайељ-Милорада из Надрља, Сћанојла Марковића из Кара-новца, Луке Николића из Калудре, и многих других.

Посебну захвалносћ дугујем колегинци Драгани Мришевић, асисћенћу Одсека за јужнословенске језике, која је рад у целосћи ѡрочићала ѡре шћамћања и учинила ми низ веома корисних ѡримедби. Рад је чћћала и колегинци Милица Радовић-Тешић, асисћенћ Инсћићуића за срћско-хрвајски језик. На шћешком и незахвалном ѡслу око коригирања шћексћа несебично ми је ѡмогао колега Мирослав Николић, асисћенћ Инсћићуића за срћскохрвајски језик, чће ме је, а и значајним ѡримедбама, веома задужио.

И најзад, слагање и оћрема књиге, дело су вишемесечног шћруда и несебичног залагања двојице људи чћа умешносћ у ѡслу и смисао за сарадњу морају изазваји дивљење свих оних који бар донекле ѡознају шћешину словослагарског ѡзива. То су другови Пећканић Милинко и Сироић Бранимир, радници шћамћарије „Научно дело“, и моји ѡријайељи.

Радоје Симић

СА Д Р Ж А Ј

	Страна
ПРЕДГОВОР	15
ПОДАЦИ О ГОВОРУ ЛЕВЧА У ДОСАДАШЊОЈ НАУЧНОЈ ЛИТЕРАТУРИ	16
МЕТОДОЛОШКЕ НАПОМЕНЕ	18
СКРАЂЕНИЦЕ	24

У в о д

ЛЕВАЧ — ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ И ИСТОРИЈАТ НАЗИВА	28
ФОРМИРАЊЕ И САСТАВ СТАНОВНИШТВА	32

І део

Г Л А С О В И И А К Ц Е Н Т

А. ПРОЗОДИЈСКИ СИСТЕМ

1. ПРИРОДА АКЦЕНТА И КВАНТИТЕТА	43
а) <i>Крайки акцен̄ти</i>	43
б) <i>Дуги акцен̄ти</i>	44
в) <i>Неакцен̄тована дужина</i>	45
г) <i>Однос левачких акцен̄ата и времена „ийичиној“ косовско-ресавској акцен̄туацији</i>	45
2. МЕСТО АКЦЕНТА	46
а) <i>Крайки акцен̄ти</i>	47
Акцентске прилике на ултима	47
Преношење на кратку пенултиму	47
Преношење на дугу пенултиму	51
Акцентске прилике ван ултима	54
б) <i>Дугосилазни акцен̄ти</i>	57
с) <i>Место дугоузлазног акцен̄та</i>	59
<i>О квантитетским алтернацијама у неакцен̄тованим слоговима</i>	61
3. АКЦЕНТ РЕЧИ И МЕЛОДИЈА РЕЧЕНИЦЕ	64
Б. ФОНЕТСКЕ ОСОБИНЕ ГЛАСОВА И ФОНОЛОШКИ СИСТЕМ	
ИЗГОВОР ВОКАЛА	65
Глас р	71
„Дифтонгизација“ и њен фонолошке егзистенције дифтонга	73

О ИЗГОВОРУ КОНСОНАНАТА	81
<i>Глас ј</i>	81
1. <i>Глас ј на почетку речи</i>	81
2. <i>Глас ј у средини речи</i>	84
У међувокалском положају	84
Глас ј иза консонаната	101
Изговор удвојеног гласа <i>ј</i>	103
Глас <i>ј</i> испред консонаната	103
3. <i>Глас ј на крају речи</i>	104
<i>Фонеме ф и в</i>	108
1. <i>Изговор сугласника в</i>	108
2. <i>О проблему фонеме ф</i>	110
3. <i>Однос ф : в</i>	112
4. <i>Суйсџиџанџи групе хв</i>	113
Фонема <i>н</i>	113
<i>Пићање фонетске и фонолошке егзистенције гласа х</i>	114
<i>Африкаџе</i>	119
<i>О фонолошкој вредности гласа в</i>	119
<i>Палаљалне африкаџе</i>	120
<i>Варирање артикулације консонаната у саниџију</i>	122
<i>О проблему десоноризације звучних сугласника</i>	126

В. ПРИНЦИПИ ФОНОЛОШКЕ ДИСТРИБУЦИЈЕ

ДИСТРИБУЦИЈА ВОКАЛА	130
а) <i>Суйсџиџиџије</i>	130
<i>О заменицима гласа в</i>	130
<i>Вокализација сонаната</i>	133
<i>Неисџиџано а</i>	133
<i>Суйсџиџиџије вокала</i>	134
1. <i>Вокал а</i>	134
2. <i>Вокал в</i>	136
3. <i>Вокал и</i>	140
4. <i>Вокал о</i>	143
5. <i>Вокал у</i>	145
<i>Уирошћавање вокалских група</i>	147
1. <i>Регресивна асимилација</i>	148
2. <i>Прогресивна асимилација</i>	152
3. <i>Сажимање вокала</i>	152
б) <i>Појаве које немају карактер суйсџиџиџије</i>	156
<i>Елизје вокала</i>	156
<i>Редукије вокала</i>	160
1. <i>Афереза</i>	160
2. <i>Синкопа</i>	162
3. <i>Апокопа</i>	165
<i>„Покрејни“ вокали</i>	167
<i>Хайлологије</i>	173
ПРИНЦИПИ ДИСТРИБУЦИЈЕ КОНСОНАНАТА	174
I. <i>Судбина неких консонантских група</i>	174
II. <i>Консонанти на почетну речи</i>	175
III. <i>Ремећење дистрибуционих принципа у медијалној позицији</i>	178
а) <i>Суйсџиџиџије</i>	178

1. О суйсїиїуцијама на йринцију асимилација	178
Асимилација по звучности	178
Асимилација по месту и начину творбе	179
Африкатизација	182
Јотовање сугласника	186
Поремећаји алтернација успостављених јотовањем	186
а) Аналошко успостављање односа <i>йал.</i> : <i>нейал.</i> конс.	186
б) Умекшавањем консонаната у вези са заменицима <i>Ѣ</i>	189
в) Елиминисање алтернација успостављених јотовањем	192
Алтернације успостављене палатализацијама	193
2. Суйсїиїуције настале дисимилацијама	198
Дисимилација консонаната у контакту	198
Дисимилација на одстојању	201
3. Остале суйсїиїуције консонаната у медијалној позицији	202
б) Појаве које немају карактер суйсїиїуција	202
1. Губљење сугласника и уйрошћавање сугласничких група	202
а) Сугласници <i>й</i> и <i>б</i>	203
б) Сугласници <i>й</i> и <i>д</i>	203
в) Фрикативи <i>с</i> , <i>з</i> , <i>ш</i> и <i>ж</i>	208
г) Сонант <i>в</i>	209
д) Сонанти <i>р</i> и <i>л</i>	212
ђ) Велари <i>к</i> и <i>г</i>	213
е) Остали случајеви губљења сугласника	214
2. Умекшање сугласника	215
3. Мешање	216
4. Редупликација	217
IV. Ограничења дистрибуције консонаната у финалној позицији	217
Уйрошћавање финалних група консонаната	217
Још неке појаве међу консонантима везане за крај речи	218

II део

МОРФОЛОШКИ СИСТЕМ

А. РЕЧИ СА ДЕКЛИНАЦИЈОМ

1. ИМЕНИЦЕ	221
Именице I врсте на сугласник	222
Номиналне једнине	222
Генитивне једнине	222
Вокалне једнине	223
Инструменталне једнине	223
Номиналне множине	224
Именице типа Пчелице	227
Генитивне (-локалне) множине	230
Локалне (-дал.-инстр.) множине	231
Акрузивне множине	232
Сингилне појаве у им. м. р. I врсте	239
Акцентна именица на сугласник I врсте	239
1. Једносложне именице	239
а) Именице са дугосилазним акц.	239
б) Именице са кратким акц.	245
2. Двосложне именице	247
а) Речи са акцентованом пенултимом у Ns (II)	247
а) Им. са дугосилазним акц. на пенултими	247
б) Им. са кратким акц. на пенултими	247
с) Именице са дугоузлазним акц.	253
б) Именице са акцентованом ултимом у номинативу једн. (I)	255

3. Вишесложне именице	259
α) Речи са акц. на антепенултима (III)	259
а) Речи са дугим акцентом	259
б) Речи са кратким акцентом	259
β) Речи са акц. на пенултима (II)	261
а) Им. са дугосилазним акцентом	261
б) Им. са кратким акцентом	261
с) Им. са дугоулазним акцентом	265
γ) Речи са ултимским акцентом (I)	267
<i>Именице I врсје с насљ. -o/-e у номинативу ст.</i>	269
<i>Акцентнй именица с насљ. -o/-e I врсје</i>	271
1. Једносложне именице	272
2. Двосложне именице	272
α) Речи са акцентом Ns на основи	272
а) Дугосилазни акцент на основи	272
б) Именице са кратким акцентом основе	272
с) Именице са дугоулазним акцентом	274
β) Речи са акцентованом ултимом у Ns	275
3. Вишесложне именице	275
α) Парокситоналне основе	275
а) Именице са дугосилазним акцентом	276
б) Именице са кратким акцентом	276
β) Окситоналне основе	277
а) Им. са дугосилазним акцентом	277
б) Им. са кратким акц.	278
с) Им. са дугоулазним акц.	278
<i>Неке семантичке и обличке њојаве код именица I врсје</i>	279
<i>Именице II врсје</i>	280
<i>Акцентнй именица II врсје</i>	282
1. Двосложне именице	282
α) Речи са акц. на основи	282
а) Им. са дугосилазним акц.	282
б) Им. са кратким акцентом	282
с) Им. са дугоулазним акц.	283
2. Вишесложне именице	284
α) Парокситоналне основе	284
β) Окситоналне основе	285
а) Речи са дугосилазним акц.	285
б) Речи са кратким акц.	285
с) Речи са дугоулазним акцентом	286
III врсја именица	286
<i>Облик дајива-локајива једнине</i>	287
<i>Вокајив једнине</i>	289
<i>Дајив-инструментал (-локајив) множине</i>	293
<i>Генјив (-локајив) множине</i>	293
<i>Акцентнй именица III врсје</i>	294
1. Двосложне именице	294
α) Речи са акц. на основном слогу	295
а) Именице са дугосилазним акц.	295
б) Именице са кратким акц.	295
с) Именице са дугоулазним акц.	299
2. Вишесложне именице	304
α) Парокситоналне основе	304
а) Им. са дугосилазним акц.	304
б) Им. са кратким акц.	304

β) Окситоналне основе	305
а) Дугосилазни акценат	305
б) Кратки акценат	306
с) Дугоулазни акценат	310
<i>Ситније семантичке и облике њојаве код именица III ерсије.</i>	312
<i>IV ерсија именица</i>	314
<i>Акцентни именица IV ерсије</i>	317
1. <i>Једносложне основе</i>	317
а) Дугосилазни акценат	317
б) Кратки акценат	319
2. <i>Двосложне основе</i>	319
а) Речи са акцентованом пенултимом у Ns	319
а) Речи са дугосилазним акц.	319
б) Им. са кратким акц.	319
с) Дугоулазни акценат	320
3. <i>Вишесложне именица</i>	321
<i>Још неке најоме о деклинацији именица</i>	321
2. ПРИДЕВИ, ЗАМЕНИЦЕ И БРОЈЕВИ	324
<i>Облици њридевског вида</i>	324
<i>Деклинација заменичких и њридевских речи</i>	325
а) <i>Придеви</i>	326
<i>Деклинационе форме</i>	326
<i>Мушки и средњи род</i>	326
<i>Женски род</i>	328
<i>Акцентни деклинационих форми</i>	329
1. <i>Једносложне основе</i>	329
а) Придеви са дугосилазним акценатом	330
б) Придеви са кратким акценатом	332
с) Придеви са дугоулазним акценатом	335
2. <i>Двосложне основе</i>	336
а) Речи са дугосилазним акценатом	336
б) Прид. са кратким акценатом	337
3. <i>Вишесложне основе</i>	339
а) Речи са дугосилазним акценатом	339
б) Речи са кратким акценатом	340
<i>Облици комбинације</i>	341
б) <i>Заменице</i>	344
<i>Деклинационе форме заменичких речи</i>	344
<i>Личне заменице</i>	344
<i>Енклитички облици личних заменица</i>	346
<i>Именичке заменице</i>	351
<i>Придевске заменице</i>	354
<i>Ситније напомене о појединим облицима</i>	363
<i>Акцентни заменица</i>	364
<i>Ојније најоме о заменичким речима</i>	371
в) <i>Бројеви</i>	372
<i>Деклинационе форме бројева</i>	373
<i>Акцентни бројева</i>	375
<i>Ситније њојаве у морфологији бројева</i>	377
<i>Међусобни однос деклинационих форми бројева, њридева и заменица</i>	379
3. МЕЂУСОБНИ ОДНОСИ ДЕКЛИНАЦИОНИХ СИСТЕМА	380

Б. ГЛАГОЛСКЕ РЕЧИ

1. ОБЛИЦИ КОНЈУТАЦИЈЕ	383
<i>Инфинитив</i>	383
<i>Аорис</i>	384
<i>Глаголски њрилог њрошли</i>	387
<i>Презент</i>	387
<i>Императив</i>	392
<i>Имперфект</i>	395
<i>Трѝни њридев</i>	397
<i>Глаголски њридев садашњи</i>	397
<i>Фуџур</i>	398
<i>Фуџур II</i>	400
<i>Плускаѡимперфект</i>	401
<i>Поѡенцијал</i>	403
<i>Перфект</i>	403
<i>Остале конѡјрукције</i>	403
2. ОСНОВЕ КОНЈУТАЦИЈСКИХ ФОРМИ	404
<i>Глаголи I врсѡе</i>	404
<i>Однос глагола I и III врсѡе</i>	406
<i>Акцентѡ глагола I врсѡе</i>	409
a) Глаг. са дугим акцентом инф.	409
b) Речи са кратким акцентом инф.	412
<i>II врсѡа глагола</i>	414
<i>Акцентѡ глагола II врсѡе</i>	416
1. Једносложне основе	416
2. Двосложне и вишесложне основе	417
b) Глаголи са кратким акц.	418
c) Глаголи са дугоузл. акц.	420
<i>III врсѡа глагола</i>	422
<i>Акцентѡ глагола III врсѡе</i>	422
b) Речи са кратким акц.	422
c) Глаголи са дугоулазним акц.	423
<i>Глаголи IV врсѡе</i>	424
<i>Акцентѡ глагола IV врсѡе</i>	426
1. Једносложне основе	426
2. Двосложне и вишесложне основе	428
a) Речи са дугосил. акц.	428
b) Речи са кратким акцентом	428
c) Глаголи са дугоулазним акц.	430
<i>V врсѡа глагола</i>	431
<i>Акцентѡ глагола V врсѡе</i>	432
1. Једносложне основе	432
2. Двосложне и вишесложне основе	433
b) Глаголи с кратким акц.	433
c) Глаголи са дугоулазним акц.	437
<i>Глаголи VI—VII врсѡе</i>	442
<i>Акцентѡ глагола VI—VII врсѡе</i>	444
1. Једносложне основе	444
2. Вишесложне основе	444
a) Гл. са дугосилазним акц. инф.	444
b) Речи са кратким акцентом	445
c) Глаг. са дугоулазним акц.	452

<i>Помоћни глаголи</i>	457
<i>Преносење акцената на негацију</i>	459
<i>Општије о конјугацији</i>	460

В. НЕПРОМЕНЉИВЕ РЕЧИ

ПРИЛОЗИ	462
<i>Прилози за начин</i>	462
<i>Прилози за време</i>	464
<i>Прилози за место</i>	465
<i>Остали прилози</i>	466
<i>Прилошки изрази</i>	467
ПРЕДЛОЗИ И ВЕЗНИЦИ	468
<i>Предлози</i>	468
<i>Везници</i>	468
РЕЧЦЕ И ПАРТИКУЛЕ	468
УЗВИЦИ	474

III део

ТВОРБА РЕЧИ И ЛЕКСИКА

А. ТВОРБА РЕЧИ

1. СЛОЖЕНЕ РЕЧИ	477
<i>Именце</i>	477
<i>Придеви</i>	478
<i>Заменице</i>	479
<i>Непроменљиве речи</i>	479
<i>Глаголи</i>	480
2. ИЗВЕДЕНЕ РЕЧИ	486
<i>Изведене именце</i>	486
<i>Творба хипокористика</i>	493
<i>Изведени придеви</i>	497
<i>Присвојни</i>	497
<i>Описни</i>	497
<i>Изведени глаголи</i>	599
<i>Остале изведенице</i>	401

Б. ИЗ ЛЕКСИКЕ И ОНОМАСТИКЕ

1. НАЗИВИ МЕСТА, СТАНОВНИКА И ПРИДЕВИ ОД ЊИХ ИЗВЕДЕНИ	502
2. ТУБИЦЕ	508

Закључне напомене

I. ОПШТИ ПОГЛЕД НА МЕТОДСКЕ ПОСТУПКЕ И СТРУКТУРУ РАДА	515
II. СУМАРАН ПРЕГЛЕД НАЈЗНАЧАЈНИЈИХ ПОДАТАКА	517
1. Основне особине говора Левича	517
а) Акцентске особине	517
б) Фонетске и фонолошке особине	519
в) Морфолошке особине	521

г) Творба речи	523
д) Лексички фонд	523
2. Подаци ванлингвистичког карактера	524
III. ОДНОС ЛЕВАЧКОГ ГОВОРА ПРЕМА КОСОВСКО-РЕСАВСКОМ ДИЈАЛЕКАТСКОМ ПРОСЕКУ	525
IV. ОДНОС ЛЕВАЧКОГ ГОВОРА ПРЕМА ГОВОРИМА ДРУГИХ ДИЈА- ЛЕКАТСКИХ ТИПОВА	530
1. Однос према говорима шумадијско-војвођанским	530
2. Однос према говорима источне и јужне Србије	533
3. Однос према сјаријим џекавским говорима	534
V. УНУТРАШЊЕ ИЗОГЛОСЕ	535
VI. ПОГЛЕД НА ЕВОЛУЦИЈУ ЛЕВАЧКОГ ГОВОРА	537
VII. ОПШТА СТРУКТУРА И ЛИНГВИСТИЧКИ ТИП ГОВОРА	541

Додатак

A. ВАЖНИЈА НАВОЂЕНА ЛИТЕРАТУРА	545
1. Штокавски дијалект	545
2. Наука о језику	547
3. Остала коришћена литература	548
B. ОДАБРАНИ ТЕКСТОВИ	549

DIE MUNDART VON LEVAČ
(Zusammenfassung)

I. ÜBERBLICK ÜBER DIE METHODISCHEN VERFAHREN UND DIE STRUKTUR DER ARBEIT	587
II. ZUSAMMENFASSENDE ÜBERBLICK ÜBER DIE BEDEUTENDSTEN ANGABEN IN DER MUNDART VON LEVAČ	589
1. <i>Linguistische Angaben</i>	589
a) Akzenteigenschaften	590
b) Phonetische und phonologische Eigenschaften	591
c) Morphologische Eigenschaften	593
d) Wortbildung	596
e) Lexikalischer Fonds	596
2. <i>Ausserlinguistische Angaben</i>	596
III. VERHÄLTNIS DER MUNDART DES LEVAČ ZUM DIALEKT-TYP VON KOSOVO-RESAVA	598
IV. DAS VERHÄLTNIS DER MUNDART DES LEVAČ ZU DEN BENACH- BARTEN MUNDARTEN	603
1. <i>Verhältnis zu den Mundarten Nordserbiens</i>	603
2. <i>Verhältnis zu den Mundarten Ost- und Südserbiens</i>	607
3. <i>Verhältnis zu den iekavischen Mundarten älteren Typs</i>	608
V. INNERE ISOGLOSSEN	609
VI. ÜBERBLICK ÜBER DIE EVOLUTION DER MUNDART VON LEVAČ	611
VII. ALLGEMEINE STRUKTUR UND LINGUISTISCHER TYP DER MUNDART	616

ПРЕДГОВОР

Аутор је поставио себи за циљ да у овом раду опише фонетско-фонолошки и морфолошки систем данашњег говора Левча. Рад се не може узети као исцрпни опис свих појединости у говору, поред осталог и зато што је замишљен као дескрипција оних особина којима се говор Л. одликује од књижевног језика. У том смислу књиж. језик и описан говор схваћени су као два делимично диспаратна система¹, чији се елементи упоређују — макар да се то у току рада обично и не наглашава. Подробно су обрађени диференцијални елементи, а они по којима се та два система међусобно не разликују (поједини гласови или облици који су идентични и у нашем говору и у просечном изговору књижевног језика), поменути су само онда кад имају већег значаја за посматрање особина нашег говора било у оквиру система, или у односу на одговарајуће црте других говора. Каткада су поменуте и особине књижевног језика које у Левчу не егзистирају (обично се ради о лексичком фонду на коме се огледају поједини именички деклинациони типови — именице IV врсте — или акценатски типови; обично је инвентар речи народних говорâ знатно ужи од оног у књижевном језику, као што и треба очекивати).

Не треба, наравно, схватити да је предложеним радом наш говор описан у потпуности. Даље, он није посматран једино у односу према књижевнојезичкој лингвистичкој норми, пре свега због тога што је крајњи циљ рада такав да захтева поређење у већој мери са другим дијалекатским идиомима него са књижевним језиком.

На основу односа нашег говора према говорима истог дијалекатског типа, а још више према суседним идиомима што припадају другим дија-

¹ Познато је да наш књижевни језик не представља потпуно стабилизovan систем у свим тачкама његове структуре. У овом раду полази се од онаквог система тога језика какав је дат у следећим делима: Т. Марећ, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, III издање, Загреб 1963; Б. Милетић, *Изговор српско-хрватских гласова*, СДЗБ V, Београд 1933; Б. Милетић, *Основи фонетике српског језика*, Београд 1952; М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик*, књ. I, Увод — Фонетика — Морфологија, I издање, Београд 1964; Књ. II, Синтакса, Београд 1969; Vrabec — Hraste — Živković, *Gramatika hrvatskosrpskoga jezika*, IV прерађено издање, Загреб 1961.

лектима — до којих се дошло конфронтацијом прво појединих особина у току рада на њиховом описивању и објашњавању њихове природе, а затим поређењем нашег говора као целовитог система са системом одговарајућих говорних типова — а и на основу података о саставу и пореклу становништва и његовој економској, социјалној и културној историји, — учињен је покушај да се тачније одреди место левачког говора међу осталим говорним типовима ове зоне. Извршена је и приближна процена вредности тако добијених података за решење проблема формирања и еволуције левачког говора².

*

Пријатна ми је дужност напоменути да сам у припреми за штампу извршио неке корекције у тексту, држећи се напомена чланова комисије пред којом је рад браћен. Али су предузете и друге, мање интервенције. Најзначајнија је она која се тиче одељка о синтаксичкој структури описаног говора: све напомене из те области ући ће у посебан рад о синтакси говора Левча, па сам сматрао да их овде није потребно уносити. Остале измене тичу се углавном терминологије или фразеологије, и ређе задиру у смисао текста.

ПОДАЦИ О ГОВОРУ ЛЕВЧА У ДОСАДАШЊОЈ НАУЧНОЈ ЛИТЕРАТУРИ

Левач је, и као посебно говорно подручје, а и као део косовско-ресавског дијалекта, привлачио пажњу научника — јер се сматрало да је то једна од централних области кос.-рес. дијалекта, са најтипичнијим особинама. Ова се мишљења најобичније нису заснивала на детаљнијем познавању говора него су се закључци изводили на основу његовог географског положаја и на темељу општих теоријских поставки о говорима Србије.

О досадашњим конкретним проучавањима и теоријским разматрањима о говорима централне зоне косовско-рес. дијалекта, па у том контексту и левачког, подробне информације пружили су пре свега Д. Јовић у свом раду о долини Западне Мораве, као и А. Пецо и Б. Милановић у раду о долини Ресаве — оба су објављена у XVII свесци Српског дијалектолошког зборника.

² Као што видимо, ради се првенствено о структурном прилазу описаном говору, а на другом месту је посматрање у географској перспективи — према терминологији Р. И. Авањесова. Исп. његов рад О двух аспектах предмета диалектологии, Общесловянский лингвистический атлас, Москва 1965, 24. Упоредно-историјско праћење како појединих питања тако и говора као целине могуће је тек после, и на темељу посла који је у овој монографији обављен, па се тај метод врло ретко примењивао. Ово из простог разлога што су поједине особине говора посматране у првој линији као елементи јединственог система, где се оне јављају у форми међусобно условљених и функционално зависних појмова, а не као збир дискретних елемената који би пре имали везе са одговарајућим особинама удаљених говора него са другим особинама истог говора.

Зато ћемо се ми овде задржати искључиво на оним подацима који би имали неког интереса за познавање важнијих унутрашњих односа нашег говора.

Много конкретних података о Левчу, о његовом становништву, начину живота, обичајима итд., дају радови етнографа и фолклориста³. У тим радовима наводи се дијалектолошки материјал, који би, у недостатку других података, могао послужити као извор за прикупљање извесног броја чињеница (доста непоузданих, уосталом) о нашем говору, посебно лексичког материјала.

За овај рад ти подаци нису коришћени. У њему је примењена посебна методолошка концепција која захтева и нешто друкчији начин прикупљања и обраде грађе.

★

Левач као говорно подручје помиње први пут Вук у свом Рјечнику од 1818⁴, говорећи да се ресавско наречје простире „по Лијевчу и по Темнићу“. У Вука налазимо и први (лексички) материјал са прецизном ознаком да потиче из Ресаве и Левча: у истом издању Рјечника имамо 4 речи са том ознаком⁵. У издању од 1852. налази се 6 речи са ознаком да потичу из Левча⁶. После њега нешто података доноси М. Ђ. Милићевић у својој књизи Кнежевина Србија⁷, а ту и тамо налазимо по који пример и у радовима Александра Белића, који је, по свему судећи, имао озбиљну намеру да дубље истражи ову област.

Када су А. Пецо и Б. Милановић приступили, 1962. и 1963, опису левачког говора, прве речи биле су им: „О косовско-ресавским говорима до данас немамо ниједан већи рад“⁸. Од тада стање се далекосежно изменило: поред студије двојице аутора о Л., где су „изнели најтипичније особине говора Левча дајући у исто време и место тога говора међу осталим старијим говорима“⁹, појавио се, нешто касније, сличан рад о Жупи¹⁰, а 1968. објављене су две обимне студије, од којих једна

³ Т. М. Бушетић и С. Мокрањац, Српске народне песме и игре с мелодијама из Левча, СЕЗБ III, Живот и обичаји народни 3, Београд 1902; Станоје М. Мијатовић, Обичаји народа српског у Левчу и Темнићу, СЕЗБ VII, Живот и обичаји народни 4, Београд 1907; С. М. Мијатовић, Српске народне игре из Левча и Темнића, СЕЗБ IX, Живот и обичаји народни 5, Београд 1907; С. М. Мијатовић, Српска народна јела (са прилогом о пећима) у Левчу и у Темнићу, СЕЗБ X, Живот и обичаји народни 6, Београд 1908; С. М. Мијатовић, Народна медицина Срба сељака у Левчу и Темнићу, СЕЗБ XIII, Живот и обичаји народни 7, Београд 1909; Т. М. Бушетић, Народна медицина Срба сељака у Левчу, СЕЗБ XVII, Живот и обичаји народни 10, Београд 1911; С. Мијатовић и Т. Бушетић, Технички радови Срба сељака у Левчу и Темнићу, СЕЗБ XXXII, Живот и обичаји народни 14, 1925.

⁴ Стр. XVI—XVII.

⁵ Исп. А. Белић, Глас СКА 82, 144.

⁶ О. с., 202.

⁷ Стр. 212.

⁸ А. Пецо и Б. Милановић, Особине левачког говора, АнФФ II, Београд 1962/3, 187—202.

⁹ Исп. СДЗБ XVII, 250.

¹⁰ Р. Алексић и С. Вукомановић, Основне особине александровачког и брушког говора, АнФФ VI, Београд 1966, 291—319.

обрађује говорне особине ресавске долине, а друга прелазно подручје између Левча и Жупе, — долину Западне Мораве¹¹. Два последња рада, и по свом значају и по својим амбицијама, представљају у ствари увод у интензивније проучавање косовско-ресавске дијалекатске зоне. У другом се од њих аутор бави много ширим и значајнијим питањима него што је сâм опис говора, покушавајући да косовско-ресавском дијалекту прецизније одреди место међу осталим дијалектима српскохрватског језика¹², док А. Пецо и Б. Милановић, обрађујући један прекоморавски говорни тип, отварају пут подробнијем проучавању североисточне Србије, које подручје до сада није детаљније испитано¹³.

Александар Белић се за Левач, изгледа, веома дуго и интензивно интересовао, сматрао га централном и најважнијом облашћу на читавом косовско-ресавском подручју. Он је износио мишљење да је „жупско-левачки“ говор „најчистији и зато најинтересантнији“¹⁴. Он чак по миље свој наводно готов рад о левачкој акцентуацији¹⁴, али је тај рад, нажалост, остао до данас непознат јавности. Зато, и поред великог значаја поменутих радова, и поред тога што је један од њих — Јовићев — делимично, а један у потпуности посвећен управо говору Левча, мислим да тиме наша наука није дала све што може да се Жупа и Левач детаљно истраже, онако како је то А. Белић сматрао за потребно.

Управо због тога, а и зато што је овај рад већ у време појаве XVII књиге Српског дијалектолошког зборника био у завршној фази, одлучио сам се да идем до краја и довршим га.

МЕТОДОЛОШКЕ НАПОМЕНЕ

По Ф. де Сосиру, опис неког дијалекатског типа као лингвистичког система најуспешније се може дати на једном узорку, где би био искључен просторни моменат. Ово је могуће постићи ако се проучи говор само једног насеља, чији становници чине између осталог и комуникациони колектив, налазећи се по принципу у сталном међусобном контакту, тако да су могућности просторних диференцијација сведене на минимум. Пошто се управо овакве монографије доста ретко дају, препоручује се да се једно насеље узме као прототип говора. Оно би се прво истражило а остала територија обухваћена истраживањима проу-

¹¹ Оба су се појавила у XVII књизи СДЗБ. — Д. Јовић, Трстенички говор, 1—239; А. Пецо и Б. Милановић, Ресавски говор, 241—366.

¹² Прецизнију формулацију својих схватања даје исти аутор у раду О старини косовско-ресавског дијалекта, ЗбФЛ X, 155—159.

¹³ Са нешто више података са тог говорног подручја је рад С. Јовића, Неке особине говора неготинске Крајине, Развитак I, Неготин 1957, 129—134.

¹⁴ А. Белић, Дијалектологическая карта сербскога језика, Статји по словяно-вѣдению II, под ред. В. И. Ламанскога, С. Петербургъ, 1905, 28.

¹⁴ Акценатске Студије I, Београд 1914, 25, напомена.

чавала би се из перспективе тога прототипа, тј. тражиле би се сличности и разлике у односу на материјал који пружа основни говорни тип¹⁵.

И поред добрих страна, овакав начин рада има и својих слабости. Њиме се не задовољавају два, по моме мишљењу веома важна услова сваког научног истраживања. То су, прво, релативно исцрпна истраженост целокупног подручја обухваћеног радом, и друго, релативно задовољавајућа егзактност. Ако се на целој територији истражују детаљно само оне чињенице које су се показале интересантним из перспективе основног прототипа, а остале само узгред и уколико падну у очи, долазимо у опасност да превидимо неки податак који за други део територије можда има велики значај. Тим ћемо поступком доћи до добрих резултата само ако га применимо на релативно уској територији, и то само кад не постоје индиције да се на неком њеном делу може појавити каква непредвидљива појава. Ово друго је обично врло тешко постићи, нарочито на подручјима са већим бројем изоглоса.

Зато је неопходно детаљно истраживање већег броја пунктова, а тек онда поређење или паралелна обрада добијених података. На тај начин се постиже први горе истакнут услов, тј. релативно висок степен истражености говорног подручја (под тим појмом се овде подразумева уочавање што већег броја релевантних чињеница, и акумулација онолико и таквих података који омогућују анализу уочених чињеница одабраним методама). Али ваљаност крајњих резултата рада зависи у великој мери и од другог услова, који у нашој науци никако није лако постићи, па ћемо се нешто подробније позабавити тим проблемима.

*

Материјал за овај рад сакупио сам у току 1967. и 1968. године. У јануару 1967. отишао сам са одређеним плановима и задржао се око 25 дана у селима горњег Левча. У лето исте године боравио сам тамо пуна два месеца и, користећи изузетно повољне временске прилике, обишао једно за другим сва остала левачка села, као и нека села горњег Темнића и горње Белице, за која сам знао, чуо, прочитао или претпостављао да су слична етнички и дијалекатски левачким селима. У неким селима боравио сам и више дана (Крушевица, Слатине, Белушиће, Крчин, Богалинце, Надрље), или навраћао два или више пута (Кал. Прњавор, Рековац, Лоћике). У лето 1968. године остао сам на терену од 10. августа до 20. септембра. Од тога сам петнаест дана провео у Белушићу, Драгову и још неким селима доњег Левча, а остатак времена у Белици, где сам посетио, поред Слатина и Сугубина још и Бунар, Белицу, Шантаровац, Винорачу, Јовац, Главинце и Драгошевац, — и Темнићу: ту сам посетио Поточац, Бачину, Тољевац и Пајковац.

¹⁵ Исп., Grundfragen der allgemeinen Sprachwissenschaft, 2. Auflage, Берлин 1967, 16. Јаснију формулацију налазимо код значајног истраживача средњословачких говора Ј. Станислава у раду *Liptovské nárečia*, Praha 1932, 7, где се наводи и нешто старије литературе о томе.

У прикупљању материјала придржавао сам се углавном принципа А. Белића, истакнутих у његовом познатом писму Б. Куртенеу¹⁶; — али не у потпуности. Пре свега, мислио сам да је у садашње време довољно да испитивач говори дијалектом који испитује. Даље, користио сам се магнетофоном и трудио се да највећи део материјала снимим. Сматрам да је то неопходно, не само за испитивање фонетске и морфолошке структуре говора, него — како се то тек у обради материјала показује, — пре свега синтаксе¹⁷. Материјал са трака сам касније преписао и тако добио основно језгро грађе од којег сам формирао тзв. „corpus“, како га А. Мартине назива¹⁸, — тј. један утврђени узорак говора са којим се може поступати као са писаним текстом, што многоструко олакшава даљи рад. Овај текст, поново преписан на папириће, представља основни материјал за рад.

Само безначајан део грађе сакупљен је бележењем на папир директно од информатора¹⁹. Тај део готово искључиво потиче од моје мајке Живане²⁰. Ова племенита жена, мала растом, али веома жива духа, често ми је у раду помагала служећи ми као контролни информатор. На њено непогрешиво језичко осећање могао сам се у потпуности ослонити и зато што је била неписмена, што је рођена и цео живот провела у нашем родном селу Дубрави, што су јој и отац и мати овде рођени, и што је врло ретко путовала (искључиво до Крагујевца, а само у два маха до Београда и једном у животу до Обреновца води њен пут ван Левча; она чак никад није била ни у Јагодини!). У јулу 1970. изгубили смо је, изненада и на болан начин...

*

На тај начин сам покушао да искључим субјективност, која неминуно прати сваки посао око вредновања и одабирања, па и посао сакупљања дијалекатског материјала, поготову што се овде ради о послу који се мора брзо обављати, уз истовремено обраћање пажње на више момената (облик, изговор, реченична конструкција итд.). Овим путем обезбеђује се неопходни услов за праћење „природног говорног тока“, тј. разговорног језика свакодневне комуникације у оној форми у којој се он јавља у току комуникације²¹. Стварање могућности у којима се исечци говора могу прибележити у природној форми покреће дијалектолошку науку корак напред.

Али ово је ипак само један корак у правцу веће егзактности. Остаје нерешено питање односа узорка према укупности говора у смислу целокупне лингвистичке продукције свих носилаца језичког типа који се испитује. На савести испитивачевој остаје да реши пре свега проблем

¹⁶ А. Белић, Мисли о прикупљању дијалекатског материјала, ЈФ VI, 1—10.

¹⁷ Исп. о томе впр. М. Пешикана, СДЗБ XV, 7.

¹⁸ Grundzüge der allgemeinen Sprachwissenschaft, 2. Auflage, Stuttgart 1967, 36—37.

¹⁹ То су примери без ознаке места.

²⁰ У даљем тексту скраћено Ж. С.

²¹ Ово је један од основних захтева модерне дијалектологије. Исп.: Вопросы теории лингвистической географии, под ред. Р. И. Аванесова, Москва 1962, 183—184.

дијалекатске типичности одабраних информатора²², а затим и репрезентативности одабраног материјала у узорку; и то у више праваца: територијалном, социјалном итд.; ту је и питање обухватности граматичке грађе: тј. инвентара, дистрибуције и функција појединих фонетско-фонолошких, морфолошких и синтаксичких јединица, — као и пројекција свега овога на лексичком материјалу говора (не огледају се све фонетске или морфолошке особине нпр. ни најсроднијих говора на идентичној лексичкој грађи, па је то и потребно показати, и сл.).

Нарочито је тежак овај последњи проблем, тј. лексичка ширина узорка. Поједине речи у говорима тако су ретке, да их је готово немогуће чути у неком кратком времену, посебно у жељеном облику, а да се не прекине ток разговора, изврши бар његова канализација у одређеном правцу, што је само по себи већ уношење нечег неприродног у језик, и следствено томе ремећење принципа репрезентативности узорка.

Што се тиче метода одабирања информатора, и ту се, и поред најбоље воље, не може искључити субјективност. Овде ћу изнети нека искуства из мог рада која би могла бити корисна.

Савремено стање дијалеката и њихов даљи развитак представљају врло сложен сплет појава. Развитак језика зависи у одређеној перспективи од развитка друштва. Примењено на наше дијалекте, то значи да економско-социјални односи у оквиру појединих области, и области међусобно, утичу данас на кретање материјалних добара и културних тековина, на једној страни, а на другој, на кретање становништва.

Уопште узевши, разликујемо данас области где се врши индустријализација и урбанизација, са брзим приливом становништва, и пољопривредна подручја, одакле се врши одлив. Подручје Левча спада у ову другу категорију. Јасно је да се у градовима говор становништва развија у правцу уједначавања црта различитих говорних типова. У рејонима, међутим, из којих се врши одсељавање, нема услова за такве процесе, или ти услови бар нису од такве важности. Постоји још један моменат што се све јаче осећа као снага која утиче на правац развитка дијалеката: то је књижевни језик. Он се преко различитих средстава, ту треба пре свега поменути канцеларију и средства информације, инфилтрира у народни говор. Али и у том погледу је, уопште узев, село далеко конзервативније од града (нарочито левачко село са врло ниским процентом писмених). „У селу се — пише В. Ђурић — концентрисало језгро неписмености штетних навика и обичаја, сујеверја. У њих су утицаји са стране спорије продирали“²³.

Утицај књижевног језика није више нигде тако слаб да би се смео потценити²⁴. Напротив. Дијалектолошка наука се налази пред једним проблемом према коме мора што пре да заузме одређен став. Јер ће се у будуће сигурно дешавати да испитивачи сличне говоре проглашавају различитим, само зато што имају супротан став према томе, данас још

²² Исп. и нав. рад Ј. Станислава, 8, као и управо поменути зборник, стр. 184.

²³ О. с., 265.

²⁴ Али је пут развитка јасан: ићи ће у правцу губљења дијалекатских црта; исп. о томе: А. Martinét, Grundzüge, 139—140.

танком слоју у структури говора²⁶. Какав ће се став заузети, зависи од тога што се схвата као тренутно најхитнији задатак дијалектологије: да ли ће она описивати стање говора једног краја не водећи рачуна о правцима његовог развитка, или ће се дијалекатска слика искористити за покушај објашњења путева којима је дошло до њеног формирања. Ако се задатак схвати на овај други начин, онда је јасно да најновији утицаји књижевног језика замагљују првобитне односе дијалеката, и појављују се као елеменат структуре који се претходно мора издвојити, ако се жели доћи до правилног схватања досадашњег развитка дијалеката. А то је један од постављених задатака у раду. Од овога управо зависи начин одабирања информатора. Говор једног краја можемо описивати као целину, без обзира на унутрашњу слојевитост; — тада није потребна селекција грађе, па се не поставља проблем одабирања информатора. Наравно, питање типичности, тј. репрезентативности ексцерпираниог материјала — у коликој мери он одговара особинама испитиваног говора узетим у просеку — и овде би се свакако морало поставити. Али ако желимо продрети у дијалекатску суштину говора, ако желимо, тј., доћи до оних елемената на основу којих ћемо моћи судити о дијалекатској припадности описаног идиома, на једној страни, и његовом формирању и еволуцији, на другој, морамо се држати сасвим одређених принципа и у поступку око проналажења носилаца тога језгра — типичних информатора.

Кад је у питању левички говор, са веома интересантном, разгранатом структуром, поставља се и још једно питање: питање лингвистичког типа дијалекатске композиције — је ли то прелазни говорни тип или проста мешавина различитих дијалеката. Пошто се овде пре свега ради о читавом низу двоструких особина, тј. о паралелној егзистенцији више форми за изрицање истих значења, морамо размислити: на који начин те паралелне форме коегзистирају у говору Левча.

Мешани говори у правилу имају друкчију стратиграфију црта од прелазних²⁶.

Код ових првих слојевитост је хоризонталног типа (контактног), па било да се ради о простом тангентном распореду појединих елемената — случај када се може повићи изоглоса која одваја део територије говора са једном од двеју могућих форми, а где се по правилу не јављају форме обичне на другом делу територије — и једна и друга црта имају код својих носилаца карактер обавезности, чиме се искључује друга — (код мешаних говора ради се свакако о коинциденцији већег броја особина), — било о мрежастом²⁷ — екстремни тип овог другог је онај где границу није ни могуће повићи јер носиоци једног и другог идиома имају дифузан распоред на ширем простору живећи извесно време једни крај других, али по правилу носилац једне од особина не употребљава

²⁶ Некада се не прави разлика међу ова два супротна методолошка поступка.

²⁶ Исп.: Вопросы теории лингвистической географии, 9.

²⁷ Авањесов у нешто друкчијем контексту говори о систему шаховских поља и острваца: О двух аспектах диалектологии, Общесловянский лингвистический атлас, 24—35. Мрежастии тип мешаних говора имамо по свој прилици у ниској Шу-мадији, исп. и Д. Јовића, ГФФНС V, 163—184.

ону другу (једноставнији и обичнији тип је онај са системом енклава, језичких острваца на једној или другој страни границе).

У прелазним говорима слојеви су распоређени вертикално — носиоци оба типа особина су исте личности које познају и једну и другу форму неке језичке црте и употребљавају их наизменично, а са гледишта репартиције једне и друге ради се о факултативности, тј. о релативизацији појединих фонолошких, морфонолошких и других дистинкција.

Развитак мешаних говора иде у правцу прелазног типа (носиоци једне форме примају ону другу, тако да и једна и друга од обавезних постају факулт.) а прелазних или према стилској диференцијацији различитих црта (често долази до делимичног ограничења у репартицији паралелних форми уз семантичку или синтаксичку диференцијацију), или пак долази до елиминисања једне од двеју могућности.

На овој висини појас косовско-ресавског дијалекта стешњен је у великој мери између говора шумадијско-војвођанског дијалекта, на северозападу, и оних који припадају призренско-тимочком — на југоистоку. Неопходна последица тога свакако је преливање говорних особина из оба правца и настанка у Л. појава које су туђе косовско-рес. дијалекту. Већ површан преглед особина левачког говора упућују на закључак да су ови елементи један од врло значајних фактора у структури нашег говора.

Међутим, поставља се једно принципско питање од велике важности: откудa ситуација у нашем говору да неке од црта које се могу означити као импорт прекривају читаву његову територију, имају врло високу фреквенцију, чинећи или алтернативну или једину појавну форму, а друге које долазе из истог правца једва прелазе границу и формирају танак и провидан слој спорадичних факултативних алтернатата на уском појасу граничних села.

Нема сумње да се међу особинама једног и другог типа мора правити принципска разлика. Њихов однос ће бити помно испитан.

Даље се сусрећемо с питањем унутрашњих диференцијација говора, што се тиче његовог географског простирања. У том правцу нарочито је важно проучити овде поменуте особине. Посматрањем левачког говора долазимо до следећих резултата.

1. Тзв. квалитативне изоглосе, граничне линије простирања појединих говорних црта, углавном заобилазе Л., не секући његову територију. Само већ поменуте особине спорадичног карактера настале у резултату страног утицаја, захватају узани појас територије с једне или друге стране (зависно од правца утицаја).

2. Територијална диференцијација нашег говора значајнија је у другој области: у домену релативне учесталости јављања једне од двеју паралелних форми, тамо где се оне јављају у таквом односу. Ово се углавном тиче особина од којих се једна, према досадашњим схватањима, може означити као импорт, а друга као аутохтона.

За унутрашње односе већег значаја имају, дакле, квантитативне изоглосе од квалитативних²⁸. Истраживање квантитативних односа

²⁸ Сличну ситуацију налази П. Ивић у говорима Баната, али ће ова тамо бити друкчијег настанка, ЈФ XVIII, 154—155.

захтева и посебне методе. У овом раду примењена је у описаним случајевима статистичка метода: из квантитативних односа примера у узорку извођени су закључци о односу њихова јављања на територији коју делови узорка репрезентују.

И на крају, могуће је извршити поређење квантитативних изгласа са квалитативнима. То поређење даје податке о односу „импортних“ особина једног и другог типа (мисли се на оне које долазе из истог правца). Количина примера у узорку за оне особине које имају мали домет простирања углавном одговара разлици у броју примера на одговарајућој територији, код оних особина које наводно долазе из истог правца а прекривају цело подручје Л. То значи да су примећене квантитативне разлике настале на исти начин на који су настале особине под страним утицајем. Одавде излази један значајан закључак: на исти начин као црте мањег домета — страним утицајем (свакако у новије време) — може се објаснити само разлика у акумулацији примера на једној територији код особина другог типа које на први поглед настају инфилтрацијом из истог правца. Ове су свакако и настале на други начин: њихове зачетке у Л. не треба тражити у страним утицајима.

Ако посматрамо наш говор не као скуп изолованих елемената механички повезаних него као саставне делове једног система у којем се држе у функционалној вези, онда је јасно и то да измене његове структуре у појединим тачкама неминовно морају имати последица и на друге елементе тога система²⁹. То, другим речима речено, значи да ни оне особине левачког говора којима се он укључује у матични, косовско-ресавски дијалект не треба схватити као непромењене још из времена првог формирања дијалекта: косовско становништво, које је у већини, морало је и само собом носити особине које су утицале бар у смислу веће акумулације косовско-ресавских особина у Л., којих је и раније било (уколико не и на појаву нових).

Пошто је та ситуација слична оној која се среће у мешаним дијалектима, ја сам се (иако сматрам да је левачки говор у принципу друкчији) у одабирању материјала користио искуствима П. Ивића, до којих је он дошао радећи на монографији о говору Галипољских Срба. „Само у првим тренуцима рада на терену, — пише он, — док се испитивач није довољно упознао са састојцима мешавине нити пронашао типичне говорне представнике, мешавина може изгледати као хаос, неприступачан анализи...“³⁰ Исто се тако дужим посматрањем може открити нови слој у ма ком народном говору. Наравно, овде се ради о захтеву да се апстрахује оно што још није прожело систему говора.

Нама тек предстоји да дефинишемо питање шта је у системи једног говора, а шта још не представља њен део. Ја сам се држао принципа да праву систему говора чини само оно што се употребљава пре свега у породичном говору, а затим и у међусобном споразумевању

²⁹ Ова мисао опире се на идеје о језику изнесене у Белићевој II књизи лингвистичких испитивања, О језичкој природи и језичком развоју II, предговор, које свакако имају корена у савременој европској лингвистичкој мисли, а у крајњој линији воде де Сосировој мисли о језику као систему.

³⁰ СДЗб XII, 14.

припадника тога говора. Посматране са тога гледишта, показују се неке појаве у Л. — као нпр. изговор гласа *x*, краткоузлазни акценат, а и дугоузлазни (сем на пенултими, када је ултима кратка) — у нешто друкчијој светлости него што их А. Пецо и Б. Милановић виде³¹.

Ја сам се одлучио, дакле, за одабирање информатора по описаном принципу. Да ли је то објективнији метод од претходно поменутог? На први поглед рекло би се управо да није...

*

У најновије време упоредно проучавање у лингвистици „води методској двострукости: историјским поређењима и типолошким поређењима“³². Овај други метод зове се и компаративно-контрастивни, за разлику од оног првог, компаративно-историјског³³. Уколико се прилазило поређењима, у нашем раду је — као што је већ више пута истакнуто — примењиван овај први, а тек каткад други тип поређења, и то узгред. Горње речи треба схватити као еманципацију синхроног прилаза језичкој материји, али никако не и потцењивање дијахроне перспективе. Пресек говора који се овде даје схваћен је само као стање једног тренутка у еволуцији. О томе сведочи опис сваке особине понаособ.

Поред лингвистичких момената у процесу конфронтације различитих говорних типова морају се узети у обзир и неки ванлингвистички, пре свега антропогеографски, а затим и социјалноисторијски. У случају кад се не можемо ослонити на језичкоисторијске податке, као што је то у овом говору, ванлингвистички елементи добијају много већу важност у релативној процени тока развитака, па и настанка једног говора³⁴. Мада етнографске податке о саставу становништва треба узети само у глобалу и примењивати опрезно, изненађује поређење њихово са подацима о основним елементима структуре нашег говора.

³¹ Исп. АнФФ II, 189, 190. и 202.

³² Исп.: R. Ružička, Zur syntaktischen Typologie moderner slavischen Literatursprachen, Zeitschrift für Slavistik VIII, Берлин 1963, 833.

³³ Исп. R. Simeona, Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva II, Загреб 1969, 103—104.

³⁴ Исп. де Сосира, Grundfragen der allgemeinen Sprachwissenschaft, 2. Auflage, Берлин 1967, 249—250. При томе се, наравно, мора водити рачуна и о познатој чињеници да говорне особине посматране у синхроној перспективи не морају бити у директном односу са историјским подацима, било о самом говору било о његовим носиоцима. Исп.: Вопросы теории лингвистической географии, 23; J. Stanislav, Liptovské nárečia, 6.

СКРАЋЕНИЦЕ

Скраћенице којима није потребно објашњење не наводе се у овом списку (пр.: им. — именица, през. — презент, и сл.). Код скраћеница које се тичу студија наведених у списку литературе на крају књиге уместо објашњења упућује се на број под којим су наведене у списку: Мачва — Берислав Николић, Мачвански говор (38).

А	— акузатив
а	— адјектив (ознака речи са заменичко-придевском де-
клинацијом)
АнФФ	— Анали филолошког факултета у Београду
АfSIPh	— Archiv für slavische Philologie
Бе	— Беоциће
Б. Милетић, Фонетика	— (83)
Б. Милетић, Изговор	— (84)
Бог	— Богалинце
V	— вокатив
ВД	— Вукова (69) и Даничићева (72) акценатска система
Врвци	— Љубомир Стојановић, <i>Dialektologische Miscellen aus
der Gegend von Vršci</i> (53)
Вук	— Вукмановац
Вук, Рјечник	— (69)
Вуч. — Пећ	— Глиша Елезовић, Извештај са дијалектолошког путо-
вања од Вучитрна до Пећи (12)
G	— генитив
ГЗС	— Годишњак задужбине Саре и Васе Стојановића
ГлСУД	— Глас Српског ученог друштва
ГФФНС	— Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду
D	— датив
Дан.	— Буро Даничић, Српски акценти (72)
Die serbokr(oatischen)
Dialekte	— Павле Ивић, <i>Die serbokroatischen Dialekte, ihre Struk-
tur und Entwicklung</i> (20)
Дијалектологија	— Павле Ивић, Дијалектологија српскохрватског је-
зика (19)
ДИЈС	— Александар Белић, Дијалекти источне и јужне Србије (2)
Добр	— Доброселица
Др	— Драгово
Дуб	— Горњи Дубич
Дубр	— Дубрава
Дул	— Дулене
Жуп	— Жупањевац
Жупа	— Радомир Алексић и Славко Вукомановић, Основне
особине александровачког и брушког говора (1)

- 36ФЛ — Матица српска, Нови Сад, Зборник за филологију и лингвистику
- 36ФФП — Зборник радова Филозофског факултета у Приштини
- I — инструментал
- Ибар — Данило Барјактаревић, Средњоибарска говорна зона (17)
- ИХ — Асим Пецо, Говор источне Херцеговине (41)
- ИЦГ — Михаило Стевановић, Источноцрногорски дијалекат (48)
- ЈФ — Јужнословенски филолог
- Кал — Калудра
- Кар — Карановац
- Кав — Кавадар
- КЈ — Књижевност и језик, часопис Друштва за српско-хрватски језик и књижевност
- Ком — Комаране
- Круш — Крушевица
- Крч — Крчин
- Л — Левач
- Л — локатив
- Леп — Леповиће
- Лом — Ломница
- Лоћ — Лоћике
- л — мушки род
- Мал — Малешево
- Mar., Gram. — Tomislav Maretić, Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika (78)
- Мачва — Берислав Николић, Мачвански говор (38)
- Метохија — Михаило Стевановић, Извештај о дијалекатском испитивању Метохије (50)
- Мотр — Мотриће
- N — номинатив
- н — средњи род
- п — номен (речи са именичком деκлинацијом)
- Над — Надрље
- НЈ н. с. — Наш језик, часопис Института за српскохрватски језик у Београду — нова серија
- Оп — Опариће
- р — плурал
- р — прономен (речи са заменичким декл. типом)
- Пива — Јован Вуковић, Говор Пиве и Дробњака (10)
- Пос. — Стјепан Ившић, Данашњи посавски говор (27)
- Прев — Превеш
- Прилози — Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор
- Прљ — Прљавор
- Рат — Ратковиће
- Реб — Ребеновац
- Рек — Рековац
- Рес. — Асим Пецо и Бранислав Милановић, Ресавски говор (42)
- RJA — Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika
- РСАНУ — Институт за српскохрватски језик у Београду, Речник српскохрватског књижевног и народног језика
- Саб — Сабанта Горња
- Савремени српскохрватски језик — Михаило Стевановић, Савремени српскохрватски језик I (86) и II (87)
- СДЗБ — Институт за српскохрватски језик у Београду, Српски дијалектолошки зборник
- Св. Бан. — Бранко Милетић, Извештај о испитивању говора североисточног Баната (34)
- Севернотим. — Маринко Станојевић, Севернотимочки дијалекат (47)
- СЕЗБ — Српски етнографски зборник

Сек	— Секурич
Сиб	— Сибица
Сиљ	— Сиљвица
Сјен.	— Данило Барјактаревић, Новопазарско-сјенички говори (8)
СК-Љ	— Митар Пешикан, Староцрногорски средњокатунски и љешански говори (44)
Сла	— Слатине
Срем	— Берислав Николић, Сремски говор (36)
Суг	— Сугубине
Теч	— Течјаће
Трст.	— Душан Јовић, Трстенички говор (32)
TCLP	— Tgavaux du Cercle linguistique de Prague
Ур	— Урсуле
<i>f</i>	— женски род
CG	— општи падеж
Ци	— Цикоте
Црмница	— Бранко Милетић, Црмнички говор (33)
Шљ	— Шљивица
1s, 2s, 3s	— 1, 2. или 3. л. једине
1p, 2p, 3p	— 1, 2. или 3. л. множине

Ради штедње у простору неке скраћенице су остале неусаглашене са правописом — изостављена је тачка. Обрасци направљени комбинацијом наведених знакова мислим да се на основу горњег списка могу одгонетнути (Nsa^f — номинатив једине придева женског рода; Gram^{mf} — генитив множине придева мушког, женског и средњег рода, итд.).

Увод

ЛЕВАЧ — ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ И ИСТОРИЈАТ НАЗИВА

1. Данашњи Левач је мала област у средини четвороугла Крагујевац — Светозарево — Крушевац — Краљево, и удаљена је од сваког од тих градова негде 15 до 20 км. Област се налази у углу између Западне и Велике Мораве, али по једном схватању њеног простирања не излази такође ни на једну од ових река. Становници Левча називају себе Шумадинцима, али их други обично не прибарају тамо.

Западну границу, према Гружи, чине Гледићке (Гледицке) планине (Самар и Тиква), а на истоку, према Темнићу, Јухор (Љџор). На југу се спуштају планинске косе Гледићких планина. Према ужем схватању ове области Левач се на овој страни пружа до линије развођа између Калиничке реке, која спада у Левач, и оних потока што се сливају у Западну Мораву, и који су ван ње¹. Највиши брег овде је Благотин. На северу област Левча допире до Бешњаје, и тако се у ствари продужава на нека села која географски спадају у Белицу (Слатине и В. Сугубине)², а обухвата и село Горњу Сабанту, које лежи на самом развођу Белице, Лугомира и Лепенице. По говору су и села Крчин и Карановац у Темнићу сасвим слична левачкима³, па како се она надовезују у ствари на села долине Калиничке („Каленићке“) реке, ушла су у круг мојих испитивања. На другој страни, друкчије него остали Левчани, говоре становници села Белоушића и Брајновца. Њихов говор је сличан оном у долини Беличке реке. Затим, село Велико Пчелице спада по говору у горњу Лепеницу.

Описаним говором служе се становници укупно 38 насеља са око 25.000 становника. Насеља су следећа:

1. Баре (у тексту скраћ. Ба)	6. Горњи Дубич (Дуб)
2. Беочиће (Бе)	7. Горња Сабанта (Саб)
3. Богалинце (Бог)	8. Доброселица (Добр)
4. Велика Крушевица (Круш)	9. Драгово (Др)
5. Вукмановац (Вук)	10. Дубрава (Дубр)

¹ Исп. Енциклопедија Југославије, в. в. Левач; Т. Бушетић, Левач, СЕЗБ V, Насеља 2, 462, напомена 1.

² Исп.: Ст. Мијатовић, Белица, СЕЗБ LVI, стр. 4.

³ У тим селима су „и говор и ношња више левачки“. Исп. Ст. Мијатовић, Темнић, СЕЗБ VI, Насеља 3, 46.

11. Дулене (Дул)	25. Опариће (Оп)
12. Жупањевац (Жуп)	26. Превеш' (Прев)
13. Кавадар (Кав)	27. Ратковиће (Рат)
14. Калинички Прњавор (Прњ)	28. Ребеновац (Реб)
15. Калудра (Кал)	29. Рековац (Рек)
16. Карановац (Кар)	30. Секурич (Сек)
17. Комаране (Ком)	31. Сибница (Сиб)
18. Крчин (Крч)	32. Сиљевица (Сиљ)
19. Леповиће (Леп)	33. Слатине (Сла)
20. Ломница (Лом)	34. Сугубине (Суг)
21. Лоћике (Лоћ)	35. Течиће (Теч)
22. Малешево (Мал)	36. Урсуне (Ур)
23. Мотриће (Мотр)	37. Цикоте (Ци)
24. Надрље (Над)	38. Шљивица (Шљ)

2. Овде су узети народни називи за села. Али често поред народног егзистира и „правилнији“ облик, који се такође и међу становницима тих села чује у разговору са странцима, као: 2. Беочић, 3. Богалинац, 19. Лепојевић, 21. Лоћика, 23. Мотрић, 25. Опарић, 26. Превешт, 27. Ратковић, 28. Рабеновац, 33. Слатина, 34. Сугубина, 35. Течић, 36. Цикот.

3. По другом схватању Левач обухвата много већи број села на југу, и излази на обалу Западне Мораве⁴. Ово је у ствари старије схватање. Али се за даљу прошлост не може са сигурношћу утврдити област која је носила овај назив. Топониме Лугомира⁵ и Левча налазимо доста рано у нашим писаним споменицима, а још раније у грчких летописца, описивача ратова које је Византија у XII в. водила против рашких владара (око 1153—1154) забележена је област и река Лугомир (Λουγομῆρου)⁶.

У XIII веку помиње се у рашким споменицима такође и област под именом Левач, у опису Немањиних освајања од 1198—1199: „...и сине жоупе приложихомъ пошдъ властѣ сини цркви: Кроушильницоу, Јоравоу, Борьча, Лепеници шѣѣ, Бѣлица, Лѣвоча, Лоугомира, Расина...“⁷. Пошто нема сумње да се ту ради о две области, као и да је једна од њих у долини Лугомира, дакле отприлике у области чији говор обрађујемо, поставља се питање: где се налазила област под именом „Левоч“. Несумњиво је то остали део „старог“ Левча, тј. област на југу од наше према Западној Морави. С овим се слаже и једна могућ-

⁴ Исп. Т. Бушетић, Левач, СЕЗБ V, Насеља 2, 461. и 462; исп. такође и Енци. СХС Ст. Станојевића, s. v. Левач; из ње је погрешно преписано и у Просветину Енциклопедију (s. v. Левач); исп. списак насеља у Вука, Даница за 1827, 68—69. (в. даље). Говор дела ширег Левча (тзв. „стари Левач“) који није обухваћен овим радом описао је Д. Јовић. СДЗБ XVII.

⁵ Данас име реке која протиче кроз Левач и даље кроз Белицу.

⁶ Ст. Новаковић, Српске области X и XII века, ГлСУД 48, 123.

⁷ F. Miklosich, Monumenta serbica, Vienna 1858, Стр. 13, повеља бр. XXIII, из год. 1222—1228.

ност објашњења назива — Левач, као области на левој обали Мораве⁸. Мислим да је померање граница Левча према северозападу (а оно се извршило у тој мери да се данас име Л. даје сасвим другом подручју него раније) настало пресељавањем становништва. Можемо се подсетити да поред Зап. Мораве леже данас нека села што имају исте називе какви се срећу и у Левчу; нпр., Сугубине, Комаране, Крушевица. Највероватније су становници, преселивши се, понели са собом осећај да су Левчани. Једино се тако може схватити и то да становници неких беличких села себе сматрају Левчанима, о чему је већ било речи.

Можда се назив Лугомир престао употребљавати као име области и зато што се касније изменила административна подела овог подручја, па је долина Лугомира једноставно припојена Левчу. За предтурски период се у сваком случају ништа сигурно не може утврдити. Но отприлике ускоро после пада под Турке, међу нахијама смердеревског санџака помиње се једино Левач⁹, а не и Лугомир.

4. Како видимо, од читавог топономастичког материјала ове области једино се та два назива¹⁰ могу пратити унатраг до времена пре турских освајања. Али од почетка XVI, па све до почетка XVIII века нисмо у стању да пратимо чак ни њих два. Као једини извори грађе могли би евентуално служити турски дефтери из тога времена, али они су, нажалост, доступни само познаваоцима турског језика¹¹. На почетку XVIII в. боравили су у централној Србији припадници аустријске обавештајне службе. У њиховом извештају¹² налазе се први пут записана имена неких левачких села, као: Lepoviza (Леповиће), Privesich (Превеш), Sibazna (Сибница)¹³, Voliock (Вољујак, део данашњег села Драгова), Suranovac¹⁴ (Жупањевац), Vuskanovic (вероватно Вукмановац).

М. Ђ. Милићевић обавештава и о постојању назива за Калудру и Превеш, отприлике из истог времена, али не наводи изворе¹⁵.

5. Нешто више података о левачким насељима потичу тек с краја XVIII века, опет из аустријских војних извора¹⁶: Lomnitza (Ломница) Bach¹⁷, Kavadar (са свега 12 „Christenhäuser“), Sabanta, Pschelicza (Пчелице)¹⁸, Dorf Sekurich (Секурич, са 9 „Christenhäuser“), Subainska (Жупањска) Reka, Dorf Karanovcsich (Карановчић, део Карановца у

⁸ Друга могућност била би можда према гл. *левачи* или сл.

⁹ Под именом „*Левча*“, исп. Р. Марковић, Крагујевачка нахија, стр. III.

¹⁰ Истраживања у том правцу требало би свакако продужити свестранијим испитивањем рукописа. У овом раду то није могло бити спроведено.

¹¹ Исп. Историја народа Југославије II, 80.

¹² Д. Пантелић, Попис пограничних нахија Србије после пожаревачког мира, Споменик САН 96, II разред 75, Београд 1948, 23. У прил. карта.

¹³ На карти Sibniz.

¹⁴ На карти Schupanowze.

¹⁵ Манастир Каленић, 10.

¹⁶ Д. Пантелић, о. с. 93—95.

¹⁷ ...an dem Bach Lomnitza das Dorf gleichen Namens liegt..., 94.

¹⁸ ...jenseits des Lugomira Bachs ist an deme Abfal des Gebürges das Dorf Pschelicza auf einem Bergfall situirt..., 94.

горњем Темнићу), и Kercsin (Крчин, „10 Häuser“). Поред тога, помиње се „Gleditzer Gebürg“, „Lugomira Bach“, и „Kalenicska Reka“¹⁹.

6. Називи свих данашњих насељених места налазе се у Вуковим списима. Тако у Даници набраја он насеља ондашње јагодинске нахије, међу којима су и следећа: 1. у тадашњој кнежини Левач²⁰: Цикоте, Урсули, Ломница, Слатина, Лоћике, Рабеновац, Вукмановац, Течићи, Кавадар, Белушићи, Брајиновац, Волујак, Пуљци²¹, Лепојевићи, Калудра, Опариће, Пољна, Малешево, Жупањевац, Надрле, Сибница, Богалинци, Сиљевица, Превеш, Прњавор Кал., Дубач горњ., Баре, Рековац, Мотрићи, Комарани, Крушевица, Ратковић, Пчелице, Дулене, Доброселица, Сабанта горњ., Сугубина; 2. у кнежини Темнић: Беочићи и Секурич; набрајају се такође и данашња темнићка села која нас интересују: Карановац, Крчин горњи, Крчин доњи.

Важно је напоменути да је тадашња левачка кнежина обухватала укупно 81 насељено место и простирала се од Западне Мораве, на југу, скоро до Крагујевца, на северозападу, и до Велике Мораве, на североистоку, обухватајући сва беличка и темнићка села.

7. У географском погледу Левач се може поделити у три зоне.

1. На северозападу, на обронцима Гледићких планина, пружа се од југа према северу *горњи* Левач, који се протеже такође и на изворишну зону Беличке реке. Овде долазе села наведена под бр. 1, 3, 7, 8, 10, 11, 12, 24, 27, 32, 33. и 34.

2. Доњи Левач чине две равне и доста плодне котлине: једна у долини Лугомира, ниже Рековца (тзв. Низина) и друга у долини Жупањске реке, низводно од места где ова прима Богалиначки поток, тј. низводно од Жупањеваца, који остаје у брдима. Ту су села: 2, 4, 5, 9, 13, 17, 20, 21, 22, 23, 28, 29, 30, 31, 35, 37. Бр. 4, 17, 22, 23, 28, 29, чине у ствари прелазни појас између горњих и доњих села.

3. Калиничка река је у југоисточном делу, са селима: 6, 14, 15, 19, 25. и 26. На њих се непосредно надовезују темнићка села 16. и 18.

ФОРМИРАЊЕ И САСТАВ СТАНОВНИШТВА

8. Западна Морава била је врло често кроз историју гранична област између северних и јужних крајева. Поседи рашких кнезова XII. в. простиру се на југ од ове реке²². Судбина средњевековне рашке државе била је таква да је у XV в. деспотовина, кратко пред коначан пад под Турке, сведена управо на области северно од Западне Мораве (1455)²³; лежала је, дакле, сасвим ван граница какве су оне на почетку биле. После пада, овај последњи остатак средњевековне рашке државе постаје

¹⁹ ...ausserdem ist das Thal, worin die Kaleniczka Reka flüsst...

²⁰ Вук Ст. Караџић, Забавник за годину 1827, Беч 1827, 68.

²¹ Такође део данашњег села Драгова.

²² Исп.: Историја народа Југославије I, 330; Јиречек — Радонић, Историја Срба I, 157.

²³ Јиречек, Историја Срба I, 582.

део будимског пашалука, под називом — смедеревски санџак²⁴. Све раније освојене области на југу и југоистоку биле су у саставу темишварског пашалука (крушевачки санџак). Интересантно је напоменути и то да је граница између крушевачког и смедеревског санџака, као и оба пашалука, негде у XVI в. пролазила не Западном Моравом него обилазила нешто северније од ње (претпостављамо да је то управо она линија која дели област Левча, како се он данас схвата, од оног његовог дела у дол. Зап. Мораве, за који смо претпоставили да је управо област Левча из предтурског периода)²⁵. Овакво стање граница сачувало се све до пада Будима 1686²⁶. 1699. год. припаја се северозап. Србија румелијском беглербегату²⁷, тј. налази се у истим административним границама са осталим деловима данашње Србије. То траје кратко време, јер већ поч. XVIII в. Аустрија преотима сев. Србију од Турака, и задржава је у својим рукама до 1739²⁸. Није ни потребно наводити општепознату чињеницу да су бурни догађаји са краја XVIII и поч. XIX в. поново на кратко време издвојили области између Дрине и обе Мораве од оних на југу и југоистоку.

Нема сумње да је овакав ток историје био од пресудног утицаја и на кретање становништва, тј. првенствено на судбину првобитног насеља, а затим и на промене које су временом извршене у његовом саставу. Али, на питање какав је етнички састав централне Србије у предтурско време, и је ли од тога слоја нешто сачувано до данас, — наука није до сада дала ни приближно тачан одговор. Може се само нагађати да ли су се становници севернијих области Србије првобитно разликовали од оних у јужнијим. Није сасвим искључено да су племенске творевине ван поседа рашких кнезова биле такође од почетка компактне, и да су се од ових првих донекле и етнички разликовале. Доласком Мађара несумњиво су морала бити извршена померања у распореду словенских племена изазвана потискивањем оних са територија које су тада запосели Мађари даље на територију других словенских племена. Тако су сада у непосредни додир доведене извесне етничке групације које, бар за извесно време, нису међусобно директно саобраћале, и које су се самим тим морале донекле разликовати, поред осталог и у дијалекту којим су се служиле.

9. Ово би био последњи снажнији импулс за покрете словенског живља на југ. Но и касније је свакако било мањих покрета изазваних упадима Монгола као и ратовима између Угарске и Рашке.

Погледајмо шта о томе времену стоји у Јиречековој Историји Срба:

„Под Батуом, унуком Џингискана (зими 1240—1241), Монголи почеше поново продирати; Кијев, Краков и Бреслава беху освојени и разорени, али је главни нападај био намењен Угарској. Бела IV беше

²⁴ Историја народа Југославије II, 65—66.

²⁵ Исп., Историја народа Југославије II, карта од 1658, у прилогу.

²⁶ О. с., 67.

²⁷ О. с., 1256.

²⁸ О. с., 764. Исп. такође и стр. 787—788.

(у априлу 1241) до ноге потучен, а читава земља страховито опустошена. Краљ побеже преко Загреба у Раб, одатле у Сплит. Батуов брат од стрица, Кајдан, гонио га је све до мора... Словени нису имали великих губитака, јер се беху сакрили у планине и у шуме²⁹.

„Нагли напредак Угарске после монголске навале, који је изазван довођењем страних колониста и подизањем многих вароши и градова, опажа се већ у борби с Млещима због Задра (1242—1244). Краљ Бела IV, најдаровитији међу Арпадовићима, организовао је и своју јужну границу. Већ су његови претходници давали страним принчевима поседе у јужној Угарској. Око 1227—1242 беше господар Срема и кнез (comes) Бача Јован или Калојован Анђел, син цара Исака Анђела... Ростислав је после тога постао баном Славоније (1247) и првим баном мачванског Баната... који се од 1254, спомиње у повељама, а који је обухватио земљу западно од Београда између Саве, Дрине и планине Цера. Поврх тога, добио је он покрајине Усору и Соли на северу Босне а, по свој прилици, и Београд, тако да је његова област чинила веома пространу граничну покрајину која се пружала од запада на исток... После Ростислављеве смрти (око 1262), наследише га у области његови синови Михаило и Бела као „херцези Мачве“³⁰.

Поменути Ростислав утицао је врло живо на прилике у тадашњој Бугарској, чај се једном прогласио и њеним владарем, па је сва прилика да је бар неко време имао под влашћу североисточне крајеве данашње Србије (један његов рођак владао је у западној Бугарској)³¹.

Тек тада долази Драгутин на управу у поменутој области, јер је „добио (1284) од свога зета Ладислава IV крајеве ван српске границе, које Данило изриком помиње као делове угарске и босанске земље. Била је то некадашња Ростислављева крајишка марка, у последње време посед краљице матере Јелисавете, са градом Београдом, Мачвом и североисточном Босном...“³²

Важно је поменути да је врло често долазило до већих или мањих ратова у граничним пределима између рашких владара и угарских краљева баш око ове области, и наравно, у њој (1268, 1313, 1319, 1342, 1359). Нема сумње да су ти ратови изазивали пустошења и кретања становништва у једном и другом смеру, али по природи ствари свакако више са севера на југ него обрнуто. Карактеристичан је рат из 1359: „У пролеће, 1359, пређе преко реке³³ велика угарска војска... те, после жестоке битке потуче српску војску..., и продре дубоко у земљу..., по свој прилици у рудничке планине. Плена је било мало, јер су Срби све склонили били у шуме...“³⁴

Несумњиво да су догађаји условили померање, вероватно постепено и у етапама, словенског живља са севера далеко на југ.

²⁹ Историја Срба I, 175.

³⁰ Исто, стр. 177.

³¹ Исто, 180.

³² Исто, 189.

³³ Мисли се на Дунав.

³⁴ Исто, 241.

10. Али укључивањем у територију рашке државе, ове области су морале бити подвргнуте и једном другом процесу: етничког стапања, а свакако и дијалекатске нивелације. Дијалектолози имплицитно признају постојање једног уједначеног — „источног“ — дијалекта на територији данашње Србије у предмиграционој епоси. То не мора бити тачно у појединостима, — нпр. не зна се порекло неких икавских говора у Србији, — али је свакако тачно као општа поставка.

11. Већ у ратовима за освајање деспотовине у XV в. ове области су страховито опустошене, тако да се говори „о великом обиму српске сеобе у XV веку. Пресељавање је настављено и у XVI веку. Закључак да су ове сеобе биле великог обима може се извести из података код путописаца који су пролазили кроз Србију у XVI веку и који се слажу да је она „пуста и необрађена“³⁵. Пошто се ратна бура мало стишала, пошто су се Турци учврстили у новоосвојеним областима, ситуација се нешто изменила. Посебно то важи за смедеревски санџак, јер због његовог посебног, стратегијски важног положаја, „раја је била подвргнута неким изузетним (олакшавајућим — Р. С.) одредбама“³⁶. Све ово значи да је сада „проређивање ранијег земљорадничког становништва било необично повољно за миграције сточара и за њихово насељавање. У другој деценији турске власти талас влаха преплавио је читав смедеревски санџак и добар део Крушевачког и Видинског... У Смедеревском санџаку око 1476. г. било је око 7.800 влашких кућа према 11.400 кућа на тимарима и зеаметима спахија. Око 1516. г. у Смедеревском санџаку морало је бити преко 12.000 влашких кућа“³⁷.

Историјски извори дају чак релативно прецизне податке и о правцима ових сељења: „Ти сточари су се насељавали у земљорадничке крајеве северне Србије и поморавља из области Старог Влаха и са Дрине, али се добар део њих доселио и из Херцеговине и црногорских Брда. Има изричитих сведочанстава о досељавању сточара из тих области у Рудник и околину“³⁸.

На основу горњих података и мишљења види се да у време првих пустошења централне и северне Србије не може бити речи о смењивању целокупног становништва тих подручја. Али се не могу оспорити ни велике промене у свим областима друштвеног живота изазване овим процесима³⁹.

12. Са почетком опадања турске моћи почињу нови ратови и немири у нашим крајевима, који доносе нова пустошења и пресељавања. Али за то касније време, а оно је од пресудног значаја за коначно формирање структуре становништва, нема, нажалост, скоро никаквих историјских извора. Но ипак, зна се да је крајем XVII в. дошло до ратних пустошења у нашим крајевима и масовног расељавања станов-

³⁵ Историја народа Југославије I, 444. Исп. II књигу, стр. 80.

³⁶ Историја народа Југославије II, 85. Исп. стр. 67.

³⁷ О. с., 81.

³⁸ Л. с.

³⁹ О. с., 87.

ништва (велика сеоба Срба, нпр.)⁴⁰. Историчари сасвим одређено говоре о опустелости Шумадије и поморавља⁴¹. Тако се наводи податак да се после повлачења аустријске војске преко Саве и Дунава главнокомандујући, „генерал Ветерани надао да Турци неће моћи напредовати од Ниша ка Београду, стога што је земља толико опустела да неће бити кога ко ће војсци помоћи у прехрани“⁴². Међу исељенима помињу се неки пореклом од Јагодине⁴³. Негде око 1716—1718. у Србији је било свега 664 насељена места и 386 пуста!⁴⁴ А само у дистриктима које је Најперг (Neirperg) описао налазимо поред 415 насељених и 342 пуста...⁴⁵ Али ни насељена места, како смо већ видели, нису имала више од десетак кућа⁴⁶. Такође и према попису из 1720. читава Србија имала је свега око 4.000 породица⁴⁷.

13. Двадесетих и тридесетих година XVIII в. одвија се овде сличан процес као на крају XV и почетку XVI в.: почело се вршити нагло насељавање, и то делимично из истих области као и раније: „Главни пак насељеници Србије после њеног запушћења 1690. године били су досељеници из западних, источних, па чак и јужних крајева“⁴⁸. Сада се формира и једна инверзна струја са севера, — јер „се становништво у великој маси почело враћати и насељавати у Србији“⁴⁹.

Све је то још једном нагло прекинуто ратовима у току XVIII века, који доносе собом и нова пустошења и нова померања становништва. Ово траје све до почетка XIX в.⁵⁰ Али упркос свему, број становника Србије је у току истог времена непрекидно растао, тако „да је Београдски пашалук око 1804. године могао имати 180—200.000 становника на селу, а око 200—230.000 са становништвом по градовима“⁵¹.

*

14. Сliku данашњег састава становништва насталу у току историјских збивања налазимо у радовима етнографа. Али се резултати ових испитивања морају с извесном резервом прихватити, поготову тамо где су тај посао вршила нестручна лица, као што је случај с Лев-

⁴⁰ Историја народа Југославије II, 1257.

⁴¹ Д. Ј. Поповић, Велика сеоба Срба 1690, 41—42; Т. Ђорђевић, Становништво Србије после велике сеобе, 5—6; Историја народа Југославије II, 771. и 1256.

⁴² Д. Ј. Поповић, Велика сеоба Срба, 41—42.

⁴³ Главни талас исељеника није ишао низ Мораву, „где су се водиле борбе, него западније, и то према Београду“, — Историја народа Југосл. II, 770. Исп. Д. Ј. Поповић, Срби у Војводини I, 99—104.

⁴⁴ Историја народа Југосл. II, 1262.

⁴⁵ Т. Ђорђевић, Становништво Србије после велике сеобе, 24.

⁴⁶ Исп. т. 4—6, овога рада.

⁴⁷ Историја народа Југославије II, 1262.

⁴⁸ Т. Ђорђевић, Становништво Србије..., 21.

⁴⁹ Исто, стр. 7.

⁵⁰ Случајно имамо податак за Доброселци: да је тек 1820. поново насељена: Т. Ђорђевић, Архивска грађа за насеља у Србији..., СЕЗБ XXXVII, 202.

⁵¹ Историја народа Југосл. II, 1279.

чом. Но, резултати Т. Бушетића⁵² на описивању становништва Левча, уопште узев, нису у супротности са историјским подацима нити са оним што је у главним правцима досељавања у централну Србију рекао Ј. Цвијић у своме познатом раду⁵³. У поређењу са Белицом и Темнићем, стање односа појединих струја изгледа овако:

Правци досељавања	Левач	Белица	Темнић	Ст. Левач ⁵⁴
I Старинци	2	8,5	12,2	10
Непознато пор.	12	7,8	9,4	9
<i>Свега I</i>	14	16,3	21,6	19
II Косовско-мет.				
Косово, Метох., Призр.	31,4	12,9	13,5	9
Жупа, Расина, Топлица, Трст.	32,4	10,1	30	46
Левач—Белица—Темн.—Ресава	—	3,9	1,7	8
<i>Свега II</i>	63,8	26,9	45,2	63
III Вардарско-моравска				
Македонија	1,1	—	1,3	0,4
Морава	4,3	31,7	19,9	0,5
<i>Свега III</i>	5,4	31,7	21,2	0,9
IV Шопско-браничевска				
Тимочко-бран.	4	9,8	1,4	0,2
Шопска	—	8,8	2,1	2
<i>Свега IV</i>	4	18,6	3,5	2,2
V Динарска				
Црна Гора	4,4	2,5	1,7	0,4
Нови Пазар и Ст. Колашин	10,3	0,2	0,5	2,5
Лепеница и Гружа	—	0,5	0,7	0,2
Студеница, Уж., Ст. Влах	—	0,4	—	—
Босна и Херц.	2,2	0,5	—	1,6
<i>Свега V</i>	16,9	4,1	2,9	4,7
VI Инверсне струје				
Срем	1	2,5	1,7	1
Румунија	—	0,5	0,7	—
<i>Свега VI</i>	1	3	2,4	1
VII Унутрашње сељакање	1	2,2	1,4	0,2

15. Упадљив је висок проценат насељеника косовско-метохијске⁵⁵ струје у Левчу, за разлику од Темнића, а посебно Белице; југоисточне струје су у обрнутом односу (III—IV):

	II	III + IV
Левач	63,8	9,4
Темнић	45,2	24,7
Белица	26,9	50,3

⁵² Т. Бушетић, Левач, СЕЗБ V, Насеља 2, 459—511.

⁵³ Метанастазицка кретања, њихови узроци и последице, СЕЗБ XIV, Насеља 12, стр. 94. и 95.

⁵⁴ Овде се мисли на 12 села у долини Западне Мораве, данас ван Левча.

⁵⁵ И динарска струја има у Левчу већи значај (16,9%), док се у друге две зоне готово не примећују њени трагови (4,1 и 2,9%).

Иако горње цифре неће бити прецизан показатељ односа у структури становништва⁵⁶, оне углавном одговарају односима наше области према друге две овде поменуте у распореду говорних црта. Али унутрашњи односи не виде се из горњих података. Зато је требало израчунати податке за свако село понаособ у све три области, — што је и учињено — и на основу њих се може пре свега закључити да смене струја нису тако нагле при прелазу из једне у другу од њих, него постоји у томе извесан континуитет. Смена струја се, даље, одвија углавном по извесној законитости која је у вези са географским условима и положајем села. Овде ћемо изнети податке за она села која нас интересују.

1. Горњи Левач

Села	I	II	III—IV	V	VI	VII
1. (1. Ба)	нема података					
2. (3. Бог)	—	70	30	—	—	—
3. (7. Саб)	11	39	48	49	—	—
4. (8. Добр)	—	69	31	—	—	—
5. (10. Дубр) ⁵⁷	—	47	21	11	1	—
6. (11. Дул)	—	100	—	—	—	—
7. (12. Жуп)	—	100	—	—	—	—
8. (24. Над)	—	100	—	—	—	—
9. (27. Раг)	—	100	—	—	—	—
10. (32. Сиљ)	—	9	91	—	—	—
11. (33. Сла)	—	—	—	100	—	—
12. (34. Сут)	10	20	—	70	—	—
Укупно	2	60,2	15,4	20	—	—

2. Доњи Левач

Села	I	II	III—IV	V	VI	VII
1. (2. Бе)	14	59	16	3	5	3
2. (4. Круш)	нема података					
3. (5. Вук)	9	91	—	—	—	—
4. (9. Др)	21	59	20	—	—	—
5. (13. Кав)	—	100	—	—	—	—
6. (17. Ком)	—	100	—	—	—	—
7. (20. Лом)	—	100	—	—	—	—
8. (21. Лоћ)	31	52	16	—	—	—
9. (22. Мал)	—	69	31	—	—	—
10. (23. Мотр)	—	89	—	11	—	—
11. (28. Реб)	—	66	33	—	—	—
12. (29. Рек)	8	66	17	—	—	—
13. (30. Сек)	—	80	—	—	—	20
14. (31. Сиб)	16	32	16	16	—	—
15. (35. Теч)	—	100	—	—	—	—
16. (37. Ур)	—	100	—	—	—	—
Укупно	6,6	77,5	9,9	2	0,3	1,5

⁵⁶ За оба дела Левча податке сам израчунао према Бушетићевим налазима у поменутој књизи, а за Белицу и Темнић сам узео из студије Ј. Цвијића. Тешкоће око рачунања су многобројније него што би се могло претпоставити, и не произиласе само из недостатка података, него чешће из њихове непрецизности.

⁵⁷ Подаци су узети за цело село В. Пчелице, у чијем се саставу административно Добрава налази.

3. Калиничка река

1. (6. Дуб)	—	100	—	—	—	—
2. (14. Прњ)	—	—	—	100	—	—
3. (15. Кал)	7	39	—	18	28	—
4. (16. Кар)	31	47	8	—	—	—
5. (18. Крч)	23	39	17	—	17	2
6. (18. Леп)	53	47	—	—	—	—
7. (25. Оп)	22	72	—	4	—	—
8. (26. Прев)	38	26	—	29	—	—
9. (38. Шљив)	—	100	—	—	—	—
<i>Укупно</i>	20	52,2	2,7	16,7	5	0,2

16. Горње табеле свакако могу служити за општу оријентацију. Главна маса косовско-метохијских досељеника сконцентрисана је у нижим пределима: у доњем Левчу достиже густину до 77%, док је у горњем нешто мања од просечне концентрације (60%), а у долини Кал. реке једва преко половине (52%). Интересантно је напоменути да је највише припадника моравске струје насељено управо у горњим селима Левча (13,4%), док их је у доњим мање (10%), а у Кал. реци их готово уопште и нема (2,7%). У горњим селима је такође најјача и динарска струја (20%), јача него и у Кал. р. (16,7%), док је сада у доњим селима ова струја скоро неосетна (2%).

17. Сада нам остаје да се вратимо проблему старинаца. Иако нам табеле дају сасвим одређене податке о томе, ти подаци се не би смели узети као тачни, јер је баш на овом месту највећи број одговора, из најразличитијих узрока, — нетачан. А да ли се може уопште говорити о супстрату и утицају његовом на новодосељено становништво? Будући врло опрезни у закључивању, историчари нигде изричито не тврде да је ма када и било која од области централне и северне Србије потпуно опустела. Тих. Ђорђевић тврди чак и за најкритичније време око 1690: „Велики део српскога народа није отишао далеко, али се растурио у планине чекајући да мину ратни догађаји па да се из збегова што пре врати својим кућама“⁸⁸. Етнографи се не слажу у потпуности. Т. Радивојевић, на основу брижљиво скупљених података са терена, тврди за Лепену следеће: „...види се, да је, с малим изузетком, целокупно становништво испитиване области сасвим ново у њој, да није имало никакве везе с ранијим становништвом њеним...“⁸⁹ Ј. Цвијић, међутим, констатује за Шумадију: „Око 80% становништва је досељеник, и поглавито у последња три века“⁹⁰. Где је ту истина, мислим да је немогуће утврдити, али цифра од 20% чини ми се мало превисока. Видели смо да чак до почетка XVIII в. села имају по десетак кућа.

18. Мислим да су за нас од прворазредног значаја следеће чињенице.

1. Нема никаквих ни индиција ни података да је у било које време у Л. досељена већа компактна маса људи из истог краја и настанила се

⁸⁸ Т. Ђорђевић, Становништво Србије после велике сеобе 1690, 3.

⁸⁹ Т. Радивојевић, Лепенца СЕЗБ XV, Насеља 7, 169.

⁹⁰ СЕЗБ XXIV, Насеља 12, 2, — Балканско полуострво, Београд 1922, 159.

на истом месту које раније не би већ имало становника. Сигурно је да су се старији и млађи досељеници из истог краја морали донекле разликовати по дијалекту. У току времена у којем се одвијају процеси миграција и насељавања главнине становника ових области, говори оних крајева одакле се досељавају носиоци нових говора веома су узнапредовали у развиту: говор исељеника из тих крајева који су домовину напустили у XVI веку морао је бити нешто друкчији од оних који су тамо остали до XVIII в., па тек онда кренули на пут (ако не ни због чега другог, оно због утицаја супстрата). То значи, на другој страни, да се први досељеници са територије коју данас захватају млађи говори и нису морали много разликовати од својих домаћина у тадашњем Ј⁶¹. Даље, треба тек доказати, а то неће бити лак посао, да нпр. говор Старовлашана из прве епохе пресељавања (јесу ли то директни преци данашњих становника тих крајева?) има више сличности са тадашњим говорима Херцеговине него са говорима суседних области у данашњој Србији.

Сматрам да при поређењу говора Србије и динарских огранака не можемо доћи до задовољавајућих резултата ако занемаримо еволуциону перспективу. „Динаризирање“ говора Србије није почело у моменту када су динарски говори били на данашњем ступњу развита. Зато треба тек показати шта значи појам динаризирања у разним епохама.

Још две напомене морамо дати уз ову тачку.

а) Прва се тиче супстрата и адстрата у говорима насталим мешањем становништва. У контексту конфронтације херцеговачких говора и говора староседелаца у областима које насељава херц. становништво овај моменат се такође не може елиминисати. Навешћемо само пример цуцког говора, интересантног зато што је најближи сусед источнохерцеговачком и што у Цуцама преовлађују херцеговачки досељеници (од 560 породица 346 је из Херц.). „Иако је данашњи проценат досељеника знатно већи од процента старинаца, дијалекатски утицај није тако велик, и као да не прелази размере које би се могле објаснити самим суседством и нормалним суседским контактом“⁶². Да ли је то само стога што су овде и старинци били Динарци? Не видим зашто би динарски говори у принципима имали друкчији однос према осталим супстратским говорима од оног који имају према супстрату кад је овај опет динарског типа. Не видим ни зашто би се динарском етничком елементу придавале неке посебне особине.

б) Следећа напомена тиче се стварне структуре иновационих црта које динарско становништво носи собом. Да ли су све иновације у говоре Србије донели баш Динарци? М. Пешикан на основу анализе језичког материјала једног старијег говора долази до закључка да прве почетке преношења акцената из старе позиције треба ставити у XIV век, и лоцирати га не само у Херцеговину него и у друге области које за ову

⁶¹ Исп. нпр. и чињеницу да данашње становништво Косова и Метохије у многим особинама има великих сличности са староседеоцима Шумадије: Ј. Цвијић, Балканско полуострво, Београд 1966, 470.

⁶² СДЗб XV, 11—13.

појаву данас знају⁶³. Он, наравно не врши никакву генерализацију у смислу у којем смо је ми овде извршили, али мислим да се то може учинити после анализе нашег дијалекатског материјала.

2. Друга чињеница која се тиче левачког говора јесте да се код извесног броја породица сачувала традиција старинаца. А то је, у одсуству других, једно сведочанство о непрекинутом континуитету у историјском развоју етничког супстрата, с којим су се сусретали новодосељени, и чији се утицај морао одразити у извесним областима материјалног и посебно духовног живота, утичући тако на стварање једног новог менталног и етничког типа. Оваква еволуција — путем лаганог таложења нових слојева на старе — дозвољава постепену апсорпцију свежих елемената у супстрат. Није важно да ли су стариначки менталитет и традиција очувани баш у стариначким породицама или у новодосељеничким које су се с њима асимиловале и касније их замениле, него је важно да је она остала жива и до данас.

Напомињемо да је саставни део духовне културе, њен пратилац и њен израз — језик.

⁶³ Он ипак прави принципску разлику између преношења тога типа и модерне херцеговачке рецесије. Али се то на материјалу косовско-ресавског дијалекта не може увек потврдити. Мислим да су разлике између херцеговачког и „нехерцеговачког“ преношења друкчије природе, и ништа не казују о датуму почетка преношења.

І д е о

ГЛАСОВИ И АКЦЕНТ

А. ПРОЗОДИЈСКИ СИСТЕМ

1. ПРИРОДА АКЦЕНТА И КВАНТИТЕТА

19. Већ је давно познато да већина говора косовско-ресавског дијалекта одступа од типичне двоакценатске системе. Такође је познато да се међу те говоре убраја и говор Левча. Јер се и тамо, као и у другима, поред старих силазних акцената јавља и нови, дугоузлазни, у одређеним позицијама. Али детаљна посматрања откривају и још неке особености акцента у овом говору, па ћу саопштити резултате својих истраживања у том правцу.

а) Крајњи акцент

20. Кратки акцент не одговара по својим фонетским особинама "акценту у књижевном језику. У обичном изговору је изразито кратак. Што се тиче интонације, мислим да је она у највећем броју случајева неприметна, чак можемо рећи да је уопште и нема. По тој се особини наш "акцент приближава експираторном акценту неких говора источне и јужне Србије, како је то још А. Белић констатовао¹.

21. Ипак, врло често се реализација кратког акц. разликује од управо описане, па се тада у слогу на који он пада запажа извесно продужење праћено кретањем тона, те се изговор приближава ономе који имамо код кратких акцената у млађим новоштокавским говорима². Тако сам у извесном броју случајева бележио узлазни тон, и то како у положају кад је акц. пренесен (исп. ниже), као у примерима:

— Ѐзјури *гџра* вѣлика (Мал), — зубѣта *дџбро* (Лом), — онџ што си *дџно* (Круш), — *дџно акџи* (Мал), — и *дџили* (Кар), — *дџили* два дечѣка (Мал), — *знџш-штџ* знџчи *кџан!*? (Бог), —

¹ ДИЈС, СДЗб 1, 271.

² Исп. Д. Јовић, Трстенички говор, СДЗб XVII, 26. У бележењу нисам правно разлику између варијанте са силазним тоном и варијанте у којој се кретање тона не примећује. Али како је тонски акцент обично праћен променом боје вокала (исп. ниже), то се може узети отвореност вокала као знак да је акц. тонски обележен.

да ви *би*де *то*пла *но*га (Вук), — и *но*си код *вра*чарџице (Лом), — *но*ћас *и*демо у *на*пад (Сиб), — *на*ређују *о*ни *ме*не (Реб), — *без* *о*ца *се* *за*дѣло (Круш), — *и*ланина (Сиб), — *ви* *и*те на *и*до (Ком), — *с*ведоци (Круш), — *при*чале за *и*дбом (Круш), — *ѣ*дна *ж*ѣна *к*рупна *би*ла (Рат);

тако и на старом месту:

— ја *пи*' *ма*ло *о*дду (Сиб), — *На*ђи-ми *ко*шљу и *га*ће (Круш), — *о*ће да *го*вори, — *че*трѣс и *не*што *го*дина (Дул), — да она *за*грѣби (Бог), — и *о*нда *се* *то* *за*и*в*дри (Сек), — *ра*ди *с*вђу *з*емљу (Мал), — *не*ка *ма*тиком *ис*кoи*а* (Круш), — *из*маг*ли*ца (Мал), — *др*жи *ѣ*дно *ко*ндѣче (Сиб), — *ва*дили *ко*џку (Кар), — *ку*дѣљу да *по*бде у *гр*бѣ *та*џ (Круш), — *мо*чило (Мал), — *т*у *не* *о*двѣдише (Кал), — *што* *ни*си *о*стѣвио... (Круш), — Она *се* *т*у *и*д*о*ле (Круш), — *Д*ођдише, *и*осѣдише (Кав), — *П*оче *не*што да *ми* *при*ча (Ком), — у Шантаровац *и*релѣзни (Круш), — *М*и *не*мо да *и*ровѣримо (Мал), — *А*л *то* *се* *и*родужи (Сла), — *Т*урте *и*росѣираче (Круш), — *И*з *м*ѣга *р*ѣва *п*бжеже (Ком), — *О*д *К*ѣйнога *ра*и*а* (Круш), — *Д*ођи *ти* *код* *м*ѣн-на *с*лаву (Дул), — *не* *с*мѣду (Кал), — да *с*и*р*о*в*ди (Дул).

22. Већ наведени примери показују да су у Л. нови и стари кратки акцент фонетски потпуно изједначени, јер нема разлике у њиховом понашању³. Али он се јавља у три фонетске варијанте: као експираторни акцент ('), као кратки силазни, и као кратки узлазни. Ово показује, уз оно што је о кратком акценту горе речено, којим путем је развитак отприлике ишао: тон је код кратког акцента, без обзира на порекло тога акц., постао фонолошки ирелевантан⁴.

б) Дуги акцен^{ти}

23. Дуги акценти се, међутим, и у нашем говору фонолошки разликују као и у најмлађим говорима новоштокавским. О фонетској природи дугоузлазног и дугосил. акцента не би се имало шта рећи, јер су они исти као и иначе у штокавским говорима у којима се паралелно јављају.

Ако је силазни тон овог другог понекад и слабије изразит⁵, — а то се дешава најчешће у емоционално обојеним реченицама, — то су само појединачна остварења, која не значе одсуство осећања за његову силазност код представника овог говора, нити то значи да се наш го-

³ Мислим да је А. Белић у праву кад на једном месту констатује да ни у београдском говору ова опозиција није тако изразита, тј. узлазни акцент нема изразито узлазни тон. Исп. ДИЈС, СДЗБ I, 271. У неким случајевима он чак има силазну интонацију; исп. Б. Милетић, Фонетика, 92—93, као и А. Б. Савремени српскохрватски језик, Фонетика и акценат, 118.

⁴ Ни у књижевном језику овај фактор није, изгледа, увек одлучујући у разликовању кратких акцената; исп. А. Б. — Фонетика, 155; П.И., ЗФЛ VI, 56. и 62.

⁵ Исп. о томе К. Н. Pollok, Der neuštokavische Akzent... и I. Mahnken, Studien zur serbokroatischen Satzmelodie, Opera slavica, Göttingen, 1964.

вор по чему разликује од осталих. Та је појава, наиме, сасвим нешто друго од устаљености узлазног тона на слоговима и у речима где бисмо очекивали дугосилазни акценат, како је констатовано за говор Жупе⁶.

в) *Неакцентована дужина*

24. У нашем говору потпуно је елиминисана поста акценатска дужина. Дужина претоничког слога чува се у Левчу. Наш материјал никако не оправдава мишљење А. Белића да су квантитетске алтернативе на претони ликвидирани. Он, наиме, на једном месту изричито тврди да је „у левачком говору: од снага: снагѐ м. снагѐ или од трава: траве м. травѐ“⁷.

Пре него што би се извршила тачнија испитивања и мерења, не може се ништа прецизније рећи о природи ове дужине, али је већ простим слушањем лако уочити да је она интонирана, и то у з л а з н о. И не само то. У поређењу са поста акценатском дужином дијалеката који чине базу књижевног изговора, наша се изговара са приметним интензитетом. Дуги претонални слог, како по висини тако и по јачини, у завршној фази изговора вокала, — приближава се следећем, акценатском слогу. То се може донекле потврдити сасвим једноставним експериментом помоћу магнетофона: са траке се избрише слог који следи ономе са дужином. Кад се узме у обзир да је слог иза узлазних акцената обично нешто виши по тону него остали неакцентовани слогови, и да тај утисак овде недостаје, онда се говото са сигурношћу може тврдити да се наша дужина приближава по природи дугоузлазном акценту.

г) *Однос левачких акцената према „иничној“ косовско-ресавској системи*

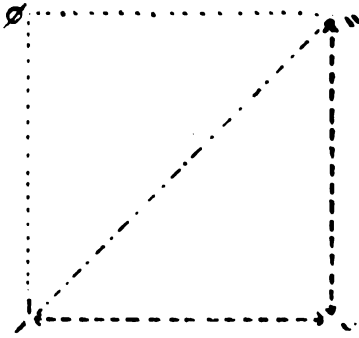
25. Као што је познато, штокавска акценатска система познаје, опште узев, два прозодијска принципа на којима почивају дистинктивне функције акцената: принцип квантитетских опозиција, на једној страни, и квалитетских, на другој. У различитим говорима сваки од њих спроведен је у различитом степену. Проф. П. Ивић је мишљења да косовско-ресавска система од три акцената познаје први принцип у потпуности и други делимично⁸. Фонолошки то је неоспорно (из синхроне перспективе). Али ако занемаримо фонетске особине акцената, не можемо успоставити еволуциони континуитет штокавске прозодијске системе: од трочлане према двочланој и од ове према вишечланој (Да ли је развој ишао путем елиминисања тонских опозиција, да би се

⁶ Исп. Народна енциклопедија IV, 1072, где се овај акц. сматра дугоузлазним, затим НЈ н. с. X, 83, као и СДЗБ XVII, 27—30, где се упоређује са чакавским акутом.

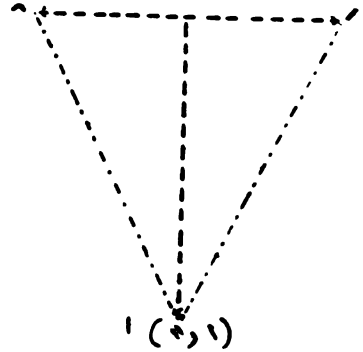
⁷ Акценатске студије I, 26. У напомени се каже да је „из поменуте необјављене расправе“ (о левачком акценту). Исп. П. Ивић, Die serbokr. Dial., 232. Оба нав. случаја јављају се факултативно у Рес., а други и у Трст., СДЗБ XVII.

⁸ Павле Ивић, Die serbokroatischen Dialekte, 227.

убрзо потом делимично (или потпуно) успоставиле, или, како друкчије?). Мислим да би, ако се узму у обзир и фонетске особине акцената, троакценатска система са силазном реализацијом кратког акцента и левачка троакценатска система изгледале овако:

1. Шематски приказ „типичних“ косовско-ресавских акцената

2. Шема левачких акцената

26. Ово је врло важно за разумевање старије штокавске, двоакценатске, системе, која познаје додуше само с и л а з н е акценте, али она самим тим познаје и принцип квалитетских дистинкција, — у латентној форми, наравно (после губљења акута), али је даљом еволуцијом успостављена равнотежа у систему тиме што је дошло до појаве још два члана системе, — узлазних акцената. Ово све уз претпоставку да је еволуција ишла путем елиминисања акута пре појаве нових узлазних акцената.

27. Посматран у таквом контексту, друкчије изгледа и сâм проблем еволуције левачког акцента. Док се она косовско-ресавска акценатска система какву налазимо описану нпр. у књизи П. Ивића јавља само као етапа на путу развитка од двоакценатске према четвороакценатској системи, у левачкој је системи кратки акценат пошао другим путем у своме развитку — путем делимичне ликвидације једног од принципа на којима се темељи новоштокавска тонска акцентуација (" = ' = !). Ово показује извесну сличност са оним што се на ширем плану мора претпоставити у развоју акцената у говорима јужне и југоисточне Србије, а самим тим и на утицаје које је у том погледу морао претпети говор Левчана.

2. МЕСТО АКЦЕНТА

28. Науци је већ давно познато да се у Левчу, што се тиче дистрибуције прозодијских елемената, углавном чувају основне особине косовско-ресавске акцентуације, такође са изузецима познатим осталим говорима тога типа. Али до појаве рада А. Пеца и Б. Милановића о

особинама левачке акцентуације закључивало се на основу доста оскудних података⁹, што је доводило и до грешака¹⁰.

Овде ћу изнети резултате својих испитивања. Распоред материјала биће извршен према табели проф. П. Ивића¹¹, у примени на наш акц. систем. Генерално је правило: рецесија захвата искључиво кратку ултиму.

а) КРАТКИ АКЦЕНТ

Акцентнајске њриликe на ултими

Преношење на крајку њенултиму

29. Са отворене кратке ултима на кратку пенултиму, преношење је извршено скоро у потпуности. Тако се на пенултими појавио, поред старог, и нови кратки акценат, који се фонетски углавном не разликује од старог. Изузетак чини акц. имп. *уби* у секвенцама *уби бдџе* (Круш, Бог). Иначе овде имамо \wedge акц.:

— Не мдгу па *уби* (Ком), — Узни мачџу па *уби* (Дуб).

30. Напоменућемо да се преношење скоро доследно врши и испред енклитике. Али од овог има и изузетака.

а) Код речце *нека* акц. се факултативно јавља и на ултими:

— Онџ што дџе *нека-г* у магаџин (Бог), — *нека-га нек* лежџ (Кав), — *Нека-га тџ* код нас (Оп) — Изигрџава, — *нека-га* (Оп);

и на пенултими:

— *Нека-џ* нек се копрџџу (Ду), — *Нека га*, да вџдим штџ ље (Дубр), — *Нека си пџметан* (Кав), — *Нека сам бџш и глџп* (Дуб), — А тџп *нека га* (Кав).

б) През. гл. *хџеџи* такође познаје двојаки акценат испред енклитике. Навешћу примере са ултимским акценатом, који је далеко ређи:

— *Оћ-л'*, шта кџе? (Ци), — *Оћ-л'* да дџе? (Дубр).

31. Акцент групе речи *чини-ми-се* налази се на крајњем слогу глагола у облику \wedge . Али она може имати и измењен гласовни састав, не само акценат¹²:

Чинџ-ми-се да јџдан нџје имџо дџцу (Бог), — *Ченџмисе* да е Јџван (Бог), — Висџка до нџба, *чинџ-ми-се* (Вук), — *Ченџмисе* да Станџмир вџче (Круш), — *Чинџ-ми-се* носџше нџке конџуре (Над), — *Чинџ-ме* да овџко бџше (Оп), — Винџград џмау двџџс и пџт џри, *ченџмисе* (Сла).

⁹ Нешто података има у раду М. Ђ. Милићевића, Кнежевина Србија, 212.

¹⁰ Исп. ниже о понашању акцената пред енклитиком и сл.

¹¹ П. Ивић, Die serbokroatischen Dialekte, 105.

¹² Исп. такође речник Г. Елезовића, СДЗБ VI, s. v. Презент глагола *чинџи* има у трећем лицу иначе \wedge акц. на ултими: *чинџ*, — *Нек чинџ* шта дџе (Дубр), — не *чинџ* ми нџшта (Кар).

32. У свим осталим примерима које имамо преношење је извршено, како испред енклитике, нпр.:

— *Жѣна ми била у старе кѣни* (Мотр), — *Жѣна му по ђпака* (До), — *Времѣна су дошла* (Бог), — *Дошла би да ме помѡгне* (Бог), *Нѡга се замѣтнула* (Бог), — *Срамѡша ме* (Ба), — *Човѣка ми отѣрали на празно* (Пре), —

тако и у случајевима где акцентованој речи не следи енклитика, нпр.:

— *Изашла ѡда* (Ба), — *дѣла ѡда* (Жуп), — *течѣ ѡда* (Кар), — *мутна ѡда*, *вѣлика* (Круш), — *Била ѡндак така времѣна* (Бе), — *а шиљата ки вреиѣно* (Кар), — *госиѡда* (Кар), — *Мѣне прва жѣна била овѣм тѣтка* (Ба), — *млада жѣна* (Бог), — *ѣби га сна и жѣна* (Мал), — *жѣна* Радојчина (Над), — *да зѣмља остаѣ задружна* (Мал), — *кад би здра* (Жуп), — *скѡро ће здра* (Кав), — *да ми зарѡстѣ нѡга* (Круш), — *искрену се нѡга начисто* (Круш), — *Ѣ, сѡмо ѡцу нисам тѣо спѡменик д-облѡжким* (Ба), — *на иѡиа* (Над), — *долѡзе сведѡци* (Бог), — *вѣлико сѣло* (Жуп), — *сѣсира Зѡра* (Реб), — *слобѡда* (Мал), — *шескѡба* (Сла), — *тѣ два иѡиа* (Реб), — *два иѡиа* (Сла), — *Натѣчѣм капу на чѣло* (Прњ), — *Држи човѣка!* (Рат), — *пѡла шећер*, *пѡла ѡда* (Сек).

33. Нешто компликованија ситуација влада у преношењу акцента са кратке затворене ултима на кратку пенултиму. Примери за ову појаву налазе се такође у великом броју у одељку о морфологији, а овде ћемо навести један део материјала.

а) Реч се не наслања на енклитику:

— *Бѡжсић* (Оп, Дубр), — *ѣма дѡкасић* (Сиб), — *домѡћин* (Дул bis, Круш), — *жѣвоић* (Дул, Дубр, Дуб), — *што се нѡси кѡзан* (Оп), — *кѡзан тѣ* (Леп), — *да начѣним качѡмак* (Оп), — *зѡвнем комшићлук* (Крч), — *Милѣићин* (Дубр, Реб, Круш), — *лѣп мѡмак* (Рат), — *мѡмак* вѣнѣне чарапе (ѡбуо, Кав), — *мрѣвац* (Теч, Сла), — *није тѡ лако се ожѣнић* (Бог), — *ѡицац* (Ду, Ред) — *ѣма ѡдан иѡиок* (Мал), — *на шѡван* (Леп), — *ѣрок* више пѣта (Круш).

б) Иза речи је енклитика:

— *Тѡван ни пѣн са жѣтем* (Круш), — *красан чѡвек је бѣо* (Кав), — *Шѣдрѣић ми нешто не горѣ* (Дубр).

34. Акцент се још у извесном броју случајева може јавити на ултими.

а) Тако у аор. глагола са кратким последњим слогом основе, у 1s, акцент понекад остаје непренесен, опет без обзира на енклитику. Зато поред пр.:

— *издрѣжа'* (Добр), — *ѣребѡ.ле'* (Бог), — *па се превѡри' те ѣрозѡѡри'* (Жуп), — *сѣде'...* (Ба),

имамо и такве као што су следећи:

— Тераше ме те *вози'* на кўлук' женама дрва (Круш), — Како ти ја *говори'*? (Круш), — Ја узѣ' па *зави'* цигару дуван (Ур), — Онѹ цигару *изгорѣ'* (Ур), — Петнаѣс' дана *издржѣ'* (Ци), — *Искошкѣ' ја* волѣве (Мотр), — те *ојра'* онѢ (Лом), — ја *ошвори'* мѣе књиге (Над), — Дођо' до вратѣ, *ошвори'* (Рат), — Ја *ошвори'* (Ур), — *Поји'* ја онѢ (Леп), — *Посиојѣ* мѣло (Жуп), — *Преноћи'* сѣмо у ѡпсу (Лом), — и *јроговори'* (Бог) — *Прочийѣ'* ја онѢ, — *јрво јрочийѣ'* (Ур), — Па се *склонѣ'* мѣло (Рат), — што га не *уби'* пѣсле (Оп);

— *Вози'* га и лекѣру (Дубр), — *ошвори'* га па поглѣднем (Кар).

б) У през. глагола *хѣиѣи*, 2s, у упитним реченицама, задржава се понекад акц. на крајњем слогу, па поред обичнијег *дѣиш*, имамо:

Одѣш ракију? (Над), — *Одѣш* ли, ел неѣш (Бе).

Ово је последње аналошка појава и позната је читавом през., сем 3р (имамо и *ођу-л* и *ођемо-л*, *ођѣше-л*), па је отуда пренесена и на 2s (исп. на другој страни и *дѣмо*, *дѣише* поред *дђу*, према *дѣш*, исп. код ВД *хдѣиш*).

в) Именице са крајњим *-ниѣ* задржавају, међутим, акц., без изузетка, на крајњем слогу:

— Он је пѢ *довијѣниѣ* (Сек). — био *шѣдѣниѣ* (Оп), — онаѣ њѣн *комадѣниѣ* (Ци), — *комадѣниѣ* Левча (Добр), — наѣ *комадѣниѣ* пѣка трајѣо за границу (Теч), — возили *јровијѣниѣ* (Ком), —

(остали примери у т. 619), а поред тога имамо још покоју именицу, као нпр. *филоѣѣф*, *комунѣс* (Бог), или сл., што су све позајмљенице новијег датума, које врло жилаво чувају свој изворни акценат и у другим дијалектима српскохрватског језика.

г) Иначе се акц. може наћи на ултими ако било којим путем дође до отпадања крајњег слога.

а) Тако у 2s имп. неких глагола имамо форму без крајњег *-и*:

осиѣѣв, *донѣс*, *однѣс* то, *довѣд-г-овѣм* (Дубр), — *начѣи*, *увѣѣ*-то кѣче! (Круш), — *Зайѣѣвр* тѢ кѣче (Рат), — *осиѣѣв* (Над), —

у којој се задржава акц. пуне форме.

б) У G(-A) дем. заменице *овај* и *онај* равноправно се чују форме са и без крајњег *-а*, али акц. остаје увек на истом вокалу:

Овѣѣ човѣка сам виѣо неѣде (Дубр), — Од *овѣѣ* ѣмам виѣше (Ци), — Код *онѣ*-камена (Дуб).

γ) Адв. за место с општим делом *-ов-*, *-ош-* и *-он-* познају такође двојаке форме, али акценат форми без крајњег вокала не разликује се најчешће од оног са њим:

— *Овџм* у наше преноћй'мо (Кар), — Даџ га *овџм* (Рат), — А ја полетџм *одовџд* (Мал), — *Одовџд* глѣ^адаући (Сек), — Оно *одовџд* брише (Бе), — *Овџд^ш*, па на Кремѣнац (Дубр);

— Па свѣ *онџм* натрпџали (Кар), — Вџлим од онѣ *онџм* (Ба), — *Онџ-*цте прџшли, вџдо сам (Дубр), — од онй' *одонџд* (Сла);

— Бџгари *ошџд* навџљили (Бог), — Остџпамо *ошџд* рѣдом (Сек), — Зборйла *ошџд* за Дулу нѣшто (Круш), — *ошкџд* (Круш), — *ошкџд* дни?! (Теч).

Али имамо примера и са преношењем акц.:

— Биѣ *џдуџд* з-бџка (Кав), — Јџ нѣму *џдуџд* мџло џздаље кџжем (Ком), — *џдовџд* рѣкѣ (Круш), — Викнуше *џдовџд^ш*, па упџљйше (Сиб), — Ми нѣмо *џдуџд* (Сиб); — Он етѣ ти га *џшџд* (Кав), — трчѣ *џшџд* (Вук), — Гранџта *џшџд* летй (Кав), — Брѣна у кошџље и гаџа *џшџд* изйшо (Ком), — Дџнесе џн *џшџд* нѣка дџва (Сиб).

δ) Речи *замало* и *умало* обичније су без крајњег вокала, али акц. остаје увек непомерен, као и у речце *самџм* (или *самосџм*, како она може гласити):

— *Замџл* што га нѣсам убио секйром (Бог), — *Замџл* не поџбо' (Добр), — *Умџл* да убџце у батѣри'у (Кав) — Нѣга сџмо *умџл* што нѣсу умлџтили (Ур); — *самосџм* безобразан (Дубр), — лџд *самосџм* (Ци), — *самџм* дрџкше (Над).

Како из прегледаног материјала видимо, преношење акцената са кратке ултима на кратку пенултиму врши се, са малим бројем изузетака, готово доследно. Друго, енклитика нема свуда већег утицаја на акценат ултима. Наш говор, тако, не познаје примере типа *сџромџ си*¹³, што показује да се из данашње ситуације у Л. за такве случајеве може извести супротна тврдња од оне коју је А. Белић изнео негде пре педесетак година¹⁴.

35. Исто стање у погледу преношења "акцената на кратки претходни слог налазимо и на суседним говорним подручјима¹⁵, као и у јужнијим говорима косовско-рес. зоне¹⁶. П. Ивић мисли да је овакво стање, тј. одступања од доследног преношења акц. у описаним положајима, новије, и успостављено аналогијом или страним утицајима¹⁷. Слично мишљење заступа и М. Пешикан¹⁸. Мислим да то вреди само за неке

¹³ Исп. А. Белић, Акценатске студије I, 25.

¹⁴ Кад су у питању именеце, може се мирно тврдити да изузетака нема.

¹⁵ СДЗб XVII, 25. и 291.

¹⁶ Исп. СДЗб II, 468. Исп. примере из Елезовићева речника, СДЗб XVII, 25.

¹⁷ Die serbokr. Dialekte, 228.

¹⁸ СДЗб XV, 26. (у односу на рецесију са отв. ултима).

категорије наших примера, али не за све. Тако прим. под г) упућују на извесну инертност у доследном успостављању принципа преношења у дублетним ситуацијама, од којих се не би могло за све рећи да су нове. Исто се тако ни за акценат аорисних облика не би могло рећи ни да су нови нити да су унесени са стране у новије време. Ми остајемо при закључку да ови примери оцртавају развојни пут којим је дошло до успостављања принципа преношења акцената, и да стварно представљају одступања од овог принципа, па тврдимо да се преношење са кратке ултима не врши у нашем говору доследно.

Преношење на дугу *йенулијиму*

36. Извесних одступања има и у погледу преношења акцената са кратког последњег на дуги претпоследњи слог. Ван веза са енклитиком преношење се врши без изузетка.

а) Са отвореног слога:

— Отиднем *адвокаџу* (Мал), — блага *бајии* (До, Дубр), — *бело* (Над), — *били* (Ба, Мал), — *било* (Ба, Сек, Сла), — да се *боримо* (Кав), — под *браду* (Рат), — у *вино*, — *ћеш вино?* (Добр), — *велимо* (Кар), — *величанство* (Ком, Рат), — на *вожњу* (Саб), — два *ће воцника* д-јду (Сиб), — *воцска* (Кал, Над), — скрип-*нџше враџа* (Пре), — испала му *враџа* (Добр), — *вредни* (Мал), — *време* (Добр), — *гладан* (Дубр), — *гусио* (Кар), — *дали* (Оп), — *дамо* (Кал), — *баџи деџе* (Рат), — *дивљу* (Теч), — *дође* (аор., Ком), — *друстио* (Др, Пре), — *друштио* (Кал), — *Дула* (Добр), — *душа* (Мотр), — за *Ђоку* (Добр), — око *Жељина* (Бог) — *живи* (прид., Мотр), — *Жола* (Добр), — Ми смо се *тџ завукли* (Мал), — *зайеџе* (Мал), — *заради* (импер., Бог), — Како се онџ *звџше?* (Добр), — Како се *звџше* онџ *плави висџки?* (Ци), — Карађор-*ђеву звџзду* (Сиб), — *звџзда* (Дубр), — *Извини*, дџчко (Мал), — *извукли* (До), — Ови се пџсле *извукли* (Мал), — Како *имаџе* онџм *дрџгем?* (Добр), — *Имаџе њџ* десетџну (Ур), — на Светџг *Јовџна* (Добр), — па *каџи* (Мал), — *комџџри* (Рат), — *круџни* (Круш), — *круџно* (Над), — и да га *кунџмо* (Кар), — на *леџа* (Кал), — *леџиџе* (Бог), — *леџе* (Добр, Над), — *леџо* (Добр), — *леџка млџко* (Круш), — *леџка џоседџмо* (Бог), — *леџка* (Бог), — *ложџмо* (Добр), — *ложџиџе* (Ба), — *љуџа* (Добр), — *маџину* (Рат), — *Миџе* (Добр), — *маџка усџа* (Добр), — *миџко* (Крч), — *млаџа бџла* (Круш), — *млаџа* жџнска (Сиб), — *млаџе*, — *млаџи* (Добр), — *млџко* (Леп), — *Немџе* (Мал), — *Немџи* (Прњ), — Ма *неџу!* (Добр), — *Ниџа* (Добр, Дубр), — *ниџмо* (Сиб, Сла), — *обџли* (импер., Крч), — *џде* (овде, Кал, Пре), — *џдело* (Кар), — *џкругло* (Рат), — од *џкиџмбра* (Ком), — у *џкиџмбру* (Кал), — *џнде* (Ба), — *џфицири* (Прњ), — *џлалемџџари* (Сек), — у *џелерџни* (Рат), — *Пџра* (Добр, Саб), — да *џечџмо* (Ба), — *џечџе* (Добр), — *џилџе* (Добр), — *Пџџи* с мџном (Рат), — *џоглџни* (Кав), — *џџади нас* (Кал), — на *џџналџио* (Добр, Дубр),

— *йолагачко* (Сиб), — *йолагачко* (Реб), — *йочёше* (Сек), — *йрёђе* (Сек), — *йредашё* (Кар), — *мало се йрошрёсла* (До), — *помотвёик йушкочайролёсиу* (Леп), — *равни* (Сиб), — *рёшка* (Оп), — *саёума* (Добр), — *сасуше на нас* (Оп), — *свёћу* (Добр), — *седёћи* (Теч), — *секйрче* (Ком), — *у сейёмбру* (Ком), — *Да-л смёмо?* (Крч), — *тò су дпасни сивёри* (Надр), — *Штá си се сйёгла?* (Бог), — *сиб-же* (Бог), — *сува* (До), — *шёрдо* (Сиб), — *шёшко* (Ком), — *шрá-жи* (импер., Оп), — *шуйи* (Добр), — *узёше* (Бог), — *Французи* (Вук), — *рана* (Рат), — *црни, црно* (Кал), — *двá чабрића* (Вук), — *чёрсио* (Над), — *Бёше ваш Чёда* (Добр), — *не чинёмо* (Ба), — *цаи* (Добр), — *шуйла* (Ци).

β) Са затвореног слога:

— *баци'* (аор., Добр), — *бёсан пáс* (Мал), — *бóрац* (Надр), — *вáшар* (До), — *вика'* (аор., Добр), — *Мёне лáко вráишии овёма пáре* (Ур), — *врёдан* (Над), — *Вукмановáц* (До), — *нисам глáдан* (Ком), — *двáйуи* (Лом), — *двáйуи^а* годйшнё (Мотр), — *дйвал* (Крч), — *лáкò е живёш* (Сла), — *живошйвóрац* (До), — *Јагодинац* (До), — *едáмиуи* (Бе), — *пráво ћу ти кáзай* (Кар), — *кривáц* (Мал), *круйан* (Теч), — *ја днда се наљуиш'* (Крч), — *нáрод* (До), — *нисам* (Ба, Крч, Мал), — *окибмбар* (Ком), — *нёма оидснос'* (Добр), — *Пáн-иши* (Ком), — *Јá те не йиша'* (До), — *йóћо'* (Рат), — *ја йоћуиё'* *мáло* (Кав), — *у йрёсек* (Добр), — *не врёди му ни йричай* (Над), — *рáбан* (Бе), — *пá се рёши'* (Добр), — *ручак* (Ба), — *Бáба на сáбор* (Ба), — *сићо'* (Ур), — *Симић* (Добр, Силь, Дубр, Лоћ), — *служисий* (До), — *овац мláђи сйáлеж* (Мал), — *сйёго'* (Оп), — *са шёрёнем* (Добр) — *шёрёш* (Добр), — *шрёзан* (Крч), — *шрийуи* (Добр).

б) Испред енклитике преношење се врши делимично.

ба) Прегледаћемо примере са извршеним преношењем.

α) Са отвореног слога:

— *Андру сам мётуо за комесáра* (Сиб), — *Била сам у Слá-тине* (Ба), — *Била сам* (Над), — *С онём била се одёлила* (Жуп), *Били се поплáшли* (Бе), — *Били смо у зáдруги* (Жуп), — *Били смо свё разбрёени* (Ци), — *Били смо на сáбор у Рёкóвац* (Сек), — *били смо ўзели* (Кав), — *Били смо на свáдби* (Добр), — *Били су пўно нáши* (Ком), — *било ми припáлò* (Ду), — *било-ц'* стò (Добр), — *Близо сам дóшо кóд нй'* (Сиб), — *П'и Влáда е п'се рўковао* (Сиб), — *Влáја е у посл днё врёмé* лшчовáò (Бог), — *т' вóцску смо повáтали* (Вук), — *чак пò вráшу е удáра* (Бог), — *Дóђе ми йўнук* (Бог), — *донёше ми мáло чáй* (Оп), — *Јóву е родйлì* (Бог), — *и клáли га* (Кар), — *У лйшу е превргошэ* (Кав), — *Лимузин* *ћу му дот.рам* (До), — *Маици не зарóбе* (Бì), — *Енё га Мила му брáт* (До), — *Нёћу ви место однёсем* (Круш), — *Нёћу иё лáжем* (Круш), — *Јá нёћу*

ше вѣрам (Бог), — *Нећу њи* причам (Реб) — *Нисмо-џ* дали (Вук), — *Нисмо се* ми проводили (Кав), — *А нисмо се* раздвајали (Ком), — *Нису га* искључили (Жуп), — *И нису-џ* били (Реб), — *нису ме* били (Рат), — *нису не* нападали (Кав), — *нису ни* дали (Прв), — *обукли се* (Прв) — *Окрени се* (Добр), — *Официри се* укрѹтили (Леп), — *Појѣмо се* ми (Жуп), — *у реку му* кућа (Круш), — *Свѹкли га* 'а-г-ок'пу (Кар), — *Седѣћи смо* сасуљали се (Теч), — *Смири се* (Добр), — *У септѣмбру смо* отишли (Ком), — *Узѣше ми* пѣре (Рат), — *Цѣла не* армѣја знала (Реб), — *цѣла се* дивѣзија ... (Теч), — *Чѣда-е* живѣо код^г-Селѣне (Добр).

ђ) Са затвореног слога:

Дужнос' ни налаже (Бог), — *Извѹко'* га ја (Бог), — *Миѹка Бурић'* га прави'о (Бог), — *Нађо'* га у Сараево (Оп), — *Народ^{ми}-се* онако прѣсто узбѹнио (Ду), — *Нема-ће* да не уплѣште (Немац-, Сиб), — *Нисам га* ни видео (Дул), — *Нисам се* брѣни'о (Рат), — *Овас ми* подгоре (Бог).

бб) Мислим да су случајеви без пренесеног акц. приближно исто тако чести у употреби као и са преношењем.

а) У речи са отвореним задњим слогом:

— *Бајѣлѣ-се* (Круш), — *И билѣ-смо* свѣ (Круш), — *Сѣдам билѣ-су* зграде (Мотр), — *Билѣ-га* поставили (Реб), — *Билѣ смо* га сѣцијално осигурали (Жуп), — *Билѣ-су* два инѣиѣера (Леп), — *билѣ-би* мене млого лакше (Бог), — *Билѣ-ѡи* дѣста, нѣ било, тѣ ти е (Вук), — *блѣзѣ-ми* (Реб), — *Блѣзѣ-ће* Врѣња (Оп), — *Брѣнѣ-ће* не стрѣла (Ком), — *Вѣжѣ-га* (Рат), — *Вѣчѣ-га* (Кав, Рат), — *У вѣцкѹ-га* испрѣтила (Прев), — *Врѣлѣ-смо* (Добр), — *Вѹчѣ-ме* (Рат), — *и дѣлѣ-му* (Кав, Реб), — *дѣлѣ-смо* дѣпринос (Жуп), — *Дѣшѣ-му* и кѣ га дѣнесе (Рат), — *Дѣћѣ* ми сна (Реб), — *Дѣћѣ-ни* нарећѣње (Добр), — *Дѹшѣ-се* нѣси (Круш), — *а Дрѣжѣ-се* мѹчио (Крч), — *Жѣћѣ-ѣ* дрѣѣѣ (кафану, Добр), — *зимѣ-ми* (Добр), — *Зѣвѣнѣ-га* (Добр) — *Јѣвѣ-ме* (Ком), — *Јѣвѣ-се* (импер., Леп, Оп), — *Кѣжѣ-ми* (Бог, Добр), — *кѣжѣ-му* (Реб), — *Клѣлѣ-га* (Кар), — *Млѣдѣ-сѣше* (Добр), — *Нађѣ-ми* еднѣг воѣнѣика (Добр), — *Нађѣ-ми* кошѹљу (Круш), — *и наљѹѣиѣ-се* (импер., Добр), — *Нећѹ-га* кѣсим (Бог), — *Обѣћѣ-ме* (Мал), — *дѣлѣ-се* (Крч), — *И Јоднѣшѣ-га* тѣмо (Теч), — *однѣшѣ-ме* (Реб), — *Одузѣшѣ-ни* јѣдне рѣвове (Кав), — *Озѣблѣ-му* р'ке (Добр), — *Повѹклѣ-се* (Вук), — *Покѣжѣ-се* (Над), — *Причѣсѣиѣ-га* (импер., Над), — *Свѹклѣ-му* одѣло (Кав), — *Сѣшѣкѣ-ме* звѣѣ (Бог), — *Трѣвѣ-ѣ* бѣла оволѣика (Бог), — *ѡѹѡѹлѣ-се* (импер., Добр), — *Узѣшѣ-ни* јѣдне рѣвове (Кав), — *Узѣшѣ-ни* Лѣсковац, — *Узѣшѣ* ни топѣве (Ком), — *Фѣлѣ-ви* (Сиб), — *Фѣлѣ-му* (Мотр), — *Цѣлѣ-не* армѣја знала (Реб), — *и шѣлѹ-сам* имѣѣ (Бог);

ђ) Са затвореним задњим слогом:

— *И бѣиѣ'^{је}* (аор., Ур), — *Вѣзѣ'^{ју}* ја онѹ нѣгу (Бог), — *Глѣдѣн-сам* (Жуп), — *Нађѣ'^{га}* (Добр), — *Нисѣм-га* вѣдо (Бог), —

Нисам-га ни вјидо (Реб), — *Нисам-иш* причао (Ком), — *ирича-иш* (Реб), — *Разбуди'-се* ја (Рат).

Акцентајске иришке ван улишме

37. У медијалној поз. кратки акценат се у Левчу задржава на старом месту:

— *Аврјмови* (Бог), — *балдише* (Ду), — *безобразна* (Круш), — *Богдмир* (Добр), — *д-ўзнемо* *Божјише* (Мал), — *уочи Вас-крса* (Добр), — *водњику* (Над), — *Волџи* га прво (Бог), — *ўзну волџе* (Рат), — *Вучићев* (Бог), — *говориле* (Круш), — *говорили* (Над), — *двойлајан* (Добр), — *домаћински* (Бог, Лом), — *држсва* (Др), — *закъчи* (през., Рат), — *д-изврда* (Теч), — *имала паре* (Оп), — *истише* (Добр), — *и'чуйали* (Рат), — *кайарисаше* се (Прев), — *на кобилу* (Мал), — *кокошиње* (Жуп), — *комаранъчки* (Теч), — *у комиръчу* (Рат), — *косила* (Круш), — *лојдиу* (Леп), — *малешевско* (Над), — *Милићев* (Рат), — *мобилисали* (Мал), — *набили* (Жуп), — *намрзну* (Бог), — *наиръвили несрѣћу* (Рат), — *начинила* (Ба), — *начињена* (Кар), — *несијало* га (Вук), — *да се обрђамо* (Прњ), — *па се оклади* (Бе), — *одељали* (Леп), — *одликован* (Сиб), — *осамна-џше* (Рат), — *д-осџче осирдишу* (Рат), — *иресекли осийуникау* (Ком), — *осијало* (Круш), — *што се оивъра* (Над), — *оийишо* (Рат), — *ошруем* (Бог) — *иекљаду* (Сек), — *иекљали* (Леп), — *иџинаџс вршкаре* (Сек), — *иогорџло* (Ци), — *иолџишчар* (Ур), — *иомјисм* (Прњ), — *иойило* (Сла), — *иоробише* не (Реб), — *да се иредаду* (Ци), — *иредвокајишм* (Мотр), — *иредузимали* (Ком), — *Ови наши се иреселили* (Кар), — *ири-иџераше* млого (Леп), — *ириџекло* (Мал), — *ириџурим* (Бог), — *претџрам*, — *ириџиштили* (Сек), — *ирудудњеше* (Мал), — *да иройадне* (Рат), — *Пченица родила* добро, *кукџруз* добро (Оп), — *ўпропасти иченицу* (Бе), — *Радслав* (Бе), — *мџне регрушоваше* (Леп), — *па се разгранџо* (Мал), — *Ѓни се селили* (Над) — *си-љџвачки* (Добр), — *Д-ймо уз Липе на Си.љџвику* (Бог), — *Тврдица* млого (Бе), — *иойови* (Кал), — *Ѓуйри'а* дџле ни'џе *наиръљена* (Оп), — *да уиръља* (Бе), — *устиљџена* ўставом (Прњ), — *да се уиоваре* пџсле у вџз (Сек), — *да учини* (Над), — *Ѓзну по чеијри* (Леп), — *Ѓндак ова трџна йма три мџшки и чеијри жџнски* (— де-тџа, Ба).

38. а) У неким случајевима се у нашем говору паралелно са не-пренесеним акц. јављају неки облици речи са акценатом на месту где се у млађим говорима налази пренесени акц. са медијалног слога. Тако имамо:

<i>довџдоше</i> (Рат)	:	<i>довџдише</i> (Дубр),
<i>не мџгосмо</i> (Ду)	:	<i>не мџгдише</i> (Кар),
<i>иобџцали</i> (Бог)	:	<i>иобацали</i> (Ци),
<i>Што не рџкоше</i> (Бс)	:	<i>рџкџише</i> сви па слагџсте (Бог),

Ми смо се <i>сиоразумели</i>	: <i>сиоразумѐли</i> се (Круш),
(Ци), <i>Нису разумели</i> (Кав)	: <i>образумѐли</i> (Дубр),
<i>удѐнула</i> (Дубр)	: <i>уденула</i> (Дубр),
<i>дѐмо, дѐше</i>	: <i>оѐмо, оѐше</i> .

Сви су ови случајеви и њима слични објашњиви аналогима у систему парадигме.

б) Друкчије врсте је паралелизам у употреби двојаког акцента тамо где се ради о наносима са стране. Са пренесеним акцентом се, пре свега, употребљавају бројеви. Тако се свуда чује: једанѐс/једанѝнаес, петнаѐс/петнаес, шеснаѐс/шѐснаес, седамнаѐс/седамнаес, осамнаѐс/осамнаес, као и код редних бројева: петнаѐстог и петнаес-тог, седамнаѐстог и седамнастог и сл. (исп. и т. 42). Поред тога, и неки називи места и други термини унесени са стране, обично се јављају паралелно и са акцентом говора из којег долазе (или књижевним ако су посл. овог утицаја) или само са овим:

— једна *будѝлчина* (Мал), — Дѐјемо у *Вучиѝрн* (Бог), — до *Вучиѝрна* (Круш), — *каѝиѝалѝста* (Дул), — а *комунѝстиѝ* (Сла), — *Нѐмица* (Ци), — *ѝелеѝѝонѝстиѝ* (Кав), — према *Цѝриѝброду* (Кав), — *чѝстиѝти* љѝди (Мал),

и сл., поред:

— На *Кумѝнову* сѝмо грѝмѝ (Кав), — изѝђемо у *Цѝриѝброд* (Кав), — па на *Вучиѝрн* (Дубр), — *комунѝстиѝ*, *каѝиѝалѝстиѝ* (Бе).

39. Каткад се у говору Левча лексички кратки акценат речи налази на месту где је у ВД ¹, и ту остаје кроз читаву парадигму. Наводимо паралелно наше примере, облике из Вукова Рјечника, и Елезовићеве примере:

Левач	Вук	Елез.
ѝгиница	ѝгиница	ѝгиница
безобраѝлук, -а	безобраѝлук	—
ѝсер, -а	ѝсер	—
ѝсерни	ѝсерни	ѝсѝрни
дѝручак	дѝручак	—
ѐнглеска	ѐнглѝска	—
ѐнглески	ѐнглѝскѝ	—
Зѝрица	Зѝрица	—
извѝђење	извѝђење	—
ѝзрод, -а	ѝзрод	—
ѝспек, -а	ѝспек	—
јѝчмача	јѝчмача	—
мѝсаница	мѝсонѝца	—
медѝвина	медѝвина	медѝвина
мѝлеров	мѝлеров	—
нѝзгодан	нѝзгодан	—
нѝзгода	нѝзгода	нѝзгода

Нѣмачка	Нѣмачкѧ	—
нѣслога	нѣслога	нѣслога
нѣсложан	нѣсложан	—
ѡколина/окољина	ѡколина	окољина
ѡсое	ѡсоје	ѡсоје
п' грѣбни	пѡгрѣбнй	—
пѡгрѣшка	пѡгрѣшка	—
пѡдваѡак	пѡдваѡак	—
пѡдводан	пѡдводан	пѡдводан
пѡдложан	пѡдложан	—
путаѡица	путаѡица	—
Равѡница	Равѡница	—
рѡђака	рѡђака	рѡђака
сѡшница	сѡшница	—

Број примера типа бйсер-бйсера много је већи.

Поред ових случајева, који су чешћи, у нашем говору можемо у саобраћању са спољним светом свуда срести „писмењѣ“ људе који ову или ону реч умеју и друкчије акценговати него што је у „обичном“ говору акценгују. Али све је то још сасвим страно већини представника нашег говора, па није вредно помена кад се говори о његовој основној структури¹⁹.

40. У мед. положају кратки акценат се и иза дуге претоне такође задржава на свом првобитном месту:

— Одѡтле не *врѡййли* (Круш), — *врѡййли се* (Над), — *Нѡйѣ вредѣло* (Мал), — *дѣкина* (Добр), — *Њѣму пѡсе докѡзѡѡ* (Кал), — преко тѡг *Везирѡвог* мѡста (Леп), — *жйѣѣли* (До), — да су се *заглавйли* топѡви (Рат), — више п'т ме *задешѡвѣло* (Ци), — *закрѡжйли* (Прњ), — *Тѡу смо се закућарйли* (Кар), — *изгладнѣо* (Кал), — *А исйлодйрдле* су нѣколица (Оп), — а дно се тѡмо *исйрейѡурѡло* (Ком), — *Па сам се пѡсем пѡново јѡвйо* (Да), — за синѡтње *јѡдѡве* (Прев), — како су *кѡзѡли* (Реб), — *кѡзѡѡ* (Ба), — *крѣнѡли* (Ком), — *Мѡрѡли* смо да кропймо пѡсле (Оп), — *Штѡ-с мѡрѡѡ?* (Над), — *навѡйли* (Леп), — *штѡ сам се наљѡййио* (Над), — *Бйло мѡло нѡредичѡво* (Оп), — *Ѧни нѡсе онѡк? нѡжѣѣ* (До), — *обѡчѣни* (Над), — *Кѡбйла се бйла одрѣшйла* (Мал), — *Одрѣшййше* ме (Мал), — *осйѡййли* (Др), — *осйѡйййла* (Оп), — ако си *йлашйѣжан* (Над), — *йѡблѣѣла* (До), — *Пѡзнѡѡѡ* свѡ ор'жје (Над), — *йѡѡѡ'мо* (Рат), — *тѡу се йѡљубйли* (Кав), — *йѡлаѡѡли* смо (До), — *йѡсѡмљѡѡ* сам (Прњ), — *йрѣсѣдник* (Рат), — *йрѣсѣдничѣ* (Рат), — *Ѧни ѡѣмо йријѡвйли* мѣне (Мал), — *пѡсе не йрймйли* (Др), — *йрйрѣмйли* (Над), — *Присйѡѡѡло* ни се (Теч), — *Штѡ смо йрйчѡ.ш* (Ба), — *йрѡлѡзно* (Теч), — *Штѡ смо рѡдйле* (Круш), — *рѡдйли* (Мал, Др), — *повише Рѡдйне* кѡѣе (До), — *Како знѡте, такѡ и рѡдййше* (Мотр), — *разговѡрѡли* (Леп, Ци), — *расйѡрѣдййше* нѡс (Сек), —

¹⁹ Штѡ је узето као критеријум при оцѣни да ли нека црта улази у ту структуру или не, речено је у предговору.

Рачѣйю ножѣце (Леп), — *Ја-џ* д-й'ем у *Рѣкдвцу* (Ур), — Они *рѣшѣли* там што су *рѣшѣли* (Кар), — Д-йем за *Свѣтѣозарѣво* (До), — *сѣйсѣли* (Мал), — *Сѣрѣљали* му брата (Прв) — *Сѣрѣљаћу ше!* (Мал), — *сѣудѣрѣла* (Мал), — сѣ-цмо *сѣуѣйѣли* (Мал), — *сѣмљала* (Сла), — свѣ што се *шѣцѣло* (Круш), — бѣће ме *шѣжѣ'о* (Ци), — Свѣ се то *уѣлѣло* (Вук), — *урѣдѣо* (Над), — *ушѣшѣше* (Кав), — *Чѣвѣли* га (Добр).

41. Пренесени акц. јавља се најчешће у презименима. Већина одраслих мушкараца уме да изговори презимена типа *Обрѣдовѣћ* са књижевним акцентом, што не значи да се она тако увек и употребљавају³⁰.

в) ДУГОСИЛАЗНИ АКЦЕНТ

42. Дугосилазни акцент остаје у свим положајима најчешће непренесен.

а) На отвореној ултими:

— *брѣа* (Бог), — у *водѣ* (Над), — *венѣа* (Рат), — *горѣ* (Ци), — *држѣ* (Ци), — *држѣи* (Саб), — *заболѣ* (До), — на *земљѣ* (Над), — до *земљѣ* (Кал), — *излѣйѣ* (Кар), — *крѣйѣ* (Бог), — *лежѣ* (Кал), — *овѣ* (Теч), — *овѣ* (Дул), — *онѣ* (Над), — *онѣ* (Кал), — *осигурѣа* (Саб), — *очѣйѣа* (Сла), — *шѣрудѣа* (Рат), — *шѣгорѣ* (Ци), — *шѣризѣа* (Кар), — *седѣи* (Добр), — *сѣторѣа* (Круш), — *шѣакѣ* (Бог), — *учѣ* (Жуп), — *чѣйѣ* (Над), — *чѣйѣа* (Добр).

Одступања нису многобројна:

— до *Фрѣшѣке гѣре* (Сек), — преко *Црне Гѣре* (Вук).

У Gs (-Ds-Ls) типа *жена* има неких дублетних случајева, као *сѣсѣрѣ* и *сѣсѣре* и сл., о чему ће бити речи на одговарајућем месту (исп. т. 356).

б) На затв. ултими:

— *Адѣм* (Реб), — *велѣм* (Кал), — *држѣм* (Мал), — *дѣвам* *једнѣм* (Вук), — *инѣиѣѣр* (Рат), — *Скѣву* сѣмо *онѣк* *крѣмѣйѣр* (Ци), — *лежѣм* (Мал), — *лејѣм* (Мал), да се дѣ вѣше *онѣм* (Прв), — *шѣчѣм* (Бог), — *шѣлѣйѣм* (Мал), — *сѣјѣн* (Леп), — *шѣрѣиш* (Добр), — *чѣйѣм* (Дубр).

Разним аналошким процесима у области творбе речи увећава се у знатној мери број таквих случајева. Али ти примери наводе се на одговарајућем месту.

³⁰ Сходно напред формираној концепцији не наводим ове примере, јер их и припадници говора обично добро разликују од дијалекатских форми. Ту се разлика у акцентуацији најлакше уочава, па се ове секвенце најбрже уче у школи и другде.

И овде има извештан број дублета, и то у области флексије. Тако трпни прид. извесног броја глагола може гласити двојако: *йокривѣн* и *йокривѣн, заливѣн* и *заливѣн* итд., а такође Gs и Is им. типа *јѣна* (исп. т. 356), и сл. Али и изван овога забележио сам извештан број примера са двојаким акцентом: *гойѣв* (Кал, Оп) : *гѣиѣв* (Дубр), *Солѣн* (Добр, Леп) : *кроза Сѣлун* (Добр), — као и

йедесѣи (Дубр) : *йедѣсѣи* и *трѣ* (Бог);
седамдесѣи (Бе, Ци) : *седамдѣсѣи* му и *јѣдна* (Дубр);
осамдесѣи (Добр, Бе) : *осамдѣсѣи* (Сла, Вук),
деведесѣи (Кар) : *деведѣсѣи* (Кал, Мал).

Од наведених бројева чешћи су у употреби облици са пренесеним акцентом. Они први се чују у старијих особа.

в) Акц. $\hat{\ } \circ$ остаје на ултими и кад је пенулт. дуга, па било да је улт. отворена:

— у кѣњичке *бригадѣ* (Мал), — *вѣжѣ* (Бог), — *врѣдѣ* (Добр) — не *врѣдѣ* (Добр, Ком), — *врѣишиѣ* (Мал), — *вѣчѣ* (Рат), — о-твѣ *грѣнѣ* (Добр), — млѣго *дѣцѣ* (Кат), — *додѣше* (Ком), — нѣ-да *жѣвѣ шѣунѣ* (Жуп), — *вѣчѣ* да *жѣвиѣ* (Ба), — *јѣчиѣ* (Бог), — *кврѣчиѣ* (Добр) — не *лѣчиѣ* (Добр), — *лѣишиѣ* (Крч), — *мрѣѣ* (Мал), — *овамѣнѣ* (Оп), — *оглѣднѣ* (Рат), — *онудѣнѣ* (Бог), — *сѣмо се йлѣвѣ* (Мал), — *йлѣвиѣ* (Рат), — *йишиѣ* (Мал), — *йланѣнскѣ* мѣсто (Оп), — *пѣсе йѣднѣ* (Рат), — *нѣкако се йкрирадѣ* (Кал), — Дѣ су корѣта *рѣчнѣ* (Леп), — у ѣсам *сѣиѣ* (Добр), — *свѣга* (Над), — *свѣмѣ* (Круш, Над), — *свѣшлѣ* (Рат), — *свѣриѣ* (Кар), — *смрѣдѣ* (Ур), — *шамѣнѣ* (Крч, Реб). — *шрѣсѣ* се (Рат), — *шрѣиѣ* (Крч, Добр, Сиб), — *шѣунѣ* (Мал), — *ко-шѣуѣ* кѣне (Ба) — *хѣиѣ* (Кар), — *укрѣдѣ* (Мал), — *црѣнѣ* се (Бог), — *чкѣиѣ* (Рат), — *шѣишиѣ* (Рат)²¹;

или затворена:

— *ѣјмѣ* (Дубр), — *жѣвиѣ* (Мотр), — *врѣиѣ* (Бе), — *Дрѣ-жѣнѣ* (Реб), — *извѣчѣ* (Мал), — *прѣписа машинѣ* (Ци), — *кѣко се обѣчѣиѣ* (Мал), — да *йрѣдѣ* (Крч), — *йрожѣвиѣ* (Добр), — *рѣсѣиѣ* (Мал), — *Рѣжѣнѣ* (Теч), — *обѣчѣиѣ*, *свѣчѣ* (Мал), — *сѣрѣ-йѣ* (Добр), — *шамѣнѣ* (Реб), — *хѣиѣ* (Мал), — са *Швѣбѣ* (Добр).

За $\hat{\ } \circ$ акцент у медијалној поз. нема потребе наводити примере.

²¹ Нема примера у којих би се акц. у овом положају скраћивао испред енклик-тике, те који би одговарали типу *обѣчѣ се*.

Примери типа *обѣчѣ* чуо сам само од људи који више нису типични представници овог говора.

Исп. о томе: А. Белић, Акцентске студије I, 25. Сличне примере наводи он у књизи О двојници у словенским језицима, 120, с напоменом да су из Пољне, које је село остало ван подручја мојих испитивања.

44. На пенултими сам каткад бележио ' акц. на месту где се у ВД налази краткоузлазни. Таквих примера је приличан број. Навешћемо неке од њих, и упоредити са Елезовићевим акцентом.

Левач	ВД	Елез.
амбис	амбис	амбис
Ана	Ана	Ана
аршин	аршин	аршин
барјак	барјак	бајрак
бајрам	барјам	бајрам
бурма	бурма	бурма
дворет	дворити	дворѐт
дунђер	дунђер	дунђер
забусат	забусати	заубсат
загрмет	загрмети	загрмѐт
зумба	зумба	зумба
излаз	излаз	излаз
јадац	—	јадац
мољак/мољац	мољак/мољац	мољак
мелем	мелем	мелѐм
мермер	мермер	мермер
овас	овас	оваз
ован	ован	ован
ожеднет	ожеднети	ожеднѐт
перда	перда	перда
поздер	поздер	поздер
појмит	појмити се	појмит
покој	покој	покој
поплет	поплет	поплет
пород	пород	пород/порѐд
поруб	поруб	поруб
прѐбол	прѐбол	прѐбол
прегрмет	прегрмети	прегрмѐт
прошња	прѐшња	прѐшња
салата	салата	салата
сарма	сарма	сарма
светлац	светлац	светлац
сколет	сколити	сколит
тамнет	тамнети	тамнѐт

ўбој/ўбој, ўбџа	ўбој	ўбџ, ўбџа
чършав	чършав	чършаф
чърук	чърук	чърук
шебој	шебој	шебџ
шенлук	шенлук	шенлък
шърбет	шърбе	шърбет
чкѣмбе	шкѣмбе	чкѣмбе/чкѣмбѣ

У свих нав. речи слог остаје дуг и у облицима у којима није акцензован (кад се додавањем наставка удаљи од краја још за један слог: *амбиса*).

Откуда дужина у примера као амбис, аршин, барјак, бурџа и сл., јасно је чим погледамо консонантске групе иза слога под акцентом.

У глагола је пак настала вероватно аналогичом, а такође и у именица са непостојаним *a*, као мољак и сл. Остаје извештан број примера који се могу објаснити кановачким преношењем. Али се ту ипак не ради о кановачком акценту, пошто слог задржава дужину без обзира на акцент: *шебој* — *шебџа*; *забусай се* — *забусџо се* и сл. Интересантно је да је у неким од тих примера и у Елез. слог дуг (мѣлем : мѣлѣм, ѓвас : ѓвџас, ѓван : ѓвџан, пѳкрѳв : пѳкрѳџв и сл.), док је у других кратак (јџадац : јџаџац, пѳкој : пѳкојџ, пѳтков : пѳтковџ, чърук : чърукџ).

О КВАНТИТЕТСКИМ АЛТЕРНАЦИЈАМА У НЕАКЦЕНТОВАНИМ СЛОГОВИМА

45. Из изнесеног материјала видимо да је преакценатска дужина сачувана. Она је увек везана за претону, и то само у речима са *ʷ* и *ʷ* акц.!

У два-три случаја примећени су дублети међу примерима:

— *гърми* (До, Ци), — а та̄м се вџди бѳрба стѳлно на Кумѳново, сѳмо *гърми* (Кав), — *сѳарѳнскѳ* (Теч), — прѳче *сѳарѳнскѳ* (Крч), — *сѳарѳнскѳ* дѳбо (Крч), — *шѳшѳшѳ* (Дубр); — *сѳчѳ* (Др);

и на другој страни:

— *гърми* (Др), — *гърми*, ѳе кѳша, *гърми*, *гърми*, *гърми* . . . (Рат), — сѳмо *гърми* (Сиб), — у *сѳарѳнскѳ* вѳреме (Мал), — *шѳшѳшѳ* (Над), — *сѳчѳмо* (Шљ).

Према томе, данашњи говор Левча не пружа материјала који би потврђивао мишљење А. Белића, изнего у Акценатским студијама, да је скраћивање дужине испред слога са дугосилазним акцентом овде општа појава²³.

О дублетима типа $\bar{u} \bar{u} : \acute{u} \acute{u}$ у неким флексијским типовима биће речи у одељку о морфологији.

²³ Акценатске студије I, 26, в. и т. 25; исп. пример *снагѳ*, који наводи и проф. П. Ивић, *Die serbokroatische Dialekte* 232.

46. Ако слог са ' акц. у ВД није на претпоследњем месту речи него даље од краја, јавља се на њему у већем броју случајева дужина:

Левач	ВД	Елез.
āvlijа	āvlijа	āvlijа
arāmijа	arāmijа	aramijа
ārmijа	ārmijа	ārmijа
ārtijа	ārtijа	ārtijа
berberin	berberin	berberin
bostāncijа	bostāncijа	bostāncijа
būrgijа	būrgijа	būrgijа
vraški	vraški	vraški
vuŕuncijа	vuŕuncijа	fuŕuncijа
dāngūba	dāngūba	dāngūba
devērski	devērski	devērski
letūrgijа	letūrgijа	letūrgijа
ōrao	ōrao	ōrao
pōvōjница	pōvōjница	pōvōjница
prāngijа	prāngijа	prāngijа
rāskŕsница	rāskŕsница	rāskŕsница
tērziја	tērziја	tērziја

Већина случајева какве смо горе навели у ствари су именице на *-ија*, где се свакако ради о уједначавању акцента.

47. Примери типа *богомљац*, *доњоземац*, *језерце* и сл. највероватније су такође аналошке творевине. Зато мислим да Љ. Стојановић неће бити у праву кад им придаје извештан значај за питање кановачког акцента²⁴ (исп. *језерџиша*, *богомљџиша*).

У неколико случајева имамо у Левчу секвенце *дугоузл. акц.* + *крајњи слог*, према секвенцама $\bar{u} - \bar{u}$ код ВД (и ова дужина не зависи од места акц.):

Левач	ВД	Елез.
áвет/áвет	ávēt	—
íпак	ípāk	—
пòклон/пòклон	pòklōn	—
прéкид	prèkiđ	—
прéтрг	prètŕg	—
прóпас	pròpāst	прóпас
рáзрез	rázrēz	—
рáсвит	rāsвіт	—
стòжер/стòжер	stòžer	стòжер
áтар	xātār	átar/átār

и можда још који пример (ген. пòклòна, átārа и сл.).

²⁴ Исп. AfSlPh XXV, 214. Сви његови примери су изведенице на *-ац* и *-це*.

И ван набројаних случајева има у Левчу примера у којима се лексички акценат у принципу не слаже с ВД акценатом. О томе ће бити речи у одељку о морфологији.

*

48. Према свему што је речено о природи и дистрибуцији акцената у Левчу, може се начинити следећи сумаран преглед акцената и дужина. Тамо се јављају овакве акценатске секвенце и у овим позицијама у речи (табела 3. и 4):

Таб. 3. Инвентар акц.:

a	˘
aa	— ˘
b	˝
bb	— ˝
c	˙

Таб. 4. Дистрибуција у речи:*

	I	II	III
a	+	+	+
aa	+	+	+
b	(+) —	+	+
bb	(+) —	+	+
c	—	+	—

Овим у ствари добијамо две позиције које су у нашем говору релевантне за понашање акцената — ултима (I) и пенулт. (II), — а остале се узимају као ирелевантне (III). И још нешто је значајно: критеријум за ово јесте крај речи! Овај основ узет је као примарно мерило и при класификацији акценатских алтернација у морфологији. То се може оправдати и тиме што је акц. ултима и пенултима и најпроменљивији у парадигми: акценатске алтернације прате обично морфолошке алтернације, а ове последње заснивају се на разлици у наставцима. Алтернације могу бити квалитетско-квантитетске и позиционе. Ове последње протежу се по правилу на два суседна слога.

Више речено не треба схватити у апсолутном смислу. Први разлог за то је што се не заснивају све морфолошке дистинкције искључиво на разликама у суфиксима (код композиције принципи су сасвим друкчији). Други је у томе што и онда кад разлике међу облицима налазимо у различитим суфиксима, акценат се помера увек на први слог речи, без обзира на форму морфолошких дистинктивних средстава и врсту флексије *ордо* : *йбрао*, *ойлѣйио(х)* : *ѣйлѣше*. Овакве позиционе алтернације не тичу се суседних слогова: акц. долази на приму без обзира на место у полазној форми и број слогова речи. У таквим случајевима критеријум позиционе алтернације је почетак речи!

* Објашњење: I — ултима; II — пенултима; III — антепенултима и даљи слогови.

Ради једноставног приказивања материјала алтернације последњег типа у раду су обрађиване као да су исте врсте са осталим поз. алтернацијама.

На основу горњих табела добијамо укупно $3 \times 5 = 15 - 4 = 11$ алтернативних могућности: aI, aII, aIII; aaI, aaII, aaIII; bII, bIII, bbII, bbIII; cII. Варијанте bI и bbI јављају се као факултативне (сем одређених лексичких јединица).

3. АКЦЕНТ РЕЧИ И МЕЛОДИЈА РЕЧЕНИЦЕ

49. Овде нису вршена истраживања позиционог акцента речи у реченици²⁵.

Примећено је да релативни интензитет изговора акцентованих речи зависи каткад у знатној мери и од контекстуалних момената. У обзир се и ту могу узети чињенице које наводи М. Пешкикан за СК—Љ²⁶. Разлика је што је код нас опсег појаве мањи.

Покоја ортогоничка реч, са врло високом фреквенцијом, може изгубити нешто од своје информативне вредности. Сагласно томе и изговорна снага слаби, па се ово одражава на акценту: он је или врло слаб или се никако и не чује. У последњем случају ортогоничка реч јавља се као атона.

Међу такве речи спадају неки називи за сродство (т. 346), 3s през. гл. *казаш* (т. 505), речца *бре*, и др. И већи број других речи јавља се у неакцентованим формама паралелно са акцентованим (исп. зам. *шшо/шша*, т. 440, итд.).

У примерима је каткад бележен и ослабљени акцент (á), поред форми са пуним акцентом и атоничких — тамо где се ове јављају. То је у ствари врло слаби иктус без тонског и квантитетског обележја, нешто као споредни акцент речи у језицима који знају за такву појаву.

*

Акцентске прилике у проклизи описане су у поглављима о морфологији (код им. исп. т. 386, а код гл. в. т. 553), а у енклизи у тачкама о преношењу акцента (т. 29—34. и 35—36). И једна и друга појава имају приметно мањи значај за акцент речи него што би се то очекивало, чак и за говор овога типа.

²⁵ Исп., К. Н. Pollok и I. Mahnken. Opera slavica III, Goettingen 1964.

²⁶ СДЗб XV, 35—40.

Б. ФОНЕТСКЕ ОСОБИНЕ ГЛАСОВА И ФОНОЛОШКИ СИСТЕМ

ИЗГОВОР ВОКАЛА

50. Фонетска варирања вокала у неакцентованим слоговима не могу се у нашем говору запазити ухом. Имам свега неколико примера где је одступање нешто приметније:

— бо^аран^ја (Бог), — преко Љуо^ара (Жуп), — т^и њо^алаг^а-чко (Ба), — Ре^абџ^ановац (Теч).

Овде се не наводе пр. изговора сасвим другог вокала по квалитету — што је у Левчу такође често — јер они немају значаја за питање фонетских особина овог или оног вокала.

51. Насупрот оваквој стабилности вокала у неакцентованом слогу, под акцентом се та стабилност често ремети.

Већ је речено да се у слогу са кратким акц. вокал понекад неприметно продужава, и та продуженост је праћена изменом боје у правцу отворености (т. 21). Врло често та промена боје вок. много је приметнија. Али њоме нису обухваћени ни сви вокали ни сви акценти. Материјал из узорка показује да је промена боје вок. у слогу под кратким акцентом праћена, прво, продуженошћу изговора, и друго, тонском обележеношћу акцента²⁷.

а) Вокал е

α) Примери са узлазним изговором акцента:

— I зона —

говџа (Жуп), — далџо (Жуп), — да му се дџру (Сла), — изнџемо (Жуп), — исџкла (Ба), — јџдан (Жуп), — њџга (Бог, Жуп), — онџма (Бог), — њџво (Бог), — њорџдак, — њрџаши (Бог), — њровџдем (Сла), — бџла сам се кџца разболџла (Жуп), — сџс-џра, — сџсџричине (Сла), — џрџба (Дул);

²⁷ Отворени изговор у сличним условима исп. у Трст., СДЗБ XVII, 39; и у Поморављу, ЗбФЛ VII, 162—163. Отуда је преузет и знак за обележавање отв. изг.

— II зона —

бере (Бе), — *бѣру* (Теч), — *Вѣсковићу* (емф., Мал), — *врейѣно*, — *гледам* (Круш), — *говѣда* (Ком), — *дѣшлѣнку иреиѣрамо* (Круш), — *дѣцу* (емф., Ком), — *жѣна* (Мал), — *жѣне* (Круш), — *зрѣло* (Теч), — *јѣди* (Ком), — *Јѣдрене* (Сек), — *јексѣри* (Ур), — од *јѣчма* (Ком), — на *крѣвѣи* (Круш, Теч), — *мѣне* (Ком), — *мѣшле* (Ком), — *нѣ* знам (Лом), — *нѣири'ашѣла* (Мал), — *ни'ѣдан* (Теч), — код *нѣга* (Круш), — *нѣга* (Сиб), — *нѣму*, — *обѣремо* (Мал), — *иасуљѣвину* (Бе), — *иобѣгне* (Сек), — *иобѣго* (Ур), — *иосѣднемо* (Ком), — *иошиѣног* (Мал), — *ирѣсѣко* (Сек), — *ириѣкне* (Кав), — из *Рѣбѣновца* (Сиб), — *пдла сѣла* (Ур), — *сѣло* (Сиб, Теч), — из *Смѣдерева* (Сек), — *смѣти* (Мал), — *шѣро* би (Бе), — *ушѣкне* (Сек), — *шѣс' ѣкшери* (Теч), — *лѣба* (Ур) — *чѣсма* (Кав), — *човѣку* (Круш, Мал), — *и-иѣи* му испадне (Теч);

— III зона —

— *дѣцо* (Леп), — *донѣси* (Кар), — *сѣло* (Кар), — *ишрѣбу* (Кар).
 б) Силазни изговор²⁸.

— I зона —

— Ја *бѣжи* бѣса, па *бѣжи*, па *бѣжи* . . . (Ба), — *Жѣно*, *бѣжи* (Жуп), — *Аѣ' вѣсело* било! (Бог), — *дѣловођа* (Рат), — *жѣна*, — *жѣни* (Бог), — *зѣмља*, — *зѣмљу* (Сла, Бог), — *Ја јѣсам* лѣт . . . ! (Бог), — да мало мѣ *мѣзнемо* (Бог), — *мѣне* (Бог, Ба, Дул), — *Нѣм мѣсиа* (Бог), — *мѣшумо* (Жуп), — *нѣ* мош, *нѣ* зну, — *'Бѣм* ти *нѣбо* (Бог), — *нѣишо* (Дул), — *нѣга* (Ба), — *рѣко* Стѣва (Ба), — *Имѣо* лововѣр ко-сѣбе (Рат), — да се *сѣшм* (Ба), — *седамѣсѣи-осамѣсѣи* гѣдина (Ба) — *ишѣбе* (Бог), — *ишѣрали* (Бог), — *ишѣба* (Ба), — *увѣдѣна* (Жуп), — *мѣсма* чѣладема (Бог), — *човѣка* (Дул, Бог), — *иѣмиер* (Жуп);

— II зона —

— *вѣдро* нѣбо (Круш), — *вѣче* (Теч), — од *врѣмена* (Мал), — *глѣду* (Ком), — *далѣко* (Ком), — *аѣде*, *каже*, *дѣдо*, *д-ймо* (Бе), — *дѣсно* (Теч), — *дѣца* (Кав), — *дѣцу* (Круш, Сиб), — *дѣчко* (Теч), — *дрѣшѣа* (Теч), — *ѣво* (Мотр, Теч, Ци), — *зѣмља* (Ци), — *зѣмљу* (Кав, Мал, Сек, Теч), — *јѣдан* (Круш, Теч), — *јѣдва* (Кав), — *јѣдемо* (Круш), — *јѣдна* (Теч), — *јѣдну* (Сек), — *јѣдно сѣло* (Теч), — *Јѣдрен*, — *Јѣдрене* (Сек), — *јѣду* (Теч, Ур), — *јѣло* (Сек), — *јѣсу* (Мотр), — *крѣвѣи* (Теч), — *мѣне* (Ком, Сиб, Теч, Ци), — *мѣсец* дѣна (Теч), — *нѣ* знам (Ци), — *нѣке* (Мал, Мотр), — *пдсече* нѣки ўши (Теч), — *пи'ўци* нѣки закопѣо (Бе), — *нѣшио* (Ци bis), — *нѣга* (Ком, Теч, Ур bis), — *вѣтру* *ионѣси* (Мотр), — *ишѣгри* (Кав), — *ја* би то *нѣкако* *глѣдао* (Бе), — *ошѣраше* (Ком), — *овако* ју се *вѣде* *рѣбра* (Ур), — *свѣ* вѣли (Теч), — *свѣдок* (Ци), — *свѣ-*

²⁸ О бележењу акцента у тим случајевима исп. нап. 2, т. 21.

кар (Кав), — за сѣбе (Мотр), — четѣри сѣла (Теч), — сѣло (Круш, Ци), — ка сѣлу (Круш), — што се сѣћам (Ци) — да сѣровѣдемо (Мал), — срѣбро (Круш), — да ме срѣйне (Мотр), — шрѣба (Сиб), — шрѣбало (Мал), — Трѣбо либѣлу и шѣслу и мачѣту да ми донесе (Мотр), — примѣли лѣба (Теч), — шѣли смо (Круш), — шѣли д-отрѣју (Теч), — на Цѣру (Сек), — чѣка (Круш), — чѣкамо, — чѣку (Мал), — о чѣму (Ци), — у онѣ чѣсиу седѣ (Ур), — чѣиу (Теч), — човѣка (Ком, Круш bis), — човѣку (Круш, Мал), — шѣћер (Сек);

— III зона —

— бѣксѣо (Леп), — дѣ су (Леп), — да јѣдем (Кал), — јѣднако (Крч), — мѣне (Кал), — стѣ мѣйака (Леп), — од мѣйака (Кал), — мѣсечина (Прѣ), — мѣйлу (Кал), — њѣга (Крч), — иѣвали (Прѣ), — рѣко е (Крч), — рѣсио (Леп), — по сѣлѣма, — по сѣлу (Леп).

б) Вокал о

а) Изговор праћен узлазним тоном:

— I зона —

— Бѣже, не даѣ (Бог), — Бѣлесан и мрѣав, ѣни скѣро равни (Бог), — вѣвода (Ба), — пѣ-шѣсѣ гѣдина (Жуп), — од мѣне гѣри (Дул), — дѣле (Жуп), — дѣсиа (Бог), — дѣшли (Ба), — у жсѣвѣиу мѣем (Бог), — и зашѣври мѣчку (Ба), — А мѣада у кѣла (Ба), — мѣгло (Дул), — а ка-тѣ мѣш а нећеш . . . (Бог), — назѣем јѣ раднице (Жуп), — нерасѣолѣжен (Дул), — нѣсим (Дул, Жуп), — да нѣсиш (Жуп), — њѣгѣва мѣчка (Бог), — рѣде (Над), — рѣма (Ба), — рѣзо (Дул), — рѣколо (Ба), — рѣна (Ба), — рѣни (Дул), — рѣиш (Жуп), — рѣсам (Жуп), — рѣшѣц (Дул), — иѣла вѣлаше (Жуп), — машинѣ се иѣломи (Жуп), — у иѣиок (Жуп), — иѣвали (3s аор., Ба) — да иѣроговѣриш (Жуп), — у Прѣкѣиу (Жуп), — домѣнин тѣ иѣрѣславе (Дул), — свѣке субѣиѣ (Сла), — кѣи рѣе (Дул), — с мѣлу шкѣлу (Жуп);

— II зона —

— Бѣрѣград (Кав), — бѣга (Сиб), — бѣловање (Ком), — бѣље, — гѣла и бѣса (Круш), — из Бѣсне, из Бѣснѣ, у Бѣснѣ (Кав), — бѣсиан (Круш), — баш уз бѣсиан вѣда (Теч), — винѣград (Мотр, Ур), — вѣда (Круш, Сиб, Теч bis) — вѣду (Сиб, Теч bis), — с вѣлом (Мал), — од вѣска (Сек), — да говѣри (Круш), — говѣрим (Мал), — гѣдина (Бе), — иѣла гѣдинѣ (Круш), — за гѣдинѣ (Теч), — гѣзба (Теч), — гѣли (Кав), — запѣлѣли гѣру (Теч), — Вѣлика Гѣсиоѣа (Мал), — и прѣславе Вѣлику Гѣсиоѣу (Мал), — на гѣрѣље (Мал), — Добѣрѣсав (Ком), — дѣнде (Мотр), — дѣно (Мал), — дѣнѣсе (Сек), — дѣшила (Кав, Теч), — дѣшли (Кав bis, Теч bis), — Ако бѣде дѣшило до иѣгѣ (Мал), — дѣручѣк (Теч), — дѣрѣко (Мал), — закѣлу

(Мал), — *зайџсли* (Кав), — *зџдно* (Ком), — *жигџсо* (Мал), — *изџзо* (Мотр), — *кокџике* (Мотр), — *кџла* (Круш), — *конџиџ* (Круш), — *мџго, мџго* (Теч), — *мџмак* (Кав), — из *Мџириџа* (Мотр), — на *Мџириџе* (Круш), — *џпа нарџда* (Сиб), — *нашџчи* (импер., Теч bis), — *Никџла, Никџле* (Мотр), — *нџсимо* (Мал), — до нџка дџба *нџћи* (Кав), — *џде* (аор., Ком), — *џдма* (Кав, Мал, Теч), — *џднела* (Теч), — *џде* према *џкеиу* (Мал), — *џиасни* (Теч), — *џиџи* (Теч), — да *џре* (Круш), — *џсам* (Круш), — да не *ослобџди* (Сек), — *џшаџ* (Круш), — *џшуд, џдуџуд* (Теч), — има кџћу са *џџдрум* (Теч), — *џомџели* (Ци), — *миџска џџла* (Мал), — *џош* и *џџи* (Теч), — *џџсле* (Теч), — *џџсо* (Ком), — *џџшок*, — *џџшџка* (Теч), — *доџкан џџче* (Кав), — *кад је џџшо* (Мал), — *џреокрџиџше* (Круш), — *џроговџрим* (Круш), — у *џрџџре* (Мотр), — *сирџма*, — *сирџма џџвек* (Мал), — *лџго'мо џд у сџџче* (Круш), — *сџџша* (Теч), — *сџџку сџџиу* (Теч), — *срамџиџа* (Бе), — *сџџке* сам бџјала (Круш), — *о-џџга* (Бе), — *како тџџло!* (Теч), — у *џџкулу* (Теч), — *Црноџџско* трџба да е нџше порџкло (Мал), — *ак-џџеш* (Мал);

— III —

— Бџџо бџлесан зимџс (Крч), — *врџни* (Кар), — *џграда гџвџдена* (Прњ), — *тџ се зарџди* (Оп), — *избџџше* (Оп), — на *кџсу* (Прњ), — *нарџстиџе* (Пре), — *џогџде* се (Прњ), — *џзели џоломџи-ниџи* (Ар, Прњ), — *џџине* се (Леп), — *венџање кодџ џџиџа* (Оп), — *џџчасни* (Крч), — *џренџџимо* (през., Леп).

β) Изговор праћен силазним тоном:

— I зона —

Бџџград (Силъ), — *бџџи* (Жуп), — *њџма џџ* трџба *џџда* (Бог), — *џџдим* (Жуп), — *џџду* (As, Бог), — *Јџ-џе џџзим* (Бог), — са *мџџма волџџима* (Бог), — *гџвџдено*, — *говџџиџе* (Жуп), — у *сџџџ* *шџсџгџл гџџина* (Бог), — по *дџџе гџџине* (Жуп), — *гџџиџоду* *вџла бџџу* (Бог), — *дџџбри гџџиџи* (Нр, Над), — *дџџле* (Жуп), — у *дџџсаду* (Над), — *дџџило* (Жуп), — *Дренџџва* (Ба), — у *живџџиу* (Бог), — не *мџш* се *зайџсли* (Жуп), — да *зайџџри* (Ба), — *кџџа* (Жуп), — *нџџе мџџло* (Дул), — *мџџа Грџџзда* (Ба), — *ки што џџма нарџда* (Жуп), — *нџџе*, — с *њџџџџу дџџцу* (Ба), — са *нџџку џџџџџу свџџту* (Мал), *џџброк*, — *џџкрџа* (Жуп), — из *џџариџа* (Мал), — *кџџ* се *мџџа* по *џџиџиџиџи* (Дул), — *џџшаџ* (Ба, Дул), — с *тџџџем џџџем* (Бог), — *џџџисџе* (Над), — и у *њџџџу* се *вџџше* пџт *џорџџи* (Ба), — *глџџам џџсо* (Жуп), — *џџџиџи* (Ба), — *џџџе* да *раџди*, — *џџџеџо* *кџџћу* *бџџо* (Жуп), — у *рџџиџиџо* (Ба), — у *сџџџџа* (Жуп), — *Тџџџоре* (Ба), — *џџџе* *лџџо* да *поџе*, *џџџе* *џџџџе* (Бог), — *џџџџек* (Дул);

— II зона —

— у *Бџџџград* (Мотр), — *Тџџо* у *Бџџџџџаџџе* *раџди* (Сек), — *бџџџџе* (Сек), — *бџџџџу џџџу* (Бе), — не *видџџше* не (Кав), — *висџџџо* (Кав), — *џџџџа* (Теч

bis), — нѣ-це *вѣде* (Бе), — *вѣдена*, — *вѣднири* (Теч), — *вѣду* (Круш), — *волѣви* (Мотр), — *волѣска* (Кав), — Свакојаког *вѣћа* тѹ ѿмамо (Теч), — *гѣдздену* (Мотр), — међу *гѣведи* (Кав), — да *говѣримо* (Сек): — *говѣриѣ* (Круш), — шѣсѣт пѣтд. *гѣдина* (Бе), — *дѣсетд гѣдина* (Сек), — *гѣдинѣ* (Gs, Мотр, Сек, Теч bis), — *гѣдинѣѣ* (Теч) — *гѣли* (Кав), — *двогѣлица* (Теч), — *дѣбо* (Кав, Ци), — *дѣбро* (Сек), — *траже дѣволе* (Теч), — *дѣнели* (Мотр), — *дѣсиа* (Сек, Сиб), — *дѣшо* (Мотр, Теч) — *закѣлѣш* (Теч), — *зѣву* (Круш), — *Душко Јѣвичиѣ* (Теч), — *кѣдник* (Теч), — *Крсте Јѣлићу кѣла* (Круш), — *нѣгѣва кѣла* (Мотр), — с *кѣлима* дѣшли (Сек), — на онѣ *нѣраве кѣѣ* (Мал), — *ѣмаш и тѣ кѣрисѣи* (Сек), — *мѣго* (Теч bis), — Ја сам *мѣго* д-отиднем у *Мѣшириѣ* (Круш), — *мѣго*, — *мѣжеш*, — *монѣграв*, — с *мѣном* (Теч), — с *нѣрѣдем* (Сиб), — *Свети Никѣла* (Сек), — *уочи светѣга Никѣле* (Сек), — *нѣге* (Ци), — *преко нѣса* (Сек), — и *сад га нѣси* (Теч), — *нѣгѣви* (Кав, Теч), — *нѣгѣво*, — *нѣгѣвог* (Теч), — с *нѣгѣву* *жѣну* (Мотр), — *нѣгѣву* *прѣсуду*, — овѣ *кѣшариѣе* *ѣбичне* (Теч), — *обѣри* (Круш), — *ѣдбор* (Бе), — *ѣдма* (Теч bis), — да ни се *одѣбри* (Круш), — *ѣдосмо* (Теч) — *ѣзо* (Мотр), — и *Јѣндак* (Кав), — *па ѣндак* (Теч), — *онѣга* (Сиб), — око тѣ *ѣишиѣне* (Круш), — *ѣсам* (Круш), — *ѣсам* и *Јѣсам* (Мотр), — *ѣшац* (Теч), — *ѣшуд* (Мотр), — с *мѣем ѣцем* (Кав bis), — у *Пеи-рѣвац* (Круш), — *ѣобѣгѣше* (Ур), — *ѣоббодѣше* (Ком), — *пѣт мѣ-ѣшора*, — у *ѣѣлѣ*, — *ѣѣели*, — у тѣм *ѣѣрѣду* (Теч), — *па кад не ѣѣшера* (Сек), — *ѣѣшѣри* (Теч), — *ѣѣчели* (Бе), — *ѣѣрѣдала*, — *ѣѣрѣшли* (Теч), — *те га унѣмо у ѣѣчѣ* (Круш), — да *плѣтим ѣѣци ѣално* (Кав), — *ѣѣрѣведе* (аор., Круш), — *ѣѣровѣди* (Сек), — *ѣѣрѣку* (Кав), — *свѣке субѣше*, — *субѣшом* (Сек), — *о-ѣѣгѣ*, — *двѣ ѣѣѣи* (Теч), — *ѣѣчак*, — *ѣѣе* *прѣѣе* (Мотр), — *ѣѣеш* (Кав, Круш, Мотр), — *ѣѣрѣва* (Сек), — *ѣѣвек* (Ком), — *стѣвлѣо у ѣѣѣви* (Бе), — и *рѣке у ѣѣѣве* (Ур), — *ниѣе* *имѣо шѣкѣле*, — *онѣ* *килиѣни шѣрѣлави* (Теч);

— III зона —

— *дѣц*, *бѣжѣ* (Кар), — *бѣкѣвиѣ* (Кал), — *стѣ гѣдина* (Кар), — *Мѣ* *ко мѣжѣмо*, *мѣжѣмо ...* (Крч), — *преко нѣки пантѣнски мѣсиѣова* (Кал), — у *нѣгѣву кѣшу* (Крч), — *одѣбре* (Оп), — *ѣѣсле* (Крч), — *ѣѣреведѣше* (Кал), — *од рѣбе* (Крч), — *чѣва сѣѣрку* (Крч), — у *субѣшу* (Оп).

в) *Гласови и и у*

Нису подложни променама у описаној позицији.

г) *Глас а*

Он је у неких особа, посебно жена средњих година, а и млађих мушкараца, — тј. у особа код којих су тонске могућности највеће, — *каткада* *отвореније* *пего* *обично*. Тако имамо примера *када* је овакав *изговор* *праћен* *узлазношћу*:

— *Коренѣиу* *ниѣе* (убило, Мотр), — *ѣронѣшо* (Теч), — *шѣтори разѣиу* (Теч), — *бѣгарског рѣша* (Сиб); —

ИЛИ СИЛАЗНИМ ТОНОМ:

— *Здр̑во, бр̑џиє!* (Мотр), — свѣ ѝдем *јал̑цима* — бѣше *јур̑ њ̑ва*, — с *кр̑вема*, — *наси̑ло* гласање (Мотр), — и *јов̑ко* на гр̑бље суб̑фтом кад ѝду, — *јос̑д̑ли* (Теч), — *само* пор̑сило (Мотр), — ки за *св̑дбу* се коље (Теч), — онамо *си̑ли* (Мотр), — па *уд̑ри* у д̑гу (Теч), — ја овамо, *ж̑на ус̑ла* (Мал), — мало нек се *л̑дне* (Теч).

52. Изговор гласова *о* и *е*, додуше сразмерно ретко, може бити у описаној позицији и много отворенији него у раније наведеним примерима.

а) *Вокал е*

α) Праћен узлазношћу:

— *Б̑жи* од̑вде (Теч), — *лепо гл̑да* (Круш), — *моѝ д̑да* (Теч), — није *д̑шо* за *д̑сеи̑* г̑дина, — *д̑сеи̑* г̑дина од њ̑га м̑лађа, — *чет̑ри д̑и̑а*, — *д̑ца* б̑ла м̑ла (Реб), — *бр̑ц кр̑в̑а*, — и преко *л̑а* (Теч), — *водно м̑сио* (Мотр), — *Сед̑ла* сам за *њ̑га* од Богор̑дне до Ст̑га Ник̑ле, — *ка-сам* д̑шла за *џ̑бе* (Реб), — *Т̑бе* нека сн̑ми (Мотр), — *џ̑бе* (Теч), — *ч̑кац* т̑ (Реб), — *в̑ди* да т̑ *ч̑каш* (Теч).

β) Праћен силазним тоном:

— *Т̑д̑це* в̑ѣ и *б̑ре* (Теч), — Од *бубр̑зи* б̑ла б̑л̑сна, — *в̑лику* с̑ику (Теч), — да *гл̑дамо* ц̑о н̑ћ (Теч), — *чува*ла т̑ *д̑цу* (Реб), — *дош̑рано* (Теч), — мало *ж̑в̑ла*, — и *д̑но жив̑ло* *нед̑љу* д̑н̑ (Реб), — *ко-то̑га з̑а*, — *ј̑дан* стално зал̑зи и н̑си *л̑ба* (Теч), — *ј̑дна* у П̑жаревац (Реб), — *Їма ј̑дна* *џица осамд̑сеи̑* м̑тара шир̑ка (Теч), — *Им̑ла* сам *ј̑дно* м̑е д̑те (Реб), — *кл̑кнуо* (Теч), — *п̑та он м̑не* (Реб), — *св̑ки м̑сец* (Теч), — *д̑бро м̑сио*, и *св̑* (Реб), — *м̑сио* (Теч), — *н̑где* (Теч), — *Њ̑га* сн̑ми'о ова̑ Мил̑н̑в *з̑и* (Мотр), — *Ј̑* сам д̑шла за *њ̑га*, — *њ̑му* (Реб), — *Т̑* *н̑* *знаш̑ д̑* *ћеш̑* да *јогл̑даш*, — *нису јогл̑ле* (Круш), — *Т̑* не м̑ж да *сагл̑даш̑* (Теч), — *ко-св̑кра*, — у *Св̑џ̑р̑во*, — *Так̑* сам ја *сед̑ла* т̑ без *њ̑га* (Реб), — *Сед̑ли* т̑ на т̑ *н̑чис̑о* м̑сто, — и *с̑днемо*, — команд̑нт *с̑ла*, — *с̑ли*, — *баш* *уза с̑ло*, — *с̑ров̑де*, — он̑ њ̑не *чист̑ће*, *ур̑дбе*, — *н̑* *знам*, — *наниш̑н̑о* т̑ у *ч̑ло* (Теч).

б) *Вокал о*

α) Глас је са узлазним акцентом:

— б̑ше *бо̑ље*, — *Н̑мам* б̑си̑ан, — *ј̑ла* г̑дине (Теч), — *д̑кле* (Мотр), — заб̑л̑ла *з̑ра* (Теч), — *д̑ма* (Реб), — до *ов̑га* (Мотр), — *д̑е-там* у с̑бу, — не м̑ш̑ да-џ̑ *ј̑ш̑н̑ш̑*, — у *ј̑ц̑еи̑*, — *ко-ј̑га* *з̑та*, — 'де *д̑ћеш̑* да *пут̑ш̑* (Теч).

β) Акцент је силазни:

— То било у *Бед^аград*, — петнаџес³ *гд^адина*, — деветнаџес³ *гд^адине*, — *дд^абро* (Реб), — *Поставише дд^аручак* (Теч), — *ка-цам дд^ашила*, — *била за изл^дажбу*, — *Мд^аго* би да *живи* (Реб), — *његд^ави дђживљани* (Теч), — *д^адма његд^ава* *вратница* (Реб), — *нас пустише д^адма* (Теч), — *д^ана живе*, — *ид^асе*, — и *јдна умре ид^асле* (Реб), — *мале йрозд^арчиће* (Теч), — до *Белу субд^ашу* (Реб).

53. У другим позицијама отворени изговор вокала је изузетак³⁰:

— *Жрла*, — од^т *йочџика* (Мотр), — да *пуштимо у йфго* (Жуп), — У *йфдну* *мјсим* да *пролђзи* (Круш), — да не *изгорј свџ*, *брџ!* — *Овџм* *човџку* *трџба* (Мотр), — *Кџџ* ви *чџва џџџе?* (Жуп), — *чџтрџс д^асме*, — *Слџџијо* сам *воџску* *дџвџ-чџџврте*, и *йџџџе* *гџдине* (Мотр), — не *роџ* се (Сек), — на *С^иид^аг*, *Никд^алу* (Реб), — у *Тд^азине* *њџве* (Мотр).

Описаним променама, као што видимо, подложни су скоро искључиво вокали *о* и *е*. То је прво. Друго, промена се запажа готово само у слогу са кратким акцентом. Али се свакако може ићи и корак даље у прецизирању положаја који у речи има слог са овом променом: у највећем броју примера то је, у ствари, — п е н у л т и м а! Кад још кажемо да је у доброг дела од тог броја случајева кратки акцент на слогу у коме се врши промена управо нов, добијен преношењем са ултима, онда је, по мом мишљењу, јасно где треба тражити узроке појаве³⁰.

Што се тиче територијалног простирања појаве, видимо да су примери у тачкама Ia и Ib највећим делом, а у осталим са једним или два изузетка, чак и искључиво из III зоне, да их је нешто из I (углавном села прелазног појаса), а да их из II зоне скоро и нема. И не само у квантитативном погледу, него је и квалитативно шири изговор *о* и *е* у слогу с кратким акцентом на пенултими у II зони далеко снажније изражен. То примећује чак и лаичко ухо, па девојке из нижих села, када се удају у виша, имају доста неприлика са својим изговором, који се тамо сматра „незграпним“.

ГЛАС *р*

54. Познато је да изговор гласа *р* варира у зависности од позиције. То га не издваја, нити у нашем говору ни иначе, од сродних њему гласова, али га издваја чињеница да је то сонант — у Л. једини — који може чинити језгро слога у неким позицијама³¹. Та два основна фонетска варијетета гласа *р* нису у говору Л. у међусобној фонолошкој опозицији, јер се, поред осталог, међусобно могу и замењивати у

³⁰ Примери оваквог изговора у кратком неакцентованом слогу наведени су у т. 50. О ширини појаве исп. и т. 355.

³⁰ Слично понашање вокала *о* и *е* под кратким узлазним акц. запажен је и у књижевном језику; исп. П. Ивић и Ј. Lehiste, ЗбФЛ X, 58. и 62.

³¹ Остали сонанти у говору Л. нису за то способни. Нпр. у речи *гос'н* имамо изговор *госан*.

одређеним фонетским условима и, како се из примера види, у одређеном броју лексема.

1. Тако код неких речи уместо сугласничког *p*, и каткада паралелно са случајевима оваквог изговора, услед елизија или других промена у речи (исп. т. 157—158), јавља се и вокално *p*:

— *г̀рк*, — *г̀рко*, — *г̀рчи* (Дубр), — *г̀рмда* (Жуп), — и *т̣у* смо били на *т̣ѣ Г̀рмде* (Кал), — ка-це *в̀р̀ћао* к̀ћи (Дубр), — немб ни да се *в̀р̀ћеш* (Кав), — *в̀р̀ћише* (Жуп), — још *ф̀риџа* с̣ага (Кал), — *в̀риџа* к̀ила (Дубр), — *к̀дф̀ри* (Дул, Дубр), — *р̀жанџа* (Бе), — *маѝрлџез* (т. 121), — *р̀жанџу* (Дубр), — *ф̀риџа* (Дубр).

Насупрот томе:

— Пѝдем вѝно, ракѝја ми *г̀рка* (Ба).

2. На другој страни, поред примера са изговором *p*, као:

— *зай̀рло* (До, Дубр), — *ид̀рли* (Кар); —

у овим и оваквим случајевима чешће је уметање инфинитивног инфикса и у радни придев и десилабизација *p*³². Али не само тада, него и иначе кад се слог са *p* завршава сонантом *л* или *н*, долази до уметања вокала *e*:

— Две ме г̀дине *зай̀рело* т̣о (Сек), — *д̀на оду̀рела* (Лом), — један др̀гога *ид̀ду̀рели* лактовима (Ком), — *ид̀сирели* (Кар bis, Круш, Рат), — *расир̀сирели* (Саб), — са *ср̀брен* крстџи, — са *ср̀бреном* медаљом (Ком), — што *т̣уру* за *ум̀реле* (Пре);

или *a*:

— Они се свѣ *д̀драли* (Леп), — *Пд̀мрале* онѣ две (Ба), — *т̣а* ст̣ари *ид̀мрали* (Сил), — Мишу *сд̀мрали* (Бог), — даѣ ти с̣ат *ср̀бран* (Мотр), — *ум̀рала* (Бог bis, Жуп, Круш, Кав, Оп, Сла bis), — *ум̀рало* (Дул).

Да је уметање вокала у основи аналошка појава, показују и следећи примери, где у облику мушког рода радног придева имамо испред наставка *-o* вокал *-e-*:

— *Поду̀йрео* с̣ѣно (Бог), — *ид̀сирео* (Дубр);

или *-a-*:

— Ла̀же бо̀јаги да е *ум̀рао* (Ба), — *ум̀рао* (Вук), — И *ка̀за* ми да ми *џтац* *ум̀рао* (Дул), — *Сџтра* сабаџле *ум̀рао*, — *ум̀рао* у *Нѣмачку* (Рат), — он му *ум̀рао* (Теч).

³² Ово мишљење заступа и проф. М. Стевановић. Исп. СДЗб XI, 46. За простирање појаве исп. СДЗб I, 482; ГЗС VII, 28; ЈФ XVII, 38; СДЗб XIV, 334; СДЗб XVI, 245.

Али се десилабизација врши испред $-л > -о$ и у случајевима када нема уметања:

— Стајко *џмро* (Ба), — Сретен *џмро* (Бог), — *џмро* (Жуп. Ком, Круш, Леп, Мал, Оп, Рат, Реб, Теч), —

сем када је под акцентом, као у случајевима:

— *гроник* (Дубр)³³ — *зајџро* (Бог), — *сајџро ји* (Сиљ); — *зајџро* би је (Ба); — Кад нѐ би ја *вџо* (Бе), — Дѐве-стџтин кџла *извџо* (Бе), — *скџала* се војска рџзна (Мал), — да мџшица пџдне да се *скџа* (Сек).

Последњи примери су нешто друкчије и настали: — губљењем x .

55. Вокалски систем у Левчу састоји се, према томе, од осам фонетских јединица, од којих су пет са фонолошком функцијом, а три су само изговорни варијетети појединих вокалских фонема (е, о), или пак консонантских (р). Табела би изгледала овако³⁴:

[и]	[у]	
[е]	[о]	+ р
е	о	
[а]		

Посматран у односу на најсродније суседне говоре, левачки говор не представља у погледу броја и особина вокала ништа посебно³⁵.

„ДИФТОНГИЗАЦИЈА“ ВОКАЛСКИХ ГРУПА И ПРОБЛЕМ ФОНОЛОШКЕ ЕГЗИСТЕНЦИЈЕ ДИФТОНГА

56. У дијалектима на југу и истоку од нашег говора после губљења $-j-$ у Зр през. врши се десилабизација финалног $-у$: *давау*, *кажеу*, *јознавау*³⁶. У Л. нема тога у поменутом облику. Но и код нас се глас $-j-$ у истој глаголској форми врло ретко изговара (исп. о томе т. 69). После његовог губљења у добијеним секвенцама финално $-у$ се и овде често веома неизразито изговара: *ваљдџ*, *рањдџ*, *чијдџ*; али: — *бџау*, *дџрау*, *мџвау*, и сл. (примере из узорка исп. у т. 69).

Није ово једини случај неизразитог изговора вокала. Такав изговор се чује и у неким другим облицима у истој позицији, и у још неким секвенцама, а такође и ван финалне позиције, како ћемо одмах

³³ У Мачви је *гроник*, СДЗб XVI, 245. Исп. у Вука *гроник*.

³⁴ Угласта заграда знак да гласовни варијетет представља основну варијанту фонемс.

³⁵ Исп., нпр., трстенички говор, СДЗб XVII, 41.

³⁶ Исп., СДЗб XI, 124; ДИЈС, СДЗб I, 514. Тамо је процес отишао и нешто даље: *турав*, *познавав*, не *давав*, и сл.

видети. Само треба одмах напоменути да је ова неизразитост гласова различита у различитим вокалским комбинацијама и у различитим позицијама. Даље, нису све вокалске секвенце подложне овим променама. Појава је, дакле, двоструко ограничена: 1. на одређени тип вокалских група (фонетски), 2. на одређене позиције (структурно).

57. Опис материјала почећемо од секвенци са вок. у на другом месту, баш зато што је ту могуће поређење са другим говорима, како смо у претходној тачки видели. Поред секв. *ау*, ту су још *еу* и *оу*, где се појава запажа. Наводимо паралелно примере са извршеном променом (α) и оне где те промене нема (β).

1. Секвенца *ау*

То су, поред већ поменутих облика през. (које исп. у поменутој тачки), још и следећи и њима слични случајеви:

α) — у горње *Аусџирје* (Сек), — *аусџирски* (Добр) — *аусџирски* (Жуп, Теч), — *аусџирско* (Теч), — *аусџирску* (Бог, Добр), — *ауџобуси* (Др), — *ауџобус* (Жуп), — *карџула* (Круш), — *карџуле* (Жуп, Кал), — *карџулу* (Оп), — *каџубица* (Кав), — *каџубице* (Кал, Реб), — *хаџубице* (Кав);

— *Аусџирјанци* (Реб), — *Аусџирјанцима* (Кав), — *аусџирска* воџска (Вук), — *ауџомџичке* (Теч), — *ауџомџако* (Мал).

β) Али се јављају и примери као:

— *заурла* (Кал), — *џарџунџићи* (Кал); — од *Арнауџа* (Др);
— *арнауџе* (Леп), — *Арнауџи* (Бог, Вук, Оп, Реб), — *арнауџика* (Вук), — *арнауџако село* (Бог), — *зауџне* (Кав), — *зауџнемо* (Над), — *зауџну* (Дул), — *маџкала* (Ба), —

и сл., где до промене није долазило.

2. Секв. *еу*:

α) — *џосџу* (Дубр), — *Кад онб бџу* (Ма), — *женскаџи бџу пџно* (Бе), — *бџу Панта и Живадин*, — *бџу свџ четворџца* (Бог), — *бџу код^џ кџће* (Саб), — *неџџирални* (Кал), — *Грџка бџла неџџирална* (Добр).

β) Али на другој страни:

— *џреџузело* (Ор), — *неџуредан* (Теч);
— *болџ ме ова реџума* (Ма), — *џма реџуму* (Круш), — *беџџи* (Дубр);
— *џреџузџе* (Сиб).

3. Секвенца *оу*:

α) — *мџу* Мџлицу (Добр), — *под мџу команду* (Жуп), — *на мџу рџку* (Круш), — *своџу* (Кав, Над), — *сваџи у своџу команду* (Оп), — *џвџџу* (Круш, Раг).

β) Али: *џоуџџимаше*, *џоумџраше*, — *ја се џоумџи'*; итд.

58. Нешто слично налазимо и у секвенцама са вок. *о* или *е* на другом месту, али се ове ипак разликују од оних из претходне тачке.

1. Секвенца *ао*:

а) *дãд* (Реб), — *држãд* (Теч), — *закоичãд* (Рат), — *звãд* (Ком), — *знãд* (Ком), — *имãд* (Бог, Сек), — *ицѣйãд* (Ком), — *ошр-чãд* (Сек), — *йãд* (Бог), — *ййййãд* (Кар), — *йцвãд* (Бог, Рат), — *скйййãд* (Бог), — *сйојãд* (Добр), — *ћãд* (Бог, Добр), — *йãрдãд*, (Бог); — *Койãдник* (Теч), — *Койãдника* (Мал), — *нãдѣака* (Бе), — под^т *сйãрдãдцем* (Кал), — у *чекãдници* (Добр, Мал).

б) Не осећа се промена у примерима као: *зãорао*, а затим:

— *сабнйце* и *волãве* (Бог), — да му *сабнйштим* (Ур), — *унãоколо* (Кал).

2. Секвенца *ео*:

а) — *болãд* ме (Рат), — *волãд* (Ба, Добр *bis*, Круш, Над, Сиб, Теч), — *довãд* (Ба, Бог *bis*, Добр, Реб), — *дожйвãд* (Дул), — *жйвãд* (Бог, Добр, Над), — *изгорãд* (Леп, Круш), — *извейрãд* (Добр, Круш), — *јãд* (Добр), — *кãд* (Кар), — *кййãд*, — *мãд* (Прњ), — *мрзãд* (Рат), — *навãд* (Бог), — *налејйãд*, — *бãд* (Леп), — *дãд* (8 пута), — *цãд* (више пута).

б) Али:

— *нãобрано* (Прњ), — *Бегãрад* (Дубр).

3. Секвенца *еа*:

а) — *аждãд* (Дул), — *бãд* (Круш, Ком), — *бãем* (Круш), — *зãдно* (Леп), — *кãем* се (Бог), — *крãева* (Добр), — *лãд* (Круш), — *несййãд* (Вук), — *осййãд* (Добр), — *йознãд* (Добр), — *йознãем* (Бог *bis*, Добр, Кав, Мал, Рат), — *йрбãем* (Круш), — *кãем*, *кãд* (Дубр).

б) На другој страни:

— *нãеде* се (Дубр);

— да се *наãду* (Круш), — *наãли* се (Над), — *наãо* се (Ба), — *наãм* се (Бог), — *дãд* (Жуп, Леп, Кал, Реб, Сиб), — *дãем* (Ур, Оп), — *дãемо* (Ба, Мал), — *исцунãд* (Сла), — *сјãд* (Кав, Круш), — свѣ се *усјãд* (Оп).

4. Секвенце *оа*:

а) — *о-двѣ бãд* (Ба) — *брãево* (Сиб), — *двãд* (Бе, Бог, Добр *bis*, Кав), — *кãд-дãд* (Кал), — *кãд кãки* (Сиб), — *кãд штã* (Теч), — *мãд* (Ба, Бог), — *мãдг* (Ба, Кав, Леп, Рат, Сиб, Сла), — *мã-ãга* (Добр *bis*, Крч, Над), — *мãема* (Бе), — да се *наидãд* (Теч), — *йãене* (Круш), — *йосййãд* (Ур), — *скãевац* (Леп).

β) Али и: *и́деде*, а затим:

— *ио́де* (Бог), — *сио́деду* (Добр) — *коџи́ша* (Кар, Сек),
— *иоџ* (Крч), — *џни се боџ* (Вук), — *коџ* (Бог, Дул, Жуп,
Кав), — *коџа* (Сек, Сиб), — *коџм* (Над), — *иоџи* (Кал), — *сиоџ*
(Кав, Мотр, Рат, Теч) — са *Вџем* (Бог), — *иоџмо* (Бог, Круш).

Из до сада наведеног материјала за ову појаву види се да је она заиста позиционо условљена: у већини случајева, први вокал у групи је или акцензован, или је (ређе) у иницијалном положају у речи; даље, то су секвенце код којих је први члан обично отворенији вокал од потоњег (*ау, ао, ае, еу, оу*), или бар у истом степену отворен као и овај (*ое, ео*).

Суштина је у томе што први вокал у наведеним секвенцама, нарочито ако је акцензован, оставља такав акустички утисак као да је за нијансу продужен (усто је и приметно сонарнији, свакако), а други је за ту исту нијансу скраћен (и неизразитије је сонорности).

Појава је, како видимо, акустичке природе, и питање је чиме је условљена. Мислим да је у њеној основи поред осталог и један артикулациони момент, а наиме: начин преласка са артикулације једног вокала на други кад су ови у непосредном додиру (исп. т. 153). Вокали у контакту код нас обично (сем у случајевима кад се граница међу њима чува из семантичких узрока: у сложеним речима, нпр.) — чине нешто као „артикулациону симбиозу“ (ако се тако може рећи): у току артикулационог циклуса оба вок. задржава се континуитет протока фонационе струје кроз резонатор, уз истовремену постепену промену облика резонатора (почетна фаза у томе је положај органа карактеристичан за артикулацију првог вокала у групи, а завршна — облик за артикулацију потоњег). На акустичком плану врши се континуирани процес промене боје од вокала на првоме месту према вок. на другом месту у секвенци. Ако је један од чланова тако изговореног скупа гласова било због чега чујнији, разумљиво је да је онај други у толикој мери неупадљивији (ако се томе не противе неки прозодијски моменти).

Разлика је, наравно, нарочито потецирана кад је један од вок. и по природи сразмерно сонорнији од другог (отворенији је). Друкчији је однос, како видимо, кад је други вок. описаних секвенци у позицији која га истиче (под акцентом, или сл.), онда је он ипак акустички доминантнији, али сада не у толикој мери да даје тон и боју читавој секвенци, него само толико да се осети еманципованим од суседа. Исп. нпр.: *бџ* : *Бџград*, *кџ-џе* : *коџи́ша*, *џџ* : *џџбно*, и сл.

Чини се да, физиолошки и физички посматране, ове секвенце се у великој мери приближавају дифтоншким целинама. Остаје нам још питање односа тих секв. према слогу, тј. да ли су оне моносилабичне или бисилабичне. Из више изложеног морао би се наметнути закључак да су оне моносилабичне. Но слог треба посматрати и у психолошкој перспективи, а ја нисам у том правцу вршио никаква истра-

живања. Можемо чинити неке претпоставке само на основу гласовних промена у тим вок. групама: једном долази до асимилационих процеса, други пут до уметања сонанта (продаво : продо). У нашем говору крајњи резултат процеса је асимилација, па ће она свакако бити омогућена моносилабичном природом вокалске групе.

59. Сличне описанима, али не и идентичне с њима, јесу секвенце у којима је на другом месту вокал *и*. Навешћу примере:

— примарне секвенце вок. + *и* —

а) — *зѣјтин*³⁷ (Дубр), — *каџи*³⁸ опасач (Ком), — *шињѣр* и *цѣкуле* и *шадкачу* и *’овай каџи* (Ур), — *фала*, *Микаџло*³⁹ (Лом), — *чаџр*⁴⁰ до *чаџра* (Пре); — *сѣџи* (Добр);

— секвенце добијене губљењем *-j-* —

— да се *исџи* (-оји, Дул), — *синови мџи* (Бог), — *како мџи* живѣли (Дул), — *мџи* сељаџи, — *мџи* другови (Ком), — *волџи* унуџи *мџи* (Крч), — *мџи* спаџу (Рат), — *мџи* војниџи (Сиб), — *мџи* су волџи (Теч), — *мџи* ми синова, — *овџи* *мџи* шурџа (Бог), — *мџи* (Gr-Lp, — Бог bis, Добр, Дул, Ком, Мотр, Оп), — ће да *наџи* бџикове (Ба), — *Однџи наџи* прасџе (Бог), — *нико* ’а не *раздџи* не мџе (Над), — *д-одџи* (Добр), — да се *одџи* (Ком), — *наџ* *оџи* пџп (Сек), — *Подџи* га, сџстро (Рат), — *иосџи* (3s през., — Ба, Кал, Мотр bis, Сек), — *комџидир иџсиџроџ* ти *наџ* (аор., Бог), — *иџсиџроџ* таџ *наџ* (исто, Добр), — *сџџи* другови (Кав), — *сџџи* (Gr, Дул bis), — *шџџи* грџџи (Круш), — *шџџи* синови (Мал), — у *шџџи* бџриџа (Над), — од *нџки* *шџџи* другова (Сиб); — *сиџрџи* (т. 144. а);

— *Вџи* (Дул), — *Живџи*, *Живџи* (Ур) — *Јеврџи* (Сек), — од *џокраџи* (Кал), — из *Краџи* (Сиб), — *мџма* (Мал), — *наџџи* (Бог), — *наџџи* (Круш), — *д-одџи* (Бог, Мотр, Над), — *одџи* се (през., Прњ), — *трџба одџи*⁴¹-тџ (Бог), — да се *иосџиџи* (Леп), — и *’одџи* се с џџм *раздџи* (Ком), — *Свиџџиџи* (Бог), — *сџџи* отџшло *сџџи* кџџама (Мал), — да *скрџи* (Ци), — да *каџеш шџџи* (Ком), — *Трџџи* (Бог, Кал), — око *Трџџи* (Добр), — *џџи* *Трџџи* (Кар), — о-*Трџџи* (Оп); — *чџџи* (Бе).

али паралелно имамо и:

б) — *одџџи* (Кав), — *одџџи* (Сек), — *иџџи* (-аџи), — *иџџи* (Над), — *шџџи* (Бог, Ком), — у Бџгарској *Цџџи* (Кал), — у *Цџџи* (Ци).

³⁷ Правопис: „Зѣјтин, и зѣјтин (уље)“. Škaljić, Turcizmi: „Zèjtin (zèjtin) m. (ar.) (... tur zeytin, ar. zâytun ...)“.

³⁸ Правопис: *Каџи* . . .“; „*Каџи* и сл. не него *каџи* и сл.“; исп. и Škaljić, Turcizmi: „*Kâiř, kâjiř* m (tur.) . . . tur. *kayış*“.

³⁹ RJA, Mihâilo — Mihâjlo s. v. Исп. s. v. Mihâilo: „lat. Michael, grč. Μιχαήλ“.

⁴⁰ Правопис: „*Чаџр*, *чаџра* и *чаџр*, -*џра*“; Škaljić, Turcizmi: „*Çâir, çâjir* (çâjer) m (tur) . . . tur. *çayır*“. Исп. *чаџр*: *чаџра*!

Исто налазимо некада и у сантхију:

а) — д-й'ем *на-мру* (Крч), — д-й'мо *на-мру* (Над);

— само *ја-м* баба (Рат), — *ја-м* браћ (Рат, Круш), — *ја-м* мџи браћ (Дул), — *ја-м* мџа сестра (Ба), — *ја-м* *ийи* (Бог bis).

Секвенце добијене губљењем -х- —

в) — *куџна* (Мал), — *куџну* (Добр, Жуп), — *сабаџиле* (Жуп, Ком, Леп, Оп, Рат), — *саџбија*⁴¹ (Дубр).

а тако се у истој позицији изговара и енклитички облик за G—D—A личне зам. Зр:

— испред других речи —

а) — *еве-м'* *Швабе*, *еве-м'*, сѧ-да не повѧтау! (Кав), — *Еве-м'* Нѧмци (Мал, Ур), — *Нѧма-м'*, *нѧма-м'*, *еиѧе-м'* ти дођѧше (Кал), — *нѧма-м'* Бугари јѧш (Оп), — *Еиѧе-м'*, каже, Нѧмци (Жуп), — *еиѧе-м'* ти Нѧмци (Кал) — *ѧио-м'* Нѧмци у Дѧлена (Ур);

— *йирѧба-м'* дѧм пченицу (Бе), — *да-м'* нѧе тѧга, — а *ја ѧу-м'* дѧм пѧре (Бе), — *йе-м'* тѧ показѧѧ (Дул), — мѧгѧ *смо-м'* пѧ оружје узели (Вук), — *нисмо-м'* дѧли да стѧну (Вук), — *да-м'* дѧмо чѧшу водѧ (Др), — *ја-м'* желим свѧ (Жуп), — *дѧшо-м'* прѧво (Кал), — *није-м'* дѧста од мѧне (Кав), — *мѧло-м'* што пѧћѧм сѧцијѧлно (Кав), — *није-м'* се нѧшто допѧло (Кар), — *нису-м'* дѧли да дођу (Ком), — што *смо-м'* мѧ дѧли пѧре уз вѧу (Круш), — *да-м'* не зѧбѧ; кѧњи (Круш), — 'де ѧе *да-м'* рѧди нѧшто (Мал), — тѧ ѧе грѧб *да-м'* бѧде (Мотр), — 'де-м' била штѧла (Мотр), — *йа-м* донѧсем нѧшто (Оп), — *йа-м'* нарѧдим да кѧпе (Реб), — *йѧу-м'* тѧ граница (Ци);

да-м' поплѧшим, — *ѧм-да-м'* пренѧсем на штѧлу, — *мѧло-м'* пѧѧѧц тѧѧ вѧчѧ (Бе), — *да-м'* подѧгнемѧ (Др), — *да-м'* свѧ повѧтали (Кав), — тѧ *смо-м'* мѧло срѧли, — *йа-м'* сачѧкамо, — *да-м'* растѧра (Кав), — *йа-м'* спровѧдили, — *да-м'* срѧтнемѧ (Кал), — Они *су-м'* нѧђу на лѧгало пѧклѧли, — *йѧу-м'* покосѧли — *йа-м'* чѧкали, — *да-м'* заштѧтитѧмо (Ком), — не мѧг *да-м'* стѧгнем (Круш), — *да-м'* тѧжим (Крч), — *да-м'* навѧдем, — мѧ *смо-м'* возѧли (Леп), — *нѧе-м'* закѧчило рѧпсто (Над), — 'ко-м' заѧѧпи-мо (Над), — свѧ *смо-м'* разоружѧвѧли (Сек), — *да-м'* тѧру тѧм код^т комѧнта (Сиб), — *йознѧвѧла-м'* цѧла околиѧа (Теч), — трчѧ *йе-м'* закѧлѧ, — *де-м'* дѧбѧви (Ци);

— на апсолутном крају —

а) — *нѧма-м'* (Бог), — *некѧ-м'* (Добр), — *нѧма-м'*, *нѧсиѧа-де-м'* (Кав), — *нѧсиѧаде-м'* (Ци);

— *бриѧа-м'* (Добр), — *расѧѧѧѧе-м'* (Кар) — *окрѧѧе-м'* (Ком), — *нѧђѧѧѧе-м'* (Оп), — *разоружѧ-м'* (Сиб).

⁴¹ Вук, Рјечник, саѧбија: s. v.

Ако се за друге гласове у истој позицији не може утврдити редуковани изговор, у случају гласа *и* то је јасна чињеница. Оно се, у ствари, изједначаје фонетски с једном варијантом *ј* која чини прелаз између ова два гласа (Исп. даље о изговору *ј* испред консонанта и на крају речи). Но читава секвенца свакако има дифтоншку фонетску вредност. Фонолошке вредности тај дифтонг, међутим, нема, јер врши се декомпозиција ако је други глас под акцентом: *најџи* — *најџише*, *одвџи* — *одвџи*. Опозиције као *најџи* — *најџи*, *одвџи* — *одвџи*, *Трџица* — *џи* и сл. тичу се, у ствари, *џ* — *џ*. То сведочи да управо сваки од гласова овде чува своју фонолошку вредност. И однос *моџи* (мој): *моџи* (моји, -х) не тиче се дифтонга него односа *и* : *ј*.

60. Крајњи закључак из горњег прегледа био би да говор Левча не познаје дифтонге као фонолошке јединице, иако неки фонетски процеси доводе до стварања артикулационих целина са извесним фонетским својствима која на ове подсећају.

61. Али питање свакако још није доведено до коначног решења, јер нисмо испитали да случајно која од описаних секвенци не чини каткад опозицију према једноставним вокалима. Погледајмо зато следећи низ примера: *бџ* (бех) : *бџџ* : *бџ*; *вџ* (веје) : *вџџ* : *вџ*; *овџ* : *овџџ* (овејао) : *овџ*; *џџ* : *џџџ* (хтео) : *џџ*; *сеџ* (сеје) : *сеџџ* : *сеџ*.

Њихова међусобна дистинкција као да почива на опозицији *е* : *еџ* : *о*. Нарочито је интересантан однос *е* : *еџ*, јер су на њему засноване дистинкције парадигматских форми истих речи: *сеџ* (сеје) : *сеџџ* (сејао); *веџ* (веје) : *веџџ* (вејао); *џосџ* (посеје) : *џосџџ* (посејао); *овџ* (овеје) : *овџџ* (овејао), и сл. Може се наћи и још покоји низ примера. Тако, нпр., са низом *о* : *оџ* : *и*, — *боџ* : *боџџ*, *џи* : *џиџ*, *сџ* : *сџџ* (ради се о речима боја и соха); или *оџ* : *и*, — *џџи* : *џџиџ*, *најџи* : *најџиџ*, *моџи* (моји) : *миџи*, *обџи* (обоји) : *обџиџ*, и сл.

Ове опозиције на први поглед одговарају сличним у оним језицима који познају дифтонге, као што је нпр. немачки (исп. тамо: *leider* : *Lieder*, *meine* : *Miene*, и сл.).

62. У нашем говору (и не само ту), међутим извесни фонетски појави показују да дифтоншке вокалске творевине, и поред свега, не добијају фонолошку вредност. Пре свега то нису стабилне фонетске целине него зависе од позиције. У ово ћемо се уверити анализом још неких, досад ненавођених секв. чији је други члан вокал *о* или *е*. У т. 58. нису наведене неакцентоване секвенце тога типа. Наводим их овде.

1. Неакцентоване секвенце *ао* :

— *аргајџо* (Кар), — *бџга* (Добр, Кав, Ком) — *брџса* (Бе), — *вџрова* (Рат), — *гљџда* (Теч), — *заврџа* (Над), — *џтуце* *џаџа* (Сек), — *џџи* (Ба), — *избџга* (Кар), — *исџџера* (Кар), — *миџи* (Бог, Вук), — *мџва* (Дул), — *мџџка* (Сек), — *набџа* (Бе), — *најџиџа* (Добр), — *ојџса* (Рат), — *осуџџва* (Реб), — *оџџи* (Оп), — *џџиџа* (Круш), — *џџиџа*, — *џџџа* (Бог), — *руџва* (Сиб),

— *казан се скувао* (Кал), — *сарањивао* (Кал), — *нис ирѣбао* (Бог), — *уирдљао* (Над); — *мисао* (Над).

2. Неакцентована секвенца *eo*:

— *видео* (Дул), — *зидео* (Бог bis, Ком), — *заузео* (Бе), — *мисео* (Теч), — *мислео* (Бе, Кав), — *осидрео* (Кав), — *идиео* (Жуп), — *идчео* (Кар, Мал); — *Београда* (Круш, Теч bis), — *Београду* (Жуп, Кав), — *београдски* (Кав), — *Беоциће* (Круш), — *иреобучиши* (Рад).

3. Неакцентована секвенца *ae*:

— *дваесийицу* (Ци), — *Сараево* (Кав bis).

4. Неакцентоване секвенце *oe*:

— *Добривоје* (Бе), — *Миливоје* (Добр, Круш), — *Миливоје* (Бог, Над, Рат bis, Сла), — *Милоје* (Дул), — *Милоеви* (Круш), — *нѣкое* (Мал), — *дбоје* (Оп), — *Радивојеви* (Добр), — *Душана Радивојевог* (Бог), — *Радое* (Ба, Добр), — *Сидсојевић* (Над), — *Ситиновевић* (Добр).

Описаћемо последњу скупину примера, јер се у њима најбоље огледају особине ових вокалских група. Лична имена тамо наведена, у изговору Левчана звуче за ненавикнуто ухо као *Радје*, *Добрије*, *Милје*, *Злајије*, *Борје* итд. Деца их често интерпретирају као *Радје*, *Бје*, *Мје*, *Лје* и сл. По томе се види да су у финалним групама овог типа чујнији вокали на другом месту.

63. Сада тек можемо одговорити на питање зашто не долази у Л. до фонологизације дифтоншких секвенци: у питању је већ помешана нестабилизација њихове фонетске природе. Због тога се не може ни учврстити осећај о њиховом јединству. Уколико до овог последњег ипак дође, то неминовно води монофонгизацији, тј. ликвидацији једне фонетске компоненте путем асимилације.

Која ће се компонента изгубити, зависи од њиховог међусобног односа у свакој позицији посебно. На примерима развитка *-ao* и *-eo* у Л. видимо да је у финалној позицији превагу однео други по реду члан (исп. т. 144. и 147). Развитак медијалних група ишао је по правилу друкчијим током (овоме треба додати могућност генерализације једног случаја на остале позиције где не бисмо очекивали дати тип резултата; исп. *-a < -ao* у неким говорима, а у другима *-o < -ao-* и сл.).

Баш такви процеси ометају успостављање фонолошких дистинкција *дифт.* : *вок.* Јер и поред описаних (свакако врло ретких) случајева где постоје сви услови за успостављање таквих опозиција, далеко је већи број алтернација које имају факултативан карактер: у истим речима јављају се са дифтоншким изговором у паралелној употреби са формама у којима се у истој поз. изговара једноставан вокал (настао у резултату асимилације), као нпр.: *дидео* /*диџо*, *јзео* / *јзо* (*-eo/-o*); *ирѣдао* /

ip̄do, id̄orao/id̄oro (-ao/-o). Поремећајима у дистрибуцији акцената стварају се и нове алтернативне могућности истог типа: *дондо/д̄дneo/д̄дно, окой̄до/д̄кой̄ao/д̄кой̄o*; а у повратном процесу аналошки такође и: *ӣовез̄до/ӣов̄ез̄o, до̄вез̄до/до̄в̄ез̄o*.

Елиминација дифтоншких скупова, уколико нема услова за асимилацију, врши се и другим путевима: уметањем секундарних сонаната и сл.

Ово је, по моме мишљењу, у главним цртама и објашњење зашто наш језик на једној страни не трпи хијат, а на другој — нема дифтонга: једноставно се врши елиминисање вокалских група кад дође до слабљења фонолошке вредности једног од чланова групе, или чак ако само постоји могућност да до тога дође.

О ИЗГОВОРУ КОНСОНАНТА

ГЛАС Ј

64. Артикулација гласа *j* у Левчу је често нестабилна. Спектар артикулационих варијетета његових креће се од пуне артикулације до потпуног ишчезавања. Ако не узмемо у обзир појединачне прелазне случајеве, издвајају се четири основна артикулациона варијетета овога гласа: (α) — пуни изговор, (β) — делимична редукција, (γ) — елиминисан глас *j*, и (δ) — неслоговно *и* (*μ*).⁴²

1. Глас *j* на *ичеј̄ику* речи

65. 1.а) Испред вокала задњег реда то је сасвим стабилан глас:

— *ј̄бука* (Рат, Теч), — *ј̄буке* (Пре, Теч), — *ј̄буку* (Бог, Пре, Теч), — *ј̄буцара* (Бог), — *ј̄ви* (Кав, Теч), — *ј̄вим* (До, Ком, Леп, Мал bis, Сиб), — *ј̄вља* (Над, Леп, Оп, Прњ), — од *Ј̄годно* (Мотр), — у *Ј̄годињу* (Мал), — *Ј̄дар* (Кав);

— *Ј̄ва* (Реб), — код *Ј̄вине* кљће (Дул), — *Ј̄за* (Реб), — *ј̄ок* (у свим селима), — *Ј̄ш* је та̄мо н̄мирно б̄ило (Кав);

— И в̄икнем *ј̄а: ј̄рши!* (Сиб), — *ј̄рила*, — *ј̄уне* (Дубр).

б) Испред вокала *e* изговор је такође често стабилан, као у примерима:

— *Ј̄два* ср̄етоше (Кав), — св̄й *ј̄днако* (Крч), — за *Ј̄дрен*, — на *Ј̄дрене* (Сек), — Па *ј̄с̄* да п̄купи . . . , ал д̄неш и да е одн̄сеш! (Лом), — Ја *ј̄сам љӯи, ӣу* ш̄ал̄е н̄ма (Бог), — *Ј̄сам нар̄ед̄ӣо* (Мал), — Св̄е так̄о *ј̄с̄ӣе* (Сла), — А да су ме тв̄рдо

⁴² О *j* у слов. језицима исп. Stj. Ivšiča, *Slavenska poredbena gramatika*, Zagreb 1970, 131—132.

гѣрали, *јѣсу* (Бог), — Нѣмци *јѣсу* узимали (Мотр), — само *јѣчи* (Бог), — од *јѣчма* (Ком), — Крсте *Јѣшићу* кѣла (Круш).

2. У извесним случајевима — лексички ограниченим на неколико речи, али по броју примера далеко најчешћим — изговор гласа *ј* испред вокала *е* није увек у истој мери стабилан.

а) Тако имамо потпуну артикулацију (случај α) у примерима.

— *јѣдан* круг за ђвце (Бог), — *јѣдна* напред била (Вук), — *јѣдна* чѣсма (Кав), — *јѣдан* дрѣгога подѣупрели (Ком), — *јѣдни* понели кѣсе (Мал), — *јѣдно* зрно (Ком), — *јѣдан* (Мал, Теч), — *јѣдна* (Мал, Пре, Реб) — *јѣди* (Ком), — *Јѣла* сам лѣцка млѣко (Круш), — *јѣло* колко гѣд *ѣѣи* (Сек); — Рѣѣаци смо, *је ли њѣгова мајка* . . . (Бог);

— *наѣ-је* тѣже зѣтл бити (Бог), — *Њѣѣ-је* мѣж ѣмро (Реб), — *кад је* (Ба, Жуп, Кар, Мал, Сек, Сиб), — *тад је* (Леп, Кар), — *ѣн је* (Дул, Реб), — *чѣвек је* (Кав), — *стриц је* (Дул), — од *јѣдног* ђца (Бог), — од *јѣдног* воѣника (Ком), — од *јѣдног* сиромѣ (Дул), — кроз *јѣдан* шпѣраг смо *ѣрѣили* (Теч), — подручик *јѣдан* (Теч), — ѣблак *јѣдан* (Рат), — Имѣла сам *јѣдно* мѣѣ дѣте (Реб), — *ѣзнем јѣдну* мѣтку (Мал), — с *јѣдан* мѣтак (Круш), — *јѣш јѣм* (Мотр);

— На *жѣцу јѣдна* кѣвѣрка (Теч), — *Изѣѣемо* ми у *јѣдну* ливѣду (Сек);

— *Врѣлѣ* смо као *јѣдан* дѣн (Круш), — *дѣнели* по *јѣдну* (Мотр), — *Што јѣдан* бѣр не стојѣсте кѣћи?! (Жуп);

— *Има јѣдно* сѣло (Круш), — *има јѣдна* ѣлица (Теч), — да *јѣдемо* (Круш), — да *јѣду* (Теч), — *Видиш-штѣ јѣду?* (Ур);

— *Аѣде јѣди* (Ба) — *ѣде јѣдан* чѣвек (Над) — *искрѣви* се *јѣдна* осовѣница (Теч), — *Отѣлѣла* се *јѣдна* (Ба), — *прѣѣје јѣдан* (Сек), — *знѣм јѣ* дѣкле *је њѣгѣво* (Мотр), — *мѣне је* (Оп), — *тѣже је* онѣма (Бог);

— *Ѣни јѣли* тѣмо (Мал), — а и *јѣднѣм* у Вѣкманѣвац (Реб), — *Одузѣшѣ* ни *јѣдне* рѣвоѣе (Кав).

Примери су распореѣени према природи последњег гласа у претходној речи, а у првој групи су они у којих је реч са гласом *ј* на почетку реченице. Видимо да је иза вокала такоѣе могућ изговор гласа *ј*. Али иза вокала *и* у овом положају изговор је најобичније неизразит (β):

— *Затрѣ* би *је* (Ба), — и *баѣѣ'* *је* (Ур), — *Дѣ* ти *је* бѣба? (Ба), — и *тѣмо* ти *је* вѣда (Теч), — и *јѣдан* дѣѣѣ ѣтуд (Теч), — *ки јѣдно* сѣло (Теч), — *д-ѣзнем* и *ѣѣ јѣдне* (Бог).

б) У истих ових речи и у истим положајима (сем иза речи која се завршава вок. *е*), чују се исто тако често примери са редукованим *ј-* (γ):

— Ђедна жѣна крупна (Рат), — еднѣг дѣна (Добр); — ѣндек (Дубр).

— код еднѣгк прѣватногк човѣка (Рат), — Дѣде ми ѣн еднѣга Нѣмца (Сиб), — Имаѣ сам еднѣг нѣрѣдника (Бог);

— Кѣ-е јѣчи (Оп), — кѣ-е необрѣјан (Теч);

— опѣли му ѣдан дѣбар (Кар), — кѣже човѣку еднѣм (Мал), — дѣсно у ѣдну шѣму, — Натѣчи вино у ѣдну флашу (Теч), — у лѣту е преврѣтоше (Кав);

— Бѣо дѣшо ѣдан пѣл (Сек), — имаѣ еднѣгк сѣна (Теч), — Свѣки по еднѣг лудѣка (Мотр), — спровѣдио еднѣгк пѣтпо-ручика (Ком), — ако е дѣбро (Сек), — Кољко е спѣштила, прѣдала (Теч), — тѣ е бѣло (Круш), — тѣ е шѣсти (Ком), — Фѣла му што е ѣн овако овѣ урѣдѣло лѣпо (Мотр), — тѣле ни што е дојѣрче (Круш), — што е пронѣшо (Теч);

— а едѣмиуи сам (Мотр), — на ѣдно јѣе (Круш), — Оѣешк да ѣдеш (Круш), — Што нѣси остѣвио на ѣдан ѣѣш? (Круш), — Јѣка ѣдна кѣћа (Дул), — од војнѣкѣ еднѣга (Ком), — йма ѣдан (Сиб), — на ѣдну стрѣну (Теч), — ѣднела ѣдну кѣтарицу (Теч), — прѣзва еднѣг редѣва (Сиб), — са еднѣг из Рѣкѣвца (Круш), — са еднѣгк што мѣ зѣвемо ... (Дул), — Влѣја е ... (Бог), — војска е (Бог, Оп), — дѣ е (Ба bis, Бог bis, Жуп, Мал, Реб, Сек, Теч), — а мѣ дѣда е бѣло сирѣма (Мал), — Жѣћа е др-жѣб (До), — којѣ е јѣчина (Мал), — трѣва е бѣла овољка (Бог), — Чѣда е жѣвѣо ког-Селѣне (Бог), — Кѣ знѣ штѣ е војска нѣ-нела (Над);

— држѣ ѣдно конѣпче (Сиб), — нѣма ни еднѣга (Саб), — Нѣћѣ ми еднѣг војнѣка (Добр), — јѣши еднѣг белчића (Кав).

Распоред примера са редукијом гласа *j* по бројности је обрнут онеме из групе са изговором овога гласа у истим положајима. Редукија се најчѣше запажа у вези са вокалѣма, док је највећи број случајева са потпуним изговором *j*- у вези са сугласником, и на почетку реченице. То нас наводи на закључак да је до редуковања првобитно и долазило у вези са вокалѣма, и да је после дошло до узајамног прѣ-шитања двеју тенденција у развоју овога гласа. У неким случајевима аналогија је доводило до генералисања једног начина изговора, као код речи „ел“, о којој ће касније бити говора.

66. Има појава, додуше сразмерно врло ретко, да се у сантѣију јавља и извѣстан прѣлазни секундарни глас сличан редукованом *j* (β):

— и *j*овѣко на грѣбље субѣтом кад йду (Теч), — и *j*овѣ ак-тивни вѣдници (Теч), — говѣда и *j*овѣце (Ком), — и *j*однѣиѣ га тѣмо (Теч), — и *j*ѣн онако ѣде (Над), — и *j*ѣн се прѣзѣтило (Бог), — и *j*ѣн йсто (Теч), — и *j*ѣн како клѣкнуо (Теч), — и *j*ѣндак (Кав), — донѣси *j*онѣ пѣре (Кар), — Па смо пѣсле мѣ *j*ѣирѣвили

пѹт (Геч), — штала ђсам и *јѢсам* (Мотр), — и *јѢиѢи* (Дубр), — и *јуйѢкли* смо (Круш), — ѹчини ногѢм овако и *јѢмре* (Реб).

На првом месту увек је *и*, а на другом неки од вокала задњег реда (*о* или *у*).

67. Протетичко *ј*- — ретко се чује, и само у одређеном броју лексема:

— *ЈѢндрѢић* (Рат), — из *јѢрѢва* (Кар), — *јѢиѢи*, — *ЈѢћим* (Круш); — дни шѢљу *јѢксѢри* (Ур), — 'ДѢ Ѣш *јѢксѢри* (Ур), — *јѢксѢрићни* опанчѢрићни (Дубр), — *јѢврѢиско-ѢзѢска* (Над), — *јѢс ји*⁴³ онѢ у кругу (Дул), — кад *ји* дѢм (Дубр), — дѢм *ји* (Кав).

Именице *јѢгње* и *јуйѢро* изговарају се увек само тако. За другу мислим да није потребно наводити примере, а за прву ћемо навести ниже:

— закѢљу *јѢгње* (Ба), — УмиљѢто *јѢгње* дѢѢ мѢјке доѢ (Бог), — еѢѢ ги дѢѢ *јѢгњеѢиѢа* (Мотр), — *јѢгѢци* свѢ поѢм сѢм (Бог), — занѢмам се мѢло и с неки *јѢгѢци* (Сиб).

Везник (*и*)*ако* гласи понекад у нашем говору *јѢко*: (*и* + *ако*?):

— Ѣнда пѢѢа чѢвек, *јѢко* и није за пѢсму (Ба), — МѢло извѢсти шѢрњѢѢ, *јѢко* е слѢѢа (Ба).

2. Глас *ј* у средини речи

У међувокалском Ѣоложају

68. Артикулација гласа *ј* у међувокалском положају зависи од квалитета гласова између којих се налази и од близине акцента. Уопште узев, разликујемо три изговорне варијанте: (α) — пуни изговор (*ј*), (β) — полуредуковани ступањ (*ј'*) и (γ) редукцију (\emptyset). Распоред примера извршен је на основу следећих критерија:

- као први узет је (произвољно) — природа другог вокала,
- свака од пет група добијених на основу вокала у другом слогу дели се на пет подгрупа, према природи претходног вокала,
- подгрупе су подељене на основу прозодијских елемената оба слога.

Теоријски је могућност комбинација двају слогова према прозодијским особинама веома велика. Али због ограничења квалитетских корелација у Л. на претону, њихов број се, у ствари своди на 10.

⁴³ Исп. проф. М. Стевановића, Ђаковачки говор, СДЗБ XI, 53. Тамо се указује и на поједине случајеве употребе ове форме у Вука.

Потоњи слог:	с	с	—	"	˘	'	I	˘	˘	
		+	+	+	+	+	II	˘	—	
Претходни слог:	с	+	+	+	+	+	III	"	˘	
		—	—	—	+	+	—	IV	˘	"
		"	+	—	—	—	—	V	—	"
		˘	+	—	—	—	—	VI	˘	˘
		'	+	—	—	—	—	VII	˘	˘
		+	—	—	—	—	VIII	—	˘	
		+	—	—	—	—	IX	'	˘	
		+	—	—	—	—	X	˘	'	

Врло ретко се остварује свих десет могућности.

а) На другом месту је вок. у.

69. 1. Секвенце у-у

I (α) — не *вѣрују* (Ур), — *дѣсију* (Ком, Реб), — *џни се исѣиѣију* (Лом), — *лѣмију* (Мал, Крч), — *намѣју* (Ур), — *идиѣију* (Бог), — *раѣију* (Сек), — *сиљу* (Рат), — *ѣрансиориѣију* (Ци), — *укдмбују* (Ком), — *шкѣлују* (Жуп);

III⁴⁴ (α) — *везују* (Круш), — *доѣерѣју* (Добр, Крч, Леп), — *зайаљују* (Ци), — *искорењују* (Бог), — *исѣерѣју* (Теч), — *наређују* (Леп, Рат), — *одвезују* (Сек), — *одређују* (Дул, Кал), — *оѣрѣју* (Теч), — *ѣодмаѣују* (Ур), — *ѣоказују* (Кал), — *ѣроширѣју* (Ци), — *ѣѣју* (Бог, Кал, Круш, Над, Сек), — *расѣоређују* (Сек), — *саранују* (Вук), — *смењују* (Сек, bis), — *сианују* — (Жуп), *ѣргеју* (Над), — *ѣјуѣиру* (Добр, Крч, Ци);

IV (α) — *уѣѣиру* (Мал, Над, Оп);

V (α) — *сируѣ* смо довели (Дубр), — *Мѣѣ* си знаѣ (Сла);

IX (α) — *сирују*, *олују* (Дубр), — *Кују* (Бе);

2. Секвенце о-у

I (α) — *ка ѣрѣсоју* (Мотр), — по онѣм *ѣсоју* (Добр), — *ка ѣсоју* (Мотр);

II (α) — *доѣѣриѣи* (Кав);

III (α) — *дѣѣри* (Кав), — у *сиѣрѣју* (Ком);

али у присвојних заменица *мој*, *ѣвој* и *свој* могућа је двојност⁴⁵:

(α) — *мѣју сѣстру* (Ба), — *види мѣју мању* (Дул), — у *мѣју*

⁴⁴ Исп. ЈФ ХХIII, 226.

⁴⁵ Исп. ДИЈС, СДЗБ I, 130. и д. (своу), и СК—Љ, СДЗБ XV, 119—120 (моју).

чѣту (Ком), — и нађем ја мѣју јединицу (Ком), — стигнем мѣју јединицу (Сиб), — чува свѣју ствар (Бе), — и ја швѣју (Бе), — мајку ти швѣју (Бог), — А та-цу швѣју бабу, ко си чѣо, Петројку, нападали Ратковци (Рат), —

и на другој страни:

(γ) мѣу Мйлицу (Добр), — под мѣу команду (Жуп), — на мѣу руку (Круш), — Видиш мѣу ћерку? (Кав) — нѣм у кѣтарицу мѣу нйшта (Круш), — за-шта си звѣо мѣу жѣну? (Мал), — мѣу ћерку (Над), — Нис' имаѣ свѣу зрѣлос (Над), — свѣка свѣу (Ка), свѣки у свѣу команду (Оп), — швѣу (Круш), — и за тѣ швѣу нйву (Мал), — даѣ му швѣу сббу (Рат);

IV (α) — д-ймо на ѿојѣрицу (Пре), — ѿрекојѣре (Добр, Кар);

VI (α) — како којѣ гѣдину (Кав), — у којѣ авлийу (Ур);

IX (α) сас Вѣју (Ба), — ѿрѣју (Круш, Рат).

3. Секвенце а-у

I (α) — на ѿдложају (Вук, Добр, Сек), — ѿрѣдају (Кар, Ком, Ци), — на ѿрѣдају (Мал);

али у презенту и прилогу садашњем неких глагола поред облика са ј:

(β) — бѣгају (Мотр), — ѿѣцају (Прњ), — не ѿѣшају (Сек), — свѣрају (Ци), — скѣвају (Ци), — шѣрају (Сек), — укѣѣају (Кар), —

који су облици нетипични у Л., имамо и:

(γ) — бѣцау под нѣж (Бог), — не дѣрау (Добр), — Ѣни се мѣвау свѣд (Ба), — нѣмау (Ци), — ѿѣѣау (Бог), — ѿројѣдау (Бог), —

какав је изговор додуше редак, али поред форми са сажимањем вокала ау > у (што је најчешће) сасвим обичан за наш говор.

II (α) — најѣрѣли (Добр), — најѣрѣо жѣну (Бе) — свѣ би' најѣрѣо (Теч);

III (α) — те ју бѣју (Бог), — Ка-то зѣчу змѣју Икодине (Кар), — рѣдни крају (Ба), — ѿознѣју га (Кар), — ѿознѣју ме (Мал), — на Чворѣју (Над), — у бѣгарску Цумѣју (Кал), —

али опет у истим глаголским облицима као и горе, а и у неких именица, имамо и изговор без гласа ј:⁴⁶

⁴⁶ Овакав изговор је веома раширен у дијалектима. Исп. ДИЈС, СДЗБ I, 130. и д. (кидау); сев. Бан, ГЗС VII, 59; Бак., СДЗБ XI, 121; Ибар ЗБФФП II, 92; Сјен., СДЗБ XVI, 60; Срем, СДЗБ XIV, 350 (такође често и изговарање -ј-); Жупа, АнФФ II, 298, и сл.

(γ) — да *наравњају* (Бог), — тако *одајући* (Леп), — дова̀тили по не́ку нбвину *чијају* (Крч), — да *чијају* (Добр),

— Ма̀ло посѐти *шурњају* (Ба), — Доб̀ио сам нбву *шурњају* (Добр), — има̀о ле́пу *шурњају* (Рат), — *рудњају* печу̀рку (Дубр);

VIII (α) — *венчају* (Лом), — *дају* (Добр, Жуп bis, Кар, Крч, Круш, Рат), — *додажу* (Кав), — на̀ши се *зайрчају* (Добр), — *и́редажу* се (Кав), — *и́родажу* (Бог, Мал); — Та̀-це *укојају* ка̀зани (Кар);

IX (α) — Ра̀ју, Па̀ју.

Проф. М. Стевановић претпоставља да су облици Зр презента у глагола IV и VI Белићеве врсте са изостављањем -j- добијени аналогном према истоме лицу имперфекта⁴⁷. Б. Милетић је мишљења да се овде ради о аналошком губљењу⁴⁸ а М. Пешикан каже да ту имамо аналогнију према осталим лицима презента⁴⁹.

4. Секвенце e-у

V (α) — *крѣју* смо убй̀ли (Дубр);

VIII (α) — *смѣју* ми се (Ду);

IX (α) — *Сѣју*, *крѣју*, *Бѣју*.

5. Секвенце и-у

И ту имамо непотпуну артикулацију гласа -j-, као у примерима:

(β) — у *Алба̀нију*, — у пољску *алииљѣрију* (Ци); — на̀д тй мбѣм Никѣле *а̀ниѣрију* (Мал), — у *Ау̀стирију* (Над), — *баиѣрију* (Кав bis), — за шума̀дјинску *дивизију* (Кар), — *дивизију* (Ком, Теч), — у *Бѣвѣлију* (Добр), — сва̀ки има *занима̀рију* (Над), — да су се *Јанѝћију* родй̀ли два̀ сйна (Бог), — тѐраш *комѣндију* (Бог), — у *Македѣнију* (Сиб), — у *машинѣрију* (Кал), — *моиѣриза̀рију* (Мал), — у *милицију* (Бе), — *муницију* (Кав, Мал, Над bis, Оп, Сиб), — *реквизицију* (Ур), — *Сѣфију* (Кав, Ком, Сек), — *шѣриѣбрију* (Добр), —

или пак његово потпуно изостављање:

(γ) — на *Алба̀ниу* (Ком), — са *баиѣриу* (Кав), — *баиѣриу* (Кав, Теч bis), — жѝвотну *га̀ра̀нциу* (Сек), — *исѣѣриу* (Др), — поку̀пи *Македѣниу* (Вук), — вучѣ *мунициу* (Дул), — носй̀о *мунициу* на лѐћа (Кав);

⁴⁷ Исп. ЈФ XIII, 29—30.

⁴⁸ Исп. Црмница, СДЗб IX, 116—117.

⁴⁹ СДЗб XV, 118. и 174—175. Пешикановом тумачењу противрече у нас. глаголи IV врсте, јер они у осталим лицима немају гласа -j-, *и́родажм*, *и́родажш*: *и́родажу*, и сл.

II (γ) — Крију дни тб мало *о-шайјунѧ* (Вук);

III — ситуација је слична као у примера под I:

(β) — *армију* (Добр, Ком bis), — *авлију* (Круш, Рат bis, Ци, Ур), — *бију* (примери из свих села), — д-одѣру *бијући* (Над), — Улетѧм у *блокацију* (Жуп), — *вијук* трава (Теч), — за *Добрију* (Ба), — Светога *Илију* (Ком), — *Јеремију* (Реб), — *кайју* (Бог, Крч, Мал), — докле га *кайју* (Над), — да се *крѧју* (Леп), — у *Куришумлију* (Круш bis), — *купију* (Жуп, Кав, Леп, Сек), — *линију* (Ба), — *Милосију* (Добр), — на *Муслију* (Добр), — *набију* (Рат), — *наију* (Леп), — *очију* (Бог bis, Крч, Над), — *иензију* (Крч), — *иенвију* (Бе, Крч), — *иѧју* (Крч), — *иобију* (Кал, Леп, Мал, Рат, Сиб), — *иבריју* (Сек), — *разбију* (Крч bis, Прњ), — *ракију* (11 примера), — одлежаше *робију* (Бог), — под *Романију* (Ком), — ѧду на *Русију* (Мотр), — *свију* (Кав, Рат bis), — *Србију* (Ком, Сиб), — водим *судѧју* (Лом), — у *Ћуририју* (Бог, Леп), — *убију* (Добр bis, Кар, Крч, Мал, Мотр, Пре, Рат), — *ариију* (Кар), — уз Лѣвачку *чаршију* (Круш), — на *шайцију* (Оп), — *Шумадију* (Дубр)⁵⁰;

(γ) — у сваку *авлију* (Кав), — *бију* (Добр, Кав), — *добѧју* (Сиб), — *дрвенију* (Кав), — *крѧју* (Вук), — *крѧју* се (Ци), — у *Куришумлију* (Круш, bis), — *иензију* (Др, Бе), — да ме *иревѧју* (Круш), — украдѧ *вино* и *ракију* (Ба), — минѧру *ћуририју* (Круш), — кѧг увѧте, *убију* (Круш), — ѧтвори *фишеклију* (Ком);

а у једном случају изговара се сек. -j-: (α) — *ианайју* (Круш, Сла);

IV (β) — *Миѧушков* (Дубр);

V (α) — *ирију* ми поздравите (Дубр);

VII (α) — *шайјун* (Рат),

(β) — *чију* (Дубр, Дул), — *чишјун* (Круш);

IX (β) — *Мију* (Дубр), — *Тију* (Рат), — мѧѧ *ирију* (Сла);

X (β) — на *завијуику* (Дубр), — на *завијуиак* оваѧ (Прњ).

б) На другом месѧу је вок. о

70.1. Секвенце у-о

III (α) — са *Цѧјом* (Дубр);

VI (α) — *Кума-Вѧјо* (Круш), — *Бѧјо* (Дубр);

IX (α) — *Бѧјо* (Саб).

2. Секвенце о-о

I (α) — са *Ѧстојом* (Дубр);

III (α) — прѧво к *мѧјој* кѧћи, — рѧди у *свѧјој* кѧћи (Дул), — по *свѧјој* жѧљи (Круш), — *свѧјом* рѧком (Кав)⁵¹;

⁵⁰ Исп. ЈФ XXIII, 223.

⁵¹ У Isf. пос. зам. *мој*, *швој* и *свој* чест је изговор и без -j- и са сажимањем: с *мѧм* женѧм (Мал).

- V (α) — *Вдјд* ће дбћ (Дубр);
 VI (α) — слўшац, брѣ, *Вдјо* (Ур);
 VII (α) — с *којдм* брзјном (Добр), — *којдџи* (Круш);
 VIII (α) — с *Вдјдм* (Ба), — *Сидјдм* (Дубр).

3. Секвенце *а-о*

- III (α) — господин-*мјоре* (Добр), — госпоџн-*мјоре* (Рат), —
 (γ) — са *шўрњадм* (Рат);
 IV (α) — *мајдрски* чјн (Реб);
 V (α) — *Влјд* га правио (Дубр);
 VII (α) — *мајдр* (Добр, Жуп, Леп, Теч);
 VIII (α) — с *Кјдм* (Мотр);
 IX (α) — онѣм *мајору* (Кав), — Капетан *мајору* (Реб);

Секвенце *е-о*

- VI (α) — *сѣјо* (Жуп, Над), — *Бѣјо* (Сил);
 VIII (α) — са *сѣјдм* (Дубр).

5. Секвенце *и-о*

- I (β) — крѣнемо *Албанијом* (Леп), — са *Албанијом* по-
 вѣли смо тў рат (Сек), — под *гардџијом* правим (Ком), — са
 шумајдинском *дивџијом* (Вук);
 II — само секундарно (β) — с *авијднѣм* (Ур); — с *камијднѣма*
 (Леп); — *камијднѣма* (Прњ);
 III (β) — *Оџ, ракијо, рѣко* (Ба), — *Шумадијо* (Ба);
 VI (α) — *кума-лијо* (Круш), —
 (β) *ўријо* (Круш, Мал); — *дди, ўријо* (Лом);
 VII — само секундарно: (β) — у трѣћи *баиалијдн* (Оп); —
баиалијдн (Реб), — *камијдн* (Ком), — *милијдн* (Бог bis);
 VIII (α) — с мѣм *ўријдм* (Дубр);
 X — секундарно: (α) — *Читѣ* нѣшто у *фијоку* (Ци), (β) — че-
 тѣри *камијднѣма* (Ур), — *авијднѣма* (Ур), — из *баиалијднѣма* (Реб), —
дивџијднѣма (Кав), — *камијднѣма* (Бог).

Упадљиво је да за неке секвенце имамо само примера са секундарним *-j-* у положају између *и-* и *-о*. Али ово нису сви примери са таквим изговором. У положају I и III формира се врло често прелазни глас у р. прид. глагола са инф. основном на *и-* испред наст. *-о*. Тако имамо у положају I непотпуни изговор гласа *j*:

(β) — борави^јо (Кал), — долџи^јо (Мотр), — Штѡ си се забави^јо (Рат), — зайѡни^јо (Мал), — ѡн се жѡли^јо (Крч), — извѡди^јо (Кар), — куйи^јо (Мал), — мучи^јо се (Ба), — како сам се мучи^јо (Крч), — до смрти се мучи^јо (Рат), — найрѡви^јо (Бог, Мал bis), — найѡсти^јо службу (Си), — обамѡри^јо (Прњ), — осѡи^јо (Жуп, Ур), — иѡи^јо (Сек), — Никад^т се, Вељо, у живѡту илѡи^јо нисам (Бог), — иѡкуйи^јо (Кар), — Поѡи^јо сам у ѡд (Бог), — иѡрѡи^јо (Ур), — ирѡви^јо (Ба, Бог), — ирѡи^јо (Кар, Ур), — ирѡилѡи^јо народ (Прњ), — ирѡи^јо (Бог), — иѡсти^јо (Крч), — рѡи^јо (Кар), — ирѡи^јо (Ба), — иѡри^јо (Бог, Лом), — увѡи^јо (Ба, Кар, Мал, Сек, Ур), — уѡни^јо (Рат), — уѡи^јо (Прњ), — иѡсти^јо (Бе, Крч);

али такође често и без прелазног гласа:

(:) — белѡио (Бог), — борѡио (Бог), — у Трстенику борѡио (Пре), — вѡио (Добр), — Бѡ се ја дѡио (Ком), — долѡио (Добр bis, Круш), — Оваѡ се друг жѡио (Крч), — заборѡио (Добр bis), — засѡио (Ба), — здрѡио Милѡвѡ (Над), — нѡкако се избѡио (Кав), — иѡри^јо (Бог, Над), — клѡио се (Бе), — корѡи^јо (Добр), — набѡио (Ком), — па се намрѡи^јо (Ком), — намѡио (Дул), — найрѡио (Добр, Над bis, Круш), — оѡи^јо (Кар), — осѡио (Круш), — Ђ, Лѡта, си иѡри^јо[?] (Бе), — ирѡи^јо га (Добр), — ирѡи^јо си ми (Над), — ирѡи^јо (Бог, Добр), — ирѡи^јо (Сиб), — ирѡи^јо (Добр), — иѡсти^јо (Бе), — док се разборѡио (Круш), — сажѡио (Пре), — слѡио (Над), — сналѡио се (Сиб), — ѡн ме иѡио (Бог), — иѡри^јо (Добр), — тѡ-цам се увѡрио (Прњ), — удѡрио (Добр, Кал), — усѡи^јо (Ком), — увѡи^јо (Добр).

Исти је случај и у положају III:

(β) — бѡи^јо (Мал), — бѡи^јо (свуда), — вѡи^јо (Жуп, Кар), — говорѡи^јо (Ци), — женѡи^јо (Сла, Мал), — завѡи^јо (Лом), — завѡи^јо (Кар, Рат), — закљѡи^јо од мене (Ци), — занѡи^јо (Прњ), — штѡ се зарѡи^јо (Сла), — заслѡи^јо (Рат), — згрѡи^јо (Кал, Мал), — избалѡи^јо те (Мал), — извѡи^јо (Кар), — изѡи^јо (Бог), — изрѡи^јо (Кар), — излѡи^јо (Крч), — иѡи^јо (Мал), — иѡри^јо (Бог), — коѡи^јо (Бог), — крѡи^јо (Мал), — крѡи^јо (Прњ), — куйи^јо (Бог bis, Кар, Мал bis), — лоѡи^јо (Ба), — моѡи^јо (Бог, Мал, Ци), — наговорѡи^јо га (Рат), — нагрѡи^јо (Крч), — накѡи^јо (Рат), — наѡи^јо се (Бог), — нарѡи^јо (Кар, Крч, Мал), — носѡи^јо (Ур), — одѡи^јо, не одѡи^јо (Мал), — одѡи^јо (Бог, Кар, Рат), — одрѡи^јо (Кар), —

али и:

(:) — бѡио (свуда), — бѡи^јо (Бог, Над), — бѡи^јо (Круш), — возѡио (Дул), — вѡи^јо (Добр, Кав), — глоѡио (Круш), — говорѡио (Сиб), — доѡио (Реб), — женѡио (Над), — завѡио (Ком), — завѡи^јо (Вук), — рѡи се завѡи^јо (Ком), — залѡи^јо (Ком), — закѡи^јо (Реб), — закѡи^јо (Бог), — закѡи^јо (Добр), — залѡи^јо (Добр), — замоѡио (Дул), — зарѡи^јо (Добр), — заслѡи^јо (Сиб), — зайѡри^јо

(Оп, Ба), — *извѣсѣиѣ* (Кав), — *изгрѣдиѣ* (Над), — *изгубиѣ* (Добр), — *изручиѣ* (Кар), — *јурѣ* (Пре), — *костѣ* (Добр), — *криѣ* (Леп), — *иокрчиѣ* (Теч), — *куѣ* (Бог bis, Теч), — *мѣриѣ* (Добр), — Он се *наљуѣиѣ* (Круш), — шта сам се *наљуѣиѣ* (Над), — а ти се ни си *ниѣкад наѣиѣ* (Добр), — *наѣлѣиѣ* (Сек), — *нагрѣдиѣ* (Сек), — *ка-це насеѣиѣ* (Прњ), — Јѣдан из Лѣдиѣка се *наслониѣ* на пѣшку (Ком).

Наведени примери показују (овим није исцрпљен сав материјал из узорка са једним или другим начином изговора) — да се приближно у једнакој сразмери изговара прелазни глас после неакцентоване и после акцентоване пенултимае.

Потпуна артикулација прелазног гласа -j- чује се у Левчу само у положају III, у оним случајевима кад акцентованој пенултими претходи вокал (после редукције j) :

(α) — Јѣ сам ѣи *броѣиѣ* до нѣколико ѣѣада (Реб) — Он ми *одвоѣиѣ* тѣмо нѣшто (Крч), — *одвоѣиѣ* се лѣвачки срѣз (Оп), — ѣзутра сабаѣле *иосѣройѣ* чѣту (Реб).

Изговор секундарног -j- у описаном положају познат је и неким другим говорима⁵².

в) *На другом месѣу налази се вок. а*

71.1 Секвенце у-а

I (α) — *ујамѣава* (Дубр);

III (α) — *ујак* (Бог bis, Добр), — *ујака* (Добр, Дул, Жуп), — *ујац* (Крч);

IV (α) — *ујѣмак* (Дубр), — *ујѣмиѣ* (Дул);

V (α) — *ујѣм* ѣе ми уѣзну (Прњ);

VIII (α) — *олѣја* (Сил);

IX (α) — *Куја* (Бе), — *олѣја* (Оп), — *сѣруја* (Круш), — *ујам* (Бе bis, Прњ).

2. Секвенце о-а

I (β) — *лојаниѣе* (Леп), —

(α) — *Милѣвоја* (Рат), — *Мѣлоја* (Круш), — *иојачѣње* (Над), — *идѣсиѣја* мѣло (Кал), — *Сѣѣсоја* (Лом), — имѣѣ сѣна *Сѣѣсоја* (Мотр);

II (α) — *иојѣвиѣло* се (Ци), — Тома *Сѣиѣјѣндиѣиѣ* (Кал), — *Сѣиѣјѣндиѣиѣ* (Оп);

III (α) — ни *брѣја* се нѣ зна (Сиб), — *девојасѣиѣ* (Пре), — о *девојасѣиѣ* (Ба), — оѣ-*Дѣбѣја* (Бог), — *мѣја* (Бог, Крч, Мотр),

⁵² Проф. М. Стевановиѣ налази у ИЦГ у положају I непотпуну, а у положају III потпуну артикулацију гласа -j- : ЈФ XIII, 30. (*одниѣ* : *биѣо, ѣѣѣо*).

— *дпет се њдјави* (Ци), — до *њдјаса* (Кав), — *ја тѹ њосњдја'* (Кал), — *сњдја* јњдан дан (Добр), — *сњдја'* ма̀ло, *сњдја'* (Ци), — а *кдла њвдја* (Бог), — на *свдја* мњста (Прњ);

али у поменутих присвојних заменица имамо и овде форме са редукцијом *-j-*:

(γ) — *Мда* ндга више не гњзи вњду (Бог), — *мда* (Кав bis, Ком bis, Круш bis, Крч, Леп, Мал, Над, Пре bis, Рат bis, Реб, Саб, Сла, Ци), — *њвда* ствњр (Бе), — 'де *њвда* сла̀ма (Бог);

IV (α) — *бњо сам се ожени'о бојњгим* (Лом), — *бојњги* (Оп), преко *рњкњ Бојњне* (Ком), — *дни то зњву њојњњи* (Оп), — код^т *њојњње* (Прњ), — побњгли на *њојњњу* (Прњ), — *њосњојњло* (Бог, Над, Прњ, Рат, Теч), — *њосњојњ'мо* (Теч), — *сњојњли* (Добр, Кав, Теч, Ур), — *сњојњло* (Мал, Рат, Сек), — *Сњојњњ* с њњм дњбро (Ур), — *сњојњ'мо* (Добр, Оп);

VII (α) — *која батњри'а то дњстѹе?* (Кав), — *која* (Над bis, Оп, Сек), — *свакојако* (Над), — *Богојањци* (Дубр);

VIII (α) — преко *нњки осњја* (Добр);

IX (α) — *Вњја се не разѹме* (Ба), — *Вњја* (Бог, Дул, Мал, Рат bis, Ур), — *Књја* (Бог), — *моњ брњт Књја* нареди (Мотр), — *Тњја* (Ком);

и секундарно: *њрњја* (Добр, Прњ);

X (α) — Увњти ни *осњојање* (Сек), — *њојњасак* (Дубр).

3. Секвенце *a-a*

I (α) — *позњди Књсмаја* (Кав), — од^т *њдложњја* до *њдложњја* (Сек), — *то значи њрњдаја* (Мал);

II (α) — *зајњзњло* (Сек);

III (α) — *бњјала* (Бог, Круш), — *бњјалице* (Круш), — *Давњна* покњњна, *дњна бњјаше* (Круш), — *зњја* (Кар), — од^т *крњја* (Жуп), — до *крњја* (Дул, Кар, Крч, Мотр, Сек, Ци), — *њтуд од^т крњја* (Сек), — од^т *коњга крњја* (Ком), — *с крњја* (Бе), — из^с *првог-крњја* (Ба), — *лњјаше* (Оп), — *мњја* (Ба, Др, Ком), — *њребњја'* (Круш), — *њресњјњали* (Ци), — *њресњјњало* (Кал), — *Тѹ њемо се чњсто сасњњјњњи* (Кар);

IV (α) — на *оњњ цњк најњњи'* (Рат);

VI (α) — *одњја* (Сек);

VIII (α) — по *куњлерњја* (Добр);

IX (α) — *Бњја* (Круш), — *белњја* (Реб), — *Влњја* (Бог, Др), — *зњјам* (Добр, Мал), — *милињјањ* (Кав), — *њомилињјањ* (Сиб), — *Рњја* (Бог, Крч, Рат).

4. Секвенце *e-a*

II (α) — *њден ме њмејњвњли* (Леп);

III (γ) — *Јњ сам нањсњњарња* (Пре), — *оњрњало* (Дубр);

IV (α) — смејаше се по *авлије* (Рат), — па се *насмејаше* (Ур);

V (α) — *Сејă* ће тô (Дубр);

IX (α) — *Среја* из Бăра (Ком), — *креја* (Дубр).

5. Секвенце и-а

I (β) — *алиилѣрија* (Кав, Оп), — *арийилѣрија* (Сек), — *Ар-сѣнија* Вуловића (Мотр), — *баилѣрија* (Кав, Ком), — *Василѣја* (Кар), — 'де нѣкака *воздиканија* нѣма (Круш), — *живѣзија* (Кав, Над, Реб), — *дивѣзија* (Кав, Над, Реб), — *Далмаѣрија* (Реб), — *Димѣирија* (Ба), — *ексѣидирија* (Мотр), — *Ийѣилија* (Теч), — *кайѣиулаѣија* (Леп), — код^т *кѣмиѣја* (Бог), — *мобилизѣрија* (Леп, Реб, Рат), — *мунѣиѣја* (Дул, Кав, Над, Оп, Сек), — *нѣириѣаѣиѣљ* (Дул, Над, Прѣ), — с *нѣириѣаѣиѣљем* (Прѣ), — *нѣириѣаѣиѣљско* лукавсто (Реб), — *йѣшăдија* (Добр bis, Кав), — *йѣзмаѣија* (Бог), — *йриѣаѣиѣљ*-Мѣлован (Добр), — *йриѣаѣиѣљă* (Бог, Оп), — *револуѣија* (Добр), — *регруйѣиѣија* (Ком), — *секирѣирија* (Добр), — *сѣриѣаѣиѣљно* (Бог, Кав), — *сѣриѣаѣиѣљѣи* се (Леп), — *Траѣкија* (Реб), — *фамѣлѣја* (Бог bis, Над, Мал), — *ѣандомѣрија* (Оп);

(γ) — *баилѣрија* (Бог);

II (β) — са *Белѣиѣниѣма* (Кал);

(α) — *йриѣаѣиѣљ* се (Ком), — с *фѣиѣѣкѣрија* (Добр);

III (β) — *авлија* (Жуп, Круш, Рат), — *арѣија* (Реб), — *баилѣја* (Бе), — *беѣжанија* (Кал, Оп), — *боѣранија* (Бог), — *делѣгѣиѣија* (Кал bis), — *дѣѣурѣија* (Леп), — *дѣѣурѣија* (Ком), — *дуѣваѣиѣија* (Ба), — *засѣја*, — *зѣија* (Кар, Сек), — *Илѣија* (Сла bis), — *инѣиѣија* (Бог), — веѣ *кайѣиулаѣиѣија* (Леп), — *куѣиѣија* (Кав, Ком), — *кѣмиѣија* (Сиб), — *кѣмиѣијама* (Прѣ), — *лѣнија* (Вук), — *лоѣиѣија* (Добр), — *Мѣѣаѣи* (Бог bis, Добр), — *Милосѣија* (Бог, Рат), — *Милосѣиѣија* (Бог), — *мобилизѣиѣија* (Добр, Рат), — *наѣвоѣаѣиѣија* (Ба) — *ниѣшăнѣиѣија* (Над), — *йѣшăдија* (Кав, Над), —

а поред тога и:

(γ) — овѣм *йриѣаѣиѣљу* (Дул), — *Срѣија* до Нѣша бѣла (Сек) — *ћуѣрија* (Вук);

IV (α) — *Мѣѣиѣе*, — *Мѣѣиѣов* зѣт (Добр), — наѣм Пѣру *Мѣѣиѣовога* (Сек), — *обрѣиѣлѣ* те (Ком), — *обрѣиѣше* не (Теч), — *йѣѣни*' (Бе) — *йѣѣни* свѣи (Ком), — *йѣѣни* (Теч), — *йѣѣниѣија* (Ба, Добр), — с *йѣѣиѣија* (Бог), — на *йѣѣиѣи* (Теч), — на *еднѣм йѣѣиѣи* (Сек), — *Драѣга Тѣѣиѣни* (Добр), —

поред:

(β) — Тѣ ти Бѣрѣе *Пиѣѣѣковиѣ* озѣб (Мотр);

V (α) — а *лѣјă* се укѣрѣвила (Круш);

VI (β) — нек се *довѣија* (Мотр), — *навѣија* (Мал), — колѣна сăмо *нѣја* (Кал), — *йрѣѣиѣам* (Бог) — *савѣија* ме (Бог), — сăмо *сѣија* (Добр);

VIII (α) — бријање (Кал, Теч), — бријач (Сек), — ратни материјал (Добр), — иријавим се (Ком), — да се иријавим (Над), — чија е? (Ба), — А чија ово кола? (Бог), — чија си? (Дубр), —

и са делимичном редукцијом:

(β) — материјал (Добр) — ијан (Бог), — робијаш (Бог);

IX (β) — Мија (Ур), — ирија (Лом);

X (α) — Аустријанци (Сек), — Белгијанци (Кал), — материјала (Добр), — ја тамо се иријави' (Ци), — робијашу (Бог), —

и непотпуна артикулација -j- :

— Аустријанци (Ком, Мал, Над), — кутијаше (Кар), — Моба Пијада (Реб), — Плати он Турчину фијакер (Добр).

г) На другом месту је глас е

72.1. Секвенце у-е

I (γ) немб нџко да вѣруе (Бог), — не вѣруе (Рат), — вѣруем (Дул), — нѣнете ме вѣруеише (Кар), — нѣ-да вѣруеише (Ком), — вѣруеиш (Круш, Над, Рат, Ци), — вѣбуем (Мал), — гардишеум (Бе), — доручкуе (Теч), — ишиересеуе (Ком), — да се исишишеум (Кав), — крагуевачки (Дул), — кришикуе (Бог, Дул), — командуе (Добр, Кал, Мотр), — намџуе (Лом), — најрѣдуе (Прњ), — најрѣдуемо (Прњ), — обрадуемо (Кал), — ијкуеиш (Рат), — Пѣдуево (Круш, Леп), — дна се рѣдуе (Крч), — рѣкуе се (Сиб), — да ме ви савѣишеише (Мал), — свѣикуе (Кав), — слѣдуе (Над), — и да га ви шкѣлуеише (Жуп);

II (α) — изујѣдѣише (Лом),

(γ) — Крагуевачки (Сиб);

III (γ) — везуе (Круш, Сиб, Теч), — везуем (Ба), — довукуе (Теч), — домаћинѣуе (Бог), — домаћинѣуемо (Бог, Дул), — дуѣуем (Бе bis), — извукуе (Оп), — израђуе (Сек), — да се изуемо, — изуемо ципеле (Реб), — исишишеуе (Оп, Сек), — исишишеиш (Ком), — ишиерѣуемо Турце (Сек), — казуе (Ур), — Крагуевац (11 пута⁵³), — по Крагуевцу (Круш), — у Крагуевцу (Рат, Ком) — куише (Бе), — куише јабуке (Бог), — куишеиш (Мал), — мишишеуе (Бог), — док се надуе (Ци), — најлађуем (Сек), — наређуе (Вук, Кар, Оп, Сиб), — обрађуем (Сиб), — тѣ се Анђа огледнуе (Пре);

IV (γ) — нѣке буѣркише (Добр);

(α) — није г-ујѣо (Мал);

V (β) — Цѣла армија рѣла (Реб);

VI (β) — мајѣр Жѣјевић (Добр);

⁵³ А. П. и Б. М. бележе ову реч у облику Крагуевац, у каквом је нема у мом материјалу, нити се ја сећам да сам је када у таквом облику чуо. Исп. АНФФ II, 189.

VII (α) — кад *ујѣ*, (Кал), — *ујѣда* (Бог);

VIII (α) — код *ујѣ*, од *Мјујѣ* (Дубр), — ка-це *узрјујѣ* (Сек).

2. Секвенце о-е

I (γ) — *Добривое* (Бе), — *Милівое* (Добр, Круш), — *Милі-вое* (Бог, Над, Рат bis, Сла), — *Милое* (Дул), — *Милови* (Круш), — *нѣкое* (Мал) — *оевѣиїиїло* (Жуп), — *ѣбое* (Оп), — *іоедіне* њйве (Бог), — воїніци *іоедіни* (Вук), — *іоедіни* (Над), — *Рѣ-дивоеви* (Добр), — *Душана Рѣдивоевог* (Бог), — *Рѣдог* (Ба, Добр), — *Сійсовић* (Над), — *Рѣдосав Сійсовић* (Добр);

III (γ) — о-три *бѣѣ* (Ба), — баџимо овѣ *наше брѣѣ* (Сиб), — *двѣ* кѣла (Бе), — *двѣ* (Бог, Добр bis, Кав), — *кѣѣ* 'дѣ по саџ-мова (Мал), — *радіо кѣѣ* кѣки занѣти (Сиб), — *кѣѣ* штѣ (Теч), — *мѣне мѣѣ* њѣму његѣво (Бог), — *мѣѣ* (Ns-As, више пута), — *дѣце* ми *мѣѣ* (Gs, Бог), — *пѣнтим мѣѣ* маїке либаѣе (Ба), — *мѣѣ* женѣ (Ds, Бог), — *такѣ* и *ју мѣѣ* њйве (Бог), — *заповѣдате* у *мѣѣ* кѣѣ (Сек), — *за мѣѣ* сїнове, — *нѣ би мѣѣ* сїнове *ѣзели* (Мал), — *на овѣ мѣѣ* (Над), — *напишу мѣѣ* йсправе (Рат), — *кѣлко* су *мѣѣ?* (Крч), — *мѣѣг* (G-A, Ба, Кав, Леп, Рат, Сиб, Сла), — *мѣѣга* (Добр bis, Крч, Над), — *мѣѣм* (Ds-Is-Ls, више пута), *мѣѣма* (Dr-Jr-Lr, — Бе, Бог bis, Крч, Реб, Сиб), — *да се наидѣ* (Теч), — *идѣне* (Круш), — *іосидѣ* (Над), — *свѣѣ* (свуда), — *са свѣѣм* кѣѣем (Леп), — *скѣѣвац* (Леп), — *швѣѣ* (Ком, Бог, Кал, Круш, Мал, Рат, Теч bis, Ци), — *тѣга швѣѣга* под-нѣрѣдника (Реб), — *са швѣѣм* батаљѣнем (Кав), — *у швѣѣм* до-маїнству (Над), — *с швѣѣм* пашенѣгем (Над), — *швѣѣм* ѣцу йме (Сиб), — *швѣѣм* парѣдеде (Слат), — *шрѣѣ* (Бе, Бог, Добр), —

а у облицима присвојних заменица у принципу је могућ и изговор са *-ј-*, али у нашем материјалу издвојеним за ову тачку имамо само један пример:

(α) — замѣнили крсно йме *свѣје* (Мотр);

IV (γ) — *іоеѣ* (Бог), — *сїоеѣду* (Добр), — *іоеѣду* (Добр), — *іоеѣдо' се* (Над), — *іоеѣдо'мо* (Сиб), — *коѣиїиѣ* (Кар, Сек), — *іоеѣле*, — *іоеѣѣ* (Крч);

VII (γ) — они се *боѣ* (Вук), — *коѣ* (Бог, Дул, Жуп, Кав, Круш bis, Мал, Оп), — *с коѣѣ-крѣја* (Добр), — *коѣѣга* (Сек), — *како-коѣѣга* (Сиб), — *коѣѣм* си пѣслем дѣшо (Над), — *іоеѣш* (Кал), — *іоеѣ* (Рат), — *сїоеѣ* по лѣгора (Кав), — *сїоеѣ* (Кав, Мотр, Рат, Теч);

и једном:

(α) — Ко йма нѣшто се *іоеѣѣ*, дѣбро (Сла);

VIII (α) — онѣм *Вѣѣѣ* пропѣлем, — *Вѣѣѣ* онѣм брѣт (Жуп), —

(γ) — са *Вѣѣѣм*, мѣем брѣтем (Бог);

X (γ) — да га *іоеѣмо* (Бог), — нїсмо мѣгли ти *іоеѣмо* млѣго (Круш).

3. Секвенце *a-e*

I (γ) — *дваесѣиѣну минуѣиѣ* (Ци), — док се *наедд'мо* (Ком), — *Сѣраево* (Кав bis);

III (γ) — од *ажддѣ* (Дул), — *бдѣ* (Круш, Лом), — *бдѣм* (Круш), — *зждно* (Леп), — у *Здѣчар* (Крч), — *кдѣм* се (Бог), — и-свѣ *крдѣва* (Добр, Мал), — *кдѣ* не *лдѣ* (Круш), — *Хрднѣ* свѣ *вдѣ* *несидѣ* (Вук), — *осидѣ* *кдѣи* (Добр), — не *юдндѣ* те (Добр), — *бн* ме и не *юдндѣ* (Жуп) — не *юдндѣ* (Мал, Ур) — *юдндѣм* (Бог bis, Добр, Кав, Мал, Рат), — ми се *юдндѣмо* (Бог), — *юдндѣш* (Оп, Сиб), — да *йрбдѣм* (Круш), — *йризндѣ*, — *йризндѣм* (Бог), — и *йризндѣм* ти *пдбеду* (Реб), — *йризндѣше* (Бог), — *йрдѣ* (Вук, Сек, Ур, Ци), — *усидѣ* (Бог);

IV (γ) — да ми се *надду* (Круш), — *надѣ* се *лѣба* (Над), — *надо* се на *црѣшње* (Ба);

VII (γ) — *наѣм* се (Дубр);

(α) — *најѣм* се (Ком);

VIII (γ) — *ддѣ* (Жуп, Леп, Мал, Реб, Сиб), — *ддѣм* (Оп, Ур), — *ддѣмо* (Бе, Мал), — *ддѣше* (Сиб), — *ддѣш* (Бог, Рат), — *исѣундѣ* *ждѣлу* (Сла), — *ослобождѣш* (Круш), — *йреддѣ* *ждѣма* (Над), — Офицѣр она *йреддѣ* (Рат), — *йреддѣм* се (Рат), — да *йроддѣ* (Бе, Бог, Круш), — *лѣнце* *йроддѣ* (Мал), — *сјдѣ* (Кав, Круш), — свѣ се *усјдѣ* (Оп);

IX (α) — у *оддѣ* (Кар);

X (α) — а се *најѣмо* (Рат);

(γ) — да се *наѣмо* (Дубр).

4. Секвенце *e-e*

VIII (α) — *смѣјѣм* се (Сиб), — *смѣјѣмо* се (Дубр);

(γ) — Он *с-смѣѣ* (Сиб).

У огромној већини досад наведених примера, у тачки г), *-j-* се не изговара. Овде бисмо скренули пажњу на изговор секвенци *у-е*, које су врло фреквентне и које се у већини говора сродних нашем на сличан начин изговарају⁵⁴. Изненађујуће је, међутим, да се у Жупи у овим секвенцама бележи непотпуни изговор прелазног гласа⁵⁵. То би значило да се говор Жупе у тој тачки доста разликује, не само од Левчкога него и од многих других говора косовско-ресавског типа.

За секв. *e-e* готово и нема примера, јер је ту после губљења *-j-* дошло до сажимања (о чему видети ниже, т. 152).

⁵⁴ Исп. ДИЈС, СДЗБ I, 130. и д. (веруе и сл.); Бак., СДЗБ XI, 28; Трст., СДЗБ XVII, 59; Рес., исто, 270; ИЦГ, ЈФ XIII, 28; Сјен., СДЗБ XVI, 60; сев. Бан., ГЗС VII, 20; Пива, ЈФ XVII, 42; ЈФ XXIII, 223.

⁵⁵ Исп. АнФФ VI, 299. Исп. насупротив: Трст. наведено место.

5. Секвенце *и-е*

I (β) — преко *Албаније* (Леп), — *авиљерије* (Вук, Кав, Кар), — *днџерије* (Мал), — *бајџерије* (Кав, Ур), — код^т колибе *Васиљеве*, — у подла *Васиљевега забрдна* (Лом), — *дивџије* (Вук, Кал, Крч, Рат), — из *Бевџелије* (Добр), — у *Бевџелије* (Сла), — *Живдџије* (Ур), — *Живдџијева* (Мотр), — ка *Живдџије* кџе (Ур), — *Јандџије* (Бог bis, Сял), — код *милџије* (Бог), — из *Македџије* (Прџ), — о *мобилџије* (Оп), — *мунџије* (Кав, Кал, Оп, Сек), — не убише *ниједнога* (Реб), — *ниједнога* није закачио (Теч), — *Никдџије* (Бог), — позади *ишидџије* (Кал), — на *радовџије* (Над), — на тџе *шериџије* (Реб), — *фамиџије* (Сла), —

дакле са изговором непотпуног гласа *-j-*, али чести су примери и са његовим изостављањем:

(γ) — у гџрџе *Аустџије* (Сек), — *бајџије* (Бог), — *дивџије* (Бог, Вук, Кав, Ком), — ка *Бевџелије* (Вук), — из *Бевџелије* (Добр), — *Јердџије* (Круш), — од оне *мунџије* (Сек), — Давид оваџ *Тоддџије* (Добр), — из наше *фамиџије* (Ба);

II (β) — до Трста и *Риџке* (Др);

III (β) — по *авџије* (Теч), — *бачџије* (Ба, Кал), — *биџем* пџснџицема (Ба), — по Светџем *Илиџије* (Кал), — до *каџије* (Добр), — *клаџиџије* (Мал), — измеџу Прџкушџа и *Куриџумџије* (Мал), — стџри *лџвџије* (Кар), — *набиџем* се у плџву (Круш), — *наџиџачниџе* (Мал), — *није* бџзна штџа (Добр), — *Ниџиџије* (Кал), — за члџна *иџриџије* (Крч), — око *иџнџије* (Крч), — Кџ *иџе*, умрџе, кџ не *иџе*, прџе џе (Добр), — да *разџиџемо* (Ком), — кџло *ракџије* (Ур), — изнџсите *ракџије* колико џмате (Мал), — на *Терџџије* (Др), — више *џуџиџије* (Добр), — ко-*џуџиџије* (Круш, Теч), — да т-убџиџем (Ба), — на *Чевџриџије* (Мал), — не *иџиџемо* (Крч), — ки онџ ка-чџкаш на *иџиџије* (Кал);

али и са потпуним редуковањем:

(γ) — по *авџије* (Бе, Круш), — *бачџије* (Ба), — *биџи* (Добр, Оп), — тџ *бунџиџије* (Круш), — док не *добџије* (Оп), — *добџиџемо* (Ком, Сиб), — *добџиџем* (Сек), — тџи *зџије* (Бе), — до *Иџиџије* (Круш), — *комџриџије* (Круш), — *кџмиџиџема* (Леп), — код *Милџиџије* (Добр), — *набиџем* кџпу (Прџ), — *није* се потрџвило (Оп), — *није* имџло (Сиб), — *није* вџџа (Сиб), — ка-ти се наџ *иџије* (Добр), — *иџиџем* (Сек), — да *иџиџије* (Сек), — да не *иџиџије* (Кав), — да не *иџиџиџије* (Сиб), — да *иџиџиџемо* (Др), — *иџиџиџије* глџву (Ба), — *разџиџије* лџд (Круш), — џдма се *разџиџемо* (Над), — да га *сакрџиџемо* (Круш), — *Танасџиџем* (Бог), — да г-убџиџем (Сиб), — *иџије* (Ба);

IV (β) — *завџиџено* у пџшкџр (Сла), — *ниџџдан* (Добр, Кав, Ком, Над), — *ниџџдна* (Прџ, Сек), — не знамо мџ о тџм *ниџџдно* (Над).

д) На другом месту је вокал и

73. 1. Секвенце у-и

- III (γ) — *Цум, жџи* (Дубр);
 V (γ) — *Вуџи* (Ба), — *зџици* (Дубр);
 VI (γ) — код *Зуџа* (Дубр);
 VIII (γ) — *зџи* (Дубр), — *сиџи* (Добр);
 IX (γ) — *Луи* (Теч), — *Муи* (Сла), — *Зуџи* (Дубр):

2. Секвенце о-и

- II (γ) — *Воинџа* ћерка (Бог);
 III (γ) — њџ^к се бџи на зџи јуџа (Кар), — *Наиџ'џо* на бџгарско *зџџиџиџе* (Добр), — *сиџиџиџе*, — *сиџиџиџа* (Круш);
 IV (γ) — *броџо* (Реб), — код *Воинџе* кџе (Дул), — *Вукоџиџи* бџшко (Ком), — *двоџа* (Боб, Добр bis, Бе, Кав, Оп bis, Сек, Сиб bis, Теч), — јџи онџ *двоџу* (Ба), — њџ *двоџу* (Оп), — *доџа* дџе (Рат), — *Живоџе* (Ци), — *обоџа* (Бог, Кар, Круш, Рат), — д-осџеш наџа *обоџиџа* глаџе (Ур), — *одвоџо* (Крч), — *одвоџиџе* (Добр), — *иосџроџо* чџу (Реб), — *неџи* *Радоџа* (Ба), — наџем *Радоџу* (Круш), — *жеџа* *Радоџиџа* (Над), — Са-сте се *своџи* (Рат), — *иџоџа* (Бог, Добр, Жуп bis, Леп, Над, Рат, Сиб, Ур), — под^т *снеџу* *узџиџи* се (Кав);
 V (γ) — *Воџа* (Кав), — Каџо џме *Воџиџе* женџе? — *овџи* *Воџиџи* (Ба);

(γ) — тџрио *иџоџиџо* бџашџо (Ба);

VII (γ) — *Воџи* Пџвловџиџи (Дул), — *броџиџи* (Добр), — Оџи се он *боџи* (Ком), — каџо се *боџи* (Сла), — *боџиџи* се (Ба, Оп, Прџ, Ци), — *броџиџи* ји ја (Рат) — Пџ-дрџга *коџи* су стрџљани (Реб), — *иосџоџи* (Рат), — *сиџоџи* (30 пута), — *сиџоџиџи* (Бог, Леп, Сиб), — *сиџоџиџиџи* (Рат, Ур);

IX (γ) — Авџам *Боџиџи* (Кар), — Жџван *Боџиџи* (Оп);

(β) — Ёџшо сам ја *Коџи* за дџва (Ба);

X (γ) — Мџ се *боџиџо* кџше (Бе), — пџсле мџра *иџоџиџо* говџеда (Мотр), — *сиџоџиџо* (Кав bis, Леп, Ур).

После редукције -j- у положају III долази обично и до других промена; ретки су примери какве смо горе навели, јер према данашњем изговору ти случајеви и не долазе на први поглед тамо. Последња губљења -j- је такође делимична редукција и -и-, на чији се рачун дуљи претходни вокал (исп. т. 59).

3. Секвенце а-и

I (γ) — Знаџм тџи *иџлоџаџи* (Сиб);

III (γ) — у бугарској *Цумџи* (Кал), — како е било у *Цумџи* (Ци);

IV (γ) — *грудљайво* (Ба), — онѣ *кайше* покупио (Над), — не^к-кѹсне *ѡанайју* (Круш), — На *ѡанайју* стои тѵ стакленце (Сла);

V (γ) — *Бѡйни* (Круш), — Имало *Влѡйне* мајке Стевѡна, — у *Влѡйнем* имању (Бог), — *Кѡйна* ћерка за њим (Ба), — Антѵни *Рѡйћу* (Добр);

VII (γ) — *чаир*. (Бог, Пре);

VIII (γ) — да *гај* (Сек), — Владан *Гајин* (Сиб), — *Кѡин* зѣт (Ба), — *ѡодгајмо* (Дул), — *сјај* се вѵда (Мал); —

али један пример и са изговором делимично редукованог гласа -j-:

(β) — да *гајѡ* (Круш);

IX (γ) — *ѡродѡи* (Над), — Ѐде *ѡѡин* за наѡа (Бог), — *Ѐзнем ѡѡин* цѣѵ (Ком).

У положају III и овде су после губљења -j- забележени примери са даљим променама (т. 59).

4. Секвенце *е-и*

V (γ) — ћерка *Дѡшку Зѡйнем* (Бог), — *сѡйна* (Над);

VIII (γ) — де ѵвѵца не *блѡй* (Круш).

Имамо и овде примера за пол. III са извршеним накнадним променама (т. 59).

5. Секвенце *и-и*

У свим таквим секв. наступа, после редуковања -j-, сажимање вокала, нпр.:

— *тѡмар*, *тѡмар*, по *ѡвѡи*, (Рат);

или сличнима, — међу које спадају и сви компаративи на -и (према књиж. -ији, исп. т. 152. б) и 144. а).

74. Резултати горњег прегледа примера могу се сажето приказати следећом табелом:

		а		б		в		г		д	
A	Слог		у	о	а	е	и	е	и	е	и
	I	II									
Слог											
1	у	ј	(ø)	ј	ј	ј	ј	ø	ø	ø	ø
	о	ј	(ø)	ј	(ø)	ј	(ø)	ø	ј	ø	ø
	а	(ø)	ј	ј	ј	ј	ј	ø	ј	ø	ј
	е	ј	ј	ј	ј	о	ј	ø	ј	ø	ј
	и	ј	ø	ј	ø	ј	ø	ј	ø	ј	ø
В											С

75. 1. Скица се састоји од 25 поља, колики је укупан број вокалских комбинација у нашем говору (изузимајући вок. *p*). Свака од наведених изговорних варијаната гласа *j* може се, дакле, јавити максимално у 25 случајева. Од тога се варијанта *ø* јавља 19 пута, или у 76% случајева, варијанта *j* — 18 пута или 72%, а варијанта *i* — 5 пута (20%).

2. Крећући се од А према С опада учесталост изговора варијанте *j*, док је кретање фреквенције варијанте *ø* у обрнутом односу према првој, али се код ове друге запажа извесна неравномерност. Испуштање *-j-* међу вокалима задњег реда нарушава континуитет постепеног опадања интензитета гласа *j*, који је иначе приметан у кретању дијагоналном АС. Ова чињеница индиректно потврђује претпоставке о аналошком карактеру те појаве (*моа/моја*).

3. Двема дебљим линијама скица је подељена на четири неједнака квадранта. Поређење квадранта А и С потврђује разлику у интензитету изговора гласа *j* међу вокалима задњег реда, на једној страни (где је изговор интензивнији), и предњег, на другој (где је интензитет приметно слабији).

Поређењем квадр. В с квадрат. Д долазимо до закључка да је артикулација гласа *j* при прелазу од вокала предњег реда према вок. зад. р. интензивнија него у обрнутом правцу⁵⁶.

4. Варијанта *j* у међувокалском положају изговара се једино у вези са вок. *и* (случајеви д), и то скоро искључиво кад је он на првом месту. Ово је нестабилан глас врло слабе артикулације⁵⁷, и чује се само факултативно⁵⁸. Изговора гласа *j* овде у ствари и нема, него је то акустички утисак који оставља покрет говорних органа са положаја за изговор гласа *и* на положај за изговор других вокала⁵⁹. Пресудни значај ту има покрет удаљивања језика од предњег непца, који је сличан завршној фази при изговору гласа *j*. Разлике у изговору примарног и секундарног *j* нема.

Треба још рећи да овом особином левачки говор не одудара много од књижевног језика. Нпр., Правопис препоручује у т. 48. писање секундарнога *j* испред свих вокала којима претходи *и*, сем испред *о*. Т. Маретић, међутим, мисли да Вуков правопис управо ту, у изостављању *j* секундарног испред *о* а иза *и*, одступа од фонетског принципа⁶⁰.

5. Наша скица не приказује утицај места и природе акцента на интензитет артикулације међувокалскога *j*, али је овај утицај у неким случајевима очигледан. Најбољу илустрацију за то дају нам секвенце *и-а*.

6. Стрелицама је обележено кретање од затворених према отвореним вокалима. Испрекиданим линијама издвојене су колоне које приказују изговор гласа *j* у вези с вокалом *а*, у ком је положају његова артикулација и најинтензивнија.

Глас *j* иза консонаната

76. Ограничења у дистрибуцији гласа *j* у положају иза консонаната настајала су у процесу елиминисања група *конс. + j* јотованњем. Али ова ограничења су у нашем језику са временом слабила⁶¹, тако да се иза многих консонаната данас *j* изговара⁶². У Левчу је стање у овом погледу следеће.

а) Иза оклузива чује се *j* (само у сложеницама) (исп., међутим, т. 102):

⁵⁶ У односу на *и* наши закључци унеколико модификују тезу проф. П. Ивића у чланку Вокалске групе у српскохрватском језику, *Slavia orientalis*, *Rocznik XXII*, Nr. 3, Warszawa 1968, стр. 317, где се не прави разлика између случајева са овим вокалом на првом, од оних где је он на другом месту.

⁵⁷ Исп. СДЗб I, 133—134.

⁵⁸ Исп. поглавље о хијату.

⁵⁹ Исп. СДЗб XV, 119.

⁶⁰ Исп. *Mag.*, *Gram.*, 45.

⁶¹ Исп., нпр., разлику у резултатима старог и новог јотовања.

⁶² М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I*, 128—134.

(α) — без *дбјаве* рѣта (Кав), — кад ни *објаве* рѣт (Оп), — *објаве* (Сиб), — *Објави* се да се не мѡже даље (Кав), — *објави*ми (Добр, Рат, Сек), — *објавио* (Добр, Сек), — одне́сем *дбјаву*, — да́ли не́ку *дбјаву* (Леп), — напи́саше ми *дбјаву* (Оп), — Ни́ка-ти не мѡгу *објасни*м (Рат), — *објаси*њава (Добр), — *одјед*ма (Прњ), — *одјекне* мѡзика (Драг).

б) Иза *р* овај глас се изговара као потпун:

(α) — *бѣрјак* (Круш), — Тѡрили *бѣрјѣри* (Оп), — *кѡрјак* (Бог), — *кѡрјаци* (Мал), — три *мѣрјаша*, — *иѣрјѣ* (Добр), — *иѣрје* (Ци);

или као делимитично редукован глас:

(β) — Телефѡн *ѡдма зѡврје* (Оп), — *иѣрје* (Мал), — у *Ше-вѣрје* (Мотр).

в) Иза фрикатива и сливених гласова чује се тројак изговор, тј. потпуна артикулација, као у примерима:

(α) — *брѣсје* (Мал), — *изједнако* (Добр), — *изјѡри* (Оп), — кад Нѣмце *изјѡри*ми (Кав), — *изјѡира* (Ба, Ком, Оп), — *изјѡира-дѡн* крѣнемо (Ком), — *изјѡирак* (Ком), — под^т *Кѡзјак* (Добр), на *Кѡзјак-планине* (Сек), — према *Кѡзјаку* (Добр), — па се *рѡзјѡри* (Мал), — *сјѡши* (Мал, Прњ), — па на зѣмљу се *сјѡри* (Кар), — *сјѡри*мо дѡл (Кав), — *узјѡне* (Круш), — *узјѡну* (Кар);

— *Орѡшијѡне* (Добр), — *орѡжја* (Кал, Кар, Над, Сек), — *орѡжје* (Вук, Кал, Мал, Над, Оп, Прњ bis, Сек, Ци), — с *орѡжјем* (Леп); —

— у *лишчју* јѡзбину (Пре);

редукована артикулација:

(β) — па *изјѡира* овѡмо у Заѡчар дѡђемо (Кар);

— свѣ тѡ лепѡта *бѡжја* (Оп), — *Орѡшије* (Мал), — *орѡжје* (Жуп bis, Мал, Над), — Воѡско к *орѡжју!* (Мал);

— ки рѡка *дѡчја* (Рат);

или пак потпуно изостављање гласа *ј*:

(γ) — *иједна* (Ба, Кав, Оп), — *изјѡира* (Прњ); — *изѣм*, — *изѡѡ* (Дубр);

— *бѡжа* (Ба), — *бѡжа* маѡка (Круш), — о *бѡже* маѡке (Круш), — 'бѣ-му *бѡже* дѣте (Ур), — *бѡжи* (Ба, Жуп), — за *бѡжу* маѡку (Добр), — у *бѡжу* рѡку (Мотр), — за *бѡжу* маѡку (Над, Ци);

— *сунчи* зѡд (Бог bis, Добр, Оп), — од *Вучиѡри* (Кар), — *ѡвче* (Добр), — *ѡвче* пѡље (Добр, Сек bis), — *нѡрѡче* (Рат), — ка *ѡвчѡм* пѡљу (Бог), — *лишчи* рѣп, — на *Вучиѡра*, — у *нѡрѡче* (Дубр).

Такво понашање *j* у вези са сливеним гласовима знак је, према мишљењу проф. М. Стевановића, да су ови и данас задржали извесна „својства некадашње природе своје“⁶³.

Изговор удвојеног гласа *j*

77. У суперлативу придева са крајњим *-j* у основи чује се изговор само једног гласа *j*:

(γ-α) — *на-ја́ча* (Дул), — Ови двојца *на-ја́чи* у целѐм ескадрону (Круш), — *на-јевџи́шњи* (Дубр), — чим кӯи *на-јачи* (Ба);

али у једном примеру имамо:

(δ-α) — *нају́дчи* борац у нашем сѐлу (Над).

Глас *j* испред консонаншиа

78. 1. У овом положају артикулација гласа *j* нешто је друкчија него у позицији између два вокала. Ту изговорну варијанту обележавамо знаком *μ*. Навешћемо који пример:

(δ) — око *Бајчеи́шине* (Дул), — више *Бајчеи́шине* (Мал), — *бџаи́ше* (Мал), — *бџаи́ше* (Бог), — *благџи́шник* (Вук), — не *бџи́ше* се (Сек), — из *Брајновоца* (Мал), — *вџводо* (Сиб), — *војнич* (Добр), — *војничка* (Гр, Реб), — *војника* (Gs, Реб bis, Добр), — *војници* (Бог, Вук, Теч), — *војничџама* (Вук bis), — *војни* обавџезник (Дул), — правило *војничко* (Добр), — *вџку* болницу (Вук), — *вџска* (Добр bis, Над, Теч bis), — *вџскѐ* (Дул, Кав, Реб), — *вџску* (Добр, Кав, Реб), — *гајџан-вџе* (Пре), — не *дџи́ше* (Кав), — *девџка* (Добр, Оп), — *девојчи́ћи* (Круш), — *девојчи́ца* (Бог, Круш), — Још днда пџчело *издџи́шо* у Србе (Ком), — *и́маџише* код нас (Вук), — *каџмак* (Вук, Леп), — бџс у *крајџи* чџповџци (Круш), — *маџка* (Дул, Круш), — *маџку* (Дул), — сџдам *маџси́ора* (Жуп), — *наџбџља* (Дул), — *наџбџљу* имџвину (Теч), — *наџвџћи* нџрад (Дул), — *наџвџре* (Теч), — *наџзад* (Оп), — *наџлџише* (Оп), — од *наџи́ослџдњега* (Крч), — *наџи́вџе* (Над), — *немџише* (Сиб), — Он господџр *нџџе* (Круш), — тџрим рџку врз *нџџе* (Ур), — *нџџи* (Леп, Мал, Круш bis, Ци), — *нџџна* свекџва (Дул), — *нџџне* (Круш, Мал), — *овџџи* (Круш), — преко *Осџџеи́а* (Круш) — *Паџковац* (Мал), — *и́совџи́ше* (Кав), — *и́окџици* (Ком), — *и́окоџник* (Др), — *и́рџџе* (Кал), — *Мџкѐ Радџџковиџу* (Ба), — *сачџкаџише* (Бе), — *сџџваџише* (Вук), — *слџџачно* (Дул), — *Сџџанџџло* Мџркџвџћ (Кар).

Изостављање *j* у овом положају спорадична је појава:

(γ) — *дџи́ше* (Сек), — *нџџи* осамдесџта гџдина (Пре), — *нџџим* чџвек (Круш).

2. Али у секв. *и + j + конс.* глас *j* се никако не чује: *би́ше* и сл. (т. 481).

⁶³ Исп. ЈФ XIII, 33—34.

3. Глас *j* на крају речи

79. а) Артикулација тога гласа на крају речи слична је оној испред сугласника:

(*ǰ*) — у *Бугарској* (Сек), — у *шћи* *вдишој* сад *вдишој* ватри (Дул), — по *вдишој* кўни (Над), — *вршац* (Бе, Жуп), — *Ддброц* *мџми* трбу до зуба (Бог), — *засишој* (Сиб), — у *исшој* бџлнйци (Др), — ка *еднџи* шўми (Над), — на *Кџсмац* (Кав), — *крџи* (Вук, Дул, Кав, Крч, Оп), — *кўц* (Др, Леп), — *лџи* (Вук), — *мџи* (Ком, Сиб), — *мџи* (Кар, Пре, Леп, Прњ, Сла, Рат bis, итд.), — на *мрџивој* стражи (Ком), — То ме *нџи* стра било (Ба), — кад *нџи* трџба (Кав), — *нџшој* (Бог), — *нџкој* (Круш), — по *Нџмачкој* (Кал), — *нџи* (Бог, Леп, Над), — *дџичац* (Сла), — *овџи* (Добр).

б) У сантхију се некада дешавају извесне промене због којих се *-j* на крају речи, ако иза ове следи реч са почетним *j-*, обично не изговара. Тако имамо међу примерима поред:

(*ǰ—α*) — *нџи-је* теже (Бог), —

(где се глас *-j* изговара), и такве где се тај глас у претходној речи не чује:

(*γ—α*) — *да-ју* (дај јој, Добр), — *џц'*, *иџва-јџдну* (Бог).

в) У 2s императива неких глагола и у Ns^m демонстративне заменице *овај*, *шај* и *онај*, поред случајева са изговором крајњег *-j*, као што су:

— импер. —

(*ǰ*) — *бџац* (Прњ), — не *бџи* се (Бог, Лом), — *вџруц* ме (Дул), — *вџџерац* (Крч), — те *вџџерац* (Над), — *глџџац* (Мал), — *дџац* (Над, Оп), — *дџи* (Ба, Бог, Вук, Добр bis, Леп, Над, Реб, Сек, Теч, Ур bis), — не *дџирац* га (Жуп), — *избџац* (Оп), — *измџац* (Круш), — *исџишац* (Круш), — *ишиџац* (Жуп), — не *мрџац* (Сек), — *нарџац* (Круш), — *немџи* (Ком, Круш, Над), — *обраџунаџац* се (Мал), — *оџраџац* (Жуп), — *осџац* (Круш), — *ошџерац* (Ком, Рат), — бџга *иџиџац* (Сиб), — *иџеџаџац* (Кав), — *иџиџскац* (Кав), — гџсподи, *иџмџлуц* (Над, Бог), — *иџслуџац* (Мал), — *иџребац* (Круш), — *иџреџаџац* (Мал), — *иџриџац* (Бе, Ци), — *иџрџац* (Над, Рат), — *иџровуџи* се (Жуп), — *иџродац* (Круш), — *иџрџиџиџац* (Бог, Ур), — *иџџац* (Рат), — *разџорџџаџац* (Кав), — *разџаџџаџац* (Кав), — *расџиџурац* (Оп), — бџже, *сачџаџац* (Бог, Добр), — Они *сџирац*, *иџџац* (Кав), — *сџуџи* се (Мал), — *сџиџац* (Мотр), — *сиџиџи* (Бог), — *скиџац* се (Добр), — *скиџац* тџ (Ком), — *слуџац* (Над, Пре) — *смеџи* се (Ци), — *иџди сџаџац* (Сла), — *сџиџи* (Над), — *сџџаџац* (Кал), — *иџџерац* (Бог, Добр, Крч, Над), — *узџмац* (Бог, Мотр bis), —

усидљац (Жуп), — *цѣпац* (Бог), — *чѣкац* (Реб, Сек, Ци), — Ђно ти закон па *чииѣц* (Мал), — *чувац* (Круш), — *чукац* (Ба), — *чуйѣц* (Добр), — *шѣрѣац* (Ком), —

— демонстр. зам. —

(8) — Мйса *овац* Дѹшков (Ба) — *овац* Мйлин Ѐва (Бог), — *овац* ље се жѣни (Добр), — Вѹчета *овац* *глуви* (Добр), — Тѵ ми даѵ *овац* стручѣак (Др), — Са-ље а бидне *овац* Блѣговес (Жуп), — кад *овац* пѵдбйра^к бѵде (Ком), — *овац* (Ком, Круш bis, Пре, Рат, Сек, Сла), —

— и Адѣмов *онац* (Бог), — *онац* пасѹль, — *онац* бѣли (Бог), — *онац* вѣѣер — Зѣшта *онац* Мйлосав рѣди!? — *онац* тѹрски Слѣвко (Добр), — *Онац* лѹжњик нѣкад роѣвѣаше (Жуп), — *онац* (Кал, Ком, Круш bis, Мал, Над bis, Оп, Рат, Сек, Сиб, Теч, Ур), —

— А *ѣац* Рѣдош, ѵн је насѣљен из Мѣлешева (Бог), — на *ѣац* дѣн (Дул), — Мй прѵвѣдемо *ѣац* дѣн (Кав), — *ѣац* из^с Трнѣве (Ком), — вѣдише *ѣац* кѣмен (Круш), — и прѣдѣ *ѣац* љегѵв дѹжнос (Мал), — *ѣац* (Мотр, Над, Рат bis, Теч, Ци), —

срѣћу се примери и са изостављеним крајњим гласом -j:

— импер. —

(γ) — *вечѣра'* (Добр), — *да'* ми, реко', нѣписмено (Бог), — *да'* бѣле (Добр), — *да'* ми, — *да'* ми мѣло вѵду (Над), — *Избѣац'* тѵ лѹцки! (Мал), — *немѵ'* те нйко лѣже (Бог), — сѣмо *немѵ'* да бѵде града (Бог), — *немѵ'* се тй вѵзиш, — *Немѵ'* да бѵдете уврѣѣени, — *Немѵ'*, брѣ се бѹните (Бог), — *Немѵ'* се лѹтиш (Добр), — *Немѵ'* нйшта да брйнете (Кав), — *Немѵ'* да лѣжеш (Кар), — *Немѵ'* да прѣвиш рѣспар, — *Немѵ'* да шѣпљеш, — *Немѵ'* да се бѹните (Круш), — *Немѵ'* се жѣниш, — Овѵга дрѹга *немѵ'* д-истѣрате (Крч), — *немѵ'* тй него Душѣацка (Мотр), — *Немѵ'* да галѣамите, — *Немѵ'* да забѵраѵе, — *Немѵ'* тй да нѹдиш, — *Немѵ'* тй да седйш (Над), — *Немѵ'* се нйко нѣѣе код^т кѹѣе (Сек), — *Немѵ'* вй такѵ да рѣдите (Сек) — Да се мрѵднеш од мѣн-*немѵ'* т-удѣрим (Ур), — *рѹча'* (Добр), — бѵже, *сачѹва'* (Рат), — *слѹша'*, бре, Драгйша! (Крч), — *чѣка'* (Ба, Бог), — *Чѣка'* да вйдим (Жуп);

— демонстр. зам. —

(γ) — кѣже *оѵа* мѵѹ (Ба), — па сам *оѵа* пѵкретни начинйѵо (Жуп), — у *оѵа* рѣт (Кал), — у *оѵа* шѵѵпски рѣт (Кар), — на *оѵа* мѵѹ тѣван (Леп), — *оѵа'* у овѣм вѵду (Леп), — прѣ ме *оѵа'* болѣше (Сек), —

— нйѣ понѵо *она* шѣтор (Ба) — *она* мѵѹ мѣли (Бе) — *она* старйнски кѣзан — Онѵдак *она* мѵѹ дѵѣ у Белѹшиѣе, — *она* мѵѹ телефонйра, — у *она* стѹп (Бог), — *она* шѣѣер (Вук), — *она* дрѹм, — тесѣк *она* вѣлики, — *она* хѹмур, — *она* тѵчак (Добр), — *она* поклѣпа с плѣтѵм овѣмо дѣцйѣе, — па на *она* пѣтѵс прѵстриѣе, — 'Дѣ ље *она* што нѣма ни стѵпу земљѣ (Жуп), — *Она* отйшо пѵсле (Кар), — *она* д-уѣѣе (Круш), — *она* ѣкт, — прѣста ми

она̂ ка̂шаљ (Леп), — пѹт она̂' (Оп), — она̂' нѣма онѠ (Рат), — она̂ брѣт пѣше му (Реб), — она̂' држи јдш (Саб), — она̂' дѣе, она̂' нѣе, — у она̂ вѣсак, — она̂' рѣм (Сек), — она̂' (Сиб);

— низ с̄ *ӣа* мѠи шљивѣр (Бог) — са *ӣа* батаљѠн (Добр), — Штѣ ће му *ӣа* ка̂мен? (Круш), — на *ӣа* крајѣ (Прњ), — да *ӣа* на̂род мѣре (Рат), — ШтѠ си лѣба *ӣа* ѳзо? — потѣрам *ӣа* фрѠнт (Сиб).

О условима изостављања крајњег *-j* у наведеним примерима биће речи на одговарајућим местима у морфологији (т. 481).

80. Овде је неопходна још једна напомена: међу горњим примерима с крајњим *-j* не јављају се такви у којих би томе гласу на крају (а и у средини) речи претходило вокал *и*. Сви скоро примери које имамо изговарају се са потпуним изостављањем *-j*:

(γ) — *би'* (Кар), — *Пи'*, брѣ, тѠ (Бог), — *Пи'* помѠло (Добр), *ӣи'* нѣшто (Над), — Дѣла *ӣи'* тѣ (Ур), — *Поӣи'* (Бог), — *уби'* ме пиштѠљѣм (Бог).

поред једног јединог са изговором овога гласа:

(δ) — *ӣӣи* (Мотр).

*

81. Рекли смо већ да је артикулација *j* на крају речи и испред консонанта у говору Левча слична, али још нисмо ближе одредили у чему је специфичност те у односу на друге варијанте ове фонеме. Ту ће нам помоћи неке особине које прима изговор *j* у књижевном језику. Наиме, проф. М. Стевановић, поредећи артикулацију гласова *j* и *и*, каже да они могу „да прелазе један у други, као у примеру зезитин > зезтин“, и на истом месту напомиње да се због тога „мешају имена Ми(х)аило и Ми(х)ајло“⁶⁴. У оба примера *j*, одн. *и*, налази се у претконсонантском положају, из чега се да закључити да се управо у тој позицији изговор наша два гласа најмање разликује.

Откуда то долази?

Тамо где се даје опис гласа *j*, у нашим граматикама се, уз напомену о сродности гласа *j* са гласом *и*, износи мишљење да је једина разлика међу њима физиолошке природе: отвор за пролаз ваздушне струје у жи је код конс. *j* него код вок. *и*⁶⁵. Ова су мишљења

⁶⁴ М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик I, 69. Исп. код нас т. 59.

⁶⁵ Проф. Стевановић, цит. д. 69, каже: „Артикулација сугласника *j* сродна је артикулацији самогласника *и*, дакако јако затвореног *и*. Отвор за пролаз ваздушне струје при изговору самогласника *и* је, наравно, знатно већи, па ова пролази слободно и без икаквог трења, док је при изговору сугласника *j* пролаз знатно сужен тако да сад настаје трење које ствара нешто шума“. А у граматички забрљачки аутора читамо: „При изговору гласа *j* зрачна струја пролази кроз уски дугуласти пролаз који се направи између предњег језика и предњег, тврдог неща. Исти се пролаз направи и при изговору самогласника *и*, само је тај пролаз при изговору гласа *и* шири, а при изговору гласа *j* ужи“. Исп. Brabec, Hraste, Živković, Gramatika, Zagreb 1961, 14.

супротна ономе што је Б. Милетић експериментално показао, тј. да је ширина пролаза без икаквог значаја за разликовање гласова *и* и *ј*: „*ј* не само да може имати пролаз исте ширине као *и*, него чак и шири . . . , па га ми ипак осећамо као консонант“⁶⁶. Б. Милетић зато, позивајући се на А. Белића⁶⁷, мисли да „главну разлику између *и* и *ј*“ треба ипак тражити на другој страни, тј. у томе што је при артикулацији *ј* „ваздушна струја . . . бржа и јача тако да и при ширем пролазу производи шум“.

Али на другој страни, и сам Б. М., закључујући да је интензитет артикулације те фонеме врло слаб, тако да је чак веома тешко извршити његову локацију у усној дупљи, каже даље да „чврстоћа артикулације стоји у директном односу са висином суседних самогласника: *ј* је најслабије између два *а*, јаче између два *е* (*о*), а најјаче између два *и* (*у*)“⁶⁸.

Ово последње почива на једној те истој логичкој основи са поменим поставкама граматичара, наиме на претпоставци (исправној!) да интензитет артикулације расте уколико се усни резонатор сужава⁶⁹ (од *а* према *и*), јер се тиме уједно сужава и пролаз ваздушној струји. Директна логичка последица горњих премиса била би да је изговор *ј* у претконсонанском положају (и на крају речи), управо најинтензивнији, јер артикулациони апарат већ у завршној фази његовог изговора прелази у стање максималне сужености, тј. у стање мировања. Требало би дакле да је *ј* из *а + и + а* најближе *и*, а из *и + ј + и* или *вос. + ј + конс.*, *вос. + ј + о* — најдаље од и по особинама.

Стање је, међутим, не само у нашем говору, него, како смо видели, и у књижевном језику (бар понекад), управо обрнуто. Ако логички исправна објашњења доводе до закључака који не одговарају стварности, онда је свакако полазна основа неисправна. У нашем случају то значи да не полазимо од оних особина гласа *ј* којима се он стварно разликује од *и*.

82. Разлика двају гласова уочава се кад се посматрају у непосредном додиру. Тада обично долази до извесних асимилативних појава у процесу артикулације, тј. до међусобног сливања сличних артикулационих (па самим тим и акустичких) елемената, уз задржавање оних који се разликују. Ми ћемо се ради тога вратити табели у т. 74.

У низовима са гласом *и* на првом или другом месту артикулација гласа *ј* (ако се са 100% означи изговор у свим поз.) овако је заступљена:

глас поз. \ ј	ј	<i>ј</i>	<i>о</i>
<i>вос. + ј + и</i>	0	20 ⁰ / ₀	100 ⁰ / ₀
<i>и + ј + вос.</i>	40 ⁰ / ₀	80 ⁰ / ₀	100 ⁰ / ₀

⁶⁶ СДЗВ V, 66.

⁶⁷ ДИЈС, ЗДЗВ I, 126—128.

⁶⁸ СДЗВ V, 67.

⁶⁹ Брзина протицања вазд. струје може остати и иста. Ширина пролаза је, према томе, ипак од значаја. Б. Милетић овде долази у контрадикцију.

Изостављање *j* овде нас не интересује (мада је приметно да при прелазу артикулације ка *и* глас *j* у далеко већем броју случајева ишче-зава него при кретању артикулације у супротном правцу); и случајеви потпуне артикулације *j* су неинтересантни (мада сведоче о сразмерно далеко већем артикулационом интензитету при кретању од *и* него према овоме гласу). Са изузетком сасвим незнатног броја примера, варијанта *j* се изговара готово искључиво при кретању артикулације од *и* према другим вокалима, тј. чини завршну фазу слога са вокалом *и*. Готово само у овим поз. јавља се секундарно *j*, које се не разликује од примарног. Ако је то управо елемент који се у тако великом броју случајева јавља крај *и*, не чинећи интегрални део његов (по акустичком утиску), онда је то тај елемент којим се глас *j* одликује од *и*. Ми смо већ рекли да је у физиолошком погледу то у ствари покрет удаљавања језика од предњег непца. У акустичком смислу то је нешто што одговара експлозији у оклузива⁷⁰.

Јасно је да овај завршни артикулациони и акустички елемент недостаје гласу *j* у позицијама испред консонаната и на крају речи, па се зато он ту изједнчује с вокалом *и*. Фонолошки релевантна фонетска разлика *и* : *j* није, дакле, ни у ширини пролаза ни у брзини протока фонационе струје, него у томе да ли је момент *йрекида каракте-ристичног йројкока* уочљив или не.

ФОНЕМЕ *ф* И *в*

1) Изговор сугласника *в*

83. Артикулација овога гласа углавном је као у књижевном језику⁷¹. Релативно је најнеизразитији у међувокалском положају у секвенцама *и + voc.* (*чувајш, изувајш, чувен* и сл.), а најинтензивнији у положају испред безвучних консонаната. Но како у првом случају немамо разлога да га сматрамо редукованим гласом, исто тако он и у другом случају по правилу задржава фонетске особине фонеме *в*, — у односу на фонему *ф*, наравно, — јер остаје и даље звучан, као у примерима:

— испред *ц* —

— у *Жуџањевцу* (Добр), — до *Жуџањевца* (Жуп), — у сѐло јѐдно *Моравци* (Реб), — *наглавци*, — *назувци* (Круш), — јѐдан круџ за *двце* (Бог), — *двце* крѐнџле (Добр), — *двце* (Добр, Круш), — *Кџџ* ви чува *двце* (Жуп), — *двце* поѐле пасџл (Крч), — дотерџу се *двце* (Леп), — И *Мџка* дџтера *двце* тџмо те затвориџ (Мотр), — из *Рѐкџвца* (Кав), — у *Рѐкџвцу* (Добр), — и *ју Рѐкџвцу* (Мотр), — а само у једном примеру примећен је изговор са нешто мање звучности:

— *џвџца* не блѐй (Круш)⁷²;

⁷⁰ М. Пешикан, СДЗБ XV, 119, узима термин „експлозија“ за означавање ове фазе у артикулацији гласа *j*, али мислим да је прецизније ако кажемо да се ту ради о прекиду фрикации. Исп. т. 76.

⁷¹ Исп. М. Стевановић, Савремени српскохрв. јез. I, 1. с.

⁷² У Рес. офца, СДЗБ XVII, 287. Иако ограничена по својој фреквенцији способност асимилације по звучности издваја глас *в* од осталих сонаната и прибли-

— испред других безвучних конс. —

— *брѣче* (Ци), — у *Йековиће* — (Кав), *Кадѣка* (Добр), — ка *Овсишију* (Круш).

Како видимо, у примерима нису заступљене секвенце *в-ӣ* (в. т. 88).

84. Редуковани изговор, па и потпуно ишчезавање примарног *в* налазимо само у секвенцама *о-е*, — па и ту је ова појава ограничена на две лексичке јединице (*човек* и *довече*)⁷³, те поред примера као:

— *ђнда пѣва чѡвек* (Ба), — *пѡштен чѡвек* (Бог), — *чѡвек* (Бог, Др, Кав *bis*, Ком, Круш *bis*, Крч, Над *bis*, Прѣ, Сек, Силъ, Сла *bis*, Ур), — *јѡк чѡвек* (Дул), — *чѡвек* (Дул, Круш), — *чѡвѣка* (Пре, Рат), — *убио чѡвѣка* (Теч), — *чѡвѣка* (Дул, Ком), — од овдѣга *чѡвѣка* (Круш), — да се вѣта за гѣшу *ш-чѡвѣкем* (Прѣ,) — *чѡвѣку* (Прѣ *bis*), — *чѡвѣку* еднѣм (Мал), — *овѣм чѡвѣку* (Мотр), — *чѡвѣку* (Круш Мал), — *ѡвече* ћемо видѣт (Дубр), —

са потпуним изговором гласа *в*, — такође се чује и редукован изговор:

— *Мѡй чѡвек нѣје бѣјо* у чѣтницима (Ур),

као и примери са изостављањем *в*:

— *таѣ њѡѣни чѡек*, — а *таѣ јѡш нѣе дѡшо* (Круш), — *јѡ и мѡѣ чѡек* (Сла), — *ѡвече* (Дубр, Суг).

85. Секундарно *в* јавља се у Левчу поред позиција у којима је њиме замењен глас *х*, још и у следећим:

— *ѡвус'* (Мал), — *ѣбруѡар* (Силъ), — *чѡвѡра* (Мотв), —

као и у облицима глагола ићи сложеним са префиксом *у*:

— *уѡишли* (Оп), — *уѡићо'* у чекаѡницу (Оп), — *ѣѡиће* (Рат), —

дакле, по правилу са редукованим изговором гласа *в*, али су много чешћи облици без уметања прелазног гласа:

— нек *уиће* девојка (Кав), — у којѣ *ѡвлийу уиће* (Ур), — *уиће* (Реб), — *уићем* код њѣга (Круш), — *уићемо* (Над, Сла), — на ѣдно вратниче *уићо'* (Рат), — *уићо'* у *ѡвлийу* (Ур).

Глас *в* у глаголским облицима од основе *би-* и *ӣи-* аналошког је порекла:

жава га консонантима. Овакво понашање гласа *в* констатује се за македонски језик исп. Б. Конески, *Историја на македонскиот јазик*, Скопје 1965, 68. О гласу *в* у слов. језицима исп. Stj. Ivšića, *Slavenska poredbena gramatika*, 132, затим А. Frinta, *Fonetická povaha a historický vyvoj souhlaski „v“ ve slovanštině, Rozpravy České akademie*, Т. III, sv. 42, Праг 1916.

⁷³ Исп. чоѡек, ДИЈС, СДЗ6 I, 1955.

— *бивен* (Мал), — *бивѣни* (Ба, Кал), — *набивѣна* (Над), — *ио-бивѣни* (Ба Кав), — *Понабивамо* се по неки *ѣпа* (Ци), — *кад^г* се *ионайива^г*мо (Ба), — *ирѣбивен* (Рат), — *нађемо разбивѣну војску* (Прв), — *дни* су *днда убивали* (Сек), — *Ако убй'еш, бићеш убивен* (Ком).

2. О проблему фонеме *ф*

86. Проф. П. Ивић налази да се овај глас сачувао у косовско-метохијским и банатским говорима, а у централним говорима кос.-рес дијалекта не⁷⁴. Да видимо шта у том правцу показује наш материјал.

Заиста је доста велики број примера са супституцијом *ф* > *в*:

— на почетку речи —

— од *вдбрике* (Кар), — *вамйли^г*а (Круш), — неке *ваниази^г*е изводи (Ба) — *вѣњер* (Бог), — *упали* ми Милутин *вѣњер* (Круш), — од *Верйзовића* (Оп), — *натели вѣсове*, — *вѣсови* натнеш (Ком), — *дѣшла* у *вѣсу* и *ју бунде* (Лом), — *пѣла вѣше* (Жуп), — *вѣшу* (Кар, Над bis), — *Вйли* Ковић (Ком), — *вилорѣше* (Дубр), — *вишйль* (Кал), — *воруне* (Оп), — *Врѣнин* та *син* *кад* је, Фердинант, *погйнуо* (Сек), — на *врѣни* (Кал), — ова *врѣни* иде *ѣтуд* онам (Кар);

— у средини —

— *девѣнзовци* (Кар), — Ел ти *мѣло свйлѣ* и *кадйве!* (Кар), — да *дѣше* свѣ у свйлу и *ју кадйву* (Круш), — *кѣве* (Нр, — Ба), — у *Мусйав-пѣши* (Сек), — *овицйр* (Реб bis, Ур), — *овицйра* (Добр, Сек), — *овицйри* (Реб, Сек), — *иоврѣнишо* батѣрију (Бог), — *иодовицйрйма* (Сиб) — уверѣње *иодовицйрско* (Реб), — у *иодовицйрску* шкѣлу (Кар), — *сѣвра* (Дул), — *ја* *ћу* *ѣ* *дно сѣвре* (Бог), — да *тѣри* на *сѣвру* (Ком), — *уза сѣвру* (Круш);

— на крају речи —

— *Гѣв* ти (Бог), — за *ћѣв* (Над), — *чѣршав* (Сла), — *шрѣв* (Над), — *рѣв* (Сил).

Али је укупан број примера са задржавањем гласа *ф* далеко већи, мада има разлика у бројности примера за различите позиције, како се види из следећег⁷⁵:

— на почетку речи —

фѣбрика (Вук, Кар bis, Крч), — изс *фѣбрике* (Крч), — у *фѣбрику* (Крч, Сек), — *фѣли* (Бе, Бог, Добр, Крч), — *Штѣ* ти *пѣсле*

⁷⁴ П. Ивић, Die serbokroatischen Dialekte, 234.

⁷⁵ Не наводе се сви примери са изговором *ф* на почетку и у средини речи, јер их је велики број.

фамло! (Лом), — *фамилџа* (Бог, Мал, Над, Сла), — о-тѣ надрљске *фамилџе* (Кар), — *федѣри* (Жуп), — *фѣтер* (Ком, Мал bis), — Упале *фѣтере* (Добр), — до *Ферџовића* (Теч), — *фѣс* (Ба, Лом), — *фијакер* (Рат), — *фиње* ствѣри (Теч), — *фино* (Бог, Кал, Ба, Вук, Над, Теч), — *фини* (Кал, Ком, Над), — ѣтвори *фишекљу* (Ком), — *флџа* (Бог), — изс *флџиѣ* (Добр), — с *флџиѣма* (Крч) — *флашѣче* (Мотр), — *флџишау* (Вук bis), — *флџиш* (Мотр, Над bis, Сиб, Теч, Ур), — на *форџну*, — затворио маџку у *форџну* (Ба), *Франџуз* (Добр), — *Франџузи* (Вук, Добр bis,) — *Фрдџуска вџска* (Добр), — *фрдџи* (Леп bis, Прњ, Рат), — са солџнскога *фрдџија* (Бог), — мџмо *фрдџија* (Рат), — на солџнском *фрдџишу* (Сиб), — *фрџиџ салта* (Кал), — код^т *Фрџике гѣре* (Сек); — до *Фрџике гѣре* (Сек);

— у средини —

— у *Африку* (Леп), — *кафџана* (Бе, Круш), — изс *кафџана* (Теч), — изс *кафџане* — *кафџански* (Кар, Сла), — у ѣдну авлџиу ве-
лику *кафџанску* (Круш), — у *кафџану* (Бе, Добр, Дул, Круш, Крч, Оп, Пре, Рат, Сиб), — мало *кафџе* (Над), — *кафеџија* (Жуп), — бѣлу *кафџу* (Бог), — *кафџу* (Мал, Сиб), — *квалификаџију* (Саб), — *кифлу* (Вук), — *кџфу* (Мал), — *куфѣр* (Теч), — *офанџива* (Добр), — *офиџијр* (Жуп, Реб, Рат), — *офиџијра* (Крч), — нѣма *офиџијра* (Рат), — *офиџијри* (Др, Кав bis, Ком, Леп bis, Прњ, Теч), — *офиџијрима* (Сиб), — *офиџијрске* онѣ чџзмице (Рат), — *диџрафи бѣмбу* (Сиб), — *идоофиџијри* (Бог, Рат), — како се *иофрдџишиѣ* (Бог), — *расформџира* (Прњ), — *расформџирџли* (Леп), — тамо се *расформџирџло* (Силъ), — *Сѣфију* (Кал, Ком, Сек), — од Богѣмира *Сџефѣндџића* (Мал), — *џелефѣн* (Бог, Добр bis, Кав, Мотр, Рат), — *џелефѣни* (Кав bis, Сек), — *џелефѣнџис*' (Добр), — *џелефѣнџисџи* (Кав), — *џелефѣнџиско* одѣлење (Сиб), — *џифѣњѣр* (Др), — *џофѣр* (Др), — *џофѣру* (Леп), — *џиѣфѣви* (Мал);

— на крају речи —

— Превѣзоше не на *Крџф* (Леп), — искрџали се на *Крџф* (Др), — нас лѣпо салабѣре на *Крџф* (Ком), — *џиѣф* (Дубр).

87. 1. На почетку речи употребљавају се, дакле, *ф* и *в* паралелно на скоро истом лексичком фонду, али је фреквенција случајева са гла-
сом *ф* много виша.

2. У средини речи употреба је лексички унеколико издиферен-
цирана: у речи унесених са стране, углавном из градског говора, упо-
требљава се радије *ф*, а у области старије лексике чеџије је *в*. Ја лично
такође никада нисам чуо изговор *в* у речи *кифла*, *џелефон*, *џѣфѣр* и
сл., као на другој страни ни речи *совѣра*, *каџива* или сл. са изговором
ф. Ово све сведочи о правцима даљег развитка наведене црте у нашем
говору, као и одакле долазе подстицаји таквом развитку.

3. Иако је веома мали број примера за изговор и једног и другог гласа на крају речи, може се рећи да се ту радије чује *с*.

3) Однос *ф* : *с*

88. а) Паралелни изговор гласова *с* и *ф* среће се и још у неким случајевима, као што је то у следећим примерима:

— *иошрѣви* онџм у дрво (Бог), — *иошрѣви* (Ци), — *иошрѣвила* (Бог), — нисмо мџгли да га *нашрѣвимо* (Пре), — Тџ е свѣ *ишрѣваино* (Теч);

и на другој страни:

— Имаџ два *сина*, *каже*, ки *лџфови* (Кар), — *Пошрѣвим* га ја у барџку јѣдну (Бог), — до *ишрѣвјџни*-колџнѣ (Кал), — докле *факуйсџд* (Кал), — *фџздук* (Дубр).

б) Посебно питање у проблему односа фонеме *ф* према фонему *с* представљају секвенце *с(ф) + иџ*. Као и иначе у нашем језику, у тој позицији се обично изговара глас на прелазу од *с* према *ф*⁷⁶. Тако имамо примере:

— *јѣвфџичав* (Дубр), — *јѣвфџика*⁷⁷ (Сил), — Дџшан *јѣвфџин* (Бог), — *јѣвфџин* (Добр), — *Каже* да е бџстан мџџо *јѣвфџино* (Бе), — И тџмо бџло пџ *јѣвфџино* зѣмџа (Бог), — Бџло, *жџми*, *јѣвфџино* (Жуп), — имаџ *сина* Спџсоја и Никџлу и *јѣвфџу* (Мотр), — нѣма *лџвфџа* (Кав), — *Сѣвфџе* ми наилаџимо (Бог), — *ниџе* вѣму *сѣвфџе* (Добр), — *сѣвфџе* сам дџшо (Круш), — тѣла *чџвфџе* да бџе (Леп), — четџри *чџвфџа* гџведи (Дубр), — Овџ не, *Шџвфџари*, напџдоше (Теч);

— *чџвџа* (Gr, Круш Дубр), — *јѣвџовиџ* (Дубр).

Испред финалног *-иџ* (у страним речима) чује се, меџутим, по правилу чешће *ф*:

— да добџемо *лџфџи* (Кав), — *чџвфџи/чџфџи*, — *зџвфџи/зџфџи*, — *лџвфџи/лџфџи* (Дубр).

89. На основу свега горе изнесеног може се о гласу *ф* рећи следеће.

1. У фонетском погледу његова индивидуалност је несумњива.

2. Што се тиче фонолошке стране, тај се глас јавља у већем броју случајева као факултативна варијанта фонеме *с*⁷⁸, лексички ограничена.

⁷⁶ Отуда двојност у њиховом писању у споменицима. Исп. нпр. RJA: „Jest-vidi jevt-“, s. v. S. v. Jevtin 1: „-v- pred t može se izgovarati i pisati f: jeftin“. S. v. Jevta: има примера и са *-f-*. „Čivt m. vidi čift“, s. v. „Sefta, sefteta n.“, s. v. „Tefta, vidi i tefta“, s. v. „Tivtik m. isto što i tiftik“, s. v. Свуда велику улогу има и порекло речи.

⁷⁷ RJA jektika, s. v.; у Мачви јептика, СДЗБ XVI, 248.

⁷⁸ Исп. СДЗБ II, 384; ЗбФФП II, 73; АнФФ VI, 298; СДЗБ XVII 63, и сл.

3. Но ипак постоји извештан круг лексема у којих нема дублирања него је изговор *ф* обавезан, што сведочи о већ донекле учвршћеном осећању за фонолошку индивидуалност гласа *ф* у нашем говору.

4) *Суӣс̄ӣӣӣуанӣӣ грӯје -хв-*

90. Сви примери које имам јесу, у ствари, облици двеју основа: *хвал-* и *хвай-*.

а) У облицима прве групе изговарају се паралелно оба гласа, тј. глас *ф*:

— *фа̄ла* бџу (Ба, Ком, Мотр), — *фа̄ла* (Над), — *фа̄л̄а* ви, — *фа̄ла* лепо (Сиб), — *фа̄л̄а* му (Мотр), — *Фа̄ла*, *фа̄л̄о* се од бџа! (Ба);

а и глас *в*, као у примерима:

— *ва̄ла* бџу (Ба, Бог), — гџсподу *ва̄ла* бџу (Бог), — Бџже м̄ли, на свѣму ти *ва̄ла* (Кар), — нѣма се *ва̄л̄мо* са јуна̄џма (Над).

б) α) Од укупно 81 издвојеног примера за облике глаг. *хвай̄а̄ӣӣ* нема ни једног са изговором *ф*, него је свуда *в*; ево неких:

— *ва̄ӣа* (Добр, Драг), — *ва̄ӣали* га (Кал), — да *ва̄ӣам* п̄т̄а за Малешево (Мал), — да *ва̄ӣамо* р̄йбу (Круш), — *ва̄ӣао* ме с̄ан (Над), — *ва̄ӣаӣи* (Оп), — п̄б̄сле се *д̄ва̄ӣи* тр̄г̄вине (Бог), — *д̄ва̄ӣила* га (Круш), — *з̄ва̄ӣи* још јѣдну (Круш), — *з̄ва̄ӣӣм* бра̄шно (Бог), — *на̄ва̄ӣао* (Добр), — к̄д̄ло се *ӣд̄ва̄ӣа* (Над), — *ӣова̄ӣали* (Вук, Кар, Мотр, Над bis), — м̄слели смо ће т̄у да се *ӣова̄ӣамо* (Кав), — *ӣова̄ӣане* дв̄ан̄ѣс' (Оп), — *ӣова̄ӣу* (Над), — *ӣрӣова̄ӣи* (Лом), — *ува̄ӣе* (Бог), — *ува̄ӣи* (Ба bis, Добр bis, Кав bis) — *ува̄ӣи* (Жуп, Кал), — *ува̄ӣила* н̄ћ (Мал), — *ува̄ӣила* га остр̄уга (Кал), — *ува̄ӣили* (Ба, Добр, Жуп, Кав bis, Кал, Ком, Круш, Лом), — *ува̄ӣӣӣе* бра̄зду (Жуп), — *ува̄ӣӣмо* (Ба, Бог, Кав, Кал), — Т̄џ ме *ува̄ӣӣ'о* с̄ан (Ба), — П̄д̄се ме *ува̄ӣӣӣе* (Оп), — *ува̄ӣена* б̄ла (Кав).

β) Али поред *ва̄ӣи* (— хват) чује се и *фа̄ӣи*.

ФОНЕМА *н*

91. Сонант *н* и у Левчу варира артикулационо. Тако поред „нормалног“ *н*, које се креће негде од субденталног па до предњенепчаног, имамо и веларну варијанту, у позицији испред *к* и *г*:

— *Банџаџка* (Добр), — *баџке* (Бог, Добр, Кав, Круш, Сек), — *баџку* (Бе, Бог), — *буџкер* (Леп), — *Досџка* (Добр), — *Душџка* (Бог, Кал, Лом), — *Душџку* (Бог), — имаћо еднога *зе-леџка* (Мал), — *израџка* (Ком, Круш), — на *израџку* (Мал), — *Јаџка* (Круш), — *једиџка* (Жуп), — *Македџка* (Сла), — *Милџкине* свекрве маџка (Круш), — *Милџка* (Сла), — код *Милџке* (Круш), — *Милџко* (Мал), — То е онџи *Пчелиџки* зџт (Жуп), — *Ра-дџка* (Ком), — *Разумџку* (Рат), — *Раџко* (Бог), — *Раџковић* (Ур), — јавим се *Раџку* (Мал), — шљиву *раџку* (Мал), — *се-лаџку* (Лом), — *џдну сџнку* (Сиб), — Даџ *столицу Сџамџку* (Ур), — *Сџаџка* (Ур), — од неџог *Сџаџка* Прџкића (Мал), — *Сџаџко* (Ба, Бе, Бог, Мал), — *Сџојаџка* (Крч), — *крџпни а џаџки* (Круш), — *Цџгаџка* (Бог);

— *зџнџу* (Мал), — *гаџга*, *лиџга*, *даџга*, *џраџџа*, *чеџгеле* и сл.

92. Уопште се може рећи да је глас *н* у нашем говору (као и друг-де) стабилне артикулације углавном испред вокала. У позицијама испред консонаната он подлеже асимилационим процесима, прилагођавајући се како консонанту иза себе тако и вокалу који му претходи. Управо у позицијама које описујемо степен његове асимилованости је највиши⁷⁹. Асимилација вокалу састоји се у томе што се не може разграничити од њега. Али са своје стране и он утиче на вокал назализујући га у извесној мери⁸⁰. Са следећим консонантом артикулационо се сједињује у фази имплозије: артикулација гласа *н* замире још у току ове фазе, тако да се чује само експлозија следећег конс.

Спорадично се чује и умекшан изговор овога гласа; исп. т. 206. ф) и г).

ПИТАЊЕ ФОНЕТСКЕ И ФОНОЛОШКЕ ЕГЗИСТЕНЦИЈЕ ГЛАСА *х*

93. Овај глас у међусобном саобраћању код Левчана се скоро никако не чује. Наводим примере из узорка са гласом *х*:

две *хџбине* (Кав), — *Хџине* Ливџде (Мал), — *хигиџене* (Теч), — *сто хџиџаде* (Сек), — *хџиџаду* (Др), — за онџо време *хџимне* (Леп), — траже *хлџб*, — *нас седам на једно кџло хлџб* (Кал), — да се спреми *хлџба* (Теч), — отвори џутру онџе *хџднице* (Леп), — у *хџиел* Бристџл (Сек), — *хрџна јџвџтино* (Добр), — *дџбра хрџна* (Кал), — *Хрџна* (Мал), — *хрџне* (Вук, Сиб), — *џни тако хрџне* (Ци), — *донџси ми хрџну*, — *носила хрџну* (Добр), — *примамо*

⁷⁹ Б. Милетић, Фонетика, 37, и СДЗБ V, 114, истиче да је тешко издвојити артикулационе компоненте ове изговорне варијанте.

⁸⁰ А. Белић, Савремени српскохрв. јез. I, Гласови и акценат, Београд 1948, 95, мисли „да цела артикулација чини утисак назализираног вокала који је пред тим звуком“. Исп. М. Пешикана, СДЗБ XV, 115. Код нас, међутим, степен назализованости претходног вокала је слабији, те се не поставља питање да ли се ради о варијантама вокала.

храћу (Ком), — у *Хрвацкем* Карловцу (Мотр), — код^т *Кѹме*, *караџле Хѹме* (Жуп), —

— *брѣходан* (Мал), — *врховна* команда (Кав), — на *дохвајиу* *њѣга дохвајио* (Кар), — преко *духовног^к* суда (Оп), — код-*Дрѣжѣ Михајловића* (Реб), — од *наѣхрабрѣ'* *храбрѣ'* (Реб), — *Дхри'ског* језера (Вук), — *није ктѣд да ѣрихваји* (Прњ), — ни у *кућу* *јѣдног^к* *сиромѣха*, — *Сѣрахѣнићу* Бѣне (Кар);

— она' *вѣздух* (Рат).

94. Немогуће је, на другој страни, навести све случајеве где се *х* испушта. Довољно је ако поводом горњих примера кажемо следеће. Пре свега, свака од наведених речи јавља се код истих информатора, и то далеко чешће, и без *х* у изговору. Друго, горњи примери чине заједно врло мали процент ексцерпираних грађе. У осталима *х* није забележено. Треће, и сам лексички фонд примера за изговором *х* показује да су то речи унесене из књижевног језика које се у Левчу иначе никако и не чују, сем у саобраћању са странцима.

Навешћемо један број примера са испуштањем гласа *х*:

ѣбер (Бог), — *ѣјаи* (Кар), — у *аѣдѹце* (Кар), — *аѣйна* (Сла), *аѣине* (Кав, Сла), — у *ѣису* (Леп, Лом), — *двѣс'* и *двѣ-три ѣкѣиера* (Теч), — *ѣлада* (Гр, у свим селима), — *деведѣсет ѣладе* (Бе), — по *шѣс'* *ѣладе* (Мал), — *овѣ двѣс'* *ѣладе* (Мал), — *четѣри ѣладе* (Ур) — *ѣладу* (Вук, Кав, Кар, Мотр, Над), — из овдга *лада* (Рат), — *ладан* (Ба), — *лади* (Кар), — *ладна* вѣда (Жуп), — *о-тѣ ладне* водѣ (Ком), — *ладно* (Жуп, Мотр, Ци), — *бѣље сѣдет у ладу* (Ба), — *лѣб* (Добр, Пре bis), — *лѣба* (свуда), — *лѣба* (Теч), — *лѣба* (Ур), — *Попѹшти'о* сам у *ѣд* (Бог), — *ѣдећи* (Бог), — *Кѣња* води *пѣшке ѣди* (Кал), — *ѣѣе* (11 пута), — *ѣѣе* (Дул), — *ѣѣеи* (Добр, Кал, Мотр bis), — *Оѣѣи* кошѹљу? (Над), *ѣѣу* (Ба, Бог bis, Дул, Жуп, Круш), — *рѣна* (Добр, Круш, Леп, Реб), — *рѣне* не (Добр), — *ѣни га рѣне* (Жуп), — *ѣа га рѣни* (Рат), — *ш-чим да се рѣним?* (Круш), — *рѣнимо* (Бог), — *с рѣнѣм* (Добр), — *рѣну* (Крч, Леп, Сиб), — *мѣтнуто на вѣлике рѣе* (Мал), — *рѣиа* *нарѣда* (Сиб), — *рѣчу* (Круш), — *ѣѣли* смо (Бе), *Тѣли тѹ* зѣмљу да *прикѹпе* (Прњ), — *нако ѣн ѣѣѣ* (Бог), — *ѣѣѣ* (Вук, Добр bis, Дул, Крч, Мал, Мотр, Над), — *нѣка ѹка* (Рат, Ци);

— *бѣѹ* (Бе, Бог bis, Вук, Мотр), — *око Црног вѣра* (Дул), — *преко Црнога вѣра* (Добр), — *до Црнога вѣра* (Кав), — *до вѣра* (Кар), — *не вѣраиѣ'мо* *трице* (Круш), — *нисам вѣро* (Вук), — *на Црнем вѣру* (Вук), — *према Црнем вѣру* (Мал), — *гредѣиа* (Рат), *дѣвати* (Оп), — *дѣѣѣ'мо* (Жуп, Кал), — *залѣднѣ* (Крч), — *те не зарѣнише* (Кал), — *како се зѣѣѣѣѹ* (Драг), — *рѣди Ибраѣма* (Ба), *измѣне* (Ба), — *Лѣѹор* (Круш), — *преко Лѣѹо'ра* (Жуп), — *три мѣ* се *навѣрѣали* (Бог), — *да мѣнеш рѣком* (Бог), — *мѣну* (Ком),

— били *маџм* Власи (Сиб), — *мејнске* штале (Кар), — *меџу'мо* (Кал), — *Моли'мо т', моли'мо, моли'мо, моли'мо*, једва се *ошкдчи'мо* (Круш), — да *нарањим* (Пре), — *оврџие* (Жуп), — док се то мало, *ошрџви'мо*, док се *наедд'мо*, (Ком), — *џрско'мо* (Кал), — *џроведд'мо* се (Добр), — *џроборџви'мо* (Кал), — *џоранџим* свињџице (Кав), — ја *џоџиџа'* (Бог), — после смо џшли *рад*, нџсу не нападали (Кав), — *рџчд'мо* (Вук), — *сџбџцле* (Жуп), — *Сџбџцле* бџгамо *тамо* у пџље, у виноградае, тако *џдџуџи* (Леп), — *сџрана* (Круш), — *сарџнџла* (Кал), — *сарџнџли* (Бог, Кав, Кар, Сла), — да се *сарџним* *џћу* (Сла), — на *сџрану* (Дул), — пџсе се *сџсџдџви'мо* (Вук), — *сџлџчи'мо* онџ (Кал), — да ме *скџа* (Мал), — да мџшица пџдне да се *скџа* (Сек), — *снџа* (Бог, Реб, Сла bis), — код мџе *снџе* (Круш bis), — *снџе* дџбре (Пре), — џегџву *снџу* (Ба), — *снџу* (Мал, Пре, Прџ, Рат bis), — и *џудџсе* ме (Бог), — били *удџиџени* (Теч), — *сковрџд'мо* онџ у пџток и *увџзд'мо* (Теч);

— ја *баџџали'* (Сек), — *бџ'* се ја дџсио (Ком), — а ја *бџ'* (Сек), — Ја *бџга', бџга', бџга'*, док се *умџџа' у џи'* (Ба), — *бџд' ја, бџга'* (Ком), — *би'* (51 пример), — пџтл *бџрбени'* рџдова (Мал), — џмате л *приџталица* *ви* *ваџи'* (Мал), — *вечџра'* (Рат), *видџо'* ја (Добр), — *џдо'*, па кад *видџо' џи'* (Круш), — *Влџ'* (Сиб), — *вр'* (Ба, Вук, Дул, Кав bis, Лом, Рат, Реб bis), — ја онџ *џдџи'* па се *врџиџо'* у крџвет (Леп), — ја га *гаџа'* (Ком), — ја се *гџра'* (Рат), — ја *гџрну'* врата (Рат), — *дџго'* ја рџке (Мотр), — *дџну'* (Ур), — ја се *дџса' дџса'*, па *џрилџго'* (Круш), — *залџџи'* вџтру (Мотр), — ја му *зџџали'* (Сек), — *и'* (Гр: их, свуда), — *џдо'* ја (Ба), — ја *увџџи'* *извџдо'* (Круш), — па се мало *изгарџви'* (Ба), — *измџџа'* (Кал), — ја *исџко'* (Круш), — тако се *исџрдџси'* (Крч), — *само каџа'* (Сиб), — од *они'* *крџџџви'* сџнова (Кав), — и *лџки'* и *џџџџки'* кола (Над), — *лџго'* и ја (Мотр), — *Лџџса', лџџса', лџџса'*: чџкам да ме *виџу* (Ба), — *лџсму'* долџнаке (Кав), — *меџу'* *џчи* (Добр), — ја *меџа'* шџџер (Круш), — у *млџџи'* *данџ* (Мотр), — *мџрџдо'* да дџџем (Ба), — ја *нагрџџса'* (Лом), — *наџо'* (Кав), — ја се *налџџи'* (Реб), — а *наџи'* нџе имџло (Кав), — *наџи'* нџма (Круш), — преко *нџки'* *рџка* (Добр), — у лџгор *нџсџосџбни'* (Др), — *џи'* (Гр, свуда), — од *ови'* пџта (Дул), — *оглџдне'* (Рат), — *џдма'* (Ком, Круш, Лом, Мал, Над bis, Реб bis, Сек, Сиб), — *џдма'* (Реб), — *џдо'* (Прџ), — ја га *окрџџо'* (Круш), — ја џнда се *окрџџо'* (Ур), — ја се *олаџи'* сџв (Рат), — џу а доваџим *они'* пџџџес' водеџџка (Бог), — *они'* (Гр, Бог, Добр, Круш, Леп, Сиб, Теч), — да се не *оџџе'* (Добр), — *оџџидџо'* (Ком), — *џддо'* (Бог, Лом, Рат), — *џџ'* дваџлут (Мотр), — ја *џовџко'* (Рат), — *џодлџџи'* (Оп), — *џоздрџџи'* (Сиб), — *џокаџа'* се шџто *џџо'* (Др), — ја се *џоџе'* (Бог), — *џосџде'* мало (Добр), — ја *џочџ'* (Бог), — *џочџ'* ја се мџслим (Кал), — изс *џрџви'* рџвова (Кав), — *џрџрџну'* *и'* (Крч), — по *рџџни'* кџрсева (Теч), — док се ја *расџни'* (Рат), — ја се *расџџса'* (Рат), — *рџко'* (Бог, Круш), — *рџџи'* ја, — *сџџџка'* га (Бог), — *рџџи'* па *џобџго'* (Кав), — са *сџџки'* странџа (Кав), — на *сџџки'* дџсет минџти (Теч), — заџставе од *сџџ'* дрџжава (Вук), — *сџдо'*

вору⁸². И уопште се може рећи да је супституција гласа *x* гласом *k* извршена најчешће под страним утицајем (црква или административни језик), ако то није последица других промена (као у глагола *држѡаши*).

96. Али до замене гласа *x* другим гласовима долазило је и гласовним путем (ако се ту о замени може говорити). Тако се, као и другде у нашем језику, после губљења *x* развија у неким случајевима глас *v*:

— испод^г *Коњѡва* (: Коњѡси, коњѡшки, — Кар), — *ѡасѡѡв* коњ (Круш), — *ѡасѡѡва* (Кар), — *скѡва* (Оп, Сек), — *скѡваши* (Сек), — *Сува* лѡба и мѡса (Добр), — у *ѡрбѡву* (Дубр), — *тѡрим* на *ѡво* (Сек);

а поред њега и *j*:

— *Бѡје* од ѡмаш (Бе), — *ѡрѡја* (Прњ, Добр), — *комѡт ѡрѡје* (Ба), — *ѡрѡју* (Бог, Круш, Рат), — *ѡдно ѡрѡѡче* (Кал), — *снѡја* (Ба, Прњ), — *ѡѡја* (Оп), — *ѡѡја* (Ба), — *Мѡда* е *ѡѡѡ* (Мотр), — *ѡѡја* (Кар).

Ван основног узорка има примера и за уметање једног од горњих гласова у следећих речи: *бѡва*, *ѡѡваши*, *ѡждѡја*, *мѡјаши*, *сѡја*, и сл.

97. Преглед грађе можемо завршити са три случаја где се *x* изговара нешто друкчије него обично, додуше, али који су једина права сведочанства изговора *x* у Левчу. То су следећи примери:

— Ел *Јѡва* *кѡѡи*? — *ѡѡа*, печѡ *Јѡва*. (Ком) — *ѡѡх*, кад ѡгледа дувѡн *ѡѡча*, кад^г *пѡче* да *прѡча*! (Жуп), — па *ѡѡа* у у *ѡрош* (Ци).

Овде се глас *x* не може означити као страни елемент. Али ти примери припадају групи још неуобличених језичких знакова, па се на основу њих не би могло судити о природи фонеме *x*, нити би се могао дати позитиван одговор на питање о постојању гласа *x* у говору Левча.

Закључке можемо донети на основу односа прве групе примера према осталима, а ови показују следеће:

1. за изговор гласа *x* припадницима нашег говора није потребно готово никакво учење;

2. њима је потребно да уоче позиције у којима се глас *x* јавља.

Међутим, и поред солидне артикулационе базе за његов изговор, припадници нашег говора радије изостављају⁸³ глас *x* или га замењују гласом *k*⁸⁴, вероватно зато што је туђ њиховим говорним навикама.

⁸² По А. Б.: „из цркве, школе или књижевно-административног језика“, — исп. ДИЈС, СДЗб I, 210. и д.

⁸³ Слично је и у другим суседним говорима; исп. И. Поповић, *Geschichte*, 457; Љ. Стојановић, *Dial. Misc.*, AFSIPh XXV, 216; Трст., СДЗб XVII, 61; *Жупа*, АНФФ VI, 297—8; Ибар, ЗбФФП II, 74; а такође СДЗб I, 206; XI, 76. и сл. За слов. језике исп. Р. Бошковића, *Основи упоредне граматике словенских језика I*, Београд 1968, 76—81.

⁸⁴ Исп. као и у нап. 83, а затим ГЗС VI, 64; ГЗС VII, 20.

Према, томе, не може бити речи о гласу *x* као саставном делу фонолошке системе левачког говора⁸⁵. Овај глас у Л. је само једна неискоришћена артикулациона могућност.

АФРИКАТЕ

О *йишању* фонолошке вредности гласа *з*

98. Забележен је приличан број примера где се изговара овај глас:

— Ра̄дио сам у Црвѣну звѣзду (Бог), — Карађорђеву звѣзду (Ком, Сиб, Теч), — звѣкир (Добр), — да звѣкне (Бог), — звѣкну (Мал), — звони (Бог, Пре), — звонийћи (Сек), — свѣ краџ *зида* (Кар), — ки Јерјина кад је Смѣдерво *зидѣла* (Кар), — *зидана* ми стрицу кѣћа (Круш), — све *зидане* кѣће (Бог), — уза нѣке *зидине* (Теч), — не смѣ да *зѣцне* (Оп), — *йѣнзѣју* (Бе, Крч), — *узидѣли* (Кал), — *унезвѣрили* се (Добр).

Ван ових примера познати су ми из Дубр још и следећи случајеви где се тај глас изговара:

зѣдѣрица, *зѣмлеӣ*, *зѣрѣӣ*, *зѣрндѣв*, *зѣк!*, *зѣкеӣ*, *зѣрка*, *зѣркаӣ*, *зѣркалица*, *зѣркаӣ* се, *зѣка*, *зунзѣра*, *зунзѣраӣ*, *зѣрка*, као и *обзѣва*⁸⁶, а такође и хипокористична лична имена: *Sīnѣа* и *Sѣла*.

Посебно ћемо навести примере, као што су:

— *озѣд* (Круш), — док се *дѣва* (Кав), — ђн се *дѣва* (Круш), — ђпет се *озѣвѣла* (Круш), — испо-тѣг^к *йѣзѣда* (Теч), —

чиме би читав репертоар тих случајева био исцрпљен. Услови у којима се глас *з* јавља различити су у првој и другој групи примера. Док се у првој групи он јавља, или на почетку речи (испред сугл. *в* најчешће; исп. т. 176), или у средини речи у вези са сугласником *н* (сем у *обзѣва* — *зова*)⁸⁷, у другој је у питању асимилација $\delta + з > з$, у речима сложеним од префикса *од-* и речи са конс. *з* у иницијалном положају.

За нас је од највеће важности чињеница да је полазна тачка за процес настанка гласа *з* у свим случајевима — глас *з*⁸⁸. Даље, резултати тих процеса нису постојани: *с в а к и* од наведених примера чује се и у облику са *з* (чак и лична имена), и то много чешће него са *з*. Према стању у Дубр и суседним селима, може се мирно устврдити да

⁸⁵ Док се у АнФФ II, 189, не изражавају јасно, у СДЗБ XVII, 266. пишу А. П. и Б. М.: „Ни у Левчу, као ни у Ресави, глас *x* . . . није још нашао своје право место у говору“.

⁸⁶ Исп. у Бан. *вzова/bizова*, П. Ивић, Die serbokroatischen Dialekte, 178.

⁸⁷ Д. Јовић сматра да се ради о истој појави као у *йѣцеӣ* и сл. (т. 188).

⁸⁸ Исп. такође: Рес., СДЗБ VII, 272; Трст., исто, 64. и 74; ДИЈС, СДЗБ I, 217; Срем, СДЗБ XIV, 334.

је изговор са з непознат млађим генерацијама⁸⁹, сем у неким ретким случајевима (лична имена, поред можда речи *обава*, и још којег примера).

99. Пошто се свуда изговара паралелно са з у истим примерима, закључујемо да је глас з лишен способности да са овим гласом образује фонолошку опозицију. Он у Левчу егзистира, дакле, само као члан фонетске системе, а на фонолошком плану понаша се као варијанта фонеме з, лексички и позиционо ограничена⁹⁰.

Палаљалне африкатије

100. У Л. се добро чува разлика у изговору африката ч и џ⁹¹ на једној страни, и ћ и ђ, на другој.

101. У мењем броју примера имамо колебања у артикулацији гласа ћ, угларном у речце *год* и примера познатих из зетских и суседних говора. Поред облика *год*, као:

— ки *гѡд* мѣмице (Круш), — докле *гѡд* мѣжеш (Крч), — шта *гѡд* њѣму вѡља (Над), — 'де *гѡд* ѡйдимо (Над), — шта *гѡд* дѡнеш (Сек), — како *гѡд* знаш (Сиб); — ки *гѡд^и* кад ми нѣшто *ѡрича* (Бог), — ки *гѡд^и* кѡњ (Рат), — кад *гѡд^и* пѡђем (Сек),

чује се и облик *гоћ*, врло ретко *гођ*:

— шта *гѡћ* имѡло (Кар), — ки *гѡћ* регрути (Ком), — ки *гѡћ* онѡ кад је била врачарица (Круш), — као *гѡћ* да нѡје војниѡк (Грњ), — Јѡ ки *гѡћ* Стѣван Синђелић на бѡрету (Мал), — 'де *гѡћ* је прѡпа (Сиб), — што *гѡћ* ти тѣбе трѣба (Рат), — ки *гѡћ* онѡ пѡле, — што *гѡћ* ѡмаш (Теч), — кога *гѡћ* види да стој (Ци); — докле смо *гѡђ* путоѡли (Лсн).

У овој, а каткад и другим речима, јавља се интересантан изговор гласа ћ — као умекшано *и*:

— *вѡи*' нѣму 'дѣ (Ком), — ки *гѡи*' војниѡци (Кал), — што *гѡи*' мѡгу (Крч), — Набрѣкла ки *гѡи*' дѡлак на кѡшу (Рат), — — ко *гѡи*' ѡзо пѡшк-у шаке (Сек), — Оно ѡвати *нѡи*', мѡ фѣњер

⁸⁹ У ИЦГ појава гласа з је „индивидуална“: ЈФ XIII, 49.

⁹⁰ Поред већ поменутих радова исп. П. Будманија за Дубр., Рад ЈАЗУ 65, 158—159. У сличним условима и са сличном ширином у употреби јавља се з у македонском и бугарском језику. Б. Конески, Историја на македонскиот јазик, Скопје 1965, 66—68; К. Мирчев, Историческа грам. на бъл. ез., 140.

⁹¹ Немамо потврда са неким изговором ова два гласа. А. П. и Б. М., АнФФ II, 190, дају извесне примере са неким изговором ч, али су по мом мишљењу ти примери лексички нетипични за говор Левча: реч *чокош* се овде не говори, и уместо ње чује се *ѡца*. Затим, *ѡијрдесей* се чује у облику *ѡијрес*, а не *ѡијерес* (исп. примере у т. 216).

упалпимо (Мал), — *Пѣриш*' бѣше онај началник (Ур), — после *ѹ* *ѹроле*^ш'-да се преглеа (Сек).

Каткад се уместо *ћ* у неких речи изговара у финалној позицији глас *ѹ*:

Они били *гѹ* дошли (Кав), — Бугари *вѹ* држали (Кав), — Ови се *вѹ* четри прста укбѹише (Ци), — кад га *гѹ* питам (Ба), — ки *гѹ* кад нѹси крушку (Добр), — кад *гѹ* дођем (Дул), — ки *гѹ* сад (Кар), — ки *гѹ* да е револуција (Мал), — као *гѹ* да неки свѣ разбија (Прљ), — ки *гѹ* домаћин (Сек), — *кѹѹ* *гѹ* дође (Сла), — неће *мѹ* (Дул), — *неѹ* да се врше (Бе), — *неѹ* да кѹкам (Сла), — *Оѹ* да знаш! (Кав), — *Оѹ* да спавате? (Рат), — *Оѹ* да вечерате? (Рат), — позваше *ѹдмоѹ* тамо (Ком), — *синоѹ* башж говдри (Ци), — *ја-ѹ'* ти отруѹем краву (Бог), — *да-ѹ'*-це једе (Кал);

а ван снимљеног материјала имам још два забележена примера⁹²:

— *К-ѹ* да седите, ви сѣте (Прњ), — по *моѹѹиѹу* (Дубр).

102. Понекад, додуше врло ретко, запажа се и промена *ћ* > *ѹ'*. Примере из снимљеног материјала наводимо у т. 206. г), а овде ћемо навести још неке забележене случајеве ван снимака: *ѹ'ѹѹиѹоре*, *ѹ'ѹѹиѹуриѹа*; *ѹд'ѹѹѹред*, *ѹд'ѹѹиѹрило*, *ѹд'ѹѹѹви*, — док *ѹд'ѹѹиѹри*.

*

103. На основу свега што је речено о артикулацији, може се саставити следећа табела консонантског система:

[в], ^в	[р]	[ј], ѹ, ^ј	
	[л]	[љ]	
[м]	[н]	[њ]	ѹ

	[з]	[ж]	
[ф]	[с]	[ш]	

	з	[ѹ]	[ћ]
	[ѹ]	[ч]	[ћ]

[б]	[д]		[г]
[п]	[т]		[к]

⁹² Исп. Метоксија, ГЗС VI, 63; ИЦГ, ЈФ XIII, 38—39; СК-Љ, СДЗ6 XV, 127; Црнн., СДЗ6 IX, 349; Сјен., СДЗ6 XVI, 127; Мачва, СДЗ6 XVI, 253.

Горња табела, заједно са табелом вокала из т. 55, приказује фонетски и фонолошки систем говора Левча. Пада одмах у очи одсуство гласа *x*, за који је већ речено⁹³ да (заједно са полумеким *š'*, *đ'* и *n'*) представља оказионалну појаву. Фонетски систем састоји се, дакле од 37 јединица (8 вокалских и 29 консонантских), од чега су њих 29 са фонолошком вредношћу (5 вок. и 24 конс.), а осталих 8 јављају се као алофоне.

Већина варијаната фонетски је сродна основном артикулационом типу „матичне“ фонеме по *начину* артикулације: такве су све праве алофоне (најтипичнији пример: [н] — η). У консонантском систему има, међутим, алофона које су сродније са основним арт. обликом по *месџу* него по *начину* артикулације (мислим на [з] — з, а овде се прибраја и однос [в]—[ф], који смо напред поменули). Фонетски, исто као и функционално, ту може доћи и до извесних поремећаја; тако глас з и није права алофона. Однос [з]—з је, по мом мишљењу, само привремена функционална заједница двају гласова, и развитак говора јасно води њеном раскидању (губљењем једног од чланова, као што је случај са з, или осамостаљењем његовим у фонолошком смислу, какав се процес запажа код *ф*).

Поглед на фрикативе и африкате у Л. упућује на неке разлике у односу на књижевни језик. Број првих је мањи за једну фонему, а број других увећан за једну фонетску јединицу. У процесу даљег развитка вероватно ће се ове разлике бар делимично уклонити. У поређењу са другим говорима система тих гласова у нашем говору средње је развијена⁹⁴.

ВАРИРАЊЕ АРТИКУЛАЦИЈЕ КОНСОНАНТА У САНТХИЈУ

104. Из досадашњег излагања излази да артикулационих варијаната појединих фонема има скоро само у области вокала и сонаната, а да су консонанти фонетски стабилне фонолошке јединице. То ипак није увек случај. Ево зашто.

105. Ако се у две суседне речи у говорном току, — обично у истој синтагми, — нађу један крај другог два сугласника способна да се међусобно асимилују, онда и у тој позицији долази до процеса који у извесној мери утичу на изговор крајњег консонанта претходне речи. Резултати ових процеса су различити (долази нпр. до губљења претходног конс., до његовог потпуног асимиловања следећем, стапања у нови), али о томе ће бити речи касније. Овде ћемо навести случајеве делимичне асимилације, као у примерима:

— *grǎbī iāu* (Круш), — у *šiiābī iāmo* (Над);
— *ōno čēib* засузио (Ба);

⁹³ Исп. т. 97.

⁹⁴ Исп., П. Ивић, Die serbokroatischen Dialekte, 233; затим од истог аутора: Два основна правца развитка консонантизма..., ЗбФЛ II, 163.

— ки *гдд^{ии} кад^{ии} кѣш* (Сек), — убио *грд^{ии} свѣ* (Драг), — *Есаод^{ии}-йашин* (Вук, Ком, Теч), — *исюд^{ии} стѣда* (Ба), — *исюд^{ии} йутиѣа* (Круш), — *исюд^{ии} йута* (Крч), — *кад^{ии} кѣ* (Леп), — *кад^{ии} кѣме трѣба* (Сек), — *кад^{ии} йоглѣднеш* (Кав), — *кад^{ии} йадне* (Теч), — *кад^{ии} йдтрча* (Ба), — *кад^{ии} йдче* (Жуп), — *кад^{ии} йре-радимо* (Бог), — *кад^{ии} сам* (-се, -си, -смо, -су, — велики број примера одасвуд), — *кад^{ии} шушка* (Над), — *код^{ии} кѣсарне* (Бог), — *кад^{ии} кѣга* (Бе), — *кад^{ии} кѣла* (Бог), — *код^{ии} колийбе* (Ба), — *код^{ии} команданта* (Ком), — *код^{ии} комѣре* (Добр, Оп), — *код^{ии} Крагуевца* (Кар), — *код^{ии} крава* (Круш), — *код^{ии} крѣвета* (Прњ), — *код^{ии} краља* (Реб), — *код^{ии} Крацова* (Кав), — *код^{ии} Кѣме* (Жуп), — *код^{ии} кѣѣ* (свуда), — *код^{ии} Петрѣнија* (Лом), — *код^{ии} йојате* (Прњ), — *код^{ии} йѣпа* (Оп), — *код^{ии} йрѣсиѣа* (Кал), — *код^{ии} свийѣа* (Кал), — *код^{ии} сеѣе* (Дул), — *код^{ии} Стѣпѣ* (Рат), — *код^{ии} стрѣца* (Круш), — *код^{ии} Францѣза* (Вук), — *код^{ии} штале* (Дул), — *код^{ии} шурака* (Бог);

— *дѣйуи^д* годишње (Сиб), — *дѣвей^д* година (Реб), — *дѣвей^д* градѣи (Оп), — *дѣкаси^д* бѣо (Прњ), — *моѣ живои^д* бѣо (Пре), — *командѣни^д* бригадѣ (Прњ), — *Йма дѣей^д* за моном (Бог), — остѣли *осамдѣсей^д* жѣиви (Оп), — *йедѣсей^д* бѣнке (Бог, Кав, Круш), — *йедѣсей^д* гѣсака (Добр), — *йей^д* бѣнке (Ур), — по *йедд* бѣрбени рѣдова (Мал), — *йей^д* бѣраѣа (Кар), — *йей^д* година (Бог, Над), — *йедд* гранѣта (Добр), — колико сам те *йуи^д* бѣла (Ба), — *свей^д* бѣга (Рат);

— од *Бѣлог^к* йѣска (Мал), — ако дѣ *бѣг^к* ѣе бѣдне (Бе), — *бѣг^к* ѣакѣ- (Круш), — код *Богдѣубовог^к* шљивѣара (Круш), — из *Вѣликог^к* Пчѣлица (Добр), — *вредног^к* чѣвѣка (Мал), — нѣје тѣѣ *дрѣг^к* ѣу (Ци), — *зѣбѣченог^к* сѣла (Над), — *зѣог^к* йѣѣа, — *ѣдног^к* йѣручика (Сиб), — с *јѣдног^к* спѣрата (Мал), — *ѣдног^к* чѣчу (Мал), — на *јѣг^к* ѣѣмо (Вук), — не *мѣг^к* се- (Над, Ур), — упѣти мо *нѣйраг^к* ѣѣмо (Бог), — *нѣубѣлѣг^к* йрѣѣтеља (Мал), — од *нѣшег^к* йрѣлѣза (Бог), — *нѣшег^к* сѣла (Дул, Над, Сек), — са *нѣшег^к* йѣга водника (Прњ), — *нѣког^к* Пѣру и-Жупѣевца (Добр), — иза *нѣког^к* чѣчѣара (Над), — *нѣг^к* се- (Кар), — с *нѣгѣвог^к* йрѣѣтеља (Ба), — спроводѣо пѣтпоручѣка *нѣгѣвог^к* йѣ- (Ком) — од *овѣг^к* прѣѣтеља (Мотр), — до- *овѣг^к* сѣла (Над), — Најѣм се *онѣг^к* пѣринча (Ком);

— *вѣдник^к* дрѣгог вѣда (Сиб), — *док^к* бѣјо жѣв (Сла), — *зѣврѣѣѣак^к* бѣло (Кав), — *јѣк^к*, бѣе (Бе, Прњ), — возѣ на кѣлукѣ жѣнѣма дрѣва (Круш), — *мѣк^к* бѣјо (Рат), — *мѣмак^к* дѣвѣѣке (Оп), *нѣѣек^к* бѣо такѣи (Над), — *нѣрѣдник^к* батѣрије (Бог), — *нѣк^к* бѣје (Сек), — кад овѣѣ *йѣдѣбѣрак^к* бѣѣде (Ком), — уз та *йѣѣшѣок^к* бѣѣѣѣ (Теч), — ѣдан *йѣѣшѣок^к* 'де пролѣзи вѣз (Теч), — *йѣѣк^к* зарѣбѣим (Сиб), — *йѣѣк^к* да настѣвѣмо (Над), — *йѣѣнѣк^к* борѣви (Теч), — *йѣѣек^к* бѣѣѣѣо дѣѣи на тѣѣ одѣву (Мал), — *фрѣѣнѣк^к* днѣвно (Др), — дѣѣшли смо *чѣѣк^к* бѣѣли до Рѣлѣ (Реб), — *Чѣѣк^к* док с-ѣжѣни (Добр), — *чѣѣк^к* да- (Над), — *чѣѣек^к* бѣѣо (Бе), — сѣмо е тѣшѣко *чѣѣек^к* бѣѣѣѣи (Бог);

— *бѣзс* капѣта (Лом), — *бѣзс* кашѣѣке (Леп), — *бѣзс* кѣѣѣѣа (Прњ), — *бѣзс* кѣѣѣѣе (Сла), — *бѣзс* йѣра (Оп), — *бѣзс* йѣпа (Круш), —

без *йрѣкида* (Реб), — *без* *йрѣмене* (Кар), — *без* *ишебе* (Крч), — *вѣз* *йод зѣмљу* (Теч), — *вѣз* *йўтнички* (Реб), — *вѣз* *чѣка* (Круш), — *из* *Кавадара* (Ком, Круш), — *из* *Калўдре* (Леп), — *из* *каната* (Сек), — *из* *Карановца* (Кар), — *из* *каце* (Круш, Реб), — *из* *коѣ* (Кав, Ком), — *из* *команде* (Рат), — *из* *Комарана* (Ком, Леп), — *из* *кѣрпѣ* (Сек), — *из* *корпу* (Сек), — *из* *Кѣсова* (Кар), — *из* *Краљѣва* (Оп), — *из* *крѣвѣта* (Ба, Добр), — *из* *крѣчане* (Кар), *из* *Крушевице* (Реб), — *из* *Крўшевца* (Реб), — *из* *кўће* (Круш bis, Пре), — *из* *Пѣћи* (Теч), — *из* *йланйне* (Бог, Кар, Круш), — *из* *йрви' рѣвова* (Кав), — *из* *йўшке* (Рат), — *из* *Пчѣлица* (Над), — *из* *Тѣкериша* (Вук), — *из* *Темишвара* (Кал), — *из* *Тѣчића* (Леп), — *из* *шѣга мѣста* (Вук), — *из* *Тѣлѣвца* (Кар), — *из* *шѣрбѣ* (Ком), — *из* *шѣрбйче* (Сек), — *из* *шрѣне чѣте* (Реб), — *из* *Трѣмбаза* (Жуп), — *из* *Црнче* (Рат), — *крѣз* *Кавадарце* (Бог), — *крѣз* *кѣжу* (Бог), — *крѣз* *йрѣзор*, — *крѣз* *йрѣп* (Ци), — *она'* *кукўруз* *йѣкосйла* (Добр), — *низ* *йланйну* (Теч), — *низ* *йѣток* (Мал), — *низ* *йўг* (Ур);

— *бѣс* *бйо* (Сек) — *вѣс* *двойца* (Добр), — *не* *да лѣгне* *вѣчѣрас* *да* *не* *вѣчѣра* (Бог), — *ми* *би* *дѣнас* *бйли* *бе-шўме* (Прњ), — *дѣнас* *га-* (Над), — *дѣнас* *да-* (Кав), — *дѣѣс* *баѣке* (Кав), — *дѣѣс* *гѣдина* (Жуп), — *дѣѣс* *дѣна* (Др), — *дѣѣс* *дѣвѣти* (Кар), *дѣнаѣс* *гѣдина* (Теч), — *жѣлѣс* *да* *се* *убйе* (Круш), — *јѣданѣс* *дѣца* (Ком), — *нас* *да-* (Над), — *нас* *би-* (Кар, Прњ), — *нас* *двойца* (Добр), — *нас* *дѣсет* (Добр, Рат), — *нас* *дѣсетйну* (Круш), — *нас* *дйгнуше* (Кав), — *и* *код* *нас* *док* *бйла* (Круш), — *осамнѣс* *гранѣта* (Кал), — *йѣшѣс* *бѣѣ* (Леп), — *йѣшнѣс* *дѣна* (Бог, Дул, Леп, Ци), — *дѣсет-йѣшнѣс-дѣѣс* *дѣна* (Ком), — *йѣшнѣс* *дрўгова* (Ба), — *пошто* *е* *йѣс* *бйо* (Сла), — *'дѣ* *с* *бйо?* (Добр);

— *бѣш* *за* *Дўшка* (Ба), — *штѣ* *бѣгаиш*, *брѣ* (Добр), — *Штѣ* *бйеиш* *дѣте?* (Добр), — *видѣѣиш* *га* (Кар), — *видиш* *да* *сам* *се* *изгубйо* (Добр), — *вйиш* *да* *жѣна* *тѣчно* *знѣ* (Бог), — *видиш* *га* (Вук), — *вѣдиш* *говѣда* (Добр), — *вѣлиш* *д-* *остѣнеш* (Ком), — *вриѣиш* *дѣтелину* (Бе), — *да* *дѣиш* *дрўгем* (Над), — *знѣиш* *да* *сам-* (Круш), — *нѣ* *знаиш* *'дѣ* *се* *налѣзиш* (Теч), — *знѣиш* *за* *врѣме* (Над), — *йѣдеш* *гѣр* (Круш), — *ако* *ймаиш*, *бѣко*, *милобѣни* (Реб), — *кад* *загрѣи*, *ймаиш* *да* *вйдиш* (Ба), — *ймаиш* *да-* (Бог, Сиб), — *ймаиш* *дрўгу* (Мотр), — *јѣиш* *бѣлй* (Дул, Круш), — *јѣиш* *га* *нйѣ* *ѣднѣла* (Сла), — *йма* *јѣиш* *до* *с* *кѣнца* *сетѣмбра* (Сек), — *јѣиш* *дўго* (Бог), — *нѣ* *моиш* *да* *јѣиш* *бе-зўбй* (Жуп), — *не* *мѣраиш*, *брѣ* (Бог);

— *па* *тѣ* *е* *злйкѣвац*, *брѣ* (Круш), — *мѣсец* *дѣна* (Добр bis, Кал, Над, Теч bis) — *Дѣшо* *сам* *у* *Младѣновац* *да* *ме* *прѣтрѣсу* (Кав), — *да* *ме* *ѣшац* *дѣва* (Ба), — *пошто* *ни* *ѣшац* *бйо* *јѣш* *млѣд* (Дул), — *сйўйац*-*зѣдњи* (Бог);

— *у* *Дрѣчи* *бй'о* (Ци), — *свирѣчи* *дѣѣ* (Круш);

— *докле* *смо* *гѣѣ* *йўтовѣли* (Леп);

— Мика *Бурић* га прави^о (Бог), — ми смо *вѣћ* били (Кав), — *вѣћ* био (Ком), — *вѣћ* брго (Вук), — *вѣћ* дали леђа (Кав), — *вѣћ* дошли (Леп), — *вѣћ* завршено (Кар), — мора *једноћ* да се жѣните (Крч), — Јоса *Јовандвић* био е (Теч), — у пола *нѣћ* га извадили (Круш), — дѣца *нѣћ* да с-увате (Над), — ја ћу *ирѣћ* до Рѣковца (Бог).

106. Овако идеално, како је овде забележен, не изгледа у стварности изговор, јер присуство или одсуство звучности различитог је степена, те се некада који од беззвучних сугл. може изговорити и са јачом звучношћу него у супротном случају неки од звучних. Важно је да се у свим случајевима изговор налази негде у области између две крајње могућности (звучни-беззвучни), а да при том осећај за фонолошку припадност сваког од гласова остаје недирнут.

107. Ако су пак у питању исти сугласници, процес асимилације иде другим путем, нпр.:

— ки *гѣд-дѣте* (Крч), — *кад-дрѣги* п^г-дѣђу — (Рат), — ја да сл^жжим ко-тѣбе, а ти *кѣд-државе* (Крч), — *од-Дѣбѣја* (Бог), — не иде *сѣд-да* те вѣдим (Жуп), — треба *сѣд-да* к^ппимо (Жуп), — ја сам била *иѣд-дѣшла* (Круш), — бѣдан *живѣи-тамо* (Бог), — ки овѣ Аврамов *лѣд-гѣр* (Оп), — провѣо *нѣгѣ-вѣк*-како ѣн тѣѣ (Бог), — побѣо *воѣник-кѣц* (Рат), — *Јѣк-каже*, да баѣимо јѣш овѣ (Бог), — направѣи^о *ѣма*-ки за компѣри (Бог), — *И* пѣсле г-увѣти^{мо} *чѣ*-ко-црквѣне (Ком), — укопѣли јѣни *крос-зѣмљу* (Оп), — *шѣс-спрѣтова* (Кал), — јѣдан *бѣш-што* е главни (Мал), — ка-ци *ширѣ*-код мѣне, да *бѣдеш-ширѣ* и ко-тѣбе (Бог), — *знѣш-шта* жѣна кѣшта (Бог), — *знѣш-шта* знѣчи (Бог), — забора-вио *сам-му* ѣме (Добр), — *шта сам-му* згрѣши^о (Кал).

Бележење какво овде имамо само је условно и означава непотпуно сажимање гласова. Ова непотпуна сажетост огледа се у готово неперметној продужености (или бар у нешто интензивнијем изговору) новодобијеног — у ствари, јединственог у изговору — консонанта⁶⁶.

108. Слично нешто налазимо и у случајевима где се у суседству нађу два конс. који чине пар по звучности (*иѣ-д, к-з*), као у примерима:

— за шта *гѣд-иѣи* ѣћеш (Над), — па *кад-иѣириш* тамо (Ба), — *иѣд-гѣрѣтем* (Над), — *ирѣд-иѣурски* рѣт (Жуп), — па *сѣд-иѣе* одбѣи^о-не-одбѣи^о (Мал), — *минѣи*-дѣвѣс и пѣт мѣтака (Кав), — ѣдан *ируѣи*-дугѣчак (Мал), — имаѣ *гѣдно*-капитѣла (Теч), — из *ируѣи*-краја мѣчила се (Ба), — и јѣдан *иѣ*-Гѣци (Вук), — *иѣс-сѣбе* (Ци), — маѣарски *мѣмуѣс-сѣмо* да сѣне (Рат), — *иѣс-Силѣ*-вице (Кав).

⁶⁶ Исп. ИХ., СДЗб XIV, 24; Црмн., СДЗб IX, 478.

Поред продуженог изговора имамо овде још један артикулациони момент: у почетној фази артикулације новодобијеног конс. чује се за тренутак нешто од карактеристичног шума асимилираног консонанта, што још у почетној фази артикулационог циклуса ишчезава.

109. Само се по себи разуме да има случајева у којима изостаје свака асимилација, што зависи од темпа говора и др.⁹⁶ Примере, мислим, није потребно наводити.

О ПРОБЛЕМУ ДЕСОНОРИЗАЦИЈЕ ЗВУЧНИХ КОНСОНАТА

110. О питању редукције звучности конс. у финалној позицији речи постоји доста литературе. А. Белић констатује да „у нашем језику, као и у неким другим језицима, место звучних сугласника на крају речи имамо мукло-звучне“⁹⁷. М. Решетар констатује у штокавском дијалекту звучни изговор, са изузетком неких периферних говора на југозападу.⁹⁸ М. Ивковић је експерименталним испитивањем дошао до закључка да је изговор у књиж. језику тројак: „1. прави звучни сугласници са полувокалом“⁹⁹; „2. замукли (асурдирани) звучни сугласници, код којих треперење престаје за време оклузије, тако да је експлозија сасвим умукла“; 3. импловивни, „у којих гласне жице титрају за време импловије и оклузије; с престанком титрања гласних жица престаје и сугласник“. А Пецо модификује ове закључке, и полазећи од свог материјала, налази да се изговор своди на случајеве под 2¹⁰⁰. Ниједан од ове двојице не каже да ли је узео у обзир порекло испитиваних објеката. Вероватно би резултати били нешто другачији ако би се поређењем дошло до неких диференцијалних момената који се тичу дијалекатске базе изговора објеката, чија би могућна апстракција дала прецизнију дефиницију књижевне артикулације.

Јер, и новија испитивања су показала да јединства међу народним говорима у том погледу нема: на југу и југозападу од наше области испитивачи налазе на примере безвучног изговора¹⁰¹, а исто тако и у

⁹⁶ Овде се на прелазу између две речи у међуконсонантској позицији често чује изговор гласа сличног полувокалу: најчешће онда када се говори темпо успорава. То је у ствари дуже или краће звучање, артикулационо неуобличено, као у примерима: *иза чете* (Сиб), — *ода штира* (Круш).

⁹⁷ ДИЈС, СДЗБ I, 240.

⁹⁸ М. Решетар, *Der štokavsische Dialekt*, 147. Миклошић, *Vergleichende Lautlehre*, 424, мисли да је изговор сх. медија у финалној позицији звучан; исп. и *Mag., Gram.*, 113.

⁹⁹ ЈФ I, 66—72. Примере са полувокалом у нас в. нап. 42, т. 109.

¹⁰⁰ Исп. ЗбФЛ IV—V, 241, где се каже да је нађен „изговор звучних сугласника са дјелимично редукованом звучношћу, али са присутном експлозијом“.

¹⁰¹ Исп. Бак., СДЗБ XI, 82; Срет. жупа, СДЗБ VIII, 131—132; прногорски говори су врло разнолики у том погледу: Бошковић — Малецки, *Bulletin international l'Académie Polonaise des sciences et des lettres, Année 1932, Krakovie 1933*, 8; као и СК-Љ, СДЗБ XV, 102; исп. и Црн., СДЗБ IX, 338—339; ИЦГ (углавном безв.), Библ. ЈФ V, 56; ИХ, СДЗБ XIV, 190; Сјен., СДЗБ XVI, 73; Вуч.—Пех, СДЗБ II, 472.

областима у непосредном суседству¹⁰². У другим пак суседним говори-ма бележени су примери само за делимичну десоноризацију¹⁰³.

111. У већ поменутом раду о говору Левча А. Пецо и Б. Милановић наводе следеће примере за безвучни изговор звучних консонаната у финалној позицији: *ономай*, *комай*, *дуи*, *грос*, *друк*. Кад издвојимо случајеве где до десоноризације долази у процесу асимилације консонаната, о чему је више било речи (исп. такође и поглавље о асимилацији), остатак нашег материјала показује следеће.

а) Само у два од горњих случајева показују и наши примери да је изговор крајње оклузиве безвучан:

— он седи под онај *дуи* Милутинов (Ба), — један *дуи* јалов т^у у она кук^уруз (Мал), — *комаи* оваки (Теч), — износили по *комаи* лѣба и мѣсо (Кар).

б) Треба, међутим, додати две ствари: прво, ове речи су страног порекла; и друго, оне се изговарају на исти начин и кад се сугласник нађе у медијалној позицији¹⁰⁴. Но ово нису једина два примера са сличним изговором, па ћемо их навести све заједно:

знаш овѣма мѣма *аиресу*¹⁰⁵ (Сиб), — т^у смо ноћили под онај *дуи*ови (Круш), — м^ало б^уре *дуи*ово (Теч), — *кандишай* (Мал), — *карабиш* (Сиб), — к^ило *карабиша* (Дубр), — сѣдам *комаиш* (Бог), — свѣ у *комаише* (Бог), — избац^ила *комаише* (Бог), — *комаиши* (Добр, Кар), — дадоше ми *ионе комаиш^ише* (Оп), — *комаиш^ићи* (Круш), — знам и *наируковану*¹⁰⁶ латиницу (Ур), — *иарадац*¹⁰⁷ је т^у (Крч), — пѣт *иарадаца* (Бог), — шт^алу *иашдсану* (Жуп), — упали се онај *идиос*¹⁰⁸ (Круш), — онај *сиу*¹⁰⁹ озгбр

¹⁰² Исп. у Жупи *вос*, АнФФ VI, 302; Рес., СДЗб XVII, 286. У Трст., СДЗб XVII, 66, наводе се само примери десон. настале асимилацијом у сантхију.

¹⁰³ Срем, СДЗб XIV, 328—329; Мачва, СДЗб XVI, 255; ДИЈС, 1. с. (злог^к и сл). Интересантно је да у македонском и бугарском имамо потпуну десон.: Ногасе Lunt, Grammar of the macedonian literary language, Скопје 1952, 16; В. Конески, Граматика на македонскиот литературен јазик I, Скопје 1952, 111—112; С. Стојанов, Граматика на българския кн. ез., София 1964, 81—82.

¹⁰⁴ За реч дут исп. Škaljić, Turcizmi, s. v. dūd: „... tur. *dut* (pers. *tut*); исп. RJA и РСАНУ s. v. д^уд. За комат, исп. RJA, s. v. kōmād: „Od starogrč. i novogrč. κομ^ατιον što je dem. κομ^α (ima i oblik komat koji je bliži grčkoj riječi)“. I. A. П. се исправља касније; исп. НЈ н. с. XIV, 274—283.

¹⁰⁵ Исп. РСАНУ: „атрѣса (āтреса) ж. заст. в. адрѣса“, а крај речи адрѣса: „(fr. adresse)“.

¹⁰⁶ РСАНУ, s. v. др^ук: „(нем. Druck) — 2 шт^ампа, шт^ампање“; RJA нема.

¹⁰⁷ Исп. нем. Paradiesapfel, са истим значењем.

¹⁰⁸ Исп. RJA: „pātos, m. pod, tli. Izd. grč.“, s. v.

¹⁰⁹ Исп. RJA: „Stub, stuba, m. isto što i stup... praslov stl-b(x)-os; F. Kopečný, Základní všeslovanská slovní zásoba, стр. 415, s. v. stьlbъ: „č. sloup, sl. stlp, hl. (gl. — R. S.) stolp, dl. p. stlup, r. stolb (stolp) -á, (d. i stolob), br. slup -á (mf. stolp -a), — ukr. stovp (dot. stovb) -á, sln. stolp (d. i stolb), sh. stьb/-p -úba/-úpa, mk. stolb, b. stьlb (pl. -ove) d. i stьlp“; Julius Pokorny, Indogermanisches etym. Wörterbuch, Берн 1959, stelb-, stelp-, s. v.

па у зѐмљу, — остана̀м на она̀д стѹп, — ђдан *сиѹи* на прѣшњи (Бог), — *ѣобошари*¹¹⁰ (Сиб, Рат), — поза̀ди *ѣобоши* бѣли (Сиб), — тра̀жи *ѣолмѣча*¹¹¹ (Кал), — преко *ѣолмѣча* (Ур), — лека̀р са *ѣолмѣчѣм* (Леп), — пода *ѣѹш* (Теч), — чѣсти *ѣѣрѣи*¹¹² (Ба), — А̀дде та̀мо код^т *ѣѣрѣѣа* (Мал).

112. Тако̀ђе и јо̀ш код неких (углавном дома̀них) речи има̀мо облике са изговором беззвучног консонанта у фина̀лном или медијалном положа̀ју, нпр.:

— *А̀ѣи* ѣди (Дубр, Мал), — (Над), — *оѣдмо* (Добр, Кав, Кал, Рат), — *оѣдише* (12 прим.), —

али поред њих срѐдемо и облике са звучним консонантом у истом положа̀ју и истим условима:

— *ѣид* у јѣдну бѣлнѣцу (Кал), — *ѣид* у ша̀тор (Леп), *ѣид* у патрѣлу (Сек), — ми *ѣдосмо* тамо̀дѣре (Теч).

До ова̀квог ста̀ња није дошло, мѐђутим, фонетским него морфолошким промена̀ма у тим речима, па ће оне бити објашњене на одговара̀јућим местима у одељку о морфологији глагола¹¹³.

Других примера за изговор беззвучних или обеззвучених консонаната у фина̀лној позицији уместо звучних — у мом материјалу нема. То значи да говор Левча, исто као и говор околине Трстеника, не зна за десоноризацију звучних консонаната на крају речи.

¹¹⁰ RJA: „Tobòšar, m. bùbnjar vidi dobòšar“.

¹¹¹ RJA, tòlmāč; Вук, Рјечник, tòlmāč.

¹¹² RJA: „Spàret, m. štednjak . . . , od nem. Sparherd“. Исп. špòret и špòrat

¹¹³ Овде треба додати реч *гоћ* (највероватније према год, примере види више). Мислим да је та реч ијекавског црногорског порекла те да је отуда донесена са променом коју уочавамо.

V. ПРИНЦИПИ ФОНОЛОШКЕ ДИСТРИБУЦИЈЕ

113. Сагласно задацима које смо у овом раду поставили: дати пресек кроз савремено стање говора, а затим на основу тога упоредити структуру његову са описаним говорима суседних области и у ретро-спективном смеру дати претпоставке о могућем начину формирања и путу еволуције говора, — описаћемо оне појаве у дистрибуцији јединица фонолошког система које би у том односу биле значајне. За нас су интересантни типови распореда фонема уколико се могу посматрати као резултат извесних еволутивних процеса који су довели до прерасподеле у репартицији фонолошких јединица, тј. до било каквих поремећаја у дистрибуцији: на том плану у току развика језика долази до дијалекатских разлика, које су за дијалектолога релевантне. Другим речима, описују се претпостављени гласовни процеси (и морфол.) који су, и уколико су учинили да једна фонолошка јединица ступи на место неке друге, ако су довели до стапања две фонеме у једну, или до ликвидације неке фонеме у одређеним условима.

Уколико се ради о ступању једне фонолошке јединице на место друге (или друге две), свакако се ради о супституцијама¹¹⁴. У трећем случају немамо такве појаве. У овом последем не ради се о замени једног елемента речи другим него о ликвидацији неког елемента речи, или успостављања новог, уз повећање или смањење броја фонема у склопу једне морфеме.

Врста и начин гласовних промена изгледа да су условљени пре свега позиционим, затим семантичко-морфолошким, а и структурним (у смислу односа према почетку и крају речи) моментима.

На основу свега тога извршен је и распоред материјала у овом поглављу.

¹¹⁴ Исп., N. S. Trubetzkoy: „Vom diachronischen (historischen) Standpunkte aus betrachtet, ist aber die Aufhebung (der phonologischen Gegensätze) gewöhnlich als Ergebnis eines Lautwandels“. Die Aufhebung der phonologischen Gegensätze: J. Vachek, A Prague School Reader in Linguistics, Bloomington — London 1966, 202. Такође и П. Ивић, Развој принципа дистрибуције консонаната у српскохрватском језику, КЈ 2/1968, 13—32; П. И., Vokalske grupe u srpskohrvatskom jeziku, Slavica orientalis, Rocznik XXII, Nr. 3, Warszawa 1968.

ДИСТРИБУЦИЈА ВОКАЛА

СУПСТИТУЦИЈЕ

О ЗАМЕНИЦИМА ГЛАСА Ћ

114. Обично се узима да је у говорима косовско-ресавског дијалекта замена доследно екавска¹¹⁶, са врло мало изузетака¹¹⁶. У погледу броја таквих одступања и њихове релативне фреквенције у Левчу, наш материјал пружа следећу слику.

а) У секвенцама *ћ + j*, поред примера са екавском заменом, као што су:

— Нема ветра-се *вѣ* (веје, Бог), — снег *вѣ* (Вук), — љнемо вању *вѣлицу* па онѣ *овѣамо* (Бог), — Мјало се *грѣали* (Вук), — *грѣамо* се (Добр), — да се *грѣ* (-греје, Ба), — *грѣје* се (Ком), — *Грѣм* ја ђде дѣсет кила *ракѣју* (Мал), — да се *грѣмо* (Мал), — *грѣју* *ракѣју* (Над), — *завѣд* снег (-завејао, Крч), — *само загрѣ* ону *вѣду* (Мотр), — па се *пѣсле загрѣ* ђдан тѣчак, зврк се *зѣве* (Сек), — *загрѣ* се *пѣшка* (Сиб), — *загрѣва* (Сек), — *загрѣо* (Круш, Ци), — *крѣваво изгрѣало* сунце (Добр), — сунце *изгрѣва* (Бог bis, Добр, Оп), — самнуће, *изгрѣва* сунце (Кав), — *изгрѣвало* сунце (Крч), — *кад сунце изгрѣ* (Ба), — *Нѣ-це загрѣ* (Сиб), — *љзгrea* сунце (Ком), — *Ѓгrea* се *жѣна* и *Ѣде* (Мал), — *огрѣало* (Добр), — *огрѣ* (Бе, Теч), — *огрѣц* се *мјало* (Мал), — *љоцѣву* (-подсеја-, Бог), — *љосѣали* бѣр (Жуп), — *љосѣано* *пѣ* *дубѣко* (Бог), — *Посѣд* *чѣла* тѣ (Мал), — *сѣлицу* (Бог bis), — *сѣање* (Бог), — *нека сѣје* *Ѣздо* (Мал), — *Сам* ја *умѣо* да *сѣм* *брѣшно!*? (Добр), — Он се *смѣѣ* (-смеје, Сиб), — *Ѣни смѣц, смѣц, смѣц...* (Круш), — *нѣе* се *угрѣало* (Добр), — *Угрѣаше* *пѣн* *лѣнац* *ракѣје* (Ба), — у *порѣју* *угрѣмо* *вѣду* (Ком), — *угрѣмо* *сѣч* (Круш), — *угрѣо* (Добр, Ци), —

али ова замена има у принципу факултативни карактер, јер се јављају и прим. са *-и-*:

— *љзгрѣја* сунце (Круш), — *угрѣјамо* (Ба), — *Како* е *ракѣја* *угрѣјана*, *дѣбро?* (Добр), — *мѣн* *само* се *љзгрѣја* *цѣвѣина* (Круш).

По правилу обе замене су равноправне у говору, али примери показују да први тип далеко фреквентнији¹¹⁷. Примери са *-и-* из узорка потичу искључиво из I зоне, а из остале две имам потврде

¹¹⁶ Из тога је Вук изводио закључак о „правилности“ изговора: „... мени се чини да се најједначије изговарају ријечи у Ресавскоме...“, — из предговора Рјечника из 1818, — исп. Скупљени грам. и пол. списи II, 22.

¹¹⁶ А. Белић, Енци. СХС IV, 1072: „косовско-ресавски говор има доследно *ћ > е*“. Према П. Ивићу, међутим, само „по правилу“, Дијалектологија, 100; исп. Die serbokroatischen Dialekte 232: „Dennoch ist der Ekavismus auch hier nicht ganz konsequent durchgeführt“ (232).

¹¹⁷ Исп., Мачва, СДЗб XVI, 233—234; Срем, СДЗб XIV, 311—312.

само ван снимљеног материјала. Замена *и* и *е* равноправне су и у наст. компаратива (и суперлатива) придева. Тако имамо:

— били ма̀ло глупши, али љубазне́и (-еји, Бог). — овѝ ма̀йорѝи људи (-еји, Ком), — ђ ма̀йорѝи човек (Ком), — најѝозбилне́и (-еје, Пре), — најѝсѝаложене́и, — најѝумне́и (Над), — најѝсѝарѝа (Кар, Реб), — најѝсѝарѝага (Крч), — најѝсѝарѝеи (Над, Пре, Реб), — ѝамеѝне́и (Над), — ѝоѝиѝене́и, — ѝачне́и (Бог), — сѝарѝа (Бог), — сѝарѝеи (Над *bis* и још 11 села), — сѝарѝага (Ба, Пре), — уредне́и (Над);

— јевѝѝиње́и (Мал), — ма̀ло јевѝѝиње́и да бѝде (Над), — најѝглавње́и доктори (Кал), — ма̀ло незгодње́и (Над), — ѝамеѝиње́и (Бог), — ѝравилне́и (Круш), — бѝо сам код гѝзда рање́и (Сиб);

као на другој страни *и*:

— богѝѝиу (Дул), — здравѝи (Ба), — зрели́и (Над), — најѝѝасни́а планина (Теч), — незавидни́и (Дул), — ѝравилни́је (Оп), — разви́јени́и (Над), — рани́је (Ба, Бог, Добр, Кав *bis*, Прњ *bis*), — рани́ година (Сек), — скорѝије́и (Бе), — сѝарѝи́ја гѝдишта (Мал), — сѝарѝи́ (Мал, Прњ *bis*), — ѝамеѝиње́и (Ба);

— доѝије́и (Теч), — касње́и (Над), — круѝиње́и (Круш), — ма̀ло круѝиње́и (Теч), — најѝгреѝиње́и (Сла), — најѝѝисмеѝи́и (Над), — ѝѝасње́и (Над), — оскудње́и (Бог), — ма̀ло ѝѝасне́и (Дул), — рање́и (Бог *bis*, Кав *bis*, Круш, Теч), — ѝѝѝѝије́и (Кав).

Може се рећи да су у зони I чешћи примери са вок. *и* (са изузетком компаратива од *сѝар*), док су у зони II чешћи у употреби облици са *е*. Скрећемо пажњу да је претходни консонант често јотован.

б) Умекшаност основинског сугласника испред имперфекатског наставка *-а(ђа)*- указује на пут његовог развитка (*ba > u(j)a > ѝа*):

— *ђѝше* (Лом), — *сеђѝше* (Дубр), и сл.

Облици глагола *додѝјаѝи* и негативни обл. гл. *јесам* познају једино замену *ѝ > и*:

— *дѝдѝја* и онѝ мѝсто (Кал), — *додѝјаѝше* (Дубр).

Примере за глаг. *нисам* мислим да није потребно наводити.

Импер. гл. *разумеѝи* гласи: *разѝми* (исп. т. 133/3. и 525).

в) Поред облика *ѝред*, који је далеко чешћи у употреби:

— кад бѝло *ѝре-зѝру* (Теч), — *ѝред* мрѝк (Бог, Ком), — и сл., овај предлог понекад — и то само уз именице *дан*, *ѝодне*, *вече* и *зора* и сл. — такође има и облик *ѝрид*, као у примерима:

— *ѝрид* вѝче (Реб), — ѝутру *ѝри-зору* ђде (Бог), — играјка до *ѝри-зору* (Круш), — дѝгне се ђна на сѝт *ѝри-зору* (Лом), —

— *јри*-вору (Прњ), — па *џѣ* *нѣћ* до *јри*-вору (Ур), — кад *би* *јрид* *мрак* (Добр), — овако у овѣ *дѣ*бо, *јрид* *мрак* (Кал), — кад *би* *јрид*¹¹⁸ *пѣдну* (Круш).

γ) α) Од осталих случајева који би овамо спадали, именица *сѣ*-*кѣ*ра и прил. *'де*¹¹⁸ чују се скоро искључиво у облику са *е*:

— *Секѣром* па по *вити* (Круш), — Па *секѣром* *тѣ*кне се у *праг* (Круш), — са *секѣром* (Сиб), — Ја *ћѣ*пи' *секѣру* (Бог), — *Наћ*е и *ѣ*на *нѣ*ку *секѣру* (Сиб), — *секѣрче* (Добр, Мотр bis), — *секирѣнице* (Круш).

Замену *ѣ* > *и* потврђује само један пример у нашем материјалу:

— *натѣ*чѣ *сикѣру* на *руку* (Ур).

β) На другој страни чује се реч *миљѣвина* (- хмељ) само у том облику.

γ) По моме мишљењу, остали случајеви паралелне употребе *и* и *е* на месту *ѣ* не тичу се фонетске замене овога вокала¹¹⁹ него су они последица морфолошких поремећаја.

115. а) Неке напомене потребно је *даи*и и уз извештан број случајева у којих је познат једино изговор *е* на месту *ѣ*.

α) У материјалу налазимо примере са умекшаним консонантом испред таквог *е* (исп. подробније у т. 198—200):

— и *ми* смо *мѣ*ло *оскућѣвали* (Кав), — *ви*ше смо *оскућѣвали* (Над), — *ни*шта не *оскућѣвам* (Ба), — за *њи*' *нѣ*-д-*оскућѣву* (Бог), — *сажѣлѣва* (Круш).

Није јасно шта је ту по среди, али сам склон помислити да је у питању укрштање инфикса *-ева*-/*-ива*- (исп. *ноћевати* и сл).

β) У Дубр. постоји реч *заћевича*¹²⁰, која се никако друкчије не може објаснити него да је у том облику донесена са ијекавског терена (исп. глагол *задѣвати* се, који само тако гласи).

б) Срећемо у неких топонима са ијекавског терена замену ијекавских облика екавским:

— из *Бѣ*љине (Ур), — Далмѣциа према *Рѣ*кѣ (Рѣб), — од^т *Сѣ*нице (Над).

Реч *сѣи*ца иначе има само тај облик¹²¹.

¹¹⁸ Примере исп. у т. 176 v).

¹¹⁹ Исп. поглавље о супституцијама *е* > *и*.

¹²⁰ Исп., Вук, Рјечник: *задѣвица* (ист.) s. v., *задјевича* (јуж.) s. v., и поред ових и облик *заћевича* (у Ц. Г.), s. v. ИЦГ *заћевича*, Библија V, 35.

¹²¹ Исп. *Mag.*, *Gram.*, 70; *Rad* 196, 165; СДЗБ XVI, 235.

ВОКАЛИЗАЦИЈА СОНАНАТА

116. Резултати $\sigma > \upsilon$ чувају се исто тако добро као и у свим осталим штокавским говорима. Но у речи *Ускрс*, наведени облик је редак и необичан:

— Штã ће за *Ўскрс* спрѣмит (Леп).

Обичнији је и чешћи облик преузет из црквеног језика ($\sigma > \upsilon$):

— Јã сам дõшо тãчно на *Вãскрс* деветнаџесте гõдине (Бог),
— ðдма нџкако око *Васкџса* (Кав).

117. Стање у замени $-л > -о$ разликује се само у незнатним појединостима од онога у књижевном језику.

а) Највеће је одступање у томе што је елиминисан однос *-лац*: *-оца* у познате групе именица, на тај начин што је основински облик већине падежа усвојен и за облик *Ns* и *Gr*:

— Рãдйла у предузџћу као *варйоц* (Др), — стãлно му бйо *йраййоц* (Кав), — дõнели *кõц* из врзйне (Рат), — побй'о воцнй^ж *-кõц* (Рат), — дџвет *везйоца* (Дубр).

Поред горњих обичне су у Левчу још и именице: *гледйоц*, *йдоц*, *сйарйоц*, *ранйоц* и сл.

На другој страни имамо именица, обично са дугим слогом испред $-л^{122}$, у којих се глас *л* задржава у свим облицима: *ненаџлац* — *ненаџлаца*, *йулац-йулаца*, *убйлац-убйлаца*, али затим и: *йрџсдлац-йрџсдлаца* и *йдлац-йдлаца*, *ждлац-ждлаца*.

Сличан је случај и са неким топонимима: *Прейдлац* — *Прейдлаца* (*Прейдоца*), *Сокдлац* — *Сокдлаца* (на *Сокдлцу* — Кав), итд.

Ван горњих имамо још пример за придев *йойао* са изговором $-л$:

— мџд је *йдйал* (Сек).

б) Именица *йонедџлак* гласи у нашем говору *йонедџоник*:

— у *йонедџоник* (Кар), — од^г *йонедџоника* (Дуб).

в) Укинута је и алтернација $-ао$: $-ла$ код типа *дџйао*, *свџдао* ($>$ *дџйла*, *свџдло*).

НЕПОСТОЈАНО *a*

118. а) Од важнијих појава у овој области (сем оне у т. 117) треба поменути именицу *сан*, у којој је употреба непостојаног *a* спроведена кроз све облике:

¹²² Објашњење овој појави дао је проф. М. Стевановић у НЈ н. с. X, 1—9.

— а у лицу блéда испо-сáна (Кар), — нéмам сáна (Леп), — то ја у сáну (Мал), — онáко у сáну (Теч), — толмáчи сáнови (Дубр).

б) У неким ретким случајевима запажа се извесна колебаљивост у употреби овога гласа у неким глаг. префиксима, па поред потврда као што су следећи:

— да *изабéреш* (Мал), — не *изалáзи* нигде (Теч), — да *одабéреш* (Мал), — Бунар се *саравнáд* (Круш), — *саломíла* (Ба),

дакле са непостојаним *a*, у једном од примера на месту где у књижевном језику није обичан, — бележио сам и такве где се овај глас не употребљава у истих речи:

— *йзбрала* сам срéћу (Крч), — *избрáше* (Бог), — нíсте *слáзили* дбсад у Тéчиће (Теч), — *одбрá'мо* нéшто (Дубр).

Именица *рaж* не чује се никада у том облику него у облику без *-a*:

— ки *рженица* (Бе), — сáдйли *ржанйцу* (Дубр).

в) Придев *йшаман* гласи у Л. *йшмон* (и глагол *йо-йшмóней*):

— такó ёдно лице сýво, *йшмóно* (Над).

г) У свим случајевима који горе нису поменути наш се говор углавном слаже са књиж. језиком у погледу дистрибуције непостојаног вокала *a*.

СУПСТИТУЦИЈЕ ВОКАЛА

119. Доста често се у Левчу изговара један вокал на месту где се у књижевном језику налази неки други. Узроци оваквом стању су по свој прилици различите природе. Али ми ћемо прво извршити преглед материјала, а тек тада се потрудити да дамо коју напомену о могућним процесима што су до тога довели. Материјал групишемо према врстама вокала добијеним у резултату процеса. У оквиру таквих група разликују се подгрупе: (α) са примерима где се књижевни изговор никако не чује, него само са измењеним вокалом; (β) примери са факултативном супституцијом који имају одговарајуће дублете са „нормалним“ изговором; (γ) примери „нормалног“ изговора. Заједно су обрађене домаће и стране речи. Где је то било потребно, скретана је и посебна пажња на туђице.

1. Вокал *a*

120. а) *a* м. е:

(α) — *нáчáлник*¹²³ (Кар, Ур), — *нáчалник*, — *нáчалника* (Круш), — *нáчáлника* (Круш, Ур), — *нáчáлниче* (Круш), — *Јалисáвка* (Бог), — *јáмчиш* (Бог), — *јаройлáн* (Оп), — *йри'арáм* (Жуп);

¹²³ Мачва, СДЗБ XVI, 245.

(β) — *воданицу*¹²⁴ (Крч), — *ѿорад^{III}* плѣта (Бог), — *ѿора*-Дѣт-рине онѣ бакчѣ (Бог), — *ѿорад* рѣкѣ (Круш), — *ѿорад* (Прњ, Рат, Сиб, Теч bis), — *ѿиш^{III}вар* (Ур), — *шаш^{III}р* (Жуп), — *шаш^{III}ри* (Над); — *ржан^{III}цу* (Дубр);

(γ) — у *воденицу*, — код *воденице* (Круш), — *ѿоред* Брегѣлнице (Бог), — *ѿоред^{III}* прѣзѣра (Жуп), — *ѿоред* (Бог bis, Вук, Добр, Кав, Ком, Круш bis, Над bis, Пре, Прњ, Сек), — *шеш^{III}ри* (Бе); — *ржен^{III}ца* (Бе).

Поред тога, паралелан изговор имамо и код: *јалѣче*/*јелѣче*, *чам^{III}ѿра*/*чеш^{III}ѿра*, *сев^{III}ѿайсаи*/*сеш^{III}ѿайсаи* и сл.

121. б) а м. и:

(α) — *ѿарам^{III}да* (Дубр);

(β) — *наши* нѣма десет^{III}ну онде сас *май^{III}рлѣз* (Круш), — *май^{III}рлѣз* (Круш, Сиб), — *май^{III}рлѣза* (Сиб), — *май^{III}ролѣзи* (Сиб);

(γ) — *ми^{III}ролѣз* (в. ниже: о м. а);

познат ми је такође изговор *чан^{III}ѿа*/*чин^{III}ѿа*.

122. в) а м. о:

(α) — уби^{III}ли *а^{III}ѿа^{III}екѣра* (Ком), — *а^{III}ѿа^{III}екѣрски* (Добр), — *а^{III}ѿера^{III}ѿ^{III}ѿа* (Кал), — две *а^{III}ѿера^{III}ѿ^{III}ѿе* (Ци), — пода *а^{III}ѿера^{III}ѿ^{III}ѿом* (Круш), — *а^{III}ѿера^{III}ѿ^{III}ѿу* (Бог, Др, Ци), — како сам се овд *а^{III}ѿер^{III}исала* (Круш), — *а^{III}ѿер^{III}исан* (Реб), — *а^{III}ѿер^{III}исана* (Бог), — срце *а^{III}ѿер^{III}ише* (Теч), — *а^{III}ѿер^{III}ишеш* (Бог, Круш), — *јаргован¹²⁵* (Сек), — *мач^{III}ѿуга¹²⁶* (Кал), — *мач^{III}ѿужом* (Ци), — *мач^{III}ѿу* (Бог, Добр bis, Ком, Крч, Рат), — *мач^{III}ѿукче* (Рат), — *на^{III}ѿалебн* (Мал, Добр), — *мишалѣвка¹²⁷* (Дубр), — дѣжд'мо да *на^{III}ѿалебнѣ* (Добр), — *на^{III}ѿалебни* (Реб), — *ѿалѣѿе* (Прњ, Сек), — те смо-ѿ' тѣрѣли свѣ до *Плѣчкавице* (Вук);

(β) — *али^{III}ѿр* (Бе), — *ар^{III}ѿѿк* (Бе), — *ар^{III}ѿѿклук* (Мал), — *ар^{III}ѿѿклук* (Дубр), — *ба^{III}ѿанѣѿи* (Добр), — *ба^{III}ѿанѣѿи* (Сиб), — б^{III}ше *ба^{III}ѿанѣѿи^{III}ма* (Ур), — продѣ^{III}ѿу вѣсак и *васковѣрину* (Сек), — *кѣмайно* (Над, Сек, Ур), — *май^{III}ѿка¹²⁸* (Круш), — *май^{III}ѿком* (Круш), — — *май^{III}ѿку* (Кар), — *мошавѿло* (Круш, Ба), — три *ѿаниѿѣна* (Сек), — *ѿаниѿѣне* (Кав), — намѣстили *ѿаниѿѣни* (Сек, Круш), — преко нѣки' *ѿаниѿѣнски* мѣстова (Кал), — *ѿрѣфисар* (Бе), — *ѿрѣфисари* (Реб);

(γ) — *кѣмоѿно* леж^{III}имо (Кав), — *кѣмоѿно* (Сек), — *ор^{III}ѿѿк* (Бе), — *ѿрѣфисор* (Над).

¹²⁴ ДИЈС, СДЗБ I, 35.

¹²⁵ Мачва, СДЗБ XVI, 246.

¹²⁶ Исп. Црмн., СДЗБ VIII, 369. Б. Милетић мисли да је према рум. маѿса.

¹²⁷ Мачва, СДЗБ XVI, 246. Б. Николић мисли да је према Ас миша.

¹²⁸ ДИЈС, СДЗБ I, 33; Чум., ЗБФФП II, 117.

3. Истог је порекла и облик заменице *свѣшѣа*¹²³ (Кав), поред обичнијег *свѣшѣа*.

4. Однос *a* (<ѣ): *e*, као: *ѹчѣѣ* (Жуп), *ћѹшѣѣ* (Круш) и сл. објашњен је у морфологији.

5. Паралелност у облицима *шѣжан/шѣжен*, *ржан/ржен* могу се тумачити двојачко: паралелном употребом прид. наставака *-ен/-ан*, или заједно са *бршљен/бршљан* променом *a* > *e* иза палаталног консонанта¹²³.

125. б) *e* м. и:

(α) — за дѣњи вѣш јѣдан *лѣсѣж* (Мотр), — преврнемо *шѣрайѣ* (Кар), — *шѣгѣри* (Бог, Вук), — *шѣлѣшѣка* (Добр, Мал), — *шѣлѣшѣку* (Ур), — *шѣлѣшѣчаре* (Сек), — *шѣлѣшѣчари* (Над, Сек), — *шѣлѣшѣчки* (Над, Теч), — п'кг зѣву *регемѣнѣа* (Сиб);

(β) — *вѣлѣшѣке* (Ба), — *комѣсѣја*, — *комѣсѣје* (Рат bis), — узе *лѣгѣшѣмѣшѣу* (Над), — *лѣшѣурѣја*¹²⁴ (Дубр), — *лѣшѣца* (Круш), — *начѣнѣја* (Дуб), — *шѣчѣшѣли* (Мотр), — *рѣшѣкуем ја* (Прѣ), — *чѣнѣмѣсе* (Бог, Круш);

(γ) — *комѣсѣја* (Бог), — *комѣсѣја* (Круш, Прѣ), — *лѣгѣшѣмѣшѣу* (Лом bis), — *лѣшѣца* (Дубр), — вратимо се у *Лѣшѣцу* шланѣну (Кав), — *да начѣнѣмо* (Кав), — *мѣло* и *рѣшѣчѣне* (Добр), — *чѣшѣме* (Оп), — *чѣшѣ-ми-се* (Бог, Вук), — *чѣшѣмѣске* (Круш).

Ван снимљеног материјала имамо примере: *медѣшѣну*¹²⁵ и *сѣшѣнѣшѣну* *се*¹²⁶, као и обичан пример *вѣлѣшѣка*.

126. 1. Појава вок. *e* м. и у глагола *ноћевѣшѣ* мислим да је резултат ширења основинског наставка *-ѣа-*:

— *ноћевѣли* (Добр, Леп), — *ноћевѣло* (Добр), — *ноћевѣѣ* (Ба).

2. У RJA s. v. *lāni* (*lāni*) стоји: „Po istočnome govoru glasi *lāne*“. За Левач то не важи, јер тај прилог гласи увек *лѣни*, нпр.:

— *лѣни* нѣсу мѣрили (Бе), — *лѣни* и *шѣлѣни* (Дубр), — *лѣни* сам му тѣ рѣшѣо (Кав), — *ка-цѣте лѣни* долѣзили (Лоћ).

3. Стање у дистрибуцији *шѣре-* (*шѣрѣ-*) и *шѣри-* слично је као и у другим суседним говорима. Тако на једној страни имамо поред:

(γ) — *дѣвѣшѣка* што се *шѣридрѣшѣла* (Теч), — *да шѣрѣвѣдим* (Кав), — *шѣримѣле* нѣшто (Лом), — *Е' сте шѣримѣшѣли* (Рат), —

¹²³ Ту се свакако ради о различитим коренима: исп. Даничић, Корјени, 11.

¹²⁴ У прим. *шѣндѣр*, где имамо *e*, иако је *ц* код нас отврдно. Слично је и у речи *шѣмерѣка* и *шѣчанѣца/шѣчѣнѣца* (Дубр) (исп. за ову другу севернотим., СДЗБ II, 363). Исп. и СДЗБ I, 19.

¹²⁵ СДЗБ I, 40.

¹²⁶ ИХ, СДЗБ, XIV, 40.

¹²⁷ Мачва, СДЗБ XVI, 236.

йримирје (Кал), — да ме *йрийлдише* (Прњ), — ма̀ло *йрирасло* (Круш), — ја-й' *йрисрѣшо*' (Ци), — *йрийисак* (Ци), — да *йрийиснеи* (Дул), — да *йриййсну* (Леп), — у *йрисрѣй* (Кал), — дни га *йричекали* (Сек), — тако̀ ми се то *йричинило* (Прњ);

са префиксом *йри-*, — доста велики број примера где се уместо њега употребљава префикс *йре-*:

(β) — ко̀ца *йревайтѣнача* изишла (Бог), — со̀ и лу̀ка ми *йреви'али* (Рат), — што̀ то̀ ма̀ло дѐте пр̀во *йреводитише?* (уз гроб, Сла), — по̀се се ма̀ло *йредижше* (Крч), — али ова̀ га *йредоби* (Лом), — одма̀ се *йредружйли* (Кал), — ми се *йрејавимо* (Сек), — само *йредука* (Бог), — ја *йрелдише*' код њега 'а га превй'ем (Бог), — *йремѣ* да алтиљѣри'а приближала (Кав), — *йремѣше* нешто (Кал), — а дни *йремѣшйу* (Кал), — *йремѣйвао* (Мал), — *йремйрје* (Бог, Кав, Ком, Реб, Сек), — *йремйрје* (Сек, Кар), — ја *йренѣ* лѣту (—уз њих, Бог), — *йрейасо* (Сиб), — љзну Глийшину кобйлу па 'е *йрейну* (Мал), — *йресрѣйнемо* Немце (Прњ), — и *йресй'адоше*, ка̀же, на мйр (Кав), — *йрейѣрао* Кра̀ну покѣо̀знога уз мѣу гара̀бу (Мотр), — *йрейисак* (Добр), — *йреййска*' (аор., Ба), — *йреййско* (рпр., Кав), — *йреййскоше* (Над), — *йреййсла* (Добр), — *йреййсне* (Бе, Жуп), — *йреййску* (Бог), — *йревайтйи* (Кав), — ма̀ло *йречекали* (Кав), — Ту̀ не Тали'ани *йречекаше* (Кал).

На другој страни, пак, поред књижевног *йре-*, употребљава се и *йри-*:

(γ) — *йрележ'а* мо̀ цѐо̀ дан (Бог), — да *йренѣсе* (Крч), — да *йренѣсем* (Ком), — *йречйсити* за ѣдан дан свѣ (Крч);

(β) — *йридадоше* свѣ (Кал), — да се *йридам* (Сек), — *Придадо'мо-й'* мй тѣмо лѣпо Бугарима (Сек), — ако се *йридаш* њйма (Кал), — да ми се *йридаш* (Сек), — *йрйсиа* бо̀рба (Оп), — *йрйсиа*, нѐма њйгде пу̀шка (Оп), — непрекйдно йде, докле ма̀ло *йрйсиа* (Круш) — по̀сле тѐк *йрйсийала* про̀дња (Прњ), — *йрйсийане* лу̀па̀ње (Прњ).

По степену поремеѣности распореда ове две морфеме говор Левча је ближи онима на северозападу, у зони шумадијско-војвођанског дијалекта¹³⁷ него онима на југу¹³⁸.

4. Потпуно је паралелна употреба — са *e* (< *ѣ*) и *и*, — у имперфективних облика сложених од глаголске основе *йек-* и префикса *од-* и *из-*:

¹³⁷ Исп., нпр.: Мачва, СДЗб XVI, 235; Срем, СДЗб XIV, 312—313; сев. Бан., ГЗС VII, 60.

¹³⁸ Исп. Сјен., СДЗб XVI, 47; Бак., СДЗб XI, 48—49. Исп. тако̀е и Рес., СДЗб XVII, 261; Жупа, АнФФ VI, 296, Исп. и П. Ивић, Die serbokr. Dialekte, 172.

(β) — *дно исїѣче* дѡл (Мотр), — *стомѡк ју оїѣче* (Крш);

(:): — *оїїѣцало* док мѡгло (Дубр), — *оїїѣче* (Кар).

То исто имамо и у глагола сложених са осн. *-їлеїї-/-їлїї-*: *уїлѣѣ/уїлїїѣ* и сл.

Наводимо још два случаја паралелне употребе:

(:): — и тѡ се *Илїїа секира*, — шта се *секираи* (Сла), — *секирднїи* (Дубр), — *Секирич* (Дубр), — *Секирича* (Бог, Мал), — *Секиричанин* (Бог);

(β) — *ништа се ти не секираѣ* (Ком), — *їсекираѡ се* (Дубр), — до *Секирича* (Жуп).

5. Поремећаји у дистрибуцији *-и/-е-* (<*-b-*) у неким глаголским основама, нпр.:

(β) — *довѣїїело* (Леп), — *загўстїїло* нешто, *загўсїїѣло* (Рат), — *засвѣїїлѡ* (Прњ), — *мислѡ* (Бе), — *Нїсам-мислѡ* (Над), — *одоцнѡ* сам (Рат), — *оѡбрѡ* (Сиб), —

где се запажа ширење другог основинског наставка на рачун првога, — имају за узрок морфолошке поремећаје.

127. в) е м. о.:

1. (β) — *брдвїїио* (Дубр), — *кишевїїио* (Круш);

(:): — *брдвїїио* (Кар, Ци) — *кишовїїиа* гѡдина (Лоћ).

2. И неки глаголски облици сложени са префиксом *їро-* могу се чути и са префиксом *їре-*¹³⁹:

(β) — да смо *їревѣрили* вѡше їсказе (Мал), — *їрѣзва* (Сиб bis), — тў не *їрѣзвали* (Добр), — *їрѣзвїїше* (Рат), — док се *їрѣзвѣ* (Бог), — *їрѣзвѣу* нѡс (Крч), — и ка-се задруга *їрѣневѣри* (Крч), — ѡдма' м' ѡн *їрѣцени* (Добр);

(:): — ѡни *їроверѡвѡли* (Мал), — *їроверили* (Бог), — по *їрѡзївнику* (Бог), — *їроцѣнїио* ме (Добр).

3. Речце *ѣво*, *ѣно*, *ѣио* у Левчу имају чешће облик са крајњим *-е* него са *-о*. Објашњење ове појаве дато је у морфологији. Овде наводимо нешто примера:

(:): — *ѣво* ти чѡша (Добр), — *ѣво* їма већћ гѡдина дѡнѡ (Кар); — *ѣно* ти зѡкон па читѡѣ (Мал), — *ѣно*, вїдиш днї што

¹³⁹ Сличне примере налази проф. М. Стевановић у Метохији, ГЗС VI, 60—61. Исп. такође, Жупа, АнФФ VI, 296.

ви́се на бандере? (Леп); — *ѣшо* е Србѣја (Сек), — *ѣшо* ти-и' дѣдше (Вук);

(β) — *евѣ* га кѹче (Жуп), — *евѣ* ти два јагњета (Мотр); — *енѣ* га Мјала (Добр), — *Енѣ-и'* реко', врати́ли се (Добр); — *Он еиѣ* ти га ђуд (Кав), — *еиѣ* ти је негда жена (Мал), — *еиѣ* ти је тетка (Сла), — *'Тѣ* ти га ѣдан чѣчица (Сиб);

— *ѣве* га и трѣћи (Ци), — *ѣне-и'* (Круш), — *ѣиѣ* ти га наредник (Бог), — *ѣиѣ* ти, каже, не да се (Кар).

128. γ) *е м. у:*

(β) — *чѣшѹрица* (Дубр);

(γ) — *чѹшѹрице* свѣ стѣре (Сиб).

3. Вокал и

129. а) *и м. а*

— Своди се на алтернацију основа *мик-/мак*¹⁴⁰:

(β) — *ѣа'* д-омѣкнем (Мотр), — умѣл се не *омѣко'* (Добр), — *ѡмиче* се (Дубр);

(γ) — *'ц-омѣкнеш* (Дул), — кад би се *омѣко* (Крч).

130. б) *и м. е:*

(α) — *иѣѡфисари* (Реб), — *иѣѡфисар* (Бе), — *иѣѡфисор* (Над);

(β) — *иѣѡмейар*¹⁴¹ (Бог, Кав), — *иѣѡмейри* (Реб), — *измиѣу* на́с (Реб), — на *искѹриѣу* (Бог), — *исѣлодѣрѣла* (Оп), — *исѣлодѣрѣле* (Добр, Оп), — *исѣлодѣрѣше* (Добр), — *исѣлодѣрѣћи* мѣтри (Над), — *исѣлодѣру* (Сек), — *киѣѣла* (Сла), — препѣсао *киѣѣлу* (Сиб), — *мѣћи'а*, — *мѣћи'у* (Круш), — *Меѣуричанин* (Жуп), — *миѣуиѣм* (Жуп), — *миѣуиѣм* (Теч), — *иѣиѣкулѣнѣка* е то ра́дња бѣла (Бе), — са *иѣиѣлиѣѣра* (Бог), — сѣѡ позади на *иѣиѣриѣиѣр* (Бог);

(γ) — *ѣзо гѣѡмейѣра* (Прѣ), — *измеѣу* Добросѣлице и Силѣвице (Дул), — рѡѣн *измеѣу* ва́с (Дул), — распорѣди *меѣу* тѡпова (Кав), — *меѣу* онѣ ра́кле (Ком), — *иѣѣдиѣиѣр* (Сла).

Ван снимљеног материјала имамо примере из Дубр.: *иѣлиѣнак*¹⁴², *сѣлин*, *иѣкѣлѣниѣца/иѣкѣлѣниѣца*, *иѣдиѣиѣ*.

131. На овоме месту морамо нешто рећи о имену познатог левачког манастира, кога сви називају: *Каленић*, — мада једини извор из кога се може сазнати о томе имену — RJA — препоручује назив

¹⁴⁰ Сјен., СДЗб XVI, 47.

¹⁴¹ Исп. III, СДЗб XIV, 40.

¹⁴² Исп. у севернотим., СДЗб II, 363.

Калинић, s. v., и за село крај њега — Калинићски Прѣвор, s. v. Наш материјал садржи следеће примере:

- (γ) — *Калѣниће*, — *Калѣнић*, — *Калѣниче* шланѣне (Леп);
 (β) — у *Калѣниће* (Дубр), — *Калѣниће* (Кав, Кар bis), —
 — у заточење у манастир *Калѣниће*, — затчени у *Калѣнићу*
 (Мал), — *Калѣнички* Прѣвор (Дубр, Дул).

Мислим да ће странац од обавештенијих људи чути чешиће онај први облик, мада је у правој народној употреби једино овај други. Томе је највероватније допринела дезинформација коју је М. Б. Милићевић учинио својом књигом о манастиру¹⁴³, давши му, највероватније по наговору тамошњих калуђера — старо име Каленић. Он говори чак директну неистину кад каже да „сви ранији записи то име пишу: Калѣнић, Калинички, а данас манастирска браћа и околни сељаци говоре: Каленић, Каленићки, по левачком говору“¹⁴⁴. Томе се треба чудити кад узмемо у обзир да је тридесет година раније (1867)¹⁴⁵ и сам писао Калинић, дакле свакако мислио да се тако и говори „данас“, а на том месту управо наводи пример из старих споменика: манастир Каленић¹⁴⁶. Срећом се РЈА служи управо овим, а не оним другим извором. Тако се удружује тежња калуђера да сачувају старо име и обичног човека, који мисли да је „правилније“ онако како он не говори. Свему томе доприноси чиновништво, у чијим се редовима одувек осећа тежња да се држе изнад обичних људи.

132. Разни редуccionи процеси (т. 217) учинили су да се прилог *заједно* у нашем говору данас изговара углавном као у следећим примерима:

- *зајно* смо били у шкѣлу (Бог), — *нијкако зајно* (Бог), —
 д-јмо *зајно* там (Добр), — сви *зајно* (Дул), — сви смо *зајно*
 били (Кал), — спавале *зајно* (Мал), — *зајно* (Круш, Рат, Сек),
 — *зајнички* (Дул).

Именица *Зајечар* изговара се двојачко: као у књижевном језику, само са губљењем -j- —

- (γ) — отишо у *Зајечар* (Вук), — пошли ми за *Зајечар* (Добр),
 — ја сам био у *Зајечер* у кадру (Кав), — отидем у *Зајечар* (Сек),
 — у *Зајечару* у армију (Реб), —

или са редукаваним изговором, као у примерима:

- (β) — стотина ђста у *Зајчару* (Добр), — појемо за *Зајчар*
 (Добр), — отидемо у *Зајчар* (Кав), — стојамо два дана у *Зајчар*,
 — и јоданде отидемо за *Зајчар* (Кар).

¹⁴³ М. Б. М., Манастир Каленић, Посебна издања СКА 8, Београд 1897.

¹⁴⁴ Стр. 9, напомена.

¹⁴⁵ Гл. СУД 21, стр. 45.

¹⁴⁶ Из Тронушког летописа. И из XVIII в. имамо пример „Kalenicka Reka“ (в. Увод).

Можда је то у вези са основном именицом *зец*, која се такође двојачко изговара:

- *вучѐ* ме ки онѐ *зѐца* да погине (Рат);
- *Зѐрци* бѐгу, а *кѹчићи* за њима (Кар), — На Морѐву бѐјо лѐд, *зѐрци* прѐшли (Кар).

133. 1. Морфолошки је условљена појава *и* место *е* као основног наставка неких глагола, нпр.:

- *надлѹћу* се (Ци), — *срѹћу* се (Ци), — да сам *иѹрѹсноу* у зѐмљу (Бог.).

А. Пецо и Б. Милановић налазе сличне примере и у Ресави¹⁴⁷.

2. Познато је да је генерализацијом наставака меких основа у новоштокавским говорима углавном елиминисан наставак *-е* (*-ѵ*) у *Ds-Ls* именица типа *жена*. У нашем говору тај процес није до краја извршен, тако да ту ограничење употребе *-е* не важи у потпуности. Примери се наводе у т. 341—343.

3. Од глаголских облика имамо у имп. глагола *разумѹи* увек, и у през. глаг. *јахаѹи* понекад наставак *-и* место *-еј* упрвом, (т. 525), и место *-е* у другом случају:

- *разѹми* ти мѐне (Крч), — *јѹи* еднѐг белчића (Кав).

4. И неки прилози чују се паралелно са *-и* и *-е*, као у примерима:

- (β) — *риља дѹи*ки, — *иѹи*ки правац-за Бѐград (Сек), — одѹтле *иѹи*ки до Пѐраћина (Сек);
- (γ) *дѹи*ке гађу (Кав), — *иѹи*ке (Оп, Сек).

134. *в*) и м. *о*:

- 1. (β) — *јѹким* ђпет отишли за Скрѹпле (Сек), — *орѹдинѹнс* (Реб), — *чикулѹда*, — *чикулѹду* (Сиб);
- (γ) — *чоколѹда*, — *чоклѹдѐ* (Добр), — *чоколѹду* (Кал).

2. Сложена именичка заменица *неко/неки* има и у нас двојачке облике, али је атрибутивна форма нешто потисла ону другу из употребе, па се према: *нѐки чѵвек* чује и — ако *нѐки* дѵђе, у истом неодређеном значењу (неодређен је и род, док је у књижевном обавезна њена употреба само кад је јасно да се ради о мушком роду).

Даље, наш говор познаје форму са *-и* и у заменице *нико*:¹⁴⁸

- није имаѵ *ни*ки (Бог), — *ни*ки није ми прѹтио (Добр).

¹⁴⁷ СДЗБ XVII, 262—263.

¹⁴⁸ Исп. АнФФ II, 188, где се овај облик погрешно тумачи као *неки*.

3. Заменица *сваки* познаје само овај облик и у самосталној служби:

сваки е сљзу пљштио (Др), — *сваки* у свљм правцу (Леп).

За нас је овде важно једино потискивање фонеме *о* из употребе, очигледно изазвано друкчијом репартицијом семантичких варијанти (Подробније о томе в. у т. 425).

135. г) и м. у

1. Поред облика *дуб-* може овај корен имати и облик *диб-*¹⁴⁹:

(β) — Није искљпано *дибље* (Сла), — није тљ љ *дибин* млдго (Бе);

(γ) — *онаљ* бунљр *дубљк* (Дул), — овољико *дубљк* (Кал), — глиб је бљо до колљни *дубљк* (Прњ), — *дубљка* (Прњ, Сиб), — кљпамо ми *дубље* (Жуп), — *дубљко* (Мал), — да *љодљбим* (Жуп).

2. Из инфинитивне основе глагола *биљи* продира *и* у његове презентске облике, те тамо имамо паралелну употребу форми са *-и/-љ-*:

(β) — штљ и' да *биље* (Бог), — да ви *биље* тљпла нљга (Вук), — *биље* (Ци), — *биљне* (Бе, Добр, Кар), — да *биљемо* приљатељи (Кав), — *биљеш* (Над);

(γ) — Тљ ће *бљде* (Добр), — *бљде* (Жуп, Ком), — ако *бљде* дљшло до тљга (Мал), — *бљдеље* (Бог), — да *бљдеш* (Бог, Крч), — здрав *бљди* (Бог), — *бљдне* (Кал, Крч).

4. Вокал о

136. а) о м. а:

1. (α) — Лаже да е љмрао *бојљги* (Ба), — *бајљги* (Кав, Лом, Оп), — ми *бојљгим* зљвемо се (Жуп), — *бојљгим* (Ком, Круш, Лом, Оп), — *вилорљље* (Дубр), — *восљиљанљљи* (Бог), — *жандомљриља* (Кал), — *жандомљриски* нљрљдник (Ком), — *концелљриља* (Оп), — *концелљриљу* (Добр), — *концолљриља* (Кар), — *концулљриљу* (Кав, Кар, Над, Сиб bis), — *Нљсљос* (Ком), — *љоложљдник*¹⁵⁰ (Дубр), — *миљрољљљи*¹⁵¹ (Кав, Оп, Сек), — *миљрољљље* (Добр), — *миљрољљљи* (Вук, Дул, Сек), — у *миљрољљље* чљте (Бог), — *миљрољљље* оделљље (Добр), — *љушкомиљрољљљљ* (Кав), — *Сљбошиљ* (Реб), — *шиљрељи* (Ба, Круш, Прњ) — *фирљљље* (Теч);

(β) — *долљко*¹⁵² (Кав, Крч, Мотр, Сек), — *долљко* (Сек), — *зљљворљч* (Над), — *зљљворљче* (Кав), — *осљљл* (Ба, Рат), — *обомљре* љљову

¹⁴⁹ Према мишљењу А. Белића овде имамо *д* > ли, ДИЈС, СДЗ6 I, 122.

¹⁵⁰ Мачва, СДЗ6 XVI, 246.

¹⁵¹ О. с., I. с.

¹⁵² По мишљењу А. Пеца овде се ради о аналогји према дљље, СДЗ6 XIV, 35. Исп. Мачва, СДЗ6 XVI, 246; Пива, ЈФ XVII, 11.

(Рат), — *осијдлче* (Сла), — насрѣд *осијала* (Теч) — *оисолуѣино* (Ур), — *ѣорцѣлу* (Мал), — *ѣослужѣвник* (Сла), — *од^г ѣослужѣвника* (Круш), — *ѣослужѣвници* (Теч), — *сѣлош*¹⁵³ (Ба, Бог, Кав, Круш, Рат), — до мѣга *сѣлоша* (Кав), — *сѣвѣш* учинѣли (Кар), — *сѣвѣс* (Дубр), — *ѣдан ѣкѣшор* (Реб), — *сѣдам-ѣсам ѣкѣшори* (Мал);

(γ) — *асијал* (Ком, Рат, Сла), — до *асијала* (Рат), — *асијдлче* (Кар, Рат bis), — *асијдлчѣша* (Ци), — *далѣко* (Добр, Крч), — *далѣко* (Жуп), — *далѣко* (Ком, Сек), — *зайварач* (Мал), — *обамѣрили* (Дубр), — *обамѣре* (Прњ), — *ѣарцѣле* (Бог, Теч), — *салѣши* (Дубр).

2. И ту имамо неке прилоге са двојаким крајњим вокалом :

(α) — А *ѣксѣро* сам му дѣла дѣсет ѣљада (Крч), — Онѣ *ѣксѣро* ѣни изѣвѣдили (Круш), — *ѣксѣро* (Над);

(β) — *Јѣдво* с-утовѣри'мо (Бог), — *Јѣдво* сам отѣшо (Бог), — *јѣдво* (Кал, Кар, Леп), — *Кѣмо* вѣлика грѣпа (Кал), — *кѣмо* (Крч), — *ѣдмо'*, *кѣже*, да дѣеш (Бог), — *ѣдмо'* (Кал, Кар bis, Мал);

(γ) — *јѣдва* жѣви опрѣвише (Жуп), — *јѣдва* се изѣвѣд'мо (Кал), — *јѣдва* угѣсѣ'мо (Круш), — *јѣдва* (Пре), — *јѣдва* (Сек), — *кѣма* (Ком bis, Бе, Жуп bis, Кав bis, Над, Круш, Оп, Ци), — *кома* (Бог).

Примери за *ѣдма'* наводе се у поглављу о губљењу *х*. Сем прилога *ѣксѣро*, који се у том облику чује на читавом подручју, у осталих се облици са *-о* јављају најчешће у III зони, а они са *-а* управо овде најређе.

137. б) о м. е

1. (α) — *ловорѣр* (Сек), — *ловорѣри* (Круш), — *ловѣр* (Рат, Реб, Сиб);

(β) — *бѣдовѣн* дугачак^г до землѣ (Сла), — *концѣларија* (Кар);

(γ) — *концѣларија* (Добр, Оп), — *бѣдовѣн* (Ба, Сла).

Ван снимака имамо *рѣцоѣис/рѣцеѣис* (Дубр).

У 1s аор. глагола видети јавља се некада *-о-* уместо *-е-* :

(β) — Јѣ *вѣдо'* да тѣ пѣкисе (Над).

2. Понекад се у Л. ремети алтернација *-о-/-е-* која одговара односу тврди/меки консонант, па се на месту где је у књиж. сачувано *-е-* у нас јављају примери са *-о-* :

¹⁵³ Мислим да је ово утицај мађарског изговора. А. Белић сматра да је у речи *салони* на изговор утицала близина л, СДЗБ I, 28.

(β) — за свѡ време (Дул), — познāvаѡ свѡ ору́жје (Над), — *и́рећојѡзѡвац* (Круш), — *и́рећојѡзѡвци* (Леп, Прњ, Сек), — *ца́рoвала* (Над),

затим: *крњо/крње, рићо/риће, чўљо-чўљдга/чўљѡга* и сл. (т. 390. а)¹⁵⁴.

138. в) о. м. у:

1. — (α) — *кoндўре* (Над), — *кoйїне* (Круш bis, Пре), — *кoйїње* (Бе), — *ўзели йоломѡїњци* (Прњ), — *йоломѡїсио* (Крч), — *расїолмѡчи* (Теч), — *шолмѡча* (Теч, До);

(β) — *'болѡниша* (Кал), — *кѡдбѡцама* (Кав), — *кoбўра* између нѡс (Теч), — *дѡће ми нѡдм* (Саб), — *на пѡда ми нѡдм*¹⁵⁵ (Над), — *да-и' oкoйїра* (Бог), — *да се oкoйїраў* (Бог), — *дoвѡти' онў кѡфу* *па се ѡми'* (Мотр), — *да с' oмї'еш* (Дубр), — *у Ромўни*¹⁵⁶ (Ба), — *за Ромўни'у* (Ба), — *преко ромўнске* *границе* (Теч), — *са Ромўнком* (Круш), — *на ромўнску* *границу* (Теч), — *сїгорно* (Бе, Бог, Добр bis, Кав, Кал, Крч, Мал, Ур), — *форўне* (Вук), — *и форўну* (Кар);

(γ) — *тѡшка кѡўбица* (Дул), — *кубўрим* (Дубр), — *да њѡгѡв кубўр бѡци* (Над), — *стїгли у Ромўни'у* (Кал), — *нѡ знам сїгурно* (Бе), — *па је умї'ем* (Ци).

Ван снимљеног материјала: *комбўр* (Дубр).

2. Придев према именици *ован* гласи *овнўрски*, а према им. *во* могуће је и друкчије:

— *у волўска* *кѡла* (Ба);

— *дѡшли са волѡвска* *кѡла* (Кав), — *за нїкака* *кѡла мањ сѡмо за волѡвска* (Ба).

3. Прилог близу у Левчу се јавља само у облику са крајњим *-о*:

(α) — *близо* *цркве* (Бог), — *близо* *Краљѡва* (Вук), — *близо* *Пѡраћина* (Добр), — *близо* (Добр, Кав, Кал, Кар, Ком, Мал, Над, Оп, Сек, Сиб, Теч), — *близд* *ми* (Реб), — *близд* *ће* *Врѡња* (Оп).

5. Вокал у

139. а) у м. е:

(α) — *суїурѡн* (Кал).

¹⁵⁴ О судбини алтернација *-ом/-ем* у Із им. м. и ср. р., *-е/-у* у Vs им. м. р. — в. поглавља о морфологији тих им.

¹⁵⁵ ЈФ XVII, 19.

¹⁵⁶ Исп. ДИЈС, СДЗБ I, 26.

140. б) у м. о:

1. — (α) — дошо му *кѹфѣр* (Теч), — кљѹч од онѹга *кѹфѣра* (Ур); — *мунѹк* (Мотр), — *иш'унѣри* (в. т. 125);

(β) — *Рѹта милициунѣр* (Сла), — *ѹдувуд* (Кав, Ком, Оп, Сиб), — *ѹдувуд* (Теч), — *ѹдунуд* (Кар), — *иосидѣиену*, *полако* (Добр), — *иосидѣиену* сам обневѣјѹѹ (Кал), — *иензи'унѣри* (Крч), — *ио'луѣри'вредник* (Жуп), — *ио'луѣри'вредника* (Жуп), — ка *ио'луѣри'вредне* шкѹле (Сиб), — у шкѹлу овѹ *ио'луѣри'вредну* (Кав), — *ио'луѣри'вреду* (Крч, Мал), — *ћуи'или* пѹшке, — *ћуи'ио* (Кав), — да ми *увѣри* ѹбјаву (Кав), — под^т *снегу узноили се*¹⁵⁷ (Кав) — да ти *усидри* (—оспори, Бог), — *чикулѹда* (в. т. 134);

(γ) — код *магационѣра* (Ком), — *ѹдовуд* (Бог, Добр, Круш, Мал, Мотр), — *одовѹд* (Бе, Мал), — *оддунуд* (Круш), — шкѹлу *ио'лоѣри'вредну* (Сиб), — *ћѹи* (Ком).

Ван снимљених имамо још и следеће примере: *Пољубрани'ја* (Бог), — *иуи'у'љак*, *слѹдуле*, *иуи'руба*, *'армунѣка*, *убѹем се*, *убѹчѣм се* и сл.

2. Енклитички облик Д л. зам. за 3sf гласи само *ју*. Објашњење овог облика дао је проф. М. Стевановић¹⁵⁸. У питању је сужавање артикулације *о* у вези с *ј*. Наводим нешто примера:

(α) — па *ју* ништа ни'је (Ба), — шта *ју* е те се дѣре? (Добр), — показѹем *ју* (Кал), — *Тѹ ју* змѹје по истине каже (Кар), — па *ју* растѹрише бѹсамаци (Круш), — и ма'јка *ју* ни'је дѹла ма'шину (Лом), — шта би *ју* ра'ди'о? (Мотр), — па *ју* родѣтели одѹбре (Оп, — ѹзели *ју* сѣра (Рат), — овѹко *ју* се ви'де рѣбра (Ур).

141. На примеру заменице *ко(ју)* може се лепо показати утицај гласа *ј* на промену вокала *о* > *у*. Ту се чују две могућности паралелно.

1. За облик са вокалом *-о-* имам 26. издвојених примера, а од тога су броја 12 без крајњег *-ј*, 10 са њиме; а остала 4 су неутрална:

— *Кѹ* те пѣта (Бог), — *Кѹ* знѹ на колко мѣста, — *Отѣшо* нѣгде, *кѹ* знѹ 'дѣ (Вук), — *Кѹ* пѣје, умрѣе, *кѹ* не пѣје прѣ ѣе (Добр), — нѣсам ја, *кѹ* знѹ кѹ е (Крч), — *Кѹ* да вѹчѣ сад^т кѹмен! (Круш), — *кѹ* знѹ шта е (Над), — *кѹ* знѹ шта е во'јска нѹнела несрѣћу (Над), — дѣтѣ му и *кѹ* га дѹнесе! (Рат), — *Кѹ* да се одмѹра! (Сиб), — пѹре нѹби у ѹп, и *кѹ* те пѣта (Ур);

— *Кѹ* да пѹе за њѣга? (Бог), — *кѹ* ти рођенши тѣ мѹло бѹљи дѹр (Сла), — *Тѹ* би бѣло дѹбро за нѣкога нѹшега рѹ'ѹка *кѹ* би 'е ѹзо (Ба), — *Кѹ* ра'ди, и бѹг^к помѹже, — *кѹ* по

¹⁵⁷ Ист. Трст., СДЗБ XVII, 50.

¹⁵⁸ ГЗС VI, 65.

тебе чува стадо, — нема вишњу *коџ* да бѣре (Ба), — позвали свѣ овѣ *коџ* су били (Над), — *Кџ* у кулѣ тамо те се љуби (Кар), — *Кџи* зна шта ће бит (Мал), — *Кџ* ће да чува то тамбна? (Ком);

— *Кџ* е знаџ за Француску (Добр), — *Кџ* е бѣо у алтиљѣри? — повату *кџ* е бѣо у љсташа (Над), — посваде се . . . , *кџ* е љзо Јѣдрене, да ли сѣпска воџска (Рат).

2. За форму са -у- имамо укупно 125 издвојених примера, од којих су 95 са крајњим -ј, 30 испред речи која почиње вокалом *e* (где се, дакле, не може знати да ли је ту било -ј), а за облик без крајњег -ј нема примера:

— *Кџ* да копа (Ба), — *кџ* би се наџаџ (Бе), — 'де гџѣ *кџ* копа бунџр (Бог), — *кџ* 'џѣ (Дул), — узѣма *кџ* шта 'џѣ (Вук), — Мѣ ти лѣпо прско'мо 'де *кџ* (Кал), — *кџ* 'џѣ, дџбровољно, — *кџ* нѣѣ, дно се мџра (Реб), — овиџир *кџ* нѣ до вѣџ жѣну (Реб), — сѣмо се чџди *кџ* гџѣ доѣ (Сла), — сѣшџу с коџѣ *кџ* су мѣло поџѣли (Теч), — *кџ* су пѣмѣтни били (Ур);

— *кџ* е удробѣо (Добр), — глѣам *кџ* е тѣжи (Жуп), — *кџ* е на мѣка (Круш), — нѣсам знаѣла *кџ* е (Сла), — *кџ* е слѣпши, џста (Оп).

Оваква структура примера показује јасно да је промена у ствари извршена у вези са -ј.

*

142. У напоменама о појединим случајевима већ је углавном указано на узроке и процесе који доводе до замене вокала. Ево их на једном месту:

1. узроци фонетске природе —

а) ширење артикулације у неакцентованом слогу ($o > a$);

б) сужавање артикулације у суседству са неким консонантима;

2. узроци морфолошке природе, о овим поремећајима (нарочито код глаголских основа и декл. форми) биће више речи у одељку о морфологији;

3. прилагођавање туђих речи сопственом фонетском систему (*осѣал* — *асѣал*), или народно етимологисање.

Мислим да су промене типа 1. а) и 1. б) потпомогнуте са стране¹⁶⁹.

УПРОШТАВАЊЕ ВОКАЛСКИХ ГРУПА

143. Већ смо видели (т. 55—62) да у вокалским групама долази каткада до извесних асимилационих појава. Могућност за такве појаве лежи у одсуству артикулационе границе међу вокалима, тј. у „избегавању, или укидању хијата“, како се то обично каже. До краја дове-

¹⁶⁹ У ДИЈС: „тенденција је свугде да се неакцентовани вокали изговарају шире и отвореније него акцентовани“, СДЗБ I, 32.

ден, процес асимилације има за резултат потпуно изједначавање артикулације у правцу једног од вокала, па имамо случајеве регресивне, — најчешће, а и прогресивне асимилације (много ређе). Пошто је архифонема идентична са једним вокалом у групи, за други се може рећи да је ишчезао, па ове појаве немају карактер правих супституција.

1. РЕГРЕСИВНА АСИМИЛАЦИЈА

144. а) Промена *ao > o* — врши се најчешће ако је у питању финална секвенца *-ao*.

Са извршеном променом у рпр. глагола издвојили смо укупно 255 примера у узорку. Промена је извршена само у неакцентованим секвенцама *-ao*, али не ни ту увек, јер имамо 113 примера са неизвршеном променом. Али већ на првом кораку у даљој класификацији показало се следеће:

Гл. врста	Са извршеном променом	Са неизвршеном променом
- <i>o</i> -ти : - <i>e</i> -м	230	0
(- <i>o</i> -/- <i>ny</i> -)-ти : - <i>ne</i> -м	5	0
- <i>a</i> -ти : - <i>a</i> -м-	20	113
Свега	255	113

Примере за облике I врсте није потребно наводити јер се свуда у раду срећу, а осталих ево:

— III врста —

— *mъзо* се (Крч), — *замъзо* се (Над, Круш), — *намъзо* (Мал, Добр);

— глаголи са односом *-аӣи* : *-ам* (поређани према последњем конс. основе) —

— *ѝрозѝбо* (Ци), — *ѝрѝбо* (Бог, Мал, Мотр), — *мѝлово* (Сек), — *ѝсѝслово* (Над bis), — *ѝѝво* (Бог), — *учѝсѝво* (Ци), — *гледо* (Црњ), — *ѝрддо* (Добр), — *ѝдо* (Кав), — *зѝкло* (Над bis), — *сѝѝѝво* (Бе), — *доѝѝро* (Кал), — *ти си се ѝкоѝо* (Над), — *штѝ се жигѝсо* (Мал), — *како сам се оѝерѝсо* (Добр), — *ѝокиѝо* (Крч).

Склоност промени показује, дакле, претежно секвенца *-ao < ѝа* а секв. *-ao < -ал* много је постојанија¹⁶⁰.

¹⁶⁰ Та појава је и иначе врло честа у дијалектима ове зоне: Рес., СДЗб XVII 256; Трст., СДЗб XVII, 43; Жупа, Ан-ФФ II, 294—295; сев. Банат, ГЗС VI, 18; Чум.,

Промена $-o < -ao < њ$ врши се и у именице *јосао* увек: имамо 19 примера и у свима је извршена елиминација $-ao^{161}$; као што показују следећи од њих:

— час *јдсо* то (Бог), — нећу да се укључим у *јдсо* (Др), — један се *јдсо* решава (Дул), — кћларски *јдсо* (Сил), — продужим свој *јдсо* (Мотр), — спрећим *јдсо* (Сиб), — гледам свој *јдсо* (Сек).

Промена $-ao- > -o-$ запажа се у следећим примерима¹⁶²:

— спреће они ђма' *сбнйце* (Добр), — *сбнак* (Дубр), — *сйрђба* батлйја¹⁶³ (Добр),

иначе група $-ao-$ остаје неизмењена:

— код *Осийђнице* (Др), — са *орђђницима* (Мал), — *јђђци* (Круш, Мал, Мотр), — *рђђник* (Бе, Бог), — *сђђбраћђци* (Теч), — *сђђбраћђци* (Леп), — *јђђца* (Пре).

145. а) Група *ау* такође је у финалној позицији непостојана ако није акцентована. Тако поред већ раније наведених примера са чувањем неакцентоване секвенце $-ау$ у 3р през., имамо и 243 издвојена примера са извршеном променом $-ау > -у$. Како се потврда не дају даље класификовати, а немогуће је све навести, узећемо, сасвим произвољно, оне који имају као последњи конс. основе *љ*, *н*, и *ћ*:

— на *јђвљу* се (Кав), — *јђвљу* (Реб), — *јосйђљу* (Леп), — *сасйђвљу* (Мотр), — *сасйђљу* (Над), — ђни се не *сасйђљу* (Сек), — *сйрђљу* (Ком, Сек), — не *зну* ђлице (Добр), — не *зну* 'дђ ће (Кав), — не *зну* (Леп bis, Прњ, Рат bis, Реб), — *врђћу* се (Ци), — *завђћу* (Бог), — *намђићу* (Круш), — *јлђћу* (Жуп), — *јђићу* (Кав, Ком), — ђни се не *сђћу* (Бе), — то се сђмо *укрйићу* потђци (Теч).

Више примера није потребно јер се и иначе у раду срећу. Појаву $-у$ м. $-ау$ налазимо код глагола *знайи* једино у негативној форми, јер позитивна гласи увек *знаду*.

ЗБФЛ IV—V, 15; Ибар, ЗБФФП II, 118; као и Мачва, СДЗБ XVI, 244—245; Сјен., СДЗБ XVI, 48. Исп. такође и П. Ивића, Die serbokroatischen Dialekte, 233. У Бак. остаје та секвенца у рпр најрадије неизмењена, СДЗБ XI, 85. У старијим говорима Црне Горе асимилација је обично извршена у супротном правцу, ИЦГ ЈФ XIII, 59; сем у Васојеваћима, где је као у Л.; СК-Љ, СДЗБ XV, 124—125.

¹⁶¹ Срем, 1. с.

¹⁶² Исп. Трст., СДЗБ XVII, 45; Банат, ГЗС VII, 18; Срем СДЗБ XIV, 322—323; Мачва, СДЗБ XVI, 243.

¹⁶³ Могуће је да се овде ради и о елизији јер ово је једини случај промене *ахо* > *ао* > *о*; и даље, акценат је кратак.

Ван финалне позиције врши се елиминисање групе *ay* само у следећа два примера:

— да *зусӣа̄ви* (Леп), — *зусӣа̄ви* (Ци), —

али кад је акцентована (у аор.) она такође остаје неизмењена и овде: он *з̄дусӣа̄ви* волђве (Лоћ).

146. Група *ae* остаје у нашем говору неизмењена¹⁶⁴:

— *осамна̄ѣсӣе* (Реб, Ком), — *ӣеӣна̄ѣс* (Кав, Добр, Бог), —
— *ӣеӣна̄ѣс*ӣи п̄ук (Кав), — *ӣеӣна̄ѣс*ӣог ма̄рта (Кав), — *седамна̄ѣс*
(Вук), — *ӣма с̄ина* у *ӣрӣна̄ѣс*ӣу, *чеӣр*на̄ѣс*ӣу* гђдину (Бе), —
— *шесна̄ѣс*ӣа (Теч).

147. б) Ликвидација секвенце *eo* врши се понекад како у финалној тако, спорадично, и у медијалној позицији.

Тако у радном придеву, поред наведених примера где се она чува, извршена је асимилација (*-ел >*) *-eo > -o*¹⁶⁵. Са извршеном променом издвојили смо укупно 88 примера. Интересантно је да су сем следећег:

— *з̄ӣо* врата (Рат), —

сви остали груписани око четири корена, и то: *вид-* (24), *узе-* (ѡ-, — 29), *нес-* (26) и *ӣоче-* (-чѡ-, — 8). Ево неких:

— и с̄ам *в̄идо* да н̄ема (Дул), — *в̄идо* сам (Кав), — нӣједно̄га н̄исам *в̄идо* (Ком), — у Беђгра-ца̄м *в̄идо* (Сек), — *в̄идо* се из Белош̄евца (Жуп), — *обнев̄идо* сам коц-ода̄вно (Кал), — *бӣо обнев̄идо* (Теч); — обойце̄ма ђма' *ѹзо* з̄емљу (Жуп), — *ѹзо* ђдан тђчак (Круш), — *ѹзо* к̄ило ракӣје (Пре), — а он *ѹзо* ч̄ин (Теч), — *ђдно* на л̄ѣга, — *ђдно* н̄еке бр̄еске (Круш), — *ђдно* (Теч), — *ја* сам њ̄ѣга на крке *ӣзно* (Ком), — нђћу сам га *ӣзно* (Реб), — *ђдно* (Добр), — *ја* му *ӣдно* (Добр), — и *ӣдно* сам фла̄шу (Мотр), — н̄ис' *ӣдно* в̄атру (Сек); — *ӣђчо* на њ̄ѣга (Бе), — *ӣђчо* по л̄ѣцка (Др), — *ӣђчо* да пр̄ѣти (Мал).

Финална група *-eo* елиминисана је још и у следећим нашим примерима:

— *ӣђӣо*, бр̄е, т̄урали у гранате (Ур), — ки гђд онђ свет̄и *Р̄ан̄ђо* да ти ва̄ди д̄ушу (Круш), — Свет̄и *Р̄ан̄ђо* (Оп), — кад б̄еше Свет̄и *Р̄ан̄ђо* (Реб); — м̄есӣо к̄исо л̄ѣб (Добр), — л̄еп л̄ѣба *к̄исо* (Прњ).

¹⁶⁴ У Рес. има примера асимилације, СДЗБ XVII, 257.

¹⁶⁵ Исп. такође и Рес., СДЗБ XVII, 258; Трст., *ibid*, 44; Жупа, АнФФ II, 294—295; Сјен., СДЗБ XVI, 48; Мачва, *ibid.*, 242—243; Ибар, ЗбФФП II, 97.

Медијална група *-eo-* промењена је у следећа два примера:

Тђдоре (Ба), — *Тоддсије* Шђрђњић (Кар).

Ван снимака имамо још и примере: *горђине*¹⁶⁶ (Дубр), — *Јђшд-нички* Прђђвор¹⁶⁷ (Сла).

Имам и потврда обрнутог процеса, свакако диктираног фоноло-гизирањем:

— *ђреодђжђли* (Теч), — *ђреодђжђмо* (Вук, bis).

148. Асимилацијом у групи *eu* објашњава се и Зр през. глагола *разумђи* и комп. (после губљења *-j-*), па имамо:

— нешто се *ђоразђму* (Ба), — *разђму* већ (Добр), — док *образђму* (Дубр), — *ђоразђму* се (Суг).

Али гл. *умђи* има увек *-ду*: *умђду* (т. 480). Ове ће форме бити све аналошког карактера.

149. Финалне секвенце *-уо* остају у нашем говору увек неиз-мењене¹⁶⁸:

— *дђнђо* ветар (Жуп), — *изђо* се (Лом), — *орђђо* (Сла), — *ђђо* (Мал);

— *дђну* шђму (Рат), — *нђрод*^т се *зрђну* (Ком), — *зђну* (Мал), — *изврђну* (Мотр) — *изгђну* (Сек), — *јђрну* (Сек), — *мђ-ђуо* (Вук, Сиб), — *мђнуо* (Ур), — *ђгђнуо* (Ба, Дул, Мал), — *скђнуо* (Мотр).

У иницијалном положају се елиминише ова група у прилогу *уђи-ђиђе*, па се он доста често чује у облику *ђиђиђе* (Дубр, Лоћ, Мал, Пре, Суг).

150. 1. Група *oe* остаје углавном неизмењена. Једино се у називу једног села увек чује *-o-* (< *-oe-* < *-oje-*):

— из *Лђђовиђа* (Прђ, Мал, Леп), — *Лђђовиђе* (Круш, Оп), — *Лђђовиђђђи* (Дубр), — код *лђђовиђђе* ђупрђје (Оп).

У поглављу о губљењу *-j-* већ смо навели примере зависних па-дежа присв. заменица *мој*, *свој* и *ђвој* са неизвршеном променом у групи *-oe-*. Имамо четири примера са извршеном променом:

— *Нђје*, змђје живђта ми *мђга* (Кар), — *Кђн* је бђо *мђм* стрђцу (Леп), — сваки у *свђм* правцу (Леп), — *о-ђђђђђ^к* сђна (Бог).

Колико ја могу судити о томе, чини ми се да су ови случајеви нанос са стране (први је из једне песме). У изговору Ж. С. нема асимилације.

2. За промену *oa* > *a* имамо само пример *резерђђр* (Мотр).

¹⁶⁶ Мачва, СДЗб XVI, 243.

¹⁶⁷ П. Ивић, КЈ 2/1968, 29: „Јелшаниђа > Јеђшаниђа“.

¹⁶⁸ У Рес. такође има промене, СДЗб XVII, 259.

2. ПРОГРЕСИВНА АСИМИЛАЦИЈА

151. Обухвата само неколика случаја:

ao > *a*:

— *zāva*¹⁶⁹ (Пре, Рек), — *sānak*¹⁷⁰ (поред *sōnak*, Дубр),
māsaniца (*масъл*->*масао*-, исп. Вук. Рј.: *масџница*), —

— као и *ка* (као), али само у специјалној служби: у препричавању
снова:

— Ја сним сџн оваки: . . . *kā* *дџле* сам у пџљу, — бџла ко-
шџља *kā* на мџне, — *kā* дџшо сам уз онџ узбрџицу (Мал); —
Снџм ја, дџшла *kā* покџдна тџчка (Ба); — Отџдем ја *kā* у Осрџдак
с овџџама (Дубр);

uo > *y*:-

— бџш учи Мџле Гџспоџе, бџмога (Сек), — учи Божџџа
(Сиб) — учи нџког^к прџзника (Теч);

oi > *o*; *ie* > *i*:

— *mimōџe*¹⁷¹ па у кџмен (Ком), — *mimōџше* те отџше (Кал),
— ја сам *mimōшо* (Мал), — да се *разmimōџе* (Над), — не мџг^к
се *разmimōџем* (Мотр), — *разmimolāџења* (Дул);

— д-џм (да идем, — Ба, Бог, Добр), — д-џмо (Дубр);

ea > *e*:

— *glēu* (-гледај, — Бог, Добр), — *iloglēu* (Сла), — *iloglēm*
(Прњ).

Како видимо, прогресивна асимилација вокала своди се у ствари
на појединачне случајеве. Не захвата неакц. финалне секвенце у речи.

3. САЖИМАЊЕ ВОКАЛА

152. Сажимање вокала је појава која прати асимилацију вокал-
ских група: након уједначавања артикулације долази до контракције
добијеног гласа. Сажимање се врши ако се и иначе било како нађу
два иста вокала у суседству.

а) Група *aa*:

— *axa* > *aa* > *a*¹⁷² —

— с *orā* (Кар), — од *orā* (Рек), — џно удџре онџ *sāndvi*
(Кар), — од јџдног^к *сиромā* (Дул), — жџвџели смо *rād* (— рахат,

¹⁶⁹ Исп. СДЗБ I, 305.

¹⁷⁰ Исп. ИХ, СДЗБ XIV, 42; Трст., СДЗБ XVII, 45.

¹⁷¹ Исп. Мачва, мимџни, СДЗБ XVI, 243.

¹⁷² Трст., СДЗБ XVII, 45; СК-Љ, СДЗБ XV, 126; Црмн., СДЗБ IX, 275 итд.

— Дуб), — после смо йшли *рад*, нїко не нїје дїраб (Жуп), — *сна* (Бог, Кав, Над, Рат, Сла bis), — *йојали* (—појахали, Теч);

— *аја* > *аа* > *а* —

— *шурња* (Силъ, Добр bis, Саб, Мотр), — *сунња* (Добр),

а из Дубр: *водња* и *иринња*; поред тога каткад *шурњаја* и сл.

У сложеним речима остаје група *аа* неизмењена: *наалакше* се и сл.

У сантхију: имамо у речи *дако*¹⁷³ која се само тако изговара (*да ако*).

б) Група *ее*¹⁷⁴:

— *еје* > *ее* > *е* —

— *јевФиниње* (Над), — *сїарѣга*, — *сїарѣм* (Бог), — од^т *Паниелѣ* (Бог), — *свѣдно* (Добр, Рат);

(али у једном примеру и: *Он с-смѣ* (Сиб));

и у сантхију:

— *'Дѣ?* Отѣраб овце (Добр), — *'Дѣ* вѣша кѣша (Дул), — *'Дѣ* двѣс' трѣна бригада? (Жуп), — нїт сам знѣла *'дѣ* Кавадѣр (Кав), — *'Дѣ* Жокїна матїка? (Круш), — *'Дѣ* лѣмпа? (Рат), — не мѣг а нѣшем командїра, нѣ знам *'дѣ* (Сиб), — *'Дѣ*, Јѣле, онѣ кнїга? (Теч), — *ѣїѣ* милїциѣ код^т сушѣре (Мал).

— *ехе* > *ее* > *е* —

— *испо-сїрѣ* (Дубр).

И у случајевима када се група *ее* формира на неки други начин, нпр. губљењем осталих консонаната сем два споменута, долази у њој такође до сажимања. Тако, презент глагола са основом (*ј*)ед- поред облика са -д- може имати и облик без тога консонанта и са сажимањем *ее* > *е* (? — исп. стсл. *ямъ!*), нпр.:

— не *јѣм* лѣба, — да *ѣм* не мѣгу (Жуп), — *'ко* йма да *јѣм* (Кав), — *дѣј* да *јѣм* (Круш), — *јдш* *јѣм* (Мотр), — *најѣм* се (Ком), — свѣ *йоѣм* сѣм (Бог), — *јѣш* (Добр, Жуп), — нѣнеш да *ѣш* (Крч)^е — не мѣш двѣ кїла *йоѣш* (Кал), — Ел ти се *јѣ?* (Бог), — нѣш дѣша да *јѣ* (Ком), — ка-се *најѣ* (Жуп), — да *йојѣ* (Бог), — *йојѣ* (Круш), — кад *ујѣ* (Кал), — да ме не *ујѣ* (Рат), — нѣше да ме *ујѣ* (Сек), — да *јѣмо* (Круш, Крч, Ур), — *јѣмо* (Ор, Реб), — да *ѣмо* (Сиб), — а *вї* ѣе да *ѣїѣ* (Бог);

и сл., одакле се види да се ова форма не јавља у 3р (увек је *једу*).

¹⁷³ Овај облик познају и неки други говори.

¹⁷⁴ А. П. и Б. М. бележе у Рес. и несажете обл., СДЗБ XVII, 258. Трст. зна за сажимање, исто, 45. Исп. П. Ивиња, Гласник САНУ IV—2, 322—323.

Бројеви *чеџрдесет̄* и *шездесет̄* гласе у нашем говору обично као у следећим примерима:

— *чеџрѣс̄* дāнā (Бог, Над, Сла, Теч), — *чеџрѣс̄* пр̄ве године (Дул), — *чеџрѣс̄* др̄уге године от̄ишо (Над); — *ѣмам шѣс̄ѣи* и тр̄и године (Бе), — пѣт *сѣд̄ѣина шѣс̄ѣи* к̄йла (Бе), — *шѣс̄ѣи* к̄йлометра (Рат), — *шѣс̄ѣи* к̄йла (Сек).

в) Група *ии* (< *ији*)¹⁷⁵:

— у *āвл̄и* (Бог), — по *āвл̄и* (Жуп, Рат), — *Ан̄ѣл̄ѣић* (Мотр, Рек), — *āвл̄иче* (Рат), — *вредн̄и* (Мал), — по Светѣм *Ил̄и* (Бог), — *куш̄ѣца* (Ком), — *Манас̄ину* ћерку (Бог), — Дāб сам-*Милѣн̄ѣић* (Бог), — *Милос̄ина* ун̄ка (Рат), — о *мобил̄иза̄ци* (Рат), — код *Мусл̄инога* гр̄оба (Добр, Дубр), — *нāцк̄рабр̄и* (Реб), — *ѣослуш̄н̄и* (Добр), — ов̄и двā *Радос̄ѣни* (Добр), — т̄о е *рак̄ѣнска* мāцка (Мотр), — на *роб̄и* (Добр), — *с̄ѣар̄и* (Добр, Дуб), — *āр̄ѣишу* (Бог, Кал), — на *Чев̄рн̄ѣи* (Вук).

У заменице *чији*, која у нас гласи *чӣ*, —

— У *чӣ* смо д̄ом, да пом̄ѣгне б̄ог (Бог), — *чӣ* си из М̄д̄трића? (Мотр), — *чӣ* си? (Рат), —

тешко да се може говорити о сажимању¹⁷⁶.

У императиву глагола са основом на *-и* изговара се како на крају речи (у 2s), тако и у средини (у 2p), увек само једно *и*¹⁷⁷: *ѣѣѣе*, *б̄ѣѣе*, *ш̄ѣѣе*, и сл., — за што примере није потребно ни наводити¹⁷⁸:

У свим досадашњим случајевима секвенца *ии* > *и* је под акцентом, и то дугим. Но имамо случајева кад се она налази у неакцентованој позицији иза акцентованог слога, и тада само ретко задржава дужину:

— ми т̄ам у *Бѣв̄ѣл̄и* не осѣћамо, — у *Бѣв̄ѣл̄и* иск̄ѣћена ст̄аница (Добр), —

а много чешће се она скраћује:

— б̄ѣ¹⁰ у *агиш̄ѣци* (Мал), — у пољској *алиш̄ѣл̄ери* (Над), — у *баѣѣри* (Бог), — ћата у т̄ој *баѣѣри* (Теч), — у *гивн̄ѣзи*, — затвор̄ѣли врата на *гивн̄ѣзи*, — у *Бѣв̄ѣл̄и* (Жуп).

Продужен изговор секвенце *и* < *ии* сведочи о још непотпуно извршеном асимилационом процесу. Али се не може рећи да ту имамо изговор два посебна гласа, јер је артикулациони процес континуиран.

¹⁷⁵ Исп. Трст., СДЗб XVII, 44. Д. Јовић наводи као примере *др̄ѣкчи* и *др̄ѣкши*, али ми се чини да се овде додаје *-ши* (у нас је *-и/-ѣи* увек акцентовано!). СК-Љ СДЗб XV, 126.

¹⁷⁶ А. Белић, Историја језика I, Фонетика, 69.

¹⁷⁷ По А. Белићу, писање *ј* овде је само „непотребно етимологисање“, — Историја језика I, Фонетика, 69.

¹⁷⁸ Исп. поглавље о изговору *-ј*.

Нешто је друкчији изговор у случајевима када се два од ових вокала нађу у сангхију, као у примерима:

— *џни-и'* ма́ло пречекали (Кав), — *џоваџали-и'* све́ (Кар),
џевали-и' (Леп), — *џџфронџи-и'* (Бог);

где додуше такође нема одсечне границе међу вокалима, али се ипак по тренутном задржавању — или продужавању, боље речено, — артикулације, осећа да су у питању два вокала. Ова продуженост нарочито је приметна ако је први од двају вокала под акцентом:

— *Џди, ја́ви-и'*, — *ови-и'* људи придржа́ли (Над); — *Свеџи-Или́ја* (Над, Ур).

г) Група *оо* > *о*¹⁷⁹:

— *џо́барџали* (Ци), — *џо́дваја́ше* (Добр), — *џо́рџала* (Мал); — *Си џо́рџо* (Ур), — ал га *џо́рем* бо́ље (Бог), — *џо́ремо-но́* (Бог), — *џоџва́рана* (Ур).

Има примера са несажетим изговором:

— *џоодрешџаше* (Мал), — *џооџва́рамо* (Леп);
— *џоо́рем* (Бог), — *џоо́ремо* (Мал).

Артикулација *оо*, кад су неакцентовани, иста је као и секв. *ии*: само на основу продужености изговора¹⁸⁰ осећа се да асимилација није спроведена до краја. Но кад је други од гласова у групи акцентован, у изговору нема потпуног континуитета него се осећа извештан заокрет у кретању арт., готово прелом (на прелазу од једног гласа другоме).

Сем једног примера — *џо́нде* (Кал), — прилози *џо́вде* и *џо́нде* изговарају се са кратким акцентом.

— *охо* > *оо* > *о*:

— *грџи́* ка́мен¹⁸¹ (Дубр), — у *џо́де* (Лоћ), — *џо́ђани* по́се дођу (Кав), — *џо́рџна* прѣста (Прњ), — ел *џо́рџело* (Сиљ).

— *ојо* > *оо* > *о*:

— с *мо́м* же́но́м (Мал).

д) Група *уу* (< *уху*) > *у*:

— *убџи́ешж* бу́ (Добр), — на *џо́рбу* (Круш), — у *џо́рбу* (Дубр).

¹⁷⁹ Исп. Трст., I. с.

¹⁸⁰ Ова продуженост нема никакве везе са дужином у нашем говору.

¹⁸¹ Исп. Вук, Рјечник. s. v.

Добијена секвенца изговара се на посебан начин. Највероватније баш зато што је у финалној позицији, при њеном изговору долази до сужавања усног отвора, и самим тим приближавања артикулације оној при изговору гласа *w*. Можда би се тај изговор графички могао приказати и на следећи начин: буу, трбуу, и сл. с напоменом да ту нема инконтинентитета у артикулацији него се читава секвенца изговара као компактан глас са једва приметном променом у основном тону¹⁸².

153. Уз претходну тачку и т. 55—62. потребно је мало објашњење. По Б. Милетићу, суштина хијата је у следећем: „ . . . у хијату има сваки вокал засебан артикулационо-акустички импулс, тј. јачина се у почетку свакога од њих повећава, а према крају свакога од њих се смањује . . . “¹⁸³, и у томе је основна разлика секвенци са хијатом од дифтоншких — јер „постоји у дифтонгу за оба вокала само један импулс, тј. појачање се ограничава на почетак првога вокала, па затим настаје постепено слабење све до краја вокала“. Место српскохрватских вокалских група прецизније одређује проф. М. Стевановић у своме универзитетском уџбенику¹⁸⁴, где каже: „ . . . када у средини речи дођу два самогласника један за другим . . . , долази до нешто дужег трајања отворености уста . . . “. Задржавање, дакле, облика резонатора јесте правило артикулације вокала у контакту и за књиж. јез., а не слабење или прекид артикулације¹⁸⁵ на прелазу од једног к другому.

Тај исти узрок губљењу границе међу вокалима у контакту запазили смо и ми у Левчу, са свим променама које из тога следе.

б) ПОЈАВЕ КОЈЕ НЕМАЈУ КАРАКТЕР СУПСТИТУЦИЈА

ЕЛИЗИЈЕ ВОКАЛА

154. 1. Елизије су у левачком говору доста честе, мада оне немају никада изглед стабилизоване појаве. Али немају ни потпуно индивидуални карактер него зависе од прецизности изговора¹⁸⁶.

Да је то тачно, показале нам извесни примери у којих је елизија готово чисто окационална појава:

— *био-џанџар*, — да ти *дамо-дело* (Добр), — у *женско-дело* (Реб), — *нашо-нога* зѣта, — *неко-дело* (Добр), — *немамо-дело* (Сек), —

¹⁸² Чини се да је исто ово мислио и Д. Јовић описујући секв. уу, и рекавши да су оне „са другим у у већој мери редуцираним“, јер затим он каже: „Друго у је обезвучено“. СДЗБ XVII, 45.

¹⁸³ Б. Милетић, Основи фонетике, 54. Исп. исто схватање хијата В. Halá — М. Sovák, Hlas — řeč — sluch, Praha 1962, 140.

¹⁸⁴ Савремени српскохрватски језик, књ. I, 96.

¹⁸⁵ Исп. о томе, L. Bloomfield, Language, 118—119. и 134. Исп. за немачки: W. Jung, Grammatik der deutschen Sprache, Leipzig 1968, стр. 465: „Alle Vokale im Anlaut eines Wortes oder einer Silbe werden in der Regel neu eingesetzt“. О начину изговора двају истих вокала у суседству исп. стр. 469. истог дела.

¹⁸⁶ Ова промена има елементе тзв. кразе (crasis).

око-ни' болница, — *ѿо-нѣм* кру́гу (Добр), — *ѿо-ни'* по́тока, *ѿо-ни* чѣста (Бог), — он се *са́го-ва́ко* (Теч), — *са́мо-ва́ко* (Круш), — *фра́нцуско-де́ло* (Добр), — *цивилно-де́ло* (Жуп); — *ѿѿу-кафа́ну* (— пију у, Добр), — *си́ль-у-ну́* церзи́ну (Сек), — *ѿѿ-ѿра́вник* (Добр).

Вокал на почетку потоње речи једноставно се изоставља у изговору. Али ако је тај вокал акцентован, онда се обично изоставља претходни, као у примерима:

— *Ак-дѣмо* д-ѿмо (Над), — *ак-дѣш* (Мал), — *как-дѣше* (Над), — *как-дѣеу* (Бог), — *колик-дѣш* (Добр, Ком), — *силѿзимо-ѿрсуле* (у Ур-, — Добр), — оће *шѿбину-ѿсиа* (у уста, — Добр), *тѿрио* јѣдну сѿзу водѣ *-ѿсиа* (Др), — *ѿзела* га *-ѿсиа* (Жуп).

Какав је процес у основи ове појаве, тешко је рећи, али на основу сличности са случајевима асимилацијског упрошћавања сугласничких група, могло би се закључити да и ту имамо некакав сличан процес.

2. Но елизије се не свде само на горње примере него је то много шира појава. Зато ћемо ниже прегледати материјал, распоређен према вокалима који су елидирани.

а) Вокал *a*

а) Најчешће се изоставља код везника *да*:

— *д-ум* тимо (Ба) — *д-упропашћѿем* (Бе), — *д-ѿзне* амрѣл, — не мѿж *д-избѣгнемо* (ог), — *д-ѿде* (Добр) — *д-осѣчем* (Дул), *д-ѿзнеш*, — *д-ѿмрем*, — *д-увѣдемо*, — н-умѣдо *д-ударим* (Жуп), — *д-ѿје* за унутрашњос' (Кал), — *мѿрашж д-ѿдеш* (Кар), — 'дѣ ћемо *д-ѿјемо* (Ком), — *д-обѿђеш*, — *д-останем*, — *мѿра д-ѿзнем*, — *д-ѿјете онѿм*, — *д-отѿдн-у штѿлу* (Круш), — *немѿ д-истѣрате* (Крч), — *д-ѿзнете* (Мал). — *мѣне* ће *д-убѿју* (Мотр), — *мѿра д-оцѣчем*, — *ће д-ѿје*, — *д-ѿјеш* (Над), — *д-ѿјем* (Оп), — *д-ѿмо* на појѿтрицу (Пре), — *д-убѿје*, — *д-издѿ* (Рат), — *д-ѿем* (Саб), — *д-одрѣде* (Сек), — *ће д-увѿте* са свѣ војнице (Сиб), — *д-изврѿа* (Теч), — *зал д-ѿјем тѿм* (Ци), — *д-ѿдемо*, — *д-ѿје* у Трѿглав-бѿру (Ур).

Овде је само десетак примера (од 244 издвојена), али су и они довољни да покажу распрострањеност појаве. На основу њих се, даље, може прецизирати и позиција у којој долази до елизије: увек испред речи која почиње вокалом.

б) Остали случајеви елизије вокала *a* нису тако многобројни, па ћемо навести све издвојене примере:

— *штѿ г-онѿ* предвѿди! (Бе), — *да г-испѣчемо*, — *изс кѿће г-исѣлимо*, — *нека г-у* магаѿин (Бог), — *да г-умѣсимо*, — 'Тѣ ти *г-ѿтуд*, — *да г-убѿју* (Добр), — *да г-одбаце*, — *ка-ци г-ѿзо*

(Жуп), — те *г*-отѣрала, — па *г*-остаѣе (Кав), — те *г*-умлѣте, — свукли га-а *г*-окўпу (Кар), — ће *г*-убијѣе, — да *г*-убијју, — и пдсле *г*-увѣтимо (Ком), — дѣл' да *г*-удѣрим (Круш), — дни *г*-увѣте (Крч), — евѣ *г*-оде (Оп), — пчѣла *г*-удѣрила, — пуште *г*-ови (Сек), — што *г*-убили, — да *г*-убијѣм (Сиб), — да су *г*-отровѣли, — такѡ *г*-увѣте на брзину (Теч);

— *з*-у шкѡлу (Добр), — *з*-инѣт (Круш);

— *кѡм*-одѣвно (Кал);

— натовѣрише не *н*-онѣ коњчиће, — *н*-онѣ товѣрим (Добр), — застѡ *н*-онѣ рѣскрѣсницу (Ком);

— *ѡдм*-удѣрим (Добр);

— довѣти *ѡ*-ѡзне (Бе), — *ѡ*-удѣрим у онаѣ стѣп (Бог), — *ѡ*-изупѣлим, — *ѡ*-удѣри (Добр), — *ѡ*-ѡндак (Теч).

б) Вокал е

Појава је такође ограничена лексички и граматички:

— *ѡци*-овѣм (Рат);

— на смѣм *в*-остаѣвим (Добр);

— до *вди*-онѣ бѣкчѣ (Бог);

— мѡра *д-ѡјѣи*-у вѣшу јединицу (Добр);

— на Стрмѣљѣв дѣн *ј*-одвѣли (Бог);

— тѣде *м*-убијѣе (Бог), — да *м*-увѣте, — да *м*-убијју (Кав), — ће *м*-убијѣе (Круш);

— *н*-умѣ (Добр, Над), — *н*-умѣм (Бог, Вук, Сек), — *н*-умѣдо'мо (Добр), — *н*-умѣдо (Лец);

— да *н*-упѣти (не = нас, — Добр);

— *ѡдч*-а плѣче, — *ѡдч*-а кѣка (Бог);

— *ѡрѣђ*-у мѡем тѣчѣ винѡград (Сла);

— *Рѡк*-увѣс! (Ком);

— оћу *с*-удѣм (Да), — ѡма *с*-окѡте двѣ (Бе), — док *с*-ожѣни, — трѣба *с*-ѡде — ти *с*-окрѣни, — 'Ти *с*-ѡдала она мѣља сѣстра? — да *с*-окрѣнем, — 'С-оженѡ? — док *с*-ожѣни (Добр), — 'ко *с*-омѡкнеш (Вук), — Стѣни мѣло 'с-одмѡримо, — тѣ мѡра 'с-изгѡне (Кав), — 'С-обаѡмо (Ком), — жѣлосѣ да *с*-убијѣе (Круш), — нѣне *с*-откѣни (Мал), — ако *с*-омѡкнеш (Мотр), — да *с*-увѣте (Над), — Чѣк лѣчка 'с-одмѡрим (Реб), — трѣба *с*-учлѣни, — да *с*-искрѣцу (Теч);

— да *ѡ*-убили Рѡси, — чѣка' да *ѡ*-убијѣм! (Ба), — да *ѡ*-обѣли, — 'Т-испрѣтимо (да те-, Добр), — ел да *ѡ*-убиѣе (Круш), — да *ѡ*-угѣши (Круш), — немѡ' *ѡ*-удѣрим (Ур);

— немѡ' се *ѡѡли*-а бѡјѣте! (Добр).

в) Вокал и

Овде би спадали следећи примери:

— 'С' ти за то дѡшла? — Одѡкле с' ти? (Бог), — 'дѡ с' ти чѡо, — 'С'-сипала?, (Добр), — 'З' бѡо у сѡло? (Круш), — Штѡ с' ти мѡраѡ? (Над) — нѡшо с' ти нѡку (Сла);

— Што нѡс' кѡпѡ бѡље? (Бог), — кѡко нѡс' тѡла да пѡ-ђеш (Лом), — да нѡс' ти унапрѡђен (Реб);

— добѡемо лѡба за чѡиш' дѡна (Вук), — слѡђили се чѡ-иш'-пѡтд гѡдина (Сек).

г) Вокал о

Поред већ наведених примера издвојо сам још и следећи:

— Тѡра ѡ-у Драгѡцвет (Добр).

д) Вокал у

Имамо само један пример:

— Штѡ с' ти овѡке цѡкуле? (Добр).

Како видимо, већи број примера потврђује тезу да је појава елизије сродна појави асимилације вокала у вокалским групама. Тамо где то није случај, као у примерима под в) и д), узроке треба тражити на другој страни (редукција или сл.).

У већем или мањем обиму појаву елизије познају скоро сви суседни говори¹⁸⁷.

155. Већ примери наведени под в) указују да елизији не подлежу само поједини гласови. Тако у тамо наведеној реченици 'С' иш' за шѡ дѡшла? — у ономе с' садржано је чак и више речи: *Ел си* (Јеси ли), или сл.

Ово је згодна прилика да неку реч кажемо и о облицима глагола *хѡиши* насталим у процесу елизије. Треба претходно напоменути да наш говор не разликује строго еноклитичке и ортотоничке форме, о чему ће касније бити речи. Наводимо прво форме са елидираним финалним вокалом:

— Ође лѡпо да поѡ, ѡ-це обѡчѡ, дѡ-и да пош'је (Бог), — ѡ-у Силѡвицу (хоѡе), — кѡ-ѡ-а скине, — ѡ-а пѡднеш (хоѡеш да) (Бог), — Ка-ге болѡ нѡга, штѡ ѡ' по Драгѡву? (Ба), — свѡ ѡ-изгѡнете (Вук), — ѡ-изгѡнемо, — оѡ-а пресѡчу остѡпницу, — краѡе ѡ-а нарѡни, — ѡ-остѡнеш (Добр), — прекосѡтра ѡ-осѡне

¹⁸⁷ Исп. ДИЈС, СДЗБ I, 248—249; Бак., СДЗБ XI, 30; — Трст., СДЗБ XVII, 47; Рес., исто, 254; Жупа, АнФФ VI, 296; Ибар, ЗбФФП II, 117—118; Чум., ЗбФЛ IV—V, 15; сев. Банат, ГЗС VII, 19; — Мачва, СДЗБ XVI, 243—244; Срем, СДЗБ XIV, 321; Пива, ЈФ XVII, 25, итд.

недеља (Кар), — *ћ*-опустџи Дубрава (Сла); — *нећ*^б да с-увате (Над), — *нећ*^с-се истдши (Бог); — *нећ*-а слўша (Крч);

или после промене *ћ > j*:

оц' д-убаце (Бог), — *дц*' да знаш (Кав), — *оц* да стрѣ-ља (Ком), — *Оц*' да спавате? — *Оц*' да вечѣрате (Раг), — док не видим штѧ *ц*' да бўде (Ба), — Ма *ц*' ти кажем! (Бог), — покаже ми рўком да *ц*'-це јѣде (Кал), — 'Дѣ *ц*' тѧ? (где *ћеш*-, Круш), — Штѧ *ц'ше* т'? (Оп); — *нец*' да радим, — *нец*' да се врше (Бе), — *нец*' да процѣва (Бог), — *нец*' д-учїне (Реб).

Ограничења у дистрибуцији вокала изазвана елизијама нестална су, како видимо. Јављају се углавном у брзом и непрецизном говору. То је разлика између елизија и појава сврстаних у поглавље о редукцијама вокала.

РЕДУКЦИЈЕ ВОКАЛА

1. Афереза

156. Редуковање иницијалног вокала речи доста је ретка појава говору Левча.

а) Високу фреквенцију примера са редукованим вок. *а*- имамо код речце *ако*:

— *Ко* радїш, имѧћеш (Ва), — помѧгну *ко* е мѧба, *ко* е рад, — *К*-ѧћеш ти кажем, не знам, — *ко* ц' срамѧта нек їду, — сви ми пѣт поцркали, *ко* те лажем, — *к*-ѧће нѣки, нек прїми, — *кѧ* те нѣћу слўшу (Бог), — *ко* нїсмо се изразговѧрали, ѧнда нїшта, — *к*-ѧн навѧли на мѣн-на силу, реко', ја їдем, — *ко* га закачи нѣка струја, да ја їдем, — *ко* пѧдне гранѧта, да не би пробїла (Добр), — *ко* преживї, каже, шѣсз дѧнѧ, дѧбро јѣс' (Жуп), — *ко* удѧре с лѣѧѧ, штѧ смо урадїли, — свѧѣ ћѣркѣ *к*-ѧѧ да дѧш (Кав), — да побѣгнемо нѣкако *ко* мѧжемо, — нѣки *ко* се прикѧдѣ д-ўзне више, ѧни га бїлї (Кал), — 'Дѣ си, брѣ *ко* бѧга знаш!? (Кар), — *ко* кўж-не гѧр, ја ћу да крѣшем ѧпет (Ком), — *ко* е у подрўму, ће га нѧ-ђемо, — *кѧ* сам заспала, — *к*-ѧћеш тамодѧл, — *кѧ* е ўзела (Круш), — Дабѧгда ме убїлїо светї Илїѧ и светѧ недеља јучѣраѧа *ко* сам ја кадгоћ рѣкла, — Сам тї *ко* погрѣшиш, *ко* не потрѣвиш, злѧ, — *ко* ме изневѣриш (Крч), — *ко* їмаш сѧт (Леп), — *ко* ти претѣкне (Над), — *К*-ѧћу да ч'вам, ја мѧгу (Над), — *кѧ* е Нѧ-вица, бїће нѣшто, а *кѧ* дрўги, нѣма нїшта, — *кѧ* сам ја штѧ крїв, тѧ е ѧн (Реб), — Јѧ ћу нѣму мўзику, сѧмо *ко* прѣ од мѣне ўмре, — *ко* не посѧдиш, не мѧж да нїкне (Сла), — мѧже да прочитѧ таѧ рўкопис, *к*-ѧће (Теч).

Навешћемо и остале случајеве губљења вокала *a-*:

— у *'булдѣнију* (Оп), — *'болдѣниа* (Кал), — *'двокаѣи*, — да плѣтим *'двокаѣију* (Крч), — тамо у *'иерѣи* (Кал), — до Светѡга *Рѣиђела* (Ба), — на светѡга *Рѣиђела* (Бог), — на сѣмога Светѡга *Рѣиђела* (Сек), — *'суре* (Бе), — *'сијал* (Добр), — Свети *Рѣиђо* оваѣи млади (Мотр); — *ѣаѣека* (Дубр).

б) Вокал *e* најчешће се редукује у речце *еѣѣ/ѣио*, а и иначе каткада:

— да *'вакуѣшемо* (Добр); — *'иѣ* ти га камиѡн (Бог), — ка^г-*'иѣ* га оваѣи, — *'иѣ* ти г-онѣи капетѣн (Добр), — *'иѣ* ти га стражѣр дѡђе (Кал), — *'Тѣ* ти га Бурђе Пиѣѣковиѣ озѡ, — Кад-*'иѣ* ти га мѡѣ приѣатељ (Мотр), — *'иѣ* тѣ код^г крѣвѣта (Рат), — *'иѣ* мѡѣ ѣале и сѣд га нѡси (Теч), — *'Тѣ* ти га Мија, — *'Тѣ* га чѣча (Ур); — *'иѣкѣију* (Теч), — *ѣалѣше* (Прњ, Сек), — *вакуѣшемо* (Добр), — *ѣакуѣсао* (Кал).

в) Вокал *i-* изоставља се у иницијалном положају само у два случаја:

— *'нѣкѣије* (Кал), — удѣра *'нѣкѣије* (Над), — да ју-дѣри *'нѣкѣију* (Круш); — *Талиѣан* (Над), — сѣдам *Талиѣана* (Бог), — *Талиѣани* (Вук, Сек), — *Талиѣѣке* (Сиб).

г) Вокал *o-*:

— *'ѡм* ако мрѣнеш (Вук), — по-*нѣ* рѣпчине (Бог), — *'нам-ѡн* (Ком), — *'номѡдѣи* сам бѣѡ (Ба), — бѡг да му дѣшу *ѣрѡсиѣ* (Пре, Дубр), — ѣдан *рѡѣник* (Бе), — па му скиѣне *рѡѣник* са рѣлице (Бог), — *'сигурѡно* тѡ свѣ (Оп), — у *'Сѣидѡнију* пре-нѡиште (Прњ), — *'иѣдем* у Скѡпље, — *'Тѣдем*-у Вардѣр, кѣ-памо се (Добр), — *'Тѣшли* тамо код^г Петрѡѣке (Рат), — *'сѣлка* (Дубр).

Овде вероватно спада и назив за село *Сѣлѣвицу* (акц. и: *Сѣлѣвица*, исп. т. 360—361).

д) Вокал *y-*:

— на *'зѣпѣје* (Добр), — *'ѣройѣсник*, — *'ѣуѣи* ме нѣрѣдник (Добр).

Именица *ѣорник*, коју неки испитивачи овде наводе,¹⁸⁸ највероватније је позајмљеница из црквеног језика, па се не може говорити о губљењу *y-* него *в-*.

¹⁸⁸ Исп. СДЗб XVI, 49; ЗбФФП II, 70; АнФФ VI, 297.

2. *Синкофа*

157. Изостављање медијалног вокала у речи чешћа је појава.

а) Вокал *-а-*

Поред једног јединог случаја:

— *није он ваљда радио с машинџом (Бог), — ваљда су у Сабанти (Рат), —*

ограничава се изостављање *-а-* на 1s през. (негативне форме) глагола *имати*¹⁸⁹:

— *нем с ким (Бе), — нем чим да раним (Круш), — нем појма (Леп), — нем народ више (Сек).*

Ван снимљеног материјала имамо случајеве као *брије*,¹⁹⁰ *санири* (исп. т. 54/1).

б) Изостављање вокала *-е-* запажамо у 2s през. глагола моћи:

— *мош ти да живиш још, — а ка-ти мош, а нећеш (Бог), — ти се мош поздравити (Добр), — не моти ти мџн д-избијеш из главџе, — То е зло без кџга не мош, — ако не мош, немџ (Бог), — не мош од^т смрдњака д-ућеш (Кав), — не мош још^ж да пијеш (Над), — да прџеш не мош, — д-ућеш не мош (Рат), — не мош ништа д-учишиш (Сек).*

Осим ових забележио сам још један пример са привидно сличном појавом:

— *Ја ти с ону иривремену нџредбу отиднем адвокату (Мал).*

Али биће да се овде ради о другом настаеку (*-ан : -на*), исп. *времен-временна*.

Примере као *мош* и не *мош* објашњава А. Белић¹⁹¹ аналогичном према облицима опатива. Б. Николић, међутим, ослањајући се на објашњење тих облика у РЈА, а и на Ившинџево тумачење¹⁹², одбацује схватање да су ти облици по пореклу опативи, и мисли да се ради о гласовној појави редуковања *-е-*.

в) Вокал *-и-* изоставља се у следећим случајевима.

1. Реч Јагодина изговара се чешће без *-и-*:

— од *Јагодне* (Добр, Леп, Рат), — до *Јагодне* (Жуп, Круш), — к *Јагодне* (Рат), — из *Јагодне* (Сиб), — по *Јагодне*, — између *Јагодне* и Крагџевца (Сиб), — *Јагодни* (Добр), — у *Јагодну* (Бог, Добр, Жуп, Круш, Над, Рат), — за *Јагодну* (Оп, Пре).

¹⁸⁹ Исп. Бак., СДЗб XI, 30; ИХ, СДЗб XIV, 44. 3s не чује се код нас у том облику (исп. Мачва, СДЗб XVI, 236—237).

¹⁹⁰ Исп. СДЗб I, 255. и 256.

¹⁹¹ СДЗб I, 511.

¹⁹² Rad 196, 188. Исп. СДЗб XIV, 316. и СДЗб XVI, 239.

У форми без *-и-* бележе ту реч врло рано и наши споменици¹⁹³, али се налази и у облику са *-и-*¹⁹⁴, мада много позније забележена. Треба напоменути да се речи *Јагодинац*, *Јагодинка* и *јагодински* чују само са *-и-*. Пошто је то *-и-* акцентовано, док је у основној речи *Јагодина* неакцентовано, мислим да је његово редуковање повезано с овом околношћу.

2. Количинске заменице и од њих изведени прилози често се чују без *-и-*, како то следећи примери показују:

— *Кџлка* Јачйна? (Сиб); — *кџлко* кџџ ђе (Ба), — не смџ чџвекг да гџзи *кџлко* е дубџко (Вук), — *кџлко* ђн гџдина йма? (Добр), — нџ знам *кџлко* е онџџ бунџр дубџк (Дул), — *кџлко* улаџу (Дул), — чџша *кџлк-џћеш* (Жуп), — сџмо *кџлко* смо дошли (Кав), — скџро *кџлко* овџ нџше сџло (Кал), — лџба *кџлк-џћеш* (Круш), — *кџлко* зрџна на двџ клџса (Пре), — ши-рџки *кџлко* јџдан чџвек (Прџ), — *кџлко* ймаш гџдина (Рат), — свџ знџ *кџлко* йма војска (Сек), — бџга пџтаџ *кџлко* дубџка, — *Кџлко* сте путовџли? (Сиб), — нџ знам *кџлко* бџше (Сла); — *нџколко* гџдина (Бе), — бџџише *нџколко* тџпова (Бог), — *нџколко* дџнџ, — *нџколко* нџпада, — бџлнџчара *нџколко*, — трџста шџсџт и *нџколко* тџпова (Добр), — врџише јџриш *нџколко* пџт (Кав), — *нџколко* дџнџ, — нџс *нџколко* (Леп), — *нџколко* глџвџ (Над), — *кџлко* ймаш, онџлко и мџћеш (Ба), — нџе смџло се бџш *йџлко* пџсти (Сиб).

Наведени прилози и заменице не употребљавају се само у том облику. Напротив. Како су за нас и облици са *-и-* интересантни, навешћемо који такав пример:

— *кољко* й' дџш (Бог), — тџ га брџга *кољко* йма (Жуп), — *кољко* мџџ да се добџце (Кав), — не сџћам се *кољко* дџнџ (Ком), — *кољко* сџла? (Круш), — *кољко* нџс³ бџло ђнде (Мал), — *кољко* ћеш се бџвиш (Над), — кџ знџ *кољко* (Теч) — *кољко* јџ тџ замџсле (Добр); — учџ'мо *нџколико*, — *нџколико* дџнџ (Добр), — избџџише *нџколико* (Кав), — јџш *нџколико* дџнџ (Леп), — *нџколико* се израџџџаше, — *нџколико* глџвџ (Над), — *нџколико* дрџгова (Прџ), — јџш *нџколико* пџт (Сла); — слџдовање *овољко* (Сиб), — *онољко* (Дул), — *шџољко* е бџло свџта (Др), — *шџољко* гџдина (Дул), — тџ е *шџољко* крџш (Теч).

Упадљиво је да је у облику са *-и-*, сем *нџколико*, — акцент увек на томе вокалу. То указује на путеве којима је дошло до појаве дублета у нашем говору: форме са пренесеним акцентом и редукованим вокалом подсећају на сличне промене у суседним говорима на северо-

¹⁹³ Исп., F. Miklosich, Monumenta serbica, 569.

¹⁹⁴ Исп. Jagodien, Jagodin, — Р. Шмит, Преглед географских назива места на картама Србије и српских земаља и на плановима Београда и других места по збирци бечких архива, Споменик САНУ 136, Други разред 67, 1937, стр. 25.

запад¹⁹⁶. Но ипак се не може са сигурношћу тврдити да су те форме унесене са стране, јер их има и у другим говорима косовско-ресавског дијалекта¹⁹⁶.

3. Још се за један пример може рећи да је у њему до ограничења дистрибуције вокала *-и-* дошло редукцијом:

— *ча-Тдоре* (Рат).

158. 1. Има покушаја да се изостављање *-и-* у 2р императива тумачи редукцијом вокала¹⁹⁷. Ми овде наводимо примере са испуштањем овога гласа само зато јер и ту долази до ограничења у дистрибуцији вокала *-и-*, а не и што бисмо сматрали да су узроци томе ограничењу чисто фонетске природе¹⁹⁸ (исп. т. 161. и 481).

— *бџише* (Жуп, Круш, Рат bis, Реб, Сиб, Ур), — *говдрише* (Круш), — *дџише* (Сиб), — *дрџише* (Ком, Мал), — *збдрише* (Добр), — *здише* (Ба, Ци), — *извдише* (Ком, Крч, Сиб, Рат), — *ише* (Ба Бог bis, Добр, Жуп, Кар, Круш, Оп, Сек, Ци), — *јдџише* (Сек), *јџише* (Крч, Над, Сиб), — *кашише* (Добр, Кар, Рат), — *кујише* (Пре, Рат), — *лџише* (Бог, Круш, Крч), — *манџише* (Ком), — *оидџише* (Кав), — *оше* овамо (Ба), — *идџише* се (Мал), — *идџише* се (Добр), — не *идџише* се (Над), — *иоидџише* ђуприју (Жуп), — *ирилџише* (Бог), — *осидџише* кџла (Ур), — *сџише* (Круш), — *удџише* (Бе), — *услуџише* се (Бог).

Навешћемо и примере са вок. *-и-*

— *виџише* ме (Бог), — *џдма' се врџише* (Жуп), — *дџише* (Добр, Круш), — *дрџише* вџзу (Леп), — не *заборџише* (Дул), — *Дџла ви, заврџише то* (Над), — *идише* (Бог, Леп, Рат), — *изидџише* (Круш), — *мџише* (Бог, Над), — *мџише* рџке овако (Сиб), — *одрџише* (Дул), — *иоидџише* (Добр), — *ирегидџише* (Пре), — *ридџише* (Бог), — *џуџише* (Круш, Рат), — *свладџише* се (Кал), — *сџанише* (Рат), — *џдрише* (Добр).

Пропуштање *-и-* у изговору факултативна је појава. У принципу је ипак изговор овога гласа обавезан у случају кад следи неку групу консонаната у основи, као што је последњи од наведених примера — *џдрише*, или већина глагола III врсте: *мџишише*, *џишише*, *одџишише*, *звџише* и сл.

2. Још неке случајеве синкопе исп. у т. 54/1.

¹⁹⁶ Исп. Мачва, СДЗб XVI, 236—237.

¹⁹⁶ Исп. Жупа, АнФФ VI, 297; ЗбФФП II, 118.

¹⁹⁷ Исп. СДЗб XIV, 317; ЗбФЛ IV—V, 14.

¹⁹⁸ Исп. о томе одељак о морфологији.

3. *Айокоја*

159. Ван одређених категорија облика пропуштање у изговору крајњих вокала среће се у следећим примерима:

- немб' д-йма више *нишии'* (Над);
- ја *бржш*, па се пџпнем (Круш), — ја *брж'* збвнем мбега оца (Крч);
- *йдс'* и крѣчили (Ком), — *йос'*-слазиш у Бунар (Круш).

160. У неких везника и речца изоставља се *-и*.

а) Тако се везник *али* изговара скоро редовно у облику какав имамо у примерима:

— *ал* намѣшти се то свѣ (Бе), — *ал* се потпалйло (Бог), — глѣда те, *ал* нѣ зна ништа за сѣбе, — чекамо да дођу рањеници, *ал* нѣмаде мдго (Вук), — *ал* прѣвда нѣма нигде, — *Ал* ја по-сийли од лакѣе, — печѣно е, *ал* мдгло е бѣље (Добр), — дно е лепо *ал* је јако мдго (Дул), — *ал* Турци посѣли дтуд, — *ал* Бугари додѣвали, — и јѣсте нѣрѣду дѣбро, *ал* мѣне ниѣ (Кав), — *ал* ја сам бйо нѣрѣдѣ волѣве увѣтио, — ако йма кола, *ал* нѣма онѣка (Круш), — пѣдели, *ал* нѣ стиже за свѣ (Леп), — Јѣсам нарѣдйло, *ал* одиграло се дрѣго, — *Ал* дѣста врѣмена сто-јало (Мал), — глѣдан-нисам, *ал* дпе-ћу д-ўзнем (Мотр), — Мѣжете како ѣнете, *ал* нѣнете докле ѣнете, — *ал* не тѣдо ја се бријам (Над), — нѣка ме жйцну, *ал* не фѣли ништа, — мй смо бйли пѣшли ка Бугарске, *ал* овѣ' одвуд' пѣтера (Сек).

б) Везник *или* само једном је забележен на нашим тракама, и гласи *ил*:

— *Ил* су ѣни Јерѣтиѣви, *ил* су Вѣско и Мѣрко и Љубйсав трй брѣга (Мал).

в) Слична ситуација у дистрибуцији *-и* влада и у речце *ли* и везника-речце *ел* (*је ли*). Речница *ли* гласи тако само у следећим случајевима:

— нѣка сѣчма, штѣ *ли* бѣше (Рат), — *Гѣ ли?* (Круш), — Тражиш *ли* тй твѣи дѣд (Крч), — Ймаш *ли* ѣбјаву? (Рат), — рѣзумеш *ли* ме (Сек).

На другој страни, забележио сам велики број примера са испуштањем крајњег *-и*:

— *Гѣ л* д-обѣрим (Ба), — *Гѣ л* да дотѣрам (Бе), — да *л* ће дѣћ (Бог), — да *л* мѣж да бйде!? (Добр), — да *л* умѣм (Кал), — трѣба *л* ви пѣмоѣ (Кав), — да *л* се бой кога (Кар), — да *л* йма пиштѣл, да *л* нѣма, мй то нѣ знамо (Ком), — да *л* ће ѣн умрѣ-да *л* нѣће, мй то нѣ знамо, — нѣ знам да *л* ону гѣдину (Круш), — Да *л* смѣ-

мо? (Крч), — знате л ви (Мал), — йма л га (Рат), — Ја сам утѣко пред^т пушку из рѣпста, *кѣмол* одѣвде (Реб), — да л су ми одобрили (Сиб), — *јѣ л*, Мйле (Сла), — трѣба л јѣш (Теч), — мѣжемо л кѣлима (Ур).

г) Од примера са пропуштеним *-и* у речце (*ј*)ел(*и*) наводим следеће:
— *Ел* прокйсло? (Бе), — *Ел* кѣзан за мѣне? (Бог), — *ел* ти дѣста (Добр), — *Ел* нѣ знаш? (Дул), — *Ел* сте пѣжњели (Жуп), — Оѣш-штѣ дѣт *ел* јѣк? — онде мѣраш^ж да бйдеш, *ел* мй смо сѣд затвѣдени (Кав), — *Ел* нйѣ тѣ? (Кар), — *ел* такѣ (Ком), — *ел* зрѣло (Круш), — *Ел* жйви (Крч), — *Ел* те тѣрали пѣсе ѣпет? (Лом), — да трѣжи *ел* да пѣѣчка, — *Ел* вйдите, дѣцо? (Леп), — да дѣѣ ѣде управник, *ел* да дѣѣ онѣй што е прѣдо зѣмљу (Мал), — *Ел* му жйв дѣда? (Мотр), — *ел* вѣверица *ел* буљйна (Над), — да не йдемо ... , *ел* ѣн ѣе нѣс^з да превѣри (Прњ), — *Ел* нѣ знаш? (Рат), — сѣмо се лѣпо исйтни, *ел* ѣна нѣѣе да горй влѣжна (Сек), — да ти падне мѣсо *ел* чѣрба (Ци), — *Ел* нѣѣете, рѣко, да плѣтите? — *Ел*, реко', вйдиш штѣ јѣду? (Ур).

У облику са крајњим *-и* ова се речца јавља доста ретко:

— *ел* су овй Французи, *ѣли* су Аустриѣнци (Вук), — *ел* да погйнем, *ели* да побѣгнем (Ком); — Понѣсемо тѣмо *јѣ ли* брѣске, *јѣ ли* грѣжѣе, *јѣ ли* печењѣци (Ба), — Тѣш рйбу, *јѣ ли*? (Добр), — *Јѣ ли*, брѣ, дѣте? (Крч), — *јѣ ли*, Нѣцо? (Кав), — *јѣ ли* изостѣни, *ел* прѣѣи (Ком), — *Јѣ ли*, чйча? (Рат).

д) Овде спада јѣш речца-везник *нййи*, у које артикулација крајњег *-и* такоѣе нйје обавезна. Тако поред примера где се тај глас изговара, као што су:

— *нййи* пѣ мй прймамо (Вук), — *нййи* мй знѣмо, кѣѣе, да л су српске (Кар), — *јѣ* не излѣзим жйв из нййе, *нййи* мѣи сйнови (Мал), —

који су, како видимо, доста ретки, имамо их нешто више са испуштањем тога гласа:

— *нйй* мѣња млѣко, нййи умалѣва (Ба), — *Нйй* мѣгу да й' помѣгнем, ни да й' смѣтнем, — *нйй* сам кѣд у нѣу йшо, *нйй* сам кѣд пушку узо, — *нйй* зѣну, ни нйшта (Бог), — *нйй* ѣѣе Богѣмир, *нйй* ѣѣе Жѣла (Добр), — *нйй* је чѣвено да л је погйнуо, ни да л је жйв (Кав), — *нйй* мѣж д-изйѣємо, *нйй* мѣш у снѣгу да стоиш (Кав), — *нйй* се водйла бѣрба, нйт је штѣ рѣшено (Кал), — *нйй* сам рѣкла: одѣлй се, *нйй* сам рѣкла немѣ' (Крч), — *нйй* ймаш штѣ да преобѣѣш, *нйй* ймаш водѣ да пѣреш (Над), — *нйй* смо јѣли, нййи штѣ (Теч).

161. Изостављање финалног *-и* у 2s императива тумачи се понекад редукијом¹⁶⁹. Иако се такво тумачење по мом мишљењу не би

¹⁶⁹ Исп. СДЗб XIV, 318 и СДЗб XVII, 46—47.

могло прихватити²⁰⁰, наводим овде такве примере из истих разлога као и примере за 2р тог облика (т. 158).

— *бац* то дете (Рат), — *бѣш*-ти од њија (Добр), — *бѹд* гра-тѹко, јѹш пѹсле ни ѹзну (Кав), — *врѹш* се кѹћи (Жуп), — *врн* се код мѣне (Крч), — *дѣжш* се (Бог, Мотр, Рат), — *донѣс* ми мѹло лѣба (Рат), — *држш* ти за рѹке (Сиб), — *зашвѹр* то кѹче (Рат), — *Ма јѹв* ти мѣне (Ком), — *Мѹч*, Мѹлицо, мѹком замѹкнула (Кар), — *ѹд* овѹм (Бог bis, Добр bis, Жуп, Крч, Рат), — *осѹдѹв* (Круш, Над), — *сѣд* (Добр), — *склѹн* се (Круш), — *Сѹдн* ти кѹжем нѣшто (Ци).

Пропуштање *-и* у императиву није тако честа појава, како видимо, јер је много више примера са изговором тога гласа [однос издвојених примера: (без *-и*) 27 : 158 (са изговором овога гласа)]. Интересантно је напоменути да је у пл. релативно чешће изостављање *-и-* (издвојено 52 примера).

162. О облицима през. глагола *хѹиѣти* било је речи више (т. 155), У 3s през. глагола *моћи* чују се облици без крајњег *-е*:

— *Мѹж* да се свѣ то чѹе тѹм? (Дул), — не *мѹж* да се запѹсли (Кав), — и јѹна се оплѹтила, не *мѹж* да се дѣгне (Леп). — ѹн *мѹж* да учѣни (Над).

„ПОКРЕТНИ“ ВОКАЛИ

163. И неке од описаних појава (облици императива, и сл.), не значе ништа друго него укидање обавезности изговора појединих вокала у овој или оној позицији (у оквиру одређене категорије облика). Говорећи о супституцијама вокала, наведен је већи број прилошких речи са факултативном појавом једног вокала уместо другог у финалној позицији. Овде ћемо излагање почети управо са оним прилошким речима где се факултативност односи на изговор или пропуштање финалног вокала.

а) Тако смо већ у т. 124. запазили да се у неких прилога изговара факултативно вокал *-е* место *-а* (и поред њега), али, рекли смо, ти су облици ређи од оних са испуштањем крајњег вокала. Навешћемо их овде:

— пешѹдија мѹже куд дѣш (Над), — *ошкѹд* (Круш, Теч), — *ошѹд* (Бог, Круш, Рат, Сек), — *ѹтуд* (Теч), — *дшѹд* (Вук, Кав, Сиб), — *сѹд* (Бог), — *сѹд* (Теч), — *шѹд* по ѹвљѣе (Теч).

б) Факултативно се јавља крајњи вокал *-е* у прилога *горе* и *доле*, па имамо поред примера:

²⁰⁰ Исп. моје схватање у одељку о морфологији глагола, т. 481. В. и т. 158.

— што му кўна *гѡре* у пѡље (Теч);
 — дѡле (Ба), — а *дѡле* љрвина (Вук), — Бѣше бунѡр на пўту
дѡле (Жуп), — *дѡле* у Славѡнски Брд (Кав), — *дѡле* поред Јѡ-
 дра (Кав), — *дѡле* по шўме (Кав), — *дѡле* патѡсано (Кал), —
 штѡфови бѡчени *дѡле*, — *дѡле* 'де нѣка оскѡруша била (Мал), —
дѡле (Над, Теч), — *одоздѡле* (Ком), — *шѡмодѡле* (Кал); —

дакле са -е, — и такве (и то много чешће) где се оно не чује:

— *гѡр* ми у рѣки (Бог), — *гѡр* јѡш вїди се (Вук), — *гѡр* у
 пѣкарску кѡсарну (Добр), — док љзби *гѡр* (Кав), — дни се *гѡр*
 борїли (Кал), — те га *гѡр* пренѣше (Круш), — долазимо *гѡр* (Мал),
 — У овѣм потѡку Говедѡрничкем *гѡр* (Над), — завршиѡ *гѡр*
 лїсник (Рат), — Ђ, *гѡр* вѡда свўд (Теч); — *одозгѡр* (Добр);

— *дѡл* у продавницу (Бе), — *дѡл* код^т кѡла, — *дѡл* у кўће
 (Бог) — *дѡл* у онў пуклѡтину (Вук), — *дѡл* низ рѣку, — сїћемо
дѡл, — *дѡл* је тења, — *дѡл* за Бѣране (Вук), — мањ ко е сїшло
 свѣ *дѡл*, — Пѡшли смо *дѡл* у Белўшиће, — кад бї *дѡл* на рѡс-
 кѡсницу, — *дѡл* у монѡпол дувѡна (Добр), — Јѡ *дѡл*, дно га пў-
 стило, — љдем ја *дѡл* у пѡље (Жуп), — ми порїпа'мо *дѡл* (Кав),
 — ки до казѡна *дѡл* (Ком), — да се вѡзиш с мѡном до *дѡл*, —
 да остѡнеш^ж *дѡл* (Круш), — ѡдма' *дѡл* (Над), — *дѡл* се венча, —
дѡл у кафѡну (Рат), — *дѡл* испѡд Лѡћника, — комѡнди^р *дѡл* (Реб),
 сїћемо *дѡл* (Сиб); — *шѡмодѡл* под онѡ камѣње (Добр), — отїдне
шѡмодѡл (Кав), — Оћеш^ж д-ї'еш сўтра *шѡмодѡл* (Над); — *одо-*
здѡл крѣнўли (Ком), — *одоздѡл* (Над).

в) У т. 44. наведени су примери за прилоге *овде* и *онде*, из којих
 се види да је крајњи вокал -е и у њих такође факултативан.
 Те примере нећемо поново наводити, те се можемо овде огра-
 ничити на напомену да је број примера са и без -е неједнак (Однос је
 отприлике 2 : 1 у корист оних са крајњим вокалом).

г) Финално -о у прилога *овамо*, *онамо* и *шѡмо* такође је факул-
 тативна. Тако поред примера са изговором тога вокала:

— пребѣгли *овѡмо* (Сиб); — ѡд *овѡмо* (Жуп);

— *онѡмо* у мѡлу (Дубр);

— отїшла *шѡмо* за вѣк, — љгра се *шѡмо* (Бог), — *шѡмо*
 бѣше, — искрѡцали се *шѡмо* (Добр), — љтнута *шѡмо*, — гўрац *шѡмо*,
 гўрац *шѡмо*, не мѡжа да се пробї'је (Кав), — нѣки остѡли *шѡмо*
 (Кар), — а ја *шѡмо* рѡдим, — мѣн одрѣдиѡ да вѡдим нѣку бѡнду
шѡмо (Крч), — *шѡмо* у зѡбран (Рат), — па се тѡ мѣте *шѡмо* (Сек),
 — по онї плѡнина *шѡмо*, — *шѡмо* клѡли (Теч), —

издвојено је далеко више таквих где се глас испушта у изговору:

— ѡ *овѡм*, ѡ *онѡм* (Ба), — 'дѣ смо били мї војници *овѡм*
 (Бог), — двѡ пўка су остѡли *овѡм* (Вук), — не стоїмо *овѡм* дѡле

(Вук), — ништа није остало *овџм* (Добр), — брже *овџм* (Жуп), *овџм* ниџбрдо (Кав), — *овџм* у наше (Кар), — врати се *овџм* (Круш), — ударише *овџм* (Ком), — наши *овџм* на нашу кџсу (Круш), — *овџм* спушћено до краја, — *овџм* у јаругу нашу (Мотр), — да прѣћу *овџм* (Над), — дај га *овџм* (Рат), — изиђи *овџм* (Сек);

— *онџм* (Ба), — онџм Жйвораду *онџм* (Бог), — паџ *онџм* (Добр), — да е жив Жйвко *онџм*, Дџмба (Жуп), — па свѣ *онџм* натрпџли, — *онџм* у онџ кџћу (Кар);

— *шџм* смо код^т колибе, — йма *шџм* у сџндук, — она ље јѣдна да ми пропадне и *шџм* и *шџм* да ради, — поздравџ *шџм* свџ рѣдом, — ми *шџм* иџшли (Ба), — *шџм* по тавџну, — џно се дџгла *шџм* ’џка (Бе), — да понѣсемо *шџм* на гџвно (Бог), — како ље *шџм* да се привџчу, — вџда пљџска *шџм* и тџмо (Вук), — *шџм* на лџсту — дџгнемо се *шџм*, — идџ’мо *шџм*, — дрмне се *шџм*, — йдем *шџм* код^т комџре (Добр), — Тџм се џдала, — йма *шџм* јџш (Жуп), — ймамо *шџм* осматрачницу — џни *шџм* између сѣбе, — колико пџкне *шџм*, ми љемо да рџпљемо *шџм* у јаругу (Кав), — џни рѣшили *шџм* (Кар), — *шџм* у позаџину, — пуцај *шџм* у гомџлу (Ком), — *шџм* у крѣвет, обрнуше *шџм* ка рѣкѣ, — џчи вџзи џ *шџм*, џ *овџм*, — *шџм* нѣгде тѣра у мрџк (Круш), — сџмо *шџм* лџштџ, вџди се бџрба (Крч), — џтече *шџм* (Реб), — *шџм* у ѣдно пџље — у јѣдну ливџду *шџм* (Сек), — *шџм* жџвџ (Сџљ), — капа одлетѣла *шџм* (Теч), — џни *шџм* трчаџли, — дџкле паџало *шџм*, — *шџм*, се лежџ у пѣрје (Цџ), — ље нџсе *шџм* код^т колибе (Ур).

164. Факултативни изговор крајњих вокала налазимо и у области речца.

а) У т. 34. наведени су примери за изговор речце *умџло* у облику *умџл*. Слично је и у речи *каџмо* и *сџмо*, па поред примера као:

— *Каџмо га?* (Дул), — *каџмо* да вџдим, — Па кад^т сџџдомо да биџемо топовџма — *сџмо* у капџју (Кар), —

и сл., бележио сам и такве где се крајњи вокал не чује:

— *Кџм* ти га комџндир? (Кав), — *Кџм шџе?* (Рат), — *кџм* ти е жѣна (Бе), — *Кџм* је бака? (Реб);

— *сџм* изс љџшак у љџшак (Добр), — *сџм* да е имџџ кџџ бџло д-йѣмо с љџм, нѣ би се врнули, — *сџм* да мѣсиш, — даџте ми, каџе, *сџм* за дѣте (Круш).

б) У т. 30. наводе се примери за речцу *нека* у овом облику. И иначе се она у пуној форми чује обавезно само пред енклитикама *га* и *и*’ а другде је обичнија у облику без финалног *-а*, па поред ретких примера као што су следећи:

— *нека* будџле (Добр), — *нека* зџве тџм љџџне (Крч), —

бележио сам и обичније и чешће:

— *нек*² да бђг, — *нек*² дође (Ба), — *нек* сѣдне, — *нек* ми да, — *нек* је сретња слава, — *нек*² да бђг здравља, — па *нек* иде (Бог), — *нек* спава, — *нек* продa, — *нек*² да (Добр), — *нек* узри (Жуп), — *нек* избѣгне, — и *нек* сте напрѣдни, — *нек* сте живи (Кав), — ма *нек* убй'у, — Бђшко *нек* прича (Ком), — *нек* остaне, — *нек*² даду (Круш), — па *нек* вйди, — *нек* начйни (Крч), — *нек* пй'е, — *нек* седи, — и на даску *нек* се лѣгне (Над), — Пўсти га *нек* иде (Оп), — само *нек* нѣшто шўшне (Рат), — онaм *нек*² бй'е (Сек).

165. Услови употребе предлошких форми *с/са* и *к/ка* не разликују се од оних у књижевном језику²⁰¹.

166. а) Факултативан је изговор крајњег вокала и код именица на *-иш(a)*: *комўнис/комўнишa*, *кайшйдлис/кайшйалиса* итд. Примере исп. у т. 242.

б) Треба рећи да се у облицима *Dr-Ir-Lr* — како именичке тако и заменичко-прид. промене чује искључиво наст. *-има/-ама/-ема* дакле са крајњим вокалом²⁰². Од тога у снимљеном материјалу имамо само један једини изузетак:

— у *Бѣлем* Вђдема (Кав).

Потпуна паралелност у употреби са и без крајњег вокала заступљена је у наставцима *Gs^m-As^m* свих придева и зам.²⁰³ Тако поред већ наведених примера *једног/једнога* (т. 44), налазимо и такве као што су следећи:

— са изговором финалног вокала —

— црно без *бѣлда* (Кал), — јѣдан преко *дрўгога*, — те га одржа'мо *живѣга* (Добр), — *кдга* йма тў (Кар), — *кдга* нацбѣлѣг^к при'атеља ймаш (Мал), — и *нѣга* упўтимо натраг (Бог), — шта йма за *овѣга* тѣшко (Ком), — из *овѣга* забаченог^к сѣла (Над), — преко *овѣга* (Теч), — он мѣне врати *онѣга* кѣња (Леп), — код^т кaсарне *йеишндѣсийога* пўка (Добр), — из^с *шѣга* мѣста (Вук);

— са пропуштањем вокала у изговору —

— преко *шѣг* *Везйрѣвог* мѣста (Леп), — *врѣдног*^к човѣка и *йошйѣног* (Мал), — *забаченог*^к сѣла (Над), — *кдг* увaте, убйу

²⁰¹ Исп. Ж. Станојчић, НЈ н. с. XV, 157—187.

²⁰² Херски говор има редовно *-има*, 337.

²⁰³ У Трст. је *-ога*, СДЗб XVIII, а то ће бити и општа црта косовско-рес. Исп. П. Ивића, СДЗб XII, 211—212. С нашим се слаже говор Бан. Хера, П. Ивић, Место банатског херског говора . . . , Н. Сад 1958. (сеп.), 336—337. У црногорским гов. влада шаренило, исп. СДЗб XV, 162. и тамо наведену литературу.

(Круш), — од *нашег*^к прѡлаза (Бог), — из *нашег*^к сѣла (Над), — са *нашег*^к тѡга водника йдемо (Прв), — наѡем *неког*^к Пѣру (Добр), — иза *неког*^к чичвара (Над), — *њѣг*^к се бдим (Кар), — он рѣшйо с *негдвог*^к пријатеља (Ба), — спроводио пѡтпоручика *негдвог* (Ком), — Тѹ стид њѹ од *овѡг*^к пријатеља (Мотр), — до *овѡг*^к сѣла (Над), — старешина *овѡг*^к сѣла (Ур), — због *онѡг*^к Срѣйног (Бог), — из *онѡг* утврђења (Кав), — од *онѡг* дѡба (Ком), — на *Свейѡг* Јована (Добр), — о-*шѡг* врѣмена (Мотр).

Факултативност изговора финалног вокала, како видимо, захватила је личне (З. л) и именичке заменице, па имамо *нег-а*, *ког-а*, *чег-а*, итд²⁰⁴.

Описани односи преносе се и даље: на G личне заменице 1s и 2s. Тако поред обичних облика са крајњим *-е* срећемо и примере без тога вокала:

- бѡље зна од *мѣн* (Бе), — дѡђи тѡ код *мѣн* на славу (Дул);
- ел дѡђе он ко-*шѡб*? (Круш).

Иако за повратну заменицу — због њене ретке употребе — не могу из основног материјала понудити ниједан пример, познато ми је да иста ситуација у погледу дистрибуције *-е* и код ње влада. И не само у G, него и D и A све три поменуте зам. имамо исто стање (та три падежа су и иначе у нашем говору код ове три речи једнака по облику). За посесивну заменицу немамо, нажалост, ни овде примера, али их је зато за друге две већи број:

— датив —

— *мѣн* орали (Ба), — *мѣн* ји жаѡ, — *мѣн* ве жаѡ, — ѡдма *мѣн* пакло цигаре, — *мѣн* се чини, — не трѣба тѡ *мѣн* да причаш, — *мѣн* се тѡ не допада, — ѡна би спрѣмила и *мѣн* и њѣму, (Бог), — он *мѣн* каже (Вук), — *мѣн* је седамдѣсет прва гѡдина, — *мѣн* тѡ нѣе пѡтреба (Кав), — прѹжи *мѣн*, — *мѣн* причали, — штѡ е *мѣн* бѣло (Ком), — А *мѣн* пѡ, јѣдан вѡ што ми бѣо, он бѣо бѡс, — Пѡсе су *мѣн* украли (цокуле, Круш), — *мѣн* свѣ се кѡжа јѣжи, — *мѣн* да плѡтите, — *ниш* он *мѣн* штѡ прича, — *мѣн* се не тѣче тѡ (Мал), — *мѣн* пѣво да дѡш (Над), — кѹћа *мѣн* бѣла ѡнде (Оп), — *мѣн* падне, — свѣ *мѣн* бѣло згѡдно (Сиб), — *мѣн* и Илѣје (Сла), — А *мѣн* бѣ пѡ прѡтив (Ур);

— штѡ ће *шѡб* имѡвина, — а *шѡб* ѡмо да рѣшимо по зѡкѡну (Бог), — за *шѡб* и за кѡња (Леп);

²⁰⁴ У нашој се науци ови облици третирају обично као редуковани. Исп., СДЗб I, 400; СДЗб XVI, 236—237; АнФФ VI, 297; ЗбФФП II, 118, и сл. Али мислим да је ипак прилично јасно којим су путем настали дублети: они представљају један од резултата контаминације облика заменичко-придевске са облицима именичке промене. Друкчије се не може објаснити ни наставак *-ога/-ега*. П. Ивић ипак сматра форме са факултативним *-а* млађима од оних са учвршћеним вок., СДЗб XII, 212.

— акузатив —

— Осуде *мѣн*, — *мѣн* одреде тѹ у оваѣ бирачки ђбор, — *мѣн* да пѣташ (Бог), — скину *мѣн*-на ђдну мѣсту (Кал), — *мѣн* стра, — одреди *мѣн*, — *мѣн*, срамѡта (Круш), — да *мѣн* и *иѣб*-подеди (Мотр), — зѡве *мѣн* (Рат), — зѡву *мѣн* у пѹк (Реб);

— лѹди *иѣб* изабраше (Сиб).

Финално *-е* у дативу заменице *ко* такође је покретно (за заменицу *иѣа/иѣо* немамо примера); тако поред обичних облика са изговором тога вокала, бележио сам и примере где се он изоставља:

— *кѡм* изломљена вилица (Бог), — *кѡм* да се дѡ (Добр), — *кѡм* ћешж га (Жуп), — *кѡм* да вѣруеш (Над).

167. У домену глаголских форми дублетни облици срећу се једино у презенту глагола *хѣеѣи*, *моћи* и *јесам*.

Тако прва два у 1s през. поред облика са крајњим *-у*, познају и форме без овог вокала:

— како *мѡгу* сад живет (Кав), — не *мѡгу* више (Добр), — не *мѡгу* да спавам (Жуп); — *нећу* те вѡрам (Бог), — *нећу* ти причам (Реб), — *нећу* те лажем (Круш);

— не *мѡг* да зѡрим, — не *мѡг* да и' стѣгнем (Круш), — не *мог*^х се размимѡђем (Мотр), — не *мѡг*^х се сѣтим (Над), — не *мѡг* да проговорим (Рат), — не *мѡг*^х се задовљим, — не *мѡг* ја д-и'јем бѡс (Ур);

— ја *ћ* и' дам, — пиштѡл *ћ'* а кѹпим (Бог), — пѡсе *ѹ'* ти причам (Реб), — *нећ'* ја у гивнѡзију (Жуп), — *нећ'* *иѣи* ѹзнем ништа (Крч).

Даље, 3s през. глагола *јесам* има двојаке облике:

— онако како *јѣсиѣ* (Над), — како и *јѣсиѣ* (Прѣ), — свѣ тако *јѣсиѣ* (Сла);

— *јѣс'* ји онѡ у кругу (Дул), — *јѣс'* да Бѡшка ниѣ имѡло . . . (Ком), — *јѣс'* је тѡ свѣ бѣло (Крч), — *јѣс'* да пѡкупи . . . ал ѡћеш и да е донѣсеш! (Лом), — свѣ му лѹди кѡзѡли како *јѣс'* (Реб).

168. Завршићемо излагање о покретним вокалима навођењем примера за речцу *хајде*, која у Л. такође гласи двојачко:

— *ѡде* јѣди (Ба), — *Аѡде* пѣвајте (Бог), — *ѡде* да кѹпимо (Вук), — *ѡде* да ми помѡгнете товѡрит (Добр), — повѣди мѡмка и *ѡде* (Кав), — *ѡде* д-и'јемо (Лом), — *ѡде* ти с мѡном (Ур);

— *ѡѹ'* д-испѣчемо (Ба), — *ѡѹ'*, Рѡдоване (Бог), — Јѡ *ѡѹ'* с ѡјма (Вук), — *ѡѹ'* ти дѡм одѣло — *ѡѹ'*, живѣли (Добр), — *ѡѹ'*

д-уплѣтимо (Жуп), — *ѣд* ђдма' на пѣложаѣ (Кав), — *ѣ*' да бѣдеш тѣ у ђдбору (Леп), — *ѣ*' тѣ, Нѣвица (Реб).

169. Горњи преглед примера сугерира закључак да се вокали у финалној позицији код нас доста често схватају као необавезни у изговору. Узроци томе су различити, али су то најчешће морфолошки поремећаји, изазвани аналогијама или сл. Кад се томе дода још инфинитив, о коме овде није било речи јер се данас среће скоро искључиво у краћој форми, — онда се мора признати велики значај те чињенице (тј. факултативности у изговору финалног вокала) за развитак не само овога говора него и штокавског дијалекта уопште. Сетимо се само да и левачки, а и други говори сличног типа, указују да је повлачење акцента управо почело са елиминисањем његовим на отвореној ултими. Ја сам овде сав материјал скупио на једно место само да бих скренуо пажњу на значај те појаве, јер она се, по моме дубоком убеђењу, неоправдано потцењује.

ХАПЛОЛОГИЈЕ

170. Изостављење читавог слога у изговору, уопште узев, није чешћа појава у нашем говору него и иначе у српскохрватском језику. Наш се материјал своди на два случаја такве врсте:

— *ђѣлелитиѣ* (Ком), — *комѢниѣ* (Ба, Рат, Реб, Сиб).

Но ја ћу овде навести још три случаја, од којих је први очигледно последица народне етимологије, други је вероватно, а трећи, сигурно настао путем елизације:

— рѢтни *валѢд* (Бе), — свакем сам дѢѢ *валѢду* (Сиб); — *ономѢѢѢ* сам у недељу накѢпио (Бог), — *ономѢѢѢ* сам пѢо (Добр); — море, *нѢ*'м штѢ ти нѢма (не знам, Сек).

171. Разноврсни по узроцима, али сродни по резултатима јесу извесни процеси у области глаголских облика који у крајњој линији доводе до — привидног или стварног — испадања читавих слогова. Ево тих примера:

— *Вѣш*ѣ да жѢна тѢчно знѢ (Бог), — да *вѣш* сѢд, — да *вѣш* ка-спрѢми (Добр), — да *вѣш* сѢд, — ал да *вѣш*-што се мѢче (Жуп), — *вѣш*ѣ да си пѢна (Круш), — *вѣш*ѣ да си лѣпцао (Леп), — *вѣш*ѣ да јѢ вѢдим, — *вѣш* како ју ђчи мѢсни (Мотр), — да *вѣш* слѣке (Реб); —

— мѢго сам *донѢ*м паре (Сиб);

— д-Ѣмо уз Лѣпе (Бог), — мѢ нѢнемо д-Ѣмо тѢмо (Жуп);

— *Ѣ*к се (Бог), — *Ѣ*к се спрѢми рѢдницима (Круш), — *Ѣ*к се (Крч, Рат, Ур);

— *чѣк'* док с-ожѣни (Добр), — *чѣк*, реко', д-ўзнем (Мотр),
— *чѣк'* да вїдим (Ур).

У процесу разноврсних промена дошло је до престилизације негативне форме презента глагола *хїеїи*, тако да овај облик може да нас за сва лица једине и множине имати исти гласовни састав: *не* (са извесним модификацијама акцента):

— *не* да говорим (Бог), — *не* да жалим (Добр), — *не* д-излїзим (Ци);

— *не* да ми вѣруеш (Ба), — ел *не* д-устаљаш (Леп);

— *не* да ради (Ба), — *не* да нѣси, — *не* да ваљã (Бе), —
нијкад *не* тãчно а признã (Бог), — *не* да горї (Добр), — *не* да
не прїми (Др), — *не* да кѣпа, — *не* да горї (Кав), — нијко *не*
да јѣ (Кал), — *не* д-упãли (Ком), — *не* да те дїрне (Сек), — *не*
да м-осиротї (Сек);

— *не* да слўшамо (Добр);

— *не* да вїдите (Ба), — *не* да прїмите (Бог);

— *не* да прїме рўчак (Бог).

На овом примеру се најлепше може посматрати узајамност морфолошких и фонетских процеса у језичкој еволуцији²⁰⁵.

172. Редукционим процесима дошло је до промене придева *свєїи*, тако да се он данас каткад изговара и у облику какав имамо у следећим примерима:

— бѣше *С'її* Никѣла, слãва ми (Крч), — на *С'тѣг* Сãву (Добр), — бãш на *С'їѣга* Рãнђела (Ком), — на *С'їѣга* Рãнђела (Мотр), — од Богорѣ^адице до *С'їѣга* Никѣ^але (Реб).

ПРИНЦИПИ ДИСТРИБУЦИЈЕ КОНСОНАНТА

1. СУДБИНА НЕКИХ КОНСОНАНТСКИХ ГРУПА

173. 1. Стара група *сїр* сачувана је у следећим лексемама:

— *ѣсїар*²⁰⁶, — *ѣсїро* (Дубр), — *осїрїљац* (Силъ), — *ка-се*
удсїрим (Сла), — *сїројãч* (Саб), — *ѣе т-усїрѣу* (Лоћ), —
*сїрчєї*²⁰⁷ (Дубр), — *сїрчє* (Рек).

2. Реч *сврака* гласи само тако.

²⁰⁵ Испореди о томе т. 230.

²⁰⁶ Исп. Трст., СДЗб XVII, 74; Врњци, AfSlPh XXV, 216; СДЗб II, 386; Бак., СДЗб XI, 79; ИЦГ, ЈФ XIII, 41; Сјен., СДЗб XVI, 68; ЗбФФП II, 123.

²⁰⁷ Исп. о тој речи НЈ н. с. I, 377—378. и 378—380.

3. Промена *чр* > *цр* извршена је и у речи *црешња* и изведеница²⁰⁸:

— да донѐсем *црџиње*, — *црџиње* да јѐдемо, — наѐб се на *црџиње* (Ба), — ђн се устави на *црџињу*, — ѐдан ступ на *црџињи* (Бог), — *црешњар* (Добр), — *црџиња*, — *црџињдва* боранија (Дул), — *Црешњовак* (Сиљ, Саб).

4. И наш говор познаје реч *через*²⁰⁹:

— *черџ*-шта (Леп), — да погџнем *через* њѐга (Мал), — *чере-жѐна* (Лом).

5. Реч *шљива* (и композита) гласи у нашем говору само тако:

— родиља *шљива* (Дубр), — очукало *шљиве* (Сиљ), — низ^с та' *мџу шљивар*, — засадио сам *шљивара* (Бог), — код Богђљубовог^к *шљивара* (Круш) — покрчио *шљивар* (Теч).

II. КОНСОНАНТИ НА ПОЧЕТКУ РЕЧИ

174. У иницијалној позицији, — ако се изузме сугл. *ј* (исп. т. 65), — артикулација сугласника је углавном стабилна. Али иницијалне секвенце овог типа немају увек подједнаку стабилност.

175. 1. Ипак се и у нашем говору понекад упрошћавају групе сугласника у том положају, ако је један од њих оклузив:

а) група *џк*-:

— *џмаш канџце* (Бџ), — дрџи *канџце* (Добр), — од онџ' *канџца*, — *џмаш канџце?* (Рат);

али глагол *џкаџи* има и у презентским и инф. облицима почетну групу *џк*-: *џкем*;

б) група *кћ*- (*џћ*-):

— Мџмирова *ћџр* (Бог), — немџ' ти него Душанка, *ћџрка*, да понџсе (Мотр), — Видиш мџу *ћџрку?* (Кав), — мџу *ћџрку* (Над), — *џдао ћџрку* (Лох);

в) група *гџ*-²¹⁰:

— 'џџ сад наџши да мџре! (Бе), — таџм 'џџ вџдно мџаство (Бог), — прџђемо ту 'џџ су бџли прџкопали (Вук), — 'џџ ће џ'

²⁰⁸ Исп. СДЗБ I, 226—227. Констатована је и у Рес., СДЗБ XVII, 289; Трст., исто, 75; Жупа, АнФФ VI, 300.

²⁰⁹ Исп., П. Ивић, Die serbokroatischen Dialekte, 176.

²¹⁰ Исп., Мар., Gram., 99.

нѣ знам (Добр), — 'дѣ си тѣ (Дул), — 'дѣ пѣкуши онѣ? (Жуп), — нѣмаду 'дѣ вѣше (Кав), — 'дѣ су онѣ заробљеници (Кал), — вѣзе мунѣиу тѣмо нѣгде, 'дѣ вѣзе, нѣ знам (Круш), — 'дѣ си тѣ, бѣба (Крч), — траже 'дѣ смо (Леп), — Ја 'дѣ љу, упѣлѣе сѣбу (Мотр), — 'дѣ гѣд вѣдимо (Над), — 'Дѣ ѣе оваѣ народ? (Рат), — 'Дѣ ѣте вѣ нѣс-сѣде (Сиб).

2. Сугл. *й* изговара се увек у тој позицији:

— крилѣта *йѣйѣца*²¹¹ (Бог), — нестѣнуѣ *йѣдле* и *йѣнѣца* (Кар), — *йѣдла*, — кѣпѣо *йѣдле* (Сек). — *йѣјуу*²¹² (Над).

3. Изговор оклузива испред сонаната стабилан је; примере за то не треба ни наводити. Навешћемо међутим глагол *вириши*, који у нашем говору има друкчији облик:

— *гѣира* (Ба), — ја *гѣире'* (Сиб), — *гѣири* му рѣка (Добр), — не *гѣири* (Кав), — *гѣириш* у њѣ (Сек),

дакле са иницијалним *г-*, а које се задржава и у сложених глагола:

— *Ѡпет* ја *загѣируѣ* (Мотр), — ко си мѣло *йрогѣирѣѣ* (Бог), *йогѣирнем* (Ком).

176. а) Стабилност, или, боље речено — интензивност артикулације, на почетку речи огледа се нарочито у понашању фрикативних консонаната. Тако поред онога што је речено о изговору *з* у тој позицији (исп. т. 98), додајемо овде да се сличне промене запажају и код *ж* и *ш*, па паралелно са изговором тих гласова, у примерима као што су:

— *жандѣр* (Рат, Сиб), — *жандѣра* (Бог), — Штѣ ѣе овѣ *жандѣри?* (Оп), — *жбун* острѣге (Кав), — пѣче да *жвѣзди* (Кав);
— отѣшла на *шкѣдле*, — пѣѣе у *шкѣду* (Кав), — ѣе га *шкѣлују* (Жуп), — *шкрѣб* (Дуб), — *шкрѣбина* (Добр), —

чује се — у неких речи, додуше, сасвим ретко, али у других далеко чешће — изговор африката *м-* и *ч-* на месту ових гласова:

— бѣо у *мандѣри* (Круш), — *мандѣри* (Рат), — кѣи ѣе да бѣдну *мандѣри* (Сек), — *мандомѣри'а* (Оп), — вѣтру *мѣрѣѣ* (Бог), — из онѣга *мѣуна* (Кав), — *мѣѣкам* онѣ кудѣљке (Круш), — сѣмо *мѣвзди* (Над), — он *мѣвзну* на мѣне (Ком), — *мѣрѣа* (Дубр), — *мѣнѣри* (Оп), — *мѣсѣѣѣк* (Добр), — пѣиу *мѣсѣѣѣко* (Бог), — про-

²¹¹ Срећом имам је снимљену, али је ова реч иначе ретка у употреби и замењује је именица *йѣле*.

²¹² Примере типа *йѣдѣѣи*, *йѣѣѣи*, *йѣнѣца* види у т. 188.

ведо'мо се *месидко* (Добр), — стојађ с командантем дивизије *месидко* (Добр), — *мусиримо* се (Добр);

— кад^г кађ: *чибо* (Леп), — *чеврљуга* (Силъ), — *йма чкдлу*, — *није у чкдлу йшо* (Бе), — *чкиљи лампа* (Рат), — *чкрбoљци* (Првъ), — *чкрбине* (Дуб), — *чидреи*²¹³ (Дул), —

а ван снимљеног материјала имамо из Дубр *жган/иган*, *жмрћка/имрћка*, *шијун/чијун*, *шкђмбе/шкђмбе/чкђмбе*.

б) Слична појава и у сличном обиму забележена је у већем броју суседних говора²¹⁴. У речнику Гл. Елезовића налазе се следећи примери: чкембе, чкиљав, чкола/чкоља, чкрб, чкрбина, чкрботина, чкрељ (према алб. шкрел), чпијон, чпота, чтоф; царкат, цандар, цвакат, цвизнут, цесток, цмурет. А. Пецо и Б. Милановић налазе у Рес.²¹⁵ ж- > ц- у речи *ибун*, и сматрају да је ту у питању асимилација по начину изговора. Исто тако ш- > ч- они доводе у везу са потоњим сугласником (у њих је то -к-), и настоје да нађу везу између онога што томе гласу даље следи у речи и понашања иницијалног ш-, па констатују да промена шк- > чк- изостаје испред р²¹⁶. Иако то нема великог значаја, мислим да реч *чкрб* и сл., — коју бележи и Елезовић и неки други испитивачи²¹⁷ (те констатујемо да је њено простирање нешто шире и није ограничено само на Левач), — демантује њихову тврдњу. Исто тако се не може одржати претпоставка да је овде у питању нека врста асимилације: промена се запажа пред консонантима и пред вокалима. Мислим да се са сигурношћу може утврдити следеће:

— појава је факултативна и лексички ограничена,

— појава је објашњива једино чињеницом да се врши у иницијалној позицији.

в) Лексичка ограниченост, на једној страни, као и одсуство сваке активности процеса, на другој, сугерирају помисао да се ту ради о неким старим тенденцијама чија је активност давно престала. Баш због тога, а и због релативно малог броја лексема у којима се резултати чувају, није могуће ништа одређеније и прецизније рећи о правим узроцима и природи те промене.

177. Лексички је исто тако ограничен факултативни изговор иницијалног с- или з-. Тако на једној страни имамо, поред примера као:

²¹³ Исп. т. 136. а): *шиорейи*.

²¹⁴ Појава ж- > ц- забележена је и у Сјен., СДЗб XVI, 66; СК-Љ., СДЗб XV, 127; Мачви, СДЗб XVI, 253; Срему, СДЗб XIV, 334; Пиви, ЈФ XVII, 41. Исп., П. Ивић, Die serbokr. Dialekte, 234. За другу промену исп., ДИЈС, СДЗб I, 395. (*чеврљуга*), 218. (*чкола*); ИЦГ, ЈФ XIII, 52; СДЗб II, 387; Сјен., СДЗб XVI, 70; Жупа, АнФФ VI, 300.

²¹⁵ СДЗб XVII, 284.

²¹⁶ Исто, 275.

²¹⁷ Трст., СДЗб XVII, 74.

— због^к пића (Круш), — да се *сиоразумемо* (Кал), — *сидсобан* (Рат, Сиб), —

дакле са изговором тих гласова тамо где им је место, — и такве у којима се они изговарају на месту где их не бисмо очекивали:

— Да се *здесио* пук пред мене (Сиб), — нас пет смо се *здоговорили* (Ком), — *сиграу* се²¹⁸ (Дубр), — *дма'* се *сиовди* (Крч), — само се *сиовдим* (Добр), — ми смо заостали *сирема* некема ст^о п^осто (Бог), —

или их нема тамо где их очекујемо:

— *'бог^к* те *шурџаџ* (Рат), — *'бог^к* сумарен^а (Кал), — ми се *иоразумели* (Кал), — *'иоразумљевам* се (Кал), — нешто се *иоразуму* (Ба), — *није* *'идсобан* да влада с^обом (Кав), — и *куршум* *крзир^а* ме (Кал).

III. РЕМЕЋЕЊЕ ДИСТРИБУЦИЈЕ У МЕДИЈАЛНОЈ ПОЗИЦИЈИ

178. Кад се узме у обзир да једну артикулациону и акустичку целину, повезану најчешће истим акцентом, чини додуше често једна реч, али још чешће група од више речи, онда се медијалном позицијом у фонетском смислу може и мора сматрати положај не унутар једне морфеме него прозодијско-морфолошке јединице у описаном погледу.

До ограничења у дистрибуцији консонаната долази овде у процесу њиховог међусобног утицаја, под утицајем вокала у суседству или других момената. Резултат тих појава је у крајњој линији најчешће супституција консонаната. У основи је већина процеса о којима ће ту бити речи — асимилационе или дисимилационе природе.

а) СУПСТИТУЦИЈЕ

1. О СУПСТИТУЦИЈАМА ПО ПРИНЦИПУ АСИМИЛАЦИЈА

Асимилација по звучности

179. У оквиру исте речи алтернације настале асимилацијом по звучности у Левчу и у осталим говорима ове зоне у бити се не разликују од оних у књижевном језику, па о томе није потребно говорити. О живости тих процеса сведоче промене у неких речи после губљења вокала. Тако у императиву, у 2р, долази, после губљења *-и-*, такође до асимиловања по звучности:

— *бѣшије* (Круш, Жуп, Рат, Реб, Ур), — *дѣшије* (Ком, Мал), — *кѣшије* (Добр, Кар, Рат), — *лѣшије* (Бог, Круш, Крч), — *ио-лѣшије* се (Над), — *услѣшије* се (Бог);

²¹⁸ Исп. један такав пример у ИЦГ, ЈФ XIII, 100.

— *йа̀сїе* се, еве га бѣсно куче (Мал), — *йрилѣсїе* (Бог);
— *дйкїе* се (Др).

У сантхију, сем сумњивих случајева као *дйк* се (исп. т. 171), — *мѣм* се иде (исп. поглавље о морфологији глагола), и примера које наводимо ниже:

— 3' *бйо* у сѣло? (Круш), — *бѣш ий* од *нй*ја (Добр), — *ис-ирепуље* (Дул), — 3-*бабом* се не слажем (Сла), — 3-Богдми-рем (Бог), — 3-*бомбема* (Сиб), — 3-*брадом* (Над), — 3-*Бугарима* (Кав, Оп, Рат, Сек), — 3-*глупима* (Над), — 3-*говѣдима* (Добр), — 3-*грѣбља* (Кар), — 3-*Грчком* (Вук), — 3-*два плѣтива* (Ба), — 3-*дѣдом* (Бог), — с лѣве и 3-*дѣсне* стране (Теч), —

асимилација се врши обично само делимично²¹⁹, о чему је било речи у т. 104—105.

180. Треба поменути још спорадично ширење резултата асими-лације сугласника по звучности у оквиру једне лексеме са облика где за ову промену има услова и на оне где за то нема фонетских услова²²⁰:

— Штѣ си ти нешто ма̀ло *дрѣсак*? (Мал), — *јсак* (Лоћ), — *свѣсака* (Дубр)?

— *брйшак*, — (Рек), — *слйшак* (Дул).

— *жѣшак*, *йѣшак*, (Дубр);

Асимилација йо месїу и начину йворбе

181. а) У сложених глагола од старе основе *ж*-ти иза *й-* или *з-* из префикса, у другим позицијама (*узима́м*) алтернира факултативно, поред реѣг *-м-*:

— *мѣра* да га *зау́зmesh* (Сиб), — *оду́зmem* ти рѣвови (Сиб), — он *у́зме* њу (Оп), — *у́зmemo* (Вук), —

далеко чешћи и обичнији у говору глас *-н-*, као у примерима:

да се *зау́зне*²²¹ (Кав), — да *зау́знем* тѣ сѣло, — *зау́знем* ја њйни рѣвови (Сиб), — *зау́зmemo* Сисак, — спрѣмимо се да *зау́зmemo* (Над), — *ће* да *зау́зну* ра̀дна мѣста (Дул), — док *йреду́зне* нѣћ (Сиб), — *у́зне* огледа̀ло (Добр), — *д-у́зне* ствѣри (Добр), — *неће* је *у́зне* (Жуп), — *у́зне* ти три дуката, — *ће* познѣ неки да *у́зне*, — не мѣж да се *у́зне* (Круш), — *у́зне* лопѣту (Леп), — *у́зне* (Над, Сек, Сла),

²¹⁹ У Трст., СДЗб XVII, 66, и Срему, СДЗб XIV, 331, појава је нешто шира.

²²⁰ Исп. слично, ИЦГ, ЈФ XIII, 56; СК-Љ, СДЗб XV, 129; Пива, ЈФ XVII, 48.

²²¹ Исп. такав пример у СДЗб I, 248. Исп. Бак, СДЗб XI, 119; Вуч. — Пећ, СДЗб II, 419.

— д-*узнем*-мало (Бе), — *узнем* торбу, — *узнем* Душанку (Бог), — *узнем* онò торбице (Кал), — *узнем* њи' двојцу (Ком), — Ја ћу ти е, каже, *узнем* пùтём (Круш), — ја ћу д-*узнем*-Мошу, — нећ ти *узнем* ништа (Крч), — *узнем* кáрту, — оставим његòва кòла, *узнем*-мòја (Мотр), — *узнем* онò под браду (Рат), — *узнем* (Реб), — *узни* га, Мйлица (Добр), — средину *узни* (Добр), — Драгица, *узни* (Жуп), — *узни* (Ком, Круш, Леп, Мал, Над), — мй ће д-*узнемо* (Мал), — *узнемо* пùшке (Оп), — д-*узнемо* волòве (Рат), — *узнемо* слùшалицу (Сек), — да *узнеш* не смéте (Кар), — зар не могáсте д-*узнеш*е (Мал), — *нешж* д-*узнеш* (Добр), — ће л' да *узнеш* ел нећеш (Крч), — *узнеш* човèку вòла (Рат), — *узну* сáт (Ба), — још пòсле ни *узну* (Кав), — *узну* по четýри, — ће да *узну* (Леп), — бáбе *узну* у сýкњу (Лом), — *узну* двá хòрави ко-ва (Мал), — *узну* (Мал, Мотр, Оп, Рат bis, Теч);

— да *òйне*²²² (Бог), — да ми *òйне* жáто (Прњ), — да ми *òйну* ујам (Прњ), — да *òйнеш* о-дèцá (Теч), — ће ми Вукáдин *òйне* (Ур).

б) Глас -н- место -м- изговара се испред конс. -иј у основи глагола *йáмйиши*²²³ и од њега изведених речи:

— *зайáчйи*ла (Ба), — Кáко ел сам *зайáчйи*ò (Лом), — крòв од плèка б'ò, ја сам *зайáчйи*ò (Прњ), — *йáчйи*м о старйне (Бог), — *йáчйи*м (Цт), — йма да *йáчйи*ше (Добр), — ако мòжеш знáги и *йáчйиши* (Кар), — нисам *уйáчйи*ла (Пре), — Си *уйáчйи*ò? (Рат), — Е' си *уйáчйи*ò бугарски рáт? (Рат);

— од *йáчйивèка* (Над).

б) Испред лаблјалних оклузива *й* и *б* изговара се, обрнуто, сонант *м* наместо *н*:

— дáто' ју *бомбóну* (Круш);

— *едáмйуи* (Бе), — *једáмйуи* (Мотр, Над, Сиб), — *наедáмйуи* (Мал, Слб), — *наједáмйуи* (Кар), — *одједáмйуи* (Бог, Ком), — *од'едáмйуи* (Кав).

г) Усамљени пример *ж* < *ш* испред *љ*: *жéжља*, *жéжљовина* (Дубр).

д) У сантхију се та промена врши у већ познатом везнику *сас*²²⁴:

— и ја се бòтала *сам* њима (Ба), — с Мйлованем и *сам* њим (Бог), — разговáраше *сам* њега (Кал).

²²² Исл., Вучит. — П:ћ, СДЗ5 II, 419.

²²³ Исл., Вук, Рјечник с. в.; Вуч. — П:ћ, СДЗ5 II, 419; ИЦГ, ЈФ XIII, 54; Жупа, АнФФ VI, 299.

²²⁴ Исл., Сјен., СДЗ5 XVI, 71; СК-Љ, СДЗ5 XV, 113; Мачва, СДЗ6 XVI, 269; Срем, СДЗ6 XIV, 325. У ИЦГ појава је много шира, Библи. ЈФ V, 53—54.

ђ) Имамо још само 4 примера где се у истој позицији врши промена $-с > -ш$, једном испред палаталног $ћ$ -, а три пута испред $ч$ -:

— *nāsh-ће* да побџ'у (Мал), — да се вата за г'ушу *ш-човџ-*кем (Прв), — *ш-чим* да се 'р'анним (Круш); — баш и мџн *ш-чин* (Бог).

182. Сугласници $с$ и $з$ остају понекад испред палатала неизмењени:

— *сћућурит* се (Дубр), — вел'им *идше* (Дул), — ђн мислџ *зараше* (Бе).

183. У II и III зони запажени су примери метатезе сугласника у речи сванут се и њених изведеница, и тада се врши процес асимилације $с > м$ испред $н$:

— II зона —

— а м' јџк него чџкаџ ка-це *с'амну* (Кав), — *осамнуло* се (Круш);

— III зона —

— Још ма'ло да стоим, реко' *самнуће* се (Оп), — док се не *с'амне*, — *самнуло* се (Оп).

Поред овога, исту промену познаје још једино топоним *Р'амница* (Крч), такође у III зони. I зона не познаје такве промене (тамо је увек *сванут се*, *свануће*; дакле, и без метатезе).

184. Мислим да су у основи асимилационе природе и процеси који су довели до измене следећих консонантских група (у посуђеницама могуће је да се ради и о другим процесима):

а) $гн > гњ$

— *гњйо* (Дуб), — *гњила* кр'ушка (Сил), — док *угњили* (Дубр); *гњџи*²²⁵ (Оп);

б) $кн > књ$

— *књџла* (Лох);

в) $гл > гљ$ ²²⁶

— *иџгљ'у* (Сла), — *иџгљи* (импер., Круш), — *иџиџгљи* (импер., Над), — *иџгљимо* (Над), — *иџгљиво* (Прв);

²²⁵ Исп., Жупа, АнФФ VI, 300.

²²⁶ Исто, 301.

г) *шл* > *шљ*²²⁷

— *шљам* (Дубр), — *зашљамйше* (Круш), — *шљака* (Силъ), — *шљамйав* (Дубр), — ни *шљемове* нйје бацй'о, — *шљемови* на главѣ, — са *шљемовима* на глави (Прњ), — *шљѣи* (Леп), — *шљййер* (Кал), — *ййшљар/ййшљер* (Дубр));

д) *шн* > *шњ*

— три кйла *брѣшња* (Крч), — *брѣшњо* (Круш, Оп), — *лешњйци* (Добр), — бѣру *лешњйце* (Др), — *ушњйк* (Дубр), — *ушњйкѣм* п-у чѣло (Крч);

али прва од ових речи много је обичнија у изговору без промене:

— за кйло *брѣшина* (Ба), — од бѹђаве грѹдве *брѣшна* (Теч), — завѣтим *брѣшно* (Бог), — ѣдну пѳрцйу *брѣшно* (Вук), — у *брѣшно* (Добр);

ђ) *чл* > *чљ*

— *чљањак* (Дубр);

е) *нк* > *њк*

— дѳђоше три *шѣњка* (Реб), — па *шѣњкови* (Над), — *чѹњкови* (Дубр);

и преношење на случајеве кад је између консонаната уметнуто *-а-*:

— сѣмо ѣдан *чѹњак* (Кал), — тѹрили *чѹњак* тѣм (Круш), — *чљањак* (Дубр).

ж) *вн* > *мн*

— *сйародрѣмни* (Кар).

Африкайизација

185. 1. Кад буде речи о испадању сугласника, говориће се и о испадању денталних оклузива испред фрикатива и африката. Али у секвенцама *денијал* + *фрикайив* долази у говору Левча често и до друкчијих процеса, тј. до процеса асимилације, у чијем резултату настају нове африкате²²⁸.

а) Тако група *ш, ѳ + с* даје *ц* у примерима:

— нѣка кѳла тамѳнѣ *арнаѹчка* (Ци), — појѣта *арнаѹчка* (Вук), — нѣке кѹће *арнаѹчке* (Вук), — *арнаѹчки* (Реб), — *арнаѹчко*

²²⁷ Исп., Мачва СДЗБ XVI, 247. Већина ових речи туђег су постанка.

²²⁸ Исп. о томе проф. М. Стевановића, Савремени српскохрв. ј. I, 102. Исп. и Вук, Рјечник, издање из 1818, стр. XXX—XXXI.

2. Све горње промене врше се и у сантхију, како показују следећи примери:

— *ка-цмо*, — *ка-циџе*, — *ка-цџам*, — *ка-ци* (укупно 26 пута), *ка-це* (22); — у *Беџера-це* ради (Сек), — *ка-циџуџи* (Рат), — *ко-цина* (Рат) — *ко-Црбина* (Ци), — *ко-цуда* (Бог, Мал), — *ко-цу-дй'је* (Рат), — *о-црџа* (Круш), — *о-цирџа* (Добр), — *о-цириџа* (Силъ), — *дйе* *цедџи* (Вук), — *дйу-це* *зџао* (Сек), — *йо-цедџе* (Пре), — *йоре-Цкадарског* *језера* (Теч), — *йре-цџе* (Над), — *сџ-це* (Бог, Сек), — *сџ-цу* (Бе), — *иџ-цџам* (Прњ), — *иџ-цу* (Рат);

— *ко-циорџиџа* (Круш, Прњ), — *йре-цидрей* (Круш);

— *ка-цџеним-мџџа* *сйна* (Сла), — Ел, му *сидра-циџе* (Дул);

— *ка-зџврџи* ((Крч), — *ка-зџџри* (Крч), — *ка-зџиу* (Ур), — *Јџ ка-зџџем* *цџло* *сџло* (Сла), — *о-зџемџе* (Добр).

186. Нешто друкчија по природи, али иста по резултатима јесте промена конс. *ћ* + *с* (из наставка *-ски*) > *ц²²¹*, као у примерима:

— *Анџелиџка* *мџла* (Добр), — *Дџшан* *брџиџки* (Круш), — по ред *вџсџвиџки* *к^џџа* (Бог), — по *тџџ глџдиџкоџ* *йџвиџи* (Дул), — *нџсе* *гџрџиџкема* *воџниџ* *џма* (Реб), — *давџниџка* (Мотр), — преко *Калџниџке* *планџне* (Јеп), — *Ов^џ* *Мџлосаву* *мџркџвиџку* (Бог), — *мџшковиџки* (Крч), — *обрџнџвиџко* *биџло* (Кар), — ки *Пџра* *йџшриџки* (Добр), — *раџдовиџки* *мџлџн* (Мотр), — *девоџчиџи* *йџџчиџки* (Круш), — у *чџвџџко* (Бе), — *чџврџиџки* *онџ* (Бе).

И у сантхију врши се слична промена: ако се *-ћ* финално из претходне речи нађе у непосредном додиру са *с-* иницијалним из потоње:

— *дџваџ* *вџтру*, *нџ-це* *залџџи* (Ба), — *нџ-це* *вџде* (Бе), — *нџ-це* *жџеним* (Крч), — *овџ-це* *промџни* (Др), — *дџ-це* *обџчџе* (Бог), — *О-це* *врџтим* (Ком), — *це* *извџчџе* (Бсе), — *Јџ-це* *вџзим* на *дрџџачу* (Бог), — *немџ'-це* *напџни* *водџе* (Т)ч).

Свуда је, како видимо, у питању елидирани облик презента глаг. *хиџе-иџи* и речца *се*. Но има случајева да се врши промена потоњег гласа у сантхију иза овог истога глаголног облика, а да у претходној речи остале редуковани остатак гласа *ћ*:

— *овџ* *ц²-ц-осџши*, — *ма* *ц²-це* *нараџиш* (Бог), — *јџ* *ц²-це* *тџ* *подџлимо* (Мотр).

187. Слични процеси између *ћ* на једној и фрикатива на другој страни запажају се и у следећа три примера:

— *Сџноџ-цџам* *плџтџо* (Бог), — *'Дџе* *ц²* *-Цџвоџџа?* (Жуп), — *Штџа* *ч* на *сџбор* (Ба).

²²¹ Исп., Maretić, Gramatika, 89. (Пецка); СК-Ј., СДЗБ XV, 127; ИЦГ, Библи. ЈФ V, 51; Жупа, АнФФ VI, 299; сев. Бан., ГЗС VII, 21.

188. Мада је тешко утврдити о каквој се појави ради у случајевима какве ниже наводимо²³³, по крајњим резултатима се они у многама не разликују од претходних, па их зато овде и обрађујемо. Ради се о супституцији фрикатива африкатама иза оклузива *ʔ*²³³:

а) *ʔс* (*ʔс-* и *-ʔс-*) > *ʔц*

— *лʔицао* ки пџс (Бог), — *лʔицао* (Вук, Ком, Леп, Рат), — *лʔицуе* (Бог), — *ʔолʔица'мо* (Бог), — *ʔоʔица'ва' ја свѣ* (Добр), — *ʔицовѣд* (Добр, Рат), — *ʔицуе* (Кав, Ба), — *ʔицуемо* (Бог), — *ʔицују* (Бог, Кал, Круш, Над, Над bis, Сек), —

и ван снимљеног материјала: *ʔицеџо*, *ʔицеџишиџе*, *ʔици*;

б) *ʔш* (*ʔш-* и *-ʔш-*) > *ʔч*

— нек *лʔице* (Добр bis), — да се *лʔице* (Кал, Мал), — да не *лʔице* (Рат), — да *лʔицем* (Ба, Кал), — *тʔ* ћемо *ʔолʔице'мо* (Оп), — *лʔицеши* (Круш), — *лʔици* (Бог), — *ʔченица* стигла за жѣтву (Мал), — *ʔченица* родила (Оп), — *ʔченице* пропаду (Бе), — пропадоше *ʔченице* (Жуп), — мало *ʔченице* (Бог), — сто кила *ʔченице* (Бог), — дваѣс' товара *ʔченице* (Жуп), — *ʔченице* шатор му разџепег (Кар), — ништа *ʔченици* не фѣли (Бог), — *ʔченицу* (17 пута).

в) *бз* > *бз*

— *обзџва* (т. 98)²³⁴.

189. У Левчу се чује изговор *вѣмба*²³⁵ и *инџиѣѣр*²³⁶ поред *вѣжба* и *инџиѣѣр*; ту немамо, по моме мишљењу, никаквих гласовних процеса у основи:

— бʔи'о на *вѣмби* (Бог), — дошли Добросѣлци на *вѣмбу* (Добр), — кʔуѣ на *вѣмбу* (Мотр), — затрѣжʔо се на *вѣмбу* (Реб), — др-жѣ'мо две гѣдине *вѣмбу* (Сек), — на *вѣмбу* се звѣ'мо на Бѣжиѣ (Сек);

— *инџиѣѣр* технолѣгије (Рат), — *инџиѣѣри* (Реб);

али факултативно се чује и изговор као у примерима:

— бʔио сам на *вѣжбе* (Прњ); —

— бʔиѣи су два *инџиѣѣра* (Леп), — бʔио мѣсец дѣнѣ у Нишу, у *инџиѣѣриске* кѣсарне (Кал).

²³³ Проф. М. Стевановиѣ, СДЗб XI, 81, обрађује те случајеве непосредно иза параграфа о асимилацији. Д. Јовиѣ, СДЗб XVII, 74, сматра ову појаву асимилац.

²³³ Исп., Рес., СДЗб XVII, 273—274; Чум., ЗбФЛ IV—V, 16; СДЗб II, 383; ДИЈС, СДЗб I, 217. и 218.

²³⁴ Исп. Д. Јовиѣ, СДЗб XVII, 272.

²³⁵ Исп., РСАНУ s. v. вѣжба: „вар. вѣцба“, s. v. вѣжбати: „вар. вѣцбати“, али код речи вѣцба и вѣцбати стоји само: „заст.“.

²³⁶ Исп. итал. *ingegnere* према франц. (и нем.) *ingénieur*.

Јошовање сугласника

190. Резултати јотовања очувани су и развијени отприлике у приближно истом степену као и у другим сродним говорима. Одступања од књижевног језика иду углавном у два правца; у правцу ширења резултата јотовања из једних облика у друге, путем аналогје, и на другој страни, у правцу елиминисања тих резултата, такође аналошким процесима.

Поремећаји у алтернацијама усјосјављеним јошовањем

а) Аналошко усјосјављање односа *йал.*: *нейал.* конс.

191. а) У свим облицима глагола изведених од основе *йусји-* и *намеси-* употребљавају се у принципу потпуно паралелно форме са *-с-* и *-ш-*²³⁷, мада је висина фреквенције примера са *-ш-* већа (у глагола *йусјиши* и сложених однос је 68 : 29 примера у снимку, а код глагола *намесиши* — 11 : 2):

— *зайушили* (Крч), — *исјуши* (Мал), — *ја се исјуши*' (Добр) — *исјушио* (Сек), — *найушим* (Добр), — *найушио* (Добр, Круш, Кав bis, Кар), — *йойушио* (Добр), — *йойушиши* (Бог), — *расјушио* (Ба), — *сјуши* (Добр), — *сјуши*' (Бог), — *сјушила* (Теч), — *сјушим* (Мотр), — да се *сјушимо* (Вук), — кад^Г си се *сјушио* (Добр), — *ујушио* (Ба);

— да *намешши* (Ба), — *намешши се* (Бе), — *намешшимо* (Вук), — да *намешшиши* (Лом), — *намешшише* (Добр), — *йремешшила* (Теч);

— *ћу найушим* земљу (Кав), — *найусио* (Ком, Ци), — *найусише* (Кав), — *неће да е ойјуши* (Круш), — кад ме *ойјуши* (Ци), — *ойјушише* (Леп), — да *йойуши* (Кав), — *йројуши* (Кал);

— *йремешше* (Теч), — *йремешшимо се* (Леп).

б) У трпном придеву глагола две горње основе (и именица изведених преко тог обл.), као и свих осталих глагола са односом основа *-ши:* *-им* (ако се корен свршава на *-си-*), — који у књиж. јез. имају *-ши-* испред наставка, изговара се у нашем говору на месту те групе група *-ши-*:

— *кршиено* (Рат), — *намешћен* (Мотр), — *намешћена* (Над, Рат), — *намешћене* (Бог), — *намешћени* (Кар), — *намешћено* (Вук, Кав, Круш), — *найућено* (Кав), — *о.вјућени* (Ур), — *йућен*

²³⁷ Исп., ИЦГ, ЈФ XIII, 32; Метохија, ГЗС VI, 63; Ибар, ЗбФФП II, 74; Срем, СДЗб XIV, 358; Мачва, СДЗб XVI, 277. Али у М. пустаи, I. с.

Вук, Др, Кав, Ци), — били *йушићени* (Бог), — *расйушићени* (Кав), — *сиушићено* (Мотр), — *унйићена* (Кал);
— те ми мајка пратила *крићеницу* (Ком), — *расйушићеница* (Дубр).

192. Промену *-сл-* > *-шљ-* у истом облику познаје глагол *зайдслий* (*се*) и именица изведена од истог глагола преко трп:

— сад је *зайдшљен* (Мал), — *зайдшљени*, — *йму зайдшљенога* (Жуп), — *незайдшљен* (Жуп); — *зайошљење* (Дубр).

193. Јотовани конс. основе у трпном придеву бележио сам и у неких глагола I врсте:

— чарапе покрстице *вѣжѣне* (Ба), — *вѣжѣне* чарапе (Бе), — *донешѣно* (Ба), — *тѣ е тѣбе донешѣно* (Леп), — *изнешѣно* (Круш), — *йомужене* (Рек).

Појава јотованог конс. у трпном придеву врло је раширена у говорима ове зоне²³⁸.

194. Јотовање коренског сугл. врши се и испред неких наставака за глаголску основу. У питању су инфикси *-ава-*, *-а-*, *-ева-* и *-и-*.

а) Инфикс *-ава-*:

— да се *извешћаву* (Кав), — *саошћаву* (Кал), — *ојрошћаву* (Шљи);

— *йфрерачуњаву* (Дубр);

— да *сиашавам*, — *сиашавац* (Мал).

б) Инфикс *-а-*:

— *исйаића* (Круш), — *намѣића* (Кар), — *намѣићау се* (Мотр), — *намѣићау* (Сиб), — два тѣпа *намѣићу* (Круш), — да се *ошйуића* војска (Кар), — *йошйуићали* (Кал), — *кѣне оне йошйуићаше* (Кал), — *овй из-заточѣња йошйуићу* (Мал), — *йуићам* (Бог, Мал), — *йуићац* (Бог), — *йуићамо* (Бе, Кав), — *йуићу* (Кав), — да се *йуићу* (Ком), — *йуићћали* (Прњ), — *укрйићу* (Теч);

— *заваћу* (Бог), — *заврћао* мѣзак (Над), — *обрћаше* (Жуп), — *йоизврћали се* (Теч), — *нека ваћа* (Сла), — *шайућала* (Круш);

— са сунцем се *равњаљали* (Ба), — *равњаљмо* (Кав) — да *наравњаљ* (Бог), — до стѣ гѣдина *рачуњац* (Бог), — *рачуњаљали* (Сек).

²³⁸ Исп., Рес., СДЗб XVII, 276; Трст., исто, 68; Жупа, АнФФ VI, 309; Ибар, ЗбФФП II, 74. и 97; ИЦГ ЈФ XIII, 33; Сјен., СДЗб XVI, 106; сев. Банат, ГЗС VII, 21. и 28; Срем, СДЗб XIV, 353. У Мачви, СДЗб XVI, 274, имамо поред јотованих обл. (вежен, запошљен), такође и нејотоване (стр. 277—278). У СК-Љ се такође чују нејотовани обл., СДЗб XV, 129. Исп. још и Пива, ЈФ XVII, 73—74; посавски, Rad JAZU 197, 71.

Иста појава запажа се и код глаголских именица изведених од горњих основа:

— *йзвешћац*²³⁹ (Дуб), — *нџмешћац* (Круш, Жуп, Бог, Оп);
— ма како *ваћање* (Ба); — *рачуњањем* (Дубр); — *сишшџвање* (Кал).

Али ипак управо описана промена нема карактер обавезности (сем промене *шш* > *шћ*), јер паралелно са горњим примерима имам их и са тврдим консонантом:

— *завџшау* вџду (Бог), — *скџшџли* смо (Бог), — *скџшџ'мо* по Вџлесу (Добр), — *скитџџ* (Бог, — *улџџале* (Сек);

— *израчуњали* (Прњ), — у Бџкурушту се *йоравнџше* (Рат), — *рачуњали* (Бог), — *мџ* смо се *рачуњали* као комџти, Маџџари не *рачуњаџли* (Сек), — *рачунам* (Мал, Ци).

в) Инфикс *-ева-*:

— *оскућџџали* (Над), — *йобо.џџву* (Дубр), — *саџџаџџџа* га (Дул), — *џџџџџџ* (Оп).

г) Инфикс *-и-*:

— *уџџџџџо* се (Бог), — *огџџџџџше* бџџџџџи (Лоћ), — *ошџџџџџи* (Рек), — да *нџџе* се *уџџџџџи* (Лом).

195. У области грађења именица може се поменути наставак *-ина*, који у нашем говору обичније гласи *-иња*²⁴⁰:

— *коџџџџџе* йде да бџре (Бе), — *ја* сам брџла *коџџџџџе* (Крч), — и џдлеге *нџбу* у *ведрџџџџџе* (Кар), — *грџџџџџа* (Бе), — *младџџџџџа* (Бог, Круш), — *џџде*, *мрџџџџџо!* (Леп), — *мрџџџџџу* (Оп), — од *ниџџџџџџе* (Круш), — по *ладовџџџџџе* (Кар), — *чистџџџџџџа* (Сиб), — на *чистџџџџџџе* (Кар); —

али има примера са неумекшаним консонантом:

— *низџџџџџа* (Теч), — у *коџџџџџџе* (Пре), — бџрем *коџџџџџџе* (Круш), — *коџџџџџџе* (Круш).

196. И у придева изведених од горњих и неких других именица наставком *-ав* запажа се иста промена:

— *коџџџџџџџџџ* (Рат), — *куџџџџџџџџџџџџ* (Дул);
а такође и: — *саџџџџџџџџџџџџ* (Дубр).

197. Умекшани сугласник познају и следећи појединачни примери:

²³⁹ Исп., Метохија, ГЗС VI, 63; Ибар, ЗбФФП II, 74; сев. Бан., ГЗС VII, 21; ИЦГ, ЈФ XIII, 32; Срем, СДЗб XIV, 358.

²⁴⁰ Трст., СДЗб XVII, 75.

— *врљике* (Силъ), — *Врљиковац* (Жуп), — *говѣђина* (Леп), —
— *ђенерал* (Добр), — *жуња* (Дубр), — *Жуњић* (Рек, Дул), — *лањски*
(Оп), — *млађари* (Оп), — *сирњика* (Кав), — *сирњийше* (Дул), —

а ван снимљеног материјала још и: *бељџика*, *буњийше*, *црњџика*, *цо-
ињџи*.

б) Умекшавање консонаната у вези са заменицима *ѳ*

198. Одступања нашег говора од књижевног језика у смислу повећања броја случајева са изговором меких сугласника на рачун других нису диктирана само дејством аналогije него и још неким моментима које ћемо овде покушати нешто систематскије да прикажемо. Наиме, већ је давно запажена чињеница да се у великом броју говора ван ијекавског подручја врши умекшавање сугласника у слогу са старим вокалом *ѳ*. Сваки од тих случајева објашњаван је посебно и на разне начине. Без претензија на исцрпност наводим ниже примере из нашег говора, нека досадашња објашњења уз сличне случајеве у другим говорима. Затим је учињен покушај да се нађу неке заједничке црте у понашању свих случајева и из тога извуку одређени закључци.

а) Познате лексеме, као у примерима:

— *жљѣб* начинио (Кар), — Увѣтим ѣдан *жљѣб*-пѣток (Сиб),
— у еднѣм *жљѣбу* (Добр), — *жљѣзда* (Дубр), — *кљѣшиа* (Добр),
— *кљѣшијанца* (Дубр), — *гњѣздо* (Круш), — *угњѣздише* се (Над); —
бљѣсак (Рат) — *бљѣшиј* (Сек).

б) Компаратив придева има потпуно паралелне форме са јотованим и нејотованим консонантом испред наставка. Примери су наведени у тачки 144.а).

в) Имперфект има обично јотовани сугласник основе испред наставка *-а-х* — насталог од — *ѳахъ*, и промену *-ѳа* > *-а-*. Примери се наводе у морфологији.

г) Речца *год* има и форму *гођ/гоћ/гој*. Примере в. у т. 101²⁴¹.

199. а) Прва група примера објашњава се на више начина. Речи *жљѣб* и *жљѣзда* објаснио је И. Поповић асимилацијом консонаната²⁴², и то је мислим прихваћено у нашој науци. А. Пецо и Б. Милановић објашњавају и остале случајеве из те групе на исти начин, тј. асимилацијом консонаната, али на одстојању: у речи *кљѣшиа* и *бљѣшии* према *шии*, а у *гњѣздо* према *з*²⁴³, или *г*. Док се у горњим објашњењима

²⁴¹ Среће се и у Срему, СДЗб XIV, 315; Мачви, СДЗб XVI, 233; Жупи, АвФФ VI, 294.

²⁴² НЈ н. с. I, 318—322. Исп. сродне случајеве у т. 184.

²⁴³ СДЗб XVII, 282. Али за други случај они мисле да ће ту пре бити „да је ову промену условила асимилација по месту творбе: гне- : гње-“.

и не помишља на могућност утицаја слога са јатом на промену претходних сугл., други испитивачи, налазе баш у томе једини узрок. Тако Д. Јовић мисли да се ту ради о јотовању: „... има случајева јотовања неких консонаната у ограниченом броју случајева испред $\dot{e} > e$ “²⁴⁴. Реч „јотовање“ имплицира свакако помисао на постојање $-j-$ непосредно иза тих гласова; подразумева, боље речено, претходну замену $b > je$ у датој позицији²⁴⁵. Ова би претпоставка, по моме мишљењу, била претерано смела, не само за косовско-ресавско него и за подручје шумадијско-војв. говора. Њу демантује не само сав остали материјал нашег говора, него и појава таквих случајева какви су нпр. сремски: гњиздо²⁴⁶ и паштровски и црмички: гњииздо²⁴⁷, који указују да је умекшавање извршено без обзира на то какав је рефлекс јата у питању.

б) Промена сугл. испред наставка у компаративу објашњава се такође јотовањем. П. Ивић се опрезно изражава једино о случајевима испред наставка $-и$, и каже да ту имамо „компаративе на $-и(j)и$ с јотовањем претходног консонанта (поштењии) или с контракцијом (поштењи)“²⁴⁸. Иако се на основу горњих речи не може закључити о каквом се ту јотовању ради, Д. Јовић их тумачи тако као да до јотовања долази после редукције $-и-$ (?), и проширује их и на случајеве где имамо рефлекс $-e-$ у наставку: „Проблем јотовања у придевима типа *йамейиѣ*“ и сл. проф. П. Ивић објашњава контракцијом $-и(j)и$ јотовањем претходног консонанта“²⁴⁹. Ја сам свесно употребио реч „редукција“ уместо „контракција“, јер ми није познато да контракција $ии > и$ може изазвати неке промене претходних конс. (исп. *Илий, Илин, Сјанин* и сл.). А. Пецо и Б. Милановић мисле да се овде ради о морфолошком моменту: да је јотовање извршено под утицајем $-j-$ из наставка $-ји$, тј. да се „наставак $-ији$ пренео и на готов облик компаратива са $-ји$ “²⁵⁰. Али ако се ове речи схвате дословце, значе у ствари следеће: наставак $-ји$ је егзистирао у поменутих случајевима још пре појаве наставка $-ији$? Аргументи које Д. Јовић супротставља овоме мишљењу чине ми се оправдани²⁵¹. Заједничко једном и другом од горњих објашњења јест да се полазна тачка у процесу умекшавања

²⁴⁴ СДЗб XVII, 253. Мислим да је проста омашка што је он тамо ставио и пример *лешњик*, јер ту нема никакве промене сугласника *л*. Исп. и Жупа, АнФФ VI, 294; ту се наводи и пример *вђшник*, са неочекиваним обликом и акцентом. Исп., даље, СДЗб XIV, 314.

²⁴⁵ Овакав ток мишљења имплицира и оно што се каже у АнФФ VI, I. с.

²⁴⁶ СДЗб XIV, I. с. Исп. Вук, Рјечник, s. v. гњиздо: („у Сријему“).

²⁴⁷ ГЗС VI, 19, и СДЗб VIII, 365.

²⁴⁸ П. И., Дијалектологија, 103. Те речи имплицирају претходно постојање облика са наставком $-и(j)и$ и јотованим сугласником, те из њих никако не произилази, како Д. Јовић мисли: да П. И. јотовање тумачи контракцијом.

²⁴⁹ Пошто се друкције не могу схватити, мислим да ове речи треба тумачити тако као да је или извршена контаминација $-(j)и$ са $-e(j)и$, или да је други наставак дошао после првог, и на његово место, с тим што су се сачували резултати промена изазваних наставком $-ји$, а ово последње није могуће претпоставити.

²⁵⁰ СДЗб XVII, 341—342. Исп., АнФФ II, 198.

²⁵¹ СДЗб XVII, 112—113.

сугл. о којима је реч, тражи у претходној егзистенцији неког гласовног елемента иза тих конс који је управо способан да ту промену изазове. Логички је сасвим исправно у том случају помислити на једну од две, у нашем језику једино реалне могућности: на *-j-* или *-u-*. Али на питање: откуда тај гласовни елемент овде, — у досадашњој мени познатој литератури није се дошло до задовољавајућег одговора.

200. А тај одговор није нимало лако дати. Овде ћемо учинити један такав покушај.

а) Већ је у т. 144. б) изнесена претпоставка да је у наставку за имперфект развитак *-b-* ишао у истом правцу као испред *j* (после појаве хнјатског гласа!?). Шематски представљен, тај би пут развитка текао овако: *-ba-* > *-bja-* > *-ija-* > *-ja*.

Једна од могућих претпоставки о развоју компаративног наставка код нас била би следећа. На основу данашњих компаратива типа *йравилъѣ, йамешъѣ* и сл.²⁵², може се претпоставити сличан пут развитка гласа *b* као у имперфекту:

ср. р.: *-be* > *-bje* > *-ije* > *-je*;
ж. р.: *-ba* > *-bja* > *-ija* > *-ja*;
м. р.: *-bu* > *-bju* > *-ju* > *ju*.

Ова претпоставка има једну веома слабу тачку: не води рачуна о томе да је *b* у горњим случајевима било акцентовано (исп. руски наставак *-ѣ*), па се у том случају очекује развој паралелан ономе у глагола типа *виѣашъ*, а не онакав какав ми претпостављамо.

б) Мислим да нарочиту пажњу треба поклонити двома чињеницама које пружају примери у т. 114. а):

— јотовање претходног консонанта врши се испред наставака оба типа: испред оних који садрже глас *-u-* настао од *-b-*, као и оних који тога елемента немају (тј. за које се може претпоставити редукција *-b-* > *-u-* > *-ju-*);

— претпоставке о томе да је нивелација наставака извршена у једном или другом правцу не дају нам ништа јер су све подједнако доказиве (одн. ниједна није доказива), и јер се у већине наставака без елемента *-u-* < *-b-* може претпоставити и асимилациони процес развитка.

в) Вратићемо се зато примерима типа *гнѣздо, кљѣшѣа, бљѣсак* и сл. Неки од тих случајева успешно се могу објаснити асимилацијом консонаната (али никако не и сви) — док је код других немогуће такво објашњење²⁵³. Но, ако се бар као помоћна теза узме да је од извесног утицаја на промену сугласника у наведеним групама примера била и њихова позиција испред гласа *b*, онда се и они дају лако објаснити.

²⁵² Исп. т. 114.а).

²⁵³ Исп. А. Белића, СДЗб I, 223.

А по свему судећи овде треба прибродити и остале случајеве, па и компаратив.

За све горње примере зиједнички моменат је следеће: поред већ набројаних случајева и они на свој начин указују да је у одређеној фази своје еволуције глас *jaii* фонетски варирао у зависности од позиције. У показаној позицији фонетска вредност овога класа кретала се у границама такве фонетске јединице која или је сама била способна да умекшава претходни конс., или је садржала неки елемент за то способан.

в) Елиминисање резултата јотовања

201. Нису тако чести овакви случајеви.

- а) Међу облицима трпног придева нашао сам само два примера²⁵⁴:
— ка-си био онџ зарџбен (Реб), — како сам зарџбен (Ци).

Оба су из II зоне, где се и могу очекивати, с обзиром да сам сличну појаву доста често запазио у Белици, а нешто ређе и у темничким селима. Иначе су у свим осталим случајевима облици трпног придева од глагола са односом основа *-иши*: *-им* са јотованим консонантом, као што су уосталом чешће и горњи:

— Мјрча био у Аустрије там, зарџбен (Бог), — Ја сам био зарџбен (Кав), — био зарџбен у Мачву, — зарџбен сам (Реб).

б) Облици имперфекта су сразмерно ретки у употреби те стога немам много потврда у снимљеном материјалу. Али међу њима су и два у којих су одстрањени резултати јотовања:

— прѣ ме ова болаше (Сек), — чини ми се носаше неке кондџре (Над).

Рекло би се да су у горњим и сличним случајевима управо чешћи у употреби облици без јотовања, јер немамо ниједног супротног примера. За облике типа *носаше*, *косаше* и сл. (са конс. *-с-*) могу тврдити да се јотовани конс. неће ни чути²⁵⁵.

в) Именице оделење и освешлење гласе у Левчу само тако: без јотовања консонанта *-л*²⁵⁶:

— Санитѣтско оделење — што трѣба еднѣм оделењу (Добр),
— ймаш оделење (Кав), — у јѣдно оделење (Кал), — двѣ оделења

²⁵⁴ А. Пецо и Б. Милановић имају један пример из Рес., СДЗБ XVII, 326.

²⁵⁵ Исп. о томе проф. М. Стевановића, НЈ н. с. IV, 25—32. Исп., СК-ЈБ, СДЗБ XV, 177; Црмница, СДЗБ IX, 242—243.

²⁵⁶ Ово је још Вук држао за косовско-рес. црту, јер у Рјечнику „облик без умекшаности обично се одређује само као „рес.“ Исп. А. Белић, О вуковим погледима на српске дијалекте, Глас СКА 82, 142. Исп. Ибар., ЗБФФП II, 123.

(Круш), — у она оделѣња (Леп), — три оделѣња (Оп), — Само било едно оделѣње (Рат), — санитарско оделѣње (Реб), — у гврње оделѣње, — телефонско оделѣње (Сиб);

— освѣилѣње пўсти (Сек).

г) Именица *баишљѣн* гласи понекад и *баишљѣн*:

— са та' *баишљѣн* (Добр), — комант *баишљѣна* (Сиб);

— са *баишљѣнѣм* (Мал), — од *баишљѣна* (Реб), — у други *баишљѣн*, — из *баишљѣна* (Реб).

д) И у још понеком примеру чује се уместо јотованог нејотовани консонант:

— тѣрала *д'јѣшоре* (Сек), — дошо *крѣци* дан (Кал), — колѣна само *нија* (Кал), — *ширѣча* (Дубр).

ђ) По мишљењу проф. П. Ивића²²⁷, овде би долазили и случајеви типа *грѣзе*. Код нас се такав изговор чује у два стереотипна случаја:

— има *грѣзе*, — *грѣзе* се плаћало оде по три бајке (Бог), — са све *грѣзе* бацамо гѣце (Кар), — *грѣзе* (Ком, Сек), — *гвѣзе* (Добр, Оп).

Више примера в. у т. 233. а).

Ту свакако имамо поред изостајања јотовања још и друге промене. Али паралелно са случајевима из горњих примера, срећу се и примери са извршеним јотовањем:

— каки домѣнин, онако и *грѣжје* (Круш), — обали на *грѣжје* по неки дѣнар (Крч), — све слађе *грѣжје* (Мотр), — *грѣжје* ни довати град (Оп), — Имам-млдо лепо *грѣжје* (Теч), — с онѣ *гвѣжје* (Реб), — *гвѣжјурија* (Дуб).

Алтернатије усвојављене њалатализацијама

202. Као и у осталим говорима овог подручја, и у Левчу има неслагања са књижевним језиком у погледу ширине употребе фонема насталих у процесу палатализације консонаната *к*, *г* и *х*. Одступања су углавном као и код јотовања: ликвидирање алтернатија у оба правца као и горе, у правцу успостављања пал. конс. и тамо где га не бисмо очекивали, или у правцу елиминисања таквог конс. основе.

203. Прегледаћемо прво дистрибуцију фонема које представљају резултате I палатализације.

²²⁷ Die serbokroatischen Dialekte, 233—234.

а) У Vs им. м. р. I врсте са веларним сугл. на крају основе стање је као и у књижевном језику: *вдјниче*, *друже* и сл. Само за два случаја констатовани су непалатализовани консонанти у том облику. Примера немамо у снимљеном материјалу. То су: *Мидраге* и *Прѣдраге* (поред *Миодрагу* и *Прѣдрагу*).

б) Имениге на *-ица* изведене додавањем наставка на основу са једним од поменутих конс. на крају познају у принципу обе могућности, али се срећу веома ретко са измењеним консонантом.

— *џне по кашйчицу мѣд* (Сек), — *ручйца* (Над).

И ван снимљеног материјала: поред *кашйкица* и *ручйца* имамо још у већем броју случајева паралелну употребу — *ногйца/ножйца*; *дѣскица/дѣкчица*, *гѣскица/гѣкчица*, *крушкйца/крукчица*, *кокчйца/кѣскица*, *љускица/љукчица* и сл.

в) У Зр през. глагола I врсте веларни сугласник основе увек се замеђује предњонепчаним²⁵⁸:

— *вршѣ* (Бог), — *Вѣчѣ* (Вук, Дул, Круш, Мал, Мотр), — *извѣчѣ* (Бе), — *обѣчѣ* (Мал), — *одвѣчѣ* (Вук), — *џечѣ* (Кар), — *џошѣчѣ* (Кал), — *џресѣчѣ* (Добр), — да се *џривѣчѣ* (Вук), — *свѣчѣ* (Круш), — *сѣчѣ* (Вук, Круш), — *сѣчѣ* (Мал, Оп), — *шѣчѣ* (Кав, Сиб bis).

204. Резултати сибиларизације такође су нешто друкчије распоређени и у друкчијем степену очувани него у књиж. језику.

а) У Ар^m I врсте им. скоро су у искључивој употреби облици са измењеним крајњим консонантом основе²⁵⁹:

— *болесниџе* (Добр bis), — *вдѣњаџе* (Дул), — *воџниџе* (Кав, Рат, Сиб bis, Бог, Добр), — *Гѣџе* (Добр), — *дирѣџе* (Жуп, Прѣ), — *дулѣџе* (Пре), — *заробљениџе* (Добр, Др), — *мѣмџе* (Пре), — *нѣжниџе* (Леп), — *осѣѣружњаџе* (Кал), — *џоднѣрдѣниџе* (Добр), — *радѣниџе* (Ба, Жуп bis, Мал, Сиб), — *раѣњениџе* (Добр, Рат), — *сандѣџе* (Сиб), — *сведѣџе* (Мал), — *Тѣрџе* (Кар, Мал bis, Сек bis), — *аџдѣџе* (Кар), — *хѣдѣниџе* (Леп), — *чѣѣниџе* (Леп, Мал), — *чѣѣниџе* (Ур), — *Тѣрџе* (Ком);

— *Љѣди кѣку на њѣ, на тѣ Влѣсе* (Сиб), — *крѣзс Коѣѣсе* (Кар), — да *млѣти ораѣсе* (Кар);

— *зѣсѣѣрѣѣсе* (Бог).

²⁵⁸ Исп. Рес., Трст., СДЗб XVII, 67; Жупа., АнФФ VI, 308—309; Вуч.—Пећ, СДЗб II, 418; Ибар, ЗбФФП II, 74; ДИЈС, СДЗб I, 480; Бак., СДЗб XI, 119; Врњ., AfSIPh XXV, 217; сев. Банат, ГЗС VII, 28; Црмница, СДЗб IX, 456; СК-Љ., СДЗб XV, 168. У млађим говорима има недоследности у тој замени: Срем, СДЗб XIV, 354, — или она изостаје.

²⁵⁹ Исп., Рес. СДЗб XVII, 276—277; Врњ., AfSIPh XXV, 216; Мет., ГЗС VI, 63; Жупа, АнФФ VI, 303; Ибар, ЗбФФП II, 73; Сјен., СДЗб XVI, 67; Исп. такође и Бак., СДЗб XI, 75; сев. Банат, ГЗС VII, 59.

Каткад сам бележио двојаке облике од исте основе:

- пўне кѡжане *бисѡзе* дўката дѡнели (Кар), —
- да ми дѡш ѓдне *бисѡге* пченице (Круш), — дова̀тише
јѡдан мѡрнйцу, бўчук, а ѓдан *бисѡге* (Мал).

Но управо наведени примери не дају повода за закључивање о појави неизмењеног консонанта у Ар им. м. р. I врсте. Иста именица има и у ном. две форме — *бисѡзи* и *бисѡге*²⁶⁰ (pl. tant.). Ова друга је именица женског рода. На основу разлике у акценту можемо закључити да су горње форме, у ствари, облици различитих именица, тј. да су форме са неизмењеним сугл., облик Ар им. ж. р. III врсте.

Како видимо, у Левчу је у потпуности спроведена и очувана ова значајна особина коју је још Вук запазио у косовско-ресавским говорима²⁶¹.

А. Пецо и Б. Милановић у већ поменутом раду о говору Левча пишу: „У Левчу, међутим, забележили смо само два примера: Тўрце, цаце (цак).“ На основу тога, затим на основу факта што у говорима косовско-метохијске зоне има више примера за поменућу појаву, они закључују „да се ова изоглоса ширила са југа косовско-ресавског говорног подручја правцем Пећ—Кѡпаоник и као да је препрека њеном простирању била Западна Мѡрава. У околини Крушевца ова појава је непозната“²⁶².

Иако се на основу материјала из околине Крушевца не може тврдити о стању у у говорима северније од З. Мораве (Крушевац лежи јужније од ове реке), није потребно дискутовати о тим закључцима јер се и сами њихови аутори касније исправљају²⁶³: „Међутим, ми смо тада превидели факат да говор Расине . . . не познаје посебан облик за акузатив множине“. Рекло би се да на том месту истом чињеницом објашњавају и рећу појаву те промене у Левчу и Ресави, јер одмах за наведеном реченицом додају: „У говору Левча ми смо забележили само два примера (цаце и Турце). А у Ресави такав облик акузатива од именица Турци: Турце, крмци: крмце; . . . унуце и роѡаце“. (На овоме месту ништа не кажу о два примера за облик *оѡанке* из Ресаве, које наводе у истом раду, — нешто ниже)²⁶⁴. Интересантно је да се овом другом приликом аутори опет враћају на исту тему, па сада, насупрот већ цитираним речима, покушавају поново, на основу аргумената које горе пѡбијају, тј. на основу ниске фреквенције примера са извршеном променом (а што је и мало чудно: не узимајући у помоћ примере са неизвршеним палатализовањем, које само две стране раније наводе без посебног објашњања), — да докажу исто оно што су тврдили и раније: „У уводу смо навели да је Вук као једну од посебних карактеристичних особина говора Ресаве навео промену задњонепчаних оклу-

²⁶⁰ Исп. Вук, Рјечник, в. в.

²⁶¹ У предговору I издању Рјечника из 1818. Исп. о томе и Глас СКА 82,141.

²⁶² АнФФ II, 195.

²⁶³ СДЗБ XVII, 276—277.

²⁶⁴ Исто, 311.

зива к, г и констриктива х у ц, з и с у акузативу множине именица мушког рода . . . Међутим, из наведених примера за облик акузатива са променом задњонепчаног сугласника²⁶⁵ види се да савремени ресавски говор не потврђује у потпуности Вукову констатацију . . . С друге стране, не треба изгубити из вида ни чињеницу да је Вук под ресавским „наречјем“²⁶⁶ подразумевао не само данашњу Ресаву него, поред других области, и Левач и Темнић. А ни у овим говорима фонетско-морфолошка појава о којој је реч нема велику фреквенцију, свакако не такву као што је у жупском говору. . .²⁶⁷. Не знам с кога је разлога овде испуштен аргумент који би могао давати облик *ојанке*. Не упуштајући се у дискусију о његовој вредности за доказивање о степену развоја дате појаве у Ресави, указаћу на неке моменте у левачком говору који ближе осветљавају тај случај. У снимљеном материјалу имам само два примера за облик Ар им. *ојанак*, и у оба је извршена промена:

— мѡмак вѡнене чарѡпе, грађене *ојѡнце* (Кав), — ни-зарѡди' на нѡге *ојѡнце* (Кар).

Али за Нр имамо један пример који баца нешто више светлости на горњи облик *ојанке*:

— *ојѡнке* се сѡше иза шпорѡта (Кав).

Уз поновну ограду да наша објашњења не важе за Ресаву, можемо рећи следеће. Иако у узорку немамо таквог облика — вероватно и зато што та реч лагано излази из употребе — знам да се некада и у Левчу чује облик Ар у истој форми као и у Ресави. Али појава исте форме и у Нр упућује нас на закључак да је то рудиментирани остатак који се у данашњем језичком осећању тумачи као и алтернација *bisāzi/bisāge*.

Према томе, као једини аргумент у побијању Вукових навода остаје двојици аутора искључиво заиста ретка употреба таквих форми. Мада је већ и у одсуству сигурних супротних примера сувишно о томе даље дискутовати, рећи ћу још толико: тврдња А. П. и Б. М. изнесена за Расину важи и за Левач (јер се и ту запажа, као уосталом и у Ресави, потискивање облика Ар им. I врсте са наставком *-e* од стране форме са наставком *-u*). Сматрам да су своју ранију тврдњу ипак побили и сами њени аутори.

б) Одступање у супротном правцу од књижевног језика представља облик Ds им III врсте, где се веларни сугласник основе задржава неизмењен²⁶⁸:

— у *Вѡлоги* (Прњ), — у *зѡдруги* (Бог, Жуп), — у *еднѡј књѡги* (Рат);

²⁶⁵ Дакле: не и на основу оних без те промене.

²⁶⁶ Исп., Вук, Рјечник, издање из 1818, предговор.

²⁶⁷ СДЗБ XVII, 313.

²⁶⁸ Исп., сев. Банат, ГЗС VII, 24; Чум., ЗбФЛ IV—V, 16; Ибар, ЗбФФП II, 73. Као код нас слично је и у ИЦГ сем код Васојевића (Збрчани), Библи. ЈФ V, 52.

— у сèверној Африци (Кал), — у *вџски* (Др) — да̄б ча̄с' *вџски* (Прв), — д-останем у *вџски* (Рат), — на *дџски* (Сек), — *ма̄џки* (Ба Добр, Круш), — Ја сам ју би'о *ма̄џки* вџвода (Бог), — по *џа̄џрики* (Бог), — на *реки* (Жуп), — иде према *реки* (Мал), — дол у *реки* (Прв), — држи у *руки* (Бог), — не да̄ *ћерки* (Бог).

Само један пример имамо са извршеном променом:

— Чџкам да дџџе *ма̄џари* кӯџ ће да загрӣзе̄ јабуку! (Мал).

в) На извесне поремећаје у односу наставака *-ак* и *-ац* за грађење именица м. р. указују следећи примери (в. и т. 628):

— па ми *мо̄лак* се нап̄ати (Жуп), — *свџџак* (Добр, Сил), — *џрдџџџак* (Дубр);

— кџм је бџг *џјац*²⁶⁹ (Крч), — од *џџа* ће д-остане сџстрӣџу (Кар).

г) Прил. *брзо* има и облик *брџо*²⁷⁰, који је чешћи у употреби:

— отвори'о *бр̄зо* (Сек), — *бр̄зо* нџгде теџ да иде (Сек);
— јџдан дан ба̄ш пред Бџло мџре: Средозџмно прџџ'мо и ве̄ћ̄ *бр̄го* џемо у Бџло (Вук), — *бр̄го* ме вр̄ни (Круш), — џна *бр̄го* и дџшла (Над), — мр̄ак ће *бр̄го* (Оп), — *бр̄го* ће мр̄ак (Рат), пџсе *бр̄го* дџџџше партизани (Реб), — би'ло онџ *џбр̄го* (Кав).

На основу акценатских односа *бр̄зо* : *бр̄го* : *бр̄џе* да се закључити да је форма *брџо* образована највероватније према облику *бр̄џе* (вероватно по угледу на однос типа *дџџе* : *дџџо*).

д) Увек је *ја̄ки*, *јџднаки* и сл.²⁷¹

џ) Увек је према *џкџџи* : *џкџџ-џкџџу*.

205. Поремећаја у распореду фонема насталих палатализацијом има и на терену односа резултата прве и друге палатализације.

а) У императиву гл. I врсте са основом на конс. *к*, *г* и *х*, као алтернативне фонеме бележио сам скоро искључиво *ч*, *џ* и *ш*²⁷²:

— *вџчи* (Кал), — *обџчи* (Мал), — *идџчи* раки'у (Бог), — *џо-вџчи* (Круш), *сџчӣџе* (Мал), — *џџчи* онџм по вџроши (Кар);

— не *лџџи* вра̄џе (Круш), — дџџе-дџџа̄нџ и дџџџџ нџџи на колџна и на лактџџи *лџџи* (Крч), — *лџџи* тџ (Леп), — *лџџи* (Рат);

— *оврџи* (Бе).

²⁶⁹ У I и II зони ове именице наставак је само *-ак* : *џјак* (поред *џјко*).

²⁷⁰ Исп. проф. Р. Бошковића, НЈ н. с. XIV, 229.

²⁷¹ ИЦГ ја̄ци, Библ. ЈФ V, 52.

²⁷² У говорима је ова појава паралелна са променом *к > ч*, *г > џ* у Зр истих глџџола. Исп. напомену уз т. 203. ц).

Од глагола *ѿмоћи* сачуван је облик императива *ѿмози* у молтвама:

— *Помџи*, бџе (Бог, Добр), — *Помџи*, бџе, светâ Пѣтка и Недѣља (Кар), — *Помџи*, бџе (Мотр).

Иначе код овог и већине глагола I врсте код којих се употребљавају неки облици и по III врсти, и у императиву имамо облике по тој врсти:

— *ѿди*, *каже*, *ѿмџени* (Мал); — *лџени* (Лом);
тђ *рџкни* (Добр).

Ван снимљеног материјала имам следеће примере: *одмџни*, *ѿмџни*.

б) Али репартиција фонема *ч*, *ж*, *ш* и *ц*, *з*, *с* испред придевског наставка *-ин* додатог на основу именица са наставком *-ица* / *-ца* идентична је оној у књижевном језику: *Вѣричин*, *Дрѣгичин*, *Зѣричин* и сл., али: *Мѣрин*, *Нѣцин* и сл.

в) Реч *дуж* гласи у нашем говору *дуз*:

— било очѣишѣно све *дѣз* (Кав), — расѣко га *низдѣз* (Дул).

2. СУПСТИТУЦИЈЕ НАСТАЛЕ ДИСИМИЛАЦИЈАМА

Дисимилација консонаната у конѣакѣу

206. Мислим да су дисимилационе природе процеси који су довели до измена у следећим групама консонаната.

а) *мн* > *мл*

— *Млџи* лџди и полипцали глѣдни (Ба), — изгѣнули воѣнци *млџи* (Бог), — Мџда е *млџема* дѣбро (Кав), — косѣли *млџема* ѣйма (Гре), — кѣѣе погѣрене *млџима* биле (Круш), — *млџе* врачариѣе помрѣше (Круш), — сѣ-ѣе *размџѣло* (Геч), — ѣно ѣѣб-ѣѣо *млџо* лѣш (Ба), — јѣко *млџо* (Дул), — повѣтали смо *млџо* (Вук), — мѣчила се *млџо* (Ба), — *млџо* сирѣма (Рат), — бѣстан *млџо* јѣвѣтино (Бе).

б) *мн* > *вн*

— *гивнѣзија*, — затворѣли вѣрата на *гивнѣзи*, — у *гивнѣзи*, — у *гивнѣзија* (Жуп), — ѣма двѣ *гѣвна*, — да понѣсемо там на *гѣвно*, — више овѣга *гѣвна* (Бог), — на мѣе *гѣвно* (Мотр).

в) *мњ* > *мљ*

— *ѿсѣмљѣѣ* сам (Грњ), — да *ѿсѣмљам* (Круш), — ал сам *сѣмљѣла* (Сла), — потовѣрили *слѣмљѣче* (Бог), — онѣ *слѣмљѣци*, — двѣ *слѣмљѣака* (Круш), — ѣзнем *слѣмљѣачу* па утѣкнем (Круш).

Ван снимљеног материјала имамо: *гламља* (главња > гламња?), *гламљица* (главница, вероватно преко главњица > гламњица?).

Исте промене и у истом лексичком материјалу забележене су у већем броју других говора^{272a}.

г) *мј* > *мљ*²⁷³ (вероватно преко *мњ*)

— *ма̀ло ѡамљ̀на* (Бог), — *ѡамљ̀аника* (Дул), — *Дамљ̀анд-вић* (Дубр).

д) *а)* *ћн* > *ињ*²⁷⁴

— *ба̀ш у поклáди бо̀жйи́њи* (Кар), — *во̀ињак* (Бог), — *овѣм ку̀ињем* пла̀цем (Бог), — *ку̀ињи* пла̀ц (Бог), — *нѣм-мо̀уи́њос* (Бог), — *ѡру̀ињу* ма̀ра̀мицу (плу̀ћну, — Бог), — *ѡмо̀и́њик* (Ком, Над, Реб), — *ѡро̀лѣ́ињи* да̀н (Прњ), — *си́ндйи́њи* (Бог), — *сре́йиња* сла̀ва (Бог), — *нек је сре́йиња* на̀ша др̀жа̀ва (Др), — *сре́йиње* ви́ђење (Ба), — *за си́ндйи́ње* ја̀дбве (Пре), — *сре́йињи* го̀сти (Добр), — *ше́лѣйи́наци* (Вук), — *у онѡ буре се шм̀уи́ње* (Кал).

Што се тиче сугласника *и* у горњим примерима, чини ми се да начин мога бележења није увек прецизан, јер се често запажа извесна умекшаност у његовом изговору. То се нарочито осећа у неким другим примерима, који и у погледу сугласника *н* остављају утисак да је промена застала на пола пута, тј. да је тек у процесу:

— *ѡлу̀и́на* ма̀ра̀мица (Бог), — *ѡлу̀и́н'у* ма̀ра̀мицу (Бог), — *ѡмо̀и́н'ик* (Леп), — *ѡро̀лѣ́и́н'и* да̀ни (Мотр).

Оба гласа изговарају се полуумекшано. У првome још нема фрикативног елемента (исп. т. 101)²⁷⁵. У овој форми појава не мора бити дисмилационог карактера.

β) *ћњ* > *ињ*

— *во̀ињак* (Бог);

— *са̀дйили во̀ћња̀це* (Дул).

ђ) *ђн* > *дњ*

И та промена није извршена до краја:

— *га̀д'н'уо* га (Дубр), — *да га̀д'н'ем* (Сек);

— *га̀ђнем* (Дубр).

^{272a} Исп., ДИЈС, СДЗБ I, 230—231; Бак., СДЗБ XI, 81; Рес., СДЗБ XVII, 288; Жупа, АнФФ VI, 300; Чум., ЗбФЛ IV—V, 16; Ибар, ЗбФФП II, 123. и 75; Сјев., СДЗБ XVI, 69—70; Срем., СДЗБ XIV, 333; Мачва, СДЗБ XVI, 249; ИЦГ, ЈФ XIII, 58; Црмн., СДЗБ IX, 348.

²⁷³ У ДИЈС *мњ/вњ*, СДЗБ I, 225.

²⁷⁴ Исп., Жупа, АнФФ VI, 300; Ибар, ЗбФФП II, 74; Бак., СДЗБ XI, 81; ИЦГ, (ѡни/тѡни), ЈФ XIII, 54; СК-Љ, СДЗБ XV, 126; Црмн., СДЗБ IX, 347—348; Срем., СДЗБ XIV, 333.

²⁷⁵ Проф. П. Ивић и А. Младеновић бележе у поморављу *т'н* (бо̀жит'ни), ЗбФЛ VII, 163.

е) *иљ* > *кљ*²⁷⁶

— *иекља* (Теч), — *иекљаду* (Сек), — *иекљали* (Леп, Ци), *иекљали* (Оп), — *иекљаше* (Теч), — *расиекљ'мо* (Ба), — неко млеко и *сукља* (Леп).

ж) *ич* > *кч*

— *пѣт ари бакча*²⁷⁷ (Бог), — *пора-Дарине онѣ бакчѣ*, — до *виш-онѣ бакчѣ* (Бог), — *бакчу йосади* (Ба), — *риљам бакчу* (Мал), — *узнем тѹ бкчу*, — *вѣзале у бкчу* (Лом), — *бокчлук*, *дваѣс'*²⁷⁸ *бокчалѹка*, — и *купили бокчалѹци* (Сла), — *ндкче* (Добр).

Осим горњих имам ван снимљеног материјала следеће примере: *ѹкче*, *љѹкшица* и *дѹкшица*, *брѣкче*, *нерѹкче*, *двѣкче*, *йѹкшица*, *йѹкче* и сл.

Без промене забележио сам два примера:

— *Ја сам био у Ўжаци*, у *Башиѣ* (Оп), — *йѹшчана вѹтра* (Кал).

з) *дм* > *гм*²⁷⁸

— *крѣнемо Пѣшке на Гмијровицу* (Бог), — на *Гмијров дан* (Бог, Ком), — у *Кѹсовску Гмијровицу* (Пре), — *Гмијровицу* (Сек).

Поред ових имам примере: *Гмијар*, *Гмијра*, *Гмијрѹча*.

и) *сл* > *сљ* и *зн* > *зњ*

— *нѣма смисља* (Пре); — *изњурени* (Кал).

ј) *дн* > *гн*

— *гнѣвнѣца* (Дубр).

к) *иљ* > *км*

— *чѹкмак*, *чѹкма* (Дубр).

л) *дл* > *гл*

— *глѣшо* (Дул), — *кѹѣгла* (Лоћ).

љ) *иљ* > *кљ*

— *кѹсѹрукна торба* (Дубр).

²⁷⁶ ДИЈС, СДЗб I, 229—230; Црмн., СДЗб IX, 349; Жупа, АнФФ VI, 300.

²⁷⁷ П. Ивић, Die serbokg. Dialekte, 120, Дијалектологија 101, претпоставља процес *пч* > *хч* > *кч*. А. П. и Б. М. сумњају у то објашњење, СДЗб XVII, 283. Али Б. Милетић бележи у Црмници и међучлан: „Пошто сам . . . забележио и *пѹкче*, могло се у овој речи к развити преко *х*“, СДЗб IX, 364, напомена. Појава је забележена у више говора: ДИЈС, СДЗб I, 217—218; ИЦГ, ЈФ XIII, 50; Ибар, ЗбФФП II, 74.

²⁷⁸ По А. П. и Б. М., СДЗб XVII, 286, овде је извршено „премештање артикулације“.

м) бд > гд

— *снагдѣне* (Бог), — тако се ма̀ло *снагдѣвло*, — да *снагдѣвау* кр́ану (Теч);

али чешћи је изговор ове речи без промене;

— свѣ сам тѣ *снабдео* (Ба), — *снабдевен*, — *снабде́ну*, — неки се *снабде́ва* (Добр), — *снабде́вање* (Дул).

207. И у још понеком примеру чује се супституисани конс.:

— *мешшо* водѣ да ёмо (Бог), — *мешшо* д-ўзне амрѣл, ђна мѣтула с́ач (Бог), — *Мешшо* д-отвѣре бѣрбу, ви́кну у бѣксто (Мал), — *Мешшо* да ша́љу мунѣци́у на фронт, ша́љу јексѣри (Ур); —

— *рдкласшо* дрво (Рат), — у *рдкље* (Добр);

— *ўшишван* (Добр, Леп, Сек);

— *ўзман* (Вук); — *ўрошеврѣд'мо* по в́ароши (Добр), — *шврѣца* (Ком).

— *ўознѣлшо* (Добр).

Дисимилација на одсшојању

208. Своди се на појединачне примере, углавном позајмљенице:

— осветља́вали терѣн са *лефѣкшори* (Реб);

[али такође и:

— пу́шћали оне *рефлѣкшоре* (Кав)];

— са свѣ онѣ' *ловорѣр* (Сек), — *ловорѣри* (Круш), — имао *ловорѣр* (Рат), — *ловорѣр* ми набѣли у-ўши (Реб), — *ловорѣр* ми прѣдаде (Сиб);

— нѣт мѣња млѣко нѣти *умаљава* (Ба); — *маљ* сѣмо ако нѣмамо (Кав);

[али чешће:

— *смѣшо* се, — *умање* (Дубр); — Не смѣм, каже, *мањ* тѣ да пођеш (Бог), — *мањ* ко е сѣшло свѣ дѣл (Добр)];

— Ѐма там јѣш чѣше у *орману* (Жуп);

— *ўоломѣшшо* (Крч), — ўзели *ўоломѣшшници* (Крч);

— *ўрѣсусан* сам бѣшо (Крч);

— Тўрим *шнѣр* пѣд главу (Кал), — *шнѣр* свѣд изгорѣѣ (Леп), — *шнѣр* рўски (Рат), — *шнѣр* (Теч, Ур);

— паѣ са *шнѣрѣра*, — на *шнѣрѣр* (Бог);

[али такође и:

— *шнѣрѣр* (Сла)].

3. ОСТАЛЕ СУПСТИТУЦИЈЕ СУГЛАСНИКА У МЕДИЈАЛНОЈ ПОЗИЦИЈИ

209. Уместо сугласника *ћ* чује се у нашем говору понекад сугл. *ч*, и то не само у компаративу *придева*, као:

— *ључу ракију* (Бог), — *ћличе* (Леп), —

него и још у неких речи изведних од назива села:

— *Белушичани* (Оп, Сек), — у Драчу *беоцичку* (Мал), — *Ойаричани* (Над).

Осим ових, имамо и следеће случајеве такве врсте: *белушички*, *Беоцички*, *Лейовичани*, *лејовички*, *ојарички*, *Течичани*, *Течичанка*, *течицански* (али *течици*), *чекич* и сл.

210. У два случаја запажен је изговор *-j-* уместо *-љ-*:

— један што е *општински ваџда* службеник (Сек), — *ваџда* и *сџд*^т *стоѐ* (Ком), — *нџси* једну *шојџу* (Ком).

Прва од две речи изговара се и са сугл. *љ*, а друга увек у наведеном облику.

211. У следеће две речи изговара се *-љ-* уместо *-ћ-* или *-к-*:

— свѐ *јочейрљаше* (Крч), — *рачейрљам* *пѐсак* (Бог), — *чейрљам* (Рат), — Немѐ да *шџйеш* (Круш), — *шџйе* (Рат).

212. У неких позајмљеница врши се такође замењивање консонаната:

— *алииљерија* (Добр, Вук, Кав, Оп bis), — *алииљериа* (Теч), —

итд. (укупно 22 примера), али и:

— *арџиљерија* (Сек), — *арџиљерија* (Бог);

Ван снимака познати су ми и следећи примери: *лџнери* (рендген), *шџжџер*, *мангарџи*, *шџгарџи*, *кварџиљ* и сл. Ово ће бити добијено у процесу прилагођавања туђих речи нашем изговору, као и у понеком примеру више (шињер, шпилитер; исп. и т. 184).

б) ПОЈАВЕ КОЈЕ НЕМАЈУ КАРАКТЕР СУПСТИТУЦИЈА

Губљење сугласника и ујрошћавање сугласничких група

213. Није сасвим јасно какве су природе процеси који доводе до губљења сугласника. Проф. М. Стевановић мисли да се „ујрошћавање сугласничких скупова врши преко процеса *асимилације* — ово

наравно уколико су ти сугласници били међусобно различни, — ... сâмо губљење појединих сугласника почива на закону дисимилације²⁷⁹.

а) Сугласници *й* и *б*

214. Први од два сугласника губи се у ограниченом броју случајева испред консонаната *й̄*, *н* и *к* :

— *кâне крв* (Ци), — *па се оклâди* (Бе), — *о̄ӣер̄е̄нена* (Бог),
— *др̄ӯгог^к се̄ӣе̄мбра* — до *се̄ӣе̄мбра* (Вук), — *с кôнца се̄ӣе̄мбра*
(Сек *bis*), — у *се̄ӣе̄мбру* (Ком);

али у последњем случају налазимо примера и са изговором тога гласа:

— *пчëле што се извëду у се̄ӣе̄мбар мѣсец* (Сек).

215. Сугл. *б* свакако се губи у речи *амр̄ел*²⁸⁰, за коју у снимљеном материјалу имамо само један пример, али која је далеко чешћа у нашем говору од књижевне речи *кишобран*. Ево тога примера:

— *Мешто д-ўзне амр̄ел, ðна мѣтула сâч* (Бог).

б) Сугласници *й̄* и *ð*

216. 1. У интервокалском положају испада једино сугл. *ð* у неким облицима глагола *јес̄ӣи*²⁸¹ (примере види у т. 152. б), *ӣши* (поред примера који се ниже наводе види и оне у т. 151. и 156. а), *гледай̄и*²⁸² (исп. и примере у т. 151) и *радӣӣи*, затим у неких бројева и других речи, како и примери показују:

— *Трãк̄ӣо д-й̄е*, — *мôра д-й̄е*, — *мôж д-й̄е* (Бог), — *д-й̄е* у *пòток* (Жуп), — *д-й̄е* унутра̄шњос' (Кал), — *мôра д-й̄е* (Ком), — *мôж д-й̄е* сâма (Над), — *мôра д-й̄е* у *й̄р̄ӣјес'* к̄ила двãнãѣс³ грãд̄и (Оп), — *д-й̄е* у *комãнду* (Сек), — *д-й̄е* у *Трòглав-бãру* (Ур); — *ћу д-й̄ем* за *Рѣкòвац* (Бе), — *д-й̄ем* на *пãр̄нӣцу* (Бог), — *мôра д-й̄ем* (Крч), — *Д-й̄ем* да-й̄ довѣдем (Реб); — *мôра д-й̄емо* (Бог), — *'дѣ* *ћемо д-й̄емо* (Ком), — *ãиде д-й̄емо* (Лом); — *немòй̄те се вãрате д-й̄е̄ӣе* (Леп); — *Не мôже д-й̄е̄ӣш* т̄и овãко *кро-снѣг* (Кав), — *Ћешж д-й̄е̄ӣш* т̄и на *й̄гру?* (Над), — *немò' д-й̄е̄ӣш* (Оп); — *д-й̄у* да *пљãчку* (Реб);

— *глã* *крãве* (Бог), — *глã* *кòлко с' потрош̄ӣо* (Крч), — *а мãлу не глã* (Мал), — *глã* *штò в̄ише да згр̄лã* (Теч); — *глãм* (11 примера); — *глãмо* овãко *напремãсебе* (Бог), — *излãзимо те глãмо* (Кав); — *У нѣколикò дãнã 'е глãиш* (Бе), — *глãиш* је *ки гòћ врãну* (Добр); — *док се гл̄љ* (Бог), — *гл̄љ* да *м-уб̄й̄у* (Кав), —

²⁷⁹ М. Стевановић, Савремени српскохрватски јез. I, 108.

²⁸⁰ Исп. итал. ombrello.

²⁸¹ Исп. ДИЈС СДЗ6 I, 231. и д.; Срем, СДЗ6 XIV, 359.

²⁸² Исп. Пива, ЈФ XVII, 11; IX, СДЗ6 XIV, 104; Сјен., СДЗ6 XVI, 71.

гледу (Круш, Мал, Над); — *гледа'мо* неке циганске свадбе (Добр), — *ја ђндак загледа'* (Мотр), — *само-вако њогледа'* (Рат); — *гледаше* (Ба); — *гледала рубу*, — *гледала* да има машину (Лом), — *Ишли наши неки гледали* (Вук) — *Сино-цам глед* телевизор (Теч);

— *Шта раџије* ви оде? (Рат), — *Шта раџи?* (Рат) — *Шта ћеш раџи* нѡкас? (Добр), — *Шта раџи тѹ?* (Жуп); — *Људи, раџије!* (Рат);

— *двѡдес* година (Жуп), — *сто двѡдес* бајке (Кав), — *око двѡдес* дана (Теч), — *двѡдесѹе* године (Др), — *имало 'е нас* *дваесѹијну-шрѹес'* (Оп; — и још доста примера одасвуд);

— *прѡко шрѹес'* кјла (Крч), — *лекар ѹзе шрѹес'* бајке (Рат) — *ми се зарѡбимо шрѹес'* (Сек), — *шрѹесѹе* године (Жуп), — *шрѹесѹијну* (Ци);

— *Имало забран чеѹрес'* и три ара (Бог), — *чеѹрес'* осам сатѹ (Вук), — *чеѹрес'* прве године (Дул), — *чеѹрес'* дана (Бог, Над, Сла, Теч), — *чеѹрес'* кјла (Сек, итд. — свуда).

— *госѹоин-мјоре* (Рат);

— *Андру сам смѡнѹо оедѡмѹи* (Сиб), — *оедѡмѹи* (Прњ).

Примере типа *јѡм* исп. у т. 152. Није јасно о каквој се овде промени ради (исп. стсл. *имѡ*).

Мишљења сам да су промене које доводе до испадања консонанта у горњим примерима углавном непостојаног карактера. На то упућује чињеница да се неки од њих довољно често јављају и у неизмењеној форми, као што се види из примера:

— *гледам* (Бог, Кал, Сек), — *њогледам* (Бе, До), — *гледаш* (Добр), — *гледу* (Ком), — *гледу* (Крч, Мотр); — *јѡде* (Ба, Крч), — *да 'ѡдеш* (Круш); —

— *госѹодин-мјоре* (Добр).

У области бројева имам само два примера са изговором гласа *-ѡ-*:

— *Ќни вићну мѡне иљѡду дѡвестѡ чеѹрдесѹи* и *пѡте* и *јуѡпсе* ме (Бог), — *чеѹрдесѹи* мѡзге (Кал), —

што сведочи о консолидованости те промене у три наведена броја и од њих изведених речи.

У презенту глагола *ићи* промена се запажа једино кад су ови облици употребљени у вези са елидираном формом везника *да*, и рекло би се да на такву констелацију појава извесног утицаја има тежња ка дисимилацији (*ѡ-ѡ*).

2. Свакако елизионог карактера су промене у сантхију које доводе до губљења гласа *ѡ-* из везника *да*, као у примерима:

— Поче 'а јури (Ба), — У недељу ћу 'а радим (Бе), — ти 'а при-
миш (Бог), — 'дѣ си 'а ме превидеш, — ја ћу сѹтра 'а самѣљем
(Бог), — краве ћ' 'а нарани (Добр), — нѣма 'дѣ 'а се ноћи, —
не дадоше 'а не скйну, — нѣмашж 'дѣ 'а се склѣниш (Вук), —
Требало нѣшто 'а ни помѣгне (Жуп), — свѹклй га 'а г-окупу
(Кар), — Ја ћу да поставим војника тѹ 'а пѣзи (Ком), — Ако дна
нѣћ' 'а слѹша вас, слѹшајте ви њѹ (Крч), — шта ће 'а бѹде тѹ
(Над), — пѣче 'а крклѣа (Оп), — Бранѣ ће 'а да пѣре мѣне (Реб),
— ће 'а довати бѣга (Сиб), — пѣшла 'а разбѣре (Ур), — нѣма
више 'а чѣкамо (Ци).

Број од 52 примера, колико сам укупно издвојио из снимљеног
материјала, сразмерно и није тако велики да би се на основу тога могли
извлачити неки закључци у вези са еволуцијом везника да у говору
Левча. Али ако се томе дода број случајева где овај везник подлеже
елизијама друге врсте, тј. онима које доводе до губљења вокала *a*
(исп. т. 154. а), онда се улога ових појава у развоју те речи не може
порицати.

217. У претконсонантском положају губљењу је такође подло-
жнији глас -*д*-.

а) Ако се нађу испред фрикативних конс., денталне оклузиве,
како је и у т. 185. речено, могу се са овима асимилovati, — али може
доћи и до њиховог испадања^{282а}:

— бог*д'сѣво* (Теч), — дѣв*с'ѣд* петнаѣсте гѣдине (Др), —
дѣв*с'ѣд* осамнаѣсте (Рат), — д-о'*сѣче* (Рат), — д'*сече* ми главу, —
д'*сече* ми ѹши (Сиб), — д-о'*сѣчем* (Дул), — о'*сѣчемо* (Бог), —
о'*сѣчен* ми пѣлац (Ци), — о'*сечѣна* (Кал), — д-о'*сѣчеш* нама обѣицима
главе (Ур), — кода онѣко д'*скочи* (Ком), — о'*слѹжйо* (Добр), —
ја о'*сидја'* (Добр), — о'*сйѹйау*, — о'*сйѹйу* (и др. обл. истог глаг.,
укупно 19 примера), — о'*сйѹйница* (Кал), — *йресѣкли о'сйѹйницу*
(Добр, Кар), — трајим д'*сусйво* (Бог), — да трајимо д'*сусй'о*
(Бог), — ја *ћ-и'* дам 'ѣдну *йрѣ'сйавку* (Бог), — *йрѣ'сѣдник* (16
пута у разним обл.), — бйо на *йрѣ'сйражи* (Прњ), — до *йуно-*
лѣ'сйва (Мал), — ако ймаш нѣка *срѣ'сйва* (Мал);

— Једнога мѣга *на'зѣрника* убише (Крч), — направили
йб'зид (Теч), — тамо свѣ *йб'зидано* (Сек);

— о'*шрѣфи* бѣмбу (Сиб), — да плѣтим д'*шйѣйе* (Мал).

б) Испред сонанта и губи се опет само дентал *д*²⁸³:

— нѣгде да се дѣ'*нем* (Бог), — *исйѣ'не* пѣсле глѹпо (Прњ),
— *йоглѣ'ни* (Кав), — да *йройѣ'не* (Круш), — мѣра ми 'а *йройѣ'немо*
(Бог), — мѣра да *йройѣ'немо* (Сиб);

^{282а} Исп. М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик I, 102, где се
указује нарочито на склоност испадања дент. окл. испред наставка -*сйво*. Исп.
СДЗб I, 231; ИЦГ, ЈФ XIII, 51; Рес., СДЗб XVII, 278; Сјен., СДЗб XVI, 71.

²⁸³ Исп. ИЦГ, ЈФ XIII, 80; Црмн., СДЗб IX, 374.

— нѣкако *зѣцно* (Бог), — д-й'мо *зѣцно* тѣм (Добр), — свѣ *зѣцно* (Дул), — свѣ смо *зѣцно* бѣли (Кал); —

итд., — укупно 11 примера за прилог *заједно* у горњем облику (исп. и т. 132). Но поред тога срећу се и примери са изговором секвенци *-дн-* у истих речи:

— да се скѣпимо свѣ *зѣдно* (Леп), — да *йройѣднем* (Круш).

в) Несумњиво је последица првенствено асимилационих процеса губљења гласа *-д-* из секвенце *-дш-* која настаје у императиву неких глагола после нестајања гласа *-и-*, као у примерима:

— *Йше* (Бог), — *Йше*, каже, у гивнѣзију на кѣнак (Жуп), — ви *йше* (Крч), — *Йше*, каже (Оп), — *Йше* покѣшајте (Сек), — *Йше* сад, — *Йше* се ви предавајте (Ци); — *јше* штѣ ви се је (Крч), — *јше* (Над), — тѣ како знѣте дѣлте и *јше* (Сиб); — *сѣше* тѣ (Круш).

Иста појава запажа се и код императивне речце *хајде* кад јој се дода наставак за 2р (тада се употребљава и без крајњег *-е*):

— *Аше* ви у онѣ шѣму (Крч).

г) Ишчезавање денталне оклузиве испред *й* у случајевима као у следећем примеру биће да је последица народне етимологије:

— *йрейосѣѣлам* (Бог).

218. Из интерконсонантске позиције, поред примера типа *болесна* и сл., губе се денталне оклузиве још и у следећим примерима:

— имам *ѣсму* овѣ срчанѣ (Ба) — *йде дирѣкно* (Крч), — *йерфѣкно* (Ци).

219. Само привидно у постконсонантској позицији извршена је елиминација дентала у случајевима као што су:

— *Бѣлесан* и мртѣв, ѣни скѣро рѣвни (Бог), — бѣо *бѣлесан* зимѣс (Крч), — *бѣлесан* (Кав, Кал, Крч, Оп, Сла, Теч), — *жѣлосан* (Бог, Дубр), — *кѣрисан* (Крч, Мал), —

али су ово, у ствари, аналошке творевине према осталим облицима истих речи.

220. 1. Исто тако је само привидно из постконсонантске позиције и с краја речи извршено елиминисање фонеме *-д* у речи *ајд(е)*:

— *Ау'*, вѣсело бѣло! — *Ау'*, Рѣдоване (Бог), — *Јѣ*, *ѣи'* с ѣѣма полѣко (Вук), — *Ај'* жѣвѣли, — *Аи'* *јѣ* и тѣ у по пѣво (Добр).

Промене у управо наведеној речи извршене су у сантхију, на што указују и следећи примери:

— *аџ'* д-испѣчемо (Ба), — *Аџ'* д-й'мо (Бог), — *Аџ'* тѣ да м-испратиш (Добр), — *Аџ* ти дам одѣло (Добр), — *аџ'* д-упалимо (Жуп), — *аџ'* д-йдемо наше јединице (Ком), — *аџ'* да бѹдеш тѣ у ђдбору (Леп), — *аџ'* тѣ, Нђвица (Реб).

2. У сантџију је и иначе доста често извршено уклањање из претходне речи како сугл. -*д* (укупно 228 примера у снимљеном материјалу) тако и -*иѢ* (48 прим.), углавном испред речи које почињу сугласником у нечему сличним са поменути два.

Сугласник *д*:

— а ђна *ка-дрѣкне* (Бе), — *хупри'ја о-дрѣвета* (Вук), — *йоре-Дринѣ* (Кав), — *ка-дуне* (Кал), — *о-Дренђве* (Круш), — *јѣдан ко-дрѹгога* (Леп), — *пита ђн мѣ'ане сѣ-да* причам (Реб), — *йоре-дѹвара* (Ур), — *о-дѣма* (Ци);

— *ко-Живђйна* (Ур);

— *ка-задржаше* (Кал);

— *неће нѣка-пропађну* (Бог); — *ка-потѣгнем у 'ѣдну острѹгу* (Кав);

— *ка-су дђшли* (Ба), — *о-стђ јѣдан остаѣ* (Бог), — *ко-Скађдар* (Вук), — *ка-сам се увѣтио* (Добр), — *ко-сѣбе* (Дул), — *ка-сам мђѣг^к сѣна изгубио* (Кав), — *ко-СтојѢнђвиѢна* (Оп), — *од брѢта о-стрица* (Прњ), — *сѣ-сте се своѣли* (Рат), — *ка-сам слѹжѣо* (Сиб), — *брѢт о-стрица* (Теч);

— *шиѣли о-тђга кошѹље* (Бе), — *ђиѣку-тђ?* (Вук), — *о-тђг^к човѣка* (Др), — *о-тѹрског рѢта* (Жуп), — *йоре-Тѣсе* (Кал), — *о-тѣ надрѣске фамиѣје* (Кар), — *о-трѢбу'* (Круш), — *ко-тѣбе* (Крч), — *ка-ти зѣц прѣје п'Ѣт* (Лом), — *А о-тђга сам се дђба ѹпознао с тѣм брѢтем* (Мотр), — *о-ти'ја* (Над), — *Нѣка-ти не мђгу обѣјасним* (Рат), — *мђѢ брѢт овѢѢ о-теткѣ* (Сла), — *о-траѢктора* (Ци); —

— *о-ѢѢбрик* (Бог), — *Дђће врѣме ка-Ѣете писат* (Дул), — *сѣ-Ѣе тѢ вода да се пресѢши* (Жуп), — *сѣ-Ѣе дђн* (Кав), — *ко-хупри'је* (Ком, Круш), — *сѣ-Ѣемо* (Леп), — *и сѣ-Ѣе 'а добѢ'еш* (Лом), — *кѢ-Ѣе 'а крѢће* (Оп), — *Сѣ-Ѣе не побѢ'ју* (Сиб), — *кѢ-Ѣе не пѢсте* (Теч);

— *ко-црешѢ* (Бог), — *ко-црѣкве Чокѣшине* (Вук), — *ко-ЦрѣвѢне* (Ком), — *о-црѢнога лѹка* (Мал), — *ко-црѣкве јѣднѣ* (Прњ), — *о-цѣлђга тђга гђрњег ЛевѢа* (Сек), — *да се скѹпи ко-црѣкве* (Сиб);

— *млѢ-чђвек* (Бог, Ком), — *ко-чѣсме* (Добр), — *о-чѣга* (Дул, Круш), — *ка-чѣкаш* (Жуп, Кал), — *тѹчѣ грѢ-чѣсто* (Кав), — *о-чѣтѢника* (Мал), — *ка-чѣтрѢѢсте гђдине пђгибе* (Рат), — *о-чѣга се породѢсте* (Сла), — *о-чѣѢири бѢѢке* (Теч);

— *ко-цѢмѢје* (Жуп), — *о-цѢкчиѢи* (Сек);

— *ко-шѢѢле* (Бог), — *О-шиѢ'ѹнѢ* (Вук), — *Ѣре-шѢѢторем* (Кар), — *ко-шѢѢѢдерке* (Круш), — *исѢре-ШѢѢбѢ* (Рат), — *исѢре-шѢѢле* (Ур).

Сугласник *ӣ*:

— *ӣе*-дана (Ба), — дваес' *ӣе*-динара (Бе), — 'едан *са*-два (Добр), — може *би*-да би ми се то и додѣлило (Др), — д'ће сваки *командан*-да му се извести (Кав), — *осамдесе*-две (Ком), — *двайу*-дана (Круш), — *десе*-дванаес' официра (Крч), — и *јдѣ*-дале иде (Над), — *ӣе*-друга (Реб), — да изабѣреш* *десе*-да исплодѣру (Сек), — *двайу*-дали (Сиб), — *еддѣ*-да п'еш (Теч);

— *дѣ*-зап'атим (Сек), — М'и се *дѣ*-за Београд в'рнемо (Сиб);

— *дѣ*-смо се сѣтили (Бог), — *ӣе*-ст'огине мѣтара (Вук), — *ӣу*-скрѣће ка сѣлу (Круш);

— и *јдѣ*-да к'упим (Ба), — и *јдѣ*-т'у зано'њимо (Ком), — *дѣ*-таџ к'улук (Над), — *о'дѣ*-там у с'обу (Теч);

— *са*-ће ме мѣту (Добр), — *дѣ*-ће д-одрѣде (Круш), — *Нѣ*-ће он мѣн д-уби'е ни ја нѣга (Сек);

— *десе*-чѣлади (Бог);

— *ӣе*-шѣс' воде'ака (Бог), — *ӣшѣс* н'и (Добр), — *ӣшѣс'* (Др, Ком, Над).

в) Фрикативни *с*, *з*, *ш*, и *ж*

221. 1. а) Из интервокалског положаја елиминише се само *-ж-*, и то у неким облицима през. глагола *шражѣши* и *казѣши*:

— *Кѣ'е* јѣдан: т'и нѣмаш* дѣо о'де (Ба), — да се ву'ламо, *ка'е* (Вук), — Ру'ка ме, *ка'е*, боли (Крч), — шофѣру *ка'е* (Леп), — *ка'е* Са'ва мѣн (Мотр), — Поздр'ави, *ка'е*, Мал'ину (Пре), — Ел нѣ знаш? — *Кѣ'е*: јок (Рат), — Ја не п'антим, пр'аво ти *ка'ем* (Рат), — *ка'ем* жѣни (Рат), — т'и мѣн да *ка'еш* (Бе), — т'и да *ка'еш* мѣма (Мал), — т'и *ка'еш* (Над), — да *ка'еш* мѣе женѣ (Ур);

— *са-шраѣши* колѣвку! (Добр), — Да *шраѣши* нѣку гр'ану која нѣн' се прел'дми (Круш), — да *иошраѣмо* (Бе).

Ликвидација је у оба случаја само факултативна.

б) У позицији испред консонанта пропуштање фрикатива у изговору запажа се у следећим примерима:

— ни *ди'цијлинѣ*, ни ништа (Добр), — *и'цѣди* (Сек), — *и'цѣи* кошу'љу (Лом), — *и'цѣиани* Јоп'анци (Рат), — *и'цѣиано* б'јло (Ба), — ст'аро, *и'цѣиано* (Ком), — *и'цѣид* (Ком, Ур), — *и'цѣидше* (Круш), — *и'црѣило* зѣмљу (Бог), — *и'чеви*ли чев'уру (Мотр), — *и'чѣрѣчено* (Кал), — д-џнемо вол'дѣе, *и'чейв'оримо* (Рат), — *и'чѣиши* (Круш), — *и'чуйа* (Саб), — не мѣж д-и'чуйа (Ком), — *и'чуйдми* (Рат), — о'но се *и'чуйа*ло (Жуп), — кад' се *ра'цѣиша* (Круш), — *ра'чѣид* ножѣце (Леп), — *ра'чѣир'амо* пѣсак (Бог).

2. Већ је речено за дентале да се њихово елиминисање у сантхију врши, у ствари, из претконсонантске позиције. То исто важи и за фрикативе; навешћемо примере.

х) Сугласник *c* :

— *дѡна-жњѹ* (данас, Ба); — *нѡ-стѡтину* (Добр); — *дѡдѣ-чѣљади* (Ба), — *дѡдѣ-четѣри* (Ком, Ци), — *дѡдѣ-четвѣрте* (Мотр, Рат), — *шѣриѣ-четрѣс'* (Леп, Мотр), — *нѡ-четѣри* (Жуп), — *нѡ-четворѣица* (Добр); — *шѣдѣ-шѣсѣт мѣтра* (Кав), — *шѣриѣ-шѣс'* (Вук), — *чѣшѣрѣ-шѣсте* (Ба, Над).

ђ) Сугласник *з* :

— *бе-женѣ* (Реб), — *и-Жупѡњевца* (Добр);
 — *тѣѡ га вѡ-згѡзи* (Добр), — *и-земљѣ* (Добр), — *кро-зѣмљу* (Бог, Сек), — *ни-зѡбран* (Дул);
 — *и-Пчѣлица* (Бог, Добр, Над), — *и-пчѣлицкога* (Бог);
 — *бе-сѣдла* (Добр, Прњ), — *бе-сѡли* (Теч), — *и-Сѡвѣ* (Кав), — *и-сандѹка* (Сек), — *И-сѡвѣ'* јединица (Кал), — *и-сѡвѣ'* краѣва (Добр, Мал), — *и-Сѣња* (Добр), — *и-Сѣбнице* (Вук, Жуп), — *и-Силѣвице* (Бог), — *и-Скѡпља* (Бог), — *и-Славѡнског Дубѡчца* (Над), — *и-слѡбодне рѹкѣ* (Мал), — *и-сѡбе* (Рат), — *и-Солѹна* (Добр), — *и-сѡпчета* (Круш), — *и-Сугѹбина* (Рат), — *кро-снѣг* (Кав), — *кро-Сѡлун* (Вук), — *кро-Сѡфиѹ* (Кав, Сек), — *кро-сѹкњу* (Круш), — *ни-стѣну* (Добр);
 — *и-Цѣкота* (Ком, Круш, Крч), — *и-Цѣрче* (Рат);
 — *бе-четѣри иљѡде* (Теч), — *и-чѣте* (Кат), — *и-четрнѣ-стог^к пѹка* (Добр), — *кро-читѡње* (Над);
 — *и-цѣпа* (Сек, Теч);
 — *бе-шѹме* (Брњ), — *и-шѡлѣ* (Ба), — *и-Шѡпца* (Сек), — *и-шѡтора* (Реб), — *и-шкѡле* (Бог), — *и-Шлѣвице* (Прњ), — *И-штѡба* (Ком), — *и-Штѣпа* (Добр), — *и-Шѹљковца* (Мотр), — *кро-шѹму* (Теч).

ѣ) Сугласник *ш* :

— *ки онѡ дѹњу кад јѣ-жѹту* (јеш, — Круш), — *сѡмо сам јѡ јѡ-жѣв* (Круш), — *'Ел иѡде-*, *чика-Рѡко?* (Ба), — *вѣ-штѡ ради* (Добр), — *знѡ-штѡ*, *Рѡдомире* (Рат).

ѡ) Сугласник *ж* :

— *Мѡ-се дѣси* (мож = може, — Добр).

г) *Сонанѣи в*

222. а) У претконсонантском положају овај глас се изоставља код неких глагола²⁸⁴ и у прилогу *овде* :

²⁸⁴ Ова појава врло је широка и забележена је у скоро свим говорима југа и истока српскохрв. јез. територије. Забележена је доста рано и у писаним спомени-

— па сам *изаборљала* (Круш), — *заусидљац* (Леп), — *исирљала* (Над), — *исирљам* (Бог, Добр), — *наирљана* (Оп, Теч), — *насидљам* (Жуп), — ја *оирљала*, *оирљала*, не мџке (Жуп), — *оирљалац* дрѣш (Жуп), — *оирљала* (Жуп), — *оирљало* (Теч), — *кџла* ће да бџду *оирљана* (Мотр), — *оирљан* (Жуп), — *наџколо* ми *осидља* (Мал), — Пџшке *осидљац* (Над), — не *осидљам* (Ба), — *осидљаш* (Ком), — да се *џоирљамо* (Сек, Сиб), — *џосидља* (Ур), — *џосидљали* (Мал, Теч), — сад ме *џосидљаше* за кџета (Ур), — *џосидљау* (Леп), — *џосидљен* (Мал, Мотр), — *џосидљена* (Дул), — стоџ *џосидљени* остџли (Теч) — *џосидљено* (Кав, Мал), — јџдан *шињџр џреирљен* (Добр), — *џресидљали* су нас (Сиб), — Немџ' да се *расирљамо* (Теч), — *радничко самоџирљаше* (Дул bis), — *сасидљау* (Добр), — *сасидљено* (Теч), — почџу да *сасидљу* (Над), — *уирљала* (Бе, Крч), — *усидљац* (Жуп), — *усидљаш* (Леп), — *усидљена* (Прџ), — *џреџосидљамо* (Бог);

Не треба мислити да се више наведени глаголи употребљавају само у облику без *-в-*. Сасвим случајно имам при руци неколико примера са употребом ове фонеме у истих речи, па ћу их навести:

— кџице *наирљане* (Бог), — путџња *наирљана* за кџзе (Вук), — *џоздрљамо* бандџре (Бог), — посџкли кад је *ирљана* она џупрџја (Куш), — одџло *џреирљане* (Добр), — стџвљо у *џеџџи* (Бе).

Случајно имам, велим, јер их уопште нисам издвајао из материјала, уверен да није потребно доказивати паралелност облика са и без гласа *-в-*.

б) Укупно имамо 43 примера за прилог *од(е)* (исп. т. 44):

— Бџје *џд џмаш* (Бе), — џмамо водџ *џд* (Бог), — мџло *имџвине џд* (Дул), — *џд^ш* по кџџчу (Кав), — кад би *џде* дџвџло (Кал), — Тџ ме зрџо удџрило, *џд* изџшло (Ком), — до *нашега џде* чаџра (Пре), — *закџчи џде* сџкно за колџно (Рат), — џн је *џд* у Ўрсуре (Реб), — џбоде ме *џд* на двџ мџсте (Сек), — да 'е остџвим *џд* у кџфу (Теч), — *џџена* (Реб).

У шест издвојених примера изговара се, међутим, глас *-в-*:

— преселџли се *џвде* (Кар), — *џвде* гџсти безџ тџбе (Крч), — џна 'е *џвде* рџђена (Мал), — остџви *џвде* (Над), — *џвде* у Слџтину (Сла), — џма шурџка *џвде* (Теч).

цима. Исп. F. Miklosich, Monumenta serbica, 191; Љ. Стојановић, Старе српске повеље и писма, 110; А. Белић, Историја српскохрв. јез. I, Фонетика, 107. Исп. такође и ДИЈС, СД36 I, 161; сев. Тимок, СД36 II, 386; Rešetar, Der štokavische Dial., 150—151; Ресава, СД36 XVII, 277—278; Трст., исто, 72; Жупа, АнФФ VI, 300; 11бар. ЗбФФП II, 72; Сјен., СД36 XVI, 72; сев. Бан., ГЗС VII, 20; Срем, СД36 XIV, 324—325; Мачва, СД36 XVI, 248; ИЦГ, ЈФ XIII, 55; СК-Љ, СД36 XV, 117; Црмн., СД36 IX, 311; ИХ. СД36 XIV, 82.

в) Ограничење дистрибуције сонанта *v* у истој позицији имамо још у два појединачна случаја, у глаголу *уредиш* (-повредити) и речи *жими*, које речи само тако гласе:

- *Уреди'* се на рану (Дул), — Пајз немб г-уредиш (Добр);
- *Жими* нѣ знам (Бе), — нисмо га, *жими*, ни вѣдели (Сек),
- јѣвѣтино, *жими* (Теч), — ймам нѣки каматѣни, *жими* (Бог).

г) Из међусугласничког положаја елиминисано је -в- само у по-зајмљеници *резерни*:

- *резѣрна* рана (Рат), — *резѣрне* (Добр), — офицѣр *резѣрни* (Рат).

д) Уклањање сонанта *v* из постконсонантске позиције врши се у процесу упрошћавања група -*сиво*²⁸⁵ и -*шиво*:

- *бѣксѣо* (Леп), — у *бѣксѣу* (Сиб), — и ѣто ти на Бѣсне *вѣзѣрсѣо* (Кар), — *вѣличансѣо* (Рат), — *домаћинсѣо* (Бог), — дѣлили на *домаћинсѣа* (Прѣ), — *дѣвѣјасѣо* (Пре) — о *дѣвѣјасѣу* (Ба), — *дрѣшѣо* (Дул, Над, Сек), — *дрѣсѣо* (Др, Пре), — у *заробљенишѣу* (Ци), — *издѣјсѣо* (Ком), — у *иносѣрансѣе* (Реб), — *лукѣвсѣо* (Реб), — *министѣарсѣо* (Реб, Сиб), — по *могѣшѣу* (Ур), — *наслѣсѣо* (Бог), — *ѣсусѣо* (Крч) — *ѣоломѣшѣо* (Крч), — *рѣјсѣо* (23 пута), — *сѣановнѣшѣо* (Ци), — Направили и сѣловања и *убѣсѣа* (Рат).

Тип *дрѣсѣо*, *дѣвѣјасѣо* коначно је творевина аналогѣе.

Али се ограничење употребе гласа -в- у наведеним случајевима не може означити као потпуно него само као факултативно, на што указују и следећи примери:

- *домаћинсѣу* (Над), — из *дрѣшѣива* (Крч), — *дрѣшѣива* (Над), — са нѣкако *дрѣшѣиво*, — д-издѣли тѣмо *дрѣшѣиву* (Дул), — за *иносѣрансѣиво*, — тражим *ѣсусѣиво* (Бог), — до *ѣунолѣсѣива* (Мал).

ђ) Елиминација из постконсонантске позиције извршена је у потпуности у речи *рѣшѣва*, *брѣсѣва*, и у придевским заменицама за *каквоу*:

- дѣно нѣке *брѣсѣке*, — нѣ, приѣо, нѣку *брѣсѣку* (Круш); — *рѣшѣке* — *рѣшѣака* (Дубр);
- Видите *кака* 'е ѣна (Лом), — *крушѣце каке* ѣѣеш (Мотр), — Види *каки* сам ја *домѣнин* (Бог), — *каки* 'е ѣн ѣпасан (Добр), — бѣга питај *каки* смо бѣли (Сиб), — Радио кѣе *каки* занѣти (Сиб), — *Какога* оружѣа сѣд йма! (Кар), — Нѣћу ја, *каку* Јѣубѣину унѣку! (Бог), — у *нѣкаке* јарѣге (Кав), — Йма ти ѣн *нѣкаку* дѣшу

²⁸⁵ Вук је приметио да се тако „говори и по Ресави и по најѣи Јагодинској“, исп. предговор другом издању Српских народних пјесамa, стр. L.

(Над), — није у предузећу *никакѐм* (Ба), — *овџка* 'е ствѣр (Ур), — оно има кџла, ал нѣма *онџка* (Круш), — била дндџк *иџакџ* времѣна (Бе), — Пиштџџ њ' 'а к'џим, реко', за *иџакџ* (Бог), — Тѣ ја, *иџакџ* приповетке, знам ји (Круш).

Промена описана у последњем ставу није изгледа настала фонетским путем²⁸⁶.

д) Сонанти р и л

223. Сонант р изоставља се углавном у позајмљеницама:

— *комџири*²⁸⁷ (Жуп, Круш bis, Над, Рат, Ур), — лѣген *комџира* (Сиб), — *комџириџи* (Ур), — три-четџри *комџирџеџа* (Ба), — ја побѣго у *комџирџчу* (Рат);

— *жандомџрија* (Кал), — *жандомџриски* нѣрѣдник (Ком), — *мандомџрија* (Рат), — *шџинѣле* (Ар, Добр), — А Стѣпа зџве ти џдма *џаламениџдри* (Сек), — *лововџр* (Рат, Реб, Сиб), — *езекџџр* (— егзерџир, Добр).

Али је ово ограничење у дистрибуџији фонеме *в* у веџини не ведених случајева само факултативно, јер има примера где се она у истим речима јавља:

— *кромџџр* (Кал, Ци), — *измѣша'* онѣ *кромџџре* (Кал), — Кџва се 'ѣдан бакрач *кромџџри* (Леп), — вџде . . . *џарламениџдра* бџгарскога (Бог), — *ловорџџр* (Сек), — *ловорџџри* (Круш).

224. Сонант л се не изговара у следеџим примерима:

а) У меџувокалском положају:

— *овоџџки* (Бог), — почџм изџђе дѣте *овоџџко*, џно зна свѣ (Бе), — 'ѣдно проџче, овџко *овоџџко* (Кал), — за *овоџџко* пџрче лѣба (Ком), — Нек ми испџдну џчи ко сам *овоџџко* нѣкад џзо (Сиб), — мџла, *џоџџка* (Сиб).

То су, како видимо, заменице за количину за деминутивном нијансом у значењу. Али и овде је могуџ изговор с -л-:

— мџли корѣнџиџи, *овоџџки* (Вук), — *џоџџки*, није веџи (Дубр).

б) Иза консонанта *с*²⁸⁸:

— па ме зџве да ме *благосџви* (Кар); — *мџсиџи* (Добр), — Мџ *мџсимо* сџ-џе (Вук), — ако *мџсиџи* на лѣп, срѣџен жџвот

²⁸⁶ Исп руски *таков* : *такоџ*.

²⁸⁷ Исп. ДИЈС, СДЗБ I, 238; Жупа, АнФФ VI, 300; Мџчва, СДЗБ XVI, 247.

²⁸⁸ ДИЈС, СДЗБ I, 238; Бџк., СДЗБ XI, 80; Сјен., СДЗБ XVI, 72; Мџчва, СДЗБ XVI, 247; ИХ, СДЗБ XIV, 104.

(Дул), — Ту *мисим* да погйбоше (Кав), — дни *мисе* да ћемо ми даље да бѣгамо (Сиб), — *миси* (Ур); — *идсе* одрѣко (Бе), — била *идсе* јака борба (Вук), — *идсе* не примйли (Др), — *идсе* ми се вђнемо (Кав), — и *ћуле идсе* спушти се (Кар), — *Пдсе* ме ува-тише (Оп), — и *идсе* не йду (Теч); — оданде смо *идсем* крѣнули (Ком), — *Пдсем* ћемо д-окрѣнемо у бђжу рuku вино (Мотр); — *Богдсав* из^с Крушевйце (Ком), — *Бранйсав* Пантић (Ком), — *Рд-досав* (Дубр), — *Сйтанйсав* (Ур).

И ово ограничење у дистрибуцији гласа *л* није конзеквентно спроведено, па имамо и:

— опростите, *благословйше* (Бог); — *замйслим* се нешто (Добр), — *мислео* да 'е жйв (Кав), — Зато ја *мйслим* (Жуп), — Ја *мй-слим*: 'дѣ ће овај за Берлин сад? (Мал); — *идсле* мдѣ смрти (Бог), — Те дни *идсле* чѣе се да вйчу (Кав), — што сам *идсле* патио мѣке (Мал), — мђрали смо да кропймо *идсле* (Оп), — прѣписа машинѳм *идсле* (Ци); — не бђи се, *Борйславе* (Бог), — стрѣљали му брѣта *Бранйслава* (Прѣ), — *Раддслава* (Бе).

Број примера са глаголом *мислей* и прилогом *йосле* много је већи од наведеног, и однос је код првих 26 : 11, а код других 53 : 24 у корист случајева где се глас *-л-* не изговара.

в) У сантхију:

— Ймаш-и ти лѣба у кђу? (Имаш ли, — Раг);
— 'Е-ради Жйка? (Добр); — 'е-сте оврли (Жуп), — 'Е-с' тй, Милутйне, покйда онй зрѣли краставци? (Круш), — 'Е-сте вй вечѣрали? — 'Е-си йшо код^т Катарайне? (Круш), — 'Е-си вйдо комйти 'дѣ? (Лом), — 'е-си стйго?! (Мал), — 'Е-сте примѣтили? (Раг), — 'е-си чѣо (Сиб), — 'Е-сте глѣдни? (Сиб), — 'Е-сте жйви? (Теч); — 'Е-Рада сама дђшла? (Над).

Свакако је овде у питању елизија.

ђ) Велари к и г

225. Прва од две фонеме изоставља се у интервокалском положају:

— *ага нѣаки*, — *нѣаки* ацдѣци (Кар), — те ми се *нѣако* провѣкд'мо (Вук),

или пак кад је у суседству са неким од сугласника:

— *Алесѣндра* (Лом), — краљу *Алесѣндре* (Сиб), — *Алесѣндри* (Над), — с онѳм онѳм *Алесѣндринѳм* женѳм (Бог), — *Алесѣндрѳ-вац* (Вук), — *арйѳѣлук* (Дубр), — йду на *ескѣрзуи* (Др), — на

229. а) Сугласник *м* изоставља се само у речи *балџиџа* (т. 123).

б) Интересантна је појава изостављање конс. *-ћ-* у облицима презента глагола *доћи*, као у примерима:

— да *дд'џм*, — да *дд'џм* до казана, — ја ћу 'а *дд'џм* с младом (Бог), — некг *дд'џ* овамо (Рат), — ђдмо, каже, да *дд'џи* (Бог).

в) Поменућемо још неке облике глагола *хтети*, углавном негативна форма презента, са изостављањем *-ћ-* у изговору, као у примерима:

— *нџ-ти* нико ни каже (Мотр), — *нџ-се* сарани (Сла), — *нџ-да* бџамо (Сиб), — *О-да* цркнем, брџ (Ком), —

и другим сличним (исп. т. 171).

230. Код броја шездесет дошло је по свој прилици до испадања читаве групе сугласника:

— пџт стџтина *шџсџи* кџла (Бе), — *шџсџи* и трџ године (Бе), — *шџсџи* воџникџ, — *шџсџи* иџџаде (Бог), — *шџсџи* и јџдно кџло (Добр), — *шџсџи* кџлометра (Рат).

231. У домаћим речима појава је нешто једнообразнија и стабилнија. У страним речима ради се или о непрецизности изговора или о народној етимологији.

Уметање сугласника

232. Имамо примера за уметање следећих сугласника.

а) Дентал *-д-²⁸⁹* и *-џ-* само у по једном случају:

— удџрила га *џдрџка* у џчи (Дубр), — *џдрџка* нека о-џџнца (Дул);

— *џмениџовао*, — *џмениџуем* (Дубр).

Иначе се чује само *џрџвањ*, *зрџџ*, *срџџиџа*, *срџџа* и сл.

б) Назал *-м-*:

— шџсти *окџџмбар* (Ком), — четвџртог *окџџмбра* (Бог), — до прџвога *окџџмбра* по старем *дџгџму* (Кал), — од *окџџмбра* мџсеца (Ком), — *окџџмбру* (Кал), — нџж и *комџур²⁹⁰* (Дубр).

в) Назал *-н-*:

— *џџсџџрински* рџт²⁹¹ (Добр), — кад је пронаџђено онџ *џџсџџринско* зрџно (Теч), — *бџџџински* нџж (Добр), — 'џдну *комџиџџку*

²⁸⁹ ИЦГ, ЈФ XII, 55; Сјен., СДЗБ XVI, 73.

²⁹⁰ У Црмн. *кумџура*, СДЗБ IX, 391.

²⁹¹ Ово су аналошка образовања. Исп. СДЗБ XV, 160.

Једном сам забележио и овакав пример:

— изиђемо на *Кдџзјак* (Бог).

Треба напоменути да сам у многим случајевима поред наведених бележио и примере са неизвршеним променама:

— није закачио *аграр* (Теч), — *Гаврило* (Саб), —

а за речи *грџџе* и *гвџџе* види примере у тач. 201. ф); познато ми је да су оне у овом облику много чешће него у горе наведеном.

б) Примери за метатезу на одстојању јесу следећи:

— по *дукомџиима* (Рат), — на *Кдџсман*, — преко *Кдџсмана*, — *Сибница кдџсманска* (све од истог информ., — Сиб), — *идемо* у *сиљџвачке ливаде* дол, у *Намасијирак* (Ба), — *Намасијирак* (Кав), — *једџман*, — *жвџзџџ*²⁹³, — *жвџзџџе* (Дубр), — само *ивџзџи* (Над), — он *ивџзну* на мене (Ком), — *езекџир* (Добр).

Поред ових познати су ми и примери: *манџрва*²⁹⁴, *мрџзга*²⁹⁵, *сеџан-иџијемо се*, *једџман*, *одједџман*.

М. Ђ. Милићевић помиње у свом материјалу и реч *џрокај* у том облику, али ја нити је имам у грађи нити се могу сетити да сам је икада у тој форми чуо.

Редуџликација

234. Забележио сам ову појаву у следећим примерима:

— уватили брџзду па *бубуџџџи*мо (Жуп), — маџло се *џоџу-џуџи*ло кад џде (Добр), — *џџџџџи*ло џши (-наџуџило, — Дубр).

IV. ОГРАНИЧЕЊА ДИСТРИБУЦИЈЕ КОНСОНАНАТА У ФИНАЛНОЈ ПОЗИЦИЈИ

Уџрошџавање финалних груџа консонанаџа

235. И у нашем говору, као и у другим говорима српскохрватског језика²⁹⁶, ради се о упрошџавању група консонаната које се састоје од

²⁹³ Исп., Жупа, АнФФ VI, 302; Вучит.-Пећ, СД36 II, 403.

²⁹⁴ Сјен., СД36 XVI, 74.

²⁹⁵ Maretić, Gramatika, 83, mežgra.

²⁹⁶ ДИЈС, СД36 I, 241—242; Вуч.-Пећ, СД36 II, 468; Трст., СД36 XVII, 71; Рес., исто, 279—280; Ибар, ЗбФФП II, 73; ИЦГ, ЈФ XIII, 51; СК-Љ, СД36 XV, 50. и 72.

неког фрикатива — *с*, *з*, *ш*, *ж*, на првом месту, и од дентала *ш*, *д*, на другом, — тј. ради се о отпадању денталних аклузива на крају речи.

а) Дентал -ш :

— *бѣлес'* (Кар), — *вѣлс'* (Мал, Над, Сек), — *гос'* (Рат), — *дужнос'* (Бог, Мал), — *жѣлос'* (Добр, Круш), — *зѣловес'* (Бог), *зрѣлос'* (Дул), — *комунис'* (Бог), — *кѣс'* (Бог, Ком), — *кѣс'* (Ком), — Црвени *Кѣс'* (Вук, Оп), — *Лѣиолис'* (Сек), — *мѣс'* (Бог, Круш, Над), — *мѣс'* (Бог, Вук, Кав bis, Жуп, Мал, Над, Сек), — *оид-снос'* (Кав, Леп, Ци), — *илѣс'* (Пре), — *идѣус'* (Кав), — *идс'* (Сла), — *ирѣиас'* (Рат), — *ирѣишлос'* (Реб, Ци), — *ирс'* (Жуп, Сиб), — *резѣрвис* (Реб), — *скрѣмнос'* (Над), — *сиосѣбнос'* (Над), — *сидѣрос'* (Бог, Крч, Мотр), — *идѣинос'* (Ци), — *шелефѣнис'* (Добр, Кав), — *удѣбнос'* (Жуп), — *чѣс'* (Круш), — *чѣс'* и *чѣс'* (Ба, Сиб).

— *анѣидѣиас'* (Добр), — *ирѣс'* (Над bis), — *идѣис'* (Теч), — *ровѣшас'* (Добр), — *чѣрс'* (Добр), — *чѣс'* (Сек, Ци);

— Па *јѣс'* (Добр), — *јѣс'* ји онѣ свѣ у кругу (Дул), — *А*, *јѣс'* (Кав), — тако и *јѣс'* (Кав), — *јѣс'* да Бѣшка нѣје имѣло двѣ дѣна (Ком), — *јѣс'* је тѣ свѣ бѣло (Крч), — Па *јѣс'* да пѣкупи (Лом), — *кѣзѣли како јѣс'* (Реб), — *Јѣс'*, не мѣж да затвѣри ѣвце сѣма! (Сла); — *дѣ л' ѣш идс'* партизѣнима у шѣке (Над);

— *дѣѣс'* (исп. т. 216), — *дѣидѣс'* сѣти (Оп), — *дѣидѣс'* мѣгара (Прњ), — *нѣс'* *дѣидѣс'* (Леп, — и јѣш примера из разних места), — *дѣидѣидѣс'* (Жуп), — *јѣданѣс'* дѣцѣ (Ком), — *јѣданѣс'* кѣзана (Оп), — *осамнѣс'* *гранѣтѣ* (Кал), — *осамнѣс'* тѣвара ку-куруза (Мотр), — *стѣ осамнѣс'* Шѣвѣбѣ (Реб), — *осамнѣс'* му гѣдина бѣло (Сек), — *идѣидѣс'* прѣсиѣна (Бог), — *идѣидѣс'* дѣнѣ (Добр), — *јѣш идѣидѣс'* нѣи (Круш), — *сѣдамнѣс'* дѣнѣ (Вук) — *шрѣидѣс'* (Добр), — *чѣидѣс'* (исп. т. 216), — *шѣс'* рѣдѣи (Кал), — *шѣс'* лѣба (Реб), — *шѣс'* гѣдина (Сек), — *шѣснѣс'* чѣвта (Круш).

— *Прѣидѣи'* (Пре), — *идѣидѣи'* (Дубр).

б) Дентал -д :

— *гѣдз'* (Пре, Ци), — *гѣдз'* (Ба, Кар).

Јѣш неке идѣидѣе мѣђу консонѣниима вѣзане за крај речи

236. У неким посуѣденицама, именицама м. р. које се завршавају акцентованим вокалом, врши се затварање финалног слога:

— *бѣце нѣи'* у *дѣидѣн* (Бог), — *нѣки коѣиѣни* из *дѣидѣна* (Бог) — *сѣднем* у *куидѣи* (Сиб).

Ван снимљеног материјала имам следеће примере: *бифѣи*, *бирѣв*, (-бирѣ рада), *радѣидѣн* и сл. У Кар забележио сам и реч *расѣн*.

237. Поменућемо и извешан број примера са супституисаним финалним консонантом:

— сад^т се све дйго *бѡгрѣн* (Ба), — *бѡгрѣн* (Круш, Сек), — *бѡден*, — по *бѡдену* (Круш), — *зал д-й'ѣм тѡм* (Ци), — *зал да продѡм ѡйву* (Круш), — *косй'и* (Дубр), — удѡрио *монѡграв* (— монограм, Теч).

Речца *зар* јавља се ретко у наведеном облику, а чешћа је у „нормалној“ форми:

— *зар* ја пѡдо' са стѡжѣта (Бог), — *зар* н-умѣш^ж да слѡжеш (Добр), — *зар* ти нйси домѡћин *швѡѣ* женѣ (Круш), — *Зар* Стѣва дѡби, а ти нѣ мош? (Крч), — *Зар* ме тй разоружѡваш? (Мал), — *зар* да ми кѡже жѣна д-й'ѣм д-упѡлим кућу, ја д-упѡлим? (Круш).

238. а) О проблему десоноризације консонаната у финалној позицији исп. т. 110—112.

б) Карактер супституције има и појава „соноризираног“ изговора финалног консонанта у неким позајмљеницама, као у примерима:

— прѡве *цйркуз*, — йма нѣки *цйвйлиз* (— сифилис, Дубр), — прйми на *рѣвез* (— реверс Дул), — *водѡйуз* (— вагина, Раг);
— пѡсле смо йшли *рѡд*, нйко не нйѣ дйрѡѡ (Жуп), — жйвѣли смо *рѡд* (— рахат, Дубр);
— *лѡшйеж* (Мотр).

Ту се свакако ради о народној етимологији.

Овамо можда долази и реч *шйрѡнга* (Дубр) (исп. нем. Strank)

239. Има и низ других поремећаја конс. алтернација у финалној позицији. Овде ћемо поменути имп. типа *да||дај*, демонстр. зам. *ова||овај*, *ша||шај* (-ѡ/-ј) (т. 79).

У енкл. G-D-A л. зам. Зр гласи (ј)и. Укидањем алтернације -х:-м (> ѡ) ови облици се више не разликују по форми (т. 420).

II део

МОРФОЛОШКИ СИСТЕМ

А. РЕЧИ СА ДЕКЛИНАЦИЈОМ

240. У овом одељку описује се инвентар оних чланова фонолошке системе и њихових комбинација који (и уколико) се користе као средства за уобличење парадигматских форми речи. Не обрађују се сви облици него углавном они који су значајни као елементи дијалекатске структуре нашег говора.

Познато је већ да у Л. егзистирају, поред форми млађих новоштокавских говора, — и оне које су ознака старије фазе развитка нашег језика. Осим обележја једних и других облика интересују нас и њихови међусобни односи.

Но у Л. се чују, код речи са деклинацијом, паралелно с облицима једног и другог типа, и конструкције с општим падежом. Мени се чини да односи у репартицији наставака штокавских форми нису на истом лингвистичком нивоу са односом свих њих заједно према аналитичким композицијама, мада се оне каткада, у проучавању декл. система наших дијалеката, без коментара стављају једне крај других¹. Разлику, наравно, не треба тражити у облику него у функцијама: општи падеж (CG) говора са аналитичком деклинацијом обухвата функције свих зав. падежа, ступајући у друкчије односе према предлозима него ови². Посебност облика CG у Л. огледа се у два правца:

1. у конфронтацији с другим члановима декл. система он нема посебну форму него има исти гласовни састав (по моме мишљењу) са А;

2. на синтаксичком нивоу он нема своје посебне функције него се јавља као факултативни заменик других форми у појединим службама.

На морфолошком плану проблематика CG своди се на његов облик, те ћемо га обрадити заједно са А (као CG-А, где то буде по-

¹ Исп. између осталих и П. Ивић, ГФФНС IV, 204.

² Исп., нпр., Р. Јакобсона, TCLP, 6, 245.

требно посебно нагласити, а где не, бележи се као А). Тамо где се поставља проблем односа облика СГ према А, говориће се о томе.

Тако се круг појава што их обрађујемо у морфологији своди на инвентар морфолошки структурираних јединица које служе за обележавање граматичких категорија једне речи и на елементе тих јединица (гласовне и акценатске³) који служе као дистинктивна морфолошка обележја њихова (Изузетно се овде укључују и перифрастичне конјугацијске форме, јер је тако уобичајено).

1. ИМЕНИЦЕ

ИМЕНИЦЕ I ВРСТЕ

241. Видели смо да се централним проблемима у деклинацији сматрају односи: *млађе новошипокавске форме* : *старије шипокавске форме* : *аналијичке конструције*. Од осталих проблема важнија је судбина морфолошких корелација *тврди* : *меки конс.*, видске корелације код придева, као и корелације засноване на прозодиским обележјима речи.

НОМИНАТИВ ЈЕДНИНЕ

242. Именице са наставком *-исџ(а)*, и још неке, имају у нас у Ns чешће облик без крајњег *-а* (исп. т. 166. а):

— он је *џрактиџорџсџа* (Мал), — *каџиџалџсџа* (Дул), — *комуџисџа* (Ком);

— *наџџег* (Ба), — *џџ'аџ*, — *џџрез* (исп. т. 273), — волџџ да бџде *комуџис'* (Дубр) — *резџрџис'* (Реб), — *џџелеџџџис'* у *касарни* (Добр), — *деџџурни џџелеџџџис'* (Кав), — *ја сам био џџелеџџџис'* (Кав).

243. Им. *лук*, *сџр* и *хлеб* имају у Ns и As често *-а*:

— имаџ вџелики црни *лџк* (Мал), — *џзни сџр*, *каџмак* (Бог), — Печџно прџсе и *сџр* и *каџмак* и *лџта* (Др), — *лџб дџбар*, *мџсо дџбро* (Добр), — *баџаџу*, *каџи лџб* (Бог), — *мџсџо кџсо лџб* (Добр), — *навџлџше трџже хлџб* (Кал);

— бџли *лџка* и *мџс'* и *сџрџе* (Бог), — *јџџ би' црни лџка* (Добр), — *Штџ нџси дџнела нџки лџка?* (Бог), — *џма онџ мџсо и онџ лџка прџжен* (Круш), — *сџ и лџка ми превџ'џли* (Рат); *сџџки дџн џдем за лџба* (Добр), — *за лџба нџшта* (Жуп), — *мџ смо дџли за лџба* (Леп), — *тџ е мџџ лџба*, — *поџдо се ки лџба* (Над), — *и јџмо онџ лџба*, — *и лџба да батџлиш* (Оп), — *дџвџли овџко лџп лџба кџсо* (Прњ), — *Штџ си лџба тџ џзо?* —

³ Исп. о томе и П. Пвића, ГФФНС V, 81—87.

Извади ёдан *лѣба* овако овољики (Сиб), — јѣдан стѣлно залѣзи и нѣси *лѣба* (Теч); — Ймаш тѣ *сѣра*, каѣмак лѣп (Леп), — дѣе *сѣра*, дѣе сѣрму (Над), — ўзели ју *сѣра* и каѣмак (Рат).

ГЕНИТИВ ЈЕДНИНЕ

244. У речи *мед*, поред обичнијег наст. *-а* спорадично се, у овом падежу, среће и наставак *-и*:

— по стѣ кѣла *мѣди* (Дубр), *-од мѣди* (Кал).

Им. *гас* има у *Gs* и облик *гѣсѣи* (Дул, Лом).

ВОКАТИВ ЈЕДНИНЕ

245. Овај облик познаје следеће наставке.

а) Наставак *-е*:

— *Борѣславе* (Бог), — *Бранѣславе* (Крч); — *ђаволе* (Пре); — *дѣкѣјоре* (Добр, Ци), — *каѣларе* (Бог), — *господин-мѣјоре* (Добр), — *госпоѣн-мѣјоре* (Рат), — *маѣсѣјоре* (Ком), — *Пѣјоре* (Добр), — *Рѣдомѣре* (Рат), — *цѣре* (Кар), — *Сѣланѣмѣре* (Бог, Круш), — *Свеѣѣмѣре* (Ур), — *Тѣдоре* (Ба), — *ча-Тѣдоре* (Рат); — *Адѣме* (Бог); — *Агаѣдне* (Ком), — *госѣдѣдине* (Круш), — *Дрѣгане* (Бе), — *Драгуѣѣне* (Бог), — *Душѣне*, — *Душѣне* (Ком), — *Живѣѣне* (Ци), — *Икодѣне* (Кар), — *Миладѣне* (Жуп), — *Милѣне* (Бе, Мотр), — *Милѣне* (Ком, Сек), — *Мѣловане* (Жуп), — *Милуѣѣне* (Кар, Круш, Рат), — *Младѣне* (Мотр), — *Рѣдоване* (Бог, Добр), — *сѣне* (Ба, Добр, Крч), — *Срѣбѣне* (Сиб), — *Срѣѣне* (Крч), — *чика-Сѣѣѣја-дѣне* (Ур); — *брѣѣне* (Добр, Круш, Мотр, Над), — *брѣ*, *Мѣјдѣне* (Добр); — *Гѣсѣѣде*, *помѣлуѣ* (Бог), — *Мѣлораде* (Дул, Над, Крч), — *хѣтѣте*, *нѣрѣде* (Круш);

— *бѣже* (19 пута), — *не лѣжи врѣже* (Круж), — *дрѣже* (Ком, Леп, Мал, Реб, Ци), — *ѣашенѣже* (Ур); — *Вѣче* (Кар), — *вѣѣѣѣче* (Добр), — *гос'н-нѣрѣдѣѣѣче* (Добр), — *нѣрѣдѣѣѣче* (Сек, Сиб), — *госѣдѣдине нѣчѣлѣѣѣче* (Круш), — *Старѣна Новѣѣче* (Кар), — *дѣе* (Лом), — *ѣрѣ'сѣдѣѣѣче* (Рат), — *сѣѣѣѣѣче* (Бог), — *мѣѣ ѣнѣѣѣче* (Реб), — *Кѣ знѣ каѣѣ сам прѣѣѣѣ, чѣѣѣѣ* (Над);

— *Дека-Мѣлоше* (Ци)⁴;

— *змѣје* (Кар).

⁴ ИЦГ Милошу, Божићу, Зета: Милоше, Божиће, Библи. ЈФ V, 62.

б) Наставак -у :

— *Ќ*, *чућ* мене, *зидју* Икоди́не (Кар), — *родни крају* (Ба);
— *йри'аишељу* (Лом, Мотр, Сек, Ур); — *Арсовићу* (Кав), — *Вѣсковићу*
(Мал), — *Кѣке пѣре*, *Маркићу* (Кар), — *брѣ*, *Сѣвићу* (Ком), —
— *Сѣрахѣићу* бѣне (Кар); —

— *ѣнде*, *бурѣзѣру* (Ба); — *Штѣ* вѣраш *тѣ* дѣцу, *тѣ* *бандѣиу*
(Ком);

— *грдан мѣченику!*, — *Рѣдомире Пуѣицику* (Ба), — *моѣ*
уноуку (Реб).

Већ однос у дистрибуцији наст. -е и -у указује на губљење осећаја за корелацију *мек* : *йверди конс.* основе као за морфолошки дистрибуциони принципи.

в) Наставак -о :

— *Сѣрко*, *како* се прѣведе? (Крч), — *сѣрко* (Добр, Круш, Мотр, Рат).

г) Наст. -и имамо само по изузетку код именице *госѣод* :

— *Гѣсѣоди*, *помѣлуѣ* (Бог, Над).

д) Без наставка (тј. Vs је једнак Ns)^б:

— *бурѣзер* (Ба), — *Ќѣац*, *само* штѣ *вѣше* рѣбу да *кѣпимо*
(Лом), — *Вѣљо* и *ти синѣвац!* — *Жѣѣ* ми, *синѣвац*, *што* ми *ништа*
не пѣш (Бог);

Ќтку-тѣ, *Јанићѣи'евић?!* (Кав), — *Јѣвичић*, *познаѣш* ли *тѣ*
онѣ грѣбље? (Сиб), — *Кѣже*: *Штѣ* е, *Мѣлкѣвић?* (Рат), — *Сѣвић!*
(Ком);

— *вѣче*: *воѣник*, *воѣник!* — (Бог), — *Дрѣг!* (Над).

246. Vs једнак је Ns и у именица -о или -е у Ns

— *Амѣн*, *Бѣшико*, *спашѣвац* (Мал), — *брѣже*, *брѣцко* (Круш),

— *Фѣла*, *Мѣкаѣло* (Лом);

— *Рѣдѣе* (Добр).

ИНСТРУМЕНТАЛ ЈЕДНИНЕ

247. Наставак је скоро искључиво -ем, како код меких основа:

— *нека пѣсѣу краѣм* (Круш), — *сѣрдѣм* (Сиб), — *мѣљѣм*
(Рат), — *с ѣйри'аишељѣм* (Прњ), — *Уби* ме *йишиѣѣљѣм* (Бог), —
с йри'аишељѣм (Над), — *с овѣм учѣишељѣм* (Ур), — *з-Драгѣѣм*

^б Исп. Трст., СДЗ6 XVII, 79—80.

(Крч), — *Ковачевићем* (Оп), — *йуијићем* (Ба); — са *Бурћем* (Мотр); с *кѣнем* (Круш, Леп, Мал, Прњ, Рат), —

или историјски меких:

— па *нѣжѣм* ђзго (Мал), — избѣцка *нѣжѣм* (Бе), — *коѣем* (Рат), — с једнѣм *Надѣљѣм* (Оп), — с твѣм *ѣем* (Бог), — с мѣм *ѣем* (Кав bis), — с мѣм *ѣем* (Рат), — с њѣгѣм *ѣем* (Реб), — с овѣм *кѣтѣм* *илѣем* (Бог), — коѣм *йрѣвѣем* (Кав), — онѣм *сиѣиѣем* (Рат); — лекар са *йолмѣчѣм* (Леп), — *бакрѣчѣм* (Рат), —

тако исто и у именица са тврдим консонантом на крају основе:

— с *авиѣнѣм* (Ур), — са *баиалиѣнѣм* (Мал), — са твѣм *баиалиѣнѣм* (Кав), — з-*Богѣм* (Бог), — *братиѣм* (Бог, Кар bis, Лом, Мал, Мотр, Реб), — *будѣм* (Бог), — с *винѣм* (Бог), — с *вѣдѣм* (Сиб bis), — *Вукѣсавѣм* (Оп), — с једнѣм мѣм *ѣем* (Вук), — са *Драгѣљубѣм* (Мотр), — са *Драгѣм* (Оп), — *ѣем* (Вук), — ѣде с *кѣлима* *ѣем* (Мал), — з-*ѣем* (Ур), — *ѣем* (Кал), — *ѣем* (Рат), — с *командѣнѣм* (Добр), — са *командѣнѣм* (Мал), — с *командѣнѣм* (Добр), — с *нѣпѣм* *командѣнѣм* (Кал), — *кунѣм* (Ком, Пре), — с *Милованѣм* (Бог), — с *тѣм* *нѣрѣм* (Круш), — с *нѣрѣм* (Сиб), — с *йолѣкѣм* (Оп), — *йолѣкѣм* (Бог, Круш), — Коѣм си *йѣм* *ѣем* (Над), — *йѣм* *ѣем* (Бог), — *йѣм* (Кал), — он *мѣну* *йѣм* (Ком), — за петнаѣстѣм *йѣм* (Кав), — *йѣм* (Бог, Кав, Рат), — *йѣм* (Ба, Бе, Круш bis, Над bis, Сек), — *ѣем* (Пре), — *ѣем* (Бог, Кав), — *ѣем* (Сек), — с онѣм *сиѣиѣем* (Бог), — с *йѣм* (Добр), с *йѣм* (Бог, Мал), — *йѣм* (Ком), — *йѣм* (Ком), — са *ѣем* (Бог), — са *йѣм* (Мал), — заграђен са *ѣем* (Сек), — да се *ѣем* за *ѣем* *ѣем* (Прњ), — пред^т *ѣем* (Кар), — пре-*ѣем* (Кар), — са *ѣем* (Бог).

Наведен је и пример *ѣем*, где наставак *-ѣм* долази чак иза слога основе са *-ѣ-*. Имамо још таквих примера:

— за *ѣем* (Кар), — за *ѣем* (Кал);

— з-*ѣем* (Ком), — *ѣем* (Бог, Жуп), — са *ѣем* *ѣем* (Бог), — са *ѣем* (Круш), — по^а-*ѣем* (Над), — с *ѣем* (Добр), — с *ѣем* *ѣем* (Круш), — сас *ѣем* (Крч), — са *ѣем* (Над).

Примери као што су:

— *ѣем* (Леп), — *ѣем* (Кал, Леп), — *ѣем* (Мотр), — под^т *ѣем* (Кар), —

нису типични за наш говор већ представљају углавном нанос са стране. То показује и именица *воз*, која се среће и у снимљеном материјалу чешке са наст. *-em*:

— дојурѝли *вѝзем*, — дојурѝли *вѝзѝм* (Кав), — *вѝзем* (Жуп).

248. Само у четири-пет случајева налазимо заиста сачуван наставак *-ом*. Но и ови су случајеви својерстан показатељ о губљењу осећаја за корелацију *-em*: *-ом* у Is I и II, јер је у сваком од њих значење нешто измењено:

— били *маѝм* Влѝси (Сиб); — полѝко *'ѝдом* (Дуб);

— позгрѝви *таѝм* свѝ *рѝдом* (Ба); — *рѝдом* свѝд тиришкѝ (Ком), — ост'памо отѝд *рѝдом* (Сек), — и тако е било свѝд *рѝдом* у онѝ планине (Теч);

— Јѝ сам *рѝдом* из Добросѝлице, — *рѝдом* из Мѝлешева, — *рѝдом* и-Силѝвице (Бог), — *Рѝдом* сам из овѝга сѝла (Над), — из^c Прѝвешти *рѝдом* (Оп).

Но увек се каже, нпр., ѝдем *рѝдем*, не жѝвѝ лѝпо с њѝѝнем *рѝдем* (Добр), и сл.

249. Из горњег прегледа примера да се закључити да се наставак *-ом* готово у потпуности изгубио у Левчу⁶.

Познато је да у многим другим говорима долази до поремећаја у репартицији наставака *-em* и *-ом*. У једнима од њих померање је извршено у корист наставака тврдих основа — у говорима динарског подручја⁷, као и у онима где се осећа утицај са тог подручја⁸, — а у другима у корист наст. меких основа⁹. Наведено стање у Л., затим у долини Западне Мораве¹⁰ и Жупи¹¹, где се такође констатује једино наставак *-em*, указује да је средиште одакле се ова црта шири управо област централних говора косовско-ресавске зоне¹².

Мисли се да је процес ширења наст. *-em* потпомогнут приликама у заменичко-придевској промени¹³; о томе ће бити речи касније.

⁶ Ово констатује још М. Ђ. Милићевић, Кнежевина Србија, 212.

⁷ Исп. СДЗб XIV, 116—117; ЈФ XVII, 51, и сл.

⁸ Исп. нпр. Мачва, СДЗб XVI, 256; Срем, СДЗб XIV, 336. Нешто слабији утицај у Сјен., СДЗб XVI, 78; СК-Љ, СДЗб XV, 114. Интересантно је да Барјактаревић налази и у једном шумадијском селу само *-ом*, ЗбФЛ IV—V, 17.

⁹ Исп. каткад и у ИЦГ, ЈФ XIII, 65. (носем, класем, путем, трнем). Васојевић и овде имају посебну ситуацију, али сад различиту од Л. (имају *-ом*).

¹⁰ СДЗб XVII, 78; AfSIPh XXV, 215:

¹¹ АнФФ VI, 303.

¹² Већ се у Рес. констатују случајеви са *-ом*, СДЗб XVII, 304—305. Исп. Ибар, ЗбФФ II, 78; Бан., ГЗС VII, 59.

¹³ Исп. нпр., П. Ивић, О деklinационим облицима у српскохрватским дијалектима ГФФНС IV, 211; — Die serbokroatischen Dialekte, 235—236.

НОМИНАТИВ МНОЖИНЕ

250. Наставак је *-и*. Али је у извесном броју именица сачуван и наставак *-е*. Овај последњи налазимо углавном у називима неких места, у којих је међутим данас јако тешко препознати значење множине. Зато у овоме не треба тражити утицај корелације основинских сугласника. То су морфолошки и семантички условљене појаве.

Но, претходно треба рећи неколико речи о облику Нр уопште:

а) У погледу уметања плуралског инфикса *-ов-/-ев-* ове се речи у Л. понашају слично као у књижевном језику. Навешћемо који пример са уметком:

— *зџчеви* (Мал), — *кључџеви* (Сек), — *илџчеви* (Дул), — Шта раде ти *џучеви* (Сла); —

— *џушџеви* (Круш);

— *кнеџеви* (Над), — *корџеви* (Мал), — *шумџеви* (Кар), — и без њега:

— *дџани* (Мотр), — *зџби* (Добр), — *мџиши* (Ур, Бе), — *ндџиши* (Сиб), — *џџици* (Добр, Круш).

Треба још напоменути да су облици без уметка далеко шире употребе од оних са њим. Бројни однос примера у снимљеном материјалу је 505 : 72 у корист форми без инфикса.

б) Секв. *-ин-* испада и у плуралским облицима:

— *Банџџани* (Бог, Кал), — *Белџишчани* (Оп, Сек), — *Бџугари* (28 пута), — *Гџчани* (Бог), — *Драџовчани* (Сиб), — *Жџиљџани* (Бог), — *Зџрџичани* (Теч), — *Краџувџани* (Сиб), — *Лџвџани* (Сиб), — *Лџиоевчани* (Бог), — *мџишџани* (Ком), — *Раџиџвџани* (Кав), — *Панџиелџчани* (Бог), — *Парџџани* (Над), — *џџџани* (Кав), — *Прџџани* (Сиб), — *Симџиџчани* (Бог), — *Сврџиџжани* (Кал), — *Сџџби* (Добр, Кав, Кал Кар), — *Тџрџици* (Ком bis), — *Тџрџици* (Кав, Кар, Мал, Мотр, Сек), — *Ўџичани* (Оп), — *Цџгани* (Добр, Леп), — *чџџани* (Вук, Дул).

Именице џиџи Пчелице

251. Сав материјал из узорка подељен је у четири групе. Две од тих група не дају нам ништа за решење проблема.

а) То су пре свега случајеви „правилног“ изговора ових назива, створени посредством „учене“ администрације, као:

— *Ќџариџ* (Оп), — Сџмо што пџше гџр: *Раџиџковиџ* (Рат);

— Сџишли тџ у *Калџениџ* (Леп), — А у *Мџџириџ*, џни џџедна џду (Сла).

Остали случајеви могу се прочитати и на карти у прилогу.

б) Другу групу, највећу по обиму, чине случајеви у којих се на основу облика не може закључити ништа о роду или броју назива, ако уз именицу нема атрибута. То је N:

Беоциће (Круш), — *Дулене* (Добр), — *Комаране* (Кав), — *Калињиће* (Кав), — *Лејковиће* (Круш Оп), — *Мдџириће* (Кав), — *Ојариће* (Круш), — *Ојариће* (Кав), — *Рајковиће* (Рат);

затим А (-CG):

— сврџим у *Баре* (Бог), — дође у *Белушиће* (Бог), — Пдошли смо дол у *Белушиће* (Добр), — на *Белушиће* (Добр), — д-й'ем ћу ја лекару у *Белушиће* (Жуп), — на дправку у *Белушиће* (Жуп), — на *Белушиће* (Круш), — д-й'е он у *Белушиће* (Лом), — дотџеру у *Богалинце* (Бог), — за *Богалинце* йдем, — не смџм у *Богалинце*, (Бог), — за *Богалинце* (Жуп), — у *Богалинце* (отйшо — Силъ), — за *Глџдиће* (Жуп), — йшли у *Дулене* (Ба), — у *Дулене* отидни (Леп), — отйшли у *Дулене* (Мал), — па га свџџ у *Йковиће* (Реб), — ова' се дйгне у *Калињиће* (Кар), — да се тџеру... у манастир *Калињиће* (Мал), — йдо'... у *Комаране* (Ба), — пресџца за *Комаране* (Теч), — Отйшо у *Мдџириће* (Бог), — доо ћерку у богату кџћу у *Мйиће* (Жуп), — отйдем у *Мдџириће* (Круш), — да йдеш на *Мдџириће* (Круш), — дошо у *Надрље* (Кар), — прџшли у *Надрље* (Кар), — у *Надрље* (Над), — отйшо за *Ојариће* (Бог), — низ *Ојариће* (Круш), — йшо сам у *Пчџлице* (Ба), — отйшли у *Пчџлице* (Мал), — отйшли у *Рајковиће* (Мал), — дна се удџ у *Слџйине* (Ба), — нйсте слџзили досад у *Тџчиће* (Теч), — у *Урсуне* (Добр), — попџлише *Тџчиће*, *Урсуне* (Круш), — Косу бй'о џдао у *Цикоије* (Рат);

— Опасни и йовй у *Баре* (Бог), — тџу у *Белушиће* (Кав), — Ймамо мй сельџнку у *Белушиће* (Лом), — Пдо се ме увџтише у *Белушиће* (Оп), — за војску у *Белушиће* (Сек), — 'Дџе сломйла нџгу? — у *Богалинце* (Бог), — коваџ тџу, каже, у *Богалинце* (Бог), — Ел лџкше у *Сабџнти ел у Богалинце?* (Бог), — Сџстав бригџдџ у *Дулене* (Лом), — Мобилйшу нџс гџре у *Дулене* (Мал), — у *Йковиће* (Кав), — седџо у *Калињиће* (Кар), — Јџдан йма у *Кџларе* (Ком), — Мй смо бй'ли у *Комаране* (Леп), — покџси' у *Лејйине* онџ сџме (Круш), — бйџ двапут свџга у *Надрље* (Кар), — Сте у *Пчџлице* на слџжби? (Бог), — Ёво ти оваџ у *Рајковиће* (Ци), — бйла сам у *Слџйине* (Ба), — У *Тџчиће* и йу Вџкмановац нџма нйко (Реб), — нађемо еднога -*Урсуне* (Бог), — Он је џд -*Урсуне* (Реб), — да бџде у *Урсуне* (Ур), — А џво ти йу *Цикоије* — код нй' дрџкше (Теч);

и G:

— џд *Белушића* (Бог), — до *Белушића* (Бог), — дође до *Белушића*, — џдовџде џд *Белушића* (Кав), — из *Беоцића* (Бе), — из *Глџдића* (Круш), — из *Дулена* (Бог, Дул, Сиб), — преко *Дулена* (Добр), — до *Калињића* (Над), — из^c *Комарана* (Ба, Ком,

Леп, Мал), — преко *Мдѡирића*, *Комарана* (Леп), — из *Лѡиовића* (Прњ), — из *Мѡшевића* (Бог), — из *Мдѡирића* (Ба, Бог, Лом, Мотр, Реб), — из *Мѡирића* (Мотр), — из *Надрља* (Ба, Дул, Кар), — из *Ојарића* (Мал), — из *Ојарића* (Мал, Над, Оп), — и-Пчѡлица (Бог, Добр, Над), — из^с *Пчѡлица* (Над), — између *Пчѡлица* и *Рѡиковића* (Мал), — из *Рѡиковића* (Леп, Лом, Рат), — до *Слѡина* (Рат), — из^с *Тѡчића* (Леп), — из *Ўрсула* (Ком, Круш, Лом).

в) У трећу групу сврстани су примери код којих је јасно да имају облик једине средњег рода:

— Ђто, тѡ е *Мдѡириће*, тѡ е *Бѡре* (Ба), — да му е цело *Богалинце* његѡво (Бог), — Вѡлико *Пчѡлице* (Дул), — припало и Вѡико *Пчѡлице* (Дул);

— из Вѡликог^к *Пчѡлица* (Добр);

— према *Мдѡирићу* (Мал), — ка *Цѡикоју* (Лом);

— отишла у његѡво *Мдѡириће* (Бог), — Дѡшо у Вѡлико *Пчѡлице* (Добр);

— остали у *Белушићу* (Мал), — У Драгову, *Белушићу*, тѡ сам раѡио мѡго (Жуп), — била у *Калѡнићу* (Леп), — затѡчени у *Калѡнићу* (Мал), — у *Надрљу* (Дул, Кал), — Ја сам био у *Ојарићу* (Оп), — Ако си рѡђен у *Пчѡлицу* (Ком), — нико не гради свѡдбу ѡде у *Слѡину* (Сла).

г) Четврту групу чине примери са облицима множине:

— до *Бѡра* (Ба), — из *Бѡра* (Ком, Бог), — из *Богалинаца* (Бог, Жуп, Мал, Сиб, Сиљ), — из *Лѡћика* (Вук, Ком), — испод *Лѡћика* (Реб);

— из Вѡлики' *Пчѡлица* (Дул);

— па на *Богалинци* удѡримо (Леп);

— био сам у *Дулена*, — у *Дулена* не распорѡде (Мал), — ѡто и' Нѡмци у *Дулена* (Ур), — у *Глѡдића* био (Над), — нѡки у *Надрља* погѡнуо (Бог), — гѡр у *Надрља* йма фамилија пѡла (Кар), — нѡшто размонтѡрали, нѡшто у *Надрља* (Мал), — кѡпио у Вѡлики' *Пчѡлица* богѡту зѡмљу (Дул), — бѡље знаш тѡ у *Пчѡлица* штѡ се одиграва (Мал), — Пропаѡа по пѡт-шѡс^с гѡдина по *Тѡчића* (Бог), — у *Слѡина* (Сиљ).

Иако сразмерно малобројне, последње две групе примера довољне су да укажу на неодређеност осећања за род и број ових именица у Левчу¹⁴. Оне се, како видимо, колебају између једине ср. р. и множине м. р. или ж. р.

¹⁴ Исп. о томе проблему и Б. Милановића, НЈ н. с. XIII, 137—168. За Рес. се износи мишљење о сличним им. да су у sg, али се наводе и прим. pl. СДЗБ XVII, 319. Исп. Васојевиће, за разлику од других ИЦГ, Библ. ЈФ V, 66.

ГЕНИТИВ (-ЛОКАТИВ) МНОЖИНЕ

252. Наставак је *-а*, али у неких речи може бити *-и*¹⁵, и тада је далеко чешћи, како се види из ниже наведених примера. Јер у снимљеном материјалу поред:

— *наоружани до зуба* (Дул), — *десет минути* (Прњ), — *за дваес' минути* (Добр), — *дваестина минути* (Над), — *по педес' бдрбени редова* (Мал), — *шес' бдрбени рѣда* (Оп), —

имамо много већи број примера са наст. *-и*:

— *пет ари* (Ба, Бог), — *десет ари* (Бог), — *одно-петнаес' ари* (Кав), — *педесет ари* (Круш), — *шес' ари* (Мал), — *два-наес' гради*, — *дѣвет^а гради* (Оп), — *јѣш^ж бе-зуби* (Жуп), — *четрнаес' месеци* (Добр), — *седам месеци* (Добр), — *за шес' месеци* (Жуп), — *пет месеци* (Кав), — *шес' месеци* (Мотр), — *дваѣ-шес' месеци* (Вук), — *пѣ-шес' месеци* (Добр), — *дсам месеци* (Рат), — *петнаес' минути* (Бог, Добр), — *пет минути* (Кав, Рат, Сек, Ур), — *десет минути* (Теч, Ур), — *пдсе дваес' минути* (Ур), — *дваестину минути* (Ци), — *пет иари* (Бог), — *ндси пѣ-шес' иари* цдокуле (Ци), — *од^г ирсии* (Круш), — *пет рѣди* (Вук bis), — *седам рѣди* (Кав), — *шес' рѣди* (Кал, Ком bis), — *седам-дсам рѣди* (Ци), — *дсам сии* (Добр, Над), — *сии* (Ба, Кар, Прњ, итд. — још 9 пута), — *стѣ екшери*, — *шес' екшери* (Бог), — *десет екшери* (Круш), — *шес' екшери*, — *шес' екшери* (Теч), — *седам-дсам екшори* (Мал).

У принципу су равноправни облици Гр по *i*-декл. и *o/jo*-декл. у свим наведеним, а и следећим именицама: *гѣс*, *мрав*, *фаи* (-хват), *црв* итд. Но у именице *људи* среће се једино наставак *-и*:

— *дсам стѣтина људи* (Вук), — *преко људи* (Дул), — *од људи* (Прњ), — *нико нѣма од људи* (Реб).

253. Наставак *-и(j)у*¹⁶ познају само именице *ирси* и *нокаи*, и то веома ретко: *ирсију*, *нокѣју*.

254. У извесном броју ових речи изостаје каткад у Гр инфикс *-ов/-ев-*, који се иначе у плуралским падежима јавља. Тако имамо:

Нр	Гр(-Лр)	Др-Јр(-Лр)
абрѣви	ѣбера/ѣброва	абрѣвима
гвѣздѣви	гвѣздѣ/гвѣздова	гвѣздѣвима
грѣздѣви	грѣздѣ/грѣздова	грѣздѣвима

¹⁵ Исп., Бан., ГЗС VII, 23; Рес., СДЗб XVII, 309; Жупа, АнФФ VI, 303; Срем, СДЗб XIV, 336; Мачва, СДЗб XVI, 260; ИЦГ, ЈФ XIII, 67; СК-љ, СДЗб XV, 146.

¹⁶ Исп., Жупа, АнФФ VI, 304; ИЦГ, ЈФ XIII, 70, итд.

камѣнѡви/кѡменови	камѣна/кѡменова	кѡменовима
пламенови	пламена/пламенова	пламеновима
пластови	пласта/пластова	пластовима
пруѡви/пруѡѡви	пруѡа/пруѡѡва	пруѡѡвима/пруѡѡѡвима
пуѡви/пуѡѡви	пуѡа/пуѡѡва	пуѡѡвима/пуѡѡѡвима
сноѡви	сноѡпа/сноѡпова	сноѡѡвима/сноѡѡѡвима,

и са уметањем непостојаног *-а-* :

дирѡчѡви	дирѡчака/дирѡчѡва	дирѡчѡѡвима
дулѡчѡви	дулѡчака/дулѡчѡва	дулѡчѡѡвима
залѡшѡви	залѡжака/залѡшѡва	залѡшѡѡвима
камйѡчѡви	камйѡчака/камйѡчѡва	камйѡчѡѡвима
корйѡчѡви	корйѡчака/корйѡчѡва	корйѡчѡѡвима
крайѡчѡви	крайѡчака/крайѡчѡва	крайѡчѡѡвима
мѡћѡви/мѡјци	мѡћака/мѡћѡва	мѡћѡѡвима
облѡчѡви	облѡчака/облѡчѡва	облѡчѡѡвима
потѡчѡви	потѡчака/потѡчѡва	потѡчѡѡвима
сврѡчѡви	сврѡчака/сврѡчѡва	сврѡчѡѡвима,

итд., дакле већином деминутиви на *-ак*.

Али код неких именица је обрнуто, тј. оне имају чешће уметак у Gr (-Lp), а у осталим падежима се готово никада не чује: *миши* — *мишева* — *мишима*, *краци* (—ноге) — *краѡва* — *краѡима*, а чује се каткад и *брци* — *брѡима*, док је у Gr (-Lp) увек *брѡва*.

Gr са наст. *-ѡ* имам у два усамљена прим., од којих је један од им. *саи*: — дваѡ четйри *саи* (Вук), а други од им III врсте *сиѡѡина* (исп. тамо).

ЛОКАТИВ (-ДАТ.-ИНСТР.) МНОЖИНЕ

255. У принципу свака именица, — а како ћемо видети, и свака реч која се може у плуралу деклинирати, — има двојаке облике Lp. По правилу се оба облика потпуно паралелно и равноправно употребљавају, — наравно, сем у случајевима кад се уместо њих употребљава трећа могућност: облик општег падежа с предлозима. Иако је због такве констелације односа употреба сваке од три могућности сразмерно ређа, ипак имамо довољно материјала на коме бисмо показали исправност тврдње о равноправности облика Gr = Lp и Lp = Dp = Ip у употреби.

а) Имам следеће примере за Lp са наставком *-има* :

— стоѡ на *ѡѡзлуѡима* (Мотр), — Те ја у Морѡвску дивй-зију, у *брђанима*, трй гѡдине (Кал), — по *вѡдовима* распорѡђено (Кал), — по *вѡдовима* (Оп), — по *дуѡмѡнйиима* (Рат), — у овйм

кажњеним *лагѣрима* (Кал), — по *камењарѣма* (Рат), — на *камиџнима* су били (Прњ), — у *Пуљима* (Мал), — да ти прича и *Јо рђио-вима* (Крч), — нисмо зврндали по *сокајѣма* (Сек), — по *тѣма иѣрѣнима* другема (Добр), — ни дана нисам би^јо у *чејинѣма* (Бог), — ни^{је} би^јо у *чејинѣма* (Ур);

б) Са наставком *-а* у снимљеном материјалу налазимо ове примере:

— по неки овѣ бетѣнски њини *базѣна* (Ци), — на *басамака* (Рат), — остаѣ у *Богалѣнаца* (Бог), — ел ѣма јѣш *ракије* у твѣд *буриѣна* (Над), — *Нарѣд*^т по *сабора* и *вѣшара* прича (Рат), — Од мѣне гѣра *дѣша* у млађи *дана* ни^{је} била (Мотр), — била *кафана* на *дѣрека* (Прњ), — *Рѣмена* овѣ у *Дулѣна* (Бог), — би^јо по *зѣшвора* (Мал), — у *кукрѣза* онѣ (Ком), — по *куилѣрајѣ* (Добр), — био сам по *рѣзни кѣрсева* (Геч), — стоѣ по *лѣгора*, — онѣ по *лѣгора* разоружѣли (Кав), — по *лѣгорова* (Пре), — ја сам у *ѣар-ѣиѣзѣна* (Над), — тѣ е побѣгло по неки *слѣма*, по *ѣлдѣсѣова* (Рат), — тѣ е сѣно у *ѣлдѣсѣова* (Рат), — ѣдемо по онѣ *ѣдѣшока* по-ни *чѣсѣна* (Бог), — по *ѣдѣшока* (Рат), — на *ѣрѣсий* (Круш), — у толике *рѣшѣова* (Кар), — ѣпо кѣде дѣ по *сѣшѣова* (Мал), — свѣ по *срѣзѣова* бѣшка (Оп), — јѣримо се по онѣ *сѣрѣнова* (Добр), — по *ѣшѣвѣна* (Леп), — био у *ѣсѣшѣна* (Над), — био сам ја у *чејинѣка* (Жуп), — био у *чејинѣка* (Мал).

Не би се могло са сигурношћу тврдити да је форма са наст. *-а* чешћа у Л. од форме са *-има*, али у нашем узорку је то за ову врсту именица неоспорна чињеница. Чак и ако не узмемо у обзир примере из т. 251. д), први су примери многобројнији: имамо 14 прим. са *-има* и 33 са *-а* (с прим. из т. 251. чак 43). Још је прерано ма шта закључивати о употреби облика *Лр* са наставком *-а* у Л., јер треба тај проблем прво у потпуности обрадити, како из морфофонолошке тако и из синтаксичке перспективе. Исто тако је прерано вршити ма каква поређења с другим описаним говорима. Но иако тачна поређења и нису могућна, — јер се наш рад методолошки разликује од осталих, — већ је на први поглед јасно да говор Л. у овом погледу заузима посебно место¹⁷.

АКУЗАТИВ МНОЖИНЕ

256. Поред наставка *-е* облик *Ар* (*-CG*) познаје у нашем говору и наст. *-и*. Ова друга форма доста је широка у кос.-рес. говорима, па јој је поклањана прилична пажња у дијалектолошким радовима. Давана

¹⁷ Исп., П. Ивић, *Die serbokr. Dial.*, 235; Метохија, ГЗС VI, 59; Врњ., *AfSIPh* XXV, 217; Ибар (ретко), ЗФФП II, 79; Жупа, АнФФ VI, 302; Трст., СДЗб XVII, 81; Ресава, исто, 314; ИЦГ, ЈФ XIII, 67—68; СК-Љ, СДЗб XV, 148—149. (само у дистрибутивном значењу); Срем, СДЗб XIV, 337. и 345—346; сев. Бан., ГЗС VII, 23.

су јој и различита тумачења. За објашњење те појаве у Л. морамо претходно прегледати материјал. Због његовог значаја — по мом мишљењу — за разјашњење облика Ар са наст. -и, узећемо у разматрање и CG паралелно са облицима А са наст. -и и -е. Овде се свакако ради не само о данашњем обличком односу Нр : Ар : CG него и о настанку форме А = CG.

Материјал је распоређен с обзиром на крајњи консонант основе. Тако се добијају следеће групе примера.

1. Облик Ар (-CG) са наст. -е.

а) Консонант пред наставком је мек:

I. у служби акузатива —

— д-узнемо *Божјиће* (Мал), — *женскиће* натѣрали (Сиб), — *йму кѣње* (Кав), — *кѣње* онѣ попушћаше (Кал), — *посѣдну кѣње* (Кар), — *кѣње* (Леп, Мал), — *побио коњиће* (Бог), — *на-товарише* не н-онѣ *коњчиће* (Добр), — *били* за *Обрѣдѣиће* (Над), — да преврнемо *йеираиће* (Кар), — *Увагили* дни свѣ *најбоље йдложасе* (Кал), — *посѣднемо* на њине *йдложасе* (Ком), — *мале йрозд^арчиће* (Теч);

II. У служби CG —

— *Вѣйна* ћѣрка у *Дулене*, брѣ, у овѣ *Радосавѣдиће* (Ба), — *ја йдем* са *мѣе коњиће* (Мал).

б) Финални конс. основе је који од историјски меких, затим фрикс. или африкс.:

I. у служби акузатива —

— *кѣку* . . . на *тѣ Владсе* (Сиб), — *садили вѣћнаце*, — *стружу дирѣце* (Прњ), — *тѣри дрѣнѣце* (Жуп), — *д-йѣм* за *дулѣце* (Пре), — *йма* мѣдге *дулѣце* (Пре), — *Стока* човѣку поѣде *жѣвѣце* (Бог), — *наѣм* јѣш *нѣке Жуйѣнѣце* (Добр), — *дотѣраше заробѣнѣнѣце* (Добр), — *ндсе* . . . *зѣсѣрѣце* (Бог), — *поскѣдѣ'мо зайворѣче* (Кав), — *кроз^с Коуѣсе* прѣшли (Кар), — *лѣнѣце* прѣдѣѣ (Мал), — да пресрѣтнемо *Нѣмѣце* (Прњ), — *разоружѣвамо Нѣмѣце* (Сек), — да мѣлати *орѣсе* (Кар), — *поднѣ'мо йѣсоше* (Теч), — *извѣдим онѣ йодуѣнѣрѣче* (Бог), — *имѣѣ раднѣце* (Бог), — *йдемо* у *сѣрѣмѣце* (Оп), — *наталѣри онѣ йѣрѣнѣце* (Мотр), — *бѣй'у Тѣрѣце* (Ком);

II. у служби CG —

— *зѣкопан* у *Бадѣвиѣце* (Над), — *бѣо* у *бѣлнѣчѣре* (Леп), — *учѣо* шкѣлу у *Коуѣсе* (Кар), — *ми смо тѣ* у *лѣгоре* (Кав), — *казѣѣ* код *Нѣмѣце* (Ур), — у *Сѣрагѣре* *били* (Вук), — у *тѣ шѣшѣоре* *ноћѣвамо* (Добр).

в) Пред наставком је који тврди конс.:

I. у служби А —

— ђдма у *ваго́не* (уђу, Оп), — изиђемо... у једне *виногра́де* (Ком), — у *Гу́нцаше* сам дошо (Леп), — даву... *дукáше* (Оп), — па чу́вали *забра́не* (Дул), — ча́чка *зу́бе* (Добр), — удáру *зу́бе* (Жуп), — бѣрем *зѹмбуле* (Пре), — *Енгле́зе* сам намрзо (Мал), — превѣрили ва́ше *иска́зе* (Мал), — утовáре у *ками́оне* (Леп), — чѹсте *клозе́ше* (Мал), — свѣ у *кома́ше* (оти́де, Бог), — оти́де го́спѣ у *креве́ше* (Кар), — доби́вали смо *ѹка́ше* (Кал), — оти́по у *ѹарѹи́зане* (Над), — гле́дано ова́ко кроз^с *ѹрси́е* (Ком), — на *ѹрси́е* (шио, Рат), — волѣѡ *Рѹсе* (Мал).

II. у служби СГ —

— са *Францу́зе* (Кал).

г) Испред наставка је инфикс *-ов-/-ев-*:

I. прави А —

— по́клали не́ке *би́кове* (Кар), — ни́сам имаѡ *бо́лѡве* (Кал), — на́ређаѹ *вѣзѡве* (Круш), — на́тели *вѡсове* (Ком), — *волѡве* про́дала (Ба), — Би́ју ки *волѡве* (Добр), — д-ѹмо на *Вра́чеве* у Белѹши́е (Бог), — ра́не не ки *гѡлубове* (Добр), — да́м... за *ѡѹгове* (Бе), — носѹли гѹмене *ѡѡнове* (Над), — претѣру *зѣчеве* (Кар), — би́е у *зиѡве* (Мотр), — и *кме́шове* раскметѹла (Пре), — да́м ја онѣ *ле́кѡве* (Леп), — не мѡже ни́ки да ѹђе онамѡна, са́мо на *мо́си́ове* (Кар), — нѡсе она́ке *но́жѡве* (Добр), — састáвим *ѹѡлчеве* (Мал), — и *ѹоѹѡве* распопѹла (Пре), — че́кам *ѹеѹѡлѡве* (Прѹ), найѹу и *ра́жњѡве* у ба́чве (гурну, Леп), — стѹпѹли по́сем у *рѡѡве* (Кал), — *рѡѡве* при́кѡпамо (Бог), — Врѹто́'мо се на́зад у *рѡѡве* (Кав), — ископа́ли... *рѡѡве* (Кал), — ископа́'мо дрѹге *рѡѡве* (Кар), — ѹмамо *рѡѡве* (Сиб), — *си́нове* опрѣмѹо (Дул), — не мѹсли за мѡе *си́нове* (Мал), — ра́димо не́ке *си́ѡскове* (Рат), — да пѣрем онѣ *сѹѡве* (Добр), — оста́више *ѹоѹѡве* (Кал), — предáмо *ѹоѹѡве* (Кар), — извѹче́мо *ѹоѹѡве* (Ком), — шарѣна на *ѹеѹѡве* (Над), — рѹ́ке у *ѹеѹѡве* (Ур);

II. као СГ —

— да понѣсу мало *ле́кѡве* (Добр), — на граници пред ѹѹне *рѡѡве* (Добр).

2. Облик Ар (-СГ) с наставком *-и*.

а) Са меким основинским сугласником:

I. акузативна служба —

— при́ча ѹегѡ'ви *ѡѡживѹаи* (Теч), — мѡта на *клубѹи́и* (Круш), — ува́тимо и *кѡњи* (Над), — и *кѡњи* му доводи́ло (Пре),

— имала... *кѡњи* (Ци), — *вѣжи кѹчићи* (Мотр), — *знам ти ѿложаси* (Сиб), — *ймам и фйни йрасићи* (Крч), — *па ни врата погорѣли, па чабрићи неки* (Круш), — *донѡсе онѣ чабрићи* (Круш);

II. служба СГ —

— *о-ѿѡкчићи* (Сек).

б) Основински сугласник је историјски мек:

I. служба А —

— *Тѹрили бѡрјѡци* (Оп), — *растѹрише бѡсамѡци* (Круш), — *што наћете овѣ бегѹнци* (Прњ), — *кѹпили бокчалѹци* (Сла), — *бундрѹци да мѣтнем* (Мотр), — *имаѡ крѡсѡвѡци* (Сла), — *имаѡ мѣци* (Добр), — *прѣмаш нѡрѣдѡци* (Реб), — *имаѡ неке парцѣле, окрѡци неки* (Теч), — *Штѡ си бѣо обѹо?* — *Оѿѡнци свѣѣски, шивеѡѡци* (Ба), — *остаѡиш оѿѡнци* (Жуп), — *и прѣсни оѿѡнци начинѣла* (Кав), — *обѹем онѣ оѿѡнци* (Круш), — *украѡше ми ѿѡѡнци* (Лом), — *искѡпамо оѿѡци* (Бог), — *Понѣсемо... ѿчеѡѡци* (Ба), — *ѹзне ѿѡѡци* (Сиб), — *ѹзели ѿломѡѡци* (Прњ), — *имѡли смо рѡдѡци* (Ба), — *задѹжим рѡдѡци* (Бог), — *нашпи ѡѡни сѡдѹци* (Кав), — *Онѣ слѡмѡци ѡни ѹзели* (Круш), — *налазила сѡдѡѡци* (Теч), — *ймам уѡци* (Ба), — *бѡс у краѡѡци чаѿѡѡци* (Круш);

— *да смѣнимо ми Бѹѡци* (Сек), — *ки за комѡѡци* (Бог), — *комѡѡци... повѡдили* (Круш), — *вѡдимо комѡѡци* (Круш), — *'дѣ ћеш јексѡци* (Ур), — *истѡра неѡад мѡѡци* (Оп), — *прѣчаш прѡзни рѡзѡѡци* (Круш), — *неки самѡци направѣли* (Леп), — *йди... на злѡтни ѡѡѡци* (Круш), — *шѡѡци* распрѡстрѣли (Добр);

— II. служба СГ —

— *од бубрѡѡци* бѣла бѡлесна (Реб), — *на-ће не у бѡнкѡци* 'дѣ смо (Леп), — *ицѣпано, све у дрѡѡци* (Кав), — *Штѡ бѣ с онѣ вѡши Дубрѡѡци* (Бог), — *осветѡвѡли терѣн са лѡѡѡци* (Реб), — *летѣ с онѣ мѡли лѡѡци* (Ци), — *Згѡдно е ѡн прѡшо сад с овѣ мѡѡѡци* нѡѡци (Ком), — *Штѡ ураѡѡци с онѣ назѡѡци?* (Круш), — *отишѡла сам на сѡбор с прѣсни оѿѡнци* (Кав), — *са свѣ офѡѡци* йду (Кав), — *трѣс' кѣла ѿѡѡци* (ѡѡ, Крч), — *бѣо у мѡѡѡци* (Круш), — *бѣо у чѡѡѡци* (Кав).

в) Крајѡни сугласник основе је тврд:

I. акузативна служба —

— *пѣѡѡ овѣ дрѡѡци* *ѡѡѡѡци* (Крч), — *глѡѡ сам бѡѡѡѡци* (Сиб), — *мѣће у вѡѡѡци* (Прњ), — *само шѡѡ у онѣ вѡѡѡѡци*

(вода, Теч), — нѐм зѹби (Жуп), — рѹдѹ кѹе-кѹки занѹиши (Сиб), — спрѹмимо тѹмо казѹни (Кал), — извѹди из^с тѹрбѹ онѹ кѹсѹиени (Ком), — Е си вѹдо комѹиши? (Лом), — Ако ѹмаш^м, бѹко, милѹиѹни (Реб), — намѹстили ѹаниѹиѹни (Сек), — онѹ ѹлѹвези дѹнѹѹерски кѹпѹио бѹше (Ур), — командѹрѹви ѹбсилѹни да трѹжимо (Прв), — ѹмочи ѹрсѹи у сѹпу (Добр), — онѹ редѹви саслѹшао прѹ (Бог), — сайѹни дѹдоше (Теч), — Дотѹраше нѹки Секѹричани јѹш (Мал), — ѹна учѹ овѹ сѹѹудѹиши (Крч), — пресѹчемо ѹтелеѹиѹни (Сек), — Пѹта за нѹки ѹжичани (Ци);

II. служба СГ —

— код арнаѹиши (Реб), — свѹ с онѹ вѹлики баѹанѹиши (Сиб), — код онѹ магарѹни (Сек).

г) Испред наставка је уметнут инфикс:

I. служба А —

— вѹсови нѹтнеш (Ком), — немѹѹ тѹ твѹѹ грѹѹви сѹ-да пребацаш на мѹне (Круш), — подѹли на дрѹгови (Бог), — пѹѹемо на Калимански вѹсѹви (Вук), — ѹѹкови сам робѹио (Сиб), — Италиа што ѹма ѹѹѹѹѹви (Теч), — дѹли... нѹки рѹжѹѹѹви (Сек), — тѹѹ д-убѹци нѹки рѹмови (Сек), — тѹ си затѹвила тѹ рѹшѹви (Круш), — заѹзнем ја ѹѹни рѹѹѹѹви (Сиб), — одѹзем тѹ рѹѹѹѹви (Сиб), — нѹмате вѹ рѹѹѹѹви (Сиб), — одѹѹмо се свѹ у срѹѹѹѹви (Оп), — Ако ју не спрѹмиш сѹѹѹѹви (Сек), — фѹбрика ѹѹѹѹѹви што правѹила (Вук), — одвезѹју ѹѹѹѹѹви (Сек), — да почѹстим тѹмо ѹѹѹѹѹви (Кал), — дрѹжа тѹмо фрѹнѹѹѹви (Кав), — чарѹпе мѹшке, жѹнске на онѹ цвѹѹѹѹви (Круш), — ѹмам ја ѹѹѹѹѹви тѹнѹ (Сек), — ставѹѹо у ѹѹѹѹѹви (Бе);

II. у служби СГ —

— ноѹили под онѹ дѹѹѹѹѹви (Круш), — с волѹѹви сте ѹшлѹи (Рат), — од кѹѹѹѹѹви (Круш), — бѹе са тѹшки ѹѹѹѹѹви (Кав), — и са брѹчки ѹѹѹѹѹви (Мал).

257. Горњим прегледом нису обухваћени сви примери из снимљеног материјала. Да би нам односи били јаснији, приказаћу целокупну грађу табеларно:

	1. наст.		2. наст.	
	I А	II СГ	I А	II СГ
а	29	2	18	1
б	127	7	76	18
в	49	1	34	4
г	97	2	27	5
Ук.	302	12	157	28

Прво што пада у очи, јесте да су облици типа I (с наст. *-e*) многобројнији до облика са наст. *-и* (тип 2), као и то да је у оба типа група II далеко малобројнија од групе I. Али, на другој страни, однос I-II : 2-II обрнут је односу група I-I : 2-I, што значи да се у служби општег падежа сразмерно далеко радије употребљава форма са наставком *-и*. И још нешто: форма са *-и* среће се најчешће у служби и н с т р у м е н т а л а!¹⁸

258. Откуда форма Ар с наст. *-и*? У нашој дијалектолошкој литератури чињене су разне претпоставке о томе.

а) Д. Барјактаревић каже да та особина „представља аналитичност“¹⁹, што је само неодређени наговештај, и на наше питање не даје никакав одговор.

б) П. Ивић у својој књизи о штокавском дијалекту²⁰ третира овај облик тако као да је настао изједначавањем Ар и Нр. А. Пецо и Б. Милановић у своме раду о говору Ресаве²¹ говоре о употреби „општег падежног облика, тј. номинатива“ или „општег падежа — номинатива“. Поред једнакости Нр и Ар у именица осталих врста, као и делимичне једнакости Ns и As, такође и ових именица (а то се тешко може одржати као доказ), — могла би се у прилог овој тези навести још једна чињеница: уместо словенског G, па и партитивног понекад, употребљава се у нашем говору (у извесном броју случајева) поред акузатива и — номинатив.

в) Проф. М. Стевановић, међутим, тражи решење у другом правцу, па претпоставља да ће овде „бити по среди уопштавање наставка *и* који су првобитно имале све именице м. рода изузев оних чија се основа завршавала на неки палатални сугласник“²².

Материјал из Л. чини ми се да потврђује трећу тезу. Одговор се може чак и релативно прецизно дати. Погледајмо табелу бројних односа наших примера (нешто упрошћену):

	-e	-и	-e: -и
а	62%	38%	5 : 3
б	57%	43%	3 : 2
в	56%	44%	5 : 4
г	75%	25%	3 : 1

¹⁸ У Ресави је у служби Ир готово искључиво форма CG с наст. *-и*, судећи према материјалу који наводе А. П. и Б. М., СДЗБ XVII, 314. Исп. Бранич српског или хрватског језика, Ниш 1909, св. 8, стр. 3. (Особине данашњег ресавског говора).

¹⁹ ЗбФФП II, 78.

²⁰ Die serbokroatischen Dialekte, 35.

²¹ СДЗБ XVII, управо наведена страна.

²² Он је то мишљење изнео у својој студији о говору Ђаковице у XI књизи СДЗБ, 106.

Сразмерно је најравномернији распоред двају наставака, дакле, у случају в), тј. сразмерно је најчешћи наставак *-и* код тврдих основа, што је довољна потврда тези проф. М. Стевановића.

Али постоји једна група именица са распоредом двају наставака, *-е* и *-и*, која сасвим одудара од просечних бројних односа. Пошто нам ова група може дати нешто прецизнији одговор на питање о пореклу наст. *-и*, навешћемо је.

а) Примери са наст. *-е*:

— *гдсије* (Сла), — *колаче* (Круш, Бог, Ба), — *људе* (Добр, Дул, Кар, Мал, Теч).

б) Примери са наст. *-и*:

— *йду ма́ло у гдси́и* (Ба), — *гдси́и* (Крч, Сла), — *госто-ваб сам гдси́и* (Ур), — *једи месо, кола́чи* (Бог), — *кола́чи* (Добр bis, Дубр), — *знам богати људи* (Бог), — *одвѣб људи* (Крч), — *после ви́кну' људи* (Круш), — *људи* (Реб, Теч), — *ђе а ва́та ми́ши* (Жуп), — *у божитњи йдси́и* (Дуб).

Како видимо из примера, ова група именица чешће се употребљава са наставком *-и* него са *-е*. Већина њих су старе основе на *-и*. Према томе се, мислим, може закључити да су баш ове именице представљале језгро у коме се наставак *Ap -и* дуже очувао (именице *и-осн.* су и иначе, познато је, најконзервативније у погледу чувања старијих форми). То је језгро могло или утицати на очување истог наставака код осталих им. м. р., или се може претпоставити да се под његовим утицајем, уз још неке моменте, могао касније наново проширити. Која је од ових теза ближа истини, тешко је рећи. Али репартиција наст. *-е* и *-и* код именица са инфиксом *-ов-/-ев-* указивала би на то да је прва од њих вероватнија.

Распоред форми са *-и* у служби других падежа представља још један момент од неоспорног значаја за појаву и очување тога облика. У служби инструментала, већ је речено, далеко је учесталији облик с наставком *-и* (док је у локативској служби обрнуто). Напомињем још једном да сви примери из Ресаве које наводе А. Пецо и Б. Милановић, за *CG* у служби *Ip* (сем једног), имају форму са *-и*. Овакво стање ствари наводи на помисао да је на очување и распоред облика *Ap* са наст. *-и* од утицаја била и стара форма *Ip* с наст. *-и*²³.

А овако успостављен делимични синкретизам *Ap* и *Ip* имао је утицаја и на односе та два падежа на синтаксичком пољу.

У свим осталим случајевима није ни потребно доказивати да *CG* има форму *A*.

²³ Исп. у Мачви: з дугачки рукави; на Микаилови брестови, СДЗб XVI, 260. Б. Милетић наводи велики број примера из североисточног Баната, ГЗС VII, 23.

СИТНИЈЕ ПОЈАВЕ У ИМ. М. Р. I ВРСТЕ

259. У саставу сложених речи им. дан мења се друкчије него иначе.

а) Називи празника типа *Ђурђев дан* и сл. срашћују у зав. падежима у сложену реч. Та реч мења се на следећи начин: прво, им. дан нема уобичајеног аналошког вокала -а- у основи, и друго, придев у првом делу сложенице има неизмењени облик Gs:

— траје до *Гмййрoвaднa* (Жуп), — о *Гмййрoвaднy* (Жуп), — кад бй по *Ђурђевaднy* (Бог), — до *Ђурђевaднa* (Жуп), — баш око *Ђурђевaднa* (Реб), — о *Ђурђевaднy* (Жуп), — по *Крсйџвaднy* у недељу (Саб).

Само један пример имам где се обе речи мењају, али тада се чувају несрасле:

— о *Крсйџвeм дaну* овeм јесeњeм (Кар).

б) О именици *йодна* биће речи у т. 372.

260. Именица *ћемане* има у Левчу облик m: *ћeмaни* (Леп).

АКЦЕНТ ИМЕНИЦА МУШКОГ РОДА I ВРСТЕ

261. Све су именице подељене према броју слогова Ns у три велике групе: 1. једносложне, 2. двосложне и 3. вишесложне именице. Даља класификација вршена је према принципима изнесеним у т. 48.

1. ЈЕДНОСЛОЖНЕ ИМЕНИЦЕ

262. Распадају се у две групе: а. им. са дугосилазним акцентом Ns и б. именице са кратким акцентом у Ns (т. 48).

а) *Именице са дугосилазним акц.*

263. Понашање акцента у осталим падежима ових именица није увек исто као у Вук-Даничића (ВД).

264. α) Именицама типа *вид-вида* припадају у нас следеће: бџ, брџ, дрџ, г, знак, мрџ, мйр²⁴, мрс, сврџ (ретка), Срџ, срџ, рџ, црџ, свџ, трџ и др. Овде обично спадају и им. бџ²⁵ и дџ, а каткад и вџ, граџ и спџ. Ево примера.

²⁴ У књиж. мйр-мира, М. Стевановић, Савремени српскохрв. језик, I, 215.

²⁵ У Дан. бџ-бџа, а у Вука бџ-бџа/бџа.

Gs (a II)²⁶:

— *ара* (Бог, Мал), — *вѣка* (Мал, Над), — *вѣга* (Жуп, Ком), — *право гласа* (Реб), — *града* (Ци), — *два дѣла* (Бог), — *друга* (Реб), — *о-дивльег зѣца*, — *два зѣца* (Жуп), — *јѹла* (Дул, Ком), — *јѹна* (Реб, Теч), — *кнѣза* Микѣйла (Кар), — *два ѡара* (Круш, Мал), — *ѡѹка* (Вук, Добр, Др, Кав, Сек), — *рѣда* (Бог, Круш, Реб), — *рада* (Дул), — *сѡша* (Ба, Бог, Вук, Добр, Кав, и још 12 пута), — *свѣша* (Ба, Др, Круш, Мотр), — *сѡна* (Бе bis, Бог, Кав, Кар, Круш, Жуп, Мал, Рат, Сла, Теч), — *сѡида* (Ба), — *ѡрѹда* (Дул);

— *о-дѡна* до *дѡна* (Бе), — *јѣдног дѡна* (Добр, Др, Леп, Реб), — *ѣдног дѡна* (Добр, Прњ), *ѣднога дѡна* (Ци), — *ѣдног дѡна* (Добр), — *јѣдног дѡна* (Мал, Сиб), — *јѣднога дѡна* (Ком), — *цѣлог дѡна* (Теч), —

али у бројној конструкцији, а каткада и иначе, им. *дѡн* има у овом облику и кратки акценат (b II):

— *два дѡна* (Добр, Кар, Ком, Оп), — *двѡ-трѣ дѡна* (Круш, Леп, Сек), — *трѣ дѡна* (Бог, Добр, Кар, Круш, Мал), — *четѣри дѡна* (Ба, Круш); — у *пѡ дѡна* (Бог, Теч), — *преко дѡна* (Теч).

Ds (a II):

— *ѡѹку* (Реб), — *сѡну* (Бог, Кав, Сла).

Vs (a II):

— *Страхѣнићу Бѡне* (Кар), — *не лѣжи вѣрѣже* (Круш), — *друже* (Ком, Леп, Мал, Ци), — *Вѹче* (Кар), — *сѡне* (Ба, Добр, Крч).

Is (a II):

— *другем* (Вук), — *за зѣцем* (Кар), — *за петнѣстем ѡѹкем* (Кав), — *рѣдом* (Ба, Ком, Сек, Теч), — *свѣѣтем* (Бог), — *сѡнем* (Бог, Кав).

Ls (a II):

— у *јѹлу мѣсецу* (Теч), — у *пѣтем дѡпунском ѡѹку* (Прњ); или са променом акцената у дугоузлазни: (с II):

— у *вѣду дѹгѣ*, — *имѡћу га у вѣду* (Добр), — у *града* (Кар, Пре), — по *граду* (Леп, Теч), — у *рѣду* (Добр, Жуп, Над), — на *свѣѡу* (Бог, Крч, Рат), — на *овѣм свѣѡу* (Сек), — у *свѣѡу* (Др, Рат).

²⁶ За Ns и As не наводе се примери јер су неважни и само би заузимали простор. И у будуће се неће наводити примери за све облике.

У множини ове именице имају облике са или без инфикса, па се тада разликују у акценту²⁷.

Нр (а II; са -ов-/-ев-: в III, вв II):

- *дани* (Мотр); — *људи*²⁸ (36 пута);
- *другови* (Дул, Ком), — *здчеви* (Мал), — *јукови* (Рат), — *редови* (Кав), — *синови* (Бог, Др, Жуп, Мал, Сла);
- *дѣлѣви* (Ци), — *кнѣзѣви* (Над).

Др-Пр (-Лр) (вв II; са инфиксом: в III // в II):

- *људима* (Бе, Дул, Кав, Мал, Над, Прњ, Оп, Сла);
- *друговима* (Теч), — *синовима* (Мал);
- *мѣма синовима*, — *дѣ синовима*, — *мајка љмре синовима* (Бог).

Гр (-Лр) (аа I, а II; са инфиксом: в III):

- *ари* (Ба, Бог, Кав, Круш, Мал), — *бравѣ* (Ба, Крч), — *дана* (Др, Дул, Жуп, Оп, Ци итд.), — *градѣ* (Оп), — *људи* (свуда), — *јари* (Бог, Ци), — *редѣ* (Вук, Кав, Кал, Ком, Ци), — *саји* (Ба, Бог итд., — 14);
- *седам друга* (Прњ), — *шѣс бѣрбени рѣда*²⁹ (Оп);
- *другова* (Ба, Ком, Мал, Прњ, Сиб), — *редова* (Мал), — *синова* (Кав).

265. β) Поред Даничићевих примера: брк, глѣб, јѣз, клѣс, клѣн, клѣч, крак, мрак, рѣп, стрн, трн, црѣп итд., овамо иду и друге именице: коц³⁰; бѣт, вѣг, глѣг, дрѣн, клѣн, кѣк, млѣн, рѣд (= низ) а обично и цѣр³¹. Све оне имају дугоузлазни акценат још од Gs, са изузетцима, наравно, како ће и примери показати.

Gs (-As) (с. II):

- *бика* (Кар), — *краѣ зида* (Кар), — *класа* (Пре), — *кравља* (Реб, Сек), — *коѣа* (Рат), — *преко Лѣма* (Теч), — *луѣа* (Круш), — *Лѣша* (Вук), — *мрака* (Бог, Круш, Мал, Прњ, Рат), — *млѣна* (Бе, Круш, Мотр), — *Нѣша* (Кал, Ком, Леп, Оп, Реб, Сек), — *јуѣша* (Бог, Кав, Круш, Крч, Мотр, Теч), — од Нѣвога *Сада* (Сек), — *снеѣа* (Бог, Рат), — *сириѣа* (Круш, Рат, Теч), — *о-ѣириѣа* (Сиљ), — *суда* (Мал, Над, Оп, Рат), — *ко-ѣуда* (Бог, Мал, Рат),

²⁷ Исп. Даничића, 21.

²⁸ Ова им. нема једине, а у множини је колебљива у акценту.

²⁹ Није искључено, и поред тога што је атр. у множини да овде имамо зг.

³⁰ У облику *колац* не чује се ова реч у Левчу.

³¹ У Дан. са кратким акцентом, 25.

— *лѣда* (Рат), — *цѣра* (Кал), — *ѣака* (Круш), — *ѣбуна* (Кав),
— *и-шиѣба* (Ком).

Можда само случајно реч *снѣг* у једном прим. има в II:

— зѣтрпано од^т *снѣга* (Вук).

Ds (с II):

— ка *Љигу* (Вук), — *сиѣриѣу* (Круш, Леп), — *сѣду* (Мал).

За Vs немам примера у снимљеном материјалу. Према језичком осећању Ж. С.³², кад је у овом облику наставак -у, онда он задржава акценат зависних падежа: *кљѣчу*, *крѣљу*, *бѣчу* и сл. Иначе има акц. Ns *сиѣриѣче*.

Is ове групе именица (а као што ћемо видети, она није једина) представља интересантну појаву. Наиме, поред дугоузлазног акцената на пенултими, као у примерима:

— *вѣзем* (Кав), — *кѣцем* (Рат), — *ѣѣзем* (Кав, Бог, Рат), — *нѣзем* — (Сек),

овај облик у свих именица те групе има акценат и на ултими (тада је он, према принципима акценације у Левчу, дугосилазан а пенултима задржава дужину):

— *вѣзем* (Кав), — *мѣлем* (Рат), — *нѣзем* (Бе, Мал), — *ѣѣзем* (Ба, Бе, Круш, Над, Сек), — *снѣгем* (Круш), — *ѣрнем* (Ком).

По правилу се оба акцената јављају паралелно (с II//аа I).

Ls (с II):

— на Багрдѣнском *вѣсу* (Кал), — на *вѣсу* (Оп), — на *тѣм вѣсу* (Сиб), — у *тѣм вѣзу* (Добр), — по *кљѣчу* (Кав), — о *крѣљу* (Бог), — по-нѣм *крѣзу* (Добр), — у бѣлничкем *крѣзу* (Дул), — у *крѣзу* (Дул, Теч), — *ѣо крѣзу* (Рат), — у еднѣм *крѣзу* (Теч), — по *врѣѣу* (Бог), — у *гѣбу* (Оп), — у мѣѣму *дѣѣру* (Кар), — у *лѣѣу* (Кав), — у *Нѣѣу* (Кал, Оп), — у *ѣѣѣу* (Вук, Добр, Кал, Мотр, Над, Ци), — на *ѣѣѣу* (Круш, Рат), — по-нѣм *ѣѣѣу* (Добр), — на погрешне *ѣѣѣу* (Над), — у Нѣвем *сѣду* (Сек), — у *снѣзу*, — под^т *снѣзу* (Кав), — *ѣо снѣзу* (Крч), — на *сѣду* (Мал), — у *лѣду* (Ба), — на *Цѣру* (Оп, Сиб), — у *шиѣбу* (Мал).

Np (сII, аII; са инф.: bb II, в III):

— *ѣѣци* (Бог, Добр), — *ѣѣци* (Добр, Круш);
— *зѣби* (Добр);

³² Контролни информатор, исп. предговор.

су тамо и наведене): бѹк — бѹка, зѹд — зѹда, вѹат — вѹата, дѹт — дѹга / дѹга, зѹб — зѹба, јаз — јаза, кљѹн — кљѹна, лѹс' — лѹста, лѹт — лѹга, мѹак — мѹака, прѹт — прѹта, рѹп — рѹпа, стрѹк — струка, сѹд — сѹда, трѹн — трѹна, трѹд — трѹда, лѹд — лѹда, итд.

267. Именице типа *бѹг* — *бѹга* мењају \wedge акц. Ns у кратки у свим осталим падежима, укључујући ту и Ls⁴⁰, задржавајући га на истом слогу. Такве би биле: бѹк, бѹд, бѹј, гнѹј, дѹм, зѹбр, знѹј, кѹв, крај, крѹв, крѹј, лѹд, лѹв, лѹј, мѹд, мѹс', нѹс, плѹд, плѹт, пѹс', рѹв, рѹд, рѹј, рѹк, смѹк, сѹк, тѹр, чѹвр. Примере ћемо навести само за Ls и за множинске падеже:

Ls (b II):

— на Црнем *вѹу* (Вук)⁴¹, — на *крѹју* (Леп), — на *крѹу* (Прњ), — *скиће по лѹу* (Бог), — на *мѹу* (Кар), — по *нѹсу* (Бог), — у *рѹу* (Сиб), — у најкраћем *рѹку* (Бог), — у *сѹрдѹу* (Ком), — у *тѹм шѹру* (Кав).

Нр (b II са инф.: b III):

— *гѹсѹи* (Бог, Добр, Крч), — *дѹбри гѹсѹи* (Над), — *кѹњи* (Бог, Кав итд.), — *шѹсѹи* (Ба);

— *рѹгови* (Вук, Кар, Оп, Сиб), — *крѹгови* (Суг).

Др-Ір (-Lp) (b III):

— *кѹњима* (Жуп, Кар, Мал, Сек).

Гр (-Lp) (aa I; са инф.: b III):

— без^c *кѹња* (Прњ)⁴²;

— и-свѹ' *крѹва* (Добр, Мал), — *крѹва* (Ци), — *мѹсѹова* (Кал), — *рѹва* (Добр, Кав, Сек).

268. Именица *вѹ*⁴³ у једнинским падежима има акценат као и непосредно претходна група, али у Нр (-Ар), Др-Ір (-Lp), он је за један слог померен према крају речи (b II, b III):

— *мѹ се волѹи* само изокрѹѹше (Круш), — *ће се би'ју волѹи* (Круш), — *Сѹпљу волѹи* (Мотр), — *раѹимо ки волѹи* (Над), — *мѹ су волѹи* (Теч);

— *бѹга пред волѹима*, — *ја са мѹѹа волѹима* (Бог).

⁴⁰ Код Дан. имају често и \wedge акц. на истом слогу.

⁴¹ У Дан. *врѹ* — *врѹа*, исп. стр. 24.

⁴² У Дан. *кѹњ* — *кѹња*. Исп. стр. 25.

⁴³ Вук, Рјечник „вѹ, вѹла“, s. v.

b) Именице са крајњим акц.

269. Пошто је разлика између узлазног и силазног (тј. новог и старог) кратког акцента на пенултими у нашем говору избрисана, то се тамо у јединским пад. не прави разлика међу оним од ових именица које код Дан. задржавају кратки силазни у зав. пад. и онима које тај акц. мењају у кратки узлазни⁴⁴. Тако у ову групу код нас иду све именице које Даничић наводи на одговарајућим местима, а поред њих још и им.: змај, кёр, мај и рај⁴⁵.

Ns (-As) (b I):

— *акѝи* (Реб), — *браѝи* (Ба, Бе, Сла, итд. — укупно 31 пример), — *вѝи* (Леп), — *вѝд* (Оп), — *гѝис* (Бог), — *гѝад* (Бог, Кав, Оп), — *түчѝ* *гѝд*-чѝсто (Кав), — *гѝд*-түко (Кав), — *Гѝк* (Добр), — *гѝб* (Мотр), — *дрүм* (Ком, Прњ) — *дүи* (Мал), — *зѝи* (Ба, Бог, Добр, Жуп, Круш, Леп, Над, Рат), — *зѝ^аи* (Мотр), — *змаѝ* (Кар), — *лѝм* (Ба), — *лүк* (Мал), — *кѝр* (Мотр), — *кѝин* (Сиб), — *кѝѝи* (Дул, Лом, Рат), — *кѝи* (Теч), — *мѝри* (Добр), — *мѝз* (Мал), — *иѝс* (Бог, Мал, Рат), — *иѝц* (Бог, Кав), — *илѝк* (Бог), — *идѝи* (Ком, Крч, Над, Рат, Сек, Сла, Теч), — *иѝи* (Теч), — *иѝиц* (Сек): — *раѝи* (Добр, Ком, Кав, Кар, Рат, Сек), — *Рус* (Сек, Ци), — *сан* (Ба, Круш, Над), — *сѝр* (Бог, Др), — *сѝраѝи* (Сек), — *сѝѝи* (Крч), — *сѝз* (Кар, Леп, Мал, Оп), — *шѝи* (Добр, Кав, Кар, Сек), — *фѝс* (Ба, Лом), — *врѝи* (Кар), — *фѝдѝи* (Прњ), — *лѝб* (Бог, Добр), — *хлѝб* (Кал), — *цѝр* (Сек), — *чѝс* пѝсла (Бог), — *чѝи* (Ба), — *Чѝк* (Чех, Круш), — *чѝи* (Кав), — *шѝл* (Рат), — *шлѝи* (Леп), — *шѝдѝз* (Круш, Жуп), — *шѝв* (Над).

Gs (-As) (b II):

— *браѝиа* (Ба, Бог, Кав, Крч, Мотр, Прњ, Сил), — *браѝиа* (Круш), — *вѝда* (Прњ), — *вѝиа* (Рат), — *вѝда* (Сиб), — *из Гѝча* (Бог), — *гѝада* (Бог), — *гѝба* (Добр), — *дѝиа* (Ци), — *дрѝиа* (Бе), — *дрүма* (Бог, Круш, Теч), — *збѝга* (Рат), — *зѝиа* (Бог), — *зѝ^аиа* (Теч), — *змаѝа* (Кар), — *крѝча* (Бог), — *крѝиа* (Круш, Сиб), — с *Кѝфа* (Вук), — са *Кѝфа* (Добр), — *лѝма* (Круш), — *лүка* (Мал), — *лүвѝиа* (Кав), — *маѝа* (Др, Ком), — *мѝрииа* (Кав, Ком, Бог), — *мѝсиа* (Мал), — *иѝаца* (Жуп, Мал), — *идѝиа* (Круш, Сла), — код[†] *иѝиа* (Оп), — *иѝсиа* (Над, Ци), — *раѝиа* (Сек), — *раѝиа* (19 пута), — *раѝиа* (Круш, Сиб), — *сѝна* (Кар, Леп), — *сѝра* (Вук, Добр, Ком, Рат), — *сѝраѝиа* (Бог), — *сѝза* (Мал), — *шѝњака* (Реб), — *шѝиа* (Кав, Кар, Кал, Ком, Оп, Реб, Сла), — *шѝиа* (Теч), — *Тѝсиа* (Др), — *ћѝиа* (Круш), — *фѝдѝииа* (Бог,

⁴⁴ Даничић, 24—25.⁴⁵ У Дан. са дугосилазним акц. у Ns, стр. 23.

Вук, Рат, Ци), — *лѣба* (54 пута), — *лѣба* (Круш, Ур), — *лѣба* (Теч), — *цѣла* (Жуп, Мал), — *чѣвѣша* (Шљив), — *мѣша* (Ком, Сек), — *и-мѣша* (Теч), — *шиѣра* (Круш).

Is (b II; неке им. b II//a I):

— *з-брѣшем* (Бог), — *брѣшем* (Кар, Лом, Мал, Мотр, Реб),
— *вѣдем* (Реб, Сиб), — *дрѣмем* (Вук, Добр, Кал), — *ѣлѣцем* (Бог),
— *ѣрсѣем* (Ком);
— *ѣрсѣем* (Кал).

Као последња им., њ акц. могу имати још две: *грошѣм* и *сноѣем*. Ова појава представља извесну паралелност са оном у именица типа *сѣриц*.

Нр (b II):

— *Влѣси* (Круш, Сек, Сиб), — *Грѣци* (Вук, Кал, Леп, Мал),
— *мѣши* (Бе, Ур), — *нѣкиѣи* (Сиб), — *Рѣси* (11 пута).

Именице које у овом облику имају инфикс распадају се, међутим, на две групе, од којих једна одговара Даничићевој групи *рѣк* — *рѣка* (b III), а друга типу *рѣб* — *рѣба* (b II):

— *ѣлѣцеви* (Дул), — *ѣлѣгови* (Теч), — *рѣмови* (Сек), —
рѣшови (Кар), — *сѣлѣвови* (Кал), — *ѣвѣњкови* (Над), — *шѣлѣмови*
(Прњ), — *шиѣѣфови* (Мал);
— *гробѣви* (Кав), — *громѣви* (Рат), — *ѣоѣѣви* (Реб, Сек, Сла),
— *скоѣѣви* (Круш), — *ѣоѣѣви* (Вук, Кал, Кар, Оп, Прњ, Рат,
Теч).

Др-Ир (-Лр) (b III; са инф.: b III, b II):

— *Влѣсима* (Сек), — *Грѣцима* (Бог, Мал), — *Рѣсима* (Леп).

Примери са инфиксом испред наставка и овде се разврставају у две групе:

— по *вѣдовима* (Кал, Оп), — о *рѣшовима* (Крч), — са
шѣлѣмовима (Мал);
— *роговѣма* (Суг), — *ѣоѣѣвѣма* (Кар).

Поред *роговѣма* чује се и *рѣговима*, а двојак акц. (b III//b II) имају *ѣо-ѣѣвѣма* — *ѣоѣѣвѣма*, *крѣѣѣѣвѣма* — *крѣѣѣѣвѣма*, *сноѣѣѣвѣма* — *сноѣѣѣвѣма*, и сл.

Гр (a II, aa II; са инф.: bb III):

— од *Грѣка* (Мал), — *Рѣса* (Мал, Сиб, Теч), — *шеснѣѣс'*
чѣвѣша (Круш);

кашаљ, трѹшак, лѣбац⁶⁰, сврдо, вито, у ову групу би спадале још и им. бѹгаљ, вршај, гврван, гдлуб, грѣшник, јаблан, јастреб, кѹлар, курјак, лабуд, Лазар, мѣур, натег, ѹблак, ѹблик, паук, пѹјас, разум, случај, спѹмен, ујак, — које речи у Дан. имају дуги последњи слог, а у Ls акц. на томе слогу. Њима се придружују и неке које према Дан. имају ` акц., као: бусер, дѹчек, ѡзбор, ѡзрод, јѣлен, лѣмеш, мѣдвед, ѹклоп, ѹков⁶¹. А затим и: бвреш, Радѹш, сѹко, Тимок, Шатор⁶²; јѣчам⁶³; бусен, грѣбен, грѹмен, хаво, ѡвер, јавор, јасен, камен, кѣштен/кѣстен, крѣмен, пламен, прстен, сѣвер, угљен, чѣмер, — које у Левчу, опет, у свим падежима јединине имају акценат на првом слогу. У множини неке од ових речи имају акц. ван првог слога: *јечмѣви*, *јасѣнови*/*јасѣнѣви* и сл.

Ns (-As) (b II):

— *ѡвус*' (Мал), — *бвреш* (Ба, Круш, Сек), — *бѹлев* (Круш), — *Владан* (Сиб), — *вѹдник* (Кав), — *вѹиѹњак* (Бог), — *гдлуб* (Леп), — *Гужвић* (Рат), — *Давид* (Добр), — *дѹвер* (Круш), — *ѡйнар* (Ба), — *ѡкшор* (Бе, Добр, Кал, Круш), — *ѡввар* (Кар), — *Дунав* (Кар), — *хаво* (Бог, Кар, Мал), — *жѡблак* (Бог), — *Живан* (Добр), — *зѡвѹир* (Добр), — *ѡсѡек* (Бог), — *јурѡи* (Сиб), — *кацѣр* (Добр), — *камен* (Бог, Вук, Кав, Круш, Оп, Сек, Теч), — *кѡшур* (Мал), — *кѡцкар* (Бог), — *Крѣсић* (Рат), — *кѹвар* (Добр, Над, Сла), — *курјак* (Бог, Круш), — *кѹфер* (Теч), — *Лабуд* (Рад), — *лагум* (Ур), — *Лазар* (Над), — *лужник* (Жуп), — *Лур* (Круш), — *мамуз* (Рат), — *мѣсец* (Над, Пре, Сиб), — *Микан* (Дул), — *Милош* (Круш, Над, Ци), — *ѡшор* (Бог, Жуп), — *Нѡсиѡс* (Ком), — *наѡег* (Ба), — *нѡрад* (Дул), — *ѹдбор* (Бе), — *ѹдбор* (Леп), — *ѹдред* (Др, Дул), — *ѡшор* (Себ), — *ѡшок* (Лом), — *ѡшѡс* (Круш, Леп), — *Пашић* (Кал, Мотр), — *Пирѡи* (Оп), — *ѡламен* (Кал), — *ѡжар* (Над), — *ѡкрѣи* (Мал, Над), — *ѡсо* (Дул), — *ѡшѡар* (Добр, Над), — *ѡрѡри* (Кав), — *ѡрѡсо* (Ком), — *ѡрѡиен* (Рат), — *Радѹш* (Бог), — *Сѡвић* (Добр, Ком, Реб), — *сѡлош* (Ба, Кав, Круш), — *сѣвер* (Круш, Мотр), — *Сѡбин* (Бог), — *слѡњак* (Круш), — *сликар* (Бог), — *случац* (Мотр), — *Срѡбин* (Над, Сек, Сиб), — *Срѡиен* (Бог, Добр, Сла), — *Сѡѡван* (Мал, Рат, Сиб), — *сиручњак* (Ба, Др, Жуп), — То е *ѡишѡар*, реко', *ѡишѡер* (Ур), — *ѡрѡкшор* (Дул, Мал), — *ѡрѡнсѡриѡи* (Прњ), — *Турѡин* (Добр, Кар), — *ујак* (Бог, Добр), — *вѡвер* (Добр), — *фѡњер* (Ком), — *Вѡлић* (Ком), — *ѡкшор* (Реб), — *кѡдник* (Теч), — *Крѣсиѡс* (Ком, Пре), — *шѡшор* (Кар), — *шѡѡиер* (Кал), — *ѡѡшѡер* (Кал, Ком);

⁶⁰ Овамо не спадају све из ове групе које се у Дан., 33, помињу.

⁶¹ Дан. 28.

⁶² Дан. 29.

⁶³ Дан. 30.

— *вѣйар* (Вук, Жуп, Круш), — *кѣшалъ* (Кал, Леп), — *кѣнак* (Теч), — *нѣкайи* (Круш), — *мѣйак* (Ком, Над, Сек), — *мѣмак* (Добр, Круш, Крч, Оп, Рат), — *мѣмак* (Кав), — *мѣмак* (Круш), — *дѣйац* (21), — *дѣйац* (Реб), — *ѣйац* (Ба, Дул, Теч), — *ѣйац* (Дул, Круш), — *йѣлац*⁵⁴ (Ци), — *Пѣйар* (Над, Оп, Сек, Сиб), — *йрѣдак* (Мал), — *йѣйак* (Круш), — *свѣкар* (Кав), — *свѣкар* (Бог, Жуп, Круш, Крч, Пре), — *сѣйуац* (Бог), — *йѣчак* (Мотр), — *фрѣнак* (Др), — *чѣнак* (Ур), — *чуњак* (Кал), — *чѣшалъ* (Добр).

Gs (-As) (b III; b II):

— *Вѣлеса* (Ком), — *вѣдника* (Над), — *дѣвера* (Крч), — *дѣнара* (Бог, Кар), — *дѣкѣора* (Бе, Бог, Добр, Круш), — *дѣвара* (Бог, Кав, Круш, Ур), — *Дунава* (Добр, Круш, Сек, Сиб), — *кѣмена* (Ба, Кав, Теч), — *кѣрена* (Бог), — *кѣрѣуса* (Мал), — *преко Кѣцмана* (Сиб), — *Кѣсмаја* (Кав), — *Кѣсмеѣа* (Мал), — *кѣрјака* (Мотр), — *Лѣзара* (Кар), — *преко Љѣо^ара* (Жуп), — *мѣрјашиа* (Добр), — *Мѣлоша* (Над), — *мѣѣора* (Теч), — *мѣсеца* (14), — *Пѣшиѣа* (Сек), — *Пѣроѣа* (Кав, Сек), — *Прѣзрена* (Над, Силъ), — *сѣлоша*⁵⁵ (Кав), — *Сѣбина* (Ур), — *слѣмѣака* (Круш), — *ко Прѣбина* (Ци), — *сѣѣѣена* (Сиб), — *шѣмеѣа* (Бог), — *о-шрѣкѣѣора* (Ци), — *шѣѣора* (Бог), — *ѣјака*⁵⁶ (Добр, Дул), — *ѣкѣѣера* (Бе, Бог, Круш, Рат, Теч), — *шѣѣѣора* (Реб);

— *вѣйра* (Бог), — *вѣска* (Сек), — *јѣчма* (Ком), — *мѣйка* (Кав), — *свѣкра* (Ба), — *свѣ^акра* (Реб), — *ѣца* (Бог), — *ѣца* (Круш), — *йѣсла* (Ба, Бог, Добр, Над), — *йѣчка* (Мал), — *чѣбра* (Круш), — *и-Шѣйца* (Сиб).

Vs (b III; b II):

— *гѣсѣоде* (Бог), — *гѣсѣоди* (Бог, Над), — *дѣкѣѣоре* (Добр, Ци), — *Дрѣгане* (Бе), — *кѣйларе* (Бог), — *Мѣлоше* (Ци), — *Сѣвиѣу* (Ком), — *Срѣбине* (Сиб), — *Срѣѣѣене* (Крч), — *Тѣдоре* (Ба, Рат), — *Тѣдоре* (Ба);

— *ѣче* (Лом), — *Пѣѣѣре* (Добр).

Is (b III; b II):

— *кѣменем* (Бог, Жуп), — *сѣруѣем* (Сек), — *шрѣкѣѣорем* (Бог, Мал), — *шѣѣорем* (Кар);

— *ѣцем* (Бог, Реб, Рат), — *ѣцем* (Бог, Кав), — *сѣйуѣцем* (Рат), — *шѣѣкчем* (Добр).

⁵⁴ Именице пѣлац и жѣлац не гласе никада у ген. пѣлца или жѣлца него увек имају кратак аѣц: пѣлца, жѣлца итд.

⁵⁵ Али форма са -а-: *салѣша* итд.

⁵⁶ Форма *ѣјац* (Кар), има ген. *ѣѣца* (Кар).

Ls (b III; b II):

— по онѣм *бѣдену* (Круш), — по *Вѣлесу* (Добр), — по *гѣвору* (Оп, Рат), — на *Дунаву* (Кар), — на *исѣишѣу* (Добр), — на *исѣусѣу* (Кал), — о *мѣшору* (Над), — у *ѡдбору* (Леп), — на *ѡдмору* (Кал, Вук) — на *ѡцеку* (Кав), — при унутрашњем *ѡцеку* (Мал), — по *идѣосу* (Добр), — у *Трѣмбасу* (Жуп), — на *ѣмору* (Кар);

— баба по *ѡцу* (Рат), — у *идѣслу* (Бог), — на тѣм *идѣслу* (Сиб), — по *сѣйску* (Ур), — о тѣхѣм *шрѣшкѣу* (Кал), — на тѣм *шрѣшкѣу* (Бог), — на свѣакѣм *шрѣшкѣу* (Кал), — у *Шѣйѣу* (Сиб).

б) У множини акценат већине ових именица остаје такође неизмењен.

Нр (b III; b II):

— *вѣдници* (Теч), — *дѣмари* (Мал), — *ѡдѣшори* (Вук, Бог), — *ѡдѣвери* (Кав), — *мѣрзери* (Добр), — *исѣиши* (Рат), — *каѣлари* (Бог, Добр), — *кувари* (Кал), — *курѣаци* (Мал), — *идѣци* (Круш), — *ирѣиаци* (Прњ), — *рѣѣаци* (Дул, Сиб), — *шѣѣци* (Мотр), — *шрѣѣшори* (Мал), — *Трѣскићи* (Оп), — *ѣсѣиши* (Над), — *ѣѣшници* (Дул, Кав, Крч, Над, Ур), — *шѣѣшори* (Кал), — *Шѣѣшари* (Теч); —

— *мѣци* (Над), — *Срѣби* (Добр, Кав, Кал, Кар).

Др-Ір (-Lp) (b III):

— *з-ѡдѣверима* (Крч), — *срѣдницима* (Крч), — *ѣѣшницима* (Бог, Крч, Ур);

— *Срѣбима* (Др, Кав, Кал, Сек).

Gr (-Lp) (b III):

— *ѣйнара* (Бе, Добр, Рат, Сиб, Ур), — *мѣѣака* (Кал, Сиб), — од онѣ *Мрѣкића* (Круш), — *идѣѣза* (Мал), — од *ѣѣака* онѣмо бѣо ви *Муѣла* (Жуп), — у *ѣсѣиши* (Над), — *ѣѣшери* (Бог, Круш, Теч), — *ѣѣшора* (Мал, Сек), — *ѣѣшори* (Мал), — у *ѣѣшника* (Жуп), — о *ѣѣшника* (Мал), — иѣѣду *шѣѣшора* (Вук), — *Тѣрака* (Ком, Кар, Над, Рат);

— *вѣѣлова* (Круш), — стѣ *идѣѣлова* (Круш), — *идѣѣлова* (Над).

в) Али понека именица у множинским облицима има или паралелне форме с којом другом акценатском могућношћу, или се употребљава једино с друкчијим акц.

а) Тако поред ретких облика:

— *Тѣрци* (Ком), — с *Тѣрцима* (Кав), —

имамо обичније:

— *Турци* (Кав, Кар, Мал, Мотр, Сек), — *Турцима* (Ком, Реб, Над, Сек).

β) На другој страни, поред уобичајеног облика Gr (-Lp) од именице *месец*, као:

— *седам месеци*, — *четрнаес' месеци* (Добр), — *за шес' месеци* (Жуп), — *осам месеци* (Рат), — *пет месеци* (Кав), — *шес' месеци* (Мотр), —

срећемо:

— *шес' месеци* (Вук), — *пешес' месеци* (Добр).

γ) Даље имамо у снимљеном материјалу и следеће примере:

— *корендџи* (Мал);

— *шочкџи* (Мотр);

— *подупрели лакшџима* (Ком), — *с шочковџима* (Мал).

Им. *мџмак* дуљи у Нр и Др основински вокал:

— *мџми* (Добр, Мал), — *мџцима* (Дубр).

273. а) Именице чији кратки акценат Ns одговара Даничићевом кратком узлазном, имају у зависним падежима једине акценат на другом слогу основе.

Ns (-As) (b II):

— *Бџић* (Круш), — *Бџић* (Оп), — *бџиан* (Бе), — *бџак* (Бог), — *вџдух* (Рат), — *Гвџден* (Ком), — *дџкаш* (Прњ, Сиб), — *Дрџић* (Бог, Реб), — *дџкаш* (Круш), — *жџвош* (Ба, Бог, Добр, Дул, Жуп, Пре), — *јџвор* (Ба), — *јџлак* (Кал), — *кџзан* (Бог, Оп, Леп, Кар, Кал), — *кџзан* (Бог), — *каџак*⁶⁷ (Бог), — *Кџжук* (Др), — *крџеши* (Добр, Кал), — *кџлук* (Мал, Над), — *кџџус* (Ком), — *Миџаш* (Бог, Добр), — *Миџић* (Рат), — *мрџивац* (Круш, Сла, Теч), — *џблук* (Рат), — *џмак* (Мал), — *иџџац* (Бе, Вук, Сек), — *иџџук* (Добр), — *иџџрум* (Кал, Мотр), — *иџрез* (Бог, Кав, Мал), — *иџшок* (Мал, Сек, Ци), — *иџслук* (Ба), — *Рџдич* (Над, Сек), — *свџдок* (Ци), — *шрџбу'* (Бог), — *ћџлим* (Сла), — *џнук* (Ба, Бог, Добр, Круш), — *чџвек* (62), — *чџвек* (Дул, Ком, Мотр), — *чџвек* (Мал), — *чџвек* (Дул), — *иџџер* (Вук, Сек), — *иџџреши* (Ба).

Овамо треба прибродити именицу *каџиш*, која у Ns (As) има дуго-силазни акц. и једносложна је, али се у зависним падежима понаша као остале именице ове групе.

⁶⁷ Gs гласи *каџака*.

б) Именица *с̄иудѣн̄ӣ* (Теч), и још по која новија позајмљеница имају непренесен акценат у Ns (т. 34).

Gs (-As) (b II):

— учи *Бож̄ӣћа* (Сиб), — уочи *Васк̄р̄са* (Добр, Реб), — око *Васк̄р̄са* (Кав), — дул̄ѣка (Леп), — *живѣ̄ӣа* (Кар, Крч), — *извѣ̄ра* (Ба), — *каз̄ана* (Бог, Ком, Сла), — *кревѣ̄ӣа* (Ба, Прњ, Рат, Ур), — *кревѣ̄ӣа* (Теч), — *куй̄уса* (Прњ), — *момѣ̄ӣа* (Ком), — *ӣӣј̄ѣца* (Бог), — *ӣорѣза* (Бог, Жуп, Кав), — *ӣош̄ѣка* (Рат, Сла), — *ӣу-с̄а̄ӣа* (Ба), — *свѣд̄ѣка* (Бог), — *санд̄ѣка* (Кал, Сек), — *ӣшав̄ана* (Си), — *ӣрб̄ѣва* (Дубр), — *урѣка* (Круш), — *човѣка*⁵⁸ (Др, Круш, Прњ, Рат, Сиб), — *човѣка* (Ком, Круш), — *ко-ч̄иорѣ̄ӣа* (Круш, Прњ), — *шећ̄ѣра* (Бог, Добр, Жуп, Ком), — *шећ̄ѣра* (Мотр).

Vs (b II):

— *Мӣл̄а̄ше* (Добр), — *Мл̄ѣд̄ѣне* (Мотр); — м̄о̄ѣ *ун̄ѣку* (Реб).

в) Али у Vs чује се некада акценат и на првом слогу (b III):

— *ѣн̄уче* (Реб), — *ч̄ѣче* (Над).

г) И у већини множинских падежа имају ове именице акценат једнинских зависних падежа.

Np (b II):

— *ба̄ӣѣци* (Оп), — *дирѣци* (Прњ), — *дука̄ӣи* (Кар, Лом), — *дул̄ѣци* (Ба), — *кревѣ̄ӣи* (Кал), — *обр̄ѣзи* (Над), — *ӣош̄ѣци* (Теч), — *санд̄ѣци* (Сек), — *свѣд̄ѣци* (Бог), — *свѣд̄ѣци* (Круш), — *ӣшав̄ани* (Над), — *ӣур̄ѣци* (Сек, Теч).

Dr-Ir (-Lr) (b III):

— *кревѣ̄ӣима* (Рат), — *јал̄ѣцима* (Мотр), — *ун̄ѣцима* (Сек).

Gr (-Lr) одудара од осталих облика множине и има акценат на првом слогу:

— *ѣ̄урӣћа* (Над), — *ка̄фана* (Прњ), — *дука̄ӣа* (Круш, Лом), — *кревѣ̄ӣа* (Добр, Кал, Кар, Леп), — *каз̄ана* (Бог, Вук, Кар), — *кѣрака* (Ком), — *ӣѣӣока* (Бог, Рат), — *ӣѣӣока* (Теч), — *ӣѣвара* (Бе, Бог, Жуп), — *ӣѣвара* (Мотр), — *пѣт̄ ѣ̄нука* (Бог).

д) Именица *казан* се у множ. падежима, сем Gr, придружује именицама типа *војник*, па ће тамо бити и обрађена.

⁵⁸ У Вука: „чѣвек, (ист.) vide човјек“; „чѣвјек (чѣвјек), чѣвјека (чѣвјѣка)“. Исп. Дан., 29. и 32.

274. Ако се изузме управо поменути тип именица, *војник* : *војника*, који се код нас разликује од напред наведене две групе, видимо да је ситуација у Левчу (што се тиче двосложних именица са кратким акцентом) далеко једноставнија него у књижевном језику. Али апсолутне једноставности и код нас нема, јер поред одступања и померања акцената у оквиру једне или друге групе, имамо још неке случајеве који се не могу сврстати ни у једну од њих.

1. Тако и у нашем говору егзистира тип *конац* : *коница* (b II : c II), где спадају поред те речи још и *Левач*⁵⁹ и *лоница*. Ево примера:

— *Лџвач* (Саб, Дуб), — из *Лџвча* (Леп), — О-цџлџга тџга гџрњег *Лџвча* (Сек); — пџла у *лџнац*, пџла мџмо *лџнца* (Ба), — с *кџнца* сџтџмбра (Сек).

2. Ни група ВД типа *џалац* : *џалца*⁶⁰ није сасвим непозната (b II : a II), јер иако је већина именица пришла онима које у зависним падежима имају кратак први слог, ипак су неке задржале своје акценатске особине. У снимљеном материјалу имам следеће примере који то потврђују:

— *Рџљац* (Дуб, Сиљ), — из *Рџљца* (Леп); — Кџм је бџг *џјац* (Крч), — Од *џца* ће д-остџне сџстрићу (Кар), — *џчџви* (Сла).

275. Како је већ у одељку о дистрибуцији акцената напоменуто, има случајева аналошког преношења кратког акцента са унутрашњег слога (исп. т. 38). Тако, често се код именица из т. 273. преноси акцент:

— преко *вџздука* (Добр), — три *дџкаџа* (Круш), — преко *Кџџука* планине (Жуп), — три *кџрака* (Ком), — до *џџаса* (Кав), — код[†] *шџџреџа* (Мал).

с) Именице са дугоузлазним акценџом

276. Имају променљив акцент. О томе које речи иду у ову групу сем наведених у Даничића⁶¹ испоредити т. 45. и 48. и двосложне именице тамо наведене.

Ns (-As) (c II):

— *џџар* (Добр), — *бџруџ* (Над), — *Бџлић* (Рат), — *Бџић* (Кар, Оп), — *Мџка Бџрић* (Бог), — *Вџсић* (Дул, Над), — *вџшар* (Добр, Рат), — *Гџлић* (Кар), — *Гџишић* (Мал), — *дџџум* (Ком,

⁵⁹ Често се чује и *Лџвач*, али то треба схватити у смислу т. 45.

⁶⁰ И сама ова именица је пришла групи под а) (b / II : b / II) : *џџлац* — *џџца*.

⁶¹ Исп. тип II—1, т. 26.

Реб), — *Жуњић* (Дул), — *завод* (Леп), — *Загреб* (Мал), — *заклон* (Кав), — *закон* (Ба, Дул, Мал), — *засиоци* (Сиб), — *зайвор* (Теч), — *зеџин* (Сла), — *Зарић* (Леп), — *Зуић* (Дубр), — *каџмак* (Вук), — *курушум* (Кав, Кал, Сиб, Теч), — *кривац* (Прњ), — *кривеж* (Над), — *Марић* (Леп), — *народ* (Рат, итд. — 21), — *наслон* (Вук), — *начин* (Добр, Дул, Над), — *Пантић* (Вук, Ком), — *Перић*'-беше (Ур), — *йилеж* (Круш, Сиб), — *йокров* (Сла), — *йород* (Мотр), — *йрекрей* (Дубр), — *йрелаз* (Кав), — *йрирез* (Бог), — *йрисрей* (Дубр), — *йробоц* (Вук), — *йротор* (Пре), — *Родић* (Дул), — *разред* (Жуп, Мотр, Над), — *расиар* (Круш), — *Рисичић* (Рат), — *сабор* (Кав, Круш), — *савеи* (Дул), — *Симић* (Добр), — *Сивевић* (Бог), — *сунђер* (Леп), — *шани* (Бог), — *шереи* (Добр), — *укор* (Бог), — *чршав* (Сла);

— *Жика Белац* (Мал), — *борац* (Над), — *вишак* (Сек), — *данак* (Мал), — *жујац* (Добр), — *зајам* (Добр), — *кривац* (Мал, Над), — *кујац* (Мал), — *ланац* (Ком), — *мањак* (Крч), — *мољак* (Жуп), — *муњак* (Ци), — *Немац* (Бог, Кал, Над, Сиб), — *овас* (Бог), — *йесак* (Кал), — *йивац* (Жуп), — *йрвац* (Кав), — *ранац* (Добр, Ком), — *ручак* (Добр, Теч, Ур), — *свешак* (Добр), — *ујам* (Бе), — *чамац* (Круш, Леп, Сек).

Само још у Gr(-Lp) слажу се у акценту именице са непостојаним а и оне које тога вокала немају: у том облику имају све ове речи ^а акц. (а III):

— по *сабора* и *вашара* (Рат), — по *зайвора* (Мал), — *пѣт йолога* (Бог), — *разреда* (Жуп);

— онџ ма̀ло дрџњака (Кав), — *Немаца* (Ком, Мал, Над), — *саџмова* (Мал).

У осталим падежима именице са једносложном основом имају акценат једнак типу *војник*, па ће тамо бити и наведене. Именице са двосложном основом овог типа имају у тим облицима кратки акценат на другом слогу и дужину на првом (bb II):

— *даиџума* (Сек), — *о^д-Дџбџа* (Бог), — *забрџна* (Вук, Лом, Мотр), — *Загрџба* (Жуп, Сек), — *закџна* (Бог, Над), — *каџмака* (Кар), — *нарџда* (Ба, Кал, Мал, Рат, Сек), — *нарџда* (Жуп), — *нарџда* (Сиб), — *Периџа* (Круш), — *йџвиџа* (Теч), — *йџлџга* (Бог), — *йрџвџза* (Дул), — *йрџвџда* (Мал), — *йрџкџда* (Реб), — *йрџкиџа* (Лох), — *йрџџџра* (Бог, Жуп), — *Прџкиџа* (Мал), — *Прџкиџа* (Рат), — *йрџлаџа* (Бог), — *Рџиџа* (Добр), — *шџйна* (Мотр);

— ка *Загрџбу* (Мотр), — *нарџду* (Кав, Прњ, Сек), — *Рџиџу* (Добр);

— *нарџде* (Круш);

— с *нарџдем* (Сиб), — под^г-*йџрџџем* (Над);

— у *Загрѣбу* (Над), — по *закѣну* (Бог), — у *зѣбрѣну* (Бе), — по-нѣм *зѣбрѣну* (Кав), — по *зѣбрѣну* (Рат), — по *нѣрѣду* (Круш), — у *ѣрѣлѣму* (Кав), — на *Прѣкѣу* (Над), — у *тѣм ѣрѣлѣзу* (Леп), — на *ѣрѣлѣзу* (Прѣ), — у *рѣзѣбу* (Пре), — на *шѣрѣшу* (Дуб);

— *ѣнѣѣи* (Ба), — *зѣсѣрѣзи* (Кар), — *кѣриѣми* (Круш), — *Кушѣриѣи* (Мал), — *лѣгѣри* (Кал), — *Лукиѣи* (Круш, Над), — *ѣрѣзѣри* (Ци), — *фѣдѣри* (Жуп), — *чѣриѣви* (Леп);

— *лѣгѣрѣма* (Кал).

β) Именице са акценѣиованом уљѣимом у номинаљиву јѣднине (а I)

277. Могу се поделити на основу тога да ли акценѣовани слог задржава дужину кроза све падеже или је у неким облицима скраћује.

278. Именице са задржавањем дужине на слогу другом од почетка јесу многобројне, а акценѣт им је променљив.

Ns (-As) (а I):

— *агрѣр* (Теч), — *ѣѣи* (Бе), — *ѣриѣк* (Бе), — *ѣсиѣл* (Ком), — *бубњѣр* (Кав), — *Бубњѣк* (Прѣ), — *бунѣр* (Дул, Жуп, Круш), — *вазѣн* (Сиб, Оп, Рат), — *ваѣѣр* (Круш), — *Варѣр* (Оп), — *возѣр* (Кав, Над), — *Воѣн* (Дул), — *воѣник* (13), — *ѣриѣиѣ* (Добр), — *дѣѣк* (Дул, Рат), — *дуѣн* (Кал), — *ѣндѣр* (Рат, Сиб), — *ѣнѣкѣи* (Бог), — *зѣчиѣ* (Ком), — *јунѣк* (Бе), — *кварѣѣл* (Бог), — *колѣч* (Бог), — *колѣр* (Мал), — *комѣи* (Ба, Теч), — *комѣи* (Круш), — *косѣч* (Бог, Круш), — *круѣѣи* (Теч); — *крѣѣр* (Кал), — *курѣѣр* (Бог), — *левѣк* (Добр), — *лекѣр* (Рат, Сек, Теч), — *локѣл* (Круш), — *лоѣѣр* (Круш), — *маѣѣр* (Добр, Жуп, Леп, Сек, Сиб, Теч), — *Маѣѣр* (Сек), — *мѣчѣр* (Бе), — *младѣи* (Над, Рат, Реб), — *Милѣн* (Круш, Оп), — *мосѣиѣ* (Кав), — *мразѣи* (Кав), — *муѣѣр* (Мал), — *ниѣиѣк* (Ба), — *овѣѣр* (Жуп), — *орѣѣк* (Бе), — *осѣѣл* (Ба, Рат), — *ѣндѣр* (Оп, Рат, Сиб), — *ѣѣѣр* (Мотр), — *ѣѣѣѣв* (Круш), — *ѣѣѣѣ* (Бог), — *ѣѣѣѣ* (Бог), — *ѣѣѣн* (Леп), — *ѣѣѣк* (Теч), — *ѣѣѣи* (Жуп), — *ѣѣѣѣѣи* (Бог), — *Поѣѣк* (Кал), — *ѣриѣѣѣи* (Дубр), — *ѣрсѣиѣи* (Ба), — *ѣѣѣѣр* (Бог), — *ѣѣѣѣр* (Сек), — *раѣѣн* (Сиб), — *регѣѣѣи* (Добр, Рат), — *свиѣѣч* (Круш), — *сѣѣѣк* (Сла), — *синѣиѣ* (Мал), — *сокѣк* (Теч), — *сиѣѣѣк* (Круш, Рат), — *сиѣѣѣѣр* (Добр, Кал, Круш, Сек), — *ѣѣѣѣр* (Бог, Над), — *ѣѣѣѣн* (Ци), — *ѣѣѣѣк* (Добр), — *ѣѣѣѣн* (Бе), — *ѣѣѣѣл* (Круш), — *ѣѣѣѣк* (Бог), — *Франѣѣѣѣ* (Добр), — *хѣѣѣѣ* (Мал), — *ѣѣѣѣл* (Добр, Жуп), — *ѣѣѣѣѣр* (Крч), — *ѣѣѣѣѣр* (Леп), — *ѣѣѣѣѣѣр* (Бог), — *ѣѣѣѣѣѣн* (Рат), — *ѣѣѣѣѣѣк* (Бог, Вук, Ком, Сиб).

Фонд именица ове групе, како видимо, проширује се већим бројем изведених речи које у Вука имају краткоузлазни на пенултими, а

код нас уместо кратког на истом слогу (како бисмо очекивали) — имају дугосилазни на ултими (дакле, место преношења акцента са ултима, врши се њено продужење).

Gs(-As) (с II):

— *аиріла* (Бог, Вук), — *асіа́ла* (Рат), — *Бані́ша* (Рат), — *белја́* (Реб), — *бунара* (Кав, Теч), — *ваго́на* (До, Кар, Сла), — *Варда́ра* (Сек), — *Виді́на* (Кар), — *воџні́ка* (19), — из *дейо́на* (Бог), — *деча́ка* (Мал), — *дува́на* (Добр, Жуп, Сиб), — *Дрења́ка* (Мал), — *Же́љина* (Бог), — *јунка́* (Кар, Круш), — *кайу́ша* (Лом), — *крушкára* (Бог), — *Крчи́на* (Кав, Мал), — *лекára* (Бог, Добр, Кав, Ци), — *Лука́ра* (Реб), — *мајо́ра* (Реб), — *међа́ка* (Пре), — *мечка́ра* (Бе), — *Милéна* (Бе), — *мику́ша* (До, Жуп, Прв, Теч), — *млади́ћа* (Ба), — *млекára* (Рат), — *Моси́ара* (Над), — *Ора́на* (Леп), — *оси́ала* (Теч), — *иани́она* (Сек), — *јасу́ља* (Др), — *јеро́на* (Леп), — *јуши́ша* (Круш), — *рачу́на* (Крч, Мал), — *регру́ша*, — *редо́ва* (Бог), — *рука́ва* (Оп), — *сају́на* (Добр), — *симі́ша* (Кар), — *сирдо́ња* (Кав), — *сиражára* (Рат, Сек), — *шере́на* (Леп), — *шолма́ча* (Добр, Ур), — *ћуви́ка* (Кал), — *цолáша* (Жуп), — *чичва́ра* (Над), — *шамára* (Мал), — *шљивára* (Бог, Круш, Сиб), — *шурáка* (Бог, Рат).

а њима се овде придружују и именице типа *борац* (т. 276):

— *вѣнца* (Сла), — *куйца* (Мал), — *лѣнца* (Жуп), — *Нѣмца* (Круш, Мал), — *овна* (Кар), — *овса* (Бог), — *јѣска* (Мал), — *јо́ца* (Кал, Круш, Леп, Пре, Сиб, Ци), — *ча́нца* (Над), — *ши́ља* (Кав), — *шумца* (Рат).

Is (с II//аа I):

— *дува́нем* (Ур), — *бакра́чем* (Рат), — *шере́нем* (Добр), — *шурáчем* (Бог), —

али чешће се чује овај облик са дугосилазним акц. на наст. и дужином на задњем слогу основе (исп. т. 265):

— *и́шишѣ́лѣм* (Бог), — *йо́љакѣм* (Оп), — *ју́шшѣ́лѣм* (Ба), — *шолма́чѣм* (Леп), — са *ћибри́кѣм* (Бог);

— *Нѣмцѣм* (Кал), — *ћрѣвѣ́м* (Кав), — *рѣжсѣ́м* (Кав).

Нр (с II):

— *воџни́ци* (Рат, итд. — 20), — *Енгле́зи* (Др, Кал), — *жанда́ри* (Оп), — *женска́ћи* (Бе, Круш), — *земља́ши* (Бог), — *игрáчи* (Круш), — *качке́ши* (Мал), — *кома́ши* (Добр, Кар), — *комі́ши* (Ком, Круш, Оп), — *комі́ри* (Над, Рат, Ур), — *крижára* (Над),

Vp (b III // c II)

- *вѡцници* (Бог), — *јѡнаци* (Рат, Сиб);
- *јунáци* (Вук).

279. Управо описана скупина именица није строго ограничена од оних са кратким акц. на пенултими. На то указује једна мања група речи са двојаким акц. Навешћемо примере:

— са дугим слогом (a I : c II) —

— *бакрáчем* (Рат), — *Богдán* (Круш), — *бакрâч* (Кар), — *Адám* (Реб), — *Адáме* (Бог), — *Душán* (Др, Ком), — *Душáне* (Ком), — у *Земúну* (Круш, Мал), — по Светêм *Јовáну* (Кар), — *Милán* (Дул, Круш), — *Милáне* (Бе, Мотр), — од *нацлóна* (Добр), — *Солún* (Добр), — и-*Солúна* (Добр), — *Солúна* (Ком), — по *Солúну* (Добр), — *Сшојán* (Крч), — *шрñáци* (Мал), — *чаир* (Пре, Бог), — *чаира* (Пре), — *шофêр* (Др), — *шумáр* (Бог, Жуп), — за *шумáр* (Крч), — *шумáра* (Ба, Рат), — *шумáрѡви* (Кар); — *врбáкá* (Круш);

— са кратким слогом (b II : b III) —

— *бáкрaч* (Леп, Оп), — *Вѡцн* (Дул), — *врбaк* (Теч), — *Дѡшaн* (Бог), — *Душaнa* (Бог), — *Душaне* (Ком), — *зêмaн* (Кав, Круш, Пре), — до *Зêмyнa* (Круш), — *Јѡвaн* (Бог, Кар), — *Милaн* (Бе, Рат, Сиб), — *сáншнмa* (Мал), — нêки *шрñaци* (Леп), — *чáсншци* (Рат), — *шумáр* (Ба, Бе).

Свака од именица у једној и другој групи чује се паралелно са једним и другим акцентима (овде спада још и реч *бáрдaк/бардáк*), али су у неких издиференцирана значења: *Милaн* или *Душaн* није исто лице које и *Душán*, *Милán*; *шумáр* је лугар, а *шумáр* — врста хрasta, *буквaр* — књига, а *буквáр* — веће буково стабло у шуми, итд.

280. Само мали број речи скраћује дугу ултиму Ns (aa I : bb II) у осталим падежима⁶³. То су: *áкѡв-áкѡвa*, *áшѡв-áшѡвa*, *бирѡв-бирѡвa*, *лáжѡв-лáжѡвa*, *лѡпѡв-лѡпѡвa*, *кúцѡв-кúцѡвa*, *ципѡв-ципѡвa*; *рáсѡ-рáсѡла*, и можда још која. У снимљеном корпусу имам следеће примере:

— *áшѡвшмa* онêмa (Кав), — Нíсам бíю *лáжѡв* (Добр), — ако е *лѡйѡв*, да е *лѡйѡв* до краја (Дул), — нáс³ би *лѡйѡвш* све опљáчкали (Над), — *лѡйѡвш* (Рат).

б) Им. типа *Илић* (Кал, Реб), — које после гласовних промена добијају дугу ултиму, морале би се сврстати у посебну групу јер не мењају свог акцента Ns — па имамо: *Илића*, *Милића*, *Марйићи* и сл.

⁶³ Исп., Дан, 34. Број именица ове групе у њега је већи.

3. ВИШЕСЛОЖНЕ ИМЕНИЦЕ

281. Иако се распадају у већи број група него једносложне и двосложне, ове речи су једноставније. Оне се делимично могу уклопити у класификацију двосложних (и једносложних) именица ове врсте, јер окситоне и парокситоне понашају се углавном као исти типови горњих речи. Пропарокситоне и остале имају непокретан акценат.

а) *Им. са акц. на анијеиенулијими (III)*

282. Речено је да се на исти начин понаша акценат ако је и удаљенији од краја речи, тј. непокретан је.

а) *Речи са другим акценцијом*

283. Ове речи по правилу не могу бити узлазно акцензоване (не постоји тип с III). За акценат је довољна ознака дуги и кратки. Речи са другим акценатом нису многобројне (а III, аа III):

Ns:

- *Але'сандровац* (Вук), — *Ве'совић* (Над), — *Ву'ловић* (Мотр), — *Кар'ловац* (Мотр), — *Па'цковац* (Мал), — *Ра'цкинач* (Мал);
- *Кне'жџвчанин* (Добр).

Остали облици:

- *Ву'ловића* (Ба), — *Миха'цловића* (Реб);
- *Ара'нђеловца* (Круш), — *Бра'цновца* (Мал), — *Ви'цковца* (Жуп), — *Кар'ловца* (Мотр), — *Ла'цковца* (Круш), — *Шу'љковца* (Мотр);
- *Арс'овићу* (Кав);
- *Сими'ђнчана* и *Пани'елџчана* (Бог).

б) *Речи са крајњим акценцијом*

284. Речи са кратким акценатом (b III, bb III) су чешће.

Ns:

- *а'гроном* (Теч), — *Ви'досав* (Рат), — *в'додов* (Жуп), — *Ву'лејић* (Рат), — *г'роник* (Дубр), — *Дави'довић* (Мотр), — *Дими'шри'јевић* (Дул), — *Дра'гомир* (Добр, Оп), — *г'омејар* (Бог, Кав), — *Жи'ворад* (Бог), — *Јани'ђјевић* (Кав), — *Ј'двичић* (Сиб), — *Ј'двичић* (Теч), — *Кол'аковић* (Рат), — *Кори'ћанин* (Добр), — *Љуби'чић* (Леп), — *Маи'ђјевић* (Рат), — *Ме'ђур'јчанин* (Жуп), — *Ми'лејић* (Реб), — *Ми'лован* (Добр), — *Ми'ловић* (Реб), — *Ми'лорад* (Ур), — *Ми'лосав* (Добр, Круш, Лом), — *Муч'еник* (Ба), — *Милу'шчиновић* (Мал), — *на'меши'ац* (Жуп, Оп), — *не'јри'аи'ељ* (Дул), — *не'човек* (Крч), — *о'бичац* (Сла), — *и'е'ксим'ић* (Ком), — *и'е'рорез* (Ком), — *Пи'ђковић* (Мотр), — *и'длож'ац* (Кав, Кар), — *и'олу-*

йрйвредник (Жуп), — *йдручик* (Сиб), — *йдр^аручик* (Теч), — *йрй'а-йиель* (Ба, Мотр, Над, Реб), — *йрйфисар* (Бе), — *йрйфисор* (Над), — *Радомир* (Ба, Бог), — *радник* (Бе), — *сдббраћац* (Теч), — *Секуричанин* (Бог), — *службеник* (Сек), — *Сидсовић* (Над), — *Субошић* (Реб), — *Узунвић* (Добр), — *урећац* (Теч), — *Циганин* (Ком);

— *Врљйковац* (Жуп), — *Давидовац* (Добр), — *дрручак* (Теч), — *Зеленйковац* (Круш), — *Јасйребац* (Кар), — *Јовдновац* (Сиб), — *Крагуевац* (Над), — *крдсйавац* (Бог), — *Раб^бановац* (Теч), — *скдсвац* (Леп), — *йууарац* (Бе);

— *Здгрёйчанин* (Дуб).

Gs:

— *алкокола* (Над), — *дуйобуса* (Жуп), — *Бугарина* (Оп), — *Верйзовића* (Оп), — *Вучийрна* (Круш, Оп), — *јднуара* (Др), — *коњаника* (Бог), — *Лёњинграда* (Ци), — *Лийолсйа* (Сек), — *мднасйира* (Прњ), — *нейри'аиельа* (Прњ), — *диозива* (Леп), — *Пдраћина* (Добр, Сек), — *йдиййоручика* (Бог), — *Радомира* (Мотр), — *рањеника* (Вук), — *рдсйоредс* (Рат), — *Сйанймира* (Круш), — *Сидйановића* (Рат), — *Тёкершиса* (Вук), — *фёбруара* (Вук), — *фёбруара* (Рат), — *фёбруара* (Сек), — *Ферйзовића* (Теч);

— *Јдсйрейца* (Дул, Кар, Мал), — *Јеврёмовца* (Сиб), — *Кардновца* (Кар, Мал), — *кйломейра* (Кал, Рат, Ци), — *Крагуевца* (Бог, Добр, Жуп, Кар, Сиб), — *крдсйаваца* (Дул), — *крёденца* (Бе), — *Крйволка* (Добр), — *Крўшевца* (Кав, Кал, Круш, Реб), — *Лёсковица* (Жуп), — *Милановца* (Жуп), — *Младеновца* (Круш), — *Пёжсаревица* (Кар), — *Прёйюца*, — *Ребёновца* (Ком, Реб), — *Ребёновца* (Сиб).

Vs:

— *Вёсковићу* (Мал), — *Мйловане* (Жуп), — *Мйлораде* (Дул, Крч, Над), — *мученику* (Ба), — *йрй'аиельу* (Лом, Мотр, Сек, Ур), — *Радоване* (Бог, Добр), — *Радомире* (Рат).

Is:

— *Дрйгомирем* (Оп), — *Мйлованем* (Бог), — *нейри'аиельем* (Прњ), — *йрй'аиельем* (Над), — под^т *Крўшевцом* (Кар).

Dr-Ir (-Lr):

— *аўзлуцима* (Мотр), — *брћанима* (Кал), — *Бугарима* (Кав, Кар, Ком, Оп, Сек), — *ордонднсима* (Ком).

Gr (-Lr):

— *рањеника* (Вук); — *бдсамака* (Рат), — *ддмобрана* (Над), — *кддроваца* (Добр), — *кйломейтара* (Др, Кав, Ци), — *мйлимешара* (Др).

У последњем облику јављају се по изузетку и форме типа (аа I):

— седамдесет и седам ђрави *Радован̄а* (Бог), — *ѣри'аиѣль̄а* (Бог, Оп).

β) *Им. с акц. на ѣнул̄ийими* (II)

285. Могу се према природи акцента, поделити у три групе.

а) *Им. са дугосилазним акцен̄иом*

286. Могу бити са преакценатском дужином (аа II), или са кратким слогом пред акц. (а II) Акц. остаје у свих неизмењен.

— *благ̄аѣник* (Ба), — *земљора̄дник* (Реб, Сиљ), — *мек̄ин̄ийош* (Рат), — *уѣр̄авник* (Добр, Мал), — *чин̄бник* (Крч);

— *на̄ча̄лник* (Кар, Круш)⁶⁴, — *ѣѣк̄вник* (Бог, Кар);

— *ѣослуж̄бника* (Круш), — *уѣр̄авника* (Круш); — *на̄ча̄лника* (Круш, Ур);

— *одб̄ор̄нари* (Ци), — *ѣода̄ѣници* (Кал), — *ѣослуж̄бници* (Теч);

— од он̄й' *одб̄ор̄ника* (Бе).

б) *Им. са кра̄й̄иким акцен̄иом*

287. Оне од ових именица које немају непостојаног вокала у Ns(-As) имају непромењен акцен̄т у свим облицима; у случају ако је он стари кратки силазни акц.:

— *Богд̄луб* (Прњ), — *Богд̄мир* (Бог, Добр, Мал), — *Богд̄сав* (Ком), — *вар̄йоц* (Др), — *Вел̄йбор* (Пре), — *Вел̄ймир* (Бе, Оп), — *Вукд̄сав* (Оп), — *Вуко̄йчӣћ* (Ком), — *Дес̄ймир* (Добр), — *Добрд̄сав* (Ком), — *Дома̄ћин̄чӣћ* (Мотр), — *Драгд̄луб* (Добр, Ур), — *Драгд̄мир* (Ур), — *Кош̄ӣѣнӣћ* (Леп), — *Љуб̄исав* (Бог, Мал, Рат, Сла), — *Мил̄исав* (Ур), — *мин̄ис̄ѣр* (Кал, Кар), — *монд̄грав* (Теч), — *Никд̄лӣћ* (Вук), — *обав̄ѣзник* (Дул), — *ѣобрад̄иш* (Пре), — *ѣогран̄ӣчар* (Крч), — *ѣоле̄й̄ӣчар* (Ур), — *Пойд̄вӣћ* (Мал), — *Поч̄ѣй̄ник* (Мотр), — *ѣро̄й̄д̄ник* (Добр), — *Рад̄исав* (Бог), — *Рад̄д̄слав* (Бе), — *род̄ӣѣел̄* (Сла), — *Руй̄шник* (Ба), — *свас̄ӣй̄кӣћ* (Бог), — *Свѣй̄ислав* (Ком, Мотр), — *Свѣй̄д̄мир* (Ба, Жуп, Сиб), — *служ̄ӣѣел̄* (Кав), — *Сѣан̄й̄мир* (Добр, Круш), — *Сѣан̄й̄сав* (Ур), — *уч̄ӣѣел̄* (Жуп, Ком, Леп, Рат, Реб);

— *Богд̄мира* (Мал), — *Вшӣѣграда* (Сек), — *Дан̄ӣчӣћа* (Ур), — *кай̄д̄с̄ѣра* (Мал), — *Пе̄й̄рд̄вӣћа* (Дул), — *мин̄ис̄ѣра* (Др), — *Свѣй̄д̄мира* (Бог);

⁶⁴ Каткад: *на̄чалник* (Круш), — *Обрад̄овӣћ* (Бог), — *на̄чалника* (Круш), — о чему исп. т. 39.

— *Браниславе* (Крч), — *Бориславе* (Бог), — *Свейдмире* (Сиб, Ур), — *Сїанїмїре* (Бог, Добр, Круш), — *чобанїне* (Мотр);

— *учїишељем* (Ур), — *Богдмирем* (Бог), — *Вукдсавем* (Оп), — *Драгдљубем* (Мотр);

— *Арнауїи* (Бог, Вук, Оп), — *чобани* (Вук, Дул); — *гранїчари* (Кал, Сек), — *калуђери* (Над, Прњ), — *куїуињаари* (Сла), — *миїсїтери* (Рат), — *обавезници* (Над), — *їолетїичари* (Над, Сек), — *Радосїевићи* (Бог, Мал), — *родїишељи* (Крч, Оп), — *сїроводїици* (Добр), — *самдуци* (Леп), — *їелетїињаари* (Вук).

Изузетак чини и овде Gr(-Lp) (b III, aa I):

— *родїишеља* (Дул);

— *родїишеља* (Оп);

— *Арнауїа*, — *чдбана*.

288. На исти начин понашају се и оне именице с овим акцентом које испред акц. имају дуги слог (bb II):

— *Бананїанин* (Сиб), — *Богалїнїанїн* (Добр), — *бблнїчар* (Бог, Кал, Над), — *Бурђевїић* (Кав), — *їследник* (Леп), — *Јакбелевїић* (Теч), — *Карађорђевїић* (Кар), — *Ковачевїић* (Прњ), — *Левчанин* (Оп), — *Маркдвїић* (Бог, Кал, Леп, Кар, Мал, Сла), — *Миландвїић* (Круш), — *Младендвїић* (Рат), — *наредник* (Бог, Добр, Ком, Над, Оп), — *погранїчар наредник* (Оп), — *Павлдвїић* (Рат), — *Пожрєвљанин* (Сиб), — *їоднаредник* (Добр, Ком, Мотр), — *їрєсєдник* (Сек, итд. — 14), — *Ранкдвїић* (Ур), — *Сїевандвїић* (Крч), — *Сїеїандвїић* (Кав, Добр, Реб), — *Сїеїандвїић* (Кал), — *Тодордвїић* (Добр, Круш), — *Шардњић* (Кар);

— *бблнїчара* (Добр), — *Борђевїића* (Мал), — *їрєсєдника* (Ци), — *Сїеїандвїића* (Оп);

— *гос'н-наредниче* (Добр), — *наредниче* (Сек, Сиб), — *їрєсєдниче* (Рат);

— *Бананїани* (Бог), — *бблнїчари* (Добр), — *Жуїљани* (Бог), — *Крагуєвчани* (Сиб), — *Лєвчани* (Над, Сиб), — *Марїукдвїићи* (Бог), — *мїишїани* (Ком), — *Милбїевїићи* (Мал), — *наредници* (Ком, Реб), — *наслєдници* (Мал), — *Прєчани* (Сиб), — *Пчелїчани* (Ба), — *Раїкбвчани* (Кав), — *савєзници* (Рат), — *їлаїїєжници* (Над);

— *їлаїїєжницима* (Над), — *Пчелїчанима* (Добр), — *савєзницима* (Вук).

Gr(-Lp) има исти акцент (bb III):

— *бблнїчара* (Добр), —

очигледно из алтернација описаних у т. 278. Остали случајеви настали су свакако аналогијама.

Неке друге речи из т. 284. имају алтернативне акценатске форме по типу из т. 287. (b III // b II). Лична имена типа: Драгомир, Радосав/Радослав, Милорад, Живорад и нису прави дублети, исто као ни она из т. 284, јер се име са једним акценатским типом односи на једно, а оно са другим на неко друго лице.

Сва три типа досад поменутих дублета свакако су настали унутрашњим развојем. У случајевима као Лѣсковац, Вучитри (т. 284) ради се, међутим, о преузимању туђег акцента (исп. т. 39)

291. 1. Са описаним парокситонама само привидно конвергирају именице са новим кратким акцентом на пенултими у Ns(-As), јер се готово само у том облику подударају с њима, и то не у потпуности (тј. не све):

— *Бедград* (Реб), — *бокчџук* (Сла), — *Вукџин* (Круш, Ур), — *Вукџин* (Бог), — *Драгџвџи* (Крч), — *Драгџин* (Бог, Ур), — *Живџин* (Бог), — *Живџи*⁶⁵ (Ур), — *кукурџуз* (Ба, Бог, Вук, Оп), — *Милџин* (Бог, Круш), — *Милџин* (Бог, Добр, Круш, Реб, Ур), — *сирџма*⁶⁶ (Ба, Жуп, Кав, Ком, Круш), — *сирџма* (Мал), —

итд., али новије посуђенице задржавају акц. на последњем слогу⁶⁷:

— *Ађуџин*-држџи књџу (Сиб), — *иџедџи* (Оп), — *командџи* (24), — *ординџс* (Реб), — *ордонџс* (Ком), — *филоџф* (Бог).

Оваква констелација акцента Ns(-As) подсећа на тип из т. 273. И остали падежи понашају се паралелно томе типу:

— *Багрџана* (Круш), — *бериџџа* (Бог, Оп), — *Беогрџа* (Ба, Круш, Сек, Теч), — *бокчалџка* (Сла), — *Вукаџина* (Бог), — *госџодџина* (Ба), — *домаџина* (Бог, Мал), — *Драгоџвџа* (Ба, Крч), — *Драгоџџа* (Ба), — *Живаџина* (Бог), — *командџина* (Добр, Ком, Мал, Сиб), — *кукурџа* (Бог, Ком, Мотр), — *Милуџина* (Добр), — *Секуриџа* (Бог, Мал), — *Сикурџа* (Сиб);

— *Агаџине*⁶⁸ (Ком), — *Живоџине* (Ци), — *Милџине* (Жуп), — *Милуџине* (Кар, Круш, Рат), — *џашенџе* (Ур), — *Сџоџине* (Ур);

— *командџинџем* (Добр, Мал), — *џашенџем* (Над), — *џрошџакем* (Бог);

— *командџинџи* (Мал), — *диверџинџи* (Над); — *домаџинџи* (Лох);

— *дукомџинџима* (Рат).

⁶⁵ Дуги акц. има само у Ns (-As) (т. 60). Обл. Живџина (Ур) неуобичајен је.

⁶⁶ Облик сиромџа (исп. т. 152. а) настао је сажимањем.

⁶⁷ Исп. т. 34. с) и тамо наведене примере.

⁶⁸ Облици Драгџине (Бог), — господџине (Круш), — страни су овом говору.

У узорку немам примера за Gr(-Lp), али у Дубр чује се *команднаша*, али: *ддмашина*.

Паралелно типу *казан* неке речи ове групе дуље у множинским падежима основни слог, па имају акценте истог типа као и поменута именица:

- *виноградди* (Теч);
- *кукуруџа* (Ком);
- *кукуруџима* (Дуб).

2. Колебљив акцент имају речи:

- *комунис'* (Бог), — *резервис'* (Реб), — *шелефднис'* (Добр, Ка), —

и остале с наставком *-ис(ӣ)*, — јер поред облика:

- *резервисти* (Прњ), — *комунисџи* (Над, Бе), — *кашџи-лиџи* (Бе), —

и сл., оне познају паралелне форме и по акценатском типу из т. 287:

- *комунисџи* (Сла), — *шелефднисџи* (Кав), —

о чему исп. и т. 39.

с) *Им. са дугоузлазним акценџом*

292. а) Понашају се као именице описане у т. 276.

Ns(-As) (с II):

- *буразер* (Леп), — *Прњвор* (Прњ);
- *безунац* (Кав, Оп); — *белуџак* (Круш), — *богословцац* (Бог), — *доброволцац* (Бог), — *брашџинац* (Бог, Кар, Леп, Реб, Ур), — *Вукмановцац* (Добр), — *десеџак* (Кав), — *Дулџинац* (Добр, Ци), — *завиџуџак* (Прњ), — *задџак* (Леп), — *Јагодиџинац* (Добр), — *једиџинац* (Добр), — *Кремеџинац* (Рат), — *живоџворцац* (Добр), — *милиџџац* (Кав), — *окиџмбар* (Ком), — *џараџинац* (Добр), — *џолеџбџац* (Над), — *џолиџџац* (Сиб), — *синџовац*⁶⁹ (Рат), — *суџарак* (Добр), — *сукњџерак* (Бог), — *џужџилац*⁷⁰ (Мал), — *удџвац* (Крч), — *Црноџбџац* (Кал), — *Шаниџарџовац* (Мал).

И ту, дакле, имамо слагање у акценту Ns(-As) именица са непостојаним вокалом и оних које тога вокала немају. Такође је то случај

⁶⁹ Исп. т. 45.

⁷⁰ Може гласити и тужџоц — тужџоца.

и у Gr(-Lp), с тим што у овом облику оне имају дугосилазни акценат на истом слогу:

- *фија́кера* (Дубр);
- *Америкáнаца* (Мал), — *Македóнаца* (Кал), — *Шумади́наца* (Сиб).

У осталим облицима акценат се у именица без непостојаног вок. задржава на свом старом месту:

- из^с *Прња́вџра* (Ба), — до *Прња́вџра* (Оп);
- *бура́зџру*⁷¹ (Ба);
- с *фија́кџрем* (Добр);
- с *фија́кџрима* (Добр).

б) Им. са непостојаним вок. у Ns(-As) имају и у осталим облицима обично пренесен акценат:

- *Креме́нца* (Добр), — *нове́мбра* (Ком), — *оки́о́мбра* (Бог, Кал, Ком), — *Пећа́нца* (Мал), — *йочéйка* (Мотр), — *сеи́е́мбра* (Вук, Сек);
- *Америкáнци* (Сек), — *Ауси́рија́нци* (Мал, Над, Реб), — *Белгија́нци* (Кал), — *браи́јанци* (Кар), — *Далмаи́јци* (Мотр), — *Добросéлци* (Добр), — *Дулéнци* (Дул), — *кали́бри* (Ци), — *Мора́вци* (Круш), — *йадобра́нци* (Ци), — *Пара́јинци* (Оп), — а то́ свé *йи́йи́о́мци* (Кал), — *йлані́нци* (Кав), — *Раи́кóвци* (Рат), — *Солу́нци* (Др), — *Црногóрци* (Бог, Вук).

Али у Is има паралелних форми са \wedge акц. на наставку, као и код осталих сличних типова:

- с једнeм *Надрљџeм* (Оп).

Dr-Ip(-Lp) имају акц. на првом слогу наставка (bb II):

- *Ауси́рија́нџима* (Кав), — *Белгија́нџима* (Кал), — *ари́и-лџeри́џима* (Бог).

И најзад, Vs је и овде нејединствен у акценату, и различит од других форми (а II; в III; с II):

- *браи́јанче*;
- *си́новче* (Бог);
- *синóвџу*.

⁷¹ Облик Vs.

Им. са улишским акценџом (I)

293. Има их, као и двосложних, два типа.

а) Највећи број тих именица има дугосилазни акценџ само у Ns (-As), а у осталим облицима се акценџ понаша као у именица описаних у т. 273. (а I : с II):

Ns(As) (а I)

— адвокат̄иш (Теч, Ур), — аркимандрѣиш (Прњ), — ауџомобѣл (Добр), — баџалиџџн (Мал), — баџалџџн (Кав), — бедевѣн (Ба), — бедовѣн (Сла), — болеснѣк (Рат), — буџикарач (Добр), — водевѣак (Бог), — десевѣар (Добр), — дивизиџџн (Добр), — додавѣч (Над), — џенерѣл (Ком), — езеџѣр (Добр), — заробљевѣнѣк (Кал), — заџворѣч (Над), — инвалѣд (Др), — инџињер (Рат), — јарговѣан (Сек), — Кавадѣар (Кав, Теч), — камиџџн (Бог, Добр, Мал), — кавевѣан (Добр, Ком, Реб, Теч), — карабѣн (Рат), — карабѣиш (Сиб), — колаџар (Бог), — командѣр (Ком), — коџорѣан (Ком), — магаџѣн (Круш), — магаџѣунер (Сла), — маџериџѣл (Добр), — милиџџн (Бог), — миџрољез (Бог, Кав, Мотр, Оп), — муслиманѣн (Сек), — најалеџн (Мал), — новчанѣк (Бог, Теч), — обуџар (Сиб), — ованџар (Сиб), — бѣо-ѣанџар (Добр), — оѣаснѣк (Кав), — осуџевѣнѣк (Мал), — овџѣр (Реб, Ур), — офџѣр (Вук, итд. — 10), — оевѣанш (Добр), — ѣодовџѣр (Реб), — ѣоџоџнѣк (Др)⁷², — ѣомоџнѣк (Леп, Над, Реб), — робиџѣш (Бог), — секретѣар (Реб), — сенѣиѣиш (Реб), — Слободѣан (Бог), — сумарѣн (Кал), — суџурѣн (Кал), — ѣелефџн (Оп), — ѣрезевѣак (Оп), — чорбу-лѣк (Ци).

Gs(-As) (с II):

— аѣаџекѣра (Каом), — баџалиџџна (Реб), — баџалџџна (Рат), — болеснѣка (Вук), — Благоџѣина (Оп), — водевѣака (Бог), — дивизиџџна (Кав), — Елбасѣна (Др), — инџсѣњера (Леп), — Кавадѣара (Ком, Круш, Мал), — Каџмачалѣна (Добр), — камиџџна (Бог, Леп, Ур), — кавевѣана (Добр), — кавѣиџѣла (Теч), — командѣра (Ком, Прњ, Сек), — коџорѣана (Ком), — магаџѣна (Над), — магаџѣонера (Ком), — маршалѣиш (Крч), — маџериџѣла (Добр), — маџрљеза (Сиб), — милиџџна (Ба, Др), — оѣасѣча (Прњ), — овџѣра (Добр, Сек), — офџѣра (Бог, Крч, Мал, Ци), — ѣавѣлџна (Леп), — ѣодуџѣрача (Бог), — Слободѣана (Бог), — ѣелефџна (Добр), — Темѣивѣара (Кал), — ѣорѣиљера (Вук), — Трсѣиенѣка (Мотр), — ѣишлѣиљера (Бог).

Is (с II):

— баџалџџнем (Кав).

⁷² Поред: ѣокџнѣк.

Али, као и у других сродних типова, у овом облику чешће се чује акц. на наставку, — у облику дугосилазног, наравно, — са дужином на последњем слогу основе (аа I):

— с *авијџнѐм* (Ур), — *з-баиџаљџнѐм*, — *з-бајџонџџѐм* (Ком), — са *баиџалиџџнѐм* (Мал), — с *командијрѐм* (Добр), — с *нашѐм командијрѐм* (Кал), — *шрошоарѐм* (Ком).

Нр (с II):

— *авијџџџи* (Мотр), — *адвокајџџи* (Рат), — *армуџџџи* (Дубр), — *Арнауџџџи* (Круш), — *болесниџџи* (Добр, Сек), — *досељџџџи* (Над), — *заробљџџџи* (Кал), — *иџџиџџџи* (Реб), — *каџџџџџи* (Мотр, Ци), — *командијџџи* (Прњ), — *магаџџџи* (Сиб), — *маијрџџџи* (Кал), — *мелеџџџи* (Др), — *мијрољџџџи* (Дул, Сек, Ци), — *наџалеџџџи* (Реб), — *оџасџџџи* (Кал), — *осуђџџџи* (Мал), — *оџџџџџи* (Бог), — *оџџџџџи* (Др), — *овијџџџи* (Сек), — *џавиџџџи* (Леп), — *џарламенџџџи* (Кар), — *џарџџџџџи* (Дул, Кав, Над, Реб), — *џенџџџџџи* (Крч), — *џечџџџџџи* (Ком), — *џунџџџџџи* (Вук, Добр), — *џодоџџџџџи* (Бог, Рат), — *редџџџџџи* (Рат), — *Талиџџџџџи* (Вук, Кал), — *џелеџџџџџи* (Кав, Рат), — *џемџџџџџи* (Кав), — *џобоџџџџџи* (Рат, Сиб), — *џабрџџџџџи* (Ком).

Др-Ір (-Lр) има и овде акц. на првом слогу наставка (bb II):

— *адвокајџџџџџи* (Мал), — *Албанџџџџџи* (Сек), — *бајџанџџџџџи* (Ур), — *заробљџџџџџи* (Ци), — *камењџџџџџи* (Рат), — *каџџџџџџџи* (Прњ), — *каџџџџџџџи* (Вук), — *командијџџџџџи* (Теч), — *оџџџџџџџи* (Мал, Сиб), — *џарџџџџџџџи* (Кав, Мал, Мотр, Над), — *џодоџџџџџџџи* (Сиб).

У обл. Gr (-Lр) акценат је такође на наставку (аа I):

— *болесниџџџџџи* (Добр), — *каџџџџџџџи* (Над), — *куџџџџџџџи* (Добр), — *наџалеџџџџџи* (Добр), — *оџасџџџџџи* (Прњ), — *оџџџџџџџи* (Рат), — *џарџџџџџџџи* (Мал, Над), — *сумарџџџџџи* (Кал), — *Талиџџџџџџџи* (Бог), — *џџџџџџџи* (Вук).

б) По изузетку и неке од ових речи задржавају дугосилазни акц. на ултими и у свим осталим облицима (а I : а II) (исп. и т. 280).

— *Анђелић* (Мотр), — *џараџџџџџи* (Крч);
— *Василића* (Бог), — *пџџџџџџџи* (Бог).

294. На крају овог прегледа акценатских типова им. м. р. I врсте остаје нам да још једном истакнемо интересантну појаву дугосилазног акц. Is на ултими у оних речи које иначе у зависним падежима имају дугоузлазни на претпоследњем слогу, и у којих би се очекивао увек

моџ зѣт *Ми́рко* (Леп), — извадио *Ра́нко* четѣри подупирача (Бог), — онаџ турски *Сла́вко* (Добр), — моџ *Сла́вко* (Крч), — *Сла́вко*: сла́ва (Мал), — кад^т *Си́аџко* љмро (Ба), — Дѣшо та̑м *Си́аџко* (Бе), — *Си́аџко* (Бог, Над, Рат); — *Си́аџко*-ме зва̑ѡ (Бог);

— од^т *Си́аџка* (Мал);

— Јавим се *Ра́нку* (Мал), — *Си́аџку* Прѡкѣћу исплѣтѣо (Мал);

— Дѣ си, брѣ, *Ми́рко*, би̑!о!? (Кар).

Овамо спадају још и следеће им.: *Бра́нко*, *Ди́нко*, *Го́јко*, *Зо́рко*, *Вла́јко*, *Ра́јко*, *Си́ѡјко*, *Тра́јко* и сл.

Им. *Бранко* може гласити и *Бра́нко*, а *Гојко* се среће и као *Гѡјко*. Остале речи имају у свим облицима дугоузлазни акц., укључујући ту и Vs.

297. а) Код именице са наставком *-ѣло/-ѣле* у Ns, ако су више-сложне, оба наставка се равноправно употребљавају⁷⁷:

— *Дани́ло* (Сиб), — *Тодори́ло* (Рат);

— *Радои́ле* (Дубр), — *Тодори́ле* (Рат).

Али кад наст. није са дугоузлазним акц., онда само *-о*: *Микайло*, *Исайло*.

б) Им. *Милѣни́йје* има облике по првој и трећој врсти:

— А *Милѣни́йје* оста̑ѡ с Милѣвоем, — *Милѣни́йје* из Ба́ра (Бог);

— да̑ѡ сам *Милѣни́й* (-ији, — Бог).

*

298. Именице средњег рода могу делом имати и форме по обрасцу II врсте. Овде ћемо се позабавити облицима тих речи који су по обрасцу I врсте.

299. У Is имају и ове именице готово искључиво наставак *-ем* и за тврде основе:

— *бр̑дем* (Дубр), — п̑н са *жй̑шем* (Круш), — ви̑дели гѡлем *ѡкем* (Кав), — јавља се *й̑сѣм* (Прњ), — са *ср̑брѣм* (Лоћ), — с *вин̑ѣм* (Бог).

Једини пример с наставком *-ом*:

— јасна звѣздо под *нѣѡм* на зѣмљи (Кар), —

позајмљен је очигледно из књижевног језика.

⁷⁷ ИЦГ (-ле), Библ. ЈФ V, 61.

300. а) Лр има и у ових речи двојаки облик. У једним примерима он је једнак облику Др-Гр:

— сáмо бн погйнуо и ёдна жёнска у *кѡлима* (Др), — војска нáзад, распорёдила се такѡ по *сѡлима* (Сек), — по *сѡлима* (Леп), — на *кѡлима* (Бог), —

а у другима, — и то и овде сразмерно ипак нешто чешће, — тај облик једнак је Гр:

— а кўе по онй *брѡá*, по онй плáнина тáмо (Теч), — а мѡтке на кѡлима мѡема, на мѡѡ *кѡла* остáле (Бог), — била ра-кй'а на *кѡла* (Мотр), — Онáм нек' би'е по лѣђá (Сек), — плъáчку лўди по *сѡла* (Реб).

б) А облик Гр(-Лр), опет, има у неких речи и наставак -и:

— Ѐмам шѣс' *гѡведи* (Ба), — Бўбањ пáде међу *гѡведи* (Кав), — трийста *гѡведи* (Сек), — до *колѣни* (Вук, Лом), — до *кѡлени* (Бог), — ако ме закáчи такѡ до *колѣни* (Кав), — тринаѣс' *јáй* (Ур), — пѣт *сѣни* здѣнуо (Бог).

301. Неопходне су још само две напомене о формалној страни ове групе именица.

а) Именица *камење* има у три примера за инстр. облик множине:

— пѡразбива ћеремйду *камѣњима*, — нйт је излўпана *камѣњима* (Прњ), — кроз Маѡарску не гáђáше *камѣњима* (Кар).

б) Именица *доба* има у Левчу облик *дѡбо* у Ns и променљива је, како показују и следећи примери из нашег узорка:

— рáтно *дѡбо* (Ба), — лѣтње *дѡбо* (Кав), — старйнскѡ *дѡбо* (Крч), — зймње *дѡбо* (Оп);

— о-старйнскѡга *дѡба* (Бог), — кўка до нѣка *дѡба* нѡћи (Кав), — од нѣка *дѡба* (Кал), — од онѡг *дѡба* (Ком), — о-тѡга сам се *дѡба* ўпознао (Мотр), — о-тѡг *дѡба* (Рат).

Ипак се читав инвентар облика своди на Ns(-As) и Gs, а други се, чини ми се, и не јављају у нашем говору.

АКЦЕНТ ИМЕНИЦА С НАСТ. -o|-e I ВРСТЕ

302. Због недостатка примера из снимљеног материјала за све облике ових речи, мораћу се задовољити каткад оним што имам ван тога, а где ни то није довољно, ту и тамо ћу се ослонити на изнуђене примере од своје мајке (ти су сви примери без ознаке).

1. ЈЕДНОСЛОЖНЕ ИМЕНИЦЕ

303. У Левчу се јављају само речи *днѡ* и *злѡ* овога типа, и познају једино још форме *Gs днѡ*, *злѡ*, — *Ls днѡ*, *злѡ*, — а ова друга још и *Is злѡм*. Сви ти облици имају непромењен кратки акценат.

2. ДВОСЛОЖНЕ ИМЕНИЦЕ

304. Распоредићемо их по типовима паралелно именицама I врсте м. р. Дакле, прво парокситоне и на крају окситоналне речи. Пошто су то речи са једносл. основом, та подела се у ствари односи на речи с акц. основом или наст.

α) Речи са акценцијом *Ns* на основи

а) Дугосилазни акценциј на основи

305. Акцент је скоро сасвим непроменљив (а II):

— *гво̀зце* (Добр), — *грѡ̀цзе* (Бог, Сек), — *грѡ̀бље* (Дубр)⁷⁸, — *грѡ̀жђе* (Круш, Мотр, Теч), — *здрѡ̀вље* (Круш), — *злѡ̀шио* (Кар), — *кѡ̀ље* (Рат, Кал), — *мѡ̀со* (Бе, Дул, Жуп, Кал, Круш, Сек, Ци), — *мѡ̀ре* (Добр, Кал), — *иѡ̀рце* (Мал), — *иѡ̀во* (Добр, Жуп, Сла), — *иѡ̀рђе* (Теч), — *сѡ̀ђе* (Сек), — *сѡ̀но* (Леп, Рат, Сек), — *сѡ̀нце* (Ба, Бе, Бог, Добр, Кав, Кар, Круш, Ком, Крч, Оп, Теч), — *иѡ̀ело* (Бог, Сек), — *иѡ̀рње* (Кал);

— *блѡ̀га* (Кар, Круш), — *грѡ̀ња* (Бог), — *грѡ̀бља* (Кар, Над, Оп, Ур), — *здрѡ̀вља* (Бог), — *злѡ̀шиа* (Добр, Кар), — *мѡ̀ра* (Вук, Др, Дул, Кал, Леп), — *мѡ̀са* (Добр, Вук, Кар), — *иѡ̀ва* (Жуп, Добр, Над, Сек), — *сѡ̀на* (Бе, Бог, Добр, Круш, Пре), — *цвѡ̀ћа* (Рат, Сек);

— *грѡ̀бљу* (Ба), — *здрѡ̀вљу* (Ба, Кал), — *злѡ̀иу* (Оп), — *мѡ̀су* (Добр), — *мѡ̀ру* (Добр), — *сѡ̀нцу* (Дул, Ур);

— *здрѡ̀вљем* (Бог), — *дебѡ̀лем мѡ̀сем* (Бог), — *са сѡ̀нцем* (Ба).

Једини примери за плуралске облике су Нр им. *сѡ̀но* (с II):

— *сѡ̀на* била ѡ̀нда (Дул), —

и Gr исте именице (аа I):

— *пѡ̀т сѡ̀ни* (Бог).

С неизмењеним акценатом у множини биле би им. *грѡ̀бља*, *мѡ̀ра* или сл.

б) Им. с крајњим акценцијом основе

306. У једнини су по акценату потпуно изједначене им. ове врсте које имају стари кратки акц. на првом слогу *Ns* (b II) са онима у којих је тај акц. нов, као што се из примера види:

⁷⁸ Али и *грѡ̀бље* (Мал), т. 51. б) и 307. а).

Ns:

— *блѣшо* (Рат), — *брѣшино* (Сек, Ур), — *брѣшињо* (Круш), — *брѣдо* (Вук, Дул, Кал, Оп, Сиб), — *ѣло* (Круш), — *дѣбо* (т. 301. б), — *дѣво* (Реб), — *жѣшо* (Дубр, Кар, Круш, Слат), — *зѣно* (Бе, Ком, Теч), — *јѣшо* (Ци), — *како ѣло* (Круш), — *јѣло* (Сек), — *јѣшо* (Добр), — *кѣло* (Ба, Ур), — *кѣло* (Ком), — *кѣиље* (Кар), — *лѣшо* (Жуп), — *лѣшио* (Кав), — *мѣсио* (9), — *мѣсио* (Бог), — *нѣбо*, — *нѣбо* (Круш), — *око* (Кав), — *идље* (Бе, Добр), — *рѣбро* (Над), — *рѣбље* (Кал), — *рѣсио* (Кав, Над, Сиб), — *сѣло* (27), — *сѣло* (Теч, Круш), — *сѣло* (Кар), — *Скѣиље* (Леп, Оп), — *срѣбро*, — *срѣбро* (Круш), — *срѣце* (Бог, Кал, Круш), — *сѣкло* (Жуп), — *чѣдо* (Мотр);

Gs:

— *Блѣца* (Круш), — *брѣшина* (Ба, Бог, Теч), — *брѣшиња* (Крч), — *брѣда* (14), — *вѣћа* (Теч), — *дѣба* (т. 301. б), — *ѣубра* (Бог, Круш), — *жѣша* (Бог, Крч), — *јѣла* (Ком), — *тѣга кѣла* (Над), — *кѣла* (9), — *лѣша* (Теч), — *мѣсиа* (Круш, Ци итд., — 8), — *мѣсиа* (Бог), — *нѣба* (Вук, Кал, Над), — *идља* (Мал, Над, Прњ), — *рѣбра* (Бог), — *рѣсиа* (Реб, Сек, Сиб, Ур), — *сѣдла* (Добр, Прњ), — *сѣла* (15), — *сѣла* (Теч), — *сѣла* (Теч), — *сѣла* (Жуп), — *сѣла* (Ур), — *Скѣиља* (Бог), — *о-цѣца* (Круш), — *сѣкла* (Над, Крч), — *чѣла* (Круш);

Ds-Ls:

— *брѣду* (13), — *бѣкѣшу* (Сиб), — *у Врѣњу* (Жуп), — *на јѣлу* (Добр), — *жѣшу* (Крч), — *кѣлу* (Жуп), — *у кѣлу* (Мал), — *мѣсиу* (Бог, Вук, Кал), — *идљу* (Бог, Добр, Мал, Над, Прњ), — *у идљу* (Мал), — *рѣсиу* (Бог, Кав, Сиб), — *сѣдлу* (Пре), — *сѣлу* (26), — *сѣлу* (Круш, Леп), — *Скѣиљу* (Добр, Оп);

Is:

— *идљем* (Кар, Круш).

У Нр већина речи овога типа задржава акцент једнине:

— *дѣва* (13), — *кѣла* (41), — *кѣла* (Мотр), — *кѣла* (Ба, Круш, Теч, Ур), — *мѣсиа* (Бог, Добр, Дул), — *нѣдра* (Бог), — *идѣра* (Рат), — *идља* (Мал), — *рѣбра* (Бог), — *рѣбра* (Ур), — *сѣла* (Жуп, Сиб), — *срѣсиа* (Мал), — *чѣда* (Теч).

Али каткад се у том облику јавља дугоузлазни акц. на истом слогу (с II):

— *свѣ сѣла* (Др).

Осим ове, исти акц. Ns могу имати још и речи брдо, жито, збно, зрно, пље, чудо.

Облик Dr-Ip(-Lp) има такође акцент јединских облика (b III):

— у кд^лима (Др), — по сѐ^лима (Сек).

Али покоја реч од оних са дугоузлазним акц. у Np-Ap може имати и друкчији акцент: бр^дима, и сл.

Gr (-Lp) има најчешће дугосилазни акцент на првом слогу (a II)

— пѐт ст^дтина з^рна (Кав), — к^ила (28), — к^ола (26), — мѐста (Вук, Дул, Мал), — сѐла (Круш, Реб), —

али се јавља и са истим акцентом на ултимима (aa I):

— бр^да (Теч), — др^ва (Круш, Мал), — зр^на (Пре).

Других примера у снимљеном материјалу немам, али ако се у овом облику умеће непостојани вокал, онда он задржава акц. јединских падежа (b III): рѐбара, јушара, који такође алтернира са акцентом на ултимима: јуш^ара.

*

307. а) Акценатски типови описани у претходне две тачке међусобно су прилично добро одвојени. Али у именице *гробље* јављају се каткад паралелне могућности и са кратким акцентом, а у снимљеном материјалу имам такве потврде (исп. нап. 78):

— ђдржа г^вор на гр^дљу (Ба), — гр^дље (Мал).

б) Им. *дђбо* има, на другој страни, у једном примеру Gs *дђба* (Бог).

с) Именице са дугоузлазним акцентом

308. У једн. облицима не мењају акц. (c II):

— би^ће б^ило (Мотр), — ви^но (Добр, Леп, Мотр), — кри^ло (Бог), — ми^це (Над), — м^лѐко (Бог, Вук, Круш), — и^раво (Кал, Мал), — и^лаи^но (Сек), — свѐило (Жуп, Теч), — си^дабло (Теч), — си^дање (Над, Рат), — и^дабло⁷⁹ (Круш), — ц^рѐво (Жуп);

— ви^на (Ба, Бог, Кав, Леп, Мал, Мотр), — г^вна (Бог), — друш^ива (Крч, Над), — м^лѐка (Добр, Др), — и^ића (Ба, Кав, Круш, Над);

⁷⁹ Ова реч је код нас и средњег рода и тада у Ns гласи *и^дабло*. Исп. т. 319.

— *лицу* (Кав, Кар, Сиб), — *друшћиву* (Дул), — у *сидњу* (Мал, Ур), — по тим *шићу* (Рат);
— јавља се *и́смет* (Прњ).

Али се у *Is* чују паралелни облици и са дугосилазним акц. на ултими (с II//аа I). И ту имамо у снимцима само један пример:

— да се преливау кошџви с *ви́нџм* (Бог).

Нр-Ар-Ур има акц. већине јединских падежа:

— *вра́иџа* (39), — *ја́ја* (Ба, Мал), — *кљџиџа* (Добр), — *кри́ла*⁸⁰ (Дубр, Кар, Леп), — *ле́ђа* (14), — *си́абла* (Бог), — *у́сиџа* (Бог, Добр, Жуп, Кал), — *цре́ва* (Ком, Круш).

Немам примера са снимака за Др-Ир(-Лр). У тим облицима акц. је на првом слогу наставка у облику кратког акц., а на последњем слогу основе је дужина: *ја́йџа*, *кљџиџи́џа*.

Гр(-Лр) има или дугосилазни акценат на задњем слогу основе (а III):

— сџџам *уби́сиџава* (Над), —

тј. кад се у том облику умеће непостојани вокал; или пак, — ако тога вокала нема, — има исти тај акц. на ултими, а на задњем слогу основе задржава дужину (аа I):

— *вра́иџа* (Рат), — *ја́и* (Ур), — *ле́ђа* (Бог, Кав, Рат, Сек), — *у́сиџа* (Круш).

β) Речи са акценџованом улџимом у *Ns*

309. Позната ми је само посуђеница *миљџе* (Сла), која се врло ретко сређе, али мислим да у зависним падежима скраћује акценат: *миљџа*.

3. ВИШЕСЛОЖНЕ ИМЕНИЦЕ

310. Могу се поделити на именице са парокситоналном основном, и им. са окситоналном основном.

α) Пароксиџоналне основе

311. Овде долазе и све остале именице са акценџом даље од последњег слога основе. Одговарају пропарокситонама м. р.

⁸⁰ У значењу „Schoss“ ова им. је plur. tant.: -ја комџт прбџџе у *кри́ла* (Ба). (т. 317).

а) *Именице са дугосилазним акценцијом*

312. Врло су слабо заступљене у снимљеном материјалу. Не мењају акценат номинатива сг. (а III):

- *бомбâрдовање* (Прњ), — *раднѝишѝво* (Жуп);
- до *Вâлева* (Добр), — из *Дрâгова* (Бог, Над, Сиб), — *Дрâгова* (Др, Леп, Мал, Над);
- по *Дрâгову* (Ба), — у *Дрâгову* (Бог, Жуп, Мал).

б) *Именице са крајѝким акценцијом*

313. 1. Има их са дугим⁸¹ и кратким слогом⁸² пред акценатом. Акцент остаје обично непромењен:

- *Буковче* (Леп), — сретње *виђење* (Ба), — *гласање* (Мотр), — *гдѝишѝе* (Дул, Ком, Теч), — *Горнѝчево* (Добр), — *девѝјасѝо* (Пре), — *закрѝвање шѝме* (Прњ), — *зѝмљѝишѝе* (Ци), — *Крдѝово* (Добр), — *кѝвање* (Леп), — *Кумâново* (Оп), — *куѝишѝило* (Жуп, Кал, Теч), — село *Мѝлошево* (Прњ), — *мѝшљење* (Дул), — *ндѝишѝмено* (Круш), — *дсѝрво* (Леп), — *Пѝддуво* (Леп), — *ѝрдѝило* (Бог), — *ѝредѝишѝе* (Прњ), — *радѝничко самоѝѝрѝавање* (Дул), — *Сарâво* (Др), — *Сâраво* (Кав), — *свâђање* (Сек), — *сѝање* (Бог), — *сѝдѝишѝе* (Сиб), — *слѝдовање* (Оп), — *сѝрење* (Кар), — ни *сѝдѝишѝе*, ни *сѝдѝишѝе*, ни *сѝѝрѝишѝе* (Круш), — *ѝѝмбање* (Дул);
- *вâшѝрѝишѝе* (Сек), — *ѝрѝсѝдѝишѝе* (Вук, Кал);
- *Гѝѝлана* (Кал), — *ђѝбрѝва* (Бог), — *јѝзера* (Вук, Теч), — преко *Клâдова* (Сиб), — *Кѝсова* (Кар), — *Крдѝова* (Сек), — *Кѝманова* (Кал), — *кѝѝишѝа* (Ба), — *Лâйова* (Кал), — *Мâлешева* (Бог, Сла), — з-двâ *ѝлѝѝива* (Ба), — *Прѝкуѝѝа* (Мал), — са *скѝѝања* (Теч), — *Смѝдерева* (Кар), — *Смѝдерева* (Сек), — *Тѝ ти сѝдѝишѝа* нѝма, *тѝ ти сѝѝрѝишѝа* нѝма (Круш), — *Тѝшѝова* (Др), — *Цѝѝишѝа* (Ур);
- *ѝревѝѝлѝишѝа* (Над), — са *ѝрѝсѝдѝишѝа* (Теч);
- о *девѝјасѝу* (Ба), — *јѝзеру* (Вук), — по *казѝвању* (Рат), — на *Кѝсову* (Ком), — у *Кумâнову* (Жуп, Кав, Кал), — *Мâлешеву* (Мал, Силъ), — ка *ѝвсѝишѝу* (Круш), — ка *ѝсоју* (Мотр), — ка *ѝрѝсоју* (Мотр), — *Сâраву* (Рат), — у *сѝђању* дѝбрем (Дул), — у *Цѝѝишѝу* (Ур);

Множински падежи имају такође обично исти акценат:

- *вѝшала* (Бог), — *гдѝишѝа* (Мал), — *ндѝила* (Бог, Добр, Круш, Леп), — *ѝрдѝила* (Рат), — *размѝмолâжења* (Дул), — *сѝдѝишѝа* (Прњ), — *ѝрѝбована* (Оп);
- глѝо сам *ѝѝдрѝишѝа* (Сиб).

⁸¹ Код Дан. је на том слогу дугоузлазни, стр. 64. Али исп. и т. 49.

⁸² Исп. код Дан., 67. и 68. (*дѝвојашѝво*). Исп. такође следећу т.

Једини пример за зависне падеже пл. је Gr(-Lp):

— преко неки *осбја* (Добр),

и има дугосилазни акц. на наставку и дужину на последњем слогу основе.

2. Именице лѣгало, ђсоје, пѣјило, прѣсоје имају у Левчу акценат на месту где се у ВД бележи кратки узлазни. Ако се деси да се која друга именица тако акценатује, — као *Сѣраево* и сл., — то су само околнационални случајеви изазвани тежњом да се подражава туђем изговору, или су пак последица преузимања речи са стране у оном облику како се оне тамо чују, са минималним прилагођавањем изговорним могућностима носилаца нашег говора (представници тога говора не морају знати изворни акценат речи *Цейиње* или сл.).

β) Оксидионалне основе

а) Им. са дугосилазним акценциом

314. Има их такође са дугим⁸³ или кратким⁸⁴ претходним слогом:

— *бријање* (Кал), — *камѣње* (Кав, Пре, Прњ), — *кошѣње* (Мал), — *Орашје* (Мал), — *оружје* (Мал, Жуп, Над, Сек), — *ћредузѣће* (Др), — *ћремирје* (Бог, Кав, Сек), — *ћремирје* (Сек), — *ћушкарѣње* (Кал), — *ћушкарѣње* неко (Сиб);

— *гусћирање* (Прњ), — *лѣијање* (Прњ), — *нагађање* (Бог), — *осиујање* (Оп), — *ћречѣвање* (Прњ), — *ћримирје* (Кал), — *ћишјање* (Над), — *сишијавање* (Кал), — *сирѣљање* (Мал), — *шишање* (Кал);

У промени ове именице не мењају акценат номинатива сг.:

— *Орашја* (Мал), — *оружја* (Вук, Кал, Кар, Над, Прњ, Сек), — *ћредузѣћа* (Добр);

— од *немања* (Дул), — од *несијавања* (Круш), — од^г *ћбдножја* (Теч);

— у *Орашју* (Мал), — к *оружју* (Мал), — у *ћредузѣћу* (Ба, Бог, Др);

— *камѣњем* (Кал), — *оружјем* (Кав, Леп);

— прѣпади и *ћречѣвања* (Прњ);

— *камѣњима* (Кар, Прњ).

⁸³ Одговарају типу *насеље* у Дан., 66, — али су то друге речи. Исп. одељак о творби речи.

⁸⁴ Одговарају онима које код Дан. имају кратки узлазни акц. и дужину, — исп. стр. 67. и 69.

b) *Им. са крајким акц.*

315. Без обзира да ли је тај акценат нови или стари, он се у јединским облицима не мења (b II, bb II):

— *бицїкло* (Над), — *брдїшиє* (Кал) — *врєїєно* (Кар), — *врєїєно* (Круш), — *говєдо* (Пре), — *говєдо* (Реб), — *колєно* (Ци), — *корїїо* (Круш), — *кучїшиє* (Жуп), — *лудїло* (Над), — *мочїло* (Мал), — *огњїшиє* (Мал), — *човечїшиє* (Мотр);

— до *їунолдєїва* (Мал); — *Крїлєва* (Бог, Кал, Оп);

— на онєм *врїїлу* (Дул), — по *колєну* (Кар);

— у *Крїлєву* (Кал), — на *Крїлєву* (Леп), — у *Свєїозїрєву* (Мал).

И у Нр-Ар-Вр имају исти акц.:

— *врєїєна* (Бог), — *говєда* (11), — *говєда* (Леп), — *говєда* (Жуп, Ком), — *колєна* (Ком, Круш, Крч), — *корїїа* рєчнї (Леп), — *колєна* (Рат), — *сїїоїїла* (Круш).

Од осталих облика множине у снимљеном материјалу јавља се још само Гр(-Лр), и то са двојаким акцентом:

— *гдєди* (Ба, Сек, Сиљ);

— *колєнї* (Вук, Кав, Лом).

У Др-Ір(-Лр) акценат ове две речи био би: *говєдима* и *колєнїма*.

c) *Им. са дугоузлазним акц.*

316. У јединици не мењају акцената Ns (с II):

— *богїсїво* (Теч), — *Ваведєње* (Дубр), — *вєзїрсїо* (Кар), — *вєлїчїнсїо* (Рат), — *вєлїчїнсїво* (Ком), — *вєнчїње* (Оп), — *домїїнсїо* (Бог), — *изврїєње* (Бог), — *издїцїсїо* (Ком), — *имїње* (Дул, Мал)⁸⁵, — *лукївсїо* (Реб), — *нарєїєње* (10), — *одєло* (Добр, Жуп, Мал, Над, Прњ, Ци, Сиб), — *оделєње* (Добр, Сиб), — *оделєње* (Рат), — *ослобоїєње* (Мал), — *оцлужєње* (Над), — *їечєње* (Ба, Добр), — *їојачїње* (Над), — *їорєкло* (Мал), — *їошїїєње* (Бог), — *їродужєње* (Жуп), — *расїло* (Прњ, Рат, Теч), — *решєње* (Жуп, Мал, Реб), — *сванїїе* (Ба, Ком), — *урєїєње* (Кал), — *уїврїєње* (Ком);

— *зїїочєња* (Мал), — *имїња* (Бог, Жуп, Крч, Мал, Теч), — без *нарєїєња* (Кав), — *одєла* (Бог, Мал, Над, Пре), — *двї оделїња* (Круш), — *оделєња* (Оп), — *одлїковїња* (Реб), — *ослобоїєња* (Др, Кал), — *їечєња* (Круш, Мал), — од *роїєња* (Бог), — са *уїврїєња* (Кав), — из *уїврїєња* (Кав), — *уїврїєња* (Ком);

⁸⁵ О условима кад се среће непренесени акценат у оваквим примерима, — као у примеру: *имїњ* ни се овїко лїчи (Реб), — исп. т. 36.

— *домаћинсѣву* (Над), — у *заробљенишију* (Ци), — *имѣњу* (Бог, Мал, Теч), — по *могуцѣју* (Ур), — *оделѣњу* (Добр), — *оделу* (Леп);

— *йечѣњем* (Над).

Нема примера у узорку за акценат на наставку *Is* али из Дубр
имам: *оделѣм*.

Од плуралских форми у материјалу је заступљен само *Нр-Ар-
-Вр* (с II):

— дѣлѣли на *домаћинсѣа* (Прњ), — *колицѣа* (Бог), — *йма
он одликовања* (Ком), — *оделѣња* (Леп), — *йреимуцѣа* (Над), —
уверѣња (Крч), — *убисѣа* (Рат), — *ушврѣња* (Кав).

Остали облици, према изговору Ж. С., имају акценат као одгова-
рајући други типови; дакле *Гр*: *оделѣња*, *Др*: *оделѣњима*, итд.

НЕКЕ СЕМАТИЧКЕ И ОБЛИЧКЕ ПОЈАВЕ КОД ИМЕНИЦА I ВРСТЕ

317. Именица *ћемѣни* (Леп) има облик множине м. р. им. *крѣла*
јавља се само у пл., ако значи *Schoss* (т. 308, нап. 80).

318. Одредбена реч, ако разликује род, стоји каткад уз именицу
йосо и у облику женског рода, па поред примера као:

— Јѣдан се *йѣсо* решѣва (Дул), — сељѣчки *йѣсо* (Над), —

и др., имамо и такве као што су следећи:

— Ма детѣња *йѣсо* (Ба), — Бѣла *йѣсо* (Оп).

б) Им. *йисмо* спорадично се јавља и у ж. р.:

— долѣзе *йисме* (Бе).

в) Им. *Врѣње* такође може имати облик ж. р.:

— дајѣ у *Врѣњи* лѣба (Жуп), — близо ће *Врѣња* (Оп), —
над *Врѣњу* (Оп), — йди полагачко у *Врѣњу* (Оп), — пѣше
стањца: *Врѣња* (Рат), — дођемо ми у *Врѣњу* (Рат).

Али на другој страни, доста је примера и у облику ср. р.:

— свѣ тако до у *Врѣње* (Жуп), — од *Врѣња* ѿтуд (Над),
— ѣмро у *Врѣње* (Оп).

319. Неке им. које су иначе м. или ж. р. јављају се у Левчу у
облику ср. р. (исп. т. 118):

— Чим пошло на ноге, тѣра *биѣкло* (Над), — понѣсем на *шабло* едно послужѣње (Дул), — *шабло* (Круш), — *идкло* цигаре (Мотр);

— на едно вѣлико *угло*, — Ми смо били на едном *углу* (Кал).

Слично се среће и код им. *сврдао*, *вишао*, које у Левчу гласе или *вишо*, *сврдо* (и тада су м. р.), или пак *вишло*, *сврдо* (и средњег су рода).

320. Им. *ширице* може имати и средњи род јединице:

— док не изиђе свѣ *ирице* (Суг).

321. Им. *јасле* и *наѣве* гласе у Л. *ја́сла*, *на́вава* (*на́ва*) и средњег су рода.

322. Им. *месѣо* уз бројеве *два*, *оба*, *ири* и *четири* има каткад наставка *-е*:

Њбоде ме од на две *месѣе* у листо́ве (Сек), — стрпáли на две-три *месѣе* (Жуп), — на ђбе *месѣе* (Дубр), — на три *месѣе* (Дуб), — на свѣ четири *месѣе* по кѣло (Саб).

Уз предлог *на* ова иста именица, ако уз њу стоји број *један*, *други*, *ишећи* или која заменица, — има некад особиту форму са наст. *-у*, с тим што исти облик има и одредбена реч:

— пођемо тѣ на е́дну *месѣу* (Вук), — скину мѣн на е́дну *месѣу* (Кал), — нађемо на е́дну *месѣу* едан цѣр (Кар), — украдоше на е́дну *месѣу* чабар каѣмак (Круш), — купио сам јѡш на е́дну *месѣу* (Мал), — на е́дну *месѣу* (Над), — Само на е́дну *месѣу* кад га мѣтнем (Ур), — ина́че више ни́где, ни на јѣ́дну *месѣу* (Ур), — он на дрѣ́гу *месѣу* ни́је мѡго (Дул), — Йди па си купи на дрѣ́гу *месѣу* (Мал), — на по не́ку *месѣу* (Леп), — Оти́дем на онѣ *месѣу* па кѣ́кам (Крч).

Ово су свакако транспонирани облици дуала.

ИМЕНИЦЕ II ВРСТЕ

323. Број именица које се деклинирају по овој врсти увећан је у Левчу због продуктивности наставка *-че*⁸⁶. О живости овог именичког типа сведочи, на другој страни, и изванестан утицај који оне врше на именице ср. р. I врсте. Приличан је број тих именица које у принципу могу имати паралелне форме по I и II врсти, тј. наставци се код њих могу додавати или на основу, или на ову проширену инфиксом

⁸⁶ Исп. Рес., СДЗБ XVII, 318.

-*еи*-. То би били пре свега називи делова човечјег тела: колѣно — колѣна/коленѣта, ђко — ђкета/ђка, — љво — љва/љвета, чѣло — чѣла/челѣта, а затим још изван број речи, као: глѣто — глелѣта/глѣта, ђубре — ђубра/ђубрега, зрѣно — зрѣна/зрѣнега, сврѣдло — сврѣдлега/сврѣдла, сирѣе — сирѣа/сирѣега/сирѣѣта, шило — шила/шилѣта; гудѣло — гудѣла/гудѣлега, препредѣло — препредѣла/препредѣлега, прескакало — прескакала/прескакалега и још понека.

Но међутим, како материјал из узорка показује, употреба форми по II врсти код ових речи сразмерно је ретка. Једино се за именицу *јаје* може рећи да у једнини има готово искључиво облике по овој врсти, али је она у ређој употреби — потиснута је именицом *јајце*. Тако се читав материјал са снимака своди на следеће примере:

— као гђх у штаљу *ђубреиша* йма (Сек), — два *јаѣиша* (Ба),
— глѣђ сам гђлем *ђкеишем* (Бог), — видимо гђлем *ђкеишем* (Ур),
— влашу са *сирѣеишем* (Нађ).

324. Од једн. облика ових именица интересантан је само Is. Ту је наставак, — како управо наведени примери показују, а и остали које имам, — скоро искључиво -*ем*:

— зађпам *аиђвчеишем* (Ком), — да га гађа *ђрвѣишем* (Рат),
— мљке с једнѣм *деиђишем* (Жуп), — са женђм и з-*деиђишем* (Рат).

Наставак -*ом* срећемо у снимљеном материјалу само у примеру:

— па му жѣна *врѣменом* рђди дѣвет сѣна (Рат), —

где такође нема правог инструменталног значења, — исто као и у случајевима из т. 248.

325. Употреба облика плурала је и у Левчу, као и у другим говорима, а и књижевном језику, код ових именица врло уска. Наш говор се разликује од књ. ј. у томе што улогу плурала код нас немају колектива на -*ад*. Сем им. *чељад*, оне су сасвим непознате. Ту исте речи имају суплетивне множинске облике мушког рода (изузетак је *ђрво* — *ђрвѣиша/ђрва*). Сем именица *јагаци* и *иѣлаци*, сви остали случајеви множине ових именица имају наст. -*ићи* и деklinирају се као именице м. р., како и примери показују:

— *јагаци* свѣ поѣм сѣм (Бог), — *јагаци* (Круш, Мотр), — одваја *јагаце*, — д-одвои *јагаце* (Добр), — довати *јагацима* (Сиб), — глѣа *иѣлаци* (Бог), — да напољш *иѣлаци* (Круш), — ймам *иѣлаце* (Бог), — натрпаљ ки ово *иѣлаце* (Мал);

— *бурићи* (Добр), — *девољчићи* тѣчицки (Круш), — *девољчићи* имађаљ (Ур), — *ђугмићи* (Ба), — *ђачићи* (Круш), — *овнићи* (Сек), — йди на печѣни *йрасићи*, на печѣни *јарѣићи* (Круш), — некадашњи онѣ *килићи* (Теч), — мђта на *клубѣићи* (Круш), — *комаиѣићи* (Круш), — *комиѣрићи* (Ур), — *корѣнчићи* (Вук), —

кучићи (Бе, Кар, Лом, Мотр), — *лимузинчићи* (Леп), — *иардунучићи* (Пре), — *иарчићи* (Над), — *ијлићи* (Круш), — *ијдичићи* (Ком), — *ћебићи* (Леп, Сиб), — *ћевачићи* (Добр), — *ћурчићи* (Круш), — *унучићи* (Крч, Пре), — *ијакчићи* (Сек);

— у твој *бурчића* (Над), — из *бурчића* (Мотр), — са *дугмићима* (Ба), — четрнаес' *ијасића* (Бог), — *ијасића* (Кал), — *ијасиће* (Бог), — ка *сијаклића* (Оп), — напунимо *ијорбићиће* (Ком).

326. Треба још напоменути да се по овој врсти мењају и нека хипокористична имена м. р. Од тих су именице типа *Раде-Радеиша* врло ретке. Нешто су чешће именице као *Бане-Банета* (Слободан-Бана), *Ване-Ванета* (Јован-Вана), *Драчке-Драччета* (Драгослав, Драган, Драгомир), *Милче-Милчета*, *Миче-Мичета* (Милисав, Милосав), *Уце-Ћцета*.

У ову врсту спада и им. *шесћере-шесћереша*.

У Л. је у нормалној употр. синг. *говедо*⁸⁷. Им. *говече* има искључиво деминутивно значење.

АКЦЕНТ ИМЕНИЦА II ВРСТЕ

327. У овој врсти нема једносложних именица.

1. ДВОСЛОЖНЕ ИМЕНИЦЕ

328. Нема именица са акцентом на крајњем слогу, тј. на наставку у Ns.

а) *Речи са акц. на основи*

а) *Речи са дугосилазним акц.*

329. а) Нашао сам само четири. Ове од њих скраћују акцент у зависним падежима (а II : б III):

— *ијасе* (Бог, Др, Лом, Сиб, Сла), — *ијасеиша*; *ждрёбе*
— *ждрёбеиша*, —

а код друге две остаје исти акцент: *чавче-чавчеиша*, *чёвче-чёвчеиша*.

б) Овде иду и им. м. р. типа *Раде-Радеиша*, али оне такође не скраћују акц.

б) *Им. са крајњим акценџом*

330. Пошто у зависним падежима добијају један слог више, понашају се као пропарокситоналне именице, тј. задржавају акцент у падежима једнине на истом слогу⁸⁸:

⁸⁷ У Рес. се „скоре . . . и не употребљана“, СДЗБ XVII, 319. Наводе два прим. за обл. говече.

⁸⁸ Осим именице *ијгле* — *ијгелиша* (Круш), која помера акц. за један слог према крају речи. По типу *јагне* иду код нас и: *јсе*, *пәрче*, *ћоше*; *бијке*, *ћаче*, *кёрче*, *Нёмче*, *слўкче*, *Швāпче*, које код Дан. имају у Ns ' акц., 71.

— *би́кче* (Ба), — *брѣкче* (Жуп), — *брѣме* (Мал), — *буре* (12), — *вѣнче* (Сла), — *дрѣво* (Рат, Теч), — *дугме* (Ба, Жуп), — *свуља'мо се, каѣ, да простиш, на дугме* (Вук), — *ђаче* (Круш), — *ђуле* (Кар), — *име* (17), — *исе* (Крч), — *јагње* (Ба, Бог, Круш), — *кѣрче* (Бе), — *клѣбе* (Ба), — *крѣиче* (Ба, Над), — *кѣбе* (Круш, Оп), — *куче* (Рат, итд., — 8), — *мѣмче* (Ба, Пре), — *ндкче* (Добр), — *идрче* (Над, итд., — 12), — *идрче* (Ком), — *илле* (Теч), — *раме* (Бог, Над, Рат, Сек), — *сѣме* (Мал), — *сѣиче* (Круш), — *ћѣбе* (Вук, Добр, Круш, Сиб), — *цѣрче* (Ком), — *шилче* (Добр), — *шйиче* (Рат), — *шѣче* (Жуп);

— *ђубреѣша* (Бог, Сек), — *вѣлчеѣша* (Ур), — *дрѣвѣша* (Бог, Вук, Мотр), — *јагњеѣша* (Мотр), — *крѣвчеѣша* (Круш), — *идрчеѣша* (Вук, Ком), — *рамена* (Кар), — *сѣичеѣша* (Круш), — *шѣичеѣша* (Бог, Ком);

— *буреѣшу* (Мал), — *имену* (Круш, Ур), — *ѣкеѣшу* (Мал), — по *рамену* (Рат);

— *дрѣвѣѣм* (Рат), — *ѣкеѣѣм* (Бог, Ур), — *сѣрѣѣѣм* (Над).

У Нр ове именице имају акц. на инфиксу:

— *дрѣѣша* (Теч), — *имѣна* (Бе), — *небѣса* (Кал, Рат), — *рамѣна* (Круш).

У Др акцент је или на истом слогу као у ном. или на првом слогу наставка:

— по *дрѣѣѣшма* (Бог);

— *раменѣма* (Кал).

За Gr-Lr немам материјала са трака. Према изговору контролног информатора (Ж. С.), ту је акц. аа I (̣ на наставку, а слог пред њим је дуг): *рамѣна̄, дрѣѣѣша̄*.

С овим акценатским типом иду им. м. р. типа *Дрѣкче* — *Дрѣкчеѣша*.

е) *Им. са дугоузлазним акц.*

331. Именица *дѣѣше* (високе је фреквенције: у обл. Ns-As јавља се у узорку 38 пута), нема у осталим облицима тај акцент. У Vs мења га у дугосилазни:

— *ћути, дѣѣше!* (Рат), — *дѣѣше* (Круш), — *Јѣ ли, брѣ, дѣѣше?* (Крч), —

а у осталима се он помера за један слог према крају речи у облику кратког акц., а осн. слог се скраћује:

— *ѣсам дѣѣѣша* (Ба), — *дѣѣѣша* ми (Бе), — *без дѣѣѣша* (Круш), — *о-дѣѣѣша* (Крч), — *ко-дѣѣѣша* (Мотр), — *четири дѣѣѣѣша* (Реб);

— даџ *деиџиу* (Добр), — овѣм *деиџиу* (Жуп), — ма бѣло *деиџиу* (Кав), — како ѡме *деиџиу* (Круш), — кажем онѣм *деиџиу* (Над), — да дамо *деиџиу* (Сиб);

— мѣке с једнѣм *деиџиѣм* (Жуп), — з-*деиџиѣм* (Рат).

332. Овакав акценат имају и именице јаје, рѣно, ѹдо, јѹне, глѣто, гњѣздо и сл.

— *јаѣѣа* (Ба), —

а ван узорка: *јунѣѣа*, — три *рунѣѣа* (в. т. 334).

333. Именица *врѣме* (у обл. Ns-As 43 примера), задржава акц. на истом слогу, само га скраћује, — у јединским облицима:

— Ѐма јѡш* дѹго *врѣмена* (Бог), — с *врѣмена* на *врѣме* (Добр, Дул), — Ѐмамо *врѣмена* (Круш), — па наслонѣли од *врѣмена* (Мал), — дѡста *врѣмена* (Мал), — о-тѡг *врѣмена* (Мотр), — ѡма *врѣмена* (Ци); — *врѣмено* (Рат).

У множини акценат се преноси за један слог према крају речи:

— Бѣла ѡндак така *врѣмѣна* (Бе), — *врѣмѣна* су дѡшла (Бог).

334. 1. Остале именице тога акценатског типа задржавају дужину слога и у зависним падежима једине. Овде треба прибројити и оне речи које код Даничића иду по обрасцу *дѣше-дѣшеѣа*⁸⁹, а које нису поменуте у т. 331. или у напомени уз т. 330. То су: свѣнѣче; бравѣче, брѣнѣче, гѹнѣче, звѡнѣче, змѣче, кѹмѣче, ѹже. Ево примера:

— *бравѣче* (Бог, Ци), — *дѣнѣче* (Мотр), — *згравѣче* (Кав), — *јаѣѣче* (Кар, Круш), — *лѡнѣче* (Бог), — *шѹмѣче* (Ур).

— до *дѡнѣѣа* (Крч), — два *јаѣѣѣа* (Круш), — са *сѣѡ-жѣѣа* (Бог), —

и у осталом материјалу: *гѹнѣѣѣа*, — са *звѡнѣѣѣм*, — о *кѹмѣѣѣу* итд. У зависним падежима, како видимо, акценат остаје непренесен.

2. Им. *јаје*, *јаѣѣе*, *рѣно*, имају форме зав. пад. са кратким и дугим осн. вокалом: *јаѣѣѣа|јаѣѣѣа*, *јаѣѣѣѣа|јаѣѣѣѣа*, *рунѣѣѣу|рунѣѣѣѣу*.

2. ВИШЕСЛОЖНЕ ИМЕНИЦЕ

а) Пароксиѣоналне основе

335. Не мењају акценат, било да је дуг или кратак. Судѣћи по материјалу са трака, ретке су у употреби. Имам само следеће примере, и то с кратким акценатом:

⁸⁹ Стр. 71.

— Цџганче (Добр), — нѣвреме (Мал), — ѿрѣзѣме (Над, Прњ, Теч).

У Дубр се чују каткад и именице са дугосилазним акц., као: *завиче* и сл.

У множини им. *ѿрѣзѣме* и *нѣвреме* имају акценат као им. *врѣме* и *ѿме*.

β) Оксѣоналне основе

а) Речи са дугосилазним акц.

336. Има их и са дугим и са кратким претходним слогом. (а II, аа II), али су све јако ретке у употреби, сем речи *девојче*. Ево примера:

— мѣмче и *девојче*, — стѣдље мѣмче нѣ *девојче* (Ба), — Свѣрѣѣ, *каже*, у *свѣрѣче* (Бог), — свѣрѣѣ у *свѣрѣче* (Прњ);
— *авличе* (Рат).

б) Речи са крајшким акц.

337. Од оних које Даничић наводи као именице са новим кратким акценатом на последњем слогу основе⁹⁰ наш говор познаје само реч *ѣсѣѣре* (Дубр), која мења место акцената исто као им. тѣле: *ѣсѣѣреѣ* — *ѣсѣѣреѣ* (Дубр). Остале или су непознате, или су пришле другим акценатским типовима⁹¹.

Именице са старим кратким акценатом задржавају тај акценат на истом месту у промени, биле оне са дугим или кратким претходним слогом (b II или bb II):

— *асѣѣлче* (Кар, Рат), — *бакрѣче* (Бог), — *барѣче* (Кал), — *заврѣнче* (Бог), — *извѣрче* (Вук), — *колѣче* (Круш), — *конѣче* (Сиб), — *мачѣкче* (Рат), — *осѣѣлче* (Сла), — *ѣѣѣче* (Круш), — *ѣѣѣче* (Бог), — *ѣрисѣѣкче* (Лом), — *ѣрозѣрче* (Добр), — *сандѣче* (Теч), — *сѣрѣче* (Бог, Бре), — *ѣѣѣче* (Жуп, Кал, Сек), — *унѣче* (Сла), — *чамѣѣрче* (Бог), — *чекѣѣче* (Ур);
— *жѣлче* *кѣрѣѣче* (Добр), — *нѣрѣче* (Добр, Рат, Кав), — *ѣрѣѣѣме* (Кав);
— *асѣѣлчеѣѣ* (Ци), — *бакрѣчеѣѣ* (Добр), — *дуѣѣѣчеѣѣ* (Вук), — *комѣѣѣрчеѣѣ* (Ба), — *осѣѣчеѣѣ* (Круш);
— *нѣрѣчеѣѣ* (Дубр);
— *унѣчеѣѣ* (Круш), — *ашѣѣчеѣѣѣ* (Ком).

⁹⁰ Стр. 73.

⁹¹ На једној страни: Јѣдрене — Јѣдрена; затим: сѣрѣче — сѣрѣчета, чекѣѣче — чекѣѣчета; — а на другој: јапѣѣѣче, канѣѣѣче, итд.

с) Речи са дугоузлазним акценциом

338. Акцент номинатива мења се на исти начин као у двосложних именица истог типа (с II : bb II):

— брдањче (Вук), — врати́ниче (Рат), — доја́рче (Круш), — кафáнче (Сиб), — кубéнче (Добр), — кућéрче (Ком, Крч), — ма-ра́мче (Круш), — месѝáнче (Рат), — ѝлэ́нче (Добр), — ѝсмáнче (Мал), — секи́рче (Добр, Круш, Мотр, Прв), — секирчéнче (Круш), — сѝаклэ́нче (Круш, Сла), — флашэ́нче (Мотр), — челéнче (Добр), — шерѝэ́нче (Круш).

У осталим падежима остаје акценат непренесен: кучéнчѝа-кучéнчѝу-кучéнчѝем, шерѝэ́нче-шерѝэ́нчѝа-шерѝэ́нчѝу-шерѝэ́нчѝем, шерѝэ́нчѝи-шарѝэ́нчѝа-шерѝэ́нчѝима, итд.

III ВРСТА ИМЕНИЦА

339. Познато је да поред именица ж. р., по овој врсти имају облике и неке именице м. р., а и неке које могу имати оба од ова два рода. У т. 295. речено је да ту спадају и им. м. р. типа *Јбо* (тј. *Јбо*), са малим изузецима који су тамо наведени. Навешћу овде цео списак таквих примера за *Ns*, а остали облици биће навођени паралелно са другим именицама у поглављу о акценту. То су пре свега хипокор. мушка имена:

— Акса (Добр), — Андра (Леп, Сла), — Анѝа (Круш), — Аца (Мотр), — Баја (Круш), — Баца (Дул, Мал, Реб), — Бла́жа (Ком), — Бо́ла (Ком), — Бо́ра (Ком), — Бра́на⁹² (Вук, Реб), — Бре́на (Ба, Ком, Реб), — Бу́да (Крч), — Ва́са (Бог), — Ве́ла (Бог), — Ве́ља (Ба, Бе), — Вла́да (Кав, Леп, Сиб), — Вла́ја (Бог, Др), — Вла́сиа (Леп), — Во́ја (Ба, Бог, Дул, Ком, Мал, Рат, Ур), — Ву́ла (Мотр), — Га́ра (Ба), — неки Гі́ла (Мал), — Гли́ша (Мал), — Го́ла (Добр), — Дра́га (Бог, Круш, Крч, Рат, Реб), — Дра́жа (Крч), — Ду́ла Дра́гин (Круш), — Ду́ла (Бог, Круш), — До́ла (Мал), — Жи́ва (Ком, Крч), — Жи́ка (Бог, Добр, Крч, Мал), — Жо́ка (Теч), — Жо́ла (Бе, Добр), — Жо́ћа (Добр), — Зо́ла (Жуп), — Ива́ (Бог), — Ја́кша (Бог), — Је́вра (Круш), — Јо́ва (Бе, Бог, Добр, Ком, Реб), — Јо́за (Реб), — Ке́ла (Ба), — Ко́ја (Бог, Мотр), — Ко́ча (Мал), — Кра́на (Мал, Мотр), — Ла́за (Кар, Круш, Рат), — Ла́ла (Ба, Бог), — Ли́ка (Бог), — Лу́ка (Кал, Ком), — Љу́ба (Кав, Круш, Крч, Мотр, Сла), — Ма́кса (Кар), — Ла́ка, Ми́ла, Ми́ја (Бе), — Ку́ја (Бе), — Ми́ја (Ур), — Ми́ка (Бог, Над, Круш, Мотр, Рат), — Ми́ла (Бе, Жуп), — Ми́ла му бра́т (Добр), — Ми́ра

⁹² О случајевима задржавања акцената на задњем слогу, као у примеру — Бра́на ће не стрéља (Ком), — исп. т. 36.

(Ком), — *Миџа* (Бог, Силъ), — *Миџа* (Добр, Круш, Над), — *Миџа* (Бе, Кар, Рат), — *Млађа* (Бе), — *Мџа* (Крч), — *Мџа* (Пријада (Реб), — *Муја* (Бе), — *Мула* (Бог, Жуп), — *Мусла* (Добр), — *Нџа* (Бог, Добр, Мал), — *Панџа* (Бог, Добр), — *Пеџа* (Добр, Кар), — *Раџа* (Ур), — *Раја* (Бог, Крч, Рат), — *Рака* (Ба, Ком, Мотр, Теч), — *Раџа* (Сла), — *Раџа* (Бог, Жуп), — *Рисџа* (Кал, Рат), — *Саџа* (Круш, Крч, Мал, Мотр, Рат, Реб), — *Саџа* (Бог), — *Свеџа* (Круш), — *Сиџа* (Бог), — *Сиџа* (Бог, Ком, Круш), — *Слаџа* (Ба, Мотр), — *Сиџа* (Бог), — *Среџа* (Ком), — *Сивџа* (Круш, Крч, Леп, Мотр, Ба), — *Сивџа* (Добр, Кав, Рат, Сек, Сиб), — *Тана* (Сла), — *Таса* (Сиб), — *Тика* (Бе), — *Тима* (Бог), — *Тича* (Кав), — *Тџа* (Леп, Реб), — *Тџа* (Ком), — *Тџа* (Вук, Дул, Кал), — *Триџа* (Оп), — *Храџа* (Мал), — *Циџа* (Мал), — *Чеџа* (Бе, Бог, Добр, Мал, Оп, Рат), — *Цина* (Бе), —

а могу бити и друге речи:

— *баџа* (Ба, Круш, Ур), — *иџа* (Бог, Сла), — *џаџа* (Над), — *џаџа* (Дубр), — *џаџа* (Мал);
— *Шваџа* (Ба, Ком, Круш).

340. У неким падежима сачуване су у нашем говору старије форме које се данас паралелно употребљавају с млађима. Интересантно је да је у неким облицима развој делимично пошао својеврсним путем. То ће се видети из прегледа материјала.

ОБЛИК ДАТИВА-ЛОКАТИВА ЈЕДНИНЕ

341. Опште је познато да говори косовско-ресавског дијалекта чувају старији наставак тврдих основа *-e* у овом облику⁹³. Ту особину је у Л. забележио и М. Ђ. Милићевић⁹⁴. Али он не каже ништа да ли се овај наставак употребљава код свих именица или се паралелно с њим чује и наставак *-и*. Данас се у Л. оба ова наставка, и у једном и у другом падежу, чују једнако често код именица обе основе:

— Ds —

— блага *баџи* (Добр), — наклџен *данџиџи* (Мал), — даџ-онџ *Дџи* (Рат), — дрџџи трџба (Сла), — поклаџам *Дуџџи* (Крч), — Ел *Жџи* ми не врати'мо триџе? (Круш), — кад је била *Јаџи* свадба (Бог), — иде праџо к мџоџ *куџи*

⁹³ Ово констатује још Вук 1816, Писма I, 57. Исп. А. Белић, Глас СКА 82, 141. Исп. Вук, Граматички и полемички списи I, Београд 1898, 151.

⁹⁴ Кнежевина Србија, 212. Он тамо наводи примере: Ударио га по главе, — даџ је белег девојке. Исп. Рес., СДЗБ, XVII, 323; Трст., исто, 97—98.

(Дул), — ништа *иченици* не фали (Бог), — *Олги* се он боји (Ком), — одатле ка *Раљи* (Прњ), — овамо ка *Силевци* (Дул), — *Дан чичи* онò ста́кло (Ур);

— поклања́м мде *брашанице* (Крч), — па га даò белџичке *бригаде* (Мал), — онѐм *Вбје* пропа́лем (Жуп), — нареде њине *вбјске* (Ком), — даваò мðмак^Г *девџике* пàре (Оп), — утѐко ка *Дринѐ* (Вук), — ја рѐко' *Ракѐ Куклѐ* (Ком), — йдемо сваки свде *куће* (Леп), — ка Живдти'еве *куће* (Ур), — йди ка́жи *мајке* (Дул), — па ми *мајке* ка́засте (Пре), — уловили смо *Мижѐ* (рибу, — Ком), — да поделѝши *сиройиње* (Ком);

— Ls —

— у *абулдѝи* (Бог), — у *бблѝици* (Дул), — у *воденици* (Прњ), — на *Дрини* (Добр), — по свбјоџ *жѝли* (Круш), — њѝг^к се бðим на *зѝмљи* јуна́ка (Кар), — у тѝђоџ *кући* и *авли* (Бог), — остаò у шѝстоџ *недѝли* без ðца (Раг), — по *йаирѝки* (Бог), — направѝо ма́њак у *радњи* (Мал), — по *Сабаници* (Добр), — Сте у Пчѝлице на *слѝжби*? (Бог), — у тѝџ *сðби* (Мотр);

— у тѝ ваздушне *бѝње* (Леп), — мѝ у летѝе *бригаде* (Мал), — у *бѝкѝце* ми тѝ забелѝжено (Ком), — до појàса у *водѝ* (Кав), — бѝло на *згðде* (Кав), — на *землѝ* (Над), — погѝбо' у нѝкаке *јарѝге* (Кав), — у *кошѝље* и *гаћа* (Оп), — у тѝђѝ *куће* (Крч), — рѝша̀ву у једнѝ *куће* (Мал), — по *ладовѝње* (Кар), — у еднѝ *ливðде* (Оп), — у нѝкаке *йалѝиѝ* (Кал), — по *йѝиѝребе* (Сек), — ðн на *йрѝгѝ* (Оп), — на онѝ *равѝице* (Мотр), — у онѝ *рѝкѝ* (Бог), — разговàрали о *сваðбе* (Бог), — сàмо у *сва̀ђе* (Ба), — по *слѝжбе* (Крч), — на *сна̀гѝ* и на *лицу* (Кав), — у еднѝ *шѝдле* (Леп).

342. Ово ни издалека нису сви примери. Из сваке групе наведено је само по неколико. Остали ће бити углавном наведени у поглављу о акценту. Али пошто наведена грађа није бѝрана тако да репрезентује узорак, нѝти бројност појединих група сразмерно одговара бројности целе групе, мало ћемо се ближе упознати с проблемом расподеле наставака.

Укупно за оба облика и за оба наставка има 566 издвојених цедуљица. Њѝхов распоред по наставцима (с обзиром на природу задњег основинског консонанта) дат је у следеòј табели.

Обл. \ Конс.	Праск.	Сон.	Фрик. и сл.	Меки
	-е : -и	-е : -и	-е : -и	-е : -и
Ds	44 : 22	41 : 7	21 : 11	18 : 84
Ls	33 : 37	48 : 36	33 : 34	46 : 51

Како се види, распоред оба локативска наставка је углавном равномеран у свих основа. Код датива није баш тако. Али однос од скоро

б : 1 у корист наставка *-e* код основа са сонантом на крају можда је случајан. Јер однос 1 : 4 на штету тога истог наставка код меких основа чак и у поређењу са претходним односом не казује ништа, ако се узме у обзир састав последње групе примера (наставак *-и* иза меког конс.): кад се изузме реч *кућа*, која је овде заступљена у читава 82 примера (овај облик има и посебну употребу)⁹⁵, онда се и ту однос мења и изједначаје с претходним. Закључак је дакле да је у облику Ds—Ls именица треће врсте употреба наставка *-e* и наставка *-и* паралелна и равноправна код свих именица без обзира на природу крајњег конс. основе. То отприлике одговара и језичком осећању Ж. С.

343. Што се тиче територијалног простирања обају наставака, ствар изгледа нешто друкчије. Принцип равноправности оба наставка свуда је на снази, али учесталост употребе једног или другог од њих је различита, у појединим зонама, како у следећа табела показује.

Обл.	Зона		
	I -e : -и	II -e : -и	III -e : -и
Ds	32 : 64	70 : 46	22 : 14
Ls	49 : 91	53 : 44	58 : 23
Ds + Ls	81 : 155	123 : 90	80 : 37
Сумаран однос	1 : 2	4 : 3	2 : 1

Просеку, дакле, одговара однос наставака отприлике у II зони. Зона I је окренута према горњој Лепеници, преко које се осећа утицај грузанских говора, па је и разумљиво што је ту наставка *-и* — једини наставка за ове облике у млађим говорима — далеко чешћи него у зони III, која је брдима одвојена од Грузе.

344. Из овог облика уклоњени су резултати сибиларизације и у случајевима кад се код њега јавља наставка *-и* (исп. т. 204). Облик Ds-Ls са наст. *-e* изједначен је по акценту с Gs; у наведеном материјалу имамо већ примере *бригади-бригаде*, *земљи-земље* и сл., а кад буде речи о акценту ових именица, биће наведени остали случајеви.

ВОКАТИВ ЈЕДНИНЕ

345. Проблем дистрибуције наставака у Vs доста је сложен, јер их има више, а репартиција не зависи искључиво од корелација основинских консонаната (*меки* : *тврди*). Мислим да се, сем именица на *-ица*, материјал може распоредити с обзиром на акцент.

⁹⁵ Исп. Вук, Рјечник: кући („Zu Hause, domi“); СДЗб XVII, 323; ГЗС VII, 30. („исп. и кући „код куће““).

а) Им. са дугоузлазним акцентом имају најчешће наставак *-о*, с тим што се акцент мења у дугосилазни:

- *бако* (Реб), — бела *вило* (Пре), — *војско* (Мал, Сиб),
- *Гицо* (Ур), — *Даро* (Бог), — *Десо* (Круш), — *Јано* (Пре),
- *Јело* (Круш), — *кума-лијо* (Круш), — *мамо* (Бог), — *Надо* (Над), — *иријо* (Круш, Лом), — *Ресо* (Крч), — *Сејо* (Жуп, Над), — *ћеро* (Добр, Кар), — *ћерко* (Пре);
- *Милево* (Круш, Над).

С овима иду и све им. м. р. типа *Јова*, — тј. оне које у говорима где се деклинирају по првој врсти имају у Ns наст. *-о* (с овима у Левчу иде и им. *Рада* и онда кад означава мушкарца):

- *баио* (Бог, Кав), — *Браио* (Реб), — *Васо* (Кар), — *Вељо* (Бог), — *Владо* (Ком, Крч, Сиб), — *Војо* (Ур), — *кума-вјо* (Круш), — *Драго* (Крч, Пре), — *Дражо* (Крч), — *Жико* (Пре, Ци), — *Жоко* (Круш), — *Јово* (Бог), — *Љубо* (Кар), — *Мио* (Над), — *Нацо* (Кав), — *Ново* (Добр), — *Панио* (Добр), — *Пејо* (Добр), — *ујка-Радо* (Дубр), — *чика-Рако* (Ба), — *Рако* (Ком), — *Раио* (Над), — *Свеио* (Круш, Леп), — *Сивеио* (Реб), — *Тацо* (Сиб), — *Тдо* (Вук, Ком).

Неке од именица м. р. које у горе поменутим говорима имају у Ns наст. *-е*, — чувају тај наставак код нас у Vs:

- *бале* (Ба, Пре, Рат), — *Миле* (Лом, Оп, Сла); —

а њима се придружују каткад и именице ж. р. са дугоузлазним акцентом и хипокор. значењем, па поред примера:

- *јаб*, *наио* (Бог), —

и сл. бележио сам и овакве:

- *чувај ти*, *даде*, *овце* (Круш), — *даде* (Круш), — *Јуле* (Оп), — *нане* (Круш, Крч), — *Соле* (Бог).

б) Двосложне им. са кратким акцентом имају наст. *-о*:

- *браћо* (Кав, Ком), — *децо*, *ај-да* *вечерате* (Мал), — *децо* (Сек), — *жено* (Бог, Жуп, Мотр, Рат, Ур), — *Еј*, *күћо* *мђја!* (Бог), — *күчко* (Ком), — *Подби га*, *сестиро* (Рат).

Али неке од њих, као *баба*, *деда*, *газда*, *чйча*, *Жйка* (опет углавном хипокор.), имају поред *-о*:

- *бабо* (Ба), — *Ајде*, *бабо*, *причај* (Лом), — *Бабо*, *на* *ову чашу* (Мотр), — *Рекó: бабо!* — *Шта е?* (Ур), — *Здраво*, *бре*, *чйчо* (Жуп);

и наставак *-а* :

— *Баба*, шта има да једем? (Ба), — *Дѣ си тѣ, баба?* (Крч),
— *Стани, дѣда* (Добр), — *Дѣда, продај!* (Круш), — *Дѣда, ћеш*
тѣ да видиш волѣве? (Бог), — *дђу, гѣзда*, д-јдем (Круш), —
Имаш, чѣча, дувана? (Жуп), — *Јѣ ли, чѣча?* (Рат),

в) И вишесложне им. са кратким акц., ако су ж. р., имају најчешће наст. *-о* :

— *вѣло гѣркињо* (Пре), — *Оѣ, ливѣдо* (Ба), — *ајде, мѣцињо*
(Леп), — *Оѣ, ракијо*, рако (Ба), — *редѣшо* (Добр), — *Шума-*
дѣјо (Ба).

Али их има и са наставком *-а* :

— *Свешлана* (Добр).

Наставак *-а* чује се код именица овога акценатског типа које означавају мушкараца:

— *Слуша'*, брѣ, *Драгиша* (Крч), — *Живоша* (Дул, Жуп),
— *Дѣ и-Живоша?* (Дул), — *Милеша* (Бог).

Оне именице овог типа које могу значити мушку и женску особу имају наставак *-о* и *-а* :

— *Ма*, дрѣже *судѣјо*, не питај ме (Мал);
— *Дрѣже судѣја* (Бог).

Именица војвода има у нашем материјалу само наст. *-о* : *вѣводо* (Сиб), — али се иначе код ње јавља и наст. *-а*.

г) Именице са дугосилазним акц. обично су са наст. *-а* :

— *Стани, Сѣмка* (Ба), — *Е, Сѣмка!* (Ба); — *Тѣ, Войцка?*
(Ком), — *Еѣ, Дарѣцка* (Круш), — *Душѣцка*, шта ћеш тѣ? (Над),
— *Милѣвка* (Круш).

Међутим, у именице *мајка*, и још неких, наставак је *-о* :

— *јѣд, јѣдна мајко!* (Ба, Бог, Мал), — *Д-останем, мајко*
(Добр), — *Куку, мајко* (Ком), — *Дѣбро, мајко, видећеш* (Круш);
— *дајко* (Ба), — *Благо мѣне и тѣбе, девојко* (Пре), —

а она прва јавља се у једном примеру и с наст. *-е* :

— *Она, мајке*, вѣсела (Круш).

д) Имам следеће примере именица на *-ица*⁹⁶:

⁹⁶ ИЦГ увек *-а*, Библи. ЈФ V, 63.

— с наставком *-e* —

— *дуишце* (Пре), — *Јанчице* (Пре), — *Љубице* (Др), — *Милице* (Кар, Ур);

— са наставком *-a-*

— *Дрџица* (Бог, Жуп, Круш), — *Каки ти е таџ мџмак, Милица?* — *Ўзни га, Милица!* (Бог), — *Милица*, нџж јџдан ми подџџ (Крч);

— *Ѐџ тџ, Нџџица* (Реб);

— с наставком *-o* —

— *Мџџ, Милицо* (Кар), — *џроџџлицо* јџдна! (Ба).

346. Именице које означавају сроднике, — као *деда*, *џица* и сл., — када се употребљавају уз име апострофиране особе, губе, пре свега, свој акценат и стапају се с овим у полусложеницу, те имају, затим, и у Vs, а и другим падежима, непромењени облик Ns. Овде ћемо навести примере за Vs, јер су они једино бројнији⁹⁷:

— *Дџе онџ да приџаш, деда-Станџгле* (Кар), — *дека-Мџлоше* (Ци), — *рџ, џика-Стојадџне* (Ур), — *џица-Бџџко* (Дубр), — *џеча-Дрџго* (Крч), — *џа-Тџдоре* (Рат).

Ово се преноси и на именицу *кџм* и *кџма*. Интересантно је да и ова прва у тим случајевима има облик ж. р., иако то иначе није случај:

— *кума-Вџџо* (Круш), — *кума-Тџџко* (Дубр).

347. За гоњење домаћих животиња, или било на који начин руковање њима, употребљава се, поред обичних вокативских облика, и још једна посебна форма. То је пре узвик него именички облик, а гласовни састав његов одговара обично корену назива или имена животиња⁹⁸:

— *Шџр, Пџџв!* (Бог), —

употребљава информ. да гони волове *Шџроњу* и *Пџџвоњу*. Таквих примера имам више ван снимљеног материјала. Они су интересантнији за творбу речи него флексију, али ћу их овде навести пошто се употребљавају једино код именица треће врсте, и само у служби у којој се обично очекује вокатив. То су: *џџс!* (: *џџска*), — *ћџр!* (: *ћџрка*), — *идџџ!* (: *идџтка*), (за живину); *Бџџ!* (: *Бџџа*), — *Рџс!* (*Рџса*), — *Лџс!* (: *Лџса*), — *Шџр!* (: *Шџра*), — *Шџџ!* (: *Шџџа*), (за козе); — *Бџм!* (: *Бџлка*, *Бџла*), — *Шџр!* (: *Шџрка*), (за краве); а за ове последње и

⁹⁷ У Васојевићима исто као у нас, *ibid.*, 64.

⁹⁸ Исп. такође и Трст., СДЗб XVII, 99.

бйју по *нѡгá* (Добр), — тй си стáлно на *нѡгá* (Кав), — по *њйва* (Леп), — нѡсе по *ѡйшйина* (Рат), — по граду, по онй *йѡкара* (Леп), — лáдно по онй пўсти *йлáнина* (Сиб), — тѡ побѡгло по нѡки *слáма* (Рат), — и јудари ме по *йлѡхака* (Мотр), — на *рукá* не мѡж да е отѡру (Кав), — извўчѡмо топѡве на *рукá* (Ком), — понабйвамо се по нѡки *рйá* (Ци), — йдемо по онй пѡтока, по-нй *чѡсйá* (Бог), — мўва се по *ўлица* (Добр), — у њѡйни *шáка* (Бог), — ймам по тй *шўйá* (Бе).

б) Непостојани вокал се у нашем говору нешто чешће умеће у овом облику:

— двáѡс *бáнака* (Реб), — *бáчава* (Леп), — *гўсака* (Добр), — *о-дáсака* (Круш), — *жрйшава* (Сек), — *кокѡшака* (Добр), — *дрáкама* (Реб), — *ѡваца* (Кар, Ком, Сек), — стѡ *йѡсама* (Ба), — *йлѡхака* (Мотр), — *шѡйáка* (Добр),

а затим: *клѡшава*, *мáјака*, *мáзага*, *чáвака*, *ћѡрака* / *ћѡркá*.

И онда кад се непостојани вокал не умеће, у нашем говору — и у оним случајевима где се у књижевном језику јавља наставак *-и* — увек је наст. *-а*: *бѡрбá*, *вѡцскá*, *кáзна*, *мѡлбá*, *рáдњá*, *шѡрбá*, итд. Наставак *-и* у Л. се не јавља.

Такође се не јавља ни наставак *-у* у оним именицама где га у књиж. јез. срећемо, па имамо поред *нѡгá* и *рукá* (исп. прим. у т. 348) такође увек и *слўгá*.

в) Забележио сам само један пр. Гр без наст.:

— Дѡве-*сйѡйшйин* кйла изврѡ (Бе).

350. Именице као *млáда*, *Пѡльна*/*Польнá* и сл. мењају се по именичкој деklinацији.

АКЦЕНТ ИМЕНИЦА III ВРСТЕ

351. Разделили смо их исто као им. ср. р. на двосложне и вишесложне, више ради тога да материјал буде прегледнији него да би се указало на разлику међу њима, јер разлике скоро и нема у понашању акцента. За једносложне им. имам прим. *снá*, који је то само привидно (*снáѡ* итд.). Реч *йма* се код нас не чује.

1. ДВОСЛОЖНЕ ИМЕНИЦЕ

352. Сем им. *Пѡльна*, која поред овог акцента може у Ns имати и дугосилазни на крајњем слогу, јављају се у овом облику са истим акцентом још *шўрњá*, *сўишњá*, али су оне само привидно са ултимским акц., како ћемо на одговарајућем месту и видети. Тако се може закључ-

чити да одсутствује група са крајњим акцентом (I). Остају само именице са акцентом на претпоследњем слогу у Ns (II).

α) Речи са акц. на основном слогу

а) Именице са дугосилазним акц.

353. Акцент се мења на исти начин као у Дан., тј. само делимично у Gr.

Ns:

— *Аџка* (Ба), — *биљка* (Сек), — *бомба* (Добр), — *гужва* (Сек, Теч), — *Живка* (Круш), — *зава* (Пре), — *Јулка* (Бог), — *лађа* (Кал, Вук), — *лама* (Кал), — *левка* (Мотр), — *маџка* (25), — *Милка* (Жуп), — *млада* (Ба, Мотр), — *Пеџка* (Кар), — *ирава* (Добр), — *ираџа* (Ци), — *ирича* (Бог), — *илевња* (Круш), — *свирка* (Ба, Круш), — *сџка* (Добр, Круш), — *Смиљка* (Мал), — *Сидџка* (Ур), — *Сидџка* (Бог), — *сирџа* (Жуп, Сек), — *суша* (Бе, Бог), — *војна иџна* (Ком), — *иџка* (Бог), — *Трџца* (Бог, Кал), — *ћурка* (Круш), — *црква* (Бе, Круш, Теч).

Gr(-Lp):

— између стричева и *сирина* (Ба);
— *двџс*³ *баџа* (Реб).

б) Именице са крајњим акц.

354. 1. Именице код којих кратки акцент одговара Вук-Даничићеву кратком силазном акценту, имају у свим облицима исти акцент као у ВД.

Gs (b II):

— *бабе* (Бог, Ком), — *бање* (Леп), — *баре* (Бог), — *бриге* (Дул), — из *Босне* (Кав), — *вајре* (Вук, Теч), — од *виџке* (Теч), — *пола влаше* (Жуп), — *воље* (Бог, Кав), — *војке* (Леп), — без *грџке* (Теч), — *Груже* (Кал), — *гуже* (Ба, Жуп, Круш), — *драме* (Добр), — *жџе* (Ком), — *змије* (Бе), — *зграде* (Над), — *каре* (Реб), — *каце* (Круш, Реб, Теч), — *кафе* (Над), — *кише* (Бе), — *куће* (64), — од *луџке* (Бог), — *мазге* (Кал), — од *пластичне маџе* (Теч), — од *муке* (Ба), — без *муке* (Бог), — *њиџе* (Мал, Мотр, Прњ, Сек), — около *Пеџиџе* (Сек), — од^Т *идиџиџе* (Бог), — *ирџе* (Крч), — *иуџке* (Кав, Над, Прњ, Рат), — код *Рџче* (Реб), — *рџе* (Крч), — без *руџе* (Бог), — *свадбе* (Кав, Сла), — *силе* (Бе, Кар), — *славе ми* (Бе), — *славе* (Бог), — *сламе* (Добр, Леп, Прњ), — *службе*, — *снаџ* (Круш), — *сџе* (Рат, Ци), — *у дно сваре* (Бог), — *сџиџе* (Над), — *срџе* (Бог, Круш, Рат), — *суџе* (Вук), — *дође отуд с Тузле* (Кав), — из^С *флаше* (Добр), — *чаџе* (Добр, Мал), — *чеџе* (Добр, Кал, Ком),

Реб, Рат, Сиб), — *шкдле* (Добр, Жуп, Сиб, Ур), — *шијдле* (Бог, Дул, Кал), — *шуме* (Добр, Мотр, Прв, Теч).

Is (b II):

— *з-бѣбом* (Сла), — *под вѣшром* (Кав), — *с вѣлом* (Мал), — *с вѣлом* (Над), — *жѣцом* (Кав, Кар, Сек), — *мѣшком* (Круш), — *йѣшком* (Кал, Круш, Ур), — *сѣблом* (Кар), — *слѣмом* (Круш), — *за сѣром*, — *чѣшком* (Сек), — *шумом* (Бог, Теч).

Gr (-Lp) (a II; са -а-: b III):

— *кѣга* (Кав), — *кѣва* (Круш), — *кѣа* (Рат), — *кѣа* (Бог, Крч, Оп, Сла), — *лѣса* (Леп), — *мѣка* (Крч), — *нѣва* (Леп), — *око йѣра* (Дул), — *безѣ йѣра* (Оп), — *рѣа* (Ци), — *слѣма* (Рат), — *сѣрѣа* (Мотр), — *чѣша* (Жуп), — *чѣша* (Бог, Прв), — *по-нѣ чѣста* (Бог), — *шака* (Бог), — *шѣва* (Бог, Оп), — *по тѣ шѣа* (Бе).

Али кад се у овом облику умеће непостојани вокал, онда остаје исти акц. као и у осталим падежима и на истом слогу: *бѣчава*, *гѣсака*, *дѣсака*, итд. (видети тачку 349).

Dr-Ir(-Lp) (b III):

— *кѣвѣма* (Круш, Мотр), — *кѣама* (Мал), — *йѣшкѣма* (Рат), — *сѣвѣма* (Жуп), — *чѣшѣма* (Леп, Оп), — *шијдѣма* (Леп), — *шѣмама* (Мал), — *шѣвѣма* (Рат), — *шијдѣма* (Рат).

2. а) Кратки акценат Ns који одговара Даничићевом кратком узлазном акц. флексибилнији је.

Ns (b II):

— *вѣда* (29 примера), — *вѣда* (Бог, Теч bis), — *вѣда* (Круш, Теч bis), — *гѣра* (Кав), — *гѣра* (Мал), — *дѣца* (Др, Круш bis, Оп), — *жѣна* (32 прим.), — *жѣна* (Рат), — *жѣна* (Мал), — *зѣмѣа* (12), — *зѣмѣа* (Бог, Сла, Ци), — *зѣра* (Жуп, Кав, Оп, Сиб), — *зѣра* (Теч), — *кѣжа* (Бог, Мал, Рат, Ур), — *кѣза* (Круш), — *кѣса* (Кав, Кал), — *нѣга* (Бог, Круш, bis, итд.), — *нѣга* (Вук), — *йѣкѣа* (Теч), — *сѣшѣра* (Ба bis, Добр, Пре, Ур), — *сѣшѣра* (Сла), — *сѣшѣка* (Бог, Добр, Кар, Сек), — *сѣшѣка* (Теч), — *шѣшѣка* (Кав, Мотр, Рат, Сла bis), — *цѣшѣа* (Ба), — *чѣсма* (Бог), — *чѣсма* (Кав), — *чѣсма* (Теч).

б) Исти акц., и на истом слогу, имају ове именице у претежном броју јединских облика. Тако, да не наводимо остале, — у Ds и Ls са наставком -и чује се такав акценат.

Ds (b II):

— ако си *жѣни* дѣбар (Бог), — здраво *жѣни* (Круш), — каѣм *жѣни*, — Ја би рѣко нѣшто *жѣни* (Рат).

Ls (b II):

— у *водѣ* (Прњ), — на овој *зѣмљи* (Добр), — на *зѣмљи* (Кар), — при *зѣмљи*, — у *зѣмљи* (Мал), — на *црѣшњи* (Бог).

Међутим форма Ds и Ls са наставком -е има акцент изједначен с акцентом Gs. Сва три поменућа облика имају ^ акц. на наставку.

Gs (a I):

— сѹзу *водѣ* (Др), — *водѣ* (још 21), — од^т прѣве *женѣ* (Бе), — *женѣ* (Бог, Мал), — *земљѣ* (13), — до *зорѣ* (Кав), — од^т *кожѣ* (Над), — преко *косѣ* (Круш), — у вр[’] наше *косѣ* (Лом), — од *ногѣ* (Ба), — *ногѣ* (Мал, Над, Рат), — ко-*црешњѣ* (Бог), — о-*шеишкѣ* (Шљ).

Ds (a I):

— Како ѿме Вѣине *женѣ*? (Ба), — да понѣсе *женѣ* (Бе), — Како имаше, брѣ, онѣ Алесандрине *женѣ* (Бог), — дава парас-тос . . . , ма било *женѣ* (Кав), — Зар ти ниси домаћин твде *женѣ* (Круш), — *женѣ* рѣко (Круш), — даѣ мде *женѣ* (Оп), — ја *женѣ* рѣко’, — да каѣш мде *женѣ*, — дѣно мде *женѣ* (Ур).

Ls (a I):

— седѣмо до појаса у *водѣ* (Кав), — Преноћѣо си у *водѣ* и на *земљѣ* (Над), — лѣште на *земљѣ* (Круш), — у *водѣ* (Оп).

Исти акц. и на истом слогу као претходни облици има и Is:

— са *женѣм* (Ба, Рат), — са прѣвом *женѣм* (Ба), — с онѣм Алесандрином *женѣм* (Бог), — с мѣм *женѣм* (Мал), — са *земљѣм* (Бог, Мал, Реб), — д-удари *ногѣм* (Рат), — сѣмо ѹчини *ногѣм* овако (Реб), — са *сесѣрѣм* (Круш).

Облик Np-Ap-Vp има акц. Ns (b II):

— мѣне давѣле *жѣне*, — *жѣне* шантаровѣчке (Круш), — *ноге* (Жуп, Кав), — болѣ га *ноге* (Ци), — *сесѣре* (Мал), — *шеишке* (Мал);

— шѣли се с онѣ *жѣне* (Круш), — узѣмао *кѣже* (Мал), — чѣвѣѣ *кѣже* (Круш), — понели *кѣсе* (Мал), — увѣтиѣо тѣ *кѣсе* (Мал), — ѣста на *ноге* (Добр), — порѣшѣ’мо на *ноге* (Добр), —

папѹче на нѡге (Леп), — пребѡциле зѡдње нѡге преко прѡви (Ур),
— удѡвѡ сѡсире (Сла), — да донѡсем црѡшње (Ба).

Облик Gr(-Lp) има \wedge акц. на последњем слогу и дужину на претпоследњем (aa I):

— једанѡс³ дѡца (Ком), — о-дѡца (Теч), — по нѡга (Добр,
Рат), — на нѡга (Кав), — а ја трѡим по кѡса (Ур).

У Dr-Pr(-Lp) имају ове им. акц. на првом слогу наставка (b II):

— женѡма сѡкли сире (Бог), — Тѡраше ме те вѡзи' на
кѡлук^Г женѡма дрѡва (Круш), — Ја вѡлим да прѡчам са женѡма
нѡго о женѡма (Над), — свѡ рукѡма свѡема рѡдиле (Ба).

355. Овде ћу узгред подсетити на оно што је речено у т. 21. и 53. о понашању вокала у слогу са новим кратким акцентом. Мислим да управо описана група именица указује на стварну ширину те појаве у Л. (ако се узме у обзир цела његова територија, без обзира на разлике којих међу појединим зонама има). Горе је (у т. 354. 2) материјал за Ns приказан статистички, и према укупно 16 примера са измењеним изговором вокала имамо 117 са нормалним изговором. А то значи: чак и тамо где је померање изговора сразмерно најчешћа појава, јавља се у свега око 13%—14% свих случајева истог типа.

356. Већ из прегледаног материјала у т. 354. видимо да се две наведене групе именица (1. и 2) не разликују строго, јер не само да се врши прелаз из једне у другу, — наведена је именица дѡска у групи 1¹⁰¹, док је шѡшка стављена у групу 2¹⁰², итд., — него и иначе многе речи из једне групе имају акценат оних форми које им се разликују и по другој од њих, нпр.:

— гѡидѡ (Ба);

— А ел ѡмате сѡокѡ (Жуп), — по собѡ (Ба), — ваирѡ (Кар), —

а на другој страни и:

— о-трѡ бѡе (Ба), — до нѡке вѡде (Круш), — Отку-ци
дѡшо? — 'Ко си вѡдом, вѡдом иди (Круш), — у Бѡлем Вѡдема
(Кав), — преко Црне Гѡре (Вук), — у Рѡвне гѡре (Мал), —
код^Г Фрѡшке гѡре (Кав), — до Фрѡшке гѡре (Сек), — мѡло е
плѡдне зѡмље било (Мал), — од вечѡре до зѡре (Кар), — ки у
ѡгле ѡко (Круш), — више чѡме (Бог), — Сѡѡ онѡм ко-чѡме
(Добр).

Све су ове алтернације, — ако није облик заједно с речју унесен са стране (Црне Гѡре), — објашњиве аналогијама (т. 42).

¹⁰¹ Дан. је не наводи, али исп. Вук, Рјечник: дѡска.

¹⁰² Дан. је такође не наводи, али исп. трѡшња, 8. Исп. у Вука: тѡтка, s. v.

с) Именице са дугоуглазним акц.

357. Поред им. ж. р. овде треба убројити и им. м. р. наведене у т. 339. Понашање акцента ових именица у принципу одговара ономе у ВД, али не увек. Тако у Vs акценат прелази у дугосилазни, како показују примери именица овог типа наведени у т. 345. а). Али у As промена акцента у силазни није обавезна, па поред примера као (а II):

— протне *главу* (Ба), — те му рýсу оцѣкао *главу* (Кар), — ће да разбй'у *главу* (Крч), — ће ми разбй'у *главу* (Крч), — мѣтни тó у *главу*, — да опáли мѣне мѣтак у *главу* (Над), — ðсече ми *главу* (Сиб), — д-изгубиш* *главу* (Ур), — разбйла *главу* (Ци), — д-убй'у *дýшу* (Добр), — да ти вáди *дýшу* (Круш), — Ыма ти óн нѣкаку *дýшу* (Над), — Бог да му *дýшу* прѣсти (Пре), — имáð е *ћѣрку*, — ðни г-увáте, и нѣга, и жѣну, и *ћѣрку* (Крч), — на дѣсну *сйрáну* (Добр), — мáло на ѣдну *сйрáну* (Мал), — ðкрену на дрýгу *сйрáну* (Над), — на дрýгу *сйрáну* (Сиб), — глѣда на дрýгу *сйрáну* (Ур), —

акцент у другим примерима радије остаје непромењен, чак и код оних именица код којих се то каткад дешава (с II)

— *áцму* (Ба), — *бáкчу* посáди (Ба), — *бóрбу*¹⁰³ (10), — *брáду* (Над), — штá ймам *вáцду* (Бог), — *вóжњу* (Бог), — *вóцску* (Бог, Добр, Сиб), — слўжйó *вóцску* (Ба), — слўжйó сам *вóцску*, — пробйе аўстрйску *вóцску* (Бог), — тў *вóцску* смо повáтали (Вук), — *вóцску* нйсу провѣли (Кав), — остáвише нáшу *вóцску* (Кал), — истѣрaше онў *вóцску* (Ком), — Слўжйó сам *вóцску* (Круш), — грдну *вóцску* аустрйску порѣби, — д-издá *вóцску* (Рат), — мѣтне сáч на *главу* (Бог), — *ћѣлаву* стáру *главу*, — да му бáцимо на *главу* (Добр), — закѣпам ашвѣчетем мáло за *главу* (Ком), — вѣзáð *главу* и рўке (Лом), — а *главу* гóре (Мал), — Подйгни над^г сáму *главу* (Мотр), — дрўжи човѣка за *главу*, — ће разбй'е *главу* (Рат), — 'Ебѣм ти *дáду* (Бог), — *звѣзду* (Реб), — борáвили цѣлу *зйму* (Кал), — педѣсет шѣсте у *зйму* (Над), — *зйму* презйме (Сек), — у зáпадну *зóну* (Ци), — *грáну* (Ба, Добр, Круш), — *гўју* (Кар), — сѣли на *клуўу* (Ком), — у *кóрйу* (Сек, Сиб), — *крйглу* (Сек), — *кўлу* (Кар), — *мáлу* (Бог), — *мáну* (Дул), — пйтaте *мáму* (Ба), — *мѣйу* (Ком), — на тў *мйну* (Вук), — *мóлбу* (Бог, Круш, Рат), — скрѣте *йáжњу* (Ком), — *йáлбу* (Бог, Леп), — *йáййу* (Крч, Над), — *йрóју* (Бог, Ком, Рат), — довѣдоше *йрóшу* (Кар), — на *йрўгу* (Др), — *йрўгу* (Кал, Сек), — у *рáдњу* (Мал), — стáн и *рáну* (Крч), — *рѣку* (17), — прўжи *рўку* (Кал), — завйó *рўку* (Ком), — пѣсем ћемо д-окрѣнемо у бѣжу *рўку* вйно (Мотр), — па *рўку* на ðбраз, — јѣдан ме ўвати за *рўку* (Рат), — и прўжи ми *рўку* (Реб), — на *рўку* (Бог, Добр, Кал, Над), — у *рўку* (Кав, Круш, Реб), — прѣћðше *Сáву* (Кав),

¹⁰³ Испоредити списак именица у т. 45: *бóрба*. Исп. и т. 358.

— да-џ поклѣкамо ђпет у *Сáву* (Сиб), — *сáржу* (Над), — *свѣћу* (Кав, Круш, Сла), — *свињу* (Крч), — *Тò ће а бѹде у онѹ сréду* (Ба), — у *си́рáну* (Дул), — скрѣто у *си́рáну* (Круш), — *ш́рáву* (Добр, Кав, Круш, Ур), — мѣтуо у *ш́орбу* (Вук), — *Дáџ ш́орбу* (Рат), — *ћѣрку* (15), — *цѣвку* (Крч), — *цѣнку* (Бог), — *чóрбу* (Над), — *чáду* (Над);

— *Андру* (Сиб), — *Анију* (Сиб), — *Арсу* (Круш), — *Бáцу* (Ком, Мотр), — *Бóжу* Мòшића (Дул), — *Бѹду* Ђѹковића (Мал), — *Вáсу* (Сла), — *Влáду* (Кав, Сиб), — *Вóју* (Ба, Мал), — *Дѣну* (Реб), — *Дрáжцу* (Ба, Леп), — *Дѹлу* (Круш), — *Бóку* (Добр), — *Бóлу* (Оп), — *Жику* (Сиб), — *Јѣвѣиу* (Мотр), — *Јóву* (Бе, Бог), — *Јóксу* (Ба), — *Кóју* (Бог, Жуп), — *Крáну* покòџнога (Мотр), — *Ми́ку* (Бог, Рат, Сла), — *Ми́ну* Рáдосавовог (Ком), — *Ми́ицу* (Бог, Сиб), — *Мóицу* (Крч), — *Мѹлу* (Ур), — *Пѣру* (Добр, Сек), — *Ўзе мѣне, Рáду Ђóѹу, Пѣру* (Леп), — *Рáку* (Ба), — на с'тòг^к *Сáву* (Добр), — д-уби́је *Сáву* (Рат), — *Сáнку* (Крч), — *Срѣију* (Бог), — *Си́ѣиу* (Ком, Реб), — *Тóзу* (Ком), — *Тóжу* (Ком), — *Шѣдбу* (Добр).

Акцент ˘ далеко је обичнији у облику Нр-Ар-Ур.

Нр (а II, с II):

— Под њíм *ви́ле* ви́но пíле (Пре), — *врбе* (Круш), — *гла́ве* (Кар), — *звѣзде* (Кар), — *клу́ије* (Рат), — *ми́не* (Бог), — *òвце* (Добр, Ком, Круш, Крч, Леп, Мотр, Над, Сек), — *и́рѹге* (Мал, Сек), — *ру́ке* (Бог, Добр, Дул, Лом), — *сáрме* (Сла), — *сви́ње* (Круш, Леп, Мал, Оп), — *шáбле* (Кал), — *ш́рѹбе* (Ци), — *ћѣрке* (Жуп), — *Швáбе* (Круш);

— *бóрбе* (Теч), — остáле *вòцке* (Над), — *вр̀и́е* (Сек), — *мóлбе* (Дул), — *ци́гле* (Ци), — *шáи́е* (Сек).

Ар (а II, с II):

— Нећу овáмо да ствòрим нѣке кѹле и *ви́ле* (Кав), — изнѣше *гла́ве* (Кав), — *гла́ве* (Оп, Ур), — тѹре *грáне* (Мал), — нòсе онѣ *к.òвце* (Кар), — *кòри́е* (Бе, Сек, Теч), — тѹ *прáви* кѹле (Бог), — Пи́шемо јá и тѹ *мóлбе* (Крч), — сједíнио сам *мѹше* (Мал), — *òвце* (23), — посáдѣла *ру́же* (Круш), — *ру́ке* (11), — *сви́ње* (Бог, Крч, Ур), — опрáвио *слѹге* (Кар), — *си́ѣне* (Оп), — на рáзне *си́рáне* (Над), — на свѣ *си́рáне* (Рат); — ђднео пред онáџ алтáр *ш́рѹбе* нѣке (Бе);

— па га свѣ на *ви́ше* исѣко (Кар), — ка-ћете писат ви *мóлбе* (Дул), — йму мáле *и́лáи́е* (Жуп).

Колебања нема код им. типа *òвце, сви́ње, слѹге; гла́ве, ру́ке*.

Исту промену акц. имају само још две именице у облику Gs. То су им. *си́рáна* и *ћѣрка*:

— са *сїрāне* (Бог, Вук, Дул), — копу са *сїрāне* (Круш), — глѣа са *стрāне* (Мал), — с ђбе *сїрāне* (Круш), — од мѣ *стрāне* (Лом), — од^т *сїрāне* партизанā (Мал), — наређено с нѣке *сїрāне* (Мал, Мотр), — с лѣве *сїрāне* (Прњ);

— с лѣве *сїрāне* (Кав, Ком, Сек, Теч), — с једнѣ *сїрāне* (Ком, Сиб), — с онѣ *сїрāне* (Над, Ци), — с овѣ *сїрāне* (Ци, Мал), — с њїне *сїрāне* (Кав), — с ђбе *сїрāне* (Сиб), — од^т *сїрāне* Дрāжини[?] (Реб), — с лѣве и з-дѣсне *сїрāне* (Теч);

— Ел вāш Нова три *ћѣрке* йма? (Бог);

— Йма двѣ *ћѣрке* (Кав), — Па му жѣна врѣменом рѣди дѣвет сїна и три *ћѣрке* (Рат), — двѣ *ћѣрке* (Реб).

Именица *ћѣрка*, међутим, има и у другим облицима силазни акцент, као у Ns:

— Зѡлїна *ћѣрка* Мїлка (Жуп), — тāмо му она *ћѣрка* рāди (Кав), — *ћѣрка* ју бāш *йрїча*, — Етѣ ти је јѣдна мѡа *ћѣрка* (Круш), — Нāцстарѣа ми бїла *ћѣрка* мїтава (Реб), — *ймрала* ју *ћѣрка* (Сла), —

итд., што би у ствари био прави њен акцент, рачунајући према акц. именице *ћѣр*.

У другим обл. сг. чује се код ових речи акцент Ns.

Остале именице овога акценатског типа имају у Gs аа I (дугосилазни акц. на наставку и дужину на претходном слогу)¹⁰⁴:

— *бāкчѣ* (Бог), — *блўзѣ* (Ур), — дрўги дāн *бѡрбѣ* (Кав), — *Вāрѣ* (Над), — *влāдѣ* (Вук), — *вѡцскѣ* (18), — из *Врбѣ* (Кав), — *Гїнѣ* (Круш), — *глāвѣ* (Бог, Ком, Круш, Над, Сек), — *грāнѣ* (Добр), — *Дѣсѣ* (Круш), — *Дрїнѣ* (Бог, Кав), — *дўгѣ* (Добр), — *дўшѣ* (Др, Круш), — прāво *жāлбѣ* (Мал), — *клўйѣ* (Леп), — из^с *кѡрїѣ* (Сек), — *крїглѣ* (Добр), — *кўлѣ* (Кар), — *мāлѣ* (мāла) (Ком), — код *нāнѣ* (Пре), — *їлāйїѣ* (Бе), — нѣма *їлāшњѣ* (Прњ), — *йрѡјѣ* (Ба), — *йрўгѣ* (Добр, Кал, Оп), — код *Рāдѣ* (Над), — *рāдњѣ* (Мал), — до *Рāлѣ* (Реб), — *рѣкѣ* (Кал, итд. — 18), — *рўкѣ* (Дул, Добр, Реб, Сиб), — *Сāвѣ* (реке, — 8), — *свїлѣ* (Кар), — *снāгѣ* (Ба, Кал), — од^т Шињāте *сїѣнѣ* (Мал), — из^с *їѡрбѣ* (Ком), — *йрāвѣ* (Сла), — *хрāнѣ* (Вук, Сиб), — *шāлѣ* (Бог, Кав, Крч, Лом);

— код *Вѣлѣ* (Мотр), — *Вўцѣ* (Крч), — *Гїшїѣ* (Мал), — *Дрāжѣ* (Реб), — *Мїлѣ* (Ба), — *Јѡсѣ* (Бог), — *Рāкѣ* (Мотр), — од брāга *Сїѣвѣ* (Мотр), — *Сїѣйѣ* (Реб, Рат), — ко-*Тѡзѣ* (Мал), — *Швāбѣ* (Ком, Реб).

¹⁰⁴ О случајевима типа: од *Врбе* (Кав), — удāри се *рўком* по колѣну (Кар), — бѣлом *свїлом* оплетѣне (Пре), — исп. т. 42, напомену испод текста.

Is има акценат исти као и Gs.:

— з-брѣдѣм (Над), — влѣдѣм (Кар), — с нашом вѣцкѣм (Сиб), — глѣвѣм (Кал, Кар, Над, Пре, Рат), — милї стрѣва грѣдѣм (Круш), — с Јѣлѣм (Круш), — да се жѣним са Мирѣм (Сла), — с илѣиѣм (Жуп), — с Пѣлѣм (Добр), — с рѣнѣм (Добр), — рѣкѣм (13), — са Сѣлѣм (Бог), — са шрѣбѣм (Вук), — цѣглѣм (Жуп), — с онѣм шѣлѣм (Бог);

— с Андрѣм (Сиб), — са Бѣцѣм (Дул), — з-Бѣрѣм и с Лѣзѣм (Ком), — за Љѣбѣм (Жуп), — с Нѣцѣм (Над), — са Сидѣм (Бог), — са Слѣвѣм (Ба), — Сидѣм (Лом), — са Шѣвѣм (Добр, Сек).

Најчешће се исти акценат јавља и у Gr(-Lp):

— сѣдам дѣшѣ (Добр), — од грѣдѣ (Теч), — ѣзман јѣлѣ (Вук), — мѣнѣ (Кал), — нѣгѣ (Над), — рѣкѣ (Добр), — рѣкѣ (Кав, Ком, Рат), — рѣжѣ (Круш), — свѣнѣ (Ба, Кал, Сек), — сѣрѣнѣ (Др, Кав, Прњ, Реб), — На сѣстав шѣнѣ (Кал).

Речи које у међу непостојани вокал, имају у овом облику кратки акц. на основном слогу:

— дѣста дѣаца — и потѣра ђтуд дѣаца (Кар), — од дѣаца (Ком), — трѣста дѣаца (Сек).

По мом мишљењу, овде би такође могао стајати акценат на истом месту као и у других речи: *овѣца*, — али немам примера за то из узорка, а и подаци добијени од контролног информатора: Ж. С., доста су несигурни.

Ds и Ls имају акценат једнак или номинативу или генитиву, у зависности од тога којим се наставком завршавају.

Ds:

— с наставком *-и* (с II) —

— благо бѣиш (Добр), — дѣѣ чѣс' вѣцки (Прњ), — дѣѣ онѣм Дѣси (Рат), — Ел Жѣки мѣ не вѣрѣмо трѣце? (Круш), — Ѧ, Жѣли тѣ вѣршѣ! (Бог), — кад је бѣла Јѣкиш свѣдба (Бог), — дѣѣ Јѣиш (Ба), — Лѣси (Бог), — Љѣби Јелѣнинем (Бог), — Вѣшем онѣм Нѣви ѣрка (Рат), — ка Рѣли (Прњ), — према рѣки (Мал), — Сиди кѣжем (Бог), — не дѣ ѣрки (Бог);

— с наставком *-е* (за I) —

— па одлѣми Андрѣ (Сиб), — дѣѣ Анѣ (Теч), — Дѣвѣѣ сам и за вѣс Бѣѣ (Мал), — Јѣ однѣсем Бѣѣ рѣчак (Мотр), — Онда сам дѣѣ овѣм Вѣсѣ (Круш), — Вѣѣ онѣм бѣрат (Жуп), —

онѣм *Вѡјѣ* пропа́лем (Жуп), — на́реде њине *вѡцскѣ* (Ком), — да се даѣ *вѡцскѣ* (Реб), — *Гѡцѣ* рѣче (Ур), — и оти́де *гѡсѣѣ* у кревете (Кар), — *Дѣсѣ* рѣко'мо (Круш), — ка *Дрѣне* (Вук), — да́то *Жѡкѣ* (Круш), — овѣм Мѡмировем *Жѡлѣ* (Бог), — *Јѡвѣ* Нѣкетићу (Леп), — и *Лѡзѣ* и *Јѡвѣ* на́шем (Оп), — немѡ' врата *кѡлѣ* да затвѡра (Кар), — дотѣрали шљѣве *Љѡбѣ* (Круш), — ўзни *Мѡрѣ* (Над), — *Мѡкѣ* Радѡѡкѡвићу (Ба), — Улови́ли смо *Мѡкѣ* (Ком), — *Мѡцѣ* (Мотр), — Драгомир *Пѣрѣ* на́шем (Оп), — ја рѣко' *Рѡкѣ* *Кукљѣ* (Ком), — *Рѡдѣ* Бушетићу жѣна (Мал), — *Рѡшѣ* (Над), — ка онѣ *рѣкѣ* (Кав), — оти́шли *Рѡжѣ* у по́де (Круш), — ка *рѣкѣ* (Круш), — сѣн приговѡра жѣни, а жѣна *Сѡѡнѣ* (Бог), — тѣм-мѣм *шѣчѣ*, — у мѣм *шѣчѣ* винѡград (Сла), — А на́шо си *Тѡлѣ* пу́шку под ја́стук (Ур), — свѡе *ћѣркѣ* к-ѡѡ да *даш* (Кав), — прѡтио *Дрѡгѣ* бѣо (Круш).

Ls:

— с наставком *-и* (с II) —

— у *бѡрби* (Дул, Жуп, Крч, Сиб), — у *вѡцски* (Др, Рат), — на *глави* (Прњ), — по *глави* (Рат), — на *Дрѣни* (Добр), — у *рѣки* (Бог, Прњ), — по *рѣси* (Добр), — у *руки* (Бог), — у *радњи* (Мал), — на Шѣљѡтоѡ *сѣѣни* (Мал);

— с наставком *-е* (аа I) —

— у *Бѡшѣѣ* (Оп), — на њѣкаке *блѡзѣ* (Ба), — у *бѡрбѣ* (Др), — на *главѣ* (Прњ), — по дѡње *мѡлѣ* (Ба), — на *ѡругѣ* (Оп), — у онѣ *рѣкѣ* (Бог), — на *Сѡвѣ* (Оп), — на *снѡгѣ* (Кав), — у *шѡрбѣ* (Леп).

У облику Др-Пр(-Лр) ове речи имају кратки акц. на првом слогу наставка. Једне од њих имају на претходном слогу дужину (bb II):

— за *врѡѡма* (Мал), — у *главѡма* (Вук), — пре-звѣздѡма (Пре), — *Шѡѡѡма* (Рат), —

а код других је тај слог кратак (b II):

— трѣсо *овѡѡма* жѡр (Ба), — за *овѡѡма* (Круш), — пред *овѡѡма* (Пре), — претѣска' *рукѡма* (Ба), — *рукѡма* оборѣта овѡко (Кал), — даѣмо *свињѡма* (Бе), — рѡсула *свињѡма* (Ба), — сѣпао *свињѡма* цѣбру (Добр), — да дам *свињѡма* (Круш).

358. Поред горњих случајева где се скраћује основински вокал у снимљеном материјалу имам још два, и то у другим облицима:

— Тѡ смо *бѡрбе* води́ли (Сек), — са свѡки *сѡѡранѡ* (Кав).

2. ВИШЕСЛОЖНЕ ИМЕНИЦЕ

а) *Пароксигионалне основе (III)*

а) *Им. са дугосилазним акц.*

359. С овима иду, како је више пута већ напоменуто, и све речи које имају исти акценат даље од краја речи. Пошто нема никаквих промена у акценату, навешћемо само списак тих речи (има их са а III и аа III):

— *алииљерија* (Кав, Оп, Теч), — *аиерија* (Кал), — *арииљерија* (Сек), — *баиерија* (Бог, Кав, Ком), — *Брегалица* (Оп), — *живазија* (Жуп), — *Далмација* (Реб), — *дивизија* (Кав, Реб, Над, Сек, Теч), — *задруга* (Бог, Крч, Мал), — *зађевица* (Дубр), — *зашитиша* (Над), — *ексидирија* (Мотр), — *Ишија* (Теч), — *кайшуларија* (Леп), — *коцеларија* (Оп), — *милирија* (Бог), — *мобилизација* (Леп, Реб), — *мунрија* (Дул, Кав, Над, Сек, Оп, Сек), — *регрушарија* (Ком), — *револурија* (Добр, Мал), — *Тракија* (Реб), — *урвина* (Вук), — *чиновница* (Реб);

— *намирнице* (Леп).

б) *Им. са крајњим акц.*

360. Има их такође са дугим и кратким претоналним слогом (bb III и b III):

— *алииљерија* (Вук, Добр, Кав, Оп), — *бајалица* (Бог), — *Богородица* (Кал, Круш), — *бубина* (Бе), — *будалчина* (Мал), — *вџица* (Добр, Др), — *вамџија* (Круш), — *вдерица* (Над), — *вишњичица* (Ба), — *вџвода* (Ба), — *Вучеиша* (Добр), — *говдџина* (Ком, Леп), — *гддина* (Ба, Жуп, Кар, Кав, Над, Пре, Теч, Ур), — *гфдина* (Бе), — *голомразица* (Кав), — *Велика Грсиођа* (Мал), — *Гржиња* (Над), — *двосирајница* (Мотр), — *дџловођа* (Рат), — *деловођа* (Рат), — *дешелина* (Ба), — *ддкџорица* (Круш), — *жандомџрија* (Кал), — *Живоиша* (Бе), — *Жижица* (Бе), — *зџраза* (Теч), — *зџока* (Вук), — *зечџина* (Бе), — *зечџина* (Бе), — *измаџица* (Мал), — *џловача* (Добр), — *имџина* (Бог, Вук, Кал), — *џсирага* (Мал), — *јабука* (Рат, Теч), — *Јџгодна* (Жуп), — *јелџина* (Вук), — *Јџица* (Круш), — *Јџица* (Рат), — *каџара* (Оп), — *карџула* (Круш), — *каџубица* (Дул, Кав), — *кџлерица* (Сиб), — *Керџеговина* (Реб), — *киџица* (Прњ, Сла), — *коџџина* (Кал), — *коџица* (Круш, Оп, Рат), — *краџвача* (Сек), — *куџавица* (Бог, Крч, Над), — *куџица* (Теч), — *Љџубица* (Кал), — *манџичина* (Добр), — *марџица* (Бог, Сла), — *маџица* (Сек), — *маџија* (Круш), — *мџечина* (Вук, Рат, Теч), — *мџечина* (Прњ), — *меџавина* (Сек), — *Милеиша* (Бог, Добр, Ком), — *Мџица* (Круш, Крч), — *мџица* (Мал), — *муџика* (Добр, Др, Ком, Сла), — *муџица* (Дул, Сек), — *наседбина* (Над), — *невџрица*

Над), — *Јалисавка* (Бог), — *Кадивка* (Добр), — *кокарда* (Ур), — *колѣвка* (Добр), — *команда* (Кав, Кал, Ком, Рат), — *куйица* (Ком), — *Македѳка* (Сла), — *Надѣлка* (Ба), — *Пејирѳка* (Бог, Рат), — *ѳечурка* (Сек), — *Радѳка* (Ком, Мотр), — *резерва* (Кав), — *Слободѳка* (Мал), — *Сѳојѳка* (Крч), — *сѳрѳка* (Дубр), — *Тамѳка* (Сиб), — *шишарка* (Ба);

— *Банѳка* (Добр), — *кѳверка* (Теч), — *кѳмика* (Пре).

(Мислим да се каткад чује именица *девојка* у Vs и са кратким акцентом на првом слогу: *дѳвојко*).

У Gr(-Lp) им. које овде умећу -а- чује се кратки акц. на истом слогу: *дѳвѳака*, *ѳечѳрака* (исп. т. 253).

b) Крајѳки акценѳи

363. Сем Gr-Ip(-Lp), где владају нешто сложенији односи, у свим осталим облицима избрисана је разлика између речи са старим и новим кратким акц. на последњем слогу основе. И друго, тај акцент је, опет сем Gr-Ip(-Lp), непокретан: остаје на истом слогу на коме се налази и у Ns. У то ћемо се одмах уверити кад погледамо само примере за Ns и As (остале обл. нећу наводити јер је и на основу та два сасвим јасно о каквом се процесу ради, а и зато што је број именица овог акценатског типа врло велики).

α) Именице са кратким претходним слогом (b II):

Ns:

— *аѳина* (Сла), — *Андрѳа* (Рат), — *Анѳелија* (Добр), — *барушиѳина* (Вук, Прњ), — *баѳиѳа* (Бе, Добр), — *будѳла* (Оп), — *бежанија* (Кал), — *Белица* (Круш, Крч), — *богомѳла* (Кал), — *болѳниѳа* (Кал), — *бо^аранија* (Бог), — *вечѳра* (Добр), — *вечѳра* (Теч), — *виѳѳка* (Ком), — *виѳина* (Жуп), — *воденица* (Ком, Крч, Мал), — *врачарица* (Круш, Лом), — *врѳѳина* (Бог, Кав), — *гомѳла* (Круш, Рат), — *госѳѳа* (Рат, Ци), — *гранѳца* (Сек, Ци), — *гредѳа* (Рат), — *грѳѳа* (Жуп), — *грозница* (Добр), — *Давѳна* (Бог, Круш), — *дваесѳина* (Над), — *дваѳройѳца* (Ци), — *двоѳца* (19), — *девоѳѳина* (Бог, Круш, Крч), — *десесѳина* (Леп, Сек), — *дечурија* (Леп), — *домѳѳина* (Бог, Добр), — *Досѳѳина* (Рат), — *Дразиѳа* (Крч, Прњ), — *Дренѳва* (Ба), — *држѳѳа* (9), — *Драѳѳа* (Добр), — *дрѳѳѳа* (Бог), — *дуванѳѳа* (Ба), — *Живѳна* (Добр), — *Живоиѳѳа* (Круш), — *жуѳѳина* (Круш), — *завиѳѳа* (Крч), — *земуниѳа* (Кав), — *излѳѳѳа* (Сла), — *Илија* (9), — *исѳѳина* (Кав), — *јайѳѳа* (Кал), — *јарѳѳа* (Кал), — *јасѳѳа* (Добр), — *јачѳѳа* (Мал, Сиб), — *јединѳѳа* (Леп, Над), — *единѳѳа* (Теч), — *Јелѳна* (Кал), — *Јерѳѳа* (Кар, Над) — *јурѳѳѳа* (Мотр), — *Калиѳна* (Ба, Бог), — *канѳѳѳѳа* (Дубр), — *кафѳѳа* (Бе), —

кафа̀на (Ком, Круш), — кафеџија (Жуп, Кав), — керу̀ша (Добр), — кишџџа (Сла), — кобила (Круш, Леп, Мал), — колиба (Добр, Кав), — комџра (Добр, Леп, Над, Оп, Рат), — косийца (Добр, Мал), — кошиџра (Ком), — кошџџа (Мал, Сла, Теч), — кривина (Добр, Оп), — крмџа (Бог), — кукњава (Ба, Круш, Оп, Сек), — куџија (Кав, Ком), — леџиџа (Оп), — лесџа (Круш), — ливџа (Ком, Рат, Ци), — лисџа (Ур), — лозџа (Кар), — лоџџа (Рат), — лубениџа (Круш), — луйњава (Прњ), — Љубиџа (Крч), — маџина (Крч), — маџа (Ба), — маџиџа (Круш), — маџџа (Кал), — Милџа (Жуп, Ур), — Манасџа (Бог), — Милосџа (Бог, Рат), — Милосџија (Бог, Добр), — Милуниџа (Бе), — младџа (Бог, Круш), — молџиџа (Добр), — Морџа (Круш), — наводаџија (Ба), — недџа (Кал, Кар), — несреџа (Ба), — Низџа (Теч), — Никџа (Вук, Ком, Крч), — Никџа (Сек), — Ниџа (Оп), — ножџина (Бог), — обџа (Бог, Кар, Ком, Круш, Рат), — обџиџа (Сек), — околџа (Теч), — остџиџа (Рат), — остџџа (Кав, Кал), — џаџиџа (Бог), — џаџџа (Круш), — џеџа (Круш), — џеџина (Кав), — џеџаџа (Добр, Кав, Над), — џламеџа (Бе), — џламеџа (Круш), — џланџа (Кар, Сиб, Теч), — џланџа (Сиб), — џланџина (Теч), — џџаџа (Вук, Оп), — Полекџа (Ба), — џолеџиџа (Добр, Мал), — џолиџа (Над), — џраџина (Над, Рат), — Проклеџија (Вук), — џуџаџа (Вук, Круш), — џченџа (Мал, Кар, Оп), — раџиџа (Ба), — равниџа (Добр, Кав), — Раџиџа (Ба, Круш), — Раџиџа (Добр), — раџија (Ба, Добр, Кар, Мотр, Над, Оп, Сек), — реџеџина (Сиб), — речџа (Ци), — рџенџа (Бе), — Руџија (Сиб), — рџина (Бог), — рџиџа (Над), — саџаџа (Бог), — свасџиџа (Добр), — свџџа (Дул, Жуп, Кав, Крч, Пре), — секџа (Круш), — Селџа (Бог, Добр, Ур), — Сенџа (Ба, Бог), — синоџиџа (Крч), — сирџина (Рат, Сек, Сла), — сланиџа (Ком), — слџџа (Мал), — снеџина (Кав), — срамџа (Круш), — Срџа (Сек), — Срџија (Сек), — срамџа (Бе), — срамџа (Ба, Крч), — стиџиџа (Реб), — стиџина (Добр, Ком), — стиџиџа (Кав), — стиџџа (Сиб), — судџа (Круш, Мотр, Рат, Теч), — сукџија (Леп), — Таџија (Ба), — тџрџиџа (Бе), — тџесџа (Сла), — тџиџина (Крч), — тџроџа (13), — тџреџа (Прњ), — тџуџија (Добр, Жуп, Кал, Круш), — тџуџија (Оп), — удовџа (Ци), — уроџиџа (Круш), — унџа (Бог, Мал, Рат), — фиџекџа (Ком), — ценџиџа (Сек), — чџеџиџа (Бог, Добр, Сиб, Теч), — чџиџина (Сиб), — шарџина (Бе), — шеџџа (Бог), — тџиџина (Вук);

As:

— аџину (Сла), — аџамџу (Ба), — бачџу (Ба), — Белџу (Ба), — биџкџу (Над), — браџиџу (Ком), — брџину (Теч), — буџаниџу (Бог, Оп), — вечџу (Бог, Вук, Добр, Круш, Крч, Мал, Рат, Теч), — коџиџу (Крч), — у Виноџу (Ба), — висџу (Кал), — водџиџу (Круш, Крч, Мотр, Прњ), — водџиџу (Над), —

ерзину (Кал, Пре), — гомилу (9), — Горину (Крч), — Госидву (Бог), — гранину (Кав, Ком, Теч), — губерину (Кар), — гусину (Крч), — дальину (Кав), — дваесину (Ци), — двоцу (Ба, Ком, Оп), — дедбу (Крч), — десесину (Кав, Ком, Оп), — долину (Жуп, Ком, Сиб), — Драгану (Добр), — дрвениу (Кав), — држдву (Бе), — дрљдчу (Ба, Бог, Добр), — другарину (Ба), — жуину (Теч), — змунину (Бог, Кал), — за изл^ажбу (Реб), — Илду (Ком), — илду (Вук, Мал, Над), — истину (Бог), — јайдлу (Кав), — јаругу (Добр, Кав, Мотр, Над, Оп), — на Јасину (Круш), — јединину (Добр, Кал, Ком, Леп, Сиб, Ци), — јеребину (Ур), — јунину (Крч), — кандину (Леп), — кайду (Бог, Добр, Кар, Крч, Мал), — кайуљдчу (Лом), — кафдну (Бе, Добр, Мал, Оп, Рат, Сиб), — кашину (Добр, Круш, Ур), — кишљу (Сиб), — кобилу (Круш, Леп, Мал), — кокдику (Рат), — колибу (Ба), — комдру (Кал, Вук, Ком, Леп), — Колубдру (Вук), — комтирдчу (Рат), — корубу (Ци), — косину (Ком), — кошдру (Пре), — кошљу (9), — крајину (Кав), — крсидчу (Сла), — крићенину (Ком), — Крушевину (Добр, Кав, Кар, Леп, Реб), — кукдру (Мотр), — кућину (Жуп, Кав, Леп, Сек), — ладовину (Добр), — лашинину (Ур), — ливду (Бог, Мал, Сек), — Малину (Пре), — лойдину (Леп), — куделу (Круш), — лубенину (Круш), — Љубосину (Лом), — мардму (Ба, Добр), — Марину (Пре), — мајину (Кар), — мачу (Бог, Добр, Ком, Рат), — Миленину (Круш), — Милосину (Добр), — Милосину (Добр), — Мордву (Вук, Круш, Сек), — на Муслину (Добр), — неделу (11), — нед^алу дана (Реб), — несрду (Жуп, Над, Рат), — Никду (Мотр), — Ник^алу (Реб), — обоину (Бе), — обуду (Вук, Кав, Леп, Рат, Теч), — околину (Крч), — осирдику (Рат), — осирдугу (Кав), — ианайу (Круш), — Панишелу (Сла), — иайрину (Бе, Бог, Круш), — иайдчу (Круш), — иескдру (Бог), — уз ону иланину (Вук), — Пджем ја за иланину (Мотр), — ми у Шдру иланину (Оп), — иланину (још 16), — иогдчу (Ком, Круш, Ур), — иолеину (Ур), — иоловину (Оп), — иосидлу (Круш), — ирашину (Рат), — иуцдву (Леп), — иченину (20), — равнину (Бог, Ком, Прњ), — ракину (21), — ракину (Круш), — Радоину (Круш), — робину (Бог, Теч), — рогу (Бог), — Русину (Мотр), — свасину (Добр), — секру (Бог), — сикру (Ур), — сланину (Ба, Бог), — слобду (Бог), — Сисасину (Ба), — Србину (Ком, Реб, Сиб), — средину (Бог, Добр, Леп), — ситолину (Добр, Рат, Сиб), — ситошину (Добр), — субдину (Ба, Добр, Мал, Над), — субдину (Оп), — шврђаву (Кав), — шезину (Круш, Крч), — Тойдлу (Кав), — у Тойдлу (Круш), — шорбину (Вук, Ур), — шојдву (Ком), — шрећину (Кав), — Туркешану (Кар), — ћермиду (Прњ), — ћуриду (Жуп, Круш), — у Ћуриду (Бог, Кар, Леп), — ћускину (Кар), — унуку (Бог), — фишкелину (Ком), — форуку (Ба), — на Црнину реку (Жуп), — чардину (Круш), — на Чвордју (Над), — чевуру (Мотр), — чорбину (Др), — на Чукарду (Мал), — у бугарску Цумдју (Кал), — шушдву (Добр).

Gr(-Lp) (b III):

— до *вѣчера* (Кар), — по *врзина* (Крч), — по-ни *гудура* (Теч), — од свй *држава* (Вук), — са ђсам *држава* (Реб), — стѠ *дѹшица* (Мотр), — педѣсет *йлада* (Бе), — стѠ *йлада* (Кав), — *йлада* (још 20), — од онй *кѡница* (Рат), — из^с *кѡфана* (Теч), — *йма* . . . и *кѡшуља* (Бог), — *пѣшѣс' кѹишја* (Жуп), — из *Лѡћика* (Вук), — из *Лѡћика* (Ком), — испод *Лѡћика* (Реб), — *имам мѡрама* (Над), — по онй *йѡкара* (Леп), — *пѣт сийѡшина* (Добр), — ђсам *сийѡшина* лѹдй (Вук), — *пѣ-сийѡшина* (Вук), — *шѣ-сийѡшина* (Вук), — *иљаду* и *пѣт сийѡшина* (Кав), — од *пѣт сийѡшина* (Над), — из онй *чѡшира* (Рат), — *йланина* (Теч).

И иначе је у облику Gr(-Lp) акцент именица овог акценатског типа на првом слогу, и кад су вишесложне: *јѡдиница*, *јѡребица*, и сл. Али у два примера чује се и друкчији акцент:

— и-свй *јѡдиница* (Кал), — *кокѡшака* (Добр).

β) Именице са дугим вокалом пред акцентом (bb II)¹⁰⁵:

Ns:

— *ѡвљја* (Жуп, Круш, Теч), — *ѡрмија* (Реб), — *ѡрѡија* (Рат), — *ѡблница* (Добр, Кал, Рат), — *ѡрѡдња* (Пре), — *ѡлѡга* (Добр), — *Вукаѡинчйна* (Ур), — *глѡвѡња* (Круш), — *ѡелегѡрија* (Кал), — *ѡѡриња* (Кал), — *ѡѡурљја* (Ком), — *инѡија* (Бог), — *каѡишѡуљѡија* (Леп), — *кѡмиѡија* (Сиб), — *конѡѡѡриѡија* (Леп), — *лиѡија* (Вук), — *мѡбилизѡија* (Добр, Рат), — *нишѡиѡија* (Над), — *ѡрѡица* (Дул), — *йѡсийѡња* (Кал), — *регѡуѡиѡија* (Леп), — *регѡсѡиѡија* (Оп), — *Сѡвѡица* (Круш), — *сѡѡѡија* (Дубр), — *сѡѡиѡња* (Бог), — *шѡѡрија* (Рат), — *ѡѡѡица* (Круш), — *шѡиѡија* (Жуп, Кал, Ци), — *шѡурѡѡ* (Добр)¹⁰⁶.

As:

— *ѡвљју* (10), — *ѡѡѡриѡију* (Бог, Др, Ци), — *ѡрмију* (Добр, Ком), — *ѡрѡију* (Кар), — *ѡлокѡиѡију* (Жуп), — *ѡблницу* (Вук, Добр, Кал, Круш, Мал, Сек), — *ѡлѡгу* (Добр), — *кѡѡѡѡѡѡѡиѡију* (Саб), — *Куршѡумљју* (Круш), — *лиѡију* (Ба), — *нѡрѡѡѡу* (Мал), — *йѡрѡницу* (Бог), — *йѡрѡиѡију* (Крч, Сек), — *йѡиѡиѡѡѡу* (Лом), — *йѡнзѡију* (Др, Крч, Лом), — *йѡнзѡију* (Бе, Крч), — *йѡрѡиѡију* (Сек, Теч), — *йѡриѡѡѡѡу* (Сиб), — *рѡзѡѡѡѡѡу* (Бог), — *нишѡиѡију* (Ком), — *сийѡѡѡиѡију* (Ком), — *зѡѡѡију* (Мал), — *чѡриѡију* (Круш), — *шѡурѡѡѡу* (Ба, Добр, Мотр, Рат).

¹⁰⁵ Осим речи које у ВД имају акц. Ns на антепенултими, овде спада још извѡстан број именица III врсте, о чему исп. т. 46.

¹⁰⁶ Дугосилазни акц. у Ns резултат је гласовних промена, а у осталим облицима та именица има акцент по овом типу.

Гр(-Lp) (а III)

— по тўђй *áвлија* (Жуп), — око-нй *бóлница* (Добр).

Али такође и (bb III):

— *йрїсїйáлица* (Мал).

364. Код именица типа *регруїацїја* алтернирају у Левчу две акценатске могућности, како видимо из примера наведених у т. 359. и 363.

Извесних дублета има и на релацији између групе именица описаних у т. 360. и у т. 363. а). Поред наведених примера, ту на једној страни имамо:

— *комесїја* (Рат), — *комисїја* (Круш, Прњ), — *йешадїја* (Над), —

дакле, са кратким акцентом на пенултими, и у именица истог акценатског типа такође:

— *бїцикла* (Мал), — *йстина* (Мал), — *комїсија* (Бог), — *Нѣмица* (Ци), — *йеиїдїја* (Добр, Кав), —

са акцентом помереним за један слог даље од краја речи (b II / b III). С обзиром да су то све речи узете из језика војске или администрације и сл., такву ситуацију код њих и треба очекивати.

с) Дугоузлазни акценї

365. Исто као и код двосложних именица истог акценатског типа, акценат је и у овој групи речи, — за разлику од истих именица код ВД, — јако флексибилан. Акцент се код овог акц. типа на сличан начин мења као и код двосложних истог типа, али у As нема примера са дугосилазним акц. него тамо остаје увек неизмењен акценат Ns (с II). Ево неких примера:

— *бандѣру* (Кал), — *бригаду* (Кав, Леп), — *Валóну* (Вук, Др), — *вунїцу* (Бе), — *изградњу* (Крч), — *кабїну* (Леп), — *лимузїну* (Бог, Добр, Над), — *машїну* (Жуп, Лом), — *йаїрóлу* (Мал, Прњ), — *йелерїну* (Рат), — *йорцѣлу* (Мал), — *реуму* (Круш), — *салáйу* (Бог, Над), — *йикéйу* (Теч), — *чоколáду* (Кал), — *цераду* (Мал).

Нр (а II):

— *машїне* (Сек), — *йарцѣле* (Бог, Мал), — али чешће са акц. Ns (с II):

— *бандере* (Кал), — *гранџие* (Бог), — *кошуљке* (Вук), — *џанџиалоне* (Ба, Сиб, Теч), — *неке салџие* (Кал), — *џигаре* (Ба), — *џигареџие* (Ns цигарета/цигарета) (Леп, Ци).

Ap (a II):

— поздрављамо *бандере* (Бог), — имаџ неке *џарџеле* (Теч), —

али и овај облик је чешћи са дугоузлазним акцентом (с II):

— *бандере* (Леп), — *гранџие* (Вук, Добр, Крч, Сек, Теч, Ур, Ци), — *диџломе* (Сиб), — *лимуџине* (Добр), — *маџине* (Сек), — *џанџиалоне* (Бе, Бог, Ком), — *џалџие* (Прњ, Сек), — *џаблџие* (Бог), — *џигаре* (Ба, Бог, Др, Ком, Прњ, Сиб).

Gs(aa I):

— командџнт лџвачке *бриџаде* (Жуп), — сџстав *бриџаде* (Леп), — *бриџаде* (Прњ), — до *Валџне* (Кав, Леп), — две *гранџие* (Добр), — помоџу онџ *гранџие* (Теч), — *диџиџлине* (Добр), — три *колџне* (Вук), — код^г *Кџџарџне* Рџџине (Круш), — *лимуџине* (Сла), — *маџине* (Ци), — *Милџе* (Круш), — три *џарџеле* (Жуп), — вџџа *џџрџле* (Рат), — до *џланиџџе* (Мал), — *Рџџе* (Др), — *хигиџне* (Теч), — три *џигаре* (Добр), — *џоколџе* (Бог).

Gr(-Lp) (aa I):

— по пџт^а *гранџиџ* — по триста *гранџиџ* (Добр), — осамнаџес^с *гранџиџ* (Кал), — стџ *џигара* (Прњ).

Is (aa I):

— за дваџес' трџном *бриџаџм* (Жуп), — гранџа само за *гранџиџм* (Кав), — сас *лимуџиџм* (Кар), — са *лимуџиџм* (Сла), — с *маџиџм* (Бог).

Ds-Is(-Ls):

— с наставком *-и* (с II) —

— у летџноџ *бриџади* (Мал), — у *џџеданиџури* (Над), — на *маџиџни* (Мал), — у *џелерџни* (Рат);

— с наставком *-е* (aa I) —

— у летџне *бриџаде* (Леп, Мал), — у кџњичке *бриџаде* (Мал), — даџ белџичке *бриџаде* (Мал), — баџ мџе *Добрџне* (Круш), — на... *каџине*, — *Милџе* (Над), — у ниџкакџ *џалџие* (Кал).

**СИТНИЈЕ СЕМАНТИЧКЕ И ОБЛИЧКЕ ПОЈАВЕ КОД
ИМЕНИЦА III ВРСТЕ**

366. Именице *браћа* и *деца* имају облике сингулара:

— *нашој браћи* (Бог), — *Браћо*, *лаже* (Ком), — *браћо* (Над), — *1. раћо*, *фаља* ви (Сиб), — *деце* ми *мде* (Бог), — *децу*, — *Ел* *видите*, *децо?* (Леп), — *његдву децу* (Ба), — *није имаб децу*, — *свѣ сам децу* *издржаб*, — *он йма децу*, — *породйла ми и децу* (Бог), — *ч.ву децу* *на недѣлу*, — *децу нѣма* (Добр), — *йма прилично децу* (Над), — *Побѣгли на појату гбр са свѣ децу* (Прв), — *чувала тѹ дѣцу* (Реб).

Али исто тако у материјалу сам нашао и доста плуралских облика за ове речи¹⁰⁷:

— а *дни су пѣт^д браћа* *бѣли* (Кар), — *ради количѣине децѣ* (Бог), — *пѹна кѹћа децѣ* (Добр), — *једанѣс^с децѣ* (Ком), — од овѣ *децѣ* (Над), — *млдго децѣ* *имаб* (Рат), — *о-децѣ*, — *гомйла и децѣ* и *жѣнѣ* (Теч), — *з децѣма* (Ба), — *с нашѣма децѣма* (Бог), — *с толикѣма децѣма* (Жуп), — *с онѣма децѣма* (Кал), — *шапѹхала децѣма* (Крч), — *пратила баба децѣма* (Реб), — *по ѣдно кољѣм децѣма* (Сиб), — *децѣма* *не дѣш* (Теч).

Спорадично се множински облици јављају и код именица изведених од збирних бројева наставком *-ица*:

— *д-осѣчеш нѣма обойцима* *главе* (Ур), — *са свѣмѣ шрой-цѣма* (Дубр).

367. Већи број именица које су у књиж. јез. *pluralia tantum* имају у Левчу искључиво јединске облике:

— *Дѣ м'*, *брѣ*, *ѣдну вѣлу* (Бе), — *на гвѣздену вѣлу* (Кар), — *ѹзо вѣлу он;* од *ѣсам пѣрожољка* (Круш);

— *Тѣк наедѣмшут се ѣтвори вѣдѣйница* (Мал), — *дрѹга вѣдѣйница* (Реб), — *ки до твѣде вѣдѣйнице* (Бог), — *ѣадма љегѣва вѣдѣйница* (Реб), — од *Божѣнѣве вѣдѣйнице* (Ур), — до на *Срѣтенѣву вѣдѣйницу* (Добр), — *дѣшла дѣрек на вѣдѣйницу* (Крч); — на *вѣдѣйницу* (Ур);

— *онѣ се двокѣлица* *прѣтури* (Теч), — *Спрѣмаѣ јѣдну крѣву и двокѣлицу* (Ур).

— *пѣсади ме у чѣзу* (Кал);

За ову последњу имам и један пример множинског номинатива:

— *нареѣње да се прекрѣте двокѣлице* (Теч).

¹⁰⁷ Исп. исто и у Рес., СДЗБ XVII, 329, али они бележе обл. *Ds* и *Ls*, а код нас видимо *Az* углавном, према *Gr*, *Dr* итд.

Међутим, ту се стварно ради о више пари двоколица.

Именица *новине* има и код нас углавном плуралске форме:

— па и *новине* чак имали (Над), — Ја н-умѐм ни да читам *новине*, — Ми читамо у *новине* (Сек).

Али један пример сам нашао и у сингулару:

— дова̀тили по нѐку *новину* па чита̀у (Крч).

Однос који произилази из наведених примера одговара углавном и језичком осећању Ж. С. Именице *маказе*, *ножнице* и др. имају само плуралске облике.

368. О именици *џирице* исп. т. 320. Реч *џомије* не употребљава се у Левчу. Уместо ње чује се реч *сиљачина*, која има облике сингулара:

— ђно она̀ *леџа* сплџчина (Бог), — оно̀ свѐ *сиљџина* (Мал).

369. Именица *Дубрџа* обично има форме јединских падежа:

— Ћ' опустџ *Дубрџа* (Сла), — највџћи нџрад у *Дубрџе* џма (Дул), — ки гџд овџ у *Дубрџе* (Рат).

Каткад се међутим јављају и плуралски облици:

— из *Дџбрава* (Дул, Дубр), — у *Дџбрава* (Дубр).

370. Им. *хаџс* и *гџњ* имају у Левчу облике по III врсти и женског су рода:

— укрџдџ ми гџњу, — модрџ се ки гџња, — пресџче гџњу и кошџљу (Бог), — и џонѐ гџње (Рат); —

— Тџга сам ја̀ извџко из *џџсе* (Сиб), — Лежџ у *џџси* (Дубр).

Им. *деџла* (— детао) увек је у том облику и у ж. р. (в. т. 118).

371. Им. *уџйомена*, напротив, има чешће облик Ns без крајњег наставка и мушки род, како показује и пример из снимљеног материјала:

— џутџ то̀ за *уџйомен* (Кар).

372. Им. *џодне* има у Л. облик *џодна* и осећа се као именица женског рода, а њени зависни облици као облици им. III врсте¹⁰⁸:

— *Пџдна* мџслим да е бџла (Вук), — бџш кад бџла *џодна* (Суг);

¹⁰⁸ А. П. и Б. М. мисле да је облик *на џодну* Lsm, СДЗ6 XVII, 318.

— а неки се не мѡж дїгну до *їднї* (Ба), — до *їбднї* (Вук, Рат, Бог), — од^т *їбднї* (Бог, Круш, Прњ), — пѡсе *їбднї* (Дул, Рат), — пѡсле *їбднї* (Бог, Вук, Мал), — у двѡ сѡта пѡсле *їбднї* (Добр), — кад бї прид^т *їбдну* (Круш), — у *їбдну* мїсим да пролѡзи (Круш).

Ипак треба издвоїти један пр. у коме стоїи као одредница уз синтагму *їосле їбдне* — број *један* у облику ср. р.:

— *їдно* пѡсле *їбднї* (Рат).

IV ВРСТА ИМЕНИЦА

373. У једном чланку Д. Јовића стоїи да „идентификација имен. III врсте (тј. именица и-основа, Р. С.) са имен. I врсте“ „полако захвата и косовско-ресавске и друге пограничне дијалекте“¹⁰⁹. У Л. такође запажамо очигледне знаке да је овај процес већ у току. Но знаци лаганог одумирања те деклинационе врсте видни су и на једном другом плану: именице IV врсте уступају каткад место именицама III врсте са истим значењем, и посталим од исте основе неким од наставака за творбу именица ж. р. III врсте. То је најчешће наставак *-ка*, или *-а*. Већ су поменуते, на одговарајућим местима у поглављу о акценту им. III врсте, речи као *мѡцка*, *ћерка*, *цївка*, *каїка*, *їрѡска*, *звїрка/звїрка* итд., а осим њих познате су ми и: *бїђа*, *лѡжа*, *чѡђа*, — које се чују искључиво у овом облику.

Већ је у т. 325. речено да именице на *-ад* готово уопште не постоје у нашем говору (сем им. *чїљад*).

Ипак је највећи број именица које су једноставно прилагодили свој род облику Ns и постале именице I врсте. Ове ће речи бити наведене, заједно са онима које се у Л. уопште не чују, у поглављу о акценту именица IV врсте.

Међутим и оне од ових речи које се и данас деклинирају по IV врсти доста често уза себе имају одредницу — ако ова разликује род — у м. р., каткада (додуше, у материјалу са мојих трака доста ретко), имају и облике са наставцима именица м. р. Пошто материјал није преобиман, навешћу све примере са одредницама, прво у ж. р., затим у м. р., а онда ћу навести и оно примера за облике по I врсти. Остале облике навешћу у одељку о акценту.

а) Одредбена реч је у женском роду.

Ns:

— Потїгне те удѡри нека *бїлес'* (Кар), — *Вѡрош* је свѡ у граду (Кар), — Она *вѡрош* (Сек), — дрўга *влѡс* (Мал), — *Глїїос'* мѡја (Мотр), — *јїсен* бїла (Мал), — мртва

¹⁰⁹ ЗбФЛ IV—V, 195.

кѡс' *рāстѣ* (Бог), — *измѣшена нѣка крѣ* (Ком), — *нāша крѣ* (Мал), *нѡћ* прѡшла (Леп), — *Увāтила нѡћ* (Мал), — *нѣка оїāснос'* (Леп), — *мāња скрѡмнос'* (Над), — *вāша сївāр* (Мотр), — *готѡва сївāр* (Бог), — *закљўчена сївāр* (Бог), — *тѡ е мѡ лична сївāр* (Крч), — *лѡпѡвска сївāр* (Мотр), — *кāка е сївāр* (Теч), — *нāравна сївāр* (Прњ), — *овāка е сївāр* (Ур), — *ѡзбиљна сївāр* (Бог), — *Тѡ е ѡзбиљна сївāр*, — *Тѡ е ѡпака сївāр* (Бог), — *Ѳде бїла опасна сївāр* (Ба), — *свршена сївāр* (Бог), — *Сївāр* је *свршена* (Рат), — *такā и такā сївāр* (Бог, Рат, Сек), — *твѡда сївāр* (Бе, Дул), — *фїна сївāр* (Жуп), — *чўдна сївāр* (Теч), — *За Дўшкѡм је Мѡмирова ћѣр* (Бог), — *дугāчка онā цѣв* (Ци), — *кāко ће твѡда чѣлāд пѡсле да трпї* (Дул).

Gs:

— *Бїо нѣкако злѣ бāшїи* (Теч), — *ради овāко нѣке блесїшїи* (Теч), — *протїв овѣ нāше влāсїшїи* (Леп), — *прѡшле јѣсени* (Добр), — *Цѣле нѡћїи* смо путовāли (Вук), — *чўемо једнѣ нѡћїи* (Кав), — *Бїо на прѣстражи тѣ нѡћїи* (Прњ), — *пѡсле мѡе смрїшїи* (Бог).

As:

— *Йма вѣћу влāс'* (Над), — *нѣмачку влāс'* (Сек), — *Нїс' имāѡ свѡу зрѣлос'* (Дул), — *дрўгу нѡћ* (Круш), — *јѣдну нѡћ* (Вук), — *Пѡсе сам у Нāдрљу нѡћїо јѣдну нѡћ* (Кал), — *Лāку ви нѡћ* (Над), — *Дїже ме трѣћу нѡћ* (Бог), — *свāку нѡћ* (Мал), — *по сву нѡћ* (Жуп), — *шў нѡћ* (Жуп, Круш), — *цѣлу нѡћ* (Над), — *за лекāрску йѡмѡћ*, — *за лѣкарску йѡмѡћ* (Бог), — *Мїсим да лāбаво и йѡмѡшї'* нѣку имāѡ (Над), *вїди нāшу йрѡїас'* (Рат), — *Кўпи свāку рѣч* (Добр), — *Не мѡгу да проговѡрим бѡжїу рѣч* (Рат), — *да ймашїк за прѣку смрїшї* (Круш), — *йма вѣћу скрѡмнос'* (Над), — *јѣдну сївāр* (Реб), — *за мāлу сївāр* (Бе), — *на нѣпокретну сївāр* (Мал), — *свѡју ствāр* (Бе), — *кāко си тї намўчио твѡў чѣлāд* (Дул).

Ls:

— *Да прїчаш тї нāма о твѡе йрѡилосїшїи* (Бог).

Nr:

— *тѡ су нāше сївāри* (Ба), — *тѡ су мѡе сївāри* (Мал), — *полетїчке сївāри* (Над), — *тѡ су мāло дрўге сївāри* (Реб).

Ar:

— *докле ўзнете тѣ дрўге вāрошїи* (Кав), — *ймашїк дѡбре ѡчи* (Мал), — *повāдише онѣ кѡсїшїи* (Кар), — *крўпне му*

дчи (Над), — и јузели *сѿвѿри* кде-каке државне (Вук), — Ймам неке *сѿвѿри* замршене са задругом (Мал), — за неке неправилне *сѿвѿри* (Мал), — ка-смо возили њѿне *сѿвѿри* (Круш), — да йде за онѿ *сѿвѿри* (Мал), — Фѿне *сѿвѿри* смо радѿили (Теч), — да метнемо месѿрговане *цѿви* (Жуп).

б) Одредбена реч је у мушком роду.

Ns:

— Са-ће а бѿдне оваѿ *Блѿговес'* (Жуп), — пѿн *вѿрош* (Рат), — њѿ само *глад* дотѿрао (Ком), — Ки кад ју се раз-лийо онѿ *жѿч* (Круш), — бѿо *звѿр* (Над), — каки *јѿсен* (Кал), — мѿѿ *кѿв* (Мал), — брацки *љубав* (Ба), — таѿ *мѿсао* (Над), — Излетѿо *йѿметѿ*, изветрѿо (Круш), — Не трѿба ти бѿ љи *йѿмоћ* (Крч), — мѿѿ *йрѿшлос'* (Реб), — таѿ твѿѿ *йрѿшлос'* (Ци), — и гѿтѿв *сѿвѿр* (Бог), — и мѿѿ *чѿс'* (Круш), — мѿѿ *ће чѿлад* д-йде (Бог).

As:

— Найѿемо мѿ у *вѿрош* јѿдан (Сек), — найшли у таѿ *вѿрош* (Сек), — и предѿ таѿ њѿгѿв *дѿжнос'* (Мал), — имѿѿ *чѿс'* *кѿв* (Ци), — за *љубав* мѿѿ (Над), — цѿѿ *нѿћ* на играѿку (Ба), — Пѿо цѿѿ *нѿћ* (Добр), — бѿрут онѿѿ цѿѿ *нѿћ* гѿре (Вук), — Цѿѿ *нѿћ* гњѿрѿ'мо (Ком), — цѿѿ *нѿћ* (Вук, Жуп, Круш, Крч, Оп), — свѿки *нѿћ* (Реб), — па сам по цѿѿ *нѿћ* радѿо (Сиб), — да глѿдамо цѿѿ *нѿћ* (Теч), — таѿ њѿѿни *йѿган* (Круш), — и такѿ сам ти ја, мѿѿ унѿку, провѿѿ мѿѿ *йрѿшлос'* (Реб), — на свѿки *рѿч* (Круш), — Мѿгу да се про-вѿчѿм кроз онѿ *цѿв* (Кал).

Np:

— цѿли *грудѿ* покривѿени (Ком), — Дабѿгда ми *дчи* испѿли (Бог), — Дабѿгда ми испѿали *дчи* (Крч), — Вѿш како ју *дчи* мѿсни (Мотр), — то су ѿпасни *сѿвѿри* (Над).

Ap:

— Нѿсам мѿго да наѿем њѿгѿви *кѿсѿш* (Кав), — Изнѿсе кафѿнски *сѿвѿри* (Кар), — Ови *сѿвѿри* оставѿ овѿма (Жуп), — ѿни кѿпе онѿ *сѿвѿри* девѿјачки (Ур), — Да узѿмам, реко, тѿ *сѿвѿри* (Жуп), — Пѿсече нѿки *ѿши* (Теч).

Интересантан је један пример Vp са две одреднице, од којих је једна у ж. р. а друга у м. р.:

— Знѿш ли, змѿје, мѿје *дчи* цѿни (Кар).

в) Облици по I врсти.

Gs:

— из *vároша* (Добр), — од *издаиша* (Круш).

Is:

— ви мѣн и њѣга да подѣлите ил *смрѣном* ил живѣтом (Мотр).

Ap:

— а закѣпамо *онѣ кѣсиѣ* (Кар), — у поедѣне *сиѣвѣре* (Бог), — *Ваше сиѣвѣре* кѣпите (Оп).

г) Им. *глад* и *и́ролећ* (пролеће) имају увек ж. р.: *ѡд глади* (Дубр), — с *и́рдлећи* (Кав, Ур).

374. Од осталих облика интересантно је поменути само два.

Облик Gr (-Lp) има каткад наставак *-и(j)у*:

— *очију* ми (Бе, Бог, Крч), — *очију* ти (Бог), — око *очију* (Над), — *мѡи* ми синѡвѣ и *ћерѡију* (Бог).

У једном примеру за Dr налазимо наст. *-ема* уместо *-има*:

— *мѡема чѣљадема* (Бог).

*

375. У три примера имамо појаву одредбене речи у женском роду крај именица које су иначе мушког рода:

— *Д-идеш тѡ под ѡвѡ вѣтровоаљ* (Ком), — на *ѡволику* *дѡаљ** (Мотр), — *каку* е *упут* *прѡмѡ* (Прњ).

АКЦЕНТ ИМЕНИЦА IV ВРСТЕ

376. Има их једносложних, двосложних и вишесложних, али је број потврда за већину типова веома ограничен.

1. ЈЕДНОСЛОЖНЕ ОСНОВЕ

а) *Дугосилазни акценѡи*

377. а) Акцент остаје неизмењен (а I):

— *вѡс'* (Мал, Над, Сек), — *гѡд* (Ком, Круш, Леп, Прњ), — *звѣр* (Над), — *цѣв* (Добр, Кар, Сек, Ци), — *чѡс'* и *чѣс'* (Ба, Сиб);

* Исп. у Вука: „дѡаљ, f.“, s. v.

- *влáсѝи* (Леп), — од *глáди* (Вук, Ком);
- *грúди* (Ком), — *влáсѝи* (Мал), — у *грúди* (Кал), — на *грúди* (Кар), — *цѣви* (Жуп);
- да спровѣдемо даље *влáсѝима*, — у *влáсѝима* (Мал).

Али има примера и са променом акц. у неким плуралским падежима:

- пўно *вáши* (Кал), — удáри' овáко *грúдѝма* (Рат).

β) Акцент номинатива мења се у кратки (а I : в II):

- *кóс'* (Бог, Ком), — *крѣ* (12), — *мáс'* (Бе, Бог, Круш, Мал, Над), — *нóћ* (28), — *сó* (Рат), — *ћѣр* (Бог), — *чáс'*¹¹⁰ (Круш);
- пўн *крѣи* (Бог), — љзлив *крѣи* (Жуп), — *крѣи* (Пре), — *мáсѝи* (Добр), — једнѣ *нóћи* (Кав), — цѣле *нóћи* (Вук), — *нóћи* (још 10), — стó кѝла *сóли* (Мотр), — бе-*сóли* (Теч);
- *нóћу* (Дул, Оп, Жуп); —
- и ју *крѣи* огледáло (Пре);
- *кóсѝи* (Кав, Кар).

Али именица *ноћ* има у Gr-Lp и друкчији акцент:

- дѣвет *нóћѝ* (Кал, Крч).

γ) Са променом акцента Ns у дуги узлазни:

- свáку *рѣч* (Добр), — Нѣму е, кáже, дўкат *рѣч* (Круш), — *рѣч* (Рат), — *сѝвáр* (27);
- у *сѝвáри* (Теч);
- од онѝ мóѝ *рѣчѝ* (Ци);
- мóжда су мáло и *рѣчи* (Ба); — љма *сѝвáри* м.лго (Жуп), — *сѝвáри* (21).

Од оних које Даничић наводи у Л. се никако не чују: бест, брв, буђ (исп. т. 373), грст, згад, коб, мрест, ласт, лад, млеч, прт, скрб, слуз, снет, спаст, срч, срш, стиж, стуж, трст, хрид, чад (т. 373). Именица *ћúд* чује се скоро искључиво у облику Ns-As, а реч *сѝúд* само у обрту: — да љмре *сѝúд*, — нек љмре *сѝúд* (— нека се сасвим мало загреје). Именице *вáр* и *ѝрúд* су само м. р. Прва значи једну врсту камена, а друга чешће печурку припремљену за паљење на оцилу („огњилу, кресилу“), а ређе оно што у књиж. језику.

¹¹⁰ Ова именица има ген. *чáсѝи*, а значи: оно јела и пића што се носи на гробље, или што носе гости на свадбу или какво друго весеље од своје куће. У оном другом значењу има непроменљив акцент.

b) Край̄ки акцен̄ӣ

378. Не мењају акцент номинатива једине (b I : b II):

- *жѹч* (Круш), — *смр̄ӣ* (Бог, Круш, итд. — б);
- *Б̄ио злѣ б̄а̄ӣи* (Теч), — до *смр̄ӣи* (Бог, Раг), — после м̄бе *смр̄ӣи* (Бог).

Њима се у пл. придружују именице *д̄чи*, *ѹши*, *ѹрси*, — које међутим, имају у неким падежима померен акцент са првог слога:

- *д̄чи* (16), — за *ѹрси* (Реб), — зав̄ио *ѹши* (Лом), — Ловов̄ер ми наб̄ӣли у *ѹши* (Реб), — д̄сече ми *ѹши* (Сиб);
- око *оч̄ӣју* (Над), — *оч̄ӣју* (Бог, Крч), — *оч̄иу* (Бе);
- док ји в̄идиш *оч̄ӣма* (Бог), — у *оч̄ӣма* (Кал), — ц̄рнема *оч̄ӣма* (Кар), — на *оч̄ӣма* (Леп), — м̄бема *оч̄ӣма* (Ци).

379. У више примера имам именицу Пећ, у којој је акцент колебљив:

- за *Пећ* (Оп), — до *Пећи* (Кав), — из^с *Пећи* (Теч), — до *Пећи* (Теч);
- ост̄анемо м̄й у *Пећи* (Бог), — до *Пећи* (Кал), — више *Пећи* (Бог), — ка *Пећи* (Вук), — од^т *Пећи* (Вук), — близо *Пећи* (Оп).

2. ДВОСЛОЖНЕ ИМЕНИЦЕ

а) Речи са акцен̄ӣованом ѿменӯлимом у Ns

а) Речи са дугосилазним акц̄.

380. Од четири речи које Даничић наводи (80), само се две чују у Левчу: раван и м̄сао. А поред њих исти акц. има и реч *в̄арош*. Не мењају акцент (а II : а III):

- *в̄арош* (Лоћ, Суг итд., — 19), — та̄ц *м̄сао* (Над);
- око *в̄ароши* (Жуп), — преко *в̄ароши* (Ком), — пл̄а̄не се . . . *в̄ароши* (Оп), — из *в̄ароши* (Сиб);
- по *в̄ароши* (Добр, Жуп, Кар, итд);
- докле ѹзнете т̄ѣ др̄уге *в̄ароши* (Кав).

b) Им. са край̄ким акц̄.

381. Имају потпуно непроменљив акцент [сем именице *болес̄ӣ*, која у једној окамењеној изреци има дугоузлазни на другом слогу: ки ба̄ба у *болес̄ӣи* (Дубр)] (постакц. дужине нема у нас):

— *бблес'* (Кар), — *врлеи'* (Кар), — *жјалос'* (Добр, Круш), — *зрелос'* (Дул), — *јџсен* (Кал, Кар, Мал), — *шцовџ ми дца и мџшер* (Бог), — *идмеи'* (Дул, Круш), — *идган* (Круш), — *идмоћ* (Кав, Кал, Ком, Крч, Сек), — *идмоц* (Кав), — *идмои'* (Над), — *Прдвечи'* (Пре), — *ирдлећ* (Бог, Леп, Сек), — *ирдинос'* (Реб, Ци), — *скрднос'* (Над), — *сидрос'* (Крч, Реб), — *чџлад* (Бог, Дул);

— ради овако неке *бблесии* (Теч), — прдише *јџсени* (Добр), — с *јџсени* (Кав), — *ймаш и ти кдрисии* (Сек), — *тџ милосии* нема (Над), — преко *идмеии* (Круш), — Преко *Прдвешии* пролази (Круш), — из² *Прдвешии* рбдом (Оп), — с *ирдлећи* (Кав, Ур), — *слабосии* (Над), — *двае-чџлади* (Ба), — са *дџсе-чџлади* (Бог);

— у *младосии* (Мал), — *учитељ у Прдвешии* (Леп), — о твое *ирдиносии* (Бог), — о *ирдиносии* његдџе (Ком);

— *чџладама* (Бог).

Само мали број речи које Дан. наводи на стр. 80—81. познате су у Л.: *врлет*, *зџлен*, *јџсен*, *кдрис'*, *крџлуш'*, *нџсвес'*, *дбес'*, *дблас'*, *пџрут*, *пдган*, *прџгрш/прџграш*, *чџврт*, — а такође и: *џвет*, *пропас'*, — које имају код нас дугоузлазни акценат (исп. т. 48). Именице *крмељ*, *назџб*, *павит*, *папрад*, *прџкрет*, *трџскот*, *џгар*, као и *прџбади*, — мушког су рода. Од именица које код њега скрађују дуги слог у промени, код нас би у ову групу ишле и: *немоћ*, *жјалос'*, *мјлос'*, *младос'*, *пакос'*, *радос'*, *слабос'*, *старос'*, као и *бблес'*. Од осталих познате су још и: *лудос'*, *мудрос'*, *свџтлос'* и *смџрнос'*, — које имају опет узлазни акценат.

с) Дугоузлазни акценци

382. Поред већ наведених речи у т. 381, овде иду и: *љубав*, *напас'*, *нарав*, *нарас'*, *причџс'*, *старџж*, — као и: *вџрнос'*, *вџрднос'*, *дџжнос'*, *јџднакос'*, *лењос'*, *крџброс'*¹¹¹ и сл. Остале су непознате нашем говору. Ево примера са трака:

— *Глујос'* мџја (Мотр), — *дџжнос'* (Бог), — да предџ тац његџв *дџжнос'* (Мал), — *љубав* (Ба), — за *љубав* (Над), — *ирџџас'* (Рат), — *иџџнос'* (Ци);

— из *глујидсии* (Ба), — ради *весџља* и *крџбрџдсии* (Прџ).

Како видимо, у облицима где се додавањем наставка повећава број слогова, акценат остаје непренесен (у облику је кратког), а слог пред њим је дуг.

¹¹¹ У књиж. јез. тип *вџрност* има дужину на ултими, те би томе одговарао акц. *вџрнос'*, код нас. Можда је ово последица аналогије. Исп. о овим речима М. Пешикана, ЈФ XXVIII, 134.

3. ВИШЕСЛОЖНЕ ИМЕНИЦЕ

383. У узорку имам само незнатан број примера за Ns и As.

а) Именице са кратким акц.:

— *Блågовет'* (Жуп), — *зåйвовет'* (Бог), — *унуýрðињос'* (Бог).

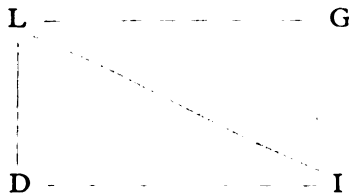
б) Именице са дугоузлазним акц.:

— *Нём могуýињос'* (Бог), — *нёма оýаснос'* (Добр), — *Већ прёти нёка оýаснос'* (Леп), — *нёма оýаснос'* (Кав), — *нёма јòш оýаснос'* (Кав), — *оýаснос'* (Ци), — *Нёмаш тй за тò сýосбнос'* (Над), — *има удббнос'* (Жуп).

Према осталом материјалу судећи, који имам ван узорака, а и према изговору Ж. С., прва група именица има непроменљив акценат, а код друге се мења на исти начин као и код двосложних именица истог акценатског типа: *оýасносýи* — *оýасносýима*, и сл.

ЈОШ НЕКЕ НАПОМЕНЕ О ДЕКЛИНАЦИЈИ ИМЕНИЦА

384. Мислим да је најинтересантнија појава коју смо запазили прегледајући материјал за деклинационе форме — потпун синкретизам, тј. једнакост наставака Dp-Ip, на једној страни, и на другој, — употреба двоструких наст. за облик Lp. То је општа појава код свих именица. Тако се добија следећа шема множинских падежа у нашем говору:

Ова се шема може разложити на две компоненте.

1. Синкретизам $G = L$ и $D = I$ пореклом је свакако из двојинских облика.

2. Једнакост морфолошког састава $D = L$, која се у дијалектима где је елиминисана тонска опозиција између кратких акцената — овамо спада и левачки говор — очитује у потпуној једнакости ова два облика, особина је и једининских форми свих деклинационих типова.

Овакви односи показују да говор тренутно заузима посебно место у процесу тзв. изједначавања множинских падежа. То се стање може означити као прелазна фаза од старијих ка модерним говорима.

385. Од појава које имају значаја за развитак појединих именичких врста треба споменути скоро искључиву употребу наставка *-em* у *Is* им. м. и ср. р., појаву *Ap* са наставком *-и* код им. м. р., а затим наставак *-e* поред *-и* у *Ds* и *Ls* именица а-основа, и појаву наставка *-ема* (поред *-ама*) у облику *Dp-Ip(-Lp)* истих именица.

Материјал такође показује да је процес постепеног одумирања деклинационих форми основа на *-и* ж. р. у току.

На примеру *Ap-CG* им. м. р. показан је однос њихових наст. отприлике, тј. у коликој мери је заступљен овај други облик у нашем говору (често уместо *Ls* и *I*, иначе ретко).

386. На овом месту ћу се осврнути на проблем преношења акцента на проклитику. До сада о њему није речена ниједна реч, али материјал ће показати да тај проблем и није од битнијег значаја у говору Левча. Навешћу све примере по врстама које имам у снимљеном материјалу. (Јасно је да је реч о старом преношењу).

а) Им. I врсте:

— *око враџа* (Над); — *дна на бога* ми није бранила (Бог), *Ја за ђавола* и *реко'* (Круш), — *за мрака*, — *дд мрака* (Мал), — *да идемо на олед* (Бог), — *не пада ми на ом* (Саб), — *дође ми на ом* (Над), — *Жѣну, каже, помдгни у зиму, дна ће тебе у леио* (Бог), — *иде у њоле* (Круш).

б) Им. III врсте:

— *түрим шиѣр идд главу* (Кал), — *ударило ме у главу* (Жуп), — *д-ймо на игру* (Над), — *јуутру ири-зору* (Бог), — *игралка до ири-зору* (Круш), — *на сат ири-зору* (Лом), — *ири-зору* (Прњ), — *цео ноћ^б до ири-зору* (Ур), — *на ногу* (Над), — *не мдже на ноге* (Кар), — *Ја на ноге* се овако чепрљам (Рат), — *да радимо на њоле* (Дул), — *пљуби ме дете у руку* (Бог), — *једе се за руку* (Пре), — *онѣ топдве на руке* повукдше (Добр), — *Тргоше дни мѣн за руке* (Мал), — *лисице па на руке* (Пре).

в) Им. IV врсте:

— *она ондга убѣ у груди* (Кав), — *на есен* продам говѣда (Бог), — *Видѣємо на есен* (Бог), — *Остүпили смо у есен* (Добр), — *у есен* (Кал), — *у јесен* да бѣремо (Бог), — *час ју падне на ѡамѣи* (Над), — *слаб у ѡамѣи* (Кав), — *знам у ѡамѣи* (Круш), — *знам свѣ у ѡамѣи* (Прњ), — *свѣ ми на ѡамѣи* (Пре), — *спрѣме кáдар за ѡролећ* (Сек), — *ал ка-дође на ѡролећ* (Сек), — *Стојали смо до у ѡролећ* (Добр), — *Ми слаavimo у есен* и *у ѡролећ* (Жуп), — *у ѡролећ* (Кал, Круш, Сек), — *после у ѡролећ* -да се преглѣа (Сек), — *сад^т ид-сиарос* ми причате (Мотр), — *Дна га мало слүшала у сиарос'* (Бог), — *Мбра д-ймо там у ѡмоћ* (Бог).

Очигледно је да је већина секвенци са нешто измењеним падежним значењем.

О губљењу осећања за преношење акцента на проклитику сведочи поред већ реченог и то што у неким случајевима имамо секвенце са пренесеним акцентом у оних речи које данас у нашем говору имају у тим облицима узлазни акцент. Тако имамо *од мрака*, — али обично *мрака*, *враиша* (т. 266). Исто тако је данас обичан акцент *As* им. *рука* и *глава* са узлазним акц. (т. 357).

И још нешто: у једином примеру где имамо двосложни предлог испред именице, преношење се на предлог врши на други, а не на први слог, како је то обично код старог преношења: *окд враиша*.

Уопште се може рећи да се у нашем говору или врши елиминација секвенци са извршеним преношењем акцента на предлог, или се оне и даље употребљавају, али са помереним значењем.

2. ПРИДЕВИ, ЗАМЕНИЦЕ И БРОЈЕВИ

ОБЛИЦИ ПРИДЕВСКОГ ВИДА

387. Опште је правило да су облици одређеног вида у косовско-ресавским говорима максимално потисли облике неодређеног вида, тако да се делимично разликовање ових двеју форми среће једино у N_{sm}^{112} , а у осталим облицима диференцијалну функцију преузима акценат и квантитет.

Подручје Л. се у односу на ову особину, — као уосталом и на већину осталих, — сасвим уклапа у косовско-ресавски дијалект¹¹³.

а) Разликовање облика одређеног и неодређеног придевског вида у $Ns(-As)$ м. р. такође се не поклапа са стањем у књижевном језику. Тако поред уобичајених форми других придева, имам у снимљеном материјалу и следеће:

— Беше *божићан* *пос'* (Кал), — *здањ* *трѹп* (Др), — *зѹдружан* (Реб), — *кѹзнен* *зѹвод* (Леп), — *кућѹван* *плѹц* (Теч), — *мѹшоран* *чѹмац* (Леп), — *дѹвалъ* (Крч).

Овакви примери су додуше ретки, а употребљавају се поред њих, и чешће од њих, и форме одређеног вида истих придева, — али они ипак указују на постојање могућности да се код неких придева, — то су обично придеви с наст. *-ни*, — према одређеном створи облик неодређеног вида, — тј. указују на извесну продуктивност, живост, ове појаве¹¹⁴.

Облици неодређеног вида у другим падежима и родовима, сем наравно оних поименичених придева који су и по деклинацији пришли

¹¹² Исп. Рес., СДЗб XVII, 340; Трст., исто, 108; Бан., ГЗС VII, 33; Иб., ЗбФФП II, 87; Сјен., СДЗб XVI, 92; исп., ДИЈС, СДЗб I, 428—429.

¹¹³ Зетско-јужносанџачки говори и гранични херцеговачки налазе се негде на пола пута у овом процесу: ИЦГ, ЈФ XIII, 76; СК-Љ, СДЗб XV, 161; Црн., СДЗб IX, 539; ИХ, СДЗб XIV, 146; Пива, ЈФ XVII, 62. Слично је и у говорима шумадијско-војвођанске зоне. Исп., Срем. СДЗб XIV, 343.

¹¹⁴ Исп., Бак., СДЗб XI, 155; Жупа, АнФФ VI, 305.

именицама, — изузетна су појава, али се ипак налазе неке форме које на ове личе:

— и поседе *дебела* дорина (Кар), — од *малена* (Дул), позваћемо Југ-Богдана *сиара* (Кар), — *сува* леба и меса (Добр), —

и у вези са именицом посао:

— Ма *Сивейна* посла: он мало изводи (Ба), — *деиња* посла (Бе), — *сфиска* посла (Над), — Кака војска : *лојвска* посла! — *наша* посла (Рат).

О обличком типу *Пејрдовадна* исп. т. 259. а).

Осим два примера из Карановца, који су преузети из књижевног језика (говорник нема осећања за ове форме, јер у именичком *As сиара* имамо акценат сложене форме), — сви су горњи случајеви окаменотине.

Посебно треба скренути пажњу на конструкције типа: *наша идсла*, — у којих је сасвим нејасно постало о коме се облику ради. Утицајем ових конструкција могу се објаснити случајеви типа: *деиња идсо*, — уз т. 316.

Ван снимљеног материјала имам и пример: *чудна* ми *чуда* (Дубр), — пореклом Gsm , а данас само окамењени облик у тој изреци.

б) Известан број придева, на другој страни, који у књиж. јез. може имати и неодређени вид, у нашем говору има у Nsm једино форму с наставком *-и*. Између осталих то су придеви *зао*, *свет*¹¹⁵, *фин*¹¹⁶:

— *Зли* је, па га горег нема (Дубр), — Ма *ники* *није* *свети* (Суг), — Он *фини* човек, само иде мало онако (Ур).

Такође и придев *велики* има увек ову форму:

— *песак* она' *велики* (Добр), — шумар *велики* (Жуп), — Дечак *велики*, *вѣћи* нѣ *оваџ* (Рат), — *Пдрез* *није* *велики* него *прирез* (Бог), — Нѣ мош *д-идеш* колико е *снег* *велики* (Вук), — *Фрѣнак* је *велики* *био* (Др).

ДЕКЛИНАЦИЈА ЗАМЕНИЧКИХ И ПРИДЕВСКИХ РЕЧИ

388. Међусобним утицајем једних форми на друге, пре свега, а затим и општим тенденцијама у развоју акцената и квантитета у говору Л. — готово је сасвим уклоњена разлика у деклинацији заменица и при-

¹¹⁵ Вук, Рјечник: *свѣт*, *свѣта*, s. v.

¹¹⁶ Вук, Рјечник: *фини*, на, но, s. v. Али М. Стев., Савр. сх. ј. I, 272: *фин*.

дева. Диференцијације су сведене заиста на минимум, како ћемо из прегледа материјала видети. Али ради прегледности прво ћемо обрадити придевске, затим заменичке речи, и на крају бројеве.

а) ПРИДЕВИ

ДЕКЛИНАЦИОНЕ ФОРМЕ

389. Прегледаћемо их по родовима.

Мушки и средњи род

390. а) У ср. р. наст. је каткад *-о м. -е*: *риђо-риђе, риђог/риђог/риђег/риђег, крњо/-е, чуљо/-е* (т. 137).

б) Већ је поменуто да у $Gs^m(-As^m)$ и Gs^n наставак може бити *-ог* или *-ога* (т. 165).

в) У Ds и Ls оба рода наставак је скоро искључиво *-ем* и код придева са тврдим крајњим консонантом основе:

— датив —

— из *Дулена, Драгдљубу онѐм бѐлем* (Ба), — *Гдцковем шураку* (Бог), — *дни мѐне предаду јавнем тужоцу* (Мал), — *Ћ-у Сиљѐвицу, Љуби Јелѐнinem, реко', унѐку* (Бог), — *Мѐнки овѐм Ковѐчевем сѐну* (Бог), — *Пођемо према Кѐчкѐвем камену* (Бог), — *овѐм Мѐмировем Жѐлѐ* (Бог), — *онѐм Вѐјѐ иројѐлем* (Жуп), — *Обрѐновем унѐку* (Над), — *идући ка Овчѐм пѐљу* (Бог), — *Пѐлимo бѐгу и слѐви и Свеѐѐм Пантелѐ свећу* (Бог), — *ка Скѐдарском јѐзеру* (Вук), — *према Црнем вѐру* (Мал);

— локатив —

— на *Багрѐанском вѐсу* (Кал), — на *Бѐновем брду* (Сиб), — у *бѐлничкѐм кругу* (Дул), — у *онѐм бѐлничкѐм одељу* (Леп), — у *Влѐйнем имѐњу* (Бог), — у *овѐм потѐку Говедѐрничкѐм* (Над), — *остаѐло ми у сѐћању дѐбрем* (Дул), — у *Нѐвем Качанику* (Кал), — у *Нѐвем Саду* (Сек), — на *идгрешнем пѐту* (Над), — у *ичѐличкѐм* (Ба), — на *рѐском фрѐнту* (Сиб), — *ѐдма по Свеѐѐм Јовѐну* (Кар), — на *солѐнском фрѐнту* (Сиб), — у *сѐјѐлнем кѐдру* (Раг), — по *сѐјѐрем датѐму* (Кал), — *петнаѐстога по сѐјѐрем* (Оп), — у *Хрѐвѐцкѐм Карловцу* (Мотр), — *прича о црвѐнем вѐрашцу* (Круш), — на *Црнем вѐру* (Вук).

Ретки су случајеви са наст. *-ом*, као у примерима:

— *Бѐо сам на фрѐнту бѐгарском* (Др), — *Ите кѐште слѐвном цѐр-Лѐзару* (Кар), — по *сѐјѐром каленѐару* (Ком, Леп), — *У Брчком* (Леп).

И сам састав тих примера указује да су настали под утицајем књижевног или војничког језика.

У снимљеном материјалу имам и један интересантан пример са наст. *-и.м.*:

— у онџм нашим *лџим* прѣдѣлу (Дул), —

који међутим потиче од информатора који већ дуже живи у Крагујевцу.

г) У Л. је Is^{mn} придева изједначен по облику са Ds^{mn} и Ls^{mn} , па има облик као у примерима:

— з *Бѣлем* (Бог), — глѣо сам *гѣлем* ђкетем (Бог), — вѣдели *гѣлем* ђкем (Кав), — вѣдимо *гѣлем* ђкетем (Ур), — па ђн пође пољем *крушевѣчкѣм* (Кар), — Шта е с онѣм њѣгѣвѣм сѣнем *мѣђѣм?* (Бог), — са *цѣлем* свѣтем (Бог), — Бѣо сам с овѣм *Шѣцѣдѣвѣм* Вукѣсавѣм (Оп).

Али у снимљеном материјалу имам код придева *зао* једном у Is и наставак *-и.м.*:

— тѣрат злѣ *зѣм* (Дул).

д) У облику $Dp-Ip$ ($-Lp$) наставак је, како је већ у т. 166. напоменуто, увек са крајњим вокалом. Даље, поред наставка *-има* има примера и са наставком *-ема*:

— да се свѣдим з-г*лѣѣм* (Над), — са *немѣчкѣма* воињѣцѣма (Над), — офицѣрска и *нѣжѣма* офицѣрѣма (Сиб);

— сарађѣвао са *Дрѣжѣнѣма* (Реб), — да нѣсе *гѣрѣцѣкѣма* воињѣцѣма (Реб), — 'де овѣма *Мѣнѣнѣма* кѣћа (Кар), — са *немѣчкѣма* воињѣцѣма (Над).

Мислим да појава наставка *-ем*, као и *-ема* не тражи никакво објашњење. Сасвим је јасно да су то наставци тврђих заменичких основа.

Интересантно је, међутим, да је Is пришао облицима Ds и Ls , што је имало реперкусија и на именичку деклинацију.

ђ) Gr има наст. *-и*. Примере није потребно наводити јер их је доста у одељку о им.

е) Када именичке речи уз које придеви стоје имају облик Lp једнак Gr , и придеви су тада у облику Gr :

— у *мѣђѣм*' дѣнѣ (Мотр), — по *рѣзни*' кѣрсева (Теч), — у *Вѣлики*' Пчѣлица (Дул).

ж) Исти је случај и у $Ap(-CG)$: уз облик именице м. р. са наставком *-и* стоји и придев у истом облику:

— знам *богати* људи (Бог), — свѣ с онѣ *велики* бајанѣти (Сиб), — кѹпе онѣ ствѣри *девѣјачки* (Ур), — они *плаћвези дунђерски* кѹпѣо бѣше (Ур), — *йди* . . . на *златни* таѣири (Круш), — *покидао* онѣ *зрѣли* краставци (Круш), — *пођемо* на *Калимански* вѣсѣви (Вук), — *йзнесе* *кафѣнски* ствѣри свѣ (Кар), — *командирѣви* *йѣсилни* да тражимо (Прѣ), — *бѣс* у *краѣњи* чапоѣци (Круш), — *Почѣѹ* онѣ да летѣ с онѣ *мѣли* лѣвци (Ци), — *пешкѣри* *мѣки*, сапѹни дадоше (Теч), — *отѣшла* сам на сабор с *йрѣсни* опѣнци (Кав), — *носи*ле днда *свињски* опѣнци (Крч), — и тѣ сам прекомѣнѣван са *сѣѣри* људи (Сек), — *бѣје* са *йѣшки* топѣви (Кав), — *Имѣла* тѣ *јединѣца* нѣки *йѣварни* кѣњи (Ци), — *сад* *ймам* и *фѣни* прасѣни (Крч).

Имам један пример са изостављеном именицом, а ипак је придев са наставком *-и* у истом облику:

— *Јерѣшијеви* војска превѣла (-волове, Круш).

Женски род

391. а) У *Ds^f* и *Ls^f* наставак је *-ој*. Али поред овог јавља се и наставак *-е*, и то обично тамо где и именица има исти наставак, — док наставак *-ој* долази у оним случајевима где управна реч синтагме има наставак *-и*. Ево примера са трака:

— датив —

— да не прѣти *вѣће* комѣнде (Сиб), — *Имѣло* *Влѣјне* маѣке Стевѣна (Бог), — па е *шаље* *срѣмске* бѣновине (Кар), — *Вѣводи* сам даѣла и *цѣлѣ* фамѣлије њѣне (Сла); —

— *дѣброц* мѣми трѣбу' до зѣбѣ (Бог);

— локатив —

— *Свѣ* сам бѣо у *бѣрачке* јединѣце (Кал), — *остѣнем* у тѣ батѣриѣ *бѣрке* (Добр), — *Мѣ* смо бѣли на *бѣгарске* границе (Кал), — у *Вѣлике* ливѣде посаѣдили смо (Бог), — по онѣ *гѣле* гузице (Рат), — у *гѣрње* *Аѹстриѣ* (Сек), — по *дѣње* *мѣлѣ* (Ба), — у *Нѣшу*, у *инжѣниѣрские* кѣсарне (Кал), — *слѹжѣо* у *кѣњицке* бригѣдѣ (Мал), — бѣо у *миѣрољѣске* чѣте (Бог), — *Слѹжѣо* сам *војску* у Бѣград, у *кѣрљѣве* гѣрде (Бог), — *нѣе* у *офиѣјѣрске* ѹниформѣ (Добр), — у *Рѣвне* гѣре (Мал), — бѣо сам у *српско-енгљѣске* болѣнице (Др), — *седѣм* у *иѹѣѣ* кѹѣе (Крч), — на *иѹѣѣ* теритѣрије (Рѣб), — по *цѣлѣ* батѣрије (Кав), — *дѣшла* код мѣне у *цѣрнѣ* марѣме (Рат);

— У *кѹѣ* рѣ-тѣ *слѹжиш?* Кѣѣ: у *бѣлѣничкоѹ* чѣти (Добр), — у *бѣгарскоѹ* *Цумѣн* (Кал), — у *тоѣ* *вѣшоѣ* *сад* *вѣликоѹ* *вѣтри*

(Дул), — по *тои гледишцоу* йвици (Дул), — у *Кѡсовској* Митровици (Кал), — на *мрѣивоу* стражи (Кал, Рат), — бѣо у *идѣскоу* алтиљѣри (Добр), — у *сѣверноу* Африки (Кал), — по *сиѣроу* прѣчи (Крч), — у *срѣскоу* држави (Ком), — у *шѣмоу* дивизи (Оп), — у *иуѣоу* кѣћи (Бог), — на *Шилѣшоу* стѣни (Мал).

У два примера свега не слажу се управна и зависна реч у наставку:

— у *горноу* Нѣмачке (Крч), — у *сиѣре* кѣћи (Мотр).

И кад се самостално употребљавају, придевске речи имају двојакѣ наставке:

— бѣо ... у *Бугарске* (Бог), — Тѣ е тѣшко бѣло, у *Бугарске*, у *Мѣмарске* (Кал), — у *Грѣке* (Добр, Жуп);

— па у Бѣшево у *Бугарскоу* (Сек), — у *Нѣмачкоу* (Ба), — по *Нѣмачкоу* (Кал), — у *Турскоу* (Над).

б) Наставак Dr-Ir (-Lp), сем једног примера (исп. т. 166), има наставак -ѣма:

— *дѣбѣма* овцама, — с *вѣликѣма* ушѣма, — *дѣбрема* девојкема, — на *мѣлема* и *вѣликѣма* папрѣкема, — *дѣбрема* женѣма, — *иѣлавѣма* дѣскема, — *раѣковѣчкѣма* девојкама (Дубр), — *иѣнема* очѣма (Кар).

Мада немам у материјалу прим. с наст. -има, не бих смео тврдити да се он у Ј. никако не јавља. Овде је важно напоменути да је наставак истог облика именица III врсте аналошки добијен према придевском наставку (исп. т. 348).

У Gr наст. је -и (-их). Наст. -е(х) нисам забележио¹¹⁷.

АКЦЕНТ ДЕКЛИНАЦИОНИХ ФОРМИ

392. Акценатска система придева у доброј мери се разликује од ВД системе. Пре свега далеко је упрошћенија, и друго, има категорија које се у појединим облицима разликују и квантитетом и акцентом од речи истог акценатског типа у ВД.

1. Једносложне основе

393. Могу бити са дугим или кратким акцентом, затим са или без непостојаног вокала у Ns^m. Најпрактичније ће бити да прво обрадимо примере с ^ акцентом.

¹¹⁷ У Рес. аутори мисле: „у множини“, „у генитиву и акузативу употребљава се општи падеж“, СДЗБ XVII, 341. Али на стр. 327. наводе се Gr: *ранѣ(ј)е* година (С.), *ранѣје* година. (Бр., Стр.).

а) Придеви са дугосилазним акценџом

394. Могу се поделити у две групе, јер се акценџ у њима понаша различито.

а) Мањи број тих придева обично мења акценџ Ns^m у кратки у свим осталим облицима одр. и неодр. вида (а I : б II):

— бџо бџс (Круш), — бџс (Круш, Сек, Сиб, Ур), — Гџ се не свлџчи (Дул), — гџ (Кал, Сек);

али у другим облицима:

— бџса (Ба), — и гџла и бџса (Круш), — бџса (Пре), — гџла (Саб), — Гџло брдо (Дул, Кал), — приџатеља затџко' гџлог (Лом), — скинуо га гџлога (Оп), — по онџ гџле гуџице (Рат).

Каткад се чују ови придеви у одр. виду и са дугосилазним акценџом, али је тада њихово значење нешто померено: онџа гџли (Дубр), — значи: џоцеџани.

б) Већа група не скраћује слог основе него мења свој акценџ у облицима неодређеног вида на други начин. Сем придева који у ВД спадају у ову групу, имају у Левчу акценџ по овом типу и придеви: рџс, сџв, тџј, трџм, рџм¹¹⁸. У Ns осталих родова, као и у Np свих родова имају ове речи дугоузлазни акц. (а I : с II):

— бџло барџче (Кал), — бџло (Над, Сек), — ки глџво кџче (Оп), — гџсиџо (Кар), — жџиво (Крч, Мал, Сиб), — јџко (Дул), — лџиџо, ал млџго јџко (Дул), — крџиво стакленце (Круш), — лџиџо (Бе, Вук, Ком, Крч, Мал, Мотр, Теч), — лџиџо (Крч), — џлџво (Сек), — сџдо (Сек), — сџво (Бог, Вук, Лом, Над), — шџврдо (Ком), — шџуђе (Дул, Сла), — џџло (Бог, Ком, Круш, Пре, Сек), — црџно (Сиб), — цџрсиџо (Над);

— бџла ки млџко (Вук), — бџла (Круш, Мал, Теч), — блџда (Кар), — брџза (Оп), — врџћа (Ком, Над, Прњ), — глџва (Ба), — гџсиџа (Бог), — жџива (Бог, Др, Дул, Ур), — јџка (Вук, Дул, Кал, Сиб), — лџња (Мал), — лџиџа (Бог, Добр, Кал, Оп), — лџиџа, крупна јелџвина (Вук), — лџиџа (Добр, Др), — млџда (Ба, Бог, Др, Круш, Мал, Сек), — џџсиџа (Бог), — сџџиџа (Жуп, Кар), — сџва (Ци), — шџврда (Бог), — шџиџа (Оп), — џџла (8)¹¹⁹;

— бџли чџршџви (Леп), — бџли (Леп), — жџиви (Жуп), — жџџиџи (Кав), — лџди (Кав), — млџди (Добр, Кав, Мал, Рат, Сек), — шџџи крџвџти (Кал), — шџџи (Добр), — џџли (Ком), — црџни (Добр, Кар, Мотр);

— бџле панталџне (Теч), — Сџмо жџиве, џе д-џмру (Жуп), — јџке (Сек), — лџиџе сџкње (Ба), — лџиџе (Бог, Добр, Мал, Сиб,

¹¹⁸ Код Даничиџа имају краткосилазни акц., исп. стр. 213.

¹¹⁹ О случајевима типа: џџлџ не армиџа знџла (Реб), — исп. т. 36.

Сла), — *младе* (Добр), — *сúве* (Лом, Прњ), — *и́уђе* шџтке (Ба), — *црне* питаре (Леп).

Исти акцент има и As^f:

— *бѣлу* кафу (Бог), — *бѣлу* (Бог, Круш, Сла, Ци), — *врѹћу* (Бог, Сла), — *жѹйју* проју (Круш), — *жѹву* (Теч), — *јаку* (Дул, Жуп), — *лѣју* (Мал, Рат), — *љују* (Бог, Мотр, Над, Крч), — *младу* (Мотр), — *рѹсу* (Кар), — *и́уђу* (Дул), — *цѣлу* (9).

У облицима са двосложним наставком акцент прелази на први слог наставка, и то у Gs^m (-As^m) и Gsⁿ с наст. -ога у облику дугосилазног (a I : c II : aa II):

— црно без *бѣлога* (Кал), — те га одржа'мо *жѹвџога* (Добр), — и *жѹвџога* га извадише (Круш), — видела *лѣџога* пријатеља (Лом), — о-*цѣлога* тџга гџрњег Лѣвча (Сек), —

а у Dp-Ip (-Lp) у облику кратког акцента (bb II)

— з-*глѹйѹма* (Над), —

као и: *бѣлѹма*, *цѣлѹма*, *жѹрнѹма*, *лѣйѹма*, *жѹйѹма* и сл.

У свим осталим облицима неодређеног вида (сем више поменутих) са једносложним наставком акцент је двојак: или је дугосилазни на наставку, као у примерима:

— *лѣџог* сина (Дубр); — *мало* *љуѹше* (Прњ), — *и́уђе* кѹће (Крч), — на *и́уђе* теритџрије (Реб), — *цѣлѣ* батѣрије (Кав), — *црнѣ* марѹме (Рат); — у *и́уђеџи* кѹћи (Бог); — *и́уђеѹм* трџшку (Кал), — *бѣлѣм* одѣлем (Кар), — *и́уђеѹ'* ѹвли'а (Жуп), — *црнѹ'* чашира (Дул), — *младѹ'* љѹдѹ (Дубр);

или је овде пак дугоузлазни акцент на основи (у истим формама aa I/c II):

— *мирног* мѹжа (Мотр), — *сѣдог* одѣла (Ци), — *цѣле* околиње (Дубр), — са *и́уђеѹм* рѹкѹм (Мал), — *бѣлом* (Пре), — са *цѣлем* свѣтем (Бог), — у *цѣлем* дѣлокрѹгу (Бог), — *бѣлу'* вѹлчића (Ур), — по *и́уђеѹ'* кѹћа (Ур, Жуп).

Пошто су ови облици важни, навешћемо дужи списак тих речи према изговору Ж. С. из Дубр:

благ — благаџ/благаџ — благаѹм/благаѹм — благаѹ/благаѹ — благаѹџ/благаѹџ — благаѹм/благаѹм — благаѹ'/благаѹ';

блѣд — блѣдоџ/блѣдоџ — блѣдѹм/блѣдѹм — блѣдѹ/блѣдѹ — блѣдѹџ/блѣдѹџ — блѣдѹм/блѣдѹм — блѣдѹ'/блѣдѹ';

брз — брзѡг/брзог — брзѣм/брзем — брзѣ/брзе — брзѡѡ/
/брзоѡ — брзѡм/брзом — брзѣй'/брзи';

врѡн — врѡнѡг/врѡног — врѡнѣм/врѡнем — врѡнѣ/врѡне —
врѡнѡѡ/врѡноѡ — врѡнѡм/врѡном — врѡнѣй'/врѡни';

врѣћ — врѣћѣг/врѣћег — врѣћѣм/врѣћем — врѣћѣ/врѣће —
врѣћѡѡ/врѣћѡѡ — врѣћѡм/врѣћѡм — врѣћѣй'/врѣћи';

глѣв — глѣвѡг/глѣвог — глѣвѣм/глѣвем — глѣвѣ/глѣве —
глѣвѡѡ/глѣвоѡ — глѣвѡм/глѣвом — глѣвѣй'/глѣви';

грк — гркѡг/грког — гркѣм/гркем — гркѣ/грке — гркѡѡ/
/гркоѡ — гркѡм/грком — гркѣй'/грки';

грѣб — грѣбѡг/грѣбог — грѣбѣм/грѣбем — грѣбѣ/грѣбе —
грѣбѡѡ/грѣбоѡ — грѣбѡм/грѣбом — грѣбѣй'/грѣби';

гѣс' — гѣсѡг/гѣстог — гѣсѣм/гѣстем — гѣсѣ/гѣсте —
гѣсѡѡ/гѣстоѡ — гѣсѡм/гѣстом — гѣсѣй'/гѣсти';

жѣв — жѣвѡг/жѣвог — жѣвѣм/жѣвем — жѣвѣ/жѣве —
жѣвѡѡ/жѣвоѡ — жѣвѡм/жѣвом — жѣвѣй'/жѣви';

жѣт — жѣтѡг/жѣтог — жѣтѣм/жѣтем — жѣтѣ/жѣте —
жѣтѡѡ/жѣтоѡ — жѣтѡм/жѣтом — жѣтѣй'/жѣти';

јѡк — јѡкѡг/јѡког — јѡкѣм/јѡкем — јѡкѣ/јѡке — јѡкѡѡ/јѡкоѡ
— јѡкѡм/јѡком — јѡкѣй'/јѡки';

крѣв — крѣвѡг/крѣвог — крѣвѣм/крѣвем — крѣвѣ/крѣве —
крѣвѡѡ/крѣвоѡ — крѣвѡм/крѣвом — крѣвѣй'/крѣви';

лѣд — лѣдѡг/лѣдог — лѣдѣм/лѣдем — лѣдѣ/лѣде — лѣдѡѡ/
/лѣдоѡ — лѣдѡм/лѣдом — лѣдѣй'/лѣди';

тѣћ — тѣћѣг/тѣћег — тѣћѣм/тѣћем — тѣћѣ/тѣће — тѣћѡѡ/
тѣћѡѡ — тѣћѡм/тѣћѡм — тѣћѣй'/тѣћи';

цѣѡ — цѣлѡг/цѣлог — цѣлѣм/цѣлем — цѣлѣ/цѣле — цѣлѡѡ/
/цѣлоѡ — цѣлѡм/цѣлом — цѣлѣй'/цѣли', —

итд. Тако је и у свих других придева овог акценатског типа.

У облицима одређеног вида уколико се јављају, као и у ВД, имају у Л. увек дуги силазни акценат на основи. Примере није потребно наводити.

Компаративни ових речи добијају кратки акценат (в. т. 395).

б) Придеви с крајњим акценѡм

395. Било да имају непостојан вокал у Ns^m или су без њега, ови придеви обично не мењају свој акценат (б II).

а) Наводимо прво примере придева са непостојаним вок.:

— бѣсѡар (Крч), — м.лѡго гѡдан (Сек), — дѡбар (17), —
крѡшѡк (Мал), — мѡкар (Мал), — мѡшѡв (Над, Раг), — шѡѡл (Сек), — шѡнак (Прњ), — ѣзак (Прњ);

— *вѣдро* нѣбо (Круш), — *вѣдно* мѣсто (Бог), — *дѣбро* (Бог, Жуп, Кал, Крч), — *дѣбро* (Сек), — *дѣбро* (Реб), — *згѣдно* (Ком), — *јасно* (Над), — *кйшно* (Мал), — *кршно* мѣсто (Кав), — *сйшно* (Круш), — *слѣико* (Круш, Над), — *сйрѣмно* (Кав), — *срѣиње* виђење (Ба), — *како шѣило!* (Теч);

— *грѣшна* душа (Мотр), — *дѣбра* (Бог, Добр, Кал, Мотр, Над), — *дуйла* вода (Жуп), — *ждрѣбна* (Мал), — *јадна* (Бог, Крч), — *крѣшка* (Бог), — *мѣдра* (Бог, Сиб), — *мрѣва* (Бог, Круш), — *сйина* (Бог, Оп), — *девѣика слѣика*, — *ка-ти наѣ слѣика* (Добр), — *слѣика* (Сек), — *срѣиња* (Др, Бог), — *слѣмна* (Кав), — *шѣика* (Пре), — *чудна* (Теч);

— *о-дѣброг* домаћина (Бог), — *О-дѣброга* испадне неваљатно (Бог), — *и тѹ смо били нашли мѹжа дѣброг* (Реб), — *мрѣвога* човѣка (Круш), — *мрѣвога* (Мал).

б) Придеви без непостојаног вок. у Ns^m:

— *здрав* (Бог, Вук, Дул, Ком), — *Здрав* бѹди (Бог), — *Здрав* си (Кар), — *мѣк* (Рат), — *нѣв* дйнар (Ба), — *йрѣс'* (Над), — *йѹн* (Ба, Круш, Рат, Теч), — *слаб* (Добр, Кав, Теч), — *сйѣр* (Сла), — *чйс'* (Сек, Ци);

— *Мѣне* срце *здрави* (Круш), — *лако* (Бог, Над), — *лѣше* (Добр, Жуп, Кал), — *нѣво* (Вук, Ком, Мотр, Рат, Сек, Сиб), — *мило* (Крч, Мал), — *йѹно* (Круш, Над), — *чйсио* (Вук, Круш);

— *ла* (Круш), — *лѣша* (Бог), — *Лака* му зѣмља била (Сла), — *нѣва* (Дул), — *нѣва* (Кар, Круш), — *йѹна* (И), — *сйија* (Над), — *слаба* (Ба, Теч).

в) Сви ови придеви исти акценат имају и у одређеном виду, са извесним изузецима, наравно:

— *лаки* болесник (Рат), — *оваѣ нѣви* порѣдак (Бог), — *Нѣви* Качаник (Кал).

Овде иде и читав низ придева који имају у Ns^m само облик одређеног вида:

— *Бадњи* дан (Вук, Оп), — *бѣжи* дйнар (Ба), — *лѣд бѣжи* (Жуп), — *грчки* (Вук, Добр), — *жѣнски* шѣл (Рат), — *кѹи'њи* плац (Бог), — *рајини* (Леп), — *срѣски* (Рат, Сек, Сиб), — *шѣрски* (Добр, Кал, Сек), — *чѣини* (Ком);

— *Ебѣм* му *бѣже* дѣте (Ур), — *Влашко* Пѣље (Сил), — *жѣнско* (Сиб), — *кѣнско* (Кал), — *крсно* име (Бог, Мотр), — *лѣиње* (Ци), — *мѹшко* (Пре), — *ѣвче* (Добр, Теч), — *ѣвче* пѣље (Добр, Сек), — *свй'че* (Теч, Бог), — *Сѹнце* ти *срѣско* (Рат), — *шѣјалско* хѹбре (Бог);

— Нйгде *бѡжѧ* прѣшња нѣма (Ба), — *бѡжја* (Оп), — *бѡжѧ* (Сек), — ки рѹка *дѣчја* (Рат), — *жѣнска* (Мал, Сиб, Др), — *йѡльска* (Леп);

— *Влѡшкога* пѡља (Прњ), — *шѹрског* (Жуп, Сиб), — Шѹк-ри-пѡшу *шѹрскога* (Сек), — *шйѡлског* *ћѹбра* (Бог);

— ко' еднѡга офицѣра *бѹчке* батѣрије (Ком), — *Грѹчке* (Добр, Жуп), — преко *Кѡмзе* глѡвѣ (Ком), — *о-срѣдње* стѡке (Ба), — *срйске* вѡйскѣ (Рат), —

а такође и сви компаративи на -ји и -иши од једносложних придева свих акц. типова, као и придева типа велик, висок и сл. (кад се гради од скраћ. основе):

— *бѡљи* (Ба, Крч), — *бѡљи* (Жуп), — свѣ *вѣћи* (Бог), — *вѣћи* (Добр), — *дѹжи* (Ци), — *јѡчи* (Оп), — *лѡкши* (Рат), — *лѣйши* (Бог), — *слѣйши* (Оп), — *млѡћи* (Бог, Дул, Добр, Сиб), — *чврши* (Сиб);

— *бѡље* (Бог, Добр, Оп), — *бѡље* (Теч), — *блйже* (Жуп, Над), — *вѣће* (Мотр), — *гѡре* (Добр, Дул), — *грђе* (Кав), — *дйбље* (Сла), — *дрѹкче* (Бе), — *дрѹкше* (Добр), — *дѹбље* (Жуп), — *јѡче* (Бог, Кав), — *лѡкше* (Бог), — *лѣйше* (Жуп, Круш), — *мѡње* (Бог), — *млѡђе* (Дул), — *сййѡ.ље* (Ба), — *шѡкше* (Ур), — *слѡђе* (Мотр), — *шйре* (Бог);

— *бѡља* (Сиб), — *вѣћа* (Прњ), — *дѹжа* (Мал), — *лѣйша* (Крч), — *мѡња* (Над), — *млѡћа* (Ба, Добр, Леп).

г) Друкчији акцент одређеног вида има придев *сйѡр*:

— *сйѡри* зѡкон (Ба), — *Сйѡри* пѡњ вѡтру држй (Ба), — *сйѡри* *ћѡво* (Кар), — *сйѡри* дрѹг (Сиб), — *Сйѡра* ми је на ѹмору *мѡцка* (Кар), — *сйѡра* послѡвица (Крч), — јѣдна *сйѡра* (Мотр), — *сйѡра* кѹћа (Мотр), — *сйѡра* пчѣла (Сек), —

затим и придев *йрав*:

— *йрѡви* Швѡба (Дубр), — *йрѡви* Францѹзи (Теч), —

али овај облик има значење „richtig“.

д) Спорадично се у придева са кратким акцентом среће у одређеном виду дугосилазни акцент на крајњем слогу:

— *бѡжѡ* мѡцка (Круш), — *сййнѡ* жйто, — онѡ *женскѡ* мѡло (Дул).

ђ) Прид зао гласи у Ns^m *зйй* и има углавном непрѡм. акц.: *злѡг/злѡга зййма/зййма* : *зйём, зйё, зйѡј* . . . Ово је свакако последица аналогйје¹²⁰.

¹²⁰ Исп. о овом акц. J. Matešića, Der Wortakcent . . . , Heidelberg 1970, 169.

с) Придеви са дугоузлазним акценџиом

396. Ове придевске речи разликују се од оних које су описане у т. 394. б) само по Ns^m, где имају непостојани вокал и дугоузлазни акценџ:

— бѣсан (Мал), — вѣдан (Добр, Мал, Над), — глѣдан (Ком), — дужан (Бог, Добр, Ци), — крабар (Реб), — круѣан (Рат, Теч), — миран (Добр, Оп), — рабан (Бе), — сирѣшан (Кар), — шѣжак (Бог), — шѣзан (Крч), —

итд., да не бисмо више наводили непотребне примере. У истим облицима као и речи из поменуте тачке — имају и ови придеви двојак акценџ. Навешћу неке речи према изговору Ж. С.:

бѣсан — бѣснџг/бѣсног — бѣснѣм/бѣснем — бѣснѣ/бѣсне — бѣснџџ/бѣсноџ — бѣснџм/бѣсном — бѣснѣ'/бѣсни';

бѣдан — бѣднџг/бѣдног — бѣднѣм/бѣднем — бѣднѣ/бѣдне — бѣднџџ/бѣдноџ — бѣднџм/бѣдном — бѣднѣ'/бѣдни';

вѣдан — вѣднџг/вѣдног — вѣднѣм/вѣднем — вѣднѣ/вѣдне — вѣднџџ/вѣдноџ — вѣднџм/вѣдном — вѣднѣ'/вѣдни';

злѣтан — злѣтнџг/злѣтног — злѣтнѣм/злѣтнем — злѣтнѣ/злѣтне — злѣтнџџ/злѣтноџ — злѣтнџм/злѣтном — злѣтнѣ'/злѣтни';

јѣдар — јѣдрџг/јѣдрог — јѣдрѣм/јѣдрем — јѣдрѣ/јѣдре — јѣдрџџ/јѣдроџ — јѣдрџм/јѣдром — јѣдрѣ'/јѣдри';

кадар — кадрџг/кадрог — кадрѣм/кадрем — кадрѣ/кадре — кадрџџ/кадроџ — кадрџм/кадром — кадрѣ'/кадри';

крабар — крабрџг/краброг — крабрѣм/крабрем — крабрѣ/крабре — крабрџџ/краброџ — крабрџм/крабром — крабрѣ'/крабри';

рабан — рабнџг/рабног — рабнѣм/рабнем — рабнѣ/рабне — рабнџџ/рабноџ — рабнџм/рабном — рабнѣ'/рабни';

раван — равнџг/равног — равнѣм/равнем — равнѣ/равне — равнџџ/равноџ — равнџм/равном — равнѣ'/равни', —

а тако је у осталих речи овог акценатског типа.

У облицима одређеног вида акценџ се не разликује од акценџа истих речи у ВД системи.

У компаративу, изузев једног случаја (*сѣѣдѣ*, — исп. т. 394), ови придеви имају наст. *-и(ју)/-еј (и)* и акценџ на наставку, те ће бити наведени на одговарајућем месту.

397. Известан број речи горњег акценатског типа има међутим двојак акценџ неодређеног вида. Тако придеви *дужан*, *гладан* и *жедан*, поред тога што имају дугоузлазни акценџ у Ns^m и остале облике према том типу, могу имати у Ns^m и свим осталим облицима непромењен дугосилазни акценџ на основи:

— ел си *гладан* ел ниси (Бог), — *гладан* (Добр, Мал, Мотр), — Пјата ме сам *гладан* (Кал), — полипцали *гладни* (Ба); — и *дужан* и *шужан* (Дул), — *дужан* (Суг), — *жѣдан* (Дубр), — *жѣдне* су (Круш).

2. Двосложне основе

398. У неким од акценатских типова двосложних основа има знатних разлика у односу на књижевни језик.

а) Речи са дугосилазним акценџом

399. а) Придевске речи с дугосилазним акценџом на претпосл. слогу типа: *Павлов* (Добр), — не мењају акценџ номинатива м. р. у промени па се њима нећу ни бавити.

б) Већи број присвојних придева изведених од основе двосложних именица III врсте типа *Ружа*, *Јова* имају у Л. дугосилазни акценџ на крајњем слогу у Ns^{m121} .

— *Ббљин* братаџац (Бог), — *Ббрјин* ўнук (Бог), — *Владан* *Гђин* (Сиб), — *Дула* *Дрђин* (Круш), — *Дрђжјин* (Реб), — *Јѣљин* (Пре), — *Јђнин* (Пре), — *Јѣвфјин* (Бог), — *Мјлорад* *Јбвин* (Ур), — *Кђин* зѣт (Ба), — *Јова* *Кђјин* (Бог), — *Кўчкѣв* камен (Бог), — *Лјкјин* (Бог), — *Лўкјин* винѣград (Ур), — *Мђчкѣв* камен (Бог), — *Жјва* *Мјкјин* (Ком), — *Мјљин* Ива (Бог), — *Мјљин* (Добр), — *Пѣрјин* (Бе, Оп), — *Рђкјин* (Круш), — *Рђдин* (Саб), — *Ружјин* (Теч), — *Слђвкѣв* (Ба), — *Сђђђнин* (Ба), — *Рђја* *Тјјин* (Бог), — *Тђмјин* (Крч).

Овамо долазе, како видимо, и придеви настали од основе именица м. р. са дугоузлазним акценџом типа *Слђвко*, *мђчак*, а има и других.

У свим осталим облицима ови придеви скраћују акценџ задржавајући га на истом слогу:

— *Врђјчѣво* брђо (Реб), — *Јѣжѣво* пѣље (Добр), — *ўрђјно* брђшњо (Ба), — *Рђјно* (Мал), — у *Тђљно* шўмче (Ур), — *Чѣдино* дѣте (Рат);

— *Ббрјина* кўћа (Кав), — *Вбјина* (Кав, Ба), — *дѣкјина* (Добр), — *Жбкјина* (Круш), — *Збљина* ћѣрка (Жуп), — *Кђјина* (Ба), — *Сђрјина* (Дубр), — *сђјина* (Над), — *Слђвкѣва* кафђна (Круш);

— *Глјјинног* зђбрђна (Мотр), — *Кбчјинога* рђта (Круш), — *Срђјног* (Бог).

в) Неколико речи има у сложеним облицима дугосилазни акценџ: *бўјини*, *врђјини*, *мѣсни* (мѣсни ѣдбор), *зўбни*, *ўѣјини* (из пѣтнј' жђла

¹²¹ Испоредити такође Трст., СДЗБ XVII, 116.

запео)¹²²; *ношњи*, *илушња* (марамца), *вечни* (вечна робља, вечна јевтјка, вечне мукe), *сенски*, *ручни*¹²³; *горски*, *гўзни*, *врашки*, *кључни*, и сл.

Ове речи имају непромењен акценат у осталим облицима.

в) Прид. са крајким акценциом

400. а) Придеви са старим кратким акценатом на првом слогу основе имају непроменљив акценат па је довољно да наведем неколико примера за основне облике:

— *Тика Гягин* (Бе), — *Душков* (Ба), — *Белин* (Реб), — *јалов* (Мал), — *јевђиин* (Добр), — *крвав* (Мал), — *нечис'* (Теч), — *дйак* (Бог), — *Милутин Пацков* (Бог), — *идзнай* (Добр), — *сребран* (Ком), — *срман* (Ба), — *ћдйав* (Бог), — *ћдрав* (Реб), — *Цевјиков* (Сек), — *чйшав* (Добр), — *чўвен* (Теч), — *шйшав* (Дубр).

На истом слогу обично стоји акценат и у облицима одр. вида:

— *вѣлики* (14), — на *гвѣздени мѣс'* (Жуп), — *ѣдан вагѣн дрвѣни* (Вук), — с онај њин *кўкљасиин крѣс'* (Кал), — *идзнайиин* чѣвек (Бог).

Али је код неких придева у одр. виду обичнији акценат као у примерима:

— да лѣгне *вѣлико дѣте* (Бог), — *Задрѣмаѣ она ѣроклѣйиин* што нѣси она *бўбањ* (Кав), — *Мйлосав ѣроклѣйиин* (Лом), — *Жйка ћорѣви* (Дубр), — она мѣ *сѣстра шашѣва* (Рат).

У компаративу, уколико имају наставак *-ej (u)/-u (ju)*, имају и ти придеви кратки акценат на првом слогу овога наставка или дугосил. на сажетом наставку.

б) Ако се у обзир узме само Ns^m , може се рећи да у нашем говору готово уопште и не постоји акценатски тип придева који одговара Даничићевом типу са краткоузлазним акценатом на првом слогу основе. Нови кратки акценат на првом слогу у Ns^m јавља се само као алтернативна могућност код неких придева, као у следећим примерима:

— *бй'о идшишен* чѣвек (Бог), — *бй'о бѣгай* (Кар), — *бѣгай* (Бог), — *идшишен* (Добр, Дул), — *йй'ан* (Суг),

и ван снимљеног материјала: *брѣдаш*, *бркаш*, *гѣлем*, *вйсок*, *гѣшов*, *дўбок*, *зубай*, *лўшйиш*, *ндсай*, *Пѣйров*. Овакав је акценат, међутим, редак. Много чешћи је акценат Ns^m неодр. вида какав имамо у примерима:

¹²² Исп. стр. 217.

¹²³ Код Даничића краткоузлазни на истом слогу, 222. Исп. т. 46: *врашки*.

— *ваља̀н* (Над); — *гои́дов* (Бог, Кал, Оп, Сек), — *дубо̀к* (Дул, Кал), — до кдлени *дубо̀к* (Прњ), — он *иш'а̀н* (Ба), — *иш'а̀н* (Ком), — *иули́в* (Добр), — *иш'ба̀и* (Дубр), — *шиља̀и* (Добр), — *широ̀к* (Добр, Сек).

Према изговору Ж. С., а и према мом језичком осећању, и следећи придеви би имали дуги силазни акценат на последњем слогу¹²⁴: бобов, брестов, винов, врбов, глогов, грабов, грмов, дренов, јелов, кленов, крстов (Крстов да̀н), — лесков, очев, попов, трнов, растов, церов, чамов; брљив, брбљив, грабљив, дремљив, жижљив, кашљив, лажљив, марљив, плачљив, плашљив, сањив, свадљив, сипљив, смешљив, смрдљив, сламљив, стидљив, хутљив, црвљив, шалљив, шкодљив, штедљив, шуљив; питом; јечмен, овсен, стаклен, поган; затим — зелен, мален, студен, црвен, шарен; далек; крџат.

Б. Николић мисли: „Овде је у питању дуљење испред консонанта“¹²⁵. Треба само напоменути да је у Л. аналошким путем дужина пренета и на тип *дубок, шиља̀и*, — где није било услова за такво дуљење.

Сем речи *ваља̀н*, која и у Левчу на исти начин мења акценат Ns^m као и у ВД, — *ваљана, ваљано* итд., — све друге речи овог акценатског типа имају у осталим обл. кратки акценат на месту где би се он и очекивао, с обзиром да се он у нашем говору из тог положаја не помера. После преношења акцената са овима се потпуно изједначују придеви типа *зелен — зелена*:

— *бога̀шо* сѐло (Над), — *гои́дово* (Добр), — *дале́ко* (Вук), — *долџко* (Сек), — *дебџло* (Круш, Мал), — *дубо̀кко* (Бог, Вук), — *дубо̀кко* (Мал), — *зелено* (Ком, Мал), — *рови́шо* (Бог), — *ширџко* (Теч);

— *бога̀ша* ку̀ћа (Бог), — *бога̀ша* (Мал), — *висџка* (Вук, Бог, Кав, Круш), — *голе́ма* (Оп), — *гои́дова* (Бог), — *дебџла* (Бог, Ком, Крч), — *дубо̀кка* ре́ка (Прњ), — *дубо̀кка* (Сиб), — *јелџва* шу̀ма (Ци), — *крилџша* пгйца (Бог), — *шарџна* (Над), — *шиља̀ша* (Кар), — *ширџка* (Теч).

У облицима одређеног вида, уколико се ови јављају, имају придеви овог акценатског типа обично дугосилазни акценат на месту где и у Ns^m неодр. вида:

— Војџ *ишо́а̀лем* (Жуп), — *Црвџни* крџс' (Вук), — *сиротџиња* *убџга* (Сек), — *Дубџки* по̀ток (Дул), —

и изван снимака: *брка̀ши, иш'рба̀ши, носа̀ши, висџки*.

Акц. компаратива с наставком *-ји* описан је у т. 394. с), а у случајевима где је наставак *-и(ју)/-еј(и)*, акц. је на наставку.

¹²⁴ Испореди такође Трст., СДЗБ XVII, 117.

¹²⁵ СДЗБ XVII, 384—385.

3. Вишесложне основе

401. Акцент ових речи, као и вишесложних именица, у мањој је мери променљив него у речи са једносложном или двосложном основном.

а) Речи са дугосилазним акценџом

402. Ако је на ма ком другом слогу сем последњег, овај акценџ је непроменљив. Наводимо само неколико примера:

— *Карађорђеџ* (Кар);

— *акџиџџни* поднаређник (Ком), — *бираџки* (Бог), — *босански* (Над), — *врковни* командант (Бог), — *дежурни* (Кав, Ком), — *дуковни* суд (Ба), — *задружни* (Бог, Жуп), — *једини* (Ком), — *југословенски* (Теч), — *Крваџки* Карловац (Мотр), — *машински* (Ба), — *бдг милосџиџни* (Круш), — *окружни* (Мал), — *осџиџли* деђ (Добр), — *џешаџки* (Кал), — *џеџриџки* (Добр), — *џокџџни* (Ур, итд., — 11), — *џуџџнички* (Реб), — *џоедини* (Добр), — *џчелџички* (Добр), — *раднички* (Дул), — *радовџки* (Мотр), — *резерни* (Рат), — *селаџки* (Над), — *славџски* (Кав), — *солунски* (Вук), — *сџрелаџки* стрџи (Ком), — *џаџковски* срџз (Леп), — *џирџџениџки* (Круш), — *џжички* (Оп), — *џивџли* (Теч);

— *белџински* нџж (Добр), — *џбсџли* (Кар, Рат).

403. Међу примерима у т. 402. налазимо само придев *дугаџчак* са кратким акценџом који је настао преношењем старог краткосилазног акценџа за једно место даље од краја речи. Мада је преношење могуће и у других неких придеџа, у мом материјалу таквих примера нема¹²⁰. Уместо тог акценџа, — исто као и придеџи са двосл. основном типа *дубок* (т. 399. б), — имају ове речи најчешће дугосилазни акценџ на последњем слогу:

— *џеџелиџ* (Рат), — *слабуџав* (Ба), — *сналажџиџ* (Ба, Добр), —

а затим: *болешџиџ*, *сламлаџиџ*, *млечайџ*, *грудлаџиџ*, *меџиџлаџ*, *мирџиџлаџ*; *јасенџ*, *шумарџџ*, итд.; *маџловџиџ*, *кишовџиџ*, *брдеџиџ* и сл.

Сви ови и њима слични придеџи имају у осталим формама кратки акценџ на последњем слогу основе:

— *брдеџиџиџ* (Дубр), — *брдовџиџиџ* (Кар, Ци), — *гласовџиџиџ* (Ба), — *гологлаџа* (Круш), — *грудлаџиво* (Ба), — *кишевџиџиџ* (Круш), — *силовџиџиџ* пиће (Мал, Над), — *увредџиво* (Жуп), — *умџлаџиџиџ* (Бог), — *чаџмарџаџиџиџ* (Рат).

¹²⁰ Сигурно знам да је: *калуџас'*, а каткад: *џрзџџиџиџ*, *џрџџџиџиџ*, *меџџџџиџиџ*.

404. На исти начин као и у речи из претходне групе понаша се акценат свих компаратива са наставком *-ej(u)/-и(jи)*; али не и у свим облицима: тамо где је извршена асимилација и наставак сведен на један слог, акценат је дуг (*незгоднѐџу, незавиднѝ, и сл.*), — а тамо где је наставак двосложан, акценат је кратак и налази се на првом слогу наставка (*сѝарѝја гѝдишта, слабѝје јединице, итд.*). Више примера в. у тачки 114.

405. Акценатски тип паралелан ономе у т. 399. б) чине речи као у примерима:

— *Аврѝмов* (Оп), — *Милѝнов* (Бе), — *Милѝнов* (Мотр), — на *Сѝирмѝев* дан (Бог).

406. И на крају треба поменути још придеве типа *сѝарѝнски*, који имају непромењен дугосилазни акценат номинатива сг. м. р. у свим облицима (исп. т. 399. с)

— *кафѝански* чѝвек (Сла), — *ѝланѝнско* мѝсто (Бог, Оп), — *сѝарѝнска* дрвѝта (Теч), — *сѝарѝнско* дѝбо (Крч), — *Зѝстрѝзи* онѝ што имѝло *сѝарѝнски* (Кар), — *о-сѝарѝнско*га дѝба (Бог).

Но каткад се у ових речи јавља и друкчији акценат:

— *кафѝански* ствѝари (Кар), — *сѝарѝнски* кѝзан (Бог).

б) Речи са крајњим акценѝом

407. Сви вишесложни придеви са овим акценѝом задржавају акценат *Ns^m* неодр. вида непромењен у парадигматским облицима оба вида. Навешћу само неке примере у основном облику:

— *Богдѝнов* (Круш), — *Богѝев* (Реб), — *бѝлесан* (Кав, итд. б), — *бѝлесан* (Бог, Крч), — *Вѝдоев* (Кар), — *Вучѝев* (Бог), — *дугѝчак* (Бог, Мал, Сла), — *двоѝлаѝан* (Добр), — *Дрѝганов* (Кав), — *жѝлосан* (Бог), — *Жѝванов* (Оп), — *зѝдовоѝан* (Бог), — *зѝновеѝан* (Бе), — *Јаниѝѝев* (Бог), — *Јерѝнин* (Ур), — *Кѝбитин* кѝмен (Оп), — *кѝрисан* (Крч), — *кѝлѝуран*¹²⁷ (Сла), — *кѝражѝан* (Прњ), — *Миѝѝов* (Добр), — *Милѝвоев* (Добр, Круш), — *Милѝѝев* (Рат), — *Мѝлорадов* (Рат), — *Милуѝинов* (Ба), — *нѝѝисмен* (Сиб), — *нѝѝошѝен* (Бог), — *нѝѝосѝан* (Реб), — *нѝуредан* (Теч), — *дѝлчан* (Над), — *дѝкреѝан* (Над), — *дѝасан* (Кав, Над), — *Пѝсѝеров* зѝвод (Мал), — *ѝрѝѝиван* (Дул), — *ѝѝноважѝан*¹²⁷ (Мал), — *Свеѝѝславѝев* (Добр), — *Свеѝѝдмиров* (Бог), — *сѝѝуран* (Добр, Мал), — *сѝѝначак* (Бе), — *сѝѝѝан* (Рат), — *сѝѝѝан* (Сиб), — *Сѝѝанѝмиров* (Ком), — *Сѝѝеванов* (Крч), — *Танаѝѝев* (Бог), — *Тиѝѝјѝнин* (Добр), — *Тодѝсиѝев* (Добр), — *ѝѝудан* (Бог), — *ѝѝѝиван* (Добр);

¹²⁷ Ове речи су заједно с акценѝом пренесене из књижевног јез.

— *ānīāias'* (Добр), — *Јова Гәрвѣлов* (Добр), — *заслужан* (Бог), — *ненāvдан* (Бог), — *илāшджан* (Над), — *ирблāзан* (Дул).

Ево и примера за исти облик са наставком *-и* (одр. вид):

— *алиилѣриски* (Вук, Добр), — *āмѣрички* (Теч), — *аиа-шекārски* (Добр), — *арнауџки* (Реб), — *āусѣирински* (Добр), — *āусѣирски* (Жуп), — *белѣчки* (Оп), — *бугарски* (Бог, Жуп, Рат), — *волѣвски* (Кар), — *далмајински* пѣдрум (Мотр), — *домајински* (Бог, Лом), — *дугогодишњи* (Мал), — *дулѣнски* (Добр), — *жандомѣриски* (Ком), — *ѣзборни* (Мотр), — *јагодињски* (Жуп), — *кѣларски* (Сиљ), — *комаранѣчки* (Теч), — *комарански* (Кар), — *кѣмѣрцијали* (Мал), — *кѣрагуѣвѣчки* (Дул, Круш), — *кѣкавички* (Теч), — *лѣвачки* (Мал), — *лѣвосѣийњски* (Прњ), — *мајѣрски* (Реб), — *мајћарски* (Рат), — *Мѣшковѣчки* (Крч), — *нѣмачки* (Добр), — *дѣшијински* (Сек), — *офѣијѣрски* (Теч), — *ѣарѣиздѣнски* (Дул), — *ѣѣкарски* (Добр), — *ѣолейѣчки* (Теч), — *ѣорѣулањски* (Леп), — *ѣослѣдњи* (Бог), — *ѣдѣијански* (Мал), — *ѣрѣдрајини* (Дул), — *ѣрѣишѣабни* (Леп), — *ѣролѣињи* (Прњ), — *ѣуковски* (Реб, Рат), — *санѣијѣчки* (Леп), — *сѣдбѣраћѣни* (Леп), — *пѣток онај Сѣрѣдињѣчки* (Мал), — *шѣирански* (Др), — *усѣљени мајрш* (Добр, Кав), — *фрѣнѣцуски* (Мал), — *црногѣрски* (Вук), — *ѣигарѣчки папѣр* (Мотр); — *брѣкѣчки* (Вук), — *вѣишѣрски* (Мотр), — *рѣкѣчки* (Дубр).

ОБЛИЦИ КОМПАРАЦИЈЕ

408. Већ у т. 114. наведени су примери који указују на паралелну употребу наставка *-ѣ¹²⁸* и *-ѣ (< -ији)* у компаративу. У т. 199. указано је на промене сугласника испред компаративног наставка, а у т. 405. — да су ова два наставка у нашем говору увек акцентована.

Поред овог наставка и наставка *-ји* (в. примере у т. 395. d), у Левчу је у употреби и наст. *-иши*, и он је много шири него у књижевном језику¹²⁹:

— *Бѣлиши* ју кѣжа од^т снѣга (Рат), — *мѣло висѣкше* (Оп), — *лѣњши* (Добр), — *ѣуњши* (Теч), — *слѣиши* (Оп), — *глѣиши* (Бог); — *лѣчу* (Бог), — *ѣиѣче* (Леп), —

а овде вероватно спадају и облици *дрѣкше* и *дрѣкче* (т. 395. в). Осим ових из узорка, имам и примера: *глѣиши*, *грѣиши*, *висѣкиши*, *зелѣниши*, *крѣвиши*, *ѣрѣвиши*, *скѣиши*, *слѣиши*, *сѣишѣни*, *врѣчи*, *жѣчи*, *ѣиѣчи*¹³⁰.

¹²⁸ М. Ђ. М., Кнежевина Србија, 212. констатује само наст. *-ѣ*. Исп., међутим, Рес., СДЗб XVII, 342. (ограничена употреба *-ѣи*); Врњ., AfSIPh XXV, 215—216; Ибар, ЗбФФП II 89; ДИЈС, СДЗб I, 439; Ђак., СДЗб XI, 117.

¹²⁹ Исп.: AfSIPh XXV, 215—216; Ибар, I. с.; Сјен., СДЗб XVI, 95; ГЗС VI, 26.

¹³⁰ Исп. сличне облике и у Мачви, СДЗб XVI, 266. Исп. Вас., а и друге ИЦГ, Библ. ЈФ V, 80.

Каткада се чује и контаминирани наставак *-ши* са наст. *-ѐм/-ѝ*¹³¹:

— *високиѐ* (Ма); — *мало високиѐ* (Теч), — *коџ ти рођениѝ* (Сла).

А свега у једном случају налазимо наставак *-и(ју)* контаминирани са наст. *-ји*, али тај пример није сасвим сигуран:

— *наџстарѝег* и *наџмлађѝег* (Кар).

Иначе се ја не сећам да сам чуо сличне примере у Л.¹³²

Из области суплетивних облика за компаратив поменућу облик *ѝџкиѝ* који се употребљава поред и са значењем слабији:

— *бџље бџло*, па *свѐ ѝџкиѝ* (Бе), — *јаче говораше*, кадѣ *пџсе*, *џно свѐ ѝџкиѝ* (Ур), — *нису ѝџкиѝ о-твџџ прџсиџа* (Дубр).

У истом значењу употребљава се компаратив *грђи*. Немам, нажалост, у снимљеном материјалу облика за компаратив који би то потврђивали, али зато ћу узети један пример за суперлатив, чије је значење јасно:

— *двџ кѝла мѝти на стџ кѝла шљѝва наџгрђи*' (Бог).

409. И у нашем говору употребљава се конструкција по + поз. са значењем „у приличној мери, донекле“ + поз.¹³³

— *ѝџ ми далѝко до вџза* (Добр), — *ѝџ лџше* (Кал), — *жѝна му ѝџ џѝака* (Добр), — *пџ слџно* (Дубр), — *мџло пџ нѝзгодан* (Бог), — *пџ јѝвѝѝино* (Бог).

Уз придеве који значе негативну особину употребљава се поред ове и речца *ѝри*¹³⁴:

— *ѝри ѝџнак* (Дубр), — *ѝри мѝшаво* (Суг), — *ѝри рѝѝка* пчениџа (Сљ).

Исто значење као горње конструкције има и синтагма по + комп.¹³⁵:

— *ѝџ бџљи* (Лох), — *ѝџ веђе дѝте* (Бог), — *ѝџ рѝђи* (Кар).

¹³¹ Исп. у Мачви такође, I. с. ИЦГ *високиѝ*, *дубокиѝ*, *жестокиѝ*, I. с.

¹³² Овај наставак среће се у сачуваних компаратива у ДИЈС, СДЗБ I, 439. Исп. такође AfSIPh XXV, 215—216, а такође и једном лепеничком селу, ЗБФЛ IV—V, 19.

¹³³ Исп., ИЦГ, ЈФ XIII, 81; СК-Љ, СДЗБ XV, 161; Црмн., СДЗБ IX, 423.

¹³⁴ Исто и ИЦГ, Библи. ЈФ V, 81.

¹³⁵ У ИХ имају обе конструкције друкчије знач., СДЗБ XIV, 146.

Све ове конструкције имају ограничену употребу.

410. а) Суперлатив се састоји од речце *нај* и компаратива, по правилу. Треба напоменути да ову форму могу имати и придеви задњи, последњи, први, крајњи и сл.:

— Био сам *најзадњи* (Кал), — *најпоследњи* (Бог), — од *најпоследњега* (Крч), — *најпрво* стиге (Дул), — од оне тамо *најкрајње* (Суг).

б) Кад се погледа материјал који за овај облик даје левачки говор, оправдано се поставља питање: да ли је суперлатив једна реч или само конструкција од две речи? Јер, пре свега, са значењем суперлатива наводи се и конструкција *нај* + *иозийив*:

— Бџстан кад има добар, *нај-јачо* га интересуе (Бе), — ка-ти *нај-слајика* (Добр), — Уваћи'мо еднога ку' е *нај-чврс'* (Кав), — То е *нај-главно* (Сиб),

— као и уз друге речи:

— То ме *нај-сирџа* било (Ба), — кад *нај-шрџа* да буде (Кав), — ка-иш *се нај-иш'је* (Бог), —

а затим, речца *нај* и не мора стајати у реченици непосредно крај основне речи него и нешто даље од ње:

— *Нај* ми е у срцу *милие* (Ба), — *на-је ишџе* зџџ бити (Бог), — *Нај-је лакше* живџ (Дул), — *нај* ми е *више...* (Ком), — *Нај* било *ојасни'је* (Крч), — *нај* су биле *бџџе* (Сиб);

— *Нај-је* овџ *незгодно* (Бе);

— *нај* сам *ишџив* (Дул).

с) Оваква слободна употреба речце *нај* подсећа донекле на аналитизам у компарацији говора источне и јужне Србије.

411. а) Да су делови суперлатива недовољно срасли, показује и његов акценат. Поред примера са једним акценатом као:

— Два кџла мџти на стџ кџла шџџива *најкрџи'*, — у *нај-краџем* рџку (Бог), — на *најгору* слџжбу (Добр), — Био сам *најзадњи* (Кал), —

има их више са два акцената:

— *најбџџи* (Бог), — *најглавџџи* (Кал), — *најсџарџа* (Крч), — од *најкрабџи'* (Реб), — *најбџџу* зџмљу (Теч), — *најбџџу* имџвину (Теч).

б) Компаратив са наставком *-џ(и)*, *-и(ју)* задржава свој акценат и у суперлативу.

6) ЗАМЕНИЦЕ

ДЕКЛИНАЦИОНЕ ФОРМЕ ЗАМЕНИЧКИХ РЕЧИ

Личне заменице

412. У т. 166. речено је да заменица 1s и 2s у облицима G-A и D-L могу бити без крајњег вок. Исто је констатовано и за зам. за сва лица. Не треба схватити да се ови облици јављају увек у тој форми: сви они чешће имају крајњи вок. Али тај вок. је увек -e, — како у облику G-A, тако исто и у облику D-L, нпр.¹³⁶:

— Ds —

— према *мене* (Ба), — ти си млад^т према *мене*, — а *мене* шта ост^ане, — Нè мош ти *мене* да басираш, — Куд ме ти милуеш, *мене* кожа п^уца, — И *мене* едан ред има, — *мене* жао овè л^ьде, — Данас *мене* а копамо, — *Мене* је цебò свèт завидео, — Крвава р^ука ки овò прибогу *мене* саде (Бог), — Они *мене* збрè (Добр), — направио *мене* нèку штèту (Дул), — право к *мене* (Жуп), — И јèсте нàрòду дбòро, ал *мене* није, — Шèсèт и двè й^ьладе *мене* саде та^й докòдак (Кав), — па долàзи *мене* у одàје (Кар), — а *мене* шура^к, — Сèде према *мене*, — пружи *мене* (Ком), — *мене* срце зд^раво, — зàдрема се *мене* (Круш), — ти си свèдок *мене*, — Да ми ти *мене* испр^ичаш (Крч), — Нèма *мене* ви^но, — Не йде се *мене* на фрòнт (Леп), — Помодрèле овè ж^йлице ки овò *мене* сàд (Лом), — Кàзàше *мене* òдмо', — *мене* нарèђено, — долàзи *мене* решèње (Мал), — и йòн к *мене*, — кад би ти *мене* нèшто учини^ло (Мотр), — к *мене*, — да опàли *мене* мèтак у гла^ву, — Нисам ја нèму сина зàкло, нит је он *мене*, — Трèба *мене* млòго штà (Над), — *Мене* се не сто^й онде, — *Мене* је жèна умрала педèсет пèте (Оп), — Такò причу *мене* бар (Прь), — Кàште *мене*, — *мене* кàже (Рат), — Нарèђују они *мене* говèдо да се тèра, — ће 'а дà пàре *мене*, — он нàреди *мене* (Реб), — Тò су свè рáвни *мене*, — они к *мене*, — Нигде нè б^йло зàкључано *мене*, — Òткиде за нèга ..., па òдломи *мене* (Сиб), — *Мене* лàко вратит овèма пàре (Ур), — йсто и нèму ки *мене* (Ци);

— Јà *ийèбе* га дàвам, — Да ти Рàша прича *ийèбе* (Бог), — а *ийèбе* ни д^йнар (т^ј. не дам, — Добр), — Ја сам млòго имàò лòше м^йшлèње према *ийèбе*¹³⁷ (Дул), — А 'дè' *ийèбе* фишкекли'а?

¹³⁶ Интересантно је да А. П. и Б. М. налазе у Рес. и наст. -и, СДЗБ XVII, 332. Исп. Жупа, АнФФ VI, 306; Вучит.-Пећ, СДЗБ II, 404—405; Ибар, ЗФФП II, 85; Врњци, AfSIPh XXV, 217; Слично: ДИЈС, СДЗБ I, 403—405; Бак., СДЗБ XI, 109. Исп. такође и Сјен., СДЗБ XVI, 90; Пива, ЈФ XVII, 58—59, а каткада и Мачва, СДЗБ XVI, 348. Исп. и Решетар, Der štokavische Dial., 188.

¹³⁷ Сви облици с предлогом према наводе се у морфологији као дативи, јер то нема значаја за питање облика.

(Ком), — Ми ћемо *иџбе* трице и ракију (тј. да дамо, — Круш), — па да дам *иџбе*, — *иџбе* ту мѣста нѣма, — То се *иџбе* претупило (Круш), — то е *иџбе* донешѣно (Леп), — *иџбе* трѣба млдого, — Ако се *иџбе* свйђа (Над), — Благо *мѣне* и *иџбе*, девојко (Пре), — Ми смо ти прѣтили *иџбе* (Сиб);

— Кажем сам *себе* (Рат);

— Ls —

— прсне по *мѣне* (Ба), — Само игра нѣшто у *мѣне* (Добр), — Крв нѣма у *мѣне* (Добр), — На *мѣне* се сѹши, на *мѣне* кйсне (Над);

— Који по *иџбе* чува стадо (Ба);

— Само по *себе* сазрѣва (Бог).

413. Облик инструментала заменице Is гласи *моном*:

— Над *мѣном* певача нѣма, — вучѣ крстйне с *мѣном*, — бйо с *мѣном* (Бог), — Бйо с *мѣном* у комѣру (Вук), — Вй-шта ради с *мѣном*? (Добр), — иде за *мѣном* (Добр), — пред *мѣном* (Дул), — с *мѣном* (Жуп), — и тй с *мѣном* (Кав), — с *мѣном* пѣчео у рѣзговор (Кал), — ел *ћеш* с *мѣном*, — *ћеш* тй, Бѣшко, д-йш с *мѣном*? — Јѣдан йма у Кѣларе с *мѣном* бйо (Ком), — Тй *ћеш* д-й'еш с *мѣном* (Круш), — Њй дѣве-дотѣру, Нѣмаца, с *мѣном* (Мал), — Шта мйш с *мѣном*? (Мотр), — с *мѣном* (Над, Оп, Рат, Сек), — Вй сте ўзели Јѣдрене с *мѣном*, — с *мѣном* бйо (Сиб), — бйо у Парйзу с *мѣном* (Теч), — Аџде тй с *мѣном* (Ур);

— Чйм се ја дйжем, и јѣдно за *моном* (Жуп), — нис тѣла да пѣшеш за *моном* (Лом), — за *моном* (Оп), — Милйсав само йде за *моном* (Ур);

— Йма ѣлет за *моном* (Бог), — за *моном* (Дул), — Кад ѣн за *моном*, па нѣ потрѣви... (Мал).

Облика меном, тебом и сл. нема у Левчу¹³⁸.

414. Интересантан је облик D-L зам. 3s^f:

— *њѣзи* (Над);

— к *њѣзи* (Кал), — *њѣзи* заповѣди, — и *њѣзи* се задрема, — И *њѣзи* Јѣлица имѣло (Круш), — Ел дѣшо *њѣзи* к'џ гѣс'? (Над);

— И јовѣко *њѣзи* проговѣра (Кар);

— Он господѣр *њѣзи* (Круш), — А 'дѣ ѣна йде те ју бѣју *њѣзи*? (Бог), — Да узймам, реко', тй ствѣри, а *њѣзи* пред' смрт, не йде (Жуп);

— Лежймо на *њѣзи* (Леп).

¹³⁸ У Темнићу сам нашао једном *иџбом* у селу Орашју.

Ова иста форма употребљава се каткад и као ген.:

— Код *њоџ* не смеду баш тако да приђу (Леп), — Избѣгао из *њози* (Кар), — То е мѹке код *њози* било и одвише (Круш), — нешто горѹ из *њози* (Ци); — Нѹти мѹжешж без *њозе* ни с њом (Крч), — да нису дукати код *њозе* (Лом), — Турим рѹку врз *њозе* (Ур).

415. У генитиву зам. Зр јавља се спорадично крајње *-а*:

— Бѣш-тѹ од *њѹја* (Добр), — З-бѹо и код *њѹа?* (Дуб).

Енклиѹички облици личних заменица

416. Заменице 1s и 2s, као и зам. за сва лица, имају енклитике као у књижевном језику: Gs-As, прве две гласи *ме* и *ѹе*. Облик генитива необично је редак у употреби, мада постоји у говору¹³⁹:

— ако *ме* нѣма (Добр), — евѣ *ме* (Дубр);
— Кѹм *ѹе!*? (Рат).

Заменица за сва лица има облик *се*. Изненађујуће је да у снимљеном материјалу имам и један пример Ds *си*, мада бих ја иначе тврдио да тај облик не постоји у Л. ван једне специјалне употребе, (в. ниже). Ево тог примера:

— Їди па *си* кѹпи на дрѹгу мѣсту зѣмљу (Мал).

Иначе се ова форма среће само у изразу: Тѣшко *си* га тѣбе, — Тѣшко *си* га *њѣму*, — кад овај садржи извесну ноту претње.

417. Заменица за прво лице множине има у G-A енкл. облик *не*, а у D облик *ни*, нпр.:

— Gr —

— Ѐни мисе: штѹ е сѹ-те *не* нѣма (Лоћ);

— Ar —

— ослобѣде *не*, — те *не* нападне, — Мацѹри *не* зарѣбе (Ба), — смѣнѹше *не* (Бог), — одѹтле *не* потѣру, — те *не* искрѹцаше, — оће да *не* скѹну, — не дадоше а *не* скѹну (Вук), — јѹре *не*, — Дѹјѹ, бре, вѣле *не*, брѣ, — рѹне *не*, — пѣби *не*, — нѹје *не* брѹга, — Таѹ дѣктор што *не* одвѣб, — Бѹгари нападѣше *не*, — Ђемо аутомобѹл да *не* вѣзи (Добр), — Нѣ-да *не* прими (Др), — Пѹсти *не* ѣн у кѹћу (Жуп), — нису *не* нападѣли, — оће *не* повѹту,

¹³⁹ А. П. и Б. М. констатују одсуство енклитике у Gs *ме*. Али судећи по стању у Левчу, глагол *сеѹаѹи се* није критеријум за то јер се он употребљава искључиво уз пуне зам. облике: сѣѹа се *њѣга* и сл.

— Причѣкаше *не*, — љгледа *не*, — да дѣе, реко', нѣки да *не* побѣе (Кав), — Ће да *не* потучу, — одатле *не* отѣру (Кал), — да *не* дни виде (Кар), — Прѣте *ће не* кољу, — мѣже да *не* виде, — оће да *не* тѣру, — Не ктѣдоше да *не* дѣру, — те *не* зарѣнише, — Тѣ *не* одведѣше, — враћау *не* (Кал), — кад *не* Бѣгари побѣше, — Тѣ *не* Бѣгари лѣпо дочѣкаше, — пребаце *не* у Сѣлун, — Брѣна *ће не* стрѣла, — одатле *ће да не* бѣју, — побѣше *не*, — свѣ *не* свѣкли (Ком), — отѣру *не* на кѣлук, — Рѣча'мо и ѣспрати *не* чѣвек, — Увѣтили *не*, — срѣтну *не*, — тѣ *не* превѣзла, — одатле *не* враћили (Круш), — Како си смѣѣ да *не* тѣжиш?, — пѣдели *не* тамѣна (Крч), — Превѣзоше *не* на Крф, — наће *не* у бѣлкерѣ, — дни *не* отпѣстише, — оће дѣжу а *не* побѣју, — да *не* јѣри, — да *не* распорѣди (Леп), — ѣстера *не*, — Чѣвек *не* пѣта (Оп), — да *не* смѣни, — Нѣмци *не* разбѣли (Прњ), — да *не* покѣљу (Рат), — поробѣше *не*, — салабѣрише *не* (Реб), — Тѣ *не* распорѣђују, — Маѣари *не* рачуѣали, — Одрѣде *не* у фѣбрику, — па кад *не* пѣтера, — да *не* ослобѣди, (Сек), — Тѣчу *не*, — Са-ће *не* побѣју, — ѣведе *не*, — ће *не* повѣже, — дѣе *не* вѣже, — Затворѣше *не*, — Пѣче да *не* саслушаѣа, — ѣтера *не*, — вѣ да *не* чѣвате, — Да нѣ-да *не* побѣѣте? (Сиб), — обрѣјаше *не*, Са-ће *не* ѣд накљѣку, — окѣпаше *не*, — Кад *не* отѣрали, скѣдоше *не* у ѣдан крѣг, — Ко знѣ ка-ће *не* пѣсте (Теч), — Рѣси *не* чѣву, превѣрише *не*, — Дни *не* тѣли вѣзе, — пѣзва *не*, — Ћѣѣ да *не* пострѣла (Ци);

— Др —

— Долѣзе *ни* нѣки коѣѣћи, — Читѣли *ни* зѣповес', — даѣ *ни* мѣло пчѣнице, — дѣжнос' *ни* налаже (Вог), — Дѣсади *ни* кѣша (Вук), — Лѣпо *ни* за жѣвот, — предѣвау *ни* (Добр), — пошто *ни* дѣтац бѣѣ јѣш мѣлад, — да *ни* кажу (Дул), — одузѣшѣ *ни*, — јѣш пѣсле *ни* ѣзну, — дадоше *ни* бѣквице (Кав), — Шѣ *ни* трѣбу? (Кар), — Узѣшѣ *ни* топѣве, — узѣшѣ *ни* Лескѣвац (Ком), — тѣван *ни* пѣн, — па *ни* сѣлош отковѣли, — тѣле *ни* што е дојѣрче, нѣга зѣклѣли, — плѣвѣа, што рѣна *ни* хѣтѣ, — петнѣѣс' бѣнке *ни* ѣзо, — да *ни* се одѣбри (Круш), — маѣка и јѣ и брѣт и бѣба *ни* (Мал), — ѣвце *ни* у шѣливѣр (Мотр), — ѣстера *ни* вѣше пѣре, — Поскѣдаше *ни* одѣло (Оп), — саопштѣли *ни*, — Нѣсу *ни* дѣли да продѣѣмо (Прњ), — Рѣс *ни* ѣе закрѣтѣо (Сек), — ѣна *ни* даде мѣлеко, — дадоше *ни* кафу, — Удно врѣме *ни* дѣвѣли пѣшке, — Свѣ *ни* испуѣѣе жѣљу (Сиб), — Коѣа *ни* свѣдѣа дугѣчка бѣла (Сла), — свѣ *ни* поуѣзѣмаше, — дадоше *ни* нѣно одѣло (Теч), — предѣва *ни* (Ци).

418. Сличне облике има и зам. за 2р:

— Гр —

— Нѣје *ве* бѣло ѣнде (Шљ), — ако *ве* не бѣде код кѣѣ (Дубр);

— As —

— Пѹт *ве* *навѣо* (Бог), — Мѡра да *ве* упѹтим (Добр), — Ја би *ве* замољѡ (Дул), — Ако *ве* јавим, свѣ ће *ве* пострѣљу, — Нисам мѡго да *ве* нађем (Ком), — да *ве* ја дѣлим (Мотр), — да *ве* разбију (Прњ), — немѡжете, мѡлим *ве* (Сек), — Штѡ *ве* брѡга! (Сла);

— Ds —

— Срѣнан *ви* пѹт (Бог), — да *ви* траѣ више, — ако *ви* трѣба, — н-умѣм да *ви* кажем, — да *ви* бѹде тѡпла нѡга (Вук), — бѡга *ви*, — не даду *ви*, каже, да се вѡзите (Добр), — Од ѹјака овѡмо бѡо *ви* Мѹла (Жуп), — трѣба л' *ви* пѡмоѹ (Кав), — да *ви* дам (Кар), — Нѣ знам штѡ *ћу* *ви* саде, — Лѡку *ви* нѡћ (Над), — Да *ви* се овѡ не *уквѡси*? (Ци).

419. Енклитички облици зам. 3сf гласе за Gs-As (*je*), а за Ds *ju* (т. 421):

— Gs —

— ѣто ти *je* йде (Круш);

— As —

— истерѹју *e*, — испѣко си *je*, — чѹву *je* (Ба), — да *e* пѹштим, — нису тѣли да *e* јѣду, — Нѣће кѹче да *e* окѹси, — испѣко *e*, — мѡш да *e* вѡдиш, — Смѣм ја да *e* одрѣшим (Бе), — Чѡк по врату *e* удѡра, — Мрзѡ *je* да йде, — Навѡдѡ би' *e* ја, — нѣки *je* здѡпи, — свѣ сам *je* дѡзѡ, — Тѡ си *je* питѡѡ, ѡна ти дѡла (Бог), — Јѡ *e* нисам виђѡѡ (Вук), — Најѹрили би *je*, — Нѣће *e* дѡѣмо, — одѡвуд *je* бѡца (Добр), — Нѣ би' ти *je* ја ѹзо, мањ да ми *je* поклѡниш, — прѡстри *je*, — Више нѣће *je* ѹзне, — да *e* вѡдим (Жуп), — У лѣту *e* преврѡше (Кав), — Оно *e* удѡрио сумарѣн (Кал), — на двѣ *je* *je* пѡле растѡвио, — па *e* шѡље срѣмске бѡновине (Кар), — да *e* глѣдам (Ком), — па смо *e* мѡ сврѡтили, — Нѣ могаде да *e* спѡси, — ка-цам *je* ја водѡла ко-дѡктора, — Он *je* питѡѡ кѡко ју се зѡве дѣте, — нѣће да *e* отпѹсте, — па *e* јѹриѡ кѹрѡк, — Удѡвиѡ *je* вѡмпѡр, — пѹштише *e* (Круш), — Превѡрио *je* мѡмак (Крч), — мѣтемо *e* озгѡ (Леп), — Валѡ нѣнеш, реко', да *e* виђишж да *e* вратим (Лом), — па *e* прѣпну (Мал), — Омѡчи *je* тѡ, — зѡкачи *je* (Мотр), — Немѡ *e* дѡраш, — нѣ мож да *e* испѣреш, — ја би' *e* зѡклао (Над), — па *e* уквѡдѣ, — Йди *je* зѡви, — Нѣ би' *je* бѡо ја, — истѣрали *je*, — Нѣ би' *je* ни пѡвѡѡ (Рат), — трѣба да *e* накалѣмим (Теч), — и бѡци' *je* (Ур), — Си *je* гѡђѡѡ? — Па *je* умѡјем, — Пѡдне кад *je* бѡци (Ци);

— Ds —

— па *ju* ништа није, — Поздрѡви *e* да *ju* Дѹшко скрѣнѡ, — Вели *ju* брѡт, — Кѡко йме Вѡјне женѣ? — Стѡница, а Зѡрка

ју ћеркѣ (Ба), — рѣко ју бѣг, — Ел ју још стој, — Пѣче ју пѣна на уста, — Само ју затрептѣше овако јунице, — А ја сам ју би'о мајки вѣвода, — ако ју слѣмљена нога, ништа, — Веза ју ја ону нѣгу, — Ја сам ју говорио (Бог), — трѣба ју (Вук), — Шта ју е те се дѣре? (Добр), — Предузеће ју прѣузело дѣцу (Др), — Имала имања нѣшто што ју пѣсаѣ Зѣла (Жуп), — рѣче ју нѣшто (Кал), — Ту ју змаје по истине каже (Кар), — Немѣ да ју прѣдсиш, — нићи се штѣ жали да ју тѣшко, — па ју растурѣше бѣсамаци од' кѣне, — Ја ју дадо' ѣдно-стѣ бајке, — Ћерка ју баш прѣча, — умре ју чѣвек, — Довѣо ју ѣтац мајни, — прѣдао ју свѣкар ѣиву, — там ју упалише свѣћу, — прѣнѣ што ју чѣвек' дѣшѣ, — да ју прѣбам ту папучу, — Није имала кошѣљу, но ју дрпала па ју мѣкро обѣкла, — мајни'а ју натрпа тежину, — да ју удари нѣкци'у, — дадо' ју бомбѣну, — мајни'а ју пође нѣгде, — пала ју папуча, — и чѣвек ју и свѣкар и ѣна, — Умрала ју мајка па ју се прѣтворѣла у краву, — на ју ју излази жѣца, — А та дѣца вѣљадар су ју од овѣга, — ки кад ју се разлио онај жѣч, — вѣчу ју се цѣва, — да ју крстѣм дѣте, — Ко е јузела корѣто д-опѣре, ѣни ју ѣтели, — пошто ју син умро, — свѣкар ју тѣ свѣ скѣпи, — стомѣк ју отѣче, — Кѣпио сам ју шѣнер, — чѣвек ју спава, — дѣвер ју, — Иди ју кажи (Круш), — енѣ ју кѣћа там у Цѣрнице (Крч), — Он ју се биѣ допаѣ, — Мајка ју није дала машину (Лом), — он ће ју вѣди рачуна (Мал), — виш како ју ѣчи мајни, — Шта би ју рајѣо? (Мотр), — чѣс ју падне на памет, — ја сам ју давѣѣ пиѣво (Над), — тѣ ју нажит, — па ју родѣтељи одѣбре (Оп), — да ју не дѣе (Пре), — бѣлша ју кѣжа од' снѣга, — Узели ју сѣра и кајмак; — Узели ју сѣкно и вѣну, тѣ е јузо Лѣбуд; — Трајѣли ју пѣре, — загрте ју сѣкњу (Рат), — жаѣ ју, — Пѣнела сам ју свѣћу, — Умрала ју ћерка (Сла), — Ако ју не спрѣмиш сѣдови (Сек), — Овако ју се вѣде рѣбра, — Само да ју прѣне кѣжа, свѣ би ју се кѣске растурѣле (Ур), — па ју замѣжем ону рѣну (Ци).

420. Како видимо, све досад прегледане заменице разликују енклитичке облике за Д од оних за Г-А. Али зам. за Зр, друкчије од свих осталих, не чува ту разлику већ сва три енкл. облика гласе (j)и:

— Gr —

— ал ји нѣ беше мѣго (Добр), — ако и' йма, йма (Рат);

— Ar —

— Мѣн ји жаѣ, — Повѣто ји Нѣмац, — док ји вѣдиш, — повѣдем ји пѣшке, — не виђам ји (Бог), — распорѣдим ји по сѣба, — Ал ји Тѣрчин биѣ (Добр), — кад ји нѣтера у ону рѣку, — па кад ји поткачимо (Кав), — Тѣ ја такѣ прѣповетке, знам

ји (Круш), — док сам *ји* испреносио, — ниџ сам *ји* питао (Мал), — баиш *ји* брига (Оп), — кад *ји* носио (Мотр), — Броим *ји* ја, — питаам *ји* ја, — видам *ји* (Рат), — Све сам *ји* победио, — изводиш *ји* (Реб), — нађем *ји* (Сек);

— д-и прошећу (Добр), — повећи и (Леп), — Ови и људи придржали (Над), — Све смо и разоружавали (Сек);

— Др —

— Писао сам *ји* свако недељно (Бог), — и дам *ји* по едно парче месо (Вук), — Јес *ји* онб у кругу (Дул), — Полатао сам *ји* ја, — Знашж да сам *ји* турио сено (Круш), — Једаред *ји* било вода поплавила (Сек);

— она и је тамо благдиник (Ба), — не дадоше и да се смире, — добише наређење да и тамо Куманово прпаде (Кав), — те и давали (Кар), — царнуо у осице де и је сат (Лом).

Форме *ги* немам у снимљеном материјалу, али сам у селу Урсалу чуо двапут од истог објекта: Није *ги* добро, — Није *ги* право. Имам индиректних потврда да је овај облик употребљаван и у другим селима у долини Лугомира низводно од Рековца, али данас се више не чује.

У т. 42. описане су гласовне промене које често настају у енклитици (*ји*).

421. Употреба заменичких енклитика у области старијих штокавских говора југоистока доста је компликована. У овој области поједини говори не само да се разликују од говора у основици књижевног језика, него у појединим тачкама и међу њима има неслагања. Међу важне црте косовско-ресавског дијалекта које га разликују од шумадијско-војвођанског убраја се изједначеност енклитичких облика *Д* и *А* заменице *Зsf* у форми *ју*¹⁴⁰. Ову црту запазио је још Вук, напомињући на једном месту да се „од Крушевца у Косово“ чује облик „ју мјесто је (у вин. н. п. па привица што ју глас доноси) и мјесто јој (у дат. н. п. боља ћу ју саградити врата), то је косовско и остали крајева“¹⁴¹. А. Белић констатује да је то „утицај јужноморавског говора на косовско-ресавски“¹⁴². Као што наш материјал показује, у овој тачки Левач се издваја од осталих говора косовско-ресавске зоне и донекле приближава говорима на северозападу¹⁴³. Јер не само Ресава и долина Западне Мораве, него — према мом материјалу — такође и Темнић

¹⁴⁰ Исп. шта о томе каже Д. Јовић, СДЗб XVII, 121. Исп. Рес., исто, 335; (ју и гу); Сјен., СДЗб XVI, 88—89. (је и ју); Бак., СДЗб XI, 111 (ју и гу); затим: ИЦГ, ЈФ XIII, 73. (ју).

¹⁴¹ Из предговора Народним пјесмама.

¹⁴² Глас СКА 82, 179.

¹⁴³ Али исп. на другој страни је у *Dsf*, сев. Бан. ГЗС VII, 25.

и Белица имају и у акузативу *ју* (или *гу*), према левачком *је*. Идентичне прилике као у Л. владају на једној страни у старијим црногорским говорима¹⁴⁴ и на другој у херском гов.¹⁴⁵.

Именичке заменице

422. Већ из онога што је речено у т. 141. да се закључити да се у нашем говору не разликују строго ни по форми ни по облику *N* заменице *ко* и *Nsm* заменице *који*.

Пошто се ова заменица, као и зам. *шиша*, издваја од осталих именичких и свих придевских по неким облицима, треба рећи да се они (тј. ти облици) углавном не разликују од облика у књижевном језику. Ево примера:

— код^т *кѡга* ћеш (Бе), — злѡ без^с *кѡга* нѣ мош, — Док ѡма *кѡга*, ѡни ће да слѡшу (Бог), — Нѡсмо мѡ ни знѡли да ѡма *кѡга* тѡ (Кал), — од^т *кѡга* си ѡзо (Мал);

— Ел ѡн ѡма *кѡга*? — Ал бѡ *дѣ* *кѡга* стѡго (Бог), — На онѣ товѡрим на *кѡга* двѡ, на *кѡга*... (Добр), — Нѡт сам укрѡб нѡт *кѡг* убѡо (Кал), — За *кѡга* се мѡ борѡмо (Леп), — Нѡт сам вѡдо домаѡйна ни *кѡга*, — *Кѡга* нѡибѡлѡег^к приѡтеља ѡмаш (Мал), — *Кѡга* тѡ не претѡпиш, — *Кѡга* нѡѡвише мрзѡш (Мотр), — *Кѡга* бѡлѡ вѡлиш? (Над), — Свѡки тѡ мѡже да рѡди *кѡга* тѡ не мрзѡи (Сек);

— *Кѡме*? (Бог), — и *кѡме* се тѡче, — *Кѡме* се жѡле? (Мал), — кѡд^т *кѡме* трѡба (Сек); — *кѡм* да дѡм? (Бог), — *кѡм* ћеш^ж га (Жуп), — *кѡм* се бѡѣ, — ел је *кѡм* штѡ дѡжан (Круш), — *кѡм* је бѡг ѡјац (Крч), — Нѣ знаш ни *кѡм* да вѡруеш (Над).

— Двѡ се пѡде, трѡћи нѣма с *кѡм* (Ба), — нѣм с *кѡм* (Бе), — нѣ знам с *кѡм* (Добр), — С *кѡм* сѡд тѡ седѡш кѡћи? (Жуп), — за *кѡм* (Круш), — с *кѡм* да ѡдете (Мал).

О крајњем вокалу у облицима G(-A) и D-L ове речи исп. т. 166.

423. Ном. заменице *шишо/шиша* гласи и у нашем говору двојако. Примери ће бити наведени у поглављу о акценту (т. 440—442).

Остали облици изгледају овако:

— О-*чѡга* е (Дул), — О-*чѡга* му е тѡ стрѡва (Круш), — имѡѡ сам о-*чѡга* (Оп), — о-*чѡга* се породѡсте такѡ пѡметни? (Сла);

— ѡ-*шиша* се биле понадѡвѡле (Круш);

¹⁴⁴ СК-Љ, у А такође увек је, СДЗБ XV, 152.

¹⁴⁵ П. Ивић, Место банатског херског говора..., 336.

- чѐму (Над);
- о чѐму се рáди (Дул);
- Чим д-умѹтимо (Ба), — Чим д-опáлимо (Кав), — коѐ ш-чим да јѐдем (Кал), — С-чим да се рáним? — нѐм чим да рáним (Круш), — нит ѥмам чим да се одвѐзем (Мал), — за чим (Над).

424. Спорадично се код обе горње заменице среће облик инструментала употребљен као локатив:

- по ким да прáтим (Дубр), — нѐма о чим да живѥ, — нѐ знам о чим живѥ (Рат).

Најзгодније је овде навести и један пример истог типа за личну зам. м. р. 3s:

- ти прáти по њим áбер (Дубр).

Уз глаголе *бавиш се*, *занимаш се* стоји изузетно каткад облик D зам. *шиша/шишо* уместо инструментала:

- Зар сам се јá бáвио чѐму (Дул), — чѐму се занимаш (Дубр).

425. а) Од заменица сложених од зам. *кó* интересантна је, између осталих *неко*, која у Левчу гласи искључиво *неки*, како у атрибутивној служби тако и кад је самостално употребљена:

- *неки* Радојца (Ба), — *неки* Миливое, — Бѐше командир *неки* Рака, — *неки* Богалинчанин (Бог), — пролетѥ по *неки* војник (Жуп), — Стѐва *неки* Љубичић (Леп), — *неки* Слáвко, — Бóла *неки* (Мал), — *неки* Гíла (Мал), — Из Глѐдића бѥо *неки* Васић (Над), — Пѐтар *неки* Радовић (Оп), — *Неки* Љубомир из Лѐповића (Прњ), — Вóзи га *неки* Јóвица (Рат), — пáде *неки* снѐг (Сек);

- Ће да намѐшти *неки* нóгу (Ба), — к-дѥ *неки*, нек прѥми, — *Неки* у Нáдрља погѥнуо (Бог), — *ће* не јѹри *неки* да не поáпси, — *неки* се снабдѐва (До), — па га пѥтаб *неки* (Кар), — *ће* познá *неки* д-ѹзне (Круш), — *неки* други (Над), — као гóц да *неки* свѐ разбива, — да *ће* *неки* да нападне ме, — *неки* имáб шињѐр, *неки* цòкуле, — *Неки* нѐма опасáч (Прњ), — ко те убѥје *неки* нóћу, — Вѥче *неки* дтуд из мрáка (Рат), — *ће* да види *неки*, — Си чѹо *неки* да е одлѥкован (Сиб), — тек *неки* тѹпка на врáта, — да нѐма *неки* на тáван (Ур), — бѥће ме тѹжѥо *неки* за нѐшто (Ци).

Исти наставак у Ns има и заменица *сваки*:

- *Свáки* у свѹ команду (Оп), — Оѥ *свáки* командáн-да му се извѐсти (Кав); — дѐца се подѐлила, *свáки* за сѐбе (Ба),

— не бѣгамо једно за друго но *сваки* за себе (Кав), — *Данас сваки* има по вѣпра испѣко (Кар), — *сваки* добѣе свѣѣ чѣту (Оп), — *сваки* у свѣѣ сѣло (Реб), — *сваки* свѣѣ одѣло (Теч), — *сваки* да се врати на свѣѣ мѣсто (Ур);

— *сваки* снабдевѣн (Добр), — *Тѣ е сваки* обрѣсао сѣзу (Др), — *сваки* са свѣ спрѣму (Кал), — *сваки* има сѣѣалицу (Круш), — *сваки* слѣви слѣву, — *сваки* се промѣни, — *Нѣће тѣ сваки* да снѣси (Крч), — *Нек се довѣѣ сваки* (Мотр), — *сваки* има занимѣцију (Над), — *Сваки* мѣра чѣшу да добѣѣ (Над), — *сваки* по нѣшто мѣра (Над), — *Сваки* не мѣж да чѣка (Над), — *Сваки* ће те кѣље (Прњ), — *сваки* д-ѣје у команду (Сек), — *сваки* желѣи (Сиб).

Имам један једини пример са наставком *-о*, али то је нанос са стране:

— *свако* у свѣм правцу (Леп).

б) Заменица *нико*, за разлику од претходних, има најчешће наведени облик:

— *тѣбе* не пѣта *нико* (Ба), — *нѣма* *нико* (Бе), — *нѣ* би га спѣсѣѣ *нико*, — *нѣма* *нико*, — *немѣ* *нико* да вѣруе (Бог), — *нигде* *нико* нѣма (Кав), — *нико* нѣ-да је (Кал), — *Онѣ* нѣ би ѣзо *нико*, — *нѣма* *нико* (Ком), — *нико* нѣма (Крч), — *нико* се не јѣвѣѣ (Леп), — *Нико* га прѣдаѣ *није* (Мал), — да ме *нико* не дѣра, — и *нико* се не јѣвѣѣ (Над), — *нико* *није* ни знаѣ (Теч), —

и веѣи број других примера са овим обликом. Али у извесном броју случајева јѣвѣѣ се и облик *ники* (исп. и т. 134)¹⁴⁶:

— *Нѣје* имаѣ *ники* (Бог), — *Ники* *није* ми прѣтѣно (Добр), — *тѣ* сѣд нѣма *ники*, — да нѣ би мѣго *ники* да уѣѣ онамѣнѣ (Кар), — нѣма 'дѣ *ники* (Оп).

в) Од зависних падежа разликују се у ових зам. *Ds—Ls* и *Is* од истих облика прѣсте заменице тиме што су, прво, ови облици меѣусѣбно изјѣдначени, и друго, што имају сасвим друкчији наставак; *-ем*. Ево примера:

— *Гвѣрѣ* му рѣка и-земѣѣ сѣмо, *нѣкем* нѣга (Добр), — *отѣдем* *нѣкем* да прѣбѣѣм (Круш), — а *нѣкем* ће да бѣде интересѣтно, — *нѣкем* ће да бѣде смѣшно (Мал), — *нѣкем* (Над), — *тамо-нѣкем* (Рат); — *никем* *ништа* не чинѣмо (Ба), — *Не ѣлѣѣшим* се *никем* (Бог), — *никем* не дѣм, — *Не одговѣрамо* *никем* (Добр), — *Поѣмо* и *никем* *ништа*, — *нисам* *никем* *ништа* дѣжан (Круш),

¹⁴⁶ Исп., П. Ивић, Дијалектологија, 205—206; Рес., СДЗб, XVII, 336; Жупа, АнФФ VI, 306; Ибар, ЗбФФП II, 127.

— *Никем* није баш сјајно (Крч), — *никем* ништа (Рат, Теч), — Не мбращ, каже, *никем* да причаш, — Немб причаш *никем* (Ци); — *Свѣкем* сам даб (Реб), — па сам *свѣкем* даваб (Сек), — *свѣкем* тѳра у тањир (Теч);

— на *свѣкем* сѣставу шинѧ (Кар);

— с *некем* разговѧрам (Круш); — с *никем* нисам прѣшо бѣље нѣ с тѣбом (Добр); — са *свѣкем* лѣпо (Дуб).

426. а) Заменице сложене са *шиѧ/шиѧо* не разликују номинативски облик од књижевног: *нишиѧо*, али *нишиѧа*, *свѣшиѧа*, *коѣшиѧа*. У промени имају исте облике као основна реч.

б) Префикс *ни-* код заменице *нико* и *нишиѧа* чврсто је срастао са основном речи тако да се не може сд ове одвојити предлогом:

— без *никога* (Бог); — од *нишиѧа* (Бе), — није ме бѣло стрѧ од *нишиѧа* (Круш), — без *нишиѧа* (Крч), — без лѣба, без *нишиѧа* (Оп), — Не смѣшж да е оставиш без *нишиѧа* (Сек);

— ни за њѣга ни за *никога* (Сла); — За *нишиѧа* није (Ба), — тѣ е овѧко чѣсто за *нишиѧа* (Бог), — не гвѣри за *нишиѧа* (Кав), — за *нишиѧа* нѣма да дамо (Кар), — јѣду за *нишиѧа* (Кар), — нѣсу за *нишиѧа* (Крч), — Ниѧко те не пѣта за *нишиѧа* (Оп), — Толѧка мѣа мѳка за *нишиѧа* (Реб), — Њѣ' не тѣра за *нишиѧа* (Сек), — за *нишиѧа* те бѣе (Сек); — за *нишиѧа* (Ур);

— с *никем* (Добр);

— ѣстаде о *ничем* (Дубр), — ни у *ниѧаке* палѧтѣ (Кал).

Придевске заменице

427. Што се тиче облика основе, вредне су помена две присвојне заменице: за 3с^г и за 3р. Прва у основном облику гласи различито:

— *њѣѧни* пѣган, — таѧ *њѣѧни* чѣек (Круш);

— *њѣѧн* Срѣтен (Сла);

— *њѣѧан* брѧт (Суг);

— *њѣѧзин* свѣкар (Бог), — *њѣѧзин* зѣт (Над);

— *њѣѧин* чѣвек (Круш);

— *њѣѧа* маѧка (Сла).

Поред ових познати су ми још облици *неѧзин*, *њѣѧин*, *њѣѧѧин*. Овде ћу навести и примере за остале облике који се не јављају у даљим тачкама:

— *њѣѧна* свѣрѣва (Дул), — да сам ја био на *њѣѧно* мѣсто (Ба), — неѧа зѣве таѧ *њѣѧне*, — од-тоѧа *њѣѧнога* брѧта (Крч), — код *њѣѧне* имѣвине, — за *њѣѧну* ћѣрку (Круш).

Посесивна заменица за Зр гласи готово искључиво њин :

— под њин бйч, — дали њин дѣо (Бог), — њин (Добр), — њин ђенерал (Ком), — Ел си ти њин слуга? (Мал), — пред њин рѡв (Реб), — њин комадѡнт (Ци); — свѣ њино побѡцали (Кал), — њино е (Мал), — ѣдно барјѡче њино на рѡв (Реб); — њина држѡва (Кал), — кѡница њина (Круш), — њина комѡра (Оп); — цивили њини (Кал), — враѡау се њини (Над); — из њине кѡѣе (Кал), — у њину порцѣлу (Мал), — њину стрѡжу (Сек); — њине биле врбе (Круш), — њине нѡве нйе нйко ўо (Круш), — од границе њине (Сек).

428. Средњи род заменице *сав* гласи по правилу *све*, али се каткад среѣе и форма *сво*, обично у атрибутивној служби (т. 137):

— *свѡ* жйво кѡѣ (Ба), — за *свѡ* врѣме бй'о тѣ (Дул), — за *свѡ* врѣме слѣжбе (Кар), — жйто *свѡ* срѣчено (Круш), — познѡваѡ *свѡ* оружје (Над).

429. О облику заменица за каквоу исп. т. 222.

Финални конс. код зам. *ѡај*, *овај*, *онај* није обавезан у изговору (т. 79. в)¹⁴⁷.

430. Неке деклинационе форме придевских заменица друкчије су него у књижевном језику:

а) Облик *Ismn* изједначен је са облицима *Ds* и *Ls*. Заједнички наставак је по правилу *-ем*, како за меке тако и за тврде основе:

— *Ds* —

— а *коѣм?* (Над), — *кажем мѡѣм* сѣстрићу, — *мѡѣм* пријатељу трајко пѡре (Бог), — *јѡвим мѡѣм* командйру (Вук), — да трајким *мѡѣм* сйну дрѣгови (Кав), — *мѡѣм* дѣде братѡнац (Кар), — *мѡѣм* унѣчету (Круш), — прѡво ка *мѡѣм* брѡту, — *Наѣ* ти *мѡѣм* Никѡле ѡнтерићу (Мал), — *Даѣ* ти обѣ флашу *мѡѣм* брѡту (Мотр), — дам *мѡѣм* нѡрѡду (Сек), — у *мѡѣм* тѣѣ винѡград, — свѡдбу *мѡѣм* сйну да провѣдем (Сла), — *Мѡја* кѡѣа, *ова*, *тамо мѡѣм* брѡту, *тѡ* е бйла јѣдна кѡѣа (Теч), — нек сте напредни *наѡшем* Тйте (Кав), — и *Јѡвѣ* *наѡшем*, — *Пѣрѣ* *наѡшем* (Оп), — *Јѡ* *свѡѣм* вѡлим да *кажем* (Дул), — свѡки *свѡѣм* роѣнем (Кав), — *ѡвѡѣм* парѡдеде (Сла), — вѡди ме *ѡвѡѣм* командйру (Рат), — *Даѣ* ми *ѡвѡѣм* ѡцу йме (Сиб);

— даѡ *њѡѡѡѡѡ* сйну (Бог), — *њѡѡѡѡѡ* ѡцу (Сла), — Ми се прејѡвимо *њйнем* стражѡру (Сек), — *Мѣне* прѡва жѣна бйла *овѡѣм* тѣтка (Ба), — *овѡѣм* чарѡпе (Бе), — *овѡѣм* *мѡѣм* не трѣба (Бог), — *Мйки* *овѡѣм* Кѡвѡѣѡѡѡ сйн, — *мѡѡ* снѡ и *Јѡѡѡѡѡ* прија, — кад је

¹⁴⁷ ИЦГ: -ј се никако не чује: та, ова, она, Библи. ЈФ V, 75.

била Јакши свадба, *овѐм* у Крушевџици (Бог), — Ти с-окрени ка *овѐм*, — Окрени се ти к-*овѐм*, — даџ *овѐм* дечаку (Добр), — рѐко сам *овѐм* пријатељу (Дул), — *овѐм* детѣту, — *овѐм*, Животе *нѐкем* (Жуп), — Шта бѝ, брѐ, *овѐм* сад? (Кав), — *Овѐм* Милѣнку љнук, — Узеше *овѐм* кобилу, — даџ *овѐм* Васѐ (Круш), — налете на *овѐм* кобилу (Мал), — *Овѐм* човѣку трѣба, — у Драгутину *овѐм* дућан (Мотр), — *овѐм* *нашем* (Над), — Радѝли кафану *овѐм* Ђрошу (Оп), — *овѐм* брата избџли (Сек), — *овѐм* маџке џтац (Теч), — порад *овѐм*, Животине тарабе, — под *овѐм*, Лѹкин винџград (Ба); — Драџљубу *онѐм* бѐлем ћерка (Ба), — показуѐм *овѐм* дѹжнос', — *онѐм* Вѐљинем, брѐ, Бѹткова, — овако онѐ *онѐм* Живораду (Бог), — врата на канате *онѐм* бѣу, — Како имаше *онѐм* друџем? — Ударио *онѐм* у ћџшак (Добр), — Вџје *онѐм* брат, — *онѐм* Вџје пропалем (Жуп), — он *онѐм* мајџру (Кав), — Каже *онѐм* гадзи (Кал), — како си *онѐм* истѣрао намешнаџ из^с кафане, — Нисам даџ *онѐм* адвокату (Кар), — дам *онѐм* Гвоздѣну, — Ја сам љзо *онѐм* поднарѣднику двџглед (Ком), — ако е *онѐм* сѣстра (Круш), — Грѣшна дѹша *онѐм* кѹи се дѝго глдан (Мотр), — кажем *онѐм* детѣту, — тѣшко *онѐм* кѹи се увати (Над), — да се да више *онѐм* (Прњ), — даџ *онѐм* Дџси, — вашем *онѐм* Нџви, — напишем *онѐм* (Рат), — Свѐ ја *онѐм* тџ такџ испричам (Ци); — војници му њџџви крстачу начинѝли, свџџи друџови, *иѝем* сѝну, — Нѝ знам ни краџ *иѝем*, — *иѝем* *нашем* чукѹндѣде, — јавим се тѐм командѝру (Кав), — *иѝем* поднарѣднику (Ком), — ко-*иѝем* Радоџчине кѹће, — прода *иѝем* човѣку (Круш), — врнемо се ми ко-*иѝем* пријатељу кѹће (Лом), — снаџка *иѝем* Никџле (Мал), — нанѣла несрѣћу *иѝем* сѣлу (Над), — каже *иѝем* Илѝе (Реб), — Тѐм човѣку час' и чѣс' (Сиб), — *иѝем* мџем тѣчѣ (Сла);

— Ls —

— ниџад у живџту *мџем* (Бог), — у *мџем* сѣлу (Кав), — у *мџем* кревѣту (Кал), — у *мџем* рџву (Ком), — Етѣ и' на *мџем* тавану (Леп), — у *мџем* имању (Мал), — поџнем у *мџем* имању (Прњ), — у вџду *мџем* (Сиб), — причаш о *мџем* газдалѹку (Сла); — у *иѝвџем* трбѹ' (Бог), — у *иѝвџем* домаѝнству (Над); — у *нашем* сѣлу (Дул, Леп);

— знам по *овѐм* (Кал), — о Крстџвем дању *овѐм* јесѣњем (Кар), — у *овѐм* вџду (Леп), — у *овѐм* потџку (Над), — на *овѐм* свѣту (Сек); — по *онѐм* грџбљу (Ба), — по *онѐм* брџду (Бог), — трџи по-*нѐм* крѹгу, — по *онѐм* пѹту, — по *онѐм* џсоју, — по-*нѐм* пџлу (Добр), — на *онѐм* вратѝлу (Дул), — по *онѐм* брџду, — по-*нѐм* забрџану (Кав), — по *онѐм* бранику (Кар), — по *онѐм* бѣдену (Круш), — у *онѐм* бџнѝчкѐм одѣлу (Леп), — у *онѐм* пџлу (Над), — у *онѐм* глѝбу (Оп), — Да не лѝпче у *онѐм* потџку (Рат), — по *онѐм* брџду (Сиб); — Бѹнимо о *иѝем* (Бе), — на *иѝем* ћџшку, — на *иѝем* казану, — у *иѝем* вџзу, — И по *иѝем* смо рџд

(Бог), — у *шѐм* рãзговору (Вук), — у *шѐм* тõру *мѐм* (Кав), — по зãкõну *шѐм* *нѝнем*, — у *шѐм* сѣлу (Кал), — у *шѐм* прõлãзу (Леп), — Ел о *шѐм* нѣшто прѝчаш? — на *шѐм*, — Нѣ знамо мѝ о *шѐм* ниѣдно (Над), — у *шѐм* потõку (Рат), — на *шѐм* пõслу, — на *шѐм* вѝсу (Сиб); — на *шãкѐм* мѣсту (Кал);

— Is —

— пред *нãшем* стрѐм (Сиб); — *коѐм* правцем да прõђе (Кав), — *коѐм* си пõслем дõшо (Над); — с једнѐм *мѐм* другѐм (Вук), — с *мѐм* ðцем се договорѝли, — Овãко с *мѐм* сѝнем бѝло, — С *мѐм* ðцем се договõре (Кав), — лѣпо с *мѐм* брãтем жѝвѣо (Рат), — са *мѐм* ðцем (Рат), — Штã ћемо с *овѐм* *мѐм* брãтем? (Реб), — с *мѐм* вѣдем, — Посѣо сам с *мѐм* вѣдем (Сиб); — са *свѣм* кõњем (Мал); — с *швѣм* ðцем, — с *швѣм* батаљонѐм (Кав), — с *швѣм* пашенõгѐм (Над);

— с *њѣгѣм* ðцем (Реб); — с *њõнѣм* човѣкѐм (Круш); — удãрим *овѐм* дебѣлем мѣсем, — овãѝ ће с *овѐм* кўт'њѐм плãцем (Бог), — с *овѐм* (Добр), — 'Дѣ ћешж, брѣ, тѝ с *овѐм*!, — Йдем *овѐм* тротоãрѐм (Ком), — с *овѐм* Шãидѣвѐм, — са Драгутѝнем *овѐм* Ковãчѣвићѐм (Оп); — с *онѐм* *њѣгѣм* сѝнем, — с *онѐм* стўпѐм (Бог), — с *онѐм* бѝла се одѣлѝла (Жуп), — йдем *онѐм* пўтем (Кав), — с *онѐм* сѝўѝцѐм, — кад ме ўдари кõцем, *онѐм* стўпѐм... (Рат); — ми с *шѐм* нãрѣдем (Круш).

Наставак *-ем* с правом се доводи у везу са старим инструменталним наставком заменице *шãј* (тѣмъ). На то упућује наставка *-ијѐм* који се у истим облицима данас чује у ијекавским говорима¹⁴⁸. Што се тиче екавских говора, у њима се он може довести у везу и с наставком *-ем* у облику *Ds-Ls* меких основа (*нашем*).

б) Спорадично се у горњим облицима јавља и наставка *-им*:

— и Нõвици и *јонѝм* јõш једнѝм (Ком), — Он се молѝю тãмо *шѝм*, кãко се звãд, бўљубаше (Мал);

— јã се с *шѝм* не слãжем (Бог),

— у *онѝм* *нãшим* лõшим прѣдѣлу (Дул), — о *шѝм* (Мал), — Па йшо, йшо по *шѝм* шићу (Рат).

в) Наставак *-ом* се само спорадично јавља, и очигледно је нанос са стране:

— *Свãком* војнику по стõ мѣтака (Леп), — Мѝ пõима нѣмамо о *шõм* (Сиб).

¹⁴⁸ Исп., ИЦГ, ЈФ XIII, 79; Пива, ЈФ XVII, 59. Исп. и П. Ивића, Die serbokroatischen Dialekte, 236.

Исто су тако страног порекла и сажети облици типа:

— *мом* стрицу (Леп), — *мога* (Кар), — *свог* добрага друга (Кар), — *о-швог*^х сина (Бог), — у *свој* правцу (Леп).

431. Облик Dsf-Lsf има алтернативне форме с наставком -ôj/-e. Репартиција горњих наставака у вези је, као и код придевских речи, са распоредом наставака код именица.

а) Тако наставак -ој прати именички наст. -и у два поменута облика:

— *йде* право к *мојоц* кўћи (Дул), — *онџоц* Пчелйчâл-ки зѣт (Жуп), — *некоц* грўпи (Над); — да помџнемо *нашоц* браћи (Бог);

— што *йма* на *овџоц* зѣмљи, — на *онџоц* кривйни (Добр), — у *йшоц* бѣлнйци (Др), — по *шџоц* глѣдицкој йвици, — у *својоц* кўћи (Дул), — у *овџоц* гѣдини (Жуп), — у *шџоц* кошâри, — по *својоц* жѣљи (Круш), — у *шџоц* сѣби (Мотр), — по *вашоц* кўћи (Над), — у *некоц* кўћи (Рат), — у *шџоц* батѣри (Теч).

б) Наставак -е, на другој страни, имају заменичке речи у овим облицима обично тада кад исти наставак имају и управне именице:

— *мѣ* женѣ (Бог), — *мѣ* бâбе Васили'а йма (Кар), — *мѣ* свекрѣве, — бâѣ *мѣ* Добрйнѣ (Круш), — према *мѣ* слўжбе, — поклâням *мѣ* Душâлке, — поклâням *мѣ* братанйце (Крч), — Ради *њџине* маѣке (Лом), — даѣ *мѣ* женѣ (Оп), — да каѣш *мѣ* женѣ, — дѣно *мѣ* женѣ (Ур); — д-йдемо к *наше* држâве (Кав), — д-йдемо *наше* држâве; — наредѣ *њине* вѣйскѣ (Ком); — Како имâше, брѣ, *онѣ* Алесâндрине женѣ? (Бог), — предâм *онѣ* бѣлнйце (Добр), — ка *онѣ* кривйне (Оп); — йдемо свâки *своѣ* кўће (Леп); — мй *шџѣ* Дѣде йшли смо свй, — нйси домâнин *шџѣ* женѣ (Круш); — ка *онѣ* рѣкѣ (Кав); — *њџине*, овѣйзи, пâсторке (Круш); — *своѣ* ћѣркѣ к-џи да дâш (Кав);

— да ви заповѣдам у *ваше* кўће, — по Бѣрѣвадну, *ваше* слâве, — у *мѣ* њйве (Бог), — заповѣдате у *мѣ* кўће (Сек); — погйбо' у *некаке* јарѣге (Кав), — у *никаке* палâтѣ (Кал), — на видѣке *њине* (Кав), — на еднѣ *њине* тврђâве (Кал), — и цѣле фамйли'е *њине* (Сла); — на *овѣ* равнйце (Леп); — по *онѣ* бачй'е (Ба), — Пѣче кукњâва по-нѣ рўпчине, — у *онѣ* рѣкѣ, — Подѣпрео сѣно онâмо у *онѣ* ливâде, — На *овѣ* *мѣ* мўке, на *овѣ* *мѣ* бѣдѣ (Бог), — стоимо на *онѣ* земунйце (Кав), — у *онѣ* падйне између њй и мѣне, — у *онѣ* измâглице (Мал), — резервâр што йма у *онѣ* кўће начйнен, — на *онѣ* равнйце (Мотр), — седйм у *онѣ* колйбе (Оп), — по *онѣ* гѣле гузйце, — по *онѣ* шѣме седимо, — 'Дѣ ће овâи нâрод по-вѣ кйше? (Рат), — И такѣ е бйло

свѣд рѣдом у *онѣ* планине (Теч); — у *сваке* кѹће по двојца (Сек); — и ја останем у *шѣ* батѣрије брѣке (Добр), — Има ли тѹ Цвѣтко у *шѣ* алтиљѣрије? (Кав), — И тѹ смо били на *шѣ* Грмѣде (Кал), — Ми смо били два дана у *шѣ* вѣздушне бѣње (Леп), — Ка-цмо били на Чеврѣнтије тѣмо *шѣ* (Мал), — шушкарање нѣко у *шѣ* шѹмице (Сиб), — у *овѣ* тѣм сѣбе (Мотр);

в) У следећим примерима не може се зам. наставак довести у везу са обликом управне речи:

— да тражи тѹ девојку *којѣзи* тѣ папѹче на нѣгу пѣсве (Круш), — поставили тѣмелъ *овѣ* Југослѣвије (Др), — нѣреди *онѣ* жѣнској (Мал);

— у *свако* кѹће (Бог); —

— Разговѣра Бѣра о прѣшлости *његѣ* (Мотр), — Да ни причаш тѣ нѣма о *шѣ* прѣшлости (Бог).

Проф. П. Ивић наставак *-е* горњих облика изводи из наставак *-еј* меких заменичких основа¹⁴⁹, али се не упушта у објашњење како је дошло до губљења *-ј*. Несумњиво је свакако да је стари наставак *-еј* морао одиграти извесну улогу у развоју облика Ds^f-Ls^f заменичке и придевске деklinације. Али чињеница да је наст. *-е* скоро обавезно праћен именичким наставком *-е* у истим облицима (или, боље речено, заменичко-придевски наставак је пратилац именичког), — указује недвосмислено на јак утицај именичке на придевско-заменичку деklinацију у овом облику. Са сигурношћу се може, дакле, тврдити да је данашњи наставак *-е* добијен посредством истог именичког наставак. Да ли је овај наставак чисто именички, којим је просто замењен старији заменичко придевски наставак *-еј/-ој*, или је он настао контаминацијом двају наставака и губљењем консонантског елемента на крају, — мислим да се на основу материјала који нам пружа левачки говор (а и остали говори овог подручја, колико ми је познато), — не може директно одговорити. Али ако се ово питање доведе у везу с проблемом облика Gr-Lp и Ar како заменица тако и придевских речи, могло би се помислити да су и ово само конгруентне форме које су створене по угледу на именице и под њиховим утицајем. У том светлу посматран, облик Ds^f-Ls^f заменичких и придевских речи био би пре свега нова и секундарна појава у Л.

432. а) Gr наставак је по правилу *-и*¹⁵⁰:

— од^т *кој*' (Добр), — код *ови'* *моѣ*'¹⁵¹ шурака (Бог), — од *ови'* пѹта (Дул), — Имѣто тѹ и *ови'* регрѹта (Круш), — од

¹⁴⁹ Према њему: „aus dem *-еј* der alten weichen Pronominalstämme entstehen konnte (eventuell auch aus dem *-еј* der zusammengesetzten Adjektivdeklination)“; Die serbokroatischen Dialekte, 236—237.

¹⁵⁰ После губљења *-х*, исп. т. 94.

¹⁵¹ О гласовним променама које настају у извесним падежним облицима зам. моѣ и твѣ исп. т. 60.

они' одборника (Бе), — од *они'* војникâ (Добр), — порад *они'* пѣтока (Теч), — о-*ѡи'* радника (Дул).

б) Спорадично се овоме облику додаје још једно -*a*¹⁵²:

— од *нѣкија*, — од *овѣја*, — Она нек о-*ѡија* љзне (Над).

433. И *Lp* има често наставак -*и*, како код придевских тако и код осталих заменица, а у употреби је најчешће тамо где је и именица у једнаком облику са *Gr*:

— то побѣгло по *нѣки'* слâма (Рат), — по *нѣки'* *ови'* бетонски' *њини'* базѣнâ, — Понабивâмо се по *нѣки'* *рпа* (Ци), — у *њоци'* шâка бѣ'ю, — Идемо по *они'* пѣтока, по-*ни'* чѣста (Бог), — по *они'* пѣкара (Леп), — а *кѣ* по *они'* брѣдâ, по *они'* плâнина тâмо, по *они'* гѣдура (Теч), — Ел йма још ракие у *ѡвоц'* бѣрића? (Над);

— свâ ратна спрѣма на *нас* (Прњ), — лѣчка брашно посљено по *њи'* (Ур); — Свѣ гѣли, сâмо кошуљке на *њи'* (Вук).

434. Облик *Gr-Lp* поред горњих наставака има у граничним селима према Темнићу и наст. -*e*¹⁵³:

— Йма *овѣ* двѣ кѣла овâмо, — за *ѡѣ* деведѣсет ѣљада (Бе), — Позвâћемо Југ-Бѣгдана стâра и *његдѣ* дѣвет Јѣговића (Кар), — од *овѣ* годинâ (Крч), — а за *ѡѣ* педѣсе-дâнâ ѣне се вѣћ извѣду (Сек);

— у *ѡолике* рâтова (Кар).

Са овима не треба мешати извесне примере који се налазе у материјалу из осталих насеља, какви су:

— примѣ'ю *овѣ* двâѣс и ѣладе, — Бѣље да сам плâти'ю ѣнда *онѣ* стѣ двâѣс' ѣ ѣладе, — Те ја *онѣ* двâѣс' ѣ ѣладе дâм. — Дâду му тѣ, стѣ педѣсет ѣ ѣладе (Мал), — зѣвнемо *ѡѣ* двâѣс' к ѣће (Сла).

Наставак -*e* јавља се овде само зато што се читава конструкција схвата као акузатив множине: *ѡѣ—ѣљаде*; *ѡѣ—кѣће*. Само три примера имам са овог терена у којима би се заменички облик са наставком -*e* могао евентуално протумачити и као *Gr*:

¹⁵² Исп., Вуч.-Пећ, СДЗБ II, 470; Сјен., СДЗБ XVI, 91; ИЦГ, ЈФ XIII, 79.

¹⁵³ Исп., Трст., СДЗБХ VII, 125. и 126; Жупа, АнФФ VI, 294; Метох., ГЗС VI, 60; Врњ., AfSlPh XXV, 217; за Рес. се на стр. 339. констатује: „У нашем материјалу нема потврда за генитив множине придевских заменица кад је он употребљен без предлога.“ То је свакако неспоразум, јер на стр. 309. наводи се пример: — угâшено овѣ дâнâ (Л.), — који је несумњиво *Gr* са наст. -*e*.

— Түримо онó ма́ло дрóњака *мде* (Кав), — овó што сам ја испла́ти'о, *овé* двéста и нéколико й́љада (Мал), — за на́кнаду *нэке* осамдéсет й́љада динара (Мал).

435. У Ар^m наставак је *-е* или *-и*. Репартиција тих наставака у зависности је од распореда наст. у истим облицима именица уз које стоје:

а) Наставак *-е* имају заменице у овом облику кад управна именица има исти наставак:

— *ка́ке* раднице (Сиб), — й́ма *мд́ге* дулэ́це (Пре), — сү́тра нэ́ би *мде* сй́нове ўзели, — не мй́сли за *мде* сй́нове (Мал), — вóдим *мде* волд́ве (Мотр), — да ба́цимо *овé* *на́ше* брóеве, — за *на́ше* вој́нице (Сиб), — *нэ́ке* коњ́чи́е, — На́шем још *нэ́ке* жупа́вце, — Натү́тао *нэ́ке* подна́рэднице, — кўпимо *нэ́ке* ра́њенице, — ископа́ле... *нэ́ке* рд́вове, — Имадо́'мо *нэ́ке* дóбре волд́ве, — подй́гли *нэ́ке* ша́торе (Добр), — На́шо' још *нэ́ке* мертэ́чи́е (Кав), — пóклали *нэ́ке* бй́кове (Кар), — на *нй́не* рд́вове (Добр), — посéдномо на *нй́не* пд́ложае (Ком), — побй́ли *овé* пограни́чаре (Оп), — нд́се *онáке* нб́жэ́ве (Добр), — побй́о коњ́и́е *онé* (Саб), — да му изва́дим *онé* подупира́че, — глэ́дамо *онé* вој́нице (Бог), — натова́рише не н-*онé* коњ́и́е, — пéрем *онé* сўдо́ве, — 'дé а пéрем ја *онé* ма́сне сўдо́ве (Добр), — увáтимо *онé* нй́не телефóне (Кав), — измéша' *онé* кромпй́ре, — *онé* пишто́ље (Кал), — испу́цали на *онé* хд́раве кд́ње (Мал), — наталáри *онé* тру́пце (Мотр), — дадоше ми *јонé* коматй́е (Оп), — попáлио вб́зд́ве *свé* (Кал), — *свé* смо топд́ве били разору́жали (Кав), — позб́ву *свé* л́ўде (Мал), — имаб́ *свд́е* л́ўде (Теч);

— са... *овé* бр́ђане (Кав), — й́дем са *мде* коњ́и́е (Мал).

Наставак *-е* имају заменице у том облику и кад не стоје уз какву именицу:

— Позна́ем óде *овé* блй́жње (Бог), — поткўпи́ли *овé* *на́ше* (Кав), — онй́ щў́ју *овé* (Круш), — јўре *овé* Ба́йне (Мотр), — пб́звали *свé* (Над), — *свé* позна́е (Ци).

б) Наставак *-и* јавља се, као и *-е*, најчешће кад зам. стоји уз именицу са истим наставаком:

— зб́вте *Вд́ши* другáри (Ци), — ра́дио кде-ка́ки занáти (Сиб), — ја вóлим унў́чи́и *мд́и* (Крч), — д-убáци *нэ́ки* ра́мови (Сек), — Имáла та́ јединй́ца *нэ́ки* тóварни кд́њи, — Пй́та за *нэ́ки* ў́жичани (Ци), — да на́шем *нэгд́ви* кд́сти,

— нашли њи́ни санду́ци (Кав), — дондсе *они́* чабри́ћи, сечу, — *Они́* сламљаци *они́* узели (Круш), — *она* учи *ови́* студенти, — питао *ови́* други адвокати (Крч), — *Вода* само шйба у *они́* виногради (Теч), — покйдао *они́* зрели краставци (Круш), — *дни* кўпе *они́* ствари (Ур), — *сви́* сам ратови бйо водник (Сиб), — *швоц* грёвци да пребѣцаш на мене, — само *шй* компири што смо повадили покўпи (Круш), — налазила споменици *шй* (Теч);

— Шта бй с *они́* ваши Дубравци што бёу опљачкали задругу...? (Бог), — шта урадише с *они́* назўвци (Круш), — код *они́* магацйни (Сек), — свё с *они́* велики баја-нети, — кўће с *они́* велики оцаци (Сиб), — летё с *они́* мали лóвци (Ци).

Али и међу овим облицима има их где заменица не прати обавезно именицу:

— Нас пуштише одма, а њи́ни оставише (Теч), — Пóче а јури *они́* двойцу (Ба), — Поздрави там *сви́* редом (Ба), — *Сви́* њй покупи (Жуп), — *сви́* срёто' (Ур).

в) На први поглед рекло би се да зам. *сав* чини у овом облику изузетак, јер има неконгруиране форме уз именице:

— Јагаци *свё* поём сам (Бог), — изнёсе кафански ствари *свё* (Кар), — са *свё* официри йду (Кав).

Али овде се ради о сасвим другој ствари. Погледајмо пре свега следеће примере:

— Ймам *свё* уверења (Крч), — а *ови́* *свё* истёрали стоку (Кар), — Бацйо *свё* спрему, — Нóсим спрему *свё* ону́ војничку (Ком), — Падо' са *свё* ону́ кутй'у (Кав).

436. а) Облик Др-Ір(-Лр) има наставак *-има*, ређе, и наставак *-ема*, чешће. Наводим примере за м. и ср. р.:

— Ја сам опалио неколико шамарá *некима*, — Овац се приби́йо *некима* (Мал), — Људи доказали *моцма* (Мал), — *нашима* Србима сам давао (Др), — *није* само мён него *свймá* *нашима* (Сиб), — да кажеш *швоцма* (Ком);

— с *моцма* друговима (Теч), — ја са *моцма* волóвима (Бог), — Йди ти́ за *шйма* војничйма (Ком);

— с *нашима* овёма савезницима (Вук);

— Он бйо се мешао са *свймá* (Кав), — по *шйма* терёнйма другема (Добр);

али много чешће:

— Мбжда е мдгема дббро (Кав), — Косили мдгема нйма (Пре); — мдема синовима даб (Бог), — Ођу радим, реко', мдема лјудима (Бе), — мдема синовима (Бог), — каште мдема (Добр), — Поклањам мдема срџдницима (Крч), — да каеш мдема (Мал), — Нигде мене мџи воиници нису одрџкли заповес' нит сам ја мдема официрима, — нарџдим мдема војничима, — Знаш овџема мдема атресу кђћи (Сиб), — Ми смо застали спрема нџкема (Бог), — Ови ствџри остави овџема (Жуп), — овџема саопштио (Кар), — Овџема што е припала она кђћа (Круш), — браб кукђруз овџема (Рат), — у цџв удџрио овџема (Сек), — тђйма овџема дџца (Теч), — Бђо вђђа изглџда овџема (Теч), — Мене лако вратит овџема пџре, — Јџ ћу овџема да вђнем пџре (Ур), — вђчем онџема алтиљџрцима, — Тџже је онџема комшиџема, — онџема ћу да дам (Бог), — било крђво онџема стражџрима (Кал), — да вђшем Симиђновџема овџема (Ком), — да нџсимо онџема лјудима (Мал), — Кђћице направљене свџма, — Дџђе смџна свџма (Бог), — подџле војничима свџма (Вук), — прича свџма (Круш), — свџма (Над);

— с мдема војничима (Реб), — ја сам глџо мдема очима (Ци), — са нџкема Власима (Сек), — с кџлима њџгдџема (Кав), — са овџема старџема (Жуп), — с онџема војничима, — с онџема самџрима (Добр), — с онџема децама (Кал), — с шџликџема децама (Жуп); — Отидоше за онџема официрима (Мал);

— а мџтке на кџлима мдема (Бог).

б) За облике ж. р. имам мало примера са трака, и у свима је наставак *-ема*:

— Свџ рукама свџдема радџле (Ба);

— о богомџлама овџема (Кар), — по овџема задрџгема (Крч).

И по језичком осећању Ж. С. наставак *-има* је необичан за ж. р.

в) Наведени материјал показује да се крајњи вокал *-а* наставка *-ема/-има* не осећа као покретан (исп. о томе и т. 166).

СИТНИЈЕ НАПОМЕНЕ О ПОЈЕДИНИМ ОБЛИЦИМА

437. Заменица *сав* у Gs^{mn} и As^m гласи *свог/свога/свега*:

— да га свџг исџчем (Бог), — па га свџга избџли (Рат), — од^т свџга тџга друста (Ци), — окђпаше га свџга (Дубр);

— Имаб свџга и свџчега (Теч), — свџга три мџтра (Дубр).

Ова реч има још неке облике који се разликују од истих форми осталих прид. зам. Тако смо из наведеног материјала за облик Ds^{mn} и Ls^{mn} видели да се тамо не јавља покретни вокал -у или -е (т. 430). Код ове се зам. јавља обавезно -у:

— на *свѣму* ти вала (Кар), — разговара́ли о *свѣму* (Леп).

Из осталог материјала имамо само још један непоуздан пример за заменицу *мој*:

— Шта је ма́ло у *мојему* двору? (Кар).

Поменута зам. *сав* има у Гр каткад наставак -ју, па поред примера као:

— и-*свѣ*' кра́ева (Кав, Мал), — од *свѣ* стра́на (Др), — са *свѣ*' стра́на (Прњ), — и-*свѣ*' јединица (Кал), —

имамо и следећа два:

— Напа́доше са *свѣ*'ју стра́на (Кав), — Опкóлѣли са *свѣ*'ју стра́на (Рат).

И у Ар ова зам. има каткад необичне форме, па поред примера наведених у т. 435, имамо следеће:

— Зна́м ја *свѣ*'ја њѣ' (Над);
— Пóкупи не *свѣ*'ју у концелáрију (Добр).

АКЦЕНТ ЗАМЕНИЦА

438. Пошто већ досад навођени материјал довољно илуструје заменички акценат, овде ћу се ограничити на најнеопходније напомене.

439. Из области личних заменица интересантан је Is 1, 2. и свих л. У т. 413. наведени су примери зам. за 1. л., а ево осталих:

— Она е с *шѣбом* сваки дан, — д-ѣ'ем с *шѣбом*, — Нѣма ни пре-*шѣбом* ни за *шѣбом* (Добр), — дођем с *шѣбом* (Дул), — нек се с *шѣбом* разговара (Кав), — Није по́собан да вла́да *сѣбом* (Кав), — причале за *шѣбом* (Круш), — носим са *сѣбом* (Мал), — све су извукли за *сѣбом* (Бог);

— за *шѣбѣм* (Бе); — пре-*цѣбѣм* (Дубр);

— за *сѣбом* сам имаѣ ђца (Дул).

Као што видимо, поред акцента на првом слогу, који се каткад преноси и на предлог, ови облици имају понекад и акц. на наставку, у облику дугосилазног.

440. Заменица ко има у ном. двојаки акц.: дуги или кратки (прим. у т. 141).

Исте прилике владају и код зам. *шїѡ/шїѡа*. Ево примера:

— кратки акцент —

— *шїѡ* ме звѡѡ (Ци); — *шїѡ* ми трѣба (Дул), — *Шїѡ* ми фѡли? (Добр), — *шїѡ* ми је задѡтак (Леп); — *шїѡ* те нѡси ѡѡво (Бог), — *Шїѡ* те, брѣ, тѣра те купѡеш (Мал), — *шїѡ* те занїма, — *Шїѡ* те нѡцївише занїма тѣбе (Над); — *Шїѡ* ти бїла Нѣка? (Ба), — *шїѡ* ти фѡли (Бе), — *шїѡ* ти дѡђе ѡн, тѣча?, — Чѡеш ли *шїѡ* ти кѡже тѣта (Жуп), — *шїѡ* ти дѡ, ѡешж да пїѡеш (Над), — *Шїѡ* ти фѡли...? (Рат), — *Шїѡ* ти бї, нѡрѣдничѣ? (Сек), — *Шїѡ* ти је, жѣно? (Ур); — *Шїѡ* ви е тѡ...? (Кав), — Јѣте *шїѡ* ви се јѣ (Крч), — Нѣ зну *шїѡ* ни је (Леп); — *Шїѡ* се сѡ-домїшљѡш (Добр), — *шїѡ* се одигрѡва (Жуп), — *Шїѡ* се смѣјѣте? (Круш), — *шїѡ* се рѡди (Над), — *шїѡ* се боїм (Прњ), — *шїѡ* се секирѡш (Сла), — Не мѡж д-однѣсеш *шїѡ* се тѡ спрѣми (Теч);

— Кѡко *шїѡ* ѡу ѡде? (Ба), — *Шїѡ* ѡу у булѡнту? (Оп), — Јѡ му прїчам *шїѡ* ѡу јѡ ѡѣму свѣ да дѡм (Сла); — штѡ ич на сѡбор? (Ба), — *Шїѡ* ѡеш рѡиш нѡѡас? (Добр), — *Шїѡ* ѡеш кад ѡба дѡбри!? (Мотр), — Душѡѡка, *шїѡ* ѡеш тї? (Над), — *Шїѡ* ѡеш тї да јѡш, — *шїѡ* ѡеш тї гѡр (Над), — *Шїѡ* ѡеш, морї? (Рат), — да вїдим *шїѡ* ѡеш тї да дѡш (Ур); — док не вїдим *шїѡ* и' да бѡде, — *Шїѡ* ѡе ми (Ба), — *Шїѡ* ѡе у Бѡгарску? — *шїѡ* и' да бїде, — *шїѡ* ѡе ми стѡрац, — *шїѡ* ѡе ми имѡвина (Бог), — *Шїѡ* ѡе да ѣмо? (Добр), — *Шїѡ* ѡе да бѡде...? (Жуп), — А *шїѡ* ѡе јѡж да бїдне!? — *Шїѡ* ѡе ни...? (Кар), — *Шїѡ* ѡе му да га нѡси? — *Шїѡ* ѡе му тѡ' кѡмен? — *Шїѡ* ѡе ѡѣму? (Круш), — да вїдим *шїѡ* ѡе ѡн (Мал), — *шїѡ* ѡе а бѡде (Над), — *Шїѡ* ѡе овї жандѡри? — *Шїѡ* ѡе му у рѡпсто? — *Шїѡ* ѡе ви овѡ вѡїска? (Оп), — *Шїѡ* ѡе да рѡде? (Сиб), — *Шїѡ* ѡе му овѡ оvolїке олѡвке? (Ур), — Нѣ знам *шїѡ* ѡе да ме пїта (Ци); — А *шїѡ* ѡемо за пѡрез? (Бог), — знамо *шїѡ* ѡемо (Дул), — *Шїѡ* ѡемо за кобїлу?, — *Шїѡ* ѡемо за сѣме? (Круш), — *Шїѡ* ѡете вї тї? (Сиб); — *шїѡ* ѡеу сѡд? (Круш); — *шїѡ* сам му згрѣшїѡ (Кал), — *Шїѡ* сам доспѣѡ (Крч), — *шїѡ* сам се налѡтїѡ (Над), — да га извѣстим *шїѡ* сам урѡдїѡ (Реб); — *Шїѡ* си бїѡ обѡѡ? (Ба), — *шїѡ* си рѡдїѡ, — нѣ знам *шїѡ* с' тї рѡдїѡ (Бе), — *Шїѡ* си се стѣгла? (Бог), — *Шїѡ* си тѡ урѡдїѡ? — *Шїѡ* си тї бїѡ? (Над), — *Шїѡ* си тї? (Сек); — *шїѡ* смо прїчѡли (Ба), — ко удѡре с лѣѡѡ, *шїѡ* смо урѡдїли? (Кав), — *шїѡ* смо говорїле (Круш); — А *шїѡ* сте се тї набїли!? (Жуп); — *шїѡ* су рѡдїли (Др), — Ел те *шїѡ*рѡли...? — Па но *шїѡ* су... (Лом), — *шїѡ* су чинїли (Над), — Љзди нѣ зну *шїѡ* су учинїли (Прњ); —

нè би' знаò *шiiã* би се сãд исплãтило (Бе), — *Шiiã* би му ви рãдйли? (Мал);

— Цйганин нèки, *шiiã* ли је (Ком), — *шiiã* да ти рãдим (Круш), — *шiiã* ли тò лўпа (Прњ), — нèка сãчма, *шiiã* ли бèше (Рат);

— *Шiiã* чèкаш? (Добр), — *Шiiã* планираш? (Добр), — *Шiiã* тй пйташж за нèга? (Кав), — *Шiiã* тò знãчи? (Над);

— *Шiiã* ти не пиўе (Ба), — Нек кўсне панайју, слãтко, *шiiã* си донела (Круш), — *Шiiã* су нãши ту учйли, па етè и' садт свй кодт кўће (Жуп); — Йма и цòкула, свè *шiiã* кòм трèба (Бог);

— *Шiiã* ти дèда не удãри злãтан? (Бог), — *Шiiã* се, реко', напйваши? (Добр), — *Шiiã* се жигрсо!? (Мал), — Ма *шiiã* с' тò тèбе тйче...? (Мотр), — Åйде, брè, *шiiã* се плãшиш? (Над), — *Шiiã* се не предãвате? (Ци);

— *Шiiã* ће ти колèвка? (Добр), — *Шiiã* си тй нèшто мãло дрсак? — *Шiiã* си бй'о лўде? (Мал), — *шiiã* с' мòраò? — *Шiiã* си тò урадйò? (Над), — *Шiiã* си се забãви'ò? (Рат);

— *Шiiã* не стãну...!? (Бог), — *Шiiã* не вòдишж говèда? (Добр), — *Шiiã* не пўцаш? (Ком);

— *Шiiã* тй мèне нè слуша...!? (Круш), — *Шiiã* бèгашж, брè? (Добр).

— дуги акцент —

— *Шiiã* йма за рўчак? (Ба), — *Шiiã* онò учй...? (Бе), — *Шiiã* йма за вечèру? (Добр), — *шiiã* йма за овòга тèшко...? (Ком), — *Шiiã* ви ймате да мйсите? (Леп), — *Шiiã* ви говòрите...? — *Шiiã* ймаш тй с мòм женòм? — *Шiiã* мйсите? (Мал), — *Шiiã* йма нòво...? (Мотр), — *шiiã* врèдй (Оп), — *Шiiã* да бèгате одт кўће, кò ве прèвари!? (Прњ), — *Шiiã* мйсишж, брè? (Прњ), — *шiiã* йма да стãнем, — *Шiiã* бйва? — *Шiiã* мйсите да е тò? (Рат), — *Шiiã* бй с т? свãдбу? — *Шiiã* рãде ти ўйчеви? (Сла), — *Шiiã* ймаш у кйло!? (Теч);

— нè зна *шiiã* говòри (Ба), — нè зна *шiiã* прйча, — знãш-*шiiã* жèна кòшта (Бог), — јãви *шiiã* йма (Вук), — нè знам *шiiã* вўко (Добр), — Сãмо глèда *шiiã* йма д-укрãдè, — да вйдиш сãмо *шiiã* йма опãнака (Жуп), — да вйдимò *шiiã* ймамо, — Бòг знã *шiiã* вòйскè йма (Кар), — знãте *шiiã* ймате (Круш), — Тã-цам вйдо *шiiã* воўник пãти (Прњ), — Нè зна *шiiã* вй говòрите (Сиб), — вйдиш *шiiã* јèду (Ур);

— *Шiiã* кўи йма ко' свòе кўће, нека чўва (Кав), — нèм *шiiã* да дãm (Круш), — нйт ймаш-*шiiã* да преобўчеш (Над), — Ако е бòгк *шiiã* рèко, он ће да дã (Ба), — нèмаш-*шiiã* да вйдиш (Вук);

— *није* бозна *шија* (Бог), — *нема* друго *шија* (Вук), — *није* бозна *шија* (Добр, Леп), — *млого* е преправио *шија* (Дул), — *Није* било бозна *шија* (Кав), — *А шиа*, а *кѡм?* (Мал), — *ако* трѣба јѡш штѧ (Реб), — *записѧла* *кѡм* *ће шиа* (Сла), — *Нит* смо *јѧли*, *нит* *шија* (Теч), — *мѧсо*, *ел* *чѡрба*, *ел шиа* (Ци);

— *Шиа* да *радимѡ* *сѧд?* (Ба), — *Шиа* да *му* се *дѧру!*? (Сла); — *Нѧ* знамо *шија* да *радимѡ* (Прњ), — *нема шиа* да *ѧмо* (Ур), — да *ѧма шиа* да *закѡљѧм* (Крч);

— *Шиа* е *овѡ?* (Вук), — *Шиа* е *тѡ* *те* се *крадѧ?* — *Шиа* е *тѡ?* — *Шиа* е *тѡ*, *Нѡво?* (Добр), — *Шиа* е *тѡ?* (Дул), — *Шиа* е, *реко'*, *ваѡда* (Кав), — *Па шиа* е *мѡгло* да *га вѡчѧ...?* (Кар), — *Шиа* е, *брѧ*, *Тѡзо?* — *шија* е *мѧн* *било*, — *трѧс'* и *јѧдна* и *двѧ* *гѡдине!* (Ком), — *Шиа* е, *дѧ* е (Жуп, Мотр), — *ѧи*, *жѧно!* — *Шиа* е? (Мотр), — *Шиа* е? (Над, Теч), — *шија* е *било* (Бог, Прњ), — *шија* е, *брѧ*, *ѡде* *вѡцкѧ... (Рат)*, — *Шиа* е, *Милѡквић?* (Рат), — *Шиа* е *с онѡга* *мангѡпа...?* (Сла), — *Реко'*: *бѧбо!* — *Шиа* е, *сѧне?* (Ур); — *видиш-шија* е *сѧле* (Бе), — *кѧжѧ* *ми* *тѧ* *шија* е *овѧи* *читѧѡ*, — *Мѡра* да *пѧше шиа* е *било* (Добр), — *бѡг* *знѧ шиа* е *било* (Жуп), — *па* *му* *кѧжемо шиа* е, *у чѧму* е *ствѧр* (Кав), — *знѧш шиа* е *вѡјна* *тѧјна* (Ком), — *нисмо* *знѧли шиа* е (Лом), — *Кѡ* *знѧ шиа* е *вѡјска* *нѧнѧла* (Над), — *Нѧ* *зну* *ѡни шиа* е *тѡ* *било* (Реб), — *нисам* *ни* *знѧѡ* *тѡ шиа* е (Сиб), — *Ѧтку-знѧм шиа* е *ѡн* *тѧѡ* (Ци);

— *Шидѡ*, *сѧне*, *питѧте* *мѧму?* (Ба), — *А шидѡ* *ради...?* — *Шидѡ* *лежѧте* *сѧд?* (Бог), — *Шидѡ* *нѧ'* да *бѡдѧш?* — *Шидѡ* *трѧиш?* — *Шидѡ* *бѧешж* *дѧте?* (Добр), — *Шидѡ* *ѡн* *га*, *брѧ*, *онѡмогѡћно?* — *Шидѡ* *није* *попѧо?* (Над), — *Шидѡ* *лѧжѧш?* (Рат), — *Шидѡ* *нисмо* *бѧгѧли...!*? (Сек), — *Шидѡ* *бѧгѧте?* (Сиб);

— *Кѡлко* *си* *тѧ шидѡ* *имѧѡ*, *тѡ* и *јѧ* (Бог), — *Ѧшѧш шидѡ* *дѧт* *ел* *јѡк?* (Кав), — *Нит* се *водѧла* *бѡрба*, *нит* *је шидѡ* *рѡшено* (Кал), — *Ѧѧш*, *Јѧло*, да *ти шидѡ* *спрѧмим?* — *нѧмѧш* *ни* *жѡту* *прѡју*, *акѧмоли* *другѡ шидѡ* (Круш), — *Ѧбѧвѧзно*, *имѧло шидѡ*, *нѧмѧло* (Мал), — да *пѧѧш-шиѡ* (Над), — *нит* *мѡгу шидѡ* да *прѧсѡдим* (Ур);

— *Па шидѡ* *за* *мѧне?* (Ба), — *Шидѡ* *не* *рекѡше* (Бе), — *шиѡ* *не* *скѡва* (Бог), — *Шидѡ* *не* *предѧте?* (Кар), — *Шидѡ* *да* *му* *јѧ* *ѡдрѧѡѧѧм?* (Мал), — *Шидѡ* *не* *јѧдете?* (Над), — *Шидѡ* *не* *спѧвѧш?* (Ци); — *Шидѡ* е *нис* *прѡѡ?* (Добр); — *Ѧна шидѡ* е, *тѡ* е (Кав), — *онѡ шидѡ* е (Мотр).

Како видимо, испред свих заменичких енклитика, сем енкл. (ј)е (а и (ј)и, исп. примере у т. 60) акценат је обавезно кратак. На крају реченице је обавезно дуги акценат, а испред акцентованих речи најчешће дуг. Од осталих неакцентованих речи, само речца *ли* захтева кратко акцентовану заменицу *шија/шиѡ*, док се уз остале чак радије чује дуги акц.

441. Али већи број примера је и са неакцентованом заменицом *шшо/шша*, у N-A:

— *Шша* можеш, — баба млада па ће на сабор (Ба), — Баба, *шша* йма да јџдем (Ба), — па *шша* ради саде? — *Шша* йма пољупрйвредника запџшљени! — *шша* рајш тџ? (Жуп), — *шша* нй'е раћено! (Круш), — *Шша* бй с ту свадбу? (Крч), — *Шша* рајте вй џвде? — *Шша* рајш? (Рат), — *Шша* ради Жи-ваница? (Сла);

— *Шшо* нис кџпшо бџље? (Бог), — *Шшо* вџраш тџ дџцу, — ти бандиту!? (Ком), — *Шшо* нис' прџсоу? (Над), —

Сви случајеви зависне употребе ове речи у служби везника горе нису наведени, а таквих је примера највећи број. Овде их нећу наводити у потпуности него само неколико њих да би се видело да постоји могућност употребе и форме *шша* у истој служби:

— Јџди мџсо, колачи, *шша* џћете (Бог), — *шша* џћеш йма (Добр), — Нек раде *шша* џће (Кав), — Йма за јџло *шша* ти дџша џће (Кал), — мџж да ради *шша* џће (Ком), — свџ *шша* џћеш йма (Мотр), — *Шша* џћеш д-џдеш (Саб), — *шша* гџд џћеш на онџм пџложажу (Сек), — нек^Г бйде *шша* бйде (Сиб); — Вй-*шша* ради! (Добр), — Не вйдомо *шша* џради (Мал);

— Ови стџри, трџћи пџзив *шшо* су били (Вук), — онџи мџмак *шшо* бџше џмро (Круш), — јџдан бџш-*шшо* е глџвни (Мал), — папйр *шшо* се пџшило рањйе (Мотр), — свџ *шшо* постџи (Сек), — Тџ е нџјопаснйа планйна бйла *шшо* смо прџшли (Теч); — не кџџм се *шшо* грџшим (Бог), — Па тй нџ мош^Ж д-й'еш ки ја затџ *шшо* си крџтка (Бог), — А *шшо* те тџра дрџги, тџ кџ те пйта (Кав); — Сџмо сам грџдно погрџшйо *шшо* га нисам прџдао (Мотр), — Тџ ме сџмо кџзни бџг^К *шшо* сам гаћџџ (Ком).

442. Форма *шша* јавља се и са акцентом пренесеним на предлог:

— Зџ *шша* џни мџне тџрџте (Бог), — Зџ *шша* сам угрџо? (Добр), — Мџра да се извџсти врхџвна комџнда зџ *шша* е по-гйнуо (Кав), — да вйде. . . зџ *шша* су стџли (Кар), — зџ *шша* дајџ овџм двџџс' йљада (Крч), — Ни сџм нџ знам зџ *шша* сам вџзан (Мал), — Убйше га Параћинци, зџ *шша*, за нйшта (Оп), — да се жџле ко-тџбе мџ зџ *шша* (Рат); — нџ *шша* овџ удџра? (Бог), — Трџбао се скйне, — нџма нџ *шша* (Рат); — и йџ *шша* д-умџтимо (Ба).

443. Досад нисам ни речи рекао о ситуацији у Л. у погледу разликовања заменичке од придевске промене, јер је по себи јасно: прво, да та разлика лежи у области акц.,¹⁵⁴ и друго, да је у Л.

¹⁵⁴ Исп., М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик I, 314—315.

са ликвидацијом претоналних квантитетских опозиција, та разлика углавном избрисана. Треба напоменути да зам. *ова(j)*, *ша(j)*, *она(j)*¹⁵⁶, чувају разлику у квантитету првог слога у наставку за Др-Ір(-Lр) (примере в. у т. 436), и Gs(-As)^{mn} према истим облицима заменица типа *који*, из простог разлога што је овде акценат на том слогу. Тако у Gs (-As) имамо следећу ситуацију:

— демонстративне зам. —

— нек^r дође за *овдга*, — видела *овдга* црвењака (Ба), — више *овдга* гувна (Бог), — нађем Вукашина *овдга* (Бог), — Удри ти *овдга* (Добр), — отац *овдга* Милоја Миловића, — оће да гађа *овдга*, — срѣнем Агатна, брѣ, *овдга* (Ком), — *Овдга* друга немѡ да истѣрате (Крч), — закачи *овдга* (Мал), — кеш ти *овдга?* (Мотр), — до *овдга* лада (Рат), — тражим *овдга* (Реб), — Нађем Жику *овдга* малѡга (Сиб), — преко *овдга* (Теч); — превијам *ондга*, — тѣрамо *ондга* жандара (Бог), — нашо *ондга* зѣта (Добр), — д-убијѣм *ондга* (Жуп), — из *ондга* цбуна (Кав), — преко *ондга* цѣра, — од *ондга* тѡра (Кал), — догѣраше *ондга*, *шдга* Пурка, — код *ондга* команданта (Ком), — *ондга* рата кад било (Круш), — ѡн мѣне врати *ондга* кѡња (Леп), — причаѡ ми стриц *ондга* рата, — склонијмо *ондга* кѡња (Мал), — *ондга* старѣга (Пре), — преко мостића *ондга* (Прњ), — ка-сам ја *ондга* услужијѡ (Сек), — и *ондга* другога нађем (Сиб), — из *ондга* потѡка (Сла), — од *ондга* кѡфера, — познаѣ *ондга* (Ур), — знам *ондга* малѡг (Ци); — увате *шдга* ордонанса (Бог), — о-*шдга* забрана, — из^c *шдга* мѣста (Вук), — знам око *шдга*, — ко-*шдга* капетана (Добр), — о-*шдга* брѡда (Жуп), — на вр *шдга* шилѡка (Кав), — Нѣма, реко', о-*шдга* ништа (Кал), — преко *шдга* нашег имања, — ако бѡде дошло до *шдга* (Мал), — о-*шдга* сам се доба ѡпознао (Мотр), — ко-*шдга* превијалишта, — кѡловођа тѡга кѡла (Над), — са нашег^k *шдга* водника (Прњ), — из^c *шдга* збѣга (Рат), — сас *шдга* Вињића (Реб), — *шдга* принца, — заино с *шдга* Шѡкри-пашу (Сек), — *шдга* сам ја извуко из апсе, — Нѣма *шдга* војника (Сиб), — нѣ знам *шдга* Десмировѡга, — о-*шдга* (Теч);

— упитне зам. —

— од^r *коѣга* краја (Ком), — *коѣга* датѡма, — како *коѣга* срѣтне (Сек), — како *коѣга* довати (Сиб).

Акцент је на истоме месту и у случају кад је наставак без крајњег -a¹⁵⁶:

¹⁵⁶ У Nsm ове речи имају само факултативно крајње -j. Исп т. 79.

¹⁵⁶ Нешто таквих примера наведено је у т. 34. д), и 166.

— *овдг* месеца (Добр), — *Тóзу овдг* из доње малѐ (Ком), — од *овдг* из-суда (Мал), — *стїд њу* од *овдг*^к пријатеља (Мотр), — од *овдг* друма (Теч), — старшина *овдг*^к сѐла (Ур); — из *ондг* утврђења (Кав), — најѐм се *ондг*^к пиринча (Ком); — преко *їдг* Везїрђвог мђста (Леп), — о-*їдг* врѐмена (Мотр), — о-*їдг* дђба (Рат), — преко срѐ-*їдг* његђвог имања (Теч);

— Како да пђчнем, с *коѐг*-краја? (Добр).

444. Заменица *његов* има у Ns^m(-As^m) дугосилазни акценат на крајњем слогу¹⁵⁷, а у осталим облицима се тај акценат скраћује:

— отвђри *његов* ранац (Добр), — *његов* батак (Ком), — гђвор *његов* (Круш), — *његов* дѐда (Крч), — *његов* дужнос' (Мал), — *његов* кубђр (Над);

— из *његовога* сѐла (Бог), — Вїкђ'мо овѐ *његове* (Добр), — с *његова* кђла (Кар), — *његово* величанство (Ком), — код *његове* Слђвке (Круш), — *његова* снђ (Крч), — *његово* кїло мђс' (Мал), — с *његове* краѐве (Мотр), — *његова* кђла (Мотр), — за *његово* потђмсто (Реб), — *његова* браћа (Теч).

На исти начин мењају акценат и зам. *мђц*, *свђц*, *ївђц* (примери у т. 430—436)¹⁵⁸.

445. Заменица *чији*, сем овог облика који је претрпео гласовне промене и гласи увек *чї* (т. 152. ц), дакле са дугим акценатом, има у другим облицима паралелно дуги акценат на ултимим или кратким на пенултимим, који су у принципу равноправни у употреби. У снимљеном материјалу имам следеће примере:

— *Чијђ* е? (Ба), — А *чијђ* овђ кђла (Бог), — *чијђ* ће да бђде (Мал), — *Чијђ* си тї? (Мотр);

— на *чїју* ће тђ штѐту да бђде (Жуп), — нѐ зну *чїје* дѐте (Рат).

446. Заменица-придев *сама* има све облике и акценат по придевском типу *леї*¹⁵⁹:

— Е Рада *сама* дђшла (Над); — чђвђла *сама* ђвце (Круш);

— од^т *саме* ђбале (Сек), — од рђва *самога* (Кал), — *сами* камен (Кав).

447. Променљив акценат има и заменица-придев *сав*. У Gs^m(-As^m) и ген. сг. ср. р. гласи *свђг*/свђга/свђга/свђг/свђга/свђга/свђга (исп. неке

¹⁵⁷ Исп. придеве типа *гоїшов*, т. 399. б).

¹⁵⁸ Дакле: *ївђега*, *мђега*, *свђега* итд., према књиж. мђјега, и сл.: М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик I, 315. О акц. типа мђјма, свђјма в. т. 60.

¹⁵⁹ Са акц. опозицијом између одређеног и неодређеног вида; исп. т. 395. б).

од случајева у т. 437). У Dp-Ip(-Lp) акценат је на крајњем слогу наставка у облику дугог силазног, а претходни слог је такође дуг: *свѣмâ/свѣймâ* (т. 436). Сви остали облици имају кратки акценат, укључујући ту по изузетку и Gr (т. 437).

448. Заменица *шаки* може имати у Gs^m(-As^m) и Gsⁿ двојаки акценат у случају кад је овај са покретним вокалом на крају: *шакоџ*, али *шакоџа* и *шакоџа*:

— 'Дѣ га нађе *шакоџа*? (Дубр).

449. Све остале заменичке речи имају углавном непроменљив акценат.

а) Од њих је важно поменути заменице типа *шолџи*, које имају у свим облицима акценат на месту где је он и у ВД системи:

— Јѣл *оволџи*? (Добр), — *оволџо*, брѣ, људи, ђуле (Кар), — *оволџа* мѣшица (Мал); — *Колџога* тѣ сѣна ѣмаш! (Суг), — овако *оволџога* синчиѣа (Бе), — 'Дѣ ѣу, реко', *оволџу* ракиѣу (Мотр), — једног унѣка с *шолџу* имѣвину (Жуп).

У облицима са синкопираним *-и-* акценат прелази на претходни вокал: (Исп. т. 157. а):

— *кѣлка* јачѣна (Сиб), — *кѣлка* е јачѣна дѣшла (Мал).

Исти акценат и на истом слогу имају и заменице *овѣки*, *онѣки* (и *кѣки*) (нешто примера исп. и у т. 222), које тако гласе и у Ns^m а у осталим падежима се у њих изоставља *-в-* (т. 429).

Остале заменице које су код ВД истог акценатског типа као управо поменуте имају у Л. дугосилазни акценат на ултими у Ns^m, и задржавају тај акц. и у осталим формама (примере исп. и у т. 443):

— *којâ* земунѣца (Кав), — *којâ* батериѣа (Кав), — *којâ* е то? (Крч), — *којâ* е јачѣна (Мал), — *којâ* побѣгне (Оп), — како *којâ* десетѣна најѣе (Сек), — *којâ* сте единѣца? (Теч), — Животѣа од^т *коѣ* се уплѣшио (Круш), — јединѣце *коѣ* су стѣгле (Теч), — *коѣ* ти се свѣѣа (Бог), — Ма *коѣ* си сѣло? (Оп), — у *коѣ* мѣсто (Оп), — Пѣ-дрѣга *коѣ* су стрѣлани (Реб); — *таѣ* и *таѣ* *шаки* (Бог), — *шаки* (Дул), — *шакâ* и *шакâ* ствѣр (Бог), — ѣвек си *шакâ* бѣла (Над), — *шакô* друшто (Дул).

ОПШТЕ НАПОМЕНЕ О ЗАМЕНИЧКИМ РЕЧИМА

450. Сем речи *сам*, заменице не познају разлике у виду. Али неки случајеви из снимљеног материјала својом формалном страном подсеѣају на то. Тако поред примера: *наша* пѣсла (т. 387. а), имам и још два:

— *кѣка* до нѣка *дѣба* нѣѣи (Кав), — од нѣка *дѣба* (Кал).

Иначе је у Л. формална разлика која би подсећала на разлике у виду код заменица потпуно елиминисана, те имамо искључиво *овољики, онољики, њољики*, па чак и *овџки, онџки, њаќи*, које су форме, мислим, створене управо по угледу на претходне¹⁶⁰.

451. Лексички фонд заменица нешто је ужн од оног у књижевном језику јер се изван број зам. речи у Л. никако не јавља. То су: *икакав, ико, иколик, васколик*; затим заменице *никоји, николик, неколик*, заменице са му *драго*.

На другој страни пак, инвентар заменичких речи шири се користећи могућност деминуције која се јавља код неких од њих, па имам између осталог и примере:

— *дете овојчко* (Бе), — *овојчки* (Бог), — за *овојчко* *пџрче* *леба* (Ком), — *мала, њојчка* (Сиб), — *овојчко* (Сиб).

452. Из прегледаног материјала види се да се заменичке деклинационе форме врло мало разликују од придевских, уопште узев. Посебне облике сачувале су једино именичке (и личне) заменице, и зам. *сав*, док су од осталих само још неке демонстративне зам. очувале посебан акценат у појединим облицима.

На тај се начин у левачком говору може говорити о јединственој придевско-заменичкој деклинацији, која је, — после губљења облика неодређеног придевског вида у већини падежа, код придева, на једној страни, и потискивања заменичке деклинације, на другој, постала и скоро једина флексијска категорија тих речи. О односу ове деклинације према именичкој биће речи касније.

в) БРОЈЕВИ

453. Лексички фонд бројних речи у Л. ограничен је због ограниченог инвентара збирних бројева, а и због слабе употребљивости и оних од тих речи које егзистирају. Тако у целокупном снимљеном материјалу имам само следеће примере у којима се јавља који од збирних бројева:

— *Мој отац имаџ нас чењворо* (Дул), — *Ови су две* дошли до Калињића (Над), — и *Њни су њрђе*: *џтац* и *два сина* (Теч);

— *Дџтера Дјна две* *кџла* (Бе), — *њрђе* *џ* по *кџла* (Бог), — по *џдну сачму* *извадим* и по *две* *кџла* *жјта* (Бог), — *Натоваримо две* *кџла* *пченицу* (Добр), — *њрђе* *кџла* *сџно* (Сек), — и да *пратим две* *кџла* *мешто* *џдна* (Ур).

Иако-малобројни, мислим да су ови примери довољни да покажу из чега се састоји фонд збирних бројева: то су речи *две, џбое, њрђе* и

¹⁶⁰ Познати су и Рес., СДЗБ XVII, 324, ДИСЈ, СДЗБ I, 426, и другим гов.

*чѣйворо*¹⁶¹. Добру илустрацију овога даје управо реч *кола*, уз коју се, видели смо, збирни бројеви, као и уз остале им. *pluralia tantum*, најрадије употребљавају¹⁶². Али ако се ради о броју већем од четири, онда се уместо збирног чује прост број:

— *иѣи* кôла дѹлека (Бог), — *двѣс'* кôла скѹпило се (Добр), — *седамдѣсеи* кôла (Вук), — имало едно-четири, *иѣи* кôла (Сек), — Йма, брте, *трие-шѣс'* кôла жѣта (Дубр), — *Пѣи* кôла дотѣрали шљѣве Љубѣ (Круш).

И иначе се у таквим случајевима где би се, према стању употребе збирних бројева у књижевном језику, очекивао неки од њих, — у Л. једноставно чује прости број:

— Нас смо сâмо били дѣца свѣгâ *шѣс'* (Сек), — *једандѣс'* дѣцâ (Ком), —

а и у већем броју других случајева где по моме мишљењу постоји и могућност употребе збирног броја (или именице на *-ица* настале преко збирног броја), та могућност се не користи:

— нас *иѣиндѣс'* дрѹгова (Ба), — *иѣриес'* йма да пѹшти (тј. војника), — Њй су *иѣри* брâта били, — раде му *иѣри* сина, — наши *иѣри* кôњаника, — били *иѣри* (тј. наредника) (Бог), — траже се *дсам* бôлничара, — нас³ *дѣсеи* бôлничара пôстроѣ, — нас³ *дѣсеи* кадроваца, — свѣй *шѣс'* пâдоше (тј. војника) (Добр), — на-*чѣйири* било (све мушкарци), — Имали мôжда двâ-*иѣри* човѣка (уместо било је) овде у Лѣвчу (Ком), — имала *иѣри* сина, — не мôж да поѣду јôш *иѣиндѣс'* њй' (Круш), — *чѣйири-иѣ*-дѣвера (Крч), — *Двâндѣс'* смо убѣили (тј. четника) (Леп), — *иѣи* лѹдѣ седѣ, — *иѣ*-другôвâ (Мал), — *чѣйири* вôдника, — *иѣриес'* младѣиâ (Над), — стô *двѣс'* лѹдѣ (Оп), — *дѣвеи* сина (Рат), — Оц'ѣени су његôви *иѣ*-дрѹга (Реб), — Било е њй' *иѣри* (тј. браће) (Силь), — његôви свѣй *иѣри* сина (Теч), — *иѣиндѣс'* лѹдѣ (Ур).

ДЕКЛИНАЦИОНЕ ФОРМЕ БРОЈЕВА

454. Од простих бројева деклинира се скоро искључиво број *један*, и то по придевско-заменичкој деклинацији. Ево примера за кључне облике:

— Дôно сам човѣку *једнѣм* (Бе), — Дâвам *једнѣм* да га мâло залôжим (Вук), — што трѣба еднѣм *одѣлѣу* (Добр), —

¹⁶¹ Интересантно је да у Жупи има и петôра (врата) (?), АнФФ VI, 307. У сев. Тим.: *иѣйоре*, СДЗБ II, 409. Али исп. ИЦГ, ЈФ XIII, 83: чѣтворо кољâ.

¹⁶² Подсећам да се *pluralia tantum* уз ове речи никада не чују у N него увек у G. То зависи од облика броја.

нарѣди *еднѣм* потпоручику (Ком), — даѡ *једнѣм* човѣку (Круш), — каже човѣку *еднѣм* (Мал), — *еднѣм* човѣку кѹћа, — Далѣ му пѹшку и *једнѣм* у Вѹкмановац (Реб);

— с *једнѣм* мѡем другем (Вук), — мѹка с *једнѣм* детѣтем (Жуп), — јѡш с *једнѣм* из Медвѣђе, — дѣго се с *једнѣм* брѣтем (Кар), — с *једнѣм* Надрљцѣм (Оп);

— Вѣдим га ја под *једнѣм* вѣтровалу лежѣ (Ком);

— пѡшо у *еднѣм* правцу (Бог), — Краѡово, брѣ, у *еднѣм* жљѣбу (Добр), — у *еднѣм* шљивѡру (Ком), — Мѣ смо били на *еднѣм* ѹглу (Кал), — у *једнѣм* сѣлу (Леп), — у *еднѣм* пѡлу (Над), — у глибу *еднѣм* (Оп), — Нађемо нашу чѣту у *еднѣм* шљивѡру (Прњ), — на *еднѣм* пијѡцу (Сек), — двойца на *еднѣм* клѣну, — двѡ матрљѣза на *еднѣм* клѣну (Сиб), — у *еднѣм* кругу (Теч);

— у *еднѣ* вѡлѡге (Добр), — И јѡни тѡмо решѡву у *једнѣ* кѹће (Мал), — у *еднѣ* ливѡде (Оп), — у *еднѣ* кѹће свѣтлѣ вѡтра (Сиб); —

— ка *еднѡц* шѹми (Над); — Ископѡли у *једнѡц* шѹми рѡвове (Кал), — у *еднѡц* књѣги (Рат), — у *еднѡц* шѹми на ливѡтку борѡвили, — у *еднѡц* ливѡди (Теч); —

— Двѡѣс' радника наѣм : *јѣдни* за сланѣну, *јѣдни* за мѡс', *јѣдни* за пѡре (Бог), — Ка-ѣе свѡну, ѡни *јѣдни* у пѡла брѡда (Кав), — *јѣдни* правѣ шѣрбет (Над); —

— Изѣђемо више вѡроши у *јѣдне* винограѡе (Ком);

— Док не поѣпаши тѣ *јѣдни*, нѣма другѣ (Дубр).

455. У снимљеном материјалу немам примера за деклинационе форме других простих бројѣва, али ми је познато да се каткад чује облик D-I(-L) ж. р. броја два и три: *двѣма*, *ѣтрима*¹⁶³.

456. Сем примера наведених у т. 453. немам на тракама сведочанства ма за какве друге форме збирних бројѣва. Познато ми је да се у Левчу ове речи у ном. јављају у форми коју имају у горњим примерима, тј. у облику Nsⁿ, као и то да се уз њих именица увек чује у облику Gr¹⁶⁴.

Осим тих облика ове речи познају једино још облик D-I-L: *двѡцма*, *ѣрѡцма*, *обѡцма*. Реч *ѣѣворѡ* је потпуно непроменљива.

457. Редни бројѣви имају потпуни инвентар деклинационих форми по приденско-заменичкој деклинацији са истим особеностима какве

¹⁶³ ИЦГ, *двѣма*, *трема*, Библи. ЈФ V, 82.

¹⁶⁴ Д. Јовић не каже ништа о разликовању рода, али наводи само облике ср. р., СДЗб XVII, 128. Исп. такође ИЦГ, ЈФ XIII, 83; СК-Ј, СДЗб XV, 166; Црмн., СДЗб IX, 594—595. У Мачви се чује и тип Nr двоја кола, СДЗб XVI, 268. Изненађује у Рес. само тип примера трѡ кола, па чак и двѡ(и) опѡнци, СДЗб XVIII, 343.

срећемо и код осталих речи које се по овој деклинацији мењају. Ево нешто примера који то илуструју:

— Пцјуу јѣдан *дрѹгем* жѣну и дѣте (Бог); — свѣ јѣдно за *дрѹгем* (Вук), — за *иѣиѣнѣсѣиѣм* пѹкем (Кав); — у *ѣрвем* и *дрѹгем* устѣпкѹ (Над), — у *иѣиѣм* дѣпунскѣм пѹку (Прњ);

— мѣе *ѣрвѣ* женѣ имѣло Стѣвѣна (Шљ);

— Мѣилић у *шѣсѣиѣм* недѣљи остѣо без ђца (Рат);

— увѣтио сѣстав са *дрѹгима* (Мал); — онѣма *дрѹгѣма* (Дуб);

— ицѣпани ѣопѣнци, — дѣцѣ му *дрѹги* (Рат).

Више примера овде је непотребно наводити, па ћу их навести у поглављу о акценту бројева.

АКЦЕНТ БРОЈЕВА

458. Већ и примери у т. 454. показују да број *јѣдан* има променљив акцент. Исти акц. као *Нр* и *Ар* има *Ns* сва три рода; као и *As* (сем у м. р. кад је једнак *Gs*):

— Дѣђѣше Францѹзи, *јѣдан* пѹк, и *јѣдан* пук-Грци (Вук), — Јѣ сам имѣо *ѣдан* кљѹч (Бе), — ђ-сто *ѣдан* (Бог), — у *ѣдан* кукѹруз (Добр), — у *ѣдан* пѣток (Кал), — у винѣград *јѣдан* (Кар), — *ѣдно* лѣнче (Ба), — *јѣдно* вѣче (Вук), — *јѣдно* вѣче (Жуп), — у *јѣдно* оделѣње, — *јѣдно* сѣло (Кал), — на *ѣдно* јѣс (Круш); — отелѣла се *јѣдна* (Ба), — *јѣдна* у Пѣ^ажарѣвац (Реб); — Говорѣше мѣн *јѣдну* да се жѣним (Ба), — по *ѣдну* пѣрциѹ брѣшно (Вук), — ноћѣно *јѣдну* ноћ (Кал), —

итд. У облику *Gs^m(-As^m)* и *Gsⁿ* ова реч има дугоузлазни акцент на наставку. Примере в. у т. 44. Али и у овом облику, као и у другима где је акцент ван првог слога, имамо примера и са акцентованим основним слогом:

— *јѣдног* дѣна (Добр), — од *јѣдног*^к сиромѣ' (Дул), — нек^г дѣду *ѣдног* вѣла (Круш), — имѣла сам *ѣдног* брѣта (Пре), — бѣше *ѣдног* дѣна кѣша (Прњ), — двѣ брѣта роћѣни *јѣднога* чѣна (Реб), — *јѣдног* дѣна (Реб).

Ипак је много већи број тих примера са акцентом ван првог слога.

459. У т. 39. речено је да бројеви 11—19 (сем 12 и 13) имају у принципу паралелну употребу пренесеног и непренесеног акцента. У фамилијарном говору ипак је далеко чешћи непренесен акцент. Навешћу такве примере:

— *једанџес*³ брѡвѡ кѡзе (Крч), — *једанџес* сѡтѡ (Мал), — *једанџес* кѡзана (Оп), — до *еданџес* сѡтѡ (Прњ); — *чеѡрнџес* мѡсеци (Добр); — *ѡеѡнџес* прѡсиѡа, — *ѡеѡнџес*³ дѡнѡ (Бог), — *ѡеѡнџес*³ дѡнѡ (Добр, Дул, Ци), — *ѡеѡнџес* минутѡ (Добр), — *ѡеѡнџес* ѡрѡ (Кав), — *ѡеѡнџес* ѡѡада (Круш), — *ѡеѡнџес* мѡтака (Над), — *шеснџес* чѡвта (Круш), — *шеснџес* дѡнѡ (Ком); — *седамнџес*³ дѡнѡ (Вук), — *осамнџес*³ гранѡтѡ (Ком), — *осамнџес* тѡвара (Мотр), — *осамнџес* му гѡдина (Сек); — *деветѡнџес* ѡѡада (Жуп), — *деветѡнџес* гѡ^адина (Реб).

460. Бројеви *дванаесѡ* и *ѡринаесѡ* и мајуу Л. непренесен акценат:

— *двѡнџес* сѡтѡ (Ба, Бог, Вук, Кал, Оп), — *двѡнџес* мѡтара (Бог, Прњ), — *двѡнџес* ѡѡ' (Оп), — *двѡнџес* тѡпова (Оп), — парѡунучиѡи *двѡнџес* (Пре), — *двѡнџес* ѡѡада (Реб), — *двѡнџес* рѡма, — *двѡнџес* ѡктора (Сек), — *двѡнџес*³ гѡдина (Теч); *ѡринџес* јѡѡ (Ур), — *ѡринџес*³-брѡвѡ (Ба), — *ѡринџес*³-бѡѡке (Мотр), — *ѡринџес*³-дѡнѡ, — *ѡринџес*³-гѡ^адина (Реб).

Бројеви *двадесѡ* и *ѡридесѡ*, међутим, коѡи у књиж. јез. припадају истом акценатском типу као и претходна два, претрпели су у Левчу гласовне промене, па им је и акценат промењен: имају кратки акценат на првом слогу. Примери су наведени у т. 216.

461. Речи *чеѡрдесѡ* и *шездесѡ* такође су претрпеле гласовне промене, али чувају акценат на старом месту: дугосилазни на ултимѡи. Примери за *чеѡрес* наведени су у т. 216, а за *шесѡ* у т. 231.

Остали бројеви овог акценатског типа обично имају пренесен акценат, како је већ у т. 42. б) напоменуто. Али тамо та тврдња није и примерима илустрована, што ће овде бити учињено. Могу рећи да поред тамо наведених примера у снимљеном материјалу имам само још један случај где се акценат чува на крајњем слогу:

— сѡмо *деведесѡ* воѡнѡика из баталиѡна остѡло (Реб).

У свим осталим примерима, а ѡних није баш мали број, имамо пренесени акц.:

— *ѡедѡсѡ* гѡсака, *ѡедѡсѡ* шѡтака (Добр), — *ѡедѡсѡ*^д бѡѡке (Бог, Кав, Круш, Крч), — *ѡедѡсѡ* кѡзана шѡѡва (Бог), — *ѡедѡсѡ* ѡрѡ (Круш), — *ѡедѡсѡ* ѡѡада прѡма пѡнзѡѡ (Крч), — *седамдѡсѡ* и ѡсам гѡдина (Пре), — *седамдѡсѡ* пѡсто тѡѡце (Кал), — *седамдѡсѡ* ѡѡада (Сиб), — да ми ѡма *осамдѡсѡ* (Пре), — за нѡкнаду нѡке *осамдѡсѡ* ѡѡада дѡнара (Мал), — *осамдѡсѡ*^д бѡѡке (Добр), — *деведѡсѡ* ѡѡаде (Бе), — Прѡма *деведѡсѡ* ѡѡаде (Мал).

462. Број *чеѡѡри* обично се чује са непренесеним акценатом, али има примера где се и преноси:

— *чеййри* тѡвара (Бе), — *чеййри* сѡта (Бог), — *чеййри* мѣтра (Бог), — *чеййри* гѡдине, — *чеййри* батѣри'е, — *чеййри* подупирача (Бог), — *чеййри* торпиљера, — *три-чеййр* пѡрчета (Вук), — *чеййри-пѣт* јѣтрве (Крч), — *чеййри-пѣт* у кѡло (Мал), — *чеййри* војника, — *чеййри* детѣ'ата (Реб), — за *чеййри* сѣла, — *чеййри* батѣри'е, — *бе-чеййр-иљаде* (Теч), — *чеййри* камиѡна (Пр), — *чеййри* иљаде (Ур), — *чеййри* чѣфта гѡведи (Шљ); — *чѣйир-пѣт*д гѡдина (Сек), — за *чѣйир* дѡна (Вук).

463. Остали прости бројеви имају акцент као и књиж. језик: двѡ, трѣ, пѣт, шѣс, стѡ; — затим: сѣдам, ѡсам, дѣвет, дѣсет¹⁶⁵.

464. О акценту редних бројева не би се имало много шта рећи, јер обично или има акцент простог броја у основи, или се по акц. не разликује од одговарајуће речи у књижевном језику.

Овде ћу навести само неке случајеве са дугосилазним акцентом на посл. слогу основе, јер су оне и најинтересантније.

Редни бројеви изведени према основним бројевима *чеййри*, *девет* и *десет* имају акцент на последњем слогу основе у облику дугосилазног:

— јѣдан дѡн па *чеййрѣи*, — *чеййрѣи*ог октѡмбра (Бог), — *чеййрѣи* рѡзред (Мотр), — *чеййрѣи* чѣте (Реб), — у *чеййрѣи*у енглеску батѣриу (Теч), — питам за *чеййрѣи*у (Теч); — и *девети*у, — четрѣ-сѣдму и ѡсму и *девети*е (Др), — двѡѣс³ *девети*и (Кар), — седамдѣс³ *девети*е (Рат), — двѡѣс³ *девети*о гѡдиште (Теч); — дѣве-стѡ *десѣи*е (Дубр).

Редни бројеви од основе типа *йедесет* такође задржавају често акцент на последњем слогу основе:

— и *йедесѣи*е (Др), — *йедесѣи*е гѡдине (Жуп), — иљѡду ѡсам стѡтина *йедесѣи*е (Кар), — њѡбѣзи *осамдесѣи*а гѡдина (Пре), — рѡђен *деведесѣи*е (Теч), —

мада и примери са пренесеним акц. нису ни ретки ни необични: *йедѣсѣи*и, *седамдѣсѣи*и, *осамдѣсѣи*и.

СИТНИЈЕ ПОЈАВЕ У МОРФОЛОГИЈИ БРОЈЕВА

465. Бројне речи сложене од више цифара говоре се обично без везника, па били у питању основни или редни бројеви. Кад последња реч не означава јединице него десетице, веза је искључиво асиндетска:

— пѣт *сиѡдѣина* шѣсѣи кѣла (Бе), — *сиѡ* двѡѣс³ бѡнке (Кав), — *сиѡ* двѡѣс иљаде, — *сиѡ* *йедѣсѣи* иљаде (Мал), —

¹⁶⁵ Ова два последња код Вука: дѣвѣт/дѣвет и дѣсѣт/дѣсет, Рјечник, s. v.

сиџо дѣсѣи кѣла (Мотр), — *сиџо дваѣс* дѣнара (Рат), — *сиџо љедѣсѣи* воџникѣ (Реб); —

— и љѣду џсам *сиџџина љедѣсѣи* гџдине (Кар), — дѣвесто седамдѣсете (Дубр).

466. Кад крајња реч означава јединицу, код простих бројева подједнако су отприлике чести примери са синдетском и асиндетском везом¹⁶⁶:

— *осамдѣсѣи* и *јѣдно* кѣло (Ба), — *осамдѣсѣи* и *љѣи* ѣри (Ба), — *шѣсѣи* и *љри* гџдине (Бе), — *седамдѣсѣи* и *два* редџва, — *чељрѣс* и *љри* ѣра (Бог), — стотѣна *осамдѣсѣи* и *љри* ел и четѣри рањеника (Вук), — *шѣсѣи* и *јѣдно* кѣло, — *осамдѣсѣи* и *два* кѣла (Добр), — *дваѣс* и *љри* дѣна (Кал), — *јџшж дваѣс* и *љѣи* (Ком), — *љедѣсѣи* и *љѣи*^д бѣнке (Мотр), — велимо да ми *седамдѣсѣи* и *јџсам* гџдина (Пре), — *седамдѣсѣи* и *љѣи*^д бѣнке, — *чељрѣс* и *љѣ-дѣна* (Сек), — *чељрѣс* и *љѣи* лимузинѣ, — *дваѣс* и *љѣи* ѣри (Сла), — *дваѣс* и *два-трѣ* ѣктора (Теч);

— *дваѣс љѣ-дѣнара* (Бе), — *љриѣс* *два* кѣла, — *љриѣс* *дѣ-вѣи* (Бог), — *дваѣ-чељри* сѣт, — *дваѣ-шѣс* мѣсеци, — *љриѣ-шѣс* вџла, — *чељрѣс џсам сѣти* (Вук), — *љриѣс љѣи* кѣла (Добр), — за *дваѣс* пѣт мѣтра, — *дваѣ-чељри* сѣта (Кав), — двѣста *деведѣсѣи седам* воџникѣ (Кал), — *осамдѣсе-дваѣ*, — за *дваѣ-чељри* сѣта (Ком), — склџн се сѣмо за *дваѣ-чељри* сѣта (Круш), — *чељрѣ-чељри* чѣмца (Над), — *љриѣ-чељри* ѣра (Мал), — *љриѣс љѣи* (Мотр), — *осамдѣсе-два* чџвѣка (Сиб), — око *љриѣс* *дваѣ* гџдине (Теч), — *дваѣ-чељри* сѣта (Ци);

— *сиџо љѣи* (Мотр), — *сиџо осамнѣс* Швѣбѣ (Реб).

Редни бројеви су, међутим, и у овом случају скоро искључиво без везника:

— *чељрѣс* и *љрѣћи* дѣн (Кал);

али:

— шѣстог маја *чељрѣ-шѣсѣи* гџдине (Ба), — *чељрѣс-сѣдму*, — хѣљаду џсам стџтина *деведѣсѣи љѣиѣ* гџдине (Др), — *чељрѣс љрѣѣ* гџдине (Дул), — за *дваѣс љрѣћом* бригаџдом, — 'Дѣ' *дваѣс љрѣћа* бригаџда? (Жуп), — *љедѣсѣи љѣиѣ* п,к, — рџћен *дваѣс љѣиѣ* гџдине (Кав), — *осамдѣсѣи љѣиѣ* (Кар), — *дваѣс љрѣћег* октџмбра, — и љѣду џсам *сиџџина деведѣсѣи* пѣте (Ком), — *дваѣ-чељриѣ* (Мал), — *чељрѣс љрѣѣ* гџдине (Мотр), — *чељрѣ-чељриѣ* и пѣте (Мотр), — *чељрѣс љѣиѣ*, — и љѣду и сѣдам-стџ *деведѣсѣ-љрѣће*, — *чељрдѣсѣи шѣсѣи* у зѣму, — *чељрѣс* *дрљге* гџдине, *чељрѣ-шѣсѣи*, — од^т *чељрдѣсе-дрљге* (Над), — мобилѣсан *чељрѣс*

¹⁶⁶ У сродним говорима везник се обично чује: Сјен., СДЗб XVI, 97; ИЦГ, ЈФ XIII, 81—82; — исп. и Пива; ЈФ XVII, 97.

йрве, — до *дваѣс ѱѣше* (Прњ), — рђђен *дваѣ-чеишврше* гђдине (Рат), — *чеишрѣс-сѣдми пјк* (Реб);

— *дђве-сиѡ чеишрѣсше* гђдине (Добр), — *дђвесиѡ ѱеишндѣс-ше* (Др).

*МЕБУСОБНИ ОДНОС ДЕКЛИНАЦИОНИХ ФОРМИ БРОЈЕВА,
ПРИДЕВА И ЗАМЕНИЦА*

467. У прегледу деклинационих форми бројева видели смо да се редни бројеви, без изузетка уклапају у придевске деклинационе форме.

Број *један* према акценту неких обл. приближава се заменичким речима. Исп. *једнѡга* (т. 458): *шакѡга* (т. 448).

Али према наставцима за најважније форме једине и множине сви бројеви који се деклинирају припадају јединственој придевско-заменичкој системи (исп. т. 452).

3. МЕЋУСОБНИ ОДНОС ДЕКЛИНАЦИОНИХ СИСТЕМА

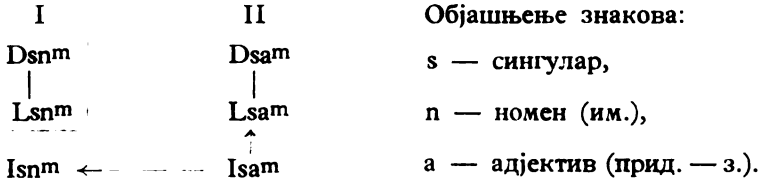
468. Из прегледаног материјала који нам пружа левачки говор за поједине облике и врсте речи са деклинацијом може се уочити да има извесних паралелних појава у деклинацији именичких речи, на једној страни, и придевско-заменичких, на другој, — којих у дијалектима у основи књижевног језика нема.

а) Паралелан однос облика L_p према Dp - I_p , у једном правцу, и G_p , у другом, код свих речи једног и другог деклинационог система и не мора бити плод утицаја једног од ових система на други, иако је извесне узајамности у њиховом развоју морало бити, ако не ни због чега другог, а оно због одржања принципа конгруенције. Остаје још констатација да шема множинских падежа именичке деклинације из т. 384, у потпуности налази примену у области придевско-заменичке деклинације: исп. т. 390. е) и 433, као и 390. д), 391. б), 436. и 457.

б) Већ је изнесено мишљење проф. П. Ивића да наставак *-ем* у I_s именица м. и ср. р. има везе са истим наставком у придева (исп. т. 249; исп. такође и т. 217, 299. и 324). Прегледајући материјал заменичко-придевских речи видели смо да паралелну форму са наставком *-ем* имају све ове речи у облицима D_{smn} - I_{smn} - L_{smn} (т. 390. б), 430. и 457, 454); наравно: поред наст. *-им* (који је у доброј мери потиснут).

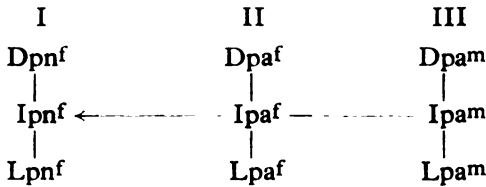
Али проста паралелност облика није у овом случају никакав доказ да је извршен утицај једних облика на друге. Међутим, ако погледамо стање у акцентима им. типа *воз*, *јуџи*, *нож* (т. 265), типа *бунар*, *возар* (т. 277. а), типа *адвокаџи* (т. 293. а), типа *Мирко*, *Сџанко* (т. 305), — са акцентом придева типа *леј* (т. 394. б) и *бесан*, *крабар* (т. 396), онда нам постаје јасно да је међусобног утицаја једних речи на друге било. Јер, паралелност форми *вџем*/*вџџем*, *нџем*/*нџџем*, на једној страни, и *бџем*/*бџџем*, *лџем*/*лџџем* итд., на другој, не може ни у ком случају бити случајна. Пошто се у придевских речи дублетске форме срећу и у неким другим облицима сем D_s - I_s - L_s , закључујем да су они настали претходно у ових речи, па тек онда проузроковали појаву сличних односа код именица.

Шема узајамних утицаја поменутих форми изгледа дакле овако:

Горња шема уједно приказује и укупан развитак три јединска облика код именица м. и ср. р. (прва колона) и код заменичких и придевских речи (друга колона).

У облику Dp-Ip (-Lp) именица ж. р. III врсте поред наставка *-ама* видели смо да се јавља и наставак *-ема* (т. 348). Кад се погледају исти обл. у ж. р. придева и заменица, није тешко закључити да је именички наставак *-ема* настао под утицајем придевско-заменичког (исп. т. 391. б), 436. и 457, 454), јер је у последњих овај наставак далеко чешћи не само у ж. него и у м. и ср. р. Шематски приказана, та би појава изгледала овако:

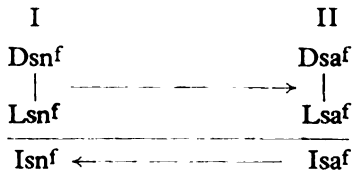

Објашњење знакова:

p — плурал.

Горња појава је слабо проучена како из историјске тако и из лингвистичкогеографске перспективе, али је највероватније да је новијег датума.

г) Већ је констатовано (т. 431. с) да је на развитак облика Dsf-Lsf прид. и зам. делимично била од утицаја ситуација у истим облицима им. ж. р. III врсте (исп. и т. 391. а) и 341—343). Пошто се ситуација у облицима инструментала у Л. код тих речи не разликује од оне у књ. јез., може се међусобни однос двеју деклинационих система у погледу развитка тих облика на следећи начин представити:

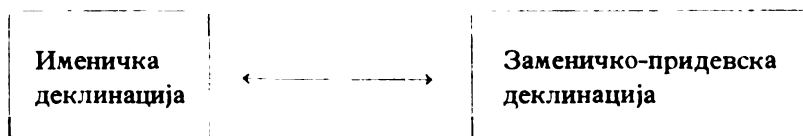
469. Општи закључак из свега што је досад речено о деklinацији именица и придевско-заменичких речи био би:

— све речи са деklinацијом групишу се у два паралелна система флексије;

— тежи се лексичком ограничавању речи на један или други деklinациони систем тиме што се избегавају случајеви двоструке деklinације (нестајање облика неодређеног вида код придева);

— у току еволуције извршен је делимичан утицај неких облика једне системе на паралелне облике друге од њих.

Шематски се ови односи могу приказати следећом табелом:

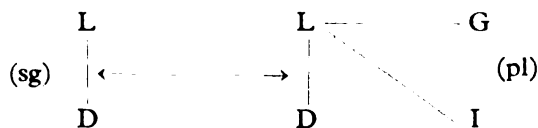

470. Ове закључке не треба схватити у апсолутном смислу. Они само обележавају општи смер развита облика деklinације у говору, а не неку шему без иједног случаја који се у њу не би уклапао.

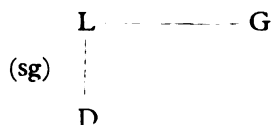
У закључцима није поменут облик Ар I м. р. и паралелне форме заменица и придева. Сматрам да су облици Ар^m са наст. -и од секундарног значаја.

Али врло је интересантна једнакост Ds-Is-Ls III декл. именица са наст -e. Ова се једнакост, мада по настанку не мора бити с овима у вези, може поредити са синкретизмом множинских падежа.

471. Општа слика односа јединских и множинских облика деklinације — опет без обзира на правце еволуције — такође побуђује пажњу. Поређење неких јединских падежних облика са множинским указује да се синкретизми оба типа у основним цртама додирују у једној врло значајној тачки: у изједначавању облика D-L. У тој светлости плуралска синкретизација је у принципу исто што и сингуларска, само разгранатија од ове (у шумадијским говорима разлике између сг. и пл. у овом погледу далеко су мање него код нас). Табеларно се овај однос може овако приказати

А код им. III врсте делом се може у сг. успоставити и оваква шема (која је још ближа плуралској):

Б. ГЛАГОЛСКЕ РЕЧИ

1. ОБЛИЦИ КОНЈУГАЦИЈЕ

ИНФИНИТИВ

472. У Л. овај облик је без крајњег -и¹⁶⁷ :

— Може *бӣи* йма четрѣс кѣла (Сек), — четѣри гѣдине-мѣже *бӣт* (Бог), — Тако йшла пред нѣма мѣже *бӣи* на ѣдно-двѣ, ста мѣтара, — седам-ѣсам мѣтара, дѣсет мѣже *бӣи* ширина (Вук) — *ѣне бӣи*, *неѣне бӣи* (Добр), — не мѣже лѣпше *бӣи* (Кал), — мѣже *бӣи* за ѣдно трѣе-чѣтрѣс мѣтара (Мотр), — мѣже *бӣи* (Над), — Нй-је ваѣда се *бранӣи* (Сиб), — Мѣне лѣко *вра̄ӣи* овѣма пѣре (Ур), — Кѣ зна дѣ л' ѣу ја вйше *йрѣ̄и* и кѣ-немо се *видѣ̄и* (Добр), — Оѣеш штѣ *дѣ̄и* ел јѣк? — 'дѣ би' мѣго *ѣдбӣи* макар пѣрче лѣба . . . (Кав), — бѣг зна дѣ л' вйше мѣгу *ѣѣ̄и* (Бог), — нѣѣ-је лѣкше *живѣ̄и* и *крй̄и*ковѣи са стрѣнѣ (Дул), — Кѣко мѣгу сѣд *живѣ̄и*, ја нѣ знам (Кав), — Кад^т се пѣметни породйли, лѣко е *живѣ̄и* (Сла), — Тѣбе не врѣдй ни *звѣ̄и* (Добр), — тѣ ти не мѣгу *кѣзѣ̄и* (Бог), — Помѣгни ми *кѣзѣ̄и* (Круш), — Нѣ би' ти умѣѣ *кѣзѣ̄и* (Мал), — Ма трѣба *ѣѣ̄и*-тѣ, — Нй-је лѣко се *ѣжѣ̄и*, — Помѣго сам-му *ѣрѣзѣ̄и* (Бог), — Пйво нй-је лѣше *йй̄и* (Жуп), — Не врѣдй му ни *йрйчѣ̄и*, — Лѣко е *йрйчѣ̄и* (Над), — тѣ не смѣм *йрѣѣ̄и* (Оп), — мѣрам јѣш шѣс^з дѣнѣ *йуидѣ̄и* (Леп), — Бѣље *сѣѣ̄и* у лѣду (Ба), — Нй-је лѣше *слѣ-жѣ̄и* ѣрмйу (Добр), — Штѣ ѣе за *йскрѣ̄и* (Леп), — Тѣ-

¹⁶⁷ М. Ђ. Милићевйћ бележи и облик са -и: урадити, Кнежевина Ср-бија, 213. А Љ. Стојановйћ у околини Врњ. Бање само без крајњег вокала: AfSIPh XXV, 217. И остали описани говори кос.-рес. говорне зоне имају чешће овај облик без -и; Метохија, ГЗС VI, 59. (-т, ретко -ти); Пећ-Вуч., СДЗб II, 471. (-т/-ти); Ибар, ЗбФФП II, 91. (-т/-ти); — Рес., СДЗб XVII, 346—347. (-т/-ти). У ДИЈС само бит/бити, СДЗб I, 645; — али Бак., СДЗб XI, 130; -ти, ретко -т. У ИЦГ, ЈФ XIII, 84: -т; исп., СК-Љ, СДЗб XV, 179. (-т); Црмн., СДЗб IX 452. (-т/-ти) Сјен, СДЗб XVI, 97. (-т/-ти). У ИХ, СДЗб XIV, 159—160: -т/-ти; исто и Пива ЈФ XVII, 72. Срем, СДЗб XIV, 353, и Мачва, СДЗб XVI, 221, имају -ти.

раш злѡ злѣм (Дул), — да ми помѡгнете *ушѡвѡриш* пѡшту (Добр), — не врѣдѣ *чѣкаи* (Круш), — Ел знѡш *чѣпѡш* . . . ? (Ур).

Појава форме са крајњим *-и*, као у следећим примерима:

— *наш* је тѣже зѣт *биши*, — Свѣ је лѡко бити, сѡмо је тѣшко чѡвек *биши* (Бог), — Глѡву ћемо *дѡши*, ал митролѣз *дѡши* нећемо нѣт смѣмо (Сек); — Ако мѡжеш *знѡши* и *иѡнѡшиши*, — из јѡрѡва кѡње *изѡдѡиши*, — Кѡм ће кѡма по сѡду *шѣраши*, а брѡтѡ брѡта неће брѡтем *зѡиши* . . . , дѡвер снаѣ о срамѡте рѡдит, — Али нѣје ни слѡбодно *дѡћи*, — Није лѡсно тѡко *долѡзиши* ни у кѡћу јѣдног^к сирѡмѡха, — Тѡ ћемо се чѣсто *сасѡјаши*, у гѡдине свѡкога мѣсеца (Кар), —

последѣца је утицаја језика књѣге и канцеларије. Већина примера је, како се види, узета управо из материјала где се интерпретира књѣжевни текст (песма).

АОРИСТ

473. Наставци за аорист не разликују се од оних у књѣж. ј., сем 1р, где се радије употребљава наставак *-[x]мо* него *-смо*¹⁶⁸. Навешћу издвојене примере:

— наставак *-[x]мо* —

— *Дѡћд'мо* тѡм у Штѣп, — *Дѡћд'мо* тѡко у заранчѣни у Добросѣлицу, — *дѡћд'мо* у Сабѡнту, — *Дѡћд'мо* до напалебнѡ грѣки' (Добр), — *Дѡћд'мо* до на брѡдо (Жуп), — *дѡћд'мо* (Кал, Рат, Реб), — Чѣм дѡће, *здѡрѡви'мо* се тѡ (Сек), — *Идо'мо* да вѣдимо, — *Идо'мо* у бѡњу, — *Идо'мо* на урѡнак, — *Идо'мо* тѡм (Добр), — Јѣдва се *изѡвѡд'мо* (Кал), — *Изѡићд'мо* гѡр на рѡскрсницу (Добр), — *изѡићд'мо* (Теч), — *јѣдо'мо* (Сиб), — *јѣдо'мо* онѣ црѣшње (Дубр), — *наћд'мо* (Кар, Ком), — *Наѣдд'мо* се (Ком), — *ддо'мо* (Леп), — *ошд'мо* (Ба, Добр, Кав, Кал, Рат), — *ѡведд'мо* се цестѡко (Добр), *ѡрѡћд'мо* (Вук), — некако се *ѡровѡкд'мо* (Добр), — пѡшке *ѡнѣсо'мо* (Кал), — *ѡдћд'мо* (Крч, Рат), — *ѡведд'мо* прѡсе (Лом), — *ѡровѣддо'мо* (Сла), — *ѡоднѣ'мо* пѡсоше (Теч), — *ѡосѡиѡви'мо* се мѣ у кѡру (Ци), — *Прѡноћѣ'мо* ѡнде (Ци), — дѡдоше те *рѡчѡ'мо* (Вук), — те га *унѣ'мо* (Круш); — *Врѣш'мо* се нѡзад (Кав), — Па се ѡнда *дѡго'мо* (Ур), — *ѡзбѣго'мо* (Кав), — *измѡко'мо* (Кав), — *лѣго'мо* (Круш), — *осѡѡ'мо* (Жуп), — *осѡѡдо'мо* — *осѡѡ'мо* (Оп), — *ошѡидо'мо* (Сла), — *Почѣ'мо* (Добр, Ком, Леп, Сек), — *ѡроѡддо'мо* (Реб), — *ѡрѡско'мо* (Добр, Кал), — *рѣко'мо* (Круш), — *сѣ-*

¹⁶⁸ Само наст. *-мо* имају Трст., СДЗб XVII, 142, Рес., исто, 352, Врњ., AfSIPh XXV, 218, Жупа, АнФФ VI, 308. Исто и у ДИЈС, СДЗб I, 564; али Бак., СДЗб XI, 126, скоро искљ. *-смо*.

до'мо (Добр, Ком, Оп, Рат, Сиб), — У Скопљу се *скидо'мо* (Добр), — *среџо'мо* (Ур), — Па кад^т *сиддо'мо* да бй'емо (Кар), — таман *сийго'мо* (Ур), — *узѣ'мо* (Бог, Круш, Сиб), — *уйѣко'мо* (Кав); — *скийа'мо* по Вѣлесу (Добр), — *Вика'мо* ове његоѣе (Добр), — *угри'а'мо* (Ба), — *зв'а'мо* (Сек), — *грѣа'мо се* (Добр), — *йройиња'мо се* (Леп); — *здѣну'мо* (Добр), — *јурну'мо* (Круш), — *скрѣну'мо* (Леп), — *крѣну'мо* (Оп), — *окрѣну'мо* (Кав), — *мѣшу'мо* (Жуп), — *мѣшу'мо* (Кал), — *освану'мо* у Драгово (Мотр), — те се три-наѣсти дан *скину'мо* (Кал); — *би'мо* (Кар), — *ий'мо* (Ком), — *йоби'мо се* (Ба), — *йоби'мо* (Ком), — *йодби'мо се*, не мѣж д-й'емо (Добр), — *чу'мо* (Мотр), — *пѣшѣсз дѣна бѣрбова'мо* (Ком), — *рукова'мо се* (Бог); — *Цѣо ноѣд гњурд'мо* (Ком), — *дадо'мо* (Ком, Реб, Сиб), — *закойа'мо* (Кар), — *закука'мо* (Круш), — *ми* се *згледд'мо*: *пѣби не* (Добр), — *игра'мо* (Лом), — *изгурд'мо* (Добр), — *изигрд'мо* (Лом), — *имѣдо'мо* (Добр), — *искойа'мо* (Кар), — *лүйид'мо* (Теч), — *окуийа'мо* га (Реб), — *илка'мо* (Ба), — *йовѣиа'мо* (Над), — па се *йокѣрд'мо* (Круш), — кад^т се *йонаийѣа'мо* (Ба), — *йолѣга'мо*, *одмѣрд'мо се* (Добр), — *йоразговѣрд'мо* (Бог), — *йорийид'мо* (Добр, Жуп, Кав), — низ онѣ камѣње се *йосакривд'мо* (Добр), — *йосѣѣа'мо се* (Круш), — *йосѣда'мо* (Добр, Сиб), — *йоскида'мо* (Над), — *Ми йочѣка'мо* још мѣло (Кал), — *нѣкако йрегурд'мо* (Сиб), — *йредѣдо'мо* (Сек), — *йрочврѣнд'мо* (Добр), — *йушкард'мо* (Леп), — *разговѣрд'мо* (Добр, Леп), — *разоружд'мо* (Вук), — па се *јѣдва расѣкѣла'мо* (Ба), — *руча'мо* (Лом), — *сковрѣла'мо* (Теч), — *сийид'мо* (Бог), — *шѣра'мо* (Сек), — *Н-умѣдо'мо* д-ѣнемо (Добр); — *борй'мо се* (Кав), — не *врѣий'мо* (Круш), — *ми* се *врѣий'мо* (Крч), — *задрѣѣчи'мо* (Крч), — *завѣи'мо* вѣду, *ий'мо* мѣло (Бог), — докле *закѣчи'мо* (Кав), — *заложй'мо* вѣтру (Теч), — *замѣни'мо* (Жуп), — *заноѣи'мо* (Ком bis), — *изврѣий'мо* јуриш (Сек), — *јурй'мо* (Добр), — *Моли'мо тѣ, моли'мо, моли'мо, моли'мо*, *јѣдва се ойкѣчи'мо* (Круш), — *намѣиий'мо* (Ци), — *наийуни'мо* (Бог, Ком), — *тѣ ноѣи'мо* (Вук), — *одвой'мо се* (Оп), — *тѣ се одморй'мо* (Леп), — док се мѣло *окрѣий'мо* (Ком), — *оикѣли'мо* (Кав), — *оирѣви'мо* (Жуп) — Док се то мѣло *оирѣви'мо*, док се *наѣдѣ'мо* (Ком), — *осийѣви'мо* (Кав, Теч), — *йодѣли'мо* (Вук) — Вѣтру *йодложй'мо* (Оп), — *йребѣѣи'мо се* (Круш), — *йребѣѣи'мо* (Мотр), — *йрегѣзи'мо* (Кав), — *йрескочй'мо* (Круш), — *йроборѣви'мо* (Кал), — кад^т се *ми расѣрѣми'мо* (Бог), — таман се мѣло *расѣрѣиѣли'мо* (Вук), — *расѣјури'мо* (Кав, Оп), — *сасийѣви'мо* (Бог, Леп), — *свѣлѣчи'мо онѣ* (Кал), — *сјурй'мо* (Кав) — *склонй'мо* (Мал), — *скрсий'мо* (Сиб), — *скүйи'мо се* (Кал), — па се *смйри'мо* (Леп), — *ѣдма га шѣури'мо* (Круш), — *јѣдва угѣси'мо* (Круш), — *увѣи'мо* (Кав bis, Над), — *умүйи'мо* (Ба), — *Борй'мо се* нѣкако, *урѣдй'мо* (Кав), — *Тѣ ми наѣше урѣдй'мо* (Кал), — *урѣдй'мо свѣ* (Кал), — *урѣжй'мо* ѣчи (Ба), — *Јѣдво с' уйѣовѣри'мо* (Бог), — *учй'мо* нѣколико (Добр); — не *видо'мо* штѣ ѣради (Мал), — *одлѣйѣ'мо* (Добр), — *йгорѣ'мо* (Кав, Кал, Сиб), — *йрежйѣ'мо* (Добр), — *йремѣсий'мо* (Кал), — *Сѣдѣ'мо, сѣдѣ'мо*, и доѣе врѣме да йдемо

(Бог), — *седѐ'мо* (Крч bis, Ком), — *ћуиѐ'мо* (Кар bis); — *држѐ'мо* (Сек), — *издржѐ'мо* (Кал), — *одржѐ'мо* (Добр) — *јосијѐ'мо* (Добр, Ком, Теч), — *јрележѐ'мо* (Бог), — *сијѐ'мо* (Добр, Кар, Оп);

— наставка *-смо* —

— *дѣђдсмо* (Леп), — *нађдсмо* мало дрва (Вук), — *ђдосмо* (Теч), — *осијдсмо* (Кав), — *ошјдосмо* (Сла); — *дрѐсмо се* (Добр); — *те се* добро *нађибѐсмо* (Над), — *мало разговѐрѐсмо* (Добр), — *рѹчѐсмо* (Теч); — у Охрид *ноћисмо* (Леп), — *осијависмо* (Над), — *јреноћисмо* (Кал, Леп), — *јримѐсмо* (Др), — *нѐкако се, скрѣдѐсмо тѹ* (Леп), — *шрѐжѐсмо* (Вук).

Ја сам намерно навео све примере из „корпуса“ јер бројни однос њихов одговара отприлике учесталости једног и другог облика у говору Л. уопште. Појава наставка *-смо* може се, дакле, означити као ретка.

474. Глагол *јочѝи* има у Зр чешиће наставка *-у* у овом облику него *-ше*. Тако поред два примера с трака:

— *јочѝше* (Вук, Оп), —

имамо у снимљеном материјалу и следеће:

— *јочѝу* да пљѝшту (Бог), — *јочѝу* да гађу (Кав), — *Почѝу* наши да бацу бёмбе (Кав), — *Наши* тёпчиѝи, *ёни јочѝу* да бѝју, — *Два* тёпа *јочѝу* да дѝстују (Ком), — *јочѝу* се свѝђу (Мал), — *јочѝу* да састѝљу (Над), — *ёдма* почѝу тѹ да рѹчау (Сек), — *Почѝу* ёни алтиљѐријём *насз* да тѹчѹ (Сиб), — *Почѝу* ёни да лѐтѐ с ёни мѝли лёвци, — *Почѝу* нѐки митрољѝзи: *дрп* (Ци).

Ово је једини пример употребе имперфекатског наставка за аорист у Л., па се може помислити да ова црта није настала на нашем терену него да је унесена са стране (из говора на југоистоку од нас)¹⁶⁹.

Његова честа употреба, затим јасна разграниченост са имперфектом, знак су да је језичко осећање за аорист у Л. још веома живо и чврсто. О томе сведочи такође и семантичка и обличка разграниченост појединих лица оба броја (сем, наравно 2s и 3s). Чак и после губљења *-x* у 1s запажа се велика конзервативност у погледу изједначавања овог облика са обл. 2s и 3s, јер се, на једној страни, у 1s акценат жилаво држи непренесен чак и на ултимѝ (исп. т. 34. а), док у 2s и 3s, на другој страни, запажамо тежњу учвршћења акцената на првом слогу. Али и поред свега тога, не избегавају се по сваку цену ситуације где су ова лица облички потпуно једнака, као у примерима:

— *Јѝ ёсиѝа* на ноге (Добр), — *Пѝ'* двапут (Мотр), — *Ја чѹ'* (Круш),

¹⁶⁹ Исп. ДИЈС, СДЗ6 I, 546. Исп. и Тѝк., СДЗ6 XI, 128; СК-Љ, СДЗ6 XV, 178.

— и сличнима, што ипак није знак губљења семантичке разлике међу тим облицима и облицима 2s и 3s истих глагола¹⁷⁰.

ГЛАГОЛСКИ ПРИЛОГ ПРОШЛИ

475. Овај облик је потпуно ишчезао из говора Левчана¹⁷¹. Чује се још једино реч *бивши*, али се не осећа као глаголски облик него као обичан придев, што показује и следећи пример са трака:

— у *бивше* Југославије (Над).

ПРЕЗЕНТ

476. а) Облици 2s типа *мџи* (в. примере у т. 157. б), *џј* (<[x]oћ?), *не(j)* (< нећ?) (прим. у т. 100, 171. и 230) и *виш* (в. примере у т. 171) тумаче се у нашој дијалектолошкој литератури двојако. А. Белић мисли да се ту ради о чувању (у нешто измењеној форми, свакако) старих оптатива типа *хошъ, виждъ*¹⁷². У РЈА, s. v. *hoš*, читамо, међутим, да је то „*urpav sažeto hoćeš*“; овакво тумачење прихвата и Стјепан Ившић¹⁷³. Млађи испитивачи колебају се између та два тумачења. Тако Б. Николић изражава мисао да ту „није увек јасно да ли је у питању потпуна редукција вокала *e* или чување старих облика оптатива“¹⁷⁴. Касније он мења мишљење и одбацује Белићево тумачење као неосновано¹⁷⁵. М. Пешикан налази да су оба тумачења могућа¹⁷⁶.

б) Материјал левачког говора пружа могућност за објашњење ове појаве на широј основи (по моме мишљењу). Ако се посматрају изоловано, поменути облици се заиста могу тумачити на један или други начин, и нема се на основу чега одлучити да ли је управо један или други узрок у основи промена које су довеле до облика какве данас познају у говору. Али појава облика *не(j)* и у осталим лицима баца нешто друкчију светлост и на тај облик уопште, ако се он упореди с данашњим приповедачким императивом. Сличну слику имамо и у презенту глагола *моћи*. Често се през. овога глагола чује у облику *мож* за сва лица оба броја сем. 1s:

¹⁷⁰ Исп. у Срему, СДЗб XIV, 351; Банату, ГЗС VII, 28. Исп. ЈФ XVIII, 152.

¹⁷¹ Исп. Метоксија, ГЗС VI, 66; Ибар, ЗбФФП II, 97; Сјен., СДЗб XVI, 106; СК-Љ, СДЗб XV, 178; Дробњ., ЈФ XVII, 73, итд.

¹⁷² Исп. СДЗб I, 511. Исп. нешто друкчије тумачење у Историји сх. језика, Речи са конјугацијом, 59, где се мисли да су то конјунктиви презента. Али ово ће најпре бити аналошке творевине према импер. атематских основа типа *пажда*, исп. даље.

¹⁷³ Rad JAZU 196, 188.

¹⁷⁴ СДЗб XIV, 316.

¹⁷⁵ СДЗб XVI, 239. Исто и П. Ивић, СДЗб XII, 266.

¹⁷⁶ СДЗб XV, 174. Слично и П. Ивић, али придајући значај акценту ових форми, СДЗб XII, 1. с.

— Само *мѡж* д-уђеш (Бог), — не *мѡж* д-йдеш, — не *мѡж* да нађеш (Вук), — *Мѡж* д-отиднеш? (Добр), — не *мѡж* да видиш (Кал), — не *мѡж* да вѣруеш (Рат), — Не *мѡж* д-увидиш тамона (Сек), — не *мѡж* да залу́таш, — не *мѡж* д-однѣсеш (Теч),

— *мѡж* да се нађе, — не *мѡж* да га нађе, — *мѡж* да се мѡ́зѣ, — не *мѡж* да буде дру́кше (Ба), — не *мѡж* да приђе, — *мѡж* и да ўмре, — не *мѡж* д-извучѣ (Бог), — *мѡж* д-йје, — Да л' *мѡж* да бйде? — Не *мѡж* дна то! — *Мѡж* да се запѡсли, — не *мѡж* да не натовари (Добр), — не *мѡж* да му стйгне (Жуп), — *мѡж* да ради шта дѡе (Ком), — не *мѡж* да лежи (Круш), — не *мѡж* да пренесе, — не *мѡж* да путје (Леп), — *мѡж* д-йје сама, — Ово *мѡж* да се мѣти дма, — не *мѡж* да се размимѡђе, — не *мѡж* да чека, — не *мѡж* да се прође, — *мѡж* да учйни (Над), — тѡ *мѡж* да се прође (Оп), — што *мѡж* да маѣ (Рат), — Сваки то *мѡж* да ради, — то не *мѡж* да се нађе, — не *мѡж* да ме обогати (Сек), — не *мѡж* да те окрпи (Теч);

— не *мѡж* да се венчамо (Ба), — не *мѡж* д-избѣгнемо, — Ми *мѡж* да спрѣмамо (Бог), — не *мѡж* да се натоваримо (Добр), — не *мѡж* да га изнѣсемо (Кав), — не *мѡж* да прѣјемо (Кал), — Ми млого *мѡж* да говѡримо (Круш);

— не *мѡж* да саглѣадате (Теч);

— не *мѡж* да се свате нйкако (Бог), — не *мѡж* д-йду (Кар), — *Мѡж* и да не побйју, мѡ-шта дѡе (Ком), — не *мѡж* да поѣду (Круш), — ако *мѡж* да се изваде, — и йдни *мѡж* да погрѣше, — не *мѡж* да потрѣве (Над).

Осим тога има и пар примера за 3s где није јасно да ли се ради о облику *мож* или *мош* :

не *мѡжш* с' издржи, — не *мѡжш* се срѣди (Добр), — *мош* се йде (Жуп), — не *мош* се пѡпне (Рат) — А не *мош* се то нѣкако настаѡи? (Ци).

в) Управо наведени примери као да нас удаљавају од решења јер показују да тврдња о облику *не(ј)*, да се на основу његове употребе за сва лица може нешто одређеније рећи и о пореклу тога облика, — не стоји на чврстим ногама: облик *мож* пре ће бити по пореклу 3s¹⁷⁷. Зато ћемо за тренутак оставити то питање.

г) Пре свега ћемо још једном тачније упоредити примере из т. 157, б) са примерима које смо управо навели. Пада у очи разлика у акценту негативне форме: *не мѡж*, али *нѣ мош*¹⁷⁸. Ако се једна и друга форма акцента упореде са стањем у следећим примерима:

— не *мѡжеш* (Дубр), — не *мѡжеш* ти с њйма (Сла);

¹⁷⁷ П. Пивић мисли неодређено на облике „2. и 3. л. јд.“, СДЗб XII, 266.

¹⁷⁸ П. П. скреће такође пажњу на разлике у проклитиз, 1. с.

— не *мѡже* дрѹкше, — не *мѡже* Дуле д-ѡе (Добр), — не *мѡже* од бѡлѡва да спѡва (Кав), — не *мѡже* нѡ ноге (Кар), — не *мѡже* од^т сѣна (Круш), — не *мѡже* д-упрѣдѣ, — два пѡра не *мѡже* (Круш), — нѡко не *мѡже* (Мал), — Па не *мѡже*, брѣ (Над); — не *мѡжемо* (Рат); —

запажамо да је ситуација око преношења на негацију идентична код презентских облика и облика *мож*, док се облик *мош* у томе разликује од једне и друге групе примера (*не мѡжеш* : *не мѡж* : *нѣ мош*). То сведочи о две ствари: прво, о старини облика *мош*, и друго, о томе да се он по пореклу не може свести на неки презентски облик.

д) Други облик на који би се сводила форма *мош* свакако би био „оптатив“. Ја сам склон мишљењу да овде имамо у основи императивне облике са аналошким формама створеним по угледу на атематски импер (*јеђ*: *виђ*, *моз'* < *мокси*). Како већ и форма *виш* показује, мора се претпоставити процес контаминације презентских и императивних облика за 2s (*виш* < *виђ* + *видиш*) (исп. т. 481).

ђ) Тек сада се може увидети какав смисао има поређење наших форми *мож* и *не(ј)* са облицима императива: ако је употреба 2s и за остала лица особина оптатива, онда је она морала бити пренесена са старог на новодобијени облик у било ком виду (исп. о употреби *немој*, т. 483). Код глагола *моћи* ради се свакако о секундарном облику *мож* насталом према облику 2s през., али чије је стварање вероватно делимично било условљено и утицајем већ престилизованог обл. 2s (*мош* < *мож* + *можеш*).

е) Облик *мож* је формиран касније на основу презентске форме 3s и форме *мош*. Да је *мож* млађе од *мош*, показују акценатске прилике.

477. Већ је у т. 167. речено да 3s глагола *јесам* има две форме *ес'* и *јесѡе*.

478. Репартиција наставака за 3р сразмерно се јако приближава стању у књижевном језику, чак више него у неким говорима централних области¹⁷⁹. Тако немам случајева директног нарушавања односа наставака *-е/-у*, јер је увек:

— *бѣче се* (Над), — да *се борѣ* (Кал), — *борѣ се*, — *брѡне* (Мал), — *бѹше* (Леп), — *вѡде* (Бог, Кар, Ком), — *вѡде* (Кал), — *вѡсе* (Над), — *вѡде* (Бе), — *вѡде* (Бог, Рат), — *вѡзе* (Круш, Леп, Сек, Ци), — *вѡле* (Добр), — *врѡше* (Ба, Добр), — *врѡше се* (Рат, Теч), — *врше* (Бог, Кав, Кал), — *говѡре* (Мотр, Сек), — *горѣ* (Вук), — *грѡше* (Добр), — *дозвѡле* (Добр), — *долѡзе* (Бе, Бог, Вук, Добр, Сек), — *донѡсе* (Ком, Круш), — *држѣ* (Кав), — *Кѡме се жѡле?* (Мал), — *жѡле се* (Мал), — *ѡрчѣ* (Бог), — да *се жѡне* (Бог), — *жѹре* (Ком), — *заборѡве* (Над), — па *се завѡде* (Рат), — *закѡче* (Бог, Мотр), — *закљѹче* (Реб), — *зайлѣне* (Ци), — *зарѡбе* (Ба,

¹⁷⁹ Исп., Мачва, СДЗб XVI, 270—271; Срем, СДЗб XIV, 350.

Добр, Сек), — *зайвѡре* (Рат), — *збѡре* (Бог, Добр, Оп, Реб), — *здрѡве се* (Ком), — *дне се извѡде* (Сек), — *да се извѡсѡе* (Бе), — *издѡле* (Прњ), — *изнѡсе* (Бог), — *исѡиушиѡе* (Мал), — *јуре* (Добр, Мотр), — *да се гѡсти јуре* (Добр), — *кѡсе* (Мал), — *оборѡше се крѡве* (Добр), — *трѡба се кроѡе* (Теч), — *крѡже* (Кал, Ци) — *кѡде* (Сек), — *кѡѡе* (Ба, Добр, Круш, Мал, Реб, Ур), — *лѡче* (Леп), — *ложѡе* (Теч), — *да се ложѡе* (Ци), — *лѡбе се* (Ком), — *мѡме* (Реб), — *мѡре* (Сек), — *мѡсе* (Сиб), — *да се мѡре* (Кав), — *мѡре* (Рат), — *мѡле* (Рат), — *мѡче* (Добр), — *накнѡде* (Крч), — *дни се накѡѡе* (Ком), — *намѡре* (Крч), — *наилѡѡе* (Ци), — *да се наѡде* (Сеч), — *наѡрѡве* (Крч), — *нарѡде* (Ком, Мал), — *наѡвѡре* (Бог), — *нѡсе* (Бог, Добр, Кал, Кар, Леп, Мал, Рат, Реб), — *нѡсе* (Лом), — *ноѡе* (Бог), — *нѡде* (Реб), — *обамѡре* (Прњ), — *обѡсе* (Бог), — *обѡве* (Оп), — *обомѡре* (Прњ), — *одбѡце* (Жуп), — *одбрѡне* (Кал), — *одѡре* (Оп), — *одрѡде* (Кав, итд., 11), — *оѡѡле* (Кал), — *оѡѡче* (Мал), — *ослобѡде* (Ба, Мал), — *осѡѡве* (Бе, Кав), — *осѡде* (Бог, Теч), — *да се оѡѡушиѡе* (Кар), — *оѡѡѡѡе* (Над), — *оѡѡсѡе* (Мал), — *ѡѡле* (Пре, Ци), — *ѡѡше се* (Оп), — *ѡѡбѡне се* (Бог), — *ѡѡли се ѡѡѡве* (Кар), — *свѡе се ѡѡѡве* (Сек), — *ѡѡѡле* (Ба, Вук, Леп), — *ѡѡѡле се* (Прњ), — *ѡѡгѡде се* (Прњ), — *ѡѡгорѡе* (Рат), — *па се ѡѡжѡле* (Мал), — *ѡѡкѡче се* (Мал), — *ѡѡкѡсе* (Добр), — *ѡѡѡне* (Добр), — *ѡѡѡсѡе* (Кав), — *ѡѡсѡде се* (Рат), — *да се ѡѡслѡже* (Пре), — *да се ѡѡѡкуѡе* (Бог), — *ѡѡѡе* (Дул), — *ѡрѡве* (Леп, Над, Оп), — *ѡни га ѡрѡше* код милѡѡѡѡе (Бог, — *сѡмо се ѡребѡце* (Кав), — *ѡребѡце* (Кал, Ком), — *ѡрезѡме* (Сек), — *ѡрелѡзе* (Кав), — *ѡремѡсѡе* (Теч), — *ѡрслѡве* (Мал), — *ѡрешѡре* (Добр), — *ѡречѡсѡе* (Крч), — *ѡрилѡзе* (Над), — *ѡрѡме* (Бе bis, Вук, Прњ), — *ѡрийлѡше* (Прњ), — *ѡни се ѡриѡѡѡе* (Ба), — *ѡробѡде* (Ба), — *ѡролѡзе* (Вук), — *дѡ се ѡѡде* (Ба), — *ѡѡсѡе* (Добр, Ци), — *ѡѡѡше* (Бог, Ком, Добр, Оп, Сек, Сиб), — *рѡде* (Дул, итд.), — *рѡне* (Добр), — *расѡорѡде* (Кал, Мал), — *расѡѡѡе* (Кар), — *рѡме* (Добр), — *рѡде се* (Ба), — *роѡ се* (Сек), — *салабѡре* (Ком), — *сасѡѡве* (Мотр, Над), — *скѡѡе* (Сиб), — *слѡве* (Бог, Мал, Над), — *ѡне се слѡже* (Мал), — *да се смѡре* (Кав, Над), — *сѡрѡме* (Вук, Добр, Мал, Сек), — *срѡде* (Ци), — *што се сѡде* (Жуп), — *сѡде* (Лом), — *ѡѡрѡде* (Над), — *ѡѡрѡше* (Бог), — *ѡрѡже се* (Добр), — *ѡрѡже* (Реб, Теч, Ур), — *ѡѡре* (Мал), — *убѡце* (Кав), — *увѡше* (Ба, итд.), — *уѡзе* (Оп), — *уѡре* (Бог, Кав, Мал, Сиб), — *улѡзе* (Бог), — *да ми сѡде* (Мал), — *рѡтко се умрѡше* (Сек), — *ѡѡѡле* (Добр, Мотр), — *ѡѡѡрѡѡе* (Мал), — *урѡде* (Кар), — *ѡѡѡрѡде* (Кал), — *ѡѡѡѡре* (Вук, Леп, Сек), — *ѡѡе* (Добр, Жуп, Сек), — *ѡѡѡне* (Реб), — *ѡѡле* (Сек), — *ѡрѡне* (Ци), — *ѡѡсѡе* (Мал), — *Франѡѡѡи се сѡде* (Добр), — *па се сѡде* (Др), — *сѡѡ се сѡде* (Реб), — *сѡде се* (Сек), — *ѡрѡше* (Бог), — *крѡче* (Леп), — *мѡсле* (Реб);

— *сѡмо се бѡлѡе* (Бог), — *бѡлѡе се* (Кар), — *болѡе* га нѡге (Ци), — *брѡѡе* (Круш), — *вѡде* (Кар, Над), — *овѡко ју се вѡде рѡбра* (Ур), — *вѡсе* (Леп), — *врѡѡѡѡе* (Рат), — *горѡе* (Вук), — *жѡѡѡе* (Ба,

Жуп, Крч), — *излеӣѣ* (Кар, Круш), — *леӣѣ* (Бог), — *мр̄зѣ* (Мал), — *налеӣѣ* (Кал, Ком), — *само се ѿл̄авѣ* (Мал), — *ѿгорѣ* (Вук, Жуп), — *свѣӣлѣ* (Мотр, Рат, Сиб), — *свѣрѣ* (Добр, Крч), — *седѣ* (Вук, Ком, Круш, Мал), — *само се сја̄ѣ* (Кав), — *сја̄ѣ* (Круш), — *ѿрчѣ* (Ци), — *ћуӣѣ* (Кав, Рат), — *усја̄ѣ* (Оп);

— *држѣ* (Круш), — *јдш се држѣ* (Ци), — *задржѣ* (Ком), — *лежѣ* (Бог, Жуп, Кал), — *ѿосӣдѣ* (Над), — *сӣоѣ* (Кав, Ком, Мотр, Рат, Сиб, Оп), — *ѿрчѣ* (Вук, Круш, Пре).

Једино у глагола *зрей̄* и *врей̄* има двојства:

— нек *ѿрдѣру* (Дубр), — док *ѿзру* (Лоћ);

— само *врѣ* (Дуб), — *зрѣ* (Суг), — не ваља да *ѿрѣзре* (Дубр).

Ова говорна црта издваја Левач и од већине говора косовско-ресавског подр.¹⁸⁰, као и сродних говора ове зоне¹⁸¹, а повезује га са доста удаљеним говорима старе Црне Горе¹⁸².

479. Али ширење наставка -у у Зр ипак се примећује у нашем говору, само у другом облику и код једне друге, мале групе глагола. Ево примера:

— не *мѡжеу* (Бог), — за онѣ ств́ари коѣ се *мѡжеу* оту́ђе (Мал), — Свѣ онѣ што ја ѡћу, ѡне мѣне *нећеу*, а свѣ онѣ што ја нећу, ѡне мѣне *ѡћеу* (Бог), — ко те *нећеу* слу́шу (Добр), — *Ќни нећеу* Бугарима се предаду (Ком), — они как-*ѡћеу* (Бог), — Шт̄а *ћеу* са̄д? (Круш).

Овде се, како видимо, већ готовом облику Зр додаје наставак -у.

480. а) Глагол *даӣ*, а према њему и *знаӣ*, *смеӣ*, *умеӣ*, имају у овом облику по правилу наставак -ду¹⁸³:

— некг *даду* (Круш), — да ти *даду* (Бог и још 11), — *ѿредду* преко за́друге (Мал), — да се *ѿредду* (Над, Ци), — *ѿродду* (Бог, Мал);

— свѣ *знаду* (Бог), — *знаду* 'дѣ је (Бог), — *знаду* (Кал, Сек, Ци);

— не *смѣду* ба̄ш тако да при́ђу (Леп), — не *смѣду* нӣгде да мр̄дну (Над), — не *смѣду* (Круш, Рат, Над, Ци), — не *смѣду* (Кал);

— н-*умѣду* (Дубр);

¹⁸⁰ Исту ситуацију као у Левчу налазимо још у трстеничком говору, СДЗБ XVII, 134. Али већ Жупа има често наставак -у уместо -е, АнФФ VI, 307, као и Ресава, на другој страни, СДЗБ XVII, 347. По свој прилици је и у Лепеници слично као у Рес., исп. ЗбФЛ IV—V, 20. и ЗбФФП II, 131, а такође и у североисточном Банату, ГЗС VII, 27. Косовско-метохијски говори познају такође наст. -у уместо -е; исп. ГЗС VI, 66, а в. и примере из Елез. које наводи Д. Јовић, I. с. С левачким приликама слажу се Гружа и херски говор.

¹⁸¹ Исп. ДИЈС, СДЗБ I, 413—414. У Сјен. је ширење наст. -у карактеристична црта СДЗБ XVI, 100, као делом и у ИЦГ, ЈФ XIII, 86.

¹⁸² СДЗБ XV, 174. А ИЦГ -у, Библ. ЈФ V, 85—86.

¹⁸³ Исп. Сјен., СДЗБ XVI, 100; Мачва, исто, 276—277.

али сложени глаголи не иду увек с простима:

— *разуму* (Силъ), — *нѣшто се ѿоразуму* (Ба).

И глагол *знаӣ* у простој форми има у негативном облику увек наставак без *-д-*:

— *нѣ зну* љлице (Добр), — *нѣ зну* 'дѣ ће (Кав), — *нѣ зну* штã ни је (Леп), — *Људи нѣ зму* штã су учинили (Прњ), — *нѣ зну* чй̄е дѣте (Рат), — *нѣ зму* (Леп).

б) Спорадично се *-ду* додаје и неким другим глаголским основама¹⁸⁴:

— *вршѣду* у пчелѣчко (Бог), — *нѣмаду* ни јѣло (Кав), — *ѿекљãду* (Сек), — *крãве му тãмо сѿоѣду* (Добр).

ИМПЕРАТИВ

481. а) У Л. нема обл. 1р импер¹⁸⁵.

б) Код глагола са сугласничком основом долази често до изостављања наставка за облик, како у 2s (примери у т. 161), тако још чешће у 2р (т. 158).

в) Исти је случај и са наставком *-ј* у 2s вокалских основа (исп. т. 79). Ако се основа тих глагола завршава на *-и-*, онда се изостављање врши и у једнини (т. 80) и у множини, како показују доњи примери:

— *Сãмо крӣӣе* ова̄ѣ мла̄ђи стãлеж (Мал), — *Пӣӣе*, брѣ! (Добр),
— *ѿокрӣӣе* га (Дубр), — *ѿо̄й̄ӣе* тó (Лоћ), — *ѿрикрӣӣе* мãло (Саб).

г) Има више различитих начина за објашњење горњих појава. У досадашњој нашој дијалектолошкој литератури изнесена су следећа мишљења.

1. Изостављање наставка *-и* консонантских основа.

α) По Ј. Вуковићу¹⁸⁶ и Б. Николићу¹⁸⁷ у питању су чисто фонетски узроци.

β) Проф. М. Стевановић¹⁸⁸, а за њим и А. Пецо¹⁸⁹ мисле да се овде ради о аналошким образовањима створеним под утицајем истих облика атематских глагола¹⁹⁰.

¹⁸⁴ Рес., можеду, трчеду, СДЗб XVII, 348. Исп. Срем, СДЗб, XIV, 350; сев. Бан., 1. с.; Пива; ЈФ XVII, 152.

¹⁸⁵ Исп. и ЗбФФП II, 133; СДЗб XVI, 101; ГЗС VII, 27; ЈФ XVII, 69, итд.

¹⁸⁶ ЈФ XVII, 46—47.

¹⁸⁷ СДЗб XIV, 318.

¹⁸⁸ ЈФ XIII, 88—89.

¹⁸⁹ СДЗб XIV, 45.

¹⁹⁰ Код. М. Стев., 1. с. стоји омашком „тематских“. А. Пецо није приметио омашку па цитира ово место без измене, СДЗб, XIV, 45.

γ) М. Пешикан налази да је у СК-Љ изостављање условљено искључиво семантичким разлозима¹⁹¹.

2. Изостављање наставка *-j* вокалских основа.

α) Б. Николић мисли да се и овде ради о редукцији¹⁹².

β) Проф. М. Стевановић ово изостављање такође објашњава делимично фонетским узроцима: у секвенцама *-иј*, — а делимично морфолошким: аналошким ширењем са основа на *-и-* на друге основе¹⁹³.

γ) Б. Милетић тумачи ову појаву аналогично према презентским облицима истих глагола (са основом на *-а-*), где се такође изоставља *-j*¹⁹⁴.

ђ) Мислим да је за објашњење неопходно истаћи пре свега следећу чињеницу: и једна и друга су морфолошки ограничене: у т. 161. описано је изостављање *-и* још само код неких прилошких речи и речца, а у т. 79. са губљењем *-j* у императивским облицима коинцидирају — случајно, наравно, — још само случајеви изостављања истог гласа у заменица типа *овај*, где је порекло овога гласа јасно: аналошко. Према томе: ако бисмо горње облике хтели објаснити фонетским путем, морали бисмо их ставити, сваки понаособ у друштво са појавама с којима они очигледно не стоје у међусобној вези. Јер, са изузетком секвенци *-иј*, објашњење губљења како једног, тако исто и другог од двају наставака за облик не могу се довести у везу ни са једном фонетском појавом у нашем језику. Једини прихватљив узрок била би елизија изазвана емфазом. Затим, довођење императивских облика у везу са презентским чини ми се да нема много оправдања.

Мислим да паралелност губљења *-j* и *-и* у 2s може навести на помисао да те појаве имају и заједничку основу, тј. да нису изазване сасвим различитим узроцима, него једним те истим. Та заједничка основа може бити једино — неки морфолошки процес, тј. аналогичја.

За мене је најприхватљивије мишљење да је полазна тачка у процесу губљења *-и* био утицај облика типа *вић* на остале консонантске основе, тако да се наставак за облик схватио као покретан. Ово би била довољно чврста база да се и наставак вокалских основа схвати на исти начин, те да се почне изостављати. То би био један правац ширења процеса из 2s конс. основа. Други правац води према множинским облицима тих истих основа, као најближем суседу на другој страни.

Чињеница да је данас губљење *-и-* у 2р импер. чешћа појава него губљење крајњег *-и* или *-j* у једн. облицима мислим да је секундарног карактера. До такве ситуације могло је доћи каснијим мешањем становништва са разних говорних подручја, или пак утицајем са северо-запада.

¹⁹¹ СДЗб XV, 175.

¹⁹² СДЗб, XIV, 317.

¹⁹³ О. с., I. с.

¹⁹⁴ СДЗб IX, 164.

е) Не треба да нас збуњује ни одсуство форми *јећ* и *вић* у данашњем левачком говору, јер га познају сви суседни говори косовско-ресавског типа¹⁹⁵. У Л. сам, наиме, нашао једино облике *једи* и *види* :

— *Ѐиде једи* (Ба), — *Једи* месо, колачи (Бог), — брзо *једи* (Круш), — *Мй једи* онб (Леп), — *Једи* к-дћеш (Над), — *једи* (Добр), — *једи* (Ком); — *јеше* (Сиб, Над); — *види* тй (Бе), — *Види* ел тешко (Круш).

482. У Л. је непознат наставак *-еше* за 2р императива.

483. а) Овај говор познаје и негативну форму императива:

— *Мутну* вџду *не гџи* (Круш), — *Нџ*, Србине, *не гџаџ* (Сиб), — *Не дџраџ* га (Жуп), — *Не забордџише* да сам рџен између *вџс* (Дул), — *Не мџдаџ* (Сек), — *Ма дрџе судџо*, *не џџаџ* ме! (Мал), — *Не џџаџ!* (Рат), — *Што помџслиш*, *не учџни* (Круш).

б) Али уместо императива у овом се значењу радије употребљава конструкција од прохибитивне речце *немо(ј)* и презента (са везником да). Примери су наведени у т. 79. (заједно са примерима за императив, јер је по форми и по пореклу и то императивски облик), — и из њих се види да се она у истом облику употребљава не само за 2s него и за остала лица: — *Немб се тй вџши*, — *Немб да галџмише*, — *Немб да заборџве*, — *Немб се џџко нџђе . . .*, итд. (в. тамо).

Облик *немојше* у саставу ове конструкције нисам могао пронаћи у свом материјалу, мада се, чини ми се, у принципу може јавити. Имам га само у једној потврди, са сличним значењем додуше, али је други део конструкције изостављен:

— 'Д-џзнемо мџло? — *Бре, немџше . . .* (Бе).

в) Више као опомена или указивање на опасност него као забрана звучи једна друга конструкција са одричном речцом *не* + *да* + *џрез*. :

— *Нџ да се сагорџше* (Дубр), — *Нџ да се јџвџаш џџма* (Мал).

г) Конструкција са речцом *нека/нек* и презентом такође је сасвим обична, наравно, за изражавање жеље и заповести која се преноси трећем лицу (примере в. у т. 164).

д) Уместо синтетичке форме, за 1р императива обично служи речца *ајд(е)* и през. са речцом *да*, како се види из грађе у т. 168. Али тамо су наведени примери који показују да се иста конструкција може употребити и за остала лица.

¹⁹⁵ Исп., Трст., СДЗб, 139; Рес., исто, 351; Жупа, АнФФ VI, 308. Обе форме нашао сам и у Темнићу.

ђ) Иста речца употребљава се и уз императив да донекле појача, ублажи или на било који начин модифицира његово значење (примери у истој т.). Поред ње у тој служби среће се *дела*, *ела* :

— *Дѣла*, *пй тй* (Ур), — *Ела*, *џни* (Лоћ).

Императивни наставак додаје се каткад и неким речцама:

— *џдеџе* (Круш), — *Љџе* ви у ону шџму, — *Дѣлаџе* (Крч), — *Наџ* (Добр), — Драгица, *наџ* ти јѣдну чашу (Жуп), — *Наџ* ти мѣм Никѣле антерију (Мал).

ИМПЕРФЕКТ

484. Процес одумирања имперфекта у левачком говору већ је започет, а ипак се не може рећи да је тај облик тамо превише ретка појава.

Облици имперф. су тројаки.

1. Код већине глагола вокал у наставку је *-а-* :

— Давџна покѣйна, ѣна *бѣјаше* (Круш), — прѣ ме овѣ *болѣше* (Сек), — што *виѣаше* мѣй ѣтац (Круш), — Мѣчѣв кѣмен чинѣ ми се *зѣаше се*, — *Кѣко се зѣаше онѣ?* — *Кѣко ти се зѣаше сѣн?* (Бог), — Заборѣвиѣ сам *кѣко се зѣаше*, — *Кѣко се онѣ зѣаше?* (Добр), — Нѣ знам *кѣко се зѣаше* (Кав, Леп, Оп), — Онѣ вѣрош, *кѣко се зѣаше?* (Сек), — *кѣко се зѣаше* (Сек, Ци), — *имѣше* вѣна (Бог), — У Приштину вѣѣскѣ скѣпило се, *имѣше* двѣ-три дивѣзиѣ, — *имѣше* ѣдан нѣслон (Вук), — *имѣше* нѣка вѣда (Кав), — што *имѣше* јѣдна Жѣвка (Круш), — *имѣше* јѣш нѣки, — *имѣше* ѣдна кривѣна (Оп), — *имѣше* ѣн њѣгѣву пѣрѣју (Сек), — *Имѣше* онѣ двѣ бѣли вѣлчѣта, — *Имѣше* Живѣтиѣ јѣдну свѣѣу, — *имѣше* њѣ десѣтѣну (Ур), — *имѣше* (Над), — Он *крѣчаше* сѣбу (Бог), — не *моѣаше* (Кар), — Зѣр не *моѣаше* д-ѣзнѣте дрѣгу (Мал), — Чинѣ ми се *носѣше* нѣке кондѣре (Над), — *ѣрѣѣаше* (Кар), — *кѣко се ѣрезѣѣаше* (Добр), — *ѣрѣѣаше* јѣдна Јѣла (Круш), — Онѣ лѣжњик нѣкад *роѣѣаше* (Жуп), — Дѣшан *сеѣаше* (Бог), — Сѣбин, *кѣко му имѣше?* (Бог), — *Кѣко имѣше* онѣм дрѣгѣм (Добр), — *кѣко му имѣше* (Сек); — *Кѣко имѣше* онѣ Алѣсѣндрѣне женѣ (Бог);

— *ѣѣ*, *кѣже*, да донѣсем (Бе), — *Е*, у Врѣѣу *ѣѣ* да налетѣм (Жуп), — *ѣѣше* ме сѣн убѣѣе (Бог), — *ѣѣше* ме удѣви (Добр), — *ѣѣше* црѣкнѣш (Лом).

2. а) Глагол *биѣи* има на том месту обично *-е-* :

— а ја *бѣ* (Сек), — 'дѣ *бѣше* (Ба), — пѣсе кѣѣ *бѣше* нѣ'ам (Бе), — Ел ѣна скѣдро ѣмре *кѣко бѣше* у бѣлѣниѣи? (Бог), — *бѣше*

нека кйша (Вук), — бѣше вѣш Чѣда, — бѣше вѣдник (Добр), — бѣше ѓрница онѣде (Дул), — тѣ една штѣцѣа бѣше (Жуп), — нѣшу бѣше мѣло мразѣћ (Кав), — Милѣва ми бѣше девоѣцѣйца (Круш), — рѣна нѣ бѣше дѣбра (Леп), — јѣдан бѣше, кроз нѣс мѣло говорѣше (Мотр), — кад бѣше нѣшу (Оп), — бѣше тѣ ѣдан Мѣћа (Над), — кад бѣше онѣ олуја (Оп), — бѣше ѣдног дѣна кйша (Прњ), — нека сѣчма, штѣ ли бѣше (Рат), — нѣ знам бѣш коѣга дѣтѣма бѣше (Сек), — што онѣ бѣше жѣво прѣдаде се (Сиб), — бѣше и Лѣуба (Сла), — бѣше с прѣлећи (Ур), — кад бѣше Велибор прѣсѣдник (Ци), — кад онѣ бѣу (Ба), — женскѣй бѣу цѣно (Бе), — бѣу Пѣнта и Живѣдин, — бѣу свѣ четворѣца тѣ (Бог), — вѣрата на канѣте онѣм бѣу (Добр), — и тѣ кѣки дѣбри бѣу! (Жуп), — Тѣмо нека дѣца бѣу (Кал), — бѣу нѣки Гѣрдиѣвин (Мотр), — бѣу мѣли (Пре), — бѣу код^т кѣће (Саб).

б) Спорадично се код овог глагола јавља и секвенца *-ea- (-eja-)* :

— кад бѣасмо мѣлѣше (Добр), — нѣ знам дѣ бѣа јѣ (Дубр).

3. Сразмерно доста често јавља се и секвенца *-аѣа-*¹⁹⁶ :

— и дѣбро ѣнда *виѣѣѣа* (Ур), — кѣко га звѣѣѣу (Бог), — кѣко се звѣѣѣше (Добр), — Кѣко ѣ' звѣѣѣсте? — Како се звѣѣѣу ѣни (Др), — овѣ рѣку, кѣко се звѣѣѣше, Нишѣва! (Оп), — *Имѣѣше* тѣ нѣки за сѣме (Круш), — *Имѣѣ'* ѣдан-ножѣћ (Мал), — а јѣ *имѣѣа* . . . пиштѣл (Мотр), — девоѣчѣйи *имѣѣу* нѣки (Ур), — *нѣмѣѣамо* (Добр), — *нѣсаѣше* брадѣцу (Ком).

485. Имам јѣдан пример у снимљѣном материјалу који подсеѣа на мешање лица :

— нѣс тройца бѣше (Жуп), —

али је ово можда само послѣдѣца забуне говорника у току излагања.

486. Неке индиције указују на почетке процеса обличког мешања имперф. са аористом¹⁹⁷ :

— Он борѣвише гѣр к-твѣде кољѣбе (Жуп);

— Чѣка'мо да дѣћу рѣѣеници, ал *нѣмаде* мѣлого (Вук), — *нѣмаде* кѣд (Добр), — *Нѣмаде* кѣмен да завѣрши овѣ (Кав).

487. Најзад, и сам састав примера указује на лагано одумирање имперфекта у Л. : чест је јѣдино од глагола *биш* (употребљава се такође

¹⁹⁶ Слично проширење среће се и у Трст., СДЗБ XVII, 145; и Жуши, АнФФ VI, 308

¹⁹⁷ Импулс за овакав процес свакако долази са југоистока: исп. ДИЈС, СДЗБ I, 548, где „много аористи значе имперфекат“. Али подстрек за његово губљење свакако долази из супротног правца: исп. СДЗБ XIV, 352; СДЗБ XVI, 272, итд.

и у саставу плусквамперф.), *звaй̄* се и *имaй̄*. Некада сам данима морао чекати да бих га чуо од своје мајке.

ТРПНИ ПРИДЕВ

488. Формално се углавном не разликује од истог облика књиж. јез. Треба напоменути да код глагола II и IV врсте има углавном наставак са *-н*¹⁹⁸:

— *вѣзана* (Др), — *вѣзани* (Оп), — *зай̄исано* (Реб), — *зв̄ано* (Дул), — *й̄зорана* (Дул), — *ом̄азане* (Сек), — *й̄ай̄идсано* (Кал), — *й̄ензион̄исан* (Сиб), — *й̄овѣзани* (Лом), — *й̄осѣано* (Бог), — *нам̄азан* (Кал), — кошуље *й̄ик̄ане* (Кав), — *угр̄й̄јана* (Добр), — *ур̄ѣзано* (Реб);

— *бив̄ени* (Ба, Кал), — *б̄ивен* (Мал), — *доб̄ивено* наређење (Кав), — *зав̄ӣдено* (Сла), — *залив̄ен* (Ком), — *набив̄ена* (Над), — пуне крви *налив̄ене* (Пре), — *об̄увен* (Бог), — *й̄обив̄ени* (Ба, Кав), — *й̄окрив̄ена* (Кав), — *й̄окрив̄ено* (Ком), — *й̄окрив̄ен* (Мал), — *й̄окрив̄ено* (Сиб), — *й̄робив̄ени* (Круш), — *й̄ребив̄ен* (Рат), — *однеш̄ен* (Др), — *сакрив̄ено* (Бог), — нит̄ је *ч̄увено* да л̄ је пог̄инуо (Кав).

Врло ретки су примери са наставком *-й̄*, као:

— *назв̄аӣа* (Добр), — *й̄ик̄аӣа* (Дубр).

Колебања више има код малог броја неправилних глагола:

— *донеш̄ено* (Ба), — *й̄роклев̄ено* (Кар), — *й̄рос̄ирев̄ен* (Дубр) — *й̄ожњев̄ена* њива (Саб);

— *й̄рдклев̄и* (Лом), — *й̄неӣ* у сп̄исак (Ур), — *й̄рдс̄ир̄ӣо* (Мал).

Глагол VI врсте *жен̄ий̄ се* има спорадично наставак са *-й̄*:

— *ж̄ењ̄еӣ* (Кав, Дубр).

Имам још и прим. *одв̄оџ̄ӣо* (Кав), који се може схватити и као трп.

ГЛАГОЛСКИ ПРИЛОГ САДАШЊИ

489. Има нешто компликованији облик, јер се понекад чује форма са наставком *-ӯћи*, који се додаје или на 3р презента:

— *рад̄е̄ӯћи* (Круш), — *ӯкочи се сед̄е̄ӯћи* (Дубр), —

¹⁹⁸ Извесних колебања има у ДИЈС, СДЗб I, 616—618. Исп. и Жупу, АнФФ VI, 309.

или пак на инфинитивну основу:

— изгйбо' чешаући (Круш), — промўко' викаући (Дубр), — убй се йлакаући (Силь), — прѡпаде сирўгаући (Саб), — Изгйбо'мо шрчаући и нйшта (Дуб).

Паралелно са овима употребљавају се и форме као у књижевном језику.

ФУТУР

490. а) Има облик обично као и у књиж. јез., с том разликом што је инфинитив и овде без крајњег *-и*:

— *неће* *дсїай* од^т пченице нйшта (Бе), — *Ја ћу йрѣћ* до Рѣковца (Бог), — *Нѣ знам он да л' ће дѡћ*, — *ја ћу умрѣи* (Бог), *нѣ знам како ће бйи* (Добр), — *Кѡ зна да л' ћу ја вйше йрѡћ* и *ка-ћемо се видѣи* (Добр), — *неће мѡц*, — *Ал нећеице мѡћ* (Дул), — *да л' ће нешто зарадии*, *нѣ знам* (Добр), — *сѡ-ће дѡћ*, — *сѡ-ћу ти ја набйвии* лѣба (Кав), — *кад ме пїташ, прѡво ћу ти казай* (Кар), — *Ако йма влас у српској држави, ја ћу се жд-лии* (Ком), — *да л' ће он умрѣи*^и-*да л' неће*, *ми нѣ знамо* (Круш), — *изгледа да ће бйи*^ѡ гѡре (Леп), — *неће* *ви дѡћ* стрѡ ме (Лом), — *Кѡц зна шта ће бйи* с нѡма (Мал), — *Кѡжњена ће експеди-ција дѡћ* (Мотр), — *да л' ћеи* *йдс'* партизанйма у шаке (Над), — *а нѡш ће командир рѣћ* (Прњ), — *Йди ти кўћи, ми ћемо рѣ-шии* овѡ, — *Ако йманшж*, *бѡко*, *милиѡни*, *ми ћемо зажмурѣи*, — *овѡ ће мѡго врѣдеи*, — *а ја ћу с вѡма разговарай* (Реб).

б) Форма без личне заменице изговара се као једна реч, како код глагола са инфинитивом на *-и*:

— *бйће* бѡље (Бог, Добр, Теч), — *Ако падне кйша, бйће* кукуруза (Бог), — *бйћеш* вѣћи нѡ сѣдам везирѡ (Кар), — *Ако убйѣш, бйћеш* убйвен (Ком), — *Кѡ е Нѡвица, бйће* нешто (Реб), — *Видѣћемо* нѡесен (Бог), — *Дѡбро*, *мѡцко*, *видѣћеш*, — *Кѡко ће* да бйде *видѣћемо* (Круш), — *Ко рѡдиш, имѡћеш* (Ба), — *имѡћу* га у вйду (Добр), — *Кѡ поѣ, изгубйће* жйвот (Рат), — *Насйднуће* последња врѣмена, *несйднуће* пчѣле и пченица, и у брду винѡва лѡйца (Кар), — *мобиисаћемо* дрўге кѡње (Леп), — *омирисаћеш* бѡрут (Рат), — *Орезйћу* се, *мѡло* сам старѣц (Мотр), — *Зѣ-мља е нѡјача пѡдлога бйла* и *осййће* (Бог), — *йѡзвѡћемо* Јўг-Бѡг-дана стѡра (Кар), — *Прѡйиће* држава, *ја ти кажем* (Крч), — *сагубйће* и колица (Бог), — *до двѡнаѣс сѡти* *сзидћемо* (Кал), — *Још мѡло да стоим*, *реко'*, *самѡће* се (Оп), — *скўваћу* (Над), — *Срѣйнућу*, *реко'*, *Станймира* (Круш), — *Сирѣљаћу* те! (Мал), — *Кѡ ййје*, *умрѣће* (Добр), — *Удѡрићемо*, *па ако остпимо* . . . (Кал), — *Ја*, *'дѣ* *ћу*, *уйлйће* сѡбу, *д-изгорйм* жйв (Мотр), —

тако и код оних где се облик инф. завршава на *-ћ¹⁹⁹*:

— *ддће* Свети Илџа (Ба), — *ддће* време и да се жењеш (Добр), — *Ддће* време ка-ћете писат ви мблбе (Дул), — *ддће* матор (Жуп), — *Ддће* ти и видећеш* га (Кар), — *Ддћу* и ја (Над), — *наће* не у бѹлкери 'дѣ смо да не пољѣшту (Леп).

в) Тиме би био скоро потпуно исцрпљен фонд примера са снимака, што значи да се футур у описаној форми сразмерно прилично ретко употребљава у Л. Остају нам само још два примера:

— *обложйћеу* ти грѣб (Жуп), — *имдћеу* стѣ дѣнара мѣсечно (Сиб), —

где се енклитичкој форми помоћног глагола у 3р додаје *-у*.

491. Уместо инфинитива у саставу футура се много чешће чује презент (како и можемо очекивати), са речцом *да* или без ње. Ова, презентска форма футура, компликована је из два разлога: прво, зато што је граница између енклитичке и акцентоване форме помоћног глагола готово избрисана у тој конструкцији, и друго, зато што се облик помоћног глагола *ће* поред 3с и 3р употребљава понекад и за остала, сем 1с²⁰⁰.

Због обимности материјала нећу га наводити у потпуности. Пошто нисам хтео произвољно да одабирам примере, узео сам све које сам имао у области I и II врсте глагола (сасвим произвољно).

а) Примери са посебним облицима помоћног глагола за поједина лица:

— тако *ћу* му *кажем*, — *Сд-ћу* *д-йјем*, — 'дѣ *ћу* *д-йдем* (Ба), — *ћу* *д-йјем* за Рѣкѣвац (Бе), — *ја* *ћу* *сѹтра* 'а *самѣљем*, — *Ко* *йђе*, *ја* *ћу* га *исѣчем* (Бог), — *Сд-ћу* ти, *реко'*, нешто *кажем*, — *Сд-ћу* *д-йдем* (Добр), — *д-йјем* *ћу* *ја* *лекару* (Жуп), — *ја* *ћу* да *се* *уййшем* (Кал), — *Ко* *кѹжне*, *ја* *ћу* да *крѣшем* (Ком), — *Јд* *ћу* ти е *каже*, *узнем*, — *Кад* *овршѣмо*, *ја* *ћу* да *дѣм*, — *ћу* *д-йјем* код мѣга човѣка (Круш), — *Па* *ћу* *д-йјем* да *видим* (Мал), — *Јд* *ћу* ти *исѹрѣсѣм* из бѹрчића, — *ја* *ћу* ти *кажем* (Над), — *ћу* *д-йјем* на штаѣйу (Оп), — *како* *ћу* да га *наћем* (Пре), — *сд-ћу* ти *изнѣсем* дипломе (Сиб);

— *Код^т* *кога* *ћеш*, *реко'*, да *врѣиѣи?* (Бе), — *ћеш^ж* *д-йдем* нешто?
— *Кд-ћеш* ми *тй* *йорасѣи!* — *ћеш^ж* *д-йдем?* — *ћеш^ж* *д-йјем* *ко-таге?* — *ћеш^ж* *донѣсем?* (Добр), — *Тѹ* *ћеш* *йрѣћеш* *Вардд*

¹⁹⁹ Исп. Срем, СДЗб XIV, 352; Мачва, СДЗб XVI, 274; Сјен., исто, 103—104; сев. Бан., ГЗС VII, 27; Чум., ЗбФЛ IV—V, 20. (поред облика са *-и*: *ићн* *ћу*); СК-Љ, СДЗб XV, 179, а каткад и Црмн. СДЗб IX, 269. и Пива, ЈФ XVII, 75.

²⁰⁰ У ДИЈС „... почело се *ће* генерализовати за сва лица једине и множине, мада су се лични облици помоћног глагола могли и даље употребљавати“, СДЗб I, 636. Исп., Ибар, ЗбФФП II, 96. Исп. ГЗС VII, 59; ЗбФФП II, 133; ЗбФЛ IV—V, 20.

(Жуп), — *Гешж* да се дозвољми . . . ? — *Гешж* да *ѐи* лѐба? — Ел *ѐиш* тѝ да *ѝдеш* на Мѝтриѐе? (Круш), — *Гешж* д-*ѝѐиш* тѝ на *ѝгру*? — Штѝ *ѐиш* тѝ д-*ѝѐиш*! (Над), — Попѝву кѝћу сѝ-*ѐишж* да *ѝрѝѐиш* (Реб);

— *Ге* д-*ѝѐе* Божи́ну на мѝбу (Ба), — *ѐе* се *извѝчѐ* (Бе), — *ѐе* *ѝочѝѝѐе*, — Па кѝ *ѐе* ти тѝ *обѝре*!? (Добр), — Сѝ-*ѐе* пѝво да же-
лѝдац *сѝѝре*, — Штѝ *ѐе* да бѝде сѝд . . . ? (Жуп), — Немѝ д-*ѝѐишж*
дѝнас пошто *ѐе* Милѐн д-*ѝѐе* (Круш), — *нѝро-ѐе* да *ѝлѝѝи*, —
Сѝ-*ѐе* *дѝѐе* (Крч), — а нѝкем *ѐе* да бѝде интересѝтно, — *ѝи* *ѐе*
д-*ѝде* (Мал), — тѝ *ѐе* грѝб да *ѝ* бѝде (Мотр), — Мѝжда *ѐе* *ѝна*
бѝш овѝ да *изабѝре*, — Штѝ *ѐе* 'а бѝде тѝ, — ако *ѐе* приѝатељ
д-*ѝѐе* (Над), — па *ѐе* да *мѝѐе* у вагѝни, — Свѝки *ѐе* те кѝѐе ка-те
нѝѐе вѝн кѝѐе (Прњ), — Нѝма-*ѐе* да не *ѝлѝѝиѝиѝе*, — *Ге* не *ѝо-*
вѝѝе (Сиб), — *ѐе* д-*окрѝше*, — *Ге* *дѝѐе* сѝгѝрно (Ур);

— па *ѐемо* мѝ да доведѝмо (Ком), — Мѝ *ѐемо* да доведѝмо
Светѝга Илѝју (Ком), — тѝ *ѐемо* мѝ д-*обѝѝемо* (Круш), — мѝ
ѐемо нѝга да сѝровѝдемо (Мал), — крѝве *ѐемо* да мѝзѝмо (Мал),
— сѝ-*ѐемо* мѝло 'а *јѝдемо* (Мотр), — Ако *ѐемо* д-*ѝмо* (Над), —
тѝ *ѐемо* *ѝоѝѝѝѝемо*, — Мѝ *ѐемо* д-*ѝмо* онѝм (Оп);

— *Гѝѝе* вѝно да *ѝѝѝѝе*? (Теч);

— нѝ'ам кѝко *ѐе* се *извѝчѝ* (Бе), — *ѝни* *ѐе* 'а *расѝолѝѝѝу*
(Бог), — кѝко *ѐе* тѝм да се *ѝривѝчѝ* (Вук), — Прѝте *ѐе* не кѝѐу,
— *Ге* да не *ѝоѝѝѝѝу* (Кал), — Па *ѝни* *ѐе* *ѝрѝѝу* цѝлу околѝну
(Крч), — *јѝдног* дѝна *ѐе* трѝктори да *ѝру* (Мал), — *ѝни* *ѐе* не
ѝоѝѝѝѝѝу (Над), — Сѝ-*ѐе* не *ѝокѝѝу* (Сек).

б) Примери са употребом општег облика помоћног глагола *ѐе* за друга лица:

— Тѝ *ѐе* д-*ѝѐиш* с мѝном (Круш), — пѝсе *ѐе* кѝѝш ѝутру
(Ци);

— *Гѝ* л' да *ѝревѝѝемо* ел нѝѐемо? (Бог), — 'Дѝ *ѐе* *ѝ* *ѝре-*
нѝсемо — Штѝ *ѐе* да *ѐмо*? — Ја и 'Акса *ѐе* д-*ѝѐемо* (Добр), — па
ѐе да *разбѝѝемо* (Ком), — Ко е у подрѝму, *ѐе* га нѝѐемо (Круш),
— *ѐе* д-*ѝдемо* (Сиб), — па *ѐе* д-*ѝдемо* (Ур);

— а вѝ *ѐе* да *ѐѝе* (Бог), — *Ге* л' да *јѝѝѝѝе*? (Добр), —
ѐе д-*ѝдеѝе* у рѝпсто (Ком).

ФУТУР II

492. Овај облик егзистира у нашем говору у истој форми и са сличним значењима као и у књижевном језику:

— ка-се тѝ *бѝдеш* *венчѝѝ* (Лом), — Дѝ ми *ѐе* да ствѝрим се
нѝгде кад *бѝдеш* се тѝ *женѝѝ* (Над), — *ѝн* што ти бѝде *ѝрѝчѝѝ*,

то ће да се уверимо сѹтра (Кар), — Нѣкем ће де бѹде смѣшно кад бѹде слѹшао, — Ако бѹде дѹшло до тога, дођи (Мал), — кад бѹде шрѣбало, да те поздравем (Мал), — Даћемо ти нѣко одликовање које прво биде сѹијело (Сиб), — а кад бѹдемо бунар ископѹли и мѣтули бетѹн, то ће 'а бѹде ладна вода (Жуп), — кад бидемо у Србију оићити (Сиб).

ПЛУСКВАМПЕРФЕКТ

493. А. Пецо и Б. Милановић у поменутом раду о левачком говору кажу да нису „забележили ниједан пример за ово претеритално време²⁰¹. То је свакако само случајно јер је плусквамперфект у Л. жив облик. Има обе форме: са перфектом и са имперфектом помоћног глагола. О ширини његове употр. сведочи и сакупљени материјал:

— са перфектом пом. гл. —

— То сам био дад у Орашје (Ба), — а корпе сам иојѹсѹио био мѹло више (Бе) — само сам улеиѹо би'о мѹго (Бог), — извадио сам пасошж био, — Тамо сам био своји живот скончаѹо (Др), — био сам кѹићо (Дул), — само сам би'о на дирѣце иѹчео кѹћу (Жуп), — био сам најзадњи осѹаѹо (Кал), — ал ја сам био најбѹље волѹве уидиѹо (Круш), — Како ел сам запанти'о, а био сам се ожени'о бојагим (Лом), — но сам био даѹ пѣ-дѹката (Лом), — А ја на свѣ то нисам ни легитимацију би'о идно (Лом), — онако мѹкре нѹге, — изѹо сам се би'о (Мал), — Ја стварно сам се тад би'о уилѹиши'о, — А ја сам био идно мѹло лѹтѣ (Прњ), — „Имаш канице?“ — „Имам“, — ја сам био оидсао (Рат), — А ја сам био оићио (Реб), — Био сам ондак дѹио из рѹпта и ѹдма сам ѹтишо у војску пѹново (Сиб); — Ти сам зѹби иѹчала била да вадим, свѣ то тако остаѹо (Жуп), — ѹвече сам дѹила била (Круш);

— Шта си био обѹо? (Ба);

— Био на нѣки спрѹдѹ пи'ѹци нѣки закоиѹѹ па заборѹвио (Бе), — једнога сам би'о, би'о ми сѣно нѣко иошова'ри'о (Бог), — био ми залѹивоао и састѹвио, кад ѹно нѣма спѹи (Саб), — био добру групу добио (Саб), — осигурѹѹ се био (Др), — Мила се исели'о дѹле би'о (Жуп), — Побѣго би'о у аидѹце па га питаѹ нѣки (Кар), — био пѹсле добио за пѹтпоручика (Ком), — ѹн се мѹло и загрѣо био, — Станѹмир оићио био у Силѣвицу (Круш), — ѹн ју се би'о доидѹо (Лом), — Онаѹ би'о рѣши'о да ме срѣгне (Мотр), — ѹн се замрзо био, па садѹ се открѹвио (Над), — Љубѹсав би'о ѹмро, остаѹа Петрѹика, — Кѹсу би'о ѹдао у Цѹкоте, — би'о се уилѹишио, па вићне (Рат), — Оићѹжио ме она' био (Реб), — мѹи дѣда што е био кѹићо (Теч); — а сад се било ио-

²⁰¹ А. П. и Б. М., Особине левачког говора, АнФФ II, 200.

каџало (Бе), — осидло ми било нешто овса (Бог), — Подавило се било дсам стџина (Вук), — док се није било оженило (Добр), — било ми иријало и Велико Пчелице (Дул), — то е све било иосийгло (Кав), — тѹ се овако било надѹло (Сек), — Море избегло то било прѣ рѣта (Ур); — Давина била пѣре неке иѹрила (Ба), — Шешѣри Милуника била осидвила (Бе), — У Грчке се била ускомеидла револуција (Добр), — с онѣм била се одѣлила (Жуп), — Њѣма одџдо била млџго резѣрва нџну дѣшила (Кав), — Дѣса била иџнела (Круш), — Кобѣла се била одрѣшила (Мал), — дваѣс четвѣрта била сийгла бригада (Мал), — џна њѣга била казнила нечим (Над);

— такџ смо били разрѣдили (Бог), — Ал били смо топџве разоружѣли, — били смо ѹзели (Кав), — Турѣли смо ѹ' били више глѣвѣ (Круш), — и тѹ смо били нѣшли мѹжа дѣбѣрог (Реб), — Мѣ смо били иџшли ка Бѹгарске, — пошто смо били найшли у таѹ вѣрош (Сек); — и билѣ смо све се скуѣмле (Круш);

— Ѓни кад^т порѣпу, — били се иџлѣшили (Бе), — били дѣшли до Ваѣева (Добр), — Били заробили га четници, — Ѓни су били измѣкли се, — Били срѣли иѹи, — днели били па осидвили (Кав), — Увѣишли иџни све наѹџбѣе пѣложае били (Кал), — ка-це били из лѣва вѣишли (Кар), — били се иџѣгли комѣти, — џшта се биле иџнадѹвале (Круш), — били сѣрѣмили (Лом), — џни се јѣдни иџкуѣмили били (Мал), — Ѓни су били тѣмо найрѣвили крѣвицу (Мотр), — Како ме извѣли, џни били вѣрата осидвили отворена (Рат), — билѣ га иосидвили, — Дѣили смо чѣкѣ били до Рѣлѣ, — А нѣсу ѹ' били нарѣдили да то рѣде (Реб), — Ѓни су били вѣћ уѣшли у Бѣѣград (Сек), — ирѣдали се били наѣа (Сиб); — неке земунѣце коѣ нѣсу биле се млџго ирѣиријале (Кав), — Крѣве овѣ, џбе ју се биле иџнадѹвале, па каже: џди прѣбаѣ и' (Круш).

— са имперфектом пом. гл. —

— Бѣ се дѣсио у џпштину тѣмо кад налете (Ком);

— Долѣзио џдма пошто е ѹзо на слѣву ѣдну бѣше (Ба), — Пѣсле кѹѹ бѣше не'ам довѣишо ѹ' и-цркве (Бе), — кѹѣшо Гвѣзден бѣше, — а Рѣдованов сѣн бѣше иџѣишо (Бог), — све се бѣше изубѣвѣѣ (Добр), — четвѣрти батаѣѣн, кѹѹ бѣше прѣшо (Кав), — одрѣѣо ме бѣше за прѣки воѣни сѹд (Реб), — Имѣше онѣ пѣлѣвези дѹнѣѣрски, кѹѣшо бѣше (Ур); — Калѣна бѣше изс прѣво-крѣја мѹчила се млџго, — Нѣ знам 'дѣ бѣше отѣшла (Ба), — Дѣ л' бѣше ѹмрала Јалисѣвка? — Попѣѣем неку, шлѣйва бѣше родѣла, — бѣше занѣѣгла, — И џна јѣдна бѣше се скуѣмла (Бог), — бѣше неку страѹ увѣишла (Круш); — бѣше је найѣло (Бог), — Бѣше ѣдно нареѣње дѣшло (Реб);

— Бѣѹ иѣчели (Бог), — Тѹ ни бѣѹ дѣли неку обѹѣу (Вук).

494. У наведеном материјалу имамо готово само облике плусквамперфекта свршених глагола. Левачки говор познаје облик плусквамперфекта и од несвршених глагола. Ево више потврда за то:

— он *био се мшидо* са свѣмâ (Кав), — Ја сам *био службо* кадар (Кал), — А *био ме глобио* (Круш), — па сам *био имдо* око досам фарѹне лѣба, — Брâна *дуговдо* нѣму био дваѣс³ бâнака дракама (Реб), — десет⁴ година *није био видо* у едно до (Сек); — кад¹ сам ја *била вѣдила* овѣ зѣби (Жуп); — А од¹ *койли* нѣкад бунâр бѣли, — дни *били заузимали* Загреб (Жуп), — Да нису *били сѣвдти*, нѣ би мдого д-урâдим ништа (Сиб);

— ја *бе ѡсѣрмио* баш таѣ дан (Ур), — нешто *бе рâдио* (Ци); — *бѣше возио* (Дул), — Ранђа *бѣше* ми бâјала (Бог), — *бѣше* ми тѣ *ѡричала* (Круш); — *Бѣу ѡчињали* и ѣдни ѡпет са Нѣмачком (Бог).

ПОТЕНЦИЈАЛ

495. Помоћни глагол у овом облику употребљава се увек у истој форми — *би*: *ми би дошли*, *ви би дошли*, и сл. Примере мислим да није потребно наводити јер је то општа појава овог говорног подручја²⁰².

ПЕРФЕКТ

496. Познаје обе форме: са и без помоћног глагола. Овај последњи је (у обл. 3в и 3р) сразмерно врло чест. Примери се наводе свуда у раду.

ОСТАЛЕ КОНСТРУКЦИЈЕ

497. а) Наш говор познаје и тзв. футур дубитативни, тј. конструкцију од футура помоћног глагола *биши* и радног придева:

— *Биће се найио* мдого едâмпут (Над), — побѣго ни путовођа, *биће* нѣки шпијун *бијо* (Рат), — *Биће* му изгорѣле батѣрије (Ур), — Ја мѣсим *биће* ме *шужѣио* нѣки (Ци).

б) Конструкција од радног придева глагола бити и инфинитива главног глагола код нас је нешто друкчија него иначе. Помоћни глагол је овде увек у обл. ср. р. ст., без обзира на то којег је рода лице на које се конструкција односи. Али и ова је конструкција изванредно ретка у употреби:

— *Било* дођ̄ ако ви трѣба (Сил̄), — *Нѣ било се излѣжâваш̄* (Дубр).

Има значење прекора, као и у другим говорима²⁰³.

²⁰² Исп., СДЗБ I, 649; ГЗС VII, 27; СДЗБ XIV, 157; СДЗБ XVI, 104; ЗБФФП II, 134; АНФФ VI, 309.

²⁰³ Исти облик као у нас, има и у Сјен., СДЗБ XVI, 104—105.

2. ОСНОВЕ КОНЈУГАЦИЈСКИХ ФОРМИ

498. Овде ће бити примењена подела проф. М. Стевановића на седам врста. Разлика у односу на Белићеву поделу је у томе што се II и V Белићева, третирају као једна, II врста²⁰⁴. Код нас има практично VI врста, јер се и VI и VII обрађују као једна.

ГЛАГОЛИ I ВРСТЕ

499. Због неуједначености облика и основа ових глагола, они су подложни гласовним и другим променама, које су често праћене најразличитијим аналогијама. Пошто се већина поменутих измена управо тиче гласовног састава појединих форми ових глагола, или њихових основа, ту је у крајњој линији углавном у питању дистрибуција фонолошких јединица, па је о већини тих појава било речи у поглављу о фонолошкој дистрибуцији и поремећајима који настају у репартицији фонема.

а) Тако је већ било речи, између осталог и о аналошком јотовању у облику трпног придева неких глагола (т. 193). Треба поменути још исти облик код глагола са основном *крд-*: *укрдћен* (за који немам примера у снимљеном материјалу).

Слично аналошко уношење умекшног конс. врши се и у облику презента гл. *оийић*, који по правилу гласи друкчије од књиж. Али ту има и других промена, те у снимљеном материјалу имам примера за четири врсте форми овог облика:

— *оийдем* ја за Рѣкѡвац, — *оийдем* у цркву, — *'Тидем* ја у Рѣкѡвац, — *'Тидем* у Върдар (Бог), — *оийдем* ја код њѣга (Добр), — *оийдем* на онџ мѣсту (Крч), — *оийдемо* у Заџчар (Кар), — *оийдемо* јѣдан ко-дрѹгога, — *оийдемо* нас³ дванаѣс (Леп), — *оийдем* ја код њѣга, — *оийдем* у Рѣкѡвац (Реб), — *оийдем* тѣм (Сек);

²⁰⁴ М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик I, 338—339.

— кад ђни *оџићу* нђгде, — *оџићемо* код^т чџче (Ба), — *оџиће* ко-дџктора, — *оџићемо* (Бог), — *оџићем* ја по кџлометар пџтђм (Над);

— *оџиднемо* у чђту (Добр), — па *оџидну* ка Морђве (Кар), *оџиднем* код мђе снађ, — *оџидне* код^т крава (Круш), — по жџту тђм *оџидну* (Крч);

— *ђдем* ја у рђту, — *ђдем* ја у бђлницу (Рат).

Последња форма страна је нашем говору. Прва је створена на основу односа *ић* : *идем* ≈ *оџић* : *х*. У другој форми огледа се аналогија према односу *обић* : *обићем*. Трећа форма резултат је утицаја облика гл. III вр. на ове глаголе.

Императив има две форме: *оџиди* и *оџидни*²⁰⁵.

У аористу постоје следеће форме:

— ђни *ђдоше* (Дубр), — *ђдоше* у вђрош (Ци);

— *оџдише* уз^с Црни вђ (Бог), — *оџдише* за Бџгарску (Вук), — онџ тройца *оџдише* (Добр), — *оџдише* кџћи лџди (Кал), — *оџдише* тђмо ко-тђм, Радойчине кџће (Круш), — кџџ су лџди, ђни *оџдише* (Ур), — *оџдише* (још 16); — *оџдмо* (т. 473);

— *оџидомо*, — *оџидосмо* (Сла).

Друга форма вероватно је резултат контаминације осталих двеју: *од-о-* + *оџ-ид-о-* = *оџ-о-*. На то упућује и компромисни акцент²⁰⁶.

б) Даље, писано је о отпадању крајњег дентала у инфинитиву глагола са основом типа *џад-*: *џас'* (т. 235). Треба напоменути такође да се ово преноси аналошки опет, на глагол *оџић*, па и на прости глагол *ић*, — који гласе и *оџиц* и *џс*. Футур ових глагола може каткад гласити поред *џће*, *оџиће* и: *џће*, *оџиће*, или — *џиће*, *оџиџиће*.

в) О облику радног придева глагола типа *умреџ* исп. т. 54.

г) О променама у 3р презента извесних глагола ове врсте исп. т. 203.

500. Неки глаголи I врсте прилазе другим врстама прилагођавајући аналошки своје облике овима.

а) Тако глаголи од основа са општим делом *др-* (*дер-*) обично имају облике по II врсти: *одрао*, *драо*. Стара форма рпр. простог глагола чува се у клетви: *ђђво те дрђ*. Исто је и код глагола *ждрџи-ждрем*²⁰⁷. Једино глагол *џродреџ-џрдђро* има форме по овој врсти.

б) Глаголи са основом *мр-* (*мер-*) и *џр-* (*џер-*) прилазе V врсти: *умреџ*: *умрео* (поред *умро*, *умрао*), *зџреџ-зџрео* (али још увек и *зџђђо*, *сџђђо*).

²⁰⁵ Овај други створен је такође по угледу на III врсту.

²⁰⁶ Исп. у ДИЈС 3s отђ, СДЗБ I, 479.

²⁰⁷ Облик слож. гл. прождро може се тумачити и процесом ао > о.

в) Глаголи настали од корена *дж-* потпуно су пришли IV врсти: *надуи-надуем*.

г) Прости глагол настао од корена *пж-* такође више не припада овој врсти, јер је према презенту *јењем се* створена инф. основа *јењай се*.

Међутим све су ово само спорадичне појаве у односу на процесе који се дешавају на релацији између глагола I и III врсте.

Однос глагола I и III врсте

501. Процес прилагођавања појединих облика I врсте глаголима III врсте врло је жив у нашем говору и далеко је шири него у књиж. јез.

а) Глаголи са основном *срей-*, *иад-*, и *сед-*, дакле они од глагола са денталом у корену који су и у простој форми свршени по виду, имају и инфинитив (уколико се овај јавља) по III врсти обичније него по I: *срейнуи* (исп. футур *срейнућу*, — Круш), *седнуи*, *иаднуи*, *наиаднуи*, и сл.

Исти је случај и са неким глаголима *-к-* или *-г-* у основи: *бег-*, *рек-*, а у сложеним глаголима и *-мог-*: *иобегнуи*, *рећ|рекнуи*, *иомоћу|иомогнућу*.

Само по III врсти имају овај облик глаголи са коренима: *дед-*, затим *диг-*, *лег-*, *мак-*, *мик-*, *ник-*, *йук-*, *сийг-*, *йак-*, *црк-*, а у слож. гл. и *-шк-*: *зайоденуи*, *дигнуће се*, *макнуи се*, *микнуи*, *замикнуи*, *никнуи*, *йукнуће*, ка-ћу *сийгнуи*, *сийшакнуи се*, *цркнуће*, *исийекнуи*, *ошккнуи*, *ушккнуће*, и сл.

Сви облици презентске основе код горњих глагола иду увек по III врсти. Навешћу издвојене примере за презент и императив:

— презент —

— нек *избегне* љуцто (Кав), — да *иобегнемо* некако (Кал), — *иобегнемо* (Кар), — мораћи да *иобегну* (Ком); — *иобегне* (Мал), *иобегнем* (Прњ, Реб, Сиб), — да *иобегну* (Геч), — *иобегне* (Сек);

— негде да се *дѐнем*, — да *снагдѐне* (Бог), — *снабдѐну* (Добр), — да се *одѐне* (Рат);

— *дйгнем се* (Добр), — ова' се *дйгне* (Кар), — да га *дйгне* (Кал), — *дйгнемо се* (Добр), — *иодйгнемо* (Др, Сек), — *дйгну се* (Ком);

— *лѐгнем* (Добр), — *лѐгнеш* (Кар), — да *лѐгне* (Добр, Пре); — *замакнемо* (Кав), — ка-це *омакнем* (Кав); — коѐ се *омакне* (Вук);

— да се *измйкнем* (Ком), — д-измйкну (Кав), — ко с' *омйкнеш* (Вук), — ако с' *омйкнеш* (Мотр);

— трава да *никне* (Дул);

— *йаднем* (Ком), — *час ју йадне* на памет (Над), — *исйадне* (Бе), — *исйадне* (Прњ), — *исйадне* (Теч), — *те не найадне* (Ба), — *да найадне* (Реб), — *йройдне* (Сек), — *да йройднемо* (Сиб);

— *йукне* (Кав, Сла);

— *рѣкнем* (Дул, Пре), — *како ти рѣкнеш* (Кав), — *да му рѣкнеш* (Крч), — *како ви рѣкнете* (Кав), — *д-одрѣкнем* (Бог), — *одрѣкне* (Мал) — *Урок урѣкне*, *урочица разрѣкне* (Круш);

— *седнем* (Ком, Сиб), — *нек седне* та старац (Бог), — *нека седне* (Ур), — *седнемо* на ону йвицу (Круш);

— *среѣнем* Агатѡна (Ком), — *среѣнем* (Ком, Ур), — *среѣне* (Добр, Сек), — *среѣнемо* (Кав, Кал), — *среѣину* не (Круш), — *ће ме среѣину* (Над), — *йресреѣнемо* (Прњ);

— *Краѡе не мѡг да сййгнем* (Бог), — *да и' сййгнем* (Жуп), — *сййгне* (Мал, Сла), — *сййгнемо* (Бог, Реб);

— *Па секйром ѡакне се* у прѡг (Круш), — *да се исйѡакне* (Ци), — *да се найѡакне* на цѣв (Добр);

— *да заѡѣкнем* (Жуп), — *заѡѣкне* (Добр), — *ко ти йреѡѣкне* (Над), — *Нй'е мѡго да йреѡѣкне* (Пре), — *да йреѡѣкне* (Кав), — *уѡѣкнем* (Реб), — *уѡѣкне* (Сек);

— *о'-да црѣкнем* (Ком), — *нек црѣкне* (Круш);

— **императив** —

— *йодйгни* (Мотр), — *али и: дйк се* (Бог, Крч, Рат, Ур);

— *измйкни* (Вук);

— *ти му рѣкни* (Дубр);

— *седни* те *вечѣраѡ* (Над);

— *среѣйнише* га (Кар), — *среѣйни* (Реб).

Облике пр. и аор. имају ови глаголи по I врсти (примере исп. у поглављу и акценту).

б) Инф. и по I и по III врсти може имати и глагол *сйѡаѡ* и композита: *сйѡаѡуће*, *засйѡаѡ/засйѡаѡуѡ*, *йресйѡаѡ/йресйѡаѡуѡ*, и сл. И остали облици су као и у претходно описане групе.

в) Исту ситуацију имамо и код глагола са општим делом *-ѡе-* (*тѡкн-) и *-йе-* (-пѡ-:з*-пѡн-) *найѡеѡ/найѡуѡуѡ*, *уѡеѡ/уѡуѡуѡуѡ*, *йроѡеѡ/йроѡуѡуѡуѡ*, *разѡеѡ/разѡуѡуѡуѡ*, *йѡеѡ се/йѡуѡуѡуѡ се*. Ови глаголи разликују се од претходних јер могу имати проширену основу и у аор. и рпр:

— *найѡели* вѡсове (Ком), — *зѡѡ* врата (Рат), — *йѡѡели* сѡцијално (Бог), — *йѡѡе* се на ѡбалу (Ком) — *разѡѡе* (Кар);

— *найѡуѡ* ѡдан качкѣтиѡ (Добр), — *йѡуѡуѡ* се (Дубр);

— *найѡе* кѡпу (Дуб), — *зѡѡеѡе* (Мал, Теч), — *ја се йѡѡе'* (Бог), — *йѡѡе се* (Кав), — *йѡѡе* (Мотр), — *йѡѡе'мо се* (Жуп), — *йѡѡеѡе* (Бог);

— *найѡуѡуѡе* му онѡ (Дубр), — *разѡѡуѡуѡе* (Сек).

г) Као и у књиж. јез. имају глаголи са кореном *кле-* (*кלא-* < **кльн-*) и *-че-*, (*чл-* < **чьн-*) облике инфинитивне основе по I, а презентске по III врсти. Овима је, међутим, у Л. пришао и корен *џл-* (**џьм-*), данашњи *узе-*, *оше-*, те имамо обично *узнем-узни*, *ошнем-ошни*. Овде је свакако од утицаја на промену била и природа непосредно претходног консонанта основе (исп. примере и објашњење у т. 181).

502. Стање код глагола који се прибарају III врсти јесте следеће.

а) Глаголи са кореном *врш-*, *гиб-*, *грш-*, *-кид-*, *креш-* имају:

— радни придев само по III врсти —

— *врнуо* га (Реб), — *врнули* (Круш), — *заврнула се* (Кал), — *заврнуо* (Лом), — *изврнуо* (Мотр), — кад би му се ја *осврнуо* (Над), — *йрврнули* (Кар), — *обрнула* (Саб), — *сврнуо* (Над), — *гинула* (Кав), — *изгинули* (Бог, Кал, Мал, Оп), — *изгинуло* (Вук), — *изгинуо* народ (Сек), — *йогинуо* (Ба, Крч, Мал, итд, — 18); *йрегрнуо* (Бог); — *ошкйнули*, *ошкйнуо* (Круш), — *йрекйнуо* (Жуп), — *скйнули* (Леп, Прњ), — *скйнуо* (Круш, Мотр, Оп), — *скйнуо се* (Леп); — *окрѣнула* (Добр), — *крѣнула* (Реб), — *крѣнуле* (Добр), — *крѣнуле* (Ком, Теч), — *накрѣнуло се* (Мал);

— аорист по I и III врсти —

— *вршомо се* назад (Кав), — па се *вршо'* у кревет (Леп), — *заврше* (Лом), — у лѣту е *йрвршоме*, — *Превршоме* јѣдну кѣру (Кав); — *йзгибе* доста (Прњ), — *йзгибе* (Сиб), — *изгйбоше* (Жуп, Кав, Мал, Над), — *йогйбо'* (Бог, Добр, Кав), — *йдгибе* (Ба, Ком, Реб), — *йогйбоше* (Кав); — *зѣгеба* (Рат), — *одгршоме* (Кав); — *дшкйде* (Сиб), — *йрѣкйде* (Лом), — *йрѣкйдоше* (Леп), — колико се *скйде* (Добр), — *скйде* (Ком, Круш, Рат), — *скйдо'мо*, — у Скѣпљу се *скйдо'мо* (Добр), — *скйдоше* (Кал, Мотр, Сиб, Ур); — *крѣше* (Жуп), — *искрѣшо'* буре (Ба), — *моѣ се* волѣви сѣмо *искрѣшоме* (Круш), — *окрѣшо'* (Круш), — *ѣкреше* (Бе Вук), — *окрѣшоме* (Круш), — *йреокрѣшоме* (Круш), — *скрѣшо'* (Круш), — *скрѣше* (Кав, Ком); — ја се *обршо'* (Ком), — *ѣрше* (Леп);

— *врнуше* га (Суг); — Падо на нѣки џѣк па *йогйну'* (Рат); — *огрнуше* (Дубр), — те се трйнаѣсти дан *скйнумо* (Кал); — *лађа крѣну* (Вук), — *крѣну* (Леп), — и *јона се крѣну* (Сек), — *крѣну'мо* (Леп, Оп), — *йскрѣну се* (Круш), — *ѣн се сѣмо ѣкрѣну* (Мал), — *ѣкрѣну* (Над), — *окрѣну'мо* (Кав); — *ѣбрну* (Жуп), — *сй'алицу сѣмо ѣбрну* (Над), — *обрнуше* (Круш).

б) Оба облика по I и по III врсти имају глаголи са општим делом: *клек-*, *кис-*, *мрз-*, *мрк-*, *йрег-*, *слег-*, *шиск-*, *йрг-*, *саг-*; нпр.:

— *клѣкли* (Дубр); — *йрѣкйсло* (Дуб); — *мрзло* (Ком), — док се дѣбро *замрзѣо* (Круш), — *смрзле* (Кав), — *смрзло се* (Мал), — *намрзѣо* (Добр, Мал); — *смркло се* (Кав); — *уирѣгли* (Сла); — *слѣгло се свѣта* (Др); — *йрѣшйско* (Кав); — *йрѣшйгле* (Дубр); — *сѣгла се* (Суг);

— *клѣкнула* (Дубр), — *кѣсноу* (Бе); — *ѣомѣзнули се* (Саб); — *омѣкнули* (Дул);

— *слѣже камен* (Круш); — *ѣмрзе* и *онѣ мѣсто* (Кал); — *смѣче се* (Рат); — *ѣрейѣскоше* (Над); — *кад^т се ѣсѣрже* (Добр), — *ѣрѣгоше* (Мал);

— *клѣкнуше* (Саб); — *те га нѣмрзу* (Лох); — *слѣгнуше дѣске* (Силь); — *ѣрейѣскуше да бѣју* (Реб); — *ѣн ме ѣрѣгну* (Добр).

в) Глаголи са општим делом *-брек-*, *-грѣз-*, *-грѣз-*, *-мек-* имају рпр. по I и III, а аорист само по III врсти: *набрекнуше* — *набрекла*/набрекнула, *огрѣзо*/огрѣзнуо, — *огрѣзну*, *угрѣзнуо*/угрѣзла — *угрѣзну га*, *ѣдмекла*/ѣдмекнула — *ѣдмекну*. Немам примера са снимака, сем: *набрѣкла* (Рат).

АКЦЕНТ ГЛАГОЛА I ВРСТЕ

а) Глаг. са дугим акценѣом инф.

503. Глаголи као *ѣћ* (*ѣс*), *рѣћ*, *сѣћ* и сл. имају дугосилазни акц. (а) само у овом обл., а иначе припадају типу описаном у т. 505. а) (b II), а глагол *сѣћ* може имати паралелне форме и по типу б) из исте тачке (аа I). Ево нешто од материјала:

α) облици простих глагола —

— *ѣдо'* ја нѣколико п'т (Бе), — *ѣдо'мо* да вѣдимо, — *ѣдо'мо* на мѣре, — *ѣдо'мо* тѣм, — *ѣдо'мо* на урѣнак, — *ѣдо'мо* у бању (Добр);

— *рѣко* сам (Дул), — *рѣко* ми (Мотр), — *рѣкла* (Круш, Крч), — *Што се нѣје рѣкло*, *тѣ се нѣје чѣло* (Ба), — *рѣкли* (Жуп, Леп); — *Ја за ѣвола* и *рѣко'* (Круш), — *ја тѣ рѣко'* (Лом), — *рѣче* (Добр, Кал), — *Дѣсѣ рѣко'мо* (Дубр), — *рѣкоше* (Бе), — *рѣкѣше* па слагѣсте (Бог), — *рѣкѣше* ми (Жуп);

— *сѣчем* ја з-Богѣмирем дрѣва (Бог), — *сѣче* (Круш, Крч, Теч), — *сѣчемо* (Прњ, Ци), — *сѣчу* (Вук); — *сѣчѣ*, — *сѣчѣ* колѣч, а не слѣве (Мал), — *почѣју* да *сѣчѣ* (Оп); — *сѣчѣше* (Мал);

β) облици сложених глагола (овде долазе и глаг. *ѣнеѣ*, *ѣрѣнеѣ* и сл.) —

— *ѣдно* (16), — *ѣдно*, — *ѣдно* (Мал), — *ѣднела* (Бог, Лом), — *ѣднела* (Теч), — *ѣднели* (Крч, Лом, Рат, Сиб), — *ѣднели* (Мал, Мотр), — *ѣзно* (Кар, Реб), — *ѣзнела* (Бог), — *ѣзнели* (Круш), — *ѣдно* (Добр), — *ѣднела* (Мал, Сла), — *ѣднели* (Бог, Круш), — *нѣнела* (Над), — *нѣнели* мѣло слѣме (Леп), — *ѣдно* (Добр), — *ѣднели* (Ком, Леп), — *ѣднели* (Мал), — *ѣрѣнела* (Мал); — *ѣднесе* (Бог, Леп), — *ѣнесе* (Мал), — *Нѣ знам кѣи ме ѣнесе* (Круш), — *пѣшке*

ионѣсемо (Кал), — *однесдише* га тамо (Леп); — *донѣсем* вѣњер (Бог), — да е *донѣсеш* (Лом), — *донѣсу* (Мотр), — да га *изнѣсемо* (Кав), — *ионѣсем* (Дул), — *ионѣсемо* (Ба), — *ионѣсу* (Добр, Сла), — *иренѣсем* (Ком), — да *иренѣсе* (Леп); — то е тебе *донешѣно* (Леп),

али код ових глагола имамо и друкчије форме аор., а каткад и през. —

— што не *донѣсше* (Круш), — *донѣше* (Ба, Ком), — *изнѣше* (Кав), — *ионѣ'* (Ба, Добр), — *иоднѣ'* (Реб), — *иоднѣ'мо* (Теч), — *иренѣ'* (Бог), — *иренѣше* (Круш), — *унѣ'мо* (Круш); — мѣго сам *донѣм* пѣре (Сиб);

— *исѣко* (Кар), — *исѣкла* (Ба), — *оцѣко* (Бог), — *иосѣкла* (Круш), — *иосѣкли* (Дул, Кар), — *иресѣко* (Кав), — *иресѣко* (Сек), — *иресѣкли* (Добр, Кар, Ком), — *иресѣкли* (Леп, Ци), — *расѣко* (Ци); — ја *исѣко'* (Круш), — *исѣче* (Мал), — *исекдише* (Кал), — *оцѣко'* (Бог), — *оцѣче* (Ком), — *оцѣче* (Сиб), — *иоцѣче* (Теч), — *иосѣкоше* (Бе); — *исѣчеш* (Ком, Сиб), — *исѣчемо* (Ком, Над), — *д-осѣчеш* (Дул), — *оцѣчеш* (Ком, Мал, Над), — *оцѣчеш* (Рат), — *осѣчеш* (Ур), — *осѣче* (Рат), — *осѣчемо* (Бог), — *иресѣчеш* (Теч), — *иресѣче* (Бог), — *иресѣчемо* (Сек); — *осѣчѣм* (Кар), — *чѣс те иресѣчѣ* (Сиб), — *иресѣчѣш* (Жуп); — прво *осѣчен* ми пѣлац (Ци), — *оцѣчен* (Кав), — до земљѣ *осѣчѣна* (Кал), — *оцѣчѣно* (Бе), — *колѣч иресѣчѣн* (Бог), — *преко пѣла иресѣчѣн* (Кал), — *остѣпница бѣла иресѣчѣна* (Кал), — *није бѣо тадт иресѣчѣн пѣт* (Мал).

Како видимо, код глагола са општим делом *нес-* радни прид. има акц. на префиксу (в III). Али то није искључиво правило, што показују и следећи примери:

— *донѣо* пред онаџ алтѣр (Бе), — *није ионѣо* (Бе), — Ово сам ја *ионѣо* (Кар), — *однѣо* (Лоћ).

Овакав се акцент јавља само у граничним селима према Белици и Темнићу.

Аорист глагола *рећ* често је у говору неакцентован:

— Ја *реко'* Рѣкѣ (Ком), — То *тѣшљар, реко'*, *тѣшљер* (Ур).

504. α) Глаголи *врѣс'*, *вѣћ*, *рѣс'*, *иѣрѣс'* и сл.²⁰⁸ имају акц. инфинитива (а I) још у м. р. сг. рпр. и 2s и 3s аор.: *вѣко*, *зѣбо*, *вѣче*, *вѣзе*, *зѣбе*, и сл. у осталим формама рпр. и 1s аор. имају и код нас ови глаголи дугоузл. акц. (с II): *вѣко'*, *зѣбо'*, *вѣкла-вѣкли*, *зѣбло-зѣбле*. У плуралским обл. аор. акц. је померен за један слог према крају речи (основни слог остаје дуг; bb I): *вѣкѣмо-вѣкѣдише*, *зѣбѣмо*. Презент има дугосилазни акц. на првом слогу наст., и наравно, опет дуги слог основе

²⁰⁸ Инфинитив глагола *вѣсѣти*, *зѣсѣти*, па и *врѣти*, скоро се и не чују у Левчу.

(aa I): *вучѐм-вучѐмо*. Импер. има акцент сличан аорисним обл. (с II: bb I): *вучи-вучише врши-вршише*. Слично је код трпног придева (aa I: bbII): *вѣжѣн-вѣжѣна-вѣжѣне*.

— *вѣзли* (Круш), — четйри да̀на *вѣзѐм* јѣдну чара̀пу (Круш), — *вѣзѣ* (Ба, Круш), — *вѣжѣне* (Ба, Кав), — чара̀пе *вѣжѣне* (Ба); — *врла* (Бог, Жуп)²⁰⁹, — *вршѐм* (Ком), — *вршѣи* (Бе), — *вршѣ* (Бог, Круш), — не би мо̀гли да *вршѣмо* (Бе), — *вршѣмо* (Жуп), — неѣ да *вршу* (Бе), — Жо̀ли то *вршу* (Бог);

— *вўко* (Добр, Мотр, Рат), — *вўкли* (Кар), — *свўко се*²¹⁰ (Кав), — *свўкли* (Кар); — *вўко'* (Дубр), — *вўкдише* (Дул); — *вўчѐм* (Мал), — *вўчѣ* (Ба, Бе, Кар, итд.), — *вўчу* (Дул, Вук, Круш, итд.), — *вўчу* ју се црѣва (Круш), — да се ја *свўчѐм* (Мал), — да се *свўчѣи*, — те ме *свўчу* (Круш); — *вўчи* (Кал); — *свўчийше* га (Дубр), — да ѣ' не *зѣбу* ко̀њи (Круш), — *иѣрѣсо* овца̀ма жа̀р (Ба), — *зѣмља се са̀мо иѣрѣсѣ* (Ци), — *иѣрѣсѣ се* (Рат);

— *иўче* (Сиб); — *рѣсиѐм* (Мал), — *рѣсиѣ* (Бог, Мал), — *иўко* (Кав), — *иўче* (Сиб), — *иўчѐм* (Над).

β) Сложени глаголи по акценту се разликују од простих само у 2s и 3s аор., где акц. прелази на префикс: *дврше*, *дввуче*. Иначе је: *одвўћ-одвўко*²¹¹, и сл. Наводим нешто материјала:

— *развѣзў* (Бе); — сте *оврли*²¹² (Жуп), — *оврдише* (Жуп); — ми смо се тў *завўкли* (Мал), — *извўкли* (Бог), — *извўко* (Сиб), — она' материјал што су *навўкли* (Добр), — *обўко* (Добр, Кал, Мал, Сиб), — *обўко се* (Кал), — *обўкла* (Круш, Реб), — *обўкли* (Прњ), — па смо се *иовўкли* (Ци), — *увўко* (Рат), — *извўко'* га ја испо-дрља̀че (Бог), — *одвўко'* (Жуп), — *иѣвуче* (Ба), — *обўкдише* (Добр), — ја *иовўко'* (Рат), — топдѣ на руке *иовўкдише* (Добр), — Те дни се одатле *иовўкдише* (Сиб), — те ми се она̀ко *иовўкд'мо* (Вук), — нѐкако се *иовўкд'мо* (Добр), — ја кад *развўко'* (Бог), — *обўчи* (Мал), — *иовўчи* (Круш), — *обўчѣни* (Добр, Леп, Над), — ни́су би́ли *обўчѣни* (Прњ), — *одвўчѣи* (Др), — да се *завўчѣмо* (Кал), — *извўчѣмо* топдѣ (Ком), — у Па̀раѣин се *обўчѣмо* (Ком), — *одвўчѣ* (Кар);

— *озѣбдише* (Рат), — *иѣрозѣо* (Ци), — *иѣрасла* (Добр), — *иѣрасло* (Круш), — *иѣдрасише* (Бог), — *зарѣсиѣ* но̀га (Круш), — *изрѣсиѣ* (Круш), — кад' *иѣрасиѣ* (Добр); — *иѣиѣрѣсла* (Кал), — *иѣиѣрѣсли* (Кар) — ма̀ло се *иѣиѣрѣсла* (Добр), — *иѣиѣукли* нѐке на̀ше јединице (Кав), — *наиўчѐм* (Прњ), — *наиўчѣ* (Ур).

²⁰⁹ Али у м. р. и код нас: *врѣо*, *изврѣо* (Бе). Исп. Дан., 92.

²¹⁰ Префикс *с-* не утиче на промену, акц. па су они облици наведени овде.

²¹¹ Исп. Б. Николића, СДЗБ XVII, 394.

²¹² Примери као: *вр.лї* смо (Добр), — ниш сл. не наводе се овде; исп. т.36.

b) Речи са крајњим акценџиом инф.

505. Глаголи са старим кратким акцентом инф. двојаки су.

а) α) Глаголи *јес'*, *јас'*, *сес'*, *срес'*, који задржавају број слогова у промени, задржавају углавном и акц. на истом слогу (b I : b II):

— Ја сам *јео* и гладан *нисам* (Мотр), — *није јела* *лѣба* (Ком), — *Јела мѣд*, — *јела* сам *лѣцка* *млѣко* (Круш), — *јела* (Ур), — *шећер смо јѣли* (Кар), — *јѣли* (Теч); — *јѣдо'* (Добр), — *јѣдо'мо* (Сиб); — *штѣ ѣма да јѣдем* (Ба), — *јѣдем*, — *дѣћи да јѣдеш* (Ком), — *јѣде* (Ба, Ком, Крч, Рат), — да *ѣде* (Леп), — *јѣдемо* (Ба), — *Кад јѣдѣше*, на спѣвање (Добр), — *јѣдѣше* (Над), — *јѣду* (Бе Бог, Кар, Круш); — *ѣде јѣди* (Ба), — *јѣди* (Бог, Добр, Круш, Леп, Над), — *јѣше* (Над).

У презенту овај глагол може гласити и *јем-јемо*, и тада му се и акцент мења (исп. прим. у т. 152, б). Исп. и т. 216). У плуралским облицима аор. поред наведеног акцента чује се опет само код овог глагола од свих више поменутих и акц. на првом слогу наст.: *јѣдѣше-јѣдѣше*. Тпр. *јѣден-јѣдена*/*јѣдѣн-јѣдѣна*.

β) Сложени глаголи, сем инф. и 2s и 3s аор., задржавају акцент простих (b II, b III). У два поменута облика акцент се помера на почетак речи: *јѣс'*, *јрѣјас'*²¹³, — *јѣдеде*, *јрѣјаде*. Ево опет неких примера:

— *наѣо се* (Ба), — *наѣли се* *лѣба* (Над), — *јѣо* (Круш, Крч), — *нису јѣо* (Круш), — *пѣштила ѣвце*, *јѣо* *пасѣљ* (Крч), — Да л' те *није јѣо?* (Мал), — *Поѣдо'* се *ки лѣба* (Над), — *јѣдо'мо* *прѣсе* (Лом), — *јѣдо'мо* (Сиб); — да се *наѣде* (Ба), — Немѣ *ни* како да *јѣдеш* *мѣсо* (Круш), — *пасѣљ* да *јѣде*, — *Стѣка чѣвѣку јѣде* *живци* (Бог), — *јѣду* (Добр, Круш).

Али, на другој страни:

— *јѣде се* за *руку* (Пре).

У множинским обл. аор. има двојства код глагола *-јес'*, па поред наведених, имам и пример:

— *док се наѣдѣ'мо* (Ком).

б) α) Глаголи типа *јрѣс'*, *крѣс'* и сл.²¹⁴ са продуженом основом у већине облика, имају променљив акц.: *јрѣ-јрѣла*, *јрѣдо'-јрѣдѣше* (b I : b II : b III) али *јрѣде* (a II) (2s и 3s аор); *јрѣдем-јрѣдемо* (aa I ; aa II); затим *јрѣди-јрѣдише* c II : bb II). Узећемо примере за глагол *крѣс[ши]*:

— *крѣли* државне *ћѣбиће* (Добр), — *крѣдоше* (Дубр); — *штѣ е тѣ те се крѣдѣ* (Добр), — па га увѣте да *крѣдѣ* (Бог), — *крѣдѣ* (Бе), — да *крѣдем* (Ба, Круш), — *крѣду* (Сил); — *крѣди* (Дубр).

²¹³ *Мусѣи* и *грѣѣи* мислим да се никако и не јављају у обл. инфинитива.

²¹⁴ О осталим глаголима који код ВД иду по овом обрасцу исп. т. 505.

β) Акц. сложених глагола разликује се од акцента простих опет само у инф. и 2s и 3s аор: *у̀крас' - у̀краде*. Ево примера за исти глагол:

— *у̀окра̀о* (Добр), — Ја сам *у̀кра̀о* Сла̀вку (Ба), — *у̀кра̀о* (Кал, Сиб), — *у̀кра̀ли* (Круш); — *у̀скраде се* (Дул), — *у̀кра̀доше ми* Јопанци (Лом); — *искра̀дем се* (Оп), — *ће д-у̀кра̀деш* нѐшто (Ци), — *нѐки ко се у̀рикра̀деш* (Кал), — *у̀кра̀деш* (Ба, Бог, Рат), — *у̀кра̀ду ми* гу̀њу (Бог), — *у̀кра̀ду* (Мал).

506. α) Глаголи са новим кратким акц.: *бдс', иџ', илџс'*, и сл. у облицима инф. осн. имају акцент као и глаголи са старим кратким акц.: *иџко-иџкла, иџко'-иџче* (b I : b II : b III), али у пл. паралелно *иџкоше/иџкодше* (b II/b III): У сг. през. ови глаголи имају дугосил. на наставку: *иџчеш-иџчеш-иџче, илџеш-илџеш-илџе*, — у плуралиском обл. дугоузл. на основи у 1p и 2p: *иџчемо-иџчеше, илџемо-илџеше*, — док 3p има акц. као и једн. обл.: *иџчу, илџу* (a I : c II). Императив има акц. инфин.: *иџиши*. Тпр. има у м. р. сг. дугосил. на улт.: *илџеш, иџеш*, а у осталим облицима кратки на претп. слогу (a I : b II): *плетена-плетено-плетени*. Имам следеће примере:

— *иџкли* (Кал), — *илџо* сам к̀орпе (Теч), — *илџли* (Вук, Сек); — *иџчеш*, — У к̀ући се *иџчеш* (Бог), — *иџчеш* Јо̀ва (Ком), — да *иџчемо* (Ба), — *иџчу* (Кар), — једна *илџеш* (Круш), — *иџчеш* (Кар, Сек, Теч, Ци), — *иџчи* ракѝу (Бог); — *иџеш* (Дубр), — чара̀пе покрстице *илџешне* (Ба).

β) Сложени глаголи овог акц. типа имају у инф. (уколико се овај јавља) и 2s и 3s аор. акцент померен за један слог према почетку речи: *исилџес, ирџес'*; *исилџе, исилџеш*. Сви они имају у презенту кратки акц. на првом слогу основе: *исилџеш-исилџемо*. У трпном придеву јавља се такође каткад акц. на основи: *исилџешен/исилџешен-исилџешена/исилџешена*. Ево примера из „корпуса“:

— па *заб̀ола* кро-с̀у̀књу (Круш), — *изб̀оли* (Сек), — *уб̀о* (Кав, Крч), — *уб̀ола* га (Сек), — *у̀боде* ме о̀д на двѐ мџсте (Сек), — а Бугари *иодбодџше* (Ком), — *уб̀одеш* (Ком), — да *иодбодеш* (Круш), — она се *заб̀оде* у зџмљу (Ци);

— *довџзо* га нѐки Дулџнац (Добр), — ел му е нѐки *иовџзо* (Круш), — те сам му *довџзо* (Мал), — *довџзо* (Ур), — *одвџзли* (Дул), — *иревџзла* (Круш), — *довџзоше* га к̀ући (Дул), — *иревџзоше* не (Леп), — *иревџзоше* преко Савџ (Над), — *довџзу* (Мотр), — да се *одвџзем* (Мал), — Енглџзи не *одвџзу* (Кал), — *иревџзем* (Мал), — да *иревџзеш* магаџин (Ком), — да *иревџзу* (Добр), — да *и' ирџевџзем* (Добр), — *ти се иовџзи* (Круш);

— *исилџешне* (Леп), — *оилџешне* (Пре), — *уилџешна* (Добр), — *уилџешно* (Кал), — *оилџешно* (Дубр).

У једном прим. рпр. глаг. *иовџши* разликује се не само по обл. него и по акц. од горњих (исп. и т. 503):

— *иовџзо* Мину нашу (Крч).

Иако усамљен, овакав акценат није ништа изузетно у Л.: каткад се и иначе у рпр. и глаг. других врста који припадају истом акц. типу нађе покоји пример са оваквим акценатом. Поред акц. аориста, и ово је знак извесне непревзелости у акценату глагола тога типа, и о процесима који указују на постојање трагова још живих утицаја са подручја Јужне Мораве.

II ВРСТА ГЛАГОЛА

507. У т. 500. поменути су неки глаголи I врсте који прилазе овој. Овде можемо поменути и глаг. *грѣбайи-грѣбѣм*, који је готово савсим пришао глаголима II врсте. Једино у рад. прид. има поред *грѣбаѡ* и *грѣбо-грѣбла*. Сложени глаг. ове основе понашају се као прост: *огрѣбайи-огрѣбем-огрѣбаѡ/ѡгрѣбаѡ/огрѣбо*.

Али ово нису једини случајеви непоклапања промене глагола ове врсте у Л. са књиж. јез.

а) Глаголи *бријаи* и *џвакаи/џвакаи*²¹⁵, *џвиздукаи/џвиздукаи*, *шеџаи*, мењају се у нашем говору по обрасцу V врсте: *бријаѡм-бријаѡмо-бријај*, *џвакам*, *џвиздукам*, *шеџам-шеџаѡмо-шеџај*. Исто тако глагол *њихаи* гласи код нас само *нијаи-нијаѡм*²¹⁶. Ево примера са снимака:

— не тѣдо' се *бријаѡм* (Над), — *обријај* се (Дубр), — колѡна саѡмо *нија* (Кал), — д-*џваѡкам* онѣ кудѣлке (Круш), — *шеџа* (Ком, Ци), — *шеџа се* (Рат), — *џвиздука* уз^с пѣт (Дубр).

б) Глагол *џњѣи-џњѣм*, сем императива (*џњи*) има облике по V врсти: *џњѣѡ-џњѣла*; *џњѣ*²¹⁷.

в) Облике през. и импер. по II и V врсти имају глаголи са општим делом *гѣб-*, *дрѣм-*, *-џив-* (: зов-), *-јѣм-* (*јѣт-: *узим-*, *оџим-*), *-клаѣ-* (: *клоп-*), *куѣ-*, *леѣ-*, *ѣи-*, *ѣоѣиѣи-*, *ѣреџив-*, *риѣ-*, *сиѣ-* (: *су-*), *-ѣѡѣ-* (*ѣѡн-*), *ѣиѣиѣи-*, и још покоји, па имамо у през.: *ѣреџѣба/ѣреџѣбѣ*, *дрѣмаѡм/дрѣмѣѡм*, *ѣреџѣваѡм/ѣреџѣвѣѡм*, *уџѣмаѡм/уџѣмѣѡм*, *ѣоклаѣѡм/ѣоклаѣѣѡм*, *куѣѡм/куѣѣѡм*, *леѣѡм/леѣѣѡм*, *ѣиѣѡм/ѣиѣѣѡм*, *ѣоѣиѣѡм се/ѣоѣиѣѣѡм се*, *ѣреџѣваѡм/ѣреџѣвѣѡм*, *риѣѡм/риѣѣѡм*, *ѣѡѣѡм/ѣѡѣѣѡм*, *расѣѡм/расѣѣѡм/расѣѣѣѡм*²¹⁸, и сл. Ево примера са трака:

— *ѣреџѣба* (Сиљ), — *ка-ти се задрѣма* (Дубр), — *куѣѡм се* (Дуб), — *ки кад га оѣѣѡм* (Бе), — *оѣѣѡмаш се* (Рат), — *риѣѡм* *ки гѡѣ онѡ пѣле* (Теч), — *ѣоклаѣѡм* *с плѣтѡм* (Жуп), — *ѡн се ѣреџѣва* Велимиѣ Рѣѡѡѡѣѡм (Оп), — *свѣ тѡ риѣѡм* (Бѡг); — *ѣѣѡм* оно *стѣкло*

²¹⁵ Вук, Рјечник: *џвакати*, *џваѣѡм*, s. v.

²¹⁶ Вук, Рјечник: *нихати*, *нихѡм* (*ниѣѡм*), s. v., и *њихати*, *њѣѣѡм* (*њѣѡм*). У сѡв. Банату списак глагола типа *бријаѡм* веѣи је од нашег, ГЗС VII, 28.

²¹⁷ Исп., Срем: *џњѣти/џѣти*, СДЗБ XIV, 357; Сјен.: *џњѣт*, СДЗБ XVI, 100; али *Мачва* само *џѣти*, исто, 276—277.

²¹⁸ У ДИЈС само *сѣѣѡм*, као и *каѣѡм*, *кѣѣѡм*, СДЗБ I, 503. У ИЦГ ова појава је такође позната, али делом обухвата други лексички фонд, Библи. ЈФ V, 85.

па *расїѣа* на њѣга (Сла), — *сїѣам* у нѣдра (Бог), — *сїѣам* (Добр), — *сїѣа* (Мотр), — *сїѣу* (Рат), — *узїмамо* (Леп), — *узїма* (Сиб), — *узїму* (Оп), — нѡву ми *сїѣаѣ* (Мотр), — *узїмаѣ* (Мотр, Бог);

— Ја *ѡочѣ'* а дрѣмљем (Бог), — сад ме *изазївље* (Прв), — *како* га *ѡозївљу* (Бе), — с њїм се *ѡошїѣїљѣ* (Ком), — да г-*окў-їљу* (Дубр), — *расїѣїљѣ* (Сек), — *рїїљѣм* (Круш), — *рїїљѣмо* (Кав, Круш), — сѣмо *сїѣїљѣ* ки кїша (Кав), — *сїѣїљѣ* (Сек), — *сїѣїљу* у-нў перзїну (Сек), — *кољїко се сїѣе* (Кар), — да *сїѣеш* у ўско корїто вѡду (Круш) — да *се сїѣе* (Круш), — *ѡн сїѣе* одозгѡр (Сек), — *слабо узїмљѣ књїгу* (Теч), — *узїмљѣ* (Круш), — *узїмљѣмо* (Кар); — *рїїїљї* (Бог).

Мислим да је облик *ѡѡйскај*, забележен једном у Кав, само случајност:

— Ко нѣмаш лѣба, нѣгде *ѡѡйскаѣ* (Кав).

Поред глагола *дисаїї/дишем* постоји у Л. и *дијаїї-дијам*, али су то два различита глагола са истим значењем:

— не мѡгу да *дїшем* (Круш), — *дїше* (Бог), — не *дїше* (Над);
— не мѡгу да *дї'ам* од зѣглўшїне (Дубр), — зїнула и *дї'а*, *дї'а* (Круш).

г) Глагол *дркїѣїї-дркїѣм* има паралелну форму по VII врсти: *дркїѣїї-дркїїм*:

— *дркїѣїле* ми свѣ рўке (Дубр), — *дркїѣм* (Добр), — Срце ми *дркїѣ* (Бог), — *дркїѣ* (Кав);
— сѣмо му нѡге *задркїѣше* (Реб), — свѣ *дркїїм* (Добр), — сѣмо *дркїїм* (Сек).

д) Глагол *їрајаїї* поред през. форми по овој врсти, има их каткад и по VII врсти: *їрай*. Али у снимљеном материјалу имам скоро искључиво примере по II вр.:

— да ви *їраѣ* вїше (Вук), — *їраѣ* до Гмїтровадна (Жуп), — док *їраѣ* (Сек), — докле гѡ-*їраѣ* (Сек);
— не мѡж дўго да *їрай* (Суг).

ђ) Глагол ткати има през. *їкѣм-їкѣш-їкѣмо-їкў*, импер. *їкї-їкїїѣ*.

е) Глагол *смейаїї*, „hindern“, који у књиж. јез. има през. обл. по обрасцу V врсте (*смейам*), код нас се мења само по овој врсти: *смеїем*, *смеїи*. Примери:

— нїко те не *смеїе* (Бе), — Ако те Љубївѡе *смеїе* (Бог), — *смеїи*, ко мѡш (Дубр).

ж) Треба још рећи да се глаг. *ми́рисаӣ* мења правилно по овој врсти:

— лепо *ми́рише* (Сек), — *нами́ришу се* (Дубр).

з) Према през. осн. *-дер-* (*дерем, ждерем*) инф. осн. гласи *-др-*: *драӣ, ждраӣ, издраӣ, одраӣ*.

О извесним поремећајима у гласовном саставу основа неких глагола исп. т. 194. Тамо описане промене довеле су до стварања двеју паралелних форми глагола *шай̄шай̄и* и *кай̄ай̄и*, па имамо *шай̄ућаӣ* — *шай̄ућем* и *шай̄лаӣ-шай̄љем*; *кай̄ућаӣ-кай̄уће* и *кай̄лаӣ/кай̄ай̄-кай̄ље*.

— *шай̄ућала* децама (Круш), — *Шай̄уће се*, брѐ, за рѣт, — *Па се шай̄уће* о рѣту (Рат); — *кай̄уће* (Дубр);

— само *й̄р̄шай̄ља* (Дубр), — немѡ' да *шай̄љеш* (Круш), — *шай̄ље* (Рат); — док *й̄рок̄ай̄ље* (Дубр).

АКЦЕНТ ГЛАГОЛА II ВРСТЕ

508. Разделио сам их у две основне групе. У прву иду једносложне, а у другу двосложне и вишесл. основе. Полазна тачка је инфинитив.

1. ЈЕДНОСЛОЖНЕ ОСНОВЕ

509. а) Сви су са кратким акцентом (в-тип): *бра̄ӣ, дра̄ӣ; ш̄ка̄ӣ*.

Последњи има и през. основу од једног слога и дуги акц.: *й̄к̄ем-й̄к̄емо-й̄к̄ӣ*.

Код осталих остаје акц. кратак и у през. основи: *б̄ѐрем-б̄ѐри, д̄ѐрем-д̄ѐри*.

За прости глагол *ш̄ка̄ӣ* немам прим. из узорака, а за остале ево нешто материјала:

— *бра̄ѡ* м̄шмуле (Мал), — *бра̄ѡ* (Рат), — *зв̄ѡ* (Бог, Мал, Рат, итд.), — *мл̄ѡ* (Прњ), — *й̄р̄ѡ* (Теч), — *бра̄ла*²¹⁰ *коп̄ӣње* (Крч), — *зв̄ла се* (Добр, Рат), — тако се тѡ *зв̄ло* (Оп), — *бра̄ли* (Добр, Мал, Теч), — *зв̄ли* (Добр, Крч, Сек, Сла), — нисмо *нй̄шта кл̄ли* (Ба), — *кл̄ли* (Кал, Теч), — *й̄р̄ли* нѡге (Добр), — *к̄окӣнке су се зв̄ле* (Кар), — како се *нй̄ве зв̄ле* (Круш); — *др̄асмо се* (Добр), — на вѣцбу *се зв̄'мо* (Сек), — *зв̄'* га *ја̄* (Дубр), — *зв̄ше ме* (Сиб).

Треба напоменути да се у тпр. основни слог продужава те уместо кратког имамо дуги сил. акц.:

— *зв̄ано* (Дул), — *кош̄уље ш̄к̄ане* (Кав).

²¹⁰ У овом обл. не чује се никад ' акц.

β) Код сложених глагола овог акц. типа у облику рпр. и 2s и 3s аор., затим у тпр. свих њих, а код глаг. *икаш* и у през. и импер., акц. се преноси на први слог префикса: *ѡдабрао-ѡдабрала, ѡдабра, ѡдабран; ѡзайкао-ѡзайкали, ѡзайка, ѡзайкан*, али: *изѡйкем-изѡйкеш-изѡйкемо-изѡйку*. Примери:

— *зѡклао* (Бог), — *зѡкло* (Над), — *набрао* (Бог), — *ѡѡзво* (Над), — *ѡреѡрао* (Бог), — *ѡзбрала* сам срѡћу (Крч), — *зѡклали* (Круш), — *мѡн ѡзбрали* (Сиб), — *ѡѡзвали* (Над), — *ѡѡклали* (Кар, Ком, Лом), — *ѡреѡзвали* (Добр), — *ѡѡслали* (Теч); — он се *ѡѡва* (Круш), — *ѡѡра* (Бог), — *ѡѡзва* му неки лѡк (Сек), — *ѡѡзва* не (Ци), — *ѡреѡзва* не (Сиб), — док се *раѡдра* (Кал), — *наѡваѡа* (Добр).

За 1s аор. имам само један пример из снимљеног материјала, и то без извршеног преношења:

— те *ѡѡра'* онѡ (Лом), —

али је то само случај²²⁰, јер из осталог материјала имам: ја *ѡбра'*, *зѡкла'*, *наѡва'*, *ѡѡкла'*, *сѡйка'*, итд.

У осталим облицима акц. остаје на истом месту где је и код простог глаг.:

— *избраѡше* (Бог), — *изабраѡше* (Леп, Сиб), — *ѡѡзваѡше* (Ком), — *ѡреѡзваѡше* (Рат);

— *закѡљем* (Крч), — *закѡљеш* (Оп), — да *закѡљемо* (Круш), — *закѡљеше* (Мал), — прѡсе, јѡгње се *закѡље* (Сла), — *закѡљемо* ѡдно прѡсе (Бог), — *закѡљу* (Ба, Круш, Рат), — *закѡљу* (Мал), — да *изабѡреѡш* (Мал), — *исѡѡреѡш* (Над), — *наѡѡре* (Круш), — *наѡѡремо* (Крч), — *наѡѡвем* (Жуп), — *ѡѡѡре*, (Бог, Добр), — *ѡѡѡѡреѡш* (Мал), *ѡѡѡѡрем* (Кав, Над), — да се *ѡѡѡремо* (Мал), — *ѡѡѡремо* (Добр), — д-*ѡѡѡѡру* бѡјуѡи (Над), — *ѡѡѡѡѡру* (Кав), — *ѡѡѡѡвем* (Леп), — *ѡѡѡѡѡво* (Мал), — *ѡѡѡѡљемо* (Кар), — *ѡѡѡѡљу* (Рат), — *ѡѡѡѡљемо* (Прњ), — *ѡреѡѡѡѡѡ* (Кал), — *ѡѡѡѡѡѡру* (Над);

— *ѡѡѡѡри* (Дубр).

2. ДВОСЛОЖНЕ И ВИШЕСЛОЖНЕ ОСНОВЕ

510. Имају или кратки (тип b) или дуги узлазни (тип c) акценат у инфинитиву. Код глагола са кратким акценатом запажа се процес уједначавања акцената.

²²⁰ У овом облику кратки акценат је нешто постојанији на последњем слогу него иначе у нашем говору. Исп. о томе т. 34.

б) Глаголи са крајњим акц.

511. α) Већа група глагола са кратким акц. има, тако, у промени неизмењен акц. инфин. скоро у свим облицима.

а) То су пре свега двосложне основе са старим кратким акцентом (b II), које не познају никаквих промена акцента: *ѿлѿкаѿй-ѿлѿкао-ѿлѿка-ѿлѿкасмо-ѿлѿчем-ѿлѿчемо-ѿлѿчи*. Поред глагола који се код Дан. наводе, код нас у ову групу иде још и *лѿйцаѿй*.

б) Такође и вишесложни глаголи са старим кратким акц. у инф. не познају никаквих промена акцента, сем у 2s и 3s аор., где се овај увек налази на првом слогу, и код оних глагола који иначе овај акц. имају на унутрашњем слогу: *жигдсаѿй-жигдсао-жигдсаше-жигдшем-жигдшемо-жигдши-жигдсан*, — али: *жѿгоса, ѿѿшоса*.

в) Сем двосложних, и глаголи са новим кратким акцентом имају непроменљив акц. инф., сем опет истог облика као под б): *шайѿћаѿй-шайѿћао-шайѿћаше-шайѿћем*, али: *шѿйѿћа, кѿкоћа се*, и сл.

г) Сложени глаголи свих више поменутих основа имају само у 2s и 3s аор. друкчији акцент него основни глагол, и то опет на првом слогу: *ѿрдѿлака, зѿйлака, ѿрдѿкћа, ѿрдѿшайѿћа*.

β) Навешћу нешто примера само за вишесложне и сложене глаголе:

— *балдѿсала* (Оп), — *балдѿсало* (Ци), — штò се *жигдсо?* (Мал), — *мѿло се грѿали* (Вук), — *грѿали се* (Вук), — *нѿша за-друга се груѿѿсала* (Теч), — *мобиѿсао* (Крч), — тѿ смо се *моби-лѿсали* (Ком), — *мобиѿсали* (Мал), — како сам се *оѿерѿсо* (Добр), док смо се *регуѿсали* (Кал), — *регуѿсали* (Рат), — *факуѿсао* (Кал), — *мирѿсао* (Мал), — *шайѿћала* (Круш); — *заврћао мѿзак* (Над), — *загрѿо си се* (Ци), — *изгрѿало сѿнце* (Добр), — *наѿмомѿћали* (Мал), — *обрѿсао* (Др), — *омалѿерѿсао* (Кав), — *осѿѿјао* (Круш), — све се *ѿоизврћали* (Кал), — *ѿокѿјао се* (Бог), — *ѿоѿѿцаѿли* глѿдни (Ба), — *ѿосѿали* (Жуп), — *ѿреѿѿсао* кищѿљу (Сиб), — *ѿресѿѿјало* (Кал), — *ѿресѿѿјали* (Ци), — *угрѿо* (Добр, Ци), — *нѿе се угрѿало* (Добр), — *умѿрала* (Бог), — *умѿрало се* (Теч), — *умѿрали* (Кал), — па се нѿсам *усѿѿзао* (Над);

— *бегенѿсаше се* (Ба), — *каѿарѿсаше ме* (Пре), — *грѿа'мо се* (Добр); — *јѿ нагрѿѿса'* (Лом), — *набрѿса' се јѿ* (Кал), — *обрѿсаше* (Рат), — *обрћаше* (Жуп), — *јѿ се расѿѿса'* (Рат), — *ѿоѿѿца'мо жѿдѿни* (Бог), — *ѿодѿзаше се* (Рат), — *ѿребѿја'* (Круш), — *ѿроѿѿѿња'мо се* (Леп);

— ако се *аѿерѿѿшеш* (Бог), — *балдѿше* (Дул), — *вакуѿшемо* (Добр), — да се *каѿарѿше* (Кав), — *мобиѿшѿу* (Леп), — *рабаѿѿшеш* (Над); *измѿче* (Ком), — *исѿѿче* (Мотр), — *исѿѿче* (Добр), — *насѿѿѿе* (Сек), — јòш бòље се *узѿѿжемо* (Добр), — *Умѿре се*, па се *умѿре* (Леп), *умѿру* (Вук), — *уѿ.ѿѿѿше* (Ба), — *уѿѿче тò* (Дул);

— обрђи кдла (Мотр); — одгрђи (Кав), — омйчи (Мотр), — расийаши се (Рат), — йочйњише (Добр);

— айерйсан (Реб), — конзервйсана сўпа (Ком), — конценйрйсано (Добр), — мобилйсан (Кав, Силъ), — мобилйсана (Леп), — мобилйсани (Кав), — нумерйсани (Ци), — йензионйсан (Сиб), — йайдсано (Кал); — демобилйсан (Реб), — намйзан (Кал), — омйзане (Сек), — йосёано (Бог), — угрй'ана (Добр); —

али у 2s и 3s аориста:

— бальдса (Дубр); — он се зййлака (Ком), — йзгеа сўнце (Ком), — йзгри'а (Круш), — мён се сьмо йзгри'а цёвчйна (Круш), — шт'а ньй ндгмиже пбсле! (Сек), — дгреа се жёна и дде (Мал), — фкреса (Жуп).

Треба поменути још облик императива глагола са сугл. -j- на крају општег дела: грй'аиш, и сл. У том обл. имају ови глаг. дуги силазни акц. (а I : а II):

— Огрёц се м'ало (Мал), — тй осий'ц т? (Круш), — усий'ц-ше (Дуб).

512. Изван описаног акценатског типа остају двосложни глаг. са новим кратким акц. у инф.: др'аиш, йёњаиш се, л'агаиш, и сл. Од претходних се ови разликују у рпр. и плур. облицима аор., где имају акценат за једно место ближе крају речи: ор'ао-ор'ала-ор'аше. Ево примера:

а) — ор'ао сам, — ор'али (Ба), — лаг'ао (Сек), — ост'ало свё слаг'ало (Бог), — слаг'али (Ба), — оде.в'али то секйрачки (Леп), — йреор'аше (Добр), — орез'аше винд'град (Дубр), —

али на другој страни:

б) — йодрем (Бог), — йодремо (Мал), — нека матйком иск'аи (Круш), — одр'ёжйше (Дул); — одр'ёзано (Дуб), —

а у тпр., рпр. и 2s—3s аор. чак и:

— зём'ља е йзорана (Дул), — др'езан (Дубр); — др'езао, — йодваја (-пдо-) (Дубр).

513. Не мала група ових глагола колеба се у акценту оних облика где се акценатски тип из т. 512. разликује од онога из претходне. То су глаголи са -иш у општем делу: мёћаиш, йр'ёйишай|йр'ёйишай, л'айишай, р'йишай се, и сл.:

— Си мёћао шёер? (Дул), — р'йишала се (Силъ); — мёћаше (Суг);

— йомећ'ао (Лох), — ак'аише (Кал).

514. И најзад, глагол *смејати се* стоји по страни од осталих. Јер поред радног придева и множ. аориста са акц. на претпоследњем слогу, што би га сврставало међу остале овога акц. типа, он има у през. дуги вокал основе и дуги сил. акц. на наставку (првом слогу, ако је овај двосложан): *смејао се, смејаше се; смѣјем се, смѣју се*. Ево примера из снимљеног материјала:

— *смејали се* (Лом), — *смејаше се* (Рат), — *они се њрисмејаше* (Сла), — *па се насмејаше* (Ур); — *смѣјем се, — Он с' смѣје* (Сиб), — *џна почне се смѣје* (Кал), — *да ни се не смѣје народ* (Ком), — *Шта се смѣјеише* (Круш).

У императиву је дугосил. акц., као и код осталих са -j- у општем делу (ту се акц. слаже са књижевним јер је на иницијалном, тј. једином слогу):

— *смѣц се* (Ци), — *смѣцише се ви* (Сиљ).

с) *Глаголи са дугоусл. акц.*

515. Глаголи са дугим узлазним акцентом у инфинитиву, као: *вѣзати, викаџи, вркаџи, дрѣмаџи*, и сл., имају исти акц. још у 1s аор.: *вѣза', вика', дрѣма'*, — као и у сг. импер.: *виџи*. С акц. књиж. јез. слаже се још и през. са дугим силазним акц., али само код двосложних: *виџем*, — док вишесложни у књ. јез. преносе овај акц., а у нашем говору је на истом месту као у двосложних, — на првом сл. наставка (а II): *дурлиџем, кукурѣчу*. Идентична је ситуација у трпном придеву: *вѣзан, њовѣзан*. У 2s и 3s аор. простих двосложних глагола налази се на првом слогу у обл. дугосил.: *вика*, а код вишесл. и сложених опет на првом слогу, и у облику кратког: *џџвика, џџвѣза, џџдрѣма*. Плуралски обл. аор. и рпр. чувају непренесен кратки акц. на крајњем слогу осн. (bb II) и дужину испред њега: *викаџ-викаџла, викаџмо-викаџше*. Примери:

а) — *џзо те га вѣзаџ* (Круш), — *вѣзаџ главу* (Лом), — *вѣзаџ* (Над, Рат), — *вѣзаџи му џчи* (Бог), — *вѣзаџа у бџкчу* (Лом), — *Ја сам викаџ* (Бог), — *викаџ* (Добр), — *викаџла* (Лом), — *викаџи* (Сек), — *казаџ* (Ба, Бе, Бог, итд.), — *казаџла* (Бог), — *казаџи* (Жуп), — *џџсаџ* (Бог, Ком, Мал), — *риџџџла* (Сек), — *скиџџџ* (Бог), — *што се џџџџло* (Круш), — *кукурѣкаџ* (Бе), *чџџџла* (Круш); — *викаџ'мо* (Добр), — *вѣзаџше* (Мал, Пре), — *казаџише* (Пре), — *казаџше* (Жуп, Мал, Оп, Рат);

— *вѣза*²²¹ (Дубр), — *вика'* (Добр), — *Ја вика', вика'* док се џзва (Кав);

— *вѣџи* кџчиџи (Мотр), — *виџи* (Добр, Круш), — *каџи* (Круш, Ком, Мал);

— *вѣза* онџ на руку (Бог), — *вѣза* (Круш, Рат), — *каза* (Дул, Кав, Круш, Крч, итд);

— *вѣзана* (Др), — *вѣзани* (Оп);

— *виџиџише ме* (Бог), — *каџиџише* (Дубр);

²²¹ О секвенцама типа *вѣза'* ју, *покаџи се* и сл. исп. т. 36.

пиран, иако је веома чест, — но ипак имам нешто и таквих примера. Навешћу сав материјал:

— *кѹѣ* би је *ѹзо*, *јѣбѡ* би му *мѡтер* (Бог); — *грѣба* (Добр); *грѣбѣ* (Ба), — *пѡче* да се са *брѡтем рвѣ* (Мал), — *грѣбу* (Леп), — *ма ебѣм* ти *нѣбо* (Бог), — *мѡцку* му *јѣбѣм* (Рат); — *грѣби* (Лоћ).

β) Акц. сложених глагола не подудара се увек са акц. простих:

— *огрѣбѡ се* (Дубр), — *огрѣбѡ* (Дул), — *ѡгрѣба* (Ба), — *ѡгрѣбе* (Дубр).

в) Глагол *сѡрѹгаѡ*, који иначе има акц. по типу описаном у т. 515, у презенту може имати и друкчији акц.:

— *сѡрѹжеш* (Леп), — *осѡрѹжеш* (Круш);
— *сѡрѹжѹ* дирѣце (Прњ), — *ѡресѡрѹжѣмо* (Дубр).

III ВРСТА ГЛАГОЛА

517. Већ је било речи о односу основа ове и I врсте (т. 501). У т. 499. а) наведени су примери који показују да и глагол *оѡис/оѡиш* има каткад през. и импер. облике по овој врсти. Остаје нам да поменемо још један правац ширења презентских форми овога обрасца на глаголе других врста. То су ретки облици какве имамо у следећа два примера:

— да *дѡднем* (Бог), — *мѡрѡло е д-имѡдне* (Бог).

Паралелне форме јављају се спорадично и још код неких глагола V врсте, па тако имамо поред наведених примера и овакве презенте: *ваљѡднем*, *дѡднем*, *имѡднем*, *смѡднем*, *ѡѡднем*, *умѡднем*, — можда још који. У употреби се ови облици јављају врло ретко²²².

АКЦЕНТ ГЛАГОЛА III ВРСТЕ

518. Акцент ових глагола доста је једноставан поред осталог и зато што нема једносложних (а мало је и вишесложних) основа.

б) *Речи са крајњим акц.*

519. Глаголи са кратким акцентом у основи (тип б) имају у великој мери уједначен акц.

²²² Исп. ИЦГ, ЈФ XIII, 88; Ибар, ЗбФФП II, 92—93.

а) Највећи број глагола има непроменљив акценат инфинитива: *гѹрнуѡ-гѹрнуо-гѹрну-гѹрнем-гѹрни*.

Акцент сложених глагола разликује се од акц. простих само у 2s и 3s аориста: *ѡсѡљуну* (али ови се глаголи ретко употребљавају у сложеној форми).

Примере није потребно наводити.

б) Глаголи са новим кратким акц. у инф. разликују се од претходних само у рпр. и множ. аор., где имају акц. за једно место ближе крају речи: *сванѹло се, ѡѡѡнуше*. Ево нешто примера:

— *није се сванѹло* (Кав), — *јѡш се није сванѹло* (Кал, Леп),
 — *док се сванѹло* (Прњ), — *самѹло се* (Оп), — *клонѹше* (Кав);
 — *оронѹо* (Сла) — *осамнѹло се* (Круш), — *осванѹ'мо* у Драгово (Мотр).

с) Глаголи са дугоузлазним акц.

520. Сви глаголи са дугим вокалом у основи имају у инф. дуги узлазни акц. на том слогу (с II): *ѡикнуѡѡ, вриснуѡѡ, гакнуѡѡ, гракнуѡѡ, звекнуѡѡ, ѡѡрнуѡѡ*, и сл. Акц. инфинитива има 1s аор.: *ѡикну'*, — и сг. импер.: *ѡикни*. През. и трпни прид. имају ^ акц. (а II : а III): *ѡикнем, крѡнуѡѡ-крѡнуѡѡ*. Од књиж. акц. разликује се акц. рпр. и множ. облика аор. (bb II): *ѡикнѹо-ѡикнѹла, крѡнѹ'мо-крѡнѹше*. Примери:

— Ја пѡсле *ѡикну'* лѹди (Круш), — *само дѹну'* (Ур), — Ја му *само ману'* рѹком (Кар); — *сркни*²²³ лѡцка вѡду (Кал);

— кад *ѡикну* нѡка снежѡна (Кав), — кад *вѡде нас, ѡн ѡикну* (Мал), — *Лѡпо ме ѡикну чѡвек* (Сек), — *дѹну* (Над), — *звекну* (Добр), — *ниѡ зѡну*, ни *ништа* (Бог, Круш), — *ѡѡсну* змѡју како змѡја лѹта (Кар), — *сѡну* и-сѡбе свѡтло Рат), — *ѡѡкну* (Мал), — он *ѡѡзну* (Ком), — *ѡѡркну* пѡштѡлка (Прњ), — *ѡѡкнем* (Ба, Сиб), — *ѡѡкне* (Мал), — *ѡѡкну* (Ба, Добр), — *дѹне* (Круш), — *ѡна ће да зѡне* (Бог), — *зѡвнем* (Ком, Крч, Ур), — *зѡвне* (Круш), — *кѹжне* (Добр), — *кѹсне* (Добр), — *манем* (Вук); — *да е крѡнуѡѡ* (Бог), — *крѡнуѡѡ* у вѡз (Кал), — свѡ тѡ *скрѡнуѡѡ* (Прњ);

— *ѡѡкнѹо* (Бог), — *дѹнѹо* вѡтар (Жуп), — *зѡнѹла* није (Круш), — како су *кѹснѹли* (Ур), — ки онѡ ка-ѡи *сѡврѹо* (Круш), — *ѡкнѹло* (Жуп); — *само се злѡднѹше* (Ба), — *крѡнѹше* (Вук), — *скрѡнѹше* врата (Пре), — *ѡѡрнѹше* кѡѡ лѡставице (Прњ).

Плуралски облик импер. има двојак акц., у зависности од гласовног састава: *ѡѡчѡше*, али и: *манѡше* (Ком).

Сложени и вишесложни глаголи разликују се само у 2s и 3s, где имају акц. померен на први слог: *ѡѡдѡвѡкну*. Следе примери:

²²³ О секвенцама типа: *Зѡвнѡ* га (Добр), — исп. т. 36.

— *юглéни* (Кав), — *юглéдни* (Мотр);

— Нисам ја ни *юмéну́ла* (Круш), — Што ме ви не *оюмé-нүсйе*, брê? (Бог);

— *измáне* (Ба), — *одјéкне* (Др), — *оюмéне* (Ком), — није дала да се *юмéне* (Круш), — *югвйрнем* (Ком), — *юглéднем* (Ба, Кал, Ком, Мал), — кад ја *юглéднем*, зéц па пред мéне (Мотр), — *юглéднем* на крòв (Прњ), — *юглéднеи* (Кав), — не смéш* да га *юглéднеи* (Над), — *юглéднеи* (Крч), — *юглéднемо* (Оп), — *юд-врисне* (Леп); — *искрéнушо* (Мал), — *окрéнуши* (Теч), — *уирéгнуши* кòњи (Кав), — *ушéгнуша* (Дубр); — тéк ме он *юдгледну* (Лом).

Неки глаголи који у ВД системи имају други основни слог, код нас су са кратким акц., као: *дйрнуш*, *жйгнуш*, *јурнуш*, *мунуш*²²⁴. Глаг. викнут, дунут, цвизнут, писнут и свирнут могу имати паралелне форме и са кратким акцентом на првом слогу основе (тип *гурнуш*): *вйк-нуш*, *дунуш*, *мвизнуш*, *ййснуш*, и сл.

ГЛАГОЛИ IV ВРСТЕ

521. Глаголи ове врсте не познају облик трпног придева са наставком *-и-*, него је увек: *чувен*, *омивен*, *обуен*, *сакривен*, *сашивен*, и сл. Поред примера из т. 488. имам још један

— нéма сад^Г *сакривéно* нйшта (Бог).

Глаголи са општим делом *-йи-*, *-би-* имају у овом облику увек интервокалско *-в-*, а не *-ј-*:

— доста смо били *бивéни* (Кав), — побйвени и кòњи (Кав), — и вйна млòго *юйивéно* (Сла).

522. Глаголи са инф. основом на *-ава-* имају у принципу паралелне облике од презентске основе по овој и по V врсти²²⁵. Судаћи према бројном односу примера са магнетофонских трака, чешћи су облици ових глагола по IV него по V врсти (презент — 71 : 59). Али је тај однос привидан: само глаголи са општим делом *да-* и *зна-* имају најчешће през. по IV (а њихова учесталост је јако висока). Све остале основе радије граде през. форме по V врсти. Наводим један део материјала.

а) Облици по образцу IV врсте:

— не *юзнáём* (Добр), — *юзнáём* (Круш), — *юзнáём* ли ти онò грòбље (Сиб), — *юзнáём* (Оп, Сиб), — *юзнáё* мён по гòвору (Рат), — *юзнáју* га луди (Кар), — *юзнáју* ме (Мал), — *йризнáём* (Бог, Реб), — *йризнáё* (Бог, Кар, Мал), — *йризнáёше*

²²⁴ Исп. Дан., 117.

²²⁵ Исп., Кнежевина Србија, 213; исп., СДЗ6 I, 492; СДЗ6 XV, 168—169.

(Бог), — *даѐм* гаранцију (Оп), — А штѡ му *даѐи*? (Бог), — *даѐи* (Рат), — не *даѐ* (Леп), — *даѐ* (Мал, Реб), — *даѐмо* свињама (Бе), — *даѐмо* (Мал), — *дајју* (Жуп, Рат), — *ѝредѐѐм* (Рат), — *ѝредѐѐ* ђаѝма (Над), — *ѝредѐѐ* (Рат), — да се *ѝредѐјју* (Вук), — *ѝредѐјју* се (Кав), — *ѝродѐѐ* (Бог, Круш, Мал), — *ѝродѐјју* (Бог, Мал, Сек), — свѐ ће д-*исѝродѐѐмо* (Крч);

— зар се љѡди *венчајју* па се растѡре (Лом), — наѝи се *зайрчајју* (Добр), — свѐ ни *исѝуњаѐ* (Сла), — *ослобођаѐи* (Круш), — *укойѐјју* (Кар), —

— *ѝродѐи* (Над), — *исѝуњаи* (Дубр);

— *извешђју* (Кав) — *убоѝребљѡеш* (Над).

б) Облици према обрасцу V врсте:

— Кад је било да ме ѡтац *дава* (Ба), — *давам* (Бог, Вук), — *дава* (Кав, Ком, Круш), — *даваѝе* (Бог), — *даву* (Крч, Оп), — *додѐвам* (Бог bis), — *ѝродѐвам* (Теч), — *ѝродѐва* (Бог, Ци), — *ѝредѐваѝе* (Ци), — *ѝредѐвау* (Добр), — *ѝознавам* Сѐраево (Кав);

— *дозвољава* (Дул), — *завриѐва* се (Ком), — *завриѐву* (Мал), — *закључѐву* (Круш), — *избегѐва* (Кав), — да се *извешђѐву* (Кав), *издржѐва* (Бог), — *назираѐву* (Рат), — *објаѝњава* (Добр), — штѐ се *одиграва* (Жуп), — што се *одмоѝѐва* (Мал), — *одржѐва* (Прњ), — *освањава* (Мотр), — *осигураѐвамо* (Над), — *оѝкуцава* (Ци), — *ѝодигравам* (Добр), — оруђе а се *ѝозакойѐва* (Жуп), — *ѝредоужѐва* (Добр), — *ѝродоужѐва* (Теч), — *размерѐвам* (Мал), — *разоружѐваѝи* (Мал), — *разоружѐвамо* (Сек), — висѡко се *расѝрињаѐву* (Кав), — јѐдан пѡсо се *решѐва* (Дул), — *решѐвамо* (Сла), — *решѐву* (Ком, Крч, Мал), — *сѝаѝѐва* (Кав), — *сѝаѝѐву* (Кал), — *саслушава* (Бог, Добр, Сиб), — *сачињава* (Вук); — *даваѝ* (Над, Оп), — *ѝредѐваѝ* (Мал), — *даваѝ* (Над, Оп), — *разоружѐваѝ* (Кав).

523. Наш говор не слаже се увек са књиж. јез. ни што се тиче репартиције наставака за основу у оквиру ове врсте. Тако глаголи *намигиваѝи*, *лиѝсавѝи*, *зайѝѝкиваѝи*, *оѝѝѝиваѝи*, *ѝриѝѝиваѝи*, *завириваѝи* — имају у инфинитивној основи инфикс -ова-: *намиговаѝи*, *лиѝцоваѝи*, *зайѝѝковаѝи*, *ѝриѝѝковаѝи*, *завириоваѝи* и сл.,

— нѝје *намѝговао* (Лом), — *лиѝцоваѡ* е (Бог), — *зайѝѝкова* ме тѡ (Добр).

Поред глагола *исѝѝѝиваѝи* овај говор познаје и глагол *исѝѝѝоваѝи* се (= верити се у цркви):

— *исѝѝѝовали* се (Кав), — пошто се *исѝѝѝоваше* (Лом); — ѡни се *исѝѝѝѡју* (Лом), — сѐ-да се *исѝѝѝѡе*, — да се *исѝѝѝѡемо* (Кав); — ѡни се *исѝѝѝѡју* (Лом).

Глагол *исѝѝѝиваѝи* спорадично се јавља и са инфиксом -ава-:

— *исѝѝѝѐва* мѝнска пѡља (Мал).

524. Мада то спада, строго узев, у област творбе речи, поменућу изван број глагола са облицима по овој врсти које књижевни јез. не познаје.

а) Са односом основа *-ива-* : *-уе-* имамо следеће глаголе:

— од свих основа са општим делом *-вук-* : *извукиваӣ-извукуем, ӣровукиваӣ-ӣровукуем, развукиваӣ-развукуем, обукиваӣ-обукуем;*

— од основа са општим делом *-глед-* : *ӣогледиваӣ-ӣогледуем, оглед-ниваӣ се-огледњуем се;*

— од основе са општим делом *-вед-* : *довећиваӣ-довећуем.*

Наводим примере:

— *извукивали* дрва (Дубр), — нисам ни *свукивао* (Над), — *ӣребукивала се* баш (Сил); — А тѹ девојку *довећивао* јдш неколико пѹт (Сла); — *извукѹју* онѹ мрцињу (Оп), — не *ӣребукѹем* (Над), — да *се ӣровукѹе* (Ур), — *немѹ се свукѹеш* (Мал), — *свукѹе* (Теч), — тѹ *се Анда огледњуе* (Пре), — *ӣогледѹе* (Круш), — а на бдга *ӣогледѹе* (Пре), — *довећѹе* (Дубр), — *ӣровукѹи се* (Жуп), — *свукѹи се* (Мал).

б) Са односом основа *-оваӣ-* : *-уе-* : *ӣӣшоваӣ-ӣӣшуе, сиӣоваӣ-сиӣуем*²²⁶, *укомбоваӣ-укомбуем*:

— ја сам *ӣӣшоваѹ* задругу (Бе), — а ђзго *сиӣовали* барут (Кар), — *сиӣовали* (Крч), — *ӣӣшуе* (Оп, Теч), — стално *ӣӣшуе* (Сла), — немѹ да ми *сиӣуеш* (Крч), — ки бакрачем онѹ *ка-ци-ӣуеш* (Рат), — нас ђпет *укомбују* тамо (Ком), — *сиӣуи* ти мало (Бог).

525. Спорадично глагол *кѹваӣ* има през. *ковѹем* (по II врсти)²²⁷; — По цѹо дан му *ковѹе* (Дубр).

АКЦЕНТ ГЛАГОЛА IV ВРСТЕ

526. Изван број глагола је са једносложном инф. основном, а двосложном през. Али је већина двосложна и вишесложна.

1. ЈЕДНОСЛОЖНЕ ОСНОВЕ

527. а) Овај тип глагола има сасвим поједностављен акценат (у инф. увек тип б) јер се у већини облика — и то код свих глагола без изузетка, — задржава акц. инфинитива. Одступања има само у тпр.:

²²⁶ Исп., ДИЈС, СДЗб I, 502; наспуемо.

²²⁷ Исп. Жупу, АнФФ VI, 308; Вуч.-Пећ, СДЗб II, 421; Врњ., AfSIPh XXV, 217.

бйвен/бивѣн-бйвена/бивѣна (b II : b III; a I : b II), — и у импер.: *йй'-йййе* (a I : a II). Наводим примере за неке облике:

— *бйо* Разумѣнку (Рат), — *йй'о* е, брѣ, ки вѣ (Ба), — *ййо* (Добр, Крч, итд.), — *ч'ю* сам (Ба), — 'Дѣ с' тй *ч'ю* (Добр) — *ч'ю* (Дул, Жуп, итд.), — А та-цу твоју бабу, ко си *ч'ю*, Петрѣнку, нападали Ратковци (Рат), — *ий'о* (Рат);

— Колико сам те п'тд *била* (Ба), — *били*, *били* и истѣрали (Вук), — Ел живи онй што те *били*? (Крч), — *били* (Крч, Рат), — *збила се* (Добр), — мй смо такѣ *ч'ли* (Лом), — нѣ руке више *ийле* (Ба), — *ийли* (Бе);

— *Пйла* сам трипут вѣду (Бог), — *ййла* (Над), — *ййло* (Добр), — сѣмо смо *ййли* нас тройца (Бог), — мѣло онѣ л'уте *ййли* (Прњ), — под њим вйле вйно *ййле* (Пре);

— Ова' *би*, брѣте, *би*, ки вѣла (Ком), — *би'мо* (Кар), — *бише* (Лом bis, Оп), — *бише се* (Ци), — *Пй'* двапут (Мотр), — он *йй* (Дубр), — завѣти'мо вѣду, *йй'мо* мѣло (Бог), — *йй'мо* раки'у (Ком), — ја *ч'у'* (Круш), — *ч'у* л' тй тѣ? (Рат), — *ч'у'мо* (Мотр);

— *би* (Кар), — *йй*, брѣ, тѣ (Бог), — *Пй* по мѣло (Добр), — *йй* нѣшто (Над), — Дѣла, *йй* тй (Ур), — О, *ч'у* мѣне, змѣју Икодйне (Кар), — *ййше* т. 481).

β) Сложени глаголи овог акц. типа разликују се од простих само у синг. аор., јер у 1s често (али не увек, исп. т. 34), а у остала два увек, преносе акценат на први слог: *уби*, *ййи*, *сѣши*, и сл., и у инф., где се акц. преноси за један слог даље од краја речи: *рѣзбиш*, *убиш*, *дбуш*, *сѣкрш*, и сл. Ево једног дела грађе из corpusa:

— Тй си *добй'о* мирѣз (Крч), — *добйла* на дѣр (Ба), — *добйли* (Вук), — *йобйли* (Кар, Ци), — без брѣта се *разбйло* (Круш), — *разбйли се* (Оп), — *разбйли* (Сек), — *убй'о* (Бог, Мотр), — *убйли* (Ур), — *сакрйо* (Ком), — *сакрйла* (Круш), — *об'ула* в'унене чарѣпе (Кав), — *џицема се об'ула* (Крч), — *завйо* (Ком), — *завй'о* џши (Лом), — *развйо* (Реб), — *овѣко се савйле* (Бог), — *Рѣкица се сакрйо* за *ћѣш* (Бе), — *сакрйо се* (Реб), — *йокрйли* (Сла), — мй т'у се *сакрйли* (Леп), — ки кад ју се *разлйо* онѣџ *ж'ч* (Круш), — *облйла* гѣ вѣда (Бог), — *йодрйли* мйши (Ур), — *йоййло* (Над), — *Рѣја се найй'о* (Крч), — *наййло се* (Мал), — *наййла* сам се (Дул), — м'лѣго пйво се *йоййло* (Сла), — *сашйла* (Крч);

— *добйше* наређење (Кав), — *йобйше* (Кал bis, Ком bis, Мотр, Сек), — *убйше* (Круш, Крч bis, Лом);

— *добй'је* (Над, Оп), — *добйемо* (Вук, Ком, Сиб), — *избй'еш* (Бог), — *избй'је* (Рат), — *набйем* (Прњ), — у ѣдан шѣтор се *набйјемо* (Кал), — мй се *набйемо* (Теч), — *набйемо се* (Теч), — *йобйем* (Сиб), — да се *йобй'је* (Бе), — да не *йобйе* (Кав), — *йобй'ју* (Кал, Леп, Сиб), — *убй'јем* (Жуп, Круш, Мал), — *йробй'јеш* (Ци), — *разбй'је* (Рат), — *разбй'ју* (Прњ), — *убй'ју* (Кар), — да *с-убйе* (Круш), — *убйу* (Круш), — *убй'ју* (Крч, Мал), — *об'уем*

(Круш), — *изуемо* (Реб), — *завијем* (Мотр), — *завије* (Ба), — *и́рвијем* (Бог), — *и́рвије* (Над), — *и́рвију* (Круш), — *одма се развијемо* у стрелце (Над), — *иокријем* (Мотр), — *иокрије* (Бе) — *иокријем се* (Сек), — *едно вѣче се сакријем* (Ци), — *да се сакрије* (Бе), — *сакријемо* (Круш), — *залијеш* (Теч), — *умијем* (Ци), — *па се наијјеш* (Над), — *докле га наијју* (Над), — *иоийјем* (Жуп), — *иоийеш* (Над), — *иоийје* (Бог, Добр bis, Кар, Крч, Оп), — *иоийјемо* (Бе), — *иоийјемо* (Бог, Мотр, Сиб);

— *уби ме* (Бог), — *зави у нешто* (Над), — *иоий то* (Леп);
— *ја плати' и ддби'* (Бог), — *ки кад ме уби* (Добр), — *брзо се рдзби* (Кав), — *Стѣва ддби* (Крч), — *уби га сна* (Мал), — *јучѣ ддби* (Над), — *Милора-тѣ паре наби у џеп* (Ур), — *и́рви он њѣга* (Бог), — *сави* (Леп), — *јуви* (Круш).

2. ВИШЕСЛОЖНЕ ОСНОВЕ

528. Глаголи б) разреда, који овде долазе, такође су јако упро-стили акценат

а) *Речи за дугосилазним акц.*

529. Ретки су глаголи са дугим силазним акценатом (а III): *командоваӣ, логороваӣ*. Акц. се може мењати само у 2s и 3s аор. где се са унутрашњег слога преноси на први, ако није иначе на том слогу. Имам следеће примере:

— *логоровали* (Кал, Кар), — *командуе* (Добр, Кал, Мотр),
— *логорују* (Добр);
— *онаџ кдмандова* (Ком).

б) *Речи са крајким акценџом*

530. Глаг. са кратким акценатом су најмногобројнији. Могу се поделити у две групе: у једној је акценат углавном непроменљив, а у другој се разликује његово место у појединим облицима.

Прву групу чине речи са старим кратким акценатом: *вѣроваӣ-вѣруем, рддоваӣ се-рддуем се; наирѣдоваӣ-наирѣдуем, иокладоваӣ-иокладуем*, и сл. Примере ћу навести само за вишесложне глаголе са акц. на унутрашњем слогу:

— *аргаӣовао* (Кар), — *обрдзовала* (Бог), — *обрдзовали* (Над), — *одликовала* (Ком bis), — *учѣсӣово* (Ци); — *доручкова'* (Ком), — *мѣне регруӣоваше* (Леп); — *гараншӣуем* (Бе), — *доручкуе* (Теч), — *конӣјуе* (Сиб), — *обрдзуе* (Бог), — *обрдзуемо* (Кал), — *одликуе* (Реб bis), — *наирѣдуемо* (Прњ), — *наирѣдуе* (Прњ), — *добро наирѣдуе* (Сек), — *резӣкуем ја* (Прњ); — *одликован* (Сиб bis), — *одликовани* (Ком), — *обрдзована* (Добр), — *регӣсирован* (Жуп), — *регруӣован* (Сиб).

Ова група глагола, и сви сложени, разликују се од осталих протих по томе што у 2s и 3s имају увек акц. на почетку речи: *дѣручкава* (Дубр), — *зѣишкова* ме (Добр).

531. Заједно са овима иду и сви глаголи са инфиксом *-ива-* у инф. основи. Они у облицима са инфинитивном основом имају углавном акц. на месту где и у ВД, али уместо дугоузлазног, овде имамо кратки акц.: *изручѣваиш-изручѣвао-изручѣваше*. Пошто у облицима од през. основе акц. остаје непренесен, то се налази на истом слогу као и у онима од инф.: *изручѣјем-изручѣју*. Аор. у 2s и 3s има, као и иначе у нашем говору, акц. увек на првом слогу: *ѣзручѣва, ѣдизручѣва*.

Једино се акцентом импер. ова група глагола разликује од претходне: *изручѣј, наређѣј, наређѣјше*, и сл.

Следе примери:

— *забрањѣвали* (Круш), — *исѣрѣвао* (Ба), — *мѣи свѣкар нѣс исѣрѣвао* (Крч), — *исѣрѣвали* (Теч), — *одређѣвали* (Реб), — *ѣоказѣвао* (Др), — *ѣремеђѣвао* (Мал), — *ѣреѣрѣвали* (Бог), — *ѣроширѣвали* (Прњ), — *нѣсам се разбуђѣвао* (Леп), — *сарађѣвао* (Реб), — *сарањѣвао* (Добр); — *тамѣн јѣ онѣ ѣоизручѣва* (Добр), — *ѣодрѣѣваше* (Мал); — *ѣдсарањѣва* (Дуб); — *бѣо оцуђѣван* (Мал), — Трипут сам *осуђѣван* (Мал);

— *везѣем* (Ба), — *везѣе* (Круш, Сиб, Теч), — *везѣју* (Круш), — *довѣкѣе* (Теч), — *довѣкѣју* (Теч), — *доѣрѣѣш* (Бе), — *доѣрѣрѣју* (Добр, Крч), — *доѣрѣрѣју се* ъвце (Леп), — *извѣкѣе* (Оп), — *израђѣе се* (Сек), — *изс тѣмеља се искорењѣју* (Бог), — *исѣишѣѣш* (Ком), — *исѣишѣе* ме (Оп), — *исѣишѣе* (Сек), — *исѣерѣемо* (Сек), — *исѣерѣѣше* (Мал) — *исѣерѣју* (Ба, Круш, Теч), — *казѣе* (Бог, Ур), — *зѣилаѣју* (Ци), — *наѣлађѣем* (Сек), — *наређѣе* (Вук, Кар, Оп, Реб, Сиб), — *наређѣју* (Леп, Рат, Реб), — *обрађѣем* (Сиб), — *одвезѣју* (Сек), — *одређѣем* (Мал), — *одређѣѣш* (Леп), — *одређѣју* (Дул, Кал), — *оѣасѣе нѣс* (Мотр), — *оѣисѣемо* (Сек), — *да се оѣикуѣѣѣем* (Оп), — *оѣикуѣѣѣе* (Жуп), — *ѣодмаѣѣју* (Ур), — *ѣојѣавѣѣју се* (Дул), — *ѣоказѣем* (Бог bis, Кал), — *ѣоказѣе* (Бог, Добр, Сиб, Кал bis), — *ѣоказѣју* (Кал), — *ѣоѣишѣѣе се* (Кар, Сек), — *ѣроширѣемо* (Прњ), — *ѣроширѣју* (Ци), — *раздѣѣѣе* (Леп), — *расѣоређѣѣш* (Рат), — *расѣоређѣе* (Кал), — *расѣоређѣју* (Сек), — *разређѣе* (Бог), — *сарањѣе* (Кал), — *сарањѣју* (Вук), — *смењѣју*, — *смењѣју се* (Сек), — *унаѣређѣем се* (Реб), — *уѣисѣе* (Сек), — *уѣроѣаѣиђѣе* (Бог), — *уѣроѣаѣиђѣем* (Бе), — *уређѣемо* (Добр); — *уѣуђѣѣѣе* (Рат).

532. α) Они глаголи овог акц. типа који имају дужину испред акцентованог слога (тип bb), разликују се од осталих како том дужином тако и акцентом 2s и 3s аор.: *сѣвѣѣѣоваиш-сѣвѣѣѣовао-сѣвѣѣѣоваше-сѣвѣѣѣуем*, али *сѣвѣѣѣова*; *рѣзлѣѣѣковаиш се-рѣзлѣѣѣковала се-рѣзлѣѣѣкуе се*, али — *рѣзлѣѣѣкова*.

β) Код сложених акц. 2s и 3s прелази опет на први слог: *ѣосѣвѣѣѣѣоваиш-ѣосѣвѣѣѣѣуем*, али — *ѣдсѣвѣѣѣѣова ме*.

533. *ж*) Другу групу глагола са кратким акц. чине они који у инф. имају нови акц. настао преношењем старог акцента на претходни кратки слог (за разлику од истог акц. код глагола из т. 530, који је настао аналошким путем): *куйџвајџ*, *гладџвајџ*, *дарџвајџ*, *лудџвајџ*, и сл. Акц. инфинитива има још једино 1s аор.: *куйџва'*, *дарџва'* (са одступањима описаним у т. 34). Рпр. и плур. облици аор. имају акц. на старом месту, тј. за једно место ближе крају од инфинитива: *куйџваџ-куйџваџла-куйџваџше*, *дарџваџ-дарџваџла-дарџваџше*. Али рпр. може имати каткада и акц. на првом слогу: *дџрова(а)о*, — а редовно на овом слогу је акц. 2s и 3s аор. и тпр.: *дџрова*, *куйџова*; *дџрован*. Презент има акц. на истом месту као и глаголи из т. 530, — тј. коинцидира са инфинитивом: *куйџем*, *дарџем*. Примери:

— и тамо смо *бачеваџли* (Жуп), — ел ме бџг *дарџваџ* (Пре), — *госиџваџ* сам (Ур), — *зимоваџ* (Крч), — *коваџ* (Бог), — *коваџли* (Бог), — *куйџваџли* (Сек), — *лиџцоваџ* (Бог), — *момковаџли* (Добр), — *иуџтоваџли* (Вук bis, Леп, Сиб, Теч), — *иџоваџ* (Добр), — *иџроваџ* (Сиб), — *иџроваџли* (Кал); — ја *иџва'* (Сиљ);

— *дџрова* гџ (Суг); — *иџроваџше* (Дубр);

— да се тџ *дарџу* (Кав), — да *домаџиџе* (Бог), — знамо да *домаџиџемо* (Дул), — ја њима не *дугџем* — ја њима *дугџем* гџ-риво (Бе), — не *куйџе* (Бе), — *куйџе* (Бог), — *куйџеши* (Мал), — *иџиџем* (Кав), — *иџиџем* (Добр), — *иџе* (Ба Кав), — *иџемо* (Бог), — *иџу* (Бог, Кал, Круш, Над, Сек), — *сиџу* (Над), — *сиџе* (Крч), — *сиџу* (Жуп), — *иџе* (Добр), — *иџу* (Над); — *куйџовано*, — *дџован* пџрез (Мал), — *кџване* (Бог).

Императив се по акц. разликује од свих осталих облика: *куџ*, *куйџу*-*куйџиџе*.

в) Сложени глаголи разликују се од простих гл. исте основе у 2s и 3s аор.: *иџкуџова*, — затим и у рпр., каткад: *оџиуџоваџ/џиуџовао*, — и у тпр.: *џиџован*. Мало је таквих примера у снимљеном материјалу:

— па ни сџлош *оџковаџли* (Круш), — кажу да су г' *оџроваџли* (Теч);

— *иџсџово* (Над), — *џиуџовали* (Теч);

— *џиџова* кџсу (Дубр); — *иџкуџоваџше* сџе (Ба); — *иџџва* ја (Добр);

— *оџиџем* дџан (Прњ), — Ја иџ' ти *оџрџем* кџву (Бог), — д-*оџрџу* (Теч);

— *џиџован* (Дубр).

с) Глаголи са дугоузлазним акц.

534. Дугоузлазни акц. у инф. имају глаголи са основном инф. на -*ава*-.: *дџвајџ*. Акц. инф. има још и 1s аор.: *дџва'*. Множ. облици аор.,

и рпр., имају акц. за један слог ближе крају речи у облику кратког, и дужину на претходном: *dāvāше, dāvāо*. У 2s и 3s аор. и тпр. акц. је на истом слогу као у инф., али у облику дугог силазног: *dāва, dāван*. През. има дуги силазни акц. на слогу испред наставка: *dāѐм-dāју*. Импер. гласи: *dāи-dāйше*. Примере за през. обл. исп. у т. 522. Осталих које имам ево:

— *dāvāđ* ча̑шу водѐ (Др), — *dāvāđ* (Жуп, Над), — па сам свāкем *dāvāđ* (Сек), — *dāvāли* (Кал, Кар, Оп, Прњ), — ѐдно врѐме ни *dāvāли* пушке (Сиб), — *dāvāли* му Карађорђеву звѐзду (Теч); — *jā* му *dāва'* (Дубр), — *dāва* (Суг); — *нй'е dāван* нйкем (Лоћ).

Сложени глаголи, — *йродāвай̑, йредāвай̑, йознāвай̑*, — разликују се од простих само у 2s и 3s аор.:

— Он тō *йсйродава* свѐ (Ба).

Глагол *йознāвай̑* има у презентској основи кратак слог: *йознāѐм* (исп. примере у т. 522).

Ево нешто примера за облике од инф. основе:

— свѐ сам *jā* тō *издāвāđ* (Круш), — *йрейродāвāđ* (Добр) — *йродāвāли* (Добр), — тāмо сам *йознāвāđ* дōбро (Мал), — *йознāвāđ* (Над, Кав), — с нйма *се йознāвāđ* дōбро (Леп); — *йродāвāше*, *пекљāше* (Дубр), — *йродāва'* (Шљ).

V ВРСТА ГЛАГОЛА

535. Поред онога што је речено о односу V врсте према већ описаним врстама глагола, — у т. 500, однос I : V; у т. 507, однос II : V; у т. 521, однос IV : V; и у т. 517. о през. типа *имаднем*, — овде се може поменути још наст. -ду у 3р през. глагола *дай̑, смеи̑, умеи̑*: *даду, смеду, умеду* (т. 480), али *разјуму* (т. 148).

О аналошком уношењу меког конс. у неке основе ове врсте исп. т. 194.

Глагол бежати гласи у Левчу *бегай̑* (т. 205), и има већину облика по овој врсти: *бегао, бегам, бегай̑-бегай̑ше*, али у импер. ипак чешће по VII врсти: *бежи-беише*. У снимљеном материјалу јавља се овај глагол често, па ћу навести само део прим.:

— двапут-три *бѐгао* (Добр), — *бѐгао* сам уз јѐдно брдо (Ком), — *нй'е бѐгао* (Ком), — *народ' српски бѐгао* (Рат), — *бѐгала* о-Тўрака (Рат), — *ка-цу бѐгали* (Круш), — *бѐгали* (Кар); — *jā бѐга', бѐга', бѐга'*, док се умѐша у нй (Ба), — *Бѐга' jā, бѐга'*, еднōм равницом (Ком); — *Мōрам, брѐ, да бѐгам* (Добр), — *бѐгам* (Круш, Прњ, Рат), — *Што бѐгаишж, брѐ!* (Добр), — *бѐга* пред волōвима (Бог), — *бѐга* *народ* (Круш), — *бѐга* (Рат bis, Теч), — *бѐгамо* (Кав, Кал, Леп

bis, Сиб bis), — Шта да бегаше од^т кѹће, кѹ ве прѣвари!? (Прњ),
Штѹ бегаше? (Сиб), — бѣгу (Добр, Кар, Круш, Оп), — и ѡдѣ да
бѣгау (Кар), — бѣгац у воденицу (Прњ), — бѣгашице (Кал);

— бѣжи (Добр, Ком, Круш, Рат, Ци), — па уз та пѹток
бѣжи, бѣжи (Сиб), — А ми кроз^с прозор, па ѹа у вѣрош бѣжи
(Ци), — Ја бѣжи, бѣса, па бѣжи, па бѣжи . . . (Ба) — бѣжи (Жуп),
— бѣжи одѣвде (Теч), — бѣш-ти од њи^{ја} (Добр), — бѣшице (Жуп,
Рат, Реб, Ур), — Бѣшице, урѹци, низ^с потѹци (Круш).

Императив глагола *разумей* гласи *разуми-разумише*:

— Разуми ти мѣне што ја говорим (Крч), — Разуми ме, Ср-
бине (Шљ), — Ма разумише ме, људи! (Дубр).

АКЦЕНТ ГЛАГОЛА V ВРСТЕ

1. ЈЕДНОСЛОЖНЕ ОСНОВЕ

536. а) Глаголи *дѣш*, *знѣш*, *смѣш* и *жѣш* (тип б) имају акцент
сличан књижевном (а : б : с) *дѣш-дѣш-дѣла-дѣло-дѣли*, — али: *знѣш-знѣла-*
-знѣли, *смѣш-смѣла-смѣли*: *дѣдо-дѣде-дѣдомо*; *дѣм-дѣш-дѣмо-дѣше-дѣду*, *знѣ-*
мо-знѣше-знѣду, *смѣмо-смѣше-смѣду*; *дѣц*, *дѣш*.

б) Сложени глаголи имају уједначенији акц. претериталних форми
(в): *ѣрѣдо-ѣрѣдала-ѣрѣдали*, *ѣдзнао-ѣдзнала-ѣдзнали*, — али: *умѣо-умѣла-*
-умѣли; *ѣродѣдо-ѣродѣдоше*, *умѣдо-умѣдоше*, — па и: *ѣрѣдаде*, *ѣмеде*,
ѣдзнаде:

— *ѹту-це зѣдао рѹц* (Сек), — лупњѣва се нѣдала (Прњ), — нѣ-
што се ѣрѣдало (Вук), — нѣки се ѣрѣдали (Кав), — ѣрѣдали му га
(Сек), — ѣрѣдо (Круш, Крч, Оп), — ѣрѣдали (Круш), — ѣдо
(Бе), — јѣдну ѣдо у Бѣоград (Кав), — тако сам се ѣдала (Добр),
— ѣдала се (Реб), — нѣсмо ни дѣзнали (Кав), — нѣ би' га ѣдзнала
(Добр), — откакo смо се ми ѣдзнали (Дул), — нѣки га и ѣѣдзнали
(Добр), — Ел сте ѣѣжѣли ви тѣмо? (Жуп), — ми се ѣѣразѣмили
(Кал), — ми смо се ѣѣоразѣмили (Ци), — да смо смѣли (Дул);

— н-умѣдо' (Леп), — ѣрѣдѣдоше свѣ (Кал), — јѣдва га ѣѣ-
знѣдо' (Ци); — ѣрѣдаде (Леп, Сиб), — ѣрѣзнаде (Ци), ѣдаде се
(Ба), — Душѣпка се ѣдаде (Кал), — ѣдзнаде (Мал, Оп); — дѣдашѣ ни
(Кав), — Нѣ-д-остѣне нѣѣродашѣ (Бог), — ѣрѣдашѣ (Мал), — дѣца
му ѣдашѣ (Бе), — кад је Душѣпка ѣдашѣ (Жуп), — ѣдашѣ бѣла
у Вѣкмановац (Реб).

Како видимо, 2s и 3s аор. и тпр. преносе акц. увек на почетни
слог речи. Само спорадично у доњим селима имамо: *ѣродѣо*, *ѣѣжѣ-*
ли и сл.

Према акц. през. и импер. разликујемо две групе сложених глагола овог акц. типа. Једна група задржава акц. простога глагола (а : с): *йродām-йродāј, умем*, — а друга има акц. на истом месту као и претериталне форме (b): *разумем-разуми* (т. 535), *йџњем-йџњи*. Ево примера:

— да се не *йодām* (Дул), — да се *йридām* (Сек), — да се *йредā* (Ком), — да *йродām* (Круш), — *йредā* (Мал), — *йродām* (Мотр), — ођу с' *удām* (Ба), — ако се *йридāш* (Кал), — *йридāш* се (Сек), — *йродāш* (Бог, Мал), — д-издā (Кат), — *йредā* (Теч), — *йродā* (Бе, Над, Рат); — да се *йредāмо* (Кал), — *йродāмо* (Добр, Дул); — *йредāду* (Мал bis, Ци), — да се *йредāду* (Над), — *йродāду* (Бог, Мал); — ној жѣдан ми *йодāџ* (Крч), — *йродāџ* (Круш, Дул bis), — *йодāџ* му (Добр), — *йродāџише* (Бог);

— *йџњем* (Мал), — *разумем* (Ком, Круш, Сиб bis), — *разумеш* (Мал, Сек), — *Воја се не разуме* (Ба), — *Он ти се мајло разуме* (Бе), — *разуме* (Бог), — да се *сиоразумемо* (Кал).

2. ДВОСЛОЖНЕ И ВИШЕСЛОЖНЕ ОСНОВЕ

в) Глаголи са крајкиим акц.

537. Код глагола са кратким акцентом (тип b) ситуација је доста једноставна.

1) Они од глагола овог акценатског типа код којих је тај акц. стари, не мењају га у промени: *врѣһайи-врѣһам, вечерайи-вечерам*. Само они од вишесложних глагола код којих тај акц. није на почетном слогу, преносе акц. са унутрашњег на тај слог у 2s и 3s аор: *вѣчера*.

Сложени глаголи понашају се исто као и прости са акц. на унутрашњем слогу: преносе акц. у 2s и 3s аор. на почетак речи: *йџѡраћа, йџгледа*, и сл. Навешћу примере са акцентом на унутрашњем слогу:

— *вечѣрала* (Над), — *вечѣрали* (Ком, Круш, Оп), — и нит *вѣчера'* ни кѡџ ѣаво (Мал), — *вечѣра'* (Рат), — почѣ'мо а *вечѣрамо* (Мал), — *вечѣра'* (Добр), — *вечѣраџ* (Крч), — *вечѣраџише* (Добр);

— *доиџѣро* (Кал), — *доиџѣро* (Ком), — *доиџѣрао* (Мал), — *доиџѣрала* (Бог), — *доиџѣрали* (Бог bis, Вук, Кав, Кар, Круш, Пре), — *зайѡцао* (Над), — *зайѡѡрали* (Мал), — па сам изабораѡља (Круш), — тѡ смо се *исѡѡѡли* (Кал), — *искрѡѡли се* (Добр, Др), — *исѡѡѡвали* (Кар), — *исѡѡѡѡдало* (Кал), — *исѡѡѡцао* (Вук), — *исѡѡѡѡѡвали* (Мал), — табāни *исѡѡѡѡѡли се* (Над), — *исѡѡѣрао* (Кар), — *исѡѡѣрала* (Добр), — *исѡѡѣрали* (Кал, Кар, Рат), — *навѡѡѡѡѡ* (Добр), — *нагрѡѡѡѡѡ се* војска (Бог), — *найѡѡѡѡѡ* (Рат, Реб, Кав), — *наѡѡѣрали* (Сиб), — *Сте се начѡѡѡѡѡ?* (Бог), — *оѡѡѡѡѡѡѡ* (Рат), — *оѡѡѡѡѡѡѡ* (Теч bis), — *оѡѡѡѡѡѡѡ* (Жуп), — *осѡѡѡѡѡ* (Мал), — *осѡѡѡѡѡѡѡ* (Жуп), — *оѡѡѡѡѡѡѡ* (Добр bis), — *оѡѡѡѡѡѡѡ* (Кав), — *оѡѡѡѡѡѡѡ* (Бог, Леп, Пре, Сек), — *оѡѡѡѡѡѡѡ* (Оп), — *йобāѡѡѡѡѡ* спрѣму (Кал),

— *иовайшао* (Бог), — *иовайшали* (Вук bis, Кав bis, Кар, Над), — *иокйдао* (Круш), — *иокйдале* (Кал), — *иокушали* (Кав), — *иоирљао* (Добр), — *иосийљали* (Мал, Теч), — *иоийџерали* (Кар), — *иредузимали* (Ком), — *иресийљали* (Сиб), — *ирейџерао* (Добр, Мотр), — *ирейџерао се онај стрџа* (Ком), — *ирейџерали* (Добр bis, Пре), — *иричекали* (Кав), — *иришдао* (Сиб), — *нешто е иришџало* (Мал), — *иричекали* (Сек), — *иругледао* (Ком), — *саслушао* (Бог), — *сачекали* (Мал) — *ударала* (Круш), — *газда се узврџао* (Ци), — *угљичкало се*, — *угљичкали* (Рат), — *узимали* (Бог bis, Мотр), — *из Драча сам се укрџао* (Др), — *тџ смо се укрџали* (Ком), — *ми смо се укрџали* (Теч), — *уйдао сам* (Дул), — *уйрљао* (Над);

— *не довайише ме* (Кав), — *доийџера'* (Добр), — *доийџераше* (Добр bis, Ком, Мал, Сла), — *дочекаше* (Ком, Лом, Мал), — *Јџ дндџак заглџа'* (Мотр), — *ми сџмо закџка'мо* (Круш), — *петлбви заийџваше* (Прњ), — *искрџаше* (Вук), — *исийџераше* (Кав bis, Мал), — *наийџераше* (Ур), — *оийџераше* (Ком bis, Пре, Сек, Теч), — *кад' се иовайша'мо* (Над), — *иовайшаше* (Кал), — *иосвађа'мо се* (Круш), — *ми иочџка'мо* још мајо (Кал), — *овако иоглџа'* (Рат), — *иоийџдасије*, — *иоийџдаше* (Добр), — *иоийљачкаше* (Кал), — *иоийџуаше* (Жуп bis), — *иоузйваше* (Теч), — *ирейџера'* (Добр), — *ирейџераше* (Леп), — *иричекаше* (Кал), — *иришџераше* (Леп, Кав), — *сачека' га јџ* (Добр), — *уйџераше* (Кал, Теч);

— *мџн се тџ не дойџада* (Бог), — *Ће л' да доийџерам?* (Бе), — *ћу му доийџерам* (Добр), — *доийџера* (Лом), — *доийџеру* (Бог bis, Добр, Жуп), — *дочекаш* (Кар), — *забушам* (Добр), — *заглџам* (Ба), — *закџиу* (Мал), — *закџка* (Ци), — *зайџвам* (Ба), — *да зайџвамо* (Пре), — *зайџвџра* (Кар), — *избџка* (Бе), — *изврџа* (Теч), — *искрџамо* (Кар), — *искрџу* (Теч), — *исирљам* (Бог, Добр), — *исирља* (Над), — *исирљам* (Сиб), — *исийџерам* (Реб), — *исийџера* (Крч, Оп, Ци), — *исийџера* (Теч), — *д-исийџераше* (Крч), — *исийџеру* (Ба, Бе, Бог, Круш), — *сџ-ће не џд накљџку* (Теч), — *наийџада* (Добр), — *наийџадамо* (Леп), — *наийџадау* (Добр, Кав), — *наийџаду* (Кал), — *џн се насљџња на пџшку* (Над), — *свџ се насљџња на тџбе* (Мал), — *насийљам* (Жуп), — *'дџ ћемо се обрљамо* (Прњ), — *да оийљачку* (Ци), — *како се осџћаш* (Круш) — *осџћамо* (Добр), — *не осийљам* (Ба), — *осийља* (Мал), — *оийџерам* (Ком), — *што се оийџера* (Над), — *д-оийџеру* (Рат), — *Прџбџри се сџми оийџеру и зайџвџру* (Ци), — *оийџераш* (Бог, Круш), — *оийџера* (Ба, Кал, Ур), *д-оийџераше* (Рат), — *оийџерау* (Ба), — *оийџеру* (Кал bis, Жуп, Реб), — *оийџмау* (Бог), — *иовайшамо* (Кав), — *да не иовайшау* (Вук), — *оће не иовайиу* (Кав), — *иовайиу* (Над bis), — *иоглџам* (Добр, Кал, Прњ, Теч), — *иоглџдам* (Бе, Добр, Прњ), — *иоглџда* (Кар), — *иоглџа* (Мал), — *иоздрџвамо* (Бог), — *иоклџнам* (Крч bis), — *иокљџкамо* (Сиб), — *иокушамо* (Кав), — *иооийџерамо* (Леп), — *иоирљамо* (Сиб), — *да се иослушамо* (Бе), — *иосийља* (Ур), — *иосийљаше* (Ур), — *иосийљу* (Леп, Мал), — *иоийџерам* (Сиб), — *иоийџераш* (Круш), — *иоийџера* (Сек), — *иоийџеру* (Вук), — *иоийџерау* (Кар),

— *йреглѣ* (Сек), — *йрейосийѣламо* (Бог), — *йрейѣрам* (Бог), —
— *йрейѣра* (Крч, Лом), — *йрейѣрамо* (Круш), — *йрейѣрау* (Ком),
— *йрейѣру* (Ком), — *йрийѣда* (Дул), — *йричѣка* (Кал, Кар), —
йройѣда (Бог, Вук), — *йройѣдау* (Бог), — *йройѣва* (Бог), — *йро-*
йѣраш (Бог), — да се *расйрѣламо* (Теч), — да ме *саслѣша* (Бог),
— *сасийѣлу* (Мотр, Над, Сек), — *увийим* (Крч), — *удѣра* (Над),
— *удѣру* (Жуп), — *узйма* (Мал), — *укрѣамо се* (Кал);

— *заусийѣлау* (Леп), — *ойрѣлау* (Жуп), — *осийѣлау* (Над),
ойвѣрау (Ком, Рат), — *йослѣшау* (Мал), — *сачѣкацише* (Бе), —
узймау (Мотр), — *усийѣлау* (Жуп);

— *дойѣ^арано* (Теч), — *йобѣцане* (Прњ), — *йодасийан* (Прњ), —
йдѣвѣрана (поо-, Ур), — *углѣчана* (Над), — *ужѣућкано* (Бе), —
укрѣан (Кал);

али у 2s и 3s аор.:

— *Дѣйера* Дйна дѣде кѣла (Бе), — *јѣдво* ме тѣм *дѣчка*
(Леп), — *зѣкука* (Добр), — *зѣйева* (Прњ), — *йшѣра* (Оп bis, Рат),
— кад ји *ндѣйера* у онѣ *рѣку* (Кав), — *дѣра.ља* (Жуп), — *кѣло се*
йѣвайиа (Ком), — па кад не *йѣйѣра* (Сек), — *Сѣмо йрѣкука* (Бог),
ѣн ме *йричѣка* (Ур), — *Прѣђе Мйле, йрѣйева, и волѣве йрѣ-*
йѣра (Бог), — *рѣсийа* (Ци bis), — ѣн ме *ѣлет сѣслуша* (Ци), — *ѣгледа*
не (Кав), — кад ме *ѣгледа* (Ур), — *ѣйѣра* не (Сиб).

2) Глаголи са новим кратким акц. распадају се на две подгрупе с обзиром на акцент облика са презентском основом.

2.1. а) Једну подгрупу чине глаголи типа *чийѣаи-чийѣам* (b : a : с). Инфинитивни акц. имају у 2s и 3s аор. (а делимично и у 1s): *чийѣа*, — и у трпном прид.: *чийѣан*. У плур. аор. и рпр. акц. је за једно место ближе крају речи: *чийѣдо-чийѣла, чийѣ'мо-чийѣдѣше*. Једински обл. през. и императив имају дуги сил. акц. на крајњем слогу основе: *чийѣаи-чийѣа, чийѣј-чийѣјше*. У 1р и 2р през. имају књиж. акц.: *чийѣамо-чийѣаше*, — а у 3р поново акц. инф. *чийѣау*. Примери:

— *бушкарѣо* сам (Добр), — *йек.ѣли* (Леп), — *рачунѣли* (Бог, Сек), — *робйѣд* (Бог), — *сийѣли*²²⁸ (Жуп), — *чийѣд* (Добр), — *чийѣли* (Бог), — *чуйѣли* (Кав), — *шѣу^аарѣли* (Кар);

— *йек.ѣше* (Теч), — *йушкарѣ'мо* (Леп), — *сковрѣљ'мо* (Теч); —
сийѣше (Круш);

— *ѣбеѣа* (Добр), — ѣн се *сийѣа* тѣм (Ком), — *сийѣа се*²²⁸
(Оп), — *чийѣа* (Реб); — *шѣриано* тѣмо (Дубр);

— *брзѣ* (Добр), — не да *ва.ѣа* (Бе), — *ва.ѣа* (Кар, Крч, Над),
да се *венѣа* (Оп, Рат), — *главрѣа* по вѣроши (Ком), — *вѣда жу-*
борѣ (Теч), — *коврѣа се*, — *крк.ѣа* (Оп), — *йек.ѣам* (Ци), — *йе-*
к.ѣаи (Оп), — *йерјѣ* (Добр), — *йушкарѣ се* (Добр), — и тѣ се

²²⁸ Префикс с- не утиче на акцент јер не чини слог.

Илйја *секира̄*, — Шта *се секира̄ш*? — а ти *се секира̄ш* (Сла), — *рачунам* (Мал, Ци), — *рачунá* (Бе), — *ровециам* (Добр), — *сйор-ња²²⁸* (Круш), — *йиришкá* (Ком), — *йири'арам* (Жуп), — *пдчела а цвейá* (Добр), — *чийам* (Реб), — *чийá* (Добр, Ци), — *на ноге се овако чейрлам* (Рат);

— *величам* оваџ дóm и домáне гдсте (Над), — *чийам* (Добр, Мал); — *С' обадáмо ндѣас* (Ком), — *да се свулам²²⁸* (Вук), — *сковрлам²²⁸* (Над), — *чийам* (Сек); — *почеу да бургијдү* (Бог), — *грлдү* (Леп), — *звекердү* (Мал), — *дни се клуйчдү* (Прњ), — *обеждү* (Жуп), — *йушкарадү се* (Кав), — *кдла йандардү* (Бог), — *чийдү* (Добр, Ком, Крч).

β) Сложени глаголи овог акц. типа разликују се од простих у 2s и 3s аор.: *йрдчийа* (в III), — и некада у тпр. и рпр. (в II//в III): *йрочийад/йрдчийао*, *йрдчийан/йрочийан*. Примери:

— *свѣ онám нййриали* (Кар); — *док се војска нђоружа* (Вук), — *нййриа се* (Кал), — *рáскоича* (Лом), — *ййишиа се* (Ком); — *није бйло зáкључано* (Сиб), — *зййриано* (Вук), — *нђоружани* (Дул);

али на другој страни:

— *па се загужвало* (Над), — *закойчд* (Рат bis), — *бунáр се саравњад* (Круш), — *заййидли* (Теч), — *израчунám* (Прњ), — *дно се ичуйало* (Жуп), — *ичуйали* (Рат), — *награйад* на свáдбу (Круш), — *нййриали* (Кар), — *начуйад* (Бог), — *штд се нйси обријад* (Над), — *и обријали те свѣ* (Ком), — *йочейрлале* (Крч), — *йрочийад* (Над), — *па се разгранд* (Мал), — *разоружала* (Кав); — *заййиан* (Круш), — *заййиано* (Кал), — *изреишйано* (Кал), — *нагомилано* (Сек), — *накойрлáne* (Добр), — *наоружан* (Мал), — *необри'ан* (Теч), — *йовѣћана* (Добр), — *йреишйано* (Кав), — *разоружани* (Кав);

а такође и:

— *нййридше* (Кар), — *обријдше* не (Теч), — *оийањирдше* (Бог), — *очийдше* (Кар), — *У Бүкурешту се йоравндше* (Рат), — *йровеишйдше* (Сек), — *свѣ йошйридше* (Вук), — *разоружа'мо свѣ* (Вук), — *те се једва расйекл'а'мо* (Ба); — *разоружа' и'* (Сиб), —

но поред акцента као у последњем примеру имамо и:

— *прво йрочийа'*, — *Прочийа'* ја онд (Ур), —

о чему исп. т. 34; ни у осталим обл. нема разлике између сложених и простих:

(а) — *заййидли* (Сек), — *заурлá* (Кал), — *д-ичуйá* (Ком), — *ичуйá* (Саб), — *наковрлá* (Кар), — *нййриá* (Круш), — *обра-*

чунá (Крч) — осигурá (Саб), — ошáља (Бог), — ошeжá (Рат), — очийá (Сла) — да се њрочиийá (Др), — њрочиийá (Теч), — Тó кад^Т се рацвейá (Круш);

— њовећáцие (Кав), — њрочиийáц (Бог, Ур);

(b) — да наравъáу (Бог), — наириáу (Мал), — њроландáу (Круш);

(c) — наоружáмо се (Сек), — рачеѡрáмо пёсак (Бог).

2.2. а) Друга подгрупа ових глагола разликује се од прве у акценту през., где је у свим лицима акц. инфинитива (b): *ѡмам-ѡмаиш-ѡмамо-ѡмау*, — и у импер., где такође имамо исти акц.: *кѡѡај-кѡѡајѡе*. Примери:

— нисам *игрáла* до њёга (Ба), — *игрáла* (Крч), — ђно се с њим *игрáло* (Жуп), — *игрáли* (Добр, Прњ bis), — сѡноћ смо се *игрáли* (Пре), — *имáло*²²⁹ (Вук), — *имáли* (Вук, Круш, итд), — *коѡáо* — (Бог, Дул), — *коѡáли* (Жуп, Круш), — *моѡáѡ* (Саб), — *смоѡáѡ* (Добр); — *игрá'мо* (Лом), — *коѡá'мо* (Бог); — *ѡмацие* код вáс (Вук), — *кѡѡацие* (Ба).

Остале примере није потребно наводити.

β) Сложени глаголи разликују се од простих у истим облицима као и код претходне групе:

— тѡ си се *ѡкоѡо* (Над); — *ѡскоѡка* (Мотр); — *ѡскоѡано* (Вук);

— па се *загужвáло* (Над), — *заимáла* (Пре), — после се ђни *заимáли* (Крч), — *закоѡáѡ* (Бог), — *закоѡáли* (Кар), — *искоѡáле* (Добр), — *искоѡáли* (Ком, Кал, Оп bis, Сла), — *надигрáѡ* (Кар), — *обигрáла* (Пре), — *ѡшѡкоѡáла* (Кав), — *ѡрокоѡáли* (Вук), — *укоѡáли* (Ком), — *укоѡáли се* (Над); — *закоѡá'мо* (Кар), — *изигрá'мо* (Ком), — *искоѡá'мо* (Кар);

— *закѡѡан* (Круш, Над), — *искѡѡан* (Кал), — *искѡѡано* (Круш, Сла), — *намѡѡан* (Дул), — *окѡѡана сáчма* (Мал), — *укѡѡан* (Ком); — *закѡѡам* (Ком, Крч), — *искѡѡамо* (Бог, Ком), — *искѡѡикам* (Мал), — *накѡѡаиш* (Кар), — рѡвове *ѡрикѡѡамо* (Бог), — *тѡ се мѡ укѡѡамо* (Вук), — да се тѡ; *укѡѡамо* (Кав), — да се *укѡѡу* (Кар), — *укѡѡикам* (Круш).

с) Глаголи са дугоузлазним акц.

538. Сви глаголи са другим слогом основе имају у инф. дуги узлазни акц. на том слогу (с II): *гáђаѡѡ, вѡѡаѡѡ*. Са инфинитивом се у акц. слаже 1s аор: *гáђа'*. Облици плурала аор. и радни придев имају акц. на слогу иза дугог: (bb II) *гáђáѡ-гáђáла, гáђáсмо-гáђáсие*. У 2s и 3s аор. имамо дуги силазни акц. (а II), који је свакако аналошког порекла и

²²⁹ Глагол *ѡмаиш*, *ѡѡѡи* и *знáиш* врло су високе фреквенције, има у корпусу преко 1.000 примера.

добијен је у општем процесу нивелисања акцента ових облика у нашем говору²³⁰: *гађа*, *виђа*. презент и трпни придев имају такође дуги силазни акц. У 3р през. тај је акц. нов и добијен је аналогичом према осталим лицима²³¹: *гађау*, *виђау*. Навешћу део материјала:

— *бирăџ* (Бог), — *бирăли* (Дул), — *виђăџ* (Бог, Сла bis), — *гађăџ* (Ком, Ци bis), — *гађăла* (Бог), — тако смо се *зучăли* (Ком), — *давăџ* (Ба) — *дирăли* (Бог, Кав), — *зидăла* (Кар), — *исилодирăле* (Добр, Оп), — *куйăли* (Бог), — *куйăли се* (Пре), — *кџишăло* (Жуп), *кџишăла* (Бог), — *крозирăџ* (Кал), — *луйăџ* (Мал), — нисам се ни ја *надăџ* (Бог), — *кџи се тџ надăџ* (Круш), — *џни се нису надăли* (Кав), — *ноћевăџ* (Ба), — *ноћевăло* (Добр), — *ноћевăли* (Добр, Жуп, Леп), — *мџњăџ* (Жуп), — *мџшăџ* (Бог), — *мџшăли* (Ком), — *мџрăџ* (Кав bis, Над bis, итд.), — *мџрăли* (Дул), — *оскућевăли* (Кав, Над bis), — *ийишăо* (Ба, Бог bis, Кар, Круш, Крч, итд.), — *ийишăла* (Крч), — *ийишăли* (Над), — *грџице се илăћăло* (Бог), — *илăћăло се* (Кар), — *иримăџ* (Крч), — *иричăџ* (Кар, Ком bis, Крч bis, итд.), — *иричăла* (Ба), — *иричăло* (Бог), — *иричăли* (Ба, Бог, Ком, Мал), — *иричăле* (Круш), — *ирџбăла* (Круш), — *решăвăли* (Бог), — *рџчăџ* (Пре), — *рџчăли* (Добр, Круш), — *свирăџ* (Прњ), — *док се нăша војска скањерăла* (Рат), — *скидăли* (Крч), — *смăишăли* (Реб), — *снимăли* (Ци), — *сиăвăџ* (Прњ bis, Рат), — *сиăвăла* (Рат), — *сиăвăли* (Бе, Кав, Кал, Сиб, Теч), — *тџ се сиремăло* (Ци), — *чџм су се сиремăли* (Ци), — *сирăдăџ* (Кав), — *сиревăли* (Прњ), — *сџудирăла* (Мал), — *сџмăла* (Сла), — *на њџга се и сџмăло* (Кав), — *шрăџо* (Крч, Рат), — *џейăло* (Жуп), — *џувăџ* (Ба, Вук, Дул, Круш, Крч bis, Сла), — *џувăла* (Круш), — *џувăли* (Вук, Добр, Дул, Ком), — *џарăџ* (Бог), — *шарăџ* (Ком); — *ја га гађа*²³² (Ком), — *ја се зџра*' (Рат), — *ја те не иџи*' (Добр), — *што ја ирича*' мăлопре (Ком), — *ја скида*', *скида*', *скида*'... (Добр); — *крџз Мăџарску не гађăише* (Кар), — *џџо нџџ гџурă*'мо (Ком), — *исилодирăише* (Добр), — *каџишџулџрăише* (Кал), — *лџуйă*'мо (Теч), — *рџчă*'мо (Лом, Круш), — *рџчăсмо* (Теч), — *срџийă*'мо у онă' шљивăр (Бог); — *Лџџа се, џџџа*... (Над), — *он ме гађа* (Круш), — *рџча* и *џде* (Дубр).

Треба рећи да овакав акц. у 2s и 3s аор. какав је у горњим прим. налазимо једино код глагола двосл. основа. Код вишесл. основа акц. се у овом обл. преноси на почетни слог:

— *идџева* тџ џдно врџме (Шљ), — *скрџзира* га (Силъ).

β) Сложени глаг. имају акцент вишесложних, тј. разликују се од простих само у 2s и 3s, где се акц. преноси даље према почетку речи, јер у овом обл. акц. је по правилу увек на првом слогу. Примери:

²³⁰ Исп., М. Стевановић, Систем акцентуације шперског говора, СДЗБ X, 163.

²³¹ I. с.

²³² Али кадкада и: *ирича*' ти (Реб), — о чему исп. т. 36.

— добиваѡ сам (Кав), — добивали (Бог, Кал), — заглѡдѡ (Бе, Теч), — зайржѡвали (Ком), — заробљѡвали (Прњ), — засиуидѡ (Ком), — избѡциѡ (Рат), — лѡпо изглѡдѡ (Сла), — изгрѡвало (Крч), — оволикѡ се издунѡло (Ком), — сѡмо се изљѡљале (Кал), — измељали (Ур), — нисмо се изразговѡрали (Добр), — па се млогѡ искѡшидѡ (Над), — тѡмо смо се искѡйѡли (Леп), — исмејѡвали (Леп), — ѡно се тѡмо исѡреиуѡрѡло (Лом), — иѡейѡдѡ (Ком, Ур), — насѡрадѡдѡ (Круш, Мал, Реб), — намѡрѡдѡ (Бог), — постѡпену сам обневѡиѡдѡ (Кал), — ѡпет се оѡивѡла (Круш), — Ти си свѡ оѡуиѡдѡ, оѡуиѡдѡ сѡд^т си се напиѡ (Сла), — оийѡло (Жуп), — осѡиуидѡ (Сиб bis, Ци), — осѡиуѡли (Др, Сиб), — јѡ сам га оѡувѡла (Рат), — оѡувѡли (Рат), — оийѡидѡ се (Добр), — иѡбивѡли лѡзу (Кар), — ми се нисмо иѡгађѡли (Бог), — иѡзнавѡдѡ (Над), — иѡкарѡдѡ (Над, Пре), — иѡлѡгѡло (Оп), — иѡлѡгѡли (Жуп), — иѡнавѡвѡдѡ (Ур), — иѡбѡрѡли (Ци), — иѡйриѡчѡдѡ (Мал bis), — ѡне се нису иѡрѡђѡле, д-извинете, у породѡлиште (Ба), — иѡразбѡивѡли (Оп bis), — иѡсакрѡивѡли (Мал), — иѡсѡдѡли (Круш, Теч), — иѡскидѡли (Леп, Прњ), — иѡсмаѡирѡдѡ, — иѡсѡирѡљѡли (Над) — иѡсѡмљѡдѡ (Прњ), — иревиѡли (Рат), — иреиѡрѡсѡдѡ (Кав), — иреиѡрѡсѡли (Ур), — ирикрѡивѡли се нѡколко дѡнѡ (Леп), — ирѡсийѡвало ни се (Теч), — иѡроверѡвали (Мал), — разговѡрѡдѡ (Теч), — разговѡрали (Бог, Круш, Леп), — нисмо се раздѡвѡјѡли (Ком), — размонѡийѡрѡли (Мал), — разоружѡвѡвали (Кав), — расѡиуѡрѡдѡ (Сиб), — тѡмо се расфѡрмиѡрѡло (Сил), — расфѡрмиѡрѡли (Леп, Прњ), — уѡйѡниѡли (Прњ);

— измеѡа' онѡ кромпѡре (Кал), — јѡ иреѡиѡска' рукѡма (Ба), — увѡја' са нѡке крѡпе (Ба), — изгѡрѡ'мо (Добр), — нѡколико се израњѡвѡше (Над), — изујѡдѡше (Лом), — иѡейѡше (Круш), — надвѡлѡдѡше (Ци), — те се нариѡсѡмо (Мотр), — оѡуѡдѡ'мо га (Реб), — оѡуѡдѡше не (Теч), — па се иѡкарѡ'мо (Круш), — иѡлѡгѡ'мо (Добр), — иѡлѡгѡше (Круш), — иѡдѡвѡјѡше (Добр), — свѡ се ѡни тройѡца иѡйреиуѡрѡше (Добр), — иѡразговѡрѡ'мо (Бог), — иѡрѡиѡдѡ'мо (Добр, Жуп, Кав), — иѡрѡиѡше (Добр), — Низ онѡ се камѡње иѡсакрѡивѡ'мо (Добр), — иѡсѡдѡ'мо (Добр, Сиб), — иѡскидѡ'мо (Над), — иѡскидѡше (Оп), — од грѡбљѡ се иѡскидѡше (Ур), — иѡсѡирѡљѡше (Мал, Над bis), — иѡчиѡиѡше (Теч), — ирегѡрѡ'мо (Сиб), — ирегѡрѡше (Сиб), — иреиѡрѡсѡше (Ур), — иѡрошѡврѡ'мо (Добр), — иѡразговѡрѡ'мо (Добр, Леп), — мѡло разговѡрѡсѡмо (Добр), — разговѡрѡше (Кал);

— зѡдрѡма се мѡне (Круш), — крѡв ме иѡљѡуска (Бог), — иѡцеѡа коѡуљѡ (Лом), — иѡразбѡивѡа ѡеремѡду (Прњ), — иѡцеѡа онѡ (Бог), — иреглѡда (Круш, Леп), — иреѡиѡиѡна (Мал), — рѡзбѡивѡа (Ба) — мѡло јѡреѡда (Добр);

— Ѧман, Бѡшко, сѡиѡиѡваѡ (Мал);

— избѡца' тѡ лѡцки! (Мал), — избѡцаѡиѡс (Мал), — измеѡиѡѡ (Круш), — исѡиѡиѡѡ (Круш), — исѡриѡѡѡ (Рат), — нарѡђѡѡ (Круш), — обраѡуѡнаѡѡ се (Мал), — одѡвѡѡѡ (Леп), — иѡвѡђѡваѡѡ (Кав), — иѡцеѡѡѡ (Добр), — разгѡжѡваѡѡ (Кав), — расѡиуѡѡѡ (Оп);

— *сазрѣва* (Бог), — *саслушаваше* (Бог), — и *јубивамо* (Сиб), — *ујѣда* (Бог), — *ел се укѣпа у рад* (Сек), — *умаљава* (Ба), — *ујрѣда* (Над);

— *гађу* (Кав), — *гѣру* (Добр, Над, Сиб), — *дѣрау* (Добр, Мотр), — *дѣру* (Добр, Ком), — *јааљу* (Реб), — *кѣпу жѣто* (Круш), — *мѣру* (Бог, Над), — *иѣшау* (Бог bis, Добр), — *иѣшу* (Над), — *илаћау* (Бе), — *кѣ се илаћу* (Сек), — *ирѣму* (Оп), — *ирѣчу* (Мотр), — *ирѣчау* (Прњ), — *сѣрау* (Добр), — *скѣду* (Кав, Кал, Сек), — *смѣшу* (Ком), — *сѣву* (Ци), — *сѣрѣму* (Жуп), — *сѣрѣлу* (Сек), — *цѣу* (Мал), *чѣву* (Добр — bis, Жуп), — *чѣвау* (Рат), — *шѣшау* (Ком), — *шѣшу* (Оп);

— *исѣлодѣру* (Бог), — *кажњаву* (Над), — *минѣру* (Круш), — *окојѣрау* (Бог), — *рѣшау* (Бог) — *шоферѣру* (Сек);

— *добѣву* (Сек), — *завѣшау* (Бог), — *завѣшу* (Бог), — *завршаву* (Жуп), — *засѣду* (Бе), — *почѣу да изгѣраву* (Бог), — *измѣњу* (Крч), — *измѣшу* (Сиб), — *избѣву* (Ком), — *те се накѣку* (Сек), — *намѣшау* (Мотр, Сиб), — *обучавау* (Ком), — *одвају* (Сек), — *ојѣву* (Круш), — *ојсѣду* (Добр), — *оснѣву* (Леп), — *осиѣшау* (Добр), — *осиѣшу* (Кав, Круш), — *ојкуцаву* (Мал), — *югледу* (Ур), — *юзиѣву* (Мал), — *юлѣгу* (Ком), — *юнајѣву* (Сек), — *юосѣдау* (Ком), — *юосиѣшау* (Бог), — *юоцѣву* (Бог), — *јрегѣшау* (Ба), — *јрекидау* (Бог), — *да се јрѣлиѣвау* кошѣви с винѣм (Бог), — *јрејѣрѣсу* (Кав bis, Леп, Мотр), — *јрејѣрѣсау* (Ур), — *јрејѣрѣчу* (Ком), — *јрошѣшу* (Добр), — *разбѣву* (Крч), — *разбѣвау* (Сла), — *разговѣру* (Круш bis, Мал), — *снагдѣвау* (Теч), — *сузбѣву* (Теч), — *убѣчу* (Кав), — *убѣвау* (Над), — *убѣву* (Реб), — *ѣни се укојѣвау* (Над), — *тѣ се сѣмо укѣпићу* потѣци (Теч).

Само један пример имам у снимљеном материјалу са акц. Зр през. који у принципу одговара књижевном:

— *да се пѣново формѣрају*²³³ (Прњ).

Иако се, према томе која је реч употребљена у овој реченици, може помислити да је она заједно са акц. унесена са стране, мени се чини да то неће бити оправдано, јер ми је лично познато да се у Дубр чује спорадично тај акценат у говору старијих особа, а и моја мајка то потврђује. То би значило да управо у наше време ишчезавају последњи остаци таквог акцената у Л.²³⁴

Прегледани материјал ове врсте глагола и претходних, како смо видели, показује да је глаголски акценат у нашем говору аналошким процесима доведен до сразмерно доста упрошћене схеме.

²³³ У књиж. *формѣрају*.

²³⁴ У Ресави се јављају обе могућности. Исп. примере, СЛЗб XVII, 257.

ГЛАГОЛИ VI—VII ВРСТЕ

539. У поглављу о презенту речено је да ови глаголи, сем *врeй̄*, *зрeй̄*, — имају у 3р през. наст. *-e* (т. 478), спор. *-ду*.

О аналошком умекшавању консонанта основе ових глагола (*йушійий̄-йушійим̄*), као и о паралелном процесу у тпр. (*йушћен̄*), исп. т. 191.

540. Ни ове основе нису оштро разграничене од других него се каткад нађе који глагол са паралелним формама по некој од осталих врста, или се пак сретне који глагол код кога се облик саме основе не подудара са оним што налазимо у књиж. језику.

а) Тако и глаголи са општим делом *-вид-*, а каткада и *-лей-*, *-сед-*, имају у аор. наст. *-о(х)*, *-осмо*, *-осіе*, *-оше*, — који се додају непосредно на општи део, као код глагола са консонантским основама:

— *вїдо'* *ја* (Добр), — *йдо'*, па кад *вїдо'* *њй*, *ја* бојџгим *д-й'ем* (Круш), — кад *ја вїдо'* да ће он да ме стїгне, кад^т се убрзим *ја* (Мал), — *Ја вїдо'* да тї пѳкисе и тї (Над), — више тога човѳка не *видѳмо* (Ком), — не *вїдо'мо* штá ўради (Мал), — *видѳше* *нас*, — *видѳше* не онї стражáри (Кав), — *вїдоше* (Оп); — *ја йрилѳшо'* (Саб), — *Сѳдо'* тѳ два дáна, бѳгами (Оп).

б) Глагол *свїрай̄-свїрам̄*, поред ове има и форму *свїрей̄-свїрим̄*:

— *Свїрѳо* (Бог), — *свїрѳо* *нама* (Кар), — *свїрї* *тамо* *бојџги* (Кав), — *свїрї* и *пѳва* (Кар), — онї пїсковни *свїрѳ* (Добр), — *свїрѳ* свирачи (Крч).

Такође и глаг. *сїјаї̄-сїјам̄*, поред форми по V врсти има чешће облик *сјáей̄-сјáйм̄*:

— *сјáй* *се* *вѳда* (Мал), — *сáмо* *се* *сјáѳ* (Кав), — *сјáѳ* *сїја-* *лице* (Круш), — *свѳ* *се* *усјáѳ* (Оп), — *усјáѳла* (Пре).

в) Глагол *раїтовай̄-раїтуем̄* познаје, поред форми по IV, и паралелне форме по овом обрасцу *раїиий̄-раїим̄*:

— да *раїиимо* (Јоћ), — *Ја* сам *дѳветл* *гѳдина* *раїио*, — *раїио* сам па *Јѳдрене*, — *Раїио* сам са *ѳсам* *дрѳжава* (Реб), — *раїио* *бáш* у *Караѳѳрћев* *рáт* (Кар), — *раїиили* с *Тѳрском* (Над).

г) Глагол *сїасїй̄-сїасїм̄* (а и *дўбиий̄-дўбим̄*)²³⁵ гласи у Л. само тако, Форма *сїасїи* (и *дўйсїи*) је непозната овом говору:

— пѳсле *смо* *се* *сїáсїли* (Мал), — ако *ја* овѳ *крáву* *сїáсїм* (Круш), — не мѳгу да *се* *сїáсїм* (Прњ); — *йодўбим* (Дубр).

²³⁵ Исп. и сев. Бан., ГСЗ VII, 28. Глаг. са значењем „чловити“ је *дўбей̄-дўбїм̄*.

д) На другој страни, што се тиче односа основа овог типа према основама I врсте, — глагол *йримейиши* јавља се врло ретко у том облику:

— *йримейиши* (Ком, Рат), —

а много чешће он има форме по I врсти и нешто друкчији гласовни састав основе:

— кад^Г *йремѣиѣ* нешто, јави, — Чим лађа *йремѣиѣ* нешто (Кал) — а дни *йремѣиу* (Кал), — *йремѣла* (Сил), — *йрмѣидише* (Дубр), — *йремѣо* (Кав); — *йримѣле* (Лом).

ђ) Кад су описиване основе које се конјугирају по обрасцу II врсте, напоменуто је већ да глагол *йфрајаш* има двојачке форме през. основе: *йфраем/йфраим*.

е) Овде се може поменути још глагол *јахаши*, који у овом говору има такође паралелне форме по II и V врсти и у презенту и у претериталним облицима:

— кѹи су *йојѣли* (Вук), — умѣм ли да *јѣшем* тѣчак (Кал), — *јѣшем* кѣња (Ба);

— *узјѣишише* (Дубр), — *јѣши* еднѣг белчића (Кав).

541. Већ је у одељку о дистрибуцији вокалских фонема на два места напоменуто да се гласовни састав неких основа овог конјугационог обрасца не подудара са стањем у књижевном језику, што показује да граница међу појединим типовима основа у оквиру ове врсте није тако оштра, него да се поједини конјугациони типови међусобно мешају.

а) У т. 126. наведен је извештан број примера типа *мислео*, који сведоче о ширини обрасца *-еиши*: *-им* на рачун обрасца *-иши*: *-им*²³⁶. Ево још примера из снимљеног материјала:

— За свѣ то *вѣжѣло* (Сиб), — *закѣлѣли* (Кав), — *исѣрѣло* (Жуп), — *мѣсео* (Бе, Теч), — Нѣје ти *мѣслео* злѣ (Бог), — ја сам *мѣслео* (Бог), — *Мѣслео* да си жив (Кав), — *мѣслео* (Кал, Ком, Лом, Над, Пре), — *мѣслѣла* (Добр), — *мислѣо* (Бе, Крч), — *йо-мѣслео* (Круш), — *илѣвѣо* (Бог), — *йрезѣмѣли* (Сек), — *осѣѣрео* (Бе, Бог), — *осѣѣрѣла* (Добр); — *гѣире'* (Сиб), — само ју *зѣйрѣиѣише* овако ѣснице (Бог), — Колико ја то *замѣслѣ'* (Добр), — *измѣѣише* (Теч), — *ѣн мѣсе, мѣсе*, па кѣже (Кав), — *огѣздеише* (Крч), — *ѣѣре'* (Реб), — ја *йо-мѣсе'* (Ур), — ја *йо-мѣсле* (Над).

б) У т. 124. указано је на постојање случајева типа *учео*, *ћуѣео*. Овде се, јасно је, ради о ширењу основинског наставка *-е-* са инф.

²³⁶ У говорима на северозападу од нас граница међу овим конј. типовима такође се брише, али процес се одвија у супротном правцу: ширин се наст. *-иши*; исп., Срем, СДЗБ XIV, 314; сев. Бан., ГЗС VII, 29.

и 3s аор. сложених глагола: *ујанџи*. Из снимљеног материјала за сложене глаголе имам само следеће примере:

— *зайџанџила* (Ба), — *нисам ујанџила* (Пре), — *Си ујанџи'о?* (Рат).

б) У мом corpusu само још глагол *видеџ*, и то једино у облику инф., може имати дуги силазни акценат на последњем слогу: *видеџ* / *видџи*:

— и *ка̄-ћемо се видеџ* (Добр).

Исп. и примере за футур (т. 490):

— *видџемо* (Бог), — *видџеиш* (Круш), —

али на другој страни и:

— *видџемо* (Круш).

б) Речи са *крајњим акценџом инф.*

545. Акц. " (b) по правилу остаје у свим облицима неизмењен: *жџлџиџ-жџлџим*.

Једини изузетак у нашој грађи представља глагол *мислеџ*, који у рпр. може каткад имати и акц. на претпосл. слогу: *мислеџо* (примери у т. 541).

Глаголи са више слогова и акценџом на унутрашњем слогу чувају такође акценат у промени на истом месту на коме је он у инф., са изузетком 2s и 3s аор.: *бележџиџ-бележџим*, — али: *бележџи*.

Сложени глаголи од свих овде поменутих основа понашају се као глаголи са акц. на унутрашњем слогу: *забележџиџ-забележџим*: *забележџи*; — *џомислеџиџ-џомислеџим*: *џдмислеџ*. Навешћу део материјала за последње две групе.

а) Вишесложни са акц. на унутрашњем слогу:

— *борџвиџо* (Бог), — *борџвили* (Кал), — *корџстиџо* (Добр), — *удџриџо* (Бог); — *борџви* (Кал), — *корџстиџи* (Дул), — *оџуси* (Бе), — па *се оџучи* (Кар), — *џовџрим* (Добр), — *џовџриџо* (Бог), — да *се џовџриџо* (Вук), — *салабџери* (Кал), — *д-удџрим* (Круш), — *удџри* (Бог, Вук, Круш, Рат); — *џовџрени* (Кар).

б) Сложени глаголи:

— *довџиџила* га (Круш), — *довџиџело* (Леп), — *довџиџили* (Кав), — *долџзиџо* (Добр, Пре), — *долџзиџи* (Сек), — *доџџуниџи* (Оп), *дохџџиџиџо* (Кар), — што *си се забџвиџо?* (Рат), — *заборџвиџо* (Ци), — *заборџвила* (Круш), — *закџчиџо* (Теч, Над), — *замџрили* (Ба), — *изџдџиџо* (Бог, Кар), — *изџдџили* (Круш, Сла), — *искалџмили* (Круш),

— *искористио* (Бог), — *исидили* (Мотр), — *исјуштио* (Сек), — *исивоарили* (Добр), — *исирулео* (Жуп), — *набавио* (Круш bis), — *навадили* га (Добр), — *накупио* (Круш), — *налазила* (Теч), — *на-мѣстили* (Бог), — *наирѣвио* (Дул, Мал), — *наирѣвили* (Леп, Теч), — *најунила* (Ба) — *најуштио* (Бог), — *оирѣвио* (Кар), — *осидѣвио* (Мал), — *осидѣвио* (Реб), — *осидѣвила* (Кал), — *осидѣвили* (Жуп, Кар, Теч bis), — *осидѣрео* (Бе), — *осидѣрела* (Добр), — *очистили* (Мал), — *иоборѣвио* (Кав), — *иокупили* (Добр, Прњ bis), — *иомислео* (Круш), — *иосвадили се* (Крч), — *иосѣтили* (Жуп), — *иосидѣвили* (Кав), — *иошкупили* (Кав), — *није се иоирѣвило* (Оп), — *иочистили* (Кал), — *иреварио* (Крч), — *и ђн се ирѣзѣшио* (Бог), — *цѣла се . . . ирѣмѣшилила* (Теч), — *ирѣирѣвио* (Дул), — *ирѣиѣурио* (Бог), — *ирикѣчили* (Мал), — *ириилашио* (Прњ), — *иробѣвио* (Сиб), — *иробѣвили* (Сек), — *ировѣрили* (Бог), — *на две је је пде расидѣвио* (Кар), — *схуквѣжило се* (Кав), — *увѣишио* (Мал bis, Сек), — *увѣишили* (Добр, Круш, Ком, Сек, Ци), — *ударио* (Добр, bis, Кал bis, Теч, Ци), — *ударила* (Сиб), — *ударили* (Рат), — *животиња од^т коѣ се уилашио* (Круш) — *ѡни се уилашили* (Над), — *усидѣвио* (Ком), — *усидѣвили* (Вук), — *а ми се учекичили* (Добр);

— *довѣишије* (Ком), — *закѣчи'мо* (Кав), — *закѣчишије* (Кав), — *закѣишије* (Кал), — *замисле'* (Добр), — *заусидѣвишије* (Кав), — *ѡни се зачудишије* (Вук), — *Ја ѡдма извади'* (Сек), — *извадишије* (Круш), — *иззѣишије* (Бог), — *најуни'мо* (Бог), — *намеишти'мо* (Ци), — *намеиштишије* (Добр, Крш), — *наирѣвишије* (Добр) — *најуни' (Мотр), — најуни'мо* (Ком), — *најуштишије* (Кав), — *најуштилије* (Кав), — *наирѣвишије* (Добр), — *наивоаришије* (Ур), — *огаздеше* (Крч), — *ја окѣчи'* (Бог), — *окусишије* (Мотр), — *оирѣви'мо* (Жуп, Ком), — *оирѣвишије* (Жуп), — *и ѡиѣчи'* (Бог), — *осидѣвишије* (Вук), — *осидѣви'мо* (Кав), — *осидѣвишије* (Кав, Кал bis), — *и ѡсидѣвисмо* (Над), — *осидѣвишије* (Над bis), — *осидѣви'мо* (Теч), — *ошкѣчишије* (Мал), — *ошкѣштилишије* (Леп), — *иовадишије* (Кар), — *иоздрѣви'* (Ком, Сиб), — *иоздрѣвишије* (Мал), — *иоизлазишије* (Ци), — *иокупишије* (Рат), — *ја иомисле'* (Над), — *ја иомисе'* (Ур), — *иосвадишије се* (Ком), — *тѣд се иосвадишије* (Круш), — *иосидѣвишије* (Ком, Над, Рат, Теч), — *иоивоаришије* (Вук, Ци), — *па се ирѣвари'* (Жуп), — *ирѣваришије* (Круш, Ци), — *нѣшто ирегѣзи'мо*, *нѣшто ѡста* (Кав), — *ирѣиѣуришије* (Добр), — *ирикѣчишије* (Мал), — *ироборѣви'мо* (Кал), — *ирочишти' се* (Бог), — *док се ја расѣни'* (Рат), — *расидѣури'мо* (Кав, Оп), — *расидѣуришије* (Круш), — *тѣ се сасидѣви'мо* (Бог), — *пѡсе се сасидѣви'мо* (Вук), — *сасидѣви'мо* (Кав, Леп), — *увѣиши'мо* (Кав bis, Над), — *увѣишишије* (Оп, Кал), — *удари'* (Рат), — *ударшије* (Бог, Кар, Рат), — *усидѣви'* (Добр, Мотр), — *усидѣвишије* (Дул, Мал, Рат), — *Јѣдво с' уивоари'мо* (Бог); — *да доваиши* (Бог), — *доваиши* (Сиб), — *долѣзимо* (Жуп), — *долѣзи* (Кав), — *заборѣвим* (Ур), — *забушиим* (Леп), — *завѣишиим* (Бог), — *завѣишиши* (Бог), — *заграби* (Бог), — *закѣчи* (Ур, Леп, Рат), — *замѣзимо* (Мал), — *замѣрим* (Лом), — *да се ми . . . замѣримо* (Дул), — *да ми замѣришије* (Бог), — *зайѣишиим* (Сек), — *зайѣишиим* (Прњ), — *зайѣишиим се* (Прњ), — *иослушати* (Бог); — *Доваиши* јагацима у корпу

га (Бог), — *говори́о* (Бог), — *говори́ли* (Дул), — *штá смо говори́ле* (Круш), — *жени́о* и *ражени́о* (Ба), — *жени́ла му се бра́на* (Сла), — *коси́о* (Добр bis), — *коси́ли* (Кал, Пре), — *коси́ла* (Добр, Круш), — *моли́о* (Мал, Ци), — *моли́ла* (Рат), — *моли́ли* (Добр), — *носи́о* (Бог, Мал, Мотр, Ур), — *То е се носи́ло* (Ба), — *носи́ла* (Ба, Добр, Дул) — *носи́ло* (Ци), — *носи́ли* (Мал, Кал, Над, Рат), — *носи́ле* (Крч); — *Говори́ше не́ки да ће да йду* (Др), — *Моли́'мо, моли́'мо, моли́'мо, моли́'мо*, једва се откáчи'мо (Круш); — *кóси'* (Бог).

Међутим, вишесложни глаголи овог акц. типа имају у 2s и 3s аор. акц. на првом слогу:

— *гдвори* му и *џна* (Дубр), — *гдвори* (Сиб).

β) Сложени глаголи разликују се од простих такође само у 2s и 3s аор.: *йрводи*, *заволе*, *йрговори*, и сл. Примери:

— с мџем џцем *се договори́ли* (Кав), — *кад би́демо то зашвори́ли* (Жуп), — *Нас пџт смо се здоговори́ли* (Кал), — *износи́ли* (Кар), — *наговори́о* (Рат), — *накоси́о* (Рат), — *намоли́о* (Пре), — *Ти се бра́т ожени́о?* — *С' ожени́о?* (Добр), — *о жени́о се с њџм* (Круш), — *свџ сам йо жени́о* (Мотр), — *йокоси́ли* (Ком), — *ни́смо се ни йровди́ли* (Кав), — *исйреноси́о* (Мал), — *сийровди́о* (Вук, Ком), — *уговори́ли* (Мал);

— *такџ се исйрџси'* (Крч), — *искџчи'* (Кав);

— *искочйше* (Рат), — *йрескочй'мо* (Круш), — *ускочйше* (Ур);

— *кџца она́ко џскочи* (Ком);

— да ми *се не́што дозвџли* (Кав), — *донџси* (Бог), — *донџсимо* (Добр), — *донџсе* (Ком, Круш), — *не мџг^к се задовџлим* (Ур), — *извџди* (Ба, Бе), — *извџде* (Сек), — *изнџсе* (Бог), — *накџсим* (Круш), — *ка-се ожџниши* (Добр), — *да се ожџни* (Бог, Добр), — *док с' ожџни* — (Добр), — *Он ће се ожџни* (Круш), — *да се мџмак ожџни* (Оп), — *йоднџсим* (Дул), — *йокџси* (Над) — *штá г' онџ йредвџди* (Бе), — *йрескџчи* (Пре), — *йроговџрим* (Круш), — *йроговџрим* (Рат, Реб), — *да ме разговџри* (Дул), — *са́мо се сйовџдим* (Добр), — *сийровџдим* (Добр), — *сийровџди* (Дул), — *сийровџди* (Над); — *извџли* (Крч), — *извџли́е* (Ком, Крч, Мотр, Рат, Сиб); — *нежџњен* (Бог), — *йокџшено* (Оп).

И код ове групе глагола има случајева задржавања акц. на последњем слогу у 1s аор.²³⁸:

— *Ка́ко ти ја говори́'?* (Бог), — *и йроговори́'* (Бог).

б) α) Друга група глагола овог акц. типа разликује се од претходне у томе што у презенту има дуги силазни акц. на последњем слогу,

²³⁸ Исп. т. 34.

у облицима са неслоговним наставком: *седѝм-седѝш-седѝ-седѝ*, — а у формама са вокалским наставком налази се на истом слогу дуги узлазни акц.: *седѝмо, учѝмо* (b : a : c). Примери:

— *Они се гѝр борѝли* (Кал), — *тѝ смо се борѝли* (Прњ), — *дойла дѝте* (Рат), — *желѝо* (Бог, Крч), — *без^с попа се крсѝйло* (Круш), — *лейѝла* (Сек), — *ноћѝло* (Кал), — *ноћѝли* (Вук bis, Круш), — *седѝо* (Кар, Сек), — *седѝла* (Круш), — *седѝ^ала*, — *седѝ^ала* (Реб), — *седѝли* (Бог, Вук, Ком bis, Прњ), — *седѝ^али* (Теч), — *са-сте се своѝли* (Рат), — *ѝни се селѝли* (Над), — *учѝло* (Кар), — *учѝло* (Крч), — *учѝли* (Бог, Жуп, Сек), — *чинѝло* (Прњ), — *чинѝли* (Бог, Над); — *борѝ'мо се* нѝколико (Кав), — *ноћѝ'мо* (Вук), — *ноћѝсмо* (Леп), — *седѝ'мо, седѝ'мо*, и дође време да ѝдемо (Бог), — *седѝ'мо* (Добр bis, Ком, Крч bis), — *седѝше* (Бог), — *учѝ'мо* (Добр); — *сѝде тѝ, сѝде ...* (Ба), — *двѝ недѝље сѝде* (Крч); — *сѝди* (Бог, Добр, Ци, итд.), — *сѝше* (Круш); — *крѝшѝно* (Рат);

— *болѝ* (Ба, Жуп, Круш bis, Крч, Леп), — *нѝе мѝго се борѝ* (Добр), — *да се борѝ* (Кал), — *очѝцѝнички се борѝ* (Теч), — *нѝће да се борѝ* (Кал), — *борѝ се* (Мал), — *броѝм* (Рат), — *брсѝѝ* (Круш), — *велѝм* (Ба, Бе, Кал, Ком, Реб), — *велѝш* (Оп), — *велѝ* (Ба, Добр), — *горѝ* (Добр, Вук), — *горѝ* (Вук bis), — *зубѝм* (Дул), — *желѝ* (Сиб), — *звонѝ* (Пре), — *да ју крсѝйѝм дѝте* (Круш), — *крѝйѝ* (Бог), — *крсѝѝ га* (Рат), — *да се крѝйѝ* (Теч), — *ледѝ* (Мал), *лейѝ* (Бог, Добр, Над), — *лейѝ* (Бог), — *ложѝ* (Теч), — *модрѝ се* (Бог), — *ноћѝм* (Жуп), — *ноћѝ* (Вук), — *ноћѝ* (Бог), — *седѝм* (Крч, Над, Рат), — *седѝш* (Кав, Над), — *седѝ* (Ба Бог, Вук, Добр, Дул, Кар, Рат, Ур, Ци) — *седѝ* (Вук, Ком, Круш bis, Мал), — *ѝочѝли* (Бог), — *ѝочѝ* (Бог), — *ѝрчѝ* (Ци), — *учѝ* (Добр, Дул, Жуп, Кал, Крч, Над), — *цаклѝ* (Ком), — *чинѝ* (Бог bis), — *свѝ му се чинѝ* (Над);

— *да се борѝмо* (Др, Кав), — *за кѝга се мѝ борѝмо* (Леп), — *мѝ се борѝмо* (Над), — *велѝмо* (Кар, Пре), — *да крѝйѝмо* (Оп), — *ложѝмо* (Добр), — *ложѝѝше* (Ба), — *да ноћѝмо* (Кар, Круш, Леп), — *ѝоѝмо* (Мотр), — *да с' ѝри'аѝѝе'ѝмо* (Бог), — *да ѝрос-ѝѝѝше* (Сек), — *седѝмо* (Кав, Крч, Реб, Рат), — *учѝмо* (Леп, Рат), — *чинѝмо* (Ба).

Са овом групом иду и сви глаголи са односом основа *-аѝи* : *-им* :

— *до скѝро се држѝо* (Добр), — *држѝо* (Добр, Кав bis, Ком, Леп, Мал, Теч), — *држѝала* (Добр), — *држѝало* (Бог), — *кѝца се држѝали* (Кав), — *држѝали* (Кав, Кар, Леп), — *лежѝле* (Прњ), — *лежѝо* (Рат bis), — *лежѝли* (Сек), — *сѝојѝо* (Добр, Сек, Ур), — *сѝојѝала* (Круш), — *сѝојѝало* (Кав, Мал, Рат, Сек, — *сѝојѝали* (Добр, Кав bis, Теч, Ур); — *ѝрчѝли* (Ци);

— *држѝ'мо* (Сек), — *сѝојѝ'мо* (Добр, Кар, Оп), — *сѝојѝсѝше* (Жуп); — *Сѝѝѝја' маѝо, сѝѝѝја'* (Ци);

— *Мѝлѝе Мѝлѝевић држѝа* гѝвор (Реб), — *сѝѝѝја* (Бе, Добр);

— *бојм се* (Оп), — *штã се бојм* (Прњ), — *ја се бојм* (Ци), — *дã л' се бој* (Кар), — *Олги се òн бој* (Ком), — *па се бој* (Мотр), — *кãко се бој* (Сла), — *држїм* (Ба), — *држїи* (Теч), — *Јãкшо се мãло држї* (Добр), — *држї* (Мал, Рат, Ци), — *држє* (Круш), — *јòш се држє* (Ци), — *лежїм* (Круш, Мал, Мотр), — *лежї* (Ком), — *лежє* (Бог bis, Жуп bis, Кал), — *сїоїм* (Бог, Кав, Сиб), — *сїоїи* (Рат, Ур), — *сїої* (Круш, Рат bis, Сек, Ур), — *сїоє* (Кав bis, Ком, Мотр, Рат, Сиб), — *сїојє* (Оп), — *їрчїм* (Бе, Ур), — *їрчїи* (Добр), — *їрчї* (Добр bis), — *їрчє* (Вук, Круш, Пре);

— *мї се бојмо* (Бе), — *лежїмо* (Кав, Леп), — *лежїше* (Бог), — *сїоїмо* (Бог, Вук bis, Кав, Оп, Ур).

Имам два примера прилога садашњег:

— *Седєћи* смо се сасуљãли (Теч), — *Јã кãжем овãко седєћи* (Бог).

β) Сложени глаголи овог акц. типа разликују се од простих у 2s и 3s аор.: *їдседе*. У акценту презента нема јединства код ових глаг.

1) Једна група њихова има акц. као и прости (а : с):

— *заболї* (Добр, Жуп, Рат), — *заболє* (Жуп), — *задржє* (Кар, Ком), — *изгорїм* (Мотр), — *изгорї* (Мотр), — *издржїм* (Добр), — *излейї* (Ба) — *излейє* (Кар, Круш), — *налейє* (Кал, Ком), — *налейїм* (Мал), — *Нє-да м' осиройї* (Сек), — *ја се їоболїм* (Ком), — *їогорї* (Ци), — *їогорє* (Вук, Жуп), — *їолейїм* (Мал), — *їрелєїи* (Кав), — *їреседїм* (Ком), — *разболїм се* (Добр), — *тў се разболїм* (Кал), — *ја се разболїм* (Теч); — *нãма се мãцкã разболї* (Ба), — *улейїм* (Жуп);

— *да се задржїмо* (Кал), — *їоседїмо* (Бог).

2) У другој групи акц. се у нашем говору слаже с акцентом инфинитива (b):

— *нє-це залджи* (Ба), — *залджимо* (Круш), — *зардбим* (Сиб bis), — *зардбимо* (Сиб, Сек bis), — *зардбе* (Ба, Добр), — *тб се* и *зардди* (Оп), — *зашећєрим* (Бог), — *изгубим* (Дул), — *изгуби* (Кар), — *да се найдє* (Теч), — *найдчи* (Ур), — *наўчи* (Бог), — *начїним* (Жуп, Крч, Оп), — *начїиши* (Кар), — *начїни* (Кав, Крч), — *найдчи* (Теч), — *начїнимо* (Кав), — *ослобддим* (Круш), — *да се ослобдди* (Над), — *ослобдди* (Сек), — *освдї*²³⁹ (Кал), — *обдри* (Круш), — *їогдди* (Бог), — *їогубиши* (Кар), — *їодлбми* (Бог), — *їолджи* (Добр), — *їордбим* (Сиб), — *И у њїву се вїше пўт їордди* (Ба), — *да їосївдї*²³⁹ (Кал), — *да їоїрдшїм* (Добр), — *їрекрсїи* рўке (Добр), — *да се їрекрсїимо* (Бог), — *їрелдмим* (Бог), *сагуби* (Дул), — *учїним* (Над), — *д-учїиши* (Сек), — *учїни* (Жуп, Над), — *òн се ушећєри* (Сек).

²³⁹ Исп. т. 60.

3) Код мањег броја глагола има колебања у акценту презента (b; a : c):

— тó трéба да *иоси́оци* (Мотр), — *наси́оци* тактика (Над), — како кўће *иоси́дѣ* (Ур), — *и́рендѣнимо* (Кар, Ци), — *и́рендѣнши* (Леп), — *и́рендѣнимо* (Леп);

— ма́ло *иоси́оци* (Ба), — У Ма́чви, кае, ѓрдно бла́то *иоси́оци* (Рат), — да *и́реноѣнимо* (Кал), — и дпе-тў *заноѣнимо* (Ком).

Има случајева дублетног акцента и код простих глагола, како показују примери:

— да *и́роси́иши* (Сек), — да *и́роси́иши* (Вук), — д́добро ти *роду́* (Бог), — ѓдина д́добро *роду́* (Над), — да га *часи́иши* (Оп);

— б́ог да му дўшу *и́рдси́иши* (Пре), — кад *рдди́* (Бог), — *рдди́* (Ба, Рат), — да *чдси́иши* (Дубр).

Навешћу и нешто примера за остале облике сложених глагола овог акц. типа:

— *задржало* (Бог), — *тў се задржали* (Кар), — *тў смо се задржали* (Теч), — *заклонило* (Ци), — *заложило* (Добр), — *заложили* (Сиб), — *заноћила* (Вук), — *заноћили* (Вук, Теч), — *заробило* (Сиб), — *заробили* (Бог, Реб), — *излеишо* (Круш), — *изгорело* (Леп), — *изгубило* (Бог, Кав bis), — и свѣ сам онако *се изгубила* (Сла), — *изгубили* (Бог, Над), — *издржало* (Бог bis), — Ал је *излежало!* (Саб), — *изломило* (Крч), — *Ништа се није изломило* (Добр), — *изломило се* (Круш), — *изломиле* (Кал), — *иа се пдсе иселили* (Теч), — *није се истиоило* (Бог), — *исирошили* (Кал), — *налеишо* (Леп, Мал), — *налеишли* (Мал), — *наложили* (Кар), — *ка-це населило* (Прњ), — *населили* (Мал), — *наишоћила* (Круш), — *научило* (Кар), — *начинило* (Добр, Жуп, Кар), — *начинили* (Кав), — *начинала* (Кав, Круш), — *оборило* (Мал), — *оборили* (Кав, Мал), — *одлеишла* (Теч), — *одломила* (Ба), — *одобрили* (Сиб), — *одржало* (Прњ), — *одробило* (Ци), — *оиросило* (Над, Сиб), — *ослободили* (Ком), — *ошелила се* (Ба), — *ошойило се снег* (Леп), — *ошрчало* (Сек), — *он се оцелило* (Силь), — *игодило* (Бе), — *игорело* (Жуп), — *игорело* (Ци), — *игорели* (Жуп, Кал, Круш), — *иогубило* (Ком bis), — *иломчила* (Бог), — *иломчило се* (Оп), — *иомотрело* (Бе), — *иомотреле* (Лом), — *иородила* (Бог), — *мало иоседела* (Над), — *иосишојало* (Бог, Мал, Над, Прњ, Рат, Теч, Ци), — *иошироило* (Добр, Крч), — *низбрдо како е се иошрчало* (Кав), — *иочинило штете* (Сек), — *иреноћили* (Вук), — *иеродила* (Оп) — *ипрелило се* (Кар), — *иридржали* (Над), — *ирилеишо* (Мал), — *тако ми се иричинило* (Прњ) — *ка сам се разболело* (Кал), — *разболело се* (Рат), — *Ја сам се тў и разболело* (Теч), — *тамо се разболело* (Теч), — *разболела се* (Бог bis, Жуп), — *Отка-це разболела?* (Круш), — *са-це размложило* (Теч), — *сагубили* (Жуп), — *салеишли* (Сиб), — и

Рпр. и плураалски обл. аор. имају акц. за један слог ближе крају речи: *радио-радила, радисмо-радише* (bb II). Множински облик импер., кад је у пуном гласовном саставу, има акц. као последња два облика: *радише*. Акцент през. има још тпр. и 2s и 3s аор.: *рађен-рађено, ради*. Следе примери са магнетофонских снимака:

— *баџила* (Рат), — *бранила* (Бог), — *бранили* (Мал), — *бџли се жџвот враиши* (Жуп), — *враиши се* (Жуп), — *враиши* (Круш), — *кад^т се дни пџсле џпет враиши* (Над), — *враиши се* (Рат), — *вршиши* (Леп), — *кад^т смо се делили* (Ба), — *делили се* (Мал), — *јави* (Бог), — *јави* (Мал), — *јавили* (Сек), — *јџри* (Круш), — *јџрили* (Бог), — *куи* (Бог, Дул, Кар, Круш, Мал bis), — *меси* (Добр), — *месила* (Круш), — *иали* (Мал), — *илаши* (Круш, Мал), — *ирими* (Леп, Оп), — *ради* (Над), — *радила* (Кар), — *вунено се џнда радило* (Ба), — *радили* (Саб, Теч), — *реш* (Ба), — *решили* (Кар, Реб), — *сиди* (Бог), — *сидили* (Кал), — *слџж* (Добр, Кар, Крч), — *слџжили* (Мал, Сек), — *сирми* (Дул), — *сирмили* (Вук) — *сиуи* (Др, Рат), — *сиуила* (Кав), — *шражи* (Добр, Леп, Оп, Ци), — *шражили се* (Ком, Пре, Рат);

— *баџише* (Бог, Вук, Сек), — *враиши* (Круш), — *ми се враиши* (Крч), — *вршише* (Кав), — *гњавише* (Круш), — *јавише се* (Над), — *јџри* (Добр), — *ирими* (Др), — *сирмише* (Бог), — *шражисмо* (Вук), — *шражише* (Др, Ком);

— *радише* како ви вџља (Бог);

— *ја баџали* (Оп, Сла), — *баџи* (Добр);

— *баџи* вештачко ђубре (Бог), — *баџали* (Вук), — *Вине се јави* (Леп), — *ите јавише* код њџга (Сек), — *куи* (Дул), — *иали* (Круш), — *шражи* (Оп), — *ради* (Рат), — *Љџди, раџи!* (Рат), — *рани* (Бог, Жуп), — *шражи* (Бог), — *ди се сирми* радницима (Круш);

— *баџи* дџте (Рат), — *Склџпи књигу на баџи* пред њџга (Реб), — *враиши* (Леп).

Примере за остале облике није потребно наводити.

β) Сложени глаголи овог акц. типа, као и вишесложни прости, преносе акценат у 2s и 3s аор. на први слог: *баџали, џради*. У осталим обл. акценат остаје на истоме месту:

— *рат се заврши* (Ком), — *заглавили се* (Рат), — *закраиши* (Сек), — *Ту смо се закућарили* (Кар), — *заљуши* (Ком), — *заменили* (Мотр), — *кад је се тџ замјрило* (Сиб), — *заради* (Добр, Над), — *заслџжили* (Крч), — *зашражи* се на вџџбу (Реб), — *избалави* те (Мал), — *избаџила* (Вук), — *леска се извалила* (Бог), — *извџши* (Кав), — *извџшила* (Кав), — *пошто сте се ви измирили* (Крч), — *изручи* (Кар), — *искључили* (Жуп), — *како се куџ искрив* (Над), — *исилаши* (Мал bis), — *исилила* пилићи (Круш), — *џн се наљуши* (Круш), — *шта сам се наљуши*

(Над), — *наоблāчило се* (Бог), — *наилāишијо* (Сек), — *наредѝјо* (Рат, Сек, Сиб), — *наслѣдила* (Др), — *обиклѣли* (Ком), — *Два-наѣсте се објāвијо рат* (Кав) — *објāвили* (Рат), — *одāнило се дѣста* (Рат), — *ѡн се одѣлѝјо* (Бе), — *нѣ би' се одѣлѝјо* (Мотр), — *одредѝли* (Реб), — *одужѝјо* (Рат), — *онемогућѝјо* (Над bis), — *оилāијо* (Мал), — *оиклѣли* (Реб), — *оирѣмијо* (Кар), — *оийужѝли* (Сек), — *сād^т се оикрāвијо* (Над), — *иобѣдијо* (Реб), — *иобуљѝјо* (Мал), — *одātле се иовлāчили* (Др), — *иогрѣишијо* (Мотр), — *ио-ийāијо* (Кал), — *иорусѝјо* (Мотр), — *иосādѝјо* (Теч), — *иребāцила* (Сек, Ур), — *иребāцили сг* (Вук), — *иребāцили* (Круш, Над), — *иредāнили* (Вук), — *ирекорāчили* (Мал), — *иресушијо* (Жуп), — *иреслуужѝјо* (Круш), — *ишто се иридружѝла* (Теч), — *иријāвили* (Мал), — *иромѣнила* (Бог), — *ироцѣнијо* (Добр), — *убарабарѝли се* (Круш), — *нāрод^т се убунѝјо* (Кал), — *удāвијо* (Круш), — *офи-цири се укрѝиши* (Леп), — *умѣлѝло* (Кар), — *умлāиши* (Ур), — *улѝијло* (Добр), — *уйлāиши* (Бог), — *тāи се уйройāсѝијо* (Бе), — *уйройāсѝијо* (Бог), — *урādѝјо* (Добр, Над), — *урādѝли* (Кал), — *урѣдијо* (Мотр), — *урѣдили* (Добр, Ур), — *услужѝјо* (Сек), — *уйѝиши* (Над), — *уцвиљѝјо се* (Бог);

— *дојурѝше* (Мал), — *забрāнише* (Круш), — *заврѝише* (Сла), — *закљѝчише* (Ком), — *замѣни'мо* (Жуп), — *зайрѣишише* (Кав), — *зарāнише* (Кал), — *избāчише* (Вук, Кав), — *изврѝи'мо* (Сек), — *изрѝчише* (Добр), — *исийāлише* (Кав), — *навāлише* (Кал), — *нарѣдише* (Кар, Леп, Пре), — *обāлише* (Ком, Рат), — *обезбѣдише* (Реб), — *објāвише* (Ком bis), — *одбāцише* (Оп), — *одредѝше* (Сек, Теч), — *одрѣишише* (Мал), — *оилāише* (Мал), — *осудѝше* (Бог), — *док се мāло окрѣи'мо* (Ком), — *оилāи'мо* (Кав), — *осийѝишише* (Сек), — *Штѡ се не иодāвиши!* (Кар), — *иодѣлѝ'мо* (Вук), — *иодубѝ'мо* (Жуп), — *иољубѝше се* (Сек), — *те се иомѝрише* (Рат), — *кад^т се ионаий-вā'мо* (Ба), — *иоийāише* (Круш), — *иребāци'мо* (Круш, Мотр), — *иребāцише* (Жуп), — *ириѝише* (Оп), — *разбāчише* (Круш), — *распорѣдише* (Сек), — *расирѣми'мо* (Бог), — *тамāн се мāло расир-ийāлѝ'мо* (Вук), — *свлāчи'мо* (Кал), — *сјурѝ'мо* (Кав), — *нѣкако се сјурѝсмо* (Леп), — *смѣнише* (Бог, Вук, Ур, Ком), — *те се смѝри'мо* нѣкако (Леп), — *сирѣмише се* (Кав), — *срѣдише* (Кав), — *угāси'мо* (Круш), — *угњѣздише се* (Над), — *удāлѝше* (Ком), — *узнемѝрише се* (Кал), — *овѝ се вѣи чѣтири прѣста укѡчише* (Ци), — *умѝиши'мо* (Ба), — *уйāлише* (Круш), — *урѣди'мо* (Кал), — *урѣдише* (Кар, Круш), — *урѡжѝ'мо* дчи (Ба);

— *јā се залѣи'* (Добр), — *јā му зайāли'* (Сек), — *зайāли'* (Ур), — *не зарāди'* (Кар), — *ни-зарāди'* (Кар), — *па се мāло изгарѣи'* (Ба), — *јā днда се наљѝиши'* (Крч), — *јā се наљѝиши'* (Рат), — *јā се олāди'* (Рат), — *иогрѣиши'* (Бог), — *јā и' услужѝ'* (Кав);

— *Зарāди*, зāшта си млāд! (Бог), — *Извāни*, дѣчко (Мал), — *наилāиши* (Оп), — *обāли* (Крч), — *сāмо се обрāиши мѣне* Ур), — *одрѣди* тѝ (Мал), — *оилāише* (Кав), — *иодѣли* (Бог), — *ирикљѝчи*, друже (Ком), — *раздѣли* тāи шећер (Ком), — *Услушѝше се* (Бог);

— заврши́ти тó (Над), — и́регрāдйи́ти дóтле (Пре);

— загрāдим (Мотр), — зайāли (Рат), — зайāлим (Кал), — заслāдим (Жуп), — засу́ши (Ци), — заши́йиши́мо (Ком), — избāрим (Бе), — издēлимó (Вук), — изју́ри (Оп), — изрāдимó (Жуп), — искрāиши́м (Добр), — искрй́ви (Теч), — искрй́ви се (Теч), — не исй́лāиши́ ми се (Бе), — нагарāви се (Ба), — най́лāиши́м (Крч), — нарēдим (Сиб), — нарēди́и́е (Ком), — нарўчи (Бог), — най́лāри (Мотр), — обāрим (Ба), — обāри (Ур), — нек обāре (Ба), — облāчи се (Бе), — одуговлāчи се (Сла), — окой́ира (Бог), — ойāли (Кар, Над), — ойāлимо (Кав), — и јѓнда се осу́ши (Прњ), — мй́ се осу́ши́мо (Сиб), — йогрēиши́ (Крч), — йогрēиши́ (Жуп), — йодвāли (Теч), — йодēлимó (Крч, Ком, Прњ), — да га йодубим (Жуп), — сāв пѓсо йорēди (Крч), — йосāди (Ба), — йослўжи (Бог), — мй́ се йрејāвимó (Сек), — као гѓћ што се тй́ йреоблāчиши́ (Сек), — йресудим (Ур), — йријāвим се (Ком), — да йрику́йи́мо (Дул), — да се йри́йрēми (Мал), — да га разбўдим (Кав), — расйорēдим (Добр), — расйорēди (Леп), — да ме не йробўди (Над), — йродўжисим (Мотр), — йродўжисимо (Вук), — йромēниши́ (Прњ), — свāки се йромēни (Крч), — да се не йромēни (Крч), — нек се йросу́ши (Жуп), — да се сарāним (Сла), — д-убāци (Сек), — да т-угу́ши (Круш), — да ме удāви (Добр), — узмлāчи (Мотр), — умēсиши́ (Кар), — умēсимо (Добр), — уму́ши́мо (Ба), — уйāлим (Мал, Сиб, Сла), — да ве уйу́иши́м (Добр), — да н-уйу́иши́ (Добр), — ура́димó (Жуп)е — да се урēдимó (Круш), — ми се тѓ уйврдимо (Кал), — тѓ с, мāло још уйврдимо (Ком), — ушйу́љи (Дул);

— дорēђено (Жуп), — заврши́ен (Крч), — заврши́ено (Кар), — загрāђен (Сек), — загрāђено (Круш, Сек), — закљўчена ствāр (Бог), — избўи́шена (Леп), — изврши́ен (Реб), — изрāђени (Вук), — изрāђāвљен (Леп), — искрвāвљен (Рат), — исй́рāжњени (Леп), — намēњени (Кав), — нарēђен (Ци), — нарēђено (Мал bis, Мотр), — одрēшене рўке (Дул), — ољу́ишени́ (Ур), — урēђено (Кал), — одрēђени́ (Кав), — одрēђене (Ци), — одрēђен (Мал, Реб bis, Сиб), — онесвѓи́ђен (Сиб), — ойкōљено (Кав), — ойрāшено (Круш), — одсу́ђен (Теч), — осу́ђен (Мал, Над, Реб), — осу́ђено (Мотр), — осу́ђени́ (Реб, Теч), — осу́ђене (Мотр), — ойкōчене (Реб), — оцѓљено (Над), — йодēљено (Сиб), — йойврђено (Бог, Мал), — йребāчен (Др, Кав), — йробўшена (Теч), — разāмљено (Оп), — раздēљена (Прњ), — разлйљено (Ком), — размāжен (Круш), — расйорēђен (Реб), — расйорēђено (Кал), — расйравўљено (Бе), — сйрѓмљено (Кал), — Немѓ да бўдете уверēђени (Бог), — угāшена (Ба) — укљўчено (Над, Теч), — унайрēђен (Реб), — унайрēђени́ (Рат);

— йзбаци́ (Теч), — йзјури́ (Мал), — ѓбјави се рāt (Сек), — йѓдели́ (Леп), — уйврди́ (Кав).

б) Глаголи о којима ће ниже бити речи разликују се од оних под а) у акценту през. и тип. у којим се облицима налази дугосилазни акценат на слогу иза онога са дужином: у през. — *ћу́иши-ћу-*

ӣӣмо, — и м. р. тпр.: *ӣӣе̄ђен* (с : аа); — или пак кратки на истом том слогу (bb) — у осталим формама тпр.: *ӣӣе̄ђена*.

α) Примери глагола са простом основом:

— *ва̄жело* (Сиб), — *врѣдела* (Кал), — *врѣдело* (Мал, Сиб), — *врѣдели* (Сиб), — *живѣо* (Бог, Добр, Крч, Лом), — *живѣ^ало*, *живѣ^ала* (Реб), — *живѣли* (Добр bis, Дул bis), — *мрзѣо* (Рат), — *илѣво* (Бог) — *свѣро* (Бог, Кар), — *ћушѣо* (Круш), — *учѣо* (Жуп); — *живѣ'мо* (Пре);

— *гвѣре* (Сиб), — *живе* (Реб);

— *двори* (Над), — *ћуши* (Добр, Ба, Жуп, Ком, Крч, Оп, Рат bis), — *ћушише* (Круш, Рат);

— *бѣли се* (Теч), — *блѣи* (Круш), — *бубула̄зимо* (Жуп), — *ва̄жѣи* (Бог, Леп, Оп), — *врѣди* (Ба, Добр, Ком, Леп), — *врѣчи* (Круш), — *врѣшиӣи* (Круш, Мал), — *гвѣри* (Добр, Кав), — *жвѣзди* (Кав), — *живѣи* (Бог, Дул, Леп), — *живѣи* (Бог, Крч, Реб, Сек, Сил), — *живѣимо* (Крч), — *живѣише* (Дул), — *живѣ* (Теч), — *жмурѣи* (Круш), — *са̄мо се жшѣӣи* (Ком), — *квѣчи* (Круш, Оп), — *квѣчи* (Добр), *мало кѣснѣи* (Теч), — *са̄мо крчи* (Добр), — *не лѣчи* (Добр), — *лѣшиӣи* (Крч), — *мрзи* (Бог, Лом), — *мрзим* (Рат), — *ӣӣшиӣи* (Мал), — *са̄мо се ӣлѣви* (Рат), — *ӣлѣшиӣи* (Над), — *свѣили* (Ком, Над), — *смрди* (Бог, Ур), — *ӣрѣшиӣи* (Сек), — *ӣриим* (Круш), — *ӣриӣи* (Добр, Крч, Сиб), — *ћушѣим* (Мал, Над, Рат), — *ћушѣӣи* (Добр, Кар, Круш, Рат, Ур), — *ћушѣимо* (Кав, Леп, Рат, Ци), — *ћушѣ* (Кар), — *црни се* (Бог), — *чкѣли* (Рат);

— мунѣица̄ *мало ӣӣе̄ђена* (Кав).

Имам један пример прилога садашњег, и слаже се у акценту са презентом:

— *бубула̄зѣћи бѣгао* (Кав).

β) Глаголи са сложенем основом:

— *дожѣво* (Дул), — *загусѣило* (Рат), — *читаво не заклѣли* (Кав), — *засвѣило* (Прњ), — *заслӣна̄ви'о* (Рат), — *изгладнѣо* (Кал), — *изгладнѣла* (Круш), — *ожѣднѣо* (Мал), — *ожѣднѣли* (Бог), — *ошѣсѣло* (Кар), — *ошѣро* (Сиб), — *ӣоблѣдо* (Крч), — *ӣоблѣдела* (Добр), — *ӣолудѣла* (Сла), — *ӣоцрнѣо* (Сиб), — *ӣоцрнѣла* (Бог), — *ӣрозѣмѣли* (Сек), — *ӣрозѣвѣо* (Сек), — *ӣрозѣвѣла* (Ба), — *ӣрозѣвѣли* (Кал), — *ужшѣо* (Бог), — *узврѣли се* (Прњ), — *Лѣтње дѣбо па се усмрѣло* (Кав);

— *измѣдѣше* (Теч), — *ӣрежѣв'мо* (Добр), — *ӣремѣсѣӣи'мо* (Кал), — *ућушѣше* (Кав);

— *огладне'* (Рат), — *ожѣдне'* (Бог), — *ошѣре'* (Реб), — *ӣо-ћуше'* (Кав);

— *заврѣе* (Оп), — *ӣобледе* (Крч), — *ӣдхуше* (Сиб), — *ућуше* (Кав, Круш, Над, Теч);

— да *доживѣм* (Над), — *заладни* (Крч), — *засвѣѣли* збра (Сиб), — *огладни* (Рат), — *ћ-оѣусий* Дубрава (Сла), — *д-оѣрѣи* (Бог), — да *оѣрѣи* (Над), — *ѣма да ѣолудѣ* (Кар).

549. Известан број глагола са дугоузлазним акц. у инфин. има каткад скраћени слог основе, кад је овај ван акц. Тако у презенту имамо, кад је акц. за један слог даље према крају речи, слог испред акцента без дужине: *гѣмј/гѣмј*, *ѣѣиѣиѣ/ѣѣиѣиѣ*, *ѣѣиѣиѣ/ѣѣиѣиѣ*, и можда још покоји. Из примера наведених у т. 43. види се да таквих случајева нема много. Мислим да се ту ради о аналогiji према глаголима описаним у т. 544.

ПОМОЋНИ ГЛАГОЛИ

550. Глагол *биѣи* има две през. основе²⁴²: *биде-* и *буде-*, — и обе се могу срести са проширењем према обрасцу III врсте глагола: *бидне-*, *будне-*. Имам довољно потврда за сваку од наведених могућности. Наводим нешто од тога:

— да *будем* (Круш), — да *будем* официјр (Рат), — *ѣмашѣ* да *будеш* свѣтѣња (Бог), — кад *буде* (Ба), — код мене да *будеш-ширѣк* (Бог), — *ѣѣм* *буде* прва Ѧткоманда (Добр), — *овѣмо* да *буде* на слѣжбу (Ур), — *будемо* нѣколико *данѣ* (Добр), — *тѣ* *будемо* четѣри *данѣ* (Кал), — *будемо* едно-трѣ мѣсеца у шкѣлу (Рат);

— *тѣ* *ће* пѣчасни да *бидеш* (Круш), — да *бидеш* (Над), — некѣ *биде* кѣша, некѣ *биде* град, некѣ *биде* шта *дѣ* (Бог), — да *биде* (Добр), — *Ѧвде* *ће* *биде* дѣбро (Кал), — *мѣрѣѣ* да *биде* (Кар), *Ѧвѣко* *ће* да *биде*, *онѣко* *ће* да *биде* (Ком), — како *биде* (Круш), — *Ма* *нѣће* *овѣ* *биде* дѣбро (Крч), — кад *биде* *овѣм* *четрѣсѣ* *данѣ* (Над), — *сѣмо* да *биде* до шѣрнѣѣ близо (Рат), — *Некѣ* *биде* шта *биде* (Сиб), — да *бидемо* (Дул), — *Ѧѣшѣ* да *бидемо* приѣатељи? (Кав); — да *будне* (Кал), — *ће* *будне* (Крч);

— да *биднеш* (Дул), — *Ако* *дѣ* *бѣгѣ* те *бидне* ѣоле мѣло сѣнце, — да *бидне* орѣѣк (Бе), — *Чѣкам*, па шта *бидне* (Добр), — ако *бидне* шѣрнѣ дѣбра (Добр), — *тѣ* *ће* *такѣ* да *бидне* (Дул), — *Сѣ-ће* а *бидне* *овѣѣ* *Блѣговесѣ* (Жуп), — *када* *бидне* *вѣчер* по *вечѣре* (Кар), — *А* *штѣ* *ће* *јѣшѣ* да *бидне!* (Кар), — *Ѧиде* *кѣѣ* *ће* да *бидну* *ѣандѣри* (Сек).

Најмногобројнији су примери са основом *буде-* (мада се то из бројног односа наведених примера не види). Примери са проширеном основом су ређи.

²⁴² Исп., ДИЈС, СДЗБ I, 479; AfSIPh XXV, 217; ЗБФФП II, 70; ЗБФЛ IV—V, 20; ИЦГ, ЈФ XIII, 88; Срем, СДЗБ XIV, 359; Мачва, СДЗБ XVI, 278, итд.

551. а) У Л. је позната форма радног придева типа *ћао*, — поред обичнијег и чешћег *шео*:

— Ланске године *ћаџ* а погине (Бог), — *Таџ* сам да г-отпущтим (Реб), — *Таљи* се подаве (Кар), — кад^т смо преко Савѣ *ћаљи* да прђђемо (Круш), — а таман смо ми ђпе-*ћаљи* (Сек).

б) У т. 101. и 167. наведено је нешто примера који сведоче о разноликости енклитичких форми през. тога глаг. У т. 155. сакупљени су ти облици на једно место. Овде, — а затим и у т. 490—491, — дат је већи број примера, и указано је на чињеницу да наш говор не разликује оштро енклитичке и акцензоване форме овог облика. То се огледа пре свега, како смо већ у поглављу о футуру видели, у употреби енклитичких форми уместо акцензованих. Навешћу још изврстан број примера који указују да се та појава запажа и ван футура:

— *Ђеш* вино? (Добр), — *Ђеш* рђбу, је ли? (Добр), — *Ђеш* ти највише, ел нећеш? (Над), — *Ђеш* вђду мђло? (Реб), — *Ђемо* пђшке? (Добр).

в) Губљење границе међу тим формама огледа се и у акценатским приликама. Тако на једној страни имам читав низ примера са неакцентованим пуним формама:

— *Оћеш* пђво? (Добр), — *Оћеш*ж д-обђћеш (Круш), — *Оћеш* да ѓдеш сђпу . . . ? (Круш), — *оће* наводацђју (Бог), — *оће* и д-укрђдѣ, — *Оће* шђбицу -уђта! (Добр), — *оће* ме на Чукђру (Мал), — *Оће* сђра, *оће* сђрму, — *Оће* шљђвовицу (Над), — *Оће* да дђђе вђз (Оп), — *Оћђше* л' вино? (Сиб).

То, наравно, не мора бити последица мешања са енклитикама. Али супротна појава, — тј. акцентовање енклитичких форми, какво находимо у следећим реченицама:

— *Ђђ* ли? (Круш), — *Ђђш* ли бђло вино? (Мотр), — не може се друкчије објаснити него тако.

Мислим да су случајеви са очувањем акц. на последњем слогу у пуним формама: *оћђш*, *оћђ* (исп. примере у т. 30. и 34. в), нови и да су настали контаминацијом *ђћеш* и *ћђш* (исп. *хђћеш-хђће* у књ. јез.).

552. О облицима 3с глагола *јесам* исп. т. 167.

ПРЕНОШЕЊЕ АКЦЕНТА НА НЕГАЦИЈУ

553. Нашем говору познато је преношење акцента на негацију. Тамо где се врши, ово преношење је по правилу безизузетачна појава. Обухвата следеће случајеве:

а) Презент глагола *зна̄и* :

— Ја̄ нѣ *знам* сигурно (Бе), — нѣ *знам* кѣде љу (Добр), — Нѣ *знам* кѣлко е она̄и бунар дубок (Дул), — Нѣ *знам* 'дѣ се налазим (Дул), — Нѣ *знам* да л' љмаш пойма (Круш), — ја̄ нѣ *знам* (Лом), — Нѣ *знам* да л' љмашж дѣбре дѣчи (Мал), — Нѣ *знам* шта љу ви саде (Над), — то нѣ *знам* (Рат), — Нѣ *знам* кѣ е најбѣљи (Реб), — нѣ *знам* 'дѣ љу (Сек), — оно нѣ *знам* да л' 'дѣ љма, — Ја̄ нѣ *знам* (Теч), — нѣ *знам* (Теч);

— нѣ *знаш* (Дул), — Ел нѣ *знаш*? (Рат);

— нѣ *зна* нѣшта за себѣ (Вук), — нѣ *зна* кѣ е кмѣт (Дул), — нѣ *зна* нѣко о мѣтору нѣшта (Над), — ни брѣја се нѣ *зна* (Сиб), — Нѣ *зна* д-љмамо гѣсте (Сла);

— Нѣ *знамо* нѣшта ки љурке (Добр), — нѣ *знамо* ни мѣ (Жуп), — мѣ то нѣ *знамо* (Ком), — Командир, нѣ *знамо* за љѣга (Ком), — Нѣ *знамо* мѣ да говоримо, а дни нѣ *зну* (Леп), — Нѣ *знамо* ни кѣљ виѣче (Рат);

— нѣ *зну* (Добр), — нѣ *зну* 'дѣ ље (Кав), — Нѣ *зну* шта ни је (Леп), — нѣ *зну* шта су учинѣли (Прњ), — нѣ *зну* чѣје дѣте (Рат).

б) 2s и 3s аориста:

— више се нѣ *вра̄иш* (Жуп), — нѣ *даде* ни (Добр), — нѣ *даде* (Теч), — нѣ *завриш* то (Сла), — нѣ *закачи* га (Над), — он нѣ *каза* (Бе) — нѣ *љошреви* (Мал), — нѣ *љовади* (Круш), — нѣ *љресели* (Дул), — нѣшта нѣ *љроговори* (Добр), — нѣ *љуца* (Леп), — нѣ *руча* (Добр), — Он га вѣлико и нѣ *саслушава* (Ком), — нѣ *скува* (Бог), — Штѣ тѣ мѣне нѣ *слуша* . . . ? (Круш), — нѣ *љби* га ѣдма (Ком).

в) Имперфект глагола бит. Имам само један пример:

— Та рана нѣ *беше* дѣбра (Леп).

ОПШТЕ О КОНЈУГАЦИЈИ

554. На основу прегледаног материјала може се о конјугационим формама у левачком говору следеће закључити. Већина облика које познаје књижевни језик — егзистирају и у нашем говору. Изузетак чини глаг. прилог прошли, кога у Л. никако нема. Даље, два остала облика: имперфект и прилог садашњи, — имају делимично поколебану стабилност форми и нешто нижу фреквенцију него књижевни језик. То није ништа друго него почетак процеса који воде губљењу тих двају облика.

Други, како прости, тако и сложени облици конј., познати су нашем говору. Још једном треба истаћи чврсто осећање за аорист, тако да се овај добро разликује и од имперфекта, облика који, са своје стране, већ креће путем лаганог одумирања.

Разноликост форми футура не означава да се овај облик губи из нашег говора. Та појава је у вези са ликвидацијом инфинитива, — који се облик, и по форми и по учесталости јављања, у нашем говору знатно разликује од исте форме у књижевном јез. и говорима који чине његову основицу.

Пажњу привлачи и облик перфекта. Он има и пуну и крњу форму, као и књижевни језик. Оно што је интересантно код перфекта, јест чињеница коју је проф. М. Стевановић и у својим универзитетским предавањима и радовима из синтаксе више пута истицао, — да је употреба крњег облика честа и по значењу разноврсна у говорима ове зоне. То исто важи и за говор Л.

555. У основама смо приметили друкчије развојне тенденције и друкчије границе између појединих конјугационих типова. То је највидније код глагола са презентском основом на *-и-*, где је тип са инф. основом на *-е-* потискао, како алтернацијски тип *-и-* : *-и-*, тако нарочито тип *-а-* : *-и-*. Овај последњи однос сведен је на лексички уски круг глагола једног јединог акценатског типа (*сидјаи* : *сидоим*).

556. Пада у очи знатна упрошћеност акценатске системе глаголских речи у односу на стање у књижевном језику. Иако се основне акц. врсте књиж. језика и овде углавном чувају (наравно, са оним разликама које су наведене у поглављу о фонетским и фонолошким особинама акцената), аналошки процеси су ту систему учинили једноставном и лаком за приказивање. Одступање од штокавске акц. системе глаголских речи најзначајније је код глагола са односом основа *-ива-* : *-ује-*, који прилазе глаголима са кратким акцентом.

Неке особине глаголске акцентуације указују да она, и поред више поменутих значајних процеса што се у њој одвијају, — ипак остаје у основи сразмерно конзервативна у односу на акцент деклинационих форми. На такав закључак упућују две ствари. Прво, незнатан број огрешења о основе косовско-ресавске акцентуације у смислу употребе страног акцента показују да носиоци овог говора углавном уочавају

разлике у акценту именица према књиж. ј., а глаголске речи стоје у позадини. Друго, веома је упадљива конзервативност акцента 1s аориста²⁴³. Док је код других речи чување акцента на кратком крајњем слогу или везано за извесне особености у значењу, или за положај испред неакцентованих речи са којима акцентована чини једну тонску и акценатску целину, дотле се акцент аориста чува без обзира на положај у речи или значење. То се види из свега што је речено у т. 34. и 36.

Ова чињеница наводи на две врло важне претпоставке о штокавском акценту. Прво, да све речи и њихове категорије нису истовремено биле захваћене процесом преношења акцента. И друго, полазна тачка у овом процесу не могу бити речи са конјугацијом.

²⁴³ П. Ивић и А. Младеновић налазе нешто слично у јужноморавском, — ГФФНС IV, 398, — где „је пренесен ... с отворене ултиме . . . , али се чува у 1. л јд. аор. (пођо, искочи; < -х!) и у 2.—3. л. јд. дође, пође (> -ѐ?)“. Код нас ова појава нема никакве везе са -х, нити са затвореношћу или отвореношћу слога, јер је иначе кратки акц. по правилу пренесен са ултиме. Упадљива је разлика у третману 2—3s аор. у нашем говору и јужноморавском. Слично је и код рпр.

В. НЕПРОМЕНЉИВЕ РЕЧИ

ПРИЛОЗИ

557. О двојаким облицима неких прилошких речи, као *ексѿро/ексѿра*, *коѿа/коѿо* (т. 136), *ѿешки/ѿешке*, *дуѿки/дуѿке* (т. 133), затим *гор/горе*, *дол/доле*, *онам/онамо*, *ѿѿам/ѿѿамо*, *ѿѿуд/ѿѿуде*, *онуд/онуде*, итд. (т. 163) било је речи у одељку о гласовима. Није тешко показати да су овакве форме настале у процесу разноврсних угледања једних прилошких речи на друге. Истог је порекла и крајњи вокал прилога *близо* (примери у т. 138), — свакако је преузет од облика *далеко*, *ѿѿамо* и сл.

558. Поред наведених, има неких неподударања између левачког говора и књиж. ј. и у области лексичког фонда прилошких речи. Мада то и не спада у морфологију, у многим радовима из дијалектологије наводе се такви примери управо на овом месту. Једино из тога разлога навешћу и ја нешто таквих примера који су, било по облику или значењу, друкчији него у књиж. јез. Много материјала није потребно наводити, јер је већи број речи већ негде навођен у овом раду.

Прилози за начин

559. Интересантни су прилози *гредом*²⁴⁴, *крадом*, *кришом*²⁴⁵, *ѿасом*; *касом*, *одом*, *редом*. Прва четири су свакако окамењени партиципи, а остала три — такође окамењени, инструментали са наставком *-ом*. Још треба поменути деминутивне облике *ѿолагацко*, *ѿолагачко* и *леѿачко*. Остали примери представљају појединачне случајеве. Навешћу материјал са снимака:

— *баѿка* —

— а *баѿка* потпора што ѿде потѿкем (Круш);

— *барабар* —

— раѿим *ба̀рабар* с младѿѿима (Дуб);

²⁴⁴ ДИЈС, СДЗб I, 337; *Мачва*, СДЗб XVI, 269.

²⁴⁵ ДИЈС, I. с.

- *голошакачки* —
— *голошѡкачки* да се вѡта за гѡшу ш-човѣкем (Пирњ);
- *гредом* —
— Мй тражимо по сѣлу *гредом* (Бог);
- *дуйки* —
— успѡрвнио се и рѡља *дуйки* (Ком);
- *зајно* —
— д-ймо *зѡцно* тѡм, — изйђемо *зѡцно* (Добр);
- *ексѡро* —
— А *ѡксѡро* сам му дѡла дѡсет йљада (Крч);
- *изједнако* —
— *изједнѡко* пѡда (Добр);
- *једнако* —
— *јѡднако* онѡ мачѡгу обрђе (Добр);
- *комаѡно/комоѡно* —
— јѡ се пѡњем *кѡмаѡно* (Ур), — да йдеш *кѡмоѡно* (Дубр);
- *коѡрљачке* —
— Не мѡж да нѡси, но спѡшти на *коѡрљѡчке* гѡра (Добр);
- *крадом* —
— трѡба *крѡдом* да прѡђемо од^т стрѡже (Кав);
- *лабаво* (-слабо) —
— Мйслим да *лѡбаво* и пѡмог'-нѡку имѡѡ (Над);
- *левлачки* (— начин постављања жица за ткање) —
— не везѡеш *четвѡрачки* него *лѡвлачки* (Круш);
- *леѡачко* —
— пѡђем јѡ *лѡѡачко* уз брѡдо полагаѡчко (Мотр);
- *мерно* —
— Мй тѡ не тѡрамо *мѡрно* шѡћер (Ба), — Кољико тѡм, знѡ се, *мѡрно* (Кар);
- *начисѡо* —
— Таѡ се упропѡстѡй^ѡ *нѡчисѡо* (Бе), — пропѡла *нѡчисѡо* (Добр), — Йскрену се нѡга *нѡчисѡо* (Круш);
- *њински* —
— Нѡшто глѡду на лѡђа и разговѡру *њински* (Лом);
- *йолагацко* —
— но окрѡнем *йолагацко* (Сиб);

- *џолагачко* —
 — ки гџд^т кад^т кџвау кџфу, *џолагачко* (Добр), — изџџем
џолагачко (Кал, Оп), — Иди тџ *џолагачко* (Оп);
- *џосџеџену* —
 — свџ полџко *џосџеџену* (Добр), — *Посџеџену* сам обневџ-
 џџџ (Кал);
- *џреко* (— пречицом; водоравно) —
 — Удџрим *џреко* на Сабџнту (Дуб); — П-удџрим у онџи
 стџп што е *џреко* (Бог);
- *сведно* —
 — па ми бџш *сведно* за лџба (Жуп);
- *севџџе* —
 — *Севџџе* сам дџшо (Круш);
- *чеџџџрачки* (— начин поставџања за ткање) —
 — не везџеш *чеџџџрачки* (Круш).

Прилози за време

560. Израз — *џреџџрошле године*, — не употребџава се код нас. Уместо џега чуџе се прилог *џолани*. Реч *џреколани* означава годину дана раниџе од *џолани*. Уместо: *идуџе године*, — може се чути и (*на*)*до-године*. Уместо *џрекџуче* чуџе се *ономад*, а прилог *џрексуџџра* гласи *џре-косуџџра*, или *џрекоџуџџре* (поред *суџџра* чуџе се и *џуџџре*).

Што се тиче акцента ових речи, треба реџи да се поред обичниџег *нџџас*, *зџмус* и *џесџнас*, са кратким акцентом на претпоследњем слогу, — ове речи каткад могу чути и са дугосилазним акц. на ултими:

- Бџџо бџлесан *зимџс* (Крч), — Вџдео сам га нџекако *џесенџс* (Лох), — *ноџџас* (Сиб).

Поред поменутих има и других прилога у мом материјалу који су вредни помена, па ће ниже бити наведен покоџи пример за такве речи:

- *догодине* —
 — *догџдине* тџ д-остџвниш иџџџду кџла (Мотр);
- *изедна* —
 — Вџди се бџрба *џзедна* (Кав), — Тџ ми на пџмет стоџ
џзедна (Круш);
- *џедноџ* —
 — Мџра *џџдноџ* да се жџните (Крч);

- *јуџре* —
 — Кџи ће чува бвце *јуџре*? (Над);
- *кноће* —
 — да ми даш^ж девбику *кндће*, — *Кндће* ћемо, каже, да му преврнемо одело све на њџга (Кар);
- *малоџре* (— малочас) —
 — *малоџре* не стџже (Сла);
- *оџоч* —
 — Си рџко *оџоч*? (Добр);
- *ономад* —
 — *Ономад* и дџшла (Бог), — *Ономад* дџшла оде (Крч);
- *џолани; џреколани* —
 — и *џдлани* и *џреколани* сам имџ дџста да вршџм (Дуб);
- *џрекојуџре* —
 — Ћемо д-џмо *џрекојуџре* (Оп), — *џрекојуџре* (Добр, Кар);
- сабаиле; ујутру, из(ј)утру, из(ј)утра —
 — Ујутру еџе ти и' *сабаџле* дџђџше (Кав), — Ијутру ми *сабаџле* тџ дџћемо (Ком), — џјутру *сабаџле* пџћемо (Рат), — Ијутра *сабаџле* (Реб).

Прилози за месџо

561. Прилог *куде/куд* (исп. т. 124) интересантан је по акценту дуже форме: *куде* и *кџде* (примери на означеном месту). Прилози са префиксом *до-* који означавају место имају по правилу кратак акценат: *дџвде*, *дџнде*, *дџкле*, *дџџле*. Имам један пример са дугим акцентом на том месту, али нисам могао проверити да ли је то случајност:

— довџо не *дџнде* (Кал).

Прилог *дџџле* употребљава се каткад у вези са прил. *одџџле*, који тада има форму *оџџле*: *оџџле-доџџле* (— близу, недалеко):

— Ма кака кџла, бре, *дџџле-дџџле* мџж да пребаџимо (Шљ).

Прилози *гор* и *дол* сложени са *џамо-* и *овамо-* означавају увек правац:

— Нџсте дџсад^т слџзили *овамодџл* (Теч), — Нџсмо скџро џшли *џамогџр* (Крч), — повџкџше наџад *џамодџл* под онџ камење (Добр), — чак *џамодџле* џдно пола кџлометра џтера (Кал), — оџеш^ж д-џ'џеш сџтра *џамодџл*? (Над).

Чест је прилог *кући*²⁴⁶, по пореклу датив:

— *Кући* ће да живиш (Леп).

Ево осталих случајева из снимљеног материјала:

— *дирек* (директно, право) —

— Ваџам *дирек* за Београд (Дубр), — Дошла *дирек* на вратицу (Крч);

— *дуз* —

— Ђнда е било очистишено свѣ *дѹз* (Кав).

— *однаоколо* —

— да потѣра волѣве *однаѡколо* (Бог), — полако ишло тѡ *однаѡколо* (Добр), — *однаѡколо* јѡш није дорѣђено (Жуп).

Речју *редом* истиче се континуитет простора означен прил. *свѹд*:

— и тако е било *свѹд редом* у онѣ планине (Теч).

— *сублизо* —

— Та су сѣла свѣ *сѹблизо* (Круш).

Остали ирилози

562. О прилогу *комо-кома*, што се тиче његове формалне стране, писано је већ у т. 136²⁴⁷. Навешћу овде који пример да се види његово значење. Поред прилога за количину *мало* употребљава се и његов деминутивни суплетив *лечка/леџка*. Ево примера за поменуте и још неке прилошке речи:

— *велико* (много) —

— Он га *вѣлико* и нѣ саслушава (Ком), — нићи звѣли кѡга *вѣлико* (Сла);

— *кома* (— доста, много) —

— ударила кѣша *кѡма* (Бе), — Седѣ'мо тѹ *кѡма* (Ком);

— *леџка* —

— Срќни *леџка* вѡду (Кал), — Јѣла сам *леџка* млѣко (Круш);

— *лечка* —

— Мѣтни *лечка* овѣ крѣставци у лѣдну вѡду (Бог), — Рѣдим онѡ што ми дѡѡ тѡмо *лечка* имања (Крч), — Дѡ ми *лечка* у чѡшу ѣдну вѡду (Мотр);

²⁴⁶ Вук, Рјечник: „zu Hause, domi“. Исп. Jezik IV/1967—1968, 127—128.

²⁴⁷ ДИЈС *гома*, СДЗБ I, 470—471; Рес., *комо*, СДЗБ XVII, 323.

— *обично* (— прилично, довољно) —

— Знам и натруковану латиницу *обично* да читам (Ур), — *обично* родили (Сил);

— *ресио* —

— онò *ресио* остало тѹ (Прњ).

Прилошки изрази

563. Реч *йуи* остаје непромењена не само у сложеницама типа *двайуи*, *йриуи* и сл., какву је срећемо у следећим примерима:

— Онѝ прѵи рѣдови што су били, ъни *одедѣмйуи* онѣ рѹчне бѡмбе (Кав), — *двайуи*^д годишње (Сиб), — сѣмо скрѣте *двайрй-йуи* (Кав), — мѣнем *двайрййуи* (Вук), — *йриуи* (Дубр), —

него и уз остале бројне и прилошке речи:

— нѣколико *йуи* (Шљ), — толико *йуи* (Дул); — дваѣс *йуи* (Суг), — сѣдам *йуи* сам бѣо прѣсѣдник (Реб).

Али у случајевима кад је им. *йуи*. у служби Ср, може се чути и са наставком:

— више *йуиѣ* (Мал), — шѣс *йуиѣ* (Прњ).

564. У истој служби среће се именица *ма(х)*:

— јѡш *једѣма* (Бог), — Бѣо сам *едѣма* на рѣпорт (Добр), — *одједѣма* се пусти вѡда (Прњ); — *једѣман*, *одједѣман* (т. 233);

— три *мѣ* се наврѣтали (Саб);

као и именица *ред*:

— ја ъдо' *једѣред* (Жуп), — рѣпим јѡш *једѣред* (Круш), — најшо *једѣред* (Сек).

565. Наводим још следеће примере где су прилошке одреднице мало необичније, а јављају се као стални изрази:

— Јѣ *мѣло-мѣло* па код нѣга бѣнем (Добр), — Пѣсѣѡ *сѣѡко недељно* (Бог), — тѡ бѣло *йрѣ нѣку гѡдину* (Лоћ), — Пѣу *сѣѣ-йосѣѣ* (Дубр).

566. Материјал који имам ван „сopуsа“ не наводи се у овим поглављима. Један део тога предат је Институту за српскохрватски језик у Београду те ће се делимично свакако појавити у великом речнику књиж. и нар. језика у издању тога института.

ПРЕДЛОЗИ И ВЕЗНИЦИ

ПРЕДЛОЗИ

567. Поред обичнијег предлога *с(а)* левачки говор зна и за редуплицирану форму његову — *сас*²⁴⁸, али се она јавља само спорадично, како и примери показују:

— *сас* Воју (Ба), — *сас* њим (Сек); — а ја се бџтам *саш* њима (Ба).

568. Предлог (*у*)*мешто* гласи у Левчу *мешто*:

— *мешто* водѐ (Бог), — Отишо *мешто* сина (Силъ).

569. Овде се среће предлог *врз*²⁴⁹:

— Тò е сàмо овàко кàмен *врз* кàмена (Круш), — Ѐма лѐба *врз* лѐба (Крч), — Тўрим рўку *врз* њџзе (Ур).

ВЕЗНИЦИ

570. Овде бих поменуо само једну интересантну чињеницу која се тиче акцентовања везника. Наиме, каткад, — мислим да је то у зависности пре свега од темпа говора, — може и покоји везник, који иначе по правилу стоји без акцента, — у нашем говору бити тако изговорен као да је под дугосилазним акцентом. Ево неких од тих случајева:

— Ѐ нџу кад бй, дни дџшли (Кав), — *Кад* мй дџл, дно свѐ покџшено (Дуб), — *Кад* се ја окрџнем, џн за мџном (Добр), — *Кад* се свџну, ймаш-штџ да вйдиш (Сек).

Мислим да се овде ради о успоравању говора изазваног тренутним заокретима или нејасноћама у мисаоном току, — или пак тежњом да се посебно нагласи оно што непосредно иза везника долази.

571. Везници *али*, *или*, *ниши*, обично се јављају без крајњег вокала (т. 160). Везник *јер* не чује се у Л., а редак је и везник *или*: ове су речи по форми изједначене са секвенцом *је ли* — и све три гласе данас у нашем говору (*ј*)*ел(и)* (исп. примере у т. 160).

РЕЧЦЕ И ПАРТИКУЛЕ

572. Показне речце *ево*, *ено*, *еио* имају и форму *еве*, *ене*, *еије*, како се види из потврда наведених у т. 127. Тамо наведени примери имају двојаки акценат: поред кратког на првом слогу, какав има и форма са

²⁴⁸ Исп., ДИЈС, СДЗБ I, 654; Трст., СДЗБ XVII, 155.

²⁴⁹ Исп., Трст., исто, 164. По Јовићу је врз < врх + с.

крајњим -о, чује се и дугосилазни на крајњем слогу. Други је акцент много чешћи од првога. То се из поменутих примера не види јасно, па ћу ниже навести потпуну грађу за форму са крајњим -е која ми је тренутно при руци:

— са акцентом на првом слогу —

— *џе* га и трѣћи (Ци);

— *џне* и' (Круш);

— *џше* ти га нārēдник (Бог), — *џше* и' нāма у нārūче (Кав),

— *Ѕше* ти, кāже, не дā се (Кар);

— са акцентом на ултими —

— Тањйр *евѣ* ти га оде (Бог), — *Евѣ* га Станймир, — па сам *евѣ* и сād жйв (Добр), — Бѣжи, *евѣ* и' Швабе (Кав), — *евѣ* и' Францўзи дōшли (Круш), — 'Дѣ си? *Евѣ* сам (Крч), — *Евѣ* и' Бўгари, реко', брѣ, — Мōе сѣло, кāже, *евѣ* г' оде (Оп), — *Евѣ* ти овō ўзни (Рат), — *Евѣ* си! — *Евѣ* га ѓн дōшо (Реб), — *Евѣ* и' Нѣмци (Ур);

— *Енѣ* га Мйла му брāt (Добр), — *Енѣ* ју кўна тām у Цѣрнице (Крч), — *Енѣ* га пōп (Теч);

— *Ешѣ* ти је мōа унўка, — *Ешѣ*, рāдијо свйра, — *Ешѣ* ти је јѣдна лимузйна, — *Ешѣ* и' ти нāши одѓго двā војникa (Бог), — *Ешѣ* ти га марвѣни бōлнйчар, — 'ишѣ ти га камй'ѓн, — *Ешѣ* ти га комāндиr (Бог), — *Ешѣ* ти је ѓна тѣра ѓвце, — *Ешѣ* и' нāши йду, — *ешѣ* и' ти ѓни, — 'Тѣ ти г' онāй капетāн на капй'у, — *Ешѣ* ти га ѣдан камй'ѓн (Добр), — *ешѣ* с овў кāнту (Др), — па *ешѣ* и' сād^т свѣ код^т кўће, — *Ешѣ* и', кāже, Нѣмци под брѣкче (Жуп), — *ешѣ* и' ти двā зѣца (Жуп), — ѓни *ешѣ* и', вйдиш, позāди, — ѓн *ешѣ* ти га ѓтуд (Кав), — 'ишѣ и' ти Нѣмци (Кал), — *Ешѣ* ти Бўгари йду (Ком), — *Ешѣ* му мѣна тў (Круш), — *Ешѣ* и' на мѓем тавāну (Леп), — Кад бй први мрāк, *ешѣ* ти га тāц Богѓмир, — *Ешѣ* ти је јѣдна мѓтор-бицйкла, — *Ешѣ* и' јѓш рāдници ѓтуд (Мал), — *Ешѣ* и', кāе, свй изйшли лўди (Мотр), — *Ешѣ* ти га ѣдан стāрац (Оп), — *Ешѣ* га 'дѣ је (Пре), — *Ешѣ* ти га, бѓже и твѓѣ, — *Ешѣ* ти га ѓблак јѣдан (Рат), — *Ешѣ* ти цѣла чѣта (Реб), — Тѣк *ешѣ* га ѣдан стāрац, — *ешѣ* ти га командāнт (Сиб), — *Ешѣ* ти је тѣтка (Сла), — 'Тѣ, мѓй хāле и сād га нѓси (Теч), — *Ешѣ* и' спрѣму рўчак (Ур).

Мислим да је -е у горњим речима истог порекла као и прилошко -е у речима *кад-е*, *сад-е* и сл. (исп. т. 163). Тешкоћу представља акцент. Могу се учинити две претпоставке о његовом пореклу: прва би била да је настао у секвенцама типа *еве* + *je*²⁵⁰ > *евѣ*; а друга, да је добијен од прилога типа *где* (исп. *куде*, т. 561). У корист прве претпоставке може се навести стање у ијекавским говорима који познају исте форме (*гѓје* : *еве*), као и чињеница да се секвенце типе *еве* + *je* заиста

²⁵⁰ Исп., ЈФ XVII, 19. Ј. Вуковић мисли да је најоправданије овде тражити узрок појави -е.

јављају у говору са извршеном променом, као што се то види из мог примера:

— *Eiē* нѐмачка стража (— ете је —, Жуп).

573. Упитна речца *ел*, је *л*²⁵¹, је *ли* врши како своју службу тако исто и службу везника (исп. т. 571, а прим. у т. 160). У Левчу су познате и остале упитне речце за које зна књиж. јез.: *да л(и), л(и) и кам(о)*. За прве две исп. примере у т. 160, а за последњу нешто потврда исп. у т. 164, а нешто наводим ниже:

— *Кѧм* те сѧноћ? Вѧко крстѧне (Бог), — *Кѧм* ти га комѧндир? (Кав), — *Кѧм* те? (Рат).

Скоро сасвим је ишчезла реч *акобогда?* у значењу: *куда? камо?*

574. Речца *зар*, која се јавља и у форми *зал* (исп. т. 237), поред питања и чуђења може имати и значење претпоставке:

— *Оно вѧдело зѧр* онде онѧ лимузѧне (Добр), — *Бубњѧй, зѧр подрѧли мѧши* (Ур).

У истој служби јављају се, поред осталих, и речца *сѧгорно* и *бозна*:

— *Бѧо обневѧдо*, а *бѧзна* сѧ^д-да е ѧпет проглѧдао (Теч), — са Грчком преговѧрѧли *бѧзна* (Вук); — *Сѧгорно* нѧсу вѧдели, па отѧшли (Дубр).

575. Слично, потенцијално значење, имају и речце *дако*²⁵², *можда* и *ваљада/ваљда*:

— *Дѧко* дѧћу (Сил), — *дѧко* се нѧкако урѧде (Крч); — *Вѧљда* нѧсу знѧли (Добр), — *Вѧлѧм вѧљда* ће да дѧћу (Лом).

576. Речца за потврђивање *да* не чује се у Л. Уместо ње употребљавају се речце *јес*, *аѧа*, *мѧм*, и сл.

577. Исто је тако негативна речца *не* непозната у самосталној служби, али као несамостална реч за одрицање значења појединих речи редовно се чује (исп. и прохибитивно значење ове речце, т. 483). Уместо ове речце, за одрицање значења читаве реченице употребљава се речца *јѧк/јѧк* (са двојаким акцентом):

— *Ел* ме познѧеш тѧ? *Јѧк* (Добр), — *Оѧеш* штѧ дѧт, *ел јѧк?* (Кав), — *јѧ* нѧшто га разѧмем, а нѧшто *јѧк* (Ком), — *Да* пѧштим у жѧто да ми се наѧду, — *ѧ, јѧк!* (Круш), — *Јѧк*, не пѧѧем (Над), — *Рѧко*, *јѧк*, брѧ, мѧ нѧћемо (Прњ), — *И* да мѧ знѧмо штѧ *Мацѧр рѧди*, — *јѧк!* (Сек), — *Код* нѧс *јѧк*, код нѧс ѧзне сѧмо свѧћу (Сла).

²⁵¹ Исп., ИЦГ, ЈФ XIII, 125; Мачва, СДЗб XVI, 247; сев. Бан., ГЗС VII, 31.

²⁵² Исп., Црмн., СДЗб IX, 565; Пива, ЈФ XVII, 105.

578. За изражавање дивљења и чуђења служи поред осталих и речца *ал(а)*:

— *Ала* се нађе! (Дубр), — *Ал* је излежао! (Саб).

579. За апострофирање служе поред речце, *еј*, још и *бре* (са врло високом фреквенцијом и читавим низом прелива у значењу) и *морѐ*, *мори* (ова последња за апострофирање једино женских особа). За прву није потребно наводити примере, а за остале имам следеће (за речцу *бре* нису ексцерпирани све потврде):

— Купѐе јабуке, коѐшта, — зарадѐило, *бре* (Бог), — *Брѐ*, сѐновче (Бог), — Дѐјѐ, *брѐ*, вѐле не, *брѐ!* (Добр), — Бѐјо браникѐ, *брѐ* (Кар), — И тѐ сам, *брѐ*, љѐди, глѐдао! (Ком), — Штѐ те, *брѐ*, тѐра те купѐеш сад у нѐвреме зѐмљу? (Мал), — Йди тѐ, *бре*, сигуран си (Мал), — Шапѐће се, *брѐ* за рѐт (Рат), — Немѐ, *бре*, ће да вѐди нѐки (Сиб), — Слушаѐ, *брѐ*, Вѐјо . . . (Ур);

— Брѐ, *морѐ*, алѐл ви вѐра! (Дубр), — *Море*, кѐѐ, ћути (Крч);

— Аѐде, *мори*, да умѐтимо тѐрту (Ба), — Бѐже, нѐне, кѐко ме тѐ, *мори*, не вѐруеш! — Кѐко тѐ, *мори* . . . ? (Круш), — Штѐ ћеш, *мори*? (Рат).

580. Поред императивних речца описаних у т. 483. [*ајд(е)*, *немо(ј)*, *нек(а)*, *дела*, *ела*], имам по један пример и за: *деде*, *на* и *камо* (у значењу — дај):

— Дѐде сад-тѐ, Никѐла (Шљ), — *На*, прѐјо, нѐку брѐску (Круш), — *Кѐмо* да вѐдим (Крч).

581. Мислим да се све остале речце које имам могу на неки начин сврстати у рестриктивне.

а) За истицање или ограничење категоричности значења реченице:

— *Ма* нѐћу! (Бог), — *Ма* мѐнте, бре, тѐ! (Ком), — *Ама* йди! (Дубр), — *Па* дѐ ђднели? *Па* нѐ знам . . . (Круш), — *Па* не мѐже, брѐ . . . (Над);

— *Па* није бѐш свѐ ђднело (Дубр).

б) За проверу истинитости израза служе речца *жими* (примери у т. 222)²⁵³.

в) За указивање на неважност или на неистинитост реченице:

— *Сѐнѐи* кѐпи нѐшто (Каг), — Тѐмо *сѐнѐи* пѐчели смо да се учѐмо (Леп);

— Лѐже *бојѐги* да е ѐмрао (Ба), — Дѐгнѐмо се *бојѐги* д-йграмо *камѐно* (Лом), — Мѐй *бојѐгим* зѐвѐмо се неке учѐтељке

²⁵³ „Кад ко хоће да оповргне оно што се раније рекло“, ЈФ XVII, 100—101.

(Жуп), — ја бојагим д-й'ем напоље (Круш), — а био сам се оже-
ни'о бојагим (Лом).

И једна и друга речца означавају или да је израз лажан, или
чешће, и да је оно што се њиме износи безвредно.

г) Било какво ограничење исказује се и следећим речцама:

— бар(ем)²⁶⁴

— да покрй'е б'ар за грбе кола (Бе), — Шт'о га к'упи' на
гомйлу б'арем!? (Бе);

— замал —

— зам'ал не погй'бо' (Добр), — зам'ал што га нисам уби'о
(Бог);

— иоле —

— ако да б'ог^к те бй'дне йоле ма'ло сунце (Бе);

— јаким (тек) —

— ј'аким йдемо на гр'обље (Пре), — ј'аким п'осле пи'ће (Мал);

— набога (срећом) —

— но на'бога ми бр'анй'ла (Бог);

— й'шаман (управо) —

— Там'ан стй'гне на р'од, и с'уши се (Теч), — й'шаман л'егнеш,
о'ни най'ћу (Ци);

— чй'шаво (скоро, готово) —

— сн'ег он'ако чй'шаво бй'о-панч'ар у то време (Сиб).

— камено —

— дй'гнемо се бојаги д-й'грамо камено (Лом).

е) Речце *баш* и *год/гоћ/гоћ* (т. 101) означавају семантичку суженост
израза тачно на оно што се њиме износи.

Сличну службу врше каткад и заменичке речи *све* и *оно*.

— Све подигравам (Добр), — т'ерали *све* до П'љачковице (Вук);

— Ки г'д'ћ он'о кад би в'уко др'љачу (Добр); — Погл'едам
ја, *оно* сй'у гр'уди (Ком), — поч'е да вез'уем н'еки о'вас, *оно* вй'кну
кй'ша (Ба).

Али ове имају више прелива у значењу.

ф) Негде између истицања супротности и изузимања креће се
значење речца *й'а* (отприлике значи што и пак у књиж. јез.), *мањ/маљ*
(отприлике са значењем речце *макар*, која је такође у употреби).

²⁶⁴ Овај други део свакако је нека партикула.

— Млдог смо и' *йа* оружје ўзели (Вук), — Ја сам из Богаљнаца овде дошо *йа* на женино имање (Сиљ);

— Нисам . . . прдоа једно јае, *мањ* тѣле што продам (Бог), — *Мањ* ко е сйшло свѣ дол (Добр), — Код нас сељака нѣма данас да нѣ-да пйје, *маљ* само ако нѣмамо (Кав).

582. Поред речца *него* и *но*, уз компаратив иде још и речца *не*:

— Она бѣљи домаћин-*нѣ* тй (Ба), — Ђдан раѣник изашо скўпљи *нѣ* пѣт кила мас' (Бе), — Бѣље прѣ *нѣ* пѣсле (Крч).

Та форма доста је ретка у нашем говору.

Суперлативна речца је *нај*, са истим обликом као у књиж. ј., али са кратким акцентом (примере в. у т. 410—411).

*

583. Партикуле се у левачком говору додају углавном прилошким речима, а једино партикула *-зи* долази код заменица: *њојзи*, или сл. (исп. т. 414). Форма *њојзе* свакако је настала од *њојзи* заменом крајњег вокала *-и* вокалом *-е*, који се иначе среће као наст. за *Ds'* заменичко-придевске деklinације.

Имам следеће партикуле у области прилошких речи:

— партикула *-ј* —

— *Туј* смо стаѣли (Прњ);

— парт. *-к* —

— *йзјуѣрак* крѣнемо (Ком), — и *йѣндак* (Кав, Сиб), — па *ѣндак* отйшли (Сек), — па *ѣндак* (Теч)²⁵⁵;

— парт. *-м*²⁵⁶ —

— *бојѣгим* (Ком; исп. и т. 580. с), — оваѣи *йѣсем* доведе (Ба), — одѣнде смо *йѣсем* крѣнѣли (Ком), — ак-ѣнеш *йѣсем* у Дрѣгово (Круш), — *йѣсем* ћемо д-окрѣнемо (Мотр);

— парт. *-ем* —

— *бѣрем* (Круш), — Штѣ га кўни' на гомйлу *бѣрем!*? (Бе);

— парт. *-н* —

— и *йѣн* смо лѣгоровали, — напрѣвили *йѣн* (Кар);

— парт. *-на*²⁵⁷ —

— *овамѣна* (Оп), — тѣра само *онудѣна* (Бог), — а нас пўк иде *ошудѣна* (Леп), — дођу пѣсле *ошудѣна* (Сек), — изведе *йшамѣна*

²⁵⁵ ИЦГ, ЈФ XIII, 60; Сјен., СДЗБ XVI, 75.

²⁵⁶ Исп., ДИЈС, СДЗБ I, 470.

²⁵⁷ Исп., Мачва, СДЗБ XVI, 270.

(Бог), — ка-смо ўшли *шамѡна* (Кав), — пѡдели не *шамѡна* (Крч), — *шамѡна* (Ком *bis*, Реб), — Велѡ би да дѡђе *шўна* (Ба), — врше *шўна* (Бог), — не-да жйвѡ *шўна* (Жуп), — Бйло *шўна* у Рѡковцу (Кав), — мѡи дѡда бй'ѡ *шўна* (Кар), — *шўна* (Добр, Круш Над);

парт. -*нак*²⁵⁸ (-*на-к*) —

— *онденѡк* (Теч), — ѡрем *шамѡнѡк* (Реб), — тѡраше *шамѡнѡк* (Сек);

— парт. -*наке* (-*на-к-е*) —

— у кафѡну *доленаке* парѡцку (Пре), — сй'ѡ' *ѡблѡнаке* (Ур), — Како е бйло тѡм, такѡ и *овамѡнаке* (Круш), — *шўнаке* (Бог, Круш);

— парт. -*р* —

— *ваљдар* (Дул), — *ваљдар* (Дубр), — Си убй'ѡ нешто *јучѡр?* (Крч);

— парт. -*ице* —

— *ѡдѡндйце* (Дубр);

— парт. -*ицке* —

— *ѡдѡндйцке* (Круш), — *ѡдавйцке* (Дубр).

УЗВИЦИ

584. У лексичком материјалу предатом Институту за српскохрватски језик налази се прикупљен доста исцрпан фонд узвика. То су углавном речи за терање или мамљење домаћих животиња. Навешћу нешто од тога материјала ниже.

а) Речи за гоњење:

— *а'а*, *зрц*, *йш*, *кѡјс љѡк*, *ћўз јудаѡа*, *у'а*, *чйбо*, *ѡјс*.

б) Речи за мамљење животиња:

дч/ѡч, *бѡри/бѡрй*, *кав*, *кавѡјс*, *мѡц*, *ѡ*, *ѡр*, *р*, *шйк(ѡ)*.

585. Речй као што су наведене у непосредно претходној тачки мало имам на тракама јер се оне ретко и јављају при седењу и разговору, него прате људски рад и опхођење са животињама. Чешће су у излагању и описивању речи за подражавање. Ове речи нису јединствене по својој служби.

а) Могу означавати једноставно подражавање животињским гласовима или звуцима и шумовима из природе:

²⁵⁸ ИЦГ, I. с.

— Ви́че онѐма кукурѐкѓ (Бе), — Нѐколико тѓпова опалѝше од Белушића: *дѓм, дѓм, дѓм* (Мал).

б) Већ у другом од горњих примера употребљен је глагол којим се указује о којој је радњи реч, а речи за подражавање су само пратилац глагола за тачније карактерисање звука који се том радњом производи. Нешто слично имам и у следећима и њима сличним примерима:

— Ја бѐрем ситњице, оне: *ба̋и*, падау (Бог), — пѓцау с времена на време: *ба̋, ба̋, ба̋* (Добр), — Она прѐлѝга: *др̋ин*, падне тѓмо кад је ба̋ци (Ци).

в) Док је у горњим примерима узвиком изражен управо онај звук који се производи вршењем радње означене глаголом у тој реченици, у ниже наведеним није такав случај:

— Ја и Акса полѝко: *гла̋вр̋н̋, гла̋вр̋н̋, гла̋вр̋н̋*, преко Дулена, дођемо (Добр), — пѓсти дтуд: *дѓм, дѓм* (Кав), — Обрте: *зӳ зӳ*, врати за Крушевицу (Леп), — Вратниче онѓ: *кр̋и̋*, дтвори се (Рат), — Ба̋йе, ба̋йе, по калдрми, дођѓше до врата (Рат), — Уђе тѓм у авлију: *и̋шумар, и̋шумар* по авли (Рат), — Само учинѝли кѓршѓми: *фи̋јӳ, фи̋јӳ* (Круш).

Глаголом се само напомиње да се нека радња врши, а узвик сугерира о којој је радњи реч.

г) Има реченица где се глагол уопште и не употребљава него је предикат изражен управо узвиком:

— Ја: *ѝло, ѝло*, нѐма и' (Кав), — Само телефѓн: *ѝло, ѝло, ѝло*, — Оно мрѝк и кѝша: *ба̋и* у бѓкву, *ба̋и* у стѐње, — *Вѓд, вѓд, вѓд*, па гѓр над гѓрњу кѓћу (Рат), — Ја чѓм љвече нѐшто: *вр̋и̋е, вр̋и̋е, вр̋и̋е, вр̋и̋е* (Жуп), — Д-ѓзнем ма̋ло? Па: *др̋и̋* (Бе), — Почѓју нѐки митролѓзи: *др̋и̋, др̋и̋, др̋и̋* (Ци), — Подиго' пѓшку: *кљѓци*, нѐ-д-упѝли, — Опѓ-тамо: *кљѓци*, нѐће, *кљѓци*, нѐће *кљѓци*, нѐће (Ком), — Тамѓн да кѓцнем бѓмбу у кѓндак, а ѓно *и̋ѝѝ*, па у рѓку (Реб), — *Фѓј*, ѓзго вѓда (Леп), — П' увѝтим: и *фѓре*, и *фѓре*, па прѓжим прс' (Жуп), — А ми̋ крозс прѓзор, па *ѝа* у вѝрош (Ци).

Наведени материјал показује да број примера у corpusu није јако велики, те да они не заслужују посебну пажњу. Али у обичном животу и неусиљеном разговору појава таквих речи је много чешћа. Интересантно је да се од великог броја глагола може у ствари направити таква реч и употребити уместо предиката реченице, — чак и у оним случајевима кад се не ради ни о каквом подражавању (исп. горе речи *вод*, и *главр̋н̋* за подражавање хода).

Овде се тим проблемом не можемо опширније бавити, али он свакако заслужује пажњу јер је интересантан са гледишта постанка и функционисања глаголских речи.

586. О правим узвицима, као *ах*, *ух*, *ох*, *јао*, и сл. нема никакве потребе говорити јер се они, пре свега, не разликују много од истих речи у књижевном језику, а друго, то су и тако недовољно оформљене и недовољно семантички одређене речи, те и немају веће важности за морфолошки систем говора²⁵⁹.

²⁵⁹ Исп., А. Белић, О језичкој природи и језичком развоју I, 77—79.

Ш д е о

ТВОРБА РЕЧИ И ЛЕКSIKA

А. ТВОРБА РЕЧИ

587. Проблематика творбе речи није обрађена подробније него што је то најнеопходније да би се показале основне разлике и сличности са књижевним језиком.

1. СЛОЖЕНЕ РЕЧИ

ИМЕНИЦЕ

588. Што се тиче основних принципа творбе како сложених тако и изведених именица, а и осталих врста речи, ту нема значајних разлика нашег говора у односу на књиж. језик. Као једино генерално одступање може се навести случај везног вокала *-o-*, који је сасвим истиснуо вокал *-e-* из положаја где би се овај други очекивао (исп. т. 137): *ӣрећо̄йо̄зивац*, *очо̄греа*, *кучо̄бӣја*, *горњомалац*; *горњомалски*.

Разлика, међутим, има, и оне су у лексичком фонду појединих врста сложеница. Ниже ће бити наведене поједине именичке сложенице које су са тог гледишта интересантне.

а) У називима празника ако су то синтагме чији је управни члан им. *дан*, долази у парадигми до срастања делова синтагме у сложеницу: *Гмӣйрoвaднa*, *Крс̄йoвaднy*, и сл. (исп. т. 259).

б) Из области одредбених сложеница имам у узорку нешто примера који нису сасвим обични:

— *голомр̄азица* (Кав), — *ӣдксимий̄* (Рат), — а ја сам нос̄й̄о̄
й̄олак̄й̄лкy *рак̄й̄е* (Мотр), — *й̄оломд̄ћсӣо* (Крч), — на *чей̄вором̄е̄ђу*
(Добр), —

а ван тога имам још и именице: *вод̄д̄шек*, *водо̄й̄д̄чина*, *Горњосаб̄ан̄ћ̄ан̄ин*,
Доњосаб̄ан̄ћ̄ан̄ин, *Доброс̄елац*, *Доброс̄елица*, *жар̄б̄кче*, *мркосв̄е̄стӣица*, *изн̄ӯ-*
ӣрица, *с̄а̄миас*, *чуварк̄ӯћа*, *мабол̄е̄барои*, *с̄й̄рижсӣба̄|с̄й̄рижсӣбӯба*.

в) Од допунских сложеница могу навести следеће¹: *бучока*, *вијоглава*, *јајчобѣра*, *кучобија*, *ланциџер|ланцојџера*, *млаишиџума*, *развијогбрац*.

г) Сличног су карактера и сложенице настале срastaњем предлошко-пад. синтагма, какве имамо у примерима:

— на ђдан *избрџжак* (Леп), — Да' ми, реко', *најисмено* (Бог), — *иџдношке* (Круш), — *побили ове*, *иограничаре* (Оп), —

а из осталог материјала: *дозџмак*, *зџмљџињак*, *оковрајџињак*, *ођуџињак*, *иоселџара*, *иошунџара*, *Прџевеи(џи)*, *иџрџлука*, *рџсиџуџиџица*, *уџоџињак*, *уџсиџрак*, *слџба*.

д) У ствари су изведене, а не никакве сложенице, именице настале преко глагола сложених са префиксом², као у примерима:

— *нашо сам му зџкачку* (Добр), — *пџн јџдан вџлики зџсиџруг* (Кар), — *иџсиџк што дџм* (Бог), — *дџшкоманда* (Добр), — *иџдџбирак* (Ком), — *иџревайџињача* (Бог), — *Откупџује све трошкџве и иџорџзе и иџрџрџзе* (Жуп), — *да буду у иџрџсреџи* (Кал), — *Немџо да правџш рџсиџар* (Круш), — *на рџсиџравку* (Кал), — *лепе сџкње ове*, *убџрке* (Ба).

Овакве су именице врло честе у употреби, па их имам већи број и ван снимака: *загрџбак*, *зџлог*, *зџлџга*, *замџињак*, *зџмљџињина*, *зџиџиџив*, *зарџбак*, *зџиџра*, *заџџињак*, *зџвџињак*, *зџивџињак*, *зџрџнов*, *изорџч*, *исџиџсник*, *исџирџсак*, *наџжџуњак*, *наџс'*, *наџиџљувак*, *наџиџужина*, *наџслон*, *ненаџџињца*, *оглџбак*, *одеџањак*, *окрџсак*, *окреџињач*, *оџџаџина*, *оџиџивџач*, *иџдџбирак*, *иџодмџињак*, *иџодмџињак*, *иџодмџињак*, *иџолудник*, *иџосекџињина*, *иџослаџињак*, *иџошџрџчиџца*, *иџдџчиџс'*, *иџреџвриџ*, *иџреџгиџб*, *иџреџгриџ*, *иџдџвиџја*, *иџдџврз*, *иџоврзџаџа*, *иџреџвриџ*, *иџреџдџвиџца*, *иџреџкаџа*, *иџреџкрс*, *иџреџмеџш*, *иџреџиџлеџш*, *иџрескаџало*, *иџреџслава*, *иџреџслаџа*, *иџреџиџрг*, *иџривџињача*, *иџрикџреџвак*, *иџрикаџчињка*, *иџрикџџвак*, *иџриџнова*, *иџрдџгун*, *иџрџовџџаџа*, *иџрџџџа*, *иџрџсиџрџџа*, *сџиџвор*, *увџиџињина*, *улџџињак*, и сл.

ђ) Им. са наставком *-а* које означавају сродника (*баба*, *деџа*, *сџиџрина*, и сл.), срastaју у парадигми са именима сродника које означавају, ако се са овима употребљавају као полусложеница: *баба-Јулке*, *деџа-Чџеџи*, и сл. (исп. т. 259).

ПРИДЕВИ

589. У области творбе придева такође нема већих одступања од књижевног језика.

а) Најинтересантније одступање свакако је одсуство придева типа: *жуџиџоџрџвен*, *црџвеноџуџиџ*, *зеленоџлав*, и сл., и веома ретка употреба слич-

¹ Ту спадају и: *дџвџбџнањак*, *дџвџбџнањка*, *дџвџдинаџрка*, *дџвџџуџче*, *петџвџбџнањка*, *петџдинаџрка*, *стоџдинаџрка*, *стоџпаџра*, *стоџпаџрче*.

² Исп., М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I*, 443.

них придева за означавање интензитета боје: *ошворенойлав*, *зайворенойлав*, или сл.

б) Можда заслужују пажњу још следећа два примера са трака:

— *најослѣно* (Над), — *ненāvидан* (Бог), —

и ван тога: *бесбвѣсан*, *вдокрчан*, *дввишан*, *жарѡкас*, *чушурглāv*, *шумоглāv*, *йравоцѣиан*; затим: *горњосабанѣчки*, *добросѣлски*, *сйаросѣлски*, и сл.

ЗАМЕНИЦЕ

590. Заслужује пажњу једино зам. *свакојаки*, која и у нашем говору тако гласи:

— *Свакојаку* сорту сам ја имаѡ (Теч), — *свакојако* (Дубр).

НЕПРОМЕНЉИВЕ РЕЧИ

591. Ове речи се такође само у појединостима одликују од књиж. језика.

а) Поред прилога сложених са *овамо*, *онамо*, *шāмо* (т. 561), и прилога за време типа: *йолани*, *йреколани*, *йрекономад* и сл. (т. 560), могу овде навести још и следеће примере:

— Изгйбоше сāми *међусебе* (Над), — Двā шāтора *нāсйоред* прерйпим (Реб), — ђне угсāну пдсле, *йдредом* такѡ (Сек), —

као и: *йсйошекар*, *једносйāлно*, *навйше*. *нāглед*, *нанйже*, *нāвель*, *найоше-вак*, *нāйраво*, *нāйдрачки*, *нāйушйно/найушйно*, *нāшевель*, *йолошкѣ*, *йонāвни*, *йонāниж*, *йдшекар*, *сублизо*.

б) Бројне сложенице и полусложенице типа: *двāшрй*, *йѣшѣс*; *једно-двā*, *једно-шрй*, *седам-дсам*, *десей-йейнѣс*, *дѣсе-двāес*, и сл. улазе у шири круг међусобно повезаних појава које су интересантне са семантичког и синтаксичког гледишта пре него са формалног.

в) О речи *ченимисе/чини-ми-се/чини-ме* и њеним формама исп. т. 31. Поред ове, интересантне су још сложене речце *дако*, *можда*, *ваљ-(а)да(р)* (т. 575. и 583), *ел* (т. 573), *замал* (т. 581. д) и 34), као и речца *дабогда*:

— *Дабѡгда* ми ѡчи испāли (Бог), — *Дабѡгда* нѣмāѡ крсно йме (Бог), — *Дабѡгда* ме убй'ѡ свети Илй'а (Крч), — *Дабѡгда* нйкад не вѣроваѡ (Рат).

ГЛАГОЛИ

592. Поред глагола *ланџојериӣ*, *раболебариӣ*, и можда још којег примера, вредни су пажње једино глаголи сложени са префиксима, и то са чисто лексичке стране.

а) Префикс до- :

— људи *дока̀зали* мо̀има (— јавили, Мал), —

и у осталом материјалу: *довілеӣ*, *дора̀дишӣ*, *доредӣи*, *доређиваӣ*.

б) Префикс за- :

— *забу̀шам* (Добр), — *завр̀нуо* нога̀вице (Лом), — *ша̀јкача завр̀нула се* (Кал), — да бна *загра̀би* (Бог), — па слұчаӣ *се задеси* (Мотр), — тако се то *задеси́ло* (Оп), — више пұт ме *задеша̀вло* (Ци), — те и' *зако̀лѐ* (Ци), — *зако̀љен* (Ци), — Рұс ни је *закра̀ӣӣ'ло* (Сек), — *закру̀жили* (оико̀лили, Прњ), — да *заку̀ћа̀римо* (Дул), — ту смо се *заку̀ћа̀рили* (Кар), — *закучи́о* негде (Добр), — *заљу̀шиӣ'ло* ону ша̀јкачу (Ком), — да *замѐзим* ма̀ло (Добр), — *замѐзи* (Над), — *Кад је се* то *зами́рило* (Сиб), — *занемѓгла* (Бог), — ко неки у пұту *занемѓгне* (Добр), — оданде *зайа̀лимо* пѐшке (— кренемо, Сек), — *зайди́им* (Сек), — *зайди́им се* (Прњ), — *Ува̀тим па зайне́м* бвце у тѓр (Крч), — *Зайе́ше* не у јѐдну сѓбу (Геч), — то се и *зарѓди* (Оп), — ако и' *зайди́имо* на брзи́ну (Над), —

а затим: *заба̀риӣ*, *забелолу̀чиӣ*, *заби́циӣ*, *забу̀кљаӣ*, *забу̀саӣ се*, *завес'с*, *зави́шлaваӣ*, *зави́шлaваӣ се*, *за̀воденӣи*, *за̀водња̀веш/за̀водња̀виш*, *за̀врла́чиш*, *за̀бандаӣ*, *заг̀лбшӣ*, *за̀данчӣи*, *за̀два̀јаӣ се*, *за̀двѓрӣ се*, *за̀дла̀ниш*, *за̀дрàмиш се*, *за̀ду̀нуӣ*, *зди́уӣ*, *за̀ду̀ваӣ*, *за̀ђубрӣи*, *за̀квѓсӣи*, *за̀кваша̀ваӣ*, *за̀ку̀снуӣ се*, *за̀ли́ћковаӣ*, *за̀љу̀ӣӣ*, *за̀мѓјаӣ се*, *за̀мѓшӣи*, *за̀мла́ђиваӣ се*, *за̀ни́миш се*, *зао̀ка̀риӣ*, *за̀йди́лчӣи*, *за̀йаи́рљӣи*, *за̀йо̀врђаӣ*, *за̀йри́уљӣи*, *за̀йруша̀ваӣ* *за̀йру̀шиш*, *за̀ру̀маӣ се*, *за̀смо̀лàвеш*, *за̀ср̀кнуӣ се*, *за̀ср̀књи́ваӣ се*, *за̀и́арла́чиш*, *за̀и́андра̀ӣ*, *за̀и́андрља̀ӣ*, *за̀и́дењӣи (се)*, *за̀и́рдковаӣ се*, *за̀ђореӣ/за̀ђорӣи*, *за̀и́и́каӣ*, *за̀и́ӣӣӣ*, *за̀и́лѓчӣи*, *за̀и́ӣӣӣ* *иоваӣ*, *за̀и́и́рѓкуӣ*.

в) Префикс из- :

— па сам *иза̀бора̀лала* (Круш), — *изба̀ла̀вӣ'о* те (Мал), — *ѓне се извѓде* од^Г пр̀вога фѓѓбура (Сек), — *изгѓи́вим* др̀ва (Ба), — *изгуси́ира* (Ба), — *издѐву* имене (Бе), — *изди́ма* (Круш), — *изг̀ра̀ву* (Бог), — *изѓм* (Ком), — *изла̀йѓо* и́а̀меӣ (Круш), — *ова̀ке* та̀бле, са̀мо се *изљу̀ља̀ле* (Кал), — ко ни́смо се *изразговара̀ли* (Добр), — *нек се изуби́ву* (Ком), — ту смо се *иса̀ђали* (Кал), — *иски́ћена* (Добр), — *Или́'а се* и́ско̀кори (Сла), — *иско̀шкам* (Мал), — *иско̀шка'ја* волѓве (Мотр), — *млѓго се* *иско̀шиӣ'ѓ* (Над), — да га

свѣ *искраїим* (Бог), — тамо смо се *искуїдли* (Леп), — *исїдїили* су вѣлику пѣрѣдицу (Мотр), — Т' *исїраїшмо* д-у Рѣкѣвац (Добр), — тебе ће *исїраїи* (Оп), — *исїѣрѣшїиѣ* ма̀ло (Дул), — *исїраміи* (Теч), — *исїрсили* (Кар), — мї бн свѣ *исїркали* (Ком), — *ичевїли* вїлицу (Мотр), — *ичѣрѣчено* (Кал);

као и: *избѣмбѣсїи се*, *избѣрии*, *извѣкчай*, *їзвїи*, *изврѣи се*, *извулаи се*, *извуѣаи се*, *изгрушкаи*, *издевѣїи се*, *издогуѣи се*, *издогушїи се*, *издуѣлаи*, *излѣшай се*, *излѣшї се*, *излѣнаи се*, *излѣѣваи*, *измѣмїи се*, *измуѣи се*, *измунїаи*, *изойлѣзай*, *изрѣвїи се*, *изуїдїи*, *искаїлїи се*, *искоблїи се*, *исковрѣжїи се*, *исковрѣи се*, *искорїи се*, *искоруїи се*, *искоїлїи се*, *искоїлѣва и се*, *искрѣсїаи се*, *искрѣїкаи*, *искрѣшїи се*, *искрѣи*, *искунсїїраи*, *исїдїлчїи се*, *исїдїшїи*, *исїдлчїи*, *исїлїкчай се*, *исїдвїи*, *исїоврнуи*, *исїрѣшїи се*, *исїрїчїваи се*, *исїрїшїи се*, *исїрїкаи се*, *исїїрковаи*, *исїїудїи*, *исїїшїаи се*, *исїїшїаваи се*, *исїїрѣскаи се*, *исфѣлїаи*, *исфлѣкаи*, *ичїїлаи*, *ичїїшїрїи*, *ичїїшїрїаи*, *ичїїшїлїи*, *ичїїшїаи*, *ичїїшїлїаи*, *ичїїшїрїаи*, *ичїїшїрїлїаи*.

г) Преф. на-:

— да *навѣшаш* (Круш), — трї ма се *наврѣнали* (Бог), — *нагрѣкала* се воїска (Бог), — *накалїи* (Крч), — *накѣжу* (Теч), — он се *накока* (Рат), — те се *накрку* (Сек), — *наѣѣлана* (Мотр), — *мѣбу намѣїо* (Пре), — Тї си ме *намѣрѣд* (Бог), — *намрѣну* (Бог), — *намрѣо* (Мал), — да ме *намѣра* (Бе), — Како се то он *найїва*? — Што се, реко', *найїваш* (Добр), — да *наравѣнїу* (Бог), — те се *дѣбро нарїбѣсмо* (Мотр), — кад ји *наїшѣра* у ону рѣку (Кав), — *наїшукѣрїо* (Над), — *наїшїїао* неке поднѣрѣднице (Добр), — *нарѣмкуе* (Добр);

а из осталог материјала: *набѣсаи се*, *набачѣваи*, *набїлїшїи*, *навѣрии*, *навїрии се*, *навїваи*, *навїрлаи*, *наврѣчїи се*, *навѣжїаи се*, *наѣбѣлїи се*, *нагрѣїаи*, *нагрѣлаи се*, *нагунгулїи се*, *наддлїи*, *надрѣваи се*, *надрїи се*, *накаврѣи*, *наканїаи*, *накаїаи се*, *наканїаи*, *накарѣдїи се*, *накаракаїчїи се*, *накокрїи*, *накраїи се*, *накраїкаи*, *накрѣи*, *накрїи*, *накрїаи*, *налуњїи се*, *намѣнаи*, *намїлаи*, *намїнуи се*, *намунїи*, *наѣвѣи*, *наїлїваи/наїлївчїаи*, *наїѣврѣ се*, *наїѣѣдїи се*, *наїрѣїаи се*, *нарѣзай се*, *нарусїи*, *нашїрѣвїи се*, *нашїларїи/нашїларчїи*, *намїи*, *наїѣѣраи*, *наїѣѣѣраи се*, *нашїѣрдїи се*, *нашїѣрїаи се*, *нашїравлїваи*, *нашїрѣвїи се*, *нашїрѣсаи се*, *нашїшїи*, *нашїлїкаи*, *нашїшїчїаи се*, *начїкаи се*, *начврѣи се*, *начїѣрїи се*, *начоклѣчїи*, *наїѣѣрїи се*, *нашїлїмаи се*, *нашїшїрїаи*.

д) Префикс над-:

— *надвѣдїаи се* (Дубр);

а и: *наїквѣсїи се*, *наїкѣїаи*, *наїкѣсїи*, *наїкоїѣваи се*, *наїкошїваи се*.

ђ) Префикс *o-*:

— *обали* мѣне (Лом), — *обали* (Крч), — *оданїло се* дѣста (Рат), — не моџ да те *окрїи* (Теч), — *оїаўче* па право к нама (Мал), — *ѡна се оїлаїїла* (Леп), — *ѡн се дїлаїи* (Мал), — *док се маїло оїрѣви’мо* (Ком), — *оїрѣшено* (Круш), — *орезїлїћу се* (Мотр), — *осѣњао* (Мал), — да м’ *осиройїи* (Сек), — *оїањирѣше* (Бог), — *оїѣрѣћена* (Бог), — *оїўцао* (Оп), — *оїчїїаше* (Оп), — *д-окўчи* (Вук);

затим: *обѣсаїи*, *обесїдрїиї*, *обилѣшиїи*, *обрѣзкуиї*, *овїваїи*, *оданчїиї*, *одирѣчїиї*, *озлорѣнїиї*, *окѣчїиї*, *окїдаїи*, *оклембесїиї (се)*, *окдљчаїи*, *окоњўшиїиї се*, *олїњгаїи се*, *омагдрїиї се*, *омлѣдїиї се*, *омўљїиї (се)*, *оїаїрїиї*, *оїаїрїаї се*, *оїелелїиїиї*, *оїўзкуиї*, *оїўзкуиї се*, *оїўчїиї*, *осеваїиїиї се*, *осїлеїи*, *ослўїиїиї*, *очўљїиї*, *оїдцоваїи*, *оїшбрїиї (се)*, *оїшвѣнїиї се*.

е) Преф. *об-*:

— *обамѣре*, *обамѣрїїо* (Прњ), — *обикѣлїи* (Ком), — *ѡцу нї-сам тѣо спдменик д-обложїм* (Ба), — *обложїћеу ти грѣб* (Жуп), — *обомѣре* (Прњ);

а такође: *оїсїговаїи*, *оїсїлеїи*.

ж) Префикс *од-*:

— *одљўшиїиїи* (Ци), — *неће с’ оїќкани* (Мал), — *одробїїїо* (Ци), — *ја осїдїја онаїц дан* (Добр), — *оїшрѣфи* бѣмбу (Сиб);

као и: *одаврљїиї (се)*, *одалѣмиїиї*, *одамрїиї*, *одврќкуиї*, *одломѣсаїи се*, *одлўїиїиї (се)*, *одрїїиїиї*, *оїќкѣїаїи*.

з) Префикс *їо-*:

— па сам вѣћ ја *їоборѣвио* (Кав), — *їобўљїїїо* (Мал), — да се *їовукўїїу* (Вук), — *їогвїрнем* (Ком), — свѣ то *їогубїїїо*, — свѣ си *їогубїїо* (Ком), — *їодац* му да јѣде (Добр), — *нѣж јѣдан ми їодац* (Крч), — *їодѣц* га, сѣстро (Рат), — да га *їодўбим* (Жуп), — *їоискаѣ* (Ба), — *їоїскац* (Кав), — *їокаче се* (Мал bis), — да и’ *їокљўкамо* (Сиб), — *їокрїа* (Круш), — *кад’ се їонаїївѣ’мо* (Ба), — *їоїлѣчкаше* (Кал), — свѣ му ја *їоїрїичам*, — ја му *їоїрїичам* (Ком), — *їоїрїичѣѣ* (Мал bis), — *їоїрїїва’ ја свѣ* (Добр), — *їоразумљѣвам се*³ (Кал), — *сѣв пѣсо їорѣди* (Крч), — *сѣмо їорўсїло* (Мотр), — *Ал’ ја їосїлїо* (Добр);

затим: *їобўљїиїиї*, *їобўљївѣїиї*, *їобўљковаїиї*, *їовїдеїиї*, *їоврз’*, *їоврзївѣїиї*, *їовукївѣїиї*, *їокалїиїиї се*, *їокарабѣсїиї (се)*, *їомўљїиїиї*, *їомўљївѣїиї*, *їоїфљаїи*, *їоїшорѣвѣїиї*⁴, *їоцўїїковаїиї*, *їоцѣвѣљаїиї се*, *їоїшѣрїиїиї*, *їоїшмѣкаїиї*, *їоїшїрљаїиї*, *їоїшїцккуиї*;

³ Исп. т. 177.

⁴ Од црквенога повтаравати.

и) Префикс *йод(а)-*:

— само сам *йодадѣнуо* (Бог), — да мало стѣку *йодгаймо* (Дул), — оवास ми *йодгоре* (Бог), — да ти *йодлѣми* кѣла (Бог), — *йодмѣше* (Круш), — *йодмаше* га (Лом), — *йодмашују* (Ур), — не мѣже да ме *йодмѣра* (Добр);

затим: *йодбѣлшии*, *йодайрѣи*, *йодвйраи*, *йодгрежсѣавай*, *йодгрѣзнуи*, *йодсѣушии*, *йодлйзовай*, *йоддшавии се*, *йоцадшии*, *йоцађивай*, *йоцеваи*, *йоцегаи*, *йодцес'*, *йошкѣсии (се)*.

ј) Префикс *йре-⁵*:

— да ме *йревију* (Круш), — нисмо *йрегладнѣли* (Круш), — *йрегрешаву* (Ба), — само га *йредвокайим* (Мотр), — да се *йрезѣи* (Бог), — само *йрѣкука* (Бог), — *йрележѣ'мо* цѣо дан (Бог), — она' *йрендси* аранѣцки (Реб), — кад' *йрерадимо* (Бог), — *йрерйтим* (Жуп, Сек), — да *йрешуримо* (Сек), — *йреродйла* (Оп), — мѣдго *йреродйла* (Сек), — колийко сам *йреслѣжй'о* (Круш), — *йреседим* бѣловање (Ком), — нй'е мѣдго да *йрешѣкне* (Пре), — тѣ се тѣбе *йрешуиило* (Круш), — *йрешурише се* (Добр), — *йречѣкаше* (Кал), — да *йречйстимо* (Ком), — мй би још ђндак нѣга *йречйстилим* (Сек);

као и: *йредвајай*, *йредвѣци*, *йредоумиш се*, *йрезйраи*, *йрекађивай*, *йрекаја-риши*, *йреканйай*, *йрекласиш*, *йрекондсиш*, *йрекѣай*, *йрекрѣнуи*, *йремашшии*, *йремйраи*, *йремрдовай*, *йремрѣи*, *йренивѣлшии се*, *йрейириш*, *йрейлѣнуи*, *йрейфгнуи*, *йрешуи'вай се*, *йреѣфкнуи*, *йресалдѣумиш*, *йреснйвай*, *йреснѣвай*, *йрешлѣнуи*, *йрешанѣвай*, *йрейерйшиш*, *йрейкйвай*, *йрейфгнуи*, *йреумиш*, *йреѣмйгшиш*, *йрѣчкаш се*.

к) Префикс *йри-⁵*:

— нѣке рѣвовѣ *йрикѣамо* (Бог), — мало остѣло, трѣба да *йрикуйимо* (Дул), — да ме *йрилѣше*, — *йрилѣши'о* народ (Прњ), — нѣшто е *йриуѣало* (Мал), — ђни се *йрисмејаше* (Сла); — чйм кѣи јачи, ђни се *йришу'е* (Ба);

а онда: *йривйкаш*, *йривйлеи*, *йригрѣшиш (се)*, *йрилйцаи/йрилйчей*, *йришйлеи*, *йричѣи*, *йричйнай*.

л) Преф. *йро-*:

— *йробѣвио* ... на тѣм пѣслу (Сиб), — *йроборѣви'мо* мало (Кал), — *йроборѣвили* јѣдан дан (Сек), — *йровеишйаше* Нѣмци (Сек), — мало *йроландѣу* (Круш), — Прѣше Мй'ле, *йрѣйева*, и волѣве *йрѣйера* (Бог), — *йроиврѣнѣ'мо* (Добр);

затим: *йрогѣнай*, *йрозѣкнуи*, *йрокидаш*, *йрокинуи*, *йроййраи*, *йрѣйраи*, *йройлѣнуи*, *йройлѣшиш*, *йросѣнши се*, *йрошѣи (се)*, *йрошѣмѣи*.

⁵ О односу префикса пре-: при- исп. т. 126.

љ) Префикс *раз-*:

— нит је *разамљено* (Оп), — док сам *се разборавио* (Круш), — *разврзу* (Бе), — Онај кад *развуче*, да т' обали, бре! (Добр), — да ме *разговори* (Дул), — све *разлејљено* (Ком), — урочица *разрѣкне* (Круш), — оне *даске све расклонили* (Круш), — да *расшолмачи* (Теч) — *расшрављено* (Бе), — *расшуримо* топове (Кав), — *расшуреше* басамаци (Круш), — *рачѣй'о* ножнице (Леп);

затим: *рабашиши*, *ражљѣбни* (се), *разбаиалиши*, *разбаиаливаши*, *разбашикариши* се, *разбрачши* се, *развезаши*, *развес'*, *развиделиши* се, *развидѣлаваши* се, *разгнездиши* се, *разбукариши* се, *разданиши* се, *разданчиши*, *разданшваши* се, *разлејши* (се), *разлејљиваши* (се), *разлисши* се, *разлисшавши* се, *разљулаши* (се), *размесши*, *раздиши* се, *разрусши* (с.), *развцаши*; *раскалаши* (се), *расклашиши* (се), *раскомшавши* (се), *раскрѣшиши* (се), *расшишишобљши* се, *расшомдши* се, *расшириалиши* се, *расшалавсаши* се, *расшалаариши*, *рачѣрашиши*, *рачѣврнуши*, *рачѣйариши* (се), *рачѣйкаши*, *рачковрнуши*, *рачуйѣшши* (се), *рашишишѣи* се, *рашишѣкаши* се, *рашишѣмеи* се, *размилиши* се.

м) Префикс *с(а)-*:

— да нису *сагорѣли* (Ци), — *сагубише* (Бог), — *сагуби'о* (Бог), — *здравље сагуби* (Дул), — *сагубили* (Жуп), — *шаторе салабѣри* (Кал), — *нас лепо салабѣре* (Ком), — *салабѣрише* не (Реб), — *салиѣше* (Лом), — и *од рѣда саломила* (Ба), — а *те салѣми* (Бог), — *сачињава* (Вук), — *данас сам сврхо* (Бе), — и *ја се свуљаѣ* (Теч), — *ја сам се свуљаѣ* (Теч), — *сковрљамо* у жаругу (Над), — *сковрљамо* оно у едан пѣток (Теч), — *мене тѣ сколѣше* (Добр), — *некако се скрѣдѣсмо* (Леп), — *скрѣши'мо* мѣ тѣ пѣла литра (Сиб), — *суквѣжило се* (Кав) — *беше се скѣчила* (Бог), — *пос' слѣзиши* у Бунар (Круш), — *он се смѣва* (Саб), — *па се смѣшили* (Рат) — *сиѣда сѣстра* (Ба), — да *сиѣрим* (Бог) — *сримила* стѣ пѣдѣсет ѣвада (Добр), — *хе га сиѣорња* (Круш); — *хе му се зрѣчи* нѣга (Круш), — *Глѣа штѣ више да зрѣа* (Теч); —

и даље: *збѣлаши*, *збѣаши* (се), *збѣбриши*, *збѣраши* (се), *збѣкљаши*, *збѣурлаши* се, *зрѣбши* се, *зрѣбавши* се, *зрѣаши* се, *здиши*, *здрѣашиши*, *здрнуши* се, *злејши* се, *згѣчиши* (се); *сасадиши*, *сврѣаши*, *сврѣиши* се, *скалаши*, *скалѣши*, *склишиши*, *скљѣчкаши* (се), *скљѣишиши* (се), *скљѣкаши* (се), *скљѣусши*, *скойшисаши*, *скѣреши* се, *скойшурши* (се), *скрасши* се, *скрѣдиши* се, *скрѣиваши* (се), *скрѣаши* се, *скрѣишавши* се, *скрѣишиши* се, *скупњши* се, *суквѣжиши* се, *сломѣаши* се, *сладши* се, *смандрѣаши* се, *смануши*, *смашиши*, *смѣнаши*, *смѣнаши*, *смрѣши*, *смѣлиши* (се), *сикљши* (се), *сикљшиши* (се), *сикљескаши*, *сикрѣдовши*, *сикрѣкачиши*, *сирѣкаши* (се), *сирѣчиши* се, *сирѣишиши*, *срѣдиши*, *сримши*, *сирѣаши*, *сирѣиши*, *сирѣиши* (се), *сирѣиши* се.

н) Префикс *су-*:

само један пример ван снимака: *сувѣишиши*.

њ) Префикс у-:

— убараба̀рили се (Круш), — свѐ се уб̀у̀нили (Кав), — на̀рот^Г се уб̀у̀нѝло (Кал), — да ми увѐри д̀б̀јаву (Ком), — угл̀ичка̀ли, — угл̀ичка̀ло се (Рат), — уж̀у̀ѝдео (Бог), — уж̀у̀ћка̀но (Бе), — па се ука̀ла̀ишѝло (Реб), — укди́шам (Круш), — ел се ук̀р̀и́а у ра̀д (Сек), — дна се б̀и́ла ук̀у̀р̀ви́ла (Круш), — умѐльи́ло (Кар), — умл̀ео сам (Жуп), — рѐтко се ум̀р̀и́ве (Сек), — д-ум̀у̀и́ши́мо (Ба), — унезвѐри́ли се (Добр), — уи́р̀е́да гла̀вб̀м (Над), — уи́у̀нено (Леп), — ур̀б̀ж̀и́'мо дчи (Ба), — ус̀ј̀а̀ела (Пре) — у̀ше́ра не (Сиб), — уи́е́раше не (Кал), — уи́е́раше (Тет), — уцв̀и́льи́ло се (Бог), — д-уи́а̀и́ши (Крч), — уи́ш̀у̀љи (Дул); —

а и: уа̀лши́, уа̀ла̀ваи́, уа̀мши́, уа̀р̀у̀ми́, убараба̀ри́и се, убарад̀б̀чи́и се, убд̀ри́и се, убеу́иши́ се, убл̀еши́и се, уви́иши́, угл̀иба́и, угн̀езди́и се, угр̀ди́иши́ (се), угри́зну́и, удуду́љи́и (се), удуду́чи́и (се), ући́нћи́и се, ука̀ла̀иши́и се, ука̀рака̀чи́и, укожа̀д̀р̀љи́и се, уког̀р̀ла́и (се), укору́би́и се, укоси́ри́и се, укоси́чи́и се, ук̀р̀и́у́љи́и, ук̀р̀и́еи́, ук̀ра́и се, укурду́љи́и се, ук̀у̀р̀ви́и се, ули́иши́ се, улога̀ви́и се, улк̀дну́и се, улд̀чка́и, умáзи́и, умои́р̀ла́и, уи́дсави́и, уи́љу́ска́и (се), уи́олова́чи́и (се), уи́орд̀ж̀и́и, уи́ру́иши́и, ура̀ди́иши́и, ур̀дми́и, ур̀дми́и (се), ур̀дкну́и, ур̀дзай́, ур̀дчи́и, ур̀ни́саи́и усáди́и, усай́иши́и, усара̀ви́и, уси́иши́ се, уси́р̀зай́, уси́р̀ену́и, уси́р̀у́чи́и, уси́у́чи́иши́, усу́ли́и се, уси́у́кну́и (се), уи́а̀и́ри́и, уи́еи́, уи́еи́р̀еби́и, уи́и́иши́, уи́ои́р̀љи́и, уи́ои́р̀чи́и, уи́р̀ага́и, уи́р̀еи́, уи́уру́би́и, ућеб̀ди́иши́ се, ућу́ћу́ри́и се, уфл̀ека́и, увди́ио́лчи́и се, уци́гу́љи́и, учáмеи́, учва́ла̀ви́и се, учеки́ри́и се, учеки́чи́и се, учи́леи́, учучу́љи́и (се), уи́вб̀њи́и се, уи́и́нуи́ се, уи́и́и́чи́и се, уи́и́и́ска́и (се), уи́б̀и́аи́ (се), уи́и́у́кну́и.

о) Префикс уз(а)-:

— узм̀ла́чи (Мотр);

а сем тога и: узаш̀е́неи́, узв̀р̀цкова́и се, узм̀ди́и́нуи́ се.

593. Глагол *ложии́*, у значењу *ложии́и (ваи́ру)*, може имати тројакe префиксе, *за-*, *на-* и *иод-*, и у свакој од три форме то је просто свршени глагол, без примеса које би у њега уносили префикси:

— Ду̀вац вáтру, нѐ-це зал̀д̀жи (Ба), — зал̀д̀жимо вáтру (Круш), — зал̀д̀жи' вáтру (Мотр), — ми зал̀ож̀и́'мо вáтру (Теч), — зал̀ож̀и́ли вáтру (Сиб);

— нало̀ж̀и́ли вáтру (Сиб);

— иод̀л̀д̀жи' к̀бе, — вáтру иод̀лож̀и́'мо (Оп).

594. Имам мањи број примера са простим глаголом где је у књижевном језику обичнији сложен:

— да брза́ (Добр), — ако нѐкога д̀еси нѐзгода (Бог), — Ск̀йнуо кáпу, прекрст̀и́о се, зд̀р̀авио ж̀ени (Круш), — зд̀р̀авио при́атељу, — Здр̀ави Милке (Над), — да се и́ри́а̀и́е.ви́мо (Бог),

603. Са наст. *-ај* честа је им. *белáј*, а ређе су у употреби *нá-мешíај* и *дóгађај*. Друге две рекло би се да су не тако давно унесене из административног или пословног језика.

Уместо речи *залогај* чује се увек *зáлог*:

— *зáлог* лéба нíђе тўрио у ўста (Дубр), — на двá *зáлога* (Дуб), — јéдан *зáлог*, двá, лéба (Круш).

Исто тако уместо *завежљај* чује се *завéзак* (значи само чвор, а приближно значење као *завежљај* има именица *гушóљак*), а уместо *гушíљај*: *ўрóгун*⁹.

604. Са наст. *-аја* позната је именица *лудáја*.

Наст. *-ајка* има им. *кошлáјка*, *сíрнáјка*, — а затим пејоративи типа *Милошáјка*, *Обрењáјка*.

605. Им. са наст. *-је* и колективним значењем, типа: *грáње*, *камéње* и сл. познате су, али је њихов лексички фонд нешто сужен, јер су неке речи из ове групе непознате. Никако се не чују: *зрње*, *комаће*, *мраморје*, *ўосуђе*, *снойље*, *сíење*, *суђе*, *шишље*, *шишражје*, и можда још која¹⁰.

606. Наст. *-áк* спорадично служи и за извођење пејоратива од личних имена: *Мидáк*, *Мулáк*, *мунáк*.

607. Наставком *-íк* не изводе се код нас именице непосредно од других им. Тако су непознате им. типа: *буквик*, *грабик*, *ивик*; *звоник* и сл. Једини траг овог наст. налазимо у топониму *Јасíк* (Дул).

608. Наст. *-ика* са сингулативним значењем, као у примеру *јелика*, непознат је.

609. У поменутом значењу чује се (наравно, не у истим примерима) наст. *-ка*: *ўíрска*, *кайка*, *слáмка*, и сл.

Овај наст. служи каткада као моциони наст. за творбу им. III врсте од осн. им. IV врсте (поред наст. *-а*, исп. т. 373). Поред *ўíрска* и *кайка*, овде се могу поменути и им.: *цевка*, *ћерка*, *мајка*, и сл.

Имам и неке примере за деминутиве са овим наст. који се у књиж. јез. не чују: *чаширке*; *Живáнка*, — или хипокристике; *дáјка*, *сéјка*, *снајка*, *шéјка*, *бáјка*, — затим: *Рáјка*, *Свјка*, *Сíвјка*, и сл.; даље *ладовíнка*/*ладовíњка*, *чисíи́нка*, *заравáњка*.

610. Наст. *-ко* чест је за творбу хипокористичких имена м. р. типа *Зóрко*, *Рáјко*, *Трáјко* — од којих нека сасвим губе хипокористичност (*Мíрко*; *Мíшíко*, *Вéско*, *Бдшко*)¹¹.

Овим наст. граде се називи за волове: *рўшко*, *цвéшко*, *шáрко*, *шíљко*, — као и за псе; *жўјко*, *зéљко*, *лáско*, *лíско*, *рдáко*, *шáико*, *шáрко*.

⁹ Савремени српскохрватски језик, 483.

¹⁰ Л. с.

¹¹ Исп. т. 296.

611. Са наст. *-аљ* познате су речи *чѣшаљ*, *бѣгаљ* и *вайцраљ*. По акценту се последња разликује од прве две јер има акц. типа *војник-војника* (т. 277), а оне друге непроменљив акц. Ns на првом слогу.

612. Са наст. *-ѣљ* јавља се им. *криѣљ* (м. р.), а њој су пришле још *сиршѣљ* (форма *сиршѣљен* није позната), *бурдѣљ*, а такође и *крмѣљ* (увек. м. р.).

Поред форме *криѣљ* позната је им. ж. р. *криѣља-криѣље*, а поред *крмѣљ* чује се *крмѣљак*; — ова друга са сложеним наст. *-ељак*. Са истим наст. познате су речи *гледѣљак* и *шрвѣљак*. Им. *јушѣљак*, *брдељак* непознате су¹².

Са наст. *-ѣљ* позната је им. *грѣдѣљ*.

613. У нашем говору познат је наст. *-ољак*¹³: *врѣољак*, *гужвољак*, *гушољак*, *вајшољак*, *завезољак*, *кидољак*, *наставаољак*, *ијвољак*, *шмушољак*; *рѣољак*. Сем последње, ове речи имају у основи општи глаголски део.

614. Наст. *-уљак* нашао сам и код мањег броја пејоратива: *Ми-суљаќ* (:Миса), *Савуљаќ* (:Сава/Саво), *скробуљаќ*, *шравуљаќ*, *чимуљаќ*, *чорбуљаќ*.

615. Ове се им. разликују од оних са дем. значењем у акценту, јер је тамо акц. дугоузн. на првом слогу наст. (*момчуљак*, *рејуљак*), а овде на ултими у облику дугог силазног. Ова два наставка разликују се и у томе што је код дем. *-а-* непостојани вок. (*момчуљка*), а овде се у промени задржава (*чорбуљака*).

616. Мањи број именица изведених од им. на *-ија* имају код нас наст. *-нка*, место *-ка*: *кѣмишѣнка*, *мѣсаѣнка* *мираѣѣнка*¹⁴. Овде се свакако ради такође о наст. *-ка*, али се ове именице у нашем говору не изводе непосредно од именица него преко придева.

617. Наст. *-ина* често гласи у нашем говору *-иња* (т. 175), чешће него *-ина*, у случају кад нема пејоративне нијансе у значењу. Али је увек: *Радојина*, *Мијајѣина*, *деверѣина*; *мајѣина*, *скојѣина*, и сл.

618. а) Познат је дериват *-чина*:

— Мѣн сѣмо су љгрија *цѣвѣина* (Круш), — љкѣ *ѣланинѣина* (Теч).

б) Дериват *-ѣѣина* може имати и форму *-ѣѣина*. Имам само два примера из узорка, за сваки од наставака по један:

— мислѣо *зѣѣѣина* (Бе); — извѣлте тѣ младу *ѣрасѣѣину* (Крч).

619. Од наставака позајмљених из западних јез. већу продуктивност показује наст. *-аниј*. Поред прим. у т. 34. ц) чују се и сле-

¹² Маг., Gram., 321.

¹³ Исп., ДИЈС, СДЗБ I, 363.

¹⁴ Исп. т. 232. Исп., Мачва, СДЗБ XVI, 262.

дећи: *довијан̄ӣ, заев̄ан̄ӣ, забуш̄ан̄ӣ, зафрк̄ан̄ӣ, ађуш̄ан̄ӣ, гузор̄ан̄ӣ, резик̄ан̄ӣ, секир̄ан̄ӣ, симул̄ан̄ӣ, шијекул̄ан̄ӣ/шишкул̄ан̄ӣ.*

620. Наш говор познаје и неке наставке код којих је *-ин-* први део. То су:

- *ин̄ӣа: глав̄ин̄ӣа, маљ̄ин̄ӣа;*
- *ин̄џа: нос̄ин̄џа.*

621. Им. са наставком *-ан* неуједначене су по акценту.

а) Тако им. *Драган, Иван, Јован, Милан, шаран* и њима сличне могу имати у промени или непромењен акц. ном. сг.: *Милана, Драгана*, — или пак имају у зав. падежима акц. на формансу у облику кратког: *Драгана, Милану, шарана.*

б) Им. *Јован* и *Милан* јављају се и са дугим силазним акц. на ултими у ном. сг: *Милан, Јован*. У осталим облицима акц. остаје на истом слогу, али се мења у дуги узлазни: *Милана, Јована*¹⁵.

Као две последње акцентују се и им. субј. оцене се истим наставком: *зекан-зекана, маџан-маџана; букван-буквана, клијан-клијана*, и сл.

622. Наст. *-њаја*¹⁶ — који у нашем говору гласи *-ња̄* — поред речи *шурња*, граде се још неке: *водња̄, зл̄ӣња̄, ир̄ӣња̄, с̄уш̄ња̄*, и можда још која.

623. Им. изведене наст. *-оња* које значе називе за волове наводе се у књизи проф. М. Стевановића¹⁷ са уједначеним акц.: имају ' акц. на првом слогу. Код нас имају " на истом месту: *б̄улоња, з̄екоња, к̄и-џоња, с̄ивоња, цв̄е̄ӣоња, ш̄дроња.*

Остале им. са овим наставком не слажу се у акц. са истим им. у књиж. јез., али се с њима слажу у принципу акцентовања: према дугом узл. у књиж. јез. код нас је дужина на слогу испред наст., а акц. (кратки) пада на први слог наст.: *бр̄к̄оња, ш̄р̄б̄оња, ћ̄ел̄оња* и сл.

624. а) Им. са наст. *-ар* двојаке су по акценту.

α) Им. које у ном. сг. имају акц. ван наставка, задржавају исти акц. у промени: *воден̄ичар-воден̄ичара, њолей̄ичар-њолей̄ичара; метар-метра, п̄интар,-а/п̄интер,-а.*

Овде долази и им. *ӣӣш̄љар* (поред *ӣӣш̄љер*)¹⁸, страног порекла.

β) Им. типа *гроб̄ар, меч̄ар, с̄ӣрвин̄ар, њомел̄ар, њӣљар*, са дугим силазним акц. на наст., имају у промени узлазни акц. на истом слогу (а I : с II): *меч̄ара, њомел̄ара*, као и друге акц. промене по истом акц. типу (исп. т. 277).

¹⁵ Исп. о томе т. 278.

¹⁶ Исп., Маг., Грам 353. Исп. код нас т. 152. а).

¹⁷ Савремени српскохрватски језик I, 530. Исп. међутим: *св̄јет̄оња*, Маг., Грам., 355.

¹⁸ Нем. Tischler. Обрнуто имамо: мин̄истер према књиж. министар (п. Minister).

б) Наш говор познаје и сложени наст. *-ејара*, са пејоративним значењем: *Динкејара*, *Милкејара*, *Скоблејара*.

625. Познат. је и наст. *-ер*, страног порекла: *шусџер*, *клџмфер*, *њуџфер*, *кџфер*.

626. У нешто широј употреби среће се наст. *-аћ*¹⁹:

— *женскаћ* (Бог), — *женскаће* (Сиб), — од *женскаћа* (Мал), — *мушкаћа* (Ур).

Поред ових познат је и приличан број пејоратива од личних имена м. р., као: *Болаћ* (: Бола), *Бораћ* (: Бора), *Динкаћ* (: Динко), *Косић*, *Свелаћ* (: Свела), итд.

627. Наст. *-ић* може бити кратак: *бићкић*, *чаңчић*; — али и дуг: *синчић*, *брајић*, *врајић*, *вејрић*, и сл.

628. Наст. *-ац* каткада уступа место наставку *-ак* у нашем говору: *јџац/јџиак* (али чешће *јџић*), *џрулац/џрулак*, *џјац/џјак*, *мб. џак/-ац* *иџшавац/иџшавак*, *свеџак* (-празник: *свеџац*), исп. т. 204.

Наст. *-ац* је могуће употребити за грађење пејоратива. Тако имамо: *бабац*, *јагац*, *крмац*, *крвац*, *чилац*; *џрулац*, *убијлац*, и сл.

У им. *лџкац*, *лџбац*, *сирац* тај наставак има хипокористичну нијансу значења.

629. Наст. *-ца* је готово непознат у нашем говору. Од речи које проф. М. Стевановић наводи²⁰ позната је једино *речица*, са двојаким значењем: мала река и речца (*Речицу* му нисам рџко), и наст. *-ица* место *-ца*.

630. а) Сложени наставци *-ишце* и *-еишце* непознати су левачком говору, али зато се наст. *-анце* и *-енце* употребљавају нешто маю шире него у књиж. јез.:

— *кџпи* *џдно месџанце* (Рат), — и *јоставијо* *џдно ишманце* (Мал), — *има* *већ вимџнце* (Дубр), —

а затим: *јагњџнце*, *ишлџнце*, *ишасџнце*, *кучџнце*, и сл.

в) Познат је и наставак *-ице*: *дрвџице*, *грањџице*, *грџбџице*, *камџњџице*, *ируњџице*, *цвећџице*, итд.²¹.

631. Им. са наставком *-ичак* имају потенцирано деминутивно значење²²: *језичак*, *камичак*, *коричак*, *собичак*, *иламичак*, и сл. *џм*

632. Јако је продуктиван наст. *-че*²³. У т. 323. већ је истакнута чињеница, а у тачкама које овој следе наведен је читав низ примера који то потврђују. Један део тога материјала наводим поново:

— *асџљче* (Кар), — *вџнче* (Сла), — *девоџчићи* (Ур), — *дињче* (Мотр), — *тџле* ни што е *дојрџче* (Круш), — *ђаче* (Круш,

¹⁹ Исп., Савремени српскохрватски језик I, 542.

²⁰ Савремени српскохрватски језик I, 551.

²¹ Исп., Маг., Грам., 327.

²² Исп., Маг., Грам. I. с.

²³ Исп., Ресава, СДЗБ XVII, 359.

— *зграче* (Кав), — *кафанче* (Сиб), — *колијче* (Оп), — *конџиче* (Сиб), — *кучићи* (Кар, Мотр, Оп), — *лонче* (Бог), — да ваби маће и куче (Круш), — *мачукче* (Рат), — преко *осоџчеиша* (Круш), — *сандуче* (Теч), — *свираџче* (Бог, Прњ), — *сџиче* (Круш), — спаваља у едно *сџиче* (Рат), — *шрнчићи* (Реб), — *шорбичиће* (Ком), — *унуче* (Кав), — *унучићи* (Крч), — Евѣ га куче нџси *шдче!* (Жуп), — *шумче* (Ур).

Наводим и примере које имам ван снимљеног материјала: *аџџче*, *ашџџче*, *барџаче/барџакче*, *брџкче*, *биџкче*, *буџче*, *брџвче*, *бурџче*, *вџлче*, *врџиче*, *грудџаче*, *гибанче*, *гџкче*, *дивљаџке*, *Дрџкче*, *Данџче*, *жџнче*, *Живанџче*, *застџрџкче*, *змиџче*, *зубџнче*, *колијче*, *куџче*, *кџрче*, *ковџче*, *лонџче*, *Марџиче*, *мачукче*, *наџимче*, *иџкче*, *иџакче*, *нџкче*, *иџиџке*, *риџиче*, *рџиче*, *рџкче*, *сџиче*, *сиџрџиче*, *слаџче*, *шесџиче*, *шџиџиче*, *шџиче*, *фџеџрче*, *лџиче*, *џџрче*, *џанџче*, *Шџрче*, *шерџиче*, итд.

Из наведених примера види се да је овим наставком у принципу могуће градити деминутиве скоро од свих именица, па и од личних имена оба рода²⁴.

Дем. овог типа могу се творити и од именица на *-ија* (*змиџче*). Иста могућност постоји и код им. на *-иџа*, па добијамо у том случају речи код којих се део *-иче* осећа као јединствен наставак: *аџлиџче*, *бакчиџиче*, *бачиџиче*, *малиџиче*, *соврџиче*, *сиџолиџиче*, *шеџиџиче*, *завџиче*, *лиџиче*, итд. У снимљеном материјалу имам само два таква примера:

— Уџџше у то маџо *аџлиџче* (Рат), — на едно *враџиџиче* уиџо' (Рат).

633. Има и других деривата наставак *-че*, како показују ниже наведени примери:

— Наџџни' ја онџ моџе *флаџиџиче* (Мотр), — ноџили на то *брџаџиче* (Вук),

— Ћстера не на едно *брџаџиче* (Оп), — Наџправи онџ куџџрче (Ком).

634. Непозната су нашем говору лична имена са наст. *-аш*, *-ши*²⁵. У осталим службама ови наставци нису непознати. Чак се каткада користе за извођење пејоратива: *враџилиџи*, *џоџиџаџи*, *роџоџиџи*, *оклаџиџи*, *оклаџиџаџи*, итд.

Уместо наст. *-иџ*, кји је непознат, у речи *сиџиџи* употребљава се такође наст. *-ши* (ова реч не значи ситну децу, него новац или што друго ситно).

²⁴ То не значи да су остали наст. за извођење дем. изгубљени. Између осталих познати су такође *-иџ* и *-чиџ*: *коџиџ*, *сврџиџ*, *сиџиџ*, *ноџиџ* (са ^ на ултим); *Живаџиџиџи*, *забрџиџиџи* (Добр), *Мџрџиџи* (Рат), *коџиџиче* (Добр), итд.

²⁵ Савремени сх. језик I, 562. и 563.

635. Именица са наст. *-оша* означавају у књиж. јез. „између осталог и лица“²⁶. Код нас оне, поред назива за козе, као: *вијшоша*, *крџлоша*, *седлоша* и сл., означавају такође лица ж. р.: *врцоша*, *аброноша*, *кркљоша*.

636. Поред именице *злойвша*, са наст. *-ша* позната су само хипокористична имена као: *Глиша*, *Јакша*, *Миша*, *Раша*, *Тбиша*, *Триша*, и сл., — као и још три хипокористика: *снаша*, *деша* и *луша*.

637. Лична имена са наст. *-уша* чини ми се да су непозната нашем говору. Имам пример *Милуша* (лично име, Сиљ), али изгледа да није аутохтона реч.

638. Наст. *-ишије* шири је у употреби код нас за извођење пејоратива: *брдишије*, *буришије*, *говедишије*, *јагњишије*, *зейишије*, *кајуишије*, *керџишије*, *ирасишије*, *седлишије*, *шеширишије*, *шубаришије*; *колишија*.

Неке од ових речи имају аугментативно-пејоративну нијансу значења: *брдишије*, *буришије*, и др. За пејорацију која је истовремено везана са потцењивањем служи сложени наст., *-чишије*: *бакраччишије*, *девојчишије*, *женчишије*, *јарчишије*, *кашкчишије*, *лончишије*, *мачишије*, *кучишије*, *неракчишије*, *њивчишије*, *свасишчишије*, и др.

639. Има и читав низ наставака за грађење пејоративних именица који се јављају у ограниченом броју примера. Наводим их ниже:

- наст. *-ава-*: *Радава*, *белáva*;
- наст. *-ага*: *ванцага*, *ножцага*, *шоцага*; затим: *руицага*, *корењага*, *Турчењага*;
- наст. *-ојка*: *Миличојка*;
- наст. *-ојла*: *Маричојла*, *Драгичојла*;
- наст. *-иле/-ило*: *Радоиле*/*Радоило*, *Зораниле*/*Зоранило*, *Тодориле*/*Тодорило*;
- наст. *-ања*: *гбгања*;
- наст. *-уџан*: *Пајкуџан*, *Зекуџан*; *бакуџан*, *зекуџан*;
- наст. *-чула*: *џрањчула*, *шљањчула*;
- наст. *-ца*: *Брџца*, *Данца*, *Кајца*;
- наст. *-цара*: *Милевџара*;
- наст. *-цора*: *крмаџори*;
- наст. *-ашка*: *Илиџашка*;
- наст. *-ешка* и сложени: *Ђуђешка*, *Бугарешка*; *очурешка*;
- наст. *-ојша*: *Злаивдојша*, *Добривдојша*, *Миливдојша*, *Радивдојша*;
- наст. *-арош*: *карџарош*, *коцкарош*, *месарош*, *шезгарош*.

Има и још појединачних примера који немају вредности за упознавање принципа творбе речи, баш зато што су појединачни. Њих није потребно наводити јер је и приказани материјал довољан

²⁶ Исто, 564.

да покаже да су именице субјективне оцене, нарочито пејоративи, веома жива и разноврсна по формама категорија у нашем говору. Но ипак се код деминутива, запажа, и поред се разноликости, — лагани покрет према унифицирању њиховом: наставак *-че* осваја терен на рачун осталих наставака. Сасвим супротна појава запажа се код пејоратива: тежња ка умножавању средстава за њихову творбу.

Код осталих изведених именица чувају се у основним цртама принципи којих се и књиж. језик држи.

Још једном ћемо истаћи разлике у квантитету неких наставака које се запажају између нашег говора и књиж. језика, а о којима је било речи и у одељку о морфологији именица.

ТВОРБА ХИПОКОРИСТИКА

640. Т. Маретић²⁷ разликује два типа хипокористика: са вокалском, и са консонантском основом. Он даље мисли да као основа за творбу хип. служи увек први слог основе речи од које се он изводи. Али у нашем говору није увек тако.

641. У извесном броју случајева заиста имамо први слог основе, али се оформљење именице врши на више начина.

а) Пре свега, може се узети затворени први слог коме се додаје моциони наставак (и за м. р. и за ж. р. овде је наст *-а*)²⁸:

м. р.		ж. р.	
Будџмир	Буд-а	Десанка	Дес-а
Витџмир	Вит-а	Катарина	Кат-а
Светџмир	Свет-а	Марџа	Мар-а
Славџуб	Слав-а	Радмила	Рад-а
Томџслав	Том-а	Рџжица	Рџж-а
Чедџмир	Чед-а	Станија	Стан-а
Гмџтар	Мџт-а		

Именице овог типа су многобројне. Оне губе хипокористично значење и постају једноставно имена.

б) Од затвореног првог слога граде се и имена:

м. р.		ж. р.	
Богџмир	Бож-а	Милосџја/Мџлица	Мџљ-а
Велџмир	Велџ-а	Марџа/-ица	Мар-а
Селџмир	Селџ-а	Даниџа	Дана
		Радмила/Радосџја	Рада

²⁷ Мар., Gram., 383—386.

²⁸ ИЦГ *Бџлџ, Јџлџ, Мџлџ, Ђџлџ, Гџлџ* и сл. Библи. ЈФ V, 61.

Измењени крајњи конс. основе указује да се ту не додаје једино моциони наставак него да је ово највероватније наставак *-ja*.

в) Каткад крајњи конс. основе хипокористика није конс. који затвара први слог основне речи него који други конс. из основе:

	м. р.	ж. р.
Милосав/Милџав	Мџ-с-а	Мџлица Мџ-ца
Мјодраг/Мјлорад	Мџ-д-а/Мџ-д-а	
Пџтар	Пџ-р-а	

г) Ако се узима отворени први слог, додаје се наст. који садржи консонант:

— наст. *-ja-*

	м. р.	ж. р.
брџт	брџ-ј-а	Катарџна Кџ-ј-а
Будџмир	Бџ-ј-а	сџстра сџ-ј-а
Владџмир	Влџ-ј-а	
Констанџин	Кџ-ј-а	
Пџвле	Пџ-ј-а	
Радџшин	Рџ-ј-а	

— наст. *-ла* —

	м. р.	ж. р.
Богџмир	Бџ-л-а	Душџнка Дџ-л-а
Дџшан/Душџн	Дџ-л-а	Софџја Сџ-л-а
Велџсав	Вџ-л-а	
Јџван	Јџ-л-а	
Рџдоје	Рџ-л-а	
Светџслав	Свџ-л-а	

— наст. *-ка* —

	м. р.	ж. р.
Живџин	Жџ-к-а/ Жџ-к-а	баба бџ-к-а
Илџја	Иџ-к-а	невџста нџ-к-а
Рџдомир	Рџ-к-а	сџстра сџ-к-а
		Стџнџја Стџ-к-а/Цџ-к-а

— или наст. *-ша* (исп. т. 636).

У неким случајевима додаје се и сложени наст. *-јко* (м. р.):

Пџвле	Пџ-ј-ко
Рџдое/Рџдомир	Рџ-ј-ко

Владѣмир	Вла́-ј-ко
Будѣмир	Бѹ-ј-ко.

е) Има случајева, међутим, да се и на основу коју чини затворени слог додаје консонантски наставак:

Мирѡљуб/Мирѡслав	Мир-ко
Бранѣмир/Бранѣслав	Бра́н-ко
Ранѣслав	Ра́н-ко
Зѡран	Зо́р-ко

као и:

Драгомир/Драго́слав	Дра́к-че
Милѣсав/Мѣлорад	Мѣл-че.

642. Али не узима се увек само први слог како Т. Маретић мисли. У неколико примера уз почетни конс. основе долази неки унутрашњи вокал, а не вокал првог слога:

м. р.

Борѣсав	Б-ѣ-ла
Живѡмир	Ж-ѡ-ла
Драгѣша	Д-ѣ-ла
Драго́слав	Д-ѡ-ла.

643. Овакав поступак је ипак доста редак. А чешће се узима интегрални слог из унутрашњости или с краја основе оне им. од које се изведена именица гради и на њега се додаје моциони наст. или још који форманс.

а) На затворени слог додаје се по правилу и овде само моциони наст.

м. р.

ж. р.

Милѡдин/ Живѡдин	Дѣн-а/Дѣн-а	Драгица	Ги́ц-а
Властѣмир	Тѣм-а	Љубинка	Бѣн-а
Радѡслав	Дѡс-а	Обренѣја	Брѣн-а
Обрен	Брѣн-а	Слободѡнка	Дѡн-а
Слободѡн	Дѡн-а/Дѡн-е	Радѣнка	Дѣн-а

м. р.

Богомир/Драгомир	Гѡм-а
Драгѣша	Гѣш-а
Драго́слав	Гѡс-а
Љубѣсав	Бѣс-а
Љубѣша	Бѣш-а

	МилѠшин	Шћн-а
	Милѡтин	Тћн-а
као и:	ДрѠган	ГѠн-е
	Мйлован/Јѡван	ВѠн-е

б) Кад се узима отворени слог, онда и овде долази наст. са консонантским елементом:

	м. р.		ж. р.
Драгѡслав	Гѡ-л-а	Зѧгѡрка	Гѡ-ј-а
Драгћша	Гћ-л-а		
ДрѠган	ГѠ-л-а		
Светћслав	Тћ-л-а		
Светѡмир	Тѡ-л-а		

в) Може бити узета и нека друкчија комбинација гласовних елемената основе:

	м. р.		ж. р.
СлободѠн	Б-ѧн-а/Б-ѧн-е	Ангелћна	Г-ћн-а
БрѠт	б-ѧј-а		

644. Већина наведених и њима сличних речи губе хипокористично значење и преузимају службу основних имена од којих су постале. Мислим да најважнији импулс за творбу оваквих речи долази из дечјег језика. На то упућује не само доста слободна комбинација језичких елемената у њима него и уношење појединих гласова у њих који су карактеристични за дечји говор и тепање — *-л-*, *-ј-*, *-џ-* и сл. Има и других знакова који напомињу, како то показују следећи примери: *Дћ-џ-ко* (: Владћсав), *Ц-уна* (: Душанка), *Ц-бла*, *Цѧра*, *Дѧџа*, *Цѧџа*, *Цћџа*; *Бйба*, *Бѡба* (Добрила, Љубинка), и многе друге речи јако разноврсне по форми које се ту и тамо могу срести.

Кад се последње речи упореде са онима које смо у претходне две тачке обрадили, види се да су хипокористици великим делом шематизована категорија, углавном и са уједначеним акцентом, али да они то нису у апсолутном смислу, јер има читав низ њих који су настали слободном комбинацијом гласовних елемената. Даље елементи за творбу хипокористика узимају се из основе имена лица, али се врши њихова прерада, углавном на бази дечјег језика, тако да се по гласовном саставу основа хипокористичне речи мање или више удаљава од основе имена.

Што се тиче односа наставака *-а* : *-е/-о* у тим речима, исп. т. 295. и 339.

ИЗВЕДЕНИ ПРИДЕВИ

Присвојни

645. Наставци присвојних придева са наст. *-ов*, *-ев* и *-ин* дуги су често, кад су под акцентом: *очѐв*, *бобѐв*, *винѐв*, *кленѐв*, *Пејѐров* (т. 399. б); *кнежѐв*, *сѣрѣчѐв*, *Милѐнов*, *бајѣин*, *Бајин*, *Рајин*, *Тѐмин*, *Дѐсин* (т. 400. б), и сл.

Кад се упореди акц. придева типа *очѐв*, *бобѐв* са придевима *жѣнин*, *сѣсѣрин*, јасно је да се разлика међу њима добила дејством аналогije. Које су форме аналошке, а које првобитне, није могуће на први поглед открити. Али однос акцента зависних падежа ових речи мислим да може водити решењу проблема. Ту имамо на једној страни: *жѣниног-жѣнинем*, *сѣсѣриног-сѣсѣринем*, — а на другој: *очѣвог-очѣвем*, *бобѣвог-бобѣвем*. Према принципима акцентуације у овом говору, тип: *жѣниног* добијен је аналошким преношењем, јер се акцент у мед. позицији задржава.

646. Да је наст. *-ски* био дуг, сведоче ретки примери као: *кумовскѣи*, *гѣрскѣи*, *сѣтаринскѣи*/*сѣтарѣнскѣи*, *девеѣрскѣи*, *сваѣтовскѣи*.

Од им. на *-ија* овим се наставком граде придеви не додавањем непосредно на основу им. него тек преко прид. на *-ин*: *шумаѣдинскѣи*, *ракинскѣи* (т. 232)²⁹.

647. Наст. *-ји* познат је нашем говору (исп. т. 76. с). Код им. II врсте овај се наст. додаје на проширену основу: *гукѣѣћи*, *јунѣѣћи*, *јагњѣѣћи*, *мачѣѣћи*, *ѣрасѣѣћи*, *ѣелѣѣћи*, *ћурѣѣћи*, *магарѣѣћи*. Некада се поред ових употребљавају и форме придева са непроширеном основном именице од које настају: *гукѣчи*, *мѣѣчи*, *ћурѣчи*.

Има случајева да се на основу именица других врста додаје наст. *-ѣћи*: *лисѣѣѣћи*, *свињѣѣћи*.

648. Наст. *-ињи* имам у два примера: *деѣињи* и *кокоѣињи*³⁰.

649. Познат је и наст. *-ујски* у два случаја: *овнујски* и *волујски*:
— није имало кѣла мањ *волујска* (Ба), — у *волујска кѣла* (Кав).

Ојисни

650. Придеви *клаишѣѣѣв*, *когрѣѣѣв*, *сајуѣѣѣв*, *сѣлачиѣѣѣв* и сл. указују да је овај наст. свакако и иначе био дуг.

²⁹ Исп., Срем, СДЗБ XIV, 347; Мачва, СДЗБ XVI, 266; сев. Бан., ГЗС VII, 26.

³⁰ Исп., Сјен, СДЗБ XVI, 92. Д. Барјактаревѣи мисли да је прид. *кокоѣињи* добијен преко *кокоѣишѣѣѣк*, али према гласовном саставу ове им. да се закључити да је пут био управо обрнут. Најпре ће бити да се овде ради о сложеном наставку *-ин + ји*.

Овај наставак може се јавити и у сложеној форми са конс. -њ- и још којим вокалом: *сувоња̄в; белуња̄в, слабуња̄в; жујишиња̄в, мокриња̄в.*

651. Наст. -ив/-љив такође је у Ns^m увек дуг ако је акцензован: *брбљив, ваиљив, грабљив, земљив, зимљив, ломљив, насриљив, несирљив, савиљив, сумљив*, и сл. У осталим обл. акц. се скраћује: *брб.љива* (т. 399. б).

Прилично је чест наст. -аив: *блаӣаив, бува̄ив, глисӣаив, грудӣаив/грудва̄ив, лиша̄ив, коломаза̄ив, крас̄ӣаив, млеча̄ив, њлева̄ив, сира̄ив, слам-ља̄ив/слама̄ив, њибра̄ив, шуга̄ив*, и можда још који. Сви они означавају да појам коме се придају има на себи, при себи, или у себи од онога што означава основна именица³¹.

652. Наст. -ачак познат је³²: *вѣликачак, згодна̄чак, њуначак, слаба-чак, сүвачак, ширдкчак.*

653. Придеви са наст. -ек, -ок, -аӣ, и можда још неки (т. 232), у случајевима паралелним онима са наст. -ов/-ев, -ин, -ав и -ив, тј. у случајевима где нашем акц. одговара у књ. јез. ` акц. на пенултими и кратка ултима, и где придеви са сон. као задњим конс. наст. имају дуги силазни акц. на крајњем слогу у Ns^m, а у осталим обл. кратки акц. на истом слогу, — у тим случајевима се код овде поменутих наставака јављају потпуно паралелно и у принципу равноправно форме са дуго-силазним акц. на ултима у Ns^m и форме са акцентом помереним за један слог даље од краја речи у облику кратког: *д̄а̄лек/далек, д̄убок/дубок, б̄дга̄ӣ/бога̄ӣ*³³.

Наст. -ен има обично дуги силазни акц. на себи, као и сви остали са сон. елементом (I. с.). Али у материјалу имам три прид. који чине изузетак: *р̄умен, св̄илен* и *ч̄увен* (они имају и у осталим обл. акц. на истом слогу, а не на пенултими).

654. Наст. са дем. значењем -ашан, -ахан, као и -ичас̄ӣ, -уљас̄ӣ, -ушас̄ӣ не јављају се у левачком говору.

На другој страни, поред наст. -икас(ӣ) (*блесавикас*), чује се и наст. -икав: *зелењикав, мокрикав, црвењикав, шареникав.*

655. Придеви типа *новца̄ӣ*, за појачавање значења основног придева, не граде се код нас тим наст. већ наст. -цӣӣ: *г̄длцӣӣ, н̄двцӣӣ, њ̄унцӣӣ/њунцӣӣ, зд̄р̄вцӣӣ*³⁴.

Али наст. -ӣӣ се готово никако не јавља као наст. за творбу прид. од им. основе, типа *бременӣӣ, бусенӣӣ*, или сл. Једини придев те врсте у нашем говору је *в̄ечиӣ*.

656. Крајњи слог наст. -овӣӣ такође може добити дуги акц.: *ђубр̄ев̄ӣӣ/ђубр̄ев̄ӣӣ, киш̄ов̄ӣӣ/киш̄ев̄ӣӣ*. Инфикс -ев- преноси се каткад

³¹ Исп., Маг., Gram., 368, где има друкчије значење.

³² Савремени српскохрватски језик, 589. Овај и сродни наст. врло су продуктивни у ДИЈС, СДЗБ I, 432.

³³ Трст., СДЗБ XVII, 33.

³⁴ У Чум. -цаг, ЗбФЛ IV—V, 19.

и на основе са непалаталним консон. на крају: *брдевиш*, а дешава се и обрнуто: *кишовиш* (т. 127).

657. Наст. *-аћи* не јавља се у тој форми, него контаминиран са наст. *-ки*: *илешћка*, *шиваћка* (игла).

ИЗВЕДЕНИ ГЛАГОЛИ

658. О глаголским основама исцрпно је говорено у одељку о морфологији глагола. Из материјала који је тамо наведен види се да међу најважнија обележја лев. говора у области творбе глагола спадају: ширење инф. форманса *-ну-* : *-не-* на глаголе са консонантском основном (т. 501), као и инфин. форманса *-е-* на рачун *-и-* и *-а-* код глагола са формансом *-и-* у през. основи (т. 541). Има и других поремећаја у гласовном саставу глаголских основа, о чему се такође говори у поменутом одељку.

659. Треба поменути једну интересантну особину овог говора: могућност уношења семантичких елемената субјективне оцене у глаголске основе.

а) Тако се инфиксом *-кол-* уноси у неке основе деминутивна нијанса значења. Доносим исцрпан списак тих глагола: *зџаколиш*, *квџаколиш*, *кџаколиш*, *кљџаколиш*, *кйџаколиш*, *љџаколиш*, *свџаколиш*, *сџаколиш*, *сидџаколиш*, *шрџаколиш*, *шиџаколиш* и *шуџаколиш*. Ови глаголи значе радњу која се понавља, али сваки пут траје само тренутак.

б) Слично значење као горњи имају неки глаголи са инфиксом *-ка-*: *баџкаш*, *врџкаш*, *гаџкаш*, *ваџкаш*, *муџкаш*, *йџкаш*, *йљускаш*, *свиџкаш*, *сљускаш*, *шџкаш*, и сл. Овакви су примери чешћи у употреби од оних из претходне групе, и често губе деминутивно значење и изједначавају се семантички са основним глаголом (тако *муџкаш* значи често исто што и *мушш*). Навешћу примере из снимљеног материјала:

— пдчео да *муџка* (Теч), — *йџкам* (Добр), — с онџм шџџџм *йљускам* у онџ лџнче (Бог) — Са йстока тџмо види се — *свиџка* (Кав), — *свиџку* сџџалице (Мал), — *свиџка* вџтра (Ци), — сџмо овџко *сљуска* (Кал), — нџки *шџџка* на вџрата (Ур).

в) Мислим да примесе деминутивности има и код глагола изведених (делимично од истих основа као горе) сингулативним формансом *-ну-/-не-*, какви су следећи: *кџинуш* | *кџинуш*, *бџрнуш*, *гаџнуш*, *гџднуш*, *кџснуш*, *мџгнуш*, *рџгнуш*, *сџкнуш*, *џрнуш*, *йџснуш*, *рџднуш*, *рџљнуш*, *шџрнуш*, и сл. Ови глаголи значе на једној страни вршење радње за врло кратко време (они са кратким акц.), или се користе са пејоративним призвучком у негативним реченицама: да означе радњу која се ни најмање не врши или не може вршити:

— *Кдсни* ма̀ло дѣтелине, — *са̀мо кдйнуше* ма̀тѣком (Дубр);
 — да *кдйне* не мѣже (Дул), — не мѣже да се *дрне*,
сѣво (Сил).

г) У материјалу имам два примера за глаголе са основом која се твори формансом *-ара-*. Оба имају пејоративну нијансу значења:

— *јдш* се *тѣде гјуарѣу* (Леп), — *отѣшли*, *шњуарѣли* (Кар).

660. Доста чест у мом материјалу је форманс *-иса-*. Наводим ниже такве примере (за глагол *мобилисаи* не наводе се сви примери):

— *балдѣса'*, не мѣгу (Ком), — *бегенѣсаше се* (Ба), — *кайарѣсаше* ме (Пре), — *ја се кайарѣса'* (Кав), — *конзервѣсана сѣпа* (Ком), — *концеѣрѣсано* (Добр), — *мобилѣсан* (Кав, Сил), — *нѣје* ни *мобилѣсана* бѣла (Леп), — *ја нагрѣса'* (Лом), — *камиѣони нумерѣсани* (Ци), — *омалиѣрѣсао* о̀днѣоколо (Кав), — *ѣензионѣсан* (Сиб), — *рабаѣѣшем* (Над), — *урнѣсаше* (Дубр).

661. Глаголи са инф. *-оса-*, напротив, доста се ретко срећу. Не знам да ли има више глагола са тим формансом него ово што наводим: *алдсаи се*, *глеѣдсаи*, *ѣаѣдсаи*, *крвѣдѣаи*, *смрдѣсаи*. Са трака имам само један пример:

— *дѣле ѣаѣдсано* (Кал).

662. Наст. *-ира-* чује се у следећим речима: *асѣлиѣираи*, *басѣираи*, *глуѣираи се*, *гусѣираи*, *гусѣираи се*, *косѣираи се* *женѣираи се*, *каниѣрекираи*, *калираи*, *кариран*, *маркираи*, *модѣираи се*, *ѣаркираи*, *ѣикираи*, *ѣасѣираи*, *салѣѣираи*, *серѣираи*, *сорѣираи*/*солиѣираи*, *ѣелефонѣираи*, *ѣироѣираи*, *фѣѣираи се*, *шворѣираи*, *шнѣираи*, *шѣѣираи* и др. Већина их поред наставка има и страну основу. Неке су у чешћој употреби, а друге су ретке или су ушле у наш говор у време кад их је администраѣја лансирала, па се онда изгубила (*кониѣрекираи* је било актуелно у време „обавезног откупа вишкова“ намирница).

663. а) Према им. *име* створен је деноминативни глагол *имаи* са значењем *зѣаѣи се*³⁵. Тако поред два примера правилне употребе речи *име* у тој служби:

— *Кѣко ѣме* Вѣйне женѣ? (Ба), — *Нѣвица нѣму ѣме* (Сиб), —

имам и следеће примере, где се ова реч употребљава у форми глагола:

— *Мѣе бѣбе Васѣлиѣа ѣма* (Кар), — *Има̀ло* му *Обрад* (Дубр)?
 — *Како има̀ше*, брѣ, онѣ *Алесѣндрине* женѣ . . . ? (Бог), — *Сѣбин*,
кѣко му *има̀ше*? (Бог), — *Кѣко има̀ше* онѣм *дрѣтем* (Добр), —
кѣко му *има̀ше* (Сек).

³⁵ Исп. слично у долини Мораве, ГФФНС IV, 398.

б) Исто тако се и од речи *каил/кашо*³⁶ (која је у неизмењивој форми непозната) твори глагол са значењем желети:

— *Наша пешадна толико кайла д-йје кўћи, не дадоше и' да се смйре (Кав), — он кай нѣшто бојѣги (Добр).*

664. Треба још једном истаћи могућност деминуције код глагола као значајну црту овога говора. Наведени материјал показује да је та појава доста широка по обиму. Али су горе наведени само случајеви шире употребе појединих средстава те врсте, док су појединачни случајеви изостављани (такви, су нпр. глаголи са инф. *-кова* наведени у т. 523: *загвйровай, зайййковай, оийййковай, йрийййковай*, и сл.), — јер је овде било потребно указати на ту појаву само као на принцип.

ОСТАЛЕ ИЗВЕДЕНИЦЕ

665. Од осталих изведених речи могу се овде поменути једино још деминутивне заменице типа *оволйчак, йволйчак* (т. 451).

Пажњу заслужују такође још и неки прилози са деминутивним наставком, као: *мѣлко, лѣчка, лѣйачко*, и сл. (т. 562).

³⁶ Шкаљић, Турцизми, s. v. кайл: „споразуман, спреман, вољан“.

Б. ИЗ ЛЕКСИКЕ И ОНОМАСТИКЕ

666. За обраду лексиколошких проблема потребан је сасвим друкчији начин рада на прикупљању и анализи грађе него што је то у овом раду било могуће учинити. Али ћу ипак навести оно материјала што имам из две области — називе за насељена места, њихове етнике и ктетике, на једној страни, и варваризме, на другој, — без претензија на исцрпност. За исцрпнији попис лексичке грађе, макар и у најнеопходнијем обиму, нема простора у овоме раду.

1. НАЗИВИ МЕСТА, СТАНОВНИКА И ПРИДЕВИ ОД ЊИХ ИЗВЕДЕНИ

667. О називима насеља са друштвеноисторијског гледишта било је речи у т. 1., а о њиховој морфологији у т. 251. Овде ће бити наведен списак назива области и насељених места, затим њихових становника, као и придева изведених од тих назива, и то у колонама по следећем реду: 1. назив насеља или области, 2. придев изведен од основе тог назива за означавање припадности или порекла, 3. назив становника м. р. (у загради иза тога даје се крај осн., обично од акц., и наст. за ж. р.), 4. придев од те основе за означавање припадности становнику (или становницима) (ако се ово последње не наводи, за то служи реч у колони 2).

668. Наводим прво области :

1	2	3	4
Лѣвач/Лѣвач	лѣвачки	Лѣвчѣнин (-чѣнка)	лѣвчѣнски
Белѣца	белѣчки	Белѣчанин (-нка)	белѣчански
Тѣмнић	тѣмнички	Темнѣчанин (-нка)	—
Низѣна	низѣнски	Низѣнац (-зѣнка)	—
Планѣна	планѣнскѣ	Планѣнац (-нѣнка)	—

Вук бележи у речи Левач само ' акц.³⁷. Данас алтернирају оба наведена акцента. У старим споменицима помиње се ова реч и са -о- уместо непостојаног вокала у Ns/As (т. 3), и у форми Левче³⁸, што Дан. узима као облик Ар³⁹, али мислим да ће то пре бити једнина ср. р. него множ. м. р.⁴⁰

Моје мишљење о постанку ове речи исп. у т. 3.

Реч *Темнић* биће да је постала према речи *тџеме*, или сл. Једини доказ за то била би реч „*тџемњак*“ у RJA⁴¹. Облици *Темничанин* и *тџемнички* пишу се у RJA као *Temnićanin* и *temnićski* (s. v.), али сам ја у Л. слушао углавном како је наведено.

Низина и *џланина* су називи за ниски и високи део Левча.

669. Од назива за насеља и изведенице навешћу прво села чији је говор испитиван по оном реду по коме су наведена у т. 1, а иза тога ћу навести називе за остала насеља за која имам податке и за делове првих и других.

1	2	3	4
Баре, Бара, пл.	барски	Барац (Барчанка)	барчански
Беоцйће	беоцйчки	Беоцйчанин (-чанка)	—
Богалйнце, -лйнаца	богалинџчки	Богалйнчанин (-чанка)	богалйн- чански
Богалйнац, -лйнца			
Вџлика Крушевйца	крушевйчки	Крушевйчанин (-чанка)	—
Вукмановац	вукмановџчки	Вукмановџац (-нџвка)	вукманџвски
Гџрњи Дџбич	дубйчки	Дубйчанџац и Дубйчанин (-чанка)	—
Гџрња Сабџнта	горњосабџнџчки	Горњосабџнџанин (-бџнџанка)	—
Добросџлица	добросџлски	Добросџлац (-сџлка)	—
Драгово	драговџчки	Драговчанин (-чанка)	драгов- чански
Дубрава	дубравски	Дубравац (-бравка)	—
Дџлене	дџлџнски	Дџлџнац (-лџнка)	—

³⁷ Исп., Вук, Рјечник, s. v. Левач.

³⁸ „... Лџвџче, Бџлицџу, Лџпениџџу . . .“, Мислџшнџ, Mon. serb., 4.

³⁹ „Лџвџчи, Стефан је Немања освојио од Грка Лџвџче. М. 4. Са. 1.“

⁴⁰ Исп. RJA, s. v. Lijevač: „... Pominje se XII i XIII vijeka, ali sa oblicima Lēvoč i Lēvče . . .“

⁴¹ „tēmñāk, temñāka, m. onaj kajiš na balčaku od sabte . . .“

Жупањевац	жупањевачки и жупањски	Жупањац (-пања)	жупањски
Кавадар	кавадарски	Кавадрац (-дарка)	—
Калинички	прњаворски	Прњаворац (-вора)	прњавор-
Прњавор		Прњаворчанин	рачки
Калудра	калудрански	калудраца (-дранка)	—
Караџовац	карановачки	Караџовчанин (-чанка)	—
Комаране	комараначки	Комарчанин (-марчанка)	комарчан- ски
Крчин	крчински	Крчинац (-чинка)	—
Леповиће	леповички	Леповичанац и Леповичанин (-нка)	леповичан- ски
Ломница	ломнички	Ломничанац	ломничан- ски
Лоћике	лоћички	Лоћичанин (-чанка)	—
Малешево	малешевски	Малешевац (-шевка)	—
Мотриће	мотрички	Мотричанац (-чанка)	мотричан- ски
Надрље	надрљски	Надрљац (-дрљка)	—
Ќпариће	ѳпарички	Ќпаричанац (-чанка)	ѳпаричански
Превеш'	превешки	Превештанац (-танка)	превештан- ски
Ратковиће	ратковачки	Ратковац (-тковчанка)	ратковачки
Ребеновац	ребеновачки	Ребеновчанин (-новчанка)	—
Рекџвац	рекџвачки	Рекџчанин (-ковчанка)	—
Секџрич	секурички	Секуричанин (-чанка)	секуричан- ски
Сибница	сибнички	Сибничанац (-чанка)	сибничански
Силјевица	силјевачки	Силјевчанин (-чанка)	—
Слатине	слатински	Слатинац (-тинка)	—
Сугубине и	сугубински и	Сугубинац и	
Сагубине	сагубински	Сагубинац	сагубиначки
Течиће	течички	Течичанац (-чанка)	течичански
Ўрсуре	урсуљански	Урсуљанин (-љанка)	урсуљански
Џикоте	џикоцки	Џикоћанин (-коћанка)	џикоћански
Шљивица	шљивички	Шљивичанац (-чанка) и Шљивар	шљивичан- ски шљиварски

За назив *Баре* исп у RJA, s. v.: „Bāre, Bāra, f. pl. od bāra“. Назив *Беочиће* свакако је настао од корена *-бел-* (исп.: белчић).

RJA, s. v. — „Bogàlinci, Bogàlinācā . . . Može se čuti i u jed. Bogalinas, a griješkom pišu Bogaljinac . . . u mještana starinski Bogalinci“. Да ли је та реч постала према *богаљ* или којој другој речи, тешко је рећи. По мом мишљењу постоје још две могућности за њено објашњење: једно је да је постала према *богàлија* (који *богà*, тј. псује бога, одатле: *богàлијин-ци*), а друго је, према *бог-Алија* (силник Алија). У RJA се придев пише *bogàlinaški*, што према изговору Левчана не би било сасвим исправно акцентовано.

Дубич треба да има за корен *дуб-* (наст. *-ич* није тако необичан у овом крају: *Радич*, *угич*, *иовраиич*, и сл.).

У RJA изведенице према *Доброселица* су *Dobroseličanin* („čovjek iz Dobroselice“) и *dobroselički*, што се свакако не односи на ово село.

Сабаниа мора бити реч турског порекла. Исп. на једној страни, „sàbahčiček, sabahčič m (ar.-tur.) svijet . . .“⁴², или можда: „2. Šaban, šaban, m. glas“, „šābān, m. neka vodena ptica“; — а на другој: *налбàниа*: *йајàниа* (где је слог *-ан-* дуг, за разлику од истог слога у им. примљених са Запада, где је он по правилу кратак: *варијàниа*, Правоп.)⁴³.

Прилично је таман и назив *Дулене*⁴⁴. Мислим да се да поредити једино са речју *Дуљенице* у RJA: „Duļenice f. pl. mjesto pod nјivama u okrugu kragujevaškom“. Код нас постоји реч *дўљай*, са значењем „дубоко копати“.

Кавадар је реч створена свакако према *кавад*, *кавада*. Исп. у RJA: „Kavad, m. bogata gornja halјina“.

У RJA s. v. *Karapovac*, стоји: „Karapovac, Karapovsa, m. mјesno ime. — Radi postanja vidi 3, Karan l a, a)“. Изведенице се акцентују *Kàrapovački* и *Kàrapovčanin* (*Karapóvčanin*), од чега само последњи акц. у принципу одговара нашем.

Изведенице које стоје крај *Комаране*⁴⁵ неће бити од исте основе од које је и име насеља; исп.: *комарàнски* (*Кар*), која се реч односи на Комаране у долини Зап. Мораве. Исп., на другој страни, у RJA: „Komarčani m. pl. mјesno ime“.

Лејовиће: у RJA стоји — „Lepojevići, m. pl. ime selu u Srbiji u okrugu jagodinskome“.

Калудра: исп., RJA s. v. *kaludrica*: „Kàludrica, f. vidi dumna . . . — Postaje od kaluder“.

Жујањевац: умекшано њ показује да је реч постала преко придева *жујањи* (може бити да је реч гласила *Жујање* (село), а касније је додат наст. *-евац*, који је у овим крајевима чест).

Прњавор: у RJA стоји — „Prňavor, m. imenica nastala s promeњjenim značenјem od prnijaг . . .“

Ломница: исп., код нас реч *сломан*, „брдовит; стрм“.

⁴² Škaljić, Turcizmi, s. v.

⁴³ Исп., J. Matešić, Rückläufiges Wörterbuch, 174.

⁴⁴ У RJA, Duleni, Komarani, s. v.

⁴⁵ Исп. у Даничићевом Речнику: *Комаране*, *Комарьчане*.

Лоћике: исп., RJA — „1. Loćika f. *Lactuca sativa* L., neka trava...“ У RJA је овај назив у једнини — исп. „2. Loćika f. мјесно име у Србији...“

Малешево: према *Малеи*.

Реч *Мојриће* би требало да је настала према *мојрићи*. Али за то постоји мало вероватноће (исп. можда алб. *motré*).

Надрље: наст. је опет придевски (-*ju-*), али је основа нејасна (*над-грл-?*)

Ојариће: исп. у RJA — „Ораг, m. kad je šogod kao orageno“.

Превиш: реч има у основи свакако црквену реч — *вштѣ* (ствар), судећи по роду (ж. р.).

Ребеновац: наст. би упућивао да је реч настала од личног имена, али је у основи тешко познати какво лично име. Можда реч треба сводити на ону у RJA: „*gābe*, f. pl. volujska kola na dva točka u Starom Vlahu“ . Тешко се може довести у везу са речју *рабији* (та реч се не чује код нас данас). Чује се реч *рабан* (-*дохлејан*).

Реч *Рековац* тешко је довести у везу са речју *река*, због наставка -*ов-ац*.⁴⁶ Али акценатске прилике у тој речи допуштају и такво поређење⁴⁷.

Секурич: исп. лат. *sekuris*?

Сибница: исп. у RJA — „1. Svib, m. vrsta drveta“; „2. Sviba, svība, f. vrsta drveta...“.

Сиљевица: исп. у RJA — „1. Siļevina, f. biļka...“; исп. и реч *сиљка* у нашем говору (осиљка).

*Слајине*⁴⁸: исп. реч *slatina* „izvor slane ili slatke vode...“ , RJA, s. v.

Сугубине: исп. код Даничића у Речнику — „*сугубѣ*, duplex“ , s. v. Форма *Сагубине*⁴⁸ мора бити новијег порекла, настала као тумачење речи Сугубине (народном етимол.).

Течиће: исп. реч *течић*, Вук, Рјечник, s. v.

Цикоше: може бити да су назив донели досељеници из Црне Горе. У RJA је забележена ова реч у пл.: *Сикоте*, *Сикотā*, s. v.

Урсул: свакако према личном имену Урсул. Исп. код Даничића: *Оурьсоуловић*.

670. Остала села у Л. и засеоци појединих места које сам већ навео:

1	2	3	4
Белушиће	белушички	Белушичанин (-нка)	—
Брајновац	Брајновачки	Брајновац (-нѡвчāнка)	—
Велико Пчелнице	пчелјички	Пчелѡчāнин (-чāнка)	пчелјчāнски

⁴⁶ Исп. у RJA *Rekovac*, где се иначе врши пјекавска транскрипција. Али в. код нас више објашњење уз *Жујањевац*.

⁴⁷ Исп. стари обл. рѣковъ?

⁴⁸ У RJA *Slatina* и *Sugubina*.

засеоци :

Волу́јак и Волу́јци (Др)	волу́јачки	Волу́јчанин (-чанка)	—
Ву́чковац (Рат)	вучко́вачки	Вучко́вчанин (-чанка)	—
Дубни́ца (Др)	дубни́чки	Дубни́чанин (-чанка)	—
Ђеверáк (Силъ, sic!)	ђеверáчки	Ђеверáчанин (-чáнка)	—
Пољиште (В. Пчел.)	пољиштáнски	Пољиштáнац (-штáнка)	пољиштáн- ски
Пу́љци	пу́љачки	Пу́љчанин (-чáнка)	—
Стáро Сèло (Суг)	старосèлски	Старосèлац (-сèлка)	—

Пажњу заслужује назив *Ђеверак*. Ако је постао према речи *ђевер*, што је једина реална претпоставка, онда је то један од ретких и интересантних јекавизама у нашем говору.

671. Остала насеља :

1	2	3	4
Баљкóвац	баљкóвачки	Баљкóвац и Баљкóвчанин	—
Бачи́на	бачи́нски	Бачи́нац (-чи́нка)	—
Белошѐвац	белошевáчки	Белошѐвчáнин (-чáнка)	—
Бунáр	бунáрски	Бунáрац (-нáрка)	—
Врба	врпски	Врблáнин (-блáнка)	—
Грóшница	грóшнички	Грóшничанин (-чанка)	—
Доња Сабáнта	доњосабанáчки	Доњосабáнђáнин (-ђáнка)	—
Драгошѐвац	драгошевáчки	Драгошѐвчáнин (-чáнка)	—
Ждралýца	ждралýчки	Ждралýчанин (-чанка)	—
Лука́р	лука́рски	Лука́рац (-ка́рка)	—
Мѐдоевац	медоевáчки	Мѐдоевчанин (-чанка) и Медое́вац	—
Ми́шевиће	мишѐвички	Ми́шевичанин (-чанка)	—
Ора́шје	орáшјáнски	Ора́шјáнин (-шјáнка)	орáшјáнски
Пајкóвац	пајковáчки	Пајкóвац (-кóвчáнка)	—
Пòлна-Пòлна	пòлански	Пòланац (-нка)	—
Рѐчáне	рѐчáнски	Рѐчáнин (-чáнка)	—
Тевѐрич	теверй́чки	Теверй́чанин (-нка)	теверй́чан- ски
Тòљѐвац	тољевáчки	Тòљѐвчанин (-нка)	—

Топџла	топџлски	Топџљанин (-нка)	—
Трџбас	трџбашки	Трџбашанин (-нка)	—
Шантаровац	шантаровачки и шантарџвски	Шантарџвац (-џвка)	шантаровачки и шантарџвски
Шуљковац	шуљковачки	Шуљковац (-џвка)	шуљковачки

Баљковац: исп. код нас реч *баљасӣ(ӣ)* (са сивом длаком на носу, — во).

Бачина: исп. у Дан. Речнику: *вачинь s. v.* Или ће можда бити: *башџина*.

Белошевац: исп., *Vjeloš, Vjeloša, RJA s. v. Vjelošev, s. v.*

Грошница: исп., *groš*.

Ждралџца: *ждрал-џи*.

Лукар: исп. „*Lukar, lukara, m. koji luke, zemljište obrađuje*“, *RJA, s. v.*

Теверич: исп., „*teferič m. (ar.) . . . 2. mjesto u prirodi odakle je lijer pogled . . .*“.⁴⁹

Шанићаровац: исп. код нас — *шанићав*, „хром, са грешком или ожиљком на једној страни“, *шанићаш* „храмати“.

Шуљковац: исп.; „шуљкара, ф. јама за лоше жито“, Вук, Рјечник, *s. v.*

2. ТУЉИЦЕ

672. Цео лексички фонд, па ни онај део његов који се разликује од основног лексичког фонда књиж. језика, — бесмислено је наводити у оваквом раду. Али за разумевање односа нашег говора према осталима овог говорног подручја важно је познавати међусобни однос појединих типова посуђеница. Нарочито су за то питање интересантне две врсте позајмљених речи турцизми, на једној страни, и речи из немачких дијалеката, на другој.

673. Прво ћу навести исцрпан списак турцизама у Левчу: *џбаџија*, *џбер* (*џбронџа**, *џбренџа**), *џдет*, *џга*, *џјат*, *џдџк*, *џјлук*, *џвџн*, *џкреп*, *џла* (*џлаџца**), *џлакат*, *џлакнут* (*се*), *џлаџ*, *џлаџит*, *џлаџ*, *џлен*, *џлка*, *џлџвит*, *џлџва*, *џмџн* (*-замџн*), *џмбар*, *џнтерија*, *џпса*, *џрач*, *џрчит*, *џрчење*, *џрнаџтин*, *џрнаџцки* (*џрнаутџш**), *џршин*, *џсџчина*, *џсна*, *џрам*, *џрамџаша*, *џрум* (*џшкаџић*, *џхарун*), *џсџман*, *џршџлама* (*џШк.*, *џашџлама*), *џт*, *џтар*, (*џатарисат**), *џвет*, *џветиџа*, *џвлиџја*, *џвдџја*, *џвдџва*, *џвдџне*, *џвдџлама*, *џвдџљеви*, *џвдџљив**, *џвкџча*, *џвир*, *џвјат*, *џвкџлница*, *џвкџлук*,

⁴⁹ Škaljić, *Turcizmi*, *s. v.*

* Ових речи нема код *џшкаџића*.

бакар, баклава, бакрач (бакрачар*), баксџз (баксузйна*), баксузан, баксузлук, бакшиш, балук, балван, бамбадава, банда, барабар, барабарит (се), бардак, бар(ем), барјак, барут, барутана, басамак, баскија, баш, башибдзлук, башка, батал(-бој), баталит, батаљиват, батлија, базгат (базгиџат), бџден, бедевија, бџг, бегенисат, бекрија, бекријат, белаж, белегија, бербџрин, бербџерница, берйџет, бериџетан, беут, бичкија, биџан, бинија, богџа, боја, бојит, бојча, бокџалук, боранија, боџтан, бостанџија, боза, бре, бубрег, бучук, будак, будала, будалит, будалчина', буџа, буџак, буџа, буџав, буџавет, буџа, буџубаша, бумбул, бунар, бурак, буразер, бурџија, буреџ, бургија, бургијат, бурма, бџт, бутина, буздован, ваја, вајица*, ваџат, валџа, ваџак, везир, вишек, вишња, витиљ, гајде, гајтан, галама, гарија, грџш, гунгула, гурабије, гурбџтин, гурбџтлук, гурсуз, гџта, дада, дајре, дајја, далак, давија, деда, делија, дембел, дембелисање, дембелисат, дењак, дервиш, дибидџз, дилбер, динар, дирџек (дирџечит*), диринџит, дизгини, дизлџици, доџлет* (Шк., девлет), долџама, долџап, долма, долмит, доџрат, доџратс', драм, драмлија, дуџан, дуџанџија, дџд/дџт, дџдук, дџтме, дуван, дџлек, думенисат, дунџер, дунџерски, дџрашан, дурбин, дџстабан, дџшек, душџема, душман, дџвар, дџз, џеџрат* (Шк., џеџра), џем, џердан, џерџев, џоџат, џон, џотлак, џубре, џубрак*, џубрит*, џуле, џула*, џулас, џутуре, џувеч, џуеглија, еџленџе, еј!, ендек, ениџе, ергџла, еспап, забавџа, забасат, забаталит, заџбрит/заџбрет, занџт, занатлија, заџпит, заврзлама, зеленкаџа, зџвзек, зџфт, зџрт, зџбџн, зџлови, зџлум, зџмба, зџмбџсат, зџмбул, зџрла, Ибрајм, иксан, ирам, инџт, иџскасџпит, истимарит, иџстекар, јаџдаџ, јаџлук, јаџлџче*, јанија, јаџка, јанџик, јаниџча, јаџпија, јаџпунџе, јаџстук, јаџтак, јеџлек, јеџлеџе*, јеџксик, јеџксер, јџгурт, јџк/јџк, јџрган, јџрганџија, јџргован, јџриш, јџрит, каџбатан* (Шк., каџбаст), качџмак, качџкавалџа, каџдар, каџдиџа, каџдија, каџвез, каџвга, каџгаџија, кавџрма, каџзан, каџзанџија, каџзанџилук, каџзаниџа*, каџит-каџим*, каџјарит, каџјана, каџиш, каџјмак, калаџбалук, каџлај, калајсат, калајџија, калаџштџра, калаџвре, калџчине, калџдрма, калџдрмиџсат, калџдрмиџија, калџлем, калџлемит, калџфа, калџлит, калџкан, калџпит* (се) (Шк., калп), калџуп, калџпит, каџма, каџмаџра, канџп, канџдило, канџта, канџтар, канџтарџија, каџпак, канџџија, каџпарџсат, каџпија, караџбатак, караконџула, караман, карамфил, Карапаниџа, карџула, карџишџик, касџпин, касџпит, касџпниџа, кашаџија, кашџиџка, кџт, кџтран, катранџија, катранџисат, катранџив, кџса, кџстен/кџштен, кидџсат, киџамет, кирија, кириџија, киџсет, коџџа/-коџџа*, коџва, коџврџчав, коџлан, коџбра, коџбруџија, коџмшија, коџмшилук, коџмши(н)џка, коџнак, коџнаџчит, коџнаџчиште, коџпџа, коџпилиџт се, коџпиљак, коџрџбаџч, крџџе, крџџџана, крџџечит, крџкат, крџитија, кџбе, кџбуџр, кџбуџрит, кџџруџк, кџула, кџулуџк, кулџџит, кулџџџење, Кумриџн*, кџтџндак, коџндџра, куриџџа, куриџшум, курталџисат се, куџсур, куџсџрат, се, куџшаџк, куџшаџчит*, куџтија, куџвет, лаџгум, лаџла, лаџмпа, леџген, леџм, леџнгер, леџза, лиџбаџде, лиџмун, лоџкмаџш* (: Шк., лоџкма?), лоџнџат се* (: Шк., лоџнџа), луџла, маџгаџа, маџја, маџјдан, маџјмун, маџкар, маџкаџзе, маџла, маџмуран, маџмуџрлук, маџмуз(а), маџнџуп, маџрама, маџраз, маџраџжлив*, маџсат, маџшиџе, маџзџгало, (: Шкаљ., маџзгал), меџџер, меџџдан, меџџана, меџџлем, меџџдан, меџџлез, меџџгеле, меџџрак, меџџрмер, меџџртеџк, меџџртеџчит, меџџзе, меџџзит, миџнџуше, миџраз,

мисѝрка, мистрѝја, Мујо, Мујца, мукљѝз, мурдѝрит* (: Шк., мурдар), Мѝса, муша, мушѝма, мушмула, муштерѝја, муштѝлук, мѝтвак, набѝсат, набашка, наѝаг-баѝба, наѝеро, наѝфта, наѝрајсат, накалѝмит, накалѝпит, накусурит, налбѝнтин, наѝнуле, намѝфор, нанишѝанит, натенѝане, на терсуму* (: Шк., натерс', терсуна), наѝзор, наѝна, нѝшан, нишѝанит, нѝзла, ѝбашка, ѝшелѝвет, ѝдаја, ѝжник, ѝка, ѝклаѝја, ѝлук, ѝртак, ѝртаковат, ѝртаклук/ѝрталук/ѝртѝлук, ѝвајдит се, ѝсевапит се, ѝтоман, ѝца, ѝцак, ѝцачѝр, пачѝвра, пажѝнта, паламѝр, пѝмук, памукѝйја, папагај, Пѝпаз (само као надимак), папѝча, папучѝр, папѝче*, пѝра, пѝрајлија, пѝрам-пѝрче, пѝрче, парчѝнце*, пѝрмак, пастрѝма, пѝша, пѝшалук, пѝшѝног/пѝшѝнац*/пѝша*, пазѝр, пазѝрит, пазарѝште, пѝзуо, пѝкмез, пекмезѝра, пѝксимѝт, пѝнце, пѝрчин, пѝрда, (Шк., перде), пердѝшка (: Шк., пердашица), пердѝшит, пешкѝр, пиктѝје, пилѝв, пилѝр, пилѝрница, пирѝнач, пишмѝанит се, пѝта, поѝрчит, пѝбашка, поѝпсит, поинѝтит се, покалдрѝсат, попишмѝанит се, пошашѝвет, пѝтаман, пѝтекар, поткусурит, поткусуриѝват, прѝнѝја, прекалѝмит, прекардѝшит, преконѝчит, пѝсат, рѝбација, рѝбатан, рѝбатит, рѝд (— рахат), рѝтлук, рѝја, ракѝја, ракиѝја, ракински, рамазан, раскалашен, рачѝрѝчит, разгѝлит (се), разгаљѝват (се), реѝена, рѝм, рѝмит* (: Шк., рехум), рѝнде, резѝл, резѝлит (се), рѝспѝја, рѝсуз, рѝшум, рѝсвај, сабајле, сѝч, сѝчма (Шк. друго зн.) сѝцак, сѝѝбија, сакаѝја, сѝкат, сѝкатит, сакѝја, самѝр, самѝрѝја, самѝн, сѝндѝле, сѝндук, сѝнѝје, сѝнтрч, сѝп, сапѝн, сапѝнѝја, сапуњѝв/сапуњѝв*, сѝрѝч, сѝраѝа, сѝрма, сѝт, сѝтаѝра, сѝвте, сѝѝр, сѝиз, на сѝнте* (: Шк., сѝнт, сѝнтати, сѝнтимице), сѝрбез, севѝп, Сѝвда, севтајсат*, сѝѝдимка, симѝт, синѝѝр, сѝрѝе, скѝла, скѝлѝација, сѝвра, сѝј, сокак, сѝпа, сѝрча, сѝрма, сѝбош/сѝбоша (: Шк., субаша), сулундѝр, сѝнѝѝр, сурѝнтѝја, сутлија/суклија, тѝбак, тѝбан, табѝнлија*, табѝнаш*, табло (: Шк., табла), тѝбор, тѝнин, тѝкум, тѝлѝмбас, тѝласѝн (: Шк., тајласѝн), тѝлѝмит (се), стѝлѝмит* (се), тамѝн, натамѝнит, тамбѝре, тамбураш, тамбурице, тѝндѝра-мѝндѝра, тѝпѝја, тѝраѝба, тѝрак, тѝраѝна, тѝс, тѝтарин, тѝван, тѝванѝсат, тѝз, (декл., исп.: тѝзе, Вук, Рјечн.; Шк.), Тевѝрич, тѝвтер, тѝк, тѝкне, тѝпѝлук, тѝпсија, теркѝја, тѝрзѝја, терзѝлук, тѝслимит, тѝстѝре, тѝзга, тѝѝфтик, тимѝрит, тојѝага, тѝке, тѝкмак, тѝкмѝс, тѝп, тѝбѝција, топузѝна, тѝрба, тѝч, тулѝмбе, тѝмбас, тѝр, тѝра, Тѝрчин, тѝрпѝја, турпѝѝсат*, тѝткало, туткалѝт, туткалѝсат*, ѝѝр, ѝѝрит, ѝѝса, ѝѝта, ѝѝбе, ѝѝв, ѝѝвап, ѝѝвапчиѝи, ѝѝвабѝѝја, ѝѝла, ѝѝлав, ѝѝлѝпак*, ѝѝлепѝш, ѝѝмѝни, ѝѝнѝр, ѝѝнѝрка*, ѝѝпѝнак, ѝѝремѝда, ѝѝрѝнич, ѝѝрѝчиво, ѝѝвта, ѝѝлибар, ѝѝлим, ѝѝтап, ѝѝпѝв, ѝѝрав, ѝѝрак, ѝѝраѝвет, ѝѝрсокак, ѝѝса, ѝѝсав, ѝѝшак, ѝѝше, ѝѝшѝкас, ѝѝмез, ѝѝмур, ѝѝмураѝна, ѝѝмуриѝја, ѝѝп, ѝѝпрѝја, ѝѝрѝѝја, ѝѝскија, ѝѝстѝк, ѝѝвѝк, ѝѝбараѝрит се, ѝѝпсит, у инѝт, улѝр, уорѝаѝит се, ѝѝшур, ѝѝѝр, ѝѝј, ѝѝк, ѝѝлма, ѝѝмац, ѝѝмѝѝја, ѝѝмѝвина, ѝѝмпѝра/ѝѝмпѝра, ѝѝнак, ѝѝраѝпа, ѝѝрѝдак, ѝѝрѝкат, ѝѝркаѝе, ѝѝркаѝ, ѝѝршав, ѝѝршѝја, ѝѝрма, ѝѝрмаѝра, ѝѝуш, ѝѝшире, ѝѝрек, ѝѝрѝчит*, ѝѝкетѝло, ѝѝкиѝ, ѝѝкмѝѝе, ѝѝкрѝк, ѝѝленка, ѝѝлик, ѝѝмбер, ѝѝнѝгеле, ѝѝрга, ѝѝргѝр, ѝѝрѝѝш, ѝѝшаѝн (: Шк., ѝѝсма), ѝѝврѝма, ѝѝбуљѝца, ѝѝбук, ѝѝчак, ѝѝѝт, ѝѝѝтѝт, ѝѝѝте, ѝѝк, ѝѝкат, ѝѝнија/ѝѝнија, ѝѝраѝк, ѝѝѝѝја, ѝѝѝѝлук, ѝѝѝѝт, ѝѝѝзма, ѝѝѝанин, ѝѝгаѝе, ѝѝја, ѝѝѝан/ѝѝшан, ѝѝкаѝе, ѝѝрба, ѝѝрѝѝлук, ѝѝкумѝба, ѝѝкун-

дѣда, чукунунѹче, чурук, чутѹра, чутѹрица/четѹрица, цабе, цабайсат, цабаљук, цада, цамбас, цамоглав (: Шк., цамоглан), цамѣја, цевап, цѣзва, цѣзвица*, целат, цемадан, ценабет, цѣп, цѣбра, цигѣрица, цѣка, цѹбе, цѹмле, шајак, шајакни, шал, шалваре, шамар, шамѣја, шап, шапав, шагор, Шѣбек, шебој, шѣнер, шеферана, шѣга, шегачит се, шѣгрт, шѣјтанин, шѣрбет, шимшир, шйше, шкѣмбе, шѹга.

674. Германизми: аузлук*, бакабунда*, банкротират, бансек, бас, басират*, бачва, берзијанац, берзијанка*, билѣт*, бина, бирѹз, битанга, бламират, блѣк, бомбардоват, бѣр-машина, браон, брѣноват, брѣнован, брѹк, вага, вазна, ванцага, вѣрат, вѣкна, вѣковат*, вѣш, визита, виклери, виш, вицкас, влѣка/флѣка, вошплав, вронѹле, врталь/фрталь, врѹштук/фрѹштук, гарда, гарнизон, гелендери, генерал, генералштаб, гланцоват, глѣђ, глѣда, голамфер, грао, грѣдель, грѣф, вандроп, грундираат, грѹпа, густират, дрѣмбѹље, езекиѹр, експедиѹија, женират се, заштѣповат, заштрѣкнут*, йберцигер, искастрит, искѣштат се*, итедант, јакна, канал, канабѣ, кангал, кангар, кант, капитулират, каплар, каписла, карактер, карта, карташ, касарна, кѣлер, келераба, келерај, кѣль, кѣбицоват, кѣлав, кѣлометар, кламфа, кѣфла, клѣт, кнѣгла, командир, на конту, корпа, кострѣла, кѣтар, кѣштање, коштат, крагна, крајѹара, крајѹарице*, крамп, крампат, креда, крѣденац, кригла, криѹарице*, кромфла, кѹгла, кѹјна, кумтират, куплерај, курир, кѹфер, лавор, лајбер, лак; лакират, лаковат, лакован, ланац, ларма, лармат, лаворвѣр/леворвѣр, лешир, лѣтва, лѣтоват, лѣста, лѣтар, лѣтарче*, лиѹтаѹија, лѣгор, лѣгориште, лѣз, лѣкна, лѣрбер, лѣтре, лувбалон, лумперај, лѹмповат, лутрија, лѹфт, лѹфтират, магнѣт, мајѣр, мајстор, малтер, маңдраѹи, маңка, маңш, маскират се, машингевѣр, машина, мѣтар, мѣшат, милиунѣр, миликерка, минират, мѣтит, млѣн, мѣлер, мѹстра, мѹтмељ, музикант, мѹштик, мушѹтика, нѣклиѹе, нѣкшир, нѹдле, нѹфер, офиѹир, ѣшрав, паклю, паклиш, паклиѹа, пакпапир, пар, парада, парадѣјс, парадират, паркѣт, пакѣт; пасират, пасоват, пасѣнт, патѣнт, патѣнче*, патрола, пѣгла, пѣглат, пѣкар, пѣара, пѣлцоват, пѣртла, пѣкират, пѣксла, пѣнтер/пѣнтар, пѣнче, пѣунѣр, пѣковат, полѣтират, полират, полиѹајѹа, полиѹија, пѣшта, пѣлѣвез, пѣлатна, пѣац, пѣлѣк, пѣлѣкан, пѣлѣтна, пѣлѹт, пѣлѣсан, пѣлѣска, пѣсоват, принѹѣза, прѣба, прѣбат, пѣдер, рамфла, регемѣнта, регрѹт, регрѹтоват, рѣмник, рѣнген (и лѣнгери*), рѣнтират се, рѣскират, рѣсто, рѣш, рѣнгла, рѣлат, рѣлна, рѣјснегла, раклѣта, рампѣв, рам, рампа, ранац, рапорт, рапортират, салутират, сала, санитѣт/сенитѣт, саѹгас, сѣфт, сѣмот, сѹпа, таксират, таслиѹа, ташина, тѣгла, тѣшљер/тѣшљар, тѣшљерај, трѣфит/трѣвит, трѣгер, трѣпон, трипер, трѣп, трѹба, трѹковат, трѹпа, тунѣл, тѹѹе, униформа, урамит, у фѣсу, уфлѣкат, фазан, фабрикант, фалинка, фалит/валит, фаличан, фарба, фарбат, фѣдремес, фѣжбѣјни, фѣјакер, фѣл, фѣлован, фѣловат, фѣлѹц, финанѹ, фѣлер, флѣка, фѣнт/вѣнт, фѣрмас, фѣкса/вѣкса, фѣрај, фѣришак, фѣрѣнт, фѣрталь/вѣрталь, фѣртальче*, фѣрѹштук, фѣруштѹковат, фѣшер, цаќне, цѣѹкери, цѣѹко-

* Ових посуѣениѹа из нем. нема код Шнеѣаѣса.

ват, цвѝлик, цѣгер, цѣк, цѣлер, цѣгла, цѣгла̀на, цѣгла̀р, цѣмент, цѣгу̀ра, цѣлѝндер, цѣљ, цѣпѡв, цѣра̀да, цѡкла, цѡл, цѡг, цѡгат, цѡгнут, цѡгѣри, цѡру̀кнут, цѡрук!, ша̀јма, ша̀вољ/ша̀фољ, шал̀тер, ша̀нац, шва̀јсоват/шва̀јцоват, швѣ̀рц, шверцѣ̀р, швѣ̀рцоват, швѡ̀рц, шворцѣ̀рат, шерпа, шѣ̀на, шѣ̀нтер, шкѡ̀дит, шкодљѣ̀в, шла̀јпик, шла̀јфоват, шлѡ̀фијанка, шлѡ̀г, шлогѣ̀рат се, шлогѣ̀ран, шлѡ̀сер, шља̀ка, шља̀м, шља̀мпав, шљѣ̀м, шљѣ̀мат, шља̀ка, шмѝргла, шмѝрглат, шнѝр, шнѝрање, шнѝрат, шнѝцла, шнѡ̀ла, шнѡ̀фтика, шѡ̀дер, шѡ̀ља, шпекулан̀т/шпикулан̀т, шпѣ̀ногла, шпѣ̀р-плѡ̀ча, шпа̀јз, шпа̀цират, шпѡ̀рет, шпѡ̀рије, шрѡ̀встук, шрѡ̀в, шрѡ̀вцигер, штѡ̀б, штѡ̀ка, штѡ̀ла, штѡ̀мпат, штѡ̀мпан, штѡ̀нгла, штѡ̀нглица, штѡ̀п, штѡ̀фна, штѣ̀кер, штѣ̀контѡ̀кт, штѣ̀мајзни, штѣ̀моват, штѣ̀ндер, штѣ̀влѣ̀те, штѣ̀глиц, штѣ̀глица̀, штѣ̀кла, штѣ̀моват, штѣ̀рак, штѣ̀ркат, штѡ̀ф, штѡ̀поват, шубѣ̀р, шубѣ̀рче, шу̀па, шу̀стер, шам̀лица, шпилитѣ̀р/шпиритѣ̀р/шпедитѣ̀р, шпѣ̀цас[t], шприц.

675. Овде се не могу упуштати у дискусију о томе да ли су баш све наведене речи турцизми или германизми. У одређивању припадности речи првој групи држао сам се Шкалаџићева речника⁶⁰, а при обради друге групе руководио сам се Шневајсовом књигом о немачким позајмљеницама у српскохрватском језику⁶¹. Овде нећу говорити о вредности ових дела, али морам приметити да је мањи број примера нашао места и код једнога и код другога. То су речи: вѡ̀рак, грѡ̀ш, кан̀та, лам̀па, па̀коват, и можда још која. Ради тачнијег одређивања порекла сваког од наведених примера потребна су дубља истраживања него што су нама неопходна.

676. Обе групе позајмљеница додирују се најмање у једној тачки: у области војничке терминологије (иако је и ту упадљива разлика у томе који се појмови именују сваки од два типа туђица). Разлике су много веће: тичу се како означених појмова тако и фреквенције у нашем говору. Све је то условљено друштвеноисторијским условима у време кад су позајмљенице преузимане из два поменуто језика у наш (турцизми су по правилу старији од германизама, и делимично се губе у промењеним приликама).

На другој страни, горњим пописом нису ни обухваћени сви германизми који се у Л. могу чути. У круговима занатлија, нарочито оних који се баве модернијим занатима, чује се знатно већи број речи које су позајмљене из немачког језика, — и оне неретко прелазе у употребу и нешто ширих слојева носилаца овог говора (то је нарочито приметно

⁶⁰ Врло мали број речи овде наведених не јавља се у поменутој књизи. Те су речи обележене знаком*.

⁶¹ Edmund Schneeweis, Die deutschen Lehnwörter im Serbokroatischen im kulturgeschichtlicher Sicht, Berlin 1960, Речи са зн. * нису тамо наведене.

било у процесу електрификације). Међу те речи спадале би нпр.: а̀нла-сер, клѐмна, кѹрбла, кѹршлус, прѐзле, шѡфер-шајма, штѐндер, штѣцна, шпáргла, ундула́ција, итд.

677. Посуђенице из осталих језика немају таквог значаја у говору Левчана. Наводим неколико према којима ће се видети да су то стереотипне речи: балкѡн, бомбѡна, кѹраж, карабѣт, пелерѣна, фрѣждер, рѣшѡ(н), бифѣј, купѣј, шѡфер, и сл. О таквим речима, уколико има каквих особености у њиховом гласовном саставу, било је речи у одељку о фонетици и фонолошкој дистрибуцији.

ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ

I. ОПШТИ ПОГЛЕД НА МЕТОДСКЕ ПОСТУПКЕ И СТРУКТУРУ РАДА

678. Неуобичајен историјски развитак Балкана оставио је трагове у свим областима живота балканских народа. Све је ово најприметније у оним земљама у којима се интензитет и последице историјских процеса сразмерно најинтензивније осећају. Једна од таквих области је и централна Србија, зона у којој је лоциран говор што је у овом раду описан.

Специфичност нашег говора огледа се у више праваца.

1. Под утицајем хетерогених фактора настала је врло сложена дијалекатска композиција са већим бројем различитих елемената једног крај другог и тешко прозирним односима међу тим елементима, као и њих заједно према другим говорима ове зоне.

2. Због сложене друштвено-историјске ситуације носилаца говорног типа, и сиромашних извора о тој историји, односи на дијахроном плану су доста замагљени па је тешко донети било какве закључке о начину формирања и развитку говора.

3. Тешкоће су увећане још и недостатком писаних споменика из ранијих епоха на основу којих би се могао дати пресек структуре говора у некој од фаза развитка.

679. Последица оваквог стања ствари јесте између осталог и то да готово једине податке за проучавање, како природе тако и еволуције говора, лиферује савремена структура говора и односи у њој. Да би се ти подаци могли искористити за посматрање говора у дијахроној перспективи, не сме се остати само при њиховој констатацији, него се морају и тако анализирати да се покаже и њихова старосна структура и стратиграфија.

То значи да сваки податак о особинама говора треба у првом реду посматрати као део целовитог система који чини заједно с осталим подацима о истоме говору, а тек онда, и само у мери у којој то ти односи

показују, може се дата чињеница користити за посматрање говора у ретроспективи.

Другим речима, први циљ који се желео у раду постићи јесте опис савременог стања у говору. Подаци добијени на овај начин послужили су за поређење његове савремене системе са другим дијалекатским типовима, и то не ретроградним свођењем на заједнички прототип него простом констатацијом сличних особина у оној форми у којој се данас срећу. Оваквом, контрастивном методом изучене чињенице и њихови односи — уз узимање у обзир релевантних ванлингвистичких момената који се тичу носилаца говора — искоришћени су за приближну процену старине појединих особина нашег говора. Тек ово је било исходиште са којег се пошло у примени историјско-компаративне методе ради реконструкције основних контура говора у предмиграцијско доба. То је, наравно, било могуће учинити само за одређен, врло мали број црта, на основу којих се не добија ни приближно јасна слика о говору као целини. Основни циљ био је овде да се докаже теза о континуираном развоју говора на примерима оних особина где је то било могуће.

680. Како видимо, врло висок значај имају у свему горе изложеном подаци које пружа савремено стање говора. Због тога је неопходно изналажење и примена метода који ће омогућити егзактност, и искључење психолошког момента у току обраде података, као и сабирања материјала.

Тамо где се у говору паралелно јављају две или више истородних особина различитог постања, није се остало само при њиховој констатацији. Требало је ближе проучити односе у системи. Тамо где односи на семантичком и функционалном плану немају значаја јер су форме у два поменута правца једнаке, обрађена је пажња односима у области учесталости јављања њиховог, уз узимање у обзир територијалног момента, где је то било потребно.

Ово последње подразумева примену статистичке методе, а ова није могућна док се предмету проучавања не да облик погодан за то. Флуидну материју говора требало је преобратити у фиксирани текст. То смо постигли на тај начин што смо на магнетофонској траци снимали изванредан број исечака из говора и преписали на папир.

Стварање таквог текста, "сopуса" узорака, повезано је са новим низом проблема. Питање избора информатора решено је тако што су узети типични представници говора, тј. они људи који се служе говором у његовој сразмерно чистој форми. Под чистом формом разуме се код нас говор у оном виду у којем је сразмерно најмање прожет или натруњен утицајем књижевног језика. Елементи књижевног језика у говору нису узети у обзир при његовом проучавању. (Проучавање дијалеката у овом правцу јесте задатак за себе). Исто тако није узимана у обзир социјална слојевитост говора (овде би улазиле пре свега генерацијске разлике). Проблем репрезентативности узорка решен је тако што су информатори узимани из свих генерација и из свих насеља са територије говора.

Недостаци узорка најприметније се огледају у правцу лексичке репрезентативности: констатоване особине нису исцрпније могле бити потврђене на ширем речничком материјалу. То се нарочито тиче оних принципски значајних речи које се у говору врло ретко јављају. Проблем је — нарочито у области акцената — решен увођењем појма контролног информатора. Поред тога, лексички фонд је изучаван друкчијим методом.

681. У раду није могла наћи места целокупна грађа говора. Зато рад треба схватити као диференцијалну студију за чију је основу узет књижевни језик, па важније особине његове структуре које нису поменуте схватити као да су идентичне са књижевним.

Горње речи не значе да је поређење с књижевним језиком вршено до најмањих појединости: то је само основна шема.

II. СУМАРАН ПРЕГЛЕД НАЈЗНАЧАЈНИЈИХ ПОДАТАКА

682. Као што је већ речено, у раду се анализирају две врсте чињеница.

1. Подаци о лингвистичкој структури говора добијени су сопственим испитивањима на терену.

2. Екстралингвистички подаци који се тичу носилаца говора, а који индиректно могу послужити за проучавање самог говора, преузети су из научних радова који се баве појединим од тих питања.

1. НАЈВАЖНИЈЕ ОСОБИНЕ ГОВОРА ЛЕВЧА

683. У кратком прегледу који следи распоред црта извршен је према редоследу у књизи. Изузетак чини једино акценат. Све акценатске особине скупљене су на једно место, ради прегледности. Да би се читалац могао снаћи, уза сваку наведен у особину указује се на место у тексту где је наведена.

а) Акцентнајске особине

684. Следећи подаци у области акц. имају значаја за структуру говора Л.

1. Прозодијски систем познаје два основна алтернатијска принципа:

- квантитетске опозиције,
- квалитетске опозиције.

2. У слогу под акцентом квантитетске опозиције имају фонолошку вредност у потпуности, а квалитетске само донекле: код других акцената. То значи да наш говор познаје следеће акценте:

- два дуга — узлазни (´) и силазни (˘),
- један кратки, тонски неодређен, са тројаком тонском реализацијом:
 - α као експираторни акц. (´),
 - β као кратки узлазни (´),
 - γ као кратки силазни (˘).

3. Ван акцентованог слога наш говор познаје једино квантитетске опозиције, и то ограничене на претону.

4. Дистрибуција акцената у речи врши се по одређеним принципима који се овако могу дефинисати:

- једносложне речи познају дуги силазни или кратки акц.;
- код вишесложних речи репартиција три акцената је следећа:
 - а) дуги силазни акцент јавља се на свим слоговима,
 - б) кратки акц. пада на све слоге сем ултима (то правило има изузетака утолико што каткад кратки акц. може стајати и на ултими),
 - в) дуги узлазни акц. ограничен је по правилу само на пенултиму.

5. Акценатски систем нашег говора је трочлан, али се јавља као модификација два акценатског система у следећим правцима:

- извршена је елиминација акцената кратке ултима;
- рецесијом се на пенултими добија двојак акц.:
 - α на краткој пенулт. јавља се кратки акц.,
 - β на дугој пенулт. јавља се дугоузлазни акц.

6. Дуги узлазни акц. у неким лексемама подсећа на кановачки, али је то само привидно, јер дужина слога није условљена тим акцентом него се задржава у речи и у оним облицима који немају акц. на том слогу (*чършав* : *чършѡва*).

7. Акценатске алтернације у већем броју парадигматских форми имају факултативни карактер и нефонолошку вредност:

- Isn^m I типа *нож* и сл. (*нѡжем/нѡжѡм* и сл., т. 265, 277, 293, 305),
- сви зав. обл. придева са једносложним наст. (*лѡйог/лѡйѡг*, *лѡјѡ/лѡјѡј* и сл., 395—396);
- трп. прид. неких глагола (*бѡвен/бѡвѡн*, *салѡвен/саливѡн*, 488, 503, 505, 527),
- инф. типа *вѡдеѡ/видѡѡ* (544),
- рад. прид. типа *донѡ/дѡнео*, *ѡѡрао/ѡѡраѡ* : *ораѡ* (512, 516, 533, 537).

8. Карактеристичне су и неке акценатске алтернације у пради-
мама које имају фонолошку вредност:

- тип *īēh̄* : *īēko(x)* : *īēčēn* (503),
- тип *vūh̄* : *vūko(x)* : *vūčēn* (504),
- тип *šīēdeī̄*-*šīēde(x)* : *šīēh̄ēn* (548);

а на другој страни:

- тип *čīīāī̄* : *čīīām* : *čīīāmo-čīīāī̄te* : *čīīāy* (537.2.1),
- тип *sēdeī̄* : *sēdīm* : *sēdīmo-sēdīī̄te* : *sēdē* (547),
- тип *kđīāī̄* : *kđīām-kđīāmo-kđīāī̄te-kđīāy* (537).

9. Нивелацијом облика, код глагола су укинуте неке акц. алтер-
нације и упрошћени акценатски типови:

- тип *izrūčīvāī̄*-*izrūčūem* (ВД *izrūčīvati*: *izrūčūjēm*) (531),
- тип *gāh̄āī̄* : *gāh̄am-gāh̄āmo-gāh̄āy* (ВД *gāh̄ājū*) (538).

10. Значајан је изван број алтернација у формама деривације
са дугим наставцима:

— код именица —

- тип *zē.ōv* : *zē.ōva* (599),
- тип *reīyīh̄* : *reīyīha* (627), *sinčīh̄* : *sinčīha* (632);

— код придева —

- тип *očēv* : *očēva-očēvog* (645), *klayīn̄āv* : *klayīn̄āva-klayīn̄āvog*
и сл. (650—651),
- тип *dalēk/dālēk* : *dalēka-dalēkog* и сл. (653, 556);
- тип *boḡāī̄*/*bōḡāī̄* : *boḡāī̄a-boḡāī̄og* и сл. (653).

— код прилога —

- тип *večērās*/*večērās* (660).

б) Фонетске и фонолошке особине

685. Следеће црте имају већег значаја за структуру говора.

11. Вок. *o* и *e* у слогу са кратким акцентом изговарају се често
отворено (50—53).

12. Од сонаната највише различитих алофона има глас *j* (*j, j̄, ʝ*),
ʋ) (53—79).

13. Финално *-j* има факултативни карактер

- у императиву (*dā mi* место *dāj mi*)
- у демонстр. зам. типа *ovaj* (*ovā* човек) (79).

14. Опозиција *φ* : *v* каткад нема фонолошку вредност, те оба
гласа варирају слободно, али има случајева са фонолошки осамоста-
љеним гласом *φ* (86—89).

15. Група *xv* > *φ/v* (90).

16. Фонема *x* не садржи се у систему левачког говора ($x > v, k, j, v$) (93—97).

17. Делимично варирају *з/з* (варијације су позиционо и лексички ограничене) (98).

18. Каткад се запажа промена $\tilde{h} > j$ (100).

19. Супституант гласа *b* поред најчешћег *e* јесте још и *и* (по правилу као алтернативна могућност у факултативној варијацији са *e* у доста ограниченем броју случајева) (114).

20. Предл. *ћред* познаје и факултативну варијанту *ћрид* (114).

21. Негативна форма глаг. *јесам*: *нисам-ниси-нисмо-није* (114).

22. У I укинуте су алтернације засноване на непост. вокалу:

— *-лац* : *-оца* > *-оц* : *-оца* (118).

— *-ао* : *-ла* > *-(л)о* : *-ла* (*сврдо/сврдло* : *сврдла*) (319, 371).

23. Супституције вокала немају већег значаја у структури левачког говора (121—142).

24. Преф. *ћре-* и *ћри-* парцијално се јављају у односу факултативних варијаната (126).

25. Парцијално су укинуте, а делом добиле факултативни карактер, вокалске алтернације условљене палаталношћу или непалаталношћу претходног конс.:

— *e* м. *о* у Isn^{mn} I, II (*човекем*) (247—249, 324)

— *о* м. *e* у з. *сво* (137),

— *о/e* у типу *рићо/риће* и сл.;

— *о/e* у типу *нано/нане* (Vs, 345),

— *e* м. *у* у типу *Милоше* (Bc, 245),

— *има* /*-ема* у типу *ћима/ћема* (Dp-Ip-Lp),

— *e/-и* у типу *жени/жене* (Ds-Ls),

— *и* (*-e*) у типу *ћи* (*x*)/*ће* (*x*) (Gp-Lp),

— *e/-и* у типу *за дулеце/дулеци* (Ap = CG).

26. Укинуте су опозиције у неким финалним вокалским групама путем супституција заснованих на регресивној асимилацији (*-ао, -ео* > *-о*) а у медијалној поз. до тога могу водити и процеси прогр. асимилације (*-ао-* > *-а/-о-*) (143—150).

27. Вокали су у извесним позицијама подложни елизијама (154—155).

28. У финалној позицији вокалске фонеме су каткад јављају само факултативно (Gsa^{mn} — *ог-а*, и мпер. 2с *-и/-о*; $\text{Dsa}^{\text{mn}}\text{-Lsa}^{\text{mnf}}$ увек *-ем, Дра^{mn}-Лра^{mnf} -има/-ема*) (163—169).

29. Алтернације настале у резултату јотовања захватају и категорије у којима није било услова за то (*ћушићо* : *ћушћен* : *ћушићим, ћушћай* : *ћушћам, чисћиња*) (191—197).

30. Говор познаје и ситније асимилационе појаве (тип *жљеб, бљешћи* и сл.) (198—199).

31. У неким категоријама уклоњени су резултати јотовања и укинуте алтернације засноване на тој појави (201).

32. Аналошким преношењем резултата сибиларизације престилизоване су алтернације засноване на тој појави (*дулеци* : *дулеке* > *дулеци* : *дулеце*) (204).

33. Аналошким преношењем резултата палатализације с једних форми презентске основе на друге преформулисане су алтернације типа *вучем* : *вучи* : *вучу* и успостављен однос *вучем* : *вучи* : *вучу* (204).

34. Заступљене су и неке ситније дисималционе промене (тип *шч* > *кч* и сл.) (206).

35. У обл. именица III врсте уклоњене су алтернације засноване на резултатима сибиларизације успостављањем неизмењеног консонанта основе (*војска* : *војсци* > *војска* : *војски*) (205).

36. Консонантске метатезе слабо су развијене (*сј*, *зј/јз* и сл.) (233).

37. Финалне конс. групе *фрик.* + *окл.* упрошћене су (235).

38. И још неке консонантске промене изгледа да су условљене позицијом у речи (*шк-* > *чк-* и сл.) (176—177).

в) Морфолошке особине

686. Велики је број ових црта по којима се наш говор одликује.

39. Синкретизација плуралских падежа иде у два правца:

а) $Dp = Ip$ (-ма),

б) $(Gp = Lp)/(Lp = Dp = Ip)$ [(-а, -и)/-ма].

40. Is^{mn} I и II има наст. -ем (247—249, 324).

41. Ap^{m} -CG I -е/-и (256—258).

42. Проширење односа [(Ns) -е] : [-еџа (Gs)] и на неке им. ср. р. које тога односа нису познавале (323).

43. Алтернација [(Sg) (-е : -еџа)] : [-ад (Sg/Pl)] ликвидирана је појавом наст. -ићи у пл. именица II врсте.

44. Код хипокористика м. р. [(Ns) (Јово) Јова] : [Јове (Gs)] (296).

45. $Ds-Ls$ III -е/-и (341).

46. Код им. на -и Vs -е, -а, -о (репарт. е : -о *шврди* : *меки конс. оснаве*) (345).

47. $Dp-Ip(-Lp)$ III -ама/-ема (348).

48. $Gp(-Lp)$ III увек је са наст. -а (-и је елиминисано) (349).

49. Деклинациони тип им. IV вр. има све форме факултативно по I врсти, прелазећи у м. р. (373).

50. Ликвидација форми именичке декл. код придева, уз задржавање Ns и образовање продуктивног односа типа *божићан* — *божићнога* води унификацији придевских деклинацијских форми (387).

51. Dsa^{mn} - Isa^{mn} - Lsa^{mn} имају синкретизовану форму с наставком -ем (390, 430).

52. Dsa^f - Lsa^f има двојаки наст. -е/ -ој (391, 431).

53. Дра-Гра (-Лра) има нст. *-има/-ема* (391, 436), а код ж. р. само *-ема* (436).
54. G-A = D-L зам. 1s, 2s и сваког л. имају форме *мен(е)*, *ѿеб(е)*, *себ(е)* (166, 412).
55. Обл. I з. 1s има обл. *моном* (413).
56. II. зам. 3s^f:
— D-L *њо(ј)зи*, *њо(ј)зе*, *њој*, *ње(ј)зи*, *ње(ј)зе* (414).
— G = D-L.
57. Енклитички обл. зам. 1s, 2s и сваког лица:
— G-A *ме*, *ѿе*, *се*, *не*, *ве*,
— D *ми*, *ѿи*, *си*, *ни*, *ви* (417).
58. Енкл. обл. л. зам. 3s:
— G-A искључиво *је*,
— D увек *ју* (419, 421).
59. Енкл. обл. л. зам. 3p^{mnf} G-D-A (*ј*)и 420—421).
60. 1s зам. спорадично *-им* (*ѿим*; *чим*, *њим*, *ким*) (424).
61. У Gr(-Lp) зам. наставак је *-и(x)*; само спорадично *-е(x)* (433—434), *-ија* (415).
62. Присв. зам. према она: *њој(а)н*, *њојни*, *њо(ј)зин*, *ње(ј)зин* (427).
63. Извршена унификација заменичке и придевске деklinације (443).
64. Компаратив има наст. *-ји*, *-е(ј)и*, *-и(ји)*, *-ши* (408).
65. Суперлатив има обележја аналитичке конструкције (410—411).
66. Фонд збирних бројева врло је ограничен (453).
67. Прости и збирни бројеви су непроменљиве речи (455—456).
68. Општи падеж (CG) има форму A и јавља се факултативно уместо стандардних форми (у различитим службама фреквенција је неједначена) (240, 256—258).
687. Глаголске речи имају такође већи број интересантних обележја.
69. Инфинитив без *-и* (472).
70. Аор. и имперф. имају у 1p *-[x]мо*, ретко *-смо* (473).
71. Потпуно је нестало глаг. прил. прошли (475).
72. Однос *-е*: *-у* у 3p през. углавном добро очуван (478). Само каткад *-ду*.
73. Имперф. има делом посебне форме и ниску фреквенцију (484—487).
74. Употреба обл. аор. за имперф. спорадична је (485).
75. Мали су поремећаји у репартицији наставака за трпни придев. (однос *-ѿ-* : *-н-*).

76. Глаг. прил. сад. каткад се твори од инф. основе или општег дела глагола (489).

77. Футурске форме су разноврсне:

— као допуна чешће се чује (*да +*) *ћрез.* него *инф.*,

— помоћни глагол често у непроменљивој форми (*ће*) (491).

78. Перфект је чест у употреби без пом. глагола (496).

79. Већи је број глаголских основа са алтернативним наст. по I и III Белићевој врсти:

— уз алтернацију основа зависно од облика (код различитих основа репартиција основинских завршетака је различито извршена у облицима),

— уз формирање дублетних форми основа у истим облицима (501).

80. Нешто је мањи број глагола са факултативним формама през. основе по II и V Стевановићевој врсти (*-а-/-је*) (тип *дремай : дремам/дремљем*) (507).

81. Јављају се и дублетни облици през. основе код глагола са инф. осн. *-ава-* (тип *давай : давам/дајем*) (522).

82. Шири је алтернацијски тип основа *-ова-* : *-ује-* од односа *-ива-* : *-ује-* (523).

83. Проширује се фонд глаголских основа са односом *-е-* : *-и-* на рачун оних са односом *-и-* : *-и-* и *-а-* : *-и-* (541).

84. Лексички се шири и однос основа *-ива-* : *-ује-* (524).

85. Позната је алтернација основа типа *-ова-* : *-ове-* (*ковай : ковам*) (526). *-ева-* : *-ева-* (*ноћевай : ноћевам; желевай : желевам*).

г) Творба речи

688. Карактеристика нашег говора је у честим образовањима субјективне оцене.

86. Врло је чест наст. *-че* за творбу хипокористика (632).

87. Запажа се постепено потискивање осталих дем. наставака и покрет ка унификацији тих форми (639).

88. Аугментативно-пејоративна образовања врло су честа и разнолика по формама (639).

д) Лексички фонд

689. За структуру говора значајне су две групе позајмљених речи.

89. Турцизми чине старији лексички слој.

90. Германизми су касније почели продирати у говор и делом су још неучвршћени.

91. Остале туђице немају већег значаја.

2. ПОДАЦИ ВАНЛИНГВИСТИЧКОГ КАРАКТЕРА

690. Из историје ових крајева на данашњи етнички састав становништва централне Србије од пресудног су утицаја промене које су се овде дешавале од XV до XIX века.

а) У времену до XV в. кретање становништва ишло је углавном смером север—југ.

б) Од XV до XIX општи смер је супротан ранијем.

Треба разликовати два типа покрета у овој другој епоси:

- масовни покрети изазвани ратним догађајима;
- лагано струјање (углавном из економских разлога).

Кад је у питању једна конкретна област, онда се кретања могу поделити на следећи начин:

- досељавања,
- одсељавања.

У области централне Србије, па и Левча, с обзиром на положај и економске услове за живот, узроци, карактер, па и обим досељавања и одсељавања у принципу ће свакако бити врло различити:

- покрети емиграције за узрок су имали ратна пустошења, па су били сразмерно великог обима;
- покрети имиграције имају карактер постепеног пресељавања и лаганог акумулирања становништва усељеног из разних праваца.

691. Мислим да се могу издвојити два снажна емиграциона таласа који су имали највећи обим и последице:

- један из времена турског освајања Балкана (крај XV и почетак XVI в.);
- други у време почетка опадања турске моћи (крај XVII в.).

И један и други доминантни покрет имају за последицу појачан прилив нових досељеника у ове области, те се тако и процес имиграције може поделити у две основне фазе:

- фаза старијих досељавања (XV—XVII в.),
- фаза каснијих досељавања (XVII—XIX в.).

Оваква стратификација важна је не само за познавање коначне структуре становништва (досељеници из првих времена били су захваћени каснијим емиграционим покретима), него има свакако великих последица и на данашњи говор ових крајева, посебно Л.

По природи ствари, за састав становништва од прворазредног значаја су досељавања у другој фази, отприлике од велике сеобе Срба наовамо, јер већина извора говори да је данашње становништво централне и северне Србије углавном састављено од досељеника из последња три века досељавања (XVII—XIX). Али етнографски радови о Л. не дају, на жалост, никакве податке о томе, па се може само нагађати о старини левачког становништва.

692. Једино што етнографски извори дају, јесу подаци о етничкој структури становништва. Ове податке, међутим, треба посматрати као

чињенице општег карактера, а не као егзактне и прецизне податке, — и сагласно томе, опрезно се с њима опходити. Али општи односи етнографских података не одударају од историјских чињеница. Ево података о односима појединих струја досељеника израчунатих у процентима:

— косовско-метохијска струја	63,8%;
— вардарско-моравска	5,4%;
— шопско-браничевска	4%;
— динарска	16,9%;
— инверсне струје	1%;
— унутрашња сељакања	1%;
— старинци	2%;
— непознато порекло	12%.

Овде треба додати да се апроксимативни подаци о стариначком становништву могу допунити подацима о породицама са непознатим пореклом, а и инверсна струја је свакако састављена од оних који су раније из ових крајева одсељени, па се у новије време вратили на стара огњишта. Све у свему, укупан број породица које се могу означити као староседеоци не прелази 10%—15%. Питање је да ли су и те породице стварно староседелачке или су то досељеници из ранијих епоха који су се стопили са старинцима и изгубили осећај да се било етнички било по говору од њих разликују. Ми узимамо да је и сâм осећај о изједначености неког етничког слоја, без обзира на његово порекло, од највећег значаја за питање говора: тај слој ће имати осећај да је носилац јединственог дијалекатског типа.

III. ОДНОС ЛЕВАЧКОГ ГОВОРА ПРЕМА КОСОВСКО-РЕСАВСКОМ ДИЈАЛЕКАТСКОМ ПРОСЕКУ

693. Као типичне косовско-ресавске црте не наводи се увек исти број особина. Ниже се даје табеларни преглед значајнијих особина тога дијалекта преузетих из важнијих сумарних радова. Распоред колона је следећи:

1. особине које А. Белић наводи у својој студији о штокавском дијалекту у енциклопедији Ст. Станојевића;
2. црте које наводи проф. М. Стевановић у Енциклопедији Југославије;
3. црте наведене у Савременом српскохрватском језику истог аутора;
4. особине које наводи проф. П. Ивић у Дијалектологији;
5. особине левачког говора.

Ред. бр.	Врста особ.	М. Стевановић					
		А. Белић	Енци. Југ.		Савр. ј.	П. Ивић	Левац
		1.	2.	3.	4.	5.	
1.	Број акц.	“, ^	“, ^ (‘)	“, ^ (‘)	“, ^ (‘)	‘ (‘, “), ^, ‘	
2.	Дужина	претон.	—	—	претон.	претон.	
3.	Место акц.:						
	— ултима	—	“, ^	“, ^	“, ^	^ (‘)	
	— пенулт.	—	(‘)	(‘)	“, ^ (‘)	‘ (‘, “) ^, ‘	
	— остали	—	—	—	“, ^	‘ (‘, “), ^	
4.	Изговор <i>о, е</i>	<i>деџа</i>	—	—	<i>еа, оа</i>	џ/џ, ђ/ђ	
5.	Финално <i>-j</i>	—	—	—	каткад. <i>-j > -џ</i>	у неким формама: <i>-j/-џ</i>	
6.	Фонема <i>џ</i>	—	—	—	најчешће. <i>џ > џ</i>	често <i>џ/џ</i> ретко <i>џ > џ</i>	
7.	Фонема <i>х</i>	—	—	—	позн.	<i>х > џ, к, ј, џ</i>	
8.	Глас <i>з</i>	—	—	—	каткад <i>з > з</i>	каткад <i>з/з</i>	
9.	Јат (<i>џ</i>)	<i>е</i>	<i>е</i>	<i>е</i>	<i>е (и)</i>	<i>е (ју)</i>	
10.	Нег. ф. гл. <i>јесам</i>	—	<i>несам:</i> <i>није</i>	<i>несам:</i> <i>није</i>	<i>несам:</i> <i>није</i>	<i>нисам:</i> <i>није</i>	
11.	Алтерн. <i>-јре: -јри</i>	—	—	—	<i>јре-</i> м. <i>јри-</i>	делом <i>јре- јри-</i>	
12.	Вок. групе	—	—	—	<i>(ао, ео) > о</i>	<i>(ао, ео)/о</i>	
13.	Елизиге	—	—	—	<i>д-идем</i> <i>и-умем</i>	честе	
14.	Групе <i>-сц-, -ич-</i>	—	—	—	<i>ц, ч,</i> <i>кц, кч</i>	<i>кц, кч</i>	
15.	<i>-сј-, -зј-</i>	—	—	—	<i>јс, јз</i>	<i>сј, јз/зј</i>	
16.	<i>-сџ-, -зџ-</i>	—	—	—	<i>-с, -з</i>	<i>-с, -з</i>	
17.	Гр, Лр	Гр место Лр	Гр Лр	Гр = Лр	Гр Лр <i>(-а)</i>	Гр = Лр! Лр = Др - Ир	
18.	Др, Ир	Др Ир <i>(-ма)</i>	—	Др = Ир	Др - Ир <i>(-ма)</i>	Др = Ир <i>(-ма)</i>	
19.	Isnm I, II	<i>-см</i>	—	—	<i>-ем</i>	<i>-ем</i>	
20.	Arpm I	<i>јојџоце</i>	—	—	<i>(к > ц, з > з) з > з) + -е</i>	<i>(к > ц, з > з, х > с) + -е, -и</i>	

	1	2	3	4	5
21. Пл. им. буре и сл.	—	—	—	бурићи	-ићи, -аћи (дрвеша)
22. Ds-Ls III	-е	-е	-е	-е	-е/-и
23. Isamn	ѿем	—	—	-ем	-ем
24. Dsamn- -Lsamn	—	—	—	-ем	-ем
25. Dsaf-Lsaf	—	—	—	-е	-е/oj
26. Дра-Гра	-ема	-ема	ѿема	-ема	-ема/-има
27. Компар.	-еји, -ши	-еј	-еј	-еји, -ши	-е(ј)и/-и(ји); -ји; -ши
28. Ds-Ls л. зам. 1s и 2s	—	мене ѿебе	—	мене, ѿе- бе, себе	мен(е), ѿе- б(е), себ(е)
29. Is з. ја	—	—	—	моном	моном
30. D з. 3sf	—	—	—	ње(зи)	ње(зи), њо(ј) (зи)
31. G з. 3sf	—	—	—	њој(зи)	ње(зи), њо(ј) (зи) ... њо(ј) (зе) ...
32. Енкл. з. 1p и 2p					
D	—	—	—	ни, ви	ни, ви
G-A	—	—	—	не, ве	не, ве
33. Енкл. з. 3sf					
D	—	—	—	ју	ју
G-A	—	—	—	(чешћо)	је
34. Гра-Лра	—	ѿе(x)	ѿе(x)	-е	-и, спор. -е; L још -има! [-ема
35. Пос. зам. 3sf	—	—	—	њојин, њојзин	ње(зи)и њо(ј) (зи) (ан)
36. Инфин.	—	—	—	-иј	-иј
37. Аор. 1p	-хмо	-(x)мо	-(x)мо	(x)мо	-(x)мо, -смо
38. През. 3p (тип уче)	—	—	—	-е	-е
39. Имперф.	-ађа-	—	-ађа-	-ађа-	-а-/-ађа-
40. Футур	—	—	—	ће + [(да ...) ѿрез.]/инф.	ћу, ћеи .../ ће + [(да ...)ѿрез.]/инф.
41. CG:L	—	A м. L	—	A м. L (делом)	L/CG
42. C:G	—	—	—	c · I/A	I, I/CG

694. На први поглед мали је број црта што одликују говор Л. од косовско-ресавског дијалекатског „просека“. Али ако се посебно посматрају централне особине које представљају језгро структуре штокавских говора, и према којима се управљају критерији за дијалекатску класификацију, онда те разлике постају знатне.

1. У области фонетике и фонолошке дистрибуције прозодијских елемената могу се истаћи следеће чињенице од значаја за наш говор.

а) Акценатски систем садржи три фонолошке јединице:

- дугосилазни и дугоузлазни акценат, који су тонски и квантитетски обележени (ˆ, ˊ),
- један кратки акценат, обележен по правилу квантитетски (кратак је), а тонски је необележен и може се срести у тројакој реализацији — као експираторни акценат (најчешће), као кратки узлазни, или пак као кратки силазни (ˊ, ˋ, ˝).

Варирање кратког акцента у изговору није слободно него донекле зависи од следећег:

- од порекла (кратки акц. добијен у процесу рецесије акцента ултима на пенултиму сразмерно се често јавља са узлазним тоном);
- од боје вокала (такав изговор, на једној страни, и онај са силазним тоном на другој, јавља се у слогу са вокалом *o* или *e*, и тада је праћен отвореним изговором тога вокала);
- од стилских момената (промена боје вокала и тонски обележени акценат јављају се заједно у случајевима експресивног изговора).

Због свега тога у раду није различито обележавана реализација са силазним тоном од оне која је тонски неодређена: знак силазности је отворени изговор вокала у слогу.

б) Квантитетске алтернације ван акценатског слога ограничене су искључиво на претону: *зорѐ*: *Збрѐ*, *ујѐ*: *јујѐ* и сл.

Дуга претона изговара се са приметним интензитетом и са узлазном интонацијом, тако да се фонетски приближава слогу са дугоузлазним акц.: разлика између *сѐна* и *сѐна̇* у ствари и није у односу ˊ : ˋ него у слоговима који овима следе — ˋ : ˆ.

в) Дистрибуција акцената у принципу је друкчија него у прогресивнијим говорима штокавског дијалекта:

- ˆ акц. је слободан;
- ˝ акц. је делимично ограничен елиминисањем краткога акц. ултима;
- ˊ акц. је по правилу учвршћен на пенултими.

2. Интересантне су две чињенице из области фонолошке дистрибуције.

а) Према замени гласа ђ говор Л. показује извесна одступања у правцу ремећења доследног екавизма, који се сматра углавном карактеристичним за косовско-ресавски дијалект. Ова одступања мањег су обима него што се констатују у шумадијским говорима.

б) Неке вокалске алтернације условљене алтернацијом палаталност : непалаталност код претходних сугласника ликвидирани су (Isn I -em) или ограничене.

в) У Л. су добро заступљене карактеристичне особине косовско-ресавског дијалекта у области конс. алтернација насталих у процесу палатализација веларних консонаната (*Турце, бубреге; а: ноги, руки*), и јотовања (*йушійий-йушійим : йушійен*).

3. Следеће морфолошке појаве заслужују највећу пажњу.

а) Синкретизација плуралских облика деклинације вршила се паралелно у два правца:

- $L_p = I_p = D_p$;
- $L_p = G_p$.

б) Већи број других падежних облика има факултативне, у дистрибуцији, паралелне форме са старијим и новијим завршецима. По овоме се за наш говор може тврдити да је у развоју пошао путем који се мора претпоставити за најпрогресивније штокавске говоре, али у развоју није достигнут ниво тих говора.

в) И још један момент присутан је у структури падежних облика: ликвидацијом неких морфолошких алтернација створени су услови за преносење опозиционих могућности на терен синтаксе и за појаву неутралне форме CG уместо стандардних штокавских облика.

г) Карактеристичне су енклитичке форме личних заменица и њихови међусобни односи: добро се чува алтернација D : G—A у јединици, а у множини само у 1. и 2. л., док су у 3p у потпуности ликвидирани (заједнички обл. је *(j)и*).

д) Променама на морфофонолошком и фонетском плану добили смо посебну ситуацију у односима међу деклинационим системима:

- тип заменичке деклинације, укидањем постацентатских квантитетских алтернација, изједначио се са придевским типом;
- ликвидацијом морфолошких алтернација заснованих на видским корелацијама код придева ови су изгубили форме именичке деклинације и задржали само придевске (видске опозиције по потреби изражавају се акценатским алтернацијама).

На тај начин добили смо два деклинациона система који се међусобно сразмерно добро разликују, мада нису строго одељени у еволуцији.

ђ) У глаголским формама посебно место заузима 3p през. глагола типа *учији-уче*; значајни су и поремећаји у односима међу основама.

IV. ОДНОС ЛЕВАЧКОГ ГОВОРА ПРЕМА ГОВОРИМА ДРУГИХ ДИЈАЛЕКАТСКИХ ТИПОВА

1. ОДНОС ПРЕМА ГОВОРИМА ШУМАДИЈСКО-ВОЈВОЂАНСКИМ

695. Већина црта левачког говора које га издвајају од косовско-ресавског типа заједничке су му у ствари са говорима на северозападу. То је неоспорно. Али посматране у свеукупности, појаве су само једним делом елемената истоветне у нашем говору и говорима на северозападу, док се другим делом разликују. Анализираћемо неке сличности и разлике.

1. Инвентар прозодијских елемената — посматран са гледишта њихових фонетских особина, не разликује се битно од шумадијског. И у Л. су (поред експираторног кратког акцента) позната и два тонски обележена кратка, и два дуга акцента (т. 21—24), а познате су и разлике у квантитету неакцентованих слогова. Али гледана фонолошки, левачка прозодијска система је врло удаљена од оне у шумадијским гов.: кратки узлазни и кратки силазни акц. јављају се само као варијанте једног јединог кратког акцента (основна варијанта је експираторни акц.); левачка дужина није ни фонетски слична дужини прогресивних говора (она је блиска узлазном акценту).

2. Још су битније разлике у дистрибуцији прозодијских елемената.

а) Кратки акцент обухвата све позиције ` и " акцента млађих говора узетих заједно, али његова репартиција на конкретном морфолошком и лексичком фонду и у принципу и у појединостима се разликује у два говорна типа — изузетак чине једносложне речи, а делимично још и прима и пенултима вишесложних речи.

б) Дуги акценти су у обрнутом односу:

— у шумадијским говорима је дуги силазни ограничен само на једну позицију у вишесложним речима (прима), док је у Л. потпуно слободан;

— дуги узлазни се код вишесл. речи јавља слободно у шумадијским говорима, уз једно једино ограничење које се тиче ултима; у Л. се томе додају и друга ограничења, која искључују и антепенултиму и остале слокове даље од краја речи, чиме се дуги узл. акц. код нас ограничава на пенултиму.

в) Принципи дистрибуције дужина условљени су ограничењима алтернација између дугих и кратких слогова: у шумадијским гов. квантитативне алтернације сведене су на постгоналне слокове (све), у Л. су ограничења у принципу сасвим друкчија, тако да су алтернације везане за претону: само један слог у речи, и то у сасвим друкчијој позицији него што су допуштене поз. у млађим говорима.

г) Принциписки је дакле врло значајна пенултима:

— на једној страни, то је позиција у којој се у Л. јавља дуги узлазни и нови кратки акц., те се овде, изузимајући дуги силазни акц., јавља највише идентичних случајева у оба типа говора;

— на другој страни, појавом кратког силазног уместо кратког узлазног акц. у неким шумадијским говорима, специјално онима који су у најближем суседству до Л.¹, сличности постају сразмерно врло значајне.

д) Приметне су сличности и у квантитету ултима².

3. Осим замене јата, у области вокалске дистрибуције има и других особина које су од великог значаја за проучавање разлика и сличности нашег говора са поменутиим дијалектским типом.

а) И иначе репартиција вок. *e* и *и* и морфофонолошке алтернације на томе засноване имају сличности у овим говорима.

а) Последица паралелног развитка јата свакако је сличност облика компаратива, имперфекта као и изговорног лика познатих лексема.

β) У распореду префикса *йри-* и *йре-* има такође доста заједничког на обе стране.

γ) Форме већег броја деклинацијских наставка делимично су једнаке (Dsn^f - Lsn^f III има и наст. *-и* (поред *-е*) итд.).

б) Поменути поремећаји у алтернацијама *о : е* (исп. више) познати су и на северозападу од нас, с тим што тамо имају друкчији лик (Isn^{mn} I код нас је искључиво *-ем*, а тамо претежно *-ом* и сл.).

696. Морфолошке особине имају већи број других сличности.

1. Речено је да је синкретизација плуралских облика код нас ишла у два правца: $Gp = Lp/Lp = Ip = Dp$. Други од два правца, који је значајнији од првог, заједнички је нашем говору са оним у Шумадији.

2. Важна заједничка црта левачког и шумадијских говора је покрет ка синкретизацији јединских облика придевске декл. по моделу обличких односа који владају у плуралу, те имамо $Dsa^{mn} = Isa^{mn} = Lsa^{mn}$. Говори се разилазе, међутим, у томе којим правцем је ишло формално уобличење појаве:

— на северу овај синкретизовани облик има наст. *-им*,

— на терену Л. и у другим сродним говорима је *-ем*; ова два дијалекатска типа разликују се и у правцима даљег ширења појаве:

— на северу је појава ограничена на придевску декл., где обухвата поред мушког и средњег још и женски род (с тим што се овај последњи разликује у наставку (*-ом*)),

— на југу је за критеријум и исходште експанзије узет род па појава обухвата мушки и средњи род именичке декл.

Престилизација алтернационих односа у основама VI и VII Стевановићеве врсте и прегрупација лексичког фонда на конј. типове

¹ За Гружу исп. И. Стевовића, СДЗБ XVIII, 419—420, а за београдски говор А. Белића, Енциклопедија Ст. Станојевића, 1068.

² Исп. Б. Николића, СДЗБ XVIII, 14—15, а такође и Прилоге XXXVI, св. 1—2, 30—37.

позната је на обе стране. Али уобличење појаве ишло је и овде различитим правцима:

- на северу је у експанзији алтернацијски пар *-и- : -и-* на рачун типова са односом *-а- : -и-* и *-е- : -и-*,
- на југу, у Л., шири се однос *-е- : -и-* на рачун друга два.

697. Према наведеним особинама стоји једна друга група дијалекатских црта заједничких левачком говору са шумадијским типом. Од њих је свакако најзначајнија појава ограничена на мали број зам. речи:

- облик Л типа *њим, ким, чим*.

Ова је појава идентична и по типу (синкретизација I—L) и по фонетском лику и на једној и на другој страни, али на северу је свакако у вези са обликом *Ds—Ls—Is* ових речи уопште, а у Л. ограничена на поменуте случајеве.

У истом односу стоје дати говори и у већем броју других особина, које међутим немају већег значаја јер нису ограничене само на ове него обухватају и друге штокавске говоре.

- позната је фонема *џ*;
- непозната фонема *х*;
- асимилација вокала типа *ао > о* (врло ретко *-ао- > -а-*);
- честе елизије вокала;
- ретка појава *-ду* у 3р през.

698. Од особина које повезују Грузу и Левач поред природе кратког акцента на пенултими треба навести још и следеће, које вероватно имају исто такав значај као она прва:

- у Грузи и у Л. добро је очувана разлика наставака 3р през. *-е : -у*.
- у Л. је и у Грузи добро сачувана дистинкција међу енклитичким обл. л. зам. у једн.: *G—A : D*.

699. Од огромне принципске важности морају бити и особине по којима се Л. разликује од Грузе, а оне су му заједничке са неким говорима дубље у Шумадији, с којима није у директним везама. На овом месту можемо навести само једну од тих особина:

- у Грузи се јавља искључиво именички тип *Јово-Јова*,
- у Левчу је по правилу тип *Јова-Јове*,
- говорима Колубаре и Мачве познат је такође тип *Јова-Јове*.

700. Последња група особина тиче се опет свакако само односа Л. према Гружи. Ради се о особинама које су на први поглед сасвим безначајне, јер су ограничене како територијално — на узан појас села на северу и северозападу — тако и по захвату у структуру језичког материјала (нађен је ограничен број примера):

- спорадична појава *-им* у Dsa^{mn} - Isa^{mn} - Lsa^{mn} (тип *овим човеку*),
- спорадична појава форми именица типа *Јово*.

Прва је особина свакако последица директне инфилтрације са северозапада, а друга се може и друкчије објаснити — делимичним директним утицајем говора динарских досељеника у Л.

701. Ако се појава две последње особине у левачком говору мора објаснити новијим утицајима шумадијских говора (свакако у време после завршеног процеса миграција) онда се поређењем са осталим више наведеним особинама које ове говоре повезују долази до два закључка:

1. домет и снага новијих утицаја шумадијских говора у Левчу огледа се у правој светлости на последња два више наведена примера;
2. ако се оба говорна типа посматрају не као збир изолованих елемената него као делимично кореспондентни системи, онда се домет узајамних утицаја мора у свим тачкама оба система огледати на сличан начин; то значи да се и остале заједничке особине само у безначајном свом делу могу свести на директан узајамни утицај.

А како онда објаснити остатак?

Одговор на ово питање истовремено значи и решење проблема формирања и основних праваца еволуције нашег говора.

2. ОДНОС ПРЕМА ГОВОРИМА ИСТОЧНЕ И ЈУЖНЕ СРБИЈЕ

702. Говор Л. показује већи број сличности и са говорима на овој страни.

а) Најважније сличности и овде су запажене у области структуре и дистрибуције деклинацијског система. У Левчу се појавом СГ ствара један нови елемент система који се облички не разликује много од стандардног, али у функционалном погледу разлике су знатне.

б) Фонетске особине кратког акцента друга су значајна црта која спаја наш говор са онима на југоистоку: основна фонетска реализација његова је тип експираторног акцента.

в) Од осталих додирних особина са дијалектима источне и јужне Србије могу се поменути следеће:

- два супституциона принципа код вокала (сужавање артикулације у вези са сонантима и ширење артикулације у неакцентованом слогу);

- облици Gs-Ds-As-Ls личних зам. са финалним -e/-ø (*мен-е, њеб-е, себ-е*);
- енклитички облик л. зам. за 3р G-D-A (*ји*);
- финално -у у енкл. обл. D л. зам. 3s^f (*ју*);
- потискивање инфинитива из употребе и појава (*да +*) *јрез.* у истим позицијама;
- непроменљиво *ће* у саставу футура;
- чест перфект без пом. глагола;
- поремећаји у алтернацијама глаг. основа:
 - ширење алтернационог типа -ава- : -ава-,
 - алтернацијски тип -ова- : -ове-,
 - однос -ова- : -ује- (*намиговати* : *намигуем*),
 - алтернацијски тип -ива- : -ује- (*довећивати* : *довећуем*);
- експанзија деминутивног наставка -че.

*

703. И овде налазимо мањи број особина које по ширини употребе у Л. стоје у таквом односу према горе поменутиим цртама какав је однос између већине црта које наш говор повезују са Шумадијом, и последње две од њих: захватају, дакле, гранична села на истоку и југоистоку, а и тамо се врло ретко јављају. То су следеће особине:

- елиминисање јотованог консонанта у трпном прид. (тип *заробен*);
- тип *самнуло се, самнуће*;
- енклитичке форме типа *ги*;
- појава CG место G.

Само ове последње особине су несумњиво настале инфилтрацијом са југоистока у новије време. Остале се ни приближно не могу свести на тај момент.

3. ОДНОС ПРЕМА СТАРИЈИМ ИЈЕКАВСКИМ ГОВОРИМА

704. Општепозната слагања овде није потребно наводити. Она се тичу паралелног развитка двају дијалекатских типова — косовско-рес. и зетског, боље рећи њиховог заједничког заостајања за централним говорима у оним цртама које се узимају као критерији за класификацију говора (деклинацијске форме у плуралу и акценат). Овима ћу само додати још неке које би могле послужити за познавање левачког говорног идиома.

а) У свакако старија слагања спадају две особине које повезују данас Гружу и Левач, а такође ове говоре са староцрногорским говорима, на једној страни, и говором Пиве и Дробњака, на другој (који, као и Гружа, спада у прогресивне говоре):

- чување односа -e/-у у 3р през.
- чување обличких разлика међу енклитикама за G-A и D (сем у 3р, где Л. одступа).

б) Друга значајна заједничка особина била би паралелност облика неких падежа заменичко-придевске декл.:

- *Isa^{ma} -em* : *-ијем* (: *-им* у Шум.);
- *Дра-Гра-Лра -ема* : *-ијема* (: *-има* у Шум.).

Свакако и овде, као и у односима према шумадијским говорима, треба разликовати две ствари:

- заједнички тип појаве,
- разлике у фонетском уобличењу.

*

705. Мислим да се на примеру две-три особине може показати колики је значај директног утицаја старијих ијекавских говора на наш.

а) У т. 115. наведена је реч *заћевница* за коју није нађено друго објашњење осим да је директно унесена из ијекавских гов.

б) Исто би се могло констатовати и за речцу *год*, кад је у питању њена форма *гоћ/гоћ* (т. 101. и 198).

в) Спорадична појава именичког типа *Јово-Јова* може се делом објаснити директним утицајем ових говора (исп. више).

г) Спорадично се јавља $\acute{h} > j$.

д) У Гр заменица спорадично се чује наст. *-u(j)a*.

V. УНУТРАШЊЕ ТЕРИТОРИЈАЛНЕ РАЗЛИКЕ У ГОВОРУ И ИЗОГЛОСЕ

706. Територија Л. географски се може поделити у три зоне:

I висока села на северу и северозападу,

II ниска села у котлинама лоцираним у источном и југоисточном делу територије,

III долина Калиничке реке на југу, на коју се надовезују села горњег Темнића чији је говор обухваћен испитивањима.

Географска диференцијација одговара углавном диференцијацијама у погледу етничке структуре становништва. Доносимо табеларни преглед приближних бројних односа (израчунатих у процентима) појединих струја за сваку зону:

Струја Зона	I Стар. + непозн.	II Косов. -метох.	III—IV Морав.-вард + бранич. -шоп.	V Динар.	VI—VII Инверсне + унутрашње
I	2	60,2	13,4	20	—
II	6,6	77,5	9,9	2	1,8
III	20	52,2	2,7	16,7	5,2

Показаним односима одговарају углавном и односи у дијалекатској структури нашег говора. Исправке треба учинити у смислу директних утицаја суседних говора, који стоје ван домашаја односа у саставу становништва.

707. Територијалне разлике у говору су двојаке.

а) Први тип тиче се присуства неких особина на једном делу територије и одсуства њиховог на другом делу.

α) Искључиво у горњим селима (I зона, ретко и у III) налазимо следеће две особине:

— облике именица по типу *Јово-Јова* (и *Јовов*),

— поменути наст. *-им* у *Dsa-Lsa*.

β) Само у неким граничним селима II зоне имамо:

— енклитику *зи*,

— CG место *G*.

γ) У селима II и III зоне заступљене су следеће црте које не познаје I зона:

— акц. тип рад. прид. *йродџо*, *йовезџо*,

— форме трп. прид. без јотовања (*куиен*, *заробен*),

— тип *самнуї се*, *самнуће*.

δ) Специфичношћу III зоне може се сматрати ретка појава наст. *-e[x]* у Гра.

б) Други тип територијалних диференцијација тиче се разлика у степену учесталости појединих појава, које су иначе познате на читавој територији говора. Овде се, видимо, ради о факултативној употреби оних појавних форми које се јављају у два фонетска или морфолошка лика.

α) Поред нормалног наш говор зна и за отворен изговор вокала *o* и *e*; ова друга артикулациона варијанта најчешће се јавља у II зони, у I зони је доста ретка, а у III готово непозната.

β) Паралелно са стандардним штокавским декл. формама (понекад са старијим и млађим наставцима) у употреби је и облик CG. И овај облик је сразмерно најчешћи у II зони, у I нешто ређи, а у III прилично редак.

γ) *Dsn-Lsn* III има двојаке наставке: *-e* или *-и*. У I зони чешћи је наст. *-и* од *-e*; у II зони је учесталост једног и другог наставка доста уједначена, а у III зони много је чешћи наставак *-e*.

708. Кад се тиче квалитативних изоглоса (тип а), природно је да се на делу територије који оне не обухватају, тј. куда не досеже особина о којој је реч, појављује за исто значење нека друга форма, ако се о таквој врсти појаве ради. Међутим, ништа ова изоглоса не казује о појави комплементарне особине на територији обухваћеној њоме. Зато треба рећи да се и ту комплементарна особина појављује, наравно као факултативна појава, поред оне чија се граница обележава. Изоглосе код нас стога не представљају апсолутне границе где се су-

чељавају две појаве него одвајају део територије са паралелном употребом двеју форме од оне где се јавља само једна од њих а друге нема ($a/b : a/\emptyset$). За пример нам може послужити управо интересантан случај појаве $-e(x)$ у III зони у Гра: овде се ради само о повременој употреби $-e(x)$ поред $-и(x)$, за разлику од остале територије, где је овај други наставак једини у употреби.

709. Кад је у питању однос квалитативних и квантитативних изоглоса, видимо да се правци њиховог пружања углавном поклапају. То значи да висина фреквенције оних црта које захватају само део територије Л. одговара углавном разликама у фреквенцији оних особина које наш говор везују за поједине суседне говорне типове на истој страни.

Одатле се види да се на исти момент као појава спорадичних особина на једном делу територије, своди само разлика у фреквенцији ових црта, које обухватају читав говор Л. и чије се простирање даље ван нашег говора креће у истом правцу.

VI. ПОГЛЕД НА ЕВОЛУЦИЈУ ЛЕВАЧКОГ ГОВОРА

710. У недостатку писаних споменика, о развоју говора Србије може се судити на основу неких мање егзактних момената којима се додуше мора опрезно прилазити, али узимајући у обзир све околности од утицаја на њихову употребљивост и релативну вероватноћу судова заснованих на њима — они у крајњој нужди могу послужити за доношење закључака у поменутом смислу.

Основни елементи за закључивање у овом правцу свакако су подаци о данашњим говорима. Даље, то су претпоставке о међусобним односима појединих лингвистичких података у једном говору, а затим о односима одговарајућих података из различитих говора добијени међусобним поређењем, уз узимање у обзир односа говорних система у целини.

Трећи тип елемената јесу ванлингвистички подаци који могу послужити за објашњавање природе појединих црта говора и њихових односа са другим цртама у оквиру једног система или са одговарајућим у другим говорним системима.

711. Да видимо на који се начин поменути елементи могу искористити у ове сврхе.

Довођење лингвистичких података у везу са екстралингвистичким моментима најсврхисходније је у следећем смислу. На основу података о историјској прошлости једне области, затим о етничком саставу и пореклу становништва показује се да је проучавање међудијалекатских односа најбоље вршити на основним трансверзалама кретања становништва у току миграција.

Из наведених података о приближним бројним односима појединих етничких компонената (Косоваца 63,8%, Динараца 16,9%, моравског и шопско-браничевског становништва 9,4% итд.), јасно ће бити која је досељеничка струја могла имати највећег удела и у развоју говора.

1. Очигледно је да су косовски досељеници морали имати најпресуднију улогу у процесу коначног оформљења левачког говора у данашњем његовом виду: овај говор припада данас косовско-ресавском дијалекту без обзира на сва одступања која се у њему јављају.

Од велике важности није питање врсте и последица косовског утицаја, него једно друго: откуда то да и поред тако снажног утицаја из тог правца левачки говор показује значајна одступања од косовско-ресавског дијалекатског просека? На ово питање не може се одговорити пре него што се детаљније испитају управо косовски и метохијски говори, јер тек тада ћемо прецизно знати којих је све говорних особина носилац овај етнички елемент. Има, међутим, индиција да то не морају увек бити само „типичне“ косовско-рес. особине. И те индиције делимично произилазе и из структуре самог левачког гвоора.

2. Из поређења нашег говора са говорима Шумадије — за које се претпоставља да су и по пореклу и по основној структури говори динарског херц. типа — и конфронтације тих резултата са податком о броју динарских досељеника у Л. — излази да је улога прогресивних ијекавских говора у формирању левачког идиома морала имати далекосежне последице.

Но одмах се морамо подсетити да ова струја у Л. није јединствена, ни етнички ни дијалекатски, јер је састављена из следећих:

- црногорски досељеници 4,4%,
- босанско-херцеговачка струја 2,2%,
- досељеници од Новог Пазара и Колашина 10,3%.

Ниједна од ових струја не може се с поузданошћу дијалекатски идентификовати:

- досељеници из Црне Горе могу бити носиоци прогресивних особина, али могу бити — и ово ће пре бити тачно — досељени и са територије зетских говора;
- босанско-херцеговачки досељеници свакако су носиоци херцеговачког дијалекта, али могу потицати и из источне Босне и носити старији дијалекатски тип;
- новопазарски досељеници су или директно дошли из тих крајева или су црногорски досељеници (или метохијски) који су се у другој етапи одселили даље на север; у сваком од три случаја пре ће бити носиоци старијих него млађих црта.

У оваквим односима, чак и узимајући у обзир директни утицај шумадијских говора на левачки, немогуће је сва одступања левачког говора у правцу шумадијских објаснити „динаризирањем“. Потребно је, дакле, узроке појави већег броја прогресивних црта тражити на другој страни.

3. Југоисточне струје, рачунајући по њиховој бројности и саставу, не би могле имати веће улоге у развоју левачког говора. То је лако закључити посматрајући оне особине које су код нас настале директним утицајем са југоистока: оне су и по фреквенцији и по територијалном простирању врло ограничене (своде се на узан појас граничних села према Белици).

Зато се објашњење црта које наш говор везују за дијалекте на овој страни мора тражити у другом чему. Уколико су оне уопште импарт, као њихов носилац могли би се означити пре свега сами косовско-метохијски досељеници, тим пре ако потичу из предела ближих границама ових дијалеката, и уколико се овде уопште ради о тој врсти утицаја (а не о заједничком развоју под утицајем супстрата).

712. Подаци о етничком саставу становништва немају пуну вредност ако се остане само при антропогеографској стратиграфији. За питање настанка и еволуције говора неопходно је извршити покушај издвајања старијих и млађих слојева досељеника из истих праваца.

У прегледу социјалне историје видели смо да је у читавој предтурској епохи померање становништва на овом сектору вршено углавном правцем север—југ. Значај покрета становништва у ово време за структуру данашњег говора Л. тешко је проценити у одсуству било каквих података које би лиферовали писани споменици. Али мислим да се теорије о развоју јата у неким позицијама (случајеви $\delta > и$) могу тумачити само уз допунску претпоставку о ширењу резултата тога процеса са севера на југ. Померање хронологије тих процеса преко временске границе коју је А. Белић поставио (најкасније до почетка XIV в.) учинило је невероватним све претпоставке о преношењу њихових резултата са севернијих територија у правцу југа (приписивати инверсним струјама неки значај у било ком правцу нема много смисла, јер у њиховом саставу ће углавном бити живаљ који је, не много раније, досељен у крајеве из којих се враћао назад, па није могао собом понети, и чак учврстити у старој постојбини, ништа нарочито ново).

С обзиром на лексички материјал који обухвата и на друге услове јављања, супституција $\delta > и$ спада у старије слојеве левачког говора.

713. У турско доба кретање становништва узима дијаметрално супротан смер. Ту се, видели смо, разликују две основне фазе: једна старија, из првих векова турске владавине, и једна млађа, од велике сеобе наовамо. Какав је састав становништва с обзиром на старину појединих досељеничких слојева у Л., ништа нам није познато. Но извесни односи међу појединим говорним цртама упућују на одређене претпоставке у том правцу.

1. Видели смо да се у Л. могу јасно разликовати два слоја говорних особина којима се наш говор одликује од косовско-ресавског дијалекатског просека:

— слој настао директним утицајем суседних говора у време нових, постмиграционих веза нашег говора с овима;

— слој особина које дубље прожимају говор те се само мањим делом могу свести на утицаје новијег датума, а у основи оне су друкчијег, свакако старијег постања.

2. Али те „некосовске“ особине, посматране у светлу корелација међу елементима нашег говора као целовитог система, не могу се без остатка свести ни на који утицај са стране, било старији или новији:

— ако би млађи облици деklinације били искључиво импорт, тј. последица „динаризирања“, нашли бисмо се пред једним нерешивим проблемом: зашто наш говор на једној страни (као ни остали србијански говори) не познаје оне рудиментарне црте деklinације којих има свуда (негде мање, негде више) у побочним динарским (или динаризираним) говорима (тип *Турком, коњем* и сл.), док је, на другој страни, други тип архаизама у тако знатној мери очуван (мислим на облик *Лр*, а овде делом свакако спада и *Ир*: тип *з-дугачки рукави*);

— да бисмо судили о природи и домету старијих утицаја на наш говор из свих правца, па и из правца динарских брда, морамо тачно знати шта су досељеници из тих области, и у које време, могли собом носити, тј. не можемо о природи старијих утицаја судити са гледишта данашњих особина говора о чијем се утицају ради;

— исто тако о везама нашег говора са говорима Шумадије у ранијим епохама не можемо судити на основу данашњих особина тих говора, а не знајући баш ништа о основној њиховој структури у тим временима; даље и за шумадијске говоре треба извршити пажљиво раслојавање особина и издвојити оно што је сигурно настало уношењем са стране — уз означавање правца из којег потиче, — од онога што би евентуално могло бити аутохтоног постања.

714. Полазећи од слике коју даје поређење левачког говора са старијим говорима Црне Горе, на једној страни (отуда потиче свакако врло мали број досељеника у Л., а ипак старији ијекавски говори имају великих сличности са нашим), и са говорима Шумадије, на другој, (неке додирне особине на овој страни не могу се свести нити на новије утицаје шумадијских говора на левачки, нити пак на утицаје на оба говорна типа из истог правца), мора се појединим особинама нашег говора признати: прво, дубока старина, и друго, аутохтоност. Ово су углавном докази о индивидуалном дијалекатском развоју нашег говора у континуираном процесу еволуције од времена пре миграција до данас.

Према свему што је у раду изложено, таквим цртама могу се сматрати пре свега неке фундаменталне структурне одлике штокавских говора уопште: поред развоја јата, овде би долазио развој деklinацијске системе, затим у извесном смислу и развој акценатске, као и неких облика конјугацијске системе.

715. Још нешто је врло значајно. И са једним и другим дијалекатским типом од два овде поменута наш говор показује заједничке лочетне основе развојних тенденција у еволуцији најзначајнијих особина, али се у коначном фонетско-морфолошком уобличењу њихову

разилази са овима, што је сведочанство и посебном развитуку сваког од њих у новије време.

Исходнише им је, нема сумње, ситуација у којој су показивали већи број сличности — а то ће свакако бити време ближних политичких веза тих области и време заједничког друштвеног развитака у границама средњевековне државе.

Данашњи *коначни лик* добијен је у резултату бурних етничких и дијалекатских прегруписавања у време турске владавине, када су и везе међу тим областима покидане и свака ступила у друкчије територијалне структуре. Развијајући се сада у условима који су се битно разликовали међусобно, говори сваке од три области су кренули различитим правцима: Шумадија путем убрзаног одвијања започетих процеса под утицајем прогресивних динарских говора, а Левач и остале области ове зоне у правцу конзервације затеченог стања на тој страни и развитака неких особина за које шумадијски говори не знају.

716. О ближним везама левачког говора са косовско-ресавским, ван претпоставки о великом утицају на наш говор из тог правца, може се прецизније говорити тек у контексту конкретног поређења особина, за што је потребно претходно подробно испитивање говора Косова и Метохије у синхронном и дијахронном смислу. О језичким сличностима и разликама на правцу косовско-рес. — шумадијски говори, како у данашње време тако и у прошлости, прецизније закључке донећемо тек онда кад будемо начисто о домету и броју разлика међу тим дијалекатским типовима за сваку епоху посебно. А на основу данас познатих чињеница није могуће ништа прецизније рећи.

VII. ОПШТА СТРУКТУРА И ЛИНГВИСТИЧКИ ТИП ГОВОРА

717. Како видимо, посматрањем свих лингвистичких и ванлингвистичких момената релевантних за његово проучавање, долазимо до врло интересантних закључака како о односима унутар система нашег говора тако исто и о везама са суседним говорима и — што је најважније — о настанку и правцима еволуције. На тај начин, ретроградним путем долазимо до основних обриса контуре првобитног стања говора које је послужило као исходиште за даљи развитака.

718. Кратка рекапитулација основних чињеница о еволуцији говора изгледа овако.

1. У предмиграционом периоду развитака говора Л. био је у тесним везама са суседним говорима.

а) Заједно са говорима на северозападу вршила се у посебном правцу позициона диференцијација изговора јата. Каснији развој довео је до замагљивања предмиграционог стања и тенденција, али су поједини случајеви сачувани до данас (*b* > *и* и још неки).

б) У овом периоду јављају се и друге тенденције, које ће проузроковати развој појединих црта у правцима чији су резултати оцртани у следећим особинама:

- синкретизам плуралских падежа,
- делимични синкретизам једнинских облика код придева и заменица,
- почеци ликвидације кратког акцента ултимае,
- с тим у вези формирање нових акцената на пенултими,
- поремећаји вокалских алтернација у зависности од природе претходног конс. (однос *-ом* : *-ем* и сл.),
- поремећаји у алтернацијама глаголских основа.

в) На другој страни, има података о неким особинама које су у то време биле у већини говора још чврсте, а које су у данашњој слици дијалеката овог сектора поремећене:

- односи плуралских наставака код през. били су чврсти (мисли се на *-е* : *-у* у 3р),
- осећај за разлику облика G-A: D зам. енклитика био је такође чврст.

Прецизне границе подручја са оваквим распоредом особина тек треба одредити.

2. Ратна пустошења и померања становништва у основи су изменила првобитну слику дијалекатских односа, поред осталог и у централној Србији. Пресудан момент из овог периода је настанак крупних изоглоса које се поклапају са границама између две најзначајније метанастанзичке струје у овом подручју: динарске и косовске. Левач је сада ушао у орбиту косовских говора, прекинувши везе са говорима на северозападу, који се одсада развијају под директним утицајем раније удаљених динарских говорних типова. Овакав ток збивања огледа се на данашњој слици левачког говора у више праваца:

а) у правцу конзервирања затченог стања у еволуцији прогресивнијих црта које су се раније почеле развијати у заједници са говорима на северу, успоравајући све више даљи развитак и потпомажући одржавање и учвршћење затченог стања;

б) у правцу изолације тога говора од јачих динарских утицаја, тј. оних под чијим деловањем се у шумадијским говорима неки од раније започетих процеса углавном доводе до краја;

в) у правцу највероватнијег отпочињања (или пак даљег развитака, уколико су већ били у току) неких процеса који су у то време већ увелико били отпочели у говорима суседним косовским, утичући и на овај дијалекатски тип, тако да су косовски досељеници већ носили собом извесне особине — они каснији свакако у већој мери од ранијих — које ће се у Л. одразити у следећем:

- губљење инфинитива,
- губљење осећаја за интонацијске дистинкције кратких акцената;

- неке вокалске супституције;
- форма футура;
- перфект без помоћног глагола.

д) у правцу учвршћења извесних особина које је наш говор извесно и раније морао познавати, а које су сада подржане досељавањима из три правца: са Косова и из Метохије, из Црне Горе, из моравске долине и источних области; а то су:

- појава *CG*, пре свега уместо *L*,
- посебан развој глаголске системе.

3. У трећој епоси развјетка левачког говора — то је време после завршених миграционих процеса, када су се основне етничке наслагe већ биле сталожиле — у њему се осећа утицај поново из два правца.

а) Са југоистока се преливају мањи таласи особина говора источне и јужне Србије. Они се огледају у следећем:

- извесна нова оштећења деклинационе системе,
- мањи поремећаји у репартицији помоћних глагола,
- мањи поремећаји у неким консонантским алтернацијама.

б) Са северозапада се у овој фази осећају утицаји реформираних и до краја модернизованих шумадијских говора. Ови утицаји такође немају већих последица на стварање савремене слике дијалекатских односа у *L*:

- тип *Јово*,
- тип *овим човеку*.

★

719. Притицање досељеника у Левач одвијало се, по свему судећи, постепено, уз истовремен процес кристализације различитих елемената у нови јединствен етнички и говорни тип. Овде се нису могле, зато, формирати веће компактне групације досељеника из истог правца на ужем простору које би се дуже одупрле асимилацији (изузетак чини село Белушиће на граници према Темнићу), и формирати изоловане енклаве хетерогених дијалеката унутар територије говора. Зато Левач има углавном лингвистички и територијално уједначен систем особина, мада има у њему случајева коегзистенције црта различитог дијалекатског порекла. Ове црте се не понашају као компоненте једног вештачког конгломерата него као алтернативне варијанте са истом вредношћу у систему у којем корелирају.

Према томе, овде имамо тип прелазног говора по основним карактеристикама, а не мешовитог, без обзира на начин његовог постанка. Безпрекидно кристализацијом и нивелацијом различитих особина обезбеђен је еволуциони континуитет и територијални интегритет говора. У претходном излагању видели смо да је данашњи говор добијен развјетком од једног јединственог супстрата, уз оштре заокрете у еволуцији, али без прекидања развојног тока.

720. На тај начин левачки говор добија велики научни значај не само са гледишта дијалектологије него и науке о језику уопште.

Додатак

А. ВАЖНИЈА НАВОЂЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. ШТОКАВСКИ ДИЈАЛЕКАТ

1. Алексић, Радомир, и Славко Вукомановић, Основне особине александровачког и брушког говора, АнФФ VI, 1962/63, 291—319.
2. Белић, Александар, Дијалекти источне и јужне Србије, СДЗб I, Београд 1905, СХI + 715.
3. Белић, Александар, Диалектологическая карта сербскога језика, Сборник статей по словеновѣдению II, Петербург 1905, 1—59.
4. Белић, Александар, О српским или хрватским дијалектима, Глас САН 78, Београд 1908.
5. Белић, Александар, Штокавски дијалекат, Народна енциклопедија Ст. Станојевића, Београд 1929, s. v.
6. Барјактаревић, Данило, Гласовне и морфолошке особине у говору села Чумића, ЗбФЛ IV—V, Нови Сад 1961—1962, 12—21.
7. Барјактаревић, Данило, Средњоибарска говорна зона, ЗбФФП II, Приштина 1964—1965, 57—115.
8. Барјактаревић, Данило, Новопазарско-сјенички говори, СДЗб XVI, Београд 1966, 1—178.
9. Вуковић, Јован, Говор Пиве и Дробњака, ЈФ XVII, Београд 1938—1939, 1—114.
10. Вуковић, Јован, Акцент говора Пиве и Дробњака, СДЗб X, Београд 1940, 185—417.
11. Ђорђевић, Пера, Einiges über die Kanomundarten im Königreiche Serbien, AfSIPh XVI, Berlin 1894, 132—139.
12. Елезовић, Глиша, Извештај са дијалектолошког путовања од Вучитрна до Пећи, СДЗб II, Београд 1911, 464—473.
13. Елезовић, Глиша, Речник косовско-метохиноског дијалекта — св. I, СДЗб IV, Београд, 1932, XXII + 477; св. II, СДЗб VI, Београд 1935, 1—587.
14. Ивић, Павле, О говорима Баната, ЈФ XXIII, Београд 1949—1950, 141—156.
15. Ивић, Павле, Испитивање говора села Глоговица код Светозарева, Гласник САНУ IV—2, Београд 1952, 322—323.
16. Ивић, Павле, О говору Галипољских Срба, СДЗб XII, Београд 1957, XXI + 519.
17. Ивић, Павле, О неким проблемима наше историјске дијалектологије, ЈФ XXI, Београд 1956, 97—129.
18. Ивић, Павле, Два главна правца развоја консонантизма у српскохрватском језику, ГФФНС II, Нови Сад 1957, 159—184.

19. Ивић, Павле, Дијалектологија српскохрватског језика, Увод и штокавско наречје, Нови Сад 1957, 1—128.
20. Ивић, Павле, Die serbokroatischen Dialekte, ihre Struktur und Entwicklung, I Band, Allgemeines und die Štokavische Dialektgruppe, Zag 1958.
21. Ивић, Павле, Über den spezifischen Charakter der mundartlichen Ausgleichung des serbokroatischen Sprachgebietes, Orbis VII, № 1. Louvain 1958, 135—140.
22. Ивић, Павле, Phonologische Bemerkungen zur historischen Sprachgeographie, Wiener slavistisches Jahrbuch, elfter Band, Graz-Köln. 1964, 105—113.
23. Ивић, Павле, О деklinационим облицима у српскохрватским дијалектима, ГФФНС IV, Нови Сад 1959, 189—215, и ГФФНС V, 1960, 75—97.
24. Ивић, Павле, Главне линије развоја прозодијског система у српскохрватском језику, Studia z filologii polskiej i słowiańskiej V, Warszawa 1965, 129—144.
25. Ивић, Павле, Вокалске групе у српскохрватском језику, Slavia orientalis, Rocznik XXII, Nr. 3, Warszawa 1968.
26. Ивић, Павле, Развој принципа дистрибуције фонема у српскохрватском језику, КЈ 2, Београд 1968, 13—32.
27. Ивић, Стјепан, Данашњи посавски говор, Рад ЈАЗУ 196, Загреб 1913, 124—254; Рад ЈАЗУ 197, Загреб 1913, 9—138.
28. Јовић, Душан, О перфекту без помоћног глагола у говорима долине реке Раче, ГФФНС IV, Нови Сад 1959, 217—227.
29. Јовић, Душан, Неки општи и акценатски проблеми говора зоне Раче Крагујевачке ГФФНС V, Нови Сад 1960, 163—184.
30. Јовић, Душан, О проблемима именица III врсте у неким штокавским говорима, ЗбФЛ IV—V, Нови Сад 1961—1962, 156—162.
31. Јовић, Душан, О старини косовско-ресавског дијалекта, ЗбФЛ X, Нови Сад 1967, 155—159.
32. Јовић, Душан, Трстенички говор, СДЗБ XVII, Београд 1968, 1—238.
33. Милетић, Бранко, Црмнички говор, СДЗБ IX, Београд 1940, 209—663.
34. Милетић, Бранко, Извештај о испитивању говора југоисточног Баната, ГЗС VII, Београд 1939—1940, 57—60.
35. Московљевић, Милош, Акценатски систем поцерског говора, Библиотека ЈФ I, Београд 1928, 1—110.
36. Николић, Берислав, О проучавању порекла шумадијско-војвођанског дијалекта, НЈ н. с., XI, св. 1—2, Београд 1961, 44—56.
37. Николић, Берислав, Сремски говор, СДЗБ XIV, Београд 1964, 200—412.
38. Николић, Берислав, Мачвански говор, СДЗБ XVI, Београд 1966, 179—313.
39. Николић, Берислав, Колубарски говор, СДЗБ XVIII, Београд 1969, 1—71.
40. Николић, Берислав, Акценатски однос шумадијско-војвођанског дијалекта према косовско-ресавском, Прилози XXXVI, Београд 1970, 257—274.
41. Пецо, Асим, Говор источне Херцеговине, СДЗБ XIV, Београд 1964, 1—200.
42. Пецо, Асим, и Бранислав Милановић, Особине левачког говора, АнФФ II, Београд 1962—1963, 187—203.
43. Пецо, Асим, и Бранислав Милановић, Ресавски говор, СДЗБ XVII, Београд 1968, 241—366.
44. Пешикан, Митар, Староцрногорски средњокатунски и љешански говори, СДЗБ XV, Београд 1965, 1—294.
45. Поповић, Иван, Говор Госпођинаца у светлости бачких говора као целине, Посебна издања САНУ, књ. CDXXV, Одељење литературе и језика 21, Београд 1968.
46. Решетар, Милан, Der štokavische Dialekt, Kaiserliche Akademie der wissenschaften, Schriften der Balkankommission VIII, Wien 1907.
47. Станојевић, Маринко, Севернотимочки дијалекат, СДЗБ II, Београд 1911, 360—463. Рец.: А. Белић, ЈФ I, Београд 1913, 136—143.
48. Стевановић, Михаило, Источноцрногорски дијалекат, ЈФ XIII, Београд 1933—1934, 1—129. Исто, Библиотека ЈФ V, Београд 1935.
49. Стевановић, Михаило, Систем акцентуације у пиперском говору, СДЗБ X, Београд 1940, 67—184.
50. Стевановић, Михаило, Извештај о дијалекатском испитивању Метохије, ГЗС VI, Београд 1938, 56—69.

51. Стевановић, Михаило, Баковачки говор, СДЗБ XI, Београд 1950, 1—152.
52. Стевовић, Игрутин, Шумадијски говор у Гружи, СДЗБ XVIII, Београд 1969, 401—635.
53. Стојановић, Љубомир, *Dialektologische Miscellen aus der Gegend von Vrnici im Kruševacer Kreise*, AfSIPh XXV, Берлин 1903, 212—218.

2. НАУКА О ЈЕЗИКУ

54. Аванесов, Р. И., О двух аспектах предмета диалектологии, *Общесловянский лингвистический атлас*, Москва 1965, 24—35.
55. Аванесов, Р. И., *Вопросы теории лингвистической географии*, под ред Р. И. Аванесова, Москва 1962.
56. Белић, Александар, *Акцентске студије I*, Београд 1914.
57. Белић, Александар, О Вуковим погледима на српске дијалекте, *Глас СКА* 82, Београд 1910.
58. Белић, Александар, Мисли о прикупљању дијалекатског материјала, *ЈФ* VI, Београд 1926/1927, 1—10.
59. Белић, Александар, О двојини у словенским језицима, *Посебна издања СКА ХСI*, Филозофски и филолошки списи 21, Београд 1932.
60. Белић, Александар, *Савремени српскохрватски језик I*, Гласови и акценат, Београд 1948.
61. Белић, Александар, О језичкој природи и језичком развоју I, друго издање, Београд 1958.
62. Белић, Александар, О језичкој природи и језичком развоју II, Београд 1959.
63. Белић, Александар, *Основи историје српскохрватског језика I*, Фонетика, Београд 1960.
64. Белић, Александар, *Историја српскохрватског језика II*, св. 1, Речи са деκли-нацијом, Београд 1960.
65. Белић, Александар, *Историја српскохрватског језика II*, св. 2, Речи са конју-гацијом, Београд 1960.
66. Бернштейн, С. Б., *Очерк сравнительной грамматики словянских языков*, Москва 1961.
67. Бошковић, Радосав, *Основи упоредне граматике словенских језика I*, Фонетика, Београд 1968.
68. Brabec, Ivan, *Mate Hraste i Sreten Živković, Gramatika hrvatskosrpskoga jezika*, četvrto izdanje, Zagreb 1961.
69. Вук Стефановић Караџић, *Српски рјечник иступачен њемачкијем и латинскијем ријечима*, треће државно издање, Београд 1898.
70. Вук Стефановић Караџић, *Даница*, *Забавник за годину 1827*, Беч 1827.
71. Даничић, Ђуро, *Србска синтакса*, Београд 1858.
72. Даничић, Ђуро, *Српски акценти*, Београд 1925.
73. Ивић, Павле, *Инвентар прозодијских могућности . . .*, *ЈФ* XXV, Београд 1961—1962, 75—113.
74. Ивић, Павле, *Опыт структурной классификации диалектных различий в словянской языковой области*. *Общесловянский лингвистический атлас*, Москва 1965, 5—23.
75. Ивић, Павле, и Ilse Lehiste, *Прилози испитивању фонетске и фонолошке природе акцената у савременом српскохрватском језику*, *ЗбФЈ* VI, Нови Сад 1963, 33—73; VIII, 1965, 75—117; X, 1967, 51—94.
76. Ivšić, Stjepan, *Slavsenska poredbena gramatika*, Zagreb 1970.
77. Кондрашова, Н. А., *Празский лингвистический кружок*, *Сборник статей*, Составление, редакция и предисловие Н. А. Кондрашова, Москва 1967.
78. Maretić, Tomislav, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, treće izdanje, Zagreb 1963.
79. Martinét, André, *Grundzüge der allgemeinen Sprachwissenschaft*, 2. Auflage Stuttgart—Berlin—Köln—Meinz s. a.
80. Matešić, Josip, *Der Wortakzent im Serbokroatischen*, Heidelberg 1970.
81. Miklosich, Franc, *Monumenta Serbica*, Viena 1858.

82. Miklosich, Franc, Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen, Band I—IV, Wien 1868—1879.
83. Милетић, Бранко, Основи фонетике српског језика, Београд 1952.
84. Милетић, Бранко, Изговор српскохрватских гласова, СДЗб V, Београд 1933.
85. De Saussure, Ferdinand, Grundfragen der allgemeinen Sprachwissenschaft, 2. Auflage, Berlin 1967.
86. Стевановић, Михаило, Савремени српскохрватски језик (Граматички системи и књижевнојезичка норма) I, Увод — Фонетика — Морфологија, прво издање, Београд 1964.
87. Стевановић, Михаило, Савремени српскохрватски језик (Граматички системи и књижевнојезичка норма) II, Синтакса, Београд 1969.
88. Stanislav, Ján, Lipstovské nářečia, Praha 1932.
89. Trubetzkoy, N. S., Grundzüge der Phonologie, Prague 1939.
90. Škaljić, Abdulah, Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku, Sarajevo 1965.
91. Schneewis, Edmund, Die deutschen Lehnwörter im Serbokroatischen im kulturgeschichtlichen Sicht, Berlin 1960.

3. ОСТАЛА КОРИШЋЕНА ЛИТЕРАТУРА

92. Бушетић, Тодор, Левач, СЕЗб V, Насеља 2, Београд 1905.
93. Ђорђевић, Тихомир, Архивска грађа за насеља у Србији . . ., СЕЗб XXXVII, Београд 1932.
94. Ђурић, В., Промене у насељима ФНРЈ, СЕЗб LXXIV, Насеља 36, Београд 1960.
95. Историја народа Југославије, књ. I и II, Београд 1953.
96. Јиречек, Константин, Историја Срба, Превео и допунио Јован Радонић, књ. I и II, Београд 1952.
97. Милићевић, М. Ђ., Кнежевина Србија, Београд 1876.
98. Милићевић, М. Ђ., Манастир Каленић, Посебна издања СКА VIII, Београд 1897.
99. Мијатовић, Станоје, Белци, СЕЗб VI, Насеља 3, Београд 1941.
100. Новаковић, Стојан, Српске области X—XII века, Гласник СУД 48, Београд, 1880.
101. Пантелић, Б., Попис граничних нахија Србије после пожаревачког мира, Споменик САН ХСVI, II разред 75, Београд 1948.
102. Цвијић, Јован, Метанастасичка кретања, њихови узроци и последице, СЕЗб XXIV, Насеља 12, Београд 1921.
103. Цвијић, Јован, Балканско полуострво и јужнословенске земље, Основи антропогеографије, Београд 1966.

Под термином „важнија“ (литература) подразумева се онај број радова који су битније утицали на обраду било којег, ма и најмањег питања из проблематике у вези са проучавањем говором. За оне навођене или поменуте радове који овде нису наведени дати су најнеопходнији подаци у тексту рада, или у објашњењима испод текста. Овде исто тако није посебно скренута пажња ни на речнике двеју академија. (РЈА и РСАНУ) јер је сасвим разумљиво да се један овакав рад не може писати без њихова коришћења. то као прво, а друго — они су наведени у списку скраћеница.

Б. ОДАБРАНИ ТЕКСТОВИ

Наведени текстови представљају део „сopуса“. Штампани су углавном у оном облику како су преписани са трака. Извршена су једино најнеопходнија скраћивања уклањањем већег броја псовки, и других ружних израза, који немају већег значаја за науку о језику.

I

Зовем ја жёну да дрљачимо, а мајка не да ћерки, но ће мајка. А ја питам бабу — а оно биле онё дрвене дрљаче, коване, Цигани ковали: „Ћеш ти, баба, да се вђзиш на дрљачу ел да вђдиш волђе?“ — Кае: „Ја-це вђзим на дрљачу.“ — Добрд! — Баба сёде на дрљачу, ја вђдим волђе . . . Волђви јаки . . . Оно грўдве овољке, па бабу у дўпе, па у дўпе: на крај, баба свā мōдра. Рйпи баба, оде . . .

Ё, сā-и да дође жёна. Нёма е жёна, дође дёда. Дёда ћопав. А баба му рёкла: „Немб се ти, каже, вёзиш на дрљачу но води волђе“. — Дё а води волђе ћопав чђвек! А ја га питам: „Дёда, ћеш ти а вђдиш волђе ел да се вёзиш на дрљачу?“ — Кае: „Ја ћу а вёдим волђе“. — Рёко': „Дђбро, аид“. — Ја се пђпнем на дрљачу, дёда води волђе: „Шар, Плāv! — волђви у трећи ма згāзише дёду. Дёда пода дрљачу: аид, аид, до на крај. Дёда: свё га издробиле онё грўдве. Извўко г-испо-дрљаче, нёкако г-одвўко до кўће.

Етё је жёна: „Дђбро, си дошла?“ — Кае: „Дђшла.“ — „Вёди волђе, 'бём ти даду-прду!“ — Ја рйпим на дрљачу, жёна води волђе. Волђви што брже йду, сукнёрак сāмо летй увйс, чāк по врату е удāра — бёга пред волђвима. Млāда жёна, штā ће ми стāрац и баба!

Подрљачи'мо. „Тёрац ти, жёно, волђе унаоколо, а ја ћу дрљачу на леђа.“ Па ко-штāле тām дођемо: обойца лежё. Ка-ћопи' ма-чўгу, овака дебёла: „Штб лежите сād, вйдите — цёб свёт рāди, а вй лежите?!“ — па по крeвёту. Они не мōжеу, брё, полдмљени: свё и' дрљача поломйла. Вйше нйт пође дёда нйт баба с мдном.

Мде ми имфвине, мдй' ми синдвā и ћерй'у; — ймам пёт унўка: свй ми пёт поцркали ко те лāжем; — тврда рўка кўћу чўва! Нёма,

немб те нїко лаже, чїм попуштиш, бѳг да прѳсти. Остаѳ пуста кўна: јѳдан нѳ-да рѳди, друѓи нѳ-да рѳди, свї дѳе да лежѳ. Душа дѳе и да поѳ и да попїѳе, и свѳ; ако не рѳде, откў-ѳе, Вѳльо, брѳ! Овѳ гѳдине ѳ-отїдне јѳдна ѳїва, догѳдине ѳе друѓа ѳїва, а штѳ немб за пѳрез?

Богалинце

II

Рѳшимо да вршѳмо, и лѳпо ти, пїтамо задругу да ни да машину. вни обећѳу. Али ми нїсмо знѳли тў несрѳћу да задруга нїѳе опрѳљала тў машину, но како јесѳнас врла, бѳцїли у шўпу, такѳ и ѳутѳла. Дотѳру лѳпо у мѳу ѳвљїћу машину, мѳтор јѳким на ѳправку у Белўшиѳе.

ви-данас, доѳе мѳтор — нѳма. Друѓи дан 'тѳ ти га доѳе мѳтор; ѳи-да пуштимо у погон. Назѳвем јѳ раднице. Кѳљко пуштїмо у погон, ѳно ти лѳпо мѳтор поѳче да рѳди, машина се пољоми: попуцаше вїле, попуцаше фѳдѳри. Устаљѳи мѳтор, попрѳљѳи дрѳш. ви-д-упѳлимо — мѳтор нѳѳе. Обрѳнаше, обрѳнаше, обрѳнаше, д-окрѳше не мѳже; — па изгїбоше, не мѳж' д-окрѳше.

ви-дѳбро тѳ, јѳдва ѳкреса, крѳте ѳпет. Кољко ѳбру, нїѳе ни дѳсет пўт, ѳно ѳпет попуцаше вїле, друѓи пўт. Не мѳже. ви-д-оста-вимо за сўтра-дан. Спрѳмаѳ ѳброк, рѳни раднице, лежѳ радници по ѳвљї. На чїћу ѳе тѳ штѳту да бўде, нѳ знамо ни мї.

Друѓи дан долѳзи стручњак д-опрѳља мѳтор: нѳки Драгїша и-Сїбнице, задружни стручњак. впраља, ѳпраља, не мѳже. вде. вид' сўтра-дан долѳзи ѳпет. впет радници стоѳ по ѳвљї, лежѳ, трѳћи дан. Јѳдва живї опрѳвише те оврѳше. Три дана вршаѳ — дваѳс' тѳвара. Пїтамо се: кољко кѳшта тѳ пченица?

Жупањевац

III

Мѳба покѳина бѳба Смиљка, ѳна е ѳвде рѳђена у сѳлу Мѳлешеву. Моѳ дѳда се жениѳ са ѳѳм: ѳна е бїла богѳта, а моѳ дѳда е бїо сирѳма, пошто се дѳљїли; дѳљїли се тї, брѳћа тѳ. вни су од Кѳсмѳта, тѳмо нѳгде, дошли, од Морѳче. вни су прѳшли ѳтуда преко Копѳѳника, па су дошли ѳвде, а јѳдан отїшо за Добросѳлицу — тѳ е Рѳдош. Рѳдош — ѳни се звѳли Рѳдошѳвїћи прво гѳр. А тѳј Јерѳтїѳе после имѳѳ — имѳѳ е два сїна: Вѳско и Мѳрко.

Љубїсав што е, ковач: ѳл су ѳни Јерѳтїѳеви, ѳл су Вѳско и Мѳрко и Љубїсав три брѳта — тѳ не мѳг да ти докажем... в, такѳ мѳж да бўде: Вѳско, Сїма, и да ти кѳжем, Мѳрко. Тѳ е тў Мѳркова фамїлиѳа, сѳмо јѳдна кўна ѳма: Мѳрковїћ. А овї, Вѳскова, ѳма мѳло вїше: свї на Вѳсковїѳе.

Љуби́сав — то е Сѣмѣин; а Сѣма, Вѣско и Марко, ђни су браћа — то су Јерѡтијеви синови.

А мѣне баба причала како причали њѡи, како се то одиграло за Госпоину. Ја ћу да ти то причам најтачније. Ал само то да е јасније да говѡри ма̀ло. Нѣшто није јасно. Даклем ти кад^т су дошли преко Копѡдника, ѡтуд од Мораче (то е читаво порѣкло — црноѡрско трѣба да е наше порѣкло). Кад^т су дошли ѡвде, ђни су ступили — то е било свѣ лугови и, да ти кажем, трѣѡци, ма̀ло е било плодне земље, кѡде су Куштрићи први населили ѡде: било седам кућа; три било, па пѡсле седам.

И кад^т су ђни дошли, мѡго имали лепо одиву неку њину. Да ли је снајка, да ли је сѣстра, да ли је ћерка, то ја не мѡгу да знам. Лепа била. А Турчин који је био ту — имала е кућа до скѡро е била, с ону велику ширѡку — ѡцак, а онако ѡзго покривѣн ћеремидом, и онако ма̀ло на ѡдну страну. — Он љвек бацао ѡчи на ту одиву. А имаѡ Циганина ордина̀нса. Циганин се носио врло лепо — то ми баба причала. Онда ѡнтерије носио онѣ. Он је крстѡрио са кѡњем. А ага е ту кѡпио пѡрез, и онѡ, како се звѡло — данак. Ту сад не би' ти умѡ казат да ли је, оваи, Јерѡтијеви брат отишо у арѡаклук — Јерѡтије није. Вни су више путѡ напомињали, ѡна човѣку. Каже: „Ма ага нѣшто овако..., нѣшто баца ѡчи“. — А ага, Турчин, да л је говорио он српски ел турски, ја то не знам.

Ишли те крѡчили ту неко мѣсто, раскрѡивали 'де ће да и' рѡди нѣшто. И кад је било једног дана, он, бѡгами, звѡѡ њу дѡле. Оваи отиѡдне: „Зѡ шта с ти звѡѡ мѡју жѣну, каже. — шта ѡмаш ти с мом женом!?“ — И ви́кне агу па убије. А, ту видели, дошли неки од Грка. Грци, знаш, и сад^т се зѡву Грци; добри, вредни људи, вредни и поштѣни људи. „ѡди, каже, помѡгни. “ — и убију га. Али Цига остаѡ и тражи агу. Па пѡчо да прѣти Грцима.

Али Цига ѡдм-отишо па извѣстио даље Турце. Кад^т се враћао, оваи га Грци причѣку па г-убију дѡле — убију га дѡле 'де нека оскѡруша била у пѡљу, и заѡпу га у ви́р, у тењу: била тења онда, није би'о тад^т просѣчен пут. Пѡсле, води се ѡстрага ко е. Оваи није имаѡ стрпљење, побѣгне, оваи наш прѣдак. Лутѡѡ по шѡми. Ал остаѡ мали дѣчко, мали дѣчко остаѡ, његов синчић, и лепа жѣна. Дошо други ага, друга влас^з гѡни се, али он шта ће, не мѡже.

Онда нареде власти да се ти сви куи су посѡмљани, да се те́ру у заточење, у манастир Калиниће. И отѣру и жѣну његову, а сигорно и дете отишло с ма̀иком.

Оваи се прибио некима тамо и јѡш повѣо некого с њим, и чуо тамо да су оваи затѡчени у Калинићу. А ђни су свѣ тамо куи су сумњиви и-сви' крајѣва, Турци су тамо затѡрали. Он се мољио тамо тим, како се звѡѡ, бѡљубаша, њин чѣтѡвоѡа. Каже: „Слушаи, ка-Турци славе тамо, каже, 'де то затѡчени?“ — „Па Велика Гѡспоѡа се слави“. — „На ѡдан мѣсец^з данѡ, каже, да ми јавиш“. — Он кад је дошо август, он јавио тамо њѣму. „Е, са-да идеш, каже, да изабѣреш ѡд^т пѣ-другѡѡа, пѣ-другѡѡа да одабѣреш и да идеш тамо да видиш ѡмате л при-

сталица ви ваши“ — Он дошо отуд , па одт кѹће до кѹће које знаѡ. Грци ѡздо били сигурни, и јѡш по неки побуљѡ понѡки кременар, онѡ пиштоље, да ѡму оруђе ѡни там. „Е, сад на пѡ-дана да ѡдете да припрѡмите, да закѡжете тамо неког ѡвна, неко тѡле, ѡвцу, јагње, шта ѡма“ — да се припрѡми у шѡму овѡмо, Попѡвац, Дѡлѡве, да нѡ зна ѡико — „и лѡба, да се војска нарани, па ћемо д-ударимо на Вѡлику Гѡспођу“, — д-ударе на Тѹрце тамо.

И, сад, ѡни тако и јураде: дођу ѡде, припрѡме, изнѡсу там, и позѡву овѡ лѡуде. И, кад је било пѡсле пѡла нѡћи, ѡни стѡгли тамо и блокѡрау тѡ, у засѡдама, у шѡмама, да и' ѡико нѡ зна. Тамо су били Тѹрци. А овѡ се обѡчу, мѡмци кѹи су били најмлађи, у шумаѡинско лѡпо-дѡло, и ѡнда кад је било, изашли каѡ мѡмци, да повѡду свађу прво. А овѡмо се припрѡме: на свакога Тѹрчина имѡло по два-три Србина. И ѡвѡ повѡду кѡло, повѡду Тѹрци тамо, и покѡче се у кѡлу. Покѡче се кѡловође — и закѡчи тај пѡтурица, ел је Тѹрчин, шта е бѡ, закѡчи овѡга. А овѡи викине па опѡли шамар. Како е опѡлио шамар, свакога е Тѹрчина — сачѡкали овѡ и побѡју одјѡдѡмпут.

Овѡ из-затѡчења попѡшу. Јѡким пѡсле пиће. Све ѡтѡшло своѡма кѹћама живо. И дођу ѡвд-и нѡсу смѡли да чѡку даље, неђо ѡзму закѡљу и спрѡме вечѡру и прѡславе Вѡлику Гѡспођу, тѡ вѡче, тѡ е ослобођење. Те ни остѡла Вѡлика Гѡспођа. Сад ѡма пристѡлице. Грци нѡсу, ал овѡ ѡде Мѡлѡшевићи сѡмо сѡчу колѡч, а не славе, тѡ су пристѡлице.

Малешево

IV

Е, тѹ на Колубари, тѹ е пешѡдиѡ наша гѡнула, а мѡ немамо у батѡрију сѡмо три гранѡте. Четѡри тѡпа, три гранѡте стоѡ. А наша пешѡдиѡ тамо кѹка: „Па опѡлте по неки мѡтак, каже, побѡше не“. — Чѡм д-опѡлимо? Ъјутру мѡ доби'мо наређење да ѡдемо на Кѡсмаѡ. Тѡ ѡдт прѡма Београду. Те мѡ ѡдѡтле на Кѡсмаѡ, нѡђу. Тѹ смѡнимо ѡдну, ѡд београѡчки' што е била батѡриѡ. Нѡђу приђемо и смѡнимо е, увѡтимо онѡ ѡине телефѡне и свѡ. ѡни нама предѡдоше ѡине елемѡнте, ѡино свѡ, кѡе трѡба да гађамо. Ал, каже, нема ѡпаснос: четѡри километра ѡини рѡвови ѡдавде. — Четѡри километра, ѡије то ѡпасно. А јѡдан из дрѡнске дивѡзије, трѡћи пѡзив, пѹк пред нама. А мѡ ѡмамо јѡдан батѡлон кѹи мѡ водимо уз батѡрију, кѹи ѡде с нама у заштиту батѡрије. Чѡем ја, — онѡ зѡдни телефѡни ѡма остѡли, — онѡ из Београда, дѡнели били, овѡ батѡрије, па оставѡли ѡи, — код ѡи се чѡе, ѡко там не прѡтѡскам, не ѡвѡрам га, увѡти, ки звѹчник увѡти тамо. — Чѡем ја тамо де пешѡдиѡ, и не познаѡмо е: ѡло, трѡћи пѹк мѡсим да е бѡ, — евѡ и' Швабе, каже, узѡше ни ѡдне рѡвове. Ајде, каже, да бѡгамо, — онѡ телефѡнисти. Ја вика', вика', док се ѡзва. Рѡко': шта ви је тѡ, кака е то лѡра, кѹи ви то ѡзе рѡв? — Па, каѡ, Швабе узѡшѡ ни ѡдне рѡвове. — Па шта кад ѡије бѡло пушкарање? — Ма наѡи трѡћи пѡзив, тѡ

напусти ђдма, бѣга. — Па добро, брѣ, трѣба л ви помођ, да ви . . . ? — Отишо, каже, ђдан ордонас с коњем, са-ће ђн да донѣсе наређење. — Ја ђзедна чукам, вичем ји, знаш. Тек одјѣдампут: Бѣжи, брѣ, бѣжи! — ђни тамо између себе, знаш, — бѣжи, еве ђ' Швабе, еве ђ', са ђ' да не поватау! — Ја: ало, ало, — нема, нѣстаде ђ'. А наши спаву. Командир спава, трѣба да га разбуди. Ја викну', разбуди' онђга војника до мене: Виђи га, реко', овђи напуштише пољожаи. — Те и онађи стђго коњаник одђздо. — Дађи јѣдну, каже, чѣту, наши напустили рђвовѣ. А онађи командант ђдма викну. Пешађи'а стои под оружем, спава, нема то: — Четврђта чѣта, кас, усђљени марш доле до рђвова да помђгнете ђудима. — Они отђше. Ја вичем: ало, ало, — тек чђвек се јави: ало, — ма није ми онађи гђвор. — Ко е тамо? — Дежурни, каже, телефђнис', — а отѣже, није онђи што су, ја сам већ ђпознао, јѣдан са-да разговарам. Реко': — Дѣ комаант? — Па тђ е, каже, обилази рђвовѣ. — Зђви га, реко', на телефђн. — А мђло е даље, са-ће ђн.

Пођче да жвиђди кђршум, пођче у батѣрију: ж, ж. Командир викну ђдма команданту: Ађиде, каже, д-ђмо да виђидимо тамо на осматрачницу, пађда нѣки кђршум, каже, ђде. Онађи викну ђдма пешађију распореди међу топова и там и там. Они отђше на осматрачницу, и ђоданђе командир ђдма: на свђи четђри топа картѣчно гађање. Ми окрѣнемо на двѣста мѣтара. Пешађи'а кад грну, — ми опђли'мо по десетђину-петнаѣс' мѣтака, шђма тђ, па само пађа. ђно нема, двѣста мѣтара и ђђдма се распрскава кад је картѣчно гађање. Згрну се пешађи'а ђздо, викну те бѣга. И ђони бѣгу ђзго, официђри, са осматрачнице. Пешађи'а — мођи командир пођче да кђка: — Не дађте, браћо, каже, топовѣ, каже, да ни ђзну, 'дѣ нѣмо после! — Ко те пита, ђтече онађи батаљђн. Ми шта кђђи довати: возђри коње узђахаше, утекођше. Кђђи ђмаде коња, кђђи нѣмаде, пѣшке. Свѣ напусти'мо, утекођ'мо. Ја сам само ђупио ѣдну батѣрију: овака кутђ'а ки овђ. И ђони дрђги доватише, нису били ни растђрени телефђни, — доле ниђбрдо ка Иванчи сѣлу. ђзго ниђбрдо како е се потрђало, ђно овако ниђбрдо, а стрђђка, а острђга нѣка висђка, а свђаки за сѣбе бѣга — не бѣгамо ми јѣдно за друго, но свђаки за сѣбе; — па ка' потѣгнем у ѣдну острђгу, ђно ме закачи тако до колѣни: ка-це омђкнем тамо доле ниђбрдо па у дрђги жђђн острђге пађдо' са свѣ онђ кутђ'у — и камен и стрђђка нѣка — ђђсну' доленђке, ђно тђ ми, прште ми онађ блђза, на грђди. Реко', ја пођибо': у нѣкаке јарђге, са-ће, реко', да м-увђте. Поглеђам ја, ђни изђшли — иза онђга ђбуна глѣдам, ђно овако стои гор на брђдо. Стоѣ дђпке и гађу по еднога, еднога — 'дѣ се кђђи јави. Сађт сам готђв, реко', нѣм 'дѣ. Са-чим изђђем одђвђде, ђн ће ме гађа. А доле трѣба тако едно педѣ-шѣсет мѣтра тако до јарђге еђнѣ, да увђтим нѣку шђму. Ја пођђте мђло, ђ, мора-се бѣга. Искђчи' одђнде ки онђ зѣц, те доле, сђјри' у онђ шђму, докле само замђко' од ђђи. Они гађу, пђцу, али нѣне. Они мођгли посе свѣ да побђју, али нѣне; пђца, плаши те. Види, свђаки бѣга.

Дођђ'мо дол у онђ сѣло. Оно се там скупило, ко е био, ко е, брѣ, стђго. И за мѣн јавђили, каже: виђели смо га да е пађ, пођибе. Те скупи'мо се нѣкако. Нѣки', нема. ђдан нарѣдник и ђѣдан поднарѣдник доватили по еднога коња, побѣгли чђк у Младѣновац онамо. Па ђвѣче

дoђoшe. Ё, штa нeмo сaд: тoпoвa нeмaмo, сa-нeмo пyшкe дa дoб'јeмo пa нaпрeд. A имaли смo oндe двe хaубицe пoзaди Кoсmaјa, нe знaм кaкo сe звaшe eдaн в'ис. Oнe б'и'у oдaндe, стaлнo б'и'у y нaшy бaтeри'у — цeдo дaн, сaмo јeднa oпaли, дpyгa ст'игнe, јeднa oпaли, дpyгa ст'игнe, нe дa дa увaтe бaтeри'у. Ел oднe oдaндe нe мoж дa измaкнy, дa ни yзнy бaтeри'у дoк нe истeрy нeштo: нa рyкa нe мoж дa e oтeрy. И 'дни цeдo дaн гaђy. Штa e, рeкo', вaйдa, узeшe лyди тo. И кaд б'и нoђy, м'и дoб'јeмo yвeчe нaрeђeњe, дa бaтeри'а, лyцтo дa бyдe спрeмнo. Ујyтрy, ч'им сe oслoбoдe тoпoви дa oдмa oтвaрa вaтрy. Oнo тaмo мyнци'и'а, пyнe кaрe стoe, и oн'и тeмп'и'рaчи, свe тo стo'и' кaкo e нaмeш'eнo, тaкo стo'и, н'и'e имaдo кaд н'икo дa и' рaстyрa. Ујyтрy кaд б'и, кyи нe, рeкo', дa смeни oдe: пeшaди'а oнa штo e билa, oнa yтeклa. И, нoђy кaд б'и, oднe дoшли, oткy-дoшли, нe знaм — двa пyкa. Oд' сeлa пa yз бр'дo, сeдaм рeд'и eднo зa дpyгeм. Oни нoђy сe пpимaкли. Кa-цe свaнy, oднe јeднe y пoлa бр'дa, јeднe рeдoм: сeдaм рeд'и јeднo зa дpyгeм нaпaдy. Oн'и нaв'иши сaмo сe пpебaцe дeсeт мeтaрa, кoл'и'кo мoжe, и 'oдмa лeгaу, a oв'и зa н'и'мa, ки oнo мoрe — сeдaм рeд'и сy тo! A oднe oзгo б'и'у, дoлe н'и'збpдo нe мoжe и' н'иштa. Кaд б'и oкo пeт-шe-сaт'и, oднe бр'зo искoч'ишe гoр. Пpви рe-нyт'и, a дpyги и трeћи: yрa, yрa. Митpoлeз'c тaмo сaмo дpк'нe, oн'и oдoзгo. A oв'и сaмo: yрa, — и пyцaу. A дoшли нa двaдeсeт мeтpа, кoл'и'кo мoж дa сe дoбaцe. Oн'и пpви рeдoви штo сy били, oднe oдeдaмпyт, oнe рyчнe бoмбe: дyм, дyм, дyм, дyм — свyд рeдoм низ'c пoлoжaк нa н'и. И 'oднe в'икнyшe: yрa, oн'и дaдoшe лeђa. Нaши увa-тишe бр'дo, oднe д'и'гoшe сe св'и, и м'и зa н'и'мa тpч'имo, aкo нeмaмo н'иштa. Пpeстa пyшкa, oднe бeгy н'и'з бpдo.

Ал ђaвoлa, н'и'мa oдoздo билa м'лoгo рeзeрвa нoђy дoшлa, пa кaд били дoл y пoлa бр'дa, oднe сe пoвaтaли, пa и нaши oдyвyд. Нaши пe-шe-сeдaм рeд'и, a и н'и'ни, мoждa e билo вeћ и н'и'ни тoл'и'кo; сaмo клa-њe пo oнeм бpдy, сaмo кyкy: jаo, oнa jаo, oнa jаo. Кaд изи'ђ'o м'и гoр, узeшe oв'и тoпoвe дa гaђaу, a oднo тaмo дoлe пo шyмe сaмo кyкњaвa. И 'eтe и' н'и'ни, јeднo двe-тpи стoт'инe, пpeдaли сe, Aуст'и'јaнци, сa свe oфиц'иpи йдy. Тeрy и' oв'и нaши yз oнo бр'дo. A oв'и нaши кoмaнд'иpи: — Штa e, oнeтe y Кpагyвaц? Нeћeтe jош! Кo пpодyжитe jош, a сaд нeћeтe. — М'и смo, кaжe, м'ислили дoвeчe eл и'зјyтpа дa с'иђeмo y Кpагyвaц.

И м'и oдaтлe oнaмo yдpи мoс' нa Дyнaв, дa сe рaзб'и'e мoс'. Oднe, сaмo oпaли пo нeки мeтaк, мa бeгy oвaкo ки мpав. Мa пpeшло билo двe див'изи'e, кaсe, и в'ишe мoждa e. Oнaм бр'зo сe рaзб'и мoс', нeмa 'дe дa пpелaзe, oднe пpедaдoшe свe, свe сe oдјeдaмпyт пpедaдe. Oвaмo нaмa сe нaрeди: штa нeмa сaд, кaжe, тo сy див'изи'e дoшлe, спрeмнe, ймaмo свeшта. Тe пoсe м'и сe вpнeмo, oт'иднeмo y Бyринци нa oдмoр.

Дpагoмир Јaнићиjeвић, Кaвaдap

V

Пoђeм jа y вoдeницy, бeшe eднoг дaнa к'ишa. Јa сaм сaд м'лeо сaс пoмeлaрe и тy сaм зaнoђиo y вoдeницe. Свyкo сaм сe и лeгo сaм y кpeвeт. Спaвaдo сaм дo јeдaнaдeс' сaт'и. A y вoдeницe чyeм jа, pазбyди мe лyп-

њава нека у воденични тџак, дђле у вђди што е, као гђи да неки свђ разбива тамо. Ја се дигнем па тамо на љставу, ђно вода, поглђам, устаљена љставом. Шта ли то лупа? Ка-сам бђи тамо код љставе, ђно при-стање лупање, ја дђжем у сђбу 'де спавам, код^т крђђта, ђпет лупање. И на ћеремђду, кађ да ми свђ пђразбива ћеремђду камењима чђек, тако ми се то причинђло. Ја се сђтим како су стђри причђли да у воденице обично ђма анђаме, кђђ кака прђчђвања, и заплђшим се ја ствђрно. И вђду ми стђска на љставу. Иде тамо на онађ цђпун, па притегне, стђска, стђска, па пђшти. Ја побђгнем ђпет у сђбу овамо, вратим се. Ту сам се враћао неколико, мђжда пђт, шђс' пђта. Али та лупњава ми дђсади. Посђмљађ сам да ће неки да нападне ме, да ми ђтне жђто. Ја се помђсим овако: да се сузбђјем, чђвек ће ме увђти ђпет сутрадан, ће да ме убђје. Мђре, резђкуем ја, и ђћу д-изђћем напоље. Мђсечина е бђла. Ја ђндак љзmem секђрче у шаке, опљђем длђн и изђћем под воденицу преко мостђћа онђга што ђма там. Поглђм: ђно мђсечина. Поглђдам на крђв, ђно ћеремђда стођ лђпо, нђт је излђпана камењима, нђти штђ. Ја се сђтим ђнда да е то прђчђвање, или неке анђаме, како стђри причђау, па се и ја заплђшим, па се сђгнем, натђчђм капу на чђло, па штђ брђже бђгађ у воденицу и ја, да ме нђ би, овађи, — што кажу ранђје, увђте неке анђаме, — па да ме тђрау уз реку и низ реку, знам да не мђгу да се спађим. Побђгнем ти у воденицу и штђ брђже обрнем кљђч, станем уза шпђрет, пђшим дђван тамо и чђкам док^т запђву петлђви.

Драгиша Рашковић, Прњавор

VI

Дђца мђла остђла, кђ те пђта. Стђлно се [мачак] навђдио па у форђну. А ђно тђпло у онђ. Увђти па подвђје главу лђпо.

— Чђка' да затвђрим мђло да га заплђшим, да погрђбе на форђну, па да га пђстим напоље.

Али баба дђшла с ђђске, накђпила дрва па наложила, и нђје обраћала пђжњу, дђ л' то гребђ дђ л' не гребђ мђчка — стђра жђна, имђла седамдђсет-осамдђсетђ гђдина. Он гребђђ, сирђма, гребђђ, докле га нђје вђтра подђзела.

Ка-дђћо' ја са сђла — з-децама се играђ по сђлу:

— Баба, шта има да јђдем? — мађка ми бђла у бђлници, ђтац у Нђмачку у рђпство.

— Ђма, кае, печђње, — па да кађ: пропђндо, па: пропарђндо!

— Како печђње? — Ја знам да нђсмо нђшта клђли о-срђдње стђке.

Кад ђна ђзвуче мђчка ки јђгње. Четђри дђна ми се гђдило да — да се сђтим.

Баре, Никола Лукић, рођ. 1929.

VII

А ми, сећам се, најђемо на кола, пропали пешке, табани испуцали се, — најђемо на кола: најшли диверзанти, пресекли пут, па оставили пуно и камиџна и лаки и тешки кола. Уиђемо ми по тройца у лимузину, а пешеџ гурџу путџм, докле мџже се гурџа, онаџ за волџн сџмо испраља да џде. Нџ зна ниџко о мџтору ништа. И кад не мџже више, онаџ сџмо савије па изиђе, а ми погурџамо мџло те сковрљамо у јаругу . . .

Бабе, дџца, чџм пџшло на нџге, тџра биџџкло. А ја нџ знам, нџсам ниџкад јашио. Стџд мџне од, овџ дџца, 'дџ џу. Ал' џни џвече после џсам сџти не смџду ниџде а мџдну. Јџ џнда по мџсечини; каџем онџм детџту 'дџ д-остаџи биџџклу. Кџматно пџсле двџ сџта . . . Отиђем ја по километар путџм.

Заџзнемо Сџсак. Ту увџтимо џдну батџрију цџлу. Тџпи за лафџт па окрџеемо онџ укрџг, и окрџнемо, лџпо за ниџа цџви, свџ. Ал враџа, ниџко не мџже да отвџри тџп. 'Де гџд видимо која углџчана ручџца, ми потџгли за џу. Сџџки не мџж да чџка, свџ му се чинџ џн џе сџд бџље, да тџ трџба ки на пушке неџде да се извџчџ назад. Па тџглимо на џдну мџсту, џдан тџчак обрџеемо, кад џн пџчне да се дџже . . . Ал 'дџ је онџ што се отвџра? — А џно џзго џма па повџчџш она затвџрач, џно из . . .

Нџ знамо ми о тџм ниџџдно.

Кџ е бџо у алтиљџри, нека изџђе. Јџвише се џдно-дваџтџну, дџџџше.

— Штџ си ти бџо?

— Јџ сам бџо возџр, ја додаџач, ја кџвар . . .

А ниџџдан нџма нишџнциџџа и помот'ниџк . . .

Надрџе

VIII

Јџ сам бџо прџво у Словџнију, у Нџво Мџсто, па џндак, кад је тџ гџжџа бџла, џндак нџс, цџлу дивџзију премџсте за Пџжареџац. Јџ сам бџо у извиђачку јединицу, и пџсе нџс командџнт пџка трџжио за границу, али командџр нџ даде, те џни пџсе из аутомџтичке узџше, а нџс пуштише.

Тџмо кад бџше гџжџа на ромџнску границу и бџгарску, цџла се дивџзиџа из Нџвог Мџста премџштила у Пџжареџац. Пџсе ја нџсам бџо у Пџжареџац, мџло, бџо сам у Књџжџџац, бџо сам у Смџџдерево, такџ свџ то пролџзио. Бџо сам по рџзни кџрсеџа . . . Па и на скиџање на Копџџник сам бџо.

На Копџџник је лџпо. Долџзе туристи. Ту смо се задрџџли и преко лџџта. Док изиђџш на вџр Копџџника, ниџде вџду нџмаш. Одтџ поднџжџа до гџр. Ё, гџр вџда свџд рџдом, тџ се сџмо укрџију потџци, нџ знаш дџ кџџи џде, сџмо јџдан преко дрџгога. И шџтори разџпну

порад онѝ пѣтока, вѣда жуборá, ђни онденáк йду. Знаш како е гѣр лѣпо, свѣ шѣма, ливáде и равница. Ймаш тáм цивѝлни дѣм, свѣ од грѣдá.

И тáмо ти ље вѣда дѣста недѣлно едáмпу-да пѝеш, не мѣж да држѝш овáко пѣрциѣу колико лáдно, како тѣпло. Тáмо ймаш овáко да вѝдиш преко дáна чѣтири-пѣт пѣт снѣк^г-сѣнце, снѣк^г-сѣнце. И ђнда кад^г пáдне мáгла, нѣ знашж, 'дѣ се налáзиш.

Ка-цмо мѝ отѝшли тáмо, задржáли смо се по Светѣм Илѝе у овѣ врѣме баш . . . Рѣтко да йма овáко да чѣо дáн сѣнце . . .

А пѣта нѝе бѝло кад^г-смо мѝ. . . Ми' смо свѣ истерѝвали живу стѣку и тáмо клáли. Па смо пѣсле мѝ љопрáвили пѣт — од Рѣднице, па свѣ уз брѣдо. Пролáзиш Рáшку, па у Рѣдницу се скѝдаш, па од Рѣднице после за Колáђник . . .

На ѣдну стрáну су запáлили гѣру, кѣ зна колико, нѣма крáја, сáмо стáбло стой, бѣлѝ се.

Течиѣе

IX

. . . Мрѣтви око вáтре, по пѣт-шѣс извáлили се . . . Јá сам заглѣ-дáѢ, знáшж, да не нáђем брáта . . .

Сѣћам се ка-цмо кѣвали качáмак, бе-сѣли, од бѣђаве — нѣма нѝшта за вечѣру. Тѣ нѝсмо мѣгли да прѣђемо ни двá километра (ки одáвде до Рѣкѣвца) — трѝ, преко дáна — тѣ е тољико крш. Па смо пѣсе сѝшли порад-Скáдарског љезера: и тѣ нѣма нѝшта за вечѣру.

Јá сам био дѣчко, шеснáѣста ми гѣдина бѝла ка-сам пѣшо. Такѣ се мáло снагдѣвáло са прѝстáништа Санђовáна — такѣ: ел брáшно, ел пѣк-симѝта.

Јá сам се тѣ и разболѣѢ. Одрѣдѝше ме на стрáжу љедно вѣче и јá се разболѝм.

А одáтле ѣдна лѣса на трѝ мѣтке, па кѣље — барушѣине, чѣда, шеварѝка, поизврѣали се воѝници, кѣњи . . . Такѣ до близо Мáћи. Пѣсе смо йшли кроз нѣке шѣме, тѣ су шѣме Ёсад^г-Пáшине . . .

. . . Јá сам нáшо тѣга мѣга брáта. Јá сам прѣво йшо у пѣкарску чѣту. Пѣсле крѣнѣли смо на Препѣлац у Прѝштину. Јá чѣпам дрѣва пѣкарѝма да би мѣго да добáвим мáло лѣба. Мѝ се набѝємо у сѣбу па што набѝємо у чѣпѣве истрѣшен лѣба, тѣ ти ље за дáн. Тáѝ мѣѝ брáт о-стрица, овѣм мáѝке ѣтац, ђн ље слѣжѝѢ у четвѣрту ѣнглѣску батѣриѣу. Енглѣзи су четѝри батѣриѣе ђнда пѣслали из Ёнглѣске за Ѣдбрану Беогрáда, по двá тѣпа. И јá нáђем прѣву ѣнглѣску батѣриѣу, пѣсе пѝтам за четвѣрту, ђни ми кáжу. А ђн Ѣдма предá ми кѣла и волѣве — воѝска врáтѝла се, знáте кáко е бѝло, расѣло земљѣ, — и дá ми љѣсѣло.

А топѣви смо тѣрали до Ферѝзовиѣа (мѝсим Урѣшѣвац сá-се зѣве). Тѣ су сарáнили ѣдан тѣп — преко мѣста ѣдан пáде, дрѣги су сарáнили. Мѝ смо преодѣжѝли дáље до Пѣћи, уз онѣ шѣме, преко Лѝма. Нарѣђење да се прекрáте двокѣлице, да се спрѣми хлѣба, штá

кѹи мѡже — нѣма нигде ништа до Скадра да се прѣми. — Миђутим и у Скадру ништа није било ка-смо ми стигли. Прве јединице које су стигле, ђно било (ја сам разговараѡ с мѡима друговима), било по ѡдан хлѣб. — Тѹ смо прекрѣтили двокѡлице и љувѣємо по неколико пексимита, погаче смо намѣсили, и козѣрве и крѣнѹли смо кро-шѹму.

Тѹ сам виѡо, ка-смо крѣнѹли изѣ Пѣћи, с лѣве странѣ у едној ливѡди: свѣ је била упаркирана наша алтиљѣрија у кѡре. И тѣ наше форѹне. Ал демонтѣрано тѡ, није кѹкавички остѡло. Двѡ даѡа у ѣдној шѹми на ливѡтку борѡвили, и чѹди ме штѡ се не крѣємо. Борба се вѡди, наша војска очѡинички се борѣ, наш се тѡп више не чѹе, а сѡмо аѹстриски топѡви: долѣћу гранѡте преко нас. И пѡсле ка-смо крѣнѹли ѹвече уз планину, занѡћили смо уз ѣдно вѡтриште, тѹ била санитарска кола. И ѡнда смо цѣле нѡћи — мѡло мѣсечина е била за ѡблак, — и љонѣ двокѡлице истѣрамо.

Е, тѹ смо виѡели штѡ није Јакѡвлѣвић опѣсаѡ. Уз ѣдну вѡтру четѣри-пѣт мѣртва лежѣ, уз другу вѡтру дѣсно, ѡпет мѣртвац — и такѡ е било свѡд рѣдом у онѣ планине док смо ѣшли. Кадѣ смо, сѣшли низѣ планину, найѣмо на ѡбалу јѣдну. Она се двокѡлица прѣтури, ѣзломи се руда, бѡпе-бѹпе, бѡпе-бѹпе, ѡде нѣгде тамоѡл. Имѡли смо нѣке коѡпце: сковрљѡмо онѡ у ѣдан пѡток и увѣзѡмо.

Сѡмо смо пѡшли мѡло узѣ тај пѡток, овѣ не Шѣвѣтари напѡдоше, и тѹ свѣ оставѣмо. Изѡшли смо у ѣдну планину, кроз јѣдан шѣпраг^к смо прѡшли; пѡсле тѡга чѣсто, сѡмо овѡко е било виђук-трава и камен. Тѹ е зашѡштѣло преко овѡга, гомѣла и дѣца и жѣна и војскѣ. Ми смо свѣ кѹи смо комѡрције били, сѡмо испрѣгнемо стѡку, ѡфицири сјашу с коѡѡ кѹи су мѡло појѡли уз онај пѡток, стѡка ѡде свѣ дѣсно у ѣдну шѹму: пѡче рѣка, бѹка, врѣска тамѡна, а ми ѡдосмо тамоѡре. Ка-смо изѡшли на ѣдан грѣбен, ѡно јединице довикѹју, та мѡѣ бра-довикѹе: — ѡло, четвѣрта ѣнглеска, е-сте живѣи? — Живѣи!

Тѹ смо нѣкако изѡшли и нашли се, ѡно ложѣ се вѡтре, борбе дѡле престѡле, штѡ е било, било. Ми заложѣмо вѡтру, ја и мѡѣ браѣ, нѣки Рака из Медвѣје овѣ ко-Трстѣника; Јѡса Јовѡнѡвић^б био је нѣки студѣнт, ѡата у тѡѣ батѣри, и љон је био с нама, и нѣка девојка штѡ се при-друђѣла тѹ близо, из Београда.

Ал ја сам се свуљѡѡ низѣ тѹ планину онако у сѡну, како сам био ѹморан, цѣлог даѡа смо путовѡли, ниѣ смо јѣли ниѣи штѡ, ја сам се свуљѡѡ како сам држѡѡ шињѣр овѡко пред ѹста, тѡ ми је било ѡбично да дѹвам у шаке ел ми мѡло топлѣје било. И ја се свуљѡѡ такѡ: сѹљке, сѹљке, — и држѡѡ она шињѣр. Ка-се ја пробѡдим, забѣлѣла зѡара, јѣдна јѣла ме срѣла, а зѣб о зѣб сѡмо цаќѣ. Јѡ почѣ да плачем: штѡ ћу ја ѡвде — а ѹкѣ планинчѣина: тѡ е најѡпаснија планина била штѡ смо прѣшли. И ја изѡђем код вѡтре, ѡни свѣ спаѹу, били свѣ око триѣзѣ две гѡдине . . . Неки ѡвицири: — Која сте јединица? Ви сте имѡли стѡку? — Јѣсмо. — Мѡра се врѡтимо за стѡку. А мѡѣ су волѡви били нѣки голубѡци, познѡвѡла ѣ' цѣла ѡколина Београда.

На две смо мѣсте прѣмили лѣба. Командѣрима даѣ је нѡвац^ѡ био да снагдѣвау краѡу. По ѣдан набирѡк прѣмили. Кѹи су здравѣ били,

џни су отпутовали за Валону, а кде су осѣтили да су слабије јединице, ми смо се укључили у Драчу. И ту смо бомбардовани око десе-дана. Целог дана вођена борба на мору била. Да с-искрцу, сузбиву. Умирало се на гомилу. Онај пиринач јели смо без леба.

Пос-сам прешо у Француску, трећег јуна. У Паризу сам био две њ по године. Ту сам учио занат.

Течиће

X

Сви се чуђе како сам остао жив. Па су ме одређивали за председника општине, па ондак, рана да се купи па да се дае њине војске. Па ми скинуо један чин, а њему попо један. Не мож да наређуе капетан мајору. Одредио ме беше за преки војни суд: — Одрешен си за команџа општине, и да идеш у Равну гору код Драже Михаиловића. — А ја отидем у Рџковац. А он аперисан у Крушевицу лежи. А ја оћу там с његовем оцем. А он, оде му отац само, а мене не кте а пушти тамона.

А ја сам командант општине. И наређују они мене говџо да се тџра. Кад један отишо тамо, он питао га: шта би за оно, — он каже: вели команџа општине: нема мџсо, и ми не јемо мџсо. Посе брго дођше партизани те ме обезбџише.

Дође Баца и џзе ми одџло. Ја џрем тамонак, а дођџ ми сна. Каже, дође Баца, џзе ти одџло. А Баца ми био најбољи пријатељ, кад је отац био учитељ код нас. То су мало друге ствари, нећу ти причам. . .

. . . Ка-дођше партизани, тџжи ме један оде одузџе ми право гласа. Милое Милоевић, он је од у Ёрсуле, нема сџло измићу нас, имаџџ ни се овако лџчи. Он је био подовицир код краља.

Те подне ја уверџење омладинско и од осам општине. Оптужио ме она био како сам ја био у преки суд, како сам осуђивао људи на смртну казну. Били га поставили за четовоћу за Ребџновац, дали му пушку, а и једнем у Вџкмановац. Па и' наређили да кџне рану, сваки у своџ сџло, да носџ гордицкема војницима у Рџковац. А нису и' били наређили да то раде тако а нџћу д-ићу да плачку људи по сџла, убиву, узиму паре. Команџа срџза беличкога увати то па и' осуђи на смрт: шџс'. А пџт уватили, а овдг од из Рабџновца нису уватили. Он чуо па га обџкла мајка и отац у женско-дџло па га пратили у Немачку. А његов брат сарађивао са Дражинема, сас тога Винића, па се укалашио. Па каже: — Шта ћемо с овџм мџџем братем? Он се ондак џплаши и џтече там. — Нека дође да имамо еднога више у дружину. — Онда брат пише му да дође. Он га увати јошж дол испод Лоћника у Мџдоевац, па га свџо у Ёвковиће, па га оданде свџли у Рџковац и убили га. А да е био стојао после неку годину, док' би дошли партизани, он би дошо, па јџш толико да е био крив, дошо би и био би жив сад.

Ја извадим та уверџења па поднесем код јавнога. Није ми дао јавни да проговџрим ништа. А један секретар комитџта, младих један:

отидем ја код њега, а он чита, чита, каже: — Ало, јавни, има неки чича оде са нека дукомента, види ако трѣба још-шта, а ја ћу с вама разговарат.

Сад могу да ти кажем како су казали — цела мѡја околина за мене: како ја нисам био у прѣки војни суд, како лововѣр ми набили у уши, нисам тео да мучим народ. Све му људи казали како јес. — Иди ти кћи, а ми ћемо рѣшит овѡ. — А ја — не стој ми се: одузели ми право гласа, брѣ, толика мѡа мўка за ништа. — Нисмо још рѣшили онѡ што си ти дѡно.

После неки дан отиднем ја тамо: — Ево ти, каже, рѣшење, добио си право гласа.

. . . Сад овако мѡг да ти кажем.

Затѣкла ме мобилизација у Београд, овај, у Заѣчару, у армију. Позван сам као резервис на вѣцбу. Пѡсе мобилизације ѡдма е пук сйшо у окрўжну команду у Параћин, 'дѣ је извршена мобилизација српске војскѣ. Распорѣжен сам у други баталиѡн. ѡдма е дивизија крѣнўла Брегалнице, да се упўти у борбу на Црни вр. Заробили смо јѣдну батѣрију и двѣ кѡре. Погинули су нама пѣт војника из баталиѡна. Дўнавска дивизија нападала е на Куманово. Тада су нама били Бўгари у савез. Степа Степанѡвић је био кома'нт армије. Опколбили са свију страна . . . Пресѣкли пўт Тўрцима.

Добили смо наређење да нападнемо на Јѣдрене. А тамо е на Јѣдрене Тракија, нигде дрво нема. Што гѡћ мѡж да видиш, сѡмо видиш неки трнчићи јовѡко и ништа више. Добили смо наређење да нападнемо прид вѣче. . . Напад није извршен ѡвече. Тўрци су осветљавали терѣн са лефѣктори. Ка-смо се приближили под утврђење, изашо е Шўкри-паша на бѣден, и траже Степу Степанѡвића да закључе премирје. То е вїдо ѣдан наш капетан и извѣстиѡ команду. Сматрали смо да е то неприя'атељско лукавство, да нас тў маме, него ѡјутру у зѡру. Сўтра-дан излази Шўкри-паша покорно на капљу и долѡзи пред Степу Степанѡвића и тражи му рўку. Мѡра да су били у инострансте, учили шкѡлу, отўда се познају . . .

. . . Шта сам пѡсле рѡдио на солўнски фрѡнт, да ти причам.

Два брата рођени, јѣднога чина, у јѣдну смо чѣту. Цѣла не армија знала: Бранићи поднаредници — цѣла не армија знала. Командир дѡл а наз-двойца у јѣдну земунѣцу. Добили смо слику од т кўће: Жйка, братанац ми, жѣна ми и сѣстра Зѡра, ѡдата била у Вўкмановац. Почѣу да дѣстују ти два топа, а ми у земунѣце седимо . . . Ја стйго', он сѡмо ѡчини ногѡм овако, и ѡмре . . .

Ребеновац

XI

Ја сам отйшо за Заѣчар, 'де сам се тамо с јединицом саставио и ѡузели ствари кѡе-каке државне, војну болницу, и ѡдатле крѣнўли за Шабац. Цѣле ноћи није престѡла алти.љѣрија на Чеврнѣт. Два пўка

су остали овам. Видимо неки војници излазе од^т Савѣ ђтуд голи . . . Ми на Црнем вру. Цео ноћ се ту не спава никако од^т пуцњавине — и топљи, и пушке, и митрољези. Ми мисимо: са-ће код нас да не по-вѣтау ту. Оно долѣзе војници поедини, ал нису ни рањени, нији па ми прѣмамо. Дођемо ко-Тѣкериш. Ту е била пѣсе јака бѣрба на Цѣр, и ту се ђпасна бѣрба водѣла едно дваѣ-четѣри сѣт. Имѣло е они њѣни телѣтњаци за пун вагѣн да натовѣриш, то е свѣ побѣцало и утѣкло. Пѣсле смо сѣшли из^с Тѣкериша ко-цркве Чокѣшине.

У Вѣљево смо стѣгли јѣдно вѣче. Ка-смо прѣшли Колубѣру, и ѣшли ка Љѣгу, ми смо ту се устѣвили мѣло. Прѣшли смо овѣмо од Гѣкошева ка Арѣнђеловцу. Намѣштимо бѣлѣницу у шкѣлу и чѣкамо да дођу рањеници, ал нѣмаде млѣго. Они су водѣли бѣрбу на Рѣдник, а ми смо у Страгѣре бѣли. Свѣ ту са кѣлима су доукивали. Јѣ сам два-пут спроводѣо по седамдѣсет кѣла. Утѣко ка Дринѣ. И наѣ наређѣе: ѣде, напрѣд ђпет. Ми пѣђемо за Лѣзарѣвац. Свѣ то бѣло пуно рањѣника, ми прѣмимѣ шѣ-стѣтина осамдѣсет и трѣ, ел и четѣри рањѣника — наѣи су бѣли око осамдѣсет и два-трѣ а оно свѣ аустрѣиска војска . . . Снѣг вѣ . . . Шкѣла мѣла, није мѣгло а стѣне око пѣдѣсет-шѣсѣт болѣсѣника. У Раљу смо бѣли од фѣбрувѣра па свѣ до сѣтѣмбра. У Раљу дође штѣб ѣрмије.

У Крагѣвац, пуно војска. Што е бѣла фѣбрика, топѣви што прѣвила, ту војска најшла, узѣма кѣи штѣ ђе. Тамѣн прѣђѣмо Морѣву, и наѣи порѣшише мѣс. Преодѣжимо за Алѣсандровѣц. И ка-смо дошли у Брѣс, ту смо се ђпет одморѣли јѣдан дѣн. Ту ми бѣу дѣли нѣку обѣћу — нѣве цѣкуле, а комѣндир наређѣе да се стѣпи мѣло лѣи да се то на-мѣже, да се урѣди на пѣт. Кѣс: — Да ви траѣ више и да ви бѣде тѣпла нѣга. Удѣримѣ дѣл низ рѣку Расѣну. Ту смо прѣноћѣли и прѣдѣниѣли. Пѣсле смо прѣбѣиѣли се прѣко Прѣполца на Прѣштину. Хрѣнѣ свѣ више нестѣе: нѣма да стѣгне лѣба, а нѣма ни форѣне да се то умѣси. У Прѣштину војскѣ се скѣпило, имѣне двѣ-трѣ дивѣзије.

Тамѣн ми у тѣм рѣзговорѣу и ордонѣнс наѣђе: — Одѣвде наѣлѣзимо у Арѣнѣтлук ка Пѣћи... — Нѣмамо орѣжѣа никакѣг. До кѣлени пѣда снѣг. Цѣле нѣни смо путѣвали. Војска горѣ: кѣла горѣ, штѣ кѣи ѣма, свѣ се то упѣлило па сѣмо горѣ. Алѣлиѣрци топѣве сѣрањѣју, бѣрут онѣи цѣѣ нѣћѣ горѣ. И јѣнда ту седѣли недѣљу дѣна ми: по јѣдно ѣѣбе на лѣѣа и по двѣ пѣра вѣш дѣде ни комѣндир, и дѣде ни по мѣло шѣѣер, подѣлѣи мо — имѣли смо трѣста кѣла шѣѣер, ђн ѣзе то те ѣз-дѣли воѣниѣи ма, нѣкем кѣло, нѣкем двѣ, кѣко кѣи мѣж да ѣди.

Увѣтимѣ ми дѣсно од^т Пѣћи уз онѣу планѣну — Прѣклетѣја — ђни је зѣву Прѣклетѣја, висѣка до нѣба чинѣ-ми-се. Кѣд гѣр дођемо у јѣдну рѣвну у планѣну, у срѣд^т планѣне, ђно гѣр јѣш виѣди се далѣко брѣдо гѣр. Ту се скѣпила војска: трѣ колѣнѣ та дивѣзија бѣла. Војска е бѣла тоѣко да н-умѣм да ви кѣжем. Кѣла дѣнде нѣшто дѣтѣрали. Ту остѣло е више од^т пѣт стѣтина кѣла. Нѣма пѣт него сѣмо онѣко пу-тѣња напрѣвљѣна ки за кѣзе да пролѣзе, а дѣле ѣрвина, дѣбина нѣка: ’ко с-омѣкнеш, нѣма о-тѣб ништа више. Те ђни ту полѣко, полѣко про-лѣзе, а ми смо изѣшли мѣло лѣво гѣр, имѣше јѣдан наслѣн ту, појѣта арѣнаѣцка. Јѣ изѣђем с јѣднѣм мѣѣм дрѣгѣм, ту ноћѣи мо, — јѣдан офиѣир

беше алтиљерски. Он ишо там кроз бучину да л би мџгли тамо да се спуштимо 'дегод, да ми не стоимо овам доле, ел још дан -два треба а чекамо. Он мџн каже, не мџже овамо, бџга ми; мџже, ал дол на краи кад бџде за едно дџсет-петнаџс мџтра, мџрамо, кае, да простиш на дџпе да се свулам, не мџже нема пџт, нема ништа. Ја јавим мџем командџру — поно сам бџо заставу, црвени крџс, и ја манем два-трипут, и џни џто ти и' дођџше код мџне џјутру.

Љџди гџну, пропаду. Ко зна на кољко мџста смо нашли помрали љџди, овџ стари, трџи позив што су бџили. Само видишж га седџ, велишж да е жив. Ал он — пошла му вода на џста и на нос, и џн џмрао, лиџцао од глади.

И џнда пођемо за Рџжаи гџр. Тамо дођемо у Рџжаи-планину, гџра лепа, крупна јелџвина, јџла јџдна мџжда е увџтила по дџсет-петнаџс мџтра укруг. Овам не мџж д-џдеш колико е снег велики, а под џџ нема снег но сџво ки гџт' у сџбу. Ту ноћџ'мо јџдну ноћ. Наћџ'мо мџло дрџва. Јелџвина неће а горџ но смрџи, — да окучи не-да горџ. Дрџга дрџва не мџж да нађеш. 'Вам ако мрџнеш џзман јџла, џно тамо снег. Мџжда џма негде неко дрџво, али затрпано од' снега, нигде не види се. Ми преноћџ'мо ту, п-џнда полако пођемо дол за Бџране, џ — сиђемо у Бџране, подна миџлим да е бџла. Ту чека нека воџска, пролази, џма џупри'а о-дрџвета направљена на реку, онаџ Дрџм, Црџни Дрџм што се зџве, што сачињава Дрџну — он џде из Охриског јџзера. И ми ту прџђемо у Бџране, дођемо у Андри'евицу. Тамо у Андри'евицу — воџска пџно. Јџдни џду тамо лево, дрџги дџсно, и ту се удџра на дрџм црногџрски. Ўјутру продџжимо дрџмем за Подгорицу, преко Црне Гџре. Ту смо џшли цџо дан јџдан и дрџги дан до подне смо дошли пред' Подгорицу. Кад' смо дошли, ту смо ноћили јџдну ноћу јџдно сџло. Бџше нека кџша. Напџнили љџди кџће с воџниџма, нема 'дџ се ноћџ — ми под јџдну пећџну. Цџџ ноћ смо такџ мџло се грџали, — наћџ'мо неко дрџво. И дођемо у Подгорицу око зарџнака. Командир каже: — Аџде да кџпимо нешто кџџ џма — џно бџо пџјац таџ дан. Нађемо едно-два чабрића сџра, каџмак неки, џзнемо ту, пошто-зџшто, не пџта те него даџ. Те издџли'мо воџниџма мџло за вечџру — неки имџџ леба, неки није имџџ. Пођемо одџтле лево ка Скадарском јџзеру, — овџко се џде па преко џдно брџдо пребаџиш се. Ту ноћ смо ноћили на то брџањче. Ту џма неки камен онаџ камен од врућине испџцао — ако пропаднеш дол у онџ пукџвину, нико те не извади. Ми сиђемо тамо код' -Скадарско јџзеро, џма џдно сџло, Кастрџти се зџве. Ту мџло траџжисмо нешто да добџ'емо за јџло — нема: Арнаџти нема ти даду. Ту онаџ кукџруз жџт, мџли корџнчићи оволицки. Узџше овџ наши, те џни тџ седџ мџло уз ваџру и пџцкау џно и јџду, нема дрџго штџ.

И дођемо тамо ко-Скадар. Лепо мџсто и свџ. Ал дџсади кџша. Јџзеро: само мџло се подџгне магла, џно кад' плџсне, немашш, дџ а се скџониш. Ако сам имџџ шџтор — свџ то покџсне. Сџдамнаџсти дан се крџнемо напрџд. Тамо у Скадру нема-штџ да видиш: џма неке кџће арнаџцке, старџ. Они зџву вџрош, ал џно три дућџнчета, џма по мџло нешто да кџпиш, шџћер — само она шџћер у главџма, џни то дџле. сџчу. И нађемо по џдан леба, кџпимо, — неки, неки није ништа имџџ,

И љодатле пуно војска, умиру на калдрме. Војници, официјери пролазе, једни там, једни там. Ја сам дватројицу — имао сам код мене шећер два кила у торбицу, носио сам ја, — и давам једнем да га мало заложим д-остање жив. Мој блгајник, неки Тома Никодлић и-Сибнице: — Море, Тозо, каже, батали. — Гледа те ал не зна ништа за себе, изгубио се. Ја метем три-четир парчета шећер код њега и преодужимо пут. И, дођемо у Љеш, баш на Баџњи дан. Ту таман се мало распрталь'мо а се одморимо и једна лађа француска стигла у Љеш са брашно. И ту ни поделе по једну порцију брашно, војницима свема, да умеси сваки по једну погачицу, поделимо, 'се ранимо. Имамо ми, кољемо волдве, имали смо комдру, трие-шес вџла, свѣ смо то редом клали. Сваки дрџи дан по еднога вџла заклољемо. Командир каже: — Само скувајте и со, — скувајте па мети у торбицу, па у путу глџцак полako и йди. Ту пристаниште близо, а море близо, нема педесѣт метра од нас.

Тек пуче нешто. Ми нисмо знали да ту имала нека мина, поставили љови ел су овѣ Французи, ели су Аустријанци, не зна се, ку е то метуо, ту мину. А лађа наишла: Црногорци путовали из Америке да бране овам Црну Гору, па наишли на ту мину, она пукла и лађа пропаде: подавило се било џсам стџтина људѣ. Свега осамдесѣт се спајило, а оно свѣ пропало, изгинуло. То се свѣ подавило — сџтра-дан вџда избацила свѣ на крај. Ишли наши неки глѣали, ја нисам йшо. Неки наишли: неки сат, неки ово неки оно — код њѣ'. Ту испод Љеша йма једна баруштѣна, нека затока од мора, вџда нека — не смѣ чџвек да гази кољко е дубко. А наши овѣ пиунѣри што су били, џни отишли напред и спрѣмили неке лѣсе, шѣли, — и йшли смо на тѣ лѣсе једно-пѣ-стџтине метара, свѣ преко лѣса, ми. А стџку водѣли војници овако, коње, волдве. Коѣ се омакне ту у вџду, само баџи штрапгу од њега па йде, — то се дави, то пропада. Не мџже, дџл је тѣња, знаш, није то чѣсто мѣсто, но се глиби и дави се. Прођемо ту и дођемо тамо ка Драчу у једно мѣсто, преноћ'мо, баш на Нџву Гџдину. У један забран велики, ту војска била на џдмору — вџтре, имало е педесѣт вџтре. И то вџтре, жеравице — д-испѣчеш вџла. Йма по неко извџрче вџда. Одморимо се ту и џзнемо неки залог лѣба.

Ја сам носио, мало лѣба сам набавио, и љовамо у путу сам испѣко један ѣвѣп на ражѣић па сам метуо — имао сам један ваган, дрвени онѣ што нџсе — па сам метуо у тџрбу, и кџпио сам бѣо једну флашицу коњак у Скадар. То нико није ни знаџ — ја сам само чџваџ у тџрбу нек йма. Кад бѣи ту, разболе ми се командир, па се разболе један мџи шураќ, бѣо с мџном у комдру и љџи, па се разболе један одаџвде из Лџника, неки Никџла. Командир каже: — Аџ-ти, измѣкни полako с овѣ бџлесни па ћемо ми да те стѣгнемо. — Ја аџ с њѣма полako, дођем тамо до тџга забрана. Ја џзнем — па отвџрим онѣ флашицу коњак, имаџ сам једну чашицу малу, па по једну чашицу дам да попѣју. Они се зачџдише: џтку-тџ!? — Они пиѣише тџ и дам ѣи по једно парче мѣсо и по мало лѣба, те се мало заложѣше, и џџдма крѣнѣше бџље д-ѣду.

И љодатле ми пџсле за Драч: па полako, па полako, дођемо у Драч. Ко-Драча йма овѣм, Ёсад'пашина имџвина, добар један крџг овако,

једна зграда направљена. Ту смо код њега опе-цедџели седамнаџес дана, одмарали. После најбоше доктори француски, енглески, наши, те у лагер онде људи најбоше све. Ку е болесан, они га одвојше, ку е здрав, оста ту. Онј болесни потоварише у лађу и све оде за Француску, а ми куи смо здрави били, ми само добијемо леба за четир дана и право за Валону, све пешке низ море. У Валону стигнемо четврти дан, и ту одморимо, у Валону. Ту узнемо шећер, једно-друго, сиђемо дол на пристаниште — ту Талијани наместили шаторе, йма око иљаду шатора намешено, и љђу војници по четир-пет, колико може у шатор — и добијемо ми вечџру, и добијемо по кифлу: мало сџпе — она крупна њйна сџпа, парче мџса и кифла, то ти је вечџра, па сад било ти доста, не било ти, то ти је, — и ми то добиемо и нојимо ту.

Сутра-дан кад је било дванаџес-сати — љјутру смо опе-добили дорџчак, — дође наређџње да сиђемо у пристаниште доле да се товаримо у лађу, око четир сата после подне — љјутру рано не смџ: ветар. И љнда ту смо нојили у лађу — љјутру до ше-сати. Кад је било ше-сати, лађа крену за Крф. И ка-смо дошли тамо у Крф, било е дсам сати — а у ше-смо пошли: два сата путовали смо. Они спремйли ручак док смо ми тамо стигли. Оно се скувало — дванаџес казана скували јџло. Све казани фйно онако израђени, — и чйсто, лепо, онј кџвари и љонџ све. И тамо ође да не скину Франџузи, йма неке лађе тамо њйне, чџку, мале неке, моторне. Али изс те лађе йма да товаре пола дана да вџчџ, мџго лађа велика, а мџго и војска натоварена, йма око дваџс йљада. И не дадоше а не скину докле не прйме тамо ручак. Дадоше те рџча'мо, после почџше нас да искрџаву. Те не искрџаше ту и баџише не на сџвер — тамо јдно сџло Йпус, Гџрњи Йпус — нашу дивйзију, тймочку — посе шумадйнска, па дрйнска, моравска, све рџдом.

Ми там отиднемо и прймимо то наше мџсто 'де ћемо да боравимо и ту добијемо одџло ново од Француске: вџш, обуђу, све — оно наше старо све баџише у вџтру, пуно вџши, пуно несрџе, а ми смо нешто погорџли у путу, лојйли вџтру, грџали се, па љђи доспе па погорџ. И ми ту прймимо то одџло, и ту смо боравили мџсец й по дана. После дође наређџње да се пребџцимо на јџт^к тамо изс тога мџста. Они се боџ јџшж да йма вџшке. И ми се пребџцимо там и тамо ни дадоше друго, ново, оно све поскидаше опет, и вџш и све. После чџемо да ћемо д-ймо за Сџлун. Они тамо са Грчком преговарали бџзна да не пребџце на Санти-Коранти одџтле с Крфа, али они нису дали, грчки краљ њйе даџ.

Франџузи спрџме лађе и нас утоваре у јдну лађу велику, и једна напред била са комџром, са стоком тако йшла пред нама, може бит на јдно двџста метра, њйе вйше, а ми смо за њйма после, и за нама четир торпйџера, два са странџ, јџдан позади и јџдан-напред, — он њйкаконе стой — чџс лево, чџс дџсно, чџс напред-тамо отидне, ми га не вйдимо колико оде далџко, и дође овџм те јави шта йма, йма ли што ново. Бџга ми, јџдан дан, баш пред Бело море, Средозџмно прџђџ'мо и вџћ брџо ћемо у Бело, они, опџзили сумурџна, и зауставише не, — ту смо стојали, бџга ми, три-четир сата. Бйо дан, па и да е ноџ, тако е: избџише неке заставе од сви' држава рџдом, на јдан конџпац растурише. И он

дође, онаџ са труѣом те и' прѣча, онѣма капетанѣма лађе, прѣча, прѣча, прѣча, и љопет ђе. Још смо стојали пѣсе јѣдан сат, и љон дође и ѣвести да нѣма ништа, нѣма, нестало га, отишо негде, ко зна 'дѣ, не види се нигде. И љонда ми продужимо, и дођемо у Бело море.

Питамо ми шта е овѣ, кае: Бело море. Вѣда бѣла ки млѣко, овѣмо црѣта стой, вѣда плѣуска там и тамо, а тѣ се не мѣша, стой на мѣсту. Ми се чѣдимо: како-вѣ може овѣко да бѣде, знаш. И прѣђѣмо, тѣ смо прѣшли Бело море, једно-двѣ сѣта путовѣли преко њѣга — и љонда видимо-вѣмо Солѣнски залив, и видим ја, лађа се ѡкрете лѣво-вѣмо ка ѣстоку и дођѣмо у Сѣлун, искрѣцаше не. Тѣ е бѣло дрѣгог апрѣла. Тѣ мѣсто се зѣве Мѣкра. Ёма тамо ѡпет порад мѣра ѣдна ѣтрина вѣлика, тѣ свѣ дивѣзиѣ бѣле на кантомѣну, тѣ се одмѣрали, и ми свѣ рѣдом: и шумаѣинска, и морѣвска, и дрѣнска, и дѣнавска, и свѣ, трѣ мѣсеца и мѣло вѣше. Мѣло смо имѣли учѣње, мѣло док се воѣска наѣружа, докле шта.

И пѣсе отѣднемо ѣвгуста мѣсеца на пѣложаѣ. И дођемо на пѣложаѣ полѣко, нѣћу смо прѣшли кро-Сѣлун, крију ѡни тѣ мѣло о-шпи-љунѣ, шта ти ја знам, и дођемо-вѣмо до подт Кѣжук. Ка-цмо дошли подт Кѣжук, ми смо занѣћили, воѣска, и ѡна занѣћила тѣде, кѣѣ 'дѣ знаѣ. Сѣтра-дан смо ѣзели пѣложаѣ, и како ће да се там привѣчѣ — Бѣгари бѣли вѣћ сѣшли у равницу. И љондак воѣска прирѣми и дрѣго вѣче удѣри ѣзнаенада на Бѣгари, ѡни пѣчну да се повукѣју. А нису знали да су Срѣби, нѣ знам шта су мѣслили. Те, бѣга ми, повѣкли се дѣбро. Нѣша воѣска потѣра њѣ, имѣли алтиѣѣриѣ мѣго: бѣли, бѣли, и истѣрали и' до на вр брѣда. Нѣши ѡстану у пѣла брѣда. И тѣ се ми укѣнамо: ѡни гѣр, ми дѣл; ѡни двѣѣс пѣти пѣк, а ми петнѣѣсти. И тѣ смо борѣвили двѣѣ-шѣс месѣцѣ ѣу мѣсту. И такѣ смо тѣ провѣли тѣ врѣме тѣ, докле су ѡни прирѣмили за прѣбоѣ фрѣнта.

И љонда ка-су се прирѣмили, нас ѡнда смѣнише, тѣ дођѣше Франѣцузи, јѣдан пѣк, и јѣдан пѣ-Грѣци. Ели ми смо з-Грѣчком имѣли мѣку, докле Венизѣлос ѣведе воѣску те с нѣшими овѣма сѣвѣзницима, ѡнда овѣ двѣ дивѣзиѣ на пѣложаѣ; а краљ Кѣстантин, он ниѣ дѣѣ воѣску ни-како, ниѣ је тѣо дѣ, да прѣма пѣложаѣ. А Венизѣлос, ѡн прѣсѣдник влѣдѣ, па покѣпи Македѣнију и та њѣгѣв Крѣт, тѣ њѣгѣво ѡстрво, и довѣде тѣ двѣ дивѣзиѣ на пѣложаѣ, те с нѣма увѣти вѣзу и с Енглѣзѣма овѣмо ка Бѣвѣлиѣ. И ми тѣ ѡстанѣмо, и пѣсе изѣђемо, смѣнише не, и изѣђемо на ѡдмор једно петнѣѣс дѣна па пѣсле ѡдѣтле не потѣру те гѣр изѣђемо на Грѣвицу у сѣстав са шумаѣинском дивѣзиѣом, али су Франѣцузи бѣли у рѣву, нѣма нису дѣли у рѣв д-ѣдемо, сѣмо да бѣдемо тѣ позади њѣ', дрѣга линѣѣ, ел су ѡни нас мѣло и пѣштовали, мѣло и чѣ-вѣли: мѣло смо и бѣли па да не изгѣнемо.

Те ѡни дрѣгог^к сетѣмбра ѡтѣре вѣтру и пѣчне прѣбоѣ фрѣнта, те бѣга ми, четрѣс ѡсам сѣти нису стѣли топѣви, сѣмо пуцѣѣва, нѣ знаш^ж 'дѣ неш одт пуцѣѣве. По четѣри-пѣт рѣди тѣпова, свѣ једно зѣ другом намѣшѣено тѣ, и сѣмо ѣдри, и сѣмо ѣдри — ниѣко ниѣкога не пита ништа, сѣмо ѣдри. Франѣцузи свѣ гѣли, сѣмо кошѣљке на њѣ, и сѣмо пѣда гра-нѣта тамо. И пѣсе дрѣги дѣн кад бѣло, трѣни дѣн, ми пѣђемо напрѣд.

И пођемо тѹ на ђдну мѣсту 'ди су ђни прокопали за гранате, ђдно бр-
дѡнче, такѡ едно сѣдам-ђсам мѣтра, дѣсет мѡже бит, ширѡна. И ђни,
нама кажу: дѡле, инѡче, свѣ ће изгѡнете. Те ми се нѣако провѹкѡ'мо
те изађемо тѡмо на планину.

И тѡмо пѡсе се састѡвимо са Францѹзѡма. ђно почѣше Бѹгари
око дѣсет сѡти, једанѡсѣ, да се предѡју — и кѹкау, сѡмо кѹкау и трчѣ
ѡтуд: амѡн, братко, дѡста више, свѣ не потѣпѡсте! И ми пѡсе прѣђемо
код^т Францѹза тѡмо и ђни с нама пѡђу, и Бѹгаре примѡше, и воѡска
ѡде напрѣ-те пѡложаѡ прѡми, онѡ утѣкли, нѣшто се прѣдало. Пѡсе ми
за ѡѡма, пѡ за ѡѡма. Бѣше овѡко мѣсечина нѡђу, ѡѡако се не стой,
сѡмо напрѣд. Те смо и' тѣрали свѣ до Пљѡчкавице, нѡсмо и' дѡли да
стѡну нѡгде. Повѡтали смо млѡго, млѡго смо зарѡбили, млѡго смо и',
пѡ оруђѣ ѹзели — ђни нѡсу мѡгли да нѡсе. И, кад бѡ у Пљѡчкавицу,
ми, овѡд, тѹ сѡђемо у Миѡнићу, и тѹ се пѡ бѡрба сврѡшила, више нѡсу Бѹ-
гари рѡтовали, Бѹгари утѣкли. Ми пѡђемо за Бѹгарску, за Сѡфију.

— Сѡд ѡдемо за Бѹгарску, каже комѡндир, нѣки Браѡа Пѡнтић,
пѡзите, јѹнаци, да оставѡмо траг за стѡ гѡдина, ел нѡсмо бѡли кѹћи
толико врѣме. — Тамѡн ми тѡмо пѡђемо на Калимѡнски вѡсѡви — тѹ
ѡма, наши тѹ бѡли на пѡложају па ѡма рѡвови пѹно ѡскопано — и стѡ-
же орѡнѡс и врѡти не нѡтраг. Францѹзи и Грѡци ѡѡше за Бѹгарску,
а нас врѡтише за Бѡсну. Те пѡсле у Бѡсну, ми пѡђемо ѡдувуд у Сѡпље.
Тѹ воѡску смо повѡтали бѹгарску. Разоружѡ'мо свѣ то — ѡѡше ки
чѡбѡни кѹћи, и офиѡири и воѡска, свѣ оруђѣ оставѡше тѹ. И-Сѡпља
ѡи-за Сѡраево. Те ѡтѡдемо у Сѡраево — јѡ сам бѡи ѡва и по мѣсеца, а
четѡри ѡ по мѣсеца сам бѡи у Травѡник. Тѹ се заврѡио краѡ.

Јѡ сам пѡсле пѹшћен и дѡшо кѹћи. Светѡзар Миљетић из Вѹкма-
новца. ѡмам осамдѣсет и шѣс^с гѡдина — и сѣдма сѡд — рѡђен сам осам-
дѣсете гѡдине.

Вукманѡвац

XII

ѡѡно богѡство онѡ и онѡѡ ѹређѡ — а тѡ е свѣ прѡватно. Да знѡте
како е урѣђено порѡд рѣкѣ Сѣнѣ, па тѡ нѣ^а знашж 'дѣ^а ћешж да поглѣ^а-
даш. ѡма јѣ^адна ѹлица осамдѣ^асет мѣтара ширѡка, то не мѡж да саглѣ^а-
дате. Сѡобрађѡѡ онѡѡ. ѡма пролѡзи ки овѡ у Крагѹевац на сигѡли,
'де трѣба пешѡг^к да прѡђе, и нѡшо си се нѣгде, трѣба прсѣчеш ѹлицу
— тѡ кѡ'ла, ѡде то непрекѡдно, тѡ е пѹна ѹлица стѡлно. И ѡн ако вѡди
да тѡ чѣ^акаш, да трѣба да прѣђеш тѡмо, ѡн устѡви, тѡмо стѡне колѡна
кѡ зна колико, и ѡн ти мѡне рѹком и тѡ прѡђеш. Тѡ сѡмо мѡра полѡко
да прѡђеш, не смѣшж да трѡиш ѹлицом — и ѡндак ѡн продужѡва.
Правѡ Францѹзи млѡго су лѹди дѡбри. Сѡмо што тѡмо ѡма млѡго на-
ци'а, знаш, мѡло правѡ Францѹзи.

П-ѡндак ѡмаш тѡмо што зѡву на метрѡ — вѡзс пѡд зѣмљу. Па ѡма
јѡш краѡ што е тѡмо правѡио, јѣдан ми прѡчѡѡ: — Тѡ е, каже, југо-
словѣнски вѡзс, краѡ правѡио. П-ѡндак ѡмаш, — гѡр над зѣмљу не

мѡжеш* да се снађеш удпште ако нѣшто трѡжиш, и тѡ — него свѣ доле, на метрѡ. И дол ѡмаш кѡрту, ѡмаш исписано — вагѡичићи, свѣ^а тако јасно да мѡжеш*, де ѡ^аћеш* да путуеш и да нађеш мѣ^асто 'де ѡћеш. Свѣ е тѡ дотѣ^арано — ма нѣшто неверовѡтно, да не мѡж да залу^аташ, јѡко е тѡ Париз.

А ѡмаш прихвѡтилиште — овѡко странце кад ѡду. И ѡндак не кѡшта те нѡшта — па дѡручак, вечѣра; ѣ, сѡмо нѣмаш рѡчак. Пошто се дорѡчкуе, истѣра свѣ ван, и кад бѡде пѡсле ѡвече у шѣс-сѡти, мѡра свѣ да е у кругу. Ѣндак ѡмаш тѡмо купѡтило, ѡмаш овѣ, добѡ^аеш* брѡ^а крѣвѣ^ата, и тѡнак мѡжеш* дѡго да борѡвиш — пѡ^ала гѡ^адине. Ѣмаш ѡни Французи кѡи вечѡто нѣма нѡгде нѡшта. Лѡра тако и тѡнак борѡви, и тѡ те не кѡшта нѡшта. Мѡ нѡсмо тѣли д-ѡ^аемо у тѡ привѡтилиште, нѣго тѣли смо да лѡрамо, да ѡдемо да глѣадамо цѣѡ нѡћ. И кад бѡло прѡ-зору, набѡ^аемо се мѡ тако у јѣ^адан будѡк — мѡло приспѡвѡло ни се. Нѣма свѣтло — мѡ се набѡили, уза нѣке видѡне, и сѣ^аднемо мѡло и задрѣмамо. Кољико смо мѡ седѣ^али, мѡжда е посто-јѡло двѡ минѡта, нѡ^ае ни тољико — с кѡлима: тѡп, полициѡ. И ѡдма ни траже дѡзvole. Мѡ поднѣ^амо пѡсоше. И ѡдма у Мѡрицу. Ѣшли смо од ујутру нѣгде око пѣт сѡти кроз^а Париз . . . Сѡмо ѡстина лѣ^аво-дѣ^асно: вѡту, истерѡју из^а кѡфана, нѡкаки, пиѡни — свѣ ѡни тѡ вѡту, чѡсте. Не смѣш да бѡдеш нѣуредан и нѣчис по граду.

И лѡтѡ^амо тѡ, и ѡтѣру не на дрѡгу перифѣрију. И тѡмо кад не отѣрали, скидоше не у јѣдан круг, овѡко ки овѡ ѡвлиѡ, свѣ зѡдано укруг од^а кѡмена, а гѡр мѡле прозѡ^арчиће на онѣ зграда поглѣам јазѡвор. Рѣко': сѡ-ће не ѡд накљѡку, кѡ знѡ кѡ-ће не пѡсте. Ѣни не утѣраше тѡмо и ѡдма не отѣраше у ѣдну сѡбу, јѣдну сѡбу, и ѡдма повѡдише ни докумѣнта и у сандѡче, ѡдма ѡнде, и твѣ ѡме и прѣземе ѡдма лѣпи на онѡ сандѡче и свѣ онѣ твѣ ѡсправе, што гѡћ ѡмаш: сѡт, нѡж, новчанѡк, пѡре — свѣ ни поузѡмаше. И ѡдма те свукѣ, изѡва, и обѡћу: ѡдма тикѣту, на одѣло ѡдма везѣ-тикѣту, и пода тѡш, ѡдма у купѡтило, отѣ^араше не: пешкири мѣки, сапѡни лѡдоше, окѡпѡше не, ѡ дѡдоше ни ѡино одѣло: бѣле панталѡне, бѣла блѡза, кошѡља, кѡ-е необриѡн, ѡдма у дрѡго оделѣње на бриѡње. Обриѡше не, подшѡпѡше не, фѡно свѣ, не кѡшта те нѡшта.

Запѣше не у јѣдну сѡбу. Нѡ^ае запѣше не — утѣраше не сѡмо у ѣдну сѡбу. Стојѡли смо ѣдан сѡт, — тѡмо ѡма ѣдан кѡмак вѣлики, стоѣ постѡљени остѡли — ѡ дѡручак, постѡвише дѡ^аручак, и на свѡки пѡла мѣтара некадѡши онѡ килићи шѡрѡтави што су нѣкад бѡли — насрѣд остѡла — и шѡља: чѡи. Рѡчѡсмо: јѣ^адан стѡлно залаѡзи и нѡси лѣ^аба — по крижѡи лѣба ти мѣће. Чѡм поѡш, пѡта трѣба л јѡш, и дѡ ти. Ѣндак дрѡги ѡдма нѣко пирѣ, кромпѡри, а одозгѡр прѡжена рѡба, комѡт овѡки — свѡкем тѡра у таѡир. Лѣкар обилази питѣе кѡко е — да ти нѣшто не фѡли. Пошто мѡ рѡчѡ^амо, ѡндак ѡ^апе-там у сѡбу, и мѡло постојѡ^амо, ѡни свѣ нѡше одѣло на ѣдан остѡл: очѡстили, спѡковали, и ѡиде сѡд^а свѡки свѣе одѣло. Те мѡ обѡкѡ^амо свѡки свѣе одѣло — и мѡ као странци, нѡс пѡштише ѡдма, а ѡни остѡвише.

Кѡжем ти, овѡко: онѣ ѡине чистѡће, урѣ^адбе, хигиѣнѣ, онѡ нѣ^азнам дѡ ли 'дѣ ѡма. И тѡ сѡмо што смо седѣ^али тѡ, на то нѣ^ачисто мѣсто

— ради, овако, неке блести, да се не би љулило, и то. Због^к тога не там отѣрали, окупали, и то. Да не би се нека зараза ту нанела.

Течиће

XIII

Па како е настрадао. Били смо врли. Врли смо као један дан. Друти дан кад је било, тељи смо да вадимо компири. А он каже: ја ћу, каже, д-останем да вршѐм Радосаву дол овас, — и као да му вршѐ пченицу — а ви љте; кад овршѐмо, ја ћу да дођем. Нађи ми ти кошљуу и гаће па ми тѣри на крѣвет, ја кад^т пођем дол да понѐсем да се окупам и д-обучѐм.

А шта се смејете!?

Мѣлица била мала, Дѣса била поњела. Сви смо били дол. И ѣте ти је јадна мѣа ћерка, ова што ѣмрала, она дошла: — Ајдете, бата погѣнуо. — Нићи каза о-чѣга. Ми само закѣка'мо, јѣрну'мо, а Дѣсѣ рѣко'мо: — Само ти компири што смо повѣдили, тѣри у кѣла, па ајд^т кѣћи. — И ми тѣ дођемо: бунѣр се саравњао свѣ. Куќњава тѣ — ми сви кѣкамо. Оно се, брѣ, скѣпило: и љова дол ѣвлија и љова, ки љонѣ кад^т си свѣрнуо, ки љонѣ сабор наивѣћи, толико е народ имаѣ. И ми кѣка'мо, кѣка'мо, кѣка'мо. Оно што е Сѣма Богданов онѣм, он каѣ: — Ћѣтѣте, нарѣде, ченѣмисе да Станѣмир виѣе. — Свѣ ѣћуте таѣ народ, а он виѣе: — Станѣмире, Станѣмире, — а он се ѣзва. Каже: — Немѣ да кѣкау, свѣ чуѣм дол. Немѣ да кѣкау, ја сам жиѣв, но само брѣе, вѣдите камен што брѣе.

Оно нема ти бунѣрѣје — ѣни су у Лѣмницу. Шта немо за кобиљу? Те ни даѣе, оваѣ — Мѣлоевѣ. А наѣа кобила — био е Свѣта у Јагодну, 'де бѣше не знам . . . Узѣше овѣм кобиљу те отрѣали у Лѣмницу: ти бунѣрѣје и са два чѣбра: брѣго свѣ онѣ разбаѣише одѣнде и намѣштише онѣ вретѣно и два чѣбра, што брѣе, сви, брѣ, јѣдни кѣпу са странѣ овако, јѣдни бацу камен, шта се не раѣи. И вѣдише таѣ камен, вѣдише, вѣдише, вѣдише. И зѣт ми каже: — Дѣсад^т смо дѣбро, ал сад^т слѣже камен. Ако није дѣсад^т погѣнуо, са-ће да пропѣне.

Више нема ни да виѣе, више не мѣже. А ви као само: — Дѣла, брѣте Свѣто, брѣе, браѣко . . . — И жиѣвога га извѣдише. И љѣдма га тѣри'мо у чѣргу — склопише ѣдну чѣргу, те га унемо у сѣпче там у крѣвет. Ја после ѣдма приђем. Реко', ел ти било нужда да ти сићеш, нѣси мѣго да платиш да сиће друти да то раѣи но ти си сишо. — Бѣље ја не да ме кунѣ друти. Па не знам баѣж да л ћу да пропѣднем. Немѣ тѣна — пченицу смо тѣрили, но ајде гѣр у сѣбу — овѣма што е припѣла она кѣћа — ајде да ме пренѣсу гѣр. — Те га гѣр пренѣше. У пола ноћѣ га извѣдили: од^т поѣне до пола ноћѣ га вѣдили. — Кад је било гѣр, само се пребаца: ѣ овѣм, ѣ овѣм, не мѣж да лежи. Кад би прид^т поѣну, јѣдна одѣна кѣмшиѣрка: — Ёѣ, Дарѣлка, прѣћи ти до Станѣмира, пиѣтаѣ га ел је кѣм шта дѣжан. Дѣша се нѣси. Да л ће он умрѣ-да л неће, ми не знамо, ал бѣље га ти испѣтаѣ. — Ја ѣиђем код ѣѣга. Реко': — Изѣ-

Ћите да се мало празговарам ја са Станџмира. — Људи изиђоше. Ја уиђо, тунџке, не мџ да га питам, плаћем, задави ме нешто па да проговџрим не мџгу. — Нисам нијем ништа, каже, дџжан, но слажи дџцу, — као Дџсу и Милутџна — немџ да прџвиш распар. Мало ме покрџени — ја га окрџето'. — Јџџ, не мџгу, брџо ме врџни. — Почџ' да га обрџем, не мџгу, ја пџсле виџну' щуди те га као преокрџџше, и ја нисам мџгла ништа да га питам, по дџђем тунџа. Милџва ми бџше девоџчиџа, задрема се мџне, а џна — и џџзи се задрема, па лџго'мо џд у сџпче на крџвет, — лџго' ја и џна лџже уз мџне. Само ме сан крџдџ, и чџем: Милутџн уђе у кџћу, каже: — Умре бџта. — Јџ чџ' и џдма рџпи' гџр и џни га дрџџе овџко, лџпо глџџада, џни га дрџџе и щупџљили му свџћу.

И ми брџже даџи — Милџва каже — да се обџчџ. — Затџ се чџва стоџће, да џмаш за прџку смрџ. А да ништа нисам имџла — шта да рџдим? Он да стоџ мрџтав, а ја д-џјем да траџим да кџпим па да нџсим ко-шџаџдерке да шџјем, ел д-опџрем, ел ма шта. Тџ се такџ не рџди, ки што прџчу за овџ Милениџу кад је умрџла — није имџла кошџљу, но ју џпрџли па ју мџкро обџкли. Тџ сам сџ-чџла ка смо дџваџли Мџлиџе гџдину. Ћџрка ју бџш прџча: — Тџ сам грџшна, маџки сам обџкла. — Па зар нис-имџла твџђ нџку? Море, чџваџ, брџ, џдну кошџљу за смрџ па овџ пџсле нџси, брџ.

Крушевица

Даринка Милосављевџић (око 75).

XIV

Онџга рџта кад бџло, џтаџ бџо рџђен у нџгу и дџшо кодџ кџће и каже: — Бега нџрод, џиде. — По трџ Баџке ни да. Ёшли смо до Блаџа заџно. И тџ кад је бџло нџћу, — имџло и овџ регрџта, бџо дџл Стџва и Жџка. — Пдоше нџћу те украџоше на џдну мџсту чџбар каџмак, ово-љџки, и џдан лџнаџ. Прџдали у Куршџмџљу. Ал нџсу се врџнули ни-џдан. — тџ е Милениџн чџвекџ? — Јџк, дџвер ју. Кадџ смо бџли у Кру-шевџу, скџде човџку џџ-качкаваџь — комџрџије — тџдџ су бџла кџла и волџви. — 'Дџи- тџ? — Треба ми да џм. — Па 'дџ-џ пџн џџк? — И кадџ смо бџли у Куршџмџљу, џн џспродава таџ џџ-каџмака. Одџтле смо се пџсле изгубџли, џшли смо гџр уз Баџу, преко Прџпоџца. Тџ сам вџдо мрџтвога човџка, кадџ смо прџлазили преко старџе граниџе. Прџђџсмо. Наџђемо у Пџдуево, џно овџ Арџауџаџи, свџ круџни а тџџки, продџјџ компџри кџвани. Ал тџ није џдан — џдан продџџ а дџсет џма џџ, загрџђено тџ. Бџо сам у Прџштџну трџ даџа. Јџ и брџт смо се раздвоџли у Прџштџне. Прџштџна дџђе џдувџдџ кадџ се џде овџко мџло низ брџжак. Кџг увџте, убџју: не даџ-у вџрош: забрџнише ни да кџпимо лџба. Брџт ми се бџо прџ џдан дџн врџно. Ал ја сам бџо такџ наџштрџн, сџм да е имџџ кџџ бџло, овџко д-џјемо с џџм, нџ би се врџнули. Брџт се бџо џдан дџн прџ врџно, па џшо до Пџдуева, па се џпет врџно, па продџжџо сас Мџду Радовџнџвиџа до Вџчитрџна. — Дџшли смо подџ Прџпоџца, под џдну брџдо. Тџ у тџџи кошџри бџли смо нџс

десетину и више, један Шваба, заробљеник. Кад^т се врну'мо ујутру, дно брише север — толико сам имао снег на образ. И брже, и брже — и кад^т смо пребајили преко косе, караула што е била некад, дни пшју ове, а ја сам био дечко, нисам мога да будем војник. Нема леба, нема ништа. А ту е била пољска пекара; деца они кад^т су кјсли, па оно оволико дебело има на цап, па остружеши оно, па мора д-окушиш, да лјпчеш. — Шта ви е, нарде?

И ту ложј'мо нђу, оно упали се онаи патос, једва угасј'мо са снегем. После ујутру кад^т смо пошли најниже низ реку: избеглице, лежи ки одавде до Рековца гомйла, и оружје имало, и нојжеви, и ловор-вери, шта дђеш, баца народ, нико неће га у шаке. И кад^т смо дошли ми у Куршумлију, а овако та река иде, а од брдо тако, и дођоше едно петнаес војника наши', предадоше се: један наредник. Ту ми чекамо, а дно војска немачка овако уз брдо — ма непрекидно иде, докле мало прјста. После нас уватише. Каже: — Немо да се буните. — Војници напред, ми после, избеглице. Па не упалише па у Куршумлију, у једну авлију велику кафанску стрпаше тамо, дно несрећа, нему... — Немо да шапљеш! — 'дѐ.

Нећу те лажем: нас млађе пустише, йди 'де дђеш. Нисам видо човѐка ки до дувара тако, кад^т сам дошо до Крушевца, од глади и од неспавања. Није ме било стра од ништа. Ја скрето само лево, видим: једна штала има таван. Тиднем тамо, дно рчу још њй'. Набијем се у плеву и ту сам нојо. Ујутру ка-цам дошо у Крушевац, дно леба колко дђеш, само имаш ли паре. Ту после нађем Арсу, Дђшка, Мйлоја, й ударимо на Јасйку да прѐемо, и срѐтну не Немци, не даду. Ништа, ми се вратимо опет тамо. Реко', идемо на трстенички пут. Али има једно село ту поред Мораве. Стражар стои тамо што пу-скрѐне ка сѐлу, ал гор можда дваес-тријес метара, Шваба стои, не да там. Ми одма уватимо дѐсно у село тамо. Народ^т сажалева, даду ни леба. И ту не првѐзла једна девојка и један старец. Морава — пуно корито било. Није то чамац ки ови о-дасака, но корито ископано, има га три метра дугачко и јовако дебело. И седнемо на ону йвицу, он гђра мотком једном и лопатом уз Мораву. И кад је било на срѐд Мораве, онаи чѐвек викну на мене: — Ти, у корито глѐдаи! — Ја нисам ни видо кад окрѐтоше овако оно корито и напошѐвицу и на крај. Рйпи она девојка...

Крушевица

Светислав Милосављевић

XV

Пошла јана и повѐла Јапка браћа, и за њима мајка гологлава, да набѐре траву издѐткињу, да испрати и ју гору и ју воду — 'де кјче не лаѐ, 'де пѐтаб не пѐва, 'де свиња не квйчй, 'де овца не блѐй, 'де коза не врѐчй, 'де коњ не врйштй, 'де во не бјче, 'де крава не рйче, 'де секйра не сѐче, хђрка не хђвче, 'де гђска не гѐче — 'де никака воздикѐнија нема.

Бѣжи, издате, пѣбогу браѣте, 'кѣ си брз и 'кѣ си потајан — каки да си. Откуд^т си дошо? 'Кѣ си вѣдом, вѣдом йди; 'кѣ си шѣмом, шѣмом йди; 'кѣ си пѣлем, пѣлем йди.

Йди, издате, пѣбогу браѣте. Лева рука крста нѣма, тебе тѣ мѣста нѣма; лева рука крста нѣма, тебе тѣ мѣста нѣма. Йди одатле, тѣ ти мѣста нѣма — ни станиште, ни стѣиште, ни смириште. Йди одатле откуци дошо.

Йди на печѣни прасићи, на печѣни јарићи, на печѣне гѣске, на печѣни јагаци, гѣске, хѣрке, шѣтке, кокѣшке. Йди издате, пѣбогу браѣте. 'Кѣ си брз и 'кѣ си потајан — шта си да си. Тѣ ти мѣста нѣма, тѣ ти стѣишта нѣма, тѣ ти смиришта нѣма.

Йди на бѣлу погачу, на прѣсно млѣко, на златни тањири, на златне кашике, на златне виљушке, — да бидеш чисто, као чисто сребро ки вѣдро небо, ки у йгле ѣко.

*

— Тѣ пантиш од^т Кѣйнога рата.

— Млѣге врачарице помрѣше.

— Е' си йшо код^т Катаринѣ радине?

... Тѣ сам тѣла да ти причам — кад је слѣга слѣжио код газде дваѣс^з година. — Не мѣгу више, оћу, газда, д-йдем; но даѣ ми колико нађеш^ж за прѣво; колико сам прѣслѣжио. — Узне газда, донѣсе три цака блага, а тѣри три дѣката: — Ел вѣлиш овѣ три дѣката алалѣом, ел овѣ три цака арѣмом? — А ѣн хѣтѣо: — Па, газда, д-узем ја овѣ три дѣката. — Ён ѣзне тѣ три дѣката, и тѣ се здравно и ѣтишо.

Йшо, йшо, йшо, йшо, и награпаѣ свѣдбу. Изйшли ѣуди и — айдовѣм, и айдовѣм, — одвѣли га на свѣдбу там и посаѣдили га за сѣвру. Ёно, каже, галама: јѣдни пѣву, јѣдни разговѣру — свѣшта, свѣрка, играпка, свѣ. А ѣн хѣтѣо, пѣо и јѣо. — Да ми кажете, каже, шта е овѣо: свѣ разговѣру а овѣи јѣдан чѣек, каже, ништа не проговѣра? — Њѣму е, каже, дѣкат рѣч. — Дѣбро — ѣн се мѣло и загрѣо бѣо, а ѣморан: йшо — нека проговѣри ја ху да му дам дѣкат. Каже: — Што помѣлиш, не учѣни. — Нек проговѣри и ѣпет, и ѣпет ху да му дам дѣкат. Ён проговѣрио: — Мѣтну вѣду не гѣзи. — Ё, трѣне не мѣгу да се сѣтим шта е рѣко — свѣ три дѣката му даѣ.

Ён тѣ пѣо, јѣо. Ё, ѣе д-йде. Отйшо. И йшо, йшо, йшо, и дошо до нѣке вѣде вѣлике — мѣтна вѣда вѣлика. Ён помѣслео на тѣ што му онаѣ казаѣ, и — седѣѣ тѣна, чѣкао да сѣкне вѣда. Етѣ ти га ѣдан чѣча отуд^т с кѣнем, йде, йде, йде: Помѣже бѣг. — Бѣг^к ти помѣго. — Шта чѣкаш тѣ? — Чѣкам да вѣда сѣкне, па да прѣђем д-йдем. — А, каже, айде тѣ, каки-тѣ да чѣкаш. — Ма не мѣгу, не смѣм. — Ён, ѣто ти га, каже, кад грѣну у онѣ рѣку, рѣка ка ѣднесе, а кѣн се врати ѣдма нѣтраг. Ён ѣзо те га вѣзаѣ и тѣ чѣкао. И ѣн чѣкао тѣ, чѣкао, чѣкао. — А на кѣна три цака блага. Сѣкнула рѣка. Ён узјѣне кѣна, а тѣ три цака на кѣна: айде, айде, айде — д-йде кѣни.

И дошо до кўће. А л ђни га вѣћ забора̀вили — жѣна му довѣла човѣка дрўгога. Он ви́кађ: — Га̀зда, га̀зда, има л тў га̀зда? — Де́ца била и жѣна, — Има л тў га̀зда да ме пу̀штите на ко̀нак? — Ја̀ђ, ни́је, оти́шо у планину у др̀ва, не знам да л ће да сме́мо. — Мо̀ре, ка̀же, пу̀штите ме на ко̀нак. Не́ћу ви ме́сто одне́сем, ма́кар под т шўпу. — Де́ца ре́кла ма́ике: — Пу̀сти га. — Пу̀стили га те до́шо, а та́ј чѡек јо̀ш ни́је до́шо. Жѣна спрѣ́мила њѣму вечѣру. Рѣч по рѣч, рѣч по рѣч — ма̀лко се разговѣра̀ли, и до́шо та́ј чѡек. А ѡна наточи́ла прѣ ра́кѣу но што ју чѡек до́шо, и да́ла му да пи́је. А ѡн има̀ђ бе́лег не́ки на гла́ву. Скинуо ка́пу и прекрсти́о се, здра̀вио жѣни, благоси́љађ. ђна ви́дела по бе́легу да то њѡзин чѡек . . .

Шапўна́ла де́цама та́мо на́само да е то та́ј њѡзин чѡек. А та де́ца ваља́дар су ју од овѡга човѣка дрўгога. — И до́шо чѡек, ѡна спрѣ́мила вечѣру и ка̀о вечѣрали, и свѣ. Разговѣра̀ли, рѣч по рѣч, и ѡн се ка̀зађ. — Пи́тађ је он: — Ћу́ти л ти она́ њива, ћу́ти л ти тў — свѣ по имену ка̀ко се њиве зва́ле. А ѡна ђдма већ ви́дела да њѡзин чѡек.

Жене́ ре́ко: — Ти слѡбодно иди с њим, ја ћу код мѡе кўће д-оста́нем. ђна ни́је те́ла д-йде него оста́ла. Она́ј чѡек ску́пио ње́гѡво што има̀ђ и јути́шо.

Крушевица

Даринка Милосављевић

XVI

Ја сам о-четрѣс прве у летѣће бригаѡде во́ђен свѣ до ослобо́ђења. Ма̀ло-ма̀ло, ѣто ти по́зив до́ђе — ѡн зо́ве у летѣћу бригаду. Идемо, про́ђемо по терѣну, идемо, обила́зили смо тў це́ђ Ле́вач, ђндак смо обили́ли по́сем Гру́жу, ишли смо ча́к до Ра̀вне го̀ре. Ја сам у те́м прѡлазу ѡвек се вра̀ћао — ни́сам и́шо. Увек не́како до́ђем кўћи. Ови́ наши ѡвек ђден ме исмеја́вали: — Имаш ти́, ка̀е, си́ра, ка́рмак, да́ш Пе́рици, ѡн те вра́ти. — Посто́й де́сет-пѣтнаесѣ да́на, ђни ме позѡву ђпет: са́став бригаѡде летѣће у Ду́лене. Ја у Ду́лене оти́дни та́мо. Та́мо концентра́ци́ла не́ка се изврши́: ова́ у овѣм во́ду, ова́ у овѣм, ова́ у овѣм — ја сто́им ова́м на кра́ју не́како. ђни кре́ну, ја се вра́тим кўћи. По́се су ме одре́дили у ко́мѡру. Са свѡѣм ко́њем идем.

Једном смо по́шли, си́шли смо у Ду́лене та́мо — та́мо ђпет не́ки са́став једини́це би́о. Ода́тле кре́немо се, ишли смо нави́ше ка Бо́рчу, и та́мо смо у ѣдно се́ло, не знам ка̀ко се зва́ше — Бу́ковче — тў смо прено́йли. Мо́а коби́ла била до́ста кру́пна, ни́је била за са́мар. ђно не́ки са́мари направи́ли самѡуци не́ки — оде́љали то секирачки она́ко. Ме́темо, ђно ужљы́ло. Су́тра ѡвече ја ски́нем са́мар са њѣ, ђно ѡјутру кад отѣднем, ђно отѣкло ки два́ ду́лека на плѣћима, на коби́ле, и ђна се опла́тила, не мо́ж да се ди́гне. Ја позѡвем командѡнта, ѡн до́ђе. Та́мо по́чнемо у маси́рање — коби́лу маси́рамо, ђна ѡстаде — не мо́ж да путѣ да́ље. Он по́се се бри́не 'де ће онђ што смо по́нели — на́мирнице, за једини́цу, не́мамо на́ шта са́-да на то́варимо. — Мобили́са́немо

друго^г-кѡња, аиде — ти мѡра да се вратиш. — Те ѡпет ја искорѡйстим тѹ гѹжву и вратиш се кѹћи с кѡњем. — И вѡди, каже, тѡм Вѡне се јави. — Он ми да тѡмо ѹпут: — Тѡмо јавѡ се командѡнту сѣла 'дѣ трѣба да се одмѡриш. Он ће да ти да намѡрнице за теб и за кѡња. Јѡ тѡмо рѣдом од^т сѣла до сѣла. Лѣпо се сѣхам ка-сам се вратио, у Гѹнцате сам дѡшо. Тѹ. И јѣдан Мѡлован Златић командѡнт сѣла тѹ био. Тѹ сам ноћѡ. — Тѡ е било у Честѡн, јѣс, јѣс... Разговѡрали о свѣму. Каже: — Ывек кад бѹдеш пролазио, сврати код мѣне. Тѹ, знаш, читаво сприѡтељѡили се.

Ка-цам дѡшо у Рѣкѡвац, ја сам даѡ она ѡкт од Вѡне, ѡн ми даѡ нѣку вѡду — рѡне — за испѡрање. Ђни су ѡшли за Рѡвну гѡру, ѡпет сѡшли тѹ у Калѣнић. Тѹ су пѡсле расформѡрали тѹ летѣћу бригаду.

Мѡло тѹ постојѡло, мѣне пѡзвао нѣки капетѡн Мѡркѡвић што био из Рѡтковића. Командѡнт сѣла тѹ ме одрѣди да ѡдем код нѣга пѡсле. Јѡ ѡдем тѡмо над Гѡрњи Милѡновац, чѡк у Таковски срѣз, у нѣко сѣло Кошгѹнић. Тѹ отѡидемо нѡс^з двѡнаѣс из Лѣвча тѡд. Ђн нѡс там пѡстроѡ ѹјутру да не распорѣди по јединѡцема, по чѣтама. Јѡ му поднѣсем ѡбјаву да се вѡдим у летѣће бригадѣ. — Па кѡ те, каже, ѡдреди — Ђсто сам ѡпет имѡѡ еднога кѡња кѹ-е био израњѡивљен. Ђн мѣне врати онѡга кѡња: — Ђди, каже, вѡди кѡња, ѡсто такѡ, у Рѣкѡвац да предѡш. — И прѣдаде ми нѣку пѡшту нѣму тѡм да предѡм у Рѣкѡвац командѡнту срѣза, Вѡне. И ѡн ми да ѹпут 'дѣ свратиш код^т командѡнта сѣла да ми да ѡхране за кѡња и за мѣне. Кѡњ је био мѡм стрицу ѡде. Јѡ предѡм кѡња, дам ји онѣ лѣкѡве да га лѣче.

Мѡло постојѡло, дође ѡпет-тѡ летѣћа бригада. Позѡву ме ѡни. Ђ, пѡсле, у послѣтку кад било, четрѣ-четвртѣ гѡдине, вѣћ капитулѡциѡа. Мѡ смо били у Комѡрѡне десетѡна данѡ. Дѡле бѡла и кѹдина, кѹвање. Дотерѹју се ѡвце, кѡљу се, свѡње. Кѡзан тѹ. Мѡ смо тѹ по тавѡнѡ, по штѡлама, ѡнде нѣгде, комѡшиѣма, ноћѡвали, 'дѣ кѹи мѡго. Нѣки и ѡнде у школи, нѡнели мѡло слѡме. Јѣдног данѡ дође јѣдан ѹчитель, Влѡда нѣки, Рѡга звѡни. Ђн је ѡнде ис^з Комѡрѡна, а био је ѹчитель у Прѣвешти. Ђн дође тѹ код нѡс и ѡзе мѣне, Рѡду Тѡпу, Пѣру, Живадѡна Мѡркѡвића, ѡзведе не, каже: — Штѡ вѡ мѡсите, брѣ, одѡвде? — Мѡ не мѡслимо, реко', д-излѡзимо из Лѣвча. Командѡнт Пѣрица 'к-ѡи д-ѡје, нек ѡде. — Знате л вѡ, каже, да су Нѣмци у Ђупрѡје, преко Морѡве, бѡју се. Рѹси, каже, дѡшли у Ђупрѡју, а Нѣмци с ѡвѣ стране Морѡве, и бѡју се преко Морѡве сѡд. — Знамо ми тѡ. — Нѣмѡите се вѡрате да ѡдете даље. Нѡс тѡи командѡнт Пѣрица пѹсти да дѡђемо три данѡ — нѡје три данѡ, за двѡ данѡ да дѡђемо кѹћи, да ѡзвемо хрѡну за три данѡ и да дѡбро се опрѣмимо, дѡбру ѡбѹћу, дѡбро одѣло, и ѡндак да се јѡвимо у Крушевѡцу. Јѣдног данѡ ѡдемо у Крушевѡцу — камиѡни вѣћ дѡшли, и ѡн тѡмо раздѣљуе мунѡцију: свѡкем воѡнику по стѡ мѣтака и пѹшку. Нѡс утовѡре у камиѡне. Мѡ питамо: — 'Дѣ ћемо мѡ? — Кѡе: — Штѡ вѡ ѡмате да мѡсите — тѹ е пѹтовођѡ, и ѡн ће да ве спровѣ^аде. — Мѡ кажемо: — Мѡ из Лѣвча д-излѡзимо нѣнемо! — Ма, каже, штѡ нѣнете! Пѣњи се! — Пѡстави јѣдну клѹпу позѡди камиѡна, ѡтвори ѡнѹ канѡту, и мѡ с онѣ клѹпѣ у камиѡн, и крѣћи — двѡ камиѡна. Мѡ како крѣнѹ'мо, мѡ ѡдма почѣ'мо у пуцѡћѡву. Јѡ сам био помѡт-

н'ијк пушкомитрољесцу. Стéва нéки Љубичић што био кондуктер, он — дали му зорку, ондак се звáло. И њон на кабини онам сéо, рачéпио онé ножице. И како пбђ'мо одáнде, он нé пуца до Рéковца, а мй пушкарá'мо. Кáд бй у Рéковцу, Вйна не, командáнт срéза, зáустави: — Кó пўца? — Мй пўцамо! — Кó пўца, кáжé, кóме гáрава цéв? — Мй упéри'мо пўшке свй у нéга. Он око ками'она, па шофэру кáжé: — Вóзи! — А бйо пўтовођа ёдан Влáста из Гéчића — он бйо поднáрédник. Како крéну из Рéковца, мй ка-сáспемо са пáльбу. Пушкомитрољéзс пўстимо, ёно сáмо врй онамо у онай — Кремéнац, сáмо вйдиш 'дé запўши се, зéмља. Тэра, тэра такó до Рáкља. На Рáкљу, Нёмци постáљау жéце нéке, тáмо нéке телефóне, јóш се тўде гўуарáу. А онай Влáста нéће да зустáви. — Заустáвай, брé, нéћемо мй дáље. — Морé, кáже, йдемо дáље! — Стéва сáви овáко пушкомитрољéзс па ће у кабини. Кáжé: — Ел нé д-устáваш? — Онай: рррк, шóфэр, ўстави ками'он. Како он ўстави ками'он, мй онé канáте пóтвáрамо ёдма, па сáмо пáда ки снóплé тáм и тáмо, свé узс ками'оне поскйда се. Кáко се скйне, мй се састáви'мо, скўпи'мо се мй онде. И сáд: да се врáћамо тáм, јóш йма чётници, йма по сéлима. Мáло разговáрá'мо, па мйслимо свé онó што остáло, свé ће и њонó да бéга. Мй се тў договáрамо дá л да се врáтимо кўћи ил да се нéгде скўпимо свй зáедно да стоимо у шўме, ако не нéко напáдне да не дáмо се. Мóre, нéћемо, йдемо свáки свé кўће. Прво смо — свáко имáо по печéну кокóшку у тóрбé; пóнели од^т кўће онó, за трй дáна рéкли — хрáну да понéсемо. Мй ёдма по ёбала посéдамо и њонé кокóшке цéпац, јéди онó, дóбро, јéдо'мо. И онай скóчи пред нáс па пбче да ни држй гóвор: — Знáте ли вй, дрўгови, за кóга се мй боримо дáнас? Мй трéба да знáмо штá рáдимо, те овó, те онó. — А нéки: — За кóга се боримо? — из онé грўпе. — Мй се, кáже, боримо за нáшег вóђу трéћег устáнка, чика-Дрáжу Михáйловића . . . ! — Ёно, вйдиш онй што вйсе на бандэре, — зáшто мй нé би на нй напáли него напáдамо на нáшу брáћу? — Ел нéћете у ками'оне? — Нéћемо! — Нéћете дáље д-й'ете? — Нéћемо! — Он онай ками'он ёбрте: зў, зў, — врáти за Крушевйцу ёпет. Мй сáд мйслимо; да нéће он у Крушевйцу, да потовáри рéсто и да не јўри? Мй айде свáко у свóм прáвцу па кўћи . . .

Леповиће

XVII

Нйшта нисам упáнтила. Сáд Велйбор, мóй овáй ўнук — мй велймо да ми седамдéсет и ёсам гóдина. А мóа сéстра: — Бóга ми, поздрáви, кáжé, Малйну, њóзи осамдесéта гóдина. Јá нисам пóйма имáла и да ми йма осамдéсет. Мўчила се кáо Крйстос. И йстину ти причам — мóй жйвот бйо: говéдо да нарáним. — Стрйц ме ўзо под^т-свé — и говéдо поред међáка нарáним. А јá сам нáйстарéа. А имáла сам ёдног брáта. И он: — Кўпте, кáже, Жйко, камéње. — Кáже: — Нéћу. — Реко': И јá, бáле, нéћу. — А он узé кўндак, па кундáкем — нй'е млбго удáрио. Докле сам се ўдала — и њон ме дáо, и свé — вйше ме нй'е удáрио.

Море, каже, има млоге дулџе. А мои свѣкар, бѣг да му душу прѣсти, знам ки сад, каже: — Нећу ја д-йѣм за дулџе, него у йме бѣга йдем за снаѹ. Такѣ, дѣшли, ја у рѣзбѣју, бѣса. Нѣмамо ракију. Он у кафѣну доленѣке парѣцку, ўзо кйло ракиѣ да послѣже, трѣба се послѣже. Нйшта, ја такѣ бѣса слѣжим ракију. Оће да ме даду. Нѣм спрѣму, нѣм нйшта, нѣм одѣла. Йма тѣк како бйло — сирѣче бѣдно, да оплѣче бѣг.

А мѹж — дѣшо му побрѣтим. Он мѣло старѣй. Кад ја глѣдам њѣга, не глѣам овѣга, него онѣга старѣга. Кѣ е мйслео д-йдем ја за њѣга, нѣма смйслеа. И йни тѣ такѣ рѣшили, дѣђѣше, капарйсаше ме.

Трй гѣдине жйвѣ'мо такѣ. Отйде у ѣдан рѣт, па дрѹги рѣт, па трѣћи. — Четйри рѣта смо претѣрали. Њѣга јѹрйше сирѣма, зарѣйли и дѣтѣрали га до нашѣга ѣде чайра. Он нѣкако — војска нѣка дѣбра: — Штѣ не бѣгаш? — Мѣре бѣгай! — А нѣма овѣко чайр, пѹт, па гѣр ѣпет ѡйва. А ѣн увѣти'ѣ па прескѣчи врѣйну, дѣшо у сѣло тѹ да побѣгне. А ја ѹ смо га мѣа свекрѣва трѣжйли по лѣгорова, трѣжйли, трѣжйли, од лѣгорова до лѣгорова, свѹд, и нисмо мѣгли да га натрѣвимо, па се врѣтимѣ кѹћи. А овѣмо дйжу и црепѹље — у црепѹље смо мѣсйли лѣба — дйжу лѣба овамѣнѣке. Тѣк мй — мѣра се лѣгне — тѣк скрипнѹше врѣта. — Кѹ е тѣ? — Каже: — Јѣ д-ўзем мѣло лѣба па д-йдемо. — 'Дѣ д-йдеш? — Д-йдем, каже, у Богѹтовац. — Како ѹ да га нађем? Цвйзди, цвйзди ја, не мѣгу да га нађем. Јѣдва црни зѣман дѣје. Јѣ сам отйшла кѹћи, кад ѣн ѣндѣна у слѣме — тѹ слѣме бйле. Одт Калѹдре йде војскѣ. Како ѹ' вйде, кад вйкне па отйде у лисйчју јѣзбину — на бйо се те га нйсу нашли . . .

Превеш

XVIII

Јѣ сам дѹже врѣме гѣр борѣви'ѣ. У сезѣну косйдбе смо косйли млѣгема ѡйма. Али онѣко пѣсле кадт прѣшла косйдба, ја сам тѹ бйо и лѣти, ў есен, ў пролећ и зйми, гѣр код ѡй'. Ѣно имѣло вѣлики пѣсо, а нйѣ имѣло рѣдне снагѣ. Јѣвча ўмре. Бѣшко, ѣн, и йѣн брѣзо се рѣз-боле, и йѣн ўмре скѣро. Душѣнка се ўдаде, Лѹбица ўмре. Нѣма, из ѡйне кѹће нйѣ рѣдна снага йшла: јѣдни код бачйе, јѣдни кодт кѹће и нѣма нйко да рѣди у пѣље.

Сѣд ўзела ѹ држѣва, ал ѣпет имѣло дѣста . . .

Са свѣ онѣко сам ѣбично, сѣмо вйд нѣмам. Обневйдо сам кѣц-одѣвно. Нйсам имѣѣ бѣлѣве у очйма, нйти аперѣци'ѣ, сѣмо наедѣмпут по стѣпену сам обневйђѣѣ: свѣ мѣње, свѣ краћи вйд. Ки онѣ лампа кад гѣри: по мѣл, по мѣло исѹши витйль — и такѣ мѣне.

Јѣ сам рѣњен четрнѣесте гѣдине одт Швѣбѣ. Осамнѣесте смо ослобѣдили ѣде у октѣмбру мѣсецу. Па смо отйшли тѣмо, борѣвили цѣлу зйму. Регрѹти дѣђѣше, обучйше се. Ё, сѣд Мацѣри се узнемйрйше, кѣпу рѣвовѣ порѣ-Тйсе да нападу нас. Те нѣ-задржѣаше те мй лѣтова'мо тѣмо, у деветнѣесту гѣдину. Дѣшо сам пошто е жѣтва пѣла ѣде свѣ,

по свѣтем Илїѣ. А рањен сам четрнаесте године у Мачве, у Белотиње село, у Дреновцу, и то сам рањен у груди — тѹ, оде, — и кѹршум кро- зираѡ ме.

Био мѣсец⁹ дана у Нишу, у инжињерске касарне, посе мѣсец⁹ дана бѡловања — и у јединицу. Петнаѣсте године после остѹпи'мо. Ја дођем овде до Крушевца, тѹ већ и капитулираѡ се. Нѣма тѹ ништа. Аид оданде полако, враћау не — иде, савѣзна војска: ћемо тѹ да и' срѣтнемо, па тѹ, па тѹ, па тѹ, докле дођѡ'мо до Пећи. Ка-дођѡ'мо до Пећи, тѹ ми наше уредї'мо свѣ: и топѡве, и кѡла, и кѡње, и нѣма ни- шта. Ё, оданде саопшћаву: кѡи мѡже да се бори да иде, нек иде, а кѡи не мѡже, 'де кѹи зна. Довѣѡ не донде, па сад иди 'де ѡнеш. Овамо прѣшли у Албанију и јѣдва се извѹкѡ'мо: Арнаѹти, побїше, комѡру поваташе, побїше народ и поплѣчкаше. Там не мѡгу да идем, — овам да се врнем, ѡвам сам гѡтов. А Бѹгари за нама. Ако се придаш њима, ѡни нѣћа да прїму у рѡпсто: ѡдма кѡљу. Да е био Нѣма-за нама, маѡло би било војскѣ там отїшло, свѣ би се придало.

Аиде још маѡло, аи доведе, аи донде — Албанију прѣђо'. Кроз Црну Гѡру, што каже Црногорац, црно без белѡга — нѣма ништа. Тѹ ти није вредѣла ни паѡра да имаш, ни ништа. Јѣдва се извѹкѡ'мо док' дођѡ'мо у Драчу. Тѹ не Талијани пречѣкаше те не заранїше маѡло. На Бѡжић смо стїгли у Драч. Прѡборав'имо маѡло. Тѹ се ја разболїм. Аид у јѣдну бѡлницу у Сїди Абдалах, кѹ е ишо тамо, ѡн зна. То е било за избѣглице, тѹ су биле. Дођемо у — Сїди Фаталах се зѡве, Тѹнис, АѢфрика, у Сѣверној АѢфрики — тѹ не одведѡше. Ал прѡво смо ка-сам се разболѣо у Драчу, па смо отїшли у јѣдну бѡлницу, па маѡло прѡборави'мо, па оданде не у ѣдан чамац, па аид, 'де не одведе — на Вїдо ѡстрво. Вѣлико јѣдно брдїште ки овѡ гѡр Гѡло Брѡ, па да е само јѡш под нѣбо, а ѡднѡколо мѡре. И тѹ не оставише — нашу војску бѡлесну. И, и кѡ би кѹи мѡго нѣгде д-ије, нѣма кѹд, ѡднѡколо вѡда свѣ. Тѹ су умїрали. Тѹ е био само јѣдан с мѡном, Мїрко Мѡркѡвић, ѡн је био бѡлничар. Ё, тѹ е ѡн био јѡш. Ёно га, и ѡн је жив. Само да каже како е. Он је био бѡлничар, ѡн је то сарањивао јѣдно време. После није мѡго нико ни да не сарање: бацали ѡнако у вѡду. До ѡбале на камаре, дође чамац, — поѣде рїба тамо и аид. По шѣсет њї, до седамдѣсет, јѣдно време умїрало за дваѣ-четїри сага. 'Де кѹи се разболї, и мрдне там да врши нѹжду, тѹ се замѣгнуо, тѹ не и д-остане. Нико нѣма ни да га дїгне, ни шта. Шаѡори вѣлики, по педѣсет у јѣдан шаѡор се набїємо. Оно ка- дѹне ѡна олуја, јака бѹра мѡрска — ѡнако кад би ѡде дѹвало, не би остала нигде кѹћа, — овѣ, брѣ, шаѡоре салабѣри, чак тамоѡле јѣдно- пѡла километра отѣра, останемо ми овѡко. Тѹ ти има трње, јарѹге, нѣке остружњаѣце, бѡга пїтаѣ; пѹстиња, знаш; тѹ нико не борави ни од наѡрда ни о-стѡке ни ништа. А има за јѣло шта ти дѹша ѡне. 'Ко мѡж два кїла поѣш вѣкнѹ. Казани пѹни, ал нико не је — како се скѹва, ѡнако и распу. После јѣдно време, аиде, кае, кѹи мѡж да сїђе пѣшке сам до водѣ, до мѡра дѡл. А, кѡца нѣки оправили се. Оне, каѣ, да не тѣру там. — 'Де да не тѣру? — Каже: на врѡнт. — Каки врѡнт, брѣ, мртав народ да не тѣру на врѡнт. Нѣне ѡди д-ију, не смѣду. Аид ми, отѡмо дѡле, скѹпише се, маѡса. Шта не сад? Тѹна има ки гѡд бѡлница,

ѐдна боланта: шатор вѐлики, тѹ дѹктори, тѹ свѐ, наиглавнѐи дѹктори, купатило. — Шта ће сад? — Свлачите се. — Ми наше овѹ, селачко одело смо носили — нисам државно обѹко ни у тѹрски рат ни у ова рат, никако. Свлачи'мо онѹ, ђно пѹно ваши, има за два кила. Мету'мо там на гомилу кошѹље и онѹ свѐ. Они уватили, упалише онѹ, изгореше — само пѹцу онѐ вашке. Аи там у купатило: шипшање, бријање, свѐ уређење. — Идеш на ѐдна врата, примиш вѐш, на дрѹга одело, кад изиђеш там на краи — цакум-пакум, обѹко се. Аиде тамо у лађу, утѐраше не, скидоше с лађе, аиде на вѹз. Вѹзом идемо у ѐдну болницу. Свѹ онѹ одело баише тамо у 'перат, ђпет: купање, бријање, шипшање. Тази крѐвети, свѐ, не мѹже лѐше бит. Провѐо нѐколико дана, аиде, пѹкрет. Ѣдма дрѹго одело. Отидемо у дрѹгу болницу, ђпет-такѹ йсто. Тѹ сам наизад отишо у трѐћу болницу у Тѹнис, у Африку. Пѐт стѹтина и дѐсет крѐвета било у ѐдно оделење: крѐвети гвѹздени, сваки по сѐбе крѐвет, ки гѹт' воињци. Држава кадра, па лако свѐ. Свѹд између крѐвета да мѹж да прѹђу лекари ка-дѹбу да визиту врше. Тѹ смо боравили на ђмору.

Одмори'мо се — нѹво-дело, нѹво свѐ, рана била дѹбра. Аит оданде за Сѹлун. Укрца'мо се у лађу. Лађе двѐ биле што су највеће: ѐдна била Катарина, ѐдна принцѐза Јелѐна се звале — свака лађа има име. Тѹ сам укрцан у лађу, аиде за Сѹлун. Кад је било пѐти дан, стигнемо. Није далѐко оданде за Сѹлун ка-се йде право, прѐко, ал залазили тамо далѐко, 'бог^к сумурѐна, мина. На ѐнглеско пристаниште — Марта се зѹве, тѹ најђемо. Стигнемо у Марту. Баќке дѐрѹња, нѹђу, само, бй'е. Ка-смо се укрцали, сваки свѐде — има сѹбе, оделења, по вѹдовима распорѐђено. Францѹзи с нама свй. И чамци, и сплавови, обѐшени под стрѐју унаоколо, за спашавање. Нѐма, реко', о-тѹга ништа 'ко дѹђе дѹнде . . .

На зна^к-кад ђе сумурѐн, ѹн бй'е там, и йѹн йде ки онѹ ка-чѐкаш на штаци'е, — знаду 'дѐ ће лађа да прѹђе. Само ѐдан чуњак овако из водѐ йде. Само се издйгне овако и шйкне гранату, увати вѹду и кѹ те пита. А ѹни премѐтѹ. Командант лађе гѹр што е на катарке, ѹн тѹ сматра: тамогѹр ѐдно бѹре, па конѹпци, стѹбе од^т конѹпаца, па се пѹпне уз ѐдну бандѐру гѹр, па гѹр — у онѹ бѹре се шмѹтње. И ѹн посматра — има тамо нѐке справе, — и йѹн командѹе дѹле онѐм машиниѐтеру кѹде, како ће а крѐће. И, кад^т премѐтѐ нѐшто, јави. Чйм лађа премѐтѐ нѐшто, ѹна свйра: заурла што мѹже — аооо! Кад бй там близо, тѐк^т док се раздра. Грѹну, брѐ, ѹтуд у лађу. Узнемйрише се Францѹзи. Ѣни пѐћу се уз онѹ стѹбе да не спашаѹ. — Нѐма: у вѹду си, 'дѐ ћеш . . . Свѐ ђе онѹ да пѐће се, ђе онѹ, свѐ се исекоше љѹди. Ја тѹрим шињѐр пѹд главу те лѐгнем. Ѣно, брѐ, онѐ лађе санитѐтске, па дѹле патѹсано, онѐ кѹцке свѐ шарѐне од разнѹ — ма нѐ мож да коракнеш, само овако сѹљкаи. Ѣно нѐма онѹко — каки — ни у никаке палатѐ. Оваку, реко', грѹбницу нѐма ни Пашиѹ. Ма како спашавање — нѐма — дѹшо крињи дан и тѹ ти је. — Аке-бѹке, аке-бѹке, тамо, ѹра, ѹчка, — изгйбоше. Лађа стои. Ѣно е ударио сумарѐн, па е није ударио — ѹн само кад удари у машинѐрију, гѹтѹва е. Ѣно ударио онѹмо чѹк у онѹ кљѹн 'де се онѹ скиѹу онй лѐнгери ка-се кѹчи. Те ѹни закрйише тѹ, те трйнаѐсти

дан се скину'мо на солџнско поље: дванаџес³ дана и дванаџес ноћи путовали. Прво смо се у енглеске болнице се стоварили одмо. И фјини шатори, свѣ двошлатни, два реда кревета унутра, фјино. Ма нема, брѣ, свѣ свјлено онџо, — овако нема, министер не спава у онаки кревет. Ту одмор'мо, карантин издржа'мо некаки. Ё, аџ-са-тамо да се распоређуе војска. К[^] е бдлесан, избаца се — он се врѣне џпет овамо. Неће ль[^]ди д-йду. Неће д-й'е нџко да га стрѣљаш. — Бџље, каџ, оџу да лџпчемо тџна нџ д-й'ем се давим. — Те ми овамо распоред. Те тамо 'дѣ ћемо. — Ја сам био слџжџо кадар у пољску алтиљѣрију две године. Па сам посем био за време рата свѣ у пешадију, с пушком — и двапут рањен. — Ка-тамо отйдо'мо: јакаћа трџпа башка, коњица, алтиљѣрија, пешадија у пешадију, жандомѣрија у пешадију — јакаћа трџпа башка. 'Дѣ ће мѣне — у брџку алтиљѣрију, у брџане моравске дивџзије. Моравска дивџзија — овџ тамо од^т покрајине, Сврљџжани, овџ граничари, Нџшлџје, па нџшта нџје ни изџшло на Солџн: свѣ остало. Они пријатељи бџгарски, неће да се борѣ. Те ми и-свџ јединица образуемо моравску дивџзију. Ё, са-траже да дође број ор'жја. Ако немаш толико, не мџже да бџдне, држава да постои: кџџ освоџ Србџију, он управник Србџије — тако би најбоље било. Ё, ондак, шта ће џни: даџ пушке — и кџвари, брѣ, пушке, и комџрџије. — и — бџга питаџ, само што већи број да йма. Те ја у моравску дивџзију, у брџанима — три године. Кџња вџди, пѣшке џди. Са џувџк на џувџка — аџде, аџде, аџде. Ми смо џзели Бџтољ шеснаџесте године, дванаџестог новѣмбра. Знаџ по овѣм: знаш — џнда, дванаџестого, џзет Јѣдрен. И оданѣ за два мѣсеца у Србџију. Али Грџци ни помѣтџше: остали неутрални. А ми д-удариемо на Немџце, џни ће посе на нашу позадину. Бџљи Немџу пријатељ: Грџка е сруџила франџуске лађе, енглеске, саранила. Те ми се тџ утврџдимо, овамо Немџци се утврѣде. Две године у јѣдне рџвоѣе ки ово сад на мџѣм кревету тџ, тако. 'Дѣ смо ископали рџвоѣе, тџ смо заграџили, тџ пуње две године. Омрзе и џонџ мѣсто и џонџ, џсмрде свѣ. Ми смо били на Грџжичкем вџсу — кџ е био тамо, познаѣ терѣн: Лџгорска кџса, Соколаџ. Увџтили џни свѣ најбоље положеа били: нџси мџго да га покрѣнеш, бџга да зџвеш.

Народ^т се убџнио, војска неће да чека, йшли би кџћи. Даџ топове, вџчи па вџчи — наџтра се. Неки мџгу ја да се провѣѣм кроз она цѣв. Кад упале енглѣски онџ, пуштџње, само вџдиш сџкће пламен горе у висџну под небѣса — разџрне. — Не мџже. Долази неки Франџџз, џн адмирал што га зџву — па џн тџ прѣви: — Нѣма јџш, каже, да се спрема. Ударићемо, па ако остџпимо, овамо мџре, 'дѣ ћемо. Но мџра, бџље да се причека више, да смо сигурни. Оно тако и би. Натрпаше онѣ топове — топѣ до топа. Пешадија овако, рџвовски топови џдма позади пешадије, а тџ код нас нџје ни имало; џдма позади ми брџјани; позади нас јѣдан пешаџки стрџџ, џпет, па пољска, па каубиџе, па свѣ рѣдом: шѣс рѣди топова, свѣ спрѣмљено. Ё, кад бџ џне да се пробџје фрџнт, а офанзџва се крѣне, командир Урошџ дође, скџпи батѣрију: четрдѣсет маџге, нџсе свака по два сандџка муниције, по осамнаџес³ граната јѣдна нџси — тџ е натоварено, и тџ држѣ. А дѣсет йлада мѣтака у земунџу тџрили смо за резерву, свѣ натоварено и спрѣмно.

Тâмо он ка̀за ни наређење. Ка̀зан се скӯвао, сâмо плїву онѣ вѣштице по вѣру — кѣ ти, ма нїко, брѣ, да г-окӯси, да е од мѣда. Ка̀ко га скӯвали, она̀ко и прѣсули. Сâмо ова̀ко у сва̀кога срѣце. Ка̀же: — Љӯди, ка̀же, бра̀но, ако пробїємо фронт, ка̀е, за два мѣсеца кӯћи, наїдаље. Ако јок, ка̀же, мї дӯпе ћемо у ба̀ру. Борба ће с-отвѣри првог^к септембра на на̀шем сѣктору. Нїко нѣма нїгде да се јави над зѣмљу, — сâмо борба да — 'дѣ се кӯи затѣко: и пу̀шчана ва̀тра, и матрољези, брѣ, и топѣви — од рѣва сâмога па до профиант-колѣне, до штаба дивїзије, па рѣдом ова̀ко, свѣ граната. — Три да̀на и три нѣди, то сâмо учї — нїје престãјало нїшта. Нїт се зна 'дѣ па̀да граната, ни штã е бїло, сâмо ўвати та̀ма и ма̀гла, не мѣж да вїдиш та̀мо нїшта. Чѣкамо мї сãд — штã ћемо сãд. Ка̀д би трећегã септембра од нѣка дѣба: — У њме бѣга, ка̀же, на̀прѣд! — Сва̀ки са свѣ спрѣму — аїде та̀мо на бѣгарске рѣвовѣ, на еднѣ њїне тврђавѣ. Оно, брѣ, свѣ гвѣздено ко̀ље, па жїца, па ова̀ко у цїк-ца̀к уплетѣно, па то гранате како су бїле, ѣне покїдале онѣ жїцу, онѣ ко̀ље изломїли, истрошїли, а рѣвовѣ зарãвнїли — кӯина нѣма нїшта — нѣма, за̀трпано свѣ — ичерѣчено, од на̀рѣда нѣма нїшта. Тѣ прѣѣмо њїн фронт — 'де су те тврђавѣ њїне бїле — два да̀на и двѣ нѣди усїљени ма̀рш їдемо. Нїти стїже на̀с комѣра да да̀ лѣба, нїти штѣ, нїти отвãрамо 'дѣ борбу... Нѣма га нїгде, отїшо, побѣго, и нѣма га, не мѣж да га стїгнемо. — Мї, ка̀е, да се задржїмо нѣгде, ће, ка̀е, он да се утврђуе. — Па тѐра, па тѐра, па тѐра, докле доћѣ'мо до Кӯманова — сла̀бо се отвãрало борба. Тѣ се ма̀ло задржãше. Бѣгари капитулїра̀ше, прида̀доше свѣ. Уни ра̀товали о тѣћем трѣшкѣ. Ка̀д ѣне се прегãзи њїна држãва, ѣни отѣше кӯћи лѣди: увãтише дрѣм одãнде, колѣна сâмо нїã. На̀ша во̀йска претрѣсла свѣ. Оставише топѣве, оставїше пу̀шке, онѣ свѣ њїно побãцали у јãлак. Отѣше.

Ѓ, пѣсе мї крѣнемо за Нѣмцѣм и доћемо до Ниша. Тѣ се ма̀ло задржа докле факуїсао. Попãлиѣ вѣзѣве свѣ. Штацїã ѣдна што бїла, па на їспусту ки онѣ трстенїчка ѣупрїã до̀л. Па с онѣга вѣзѣви до̀л, с онѣ прѣгѣ, свѣ се поїзврѣтали, сâмо точкѣве и онѣ шїну: гѣре увїс остãло. И сва̀ка стãница унїшћена, и прѣга на сãстав шїна. Сва̀ки шлїпер преко по̀ла пресѣчен. На сва̀кем сãставу шїна мїна, и 'де гѣћ прѣпусти гвѣздени, ова̀ке та̀бле, сâмо се излѣљãле. Ал бандѣре, сва̀ка до земље осѣчена. Свѣ то остѣпїло, нїт се водїла борба, нїт је штѣ ру̀шено, ни штѣ.

Мї доћемо, на̀ша јединїца, до Ла̀пова. Одãнде пѣсе окрѣнемо ова̀мо за Смедѣрево, за Смедѣрѣвску Палãрку, па за Ковїн та̀мо, за Бѣлу Цркву, па та̀мо отїднемо у Вршац, па одãнде у Темишвãр. Из Темишвãра ѣдемо у ѣдно сѣло Сїрїг, па ѣдемо у Сегѣїн, па, ова̀дї, у Ба̀чку, у сѣло — Шãндор, звãло се 'де смо та̀мо лѣгоровали. И вїше нїје та̀мо ни вѣћена борба. Уни како прѣшли Сãву, ѣни побãцали спрѣму и попу̀шãли стѣку и побѣгли — нїсу борїли се нїгде.

Лу̀ка Нїколин, трѐба да їмам осамдѣсет и пѣт — рѣћен сам осамдѣсе-дрѣге.

Калудра

XIX

... Та е кӯна грађена за владом књаза Микаџла. А мој дѣда, он је из Надрља, лѣвачки срѣз, па преселио се тунѧ, и тѹ купио моу кӯну, тѹ кӯну купио, и пѡсле прѣшли, иљаду ѡсам стѡтина педесѣте године. Даклем, има прѣко стѡ година. Тѹ смо се закућарили. Пѡсле имаѡ брата, па смо — има сѧд нас пѣт, шѣс кӯна о-тѣ надрљске фамилије озгѡре. Гѡр у Надрља има фамилија цѣла ћутѧ, ониѧ. Ономад баш ми . . . — били о богомѡљема овѣма одѧвде овѧ наши братанци тамо-горе сас лимузинѡм. Каже, врлет је до бѡга. — Јѧ сам био двапут свеѧ — у Надрље — нисам више — врлет је до бѡга. А да су гѧзде, јѣсу. Сѧд^т, каже, има јѡш јѣдан наш двѣста кѧзана д-испѣче, каже, па кѧзан му ћутѧ овѧко — ѡно брдовито, течѣ вѡда, а ѡн жљѣб начинио, па течѣ у табѧрку, лади му вѡду и там истѣче — и печѹ. Има, каже, пѡла вагѡна ракије. — Па штѡ не продѧте, брѣ, каже, д-ѹзнете пѧре? — Ракија скупа. — Штѧ ће ни, — каже — пѧре. Ми имамо. Ми за ништа нѣма да дамо, штѧ ни трѣбу. Сирењѣ, каже, ки гѡи кад-си ѹзо матику па накопаш крѣч изс крѣчанѣ — толики комѧти сирења. Па кѧймака, каже, натрпаше — тѡ уз ракију мѣзе. Али о-старине тѹ били. Мој дѣда био тунѧ, живѣѡ.

Ѣни су, наши стѧри, изс Кѡсова, сѣло Сељанци. А Тѹрци били ѡнда — па побѣгли о-Тѹрака. Узо Тѹрчин па дѡшо ко-тѣм нашем чу-кундѣде ли, а овѧ свѣ истѣрали стѡку на Прѣпѡлац, и ѡће да бѣгау, сѧмо остаѡ стѧрац и бѧба у кӯће. А Тѹрчин дѡшо, ѧга. — Брѣ, каже, ѡлан, тѧ да ми даш^ж девојку кнѡће, имаш^ж девојку. Ми ћемо да но-ћимо, код нас^с да спава. — Дѡбро, ѧга, каже. — Није смѣо ништа да говѡри дѧље. — И д-умѣсиш, каже, погѧчу и гибѧницу на мѧслу и на мѣду, да ми начиниш. — А бѧба тѹрила бакрѧч воде — ѡн-нарѣдио — на вѧтру, на верѧгу. А ѡн лѣго, ѧга, крај ватрѣ. Ѣнда није крѣвета било, није било ништа, но прѡстрели слѧму и губерницу ѣдну и лѣго. А вѡда проврѣла. А ѹзни бѧба па прегѹри тѧ бакрѧч на њѣга. Ѣн рѧпи: ѡ! — а стѧрац извѧдио пиштѡлѣ, па г-убије. И ѹоставили свѣ, и побѣгли — и дѡшли. Па се нигде нису мѡгли задржѣ, но у Дѡњу Сабѧнту, 'ѡд^т код^т Крагѹевца — тѹ се задржѧли, и тѹ е — пѡсле дѹго били, па није и' се нѣшто допѧло — нѣки остѧли тамо, а нѣки прѣшли у Надрље овамѡнѧ.

Пѡсле рѧтови били. Ѣтац ми био кад је преведѣн из Надрља, шѣста му година била. А ѡнда ожениѡ се тунѧ и био је у рѧт кад је Ниш ѡдузет, Алѣксинац тамо — тѡ су Тѹрци држѧли свѣ . . . Јѣс, ка-цу ѡдузели.

Мој парѡдѣда Мѧрко, ѡн је био у рѧт. А ѡни су пѣт^д браћа били. И о-тѧ пѣт, јѣдан ишо — извѧдио кѡцку. — Вѧдили кѡцку, па извѧдио кѡцку да ѧде. — И нек си јѣдан, извѧдио си кѡцку, мѡраш^ж да ѧдеш. А ми смо пѹна кӯна овѧм ки кѡњи, нисмо извѧдили кѡцку, не ѧдемо. Оѧишо тѧ парѡдѣда наш, тамо, рѧтио бѧш у Караћѡрђево рѧт, кад је пѹцано на Ниш. — Јѧ сам виѡдо зрно Караћѡрђево изс тѡпа: овољико, брѣ, ѡуди, ћѹле. Како удѧрило у гѧрд, ѡно умѣљило, ки ѡно мѧло кад

је па́ло на зѣмљу нѣшто — и һу́ти то́ за ўспомен. — А та́ наш пара́дѣда, јѡш с еднѣм из Медвѣђе го́ре — ѡни оти́шли, шњу́варали та́м, па на-га́зе нѣкога Туркеша́њу, увате те г-умла́те, уби́ју га. По пу́не ко́жане биса́зе ду́ката ўзели — има́ѡ, био бѡга́т-Ту́рчин, а́га нѣаки. Па́, ѡнда ка́ко ће, шта́ ће, ѡни посѣ́дну ко́ње — обѡйца ко́њаници би́ли — и до-шли, на Јаси́ку прега́зили, на Топоља́к, һа́ли се пода́ве, јѣдво с ко́њима испли́вали. Она́ оти́шо по́сле за Медвѣжу, а она́, та́ Ма́рко, ѡн до́шо у На́дрље и до́но пу́не ко́жане биса́зе ду́ката. Пу́н јѣдан бакра́ч, ка́же, кад је изру́чио, свѣ зла́то. И ди́го се с једнѣм бра́тем. — Па́вле се зва́ѡ — те закопа́ли та́м у плани́ну те па́ре, закопа́ли у плани́ну. Ђн се по́се вра́тио, па ка-це заврши́о ра́т, ѡн до́шо, ни́је погинуо. И ка́же: — Бре́, Па́вле, ка́же, йди донѣси, ка́же, онѣ па́ре, ка́же, да ви́димо шта́ ймамо, ка́же. — Ка́ке па́ре, ка́же, — то́ нѣаки аиду́ци, Гу́зићи се зва́ли — на́шли, ка́же, аиду́ци и й́зели. — А́иде, бре́, ка́же, немѡ да ла́жеш, ка́же, са́мо бѡг ако е ви́до нѡђу у плани́не, ка́же, под бу́кву, ка́же, ка-смо ми́ закопа́ли. — О́ћеш-нѣћеш, нѣће да призна́ она́й ни́како: ўзели, ка́же, аиду́ци. — Ова́ се ди́гне у Кали́ниће — ту́ био нѣаки Ма́кса, влади́ка, седѣо у Кали́ниће — код влади́ке па га ту́жи. А влади́ка: — Дѡбро, ка́же, ја́ һу да пра́тим панду́ре, ка́же, за њѣга да га дотѣру. — И ѡн пра́тио панду́ре те га дотѣрали та́мо: не призна́е ни́како. — Дѡбро — а би́ло уочи Трѡи́це — дѡбро, ка́же, да се за́пне у ку́лу, ка́же, та́мо, а кнѡ́ђе ћемо, ка́же, да му преврнемо одѣло свѣ на њѣга, и ми́ ћемо да преврнемо петрайље и да га кунѣмо за свѡ вре́ме слу́жбе, и су́тра ћемо за свѡ вре́ме слу́жбе — да се заку́не: да су ѡднели аиду́ци и да нѣма. Й, тако́ ти то́ ура́де: ка́д, ўвече преврну́ли му свѣ на њѣму одѣло, й клѣли га, и йѡн се клѣѡ, и йзјутра на Трѡи́цу ѡпет клѣли га, й: — Йди, ка́же, сад. — Ђн до́шо код^т ку́ће. Има́ѡ два́ си́на, ка́же, ла́фови, а има́ѡ ко́ња, ка́же, пасту́ва. Си́н узја́нуо ко́ња, а ко́њ ри́пи па на зѣмљу се сју́ри, па га ба́ш убио наедма́пут, ама ки онѡ ја́ице кад разби́еш. Ни́шта: сара́нили њѣга. Ка-до́шли з-грѡбља, и јона́ дру́ги че́као — ѡба. Влади́ка ре́ко, ка́же: А, ви́диш! — А овѣма саопшти́о: — Те́ па́ре, ка́же, да ўзнете не сме́те, да ви да́ свѣ сад^т, ка́же, јел свѣ йма да се ўтрете, ка́же, то́ е прокле́вѣно, ми́ смо прокле-ли, за вре́ме слу́жбе уочи Трѡи́це и на Трѡи́цу. — И, йѡн, кад овй на́ши се пресели́ли ѡвде, ѡн до́шо па до́но пу́н јѣдан ве́лики за́струг — за-стру́зи онй што има́ло старински́ — зла́та, па ту́ у-ва́ ајат крај ку́ће ту́рили со́вру, а ѡн изру́чио, ка́же — ба́ба ми пра́чаше то́ — свѣ зла́то, ка́же, свѣ оволи́ки дукати: — На́, ка́же, Милу́тине, на́, Ва́со — мѡе ба́бе Васи́лија́ йма — да ви да́м, ка́же, ва́ше би́ло и ва́ше нек оста́не. — Не́ћу, бѡже сачу́вај! — А ѣдно де́те ода́вде, мѡем де́де брата́нац — она́м у ону́ ку́ћу одѣли́о му се бра́т — ѡно око́ њи́ се бу́тало ту́. А ѡн увати́о, та́ј Па́вле, па му ту́рио јѣдан ду́кат у це́п. А би́ло ба́ш о Крсто́-вем да́ну, овѣм јесе́нем. Де́те се по́пни на ѡра ѡнде да млати́ ора́се, па се опу́чи с ора́, па кад уда́ри у ѣдан па́њ — ба́ш ни́је мр́дноло. Ка́д, претрѣсли де́те, сву́кли га а г-оку́пу, на́шли му ду́кат зави́ен у а́ртију. — Ёте ти, ка́же, не да́ се. — А ѡн по́сле поку́пио онѡ, поку́пио и ѡдно ѡпет на́зад, вра́тио. Ни́ки ни́је сме́о д-ўзне — йма да полудй́, да по-цр́ка свѣ по ку́ћи.

... Станбило Мārкoвић из Карановца ... до првог јануара деведесџт.

Карановац

XX

... Кo би јoш тo причаo, ћути, дeтe, мoлим те! Дoђе чoвек, тђжи снау: дoђе Сaвa, тђжи. — Иди је зoви! — пандуру. Oдe тaмo, дoђе Рiлa, обуклa се, млaдa јeднa, знaш кaкo e нaбрeклa, ки гoт' oблaк нa кiшу. Глeам у њ: нe би је бiо јa, нe би је ни пцoвao — млa-дeлoвoђa, нiсaм имao ни двaдeс пe-шeсз гoдинa. Нaйђу Швaбe, патрoлa, двa вoи-никa мaцaрски. Идe пo eдaн кђи знa српски дa гoвoри, a двoицa идy кђи нe знy. — Дoђе: — Здрaвo, штa имa нoвo? — Oнaи пoчe дa гoвoри. Кадт пoчe дa гoвoри Сaвa зa њeгoвy снау — oдмa д-убије снау, oдмa дa с-убије: пoчe дa гoвoри кaкo гa грђилa, нaпaлa. — Пoчe дa гoвoри Рiлa — oн д-убије Сaвy. — Кo дa сђди у кђи чoвeкy?! — Кадт пoчe oнaи дa гoвoри — a нeки Рiстa, oн је њиn вoињик из Бaнaтa, вoђa патрoлe — oн слђшa кaкo сe oни свaђу. Дiжe сe: — Јe ли, чiчa? — Извoлтe, гoспoдинe? — Штa ти је oнa? — Снa ми, снaшлa e мђкa, дa-бoгдa! — Имaш ти кђу? — Имaм. — Имaм и тi лeбa у кђу? — Имaм. — Штa ти фaли кo-твoдe кђe, сђнцe ти српскo!? 'Дe ти је сiн? — Нa фрoнту. — Ел жiв? — Нe знам. — Пa ел ти нe вaђa снa у кђи!? Пa видиш, кaђe, мaцaрски мaмyз сaмo дa сiнe, дa тe убије! A тi сe свaђаш пo кђи? — Дaи мачђгу! — Oнaи дoнeсe нeкo мачђкчe мaлo, слaбo. — Имaшж бoље? Дaи бoље, дoнeси. — Oнo дoнo нeки нeкy сoпу oвoлђкy, ки рђкa дeч'a — дeтe мy и кo гa дoнeсe! — Лeжи! — Oнaи лeжe. Oбoри дa бiје — o бoжe! — oнo излeђe из oнi' чaширa oнa прaшинa, пa свe гoр у тaвaн. Oн бi, бi, штo мoђ дa мaе, бi, oнaи кђкa, бi. — Дiш сe, сђнцe ти . . . ! — Oнaи сe дiжe, oвaкo дрђи сe. — Бeђи њoнaм! Oд oвaм тi! — нa млaдy oнђ. — Јao, јao! — Oни увaтишe пa oбaлђишe, пa зaгртe ју сђкђу и кошђу — бeлшa ју кoђa oдт снeгa, нaбрeклa, брe — нoгe, бутђнe . . . И, кадт пoчe дa бiје пo oнe гoлe гузицe! — Јa нe мoг дa глeам, јa пoбeгo' нaпoлe. Oн бi, бi, бi, oнa кђкa — свe и' пoби, брe! — Дiш сe! — Прeсeдничe, кaд-дрђти пђ-дoђу дa сe жaлe кo-тeбe мa зa штa, сaмo зoви мeнe, дa и' јa пoкaђeм кaкo сe пoштуe кђђa свдa и чђвa свдa имoвинa. — Oтoшe. Вiшe нiје нiкa-дoшo ни Сaвa ни Рiлa.

*

... Oтишли, трaђили ју пaрe, ўзeли ју сђкнo. Тo e ўзo Лaбyд, Дрaгa Милoрaдoв, Милoрaдy Бђшeтићу сiн, и њoвaи тaмo oвoђa Милђвoјa Сaриђa брaт, Илђ'a. 'Тишли тaмo кoдт Пeтрoицкe: Чeдa нa фрoнт, a 'дe бiо Мiшa и њoнaи, Рaђa, нe знам, и њoни мiслим дa сy нa фрoнд-били. Љубиcав бiо ўмрo, oстaлa Пeтрoицкa. — Бiлa eднa жeнa, мoрe кaки, кoмaндaн-билa, ћути — oпaснa жeнa eднa бiлa. Eднa жeнa крyпнa бiлa, стрaшнo крyпнa. Мeнe кaђe: — Oдaклe си? Чi си? Си

ти Милкин синовац? — Реко': — Јесам . . . — И там отишли и напали: — Дај паре! — Да л ји дала паре, то не знам. Узели ју сукно и вуну, и љузели ју сира и кајмак. Тели да закољу од ваши једнога — не знам само кога — Чедјиног^к сина. Те она т^у молила, кукала, кукала, те пустили ју дете.

*

Мои Милко, парадѣда — турско време било, и народ^т српски бѣгао о-турског зѹлума по шумема, крио се: кољу, силују, биљу. — Носила жѣна малага Милка — мајка. И љуз п^у-дете отежа, жѣна огладила, она га баџи у шуму, моѣга Милка баџила, па отишла. Нашла друга група народа која е исто бѣгала о-Тѹрака. Кад, нека жѣна и-Црнче, звала се Достана — није имала дѣцу, — она чѹе: дете кѹка у шуми бачено; не зну чије дете. Сиђу дни, дете развиљу, дете мѹшко, а чије не зну. Она га понесе. Уз п^ут мѣле жѣне с малу дѣцу: — Подој га, сестро, ти, подој га ти! — Тако дойла, дойла дете, знаш, туђе дете. Па и' очѹвали. Па ка-се врати после кѹћи из^с тога збѣга — мајка дете потражи 'де га баџила, оно нема ни крпа ни ништа. Та нѡва мајка однесе дете кѹћи, туђе. Да л је кршѣно, не зна, како му име, не зна ни чије дете, не зна. Крстѣ га на свѣе име, и да му к^јм име Милко. — А био кршѣн, зваѣ се Стѣван. Прошло седам-ѡсам година. Мајка прежала дете — ова што га баџила: нема га па готѡво. Народ^т по сабора и ващара прича у разговору: — Нека жѣна — од Јагодне неко село — дете нашла туђе прѣ ѡсам година, са-трѣба д-ије у школу, велико дете — и очѹвала га, не зна чије је. А та мајка што дете баџила, она то чѹе. Па увати по сѣлу, па ишла, па ишла, па ишла, па ишла, па ишла, па људи ју кажу: у Црнчу ел у Штипље, тај крај к Јагодне там. Она отишла, и нађе кѹћу, и нађе дете — дечак велики, већи не овај. Каже: — Јѣ ли, сестро, ѡтку-ти ово дете, бѡга ти? — Ја сам га нашла. — Кад? — Тѣ и тѣ године. — 'Дѣ? — Т^у и т^ј. — Тѡ е дете мѡе. Ја сам га баџила, бѣгала сам па сам га баџила, па ти си га нашла. — Каѣ: — Ја ти га и не дам и да е твѣе — ја сам га очѹвала. — Ја ти га и не тражим, кае, ка-ци га очѹвала да не липче у онѣм потѡку, етѣ ти га — бѡже и твѡе. Оне се польѹбе, п-отјдне, дете остави. Тај бачени Милко порѡстѣ мѡмак, па му жѣна временом рѡди дѣвет сина и три ћерке. И свѣ дѣвет ожѣни, имаѡ дѣвет снаѣ у кѹћи. Мои дѣда, Андреа се зваѡ, био мѡмак, па шио, био тѣрзија. Па није шиљо, кака машина, него на прсте, и разѡпне јѣдну стрѣзу закачи ѡде — сукно — за колѣно, па држи гѡр и шије, рѹком шио. Па ишо, ишо, ишо, по тим шиљу. Дѡђе у овѹ кѹћу ѡде 'де си љовѡ сад^т прѡшо ти. — Неки Милан — т^у му шио нешто. А тај Милан т^у имаѡ лепу ћерку — то мѡа баба — лепа девојка била. А ѡн мѡмак, па е украѣѣ, па одведе там у Црнчу, па дѡл се венча, па тамо рѡди мѡѣг ѡца и стрѣца. — Знаш Милана? — па то е мои брат о-стрица. Лаза и Љубѣсав и Сима били браћа. Тај што е био Љубѣсав, то е ѡтац Миланѣв. Т^у имаѡ лепу шѹрњау, па то имање прода — Милко ѹмре — па дѡђе т^у па се насѣли, и браѡ кукѹруз овѣма. Т^у имаѡ лепу шѹрњау, бабу и шѹрњау, а ѡн био младѣћ, па снѹшили се са шѹрњаѡм,

па дође и-Црнче, па то купи, једно местанце мало, само да буде до шурњаће близо. И 'бог^к те шурњаће данас-смо у тем поткоку ту.

. . . Радомир Миљковић из Раtkовића.

Раtkовиће

XXI

. . . Регрути. Снежина овољки, ки овај дувар тамо . . . Поделише не у десетине: ја паднем у десетину — шесту. Беше десетар неки Радосав Станоевић, Кнежевчанин, много добар човек . . . Био добар за нас . . . И ту, дакле, пе-десетине ноћевало е у касарну болничку, а четври идемо гѳр у пекарску касарну — није имало овамо места, била болничка чѳта повећана за двѳста војника — раније било ѳ стѳ. И гѳр смо ноћевали. А био неки поднаредник Драгољуб Сибиновић и, и, овај — како имаше онѳм другѳм — то е био Параћинац, Драгољуб Сибинѳвић, а онај други. Нама е био поднаредник Живан Тодѳрѳвић, пекарски.

И јѳни лепо ѳвече отидну у варош. — Ми регрути оперемо нѳге, цѳкуле очистимо, тѳримо у кѳдник тамо, у кѳдник тѳримо. ѳни дођу — пију-кафану, знаш — дођу у неколко сати па викну на нас: — Цѳкуле на смѳтри! — Ми рипимо из крѳвета, тамо цѳкуле сваки свѳѳ поднесе — ѳни јѳзели онѳ цѳкуле па свѳ набили у чабар — вѳду, онѳ што смо прали нѳге, свѳ мѳкре. — Штѳ с-ти оваке цѳкуле? — Бију, брѳ. Бију ки волѳве. — Ѕѳ, дете му . . . — На свѳа места! — Ми ѳ крѳѳете. ѳни, лепо ти: — Нѳге на смѳтру! — Ако с-ѳшо по пѳтосу там: прљаве нѳге. — Бију по ногѳ. — Ѕѳ, дете му јѳбѳм, д-убију дѳшу. Штѳ ћемо, како ћемо-вѳ? — Тѳра то такѳ . . .

ѳ, кад би, одвојше на-четври десетине д-ѳјемо у пекарску касарну гѳр, ѳни осташе дѳл. Дигнемо се гѳр. ѳни ѳпет ѳду у варош, подофицири наши, па дођу, па долѳзе гѳр код нас. А овај пекар што е, поднаредник^г Живан: — Немате ви пѳсла код мене, код мѳе војске немате, каже, пѳсла. ѳни дѳл чинѳ ѳрам, брѳ, с онѳма војничѳма, јѳре, бију. . . Код нас не смѳду да дођу. Те смо ми гѳр дѳста дѳбро прѳшли.

ѳ, сѳд, ѳид, почѳмо учење, езекир. Беше водник неки, Драгѳтин Сѳвић, пѳтпоручик, ал јѳш носи наредничко-дело, — није ѳбуко официрско. И ѳндак, нема, уче не кѳплари онѳ: на лево, на десно, престројавамо . . . А ѳн ѳпет на ѳи вишне — покѳпи јонѳ кѳпларе тамо па и' нешто прѳча, прѳча. Ка-дѳћ-ѳвам, кае: — Удрите ви то, ѳдрите то! — а там кад ји скѳпи — прѳчу пѳсле онѳ кѳплари код нас — ѳно већ и ја сам пѳсле био кѳплар, каже: немѳ се шѳлит-а бијѳте, каж'. А према нама: ѳдрите, кае. Дѳбро.

Долѳзе двѳ лекара, предавау ни теѳрију. Неки Кѳста Тодѳрѳвић, много добар човек — пѳручик^г био — предаѳе ки мајка: прѳча ти полако, ѳсполако објашњава. Ал долѳзи капетѳн Узѳновић те ни предаѳе ѳн, пѳ, автономиу, теѳриу. И јѳзне огледѳло-вако, оглѳда се, и чѳчкалицу, чѳчка зѳбе. И јѳзне еднѳг војника — беше едан Јагодѳнац, неки,

нѣки Милйвоє — како се презиваше, бѣга ти, — Вукмановац. А бйо-панчар: што мѣже брже да читā — животвѣрац^а-знāш. Он му дāб-нѣ правило воинчко, вѣлико, дебѣло . . . Вѣлико правило . . . — Читā он што брже. Он: — Брже читāи! — Па онда зађе рѣдом: — Дѣде, кāжй ми тй штā е овāи читāб? — Они се поплашили, нѣ зну. — Дйжи се тй до нѣга! — Нйшта. — Дйжи се тй до нѣга! — Нйшта. Нйко нѣ зна. Свѣ на гомйлу . . . Пѣчне а комāндуе: — Окрен се! Тй к овѣм, тй се окрени ка овѣм, тй се ка овѣм, тй ка овѣм . . . Удри му шамар! — Онāи сирѣма што први, он удари мāло, жāб му дрўга да бйе. — Удри тй нѣму бѣле. — Онāи кад развўчѣ, да т-обāли, брѣ . . .

. . . Станймир Сймић.

Доброселица

XXII

Бѣше Светй Никѣла, мѣа слāва. А нāма ѡвце у Збѣговиште. Ливāда гѣр, кошāра. А покѣйни дѣда ме прāти да пўштим ѡвце и да полѣжим. А снѣг, јѣдан мāли снѣг^к пāб, фйни. Јā понѣсем пўшку — волѣб сам тѣ. Сāмо окāчим мāлко, гѣр изйћем до на Жйваново онѣ, Гѣлубово: шāрāб јѣдан зечйћ, овāмо-онāмо, и вйдим га јā под јѣднем вѣтровальу лежй. Јā подйго' пўшку: кљѣц — нѣ д-упāли. Врāтим: — кљѣц, нѣће. Јā се врāтим тāм у позāдину па трнѣм прочйстим онѣ, до-дāм бāрут, тўрим нѣву кāпислу. Опе-тāмо: кљѣц — нѣће, — кљѣц — нѣће. Штā а рāдим? Д-йћем кўћи? — Па дѣжем, зѣвнем покѣйнога Милѣна. Реко': — брѣ, Милѣне, такѣ и такѣ. Аѣ-д-йдемо. — Аѣд. — Јā нѣму ѡдувуд мāло йздаље кāжем, реко': — Тў и тў д-йдеш, тў под овў вѣтроваль, а јā ћу д-йдем, реко', гѣр. 'Ко кўжне гѣр, јā ћу да крѣшем ѡлет. — И ѣн га гāђа. Па га рāни, нѣ уби га ѡдма. И пѣсле г-увāти'мо чā-ко-црквйне силѣвачке тāм. — А вйдиш, мѣне се нйѣ дāло да г-убйћем . . .

. . . Борйсав Вукойчйћ.

Комаране

XXIII

Сельāчку свāдбу смо грāдйли. Решāвамо се јā и мѣй чѣек: нйко не грāди свāдбу ѡвде у Слāтину, — нѣма свāдба. Свѣ кѣй су нā шкѣлу, ѡни отйдну и свāдбу не грāде. Мѣй дѣвер трй сйна жениѣ, ни'ѣдну свāдбу нйѣ грāдйѣ. Йма тў Андра ѣдан, кўвар. Јā му прйчам штā ћу јā нѣму свѣ да дāм ка-цѣним мѣега сйна. Ал тѣ се прѣдужи — мѣй сйн прѣдужи шкѣлу, нѣ заврши тѣ, и тā свāдба одуговлāчи се. А ѡн кāже: — Штā бй с тў свāдбу? — Реко': — Нйшта не брйни. — И мѣй сйн рѣшйѣ да се жѣни. Долāзи бāш такѣ пред^т Пантелѣу и кāже: — Е' знāш тй да сам јā рѣшйѣ да се жѣним. — А тў девѣйку довѣћйваѣ јѣш нѣколико пўт. — Јā сам рѣшйѣ да се жѣним с Мйрѣм. — Оће да ўзне онў девѣйку. 'Дѣ нѣмо, реко', сāд^т кад нѣмамо нйшта? — Ни ракйћā

ни вино није било бозна шта. Ја ка — зовем цело село, целу родбину, то е свадба — па ме стра, не могу то да проведем. Каже Илија: — Шта се секираш ти, ја могу пет свадбе да проведем, а ти се секираш, не могу једну свадбу мдем сину да проведем. — И рѣшили смо ми ту свадбу. Ајде ја — пољуби ме мѣи сѣн и снѣ у руку — ајде да уиђемо ту да кажем ја Илије да ћемо свадбу. Илија се ѣскокори . . .

Кѣца ни свадба дугачка била. Ыма два мѣсеца, ѣни рѣшили. Дође то да проведемо свадбу. Дођѣше ми млаѣенци ѣу пѣтак. У субѣту и у недѣљу пѣче нѣка кѣишица. Како ћемо сѣд^т свадбу, 'дѣ ћемо? — нѣма ту, тескѣба. — А оваѣ ништа, не плаши се. Он проводи, знаш, удѣваѣ сѣстре, женила му се браћа. Ја — то прѣва свадба. И свѣ сам онако се изгубила. — Ајде ту, дотѣраше у четвѣтак, начинише венци ту: излѣжба. — Само нѣсмо дваѣс кѣћа у сѣлу звѣли. И то се Илија секира што није. — Штѣ, каже, да не зѣвнѣмо и тѣ дваѣс кѣће?

И проведѣ'мо ту свадбу. Каѣд мѣа снѣ, ѣна свѣ ми испуњѣе жѣљу. Ыће бедевѣн, ѣће бѣлу аљѣну како ја ѣћу, ѣће дѣр. То знаш ка-це изнѣсе на мѣтку, на чабрѣѣак, и засѣче чабрѣѣак, то да пѣкне тѣмо. Мѣи свѣ на-стѣл па с миљѣ покрѣли, свѣ како сам ја тѣла такѣ ми тѣ снѣ, Маке-дѣнка, пристѣла. И кѣпили бокчалѣци — ѣна тѣмо кѣпила дваѣс^з бокчалѣка, тѣмо ѣѣна маѣка у Бѣвђелие . . .

. . . Милосѣја Раѣоевић.

Слатине

DIE MUNDART VON LEVAČ

(Zusammenfassung)

I. UEBERLICK UBER DIE METHODISCHEN VERFAHREN UND DIE STRUKTUR DER ARBEIT

1. Die historisch ungewöhnliche Entwicklung des Balkans wirkte sich auf alle Lebenssphären der hier behelmten Völker aus. Am augenscheinlichsten wird das in den Bereichen, in denen die Intensität und die Folgen der Geschichtsprozesse relativ am stärksten fühlbar sind. Eines dieser Gebiete ist Mittelserbien, wo die in dieser Arbeit dargestellte Mundart angesiedelt ist.

Die Eigenarten unserer Mundart werden in mehreren Richtungen erkennbar:

a) Unter dem Einfluss heterogener Faktoren bildete sich eine ausserordentlich komplizierte Dialektkomposition heraus, die zahlreiche verschiedenartige Elemente vereinigt, wobei die Beziehungen zwischen diesen Elementen sowie zwischen ihnen und anderen Mundarten dieser Zone schwer abzugrenzen sind.

b) Wegen der schwierigen gesellschaftlichen und historischen Situation der Träger dieses Mundarttyps und der spärlichen Quellen über diese Geschichte sind die Beziehungen in diachroner Richtung recht verwischt, so dass nur schwer Schlüsse über die Art der Entstehung und die Entwicklung der Mundart gezogen werden können.

c) Noch erschwert wird das durch das Fehlen von Schriftdenkmälern aus früheren Epochen, an Hand derer ein Strukturquerschnitt der Mundart in einer Entwicklungsphase erarbeitet werden könnte.

2. Deshalb konnten wir uns bei den Untersuchungen der Beschaffenheit und der Entwicklung der Mundart nahezu nur auf ihre gegenwärtige Struktur und die Beziehungen in ihr stützen. Um die Angaben zur Betrachtung der Mundart aus diachroner Perspektive benutzen zu können, darf man sie nicht nur feststellen, sondern muss sie so analysieren, dass ihre Altersstruktur und Schichtung sichtbar werden.

Demzufolge ist jeder Nachweis der Besonderheiten der Mundart in erster Linie gemeinsam mit den übrigen Angaben als Teil eines Gesamtsystems zu betrachten, und erst dann und in dem Masse, wie das diese Beziehungen zeigen, lässt sich ein Fakt zur retrospektiven Betrachtung der Mundart benutzen. Das Hauptziel, das mit dieser Arbeit erreicht werden sollte, ist — anders ausgedrückt — die Beschreibung des gegenwärtigen Zustands der Mundart. Die so erhaltenen Angaben dienten zum Vergleich ihres gegenwärtigen Systems mit anderen Dialekttypen, und zwar nicht durch rückläufige Reduzierung auf einen gemeinsamen Prototyp, sondern durch blosse Feststellung ähnlicher Eigenschaften in der Form, in der sie heute anzutreffen sind. Auf Grund der durch die kontrastive Methode bearbeiteten Angaben wurde eine relative Einschätzung des Alters der einzelnen Eigenschaften unserer Mundart vorgenommen, wobei relevante ausserlinguistische Momente berücksichtigt wurden, die die Träger der Mundart berühren. Erst das wurde zum Ausgangspunkt für die Anwendung der historisch-vergleichenden Methode zur Rekonstruktion der Grundzüge unserer Mundart in der Zeit vor den Bevölkerungsverschiebungen genommen. Selbstverständlich war das nur bei einer bestimmten, sehr beschränkten Anzahl von Eigenschaften möglich, an Hand derer auch kein annähernd klares Bild über die Mundart als Ganzes gewonnen werden kann. Hier war es das Hauptziel, die These von der kontinuierlichen Entwicklung der Mundart am Beispiel von Eigenschaften nachzuweisen, bei denen das möglich war.

3. Wie daraus erhellt, spielen bei den gesamten vorangegangenen Ausführungen Angaben über den gegenwärtigen Zustand der Mundart eine hervorragende Rolle. Daher mussten unbedingt Methoden erarbeitet uns angewandt werden, die die exakte Auswertung der Angaben und den Ausschluss des psychologischen Moments bei der Sammlung des Materials gewährleisten.

Wo in der Mundart nebeneinander zwei oder mehrere gleichartige Eigenschaften mit unterschiedlicher Entstehung auftreten, beschränkten wir uns nicht auf ihre Beschreibung, sondern untersuchten ihre Beziehungen innerhalb des Systems. Waren die semantischen und funktionellen Beziehungen bedeutungslos, da die Formen in beiden betreffenden Richtungen gleich sind, berücksichtigten wir die Häufigkeit ihres Vorkommens, wobei wir bei Bedarf auch auf das territoriale Moment eingingen.

Letzteres schliesst die Anwendung der statistischen Methode ein, was erst dann möglich ist, wenn der Untersuchungsgegenstand in eine geeignete Form gebracht wurde. Die fliessende Materie der Mundart war als Text zu fixieren. Zu diesem Zweck fertigten wir Tonbandaufnahmen von Mundartproben an und hielten diese schriftlich fest.

Die Aufzeichnung eines derartigen Textes, eines Sprachmodells, bringt eine ganze Reihe neuer Probleme mit sich. Dazu wurde typische Vertreter der Mundart ausgewählt, also Personen, die sich der Mundart in verhältnismässig „reiner“ Form bedienen. Unter der „reinen“ Form versteht man bei uns die Mundart in der Gestalt, in der sie am wenigsten vom Einfluss der Schriftsprache durchdrungen oder berührt ist. Elemente der

Schriftsprache in der Mundart wurden bei ihrer Untersuchung nicht berücksichtigt, da das eine gesonderte Aufgabe darstellt. Auch die soziale Schichtung der Mundart wurde vernachlässigt (hier handelt es sich vornehmlich um Unterschiede zwischen den Generationen). Um das Modell repräsentativ zu machen, wurden Vertreter aller Generationen aus sämtlichen Dörfern des Mundartgebiets ausgewählt.

Die Unzulänglichkeiten des Modells werden in Hinblick auf die lexikalische Repräsentativität am deutlichen: Die festgestellten Eigenschaften konnten mitunter nicht an Hand umfangreicheren lexikalischen Materials bestätigt werden. Das gilt besonders für grundsätzlich bedeutende Wörter, die in der Mundart sehr selten vorkommen. Das Problem wurde namentlich bei den Akzenten durch Einführung des Begriffs des Kontrollinformators gelöst. Ausserdem wurde der lexikalische Fonds mit einer anderen Methode untersucht.

4. Die Arbeit konnte nicht das gesamte Material der Mundart erfassen und sollte deshalb als Differenzialstudie betrachtet werden, der die Schriftsprache zugrunde liegt, wobei wichtige Eigenschaften der Mundartstruktur, die nicht erwähnt sind, sich mit denen der Schriftsprache decken.

Das bedeutet nicht, dass der Vergleich mit der Schriftsprache bis in die kleinsten Einzelheiten geht; das ist lediglich das Ausgangsschema.

II. ZUSAMMENFASSENDE UEBERBLICK UEBER DIE BEDEUTENDSTEN ANGABEN IN DER MUNDART VON LEVAČ

5. Wie bereits erwähnt, werden in der Arbeit zwei Arten von Fakten analysiert:

- a) Angaben über die linguistische Struktur der Mundart auf Grund eigener Untersuchungen an Ort und Stelle;
- b) Ausserlinguistische Angaben, die die Träger der Mundart berühren und indirekt zur Untersuchung der Mundart dienen können, wurden aus wissenschaftlichen Arbeiten übernommen, die sich mit einzelnen dieser Fragen beschäftigen.

1. DIE WICHTIGSTEN LINGUISTISCHEN ANGABEN ÜBER DIE MUNDART DES LEVAČ

6. In dem kurzen anschliessenden Ueberblick werden die Eigenschaften entsprechend ihrer Reihenfolge in der Arbeit angeführt (mit Ausnahme des Akzents). Alle Akzenteigenschaften wurden — der Uebersichtlichkeit halber — zusammengefasst. Um dem Leser die Orientierung zu erleichtern, wurde bei jeder Eigenschaft auf die Textstelle verwiesen, an der sie behandelt wird.

a) *Akzenteigenschaften*

7. Folgende Angaben aus dem Gebiet des Akzents sind für die Struktur der Mundart von Bedeutung:

1. Das prosodische System kennt zwei Grundprinzipien der Alternation:

- quantitative Opposition,
- qualitative Opposition.

2. In jeder betonten Silbe haben die quantitativen Oppositionen phonologischen Wert, während das für die qualitativen nur teilweise zutrifft, nämlich bei den langen Akzenten. Demzufolge treten in unserer Mundart folgende Akzente auf:

- zwei lange — steigend (') und fallend (^);
- ein kurzer (¹), melodisch unbestimmt, der tonal auf drei Arten realisiert wird:
 - α) als expiratorischer Akzent (¹),
 - β) als kurz--steigender Akzent ('),
 - γ) als kurz-fallender Akzent (").

3. Ausserhalb der betonten Silbe treten in unserer Mundart nur quantitative Oppositionen auf, und zwar sind sie auf die vortonige Silbe beschränkt.

4. Die Akzentdistribution innerhalb eines Wortes verläuft nach bestimmten Prinzipien, die wie folgt definiert werden können:

- einsilbige Wörter haben lang-fallenden oder kurzen Akzent
- in mehrsilbigen Wörtern sind die drei Akzente wie folgt verteilt:
 - a) der lang-fallende Akzent ist in allen Silben möglich
 - b) der kurze Akzent steht auf allen Silben ausser der letzten (es gibt Ausnahmen von dieser Regel, bei denen der kurze Akzent mitunter auch auf der letzten Silbe stehen kann)
 - c) der lang-steigende Akzent beschränkt sich in der Regel nur auf die vorletzte Silbe.

5. Das Akzentsystem unserer Mundart ist dreigliedrig, kann aber in folgenden Punkten als Modifikation des Zweikakzent-Systems betrachtet werden:

- Der Akzent der kurzen Endsilbe wurde eliminiert
- Durch Rezession erhielt die vorletzte Silbe einen zweifachen Akzent:
 - auf kurzer Pänultima tritt ein kurzer Akzent auf;
 - auf langer Pänultima lang-steigender Akzent.

6. Der lang-steigende Akzent erinnert bei einigen Lexemen an den Akzent der Kano-Mundart, aber nur scheinbar, da die Silbenlänge nicht durch diesen Akzent bedingt ist, sondern auch in den Formen des Worts beibehalten wird, bei denen der Akzent nicht auf dieser Silbe liegt (*čaršav* : *čaršava*).

7. Die Akzentalternationen tragen bei manchen Flexionsformen fakultativen Charakter und sind ohne phonologischen Wert:

- Isn^m I Typ *nož* u. ä. (*nōžēm nōžem* u. ä., Pkt. 265, 277, 293, 305)
- alle Casus obliqui der Adjektive mit einsilbiger Endung (*lépog|lēpōg, lépoj|lēpōj* u. ä., 395—396)
- Partizip Passiv einiger Verben (*biven|bivên, saliven|salivên*, 488, 503, 505, 527)
- Infinitiv Typ *videt|vidêt* (544)
- Partizip Perfekt Typ *dōneo|donèò, pōorao|poorào* : *orào* (512, 516, 533, 537).

8. Charakteristisch sind auch einige Akzentalternationen im Paradigma, die phonologischen Wert haben.

- Typ *péc* : *pěko[h]* : *pečên* (503)
- Typ *vúc* : *vúko[h]* : *vūčên* (504)
- Typ *štédet* : *štéde[h]* : *štēdên* (548)

auf der anderen Seite aber:

- Typ *čítat* : *čítām* : *čítámo-čítáte* : *čítāu* (537.2.1)
- Typ *sědet* : *sedím* : *sedímo-sedíte* : *sedē* (547)
- Typ *kōpat* : *kōpam-kōpamo-kōpate-kōpau* (537).

9. Durch Formennivellierung wurden bei einigen Verben die Akzentalternationen beseitigt und die Akzenttypen vereinfacht:

- Typ *izručívat-izručíuem* (VD *izručívati* : *izručújēm*) (531)
- Typ *gádat* : *gádam-gádamo-gádau* (VD *gádajū*) (538).

10. Bedeutungsvoll ist eine bestimmte Zahl von Alternationen in Derivationsformen mit langen Endungen:

- bei Substantiven
 - Typ *zeljōv* : *zeljōva* (599)
 - Typ *repíc* : *repíca* (627), *sinčíc* : *sinčíca* (632)
- bei Adjektiven
 - Typ *očēv* : *očēva-očēvog* (645), *klɔpinjāv* : *klapinjāva-klapinjāvog* u. ä. (650—651)
 - Typ *dalěk|dālek* : *dalěka-dalěkog* u. ä. (653, 656)
 - Typ *bogāt|bōgat* : *bogāta-bogātog* u. ä. (653)
- bei Adverben
 - Typ *večēras* : *večerás* (660).

b) Phonetische und phonologische Eigenschaften

8. Folgende Eigenschaften sind von weitreichender Bedeutung für die Struktur der Mundart:

11. Die Vokale *o* und *e* in Silben mit kurzen Akzent werden häufig offen ausgesprochen (50—53).

12. Von den Sonanten veprügt der Laut *j* (*j*, *j̄*, *i*, *ø*) über die meisten verschiedenen Allophone (53—79).

13. *j* im Auslaut hat fakultativen Charakter

— im Imperativ (*dā* statt *dāj*)

— bei Demonstrativpronomina Typ *ovaj* (*ovā čovek*) (79).

14. Die Opposition *f* : *v* hat mitunter keinen phonologischen Wert, so dass beide Laute frei variieren. Es gibt allerdings Fälle mit phonologisch selbständigem *f*-Laut (86—89).

15. Gruppe *hv* > *f/v* (90).

16. Das Phonem *h* ist im System der Mundart des Levač nicht enthalten (*h* > *ø*, *k*, *j*, *v*) (93—97).

17. Teilweise variieren *z/ž* (die Variationen hängen von der Stellung ab und sind lexikalisch beschränkt) (98).

18. Ab und zu ist ein Wechsel von *ć* > *j* nachzuweisen (100).

19. Ein Substitut des Lauts *ǰ* ist neben dem überwiegenden *e* auch *i* (in der Regel als Alternative im fakultativen Wechsel mit *e* und in wenigen Fällen) (114).

20. Die Präposition *pred* hat auch die fakultative Variante *prid* (114).

21. Die verneinte Form des Verbs *jesam* lautet: *nisam-nisi-nismo-nije* (114).

22. Im *Ns^m* I fehlen die auf flüchtigem Vokal beruhenden Alternationen:

— *-lac* : *-oca* > *-oc* : *-oca* (118)

— *-ao* : *-la* > *-(l)ø* : *-la* (*svrdo'svrđlo* : *svrdla*) 319, 371).

23. Vokalsubstitutionen sind in der Struktur der Mundart des Levač ohne grössere Bedeutung (121—142).

24. Die Präfixe *pre-* und *pri-* treten teilweise als fakultative Varianten auf (126).

25. Vokalalternationen, durch Palatalität oder Nichtpalatalität des vorangehenden Vokals bedingt, sind teilweise aufgehoben und erhielten zuweilen fakultativen Charakter:

— *e* statt *o* im *Isn^{mn}* I, II (*čovekem*) 247—249, 324)

— *o* statt *e* im Pronomen *svo* (137),

— *o/e* beim Typ *rido/ride* u. ä. beim Typ *nano'nane* (Vs, 345).

— *e* statt *u* beim Typ *Miloše* (Vs, 245).

26. Abgeschafft sind die Oppositionen bei einigen auslautenden Vokalgruppen durch Substitutionen, die auf der regressiven Assimilation beruhen (*-ao*, *-eo* > *-o*); im Inlaut können auch Prozesse der progressiven Assimilation dazu führen.

27. Die Vokale unterliegen in bestimmten Positionen Elisionen (154—155).

28. Im Auslaut treten manche Vokalphoneme nur fakultativ auf (*Gsa^{mn}* *-og-a*, aber Imper. 2s *-i ø-*; *Dpa^{mnf}* *Lpa^{mnf}* *-ima, -ema*) (163—169).

29. Durch Jotierung entstandenen Alternationen haben auch Kategorien erfasst, die dafür keine Voraussetzungen boten (*puštio* : *pušćen* : *puštīm*, *pušćat* : *pušćam*, *čistinja*) (191—197).

30. Die Mundart zeigt auch geringfügigere Assimilationserscheinungen (Typ *žljeb*, *blješti* u. ä.) (198—199).

31. Bei einigen Kategorien sind die Ergebnisse der Jotierung verschwunden und die auf dieser Erscheinung beruhenden Alternationen aufgehoben (201).

32. Durch analoge Uebertragung der Ergebnisse der Sibilarisierung wurden die auf dieser Erscheinung beruhenden Alternationen neu stilisiert (*duleci* : *duleke* > *duleci* : *dulece*) (204).

33. Durch analoge Uebertragung der Ergebnisse der Palatalisierung von den einen Formen des Präsensstamms auf andere wurden die Alternationen des Typs *vučem* : *vuci* : *vuku* neu stilisiert und in die Alternation *vučem* : *vuči* : *vuču* (204) übergegangen.

34. Es treten auch einige geringfügigere Dissimilationsveränderungen auf (Typ *šć* > *kč* u. ä.) (206).

35. In den Formen der Substantive der III. Deklination sind durch Einführung eines unveränderlichen Stammkonsonanten die auf den Ergebnissen der Sibilarisierung beruhenden Alternationen abgeschafft (*vojska* : *vojsci* > *vojska* : *vojski*) (205).

36. Konsonantenmetathesen sind schwach entwickelt (*sj*, *zj/jz* u. ä.) (233).

37. Auslautende Konsonantengruppen *Reibelaute* + *Verschlusslaute* sind vereinfacht (235).

38. Auch einige weitere Konsonantenwechsel sind scheinbar durch die Stellung im Wort bedingt (*šk-* > *čk-* u. ä.) (176—177).

c) Morphologische Eigenschaften

9. Unsere Mundart zeichnet sich durch eine grosse Anzahl dieser Züge aus.

39. Die Synkretisierung der Pluralfälle verläuft in zwei Richtungen:

a) Dp—Ip (*-ma*),

b) Gp—Lp/Lp—Dp—Ip [*-(a/i)-/ma*].

40. Is^{mn} I u. II hat die Endung *-em* (247—249, 324).

41. Apn^m-CG I *-e/i* (256—258).

42. Die Beziehung (Ns) *-e* : *-eta* (Gs) erweitert sich auch auf einige Substantive Neutrum, bei denen diese Beziehung sonst nicht auftritt (323).

43. Die Alternation (Sg) (*-e* : *-eta*) : *-ad* (Pl) wurde durch das Erscheinen der Endung *-iči* im Pl. der Substantive der II. Klasse aufgehoben.

44. Bei Hypokoristika mask. (Ns) (*Jovo*) *Jova* : *Jove* (Gs) (296).

45. Ds-Ls III. Klasse *-e'i* (341).

46. Bei Substantiven auf *-ica* Vs *-e, -a, -o* (345).
47. Dp-Ip (-Lp) III. Kl. *-ama/-ema* (348).
48. Gp (-Lp) III. Kl. stets mit Endung *-a* (*-i* abgeschafft) (349).
49. Der Deklinationstyp der Substantive der IV. Klasse weist fakultativ auch alle Formen entsprechend der I. Klasse auf, wobei er ins Maskulinum übergeht.
50. Die Liquidierung der Formen der substantivischen Deklination bei den Adjektiven unter Beibehaltung von Ns^m und die Bildung einer produktiven Beziehung vom Typ *božičan* : *božičnoga* führt zur Unifizierung der adjektivischen Deklinationsformen (387).
51. Dsa^{mn} - Isa^{mn} - Lsa^{mn} weisen eine synkretisierte Form auf *-em* auf (390, 430).
52. Dsa^f - Lsa^f haben die Endungen *-e/-oj* (391, 431).
53. Dpa - Ipa (- Lpa) haben die Endungen *-ima/-ema* (391, 436), aber im Femininum nur *-ema* (436).
54. G-A — D-L der Pronomina der 1., 2. Pers. und das Pronomen *sebe* haben die Formen *men(e), teb(e), seb(e)* (166, 412).
55. Das Personalpronomen der 1. Pers. hat die Form *monom* (413).
56. Personalpronomen $3s^f$:
— D-L *njo(j)zi, njo(j)ze, njoj, nje(j)zi, nje(j)ze* (414)
— G = D-L.
57. Enklytische Formen der Pronomina in 1s, 2s und des Pronomens *sebe*:
— G-A *me, te, se, ne, ve,*
— D *mi, ti, si, si, ni, vi* (417).
58. Enklytische Formen der Personalpronomina $3s$:
— G-A ausschliesslich *je*
— D stets *ju* (419, 421).
59. Enklytische Formen der Personalpronomina $3p^{mnf}$ G-D-A (*j*)i (420—421).
60. Ls der Pronomina sporadisch auf *-im(tim, čim, njim, kim)* (424).
61. Endung der Pronomina im Gp(-Lp) *-i(h)*, nur selten *-e(h)*, (433—434), *-ija* (415).
62. Possessivpronomina entsprechend *ona*: *njoj(a)n, njojni, njo(j)zin, nje(j)zin* (427).
63. Pronominale und adjektivische Deklination wurden unifiziert (443).
64. Komparativ auf *-ji, -e(j)i, -i(j)i, -ši* (408).
65. Der Superlativ weist Merkmale der analytischen Konstruktion auf (410—411).
66. Der Bestand an kollektiven Numeralien ist sehr beschränkt (453).
67. Grundzahlen und kollektive Numeralien sind unflektierbare Wörter.

68. Der Casus generalis (CG) hat die Form des A und tritt fakultativ anstelle der Standardformen auf (in verschiedenen Funktionen ist die Häufigkeit unterschiedlich (240, 256—258).

10. Die Verben weisen ebenfalls eine grosse Anzahl interessanter Merkmale auf:

69. Infinitiv ohne *-i* (472).

70. Aorist und Imperfekt haben in 1p *-(h)mo*, selten *-smo* (473).

71. Das Adverbialpartizip Perfekt ist völlig verschwunden (475).

72. Der Wechsel *-e* : *-u* in der 3p Präs. ist im wesentlichen gut erhalten (478). Nur sporadisch *-du*.

73. Das Imperfekt hat teilweise besondere Formen und eine geringe Frequenz (484—487).

74. Sporadisch werden Aoristformen anstelle des Imperfekts gebraucht (485).

75. Es gibt geringfügige Verschiebungen bei der Distribution der Endungen des Passivpartizips (Wechsel *-t* : *-n-*).

76. Das Adverbialpartizip Präs. wird mitunter vom Infinitivstamm oder von der Wurzel des Verbs gebildet (489).

77. Die Futurformen sind verschiedenartig:

— Als prädikative Ergänzung ist häufiger (*da* +) Präs. als Infinitiv anzutreffen.

— Das Hilfsverb steht häufig in der nichtflektierten Form (*će*) (491).

78. Das Perfekt wird häufig ohne Hilfsverb gebraucht (496).

79. Eine grössere Anzahl von Verbstämmen weist alternierende Suffixe nach der I. und III. Klasse laut Belić auf:

— Suffixwechsel kann mit Bedeutungsänderung verbunden sein (bei verschiedenen Stämmen ist die Verteilung der Stammendungen in verschiedenen Formen unterschiedlich)

— mit Bildung von Doppelformen der Stämme innerhalb einer Form (501).

80. Die Anzahl der Verben mit fakultativen Formen des Präsensstamms in der II. und V. Klasse nach Stevanović ist etwas geringer (*-a/-je*) (Typ *dremat* : *dremam/dremljem*) (507).

81. Es treten Doppelformen des Präsens auch bei den Verben mit dem Suffix *-ava-* auf (Typ *davat* : *davam/dajem*) (522).

82. Erweiterung des Stammwechsels *-ova-* : *-uje-* auf Kosten der Beziehung *-iva-* : *-uje* (523).

83. Auch der Bestand an Verbstämmen mit dem Wechsel *-e-* : *-i-* erweitert sich auf Kosten der Stämme mit *-i-* : *-i* und *-a-* : *-i-* (541)

84. Lexikalisch greift auch der Stammwechsel *-iva-* : *-uje-* um sich (524).

85. Es erscheint auch ein Stammwechsel vom Typ *-ova-* : *-ove-* (Typ *kovat* : *kovem*) (526).

d) *Wortbildung*

11. Unsere Mundart ist durch häufige deminutiv-augmentative Formen gekennzeichnet.

86. Ausserordentlich häufig ist die Endung *-će* bei der Bildung von Hypokoristika (632).

87. Die allmähliche Zurückdrängung aller anderen Deminutivendungen und ein Zug zur Unifizierung dieser Formen sind nachweisbar (639).

88. Augmentativ-pejorative Bildungen sind sehr häufig und weisen mannigfaltige Formen auf (639).

e) *Lexikalischer Fonds*

12. Für die Struktur der Mundart sind zwei Gruppen von Lehnwörtern von Bedeutung:

89. Turzismen bilden eine lexikalisch ältere Schicht.

90. Germanismen begannen später in die Mundart einzudringen und sind teilweise noch nicht gefestigt.

91. Den übrigen Fremdwörtern kommt keine grössere Bedeutung zu.

2. AUSSERLINGUISTISCHE ANGABEN

13. Für die heutige ethnische Zusammensetzung der Bevölkerung Mittelserbiens sind die Veränderungen von entscheidender Bedeutung, die hier vom 15.—19. Jahrh. vor sich gingen.

a) Bis zum 15. Jahrh. verliefen die Bevölkerungsverschiebungen vorwiegend in Nord-Süd-Richtung.

b) Vom 15.—19. Jahrh. ist die Hauptrichtung entgegengesetzt.

In diesem zweiten Abschnitt sind zwei Wandertypen zu unterscheiden:

— Massenverschiebungen infolge von Kriegsereignissen

— langsames Strömen (vorwiegend aus ökonomischen Gründen).

Handelt es sich um ein konkretes Gebiet, so können die Bewegungen in

— Zuwanderung und

— Abwanderung

unterteilt werden.

In Mittelserbien — und damit auch in Levač — sind Ursachen, Charakter und Umfang der Zu- und Abwanderung — mit Rücksicht auf die Lage und die ökonomischen Lebensbedingungen — verständlicherweise unterschiedlich:

— Die Abwanderung ist auf Kriegszerstörungen zurückzuführen und war von relativ grossem Umfang.

— Die Zuwanderung trug den Charakter einer langsamen Umsiedlung und der allmählichen Akkumulation der aus verschiedenen Richtungen zugewanderten Bevölkerung.

14. Nach unserer Ansicht lassen sich zwei starke Abwanderungswellen nachweisen, die am umfassendsten waren und die stärksten Auswirkungen hatten:

— eine Welle während der Eroberung des Balkans durch die Türken (Ende des 15., Anfang des 16. Jahrh.)

— die zweite Welle, als die Macht der Türken zu zerfallen begann (Ende des 17. Jahrh.).

Sowohl in der ersten als auch in der zweiten Welle verstärkte sich der Zufluss von neuen Zuwanderern in diese Gebiete, so dass sich der Zuwanderungsprozess in zwei Hauptphasen unterteilen lässt:

— die Phase der früheren Zuwanderungen (15.—17. Jahrh.)

— die Phase der späteren Zuwanderungen (17.—19. Jahrh.).

Diese Schichtung ist nicht nur für die Erkenntnis der definitiven Bevölkerungsstruktur bedeutsam (die früher Zugewanderten wurden durch spätere Abwanderungsbewegungen miterfasst), sondern hat auch starke Auswirkungen auf die heutige Mundart in diesen Gebieten, darunter auch in Levač.

Es liegt in der Natur der Dinge, dass die zweite Zuwanderungsphase — etwa seit Beginn der grossen Wanderung der Serben — für die Bevölkerungsstruktur von vorrangiger Bedeutung war, da aus den meisten Quellen hervorgeht, dass die heutige Bevölkerung von Mittel- und Nordserbien grösstenteils aus Zuwanderern aus den drei letzten Jahrhunderten der Zuwanderung (17.—19. Jh.) besteht. Die ethnographischen Arbeiten über den Levač bieten leider keinerlei Anhaltspunkt dafür, so dass man über das Alter der Bevölkerung des Levač nur Vermutungen anstellen kann.

15. Die ethnographischen Quellen bieten einzig und allein Angaben über die ethnische Struktur der Bevölkerung. Diese Daten sollten allerdings lediglich als allgemeine Tatsachen bewertet werden und nicht als exakte und präzise Angaben. Demzufolge sind sie mit Vorsicht zu behandeln. In ihren Grundzügen weichen die ethnographischen Angaben nicht von den geschichtlichen Tatsachen ab. Hier nun Angaben über das Verhältnis der einzelnen Zuwanderungsströme in Prozent:

— Zuwanderung aus Kosovo und Metohija	63,8“
— Zuwanderung aus dem Gebiet der Flüsse Vardar und Morava	5,4“

— Zuwanderung von Schopen und Bewohnern von Braničevo	4,0%
— Zuwanderung aus dem Dinargebiet	16,9%
— inverse Strömungen	1,0%
— lokale Wanderungen	1,0%
— Altansässige	2,0%
— Herkunft unbekannt	12,0%

Hier wäre noch hinzuzufügen, dass sich die ungefähren Angaben über die altansässige Bevölkerung durch Angaben über Familien unbekannter Herkunft ergänzen lassen, während die inverse Strömung sicher aus Personen bestand, die früher aus diesen Gebieten abgewandert waren und in späterer Zeit an die alten Wohnorte zurückkehrten. Alles in allem übersteigt die Anzahl der Familien, die als Alteingesessene bezeichnet werden können 10—15% nicht. Ausserdem steht die Frage, ob diese Familien tatsächlich altansässig sind oder ob es sich um Zuwanderer aus früheren Epochen handelt, die von den Altansässigen assimiliert wurden und das Gefühl verloren, sich ethnisch oder in der Mundart von diesen zu unterscheiden. Nach unserer Einschätzung ist das Gefühl der Homogenität einer ethnischen Schicht an und für sich, ohne Rücksicht auf ihre Herkunft, von ausserordentlicher Bedeutung für die Frage der Mundart. Diese Schicht wird das Empfinden haben, Träger eines einheitlichen Dialektyps zu sein.

III. VERHAELTNIS DER MUNDART DES LEVAČ ZUM DIALEKTTYP VON KOSOVO—RESAVA

16. Als typisch für den Dialekt von Kosovo—Resava wird nicht immer die gleiche Zahl von Eigenschaften angeführt. Anschliessend geben wir eine Uebersicht über die bedeutenden Eigenschaften dieses Dialekts, wie wir sie aus den bekanntesten zusammenfassenden Arbeiten übernommen haben. Die Rubriken der Tabelle sind wie folgt unterteilt:

1. Eigenschaften, die Belić in seiner Studie über den štokavischen Dialekt in Stanojević „Narodna enciklopedija“ anführt.
2. Eigenschaften, die Prof. Stevanović in der „Enciklopedija Jugoslavije“ verzeichnet
3. In dem Werk „Savremeni srpskohrvatski jezik“ des gleichen Autors angegebene Eigenschaften
4. Eigenschaften, die Prof. Ivić in seiner „Dijalektologija“ verzeichnet
5. Eigenschaften der Mundart des Levač.

Nr.	Art. der Eigenschaft	Belić	Stevanović Enc. Jugosl.	Savrem. jezik	Ivić	Levač
		1	2	3	4	5
1.	Zahl. d. Akzente	“, ^	“, ^ (‘)	“, ^ (‘)	“, ^ (‘)	^ (‘), “, ^, ‘
2.	Länge	vortonig	—	—	vortonig	vortonig
3.	Akzentstelle					
	— Ultima	—	“, ^	“, ^	“, ^	^ (‘)
	— Pänult.	—	(‘)	(‘)	“, ^ (‘)	^ (‘), “, ^, ‘
	— übrige	—	—	—	“, ^	“ (‘), “, ^
4.	Aussprache <i>o, e</i>	<i>deajca</i>	—	—	<i>ea, oa</i>	ê/Ë, ð/ð
5.	Auslautendes <i>-j</i>	—	—	—	manchmal <i>-j > -ø</i>	in einigen Formen <i>-j/-ø</i>
6.	Phonem <i>f</i>	—	—	—	am häufig- sten <i>f > v</i>	oft <i>f/v</i> selten <i>f > v</i>
7.	Phoneme <i>h</i>	—	—	—	kommt vor	<i>h > o, k, j, v</i>
8.	Laut <i>s</i>	—	—	—	mituner <i>z > s</i>	mitunter <i>z/s</i>
9.	Jat	<i>e</i>	<i>e</i>	<i>e</i>	<i>e (i)</i>	(<i>e</i>)
10.	Verneinte Form <i>jesam</i>	—	<i>nesam:nije</i>	<i>nesam:nije</i>	<i>nesam:nije</i>	<i>nisam:nije</i>
11.	Alternation <i>-pre : -pri-</i>	—	—	—	<i>pre-</i> statt <i>pri-</i>	teilweise <i>pre-/pri-</i>
12.	Vokalgrup- pen	—	—	—	<i>ao, eo > o</i>	(<i>ao, eo</i>)/ <i>o</i>
13.	Elisionen	—	—	—	<i>d-idem</i> <i>n-umem</i>	häufig
14.	Gruppen <i>-sc-, -šć-</i>	—	—	—	<i>c, ě; kc, kč</i>	<i>kc, kč</i>
15.	<i>-sj-, -zj-</i>	—	—	—	<i>js, jz</i>	<i>sj, jz/zj</i>
16.	<i>-st-, -zd</i>	—	—	—	<i>-s, -z</i>	<i>-s, -z</i>
17.	Gp, Lp	Gp anstelle von Lp	Gp-Lp	Gp Lp	Gp-Lp (-a)	Gp Lp/ /Lp-Dp=Ip
18.	Dp, Ip	Dp- Ip (-ma)	—	Dp- Ip	Dp- Ip (-ma)	Dp- Ip (-ma)
19.	Isn ^m I, II	<i>-em</i>	—	—	<i>-em</i>	<i>-em</i>
20.	Apn ^m I	<i>potoce</i>	—	—	(<i>k > c, g > z</i>) -e	(<i>k > c, g > z, h > s</i>) -e/-i
21.	Pl. der Subst <i>bure</i> u. <i>ā.</i>	—	—	—	<i>burīci</i>	<i>-īci, -aci</i> (<i>drveta</i>)

	1	2	3	4	5
22. Ds-Ls III	-e	-e	-e	-e	-e -i
23. Isamn	tem	—	—	-em	-em
24. Dsamn- -Lsamn	—	—	—	-em	-em
25. Dsaf-Lsaf	—	—	—	-e	-e -oj
26. Dpa-Ipa	-ema	-ema	-tema	-ema	-ema -ima
27. Komparativ	-eji, -ši	-ej	-ej	-eji, -ši	-e(j)i -i(ji) -ji, -ši
28. Ds-Ls bei Personalpron. ls u. 2s	—	mene tebe	—	mene, tebe, sebe	men(e), teb(e), seb(e)
29. Is des Pron. ja	—	—	—	monom	monom
30. Dativ Pron 3s ^f	—	—	—	nje(zi)	nje(zi), njo(j)(zi)
31. G Pron. 3s ^f	—	—	—	njoj(zi)	nje(zi), nio(j)(zi) ... njo(j)(ze) ...
32. Enkl. Pron. 1p u. 2p					
D	—	—	—	ni, vi	ni, vi
G-A	—	—	—	ne, ve	ne, ve
33. Enklyt Pron. 3s					
D	—	—	—	ju	ju
G-A	—	—	—	ju (häufig)	je
34. Gpa-Lpa	—	te(h)	te(h)	-e	-u sporadisch -e L noch -uma/ -ema
35. Posses- sivpr. 3s ^f	—	—	—	njojan, njozin	nje(zi)n njo(j)(zi)(a)n
36. Infinitiv	—	—	—	-t	-t
37. Aorist 1p	-hmo	-[h]mo	-[h]mo	-[h]mo	-[h]mo , -smo
38. Präs. 3p (uče)	—	—	—	-e	-e
39. Imperfekt	-ada-	—	-ada-	-ada-	-a- -ada-
40. Futur	—	—	—	će + [(da) Präs.]/Inf.	ću, ćeš .../ će + [(da+) prez.]/Inf.
41. CG : L	—	A : L	—	A anstatt L (teilweise)	L/CG
42. CG : I	—	—	—	s + I/A	I, I/CG

17. Auf den ersten Blick scheint sich die Mundart des Levač nur durch einige wenige Züge vom Dialekt-„standard“ von Kosovo—Resava zu unterscheiden. Betrachtet man aber die zentralen Eigenschaften gesondert, die den Kern der Struktur der štokavischen Mundarten bilden und durch die sich die Kriterien für die Klassifizierung der Mundarten leiten lassen, werden diese Unterschiede bedeutend.

1. Auf dem Gebiet der Phonetik und phonologischen Verteilung der prosodischen Elemente sind folgende für unsere Mundart bedeutenden Tatsachen hervorzuheben:

- a) Das Akzentsystem enthält drei phonologische Einheiten:
- lang-fallenden und lang-steigenden Akzent, die tonal und quantitativ gekennzeichnet sind ($\hat{\quad}$, $\acute{\quad}$)
 - ein kurzer Akzent, in der Regel quantitativ markiert (kurz), tonal aber nicht, ist in dreifacher Realisierung anzutreffen (als expiratorischer Akzent (am häufigsten), als kurz-steigender oder auch als kurz-fallender ($^{\prime}$, $^{\prime}$, $^{\prime}$).

Die Variierung des kurzen Akzents in der Aussprache ist nicht frei, sondern hängt in gewissem Masse von folgenden zwei Momenten ab:

- von der Herkunft — der kurze Akzent, durch Rezession des Akzents von der letzten auf die vorletzte Silbe erhalten, tritt häufig mit steigendem Ton auf
- von der Vokalfärbung — diese Aussprache einerseits und andererseits die mit fallendem Ton treten in Silben mit den Vokalen *o* oder *e* auf, wobei der betreffende Vokal offen ausgesprochen wird.
- von stilistischen Momenten — die Veränderung der Vokalfärbung und der tonal gekennzeichnete Akzent gehen mit expressiver Assprache einher.

Daher wurde in der Arbeit die Realisierung mit fallendem Ton nicht gesondert von der tonal unbestimmten gekennzeichnet. Zeichen des fallenden Tons ist die offene Aussprache des Vokals in der Silbe.

b) Quantitative Alternationen ausserhalb der betonten Silbe sind ausschliesslich auf die vortonige Silbe beschränkt: *zorê* : *Zôrê*, *ujê* : *újê* u.ä.

Die lange vortonige Silbe wird mit spürbarer Intensität und steigender Intonation ausgesprochen, so dass sie sich phonetisch der Silbe mit lang-steigendem Akzent beinahe angleicht: Der Unterschied zwischen *séna* und *sēnā* liegt eigentlich nicht in dem Verhältnis $\acute{\quad}$: $\hat{\quad}$, sondern in den daran anschliessenden Silben — \sim : $\hat{\quad}$.

c) Die Akzentdistribution ist grundsätzlich anders als in den progressiven Mundarten des štokavischen Dialekts:

- $\hat{\quad}$ ist frei
- $^{\prime}$ teilweise durch die Aufhebung des kurzen Akzents der Ultima beschränkt
- $\acute{\quad}$ in der Regel auf die Pänultima beschränkt.

2. Interessant sind zwei Tatsachen aus der phonologischen Distribution.

a) Bei der Substitution des Lauts ʃ zeigt die Mundart des Levač gewisse Abweichungen vom konsequenten Ekavismus, der eigentlich als charakteristisch für den Dialekt von Kosovo—Resava gilt. Diese Abweichungen sind nicht so weitreichend wie die in den Mundarten der Šumadija nachgewiesenen.

b) Einige Vokalwechsel, bedingt durch die Beziehung Palatalität: Nichtpalatalität der vorangehenden Konsonanten, sind aufgehoben oder beschränkt (Isn I: *-em*).

c) In Levač sind die charakteristischen Eigenschaften des Dialekts von Kosovo—Resava auf dem Gebiet der Konsonantenwechsel, die durch Palatalisierung der Velaren bedingt sind, gut vertreten (*Turce, bubreze*, aber *nogi, ruki*), ebenso die der Jotierung (*puštit-puštim : pušćen*).

3. Folgende morphologische Erscheinungen verdienen stärkste Aufmerksamkeit:

a) Die Synkretisierung der Pluralformen der Deklination verlief parallel in zwei Richtungen:

- Lp = Ip = Dp
- Lp = Gp.

b) Eine bedeutende Anzahl der anderen Paradigmaformen weist in der Verteilung fakultative, parallele Formen mit älteren und neueren Endungen auf. Deshalb können wir für unsere Mundart behaupten, dass sie den gleichen Entwicklungsweg eingeschlagen hat, wie er für die progressiven štokavischen Mundarten angenommen wird; sie hat in dieser Entwicklung aber nicht das Niveau dieser Mundarten erreicht.

c) Ein weiteres Moment kommt bei der Struktur der Kasusformen zum Ausdruck: Durch Aufhebung einiger morphologischer nsäzel waren die Voraussetzungen für die Uebertragung der Oppositionsmöglichkeiten auf das Gebiet der Syntax und für das Erscheinen des Casus generalis anstelle der Standardformen des Štokavischen gegeben.

d) Charakteristisch sind die enklytischen Formen der Personalnomina und ihre gegenseitigen Beziehungen: Gut erhalten ist der Wechsel D : G-A im Singular und in der 1. und 2. Pers. Plural. In der 3. Pers. Pl. ist diese Alternation völlig aufgehoben (gemeinsame Form ist *(j)i*).

e) Durch Veränderungen auf morphophonologischem und phonetischem Gebiet gelangten wir zu einer besonderen Situation in den Beziehungen zwischen den Deklinationssystemen.

- Der Typ der pronominalen Deklination hat sich durch Aufhebung der nach dem Akzent stehenden quantitativen Wechsel dem adjektivischen Typ angeglichen;
- durch Aufhebung der morphologischen Gegensätze, die auf den Korrelationen der Lang- und Kurzformen der Adjektive beruhen, haben die Adjektive die Formen der substantivischen Deklination verloren und nur die adjektivischen bewahrt (Oppositionen zwi-

schen Bestimmtheit und Unbestimmtheit von Adjektiven werden heute durch Akzentwechsel ausgedrückt, ausser im Ns^m.

Auf diese Weise erhielten wir zwei Deklinationssysteme, die sich relativ gut voneinander unterscheiden, obwohl sie in der Evolution nicht streng voneinander getrennt sind.

f) Bei den Verbformen nimmt die 3. Pers. Präs. der Verben vom Typ *učiti -uče* eine Sonderstellung ein. Bedeutsam sind auch die Verschiebungen in den Beziehungen zwischen den Stämmen.

IV DAS VERHAELTNIS DER MUNDART DES LEVAČ ZU DEN BENACHBARTEN MUNDARTEN

1. VERHAELTNIS ZU DEN MUNDARTEN DER ŠUMADIJA

18. Die meisten Eigenschaften der Mundart des Levač, durch die sie sich vom Dialekttyp von Kosovo—Resava unterscheidet, hat sie mit den Mundarten im Nordwesten gemeinsam. Das ist unbestreitbar. Betrachtet man aber die Gesamtheit der Elemente, so sind die Erscheinungen nur bei einem Teil der Elemente in unserer Mundart und denen im Nordwesten identisch, während sich ein anderer Teil unterscheidet. Wir wollen die Aehnlichkeiten und Unterschiede konkret analysieren.

1. Der Bestand an prosodischen Elementen, vom Standpunkt ihrer phonetischen Eigenschaften aus betrachtet, unterscheidet sich nicht wesentlich von dem der Šumadija. Auch in Levač sind — ausser dem expiratorischen kurzen Akzent — zwei tonal markierte kurze und zwei lange Akzente bekannt (Pkt. 21—24), es bestehen auch Unterschiede in der Quantität unbetonter Silben. Phonologisch betrachtet, ist das prosodische System des Levač allerdings weit von denen der Mundarten der Šumadija entfernt: Der kurz-steigende und der kurz-fallende Akzent treten nur als Varianten eines einzigen kurzen Akzents auf (Grundvariante ist der expiratorische Akzent). Die Länge im Levač ähnelt auch phonetisch der Länge der progressiven Mundarten nicht, sondern steht dem steigenden Akzent nahe.

2. Noch wesentlicher sind die Differenzen in der Distribution der prosodischen Elemente:

a) Der kurze Akzent umfasst alle Positionen der kurzen Akzente der jüngeren Mundarten, insgesamt genommen, aber seine Repartition auf den konkreten morphologischen und lexikalischen Fonds entscheidet sich prinzipiell und in Einzelheiten — eine Ausnahme bilden die einsilbigen Wörter und teilweise auch die erste und vorletzte Silbe mehrsilbiger Wörter.

b) Die langen Akzente stehen im umgekehrten Verhältnis:

— In den Mundarten der Šumadija ist der lang-fallende Akzent nur auf eine Position mehrsilbiger Wörter beschränkt (Prima), während er in der Mundart des Levač völlig frei ist.

— Der lang-steigende Akzent tritt bei mehrsilbigen Wörtern in den Mundarten der Šumadija mit einer einzigen Einschränkung (Ultima) frei auf. In Levač kommen andere Einschränkungen hinzu, die die drittletzte Silbe und die weiteren Silben vom Wortende an betreffen, wodurch der lang-steigende Akzent bei uns ausschliesslich auf die Pänultima beschränkt wird.

c) Die Prinzipien der Verteilung der Längen sind durch die Beschränkungen der Wechsel zwischen langen und kurzen Silben bedingt. In den Mundarten der Šumadija sind die quantitativen Alternationen auf die nachtonigen (alle) Silben beschränkt, in Levač sind die Beschränkungen grundsätzlich verschieden, so dass die Wechsel auf die vortonige Silbe begrenzt sind, nur eine Silbe im Wort und das in einer ganz anderen Position als den bei den jüngeren Mundarten zulässigen.

d) Prinzipiell ist also die Pänultima sehr bedeutungsvoll:

— Einerseits ist das die Position, in der in Levač der lang-steigende und der neue kurze Akzent auftreten, so dass mit Ausnahme des lang-fallenden Akzents hier die meisten identischen Fälle in beiden Mundarttypen gegeben sind.

— Auf der anderen Seite werden die Aehnlichkeiten durch das Auftreten des kurz-fallenden anstelle des kurz-steigenden Akzents in einigen Mundarten der Šumadija — besonders in denen, die dem Levač unmittelbar benachbart sind¹ — relativ bedeutend.

e) Bedeutende Aehnlichkeiten sind bei der Quantität der Ultima nachzuweisen².

Ausser dem Wechsel des *ʃ* gibt es auf dem Gebiet der Vokaldistribution auch weitere Eigenschaften, die für die Untersuchung der Unterschiede und Aehnlichkeiten unserer Mundart mit dem genannten Dialekttyp von grosser Bedeutung sind.

1. Auch die Repartition der Vokale *e* und *i* und die darauf beruhenden morphophonologischen Wechsel sind in diesen Mundarten ähnlich.

a) Eine Folge der parallelen Entwicklung des *ʃ* ist auf jeden Fall die Aehnlichkeit der Komparativ- und Imperfektformen sowie die phonetische Zusammensetzung der bekannten Lexeme.

b) Bei der Verteilung der Präfixe *pri-* und *pre-* haben beide Gebiete ebenfalls viele Gemeinsamkeiten.

c) Die Formen einer grösseren Anzahl von Deklinationsendungen sind teilweise gleich (Dsn^f-Lsn^f III. auf *-i* neben *-e* usw.).

2. Die erwähnten Verschiebungen in den Wechsell *o* : *e* (s. o.) sind auch nordwestlich von uns bekannt, haben aber eine andere Form (Isn^mn I. bei uns ausschliesslich auf *-em*, dort vorwiegend auf *-om* u. ä.).

¹ Für Gruža die Untersuchungen von I. Stevović, SDZb XVIII, 419—420, für die Belgrader Mundart A. Belić Enciklopedija St. Stanojevića, 1068.

² Untersuchungen von B. Nikolić, SDZb XVIII, 14—15, sowie „Prilozi“, XXXVI, Heft 1—2, 30—37.

19. Die morphophonologischen Eigenschaften haben eine grössere Anzahl von Berührungspunkten.

1. Wie bereits erwähnt, verlief die Synkretisierung der Pluralformen bei uns in zwei Richtungen: $Gp = Lp // Lp = Ip = Dp$. Die letztgenannte der beiden Richtungen und gleichzeitig die bedeutendere ist unserer Mundart und denen der Šumadija gemeinsam.

2. Ein wichtiger gemeinsamer Zug der Mundart von Levač und der der Šumadija ist die Tendenz zur Synkretisierung der Singularformen der adjektivischen Deklination nach dem Modell der Formenverhältnisse, die im Plural herrschen, so dass wir $Dsa^{mn} = Isa^{mn} = Lsa^{mn}$ haben. Die Mundarten unterscheiden sich aber darin, in welcher Richtung die Erscheinung Gestalt annimmt:

— Im Norden hat diese synkretisierte Form die Endung *-im*

— in der Gegend von Levač und in anderen verwandten Mundarten die Endung *-em*. Beide Dialekttypen unterscheiden sich in den Richtungen der weiteren Ausdehnung der Erscheinung:

— Im Norden ist die Erscheinung auf die adjektivische Deklination beschränkt, wobei sie neben Maskulinum und Neutrum auch das Femininum erfasst. Im Femininum hebt sich die Endung *-om* ab.

— Im Süden wurde das Geschlecht als Kriterium und Ausgangspunkt für die Expansion genommen, so dass die Erscheinung Maskulinum und Neutrum der substantivischen Deklination erfasst.

Die Neustilisierung der Alternationsbeziehungen in den Endungen der VI. und VII. Klasse nach Stevanović und die Umgruppierung des lexikalischen Fonds in Konjugationstypen ist auf beiden Seiten bekannt. Die Erscheinung nahm aber auch hier verschiedene Formen an:

— Im Norden ist das Wechselfaar *i- : -i-* zu Ungunsten der Formen mit der Beziehung *-a- : -i-* und *-e- : -i-* in Ausdehnung begriffen.

— Im Süden — in Levač — breitet sich das Verhältnis *-e- : -i-* auf Kosten der anderen beiden aus.

20. Den angeführten Eigenschaften steht eine andere Gruppe von Mundarteigenschaften gegenüber, die der Mundart von Levač und dem šumadinischen Typ gemeinsam sind. Die zweifellos bedeutendste Erscheinung ist dabei auf eine geringe Anzahl von Pronomina beschränkt:

— Form des L Typ *njim, kim, čim*.

Diese Erscheinung ist nach Typ (Synkretisierung von I—L) und phonetischem Erscheinungsbild auf der einen ebenso wie auf der anderen Seite identisch, im Norden steht sie aber sicher in Verbindung mit der Form *Ds-Ls-Is* dieser Wörter überhaupt, während sie in Levač auf die erwähnten Fälle beschränkt ist.

Diese Mundarten stehen auch bei einer bedeutenden Anzahl andere Eigenschaften im gleichen Verhältnis. Diese Eigenschaften sind aber von geringerer Bedeutung, da sie sich nicht nur auf diese Dialekte beschränken, sondern auch andere štokavische Mundarten erfassen:

- Das Phonem *f* ist bekannt.
- Das Phonem *h* ist unbekannt.
- Assimilation der Vokale vom Typ *ao* > *o* (sehr selten *-ao-* > *-a-*).
- Häufige Vokalzusammenziehungen.
- Selten kommt *-du* in 3p Präs. vor.

21. Von den Eigenschaften, die Gruža und Levač verbinden, sollen neben der Beschaffenheit des kurzen Akzents auf der Pänultima auch folgende angeführt werden, die wahrscheinlich der ersteren an Bedeutung nicht nachstehen.

— In Gruža und Levač ist der Unterschied zwischen den Präsensendungen *-e* : *-u* gut erhalten.

— In Levač und Gruža ist die Distinktion zwischen den Enklytiken der Pronomina gut erhalten (ausser in der 3. Pers.) — G-A: D.

22. Von ausserordentlicher Wichtigkeit müssen auch die Eigenschaften sein, durch die sich der Levač grundsätzlich von Gruža unterscheidet, ebenso wie diejenigen, die er mit einigen Mundarten inmitten der Šumadija gemeinsam hat, mit denen er nicht in direkter Verbindung steht. Wir können hier nur eine dieser Eigenschaften anführen:

— In Gruža tritt ausschliesslich der substantivische Typ *Jovo-Jova* auf;

— in Levač ist der Typ *Jova-Jove* die Regel;

— den anderen Mundarten der Šumadija ist der Typ *Jova-Jove* ebenfalls bekannt.

23. Die letzte Gruppe von Eigenschaften betrifft ebenfalls lediglich das Verhältnis des Levač zu Gruža. Es handelt sich um auf den ersten Blick bedeutungslose Eigenschaften, da sie sowohl territorial — auf einen schmalen Gürtel von Dörfern im Norden und Nordwesten — beschränkt sind, als auch ihre Reichweite auf die Struktur des sprachlichen Materials beschnitten ist (es wurde nur eine geringe Anzahl von Beispielen gefunden);

— sporadisches Auftreten von *-im* im Dsa^{mn}-Isa^{mn}-Lsa^{mn} (Typ *ovim čoveku*),

— sporadisches Auftreten von Formen der Substantive des Typs *Jovo*.

Die erste Eigenschaft ist zweifellos auf direkte Infiltration vom Nordwesten zurückzuführen, während sich die zweite auch anders erklären lässt, und zwar durch den teilweisen Einfluss der Mundarten der direkten Zuwanderer aus dem Dinaragebiet nach Levač.

24. Wenn das Auftreten der beiden letzten Eigenschaften in der Mundart von Levač durch jüngere Einflüsse der Mundarten der Šumadija erklärt werden muss (sicherlich nach Abschluss der Bevölkerungsverschiebungen) gelangt man durch Vergleich mit den übrigen obengenannten Eigenschaften, die diese Mundarten verbinden, zu zwei wichtigen Schlussfolgerungen:

1. Reichweite und Stärke der jüngeren Einflüsse der Mundarten der Šumadija in Levač zeigen sich an den beiden letztgenannten Beispielen im wahren Licht.

2. Betrachtet man die beiden Mundarttypen nicht als Summe isolierter Elemente, sondern als teilweise korrespondierende Systeme, muss sich die Reichweite der gegenseitigen Einflüsse in allen Punkten der beiden Systemen in ähnlicher Weise bemerkbar machen. Demzufolge lassen sich die übrigen gemeinsamen Eigenschaften nur zu einem verschwindenden Teil auf direkten gegenseitigen Einfluss zurückführen. Wie ist dann der Rest zu erklären?

Die Antwort auf diese Frage stellt gleichzeitig die Lösung des Problems der Formierung und der Hauptrichtungen in der Evolution unserer Mundart dar.

2. VERHAELTNIS ZU DEN MUNDARTEN OST- UND SÜEDSERBIENS

25. Die Mundart von Levač weist auch mit den Dialekten dieses Gebiets zahlreiche wichtige Aehnlichkeiten auf.

a) Die wichtigsten Aehnlichkeiten wurden hier auf dem Gebiet der Struktur und Distribution des Deklinationssystems nachgewiesen. In Levač wird mit dem Auftreten des Casus generalis ein neues Element des Systems geschaffen, das sich formal nur wenig vom Standardsystem abhebt, aber in funktioneller Hinsicht bedeutende Unterschiede aufweist.

b) Die phonetischen Eigenschaften des kurzen Akzents sind ein anderer bedeutender Zug, der unsere Mundart mit denen im Südosten verbindet. Seine wichtigste phonetische Realisierung ist der Typ des expiratorischen Akzents.

c) Von den übrigen den Dialekten Ost- und Südsربيens nahestehenden Eigenschaften sind folgende bedeutsam:

— zwei Substitutionsprinzipien bei den Vokalen (Verengung der Artikulation in Verbindung mit Sonanten und Erweiterung der Artikulation in den unbetonten Silben;

— Formen Gs-Ds-As-Ls- der Personalpronomina mit auslautendem *-e/-Ø* (*men-e, teb-e, seb-e*);

— enklytische Form der Personalpronomina für die 3. Pers. Pl. G-D-A (*(j)i*);

— auslautendes *-u* in den enklytischen Formen D Personalpronomina 3s^f (*(j)u*);

— Verdrängung des Infinitivs aus dem Gebrauch und Erscheinung (da +) Präs. in den gleichen Positionen;

— nichtflektiertes *će* im Gefüge des Futurs;

— Perfekt häufig ohne Hilfsverb;

— Verschiebung in den Alternationen der Verbstämme:

— Erweiterung des Wechsels vom Typ *-ava-* : *-ava-*

- Beziehung *-ova-* : *-uje-* (*namigovat* : *namiguem*);
- Expansion vom Typ *-iva-* : *-uje-* (*dovedivat* : *doveduem*);
- Expansion der Deminutivendung *-če*.

26. Auch hier finden wir eine geringe Zahl von Eigenschaften, die nach der Reichweite ihrer Anwendung in Levač im gleichen Verhältnis zu den vorstehenden Zügen stehen wie die meisten Züge, die unsere Mundart mit denen der Šumadija verbinden, und die letzten beiden von ihnen: Sie erfassen demnach die Grenzdörfer im Osten und Südosten, während sie auf der anderen Seite äusserst selten auftreten. Das sind folgende Eigenschaften:

- Eliminierung des jotierten Konsonanten im Passivpartizip (Typ *zaroben*);
- Typ *samnulo se, samnuće*;
- enklytische Formen vom Typ *gi*;
- CG anstelle von G.

Nur diese beiden letzten Eigenschaften sind zweifellos durch Infiltration von Südosten in neuerer Zeit entstanden. Die übrigen Eigenschaften lassen sich auch nicht annähernd auf dieses Moment zurückführen.

3. VERHAELTNIS ZU DEN IJEKAVISCHEN MUNDARTEN AELTEREN TYP

27. Allgemeine Uebereinstimmungen brauchen hier nicht angeführt zu werden. Sie betreffen die parallele Entwicklung zweier Dialekttypen — der von Kosovo—Resava und Zeta, genauer gesagt, ihr gemeinsames Zurückbleiben hinter den Mundarten der zentralgelegenen Gebiete in den Zügen, die als Kriterien für die Klassifizierung der Mundarten dienen (Deklinationsformen im Plural sowie Akzent). Wir möchten hier nur noch einige hinzufügen, die zur Erklärung des Idioms von Levač dienen können.

a) Zu den zweifellos älteren Uebereinstimmungen gehören die zwei Eigenschaften, die Gruža und Levač und diese Mundarten mit den almontenegrinischen Dialekten auf der einen und den Mundarten von Piva und Drobnjak auf der anderen Seite verbinden (die wie Gruža zu den progressiven Mundarten gehören).

- Erhaltung des Gegensatzes *-e/-u* in der 3p Präs.
- Bewahrung der Formenunterschiede zwischen den Enklytiken für G-A und D (ausser in der 3p, wo Levač abweicht).

b) Eine weitere bedeutende gemeinsame Eigenschaft ist die Parallelität der Formen einiger Kasus in der pronominal-adjektivischen Deklination:

- *Isa^{mn} -em* : *-ijem* (: *-im* in der Šumadija)
- *Dpa-Ipa-Lpa -ema* : *-ijema* (: *-ima* in der Šum.).

Hierbei müssen aber ebenso wie in den Beziehungen zu den Mundarten der Šumadija zwei Dinge unterschieden werden:

- der gemeinsame Typ der Erscheinung
- Differenzen in der phonetischen Gestaltung.

28. Wir wollen an Hand einiger weniger Eigenschaften nachweisen, wie gross die Bedeutung des direkten Einflusses der älteren ijekavischen Mundarten auf unseren Dialekt ist.

a) In Pkt. 115 ist das Wort *zadevica* angeführt, für das es keine andere Erklärung als eine direkte Uebernahme aus den ijekavischen Mundarten gibt.

b) Dasselbe liesse sich auch für das Wort *god* behaupten, wenn es sich um seine Form *god/goć* handelt (Pkt. 101 u. 198).

c) Das sporadische Auftreten des Substantivtypes Jovo-Jova lässt sich teilweise durch den direkten Einfluss dieser Mundarten deuten (vgl. oben).

d) Sporadisch tritt $\acute{e} > j$ auf.

e) Im Gp der Pronomina ist mitunter die Endung $-i(j)a$ zu hören.

V. TERRITORIALE MUNDARTUNTERSCHIEDE UND INNERE ISOGLOSSEN

29. Das Territorium von Levač kann geographisch in drei Zonen aufgeteilt werden: die erste umfasst die Gebirgsdörfer im Norden und Nordosten, die zweite die tief in den Talkesseln gelegenen Dörfer im Süden und Südosten und die dritte Zone das Flusstal von Kalinička reka im Süden, an das sich die Dörfer des oberen Temnić anschliessen, dessen Mundart ebenfalls untersucht wurde.

Die geographische Aufteilung deckt sich im wesentlichen mit der Differenzierung nach der ethnischen Bevölkerungsstruktur. Hier nun ein tabellarischer Ueberblick über die annähernden Zahlenverhältnisse (in Prozent) der einzelnen Strömungen für jede Zone:

Strömung Zone	I Altansäss. unbek. Herk.	II Kosovo- Metohija	III—IV Morava-Var. Braničevo- Schopen	V Dinar.	VI—VII Inv. Ström. lok. Sied- lungen
I	2	60,2	13,4	20	—
II	6,6	77,5	9,9	2	1,8
III	20	52,2	2,7	16,7	5,2

Den aufgezeigten Anteilen entsprechen im wesentlichen auch die Beziehungen in der Dialektstruktur unserer Mundart. Korrekturen sind in Bezug auf die direkten Einflüsse der benachbarten Mundarten zu machen, die ausserhalb der Reichweite dieser Verhältnisse in der Bevölkerungszusammensetzung stehen.

30. Die territorialen Unterschiede in der Mundart sind zweifach:

a) Der erste Typ gilt für das Vorhandensein einiger Eigenschaften in einem Teil des Territoriums und ihr Fehlen in dem anderen Teil.

Ausschliesslich in den hochgelegenen Dörfern (I. Zone, selten auch in der III), können wir folgende beiden Eigenschaften nachweisen:

- Formen der Substantive vom Typ *Jovo-Jova* (und Adj. *Jovov*)
- die erwähnte Endung *-im* im Dsa-Lsa

Lediglich in einigen Grenzdörfern der II. Zone haben wir:

- die Enklytika *gi*
- CG anstelle von G.

In den Dörfern der II. und III. Zone treten folgende Eigenschaften auf, die in der I. fehlen:

- Akzenttyp des Part. Präs. Akt. *prodào, povezèò*
- Formen des Part. Passiv nicht jotiert (*kupen, zaroben*)
- Typ *sammut se, samnuće*

Als eine spezifische Eigenschaft der III. Zone ist das seltene Auftreten der Endung *-e(h)* im Gpa anzusehen.

b) Ein weiterer Typ der territorialen Differenzierung betrifft die Unterschiede in der Häufigkeit der einzelnen Erscheinungen, die im gesamten Mundartbereich vertreten sind. Hier handelt es sich also um den fakultativen Gebrauch von Erscheinungsformen, die in zwei phonetischen oder morphologischen Gestalten auftreten.

Neben der normalen Aussprache werden in unserer Mundart die Vokale *o* und *e* auch offen ausgesprochen. Diese zweite Artikulationsvariante tritt am häufigsten in der II. Zone auf, in der I. ist sie recht selten und in der III. Zone nahezu unbekannt.

Parallel zu den štokavischen Standarddeklinationsformen (manchmal mit älteren oder neueren Endungen) wird auch die Form des CG gebraucht. Auch diese Form ist in der II. Zone relativ am häufigsten, in der I. etwas seltener und in der III. sehr selten.

Dsn-Lsn III haben doppelte Endungen *-e* oder *-i*. In der I. Zone ist die Endung *-i* häufiger als *-e*, in der II. werden beide Endungen fast gleichmässig oft gebraucht, während in der III. Zone die Endung *-e* viel häufiger ist.

31. Hinsichtlich der qualitativen Isoglossen (Typ a) ist es natürlich, dass in dem Teil des Territoriums, den sie nicht erfassen, d. h. bis wohin sich die genannten Eigenschaften nicht erstrecken, für die gleiche Bedeutung eine andere Form auftritt, wenn es sich um diese Art von Erscheinung handelt. Die Isoglosse sagt aber nichts über das Auftreten komplementärer Eigenschaften auf dem von ihr erfassten Territorium aus. Deshalb ist zu sagen, dass auch hier komplementäre Eigenschaften auftreten, selbstverständlich als fakultative Erscheinung neben der, deren Grenze markiert ist. Die Isoglossen stellen bei uns keine absoluten Grenzen dar, an denen sich zwei Eigenschaften gegenüberstehen, sondern trennen einen Teil des Territoriums mit parallelem Gebrauch von zwei Formen von einem anderen Teil, wo nur eine davon auftritt, die andere hingegen fehlt ($a/b : a/\emptyset$). Als Beispiel

kann uns eben der interessante Fall von $-e[h]$ (Gpa) in der III. Zone dienen. Hier handelt es sich nur um den zeitweiligen Gebrauch von $-e[h]$ neben $-i[h]$ im Unterschied zu den restlichen Gegenden, wo ausschliesslich diese zweite Endung im Gebrauch ist.

32. Beim Verhältnis der qualitativen und quantitativen Isoglossen erkennen wir, dass sich ihre Verbreitungsgrenzen im wesentlichen decken. Die Frequenzstärke der Eigenschaften, die nur einen Teil des Levač erfassen, entspricht eigentlich den Frequenzunterschieden der Eigenschaften, die unsere Mundart mit einzelnen benachbarten Dialektypen im gleichen Raum verbinden.

VI. UEBERBLICK UEBER DIE EVOLUTION DER MUNDART VON LEVAČ

33. Da Schriftquellen fehlen, lässt sich über die Entwicklung der Mundarten Serbiens auf Grund einiger weniger exakter Momente urteilen, die allerdings mit Vorsicht zu behandeln sind. Berücksichtigt man aber das für ihre Brauchbarkeit Wesentliche und die relative Wahrscheinlichkeit der auf ihnen beruhenden Schlussfolgerungen, so können sie notfalls für Schlüsse in dieser Richtung dienen.

Die Hauptelemente für Schlussfolgerungen in diesem Sinne sind zweifellos die Angaben über die heutigen Mundarten. Weiterhin sind das Annahmen über die gegenseitigen Beziehungen der einzelnen linguistischen Angaben in einer Mundart und über die Beziehungen der entsprechenden Daten aus verschiedenen Mundarten, die durch Vergleiche bei Berücksichtigung der Mundartssysteme als Ganzes gewonnen wurden.

Der dritte Typ von Elementen sind ausserlinguistische Angaben, die zur Erklärung der Natur einzelner Züge der Mundarten und ihrer Beziehungen zu anderen Eigenschaften im Rahmen eines Systems oder mit entsprechenden Zügen innerhalb anderer Mundartssysteme dienen können.

34. Wir wollen nun betrachten, wie die Elemente zu diesem Zweck genutzt werden können.

Die Schaffung von Verbindungen zwischen linguistischen und ausserlinguistischen Momenten ist in folgendem Sinne am zweckmässigsten. Auf Grund von Angaben über die historische Vergangenheit eines Gebiets, die ethnische Zusammensetzung und Herkunft der Bevölkerung Tlassen sich die Beziehungen zwischen den Mundarten am besten entlang der Hauptbewegungsrichtungen der Bevölkerung während der Wanderungen untersuchen.

Aus der Tatsache, dass der weitaus stärkste Teil der Bevölkerung des Levač aus Zuwanderern besteht, und aus Angaben über die ungefähren Zahlenverhältnisse der einzelnen ethnischen Gruppen (Kosovo 63,8%, dinarisches Gebiet 16,9%, Bewohner aus dem Moravagebiet, aus Braničevo und Schopen 9,4% usw.), ergibt sich klar, welcher Zuwanderungsstrom den grössten Anteil an der Entwicklung der Mundart haben konnte.

1. Offensichtlich haben die Zuwanderer von Kosovo die entscheidende Rolle bei der endgültigen Gestaltung der Mundart von Levač in ihrer heutigen Form gespielt. Die Mundart gehört heute trotz aller vorhandenen Abweichungen zum Dialekt von Kosovo—Resava.

An dieser Stelle ist nicht entscheidend, auf welche Weise und wie stark der Einfluss von Kosovo wirksam wurde, sondern etwas anderes: Weshalb weist die Mundart von Levač trotz des bedeutenden Einflusses aus dieser Richtung so starke Abweichungen vom Standarddialekt von Kosovo—Resava auf? Diese Frage lässt sich nicht beantworten, bevor die Mundarten von Kosovo und Metohija nicht eingehend untersucht werden, denn erst dann werden wir genau wissen, Träger welcher Mundarteigenschaften dieses ethnische Element war. Es gibt allerdings Anzeichen, dass das nicht immer nur „typische“ Eigenschaften von Kosovo-Resava zu sein brauchten. Diese Hinweise ergeben sich teilweise auch aus der Struktur der Mundart des Levač.

2. Aus dem Vergleich unserer Mundart mit denen der Šumadija, für die angenommen wird, dass sie ihrer Herkunft und Hauptstruktur nach Mundarten des dinarisch-herzegowinischen Typs sind, und der Gegenüberstellung dieser Ergebnisse mit der Angabe über die Zahl der Zuwanderer aus dem dinarischen Gebiet nach Levač ergibt sich, dass die Rolle der progressiven ijekavischen Mundarten bei der Gestaltung des Idioms von Levač grössere Bedeutung gehabt haben muss.

Wir sollten uns aber sofort ins Gedächtnis zurückrufen, dass diese Strömung in den Levač weder ethnisch noch dialektmässig einheitlich war, da sie

- zu 4,4% aus montenegrinischen Zuwanderern
- zu 2,2% aus der Strömung aus Bosnien-Herzegowina und
- zu 10,3% aus Zuwanderern aus dem Gebiet von Novi Pazar und Kolašin bestand.

Keine dieser Strömungen kann dialektologisch eindeutig identifiziert werden:

- Die Zuwanderer aus Montenegro konnten Träger progressiver Eigenschaften, aber auch — was eher anzunehmen ist — Zuwanderer vom Territorium der Mundarten von Zeta sein.
- Die Zuwanderer aus Bosnien und der Herzegowina waren sicherlich Träger des herzegowinischen Dialekts, sie konnten aber auch aus Nordostbosnien stammen und Träger eines älteren Dialektyps gewesen sein.
- Die Zuwanderer aus Novi Pazar kamen entweder direkt aus diesen Gebieten oder stammten aus Montenegro (oder Metohija) und sind in der zweiten Etappe weiter nach Norden gewandert. In jedem der drei Fälle waren sie eher Träger älterer als neuerer Züge.

Selbst wenn man den direkten Einfluss der Mundarten der Šumadija auf den Levač berücksichtigt, lassen sich unter diesen Bedingungen nicht alle Abweichungen der Mundart von Levač in Richtung auf die der Šuma-

dija durch eine „Dinarisierung“ erklären. Die Ursachen für das Erscheinen einer grösseren Zahl von progressiven Zügen müssen demzufolge anderswo gesucht werden.

3. Die Ströme aus dem Südosten konnten mit Rücksicht auf ihre zahlenmässige Stärke und ihre Zusammensetzung keine grösseren Auswirkungen auf die Entwicklung der Mundart des Levač haben. Das ist unschwer aus der Betrachtung der Eigenschaften zu schliessen, die bei uns durch den direkten Einfluss von Südosten entstanden: Sie sind in ihrer Häufigkeit und territorialen Ausdehnung äusserst begrenzt (und beschränken sich auf einen schmalen Gürtel von Grenzdörfern zu Belica).

Daher müssen wir die Erklärung der Eigenschaften, die unsere Mundart mit den Dialekten dieser Gegend verbinden, an anderer Stelle suchen. Sollten sie überhaupt eingeführt worden sein, könnten als ihre Träger an erster Stelle die Zuwanderer aus Kosovo-Metohija bezeichnet werden, zumal wenn sie aus Gebieten stammen, die den Grenzen dieser Dialekte anliegen, und wenn es sich hier wirklich um diese Art des Einflusses handelt (und nicht um eine gemeinsame Entwicklung unter dem Einfluss des Substrats).

35. Die Angaben über die ethnische Zusammensetzung der Bevölkerung sind nicht vollwertig, wenn man nur bei der anthropogeographischen Stratigraphierung stehenbleibt. Für die Frage der Entstehung und Evolution der Mundart muss man unbedingt versuchen, die älteren von den jüngeren Schichten der Zuwanderer aus den gleichen Richtungen zu trennen.

Wie wir im Ueberblick der Sozialgeschichte sahen, verlief die Bevölkerungsverschiebung vor der Türkenherrschaft in diesem Gebiet hauptsächlich in Nord-Südrichtung. Die Bedeutung der Bevölkerungsbewegung aus dieser Zeit für die Struktur der heutigen Mundart des Levač ist schwer einzuschätzen, da jegliche Angaben aus Schriftdenkmälern fehlen. Wir sind dennoch der Ansicht, dass die Theorien über die Entwicklung des Jat in einigen Position (Fälle $\text{ѣ} > \text{i}$) nur dann zu interpretieren, sind, wenn man annimmt, dass sich die Ergebnisse dieses Prozesses von Norden nach Süden ausbreiteten. Eine Verschiebung der Chronologie der Prozesse über die von Belić aufgestellte Zeitgrenze (spätestens bis Anfang 14. Jahrh.) machte alle Annahmen unwahrscheinlich, ihre Resultate wären von Norden in Richtung Süden übertragen worden (den inversen Strömungen irgendeine Bedeutung zuzuschreiben, ist kaum sinnvoll, da ihnen vornehmlich unlängst in diese Gegenden Zugewanderte angehörten, die zurückwanderten und in ihr altes Wohngebiet nichts Neues mitbringen konnten).

Mit Rücksicht auf das erfasste lexikalische Material und andere Voraussetzungen für ihr Auftreten gehört die Substitution $\text{ѣ} > \text{i}$ zu den älteren Schichten der Mundart des Levač.

36. In der Türkenzeit verläuft die Bevölkerungswanderung völlig entgegengesetzt. Wie wir gesehen haben, sind hier zwei Hauptphasen zu unterscheiden, eine ältere aus den ersten Jahrhunderten der Türkenherrschaft und eine jüngere, die mit der grossen Wanderung der Serben einsetzt. Wie die Bevölkerungszusammensetzung unter Berücksichtigung des

Alters der einzelnen Zuwandererschichten in den Levač aussieht, ist uns völlig unbekannt. Einige Beziehungen zwischen den einzelnen Zügen der Mundart geben aber gewisse Anhaltspunkte.

1. Wie wir feststellten, lassen sich in Levač zwei Schichten von Mundarteigenschaften klar abgrenzen, durch die sich unser Dialekt vom Standard der Mundart von Kosovo—Resava unterscheidet:

- Eine Schicht entstand durch direkten Einfluss der benachbarten Mundarten während der neueren Beziehung unserer Mundart zu ihnen nach Abschluss der Migration.
- Die zweite Schicht von Eigenschaften, die die Mundart tiefer durchdringen und sich deshalb nur zu einem geringen Teil auf Einflüsse jüngerer Datums zurückführen lassen, sind anders entstanden und ihr Ursprung geht weiter zurück.

2. Betrachtet man diese Eigenschaften, die sich vom Standard des Kosovo-Dialekts unterscheiden, aber im Licht der Korrelation zwischen den Elementen unserer Mundart als eines ganzheitlichen System, so lassen sie sich nicht restlos auf irgendwelche äusseren Einflüsse — seien dies ältere oder neuere — zurückführen.

— Wären die jüngeren Deklinationsformen ausschliesslich hereingekommen, d. h. Folge der „Dinarisierung“, stünden wir vor einem unlösbaren Problem: Weshalb gibt es in unserer Mundart auf der einen Seite (wie auch in den anderen mittelserbischer Dialekten) keine rudimentären Züge der Deklination, wie sie bei allen dinarischen Randmundarten — bei einigen mehr bei anderen weniger — zu finden sind (Typ *Turkom, konjem* u. ä.), während auf der anderen Seite ein anderer Typ von Archaismen so gut erhalten ist (wir haben die Form des *Lp* im Auge; hierher gehört teilweise auch der *Ip*: Typ *z-dugački rukavi*).

— Um über das Wesen und die Reichweite der älteren Einflüsse auf unserer Mundart aus allen Richtungen — also auch vom dinarischen Gebirge — zu urteilen, müssen wir genau wissen, was die Zuwanderer aus diesen Gegenden zu welcher Zeit mitbringen konnten, d. h. wir können über die Natur der älteren Einflüsse nicht vom Standpunkt der heutigen Eigenschaften der in Frage kommenden Mundarten urteilen.

— Ebenso wenig können wir über die Verbindungen zwischen unserer Mundart und denen der Šumadija in früheren Epochen auf Grund der heutigen Eigenschaften dieser Mundarten urteilen, ohne irgend etwas über die Hauptstruktur in diesen Zeiten zu wissen. Weiterhin müssen auch die Eigenschaften der Mundarten in der Šumadija aufmerksam klassifiziert und diejenigen ausgenommen werden, die sicherlich durch fremde Einflüsse entstanden sind, wobei die Hauptrichtung, aus der sie kamen, zu markieren ist, und sie sind von allem zu trennen, was eventuell autochthon entstanden sein könnte.

37. Geht man von dem Bild aus, das ein Vergleich der Mundart des Levač mit älteren montenegrinischen Dialekten auf der einen Seite (daher stammt zweifellos nur eine geringe Zahl von Zuwanderern in den Levač, aber ungeachtet dessen weisen die älteren montenegrinischen Mundarten

grosse Aehnlichkeiten mit unserer auf) und den Mundarten der Šumadija auf der anderen Seite ergibt (einige sich berührende Eigenschaften auf dieser Seite lassen sich weder auf neuere Einflüsse der Mundarten der Šumadija auf den Levač noch auf Einflüsse auf beide Dialekttypen gleichzeitig aus der gleichen Richtung zurückführen), muss man einigen Eigenschaften unserer Mundart folgendes zugestehen: erstens grosses Alter und zweitens Autochthonie. Das sind Beweise für die individuelle Entwicklung unserer Mundart in einem kontinuierlichen Evolutionsprozess seit der Zeit vor den Wanderungsbewegungen bis heute.

Auf Grund unserer Darlegungen können wir als solche Züge vor allem einige fundamentale Struktureigenschaften der štokavischen Dialekte überhaupt ansehen: Neben der Entwicklung des Jat kämen hier die Gestaltung des Deklinationssystems, desweiteren in gewissem Sinne auch die Entwicklung des Akzents einiger Formen des Konjugationssystems in Betracht.

38. Noch etwas ist sehr bedeutungsvoll. Unsere Mundart zeigt sowohl mit dem einen als auch mit dem anderen der hier erwähnten Dialekttypen gemeinsame Anfangsgründe in der Evolution der bedeutendsten Eigenschaften, trennt sich aber in ihrer endgültigen phonetisch-morphologischen Gestaltung von diesen Mundarten, was für die getrennte Entwicklung jeder von ihnen in neuerer Zeit spricht.

Ihr *Ausgangspunkt* ist zweifellos eine Situation, in der sie mehr Aehnlichkeiten zeigten. Das ist eine Zeit engerer politischer Bindungen dieser Gebiete und eine Periode der gemeinsamen gesellschaftlichen Entwicklung in den Grenzen des mittelalterlichen Staats.

Das heute *gültige Bild* ist als Ergebnis stürmischer ethnischer und dialektaler Umgruppierungen während der Türkenherrschaft entstanden, als auch die Verbindungen zwischen diesen Gebieten abbrachen und jedes in eine andere territoriale Struktur einging. Da sie sich dann unter grundsätzlich verschiedenen Voraussetzungen entwickelten, schlugen die Mundarten der drei Gebiete verschiedene Richtungen ein: Die Šumadija beschleunigte die unter dem Einfluss der progressiven dinarischen Mundarten eingeleiteten Prozesse, während Levač und die übrigen Teile dieser Zone den bisherigen Zustand in dieser Gegend konservierten und einige den Mundarten der Šumadija unbekannte Eigenschaften entwickelten.

39. Ueber die engeren Bindungen der Mundart von Levač an den Dialekt von Kosovo-Resava können wir ausserhalb der Annahmen über den grossen Einfluss auf unsere Mundart aus dieser Richtung erst im Kontext des konkreten Vergleichs der Eigenschaften sprechen, wofür eine vorherige eingehende Untersuchung der Mundarten von Kosovo-Metohija in synchronem und diachrotem Sinne erforderlich ist. Ueber sprachliche Aehnlichkeiten und Unterschiede zwischen den Mundarten von Kosovo-Resava und der Šumadija sowohl in der Vergangenheit als auch in der Gegenwart können wir keine präziseren Schlüsse ziehen, bevor wir nicht über die Reichweite und die Anzahl der Unterschiede zwischen diesen Dialekttypen für jede Epoche gesondert Klarheit gewonnen haben. Auf Grund der heute bekannten Tatsachen lässt sich darüber nichts Genaueres aussagen.

VII. ALLGEMEINE STRUKTUR UND LINGUISTISCHER TYP DER MUNDART

40. Durch Betrachtung aller linguistischen und ausserlinguistischen Momente, die für ihre Untersuchung relevant sind, gelangen wir zu sehr interessanten Schlüssen sowohl über die Beziehungen innerhalb des Systems unserer Mundart als auch über die Verbindungen zu den benachbarten Mundarten — und was das Wichtigste ist, über die Entstehung und die Richtungen der Evolution. Auf diese Weise gelangen wir auf rückläufigem Wege zu den Hauptumrissen des ursprünglichen Zustands der Mundart, der als Ausgangspunkt der weiteren Entwicklung diene.

41. Hier nun eine kurze Zusammenfassung der wichtigsten Tatsachen über die Evolution der Mundart.

1. In der Periode vor der Migration verlief die Entwicklung der Mundart des Levač in enger Verbindung mit den benachbarten Mundarten.

a) Gemeinsam mit den Mundarten im Nordwesten ging eine Positionsdifferenzierung der Aussprache des *Jat* in besonderer Richtung vor sich. Die spätere Entwicklung verwischte den Zustand vor den Bevölkerungsverschiebungen und die Tendenzen, aber einzelne Fälle blieben bis heute erhalten (*ĵ > i* u. a.).

a) In dieser Periode treten auch andere Tendenzen auf, die die Entwicklung einzelner Züge in den Richtungen nach sich zogen, deren Ergebnisse sich in folgenden Eigenschaften abzeichnen:

- Synkretisierung der Pluralkasus
- Teilsynkretisierung der Singularformen von Adjektiven und Adverbien
- Beginn der Aufhebung des kurzen Akzents der Ultima
- in diesem Zusammenhang Herausbildung neuer Akzente auf der Pänultima
- Störungen der Vokalwechsel je nach Beschaffenheit des vorangegangenen Konsonanten (Wechsel *-om* : *-em* u. ä.).
- Verschiebungen in den Wechseln der Verbstämme.

c) Andererseits liegen Angaben über einige Eigenschaften vor, die zur damaligen Zeit in den meisten Mundarten noch fest verankert waren, die aber im heutigen Erscheinungsbild der Dialekte dieses Sektors verschoben sind:

- Wechsel der Pluralendungen im Präs. waren fest (z. B. *-e* : *-u* 3p)
- das Gefühl für den Unterschied zwischen den Formen G-A: D der pronominalen Enklytiken war ebenfalls gefestigt.

Die genauen Grenzen des Gebiets mit einer derartigen Verteilung der Eigenschaften sind noch festzulegen.

2. Kriegsverwüstungen und Bevölkerungsverschiebungen haben das ursprüngliche Bild der Dialektbeziehungen grundsätzlich gewandelt — unter anderem auch in Mittelserbien. Ein entscheidendes Moment aus dieser Periode ist die Entstehung grosser Isoglossen, die sich mit den Grenzen zwischen den zwei bedeutendsten Wanderungsströmen auf diesem Gebiet — dem aus dem dinarischen Gebirge und dem von Kosovo — decken. Der Levač trat jetzt in den Kreis der Mundarten von Kosovo und brach die Beziehungen zu den nordwestlichen Mundarten ab, die sich von da an unter den direkten Einflüssen früher entfernter dinarischer Mundarttypen entwickelten. Dieser Lauf der Ereignisse widerspiegelt sich im heutigen Erscheinungsbild der Mundart des Levač in mehreren Richtungen:

a) in Richtung auf die sehr wahrscheinliche Einleitung (oder sogar Weiterentwicklung) einiger Prozesse, die damals in den Kosovo benachbarten Mundarten bereits begonnen hatten und auch auf diesen Dialekttyp wirkten, so dass die Zuwanderer von Kosovo bereits gewisse Eigenschaften mitbrachten — die späteren selbstverständlich mehr als die früheren — die sich in Levač wie folgt niederschlugen:

- Verlust des Infinitivs
- Das Gefühl für Intonationsunterschiede der kurzen Akzente geht verloren
- einige Vokalsubstitutionen
- Futur mit *će*
- Perfektformen ohne Hilfsverb.

d) In Richtung auf die Festigung gewisser Eigenschaften, die unsere Mundart auch schon früher aufweisen musste und die jetzt von Zuwanderern aus drei Richtungen unterstützt wurden: aus Kosovo-Metohija, Montenegro, aus dem Moravatal und den östlichen Gebieten wie folgt:

- CG vor allem anstelle des Lok.
- besondere Entwicklung der Konjugationsformen.

3. In der dritten Entwicklungsperiode der Mundart des Levač — das ist die Zeit nach den Bevölkerungsverschiebungen, als sich die ethnischen Hauptschichten bereits gefestigt hatten — wird in der Mundart erneut der Einfluss aus zwei Richtungen spürbar:

a) Von Südosten gelangen in kleineren Wellen Eigenschaften der Mundarten Ost- und Südserbiens hierher, die sich in folgendem abzeichnen:

- gewisse neue Beinrchtigungen des Deklinationssystems
- kleinere Verschiebungen in der Verteilung der Hilfsverben
- kleinere Verschiebungen bei einigen Konsonantenwechselln.

b) Von Nordwesten werden in dieser Phase die Einflüsse der reformierten und konsequent modernisierten Mundarten der Šumadija spürbar. Diese Einflüsse haben ebenfalls keine grösseren Auswirkungen auf die Gestaltung des gegenwärtigen Bilds der Dialektbeziehungen in Levač:

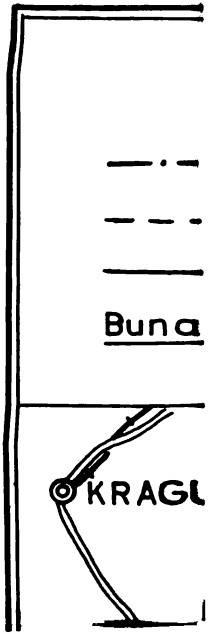
- Typ *Jovo*
- Typ *ovim čoveku*.

42. Der Zufluss von Zuwanderern in den Levač ging allem Anschein nach allmählich vonstatten, wobei sich gleichzeitig verschiedene Elemente zu einem neuen einheitlichen ethnischen und mundartlichen Typ herauskristallisierten. Hier konnten deshalb keine grösseren kompakten Gruppierungen von Zuwanderern aus dem Osten auf engem Raum entstehen, die lange der Assimilation widerstanden (eine Ausnahme bildet das Dorf Belušiće an der Grenze zu Temnić) und isolierte Enklaven heterogener Dialekte innerhalb des Mundartraums bildeten. Deshalb stellt der Levač ein einheitliches System von Eigenschaften in territorialer Hinsicht dar, obwohl es hier Fälle der Korrelation von Zügen mit dialektologisch verschiedenem Ursprung gibt. Diese Züge verhalten sich nicht wie Komponenten eines künstlichen Konglomerats, sondern wie Alternationsvarianten mit gleichem Wert in dem System, in dem sie korrelieren.

Demzufolge stehen wir hier vor dem Typ einer Uebergangsmundart ihren Hauptzügen nach, und nicht einer gemischten ungeachtet ihrer Entstehungsart. Durch stetige Kristallisation und Nivellierung verschiedener Eigenschaften ist die Evolutionskontinuität und territoriale Integrität der Mundart gesichert. Wie aus den vorangegangenen Ausführungen erhellt, entstand die heutige Mundart durch eine Entwicklung, die von einem einheitlichen Substrat ausging, jähe Wendungen in der Evolution aufwies, deren Entwicklungsgang aber nicht unterbrochen war.

Auf diese Weise gewinnt die Mundart des Levač nicht allein vom Standpunkt der Dialektologie, sondern der gesamten Sprachwissenschaft grosse wissenschaftliche Bedeutung.

(Uebers. von Brigitte Simić)

МИРОСЛАВ Б. НИКОЛИЋ

ГОВОР СЕЛА ГОРОБИЉА

(КОД УЖИЧКЕ ПОЖЕГЕ)

Магистарски рад одбрањен 20. марта 1972. год. на Филолошком факултету у Београду, пред комисијом коју су сачињавали: академик *Др Михаило Сивановић*, редовни професор универзитета, *Др Асим Пецо*, редовни професор универзитета и *Др Душан Јовић*, ванредни професор универзитета.

С А Д Р Ж А Ј

	стрaна
ЛИТЕРАТУРА	623—624
УВОД	625—631
Први одељак: ПРОЗОДИЈА	632—649
I. Општије напомене	632—637
1) Преношење акцента на проклитику	633—634
2) Неакцентоване дужине	634—637
а) Даничићеве неакцентоване дужине	634—636
б) Неакцентоване дужине којих нема код Даничића	636—637
II. Деклинација	637—644
1) Именице женског рода	637—638
2) Именице мушког рода	639—641
3) Именице средњег рода	641
4) Придеви	641—642
5) Заменице	642—643
6) Бројеви	643
7) Прилози	643—644
III. Конјугација	644—647
1) Инфинитив	644
2) Аорист	644—645
3) Глаголски придев радни	645
4) Глаголски придев трпни	646
5) Презент	646
6) Имперфекат	646
7) Императив	647
8) Глаголски прилог садашњи	647
IV. Акцентаи и тјворба речи	647—649
Други одељак: ГЛАСОВИ	650—669
I. Основи фонолошког система	650
II. Фонетика	651—669
A. Вокализам	651—660
1) Рефлекси полугласника	651
2) Рефлекси јаџа	651—656
3) Редуција вокала	656—657
4) Афереза	657
5) Елизија	657
6) Контракција вокала	657—659
7) Појединачне напомене	659—660
B. Консонантизам	661—669
1) Сугласник <i>x</i>	661—662
2) Сугласник <i>ф</i>	662

3) Сугласник <i>j</i>	662—663
4) Остале појаве у вези са сугласницима	663—669
Трећи одељак: ОБЛИЦИ	670—692
I. Деклинација	670—679
1) Именице мушког рода	670—672
2) Именице средњег рода	672—673
3) Именице женског рода на <i>-a</i>	673—674
4) Именице женског рода на консонант	674—675
5) Облици именичких заменица	675—676
6) Придевско-заменичка промена	676—678
7) Облици бројева	678—679
8) Прилози	679
II. Конјугација	679—692
1) Инфинитив	679—680
2) Презент	680
3) Имперфекат	680
4) Аорист	680—681
5) Футур	681
6) Императив	681
7) Потенцијал	682
8) Глаголски придев трпни	682
9) Глаголски прилог садашњи	682
10) Глаголски прилог прошли	682
11) Плусквамперфекат	682
12) Поједини глаголи и поједине групе глагола	683—691
13) Творба итеративних образовања	691—692
Четврти одељак: СИНТАКСА	693—702
Конгруенција	693—694
Падежне синтагме и реакција појединих глагола	694—698
Глаголски род и средна питања	698—699
Из синтаксе глаголских облика	699—701
Из синтаксе реченице	701
Размештај енклитика и друге појединачне напомене	702
Пети одељак: ЛЕКСИКА	703—711
I. Микрофонијмија и хидронимија	703—704
II. Антифонијмија	704—706
III. Речи којих нема у Вуковом Рјечнику и друге ињтересантне речи	706—711
Шести одељак: ЗАКЉУЧАК	712—740
I. Табеле са њрозоидијским особинама	713—720
II. Табеле са фонетским особинама	721—725
III. Табеле са морфолошким особинама	726—730
IV. Коментар табела	730—740
ТЕКСТОВИ	741—746

Л И Т Е Р А Т У Р А

- 1) Данило Барјактаревић, *Новојазарско-сјенички говори*, СДЗБ XVI, 1—177.
- 2) А. Белић, *Историја српскохрватског језика*, књ. II, св. 1: *Речи са деklinацијом*, Београд 1962.
- 3) А. Белић, *Историја српскохрватског језика*, књ. II, св. 2: *Речи с конјугацијом*, Београд 1962.
- 4) Далибор Брозовић, *Дијалекатска слика хрватскосрпскога језичног њросјора*, Радови Филозофског факултета у Задру, год. 8—9, св. 8, стр. 5—30 + 6 дијалект. карата.
- 5) Ј. Вуковић, *Говор Пиве и Дробњака*, ЈФ XVII, 1—114.
- 6) Јован Л. Вуковић, *Акцентнај говора Пиве и Дробњака*, СДЗБ X, 187—417.
- 7) Данило Вушовић, *Диалектн исјачиц Херцеговине* СДЗБ III, 1—70.
- 8) Ђ. Даничић, *Српски акцентни*, Пос. изд. СКА LVIII, Београд 1925, стр. I—XIV + 1—320.
- 9) Јован Ердeљановић, *Доње Драгачево*, СЕЗБ IV, Београд 1902, стр. 1—224.
- 10) Милка Пивић, *Регистар ситаксичке ѡблемајике у српскохрватским дијалектима*, Зб МСФЛ VI, 13—30.
- 11) П. Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика*, Нови Сад 1956/1957, стр. 1—220.
- 12) П. Ивић, *Извештај о дијалектолошкој екскурзији по ужој Србији октобра 1959*, ГФФНС IV (1959), 397—400.
- 13) П. Ивић, *Инвентар фонетске ѡблемајике шћокавских говора*, ГФФНС VII, 99—110.
- 14) П. Ивић, *О Вуковом Рјечнику из 1818. године*, Сабрана дела Вука Караџића, књ. II, изд. Просвета, Београд 1966, стр. 19—186.
- 15) Душан Јовић, *Трсјенички говор*, СДЗБ XVII, 1—239.
- 16) Вук Стеф. Караџић, *Српски рјечник*.²
- 17) Т. Маретић, *Грамајика хрватскога или српскога језика*³, Загреб 1963.
- 18) Љубомир Мићић, *Златибор*, СЕЗБ XXXIV, Београд 1925, стр. 397—500.
- 19) Берислав М. Николић, *Колубарски говор*, СДЗБ XVIII, 1—71.
- 20) Берислав М. Николић, *Мачвански говор*, СДЗБ XVI, 179—314.
- 21) Берислав М. Николић, *Основи млађе новошћокавске акцентуације*, Београд 1970.
- 22) Берислав М. Николић, *Сремски говор*, СДЗБ XIV, 201—412.
- 23) Берислав М. Николић, *Тришћки говор*, СДЗБ XVII, 367—473.
- 24) Берислав М. Николић, *Ујитник за исјитивање акцентна у шћокавским говорима*, ЈФ XXVII, 307—336.
- 25) А. Пецо, *Акцентнај села Орпичења*, Грађа НД БиХ X, Одјељење историјско-филолошких наука, књ. 7, стр. 5—51.

- 26) А. Пец о, *Једно поређење Вукова језика са говорима јекавске Херцеговине*, ЈФ XXVI, 177—218.
- 27) А с и м Пец о, *Говор источне Херцеговине*, СДЗБ XIV, 1—200.
- 28) А с и м Пец о, *Промене нејалашких сугласника у вези са ј на српскохрватском подручју*, ЈФ XXVIII, св. 1-2, стр. 143—188.
- 29) А. Пец о, *Фонетика Вукова језика према фонетици ијекавске Херцеговине*, *Анали Филолошког факултета* 5, стр. 191—197.
- 30) М и т а р Пешикан, *Вуков и Даничићев систем глаголског акцената и његове новије модификације*, ЈФ XXVI, св. 1-2, стр. 247—292.
- 31) М и т а р Пешикан, *О основима шипокавске акценатуације*, ЈФ XXVIII, св. 1-2, стр. 107—142.
- 32) М и т а р Б. Пешикан, *Сипароцрногорски средњокајунски и љшански говори*, СДЗБ XV, 1—294.
- 33) *Правовис српскохрватскога књижевног језика са Правовисним речником* (1960).
- 34) *Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*.
- 35) *Речник српскохрватскога књижевног језика* МС—МХ.
- 36) Г. Ружичић, *Акцентни систем љеваљског говора*, СДЗБ III, 113—176.
- 37) М. Стевановић, *Акцентни радног глаголског иридева*, НЈ н. с. V, 306—318.
- 38) М. Стевановић, *Акцентни иридног иридева*, НЈ н. с. VI, 7—19.
- 39) М. Стевановић, *Језик у Вукову делу и савремени српскохрватски књижевни језик*, ЈФ XXVI, 73—150.
- 40) М. Стевановић, *Карактер дијалектизама у језику Вука Караџића*, *Анали Филолошког факултета* 5, стр. 209—226.
- 41) М. Стевановић, *О данашњем акценту аориста*, НЈ н. с. V, 250—263.
- 42) М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I, Фонетика и морфологија*, Београд 1964, стр. I—X + 1—696.
- 43) М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II, Синтакса*, Београд 1969, стр. I—VIII + 1—902.
- 44) Јован Цвијић, *Антропогеографски проблеми Балканског Полуострва*, СЕЗБ IV, Београд 1902, I—CCXXXVI.
- 45) Јован Цвијић, *Метанасијазичка крепања, њихови узроци и последице*, СЕЗБ XXIV, 1—96.

У В О Д

1. У овом се раду даје опис говора села **Г о р о б и љ а** код Ужичке Пожеге. Горобиле се налази на језички потпуно непроученом подручју централног дела западне Србије, чији су говори у основици нашег стандардног језика. Горобилски говор може представљати и говор нешто ширег подручја, тј. подручја око доњих токова Моравице и Бетиње.

2. Рад има два посебна дела. У првом је дат само опис горобилског говора. Посебни су одељци првога дела: ПРОЗОДИЈА; ГЛАСОВИ; ОБЛИЦИ; СИНТАКСА и ЛЕКСИКА. У другом је делу извршено **поређење** основних одлика горобилског говора са другим релевантним млађим новоштокавским говорима. На крају се дају и неколика текста из горобилског говора.

*

3. Састајући се недалеко од Пожеге, две реке — Бетиња и Моравица — чине готово потпуни прави угао. Између тих река — кракова угла — смештено је село *Гдџробиле* са преко 400 домаћинстава и око 2000 житеља.

У последње време изграђено је насеље и ван тога угла, с леве стране Бетиње — сасвим близу Пожеге.

4. Становници овога села — *Горобилци* — у првом су реду земљорадници, а потом и сточари. У новије време има их који раде у Пожеги или тргују млечним и месним производима по Босни, понајвише у Сарајеву.

*

5. **Порекло становништва.** — Иако многе фамилије не памте да су однекле дошле, огромну већину становништва чине досељеници. У својој студији: *Мешанаслазичка крејшања, њихови узроци и последице* (СЕЗБ XXIV, стр. 2) др Јован Цв и ј и ћ наводи да је „у свима областима моравске Србије, ваљевских и подринских крајева. . . око 80% становништва . . . досељеник, и поглавито у току последња три века. Још су свежије традиције — каже даље Цвијић — у старо-

влашким крајевима (којима би, како се често рачунало¹, Горобиље било на крајњем северу — М. Н.) где врло често знају за своје претке седам до осам колена у назад, и више, знају одакле је дошао онај крајњи, најстарији предак“.

Горобиље се налази дубоко на западу од границе која раздваја најважније метанастизичке струје у Србији, тј. далеко на западу од „развођа које се пружа са Севера на Југ, кроз средину Шумадије: Авала, Космај, Венчац и Оплепац, Рудник, преседлина код Вучковице између Груже и Лепенице, планине на Западу од Левча и Темнића (Татарна, Самар и Тиква); затим ова граница прелази Мораву у сутесци код Трстеника и хвата се Гоча, Жељина и Копаоника, пружајући се огранком Копаоника, Острим Копљем, до баровите долине доњег Лаба у Косову“.² То значи да је Горобиље на подручју на коме „сасвим преовладавају динарски досељеници, чинећи 90% од свих досељеника.“³

6. Како нас обавештава Цвијић, најзначајнија од свих динарских струја „почињала је у областима средњовековне Рашке и Зете, а њене су најактивније области, праве земље матице, биле Херцеговина, Црна Гора са Брдима и црногорском Херцеговином, Сјеница и Пештер са новопазарским крајевима. Из ових предела се динарско становништво кретало попречним путевима кроз превоје и метанастизичке вратнице: Мокру Гору, Кокин Брод, Јавор, Рашку.“⁴

7. Огранком те „југозападне струје“⁵ насељен је и крај у коме се налази Горобиље, а досељавање се — у првом реду — вршило од црногорског Санцака и старе Херцеговине „попречним путевима“ (Ј. Цвијић) преко Старог Влаха (у ужем смислу) и из самога Старог Влаха (као сталног или, вероватније, привременог станишта⁶): од Златара, Јавора, Голије и Ивањице — долином Моравице или брдским путевима и превојима.⁷

8. На жалост, за многе старије и разгранатије фамилије није могућно тако прецизно утврдити порекло. У недостатку поузданијих чињеница, указаћу још на ове моменте:

¹ Исп. Милован Ристић, *Стари Влах до ослобођења од Турака*, Београд 1963, стр. 13—27. и карту на стр. 12.

² Ј. Цвијић, ор. с., 67.

³ Ј. Цвијић, ор. с., 67.

⁴ Ј. Цвијић, ор. с., 5.

⁵ В. Ј. Цвијић, *Антрополошки проблеми Балканског полуострва*, СЕЗБ IV, CLXXXV.

⁶ „Наш Стари Влах с ужичким крајем има ... улогу прелазне земље“ (Ј. Цвијић, СЕЗБ IV, CLXIX).

⁷ Како је, заправо, текло досељавање, показују карактеристични примери неких фамилија. *Јешчи* (има их у засеку Почечи) досељени су из Јасенове — западно од Ивањице (југоисточно од Муртенице), а потичу од *Зеканица* који су — опет — досељени од планине Златара (Љ. Мићић, *Златибор*, СЕЗБ XXXIV, 462); *Шайтовићи* (има их данас четири куће) су из Високе југозападно од Ариља, а воде порекло од Жунића из Хаса код Берана (исп. Љ. Мићић, ор. с., 461), итд.

а) Након угушења устанка од 1875. године у околини Пљеваља је „настало јаче иселавање у крајеве око Ужица и Ваљева и у Подриње“.⁸

б) Љ. Мићић (ор. с., 431) констатује да на ширем подручју Златибора „досељеници из Дробњака славе Ђурђевдан и Никољдан, од Никшића Лучин-дан, Пивљани Јован-дан или Стеван-дан итд“.

Само у засеоку *Свилашима* три највеће фамилије (Маричићи, Николићи и Миховићи — једна група) славе Јовањдан, а тако исто и врло бројни Бабићи у *Почечи* и Димитријевићи у *Слашцини*. Честе су славе још и: Никољдан и Ђурђевдан.

За Маричиће, Николиће и једне Миховиће — оне који славе Јовањдан — тврди се да су некада били једна фамилија и да су међу првима дошли у Горобиље „из Црне Горе“ — још у „турско време“.

9. Све се то тиче једне старије и релативно старије фазе досељавања становништва у овај крај, па и у Горобиље.

10. Друга, новија и до данас непрекинута фаза насељавања Горобиља значила је једноставно силажење Златибораца у ниже и плодније пределе, силажење које је данас постало веома интензивно.⁹

11. Златиборци су одавно имали своје њиве и ливаде у Горобиљу¹⁰ (отуда и називи: *Рђшкѐ њиве*, *Рђшкѐ шѐбови*, *Северовачкѐ њиве* и сл.), а њихова је, готово цела, била и највећа горобиљска равница — *Тайојевца* (са леве стране реке Бетиње).

За последњих десетак година она је толико насељена Златиборцима (нарочито су бројни они из села Гостиља) да се у некад потпуно ненасељеном крају појавио — с обе стране пута за Пожегу — читав градић, тзв. *Ђрскѐ кѐће*. (Пред рат или непосредно после рата Златиборци су се настањивали у засеоку Слатини и у Моравском пољу).

12. Треба, међутим, указати на још једну чињеницу. Тиме што износи податак да је у овим крајевима „око 80% становништва ... досељеник“ (ор. с.), Цвијић, дакле, подразумева и постојање извесног — процентуално малог — броја староседелаца. А то је, за разумевање неких језичких појава у горобиљском говору, важан податак.

★

13. Сасвим разумљиво, ја нисам узимао у обзир говор најновијих досељеника, већ — по правилу — само говор оних који су већ поколењима Горобиљци.

⁸ Ј. Цвијић, *Метанастазијска крећања*, СЕЗБ XXIV, 33.

⁹ Овде се, међутим, не мисли на наставање кретања оног становништва коме је и Златибор (као и нешто јужнија подручја) био само успутно краткотрајно станиште (о чему је било речи напред). Ти су се досељеници задржавали у брдима и нису силазили у долине река (нпр. Зечевићи из златиборског села Бијеле Ријеке).

¹⁰ Љ. Мићић (ор. с., 407) тврди да неки Златиборци „ових њива имају од пре 100 година. Данас — вели он — више од две трећине пространог и плодног Горобиљског Поља с обе стране Бетиње припада Златиборцима“. Иначе се за све златиборске породице тачно зна из ког су места дошле, али то за овај рад нема значаја.

14. Иако је Горобиле моје завичајно место, а његов говор и мој говор, сав овде изнесени материјал скупљен је непосредно на терену од информатора, и то од оних чији је говор најаутентичније горобилски.¹¹

15. Материјал је прикупљан на три начина:

а) попуњавањем упитника (чиме је обезбеђен основни фонд релевантних података);

б) снимањем на магнетофонске траке;

в) бележењем интересантних детаља из разговора с а м и х Горобилаца.

16. Тако прикупљени материјал показује — недвосмислено — да горобилски говор припада групи најеволутивнијих штокавских говора — источнохерцеговачкој, и да, према томе, улази у ону дијалекатску базу на коју се непосредно ослања наш стандардни језик.

17. Ево *основних особина* тога говора:

а) п р о з о д и ј с к е особине:

1° После дугог силазног акцента долази у појединим категоријама до скраћивања дужина, а, кад постоји више поста акценатских дужина, губи се последња.

2° Код глагола I врсте који непосредно испред наставка *e* имају дуги узлазни акценат јавља се презентска дужина: *вучѐм* и сл.

3° Код глагола чија се презентска основа данас завршава на *je* постоји однос *чужѐм* : *кријѐм*.

4° У овом говору постоје дужине (којих нема код Вука и Даничића): *бѡрѡма* — *кѡлѡв*, *ћѡшѡс[и]*.

5° У релативно великом броју категорија постоји дуљење пред сонантима.

6° По правилу, не изостаје дуљење типа: *јѡрѡци*, *сѡнѡце*, али сам забележио и: *сѡрѡнка*, *шѡрѡвка* — дакле, без дуљења.

7° Не сасвим доследна заступљеност дуљења типа: *гѡвѡжѡје* (*гѡвѡжѡје*), — *грѡбѡље*, *шѡрѡше*.

8° Нема скраћивања дугог вокалног *p*.

9° Код заменица постоји однос: *шѡбѡ* — *кѡ[д]* *шѡбѡ* — *шѡре[д]* *шѡбѡ* (ген. сг.): *шѡрема шѡбе*, *о шѡбе* (дат., лок. сг.).

10° Основни бројеви: 2, 3, 5—10, 20, 30, 100, 200 и 300 могу постати проклитике: *шѡрѡсѡѡ бѡнки* и сл.

11° Именице типа *шѡнѡ* имају множину као код Даничића (*шѡнѡви*).

12° Ном. пл. именице *вијѡнац* гласи: *вијѡнци*. Тако је и према *лѡнац* ном. пл.: *лѡнци*.

13° Ген. пл. именица типа *врѡбац* и сл. гласи: *врѡбаца* и сл.

14° Ген. пл. именице *нѡрод* гласи: *нѡрѡда*.

15° Лок. сг.: *нѡ сијѡну*.

16° Јавља се метатонијски акц.: *нѡ врѡшѡ*.

¹¹ Посебно се у том погледу истицао Илија Николић (60 г.) чији су ми одговори омогућили попуњавање упитника са преко 2000 питања.

17° Ген. пл.: *карлица* и сл.

18° Код придева нема акценатске разлике између м. р. и ср. р. сг., с једне, и ж. р. сг., с друге стране: *ндв — ндѡа — ндѡв*.

19° Придеви са силазним акцентом добијају у овом говору врло често кратки узлазни акц. у одређеном придевском виду (*љуџӣа, ладн̄а, мек̄и, њдсн̄и* и др.).

20° У акценту гл. прид. радног нема разлике између м. р. и ср. р. сг., с једне, и ж. р. сг., с друге стране (*кѡй̄ала*).

21° Ове разлике нема ни у гл. прид. трпном (*на̄чѣӣа*).

22° Акценат гл. прид. трпног типа: *вѣзен, -а, -о*.

23° Карактеристични презентски акценти су: а) *ком̄имо*; б) *скӣӣај̄у*; в) *вуч̄емо*; г) *ѡрд̄ѡѡрим*.

б) фонетске особине:

1° Ијекавска замена јата: $\hat{b} > \hat{y}je/\hat{y}j\acute{e}$; $\hat{b} > u\acute{e}/u\acute{i}\acute{e}$.

2° $\check{d} > je$; $r\check{b} > pe$ (*рје*).

3° $\check{b} + j > u$, $\check{b} + o (< л) > u$ (*е*).

4° У наставцима придевско-заменичке промене старије генерације имају *-ије*, млађе *-и-*.

5° Ненаглашена финална секвенца *-ао > о*: *лѣгѡ, ѡдсѡ*.

6° Медијална секвенца *-ао-* с акцентом на другом вокалу даје *о*: *сѡнице, грѡровина (< грахоровина)*.

7° Медијална секвенца *-ао-* с акцентом на првом слогу остаје неизмењена: *ра̄он̄ик*.

8° Ненаглашена финална секвенца *-ео* даје *о* (*ѡд̄јѡ, ѡзд̄*) или остаје неизмењена (*дѡвео, ѡд̄вео*).

9° Медијална секвенца *-ео-* с акцентом на другом вокалу даје *о*: *Прѡбражѣње*.

10° Финална секвенца *-уо* у рад. гл. придеву даје *о*: *чѡкнѡ*.

11° Ново јотовање извршено је у истим категоријама у којима је извршено и у стандардном језику, с тим што се јављају још и ликови: *сѡѡѡра = сѡѡре, ѡзѡѡра; кѡжл̄ѡи* и сл.

12° Најновије јотовање захватило је:

а) *л* и *н*: *кѡљено, њѡдра*;

б) *ѡ* и *ѡи*: *ѡѡљаѡи, ѡѡрам* (али: *ѡијескѡѡа*);

в) *з* и *с*: *ѡзѡлица, сѡѡи*;

г) *ц*: *ѡѡало* (али: *цѡѡѡљка*);

д) *ѡ, б, в* и *м*: *ѡѡѡѡљѡи*, али *ѡѡѡѡма*; *бљѡнуѡи*, али *бјѡѡѡѡи*, *живљѡи*, али *вјѡѡѡѡр*; *грмљѡи*, али *мјѡѡра*.

13° Консонанта *х* готово да нема, а замењен је са *в* и *ј* (у медијалној позицији), са *к* (у финалној и иницијалној), са *г* (само у финалној позицији), или је ишчезао без трага (у свим позицијама).

14° Сугласник *ф* најчешће је замењен сугласником *в* или се наредо употребљавају ликови са *в* и *ф*.

15° Није заступљена стара промена *же > ре* у през. гл. *моѡи*. Говори се, дакле: *мѡже, мѡжемо* и сл.

16° Консонантска група *-йч-* најчешће прелази у *-вч-* (*кѡвча*), док групе *-йс-* и *-вш-* остају неизмењене (*љѣйшиј*, *лййсала*).

17° Упрошћавају се финалне секвенце *-сйи*, *-шии*, *-зд*, *-жд*: *йѣс*, *вјѣи*, *грѡз* и сл.

в) м о р ф о л о ш к е особине:

1° У инстр. сг. именица м. и ср. р. изразита је експанзија наст. *-ом* на рачун наст. *-ем*: *кѡцом*, *ж Бурѡм*, *лучом*, *грањом*, *лйишом*.

2° Двосложна хипокористична образовања и лична имена типа *Бѡжо* имају доследно номинативни завршетак на *-о* и промену по типу: *Бѡжо* — *Бѡжа* — *Бѡжу* итд. и, разумљиво, присвојне придеве на *-ов*: *Бѡждѡв* и сл.

3° За овај су говор карактеристични чести двосложни хипокористици на *-е*: *Бѡре*, ген. *Бѡра*, *Брѡне* — *Брѡна* итд.

4° Код тросложних женских и мушких личних имена на *-ица* вок. сг. једнак је ном. сг.: *Љѡубица*, *дѡђи вѡмо!* *Мйлица!* — *Вѡица*, *йѡжѡри!*

5° Именице ж. р. на *-а* имају у ген. пл. врло често наставак *-и*: *врсйи*, *йришикй* и сл.

6° Именица *вѣче* је у ном. сг. средњег, а у зависним падежима женског рода, те има промену: ген. сг. *вѣчери*, ном. пл. *вѣчери*, ген. пл. *вечѣриѡ*.

7° У инстр. сг. именица ж. р. на консонант доминантан је наставак *-и*: *с крѡи*, *са мѡсйи* и сл.

8° Дат.-лок. сг. личних заменица *ја*, *йи* и заменице за свако лице о б л и ч к и је једнак ген.-ак. сг.: *мѣне*, *йѣбе*, *о себе*.

9° У дат.-лок. сг. именица очувани су по правилу резултати друге палатализације, а јављају се и тамо где их у стандардном језику нема, тј. код личних имена: *Жйвци*, *Луци*, *Сйѡнци*, *Мйлѣнци* (исп. и: *Жйвчйи*, *Лучйи*), али се код личних имена употребљавају и ликови: *Жйвки*, *Луки*, *Сйѡнки*, *Мйлѣнки*.

10° Именске промене придева неодређеног вида готово да нема.

11° Инфинитив се доследно завршава на *-йи* (*-ћи*); нема супинских облика.

12° Аорист је у живој употреби, али углавном само од перфективних глагола.

13° Имперфекат је у ишчезавању, очуван је само од најфреквентнијих глагола.

14° Јављају се архаични облици потенцијала типа: *ймабуднѣм*, *шћѣбуднѣм* и сл.

15° У гл. прид. трпном знатно је чешћи наст. *-аи* (*-и*) него у стандардном језику: *дѡдѡвайѡ*, *йѡзвѡйи*, *јѡдѡвайѡ* и сл.

16° У 3. л. пл. глагола VI и VII врсте очувано је *-е*: *ндсѣ* и сл.

17° Гл. *йкайи* има през. облике: *йкѣи*, *йкѣи* итд., 3. л. пл. *йкѡ*.

18° Гл. *хйѣйи* има у овом говору инф. *шћѣйи*, а рад. гл. придев *шћѣо*, *шћѣла* (врло ретко *сйѣла*), *шћѣло*.

19° Глаголи с инф. основом на *-ава-* имају промену као у стандардном језику.

20° Аналошко *-ић-* забележио сам код глагола *крићаваји* (инф.), *крићавају* (3. л. пл. през.).

г) синтаксичке особине:

1° Уз збирну именицу јавља се збирни (а не основни) број: *Милован има двејоро унучади*.

2° Честе су конструкције с посесивним генитивом типа: *Мишовића идишок*, *Максовића брдо*.

3° У негираној реченици употребљава се објекат у акузативу (чешће) и у генитиву (ређе, обично кад је у питању двострука негација).

4° Уз глагол *ишјаји* употребљава се објекат у акузативу.

5° Кад је у питању кретање с циљем да се неко нађе и доведе, односно нешто нађе и узме, донесе, јављају се ове могућности: а) *Иду за ћевџку*. *Идиш је на ћејало за дрва*. б) *Иде у дрва* (али само у шуму). в) *Оде на воду* (на бунар или извор).

6° Инстр. синг. заменица *ко*, *неко* с предлогом *ио* уместо локатива с истим предлогом при означавању посредника: *Јави ио некџм!*

7° Облици презента сложени с префиксом *уз-* у значењу футура II.

8° Именица *чудо* као упитно-узрочна реч.

9° Облик „жимџ“ при емфатичном оповргавању.

10° Енклитика *се* увек је и за енклитике *је*.

11° Заменички облик *ишја-га* у значењу „колико много“ (и облици *грдан*, *ишкџ* и *чудо* у сличном значењу).

12° Конструкција „кад себе“ при означавању велике временске удаљености.

18. Две новије тенденције треба посебно истаћи: прво, продор екавизма и, друго, губљење дужина у извесним позицијама (само после дугог силазног акцента или кад постоји више поста акценатских дужина).

Први одељак

ПРОЗОДИЈА

I. ОПШТЕ НАПОМЕНЕ

19. Будући да припада источнохерцеговачком дијалекатском типу у западној Србији, горобилски говор, разуме се, има четвороакцентску систему млађих новоштокавских говора.

20. Нема кановачког дуљења. Именица *човек*, која у зависним падежима има дуги узлазни акценат на пенултими, недовољно је типична, а примери *брда*, *иља* малобројни су да би оповргли ову констатацију.

21. О односу узлазних акцената у вези са дуљењем пред сонантима треба указати на ове случајеве:

а) *уддвац*, *уддвца*, — *синдвац*, *синдвца*; *двца*;

б) *кднац*, *кднци*;

в) *босијанџија*, *мегданџија*, *нишанџија*, *рачунџија* (али: *башиованџија*, *меанџија*).

22. У слоговима са силазном интонацијом које затварају сонанти после којих долази слог који почиње сугласником — прилике су углавном као код Вука: *здрáвље*, *зéље*, *ја́рца*, *клинца*, *сла́мка*, *Ту́рци*.

Забележио сам, међутим: *сијџенка*, *сијра́нка*, *ијра́вка*.

23. У вези са дуљењем код именица средњег рода на *-је* код којих се завршни сугласник основе јотује пред овим наставком треба навести ове случајеве:

гвдџџе (*гвдџџе*), — *грóбље*, *грóжђе*, *и́рòише*, *са́ђе*, *сно́йље*.

24. У горобилском говору уже је заступљено дуљење старог кратког силазног акцената у ном. синг. именица м. р. типа:

брòд, *иòс[и]*, — *дòм*, *крáј*, *крòв*, *лòч*, *рòг*, *сòк*, али: *би́к*, *бòк*, *грòм*, *ждрáл*, *змáј*, *сиòг*, *си́рòј*.

25. Овај говор не познаје скраћивање дугог вокалног *р*. Говори се само: *грòм*, *крòв*, *црòв*, — *чеи́вфрòшак*, — *на́ и́рòн*, *у́ цр̀кву* и сл.

26. Као изразити представник млађих новоштокавских говора горобиљски говор добро чува мелодиозност сва четири акцента и неакцентоване дужине.

1) Преношење акценџа на ѝроклитџику

27. Преношење акцента на проклитику жива је појава у горобиљском говору, мада није доследна. Може се рећи да се акценат чешиће преноси с речи које имају мањи број слогова, што се види нарочито из примера у вези с преношењем с именица.

28. Старо преношење с именица карактеристично је у случајевима као: *у вџску, на воду, ѝред нађ, кџд говџди, џд глади, у ѝоље, ѝс ѝоља, у ѝла̄с[ӣ], џд ока, у око* и сл.

Али сам и из нормалног говора записао примере: *у зџмљу, у џку.*

Кад говорник посебно истиче оно о чему говори, задржава акценат на именици: *у вџз, од гџвџџи.*

29. Разуме се да постоје и познати аналошки случајеви старог преношења: *на бунџр, ѝ[з] сала̄ша, у брџо, у брџу* и сл.

30. Горобиљски примери с новим преношењем одговарају књижевном стандарду: *ѝж њивџ, за сукњу, крџж њиву, у колима, у куђу, окџ куђџ, на веџбу, у службу, за годину да̄на, џџ кишиџ, у Пожегу, у Пожеги, на улици, — у цркви.*

Па ипак, и овде сам у нормалном говору слушао примере као: *на ра̄џ, ѝред ра̄џ, на Бџгаре, на Бџгарина, на веџбу, ис Пџжегџ, на сџџџицу, у ка̄сару.*

У устаљеним синтагмама (које имају и одређено, устаљено значење) акценат се обавезно преноси. Нпр., синтагма *у ѝослугу* (= узети нешто чиме ће се у раду привремено послужити) обавезно је с преношењем акцента, али кад хоће да се каже 'помагати некоме око послуживања, радити као послуга' акценат не мора бити пренесен: *у ѝџслугу ѝџи.* Преношење се, отуда, увек врши у изразима: *на бабине, у гџџе = у гџџи, на ѝџво* и сл.

Сем тога, и овде кад говорник посебно истиче оно о чему говори, акценат се не преноси: *на дџу* и сл. исп. и: *на вђ Ча̄чка, са вђ Ча̄чка.*

31. О преношењу акцента са заменица исп., најпре, т. 71, 72, 74, и 75. одељка о акценту заменица.

Поред тога, треба навести ове случајеве који одговарају књижевној ситуацији: *ни ја̄, ѝ џн, ѝ њима, ѝ мо̄ј, са џӣјем, у ѝџме, (у џџме), зџџ ѝџга (зџџ џџга), са чџм, ѝџ џџм смо зна̄ли, ѝз наше њивџ, у наџџ њиви, у њина кџла, џ свџм џџрџику.*

И овде кад говорник посебно истиче оно о чему говори, задржава акц. на заменици: *из на̄ше њивџ* и сл.

32. У вези с придевима имам ове примере с пренесеним акц.: *у Равни луџ, у великој сџби, у Благолеву ливаду*, и ове примере с непренесеним акцентом: *на гврњем сџрајуу, њо њсџој кџши, од Рајшарскџ школџ, на чачанскџ сџаџицу* и сл.

33. О преношењу акцента са бројева исп., најпре, т. 77. одељка о акценту бројева.

Карактеристична су за горобилски говор преношења као: *у двџи саџи*; — *џџ џрџ џкџара*, *џ[д] двџ мџра*; — *на другџ сџране, за другџ џиџи* и сл.

Али и овде кад говорник посебно истиче оно о чему говори, задржава акц. на броју: *за џрџ даџа*.

34. У вези с прилозима имам само овај пример с непренесеним акцентом: *и џамо*, и ове с преношењем: *џи џамо, џи вамо*.

35. У горобилском говору са глагола се на негацију *не* акценат доследно преноси: *не знам, не дају, не може, не можемо, не џаднџм, не џуџиџм*.

Исп. и: *џи мучио*.

Све то одговара књижевном стандарду, али сам забележио и занимљиво преношење: *не вели*.

С глагола се акценат може каткад преносити и на друге проклитике: *џиџ узме да узме, да видџи џи, слабо џиџа џ жеде* и сл.

2) Неакценџоване дужине

а) Даничићеве неакценџоване дужине

36. Тенденција скраћивања дужина, карактеристична од млађих новоштокавских говора за шумадијско-војвођанске, захватила је донекле и данашњи горобилски говор. Губљење дужина јавља се у неким категоријама углавном само после дугог силазног акцента или се, кад постоји више постакценатских дужина, губи последња. И овде је, дакле, присутна тенденција избегавања нагомиланих дужина.

Горобилска ситуација у вези с губљењем дужина може се видети из табела које прилажем (в. табеле 1—4).

Облици	А		Б
	Дужине непосредно иза (^)		Кад нису непосредно иза (^)
Непарадигматски лексички лик (затворени слог)	кџтњаќ (кџтњаќ)		плаћениќ
Затворени слог парадигматског лика	дџћџм (дџћџм)		лаћџџџм
Отворени слог парадигматског лика	чџва (чџва)	шљџивџ (прџви)	лаћџџџ (ген. ср.)

Табела 1. Дужине после (^).

Облици	А Непосредно иза (°)	Б Кад нису непосредно иза (°)	
		а) (°)-(°)+(-)	б) (°)+(-)+(-)
Непарадигматски лексички лик (затворени слог)	кѹвѣр	мученик	
Затворени слог парадигматског лика	глѣдѣм	рѣдуѣм	
Отворени слог парадигматског лика	вѣдѣ	рѣдуѣ	кѣчѣјѣ (гѣвѣдѣ)

Табела 2. Дужине после (°).

Облици	А Непосредно иза (°)	Б Кад нису непосредно иза (°)			
		а) (°)+(°)-(-)	б) (°)-(°)+(°)-(-)	в) (°)+(-)-(-)	г) (°)+(°)+(-)+(-)
Непарадигматски лексички лик (затворени слог)		нѣпаснѣк			
Затворени слог парадигматског лика	трѣвѣм	пѣрницѣм	рѣзликуѣм (рѣзликуѣм)		
Отворени слог парадигматског лика	трѣвѣ	чѹвајѹ (чѹвај ѹ)	рѣзликуѣ (рѣзликуѣ)	кѣрлицѣ/ кѣрлицѣ	прѣчалѣцѣ/ прѣчалѣцѣ

Табела 3. Дужине после (°).

Облици	А Непосредно иза (')	Б Кад нису непосредно иза (')			
		а) (')+(^)+(-)	б) (')+(^)+(^)+(-)	в) (')+(-)+(-)	г) (')+(^)+(-)+(-)
Непарадигматски лексички лик (за- творени слог)	јадник	Мјодрџг	молитвенџк	благџјник	
Затворени слог парадигматског лика	учџм	џзлазџм	оматорџм	џспрџчџм (џспрџчџм)	
Отворени слог парадигматског лика	учџ	џзлазџ	оматорџ	нџпџсџ (нџпџсџ)	џџвојџкџ (џџвојџкџ)

Табела 4. Дужине после (').

37. У вези са Даничићевим неакцентованим дужинама треба рећи још ово:

1) Наставак *-осџ* код именица кратак је и у ном. сг.у овом говору непосредно после дугог узлазног акцента: *дужнос[џ]*, *једнџкос[џ]*, *могџћнос[џ]*, *сигџурнос[џ]*; исп. и *нџбој*.

2) Код глагола који непосредно испред наставка *-е* имају (') ситуација је оваква:

џпрџсџм, *вџчџ*, *џрџдџ*, *врџџмо*, *џпрџсџмо*.

3) Код глагола чија се презентска основа данас завршава на је ситуација је оваква:

а) *кџџ*, *снџџм*, *чџџ*, *кџзуџм*, *кџзуџмо*;

б) *бџ'џм*, *крџ'џм*, *џџ'џ*, *џџ'џмо*.¹²

б) Неакцентџване дужине којих нема код Даничића

38. У горобиљском говору изван број категорија зна за дужине којих нема код Вука и Даничића:

¹² Интересантно је оно што Вук у Предговору 2. издању Српског рјечника (из 1852, стр. 2) каже о дужини код ових глагола: „У глагола који се свршују на *јем*, а особито *џјем*, изговара се *е* без и каквога знака, н. п. *лџјем*, *џџјем*, *бџјем* и т.д.; може бити да би ко рекао и *лџјџм*, *џџјџм*, *бџјџм*, али ми се јамачно чини да је обичније оно прво. Тако би се рекло и *кџџјем*, *снџџјем*, *чџџјем*, али ми се чини да би се поред овога рекло прије и *кџџџм*, *снџџџм*, *чџџџм*, него *лџјџм*, *џџјџм*, *бџјџм*, и т.д.“

Горобиљски примери, дакле, потврђују ово Вуково размишљање.

А. а) У дат.-инстр.-лок. пл. именица ж. р. а-основа јавља се у данашњем горобиљском говору дужина, наравно и у њему само после силазног акцента: *ба̀ба̀ма, ба̀ра̀ма, ја̀бука̀ма, књи́га̀ма, кра̀ва̀ма, кру̀ш-ка̀ма, ку̀ћа̀ма, иа̀ра̀ма.*

б) Придевски наставци *-ав* и *-аси* увек су у овом говору дуги: *ба̀ла̀в, бра̀шња̀в, бу̀ђа̀в, га̀ра̀в, иа̀рља̀в, ча̀ђа̀в; ће́иас[и], ду̀гуља̀с[и], ила̀вкас[и], црвенка̀с[и].*

Б. Дуљење пред сонантима имамо у овим случајевима:

а) у присвојној заменици 3. л. синг. м. р.: *ње́гбѣ;*

б) у присвојним придевима на *-ов (-ев)* и *-ин*: *о́чѣв; врбо̀в; ба̀бин, се́стирин; Бѣ́жбѣ; Си́анин;*

в) у речима страног порекла на *-изам*: *комуни́зам, органи́зам, соција-лизам, фаши́зам;*

г) код неких личних имена: *Душа̀н, Јорда̀н, Слобода̀н, Ра̀диса̀в, Ра̀доса̀в*, али: *Ви́дан, Вла̀дан, Во[ј]ин, Дра̀ган, Јова̀н, Ми́лан* и др.

В. Становници суседног села *Лоја̀ша* називају се у Горобиљу *Лоја̀ша̀ни*, а дужина слога *-ан-* остаје у свим падежима: *Лоја̀ша̀не, Лоја̀ша̀нима.*

Г. Код именица на *-ница* вокал *о* (< *-л*) обавезно је дуг: *иа̀рџи́ница, ка̀дџи́ница, чека̀бница (чеки́бница), чи́ша̀бница.*

Д. У горобиљском говору дуг је и наставак ген.-ак. личних заменица 1. и 2. сг., повратне заменице, личне заменице 3. сг. м. р. и заменица *ко*, *што*: *ме́нѣ, ше́бѣ, се́бѣ, ње́га, ко́га, че́га.*

Иако истог облика, л. заменице у дат.-лок. сг. немају ту дужину.

Ђ. Деминутивни наставак *-ић* дуг је данас у овом говору код двосложних именица које имају кратки узлазни акценат: *гра̀бић, гра̀дић, иа̀рсџи́ћ, цвје́ић, цѣ́рић.*

Исп. *ђе́илиць* : *ђе́илиць, ље́ичић.*

Е. Код неких прилога се такође јавља дужина које нема код Даничића: *ша̀да̀(ј); да̀нас, но́нас, ве́чѣрас.*

Ж. Дуг је и компаративни суфикс прилога: *бо̀ље, ви́ше, го̀ре, да̀ље/ди́ље, ја̀че; вре́дниѣ.*

II. ДЕКЛИНАЦИЈА

1) Именице женског рода

а-основе

39. У вези с појавом старог силазног акцента у ак. синг., дат. синг. и ном.-ак. пл. у горобиљском говору је — схематски приказано — овако:

ак. синг.: *главу, на мѡбу, рѹку, ѱ вѡјску, на грѡну, за дѹшу, на сѣрѡну, шрѡву*, — *грѣду, лѡнѹ, сѣијѣну*;

мѣђу, на воду, на земљу, ѿрѣ(ѡ) зору, — *ѡску*;

дужину (дуљину), ѿланину, средину, али с предлогом и: *ѱ висину, ѱ дубину* и сл.;

дат. синг.: *глави, рѹци*;

ћѣци (лекс. акц.) — *води*;

ном.-ак. пл.: *главе, грѣде, рѹке, свѣње*;

чѣле — *ѡске*;

висине, ѿланине.¹³

40. У дат.-инстр.-лок. пл. именица а-основа типа *глава* скраћује се (') у ('):

грѡнама, грѣдама, лѹкама, рѹкама, свѣњама.

41. Ген. пл. именице *рѹка* гласи *рѹкѹ*, а именице *нѡга*: *нѡгѹ*.

42. Уколико се женска лична имена (или хипокористици) о б л и ч к и подударају са мушким именима (или хипокористицима), они се у горобилском говору обавезно акценатски диференцирају: *Мѡка* (ж. хип. од *Мѡломѣрка*): *Мѡка* (м. хип. од *Мѡкан, Мѡливоѣ* и сл.), *Сѡва* (ж. име): *Сѡва* (м. име), *Тѡма* (ж. хип. од *Томѡниѡ*): *Тѡма* (м. име). Говори се једино: *свѣѣи Сѡва*.

43. Ген. пл. именица типа *карлица* гласи доследно: *вѡрнѣца, кѡрлѣца, ѿвѡрнѣца* итд.

44. Вокатив пл. именице *ћѣвѡјка* гласи: *ћѣвѡјке*.

и-основе

45. У вези с померањем акцента према крају у лок. синг., ген. пл. и дат.-инстр.-лок. пл. у горобилском је говору:

а) лок. синг.: *кѣви, нѡћи*, — *жалѡсѣи (жѡлосѣи), радѡсѣи (рѡдосѣи), вѡла ѿи на ѿмѡћи* (увек тако), — *на мѡсѣи, ријѣчи (ријѣчи), ѿмѡѣи*;

б) ген. пл.: *нѡћиѹ, шѣриѹ*, — *вечѣриѹ*, — *ријѣчѣи*, — *шѣлѡдѣи, чѣлѡдѣи*, — *зѡвѡвијесѣи*;

в) дат.-инстр.-лок. пл.: *кѡсѣима, нѡћима, шѣрима, кѡкѡшима*, — *ријѣчима*, — *шѣлѡдма, чѣлѡдма* = *чѣлѡдима*.

¹³ Исп.: А. Пецо, Акценат именица женског рода типа *глава, вила*, НЈ н. с. XII, 12—24. и Акценат именица женског рода типа *вода, коза*, НЈ н. с. XII, 233—245.

2) Именице мушког рода

o/јо-основе

А) Именице са старим акцентом на почетном слогу

Л о к а т и в ј е д н и н е

46. У вези с повлачењем акцента према крају у лок. синг. именица са старим акцентом на почетном слогу у горобиљском је говору:

*граду, на зи́ду, у сније́гу, —
на дува́ру,
у обича́ју, —
у мџгу = у мџгу, —
у до́му, у ро́ду, у шџру.*

Али исп. и: *на зу́бу, на ла́кш, на мјџсџу, на љрагу (на мџм љрагу),
у раи́у.*

Н о м и н а т и в м н о ж и н е

47. Од именица типа *град* ном. пл. гласи:

а) *да́ни, зу́би, црџи;*

б) *брџови, жџрови = жџрови, зџчеви, зи́дови, си́нови, су́дови, цајџ-
шо́ви, црџџови; —
џла́сџови.*

в) Према Даничићевом *жу́љеви* у Горобиљу је *жу́љеви*.

48. Код Вука је: *ви́р — ви́ра — ви́рови*, а у Горобиљу: *ви́р — ви́ра — ви́рови*.

Говори се: *џили́ћи*.

Г е н и т и в м н о ж и н е

49. У вези с померањем акцента према крају у горобиљском је говору:

а) *да́на, зу́ба, мрава́, црџа́, — мјесџџи, — џаво́ла, — џили́ћа;*

б) *брџо́ва, зи́дова, си́но́ва, су́дова, — голу́бова, курџако́ва;*

в) *де́лџа.*

Говори се: *цајџџо́ва*.

50. Ген. пл. именица *на́род* гласи: *на́рџа*.

Д а т . - и н с т р . - л о к . м н о ж и н е

51. У вези с померањем акцента према крају у горобиљском је говору:

- а) з^убима, — н^ок^иџима, —
џи^лџима;
- б) бр^кд^вима, зид^двима, син^двима, суд^двима, — голуб^двима, кур^ја-
к^двима, — рог^двима;
- в) д^еловима.

Именица кр^ај у пл. у горобилском говору гласи: кр^а'еви — кр^а'е^ва — кр^а'е^вима (код млађих и: кр^а'е^вима).

Б) Именице које немају с^иџари акц. на њ^рвом слогу

52. Множина именица типа к^лу^ч у горобилском говору гласи: к^лу^чеви, ли^је^кови, н^ож^еви, џа^неви, џу^шови; — к^лу^че^ва, ли^је^ке^ва, н^ож^ее^ва; — к^лу^чевима, џу^шовима.

53. У овом је говору померање акцента према почетку у ген. пл. двојако.

- а) Први се тип слаже с Даничићем:
в^дл^ва, — џд^сл^ва, — м^еђ^ед^а;
- б) други се разликује:
в^раб^аџа, Н^ема^џа — ч^вр^ља^ка/ч^во^ра^ка, — Гороб^ил^аџа.

54. Ном. пл. именице ви^јена^џ у Горобилу гласи, као и код Даничића, ви^је^нџи. Тако је и: л^ана^џ — л^ан^џи, л^дна^џ — л^дн^џи и сл.

55. Именица м^дма^к у ном. пл. гласи овде: м^дм^џи; ген. пл. је м^дма^ка, дат.-инстр.-лок. м^дм^џима, вок. м^дм^џи.

56. За разлику од Даничића, у горобилском говору дат.-инстр.-лок. пл. именице к^дњ гласи: к^дњима.

57. У овом говору ном. синг. именице „човек“ гласи ч^дв^ек (што је, у ствари, стари акценат на прими), а у ген. ч^дв^ека, дат. ч^дв^еку, вок. ч^дв^ече.

58. Двосложна имена типа С^иџан^ко јављају се у овом говору или са дугим узлазним акцентом: Б^ран^ко, В^ла^јко, Ж^ар^ко, З^др^ав^ко, М^иљ^ко, М^ир^ко, С^ав^ко, С^иџан^ко, или са дугим силазним акцентом: В^ељ^ко, Г^дј^ко, Ж^ив^ко, Ј^вко, Ј^ан^ко, Р^ај^ко, Р^ан^ко.

Из наведених се примера види да је однос 8 : 7 у корист имена са узлазним акцентом.

Име С^лав^ко изговарало се раније с дугим силазним акц.: С^лав^ко, а данас с дугим узлазним: С^лав^ко.

59. Неједнако се — што се тиче акцента — понашају и горобилска презимена: док нека презимена чувају акценат имена од којих су изведена, друга имају уопштен један — типски акценат:

- а) М^ар^кови^ћ, П^ав^лови^ћ;
- б) Б^ркови^ћ, В^ар^ничи^ћ, В^асови^ћ, Г^ачеви^ћ, Ј^ев^ђови^ћ, Л^екови^ћ, М^ак^сови^ћ, М^ихови^ћ, П^ајови^ћ, П^ан^иови^ћ, Ш^ај^иови^ћ, али: Т^ресови^ћ Т^уцови^ћ;

71. Ако ген.-акуз. синг. личних заменица 1. и 2. лица, 3. лица синг. м. р. и повратне заменице има уза се предлог, онда се у горобиљском говору најчешће врши преношење акцента, и то се он на предлог преноси као кратки силазни:

òд менē, кò' шēбē, кòд њēга, òд њēга, кò' себē; ѿ̀рѣд менē, ѿ̀рēко њēга.

Као што се види, генитивно-акузативна дужина остаје код заменица *ја, ѿи, себе* и после преношења акцента.

У дат.-лок. свих ових заменица нема преношења акцента на проклитику: *на мēне, о шēбе, на шēбе* и сл.

72. Кратки силазни акценат долази и на први слог двосложних предлога који стоје уз енклитички облик ген.-акуз. синг. личних заменица 1. и 2. лица и повратне заменице: *ѿ̀рѣдā ме, ѿ̀рѣдā се, ѿ̀ддā се.*¹⁴

73. У Горобиљу лична заменица 3. л. сг. м. р. гласи: *òн.*

74. Акценат се у акузативу личне заменице 1. лица пл. (*нāс*) преноси у овом говору на предлог у виду кратког узлазног:

кòд нāс, зā нāс и сл.

75. У Горобиљу се показне заменице *овај, онај* изговарају као *òвāј (òвī) — òвòга (òвога), òнāј (òнī) — òнòга (òнога), òнā.* Преношење акцента на предлоге код ових заменица нисам забележио.

6) Бројеви

76. У зависним падежима број *јѣдан* има овакав акценат: ген. *јѣднòг(а), дат. јѣднòм(е), инстр. с јѣднīјем = с јѣднīм, лок. о јѣднòм.* Ном. женског рода је: *јѣдна.*

77. Као и у неким другим источнохерцеговачким говорима (у Пљевљима, Пиви и Дробњаку, на пример) и у данашњем горобиљском говору неки бројеви могу постати проклитике и примити на себе акценат. У Горобиљу то су бројеви: 2, 3, 5 — 10, 20, 30, 100, 200 и 300. Говори се:

òвā кīла, сīòд кīлā, о(ò) òвā браīна хѣца, ѿ̀д[ѿ] дīнāра, сīòд бāнкī, ѿ̀рīсīйā бāнкī и сл.

78. Што се тиче акцента редних бројева, у Горобиљу је: *ѿ̀рвī, сѣдмī, òсмī* итд.

7) Прилози

79. Навешћу само неке акценатске особености прилога у горобиљском говору:

¹⁴ О преношењу акцента на проклитику са заменица и сличним појавама у вези са заменицама в. код Б. М. Николића, Основни м:аће новоштокавске акцентуације, 42—48.

- за начин: *брзо*;
 за количину: *шолѣкѣ/шѣлѣкѣ, са свѣм*;
 за место: *гѣре (гѣре), дѣље (дѣље), нѣзѣд, шѣзѣди, вѣђе, ѡвде, вѣдѣ, вѣудије, нѣдѣ, нѣудије, дѣномо, ѡдаклѣ, ѡдѣклѣн, (ѡшѣклѣ), вѣнде, нѣђе, свѣжудѣ, шѣуј, шѣуне*;
 за време: *дѣнѣс, нѣнѣс, нѣнѣ, ѡдѣмѣ, шѣдслѣ(н), шѣдсѣ, дѣшѣи, дѣшѣ, јѣшѣ(ш), дѣнѣј, сѣде, јѣчи*.

III. КОНЈУГАЦИЈА

1) Инфинитив

80. Што се тиче акцента инфинитива, ваљало би изнети оне случајеве у којима је на неки начин присутно деловање Сосировог закона или закона метатоније:

- а) *дѣнијѣи* = *дѣнијѣи*;
 б) *узѣи* = *узѣи*, *умријѣи* = *умријѣи*;
 в) *изѣи/изѣи, ѡшѣи (ѡшѣи), уѣи (уѣи)*;
 г) *дѣи, нѣи, шѣи, шѣи*;
 д) *дѣсѣи*;
 љ) *вѣи, шѣсѣи, дѣвѣи, увѣи, шѣсѣи, ѡзѣсѣи*.

Углавном се може рећи да је код старије генерације чешће *дѣнијѣи* и сл., а код млађе *дѣнијѣи* и сл. Разуме се, реч је о оним случајевима где се уопште јавља дублетски акценат.

81. Навешћу још неке примере који могу бити интересантни:

- шѣи*; —
шѣишѣи; —
шѣи (шѣсѣм), шѣишѣи; — *шѣи (шѣдѣм)*; —
шѣишѣи; —
шѣишѣи; —
шѣишѣи, ѡшѣишѣи (ѡшѣишѣи), шѣишѣишѣи, шѣишѣишѣи;
шѣишѣи (шѣишѣи), шѣишѣишѣи; —
шѣишѣи; —
шѣишѣишѣи, шѣишѣишѣишѣи.

2) Аорист

82. У горобилском говору акценат у 2. и 3. лицу синг. аориста није увек као код Даничића, тј. не чува се увек разлика између ових и осталих лица аориста, али општа слика, ипак, није много другачија:

4) Глаголски *йридев* *йрѣни*

85. Као ни код глаголског придева радног, ни у овом глаголском облику у данашњем горобилском говору није очувана разлика између облика ж. р. синг. и ср. р. пл., односно између оних облика у којих је акценат измењен по Сосировом закону и оних у којима није могло доћи до његовог деловања (ср. синг. и м. и ж. р. пл.): *дрџан* — *дрџана* — *дрџано*, *идчѣша*, *даша* — *дашо*.

86. У вези с акцентом гл. прид. трпног у горобилском говору треба навести још ово:

идеден, -а, -о; — *йреден*, -а, -о; — *оуреден*, -а, -о; — *вѣзен*, -а, -о; *навѣзен*, -а, -о; — *дйгнуй*, -а, -о; — *бјен*, *бјена*, -о; — *сашивен*, *сашивѣна*, -о; — *кдйай*, -а, -о; *йскойай*, -а, -о; — *вјенчай*, -а, -о; *рѣзвјенчай*, -а, -о; — *ндшен*, -а, -о; — *изношен*, -а, -о; — *виђен*, -а, -о; — *идзнай*, -а, -о; — *донѣшен*, *донѣшена*, -о; — *брѣи*, -а, -о; *обрѣи*, -а, -о; — *начиѣн*, *начиѣна*, -о, *учиѣно*.¹⁷

5) Презенѣ

87. Схематски приказан, акценат презента у горобилском говору изгледа овако:

дѣѣм (*дѣѣм*), *дѣѣмо*, *дѣѣју*; — *идѣ*, *идѣмо*, *идѣју*; — *јѣдѣм* *јѣдѣмо*, *јѣдѣју*; — *рѣкнѣм*, *рѣкнѣмо*, *рѣкнѣју*; *изрѣкнѣм*; — *бѣрѣм*, *йѣрѣм*, *обѣрѣм*, *оѣерѣм*; — *шрѣсѣм*, *исшрѣсѣм*; — *вири*, *йрѣвири*; — *жсѣвиѣм*, *дожсѣвиѣм*; — *йграѣм*, *йграѣмо*, *йграѣју* (инф. *йграѣи*); — *кдйѣм*, *кдйѣмо*, *кдйѣју* (инф. *кдйѣи*); — *вјенчѣм*, *вјенчѣмо*; *исйлейѣм*, *исйлейѣмо*; — *кунѣм*, *кунѣмо*; *закунѣм*, *закунѣмо*; — *днѣсѣм*, *днѣсѣмо*; — *зѣвѣм*, *зѣвѣмо*; *дѣзѣвѣм*; — *вјенчѣм*, *чишѣмо*; *йрѣчишѣмо*; — *жѣлѣм*, *жѣлѣмо*; *зѣжѣлѣмо*; — *дрѣжѣм*, *дрѣжѣмо*; *йрѣдрѣжѣм*, *йрѣдрѣжѣмо*; — *жнѣмо*; *ййѣм*, *ййѣиѣм*; — *лѣмѣм*, *лѣмѣмо*; *йрѣломѣм*; — *мѣгу* (= 1. синг.; али је увек: *не мѣгу*); *мѣжѣи*; — *дѣју*, *дѣи*, *дѣмо*, *дѣе* = *дѣѣју* (3. л. пл.); — *нѣју*, *нѣи*, *нѣмо*, *нѣе* = *нѣѣју* (3. л. пл.); — *нйѣ*.

Из овога се прегледа види где се у акценту презента горобилски говор слаже с Вуком и Даничићем, а где не. Овај преглед дат је и с обзиром на акценат презента у другим млађим новоштокавским говорима.

6) Имперфект

88. Како је имперфекат у горобилском говору у процесу губљења, могу навести само ове акценатски интересантне облике:

зѣиѣ; — *знѣдиѣк*, *знѣдиѣиѣ*, *знѣдиѣсѣмо*; — *ймѣдиѣк*, *ймѣдиѣју*; *бйѣк*, *бйѣиѣ* = *бйѣиѣ*, *бйѣсѣмо* = *бйѣсѣмо*.

¹⁷ О акц. овог. гл. облика в. чланак проф. М. Стевановића, *Акцентнај йрѣног придева*, НЈ п. с. VI, 7—19.

7) *Императив*

89. За акценат императива у горобиљском говору карактеристични су ови примери:

донеси; — иди; — узми; — зови; — учини ми њо̄; нѡси; — викини; — скѡчи; — ѡла̄иши; — гдзи; — кѡй̄ај — ѡм̄ај — др̄жи, ѡр̄чи, ѡд̄-ѡр̄чи; — ајде, ајдемо, ајше.

8) *Глаголски ѡрилог садашњи*

90. За акценат прилично ретких облика гл. прилога садашњег у горобиљском говору карактеристични су ови примери:

ѡр̄че̄ћи = ѡр̄че̄ћи; — др̄же̄ћи (прилошка употреба): др̄же̄ћи (придевско значење); — ѡд̄ӯћи; — кѡй̄ај̄ӯћи.

IV. АКЦЕНАТ И ТВОРБА РЕЧИ

91. За горобиљски говор карактеристичне су појаве у вези с изведеним именицама, придевима и глаголима. Поредио сам горобиљски материјал са грађом из Маретићеве *Грамајичке хрватскога или српскога језика* и *Савременог српскохрватскога језика*, I, проф. М. Стевановића. У потребној мери користио сам се и речницима: *Вуковим*, *САНУ* и *МС-МХ*. На основу тога поређења дошао сам до следећих закључака:

1) У највећем броју случајева горобиљски се говор слаже с књижевним стандардом.

2) У овом оквиру може се рећи да је, ипак, највише одступања код именица, мање код придева, а најмање код глагола. Више је одступања код продуктивних него код непродуктивних наставака.

3) Типска су одступања ова:

— у вези с именицама:

а) *Насѡвак -ѡје*. Нема глаголских именица од перфективних глагола.

б) *Насѡвак -ик*. После дугог силазног акцента губи се дужина (*ѡӯѡнӣк, рад̄нӣк*); од две дужине губи се она која није непосредно после акцента (*бун̄ѡвнӣк, ѡд̄сл̄анӣк*). Тако је код свих именица где је ова фонетска позиција.

в) *Насѡвак -ин*. Именице које означавају етнике имају у горобиљском говору дуг слог непосредно испред наставка — иза дугог узлазног акцента у свим облицима једине и множине (*Бан̄ѡѡнин, Кра̄гӯев̄ѡѡнин, Кра̄љев̄ѡѡнин, Крӯшев̄ѡѡнин, М̄ач̄ѡѡнин, Пар̄ѡж̄ѡѡнин*), а иза осталих акцената само у множини (*П̄д̄же̄ж̄ѡѡни, Ӯж̄ич̄ѡѡни, Ч̄ѡѡни*).

г) *Наси́авак -оси́*. Овај наставак кратак је после дугог узлазног акцента (*дужно́с[и́]*, *једна́к[и́]*, *могу́ћ[и́]*, *поко́р[и́]*, *сигу́рно́с[и́]*).

д) *Наси́авак -и́ћ*. Код двосложних именица с кратким узлазним акцентом наставак *-и́ћ* готово је доследно дуг (*бодри́ћ*, *брѹси́ћ*, *брчи́ћ*, *букви́ћ*, *вјеи́рић*, *градѹи́ћ*, *јунчи́ћ* (*јунчи́ћ*), *ланчи́ћ*, *лиси́ић*, *дблѹи́ћ*, *иласи́ић*, *и́рси́ић*, *и́рѹи́ић*, *си́нчић* (ретко *си́нчић*), *чвдрѹи́ћ*). У осталим случајевима чува се разлика између наставака *-и́ћ* и *-и́ћ*. Једино се за тросложне именице са кратким узлазним акцентом на претпоследњем слогу може рећи да се поред примера с кратким вокалом суфикса (*каме́нчић*, *кома́дић*, *и́розрчић*, *човечи́ћ*, *шеши́рић*) јављају и примери с дугим вокалом суфикса (*каме́нчић*, *кома́дић*, *и́розрчић*, *човечи́ћ*, *шеши́рић*).

ђ) *Наси́авак -ни́ца*. У горобилском говору вокал *о < л* испред наставка *-ни́ца* обавезно је дуг (*ка́ди́бница*, *и́дри́бница*, *ра́ди́бница* и *ради́бница*, *чи́ша́бница*).

е) *Наси́авак -ни́ја*. Именице које у стандардном језику непосредно испред наставка *-ни́ја* имају кратки узлазни акценат у горобилском говору имају — по правилу — дуги узлазни (*боси́а̀нија*, *мегда̀нија*, *миши́а̀нија*, *рачу̀нија*, *и́шбнија*). Исп. ипак: *баши́ова̀нија*, *меа̀нија*.

ж) *Наси́авак -(у)и́ишина*. Пејоративи које код Вука срећемо са кратким узлазним акцентом на трећем слогу од краја у горобилском говору имају дуги узлазни (*бару́ишина*, *ваи́руи́шина*, *земљу́ишина*, *магљу́ишина*, *раки́ишина*).

— у вези с придевима:

а) *Наси́авак -аи́*. Двосложни придеви изведени од именица преко придева на *-ни* имају у горобилском говору кратки узлазни акценат на првом слогу (*лисна́и*, *чвдрна́и*). Тако је и код проф. Стевановића, док је код Вука ту кратки силазни акценат.

б) *Наси́авак -аси́*. Овај наставак (сам или проширен) дуг је у горобилском говору (*ба́ба́с[и́]*, *ба́ља́с[и́]*, *бје́мча́с[и́]*, *бу́дала́с[и́]*, *га́мча́с[и́]*, *грѹ́ва́с[и́]*, *ду́гуља́с[и́]*, *ћа́вола́с[и́]*, *жу́ћка́с[и́]*, *зе́ленка́с[и́]*, *ку́ка́с[и́]*, *ра́кља́с[и́]*, *цр́венка́с[и́]*).

в) *Наси́авак -ав*. Као и наставак *-аси́* и наставак *-ав* дуг је у горобилском говору, сем ако се непосредно пред њим не налази који од узлазних акцената (*ба́ла́в*, *ба́љуи́а́в*, *ба́дљика́в*, *бра́дњиа́в*, *бу́ђа́в*, *грѹ́ба́в*, *гу́ба́в*, *дла́ка́в*, *жи́ла́в*, *зидја́в*, *ки́ла́в*, *кли́за́в*, *крѹ́а́в*, *крѹ́ња́в*, *лу́ка́в*, *ма́ља́в*, *мрѹ́иа́в*, *му́и́а́в*, *и́јега́в*, *и́рѹња́в*, *и́уња́в*, *ћла́в*, *ћдса́в*, [x]ра́и́а́в, *ча́ђа́в*, *чу́и́а́в*).

г) *Наси́авак -ин*. Овај наставак у горобилском говору увек је дуг, али само у м. р. синг. (*ба́би́н*, али *ба́бина*, *ба́бино*; *же́ни́н*, али *же́нина*, *же́нино*; *ма́јчи́н*, *ма́јин*, *и́аи́и́н*, *и́еи́и́н*, *чи́чи́н*).

д) *Насѣавак -ов/-ев*. Као и наставка *-ин*, и наставак *-ов/-ев* дуг је у овом говору увек, али само у м. р. синг. (*бѣрѣв*, али *бѣрова*, *бѣрово*; *брѣѣв*, али *брѣѣвова*, *брѣѣово*; *брѣзѣв*, *бѣѣвѣ*, *вѣѣвѣ*, *грѣбѣв*, *зѣѣвѣ*, *кнѣжѣв*, *крѣљѣв*, *крѣѣѣвѣ*, *кѣѣвѣ*, *лѣѣвѣ*, *Мѣркѣв*, *Пѣѣѣвѣ*, *шѣѣѣвѣ*, *ѣѣѣвѣ*, *шѣѣѣвѣ*). Разлика, дакле, између придева изведених наставцима *-асѣ* и *-ав*, с једне стране, и оних изведених наставцима *-ин* и *-ов/-ев*, с друге, у томе је што се код придева изведених с прва два суфикса дужина јавља и у женском и у средњем роду синг., а такође и у плуралу и свим зависним падежима.¹⁸

¹⁸ О акценту у вези с творбом речи у стандардном језику в. код Б. М. Николића: *Основи млађе новошѣковске акцентуације*, 57—100.

Други одељак

ГЛАСОВИ

I. ОСНОВИ ФОНОЛОШКОГ СИСТЕМА

92. **Вокализам.** Као и вокалски систем стандардног језика и већине других штокавских говора, и вокалски систем горобиљског говора састоји се од пет стандардних вокала и самогласног *p*:

и	у
е	о + <i>p</i>
а	

Сви су ови вокали, наравно, и фонеме. Једино за вокално *p* у односу на невокално *p* нисам могао пронаћи минималне парове који би се управо овим гласовима семантички опонирали (што, наравно, не негира самогласно *p* као фонему).

93. **Консонантизам.** Консонантизам горобиљског говора донекле се разликује од консонантизма у стандардном језику.

а) Као и стандардни језик, и овај говор има 8 сонаната:

лабијал *v*, палатал *j*,
назале: *m*, *n*, *ɲ*,
ликвиде: *l*, *ʎ*, *p*.

б) Међутим, консонантизам у ужем смислу одликује се неким дијалекатским карактеристикама: готово потпуним одсуством фонеме [x], релативно честим замењивањем фонеме [f] фонемом [v] и постојањем гласова *ć* и *ž*. То значи да се консонантизам горобиљског говора састоји од:

реда плозива: <i>k</i> , <i>ȳ</i> , <i>ȳ̄</i> , <i>g</i> , <i>b</i> , <i>d</i> ,	реда африката: <i>ħ</i> , <i>ç</i> , <i>ɟ</i> , <i>ħ̣</i> , <i>ɟ̣</i> ,
и реда констриктива: (<i>ʃ</i>)	<i>ć</i> , <i>ш</i> , <i>с</i> , <i>ž</i> , <i>ж</i> , <i>з</i> . ¹⁹

¹⁹ В. П. Ивић, *Два главна правца развоја консонантизма у српскохрватском језику*, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду II (1957), стр. 159—184.

радио-апарат, а многе и телевизоре), као и многи други фактори утичу на све чешће јављање екавског изговора и у овом подручју. Ипак, ијекавски се изговор овде још увек добро држи.

Разумљиво, најбоље се чувају ијекавски ликови код речи које означавају предмете, радње и појаве везане за свакодневни живот и рад овога сеоског становништва. Тако се може чути једино: *кућела, идвјесмо, сџкира* (врло ретко: *сикира*), *сџме, сџјаши, ћевљаник, цџеј* и др.

Новије, пак, речи примају се готово увек са екавским ликом и као такве остају и у овом говору: *лџкар* (обичније: *дџкиор*), *лџивалџише, џобџиши* (у некој спорској игри), *свџило* (електрично осветљење) и сл.

98. У овом говору основни је рефлекс јата у дугим слоговима *ије*, а у кратким — *је*. Али, док је рефлекс јата у овој другој позицији углавном једнак класичном Вуковом (овде не мислим на појаве у вези с најновијим јотовањем), дотле се у оној првој, тј. у вези с дугим јатом, могу и морају издвојити најмање три међусобно различита случаја:

а) Дуго јат под силазним акцентом је углавном (али не увек) као у класичној ијекавштини. Тако се то *ије* изговара најчешће са кратким силазним акцентом, с тим што други слог рефлекса *ије* може бити (1) кратак: *вијџка* (ген. сг.), *дџије, дџијџе* (вок. сг.), *лијџек, џријџе, слијџеџџ, сџријџељан, џијџем*, или (2) дуг: *лијџек, лијџеџо, сџјџено, сџијџег*.

Понекад се чује (најчешће од млађих) и дуги силазни акценат на вокалу *е*: *вијџес[иј]*, *зџџева, џијџеџо, рџијџеч*. Ово је, вероватно, дошло под утицајем екавског изговора који се, као што је напоменуто, могао и може јавити из разних разлога.

Посебан проблем представља изговор сонанта *ј* у овој позицији. (О судбини гласа *ј* у осталим случајевима в. т. 153—159). Изговор овог гласа и иначе је нестабилан у многим српскохрватским говорима, па и у овом, а та нестабилност овде нарочито долази до изражаја у рефлексима јата у дугим слоговима. Ипак би се као најтипичнији изговор сонанта *ј* у рефлексу дугог јата под данашњим силазним акцентом у горобилском говору могао узети онај за који би се могло рећи да је нешто пасивније артикулације. Он је више такве природе тамо где се на другом слогу овога рефлекса налази дужина или, нарочито, дуги силазни акценат.

Вокал *и* у *џје* и *џје* изговара се нормално; међутим, када је на *е* дуги силазни акценат, *и* је до те мере редуковано да постаје неслоговно.

На основу свега овога могу се успоставити три начина писања рефлекса јата у дугим слоговима са силазним акцентом: *џје, џје* и *џје*. Како су само прва два изговора типична за овај говор, то ће се у овом раду употребљавати знак за један или други изговор; трећи је новијег датума (тј. *џје*).

б) У овом говору није очуван класични Вуков ијекавски изговор за рефлекс јата под данашњим узлазним акцентом. На вокалу *е* налази се дуги узлазни акценат, док је вокал *и* често редукован и неслогован. Сонант *ј* се у тој позицији слабије чује. Овај изговор може се обележити са *џје*:

гл^вјѣшо, д^вјѣше, зв^вјѣзда, кл^вјѣшиџа, мл^вјѣко, од^вјѣлу, ѿ^вјѣвац,
цр^вјѣва;

л^вјѣџи, н^вјѣми, ѿр^вјѣзан;

м^вјѣњало, одн^вјѣше (чешће: однијѣше), ѿл^вјѣвџи, ѿод^вјѣлџи,
ѿодл^вјѣџиџи, ѿосѿр^вјѣљали, ѿоц^вјѣџиџи, ѿром^вјѣџиџи.

Како се поред овог изговора (обележеног са *вјѣ*) јавља — нарочито код старијих људи — и изговор са нередукованим *и*, то ће се (и из техничких разлога) у овом тексту за рефлекс јата под дугим узлазним акцентом употребљавати графемска секвенца *јјѣ*.

Класични ијекавски изговор за рефлекс јата под данашњим узлазним акцентом забележио сам само у: *ѿријѣџуно* и *на ријѣчи* (лок. сг.).

в) Рефлекс неакцентованог дугог јата изговара се тако што се на вокалу *е* може, али и не мора, налазити дужина. Тако имамо:

мдије, нџкије, његовије, џније; —

бијѣџијем бџгреновијем коџом, ѿлоѿѿрѿвредније ѿроѿзвџда, ѿак-
сѣније мџрки; —

сѿѿѿрије се, ѿмрије; —

вѿдије, ѿвијек; —

исѿријѣчане, исѿријѣчано; —

џднијѣли, ѿџдијѣлџмо, ѿџсѿријѣљано.

99. За рефлекс тзв. продуженог јата у ген. пл. именица са кратким јатом у последњем слогу основе могу навести ове за горобилџски говор карактеристичне примере:

биљѣџа, кољѣна, мѣђѣџа, мјѣсџиџа, мрѣжџа, мѣђѣља.

100. Рефлекс кратког јата као је готово је обавезан у овом говору:

кољено, лѣџиџи, лѣб; —

ћѣрџам, ћѣџеџа, ћѣџа, ћѣџѣнџе, ћѣџ, шћѣла; —

сѣме, сѣџиџе, сѣџиџ, ѿсѣџиџи, ћѣџаниџа; —

мјѣсѣџ, мјѣсѣџи, ѿјѣсџа, ѿјѣваџи, ѿџбјеџи, ѿџбјеџџо, бјеџаџи,
вјеџиџар, вјеџи[џ], вјеџроваџи, вјеџчаџи; —

ћѣџа; —

јѣсџиџи.

Иако је за горобилџски говор карактеристичан изговор *мѣђѣџ* и *сѣџџо*, од млађих особа могу се чути и екавски ликови: *мѣџвѣд* и *сѣџџо*. Најчешће је: *ѿрџанћѣџ*; ређе: *ѿрџанћѣџ* (други акценат) и *ѿрџанџџа* (екавски). У новије време поред *ћѣџ* може се чути и *џџа*.

Чешће је *џѣме*, ређе *џѣме*.

Говори се: *џџѣк*, *џџѣка*, али сам од старијих жена слушао и: *џџѣк*, *џ џџѣком*.

101. Иза *р* рефлекс кратког јата је по правилу *е*: *бџбрег*, *бџбрезџи*, *врѣмена*, *врѣџџо*, *мрѣжџа*, *ѿрѣџа*, *ѿрѣџиџа*, *ѿрѣџиџаџа*.

Забележио сам, међутим, и: *брѣџџиџиџи*, *на брѣџџџиџиџи*.

Наведени примери наводе на закључак да *рџ > рје* само код изведених облика који према себи имају основне облике са дугим јатом: *брѣџџџиџиџи* : *брѣџџџиџиџиџи* : *брѣџџџиџиџиџиџи*.

Говори се: *зрѣо* (*зрѣо*), *сàзрѣо* (*сàзрѣо*, *сàзрѣо*); *гòрѣши*, *гòрѣла*, *òсшариши*, *òсшарила*.

102. а) Као рефлекс кратког јата јавља се *e* и у префиксу *ѣрѣ-*: *ѣребаѣиваѣиши*, *ѣребаѣуѣемо*, *ѣревариѣиши*, *ѣревриѣаѣиши*, *ѣрегриѣаѣиши*, *ѣредѣм*, *ѣредѣли*, *ѣредѣши*, *ѣрекоѣаѣиши*, *ѣрекоѣа*, *ѣрекрѣсиѣиши се*, *ѣрекрѣсиѣим се*, *ѣремјешѣиши*, *ѣремрѣò* [ò] *сѣрѣа*, *ѣресѣдио*, *ѣресѣка* (врста ограде), *ѣрѣшли*.

б) Изворни префикс *ѣри-* добро се чува у овом говору: *ѣриѣаѣиѣљ*, *ѣриѣаѣиѣља*, *ѣриѣзна*, *ѣрилиѣјѣиши*, *ѣрилиѣјѣиѣен*, *ѣримѣм*, *ѣримѣиѣен*, *ѣриѣрода*, *ѣрислòниѣиши*, *ѣриѣчаѣиши*, *ѣриѣсѣиѣиши се*.

в) Говори се *ѣрислѣва* и *ѣреслѣва*.

г) Уместо изворног *ѣри-* забележио сам *ѣре-* само у: *ѣремѣиѣиши*, *ѣремѣиѣишо*.

д) Рефлекс јата у префиксу *ѣрѣ-* под дужином двојак је:

- 1) *-e*: *ѣревоз*, *ѣрѣлаз*, *ѣренос*, *ѣреѣис*, *ѣреѣлеѣи*, *ѣреѣи* (ређе: *ѣриѣјѣи*);
- 2) *-ије*: *ѣриѣјѣласка*, *ѣриѣјѣиѣоѣи*, *ѣриѣјѣиѣиши*, *зѣриѣјѣиѣим*.

ђ) Предлог *ѣрѣ* гласи у Горобиљу: *ѣрије*.

е) Предлози ‚пред‘, ‚преко‘, ‚према‘ чују се само са *-e* као рефлексом јата: *ѣред ѣиѣм*, *ѣреко куѣѣ* (*ѣро Морѣвѣ*) (али као прилог: *ѣриѣјѣо*), *ѣремѣ сѣнцу*.

ж) Уместо изворног *ѣро-* забележио сам *ѣре-* само у: *ѣрѣчиѣиѣаѣиши* (*Да мòј Миѣѣа ѣрѣчиѣиѣа ѣиѣсмо а да нѣ доѣје!*). Међутим, много је чешће стандардно *ѣрочиѣиѣаѣиши*.

103. У вези са рефлексом кратког јата пред *j* може се рећи да је он, по правилу, *-и-*. Кратко јат даје и:

а) у коренима глагола: *вѣиѣиши*, *грѣиѣиши*, *додѣиѣиши*, *смѣиѣиши*, *сѣиѣиши*: *вѣѣје*, *вѣѣу*, *ѣрòвиѣаѣно*; — *грѣѣаѣиши*, *òгрѣѣаѣиши се*, *òгрѣѣало сѣнцѣ*; — *додѣѣаѣиши*; — *смѣѣе се*, *смѣѣаѣли се*, *насѣмѣаѣиши се*; — *сѣѣу ѣиѣѣниѣцу*, *сѣѣемо*, *ѣдсиѣаѣиши*, *ѣдсиѣѣем*; тако и у презенту глагола *смѣјѣиши* јат испред *j* прелази у *и*: *смѣѣем*, *нѣ смѣѣе*, *нѣ смѣѣемо*;

б) у компаративу: *ѣошѣѣѣниѣѣ ѣсѣнѣ*, *ѣрòсѣиши*, *сѣѣариѣа*, *чѣсѣиши*;

в) у имперфекту: *биѣаѣише* = *биѣаѣише*, *ѣмадиѣаѣсмо*;

г) у презенту: *ниѣје*.

д) у именици: *миѣ[j]ѣур*, *миѣ[j]ѣурови*

Ова појава може се запазити и код дугог јата у именици: *лиѣа* (ек. *леја*).

104. За рефлекс кратког јата пред *љ* потребно је навести ове примере:

нѣѣеља, *ѣонѣѣељѣиши* (*ѣонѣѣељѣак*); — *биѣљѣа*, *биѣљѣиши*.

105. За рефлекс кратког јата пред *ђ* карактеристични су примери:

сѣђеиши; —
усѣђелица, *нѣ било иши заидвиђено*.

106. Рефлекс кратког јата испред *о* у неким именицама и радном глаголском придеву је, по правилу, *и*: *бидчуг*; *разумио*, *зрѡ* (*зрѡ*), *сѣдио*, *дстиарио*, *смио*, *вдлио*.

Међутим, у радном глаголском придеву чести су и они облици у којима се, на изванстан начин, сачувала секвенца *је* као рефлекс кратког јата из инфинитива. Како је, још у инфинитиву, дошло до јотовања, а у радном глаголском придеву врло често и до контракције вокала *е* с потоњим *о*, то *је* не види се на први поглед. Тако имамо:

виђѡ, *сѣђѡ*, *ишфиљѡ*, али *ишђѡ*; облик *миш.љѡ* као да указује на продуктивност ове појаве.

Говори се: *врѡ* (*врѡ*), *јѡ*, *цѡ* (*цѡ*).

Поред, данас обичног, *Бѡград*, бележио сам и *Биѡград*.

107. Што се тиче односа рефлекса јата и *и* у флексивним наставцима одређених категорија, за горобилѡски говор могли би се навести следећи карактеристични случајеви:

а) лок. пл.: *зубима*, *на ирсѡима*, *кѡњима*, *на кѡљенима*, *враиѡима*, *на колима*, *иѡ леђима*;

б) дат.-лок. синг.: *заѡви*, *ђеѡђици*, *снаи*, *мѡчки*, *зѡски*, *иѡеиѡки*, *сѡзи*, *ђеци*, *брађи*, *у шкѡли*, *у води*, *на нѡзи*, *у рѡци*, *Мѡлки* = *Мѡлци*, *Сѡанки* = *Сѡанци*, *Мѡленки* = *Мѡленци*.

в) дат.-лок. синг.: *мѡне*, *иѡебе*, *сѡбе*;

г) INSTR. синг.: *с иѡијем*, *са иѡијем* = *с иѡим*, *с ѡвијем* = *с ѡвим*, *ѡнијем* *његовијем* *иѡијѡм* = *ѡним* *његовим*, *с мѡијем* = *с мѡим*, *бијелијем* *багреновијем* *кѡцом* = *бијелим* *багреновим*, *с ѡѡбријем* = *с ѡѡбрим*, *јѡднијем* = *јѡдним*;

д) ген. пл.: *ѡвије* = *ѡвиѡ* (*ѡвијег*), *мѡије* = *мѡиѡ* (*мѡијег*), *његовије* = *његовиѡ* (*његовијег*), *свије* = *свиѡ* (*свијег*), *иѡаксѡније* *мѡрки* = *иѡаксѡниѡ* *мѡрки* (*иѡаксѡнијег*), *дрѡгије* = *дрѡиѡ* (*дрѡијег*).

ђ) дат. пл.: *свијѡма* = *свиѡма*, *мѡијем* = *мѡим*, *ѡвијем* = *ѡвим*;

е) INSTR. пл.: *са свијѡма* = *са свиѡма*, *с мѡијем* = *с мѡим*(а), *с иѡѡијем* = *с иѡѡим*(а), *с ѡвијем* = *с ѡвим*(а); *са чайѡрдѡима* *некијем* = *неким*;

ж) лок. пл.: *на свијѡма* = *на свиѡма*, *на мѡијем* = *на мѡим* *кѡлима*, *на иѡѡијем* = *на иѡѡим*, *иѡ ѡвијем* = *иѡ ѡвим* *ливаѡама*;

з) 2. л. пл. императива: *иѡиѡ* (*иѡиѡиѡ*), *ѡѡђиѡиѡ*, *сијѡциѡиѡ*, *вѡциѡиѡ*, *жњиѡиѡ*, *ђуѡиѡиѡ* (*иѡуѡиѡиѡ*), *бјежѡиѡиѡ*;

и) инфинитив: *виђеиѡи*, *вѡљеиѡи*, *жѡив.љеиѡи*, *мрж.љеиѡи*, *сврѡ.љеиѡи*, *сѣђеиѡи*, *ишфиљеиѡи*;

ј) глаг. придев радни: *виђела, вољела, жиљела, мржљели, за-сврбљела га рука, шрљела*.

Говори се: *смјела*.

Напомена: примери са *ије* чују се обично само код старијих, а они са *и* код млађих генерација.

108. Забележио сам поред чешћег *гнијздо* и, ређе, *гњздо*.

109. Остале карактеристичне појаве у горобилском говору у вези са рефлексом јата ове су:

ћевџка; —

сџкира (ретко: *сикира*), *сџра*; —

нисам; —

ђе, ђе'ш, вић"де ђе су гзвезда, нође ђе сам ши рџкџ, неђе, ниђе; —

дџије; —

нешишо, неко, неколко нас, џонекџ; —

вође (овде), нође (онде); —

дџијеџе (вок. синг.); —

зџница, целџваџи; —

обџћаџи, обџћала; —

џозлијџдиџи, џозлијџдио се; — *џзледа*; —

џра (џрас), џраа (џра̄), џраси, џра̄ (џрас̄а), џрасе (џрае); — *брџскџи*.

110. Какав је однос *и* : јат у горобилском говору види се из примера: *кукурџиче, виђџм*, али: *зџиџијева ме* (у Речнику САНУ стоји: „заптивати ... дијал. заптијевати“).

111. Какав је однос *е* : јат у овом говору види се из примера: *јџсиријеџ (јџсирџб), кџријен, кџсел|кџсео|кџсџ, кџсела, кџселџ*.

3) Редуција вокала

112. Редуција вокала није тако карактеристична за горобилски говор. Забележио сам, ипак, неке примере са потпуном (чешћом) и делимичном (рећом) редуцијом вокала.

а) Најчешћа је п о т п у н а редуција вокала *е*, особито у енклитичким облицима глагола „хтети“, а и иначе: *кџ'ш* (= куд ћеш), *не'ш* (= нећеш), *сџ 'ш* (= сад ћеш), *ка'ш* (= кад ћеш), *шиџа'ш* (= шта ћеш), *ако'ш јџсти* — *јџди, ако не'ш џољџби, џа џсџави* и сл.

Исп. и: *не моџи*; — *горџина*.

Вокал *и* најчешће се редукује у 2. л. пл. императива: *џиџе* (= идите), *јџџе* (= једите), *лџсџе* (= лезите), *сџџе* (= седите).

Исп. и: *кџлко, неколко*; — *Бџџдџрка*.

Потпуну редуцију вокала *а* имамо у *неџ* (што се јавља поред *неџам*), *каџиџу* (поред *каџаџу*), а вокала *о* у: *џџ'и* (= ето ти).

Потпуну редуцију вокала у нисам забележио.

б) Врло ретко се јавља д е л и м и ч н а редуција вокала (углавном вокала *и* и *е*), и то готово једино непосредно иза улазних акцената: *ди̑ш̑*; *Ива̑чу*; *йи̑ен̑ца*; — *ш̑р̑н̑г*.

Делимичну редуцију вокала у забележио сам у: *ид̑ем̑* ^у *Ива̑чу*. Ова делимична редуција јавља се испред акцента, али је она потпомогнута непосредним суседством двају вокала и води елизији (в.т. 114).

4) Афереза

113. У овом говору афереза се среће понајвише код прилога и придевских заменица:

нд̑ма̑д; —

ва̑мо, *в̑уди̑је*, *н̑уди̑је*; *ва̑к̑и*, *ва̑к̑о*, *на̑к̑и*, *на̑к̑о*, *во̑лик̑и*/в̑олик̑и, *во̑лич̑ач̑к̑и*, *но̑лик̑и*/н̑олик̑и.

Ову појаву имамо и у именицама: *ра̑и̑ос* (: аратос) и *ма̑лин* (: ималин, паста за обућу), *кла̑ги̑ја* (: оклаггија).

Овде је само: *ју̑и̑ор̑ник* (*ју̑и̑ор̑ак*).

5) Елизија

114. У горобиљском су говору елизије вокала обичне. Ова појава особито је честа код проклитика које стоје испред глагола:

— вокал *и*: *ја̑ б̑'у̑з̑* = *ја̑ би̑ у̑з̑*, *он̑ б̑'и̑ш̑* = *он̑ би̑ и̑ш̑*;

— вокал *е*: *н̑'у̑ми̑ем̑*, *н̑'у̑ми̑емо̑*; *бо̑ж̑'о̑й̑р̑ос̑и̑и*; *ју̑ч̑'ју̑у̑и̑ру*;

— вокал *а*: *д̑'ид̑емо̑*, *д̑'ид̑у̑*, *и̑р̑е̑ба̑ д̑'им̑а̑и*, *д̑'о̑ру̑*, *д̑'уд̑а̑*, *д̑'у̑и̑ћем̑*, *д̑'у̑ва̑и̑мо̑*, *д̑'у̑си̑ан̑ем̑*;

— вокал *о*: *да̑ ли̑'н̑о̑ не̑ко̑ з̑в̑а̑*; *ни̑'е̑'в̑о̑ ни̑и̑и̑а̑*; *з̑дра̑во̑'с̑ва̑н̑о̑*.

б) Контракција вокала

115. Група *-ао-* контрахује се у *о* у именицама: *гр̑о̑ровина* (< грахоровина, након испадања *х*), *со̑нице*, *си̑р̑оба* (< страхоба, након испадања *х*).

116. Међутим, ако је први вокал оге групе (вокал *а*) под акцентом онда до контракције не долази: *ра̑он̑ик*; — *да̑о*, *з̑ва̑о*, *к̑ра̑о*, *зн̑а̑о*, *си̑и̑а̑о*.

117. Ненаглашена, пак, секвенца *-ао* (< *-ао*, *-во*) у радном глаголском придеву доследно се контрахује: *за̑и̑јев̑о̑*, *јо̑ш̑ ни̑сам̑ и̑д̑си̑ћ̑о̑*, *см̑и̑ћ̑о̑ се*, *и̑ри̑чек̑о̑ ме*, *си̑и̑ћ̑о̑*, *б̑ј̑е̑ж̑о̑*, *и̑р̑ч̑о̑*; — *к̑ме̑и̑ов̑о̑*, *ра̑и̑ов̑о̑*; *л̑г̑о̑*, *м̑д̑о̑*, *р̑е̑к̑о̑*; — *и̑ш̑о̑*, *ди̑и̑ш̑о̑*, *ид̑ш̑о̑*, *и̑ри̑ш̑о̑*.

118. Контракција крајњега ненаглашеног *-ао* (< *-во*) јавља се и код именица, нпр.: *ви̑и̑ћ̑о̑*, *и̑д̑о̑*, *с̑вр̑ћ̑о̑*.

119. Ова иста група (-*ao*- < -*o*-) у средини речи и под акцентом остаје неизмењена: *zâova*, *zâove*.

120. Поредбена реч као гласи у Горобиљу *ко* (ретко *као*): *nêma ko sâd*.

121. Горобиљски говор чува неизмењено -*л* ка крају слога у *сѣлѣна* (крава); говори се, међутим, и *сѣдѣана*. У стандардном језику је: *сѣдона*.

122. Неизмењено -*л* на крају слога забележио сам и у именици *анђел*.

123. У радном глаг. придеву јављају се примери са контракцијом ненаглашеног -*eo*: *îdôđ*, *điîb*, *ûzô*, али и с очуваном вокалском групом: *ddveo*, *îdveo*.

Контракција групе -*eo* јавља се и код придева: *věsô*, *đebô* и сл. Придев *kiseo* гласи у Горобиљу: *kîsel|kîseo|kîsô*.

124. Наглашено -*eo* остаје неизмењено у радном придеву: *жѣо*, *îлѣо*, *îрѣо*.

125. Уколико је у медијалној секвенци -*eo*- наглашен други вокал, долази до контракције: *вôма* (иначе доста ретко у употреби), *грôша* (< грехота).

126. Финална секвенца -*uo* у глаголском придеву радном никад се не контражује:

bârio (*bâcio*), *zabôravio*, *îrdcio*, *îûšîiîio*, *сѣâvio*, *îûrio*.

Посебно бих се задржао на облику гл. прид. радног м. р. синг. гл. *сѣђеиш*. Он гласи: *сѣдио* али и *сѣђô*. Мислим да се лик *сѣђô* може овако објаснити: он је настао од *сѣђео* где је секвенца *је* директно унета из осталих инфинитивних облика.

127. Контракције поготову неће бити ако је -*uo* наглашено: *био*, *ишо*, *ишо*; исп. и у средини речи: *îри¹днуиш*, *îри¹днуло*.

128. Вокалска група -*uo* остаје неизмењена у радном глаг. придеву глагола *îзуиш*, те имамо: *îзуо*.

129. У истом овом глаг. облику, али код глагола *ну/не* врсте долази до контракције групе -*uo*: *вîкнô*, *îдгинô*, *скîнô*, *уишîи^{нô}*.

130. Након испадања *x* контрахована је секвенца -*oa*- у *Мâмедовина* (< Мохамедовина).

131. У овом говору ни вокалска секвенца -*ae*- у бројевима од 11 до 19 није остала неизмењена. Контракција је, опет, у корист другог вокала:

једâнѣс, *двâнѣс*, *и¹рîнѣс*, *чѣй¹рнѣс*, *и¹ѣшнѣс*, *и¹ѣснѣс*, *седâмнѣс*, *осâмнѣс*, *двѣи¹шнѣс*.

132. Та иста секвенца постојала је и у именици *зец*, али у горобиљском говору ова именица гласи као и у књижевном језику:

ном. сг. *зец*, инстр. сг. *зецом*, ном. пл. *зѣчеви*.

133. За случајеве у којима је могло доћи или је долазило — после евентуалног губљења (кон)сонаната који се, иначе, јављају у књижевном језику — до стварања сугласничких група могу навести ове карактеристичне примере:

-b[k]a-: *нѣкакā*;

-b[k]o-: *ѡрекѡ кућѣ, ѡро Моравѣ, ѡрѡсуѡра/ѡрѡсуѡре*;

-u[j]a-: *ѡриѡшѡел*;

-u[j]u-: *ѡѡшѡѡени, ѡрѡсѡиши, сѡѡриши, чѡсѡиши* (у компаративу); *ѡлѡин, Мѡлѡин* (код присвојних придева);

-o[j]a-: *ѡѡјас*;

-o[j]a-: *ѡѡја*;

-o[j]e-: *брѣнице* (< бројенице), *двѣнице* (< двојенице);

-o[в]b-: *чѡвѣк, ш чѡвѣком, чѡвече*; слушао сам од старијих жена и: *чѡѣк, ш чѡѣком*.

134. Иницијална група *уо-* сачувана је у речи *ѡочи*:

Не гѡ[j]ѡ се ѡрѡсе ѡочи Бѡжића!

135. За групу *-у[x]o-* не могу ништа рећи пошто именица *Духови* — у којој се та група јавља — не постоји у горобиљском говору. Тај се празник зове овде *Трд[j]ице*.

136. Вокал *o* остаје неизмењен пред назалним сонантом:

ѡн, ѡна; —

ѡндā(j); —

кѡњ, кѡњи, кѡњима.

Прилог *ѡндѡ* гласи двојако: *нѡђе* (чешће) и *ѡнде* (ређе).

137. а) О судбини секвенце *ѡр* у овом говору говоре ови примери:

вѡр — вѡра — вѡрови, кѡмѡѡр, мѡнасѡѡр;

али: *кѡмѡјѡр* (према *кѡлѡр* у Речнику МС-МХ), *сѡмѡјѡр* (према *сѡлѡр* у *Српскохрватско-немачком речнику* Ристић-Кангрѡ).

б) Секвенца *ѡр* чува се добро у овом говору:

чѡѡири, сѡрѡма, сѡѡира (сѡѡира).

У вези са свим овим исп. и т. 110. одељка о гласовима.

7) Појединачне најомене

138. За поједине вокалске односе у случајевима махом лексичког карактера могу навести:

однос *a* : *e* у: *врѡбац — врѡбѡѡā; рѡсѡи; крѡсѡи*;

однос *a* : *e* у: *грѡбуље, грѡбѡљā*;

однос *a* : *e* у: *јѡрѡбиѡа (јѡрѡбиѡа)*;

однос *a* : *e* : *o* у: *мѡуна, мѡунка*;

- однос *a* : *e* : *o* у: *чараџе* — *чараџама*;
 однос *a* : *o* у: *далеко*;
 прилог: *ноћас*;
 префикс *ѝра-* у: *ѝрањед* (*ѝранђед*); *ѝраунук*, *ѝраунуче*;
 однос *ь* : *и* у: *једанѝс*;
 однос *ь* : *и* у: *мањѝ*;
 компаратив прилога *далеко*: *диљѝ* = *даљѝ*;
 однос *e* : *ь* : *a* у: *ѝрије*, али сам забележио: *није вила шѝо је ѝрѝје бѝла*;
 однос *e* : *и* : *у* у: *мађа*;
 однос *e* : *ь* : *a* у: *вудѝница*, *вудѝничѝр*;
 однос *ь* : *e* : *a* у: *ѝдслѝ*, *ѝдслѝн*;
 однос *ь* : *e* : *a* у: *гѝсеница*;
 однос *и* : *e* у: *лисица*;
 однос *и* : *ь* у: *кѝлиба*; — *сѝница*;
 однос *и* : *e* у: *ѝзесѝи*;
 однос *и* : *у* у: *сѝруѝика*;
 однос *и* : *ѝ* у: *ѝђан*, *бјѝн*, *бјѝна*;
 однос *o* : *a* у: *вамо*; *дномо*; *ко бојаѝи*; *оѝѝросио*;
 однос *o* : *a* у: *сѝбоѝица*;
 однос *o* : *a* у: *сиѝјаѝи*;
 однос *o* : *a* у: *моѝѝика*;
 однос *o* : *a* у: *ѝоликѝ/ѝѝоликѝ*;
 однос *o* : *a* у: *ѝзгѝ* = *оѝѝзгѝ*;
 однос *o* : *a* у: *андулирала кѝсу*; *аѝѝрисиѝи*, *аѝѝрисиѝѝ*;
 однос *o* : *a* у: *маѝѝвило*;
 однос *o* : *e* у: *чѝѝворо*, *ѝѝѝоро*, *сѝѝморо*, *ѝѝѝоро*, *дѝѝѝоро*, *дѝѝѝѝоро*;
 однос *o* : *e* у: *грѝб*, *грѝбље*;
 однос *o* : *e* у: *ѝвѝ*, *ѝѝѝ*, *ѝнѝ*;
 однос *o* : *e* у: *нѝ може*, *нѝ можемо*, *нѝ могѝ*;
 однос *o* : *у* у: *бураниѝа*; *бѝѝа*; *вудѝница*; *армѝника*;
 однос *у* : *o* у: *кѝѝус*;
 однос *у* : *o* у: *близу*;
 однос *у* : *o* у: *солѝндѝр*; *Добѝдолина*;
 однос *у* : *ѝ* у: *шаѝѝаѝи*, *шаѝѝѝѝм*;
 однос *ѝ* : *ро* у: *свѝкрва*;
 однос *ѝ* : *лѝ* у 3. л. пл. през.: *вѝчѝ*;

139. У Горобиљу је: *ѝѝднѝ*, *до ѝѝднѝ*; — *ѝлѝндовиѝи*.

140. Говори се: *јѝчѝ*.

Б. К о н с о н а н т и и з а м

1) Сугласник *x*

141. За консонант *x* у овом говору може се рећи да углавном не постоји.

Нема га на почетку речи:

òху; а̀љина; њ̀лада; òа; а̀де, а̀демо; лад, ладдвина; ладан, ладна̀ ракѝа; љ̀б; рана, ранимо; ш̀ћо, ш̀ћела, ш̀ћели; — ва̀ла (ретко фала).

Каткад се место *x* може у овој позицији јавити консонант *k*:
кр̀ишанин, кр̀ишани, Кр̀исѿос.

142. Губљење консонанта *x* у медијалној позицији или је остало без последица или је изазвало одређене фонетске промене. Оба ова момента виде се из примера:

Мамедовина; —
са̀рана, са̀рании; —
сна̀, ретко сна̀ја, сна̀е (ген. сг.), сна̀у (ак. сг.), са сна̀м (инстр. сг.);
òра (òрас), òраа = òраса (ген. сг.), њ̀од òраом = њ̀од òрасом (инстр. сг.), òра = òра̀са (ген. пл.), òрасе (òрае) (ак. пл.);
сир̀ома (ном. сг.), сир̀омаа (сиромашка) (ген. сг.), сир̀омау (сиромашку) (дат. сг.), сир̀омаси (ном. пл.), сир̀ома̀се (ак. пл.), сир̀омасима (дат. пл.); — исп. н: ш̀рбу (ном. сг.), ш̀рбуа (ген. сг.), у ш̀рбуу = у ш̀рбу̀у (лок. сг.);
̀уво (ном. сг.), ̀увѿа (ген. сг.), ̀увѿу (лок. сг.), увѿа̀а (ном. пл.), увѿа̀а (ген. пл.), увѿа̀има (дат.-инстр.-лок. пл.);
р̀уво;
òуа — б̀ува (ном. сг.), б̀уе = б̀уве (ном. пл.), б̀у̀а = б̀у̀а̀а (ген. пл.);
сир̀еа, њ̀од сир̀еа̀м; чо̀а, чо̀ан̀;
су̀в, су̀ва, су̀вља̀, сувдвина;
мѐуна = мѐунка;
̀узја̀и (инф.), ̀узја̀ѝе (3. сг. през.), ̀узја̀ (р. пр. сг. м.), ̀узја̀ла (р. пр. сг. ф.)
мѝ[j]ур, мѝ[j]урови;
̀идја̀а̀ј, ̀идја̀а̀је; —
̀имадија̀гу.

143. Финално *x* у парадигматским наставцима ређе се губи без трага, а чешће замењује са *z* (код придева и заменица) и са *k* (код глагола):

сир̀ома, ш̀рбу;
̀ѝѝје (̀ѝѝјег) = ̀ѝѝг, òвије (òвијег) = òвѝг, м̀о̀ѝје (м̀о̀ѝјег) = м̀о̀ѝг, м̀ла̀дије (м̀ла̀дијег) = м̀ла̀дѝг, м̀а̀лије (м̀а̀лијег) = м̀а̀лѝг, д̀д̀брије (д̀д̀бријег) = д̀д̀брѝг, њ̀ѝг (све ген. пл.);

вићок, дадок, доћок, оићок, иричак (све 1. л. ст. аор.);
имади'ак, шади'ак (1. л. ст. имперф.).

Исп. и ном. ст. стране речи: *ша'рлак*.

144. За однос *x : v* могу навести:

зијѣва, зијѣвамо, зијѣвају.

145. Консонанта *x* нема, наравно, ни у:

саӣ, ла̄к, ла̄ко, ла̄ган,

али је дужина у последњем примеру остала као последица његовог губљења.

146. Како овог гласа нема ни тамо где му је по поректу било место, онда је јасно да га неће бити ни онде где је он у неким говорима сескундаран:

рђа, рђаӣи —
рваӣи се, идрва̄ли се.

147. Ваља на крају рећи да општа тенденција поновног јављања консонанта *x* није мимоишла ни овај говор. Као и у другим говорима, и овде је у питању утицај школе и средстава масовне комуникације.

2) Сугласник *ф*

148. У горобилском говору сугласник *ф* је најчешће замењен сугласником *в* или се напоредо употребљавају ликови са *в* и *ф*:

вамилија = фамилија, вабрика = фабрика, вењер (фењер),
врѹна (фрѹна), ва'рба (фа'рба), ва'рбаӣи (фа'рбаӣи); влаша = флаша;
вишек (фишек), вишеклија (фишеклија); и'рвѣм, иди'рвѣм.

149. У Горобилу постоји презиме *Филијовић*, али и имена: *Вӣлӣӣ,*
Вӣлӣӣа.

150. Медијално *ф* у неким другим именима замењено је такође са *в*: *Јѣвӣо, Јѣвӣова кућа, Сӣдѣан, Сӣдѣан'дан;* исп. и *јѹвка* (кора за питу и јело од исечених кора скуваних у млеку).

151. Говори се *јѣфӣин* и *јѣвӣин*.

151а. Једино сам у *Јѣсӣи* забележио *ӣ* м. *ф*.

152. У Горобилу је: *ӣасѹ'љ; ка'фа = кава;* исп. и *ча'риав (ча'риаф)*.

3) Сугласник *ј*

153. Као што је већ напоменуто у т. 98а *ј* је и у овом говору нестабилне артикулације — често пасивније него у стандардном језику.

Оно је изразите артикулације само у овим случајевима:

а) на почетку речи: *Јѣанка; јав'ља; јадан; један;*

б) уз сугласник (изузимајући случајеве са некадашњим меким, а данас тврдим непчаним сугласницима и императ. *на̄ӣе* (= најте), *не̄м̄ӣе* (= немојте): *Сӣа̄н̄о̄јла*; *ва̄јда*, *ма̄јка*; *ӣјешк̄е* итд.

в) између самогласника задњег реда: *Бо̄јо*, *Поддо̄со̄јом*; *чӯј̄ӯ*; *ӣво̄ју*, *Пӯјо*; *ма̄ја*; *ӣр̄а̄ј̄ала*; *ла̄ј̄у*.

154. Врло је пасивна артикулација гласа *j* у вези: вокал задњег реда + *j* + вокал предњег реда, а нешто је мање пасивна у обрнутој вези: вокал предњег реда + *j* + вокал задњег реда. Што су у таквим везама поједини вокали по месту изговора удаљенији један од другог, то је артикулација сугласника *j* све пасивнија и иде до његовог потпуног ишчезавања:

а) *у, о, а + и, е*: *Вӯица*; *чӯѐм*; — *Во̄ин*, *сӣдо̄й*, *ко̄й*, *дво̄ица*; — *Вӣдое*, *Љубиво̄е*; *бд̄ѐв̄а*; *нӣг дво̄е*; *ко̄ѐ*; — *Ра̄ин*, *Ра̄ица*, *Сӣр̄а̄ин*, *до̄аи*; — *ла̄ѐ*, *не̄ да̄ѐ*;

б) *и, е + у, о, а*: *крӣӯћи*; — *Ср̄бӣѐм*; — *Ӣлӣа*, *Мӣа̄ӣ*, *ко̄чӣа̄*, *ра̄нӣа*, *на̄ӣӣа*, *зӣа̄н*; — *Пе̄ѐо*, *се̄ја*.

155. Такву пасивну артикулацију гласа *j* имамо и у случају када се овај глас нађе у позицији *е + и*: *ме̄ӣӣ*, *бле̄ӣ* и сл., а нешто је она изразитија у вези *и + е*: *Ма̄ӣӣје*, *ко̄чӣје*, *нӣје*, *ӣӣѐм*.

Између два *и*, као и између два *е*, глас *j* се потпуно губи: *Ӣлин* (= Илијин); *све̄дно* (= свеједно), *не̄дем* (= не једем) и сл.

156. У финалној позицији *j* се губи иза *и* у императиву: *ӣдо̄ӣ*, *ӣр̄до̄ӣ*, *сӣ*, *уӣӣ*, а каткад и после *а* и *о*: *на̄* (па и *на̄ӣе*), *не̄мо̄* (па и *не̄м̄ӣе*) и слично.

Иза осталих вокала (као и иза *а* и *о* у другим случајевима) глас *j* се изговара као *ī*: *зма̄ӣ*, *ӣд̄ӣра̄ӣ до̄ве̄да*; — *р̄о̄ӣ*, *мо̄ӣ*; — *до̄сн̄ӯӣ ӣдо̄ӣку*.

157. *J* је нестабилно и иза некадашњих меких непчаних сугласника. Говори се тако: *мӣӣӣ*, *зѐчӣ*, *ӣӣчӣ*, *бдо̄ж̄ӣ* (може бити и: **мӣӣӣјӣ* > *мӣӣӣӣ* итд.), али: *зѐч̄је̄*, *бдо̄ж̄је̄* и сл.

Забележио сам и: *на̄руче*, у *на̄ручу*, али се говори само: *до̄рӯж̄је* и сл.

158. Секундарно *j* јавља се у *ј̄о̄ӣѐ(ӣ)*, иако се може чути и *дӣѐ(ӣ)*. Поред чешћег *јӯла̄р*, може се чути и *ј̄ӯла̄р*.

159. Према стандардном „прекјуче“ у Горобиљу је само: *ӣр̄ѐк.ључ̄ѐ*.

4) *Остале њојаве у вези са сугласницима*

160. С у г л а с н и к *в*:

а) у иницијалном положају: *во̄да*, *в̄ӯч̄ѐм*, *в̄ӯч̄ӯ*, *вӣдо̄ѐм*, *ве̄лики*; — *вра̄бац*, *вра̄баца̄*, *вра̄на*; једино је према стандардном ијекавском „вје-верица“ у Горобиљу: *ј̄ѐверица* (исп. и презиме *Ј̄ѐверичӣћ*);

171. Прасловенска група *st' > шш: г^ушш^ѣр, ушш^инб. Овде је: в^ршш^иаши, шш^ѣм; ѡр^ѣкршш^ѣн, ѡшш^иа, ѡшш^и.

Аналошко -ш- уместо -шш- јавља се код глагола кршш^ѣваши, кршш^ѣвају.

172. У Горобиљу је: шш^ѣи, ѡшш^иаи.

173. Прасловенска група *zd' > жд: зв^ѣжд^ѣм, д^ѣжд^ѣњак, мож-д^ѣн^ѣк.

174. Што се тиче прилика везаних с групом јш, односно јд, оне су као у стандардном језику:

дб^ѣи; —

дб^ѣм (1. л. сг. през.), дб^ѣе (3. л. сг. аор.), дб^ѣи (императ.).

175. За судбину група ^ѣр-, ^ѣр^ѣ- такође се може рећи да ситуација одговара оној коју имамо у стандардном језику:

ц^рв, ц^рви, ц^рв^ѣи, ц^рв^ѣи, ц^рн, ц^рн^ѣ л^ѹк, ц^рвен, ц^рв^ѣно, ц^р-венк^ѣ[ш]; —

ш^рѣш^ѣња, ш^рѣш^ѣња, ш^рѣш^ѣњов; —

ч^вр^ѣс[ш], ч^вр^ѣш^ѣ.

176. У горобиљском говору ново јотовање извршено је у истим категоријама у којима је извршено и у стандардном језику, али се јавља и тамо где га у стандардном језику нема:

а) говори се: ѡс^ѣи, к^ѡж^ѣл^ѣ с^ѣр, к^ѡж^ѣ м^ли^ѣко; у стандардном језику је: ѡс^ѣи, коз^ѣи или кози^ѣи;

б) с^ѹш^ѣра = с^ѹш^ѣре, с^ѹш^ѣр^ѣд^ѣн; ѡз^ѹш^ѣра;

в) ѡр^ѡс^ѣк.

177. Говори се: кок^ѡш^ѣ, д^ѡв^ѣи с^ѣр, м^ѡч^ѣи к^ѡш^ѣ.; ѣ^ѣш^ѣи^ѣ.

178. Н а ј н о в и је јотовање захватило је:

а) сонанте л и н: к^ѡл^ѣно, л^ѣб, л^ѣш^ѣи, л^ѣш^ѣн^ѣк, л^ѣс^ѣковина, д^ѡл^ѣе (д^ѡл^ѣе); — њ^ѣдра, о^лг^ѣд^ѣн^ѣш^ѣи, на г^ѣн^ѣз^ѣд^ѣш^ѣу; забележио сам, ме^ѣш^ѣутим: л^ѣд^ѣв^ѣк (: л^ѣд^ѣви), с^нд^ѣгови (: с^нд^ѣје).

Говори се само: њ^ѣко, њ^ѣк^ѣ, њ^ѣк^ѡј, њ^ѣк^ѡко, ѡ^нек^ѣ.

б) дентале д и ш: ѣ^ѣца, ѣ^ѣд, ѣ^ѣдо (ре^ѣе и свакако новије д^ѣда), ѣ^ѣв^ѡјка, ѣ^ѣвица ѣ^ѣв^ѣр, ѣ^ѣл^ѣаши, ѣ^ѣл^ѣка, ѣ^ѣ, ѣ^ѣе, ѣ^ѣи, ѣ^ѣе, ѣ^ѣе си ѡс^ѣлавио; ѡ^ѣе, к^ѹѣ^ѣла; ре^ѣе је: ѡ^ѣде, ѡ^нде — као иновација; — ѣ^ѣр^ѣм, д^ѣерали, ш^ѣѣ, ш^ѣѣла, ш^ѣѣли.

Говори се, ме^ѣш^ѣутим: ш^ѣјеск^ѡба, ш^ѣјеск^ѡбно, ш^ѣј^ѣме (поред чеш^ѣег: ш^ѣме).

в) спиранте с и з: с^ѣме, ѹс^ѣви, с^ѣкира (врло ретко и помодно: с^ѣ-кира), с^ѣѣш^ѣи, с^ѣѣмо, с^ѣѣи^ѣ, с^ѣѣи, ѡс^ѣи, с^ѣѣш^ѣи се, ѣ^ѣсам се с^ѣѣи; — ѡ^ѣл^ѣица, ѡ^ѣс^ѣи.

г) африкату *ц*: *воскодћедина*, *ћейаница*, *ћейало*, *ишићейкаиши*, *ћев.џанџик*, *ћедило*; говори се, међутим: *цједалька*, *цјеваница*, *цјевчица*.

д) У овом говору у већини позиција не долази до најновијег јотовања уснених сугласника *й*, *б*, *в*, *м*:

йјџсма, с *йјџсмбм*, *йјџваши*, *йјџикџ*; —
бјџжашши, *бјџжб*, *идбјегли*, *бјџжанија*; —
вјџшар, *вјџшрењача*, *вјџра*, *вјџеровашши*, *вјенчамо се*;
мјџра, *мјџриши*, *мјџсио*.

Забележио сам, ипак: *бљџнуши* (: бјенути — свиткати, светлукати, блескати, прогретијати, помолити се иза облака (за сунце)).

Говори се, такође: *ишриљеши*, *сврбљеши*, *живљеши*, *живљела*, *живљели*, *оглүвљеши*, *оглүвљела*, *оглүвљели*, *грмљеши*, *загрмљеши*, *грмљело је чийиав дан*, *загрмље изненада* (исп. и *мржљеши* < *мрзјеши*, вероватно аналошко).²⁰

ђ) У горобилском говору је: *међед* (*медвед*), *седок* (*сведок*), *седочииши* (*сведочииши*), *ћеша*, *ћешас[иш]*, *ћешула*.

179. У финалним секвенцама *-си*, *-ши*, *-зд*, *-жд* губи се праскави консонант:

ћешас, *црвенкас*;
бџлес, *кџс*, *мџс*, *иџс*; *једанџс*, *шџс*; —
црнџи ирџи (чак и: *црнџм ирџишом*), *вџш*; —
грџз.

180. За судбину појединих сугласничких група ваља навести следеће примере:

група *шк-*: *кџ*
 група *-шк-*: *нџко*; *рџква*;
 група *иш-*: *ишца*, *ишћи*, *ишчја јаја*;
 група *-иш-*: *аишовина*; исп. и: *лџшр* (*лџшшр*);
 група *ич-*: *чџла*, *чџле*;
 група *-ич-*: *кџвча*, *рџсковчџм*, *кџлүвче* = *кџлүиче*;
 група *-шк-*: *ћџика лүча*;
 група *иш-*: *ишеница*, *ишенично браино*;
 група *-иш-*: *лџшш*;
 група *-ишш-*: *џишшина*;
 група *ис-*: *исџвџли*, *ислүлү*;
 група *-ис-*: *ишсало*;
 група *џз-*: *џџва*;

²⁰ Овим и горобилски говор потврђује претпоставку проф. Асима Пеца да је „јотовање гласовних група *йје*, *бје*, *мје*, *вје* са је од *џ* најприје извршено у облику инфинитива (и облицима који се образују од инфинитивне основе) ... можда под утицајем глаголских именица типа *живљење*, *ишриљење* у којима је појава гласовних група *й.в*, *в.в* везана за знатно старији период развитка нашег језика“ (АФФ V, Београд 1965, стр. 196). Шире о српскохрватским јотовањима писао је проф. Пецо у ЈФ XXVIII, 143—188.

- група гд-: *ђе*;
 група -гд-: *њиђе*;
 група гд-: *дўња*;
 група кћ-: *ићёрка (ићёр) = ћёрка, ићёркѐ (ићѐри) = ћёркѐ, ићёркама = ићѐрима = ћёркама*;
 група хѣ-: *ићѐо, ићѐла*;
 група -кѣ-: *дркѣѣм*;
 група -кѣ- (у ствари старо -гѣ-): *ндкѣѣма*;
 група -чк-: *мѣчка*;
 група шк-: *шкѐла (шкёла), али чкѣља (лампа)*;
 група сѣ-: *сѣёбло, сѣёбла, сѣёбёла*;
 група сѣ-: *сѣёкло*;
 група -сѣ-: *бёлесан, мёсан, рёдосан (према бёлесно итд.)*;
 група ср-: *срамѣша, сѣча; срѣѣна = срѣћна*;
 група зр-: *зрѣѣи*;
 група зр-: *ждрёка (зрёк)*;
 група -здр-: *ндждрёа (ндздрёа)*;
 група сл-: *шљѣва, шљѣвовица*;
 група чл-: *члёњак (чешће: чўкаљ)*;
 група чл-: *чёвѣк (слушао сам од старијих жена и: чўѣк)*;
 група гл-: *глѣста*;
 група гн-: *гнијѣздо (гњѣздо)*;
 група гн-: *гнёј*;
 група сн-: *снѣјег*
 група зн-: *знём (знёдѣм)*
 група сл (пред и): *мѣсѣм (мѣслѣм)*;
 група сњ-: *с њѣм (и њѣм)*;
 група -зњ-: *крёж њиву, ѣжљѣбимо се*;
 група -зј-: *ѣзјашѣ, ѣзјё, ѣзјёла*; исп. и: *кёжљѣ*; — *мѣжљѣѣи*;
 група -јк-: *ћѣвёјка*;
 група -ћн-: *срѣѣна = срѣћна*; — *гёѣњѣк, кѣѣњѣѣ, ёкуѣњѣца, нёѣњѣѣ, сѣноѣњѣѣ, ѣомёѣњѣѣ*;
 група -ћњ-: *вёѣњѣёк (вёћњѣёк)*;
 група -ћк-: *вёћка*;
 група вр-: *врѣме, врѣѣѣно*;
 група хв-: *вёла (фёла)*;
 група -хв-: *ѣваѣѣи*;
 група дл-: *глијѣѣи*;
 група -ѣл-: *мѣѣла, мѣѣлаѣи (врста шљиве), мѣѣлица (врста зѣљасте биљке од које се праве метле)*;
 група сѣ: *исѣѣѣѣла, рѣѣѣѣѣла се*;
 група шч: *гѣѣѣѣ*;
 група шч: *бѣѣѣѣ*;
 група ѣх-: *ѣвёр*;
 група вн: *дёвно, ёдёвно, рѣвно*;
 група мн: *гѣвно*;
 група мн: *сѣдёмнѣс*;
 група мн-: *мѣёго (мнѣёго)*;

- група *мл-*: *млада*; — *мадљар*;
 група *-мј-* у: *шамљан* (исп. *шамјан* у *Правопису* МС-МХ; Вук у Рј. даје најпре *шамјан* а у загради *шамљан* и *шамњан*);
 група *мљ-*: *земља*;
 група *-мъ-*: *сумља*, *сумљайи*, *сумљам*; *сламљача*;
 група *-мци-*: *канџија*;
 група *-вљ-*: *забаламо*, *дбала*, *дсџаламо*, *дсџаљен*; — *крдалача*;
 група *вл-*: *Влајо*;
 група *гъ-*: *јагње*, *јагњешина*;
 група *дн-*: *једна*;
 група *дн-*: *јдане* (*јадне*);
 група *дм-*: *ддма*;
 група *мк-*: *мџка*;
 група *мци-*: *мџци*;
 група *мч-*: *мџче*;
 група *мд-*: *седамдесет*;
 група *ми-*: *јидниши*;
 група *шс-*: *дсећи*;
 група *шск-*: *Хрвајска* (*Хрвајшка*); — *љуџки*;
 група *шсџв-*: *богасџво*;

181. У вези с асимилацијом *с* — *ш* и *в* — *б* овде је:
осушиши, *дсџушимо*, —
вабим, *вабимо*.

182. Што се тиче неких појава дисимилације гласова, у Горобиљу је:

- а) *двадес* (*двадесет*);
- б) *шесет* (*шездесет*);
- в) *граб*, *грабовина*;
- г) *благослови*.

183. Говори се: *дломљани*.

184. У Горобиљу је: *кукуруз* = *кокџруз*.

185. У вези с метатезом гласова у овом говору могу навести:

- а) *манастир*;
- б) *свџне*;
- в) *гџврџн*;
- г) *нађвајр*; *нађве*;
- д) *меуна* = *меџунка*;
- ђ) *бајрјак*;
- е) *вође* (*овде*), *нође* (*онде*).

186. Говори се: *йѡкрај*.

187. За неке посебне односе ваља поменути и ово:

а) за однос *ћ* : *шӣ* : *ѡйшӣина*, у *ѡйшӣе*;

б) за однос *ћ* : *ш* : *ћӯӣа̄ӣи* (*шӯће̄ӣи*), *ћӯӣе̄* (*шӯӣе̄*), *ћӯӣали* (*шӯћели*), 2. сг. императ. *ћӯӣи* (емфат. *ћӯӣи*) = *ћуде̄* = *шуде̄*;

в) за однос *љ* : *л(о)* : *бѡсиѡк*, *бѡсиѡка*;

г) за однос *с* : *ш̄* : *к* : *йѡсл̄е̄* = *йѡсл̄ен* = *йѡс̄ен* (забележио сам и нетипично: *йѡш̄ље̄*);

д) за однос *н* : *м* : *йј̄есма*;

ђ) за однос *н* : *м* : *бӓгр̄ен*, *бӓгр̄еновина*;

е) за однос *н-* : *м-* : *нӓло̄йрије*;

ж) за однос *н* : *њ* : *лӣјен*. У горобиљском говору је: *рач̄ӯња̄ӣи*, *са̄й̄ӯња̄ӣи*; — *бр̄в̄њара*, *др̄в̄е̄њарӣа*.

з) за однос *р* : *н* : *шангар̄е̄ӣа*;

и) за однос *й* : *в* : *дѡл̄ав*.

188. Овде се говори: *квѡчка*.

189. Иако постоје, партикуле нису честа појава у горобиљском говору.

Партикула *ј* јавља се готово доследно у: *ѡндӓј*, *ӣӯј*, *ӣадӓј*.

За партикулу *н* исп.: *йѡс̄ен* = *йѡсл̄ен*, *ош̄ӓл̄ен*.

190. У Горобиљу је: *сӓд* = *сӓде*, *кӓд* = *кӓде*, *кӓд* = *кӓде*.

191. Јавља се каткад паразитско *м* у *ок̄ӣѡмбар* и често такво *н* у *й̄р̄ан̄ѡд* (*й̄р̄ан̄ѡд*, *й̄р̄ан̄ѡдеда*), *кѡм̄ендӣа*, *комендӣа̄ӣи*.

192. Према стандардном „есенција“ у Горобиљу је: *ек̄с̄ен̄ѡӣа*.

193. Према стандардном „гомила“ у Горобиљу је: *гр̄ѡмила*.

194. Предлог „без“ по правилу гласи: *бр̄ез*.

195. Нема редупликације предлога *с/са*.

Трећи одељак

О Б Л И Ц И

I. ДЕКЛИНАЦИЈА

1) Именице мушког рода

196. В о к а т и в с и н г у л а р а. Вок. синг. именице *сѣн* гласи, као и у стандардном језику: *сѣне*.

Вок. синг. именице *цѣр* гласи: *цѣре*.

Вок. синг. именице *зѣу*, уколико се уопште употребљава, једнак је ном синг.

197. И н с т р у м е н т а л с и н г у л а р а. Код меких основа изразита је експанзија наставка *-ом*:

ж Бурђом, с лучом, нѣжом, кѣцом, ваѣраљом, ђѣм крајом, с ѣријашѣљом, с виѣиљом = с фиѣиљом, коњом, с јѣжом, са зѣцом.

198. Само је *ѣуѣом, ѣоѣ ѣуѣом*.

199. П л у р а л с к и и н ф и к с *-ов/-ев*. Он је чешћи код именица са једносложном основом, али се може срести и код двосложних:

вѣрови, жѣрови = жѣрови, длѣнови, зѣдови, дѣрови, ѣѣнови, мрѣзови, мѣшеви, нѣжеви, ѣлѣкови, ѣуѣови, — гѣлубови, мѣурови, ѣчеви; — свѣцови; —

вѣлѣвѣ, кѣлѣчѣва, рѣгѣвѣ, синѣвѣ, снѣѣвѣ, — ѣавѣлѣ, курѣјакѣвѣ, ѣѣслѣвѣ; —

длѣновима, зѣѣдѣвима, с мѣшевима, ѣѣѣневима, ѣлѣковима, рѣгѣѣвима, синѣѣвима, — ѣавѣлѣвима, курѣјакѣвима.

Као што се из наведених примера види, у горобилѣском говору није у плуралу нарушен стандардни однос *-ов/-ев*, осим пр. *свѣцови*.

200. Г е н и т и в п л у р а л а. Са наставком *-и* забележио сам: *ѣрѣи, ѣудѣи, мјесѣѣи, сѣѣиѣи*; старији ѣуди говоре и: *миѣуѣѣиѣи*. Чешћи је наставак *-а*: *динѣрѣѣа, зубѣѣа, корѣкѣѣа, мрѣѣѣа, снѣѣѣа* (чешће *снѣѣѣѣѣа*), *ѣрѣѣѣа*.

Говори се: *гѣѣѣѣѣиѣу, нѣкѣѣѣѣѣиѣу* (ређе *нокѣѣѣѣѣа*), *ѣрѣѣѣѣѣиѣу*.

215. Говори се *сѣуж* (чешће) и *ѣуж* (ређе).

216. Нема облика „пас, пса“, већ само: *ѣииче*, *ѣиичеѣа*, итд.

2) Именице средњег рода

217. Инструментал сингулара. Као и код мекких основа именица мушког рода, и код именица средњег рода старе *ѣо*-основе у INSTR. СГ. имамо наставак *-ом*:

грѣном, *грѣжѣом*, *кѣмѣном*, *кѣлом*, *лѣиѣном*, *ѣрѣном*; исп. и: *Подлијеиѣном*.

218. ДАТИВ-ИНСТРУМЕНТАЛ-ЛОКАТИВ ПЛУРАЛА. Што се тиче односа наставака *-има/-ма* у овим падежима, у Горобиљу је:

бурѣдма, *кѣусѣдма*, *ѣилѣдма*, *ѣрасѣдма*, *ѣелѣдма*, *челѣдма* = *челѣдима*.

219. Неке појединачне напомене. Именица „доба“ средњег је рода и индеклинабилна је. Индеклинабилан је и њен атрибут: *ѣ(ѣ) ѣѣ дѣба* (ген.), *за ѣнѣ дѣба* (ак.), *у ѣнѣ дѣба* (лок.).

220. Карактеристични облици именице *вече* гласе: ном. СГ. *вече*, ген. СГ. *вѣчери*, ном. ПЛ. *вѣчери*, ген. ПЛ. *вечериѣу*. То значи да је ова именица у Горобиљу средњег рода само у ном. и ак. СГ. (каже се: *добро вече*), а да је у другим падежима женског рода.

221. Говори се: *ѣѣѣѣазуо* (*ѣѣзуо*), INSTR. СГ. *ѣѣѣѣазуом* (*ѣѣѣѣазуом*).

222. За множину именице *ѣѣле* употребљава се збирна именица *ѣѣлѣд*, ген. *ѣѣлѣдѣ*, дат.-инстр.-лок. *ѣѣлѣдма*.

223. За множину именице *ѣѣле* употребљава се збирна именица *ѣѣлѣд*, ген. *ѣѣлѣдѣ*, дат.-инстр.-лок. *ѣѣлѣдма*. Ређе, пак, имамо суплетивну множину: *ѣѣлиѣи*, ген. *ѣѣлиѣѣ*, дат.-инстр.-лок. *ѣѣлиѣима*.

223а. Према синг. *гѣвече* (никад *говедо*) употребљава се плурал: *гѣведа* (ном.), при чему је карактеристичан ген. *гѣведѣ*, *кѣд гѣведѣ*.

224. За множину именице *бѣре* употребљава се, такође, збирна именица: *бѣрѣд*, ген. *бѣрѣдѣ*, али исто тако и: *бурѣѣа*, ген. *бурѣѣѣа*, дат.-инстр.-лок. *бурѣѣѣима*. За мању бурад (и само у том случају) употребљава се једино лик *бурѣѣи*.

225. Поред чешћег *сѣдев*, ном. ПЛ. *сѣдеви*, ген. ПЛ. *сѣдѣвѣ* говори се и: *дѣгме*, ном. ПЛ. *дугмеѣѣа*, ген. ПЛ. *дугмеѣѣѣа*.

226. У Горобиљу је: *ѣѣже*, ген. СГ. *ѣѣжеѣѣа*, ном ПЛ. *ѣѣжеѣѣа*, ген. ПЛ. *ѣѣжеѣѣѣа*, INSTR. ПЛ. *ѣѣжеѣѣѣима* (начињено од стабљика пшенице, јечма и сл. за везивање снопова; иначе се говори: *кѣноѣѣѣѣ*).

227. Именица *ђувече* (= јело) има промену по типу: *ђувече* — *ђувечеша*, а тако и: *шёрбе*, ген. сг. *шёрбейша*.

228. У подједнако честој употреби су облици: ном. сг. *јајце* = *јае*, ген. сг. *јајцейша* = *јаеша*, ном. пл. *јајца* = *јаја*, ген. пл. *јајци* = *јаја*, инстр. пл. *с јајцима* = *с јаима*.

229. У сингулару именица *дрво* овако се деклинира: ном. сг. *дрво*, ген. сг. *дрвейша*, лок. сг. *на дрвейшу*. У плуралу, пак, постоји диференцијација: с једне стране имамо облике: ном. пл. *дрвеша*, ген. пл. *дрвеша̄*, дат.-инстр.-лок. *дрвешима* (кад та именица означава биљку што расте из земље), а с друге стране облике: ном. пл. *дрва*, ген. пл. *дрва̄*, дат.-инстр.-лок. пл. *на дрвима* (кад та именица означава дрво као грађу, материјал).

230. Именица „око“ има ове карактеристичне облике: ном сг. *око*, ген. сг. *од ока*, лок. сг. *у оку* (*у оку*), ном. пл. *дчи*, ген. пл. *дчӣу*, дат.-инстр.-лок. пл. *дчима*.

231. Именица „уво“ овако се деклинира у горобиљском говору: ном. сг. *уво*, ген. сг. *увеша*, лок. сг. *на увешу* = *на увешу*, ном. пл. *увеша*, ген. пл. *увеша̄*, дат.-инстр.-лок. пл. *увешима*.

232. За горобиљски говор карактеристични облици именице „раме“ гласе: ном. сг. *раме*, лок. сг. *на рамену*, ном. пл. *рамена*, ген. пл. *рамен̄а*.

233. Поред чешћег *шѐме*, у Горобиљу се може чути и *шјѐме*.

234. Ако се ради о људима — онда је: *јѐйра* (ном. сг. ф.); иначе се каже: *црн̄а џигерица*.

235. Нема облика „плеће“, већ само: ном. сг. *илѐшка*, ном. пл. *илѐшке*, ген. пл. *илѐшк̄и*, дат.-инстр.-лок. пл. *илѐшк̄ама*, (иначе се говори *лѐша*).

3) Именице женског рода на -а

236. У дат.-лок. сг. чува се по правилу резултат друге нагализације:

ђевдјци, *руци*, —
у *бешци*, *задрузи*, *нози*, *мајци*.

Код личних имена имамо напоредне облике: *Живки* = *Живци*, *Милѐнки* = *Милѐнци*, *Пѐрки* = *Пѐрци*, *Раддјки* = *Раддјци*, *Сиванки* = *Сиванци*. Исп. и: *Лука* — *Луки* = *Луци*.

Напоредо се употребљавају и облици: *гџски* = *гџци*, *кодкџски* = *кодкџци*, (*ш*)*ћерки* = (*ш*)*ћерци*.

Само је, међутим: *вдћки*, *квдчки*, *мдчки*.

249. Генитив плурала именица женског рода на консонант гласи: *кòдшиӯ, кòсѣиӯ, ӯшиӯ* (у ном. сг. је: *ӯшка* и *в̄ашка*, те ген. пл. гласи још и: *ӯшкѣ, в̄ашкѣ*), *нòћиӯ*, али: *ријечѣ* и сл.

250. Неке појединачне напомене. Именица *глад* у горобилском говору је женског рода: ген. сг. *òд гл̄ади*.

251. Именица *шћер* има ове карактеристичне облике: ном. сг. *шћѣр*, ген. сг. *шћѣри*, дат. сг. *шћѣри*, ак. сг. *шћѣр*, ном. пл. *шћѣри*, ген. пл. *шћѣриӯ*, дат.-инстр.-лок. пл. *шћѣрима*.

Међутим, чешће се употребљавају облици: ном. сг. *(ш)ћѣрка*, ген. сг. *(ш)ћѣркѣ*, дат. сг. *(ш)ћѣрки* = *(ш)ћѣрци*, ак. сг. *(ш)ћѣрку*, инстр. сг. *са (ш)ћѣркòм*, ном. пл. *(ш)ћѣрке*, ген. пл. *(ш)ћѣркѣ*, дат.-инстр.-лок. пл. *(ш)ћѣркама*.

252. У сингулару именице *кокош* нема. У употреби је именица *кокошка*: ном. сг. *кòдòшка*, дат. сг. *кòдòшки* = *кòдòшци*, ак. сг. *кò-кòшку*, инстр. сг. *с кòдòшком*.

У плуралу су у подједнако честој употреби облици именица „кокош“ и „кокошка“: ном. *кòкоши* = *кòкòшке*, ген. *кòкòшиӯ* = *кòкòшкѣ*, дат.-инстр.-лок. пл. *кòкòшима* = *кòкòшкама*.

253. За именицу „чељад“ могу навести ове интересантне облике: ном. *чѣљад*, ген. *чѣљадѣ*, дат.-инстр.-лок. *чѣљадма* = *чѣљадима*.

*

254. Напомена. У бројним конструкцијама прилике су овакве: *дв̄а мѣштра, ш̄ри д̄ана, ш̄ри године, н̄ма га в̄акòг у ш̄ри с̄ела*.

5) Облицы именичких заменица

255. Карактеристични падежи заменице *ја* су: ном. *ј̄а*, ген. *м̄енѣ*, *кòд м̄енѣ*, дат. *м̄ене*, ак. *м̄енѣ, з̄а ме, ш̄ред̄а ме*, инстр. *с̄а м̄нòм*, лок. *ò м̄ене*. Занимљив је инстр. без предлога: *м̄òмнòм*, који је настао очевидно аналогичном према: *сòбòм, ш̄òбòм: Нѣћу да с̄иш̄идуѣ м̄òмнòм*.

256. Карактеристични падежи заменице *ми* су: ном. *м̄и*, ген. *кòд н̄ас, ш̄за н̄ас*, дат. *н̄ама* (енкл. *нам*), ак. *н̄ас* (енкл. *нас*), инстр. *с н̄ама*, лок. *на нама*.

257. Карактеристични падежи заменице *ѣи* су: ном. *ш̄и*, ген.-ак. *ш̄ѣбѣ, н̄а ш̄е*, дат.-лок. *ш̄ѣбе*, инстр. *с ш̄òбòм*.

258. Карактеристични падежи заменице *ви* су: ном. *в̄и*, дат. *в̄ама* (енкл. *ви, да ви к̄ажем*), инстр. *с в̄ама, с̄а вама*, лок. *ò вама*.

259. О заменици *сѣбѣ* треба рећи да је:

Н а п о м е н а. Присвојни придеви са основом на меки консонант имају каткад суфикс тврдих основа *-ов*: *Ђурђов* — *Ђурђовџ*, *вишињов* — *вишињовџ*, *шрешњов* — *шрешњовџ*; исп. *Трешњовица* (како се овде назива село „Трешњевица“).

270. Неодређени облици придева „јак“ гласе: ном. сг. *јак*, ном. пл. *јаки*, ген. пл. *јакије* = *јакџ*. Одређени облик ном. сг. је: *јакџ*.

271. У горобиљском је говору придевски наставак *јь* сачуван у именима празника: *Јвањдан*, *Јовањдан*, *Миољдан*, *Никољдан*, *Сивњдан*; говори се, међутим: *Луљдан*.

272. Придеви на *-ски* од именица ж. р. *a*-основе творе се често од придевске основе на *-н*: *кџмињски*, *шумањски*; говори се, ипак: *раќџски*.

273. Од облика компаратива у горобиљском говору ваља навести:

јачџ,
већџ,
вишиљџ,
чиствија, *најчиствија*,
здрави,
слабија,
сирдџије (прилог),
лаќџи, *мекџи*, *љеиши* (*шакџи*),
глуљџи (каткад и: *глуљџи*), *шљџи*,
сљџи,
дуљџ = *дуљџи*, *дуљџа* = *дуљџа*, *диљџ* = *диљџ*.

274. Говори се: *њџн*, *њџни* (такође ном. сг. ж. р.) (*њџџн*).

275. Присвојна заменица 3. л. пл. гласи овде доследно: *њџн*, *њџни*, *њџна*, *њџне*.

276. У Горобиљу је: *чи* (*чиџ*), *чија*, *чије*.

277. Карактеристични облици заменице *мој* гласе:

а) у сингулару: ном. м. р. *мој*, ср. р. *моје* (*моје*), ген. м. р. *мој(а)*, дат. м. р. *мој(е)*, инстр. м. р. *с мојџ* = *с мојџем*; — ном. ж. р. *моја*, ген. *моје*, инстр. *с мојџм*;

б) у плуралу: ном. м. р. *мои*, ж. р. *моје* (*моје*), ср. р. *моја*, ген. *моје* = *мојџ*, ак. м. и ж. р. *моје* (*моје*), дат.-инстр.-лок. *мојџм*.

278. Карактеристични облици заменице *шај* гласе: ном. м. р. *шај*, ср. р. *шџ*, ген. *шџ(а)* (*шџа*), дат. *шџ(е)* (*шџме*), инстр. *с шџџем* = *с шџџ* (*с шџџме*), лок. *џ шџ(е)* (*џ шџме*);

ном. ж. р. *шаја*, ген. *шџе*, дат. *шџџ*.

279. Карактеристични облици заменице *овај* гласе: ном. сг. м. р. *џвај* (*џви*), ген. *џвџ(а)*.

280. Придевске заменице *какав* и сл. гласе у Горобилуљу доследно: *ка̀кѝ* (ном. сг. м. р.), *ка̀ка̄* (ном. сг. ж. р.), *ка̀кѝг(а)* (ген. сг. м. р.); — *ва̀кѝ*, *ѝа̀кѝ* (ном. сг. м. р.), *ва̀кѝг(а)*, *ѝа̀кѝг(а)* (ген. сг. м. р.), *ва̀ка̄*, *ѝа̀ка̄* (ном. сг. ж. р.), *ва̀кѝ*, *ѝа̀кѝ* (ген. сг. ж. р.), *ва̀кѝ*, *ѝа̀кѝ* (ном. сг. ср. р.); исп. и: *ѝзледѝ нѝсам ѝмѝ нѝкѝ*.

281. Карактеристични облици заменице *сав* гласе:

а) у сингулару: ном. м. р. *са̀в*, ср. р. *са̀вѝ*, ген. *са̀ва̄*, дат. *са̀ва̄м*;

б) у плуралу: ном. м. р. *са̀вӣ*, ж. р. *са̀ве̄*, ср. р. *са̀ва̄*, ген. *са̀вӣје на̀с* = *са̀вӣг*, дат. *са̀вӣјема* = *са̀вӣма*.

7) Облици бројева

282. Што се тиче деклинације броја *два* у горобилуљском говору, може се рећи да она није потпуна, па и да је доста ретка:

м у ш к и р о д: ном. *дв̄а̄*, ген. *ѝ(ѝ) дв̄а̄*; за дат. се употребљава: *двѝци*, инстр. *с дв̄а̄* (*с двѝцӣм*);

с р е д њ и р о д: ном. *дв̄а̄*, ген. *ѝ(ѝ) дв̄а̄*, инстр. *с дв̄а̄*, лок. *ѝ дв̄а̄ сѐла*;

ж е н с к и р о д: ном. *двѝје*, ген. *ѝд двѝје*, дат. *двѝјема*, инстр. *са̀ двѝје жѐне*, *с двѝјема*.

283. Нема зависних падежа бројева *ѝрӣ* и *чѐѝирӣ*. Забележио сам једино дат. ж. р. *ѝрӣјема*, *чѐѝирӣјема*.

284. Бројеви од 5 до 10 гласе овде:

ѝѝѝ, *ѝѝс*, *сѐдам*, *ѝсам*, *дѝвѝѝ*, *дѝсѐѝѝ*.

285. Бројеви од 11 до 19:

јѐданѝс, *дв̄анѝс*, *ѝринѝс*, *чѐѝрнѝс*, *ѝѝѝнѝс*, *ѝснѝс*, *сѐдамнѝс*, *ос̄амнѝс*, *дѝвѝѝнѝс*.

286. Од осталих карактеристичних бројева ваља навести:

дв̄адес (*дв̄адесѝѝ*, *дв̄аѝс*), *дв̄адес јѐдан* (*дв̄аѝс јѐдан*), *ѝрӣдес* (*ѝрӣѝѝс*), *ѝсѐсѐѝѝ*, *сѐдамдесѝѝ*, *сѐѝѝ*, *двѝсѐѝѝа* (*двѝѝсѐѝѝа*), *ѝрӣѝсѐѝѝа*, *чѐѝирӣ сѐѝѝѝѝѝне*, *ѝѝѝ сѐѝѝѝѝѝна̄*, *ѝѝс сѐѝѝѝѝѝна̄*, *ѝѝада*.

За број 40 горобилуљски говор има два облика: *чѐѝѝрѝс* и *чѐѝѝредѝсѐѝѝѝ*. У овом другом секвенца *-ре-* јавила се или: а) под утицајем првог облика (*чѐѝѝрѝс*), или б) као последица познате тенденције девокализације вокалнога *р* или *в*) (што је и највероватније) под утицајем оба та момента.

287. Ево и интересантних редних бројева:

ѝр̄вӣ,

др̄ѝѝѝ, за *др̄угѝ* (ак. ср. р.), *др̄ѝѝѝје* = *др̄ѝѝѝг* (ген. пл. м. и ж. р.),

ѝр̄ѝѝѝ (сг. м. р.), *ѝр̄ѝѝѝѝ* (сг. ср. р.),

чѐѝѝвр̄ѝѝѝ, *ѝ чѐѝѝвр̄ѝѝѝѝјем* = *ѝ чѐѝѝвр̄ѝѝѝѝѝм*,

шѣсѣӣи, шѣсѣӣѡг, шѣсѣӣѡм, сà шѣсѣӣијем = сà шѣсѣӣим, сѣдмѣӣ, једанѣсѣӣи, тиринѣсѣӣи, четирнѣсѣӣи, двадѣсѣӣи (двѣсѣӣи), четирѣсѣӣи, сѣӣѡӣи, двѣсѣӣѡӣи (али веома ретко у употреби), шѣсѣӣѡӣи (али веома ретко у употреби), илѣднѣӣи.

288. Говори се: *ѡбадѡа* (м. р.), *ѡбадѡије* (ж. р.).

289. Доследно је: *чѣшѡро, шѣсѣӣѡро, ѡсѡро, дѣсѣӣѡро, дванѣсѣӣѡро*, итд. Исп. и: *ӣѣӣѡре ӣанӣѡлѡне, ӣѣӣѡра кѡла, ӣѣӣѡрица.*

290. Нисам забележио зависне падеже броја *дѡѡе* (дѡѡе).

291. У подједнако су честој употреби: *јѣднѡм, јѣдѡмѣӣӣи, јѣдѡмѣӣӣѡа.*

8) Прилози

292. У одељку о акценту већ је наведен извѣстан број прилога, и оних који су не само акценатски, већ и облички интересантни. Овде бих додао још:

за начин: *бр̄жѣ, јàчѣ, лѡше, нàчисѣӣѡ (= сасвим);*

за узрок: *ӣѡради ӣѡга;*

за количину: *ѡѡѡа, мàлѡ, мѣнѡ, мѣнѡице, млѡго;*

за место: *блѣзу, грѣѡм, далѣѡ (комп. дѡлѣ = дàлѣ);*

за време: *ѡздàн, јàѡм, јучѣ, лàнѣ, ӣрѣксинѡӣи, сѣнѡӣи, сѣӣѡра = сѣӣѡре, ѡѡијѡк, ретко: ѡѡијѡк.*

Посебно бих указао на облике: *кѡд(е)* — *кѡдије* који се међусобно разликују по употреби. Док се облик *кѡд(е)* употребљава за означавање правца и циља кретања (*кѡ' ѡеш, кѡде ӣдѣи*), облик *кѡдије* има просекутивно значење, значење пута и простирања: *кѡдије си ӣрѡиѡ* и сл.²¹ У овом другом, просекутивном значењу употребљавају се и: *кѡдà, ѡѡдà/ѡѡдије, нѡдà/нѡдије, шѡдà/шѡдије.*

II. КОНЈУГАЦИЈА

1) Инфинитив

293. Финално инфинитивно *-и* обавезно се чува у горобиљском говору: *бацаӣи, браӣи, ѡѡӣи, ѡӣѡӣи, ѡдзӣи, ѡлѡӣи, вријѣӣи, ѡѡӣи, глѡдаӣи, говѡрӣи, гѡрѡӣи, дàӣи, дијѣ.нӣи, дѡӣи = дѡгнуӣи, дѡсӣѡӣи,*

²¹ Исп. у староцрногорском М. Пешикана: *Староцрногорски средњокашунски и лешански говори*, СДЗБ XV, стр. 181.

донијети = донијети, доћи, жети, живљети, заграђивати, звиждасти, зети, изути, имати, исидети, испрестати, итихерати, наћи, сћи, скинути, прести, шти.

294. У неким другим млађим новоштокавским говорима присутно је удвајање инфинитивног наставка у глаголима типа: *илети, ити, рести, изести*; ове појаве нема у Горобилју.

2) Презенти

295. 1. л. сг. през. глагола *моћи* гласи у Горобилју: *могу* (ретко: *можем*).

296. Иако је сонант *ј* у овом говору доста нестабилан (исп. т. 153—157. одељка о гласовима), у наставку 3. л. пл. презента V врсте с основом на *-а* он се не губи: *бирају, брљају, ваљају, дају (даду), дријемају, дувају, лубају, ручају, сивају, чувају*.

297. 3. л. пл. през. глагола типа *разумјети* је: *разумиу* (само сам едном забележио: *разуму*), *умиу*.

298. Код глагола VI и VII врсте бележио сам у 3. л. пл. през. само наставак *-е*: *горе, држе, долазе, љубе се, моље се, наградје, авићи налазе, носе, одлазе, ирде, ћуше, уваије, умјесје, чуде*.

У 3. л. пл. през. глагола *ићети* имамо: *дће = дћеју, неће = нећеју*.

3) Имперфекти

299. Имперфекат је у горобилском говору у процесу губљења; очуван је углавном само од најфреквентнијих глагола. Поред честих облика: *бијаше = бијаше, бијасмо = бијасмо*, забележио сам и: *како се 'нб ти зваше, знадијак, знадијаше, знадијасмо, имадијак, имадијаше, имадијасмо, Милован с коњима вуда ирдолазаше, иисаше, рњагу се нештиа*.

4) Аористи

300. Аорист свршених глагола доста је чест у горобилском говору:

1. л. сг.: *дадох, дођок, виђок, извадик, нађок, одок, ирвокуок се, ирдођок*;

2. л. сг.: *даде, дије, дође, идођеје, идокисе, ирдодаде, итиа учини*;

3. л. сг.: *доније, досуди се, задржа се, задључи, изгоре љеб, крену, леже, наииса, оде, иокиње млијеко, ирдомијени се време, разумје, ирдеи; умрије*;

1. л. пл.: *дадосмо, дигосмо, дођосмо, идосмо, ошадрисмо, идође-госмо, идогибосмо*;

2. л. пл.: *довѣдосиѣ, дођосиѣ, ѿкисосиѣ*;

3. л. пл.: *дѣгоше, дѣнијѣше (донијѣше), изубијаше коње, наоѿако, адвокати однијѣше свѣ, дни ѿчѣше да бјѣжѣ*.

301. Аорист несвршених глагола ретко се може чути. Забележио сам само: *вѣзе, живљеше, мѡже, ѿрича, сѣђе*.

5) Фуѿур

302. У горобиљском говору, за разлику од неких других млађих новоштокавских говора, обично не долази до стапања инфинитива на *-ћи* и енклитике, те имамо:

1. л. сг.: *наћи ћу га ја, доћи ћу, изићи ћу*;

2. л. сг.: *наћи ћеш, доћи ћеш, изићи ћеш/изаћи ћеш*;

3. л. сг.: *наћи ће он, доћи ће, изићи ће/изаћи ће*;

1. л. пл.: *наћи ћемо, доћи ћемо, изићи ћемо*;

2. л. пл.: *наћи ћете, доћи ћете, изаћи ћете*;

3. л. пл.: *наћи ће = наћи ћеју, доћи ће*.

Забележио сам само: *оѿићи, сѿићи* (што се чује поред: *оѿићи ће, сѿићи ће*).

6) Имѿератиѿ

303. И у овом говору срећемо наст. пл. *-иѣ*: *ајѣ (ајдеиѣ), иѣ (идиѣ), оѣ вамо (= ходите овамо), сѣиѣ (= сједите)*.

304. У 1. л. пл. императива нема облика типа: „играјмо“, „пјевајмо“, „радимо“. У том значењу употребљава се конструкција *да + 1. л. пл. презента*: *да зајјевѡмо, да идиѣмо нѣшѣа; људи, да радимо шѣагођ*.

305. Забележио сам облик *нека* (не и *некаѣ*) као одричну императивну партикулу: *нека, ја ћу!*

306. Од глагола *куѿоваѣи* императив гласи: *куѿѿј*.

307. Императив (2. л. сг.) глагола *(на)ѿиѣи(се)* гласи доследно: *ѿи, наѿи се*. Тако је и: *ѿи, сѿиѣ ми, ѿѿи, сѿ (: сѿјаѿи), насѿ, ѿрѿсѿ*; у пл. такође: *ѿиѣ* и сл.

308. Од глагола *броѿиѣи* (који само тако гласи) императив је: *брѡи = брѡј*.

309. Уз облике императива често се употребљава партикула *-де* којом се по правилу ублажава заповест: *донѣсиде вѡдѣ! изиђиде наѿоље! ѿзмидѣи двѡ са зѣмљѣ!*

7) *Поџенцијал*

310. Као и у многим другим говорима, и овде је енклитика потенцијала у свим лицима *би*:

с и н г у л а р	п л у р а л
1. л. <i>рѣкѡ би</i>	<i>рѣкли би</i>
2. л. <i>рѣкѡ би</i>	<i>рѣкли би</i>
3. л. <i>рѣкѡ би</i>	<i>рѣкли би.</i>

311. У овом се говору јављају и архаични облици потенцијала: *ѡмабуднѣм, шѣѣбуднѣ* и сл.

8) *Глаголски ѡридев ѡрѣни*

312. У односу на стандардни језик, горобилски говор има далеко чешће облике на *-аѡ (-ѡ)*: *брѡѡ, дѡдѡваѡѡ, дѡбрѡѡ, дѡѡрѡѡ, дѡѡерѡѡ, ѡдѡваѡѡ, ѡѡѡсѡваѡѡ* и сл.

313. Што се, међутим, тиче односа наставака *-ѡ* : *-вен* : *-јен*, горобилске су прилике једнаке књижевним:

саѡшвѣна, ѡроливѣна;
добѡјен (добѡвен), добѡјѣна (добѡвѣна);
сакрѡвен, сакрѡвѣна, је ли саљевѣно млијѣко, какѡ је ко салвѣна.

314. И облици трпног придева глагола VI врсте исти су као у стандардном језику: *ѡжењен* (али је чешће: *жѣњен*), *дѡјѣљена, ѡдијѣљена.*

9) *Глаголски ѡрилог садашњи*

315. Овај је облик прилично редак. Забележио сам: *дрѡжѣћи, ѡдући, ѡграјући, кѡѡајући, кѡсѣћи, кријући, нѡсѣћи, сѡѡѡрије се рѡдѣћи, ѡрѡчѣћи.*

10) *Глаголски ѡрилог ѡрошли*

316. Мислим да се слободно може рећи да овога облика нема у горобилском говору. Али, горобилски говор није усамљен у томе.

11) *Плусквамѡерфектѡ*

317. Иако није чест, овај се облик може чути у Горобилу. Твори се искључиво од перфекта помоћног глагола *биѡи* и радног глаголског придева:

за време Швабѣ се није бѡо ѡн ѡжѣнио; ѡндѡј завладѡ бѡо ѡѡѡфус.

12) Поједини глаголи и њоједине групе глагола

318. Конјугација глагола *јесѝи* нема у овом говору ничег специфичног:

инфинитив: *јѝсѝи*;
 презент: 1. л. сг. *јѝдѝм*, 2. л. пл. *јѝдѝмо*, 3. л. пл. *јѝдѝу*;
 глаг. прид. радни: *јѝо*;
 императив: 2. л. сг. *јѝди*, 2. л. пл. *јѝѝе*.

319. У Горобильу је: *ѝзесѝи*.

320. За конјугацију глагола *ѝћи* карактеристични су облици:

презент: 1. л. сг. *ѝдѝм*, 2. л. сг. *ѝдѝш*, 2. л. пл. *ѝдѝѝе*, 3. л. пл. *ѝдѝу*;

императив: 2. л. сг. *ѝди*, 2. л. пл. *ѝѝе* (врло ретко: *ѝдиѝѝе*);
 глаг. прид. радни: *ѝшѝ*, *ѝшла*, *ѝшло*; *ѝшли*, *ѝшле*, *ѝшла*.

321. Карактеристични облици промене глагола *доћи* гласе:

аорист: 1. л. сг. *доћок*, 2. и 3. л. сг. *доће*, 1. л. пл. *доћосмо*, 2. л. пл. *доћосѝе*, 3. л. пл. *доћоше*;

футур: 1. л. сг. *доћи ћу*, 3. л. пл. *доћи ће*;

глаг. прид. радни: сг. ж. р. *дошла*, пл. м. р. *дошли*;
 потенцијал: синг. *дошѝ би* (сва лица), пл. *дошли би* (сва лица).

322. Глагол *оѝѝћи* има ове интересантне облике:

инфинитив: *оѝѝћи* (*ѝѝѝћи*);

презент: 3. л. сг. *ѝде* (*ѝдѝ*);

аорист: 2. и 3. л. сг. *ѝде*, 3. л. пл. *ѝдоше*;

императив: 2. л. сг. *оѝѝћи*, 2. л. пл. *оѝѝћиѝѝе*;

глаг. прид. радни: *ѝѝшила* (сг. ж. р), *ѝѝшили* (пл. м. р.);

футур: синг. 1. л. *оѝѝћи ћу* (*ѝѝѝћи ћу*), 2. л. *оѝѝћи ћеѝ* (*ѝѝѝћи ћеѝ*), 3. л. *оѝѝћи ће* (*ѝѝѝћи ће*); плурал: 1. л. *оѝѝћи ћеѝ* (*ѝѝѝћи ћеѝ*), *оѝѝћи ћеѝѝе* (*ѝѝѝћи ћеѝѝе*), 3. л. *оѝѝћи ће* (*ѝѝѝћи ће*). Али сам од овог глагола забележио и облике: *оѝѝће* (*ѝѝѝће*).

323. За промену глагола *ѝћи*/*ѝаћи* карактеристични су облици:

инфинитив: *ѝћи* (*ѝѝћи*) = *ѝаћи* (*ѝаѝћи*);

презент: 3. л. сг. *ѝѝће* = *ѝаѝће*;

аорист: 2. и 3. л. сг. *ѝѝће* = *ѝаѝће*;

императив: 2. л. сг. *ѝѝћи* = *ѝаѝћи*, 2. л. пл. *ѝѝћиѝѝе* = *ѝаѝћиѝѝе*;

глаг. прид. радни: *ѝѝшѝ* = *ѝаѝшѝ*.

324. Нема облика *саћи*. Говори се: *сићи* (инф.), *сишѝ* (глаг. прид. радни, сг. м. р.), итд.

325. Овде је чешће *ѝћи*, ређе: *ѝћи*.

326. Као и у стандардном језику, и у горобилском говору глаголски придев радни глагола I врсте са основом на дентални пловив гласи:

й̄ао, й̄л̄о, й̄р̄о.

327. Глаголски придев трпни глагола ове исте врсте, али на фрикатив з, гласи:

а) као у књижевном језику: *везен̄е ч̄арайе, извезене, навезене;*

б) међутим, јављају се и аналошки облици: *й̄дмужена* (ж. р. сг.), *й̄дмужене* (ж. р. пл.).

328. Глаголски придев трпни глагола I врсте на с гласи:

донешен (м. р. сг.), *донешена* (ж. р. сг.), *донешено* (ср. р. сг.) (наравно, ако није: *д̄д̄нијей̄и, д̄д̄нијей̄а, д̄д̄нијей̄о, с̄й̄аиен, й̄р̄ешен.*

329. Глагол *донијей̄и* има ове карактеристичне облике:

и н ф и н и т и в: *донијей̄и = д̄д̄нијей̄и;*

а о р и с т: 2. и 3. л. сг. *д̄д̄није (д̄д̄несе), 3. л. пл. д̄д̄нијеше (донијеше, донесе);*

г л а г. п р и д. р а д н и: *д̄д̄нио* (сг. м. р.), *д̄д̄нијела* (сг. ж. р.);

г л а г. п р и д. т р п н и: сг. м. р. *неодређ. д̄д̄нијей̄и (донешен), сг. ж. р. неодређ. д̄д̄нијей̄а (донешена).*

330. Унификацију тзв. „раздвојеног корена“ имамо у 3. л. пл. през. глагола I врсте на к типа *й̄ећи: й̄д̄ч̄у*, и типа *й̄ући: в̄уч̄у, й̄р̄ев̄уч̄у сијеч̄у, ш̄уч̄у.*

331. 3. л. пл. през. глагола I врсте на г гласи, међутим, доследно: *м̄о̄г̄у.*

332. Не преносе се, по правилу, резултати I палатализације из презента у императив: *в̄уцӣӣе, й̄ецӣӣе, сијечӣӣе, ш̄уцӣӣе.* Забележио сам само: *ув̄учи к̄д̄ла й̄од ш̄ӯју.*

333. През. глагола *й̄очей̄и* исти је као у стандардном језику: *й̄о̄чн̄ем, й̄о̄чн̄емо.*

334. За промену глагола *узет̄и* карактеристични су ови облици:

и н ф и н и т и в: *узет̄и = ӯзет̄и;*

п р е з е н т: 1. л. сг. *ӯзм̄ем, 3. л. пл. ӯзм̄у;*

а о р и с т: 1. л. сг. *ӯзек, 3. л. пл. ӯзете (узете);*

и м п е р а т и в: 1. л. сг. *узми, 2. л. пл. ӯзмӣӣе;*

г л а г. п р и д. р а д н и: сг. м. р. *ӯзб, сг. ж. р. ӯзела.*

335. През. гл. *к̄л̄ей̄и* исти је као у стандардном језику: *к̄ун̄ем* (2. л. сг.), *к̄ун̄е* (3. л. сг.), *кунеш̄е* (2. л. пл.), *к̄ун̄у* (3. л. пл.).

336. За промену глагола *умријет̄и* карактеристични су облици:

и н ф и н и т и в: *умријет̄и = ӯмријет̄и;*

презент: 3. л. сг. *ѹмрѣ*, 3. л. пл. *ѹдмрѹ*;
 аорист: 3. л. сг. *ѹмрије*;
 глаг. прид. радни: сг. м. р. *ѹмрѡ*, ж. р. *ѹмрѣла*.

337. Познато је да неки глаголи I врсте могу имати и облике по III врсти. Што се тиче те појаве, горобиљске су прилике овакве:

а) глагол *ѹмоћи*:

инф. *ѹмоћи*; 3. л. сг. през. *ѹдомождѣ* (*ѹдомо҃нѣ*), 3. л. сг. аор. *ѹдомождѣ*;

б) глагол *лећи*:

3. л. пл. през. *лѣ҃гнѹ*, глаг. прид. радни, сг. м. р. *лѣ҃гѡ*, 2. и 3. л. сг. аор. *лѣ҃жѣ*;

в) глагол *сјесѣи*:

инф. *сјесѣи*, 3. л. пл. през. *сјѣдѹ*, 2. и 3. л. сг. аор. *сјѣде*, императ. 2. л. сг. *сјѣди* (*сјѣдни*), 2. л. пл. *сјѣиѣ*, глаг. прид. радни: сг. м. р. *сјѣо*, ж. р. *сјѣла*;

г) глагол *озејсѣи*:

инф. *озејсѣи*, глаг. прид. радни, ж. р. сг. *озѣбѣла*, аорист: 2. и 3. л. сг. *ѡзѣбѣ*, 1. л. пл. *озѣбѡсмо*, 2. л. пл. *озѣбѡсѣѣ*;

д) глагол *ѹдгинуѹи*: 3. л. сг. аор. *ѹдгибѣ*;

ђ) глагол *ѹасѣи*:

инф. *ѹасѣи*, 3. л. сг. през. *нѣ ѹа(д)нѣ*, 2. и 3. л. сг. аор. *ѹаде*, глаг. прид. радни, сг. м. р. *ѹаѡ*.

338. Неки глаголи I врсте могу имати облике и по VI врсти. У вези с том појавом, горобиљске су прилике овакве:

а) само је у употреби: *сѹасѣиѹи* (инф.), *сѹасѣи* (3. л. сг. през.), *сѹасѣиѣн* (глаг. придев трпни, сг. м. р. неодређ.); нема облика *сѹасѣиѹи*;

б) само је у употреби: *жѹвѣѣиѹи* (инф.), *жѹвѣѣмо* (1. л. пл. през.), *жѹвѣѣше* (3. л. пл. аор.), *жѹвѣѣли* (глаг. прид. радни, пл. м. р.); нема облика *жѹвѣѣиѹи*;

в) говори се једино: *ѹлјѣвиѹиѹи* (инф.), *ѹлјѣвим* (1. л. сг. през.), *ѹлјѣвили* (глаг. придев радни, пл. м. р.), итд.; нема облика *ѹлѣиѹи*;

г) говори се једино: *рѣсѣиѹи* (инф.), *рѣсѣѣ* (3. л. сг. през.), *рѣсѣѡ*, *ѹѡрѣсѣѡ* (глаг. придев радни, сг. м. р.), итд.;

д) облици глагола *врѣћи* гласе у овом говору: инф. *врѣјѣиѹи*, 1. л. сг. през. *врѣѣѣм*, 2. л. пл. през. *врѣѣѣѣѣ*, 3. л. през. *врѣѣѣѹ*, глаг. прид. радни, сг. м. р. *врѣѡ*, пл. м. р. *врѣли*, 2. л. пл. императива: *врѣѣѣѣѣ*.

339. Промена глагола *рѣѣиѹи* се иста је као у стандардном језику: 3. л. сг. през. *рѣѣ се*, 3. л. пл. през. *рѣѣ се*, глаг. придев радни, пл. м. р. *рѣѣли се*.

340. Презент глагола *їкаїи* гласи доследно:

с и н г у л а р	п л у р а л
1. л. <i>їкѣм</i>	<i>їкѣмо</i>
2. л. <i>їкѣш</i>	<i>їкѣше</i>
3. л. <i>їкѣ</i>	<i>їкѣ</i> .

Исп. и облике: 3. л. сг. през. *їзайкѣ* (: *їзайкаїи*), *сайкѣ* (: *сайкаїи*)

341. Нема глагола *сисаїи*. У том се значењу употребљава глагол *ддиїи*, *їоддиїи*: 3. л. сг. през. *дди*, *їодди*, 3. л. пл. през. *ддѣ*, *їоддѣ*, глаг. придев радни, сг. ср. р. *ддило*, *їоддило*. Напомињем да гл. *ддиїи* није само прелазан, већ да значи и „нахранити се сисајући“. Исто је и са гл. *їодд(ј)иїи*. Глаголи, пак, *заддиїи*, *задајаїи* и *уддиїи*, *удајаїи* само су прелазни.

342. За промену глагола *бријаїи* у овом говору карактеристични су облици:

п р е з е н т: 3. л. сг. *брїѣ се*;
г л а г. п р и д. р а д н и: *брїѣ*.

343. Неки глаголи III врсте могу имати облике и по I врсти. У вези с том појавом горобилске су прилике овакве:

а) инф. *дїћи* = *дїгнуїи*, *кїснуїи*, *вѣнуїи*; 2. и 3. л. сг. аор. *дїже*, *їдкисе*, *ўвѣну*, 1. л. пл. *дїгосмо*, *їдкисосмо*, *ўвѣнусмо*, 3. л. пл. *дїгоше* (ретко: *дїгнуше*), *їдкисоше* (*їдкиснуше*), *ўвѣнуше*;

б) глаг. прид. радни, м. р. сг.: *дїгѣ*, *їдкисѣ*, *ўвѣнѣ*; ср. р. сг.: *дїгло* (*дїгнуло*), *їдкисло* (*їдкиснуло*), *ўвѣло* = *ўвѣнуло*.

344. Карактеристични облици гл. *смѣїнуїи* (нпр.: 1. *смѣїнѣ* с *ўма*, 2. у плетњи) гласе:

инф. *смѣїнуїи*, 1. л. пл. през. *смѣїнѣмо*, 3. л. пл. аор. *смѣїнуше*, гл. прид. радни, м. р. сг. *смѣїнѣ*, ж. р. сг. *смѣїнула*, м. р. пл. *смѣїнули*.

345. Глагол *їдїеїи* (*се*) има презент: *їдїењѣм* (*се*) (*їдїењѣм* (*се*)), *їдїењѣш* (*се*) (*їдїењѣш* (*се*)), итд., што се слаже с оним што Вук код те речи даје у *Рјечнику*.

И глаголи (истог типа): *їсїеїи* (*се*), *їрїеїи* (*се*) (уз нешто, на нешто) имају презент: *їрїењѣм* (*се*) (*їрїењѣм* (*се*)). Међутим, од глагола *їрїеїи* (нпр. коња, краву и сл.) презент доследно гласи: *їрїењѣм*, *їрїењѣш* итд., као: *сїењѣм*. Вук поред облика *їрїењѣм* — у овом значењу — наводи у загради и *їрїењѣм* — чега нема у горобилском говору.

346. Карактеристични облици глагола *ддиїи* гласе:

п р е з е н т: 3. л. сг. *ддиѣ*, 3. л. пл. *ддиѣ*;
г л а г. п р и д. т р п н и: сг. м. р. *ддиѣн* (*ддиѣн*), сг. ж. р. *ддиѣна* (*ддиѣна*).

347. Овде је, као и у стандардном језику, *у̀миши се*.

348. През. глагола *сакриши* гласи: *сакриѐм* (1. л. сг.), *сакриу* (3. л. пл.).

349. За промену глагола *кдваши* карактеристични су облици:
 презент: 3. л. сг. *кѹѐ*, 3. л. пл. *кѹју̀*;
 глаг. прид. радни: *кдвѡ*.

350. За промену глагола *ошрдваши* карактеристични су облици:
 презент: 3. л. сг. *ошрѹѐ*, 3. л. пл. *ошрѹју̀*;
 аорист: 3. л. сг. *ошрѡва*, 3. л. пл. *ошрѡваше*;
 глаг. прид. радни: сг. м. р. *ошрѡвѡ*, сг. ж. р. *ошрѡвѡла*.

351. Презент глагола *иљүваши* и овде је — као у стандардном језику: *иљүѐ* (3. л. сг.), *иљүју̀* (3. л. пл.).

352. За промену глагола *куйоваши* карактеристични су облици:
 инфинитив: *куйѡваши*;
 презент: 3. л. сг. *куйѹѐ*, 3. л. пл. *куйѹју̀*;
 глаг. прид. радни: сг. м. р. *куйѡвѡ*, сг. ж. р. *куйѡвѡла*;
 императив: *куйѹј*.

353. У презенту глагола *слаши* чешће је *шѡљѐм*, а ређе, чак врло ретко: *шљѐм*. Зато су, међутим, у подједнако честој употреби: *иѡшаљѐм* = *иѡшљѐм*.

354. За промену глагола *жѡши* карактеристични су облици:
 презент: 1. л. сг. *жњѐм*, 1. л. пл. *жњѐмо*;
 глаг. прид. радни: сг. м. р. *жѡ*, ж. р. *жѡла*;
 императив: 2. л. сг. *жњѡ*, 2. л. пл. *жњѡше*.

355. У глаголском придеву радном у мушком је роду: *ѡрѡшѡ*, *ћѡшѡ*; у женском: *ѡрѡшѡла*, *ћѡшѡла*.

356. Што се тиче односа између V и II врсте, горобиљске су прилике следеће:

- а) *ѡѡѡ* (3. л. сг. през.);
- б) *кайљѐ* (3. л. сг. през.);
- в) *сйѡши* (инф.), *сйѡ* (3. л. сг. през.);
- г) *кукѹрѡчѐ* (3. л. сг. през.);

д) *ишиѐ* (3. л. сг. през.), *ишију̀* (3. л. пл. през.); исп. *ѡишиѐ* (3. л. сг. през.), *ѡишију̀* (3. л. пл. през.).

357. Глаг. прид. радни глагола *мирѡсаши* гласи: сг. м. р. *мирѡсѡ*, ж. р. *мирѡсѡла*.

358. За промену глагола *јахаше* карактеристични су ови облици:
 инфинитив: *јаши*;

презент: 3. л. сг. *јашѐм, љзјашѐм*, 3. л. пл. *јашӯ, љзјашӯ*;
глагол. прид. радни: сг. м. р. *јашо, љзјашо*, сг. ж. р. *јаша, љзјаша*.

359. За промену глагола *да̄шѝи* карактеристични су следећи облици:

презент: 1. л. сг. *да̄м (да̄дѐм)*, 1. л. пл. *да̄мо (да̄дѐмо)*, 3. л. пл. *да̄дӯ (да̄јӯ)* (у негацији само: *нѐ да̄јӯ*);
аорист: 3. л. сг. *да̄де*, 3. л. пл. *да̄доше*;
глагол. прид. радни: сг. м. р. *да̄о*, сг. ж. р. *да̄ла*, сг. ср. р. *да̄ло*, пл. м. р. *да̄ли*;
глагол. прид. трпни: сг. ж. р. *да̄ша*, сг. ср. р. *да̄шо*.

360. И презент глагола *зна̄шѝи* гласи двојачко:

а) 1. л. сг. *зна̄м*, 1. л. пл. *зна̄мо*, 3. л. пл. *зна̄јӯ*;
б) 1. л. сг. *зна̄дѐм* (ретко), 1. л. пл. *зна̄дѐмо* (веома ретко), 3. л. пл. *зна̄дӯ*.
Само је, међутим, *нѐ зна̄јӯ* (3. л. пл. през. у негацији).

361. За промену глагола *има̄шѝи* карактеристични су облици:

инфинитив: *има̄шѝи*;
презент: 1. л. сг. *има̄м*, 1. л. пл. *има̄мо*, 3. л. пл. *има̄јӯ*;
имперфекат: 1. л. сг. *има̄ди¹а̄к*, 1. л. пл. *има̄ди¹а̄смо*, 3. л. пл. *има̄ди¹а̄гу*;
глагол. прид. радни: сг. м. р. *има̄о*, пл. м. р. *имали*.

362. У Горобилу је: *љгра̄шѝи* (инф.), *љгра̄ш* (2. л. сг. през.), *љгра̄јӯ* (3. л. пл. през.), *љгра̄јӯћи* (глагол. прил. садашњи).

363. Глагол *чӣшѝа̄шѝи* има савремени стандардни лик и промену: 1. л. сг. през. *чӣшѝа̄м*, 1. л. пл. през. *чӣшѝа̄мо*; глагол. прид. радни, сг. м. р. *чӣшѝо*, ж. р. *чӣшѝа̄ла*.

364. Глагол *че̄шѝа̄шѝи* има такође стандардну промену: 1. л. сг. през. *че̄шѝа̄м*, 2. л. пл. през. *че̄шѝа̄ше*; глагол. прид. радни, сг. м. р. *че̄шѝо*, ж. р. *че̄шѝа̄ла*.

365. За однос између V и IV врсте у горобилском говору карактеристични су примери:

- а) *ше̄ша̄јӯ се* (3. л. пл. през.);
- б) *љвѝска̄шѝи* (инф.), *љвѝшѝѝе* (3. л. сг. през.);
- в) *љрска̄шѝи* (инф.), *љршѝѝи* (3. л. сг. през.);
- г) *зӣјѝва* (3. л. сг. през.).

366. Што се тиче односа између V и VI врсте код промене глагола *гле̄да̄шѝи*, у Горобилу је: 3. л. сг. през. *гле̄да̄*, 1. л. пл. през. *гле̄да̄мо*; 2. л. сг. императ. *гле̄да̄ј* (*гла̄ј љосла*), 2. л. пл. *гле̄да̄јѝе* (*гла̄јѝе љосла*); глагол. прид. радни, сг. ж. р. *гле̄дала*, пл. ж. р. *гле̄дале*; дакле, свуда по V врсти.

367. За промену глагола *разумјеџи* карактеристични су облици:
 презент: 1. л. пл. *разумијемо*, 3. л. пл. *разумиу* (само сам једном забележио: *разуму*);

аорист: 2. и 3. л. сг. *разумје*;
 императив: 2. л. сг. *разуми*.

368. За промену глагола „пустити“ карактеристични су ови облици:

инфинитив: *йушиџи*;
 презент: 3. л. сг. *йушиџи*, 3. л. пл. *йушиџе*;
 глаг. прид. радни: сг. м. р. *йушиџио*, пл. м. р. *йушиџили*;
 глаг. прид. трпни: сг. м. р. *йушиџен*.

369. Глагол *кршиџи* у глаг. прид. трпном гласи доследно: *кршиџен*, *кршиџена*, *кршиџено* итд.

370. За промену глагола *баџиџи* карактеристични су облици:

инфинитив: *баџиџи* (*баџиџи*);
 глаг. прид. радни: сг. ж. р. *баџила* (*баџила*).

371. Што се тиче различитих појава код глагола VI врсте са старом инфинитивном основом на *џ*, горобиљске су прилике овакве:

а) код глагола „сџџиџи“: инф. *сџџиџи*, 1. л. сг. през. *сџџим*, 2. л. пл. през. *сџџиџе*, глаг. прид. радни, сг. м. р. *сџџо* (*сџџио*), сг. ж. р. *сџџела*;

б) код глагола „видџиџи“: инф. *видџиџи*, 1. л. сг. аор. *видџок*, 2. и 3. л. сг. *видџе*, 2. л. пл. *видџиџе* (*видџиџе*), 3. л. пл. *видџиџе*, глаг. прид. радни, сг. м. р. *видџо* (*видџио*), ж. р. *видџела*.

372. Облици од инфинитивне основе глагола *учиџиџи* исти су као и у стандардном језику: инф. *учиџиџи*, аор. 2. и 3. л. сг. *џичиџи*.

373. За промену глагола *вџџиџи* карактеристични су следећи облици:

презент: 1. л. сг. *вџџим*, 3. л. сг. *вџџи*;
 глаг. прид. радни: сг. м. р. *вџџио* (врло ретко *вџџо*), ж. р. *вџџела*.

374. За промену глагола *гџџиџи* карактеристични су облици:

презент: 3. л. сг. *гџџи*;
 глаг. прид. радни: сг. ж. р. *гџџела*;
 аорист: 3. л. сг. *изгџе*.

375. За глагол *џџиџи* и његову промену карактеристични су облици:

инфинитив: *џџиџи*;
 презент: 3. л. сг. *џџиџи*;
 глаг. прид. радни: сг. ж. р. *џџиџила*.

376. Карактеристични облици глагола *зрѣиши* гласе:
 инфинитив: *зрѣиши*;
 презент: 3. л. сг. *зрѣ*, 3. л. пл. *зрѣу*;
 глаг. прид. радни: сг. м. р. *зрѣо* (*зрѣо*), *сàзрѣо* (*сàзрѣо*,
сàзрѣо).

377. Промена глагола *ударѣиши* иста је као у стандардном језику:
 инфинитив: *ударѣиши*;
 презент: 3. л. сг. *ударѣ*, 3. л. пл. *ударѣ*;
 аорист: 1. л. сг. *ударѣ*, 2. и 3. л. сг. *ударѣ*;
 глаг. прид. радни: *ударѣо*.

378. Што се тиче односа између VI и III врсте код промене глагола *ѣромѣиши*, забележио сам само облике по VI врсти: 3. л. сг. през. *ѣромѣиши*, 3. л. сг. аор. *ѣромѣиши*, глаг. прид. радни, сг. м. р. *ѣромѣиши се*, ж. р. *ѣромѣиши се*.

379. Код глагола *слѣмиши* (који у неким говорима може имати промену глагола IV врсте) забележио сам, такође, само облике по VI врсти: 3. л. сг. през. *слѣми*, глаг. прид. трпни: *слѣмѣн*.

380. Што се тиче односа између VI и VII врсте код глагола *броѣиши*, у Горобилу је: 1. л. през. *броѣмо*; глаг. прид. радни, сг. ж. р. *броѣла*; императив: *броѣ* = *броѣ*.

381. Нема облика *сѣиши*, већ једино: *сѣиши* (инф.), *сѣиши* = *сѣиши* (3. л. сг. през.), 3. л. пл. *сѣиши*.

382. За промену глагола *врѣиши* и *ѣиши* карактеристични су ови облици:

презент: 3. л. сг. *врѣиши*, *ѣиши*, 3. л. пл. *врѣиши*, *ѣиши*;
 глаг. прид. радни: пл. м. р. *врѣиши*, *ѣиши*.

383. Овде је доследно: *њѣиши* (инф.), *њѣиши* (3. л. сг. през.).

384. За промену глагола *бѣѣти* карактеристични су ови облици:

инфинитив: *бѣѣти*;
 презент: 3. л. сг. *бѣѣ*, 1. л. пл. *бѣѣмо*;
 императив: 2. л. сг. *бѣѣ*, 2. л. пл. *бѣѣте*;
 глаг. прид. радни: сг. м. р. *бѣѣо*, ж. р. *бѣѣла*.

385. За промену глагола *ѣиши* карактеристични су ови облици:

инфинитив: *ѣиши* (*ѣиши*);
 презент: 3. л. пл. *ѣиши* (*ѣиши*);
 глаг. прид. радни: сг. м. р. *ѣиши* (*ѣиши*), пл. м. р. *ѣиши* (*ѣиши*);

императив: 2. л. сг. *ѣиши* (*ѣиши*), *ѣиши* (у емплази), *ѣиши* = *ѣиши*.

386. Глагол *биџи* (*esse*) има у горобиљском говору ове карактеристичне облике промене:

презент: 1. л. сг. *бидѐм* (*биднѐм*), 2. л. сг. *бидѐши* (*биднѐши*), 3. л. сг. *бидѐ* (*биднѐ*), 1. л. пл. *бидѐмо* (*биднѐмо*), 2. л. пл. *бидѐте* (*биднѐте*), 3. л. пл. *биду* = *бидну*; суплетивни облик *јесам* гласи у 1. л. сг. *јесам*; у одричном облику: *нисам*, 3. л. сг. *ни'е*;

глагол прид. радни: сг. м. р. *би'о*, сг. ж. р. *би'ла*, сг. ср. р. *би'ло*;

аорист: 3. л. сг. *би* (*би*, *би'аде*);

футур: 3. л. сг. *би'ће*, 3. л. пл. *би'ће* = *би'ћеју*.

387. Глагол *хијјеџи* има у горобиљском говору ове карактеристичне облике промене:

инфинитив: *и'ћџи*;

презент: 1. л. сг. *д'ђу*, 1. л. пл. *д'ћемо*, 3. л. пл. *д'ће* = *д'ћеју*;
одрични облици: 3. л. сг. *не'ће*, 1. л. пл. *не'ћемо*, 2. л. пл. *не'ћете*, 3. л. пл. *не'ће* = *не'ћеју*;

имперфекат: 1. л. сг. *и'ћади'ак*, 2. и 3. л. сг. *и'ћади'аше*;
остала лица нисам забележио;

глагол прид. радни: сг. м. р. *и'ћџо*, сг. ж. р. *и'ћџела* (и, врло ретко — као одлика тежње за „вишим“ стилем — *си'џела*), пл. м. р. *и'ћџи*.

13) Творба *и'ћераџивних* образовања

388. Овде углавном владају стандардне прилике. Тако глаголи с инфинитивном осном на *-ава-* имају промену као у стандардном језику: 3. л. сг. през. *обе'ћава*; глаг. прид. радни ж. р. *обе'ћавала*.

389. Презент глагола *давати* гласи: 1. л. сг. *д'џем*, 1. л. пл. *д'џемо*; исп. и 2. л. сг. императ. *д'џи*.

390. Презент глагола *и'знавати* гласи: *и'знаѐм*.

391. Глаголи типа *зайисивати* имају промену као и у стандардном језику: 3. л. сг. *зайисуѐ*.

392. Глаголи типа *заграђивати* имају такође промену као у стандардном језику: 1. л. сг. през. *загра'ђуѐм*, 3. л. пл. през. *загра'ђују*.

393. И промена глагола типа *казивати* иста је као у стандардном језику: 1. л. сг. през. *казуѐм*, 1. л. пл. през. *казуѐмо*; глаг. прид. радни, сг. м. р.: *казивѐ*.

394. Глагол *даривати* гласи у презенту овако: 1. л. сг. *д'аруѐм*, 3. л. пл. *д'арују* = *даривају*.

395. Презент глагола *сви'ћати* гласи: 3. л. сг. *сви'ћѐ*.

396. Глагол *добивати* има у горобиљском говору само облике са *-ј-* (тј. *ј*): инф. *добив'ати*; през. 3. л. пл. *добив'ају*.

397. Узајамни утицај тренутних и итеративних глагола постоји само у већ навођеним облицима глагола *йусийи* (т. 368): инф. *йушйи*, 1. л. пл. през. *йушйимо*, 2. л. сг. императива *йушйи* итд. — насталих према итеративу *йушйаи*, при чему се може допустити и то да је до извесне мере утицао и глаг. придев трпни *йушйен* и сл. Исп. и: *зайушйи*, *исйушйи*, *сйушйи*.

398. Аналошко *-шћ-* забележио сам код глагола *крићаваји* (инф.), *крићавају* (3. л. пл.); исп. и: *йрекрића ндге* и сл.

Четврти одељак

СИНТАКСА

399. За израду овога одељка особито ми је користило велико дело проф. М. Стевановића: *Савремени српскохрватски језик, књ. II, Синтакса*, Бгд. 1969, стр. 1—902. у коме се истиче све богатство различитих синтаксичких могућности, као и дијалекатска ситуација и дијалекатско-географски распоред појединих особина. Објашњења појава које наводим могу се наћи у делу проф. Стевановића.

400. **К о н г р у е н ц и ј а**. Кад је именица у бројној конструкцији јавља се обличка конгруенција предикатског дела:

а) м. р.: *Дошла су њири човека.*

б) ср. р.: *Одвезала се два њедеља. Јесу ли њодила два њедеља?*

401. Уз именице на *-а* које означавају мушка лица атрибут у сингулару је — готово увек — у мушком роду (дакле, значењско слагање), а у плуралу — увек — у женском роду (дакле, обличко слагање):

а) сг.: *Што је њо неки њмова! добар судија; Нисам ја њвој слуга! велики њјаница* (али овде и: *велика њјаница*);

б) пл.: *Њо њслушине слуге. То су све саме њјанице! добре комшије; неке крсноше.*

402. Кад је именица употребљена уз **з б и р н и** број, атрибут је у синг. ср. р.:

њо две две њце.

403. У том случају, тј. кад је именица употребљена уз **з б и р н и** број, придев и гл. придев у предикату су у ср. р., а глагол (или гл. спона) у сингулару:

Изгубило се њо две две њмање јањади.

404. Уз бројну именицу на *-ица* атрибут је у ж. р. синг.:

Јака дваница би њо за дан њкосила.

405. Из горњег примера се види да се код таквих именица и гл. придев у предикату јавља у облику синг. Исп. и:

Ќвѡ су свѣ ѿрѡица ѿкѡсила!

406. Кад су у питању ове бројне именице на *-ица*, предикат, кад је у личном гл. облику, доследно је у плуралу:

Кад ђиѡд — ѡдѡ двѡица! Данѡс ѡлѡсиѣ сва чеѡвѡрица.

407. Кад су у питању именице *браћа* и *госѡода*, придев и гл. придев су у предикату у ср. р. пл.:

Браћа су јѡј ѡѡравила кѡћу. Госѡода су ѡѡ великѡ!

408. Уз именице *слуга*, *владика* и *војвода* број два је у облику женског рода:

двѡје вѡјводе,

али значење тих именица (а оне увек означавају лица м у ш к о г а рода) захтева употребу бројне именице на *-ица*:

двѡица слѡга, двѡица влѡдикѡ.

409. Уз колективне именице на *-ад* у функцији субјекта предикат је увек у плуралу:

Прѡсѡд рѡѡ. Тѣлѡд ѡсѡ. Јѡнѡд рѡчѡ.

410. Уз именице изведене суфиксом *-ло* које означавају м у ш к о л и ц е употребљава се — по правилу — атрибут у м. роду: *ѡнѡј мѡзало*, али исп. и: *ѡнѡ нагѡждало*.

411. Уз именице *већина*, *дружина*, *множина* и *народ* у функцији субјекта глагол у предикату је у синг.:

Већина је ѡѡшла.

Рѡсѡала се дружина. Грѡдан се ѡрод скѡѡиѡ.

412. Не постоји разлика у конгруенцији код прилога *неколико* кад је у питању количина мања од пет, односно већа од пет:

Зѡала сам на ѡрѣло ѡколко жѣнѡ (где може бити и мање и више од пет).

413. Уз збирну именицу јавља се збирни (а не основни) број:

Мѡловѡн ѡмѡ дѣвѡѡро ѡнѡчѡдѡ. Мѡја крѡмача ѡѡрѡсила двѡнесѡѡро ѡрѡсѡдѡ.

414. П а д е ж н е с и н т а г м е и р е к ц и ј а п о ј е д и н и х г л а г о л а. Кад је исказано и име и презиме, посесивност се у горобилском говору реализује генитивом без предлога:

сѡн Мѡлоша Сѡвића; ѡѡдрѡм Тѡмѣ Мѡричића.

415. Врло често посесивност се исказује енклитичким облицима д а т и в а личних заменица у конструкцијама типа:

Чдвѣк ми ѿдгнѡ у раѡу. Вићѡ сам ѡи брѡиѡ у Пожеги. Јѣдан ми син сѡудѡра у Бедграду.

416. Припадање лицу исказаном само именом реализује се присвојним придевом:

Вѣсово брдо, Кѡина лѡка.

417. Врло су честе и обичне конструкције са посесивним генитивом типа:

Бѡбиѡа ѿдѡок, Мѡковиѡа брдо, Мићовиѡа ѿдѡок, Нићолиѡа кѡће и сл.²²

418. а) Када је реч о млађим особама и њиховом ближем одређивању, уместо имена и презимена употребљава се само име + присвојни придев имена њиховог оца, мајке или, чак, деде:

Мѡкан Гвѡзденѡв, Раде Андрић, Душица Цвијѡиѡа, Рада Вѣсова, Рада Дѡбрићѡа, Мире Љубѡв, Мире Бѡжѡв, Мире Сѡѡнкѡв.

б) За такво исто одређивање удатих женских особа употребљава се често њихово име + присвојни придев од имена њиховог мужа:

Нада Милѡсављева, Маца Микѡилова, Сѡѡја Иљина, Грѡзда Пѡироѡа.

Ово долази отуда (1) што се презиме све до најновијих времена употребљавало само за ознаку фамилије, не и појединаца и (2) што је чест случај да у истој фамилији неколике особе имају исто име, па је овакво диференцирање неопходно. Уз то се у овом другом случају (удате особе) огледају и извесни социјални моменти, у првом реду традиционална потчињеност жене мужу.

419. Речца *ѡда* (сама или са *ли*) употребљава се с генитивом у значењу „има ли“:

Ђда Бѡжа? Ђда ли Бѡжа?

420. Говори се:

а) *Нећу нићоме да се мѡлим.*

б) *Нећу нићога да мѡлим.*

421. У негираној реченици употребљава се објекат:

а) у акузативу (чешће): *Нема мајку. Не ѡирај дијѡе!*

б) у генитиву (ређе, обично кад је у питању двострука негација): *Нема ни кѡће ни кѡћѡиѡа! Није вајде!²³*

²² О посесивном генитиву овога типа в. расправу проф. Стевановића у *Аналима Филолошког факултета VI*, Београд 1969, стр. 275—284.

²³ „Уколико је негација јача утолико се уз њу исправније употребљава генитив“ — каже проф. А. Белић (*Историја српскохрватског језика, књ. II, св. I*, стр. 225)

*Ко да је од рђе сивдрен! Сва је дрвењарића најраљена од брјес-
шовинѐ.*

431. У реченицама типа:

Најрави ми смјцалицу из индја! — употребљава се по правилу узрочно из.

432. Уз изразе којима се одређује психолошко стање употребљава се као логички субјекат:

а) датив: *жѐо ми је;*

б) акузатив: *сјид ме; срѐм ше било; сјрѐ га.*

433. Веома је често у употреби тзв. етички датив:

*Бдљѐ шй, благо мѐне, идслушѐј Свѐла. Добро нам дшли!
Иди, благо бѐби, донѐси дрвѐ ш хѐјала.*

434. Уз глаголе завршетка кретања (за обележавање лица—циља кретања) употребљава се:

а) (ређе) датив без предлога: *Врѐхѐ се мѐјци.*

б) (чешће) генитив + предлог код: *Идѐ код мѐјкѐ. Идѐ код дѐк-
шора.*²⁴

435. Кад се обележава географски објекат—циљ кретања употребљава се у + акузатив: *Идѐ у Пожегу.*

436. Постоји разлика у употреби и значењу падежа циља (ак. с предлозима у, на, иод, над ...) и падежа места (лок. односно инстр.):

Идѐ у Пожегу. — Живѐ у Пожегу.

Оде иди кућу. — Сѐди иди кућѐм.

437. У Горобиљу је обично:

*Прича ми Бѐждѐрка за њу да се не слѐже ш човеком. Говд-
рили смо ми за њѐга да је дѐбра прилика.*

438. Намена се у овом говору реализује акузативом с предлогом за:

Крѐиѐм лѐсник за ѐвце. Шѐја гѐшвици за ручак? и сл. или дативом: *Оѐеш ми шѐ ѐвцама?*

439. Акузатив с предлогом у употребљава се за одређивање д е л а тела на коме се манифестује дата (обично негативна) особина:

ћдрѐв у јѐдно ѐко; рѐм у дѐснѐ нѐгу.

440. Нисам забележио конструкцију: *с ону сјрану.* Говори се, дакле: *с ѐнѐ сјранѐ.*

²⁴ О овоме в. Б. Милановић: *Употреба предлога код (с генитивом) уз глаголе кретања* (НЈ н. с. IX, стр. 227—242) и М. Стевановић, *Однос грамањичара према норми књижевног језика* (Споменица САНУ, књ. 26, Београд 1964, стр. 206).

сјесити: Нè знām ђè ћемо да сèдèмо.

сићи: Сићи с ишавана!

б) са се:

гнојити се: Загнодила му се рана.

доселити се: Скòро се он доселио из Ђрске.

обогатити се: Пòслè је се раша он обòгатио.

окишати се: Окишало се врèме.

олијенити се: Олијенио се ко крава.

примакнути се: Примакни се бљижè асијалу, ја не'ш ирòсијати
ио идиосу!

помолити се: Сāмо се мāло иромòлио кроз вратиа. Помòлиде се
на ирòзор!

в) се/ø:

бринути/брунути се: Бринèм се ишио га нèма и'с иоља. Нèћу о
нèму вийè да бринèм. Сāд мòже и сām о сèбе да се бринè.

димити/димити се: Млòго иуши, димй сийāлно. Нèшиа ми шидрèй
дймй (или још чешће: иуши). Димй ли се диак?

зарашити се (зараиити): Чèтирèс ирвè се зарашило. И, ја сам иòслè
служио вòјску, ддиò, ожèнио се, краљ иòгинò, иòслè е гужва
била, ја е иòслè зарашило.

кренути (кренути се): Јā и Миловāн крèнемо радиши. Одāйлè се
крèнемо у Краљèво.

ириширијети/ириширијети се: Мòра чòвèк мāло да иришириј. При-
ириши се мāло!

скишати/скишати се: Вòлй да скишиа ио комишлуку. Вòлй да се скишиа.

449. Кад се нека карактеристична особина приписује каквој жи-
вотињи, употребљава се р е ф л е к с и в н и глагол:

Òвāј вò се би'е! Òвā се крава би'е! Ујèда ли се иаиче? Њèòв се
кòњ чифийā. Чифийā ли се зèкан?

450. Глагол бацаити употребљава се активно:

Баца камен лијевòм рукòм. Мòј браш је нāјда.бè бацò камен.

Само кад је у питању игра „бацања камена с рамена“ употребљава
се и м е д и ј а л н о:

Вòлè да се бацају камена с рāмена, —

при чему се у овом случају ген. уз гл. бацаити употребљава не због рек-
ције овога глагола, већ сам назив игре гласи „камена с рамена“.

451. Уколико је агенс безлично схваћен, употребљава се у Го-
робилџу конструкција типа:

Пòзвāй сам у вòјску и сл.

452. Из синтаксе глаголских облика. Напореда
са инфинитивом, или још и чешће, употребљава се у овом говору п р е з е н т с
везником да као допуна појединих облика медијалних глагола
непотпуног значења, медијалних израза, као и глагола који значе по-

Милова̄н вѹдѹ ӣрѹлазѹше с кѹњима. Они се нѣшиѹа р̄ѣагу ӣѹмо. Имадиѹак дндѹј добре волове. Гѹворѹше Тошо да нѣће на дѹбро изӣћи.

У овом се значењу данас све више употребљава перфекат.

462. Крњи се перфекат јавља:

а) у емфатичним саопштењима: *Бѹрђу лийсала крѹва! Знѹш ли ииѹа имѹ нѹвѹ?! Умрла Бѹрђиѹа!*

б) у наразији: *И мѹ ӣдслѣн рѹдили, изашѹ Шѹѹба, дѹшѹ Сѹѣле, ожѣнио се Милова̄н, Милова̄н се ожѣнио и дѹишиѹ јѹѣѣи у Арѹље да вѹзѹ с фиѹкерима. Пиѹѣвац|дѹиѹѣвѹ за сѹиѹ иѹѹдѹа и мѣне дѹшѹ сѹѹѹлнѹ иѹӣ. Милова̄н бѹиѹ у служби дндѹј.*

в) у клетвама: *Цр̄кѹ дѹ бѹг да! Не дѹшѹ кѹћи нѹкѹко!*

463. Јавља се крњи перфекат глагола *биѹи* са инфинитивом у значењу „требало је да“:

Бѹиѹ биѹи ӣдѹ! — каже се ономе који се жали на тежак посао, тежак живот уопште.

464. У значењу „узми, узмите“ употребљавају се облици:
нѹ! нѹше!

465. Из синтаксе реченице. Односне се реченице везују односно-упитним заменицама *чији, чија, чије*, без обзира на род и број појмова на које се односе:

а) кад је у питању м. род пл.: *Лѹко 'е љѹдима чиѹѣ жѣне нѣ рѹде.*

б) кад је у питању ж. род сг.: *Рѹче крѹва чиѹѣ смо шѣле јѹчѣ ӣрдѹли.*

в) кад је у питању ж. род пл.: *Лѹко 'е жѣнама чи су љѹди заѹослени.²⁶*

466. У значењу „не само него и“ употребљава се облик „бућ“:
Бућ се нѹиѹо, бућ ӣѹре ӣоѹрѹшиѹо.

467. Као упитно-узрочна реч најчешће се јавља *шиѹо*:
Шиѹо нѹси дѹшѹ сѹнѹиѹ?

У овој се функцији врло често јавља и именица *чудо*:
Чѹдо ӣѣбѣ нѹсу звѹли?

468. За емфатично оповргавање често се употребљава облик „жими“:

Нѹѹѣ, жѹми, шѹлѹм се! Ма нѹѹѣ, жѹми, лѹжѣ ѹн!

²⁶ Ово још једном потврђује констатацију проф. Стевановића да се ове односно-упитне заменице јављају у односним реченицама „знатно чешће него што су то старији граматичари мислили“ (Синтакса, 818) и да се „заменница *чији* (*чија, чије*) употребљава као спољни знак везе односних реченица с управним знатно шире, и врло широко, без разлике на род и број појмова на које се односи“ (Синтакса, 819).

469. Размештај енклитика и друге појединачне напомене. Енклитика се увек је иза енклитике је:
Млађи њдслѣ нѣ знā шийā 'е се жрѣшово родитиел за свдју хѣцу.
Пдслѣ смо се њодидјѣмили, њошиѡ 'е се Бѡжо ожѣниѡ. На ѡуѡу 'е се суйрд-
сѡвиѡ.

470. Енклитика је јавља се и испред других заменичких енклитика:
Јѣсам ѡлаѡиѡ дваѣстиѡу ѡѡдā, кѡшиѡло 'е ме.

471. Не јавља се раздвајање атрибута од именице глаголском енклитиком. Говори се, дакле:

Вѣликā лѡвада 'е ѡѡшѣна нāчисѡ. Вѣлике мѡке смо ѡднѡјѣли
збѡг ѡѡга.

472. У емфатичном значењу „колико много“ употребљава се заменичка конструкција *шиѡ + га* (у изговору: *шиѡгā*):

Шийā-гā ѡз је, мāјко мѡја! Шийā-гā 'е ѡудѡ бѡло нā свадби!

У сличном значењу употребљавају се и два придевска облика:
 а) *ѡѡшкѣ хѣцѣ* (= колико хѣце!), б) *грдан се нāрод скѡиѡ!* и једна именица: *чѡдо свѡјѣѡа бѡло!*

473. У овом се говору јавља и емфатична партикула *ли*:
Лијѣѡа ли је! Бѡже, јадна ли сам!

474. Кад се означава велика временска удаљеност, употребљава се конструкција „кад себе“:

Прѡшѡ 'е ѡн, јѡш кā[д] сѣбѣ!

Пети одељак

ЛЕКСИКА

I. МИКРОТОПОНИМИЈА И ХИДРОНИМИЈА

475. Наводим готово све микротопониме и хидрониме из Горобиља:

Ба̀бића њи̑ок, *Ба̀ван* — ливаде и њиве, *Ба̀дањ* — извор и брдо где се он налази, *Ба̀ре* — њива; увала; шума; пашњак; *Ба̀ичине* — брдо, *Бега̀рица* — пашњак, ливаде (сад и њиве), *Бра̀јковац* — њиве, *Бр̀ковача* — ливада, *Бу̀бан* — извор у ували, *Ва̀јзевина* — предео око бивше Општине, *Вѐлковача* — ливада, *Вида̀чевац* — њива, *Вра̀њевина* — шибиљак и њиве око Моравице, *Вра̀йчевина* — пашњак, *Вр̀бак* — њива, ливада, *Га̀вриловића бр̀до*, *Га̀чуша* — шума и пашњак, *Гл̀дговац* — њива, *Гор̀ња Раду̀лчевина* — њива, *Гр̀бнице* — ливаде у којима се налази узвишење за које се мисли (изгледа основано) да је римско гробље, *Дѝвалића њива*, *Димитријевића њи̑ок*, *Дб* (лок. у *Ддлу*) — ливада, *Добдо̀лина* — пашњак и шума, *До̀ља* — њива, *До̀ња Раду̀лчевина* — њива, *Др̀га̀чевац* — њиве, *Дра̀гановац* — њиве, *Думаче* — предео кроз који тече поток, *Бѐлмовина* — ливаде, *Звр̀чаловина* — шибиљак и пашњак прошаран песком и шибицама, *Илѝћа бр̀до*, *Ја̀ковљевића бр̀до*, *Јасѐње* — шумарак, *Језѐрина* — ливаде са барама, *Јешића њи̑ок*, *Јо̀кино бр̀до*, *Јо̀ловина* — шума, *Ка̀леме* — воћњак, *Ка̀ловаче* — њиве, *Камѐнац* — извор и њиве испод њега, *Ки̑ок* — локални назив за реку Ђетињу, *Конѝљиница* — њиве, *Кора̀ћуша* — њива, *Косѝћа бр̀до*, *Кра̀јички њи̑ок*, *Ле̑уше* — предео са њивама, пашњацима, шумом и изворима, *Лука*, пл. *Луке* — њива, *Ма̀ксовића бр̀до*, *Ма̀медовина* — брдо, *Ма̀ричића бр̀до*, *Ма̀рков ка̀мен* — заправо четири велика камена (као споменици) која се у селу налазе на четири различита места и за које се верује да их је са Пријановића брда (удаљеног праволинијски око 5 km.) разбацао Марко Краљевић; ту су се скупљале крстоноше; *Ма̀ркова сѝрана* — предео (коса) на коме се налази један од четири Маркова камена, *Ма̀шићевића бр̀до*, *Ма̀шовача* — ливада, *Миловача* — њива, *Мѝловића њи̑ок*, *Молѝшваче* — брдо на које су некад „у неђељу пред Спасовдан“ ишле крстоноше, *Мо̀рава* — тако се једино назива река Моравица, *Мора̀вац* — њива, *Ок̀уши* — њива, *Осо̀је* — брдо, *О̀шока* — њиве и пашњаци, *Оцо̀ковача* — њива, *Па̀вловина* — ливаде и њива, *Пасу̀љинице* — пашњак, *Па̀унско бр̀до*, *Пл̀дче* — данас њиве (по предању Моравица је нанела земљу на

Бурђија, Емилија, Жёлка, Живана, Живка, Загорка (ново), Злаша, Зора, Зорица (ново), Зорка, Ивања, Иконија, Јања, Јелена, Јеленка, Јелисавка, Јелица, Јована, Јованка, Јулка, Каиша, Каширина, Косана, Косара, Ленка, Љиљана (ново), Љубинка, Љубица, Малина, Мара, Марина, Машињка, Милева, Милена, Милена (ново), Миленка, Милеса, Милијана, Милина, Милинка, Милица, Милка, Миломирка, Милосава, Милунка, Милунка, Милка, Миђла, Мирјана, Мирка, Мирослава, Мишра, Младена (у изг. и: Млађена), Младенка, Надежда, Наишалија, Наиша (ново), Неда, Никодија, Нинка, Новка, Олга, Пајка, Перка, Персида, Пейрија, Радмила, Радбјка, Раја, Рајка, Рањија, Роса, Руџа, Румена, Сава, Савка, Сара, Свешислава, Сенија, Слава, Слађана (ново), Слободанка, Смиљка (у изг. и Цмиљка), Сисасенија, Сијана, Сијанија, Сијаника, Сијанка, Сијанкојла, Сијеванија, Сијодјана, Сијодјисава, Сијодјка, Ташијана, Тина, Томанија, Томислава, Тонка, Цана, Цвијетија.

478. Мушки хипокористици: Ацо, -а, -у (: Александар), Бобан (ново) (: Слободан), Бобо (: Богосав), Божо (: Божидар), Божле (: Бошко), Бобо (: Богосав), Боре (: Боровоје), Боба (: Бошко), Бране (: Бранмир, Бранко), Буде (: Будимир), Васо (: Василије), Вело (: Велимир), Весо (: Веселин), Виде (: Видоје), Вишо (: Вићентије, Видосав), Гајо (: Гаврило), Глишо (: Глигорије), Дачо (: Данило), Дикола (: Димитрије), Дока (: Добровоје), Докула (: Добровоје), Доле (: Добровоје), Дуле (: Душан), Душко (: Душан), Тобо (: Борђе), Бале (: Борђе), Жико (: Живорад), Жишо (: Живорад), Иво (: Иван), Ико, Ицо (: Илија), Исо (: Исидор), Јово (: Јован), Јоле (: Јордан, Јоксим), Кајчо (: Микаило), Кобо (: Икодин), Лео (: Алекса), Лесо (: Александар), Љубо (: Љубомир, Љубисав), Мидо (: Миомир), Мијо (: Миодраг, Милета), Мика (: Миливоје и сл.), Микан (: Миливоје), Миле (: Милијан), Мире (: Мирослав, Мирко), Мића (: Миленко), Мишо (: Милорад, Милан), Мишо (: Милош, Милорад), Мишула (: Милојко), Млашо (: Млађен), Моле (: Момир), Мобо (: Момчило), Мошо (: Момир), Нешо (: Неђељко), Неце (: Неђељко), Нешио (: Ненад), Панишо (: Пантелије), Пејо (: Прерад), Пејро (: Петар), Примо (: Примислав), Раде (: Радојко), Раица, Рајо (: Радојко), Ране (: Ранко), Раишкица, Раишкица (: Ратомир), Раишо (: Радојко, Радивоје, Ратомир и Радојле), Сашо (: Славољуб), Свеце (: Светозар), Симо (: Симеун), Срешо (: Средоје), Срешио (: Сретен), Сиђевица, Сиђево (: Стеван), Тане (: Танасије), Томо (: Томислав), Тобио (: Тодор), Чале (: Часлав), Чедо (: Чедомир).

479. Женски хипокористици: Ана (: Иконија), Анђа (: Анђелија), Биља (: Биљана), Биса (: Бисенија), Божса (: Божидарка, Божана), Боса (: Босиљка), Буба (: Љубица), Буда (: Будимка, Будимирка), Вида (: Видојка), Гина (: Ангелина, Горгина), Гоца (: Гордана, Горгина), Дана (: Даница), Данче (: Даница), Дара (: Даринка), Деса (: Десанка), Досија (: Достана), Доца (: Добрица, Добринка), Дрина (: Дринка), Дула (: Душанка). Ема (: Емилија), Жиња (: Живка), Зага (: Загорка), Зора (: Зорка), Јела (: Јелена), Каиша (: Катарина), Каишица (: Ката), Кика (: Милинка), Кина (: Катарина), Коса (: Косана, Косара), Лена (: Ленка), Љиља (: Љиљана), Љуба (: Љубица, Љубишка), Мика (: Ми-

ломирка), *Миља* (: Миленка), *Ми́ра* (: Мирослава, Мирјана), *Ми́ца* (: Милица), *Млађа* (: Младена), *Нада* (: Надежда), *Наташа* (: Наталија), *Пёрса* (: Персида), *Рада* (: Радмила, Радојка), *Ранђа* (: Ранђија), *Слава* (: Славка), *Славца* (: Слава, Славка), *Смиља* (*Цмиља*) (: Смиљка, Цмиљка), *Спаса* (: Спасенија), *Стана* (: Станија), *Стоја* (: Стојана), *Тома* (: Томанија), *Ђеја* (: Цвијета), *Цоја* (: Стојка).

480. М у ш к њ н а д и м ц и: *Баћо*, *Бели*, *Бижели*, *Ѓида*, *Дрдало*, *Дудо*, *Жило*, *Кајшара*, *Кире*, *Кишо*, *Микош*, *Порча*, *Пујо*, *Пуле*, *Ремчо*, *Трајо*, *Урлиш*, *Шавак*, *Шенкиш*.

481. Ж е н с к и н а д и м ц и: *Маца*, *Милѧ*, *Мице*, *Цица*, *Шујда*.

482. П р е з и м е н а: *Авакумовић* (досељени из Северова), *Аншоовић* (скоро досељен из Прилипаца — преко Моравице), *Анђелић*, *Арсковић*, *Бабић*, *Бјеличић*, *Богошевић* (из Крстаца), *Бобић*, *Брковић*, *Васковић*, *Васиљевић*, *Варничкић*, *Весовић*, *Видаковић* (досељен са Златибора), *Видишијевић*, *Вујичић*, *Вукајловић*, *Вукашиновић*, *Вуковић*, *Гавриловић*, *Гачевић*, *Гордић*, *Давинић*, *Димитријевић*, *Ђедовић* (досељен са Златибора), *Ђокић*, *Ђурић* (из Врана код Ариља), *Ђуришић*, *Зечевић*, *Јаковљевић*, *Јевђевић*, *Јевричић*, *Јешић*, *Јовановић*, *Јовичкић*, *Јоковић*, *Јоксимовић*, *Кандић*, *Ковачевић*, *Кодаревић*, *Лековић*, *Максовић*, *Маричић*, *Марковић*, *Машинчевић*, *Мијаиловић*, *Милић*, *Милићевић*, *Миловановић*, *Милојевић*, *Мишовић*, *Неоричкић*, *Никишиновић*, *Николић*, *Обрадовић*, *Павићевић*, *Павловић*, *Пажовић*, *Панчиновић*, *Перовић*, *Петровић*, *Претиновић*, *Радић*, *Радојичкић*, *Радојевић*, *Рајковић* (из Миросалца код Ариља), *Ракићевић*, *Савић*, *Симеуновић*, *Смиљанић*, *Сиданић*, *Тдмић*, *Тдмић*, *Тресовић*, *Трифунковић* (из Речица северно од Горобила), *Туцовић*, *Ћалдовић* (са Златибора), *Урошевић*, *Филиповић*, *Чекеревац* (једини, досељени, представник ове фамилије умро је недавно), *Шаниновић*.

III. РЕЧИ КОЈИХ НЕМА У ВУКОВОМ РЈЕЧНИКУ И ДРУГЕ ИНТЕРЕСАНТНЕ РЕЧИ

483. Поред речи које сам забележио у горобилском говору, а нема их у Вуковом Рјечнику, навешћу овде и оне речи из горобилског говора које су значењски, облички или по роду интересантне:

азман м *нераст*.

азмандвиш, -а, -о *неујаловљен*, *неустиројен* (за нераста).

баба ж *шашиша*.

бекуша ж *шуша* *бришва*, *шуш* *нож*.

бенђија ж *ојојна шрава*, *ојојни најшишак*; *мађије*, *чини*.

бенђијашини, -ам *несвр. оичињаваши*, *мађијашини*.

бицикла ж *бицикл*.

бобшара ж *бабура*, *вршиа* *крујне меснаше* *шайрике*.

бдјишњаке с *брав*, *обично шрасе*, *шишо* *се коље* за *Божих*.

буњак, -ака м. 1. *смеће*; 2. *буњшише*.

бусика ж *комад*, *груда земље*.

- буџа ж дрвени суд за шечности (обично за воду).
 вѣлија ж кришка.
 вѣсѣ, -ела, -ело несрећан, јадан, грешан, бедан.
 вијоглаѣв м ручка којом се окреће врашшло на бунару.
 влѣчег м јак гвоздени ланац.
 воскођедина ж шалог који се оцеди при издвајању меда, вошишна.
 гр̄м, гр̄ма м храсӣ.
 гр̄удњача ж рејко йлаино у које се сѣавља сир да се оцеди.
 гѣља ж лоша овца, йогрдни назив за овцу.
 двѣсница ж йомен, йодушје мриваџу двадесет дана након његове смрти.
 дрѣнѣвка ж врсӣа шљиве.
 душема ж йод, йодница у сељачким колима.
 заѣврань, -рња м сйојни клин на зајрежним колима или јарму.
 зайонац, -ѣнца м йешӣља коју чине йешина жила и суседне косӣи код йайкара и др. живоишња.
 звркалица } шљива која је йриликом шрешења или млаћења одле-
 зврчалица } ж шѣла далеко и издвојила се.
 зйјев м размак између два слоја основе на разбоју кроз који йролази чунак са йошком йри шкању.
 йменишовати, -ујѣм именовати, назвати, називати.
 искошйи, йскошйим исйрегнути (волове из јарма), исйаличйи.
 исйаличйи, -йм исйрегнути, искошйи (волове из јарма).
 јѣгњечѣр м йосебно ограђен йросйор у йору или шйали за јѣгњад.
 јѣмак м лонче, йосуда за воду (обично лимена).
 кѣлкан м већи ошвор на шавану (куће или шйале) који обично има йоклоѣц.
 кѣнаше ж мн. сйране у колима (чесӣо и са душемом — йодом, йодницом).
 канѣйи се, канѣтим се, йодмиривати се чиме. — Могу и са ово мало пензије да се канатим до смрти.
 кѣније ж мн. корице ножа, ножнице.
 кѣниљика ж део ама.
 кѣнура ж грубо йреден конац, йређа.
 канчѣло с смѣшак, вишйлић йређе који се (обично) са мошвила мошја у клуѣко.
 кѣйак м део кола који са йредње и задње (или само йредње) сйране сјаја канѣше, крајнице и шѣко зашѣвара йросйор у који се сѣавља шерей.
 клѣдара ж велика шесѣтера.
 клѣйи (се) -йм (се) йении се, йенушати се. фиг. биѣи йо вољи одговарати. Клапило ти се не клапило — мораш ићи!
 кѣбилица ж йруӣ који у игри клиса обележава мѣсто од кога се клис машком (шйајом) баца и на које се йошом руком враћа.
 кѣза ж ногари за шесѣтерисање, сйругање дрва, козмӣ.
 кѣмак м шрем.
 кѣмина ж лисйови који се ољушѣе с кукурузног клиа, комушина.

кòчањка ж клий кукуруза без зрна, омак, кочањ.
 кош узвик којим се во шера да се укоши (сйави врай) у јарам.
 крајница ж сйрана у колима (канашама).
 краше.ь м йокраћена йушка (са крашком цеву и без кундака)
 крбља ж велика йосуда начињена од дасака за ношење малиера
 (ређе бейона).
 крила с мн. други дан неког верског йразника, славе, крсног имена
 (Јовањска крила).
 крломак, -бмка м оно ишю је окрњено као целина, од чега је
 нешю одломљено, крњадак (нйр: виле, врејено, зуб).
 крсйдноше м мн. они који су на Сйасовдан шили йо селу са крсйовима
 и иконама и молили за родностй усева, кшшу и сл.
 круњач, -ача м сйрава за круњење кукуруза.
 крчала с мн. део зайрежног йрибора (обично дрвени) који сйаја
 јарам са ланцем везаним за йлуг, дрљачу и сл.
 кукача ж мейална шийка са савијеним једним крајем — куком, жарач.
 кукурзза ж хлеб од кукурузног брашна.
 кукурззак, -ака м чесйо насејан кукуруз који не рађа.
 кукурззара ж шйша од кукурузног брашна.
 кулаш
 кулашчић } м врсиа йасу.ья.
 ладњак м йрсйор во.ьом човека заклоњен од сунца.
 лемз (мн. лемзови) м. одсечене гране (обично чешири)
 које се сйав.љају на врх сена да га вејар не би разносио.
 лймшии, -им у игри ораха осйаши без и једног ораха и йаузирашйи.
 лйњак м ленчина, нерадник; гошван.
 ложњак, -ака м врсиа йасу.ья.
 маија ж греда која се сйав.ья йо врху зида (куће и сл.) на коју се
 наслањају рогови.
 маја ж сиршише.
 машина ж шибца.
 мейш м мршвац.
 мейлаш, -аша м врсиа ш.ьиве.
 мейлица ж врсиа зе.ьасте би.ьке од које се йраве мейле.
 мйлибраш } хий. назив за мужевог брашја или неког другог чо-
 мйлибраца } м века из његове родбине.
 мјесечар м врсиа кромйира.
 мјесечарка ж мала љуша йајрика.
 можданац, -нца клин или већи ексер за йовезивање греда, брвана,
 делова кола и сл.
 моца ж йрсйой, обично јагњећа или йрассћа масй у коју се умаче хлеб.
 мр.ьав, -ав, -аво нејак, слаб.
 набој м загнојени део сйојала у коме је након убода осйао шрн.
 навасашйи, -шеш навашйи, снабдешйи.
 налога ж гужва, навала, сйиска. — Је ли налога у продавници?
 намейак, -тка м йромашај у игри клиса.
 наредшйи се, наредим се сйоразумешйи се, йогодшйи се. — Наредни
 су се и око мираза.

- насај м сай, држак, држалица.
 најра ж разбој, шкалачки шан.
 ијац м ијаца.
 ирма ж (поред обичнијег: ирмо с). — Нема ми још писме од Миће.
 изив ж — Он је био прва позив.
 ирез м иреза.
 обрамача ж мало ивијена мојка која служи за ношење иереша
 о рамену, обрамца.
 обршач, -ача иособна врста илуга.
 овр[х]овак м горњи, иањи део сшабла.
 озри м врста које кукуруза (земља се иригрће уз сшаб.ьку).
 објешина ж завешина, ирслава.
 омам ж оно што се даје сиоци (ређе другим живошњима) да би
 за извесно време мировала.
 ошарак, -арка м у игри клиса: дошцај клиса руком онога који клис
 хваћа или га баца најраг ка кобилици.
 ошерсуме прил. најамеи, ошриликe.
 ошресий, -а, -о разуман, иамешан, бисшар.
 идалца ж воћка (јабука, крушка и сл.) која се не убере него сама
 оидне.
 иалдум м део ама.
 иалија ж илуга којом се нешто иодигже, ваља, иокреће.
 иалица ж иица у јарму која онемогућава волу да из јарма извуче
 главу.
 ианџа ж кувана ишеница, иомешана са шећером и орасима, коју
 свеишеник благосиља и ирелива вином, а обично се служи на
 сахранама и даћама, кољиво.
 иарјез м краћа мојка (обично крива), део одломљене гране, врљика.
 иашинуи, патиње уишнуи, гошво ирешаи (о киши).
 иейелуга ж део ишореша у виду иосуде у који се скуиља иеио.
 иешина ж иеи сноиова (ишенице, јечма, зоби и сл.) наслаганих на
 одређен начин.
 иецивица ж месо брџава закљаног за Божић.
 иланџа ж жена која осџаје у кући и сшрема ручак.
 иогрудњак, -џка м илеиена женска блуза.
 иодвала ж доња греда у комку (шраси).
 иодљари м мн. људи који се с младом — у одређено време након вен-
 чања — враћају у њен род.
 иоздер м сшни ошџаци ири ир.ьењу коноиье.
 иорущи се, -им се обележиши се неким знаком жалосиши (обично
 црнином).
 иочис(ш) ж вуна која се овци (ири иошнуог ишџања) сшриже са
 сшомака, око ногу и реиџа.
 иочисшџи, -им 1. ишџаи, сшрићи овцама вуна са сшомака, око
 ногу и реиџа; 2. ујаловиши.
 ирвешчари м мн. родбина куће из које је млада доведена која у одре-
 ђено време након венчања (обично други дан, а обавезно ири
 иодљара) одлази у младожешину кућу.

- ѓрѣкадња ж славски колач.
 ѓрекађиваѓи, прекађујѣм о славама носѓи хлеб свешиѣенику да га
 благосѣла и ѓрелије вином.
 ѓрѣсека ж ѓрновиѣа ограда (обично живиѣа).
 ѓрѣшљикѣв, -а, -о ѓмало ѓресан, недовољно кисео (о куйусу).
 ѓри[x]ваѓиѣи, -ѓм ѓовуђи новорођенче (деѣе, жагње, ѣеле, ждребе
 и сл.) за уво, ѓрви га ѓрихваѓиѣи, ѓодиђи.
 ѓрида ж додаѣак ѓри размени, ѓрговини.
 ѓрилог м јело и ѓиђе које се носи на неку свечаносѣ (бабине, свадбу,
 рогове и сл.).
 ѓрилошкѣ, -кѣ, -кѣ који се односи на ѓрилог (обично у синѣагми:
 ѓрилошкѣ кѣриѣа).
 рѣнија ж велика ѓосуда (обично бакарна или гвоздена) у којој се кува
 међа, ѓоѓи масѣ, греје ракија и сл.
 ргењѣи се, -ѣм се ѓиискаѣи се узајамно, гуђваѣи се, гураѣи се.
 ријѣваѣи (се), ријѣвам (се) гураѣи се, ѓиискаѣи се. — Немо да се
 ријѣваш!
 риѣа ж ѓљоснаѣ камен, ѓлча.
 рѣикѣвѣи м мн. ѓѣанѣи од маѣеријала сличног сѣљној ауѣомобил-
 ској гуми.
 рѣво с девојачка сѣрема.
 рѣчак, -чка м доручак.
 рѣчаѣи, рѣчам доручковаѣи.
 рѣшан, -шна, -шно обележен неким знаком жѣлосѣи (обично црни-
 ном). — За ким си то рушна?
 сѣксија ж а. земљана карлица; б. ваза.
 сѣнирѣч м даскама (или како друкѣје) ограђен ѓросѣор у коме се
 меша маѣер.
 сѣкѣикѣис м ѓособна игра клиса у којој се ѓо сѣѣањеним крајевима
 клиса удара машком док је клис на земљи (не баѣа се из руке).
 (с)кѣрлейѣиѣи, -ѓм на једвиѣе жаде и како било (на)ѣиниѣи, (на)ѓравѣиѣи.
 сѣлијѣр, -ијѣра м сланик.
 сѣрѣма ж оно ѓиѣо девојка сѣреми за удају, рухо.
 сѣрѣчка ж шѣѣѣиѣа око које се у чунку обрђе ѣев (ѓри ѣкању).
 сѣѣраѣ, стѣрѣа м ѓасѣ.
 сѣѣгуља ж на розу сѣриѣан ѓасуљ (ређе деѣелина и сл.).
 ѣѣбуѣи м мрѣвѣчки сандук, ковчег.
 ѣѣван м врѣѣа ѓоднице на колима начињена од ређе ѓрикованих дасака
 која служи за вучу сена, деѣелине, кукурузовине и сл.
 ѣѣлѣѣр м ѓособно ограђен ѓросѣор у ѣиѣали за ѣѣлад.
 ѣѣсѣѣре с ѣѣсѣѣера.
 ѣѣлсум прил. сигурно, несумњиво. — Крекђе сврака, тилсум ће
 неко дођи.
 ѣѣрѣѣња ж зрело семе бораније.
 ѣѣѣркоѣљива ж врѣѣа ѣљиве.
 ѣѣвњѣк (= ѣјевњѣк) м најрава за моѣање и чување ѣеви (ѓри ѣкању).
 ѣѣла ж } клиѣ кукуруза слабо ѓокривен зрнима.
 ѣѣлѣѣѣк, -тка м }

ћулсија ж њодуњорањ, сњуб.

ћуњак, -тка дебље одсечено сњаблю, клада.

целивањи, цњлњвам љубињи мрњваца (мењиња) (само у том случају).

цњрбвац, -вца врњиња шљиве.

њде, -њта с удо, комад сушеног меса (обично маснијњ и са косњима).

њврњињи м мн. крајње њачке њиве на којима су редови кукуруза, кром-
њира и сл. окренуњи њоњреко.

њњина ж ручак.

њњинањи, -њм ручањи (у њодне).

узвњонуњи, узвњонњм ињи, јурњињи насумњце, бесмислено, лудовањи.

— Узвионула ко луда!

укоњињињи, укоњњм уњрегнуњи, ухвањињињи у јарам (обично волове).

њлевак, -њвка м њри њлењењу чарања оно њињо је исњлењено.

уњњрњињи се, уњњрњим се убосњи се на њњрн, њњрном.

чањр м ограђена ливада, њашњак.

чањ м нарочњињо најрављено дрво (њарче лењње зарезано на крајевима)
којим се одмерава расњојање међу лењњама или баскијама њри
њиховом њрикивању.

чањињињи, -њм чањом мерњињи расњојање између лењњава и баскија
које се њрикивају.

чњрен м мања мрежа зањггнуња њомоћу два њњњања којом се хвања риба.

чњњњрњсњиња ж њомен, њодуњије мрњвацу чњњњрњсњењи дана након његове
смњињи, дађа.

чњкара ж водњр, брусара.

чњдан, -дна, -дно добар; њослуњан; миран; њњх. — Чудно неко
дијете.

њњка ж крањњи сукнени кањуњ.

њњњина ж кукурузовина.

њњња ж врњиња њањњрике.

њњњња ж мала њњњролејска ламња без сњакла.

њњњњка ж њињри део јајња.

Шести одељак

ЗАКЉУЧАК

484. Да бих показао однос горобилског говора према оним млађим новоштокавским говорима који су с њим генетски и просторно повезани, даћу табеларни приказ (са коментарима на крају) карактеристичних прозодических, фонетских и морфолошких особина горобилског говора — с једне стране и источнохерцеговачких и североисточних млађих новоштокавских говора — с друге стране.

485. Податке за источнохерцеговачке говоре узимао сам из ових дијалектолошких радова: 1) Јован Вуковић, *Говор Пиве и Дробњака*, ЈФ XVII, 1—114. и *Акценај говора Пиве и Дробњака*, СДЗБ X, 187—417. (скр. П-Др); 2) Асим Пецо, *Говор источне Херцеговине*, СДЗБ XIV, 1—200 (скр. ИХ); 3) Асим Пецо, *Акценај села Ориџијеша*, Грађа НД БиХ X (скр. О); 4) Данило Вушовић, *Диалект источне Херцеговине*, СДЗБ III, 1—70 (скр. Н-Б); 5) Г. Ружичић, *Акценајски систем њеваљског говора*, СДЗБ III, 113—176 (скр. Пљ).

Податке за североисточне млађе новоштокавске говоре наводио сам по следећим радовима дра Берислава М. Николића: 1) *Сремски говор*, СДЗБ XIV, 201—412 (скр. Ср); 2) *Мачвански говор*, СДЗБ XVI, 179—314 (скр. М); 3) *Тришћки говор*, СДЗБ XVII, 367—473 (скр. Тр); 4) *Колубарски говор*, СДЗБ XVIII, 1—71 (скр. Кол).

I. ПРОЗОДИЈСКЕ ОСОБИНЕ

горобиљски	истоčnoхерцеговачки	североист. млађи н. ш.
Има позиционих скраћивања Даничићевих неакц. дужина, али много мање него у североист. млађим новошток. говорима.	Нема позиционих скраћивања Даничићевих неакцентованих дужина.	Позициона скраћивања Даничићевих неакцентованих дужина су доста радикална.
<i>врше̑м, вуче̑м, музе̑м, музе̑мо</i>	У свим говорима је: <i>шресем</i> ; само је у П-Др <i>шресем</i> (<i>врше̑м, врше̑мо</i>)	Као код Даничића, ако није дошло до позиционог скраћивања Даничићевих неакцентованих дужина.
<i>иле̑ше̑м</i>	У свим је говорима: <i>иле̑ше̑м</i> ; само је у О: <i>иле̑шем</i> .	
<i>мџеш̑ — идможеш̑ (идможеш̑)</i>	Пљ: <i>мџеш̑ — идможеш̑</i> ; П-Др: <i>мџеш̑ — идможеш̑</i> ; О: <i>мџеш̑ — идможеш̑</i>	
а) <i>би̑ем, си̑ем</i> ; б) <i>ку̑ем, чу̑ем</i> .	Пљ, Н-Б: <i>ку̑ем</i> ; П-Др: <i>чу̑ем</i> (<i>би̑ем</i>); О: <i>ши̑ем</i> .	
<i>кру̑шк̑ама</i>	Н-Б: <i>гла̑вња̑ма</i> ; П-Др: <i>-а̑ма = ама</i> .	М и Тр без дужине; Кол: <i>ку̑ћа̑ма = згра̑дама</i> ; Ср: <i>вља̑ма = вљама</i> .
<i>и̑рља̑в, х̑е̑ш̑ас̑[ш̑], ба̑бин</i>	<i>г̑ара̑в, г̑ри̑в̑ас̑и̑, с̑ес̑и̑рин</i> ; само је у О: <i>губ̑ав, и̑рља̑вин</i> .	<i>г̑ара̑в, к̑и̑ш̑на̑си̑</i> ; само је у Кол: <i>-а̑в = -ав</i> , <i>-ас̑и̑ = -аси̑</i>
<i>г̑и̑ну̑ши̑, л̑и̑са̑и̑н, и̑у̑ши̑и̑</i>	Н-Б: <i>в̑ен̑у̑ши̑, г̑и̑зд̑а̑и̑н, б̑у̑ши̑и̑н</i> ; Пљ: <i>и̑гра̑и̑н, и̑д̑и̑и̑и̑н</i> ; П-Др: <i>-ну̑- = -ну-</i> , <i>-а̑- = -а-</i> , <i>-и̑- = -и-</i> .	<i>бр̑и̑ну̑ши̑, и̑а̑да̑и̑н, м̑ис̑ли̑и̑н</i> ; само је у Кол: <i>-ну̑и̑н = -ну̑и̑н</i> , <i>-а̑и̑н = -а̑и̑н</i> , <i>-и̑и̑н = -и̑и̑н</i> .
<i>би̑ја̑гу = би̑ја̑гу</i>	Пљ: <i>др̑жа̑г̑у</i> ; Н-Б: <i>ве̑ља̑г̑у</i> ; П-Др: <i>-у̑ = -у</i> ; О: без дужине.	
<i>и̑д̑ц̑рка̑ше̑</i> (3. л. пл. аор.)	Пљ: <i>уз̑е̑и̑е̑</i> (<i>уз̑е̑ше̑</i>); у осталим говорима нема дужине у 3. л. пл. аор.	Нема дужине на нас. <i>-е̑</i> у 3. пл. аор.

горобилски	источнохерцеговачки	североист. млађи н. ш.
к ^р аџеви — к ^р аџѣвā — к ^р аџевима (код млађих н: к ^р аџевима)	Пљ: к ^р аџеви — к ^р аџѣвā — к ^р аџѣвима; Н-Б: к ^р аџеви — к ^р аџѣвā — к ^р аџѣвима; П-Др: к ^р аџеви — к ^р аџѣвā (-ѣвā) — к ^р аџевима (к ^р аџевима).	к ^р аџеви — к ^р аџѣвā — к ^р аџевима
Као и код Даничића, и овде је: к ^љ учеви, н ^о жјеви, и ^а њеви, и ^у ш ^о ви; — к ^љ учѣва, н ^о жѣва; — и ^а њеви ^{ма} , и ^у ш ^о ви ^{ма} .	Н-Б: дв ^о рови, -д ^о вā, -овима; П-Др: и ^у ш ^о ви, -д ^о вā, -овима = и ^у ш ^о ви, -д ^о вā, -овима = дв ^о рови, -д ^о вā, -овима; О: х ^а нови, -д ^о вā, -овима; к ^љ учи — к ^љ учā — к ^љ учима	Као код Даничића. Спорадично се јавља: б ^и кови (Ср, Кол), с ^и р ^и чѣвā (Кол), кечѣвима, с ^и р ^и чѣвима (Кол)
л ^а нци — л ^а нāцā, в ^и ј ^е нци — в ^и ј ^е нāцā	Пљ: л ^а нци, л ^а нāцā = з ^у -бāцā, л ^а нци ^{ма} ; П-Др: в ^и ј ^е нци, л ^а нци, в ^и -ј ^е нāцā; О: л ^а нци — л ^а нāцā	Акц. в ^е нци јавља се само у Тршићу.
н ^а род — н ^а р ^о да	Само је у Н-Б забележено: н ^а р ^о дā.	Као код Даничића.
нā сијену, нā рамену	П-Др: у з ^а л ^а иу, у м ^е су = =:у м ^е су; О: м ^е су = нā м ^е су	Само је у М забележен један једини пр. слов ^е иу, али то „може бити и хапакс“.
а) рѣбра — рѣбāрā — рѣбри ^{ма} , — сѣла; б) рѣбро — рѣбāрā — рѣбри ^{ма} , — сѣла	Пљ: сѣла — сѣлā — сѣли ^{ма} , рѣбра — рѣбāрā — рѣбри ^{ма} ; Н-Б: рѣбāрā; П-Др: сѣла — сѣлā — сѣли ^{ма} , рѣбра — рѣбāрā; О: сѣло — сѣлā — сѣли ^{ма} , рѣбро — рѣбрā — рѣбри ^{ма}	сѣла — сѣлā — сѣли ^{ма}
нā в ^р āи ^а на в ^р āи ^а низ лѣђа низ лѣђа в ^р āи ^а	Пљ: и ^р ѣд в ^р āи ^а и ^{ма} = за в ^р āи ^а и ^{ма} , низ лѣђа = на лѣђи ^{ма} ; П-Др: и ^р ѣд в ^р āи ^а , низ лѣђа; О: зā в ^р āи ^а = за в ^р āи ^а , низ лѣђа = низ лѣђа	Ср: нā лѣђи = на лѣђи ^{ма} ; М, Кол: в ^р āи ^а и ^{ма} ; Тр: нā в ^р āи ^а = в ^р āи ^а и ^{ма}

горобилски	источнохерцеговачки	североист. млађи н. ш.
<i>ћебѣѣа — ћебѣѣа̄ —</i> <i>ћебѣѣима</i>	<i>ћебѣѣа — ћебѣѣа̄</i>	<i>увѣѣа — увѣѣима</i>
ген. пл. <i>рѣкѣ,</i> <i>ндгѣ</i>	Пљ: <i>рѣкѣ, ндгѣ;</i> П-Др: <i>рѣкѣ (рѣкѣ),</i> <i>ндгѣ;</i> О: <i>рѣкѣ = рѣкѣ̄,</i> <i>ндгѣ = ндгѣ̄</i>	Ср: <i>рѣкѣ = рѣку, ндгѣ</i> <i>(ндгу);</i> М: <i>рѣкѣ, ндгѣ;</i> Кол: <i>рѣкѣ = рѣкѣ̄;</i> Тр: <i>рѣкѣ, ндгѣ</i>
<i>мла̄д — мла̄да — мла̄до</i>	<i>бѣс — бѣса — бѣсо</i>	<i>сив — сива — сиво</i>
<i>ндѣ — ндѣо — ндѣи</i>	Пљ: <i>ндѣ,-о, -и;</i> П-Др, О: <i>ндѣ-ндѣо-ндѣи;</i> П-Др, О, Пљ: <i>мѣк-</i> <i>-мѣко - мѣки;</i> П-Др, О: <i>бисѣар — бис-</i> <i>ѣпро — бисѣпрѣ;</i> Н-Б: <i>мѣк, -о, -а</i>	Као код Даничића, тј. = = горобилском.
Изразита експанзија акц. типа: <i>љуѣѣа</i> и сл.	Ове појаве нема у овим источнохерц. говорима.	Као у Горобиљу.
ген.-ак. <i>мѣнѣ, ѣѣбѣ, себѣ</i> — <i>кѣд мѣнѣ</i> ; дат.-лок.: <i>мѣне, ѣѣбе, себе</i> ; нема преношења акц. на про- клитнику: <i>на мѣне</i>	Пљ: <i>мѣнѣ (мѣне) — кѣд</i> <i>мѣнѣ — ѣѣред мѣнѣ;</i> П-Др: <i>мѣне — на мѣне —</i> <i>ѣѣред мѣне;</i> О: <i>мѣне — на мѣне —</i> <i>изѣ мѣне;</i> Н-Б: <i>мѣне = мѣне;</i> дат.-лок.: Пљ: нема пре- ношења акц. на проклин- тику; П-Др: <i>ѣ себѣ—ѣрѣма</i> <i>себѣ.</i>	ген.-ак. <i>мѣнѣ, ѣѣбѣ себѣ</i> — <i>кѣд мѣне</i> ; само у зап. Ср и зап. М и: <i>мѣне —</i> <i>кѣд мѣне</i> . Нема преношења акц. у дат.-лок. кад гла- си <i>мѣни</i> .
<i>ѣн</i>	Само је у П-Др: <i>ѣн,</i> иначе — <i>ѣн</i> .	<i>ѣн</i>
<i>ѣвѣј (ѣви) — ѣвѣг(а)</i>	П-Др: <i>ѣвогѣ;</i> О: <i>ѣвѣј, ѣд ѣвогѣ</i>	<i>ѣвѣј = ѣвѣј;</i> Тр: <i>ѣвѣј (ѣвѣј)</i>

горобильски	источнохерцеговачки	североист. млађи н. ш.
<i>jědnōg (a)</i>	Пљ, П-Др: <i>jědnōga</i> = <i>jědnōga</i>	<i>jědnōg (a)</i>
<i>īřvī (īřvi)</i>	Пљ, Н-Б: <i>īřvī</i> = <i>īřvī</i> ; П-Др: <i>īřvī</i>	Кол, Тр: <i>īřvi</i> ; Ср, М: <i>īřvi</i> = <i>īřvī</i>
<i>сѣдмī (сѣдми), ѡсмī (ѡсми)</i>	Пљ, П-Др: <i>сѣдмī, ѡсмī</i> ; Н-Б: <i>сѣдмī, ѡсмī</i>	<i>сѣдми, ѡсми</i>
<i>двоѡица</i>	П-Др: <i>двоѡица</i> = <i>двоѡица</i> ; Н-Б: <i>чеѡвѡрица</i>	<i>двоѡица</i>
<i>донѡјѣѡи = дѡниѡјѣѡи</i>	Пљ: <i>донѡјѣѡи</i> = <i>дѡниѡјѣѡи</i> ; П-Др: <i>дѡниѡјѣѡи</i> = <i>донѡјѣѡи</i>	Ср, М: <i>дѡнѣѡи (донѣѡи)</i> ; Кол: <i>дѡнѣѡи</i> = <i>донѣѡи</i> ; Тр: <i>дѡнѣѡи</i>
<i>умриѡјѣѡи = ѡмриѡјѣѡи</i> ; без префикса: <i>мриѡјѣѡи</i>	Пљ: <i>умриѡјѣѡи</i> = <i>ѡмриѡјѣѡи</i> ; Н-Б: <i>мриѡјѣѡи</i> ; П-Др: <i>ѡмриѡјѣѡи (ѡмриѡјѣѡи)</i> ; О: <i>ѡмриѡјѣѡи</i>	Ср, М: <i>ѡмрѣѡи (умрѣѡи)</i> ; Кол: <i>ѡмрѣѡи = узѣѡи</i> ; Тр: <i>ѡмрѣѡи</i> (без префикса: <i>мрѣѡи</i>).
<i>ѡѡѡѡѡи (ѡѡѡѡѡи), ѡѡѡѡѡи (ѡѡѡѡѡи)</i>	<i>ѡѡѡѡѡи</i> = <i>ѡѡѡѡѡи</i> и сл.	<i>ѡѡѡѡѡи</i> = <i>ѡѡѡѡѡи</i> и сл. Кол: <i>ѡѡѡѡѡи (ѡѡѡѡѡи)</i>
<i>ѡѡѡѡѡи, ѡѡѡѡѡи</i>	Пљ: <i>ѡѡѡѡѡи</i> ; П-Др: <i>ѡѡѡѡѡи</i> = <i>ѡѡѡѡѡи</i>	<i>ѡѡѡѡѡи</i> Кол: <i>ѡѡѡѡѡи (ѡѡѡѡѡи)</i>
<i>дѡвѡѡѡѡѡи</i>	Н-Б, П, О: <i>дѡвѡѡѡѡѡи</i> ; Др: <i>дѡвѡѡѡѡѡи</i>	Ср, М: <i>дѡвѡѡѡѡѡи (дѡвѡѡѡѡѡи)</i> ; Кол, Тр: <i>дѡвѡѡѡѡѡи</i>
<i>ѡѡѡѡѡи</i>	Н-Б: <i>ѡѡѡѡѡи</i> = <i>ѡѡѡѡѡи</i> ; О: <i>ѡѡѡѡѡи</i>	<i>ѡѡѡѡѡи</i>
<i>ѡѡѡѡѡи, зѡѡѡѡѡи, ѡѡѡѡѡи</i>	Н-Б: <i>ѡѡѡѡѡи</i> ; П-Др: <i>ѡѡѡѡѡи</i> = <i>ѡѡѡѡѡи</i>	<i>ѡѡѡѡѡи, ѡѡѡѡѡи, ѡѡѡѡѡи</i>

горобилски	источнохерцеговачки	североист. млађи н. ш.
учињено	Пљ, П-Др: учињена	учињена
йечемо, йечѣйе	йечемо, йечѣйе; само у О: йѣчемо	йечемо, йечѣйе
имáмо, ломíмо, копáмо и сл.	Пљ: имáмо, копáмо, чи- пáмо и сл. П-Др: жели́мо = жєлі́мо; О: жєлі́мо	имáмо, копáмо, чи́пáмо и слично
исйечѣ, дòведѣм, исй.лейѣм;	Пљ: исйечѣм (ретко: ой- лейѣмо); П-Др: исйечѣм; О: исйѣчем	Ср: забòде (дòведу); М, Тр: исйѣчѣ; Кол: дòведѣм = дòведѣи
дòнесѣм, дòнесѣмо	Пљ, П-Др: дòнесѣм; О: донѣсем	Ср, М: донѣсѣм (дòнесем); Кол, Тр: донѣсѣм = дò- несѣ се
йдѣм — идѣмо	Пљ, П-Др: йдѣм, идѣмо йдѣмо	йдѣм = йдѣм; Тр: йдѣм
дòђе́м (дòђѣ́м), дòђе́мо	П-Др: дòђе́м	нађе́ = йдѣ́мо Ср: дòђе́м
дòзовѣ́м	Пљ, П-Др: дòзовѣ́м; О: дозовѣ́м	М, Кол: йòзовѣ́ = йòзовѣ́; Тр: дòзовѣ́м
вјенчáвајѹ	П-Др: вйивчáвájѹ (вйивчáвájѹ), зáвйивчáвájѹ; Н-Б: вјенчáвајѹ	сйрѣмајѹ
жсйвй́мо, йпрѣсѣ́мо	П-Др: жсйвй́мо жсйвй́мо Н-Б: йпрѣсѣ́мо йпрѣсѣ́мо	жсйвй́мо
зáвййрим, йпрвййрим	Само је у О: зáвййрим.	Таквог акцента нема у овим говорима.
зáжє.пíмо = йпрйдржѣ́й	Пљ: йòжє.пíм (йпрйдржѣ́й) О: зáжє.пí	Ср, М: задржѣ́й = задржѣ́и

II. ФОНЕТСКЕ ОСОБИНЕ

горобиљски	источнохерцеговачки	северноист. млађи н. ш.
Ијекавски говор (са неким старим и неким новим екавизмима).	Ијекавски говори (са неким екавизмима и до некле различитим рефлексима дугог јата).	М, Кол: екавска замена јата са спорадичним јављањем неких ијекавских ликова (а у Кол још и са неизмењеним јатом); Тр: слободна мешавина екавизма и ијекавизма.
Ѣ иза р даје е (ретко је)	П-Др: Ѣ иза р даје е (једино је у <i>сѣарјѣшина</i> , <i>кдрјѣн</i> и <i>гдрје</i>); ИХ: Ѣ иза р даје е/је; Н-Б: Ѣ иза р даје е(је).	М, Кол — екавски говори; Тр: Ѣ иза р даје е (изузимајући ликове као <i>гдрела</i> = <i>гдрила</i>)
ѣрѣ- > ѣре-(сасвим ретко ѣри-), ѣри-: ѣри-(врло ретко ѣре-), адв. ѣрије, предлози: ѣред, ѣреко (ѣро), ѣрема	Није констатована замена ѣрѣ- са ѣри- и ѣри- са ѣре-. адв. ѣрије	М: ѣрѣ- = ѣре-(ѣри-), ѣри-: ѣри- = ѣре-адв. ѣре. предлози: ѣред (ѣрид) ѣреко ѣрема (ѣрима); Кол: ѣрѣ- > ѣре- ѣри-, ѣри-: ѣри- (ѣре-), адв. ѣре (ѣрије) предлози: ѣред, ѣреко; Тр: ѣрѣ- > ѣре- (ѣри-) ѣри-: ѣри- = ѣре-, адв. ѣре = ѣрије, пред.: ѣред = ѣрид ѣреко = ѣрико ѣрема = ѣрима
ѣревоз/ѣријѣйой	ИХ: ѣрелаз/ѣријѣлаз Н-Б: забележено: ѣријѣлог, ѣријѣнос	М: ѣревоз; Кол: ѣрећи; Тр: ѣрије = ѣре
грдѣји, смѣѣ се, ѣдсиѣји	ИХ, П-Др: сѣјаји, смѣјаји се; Н-Б: сѣјаји — сѣјаји, ѣдсејаји	М, Кол: а) грѣје, сѣје се; б) сѣјали, ѣдсиѣо; Тр: сѣје, сѣјали, сѣјачѣ
а) ѣрдѣји б) вѣѣше = бѣѣше в) нѣје г) лиѣ	а) ИХ: воденији, П-Др: здравји, б) ИХ: бѣѣше, П-Др: бѣѣк, в) нѣје, г) П-Др: лија	а) сѣдри, б) бѣѣде (у Кол и: бѣѣде), в) нѣје, г) лија (Тр)

горобилѣски	источнохерцеговачки	североист. млађи н. ш.
знаѣш (знадѣш)	знађу (знадӯ) (П-Др)	М, Тр: знаш/надѣш
с њѣм (ш њѣм) и сл.	ш њѣм (П-Др)	ш њѣм, ш њѣма
крѣж њиву	ижљубиѣи	ражљуѣиѣи
-ћн- > -ѣн-	-ћн- > -ѣн-	-ћн- > -ѣн-
ѣриваѣи	ИХ: ѣрифайѣмо (ѣриваѣи)	М: увайѣу (уфайѣ); Кол, Тр: увайѣли
дѣвно, рѣвно	ИХ: дѣмно/глѣвнѣ	М, Тр: рѣвна/дѣмно Кол: ддѣмно, глѣмнѣ/глѣвнѣ
гѣвно	ИХ: гѣвно (гѣмно)	гѣмно (гѣвно)
млѣго (мнѣго)	ИХ: млого	М, Тр: млѣго = мнѣго Кол: млѣго
-вѣ- > ѣ-: дѣѣѣѣѣ	П-Др: ѣѣравѣѣм ИХ: врло ретко вѣ > ѣ Н-Б: забѣѣѣѣ	-вѣ-/-ѣ-: ѣѣѣѣѣ/ѣѣѣѣѣ (трѣѣѣѣѣ примери)
ѣѣнѣ (ѣѣднѣ), ѣѣдѣ	ИХ: ѣѣнѣ/ѣѣднѣ; П-Др: ѣѣѣѣѣѣѣ	ѣѣднѣ
ѣѣѣѣѣѣѣ	ИХ: ѣѣѣѣѣѣѣѣѣѣ	ѣѣѣѣѣѣѣѣѣѣ
брѣз	Н-Б: брѣз (ѣѣрѣздѣн)	М: брѣз/ѣѣрѣз; Кол: брѣз (ѣѣрѣз); Тр: брѣз

III. МОРФОЛОШКЕ ОСОБИНЕ

горобилски	источнохерцеговачки	североист. млаћи н. ш.
лучом, — њањевима	ИХ: учийељом (учийељем), — нџови/нџевеи; П-Др: краљом (краљем), — к. ључеви; Н-Б: мацем/мачом	М: коњом — арњеви (ар- њеви); Кол: ваџраљом (краљем); Тр: коњом, — мишеви (јарцови)
инстр. сг.: њуџом	ИХ: њуџем (њуџом); Н-Б: њуџем	њуџом
ген. пл. мјесецџ	ИХ: мјесецџ; Н-Б: мјесецџа/мјесецџ	ген. пл. месеци
Бџжо, ген. сг. Бџжа адј. Бџжово	ИХ: Јџво — Јџва — Јџву (Јџво — Јџвџ — Јџви) П-Др, Н-Б: Јџво — Јџва — Јџву; Јџвов	Тр: Драго — Драгџ; Драгџин; М: Бџжа — Бџжџ (у Бадовинцима чешће: Бџжо — Бџжџ; Бџжџин; ређе: Аџа — Аџџ); Кол: Сџма — Сџмџ (спо- родично Јџфџо — Јџфџа)
имена типа: Вићџниџје		имена типа: Вићџниџја
Суфикс -ин чува се у синг.: чџбанин.	ИХ: Суфикс -ин губи се у неким именицама и у сг.: џџгане, чџбан.	Суфикс -ин чува се у сг.: чџбанин.
ном. сг. вџче (ср. р.) ген. сг. вџчерџ (ж.)	ИХ: ном. сг. вџчџ ген. сг. вџчерџ/ ном. сг. вџчџр, ген. сг. вџчерџ	М, Тр: ном. сг. вџче, ген. сг. вџчерџ
пл. јџја — јџјаџа	П-Др: јџја	М, Тр: јџја — јџјаџа
вок. сг.: Љџубиџа	ИХ: вок. сг. Љџубиџе/Мџ- лиџа; П-Др: Сџџџниџа; Н-Б: Мџлиџа	вок. сг. Мџлиџа

горобиљски	источнохерцеговачки	северноист. млађи н. ш.
У ген. пл. именица <i>а</i> -основе врло је обичан и чест наставак <i>-и</i> .	ИХ: Ген. пл. именица <i>а</i> -основе има готово доследно наставак <i>-а</i> . П-Др, Н-Б: Није забележен наст. <i>-и</i> у ген. пл. именица <i>а</i> -основе.	М, Тр: Чест је нас. <i>-и</i> у ген. пл. именица <i>а</i> -основе. Кол: У ген. пл. именица <i>а</i> -основе недоследно се шири нас <i>-и</i> .
<i>нађе</i>	ИХ: <i>нађи, нађима</i> П-Др: <i>нађи/нађе</i>	М: <i>нађуве</i> ; Тр: <i>нађе</i>
инстр. сг. са <i>ма̀си́и</i> , с <i>к̀р̀ви</i>	ИХ: <i>са̀ к̀р̀ви (к̀р̀вљу)</i> ; Н-Б: <i>к̀р̀ви — к̀р̀вљу</i> ;	М: <i>ма̀ши́ом = гла̀ђу</i> ; Кол: <i>са̀ џ̀еви — з гла̀ђу — на̀ђо́м</i> ; Тр: <i>ма̀си́и = ма̀ши́у = ма̀ши́ом</i>
дат. сг.: <i>ме́не, њ̀дбе, с̀дбе</i>	ИХ: <i>ме́ни, њ̀дби, с̀дби</i> , (према Ц. Г. и: <i>ме́не, њ̀дбе, с̀дбе</i>); П-Др: <i>ме́не, њ̀дбе, с̀дбе</i> ; Н-Б: <i>ме́не — ме́не</i>	М: <i>ме́ни, њ̀дби</i> (спорадично: <i>ме́не, њ̀дбе</i>); Кол: а) <i>ме́ни, с̀дби</i> , б) <i>ме́не</i> ; Тр: <i>ме́ни, њ̀дби</i>
енкл. дат. <i>ви (да ви ка̀жем)</i> , али <i>нам</i>	ИХ: енкл. дат. <i>ви</i> , али <i>нам</i> ; П-Др: <i>си́ре́мила сам ви ужи́ну</i> , али <i>нам</i> ; Н-Б: енкл. дат. <i>ми, ви</i>	Тр: енкл. дат. <i>нам, вам</i>
<i>њ̀дбо́м, с̀дбо́м</i>	П-Др: <i>ми́ом — са̀ ми́ом, њ̀дбо́м — за њ̀дбо́м</i>	М, Тр: <i>њ̀дбо́м (њ̀дбо́м) собо́м (себо́м)</i> Кол: постоје облици инстр. сг. типа: <i>за њ̀дбо́м</i> .
<i>Ј̀дван̀дџ̀ан, — ко̀миши́нски (ра̀кџ̀иски)</i>	П-Др: <i>иза Ни́коља-днџ̀, — ко̀миши́скџ̀, ра̀кџ̀иски</i>	М, Тр: <i>Ј̀дван̀дџ̀ан — др̀ми́нски</i> ; Кол: <i>Лу́чињ̀дџ̀ан, — а̀у̀с-џ̀ри́нски — шум̀дџ̀ског</i>
<i>ви́и.џ̀и</i>	ИХ: забележено је: <i>ви́и.џ̀и</i>	М, Тр: <i>ви́и.џ̀и</i> ; Кол: <i>висо́чи́н/ви́и.џ̀и</i>
<i>њ̀ен = њ̀ени (њ̀ези́н)</i>	ИХ: <i>њ̀ези́н (њ̀ен)</i> ; П-Др: <i>њ̀ези́н</i>	М, Тр: <i>њ̀ен</i> и <i>њ̀ези́н</i> ; Кол: <i>њ̀ези́н</i>

горобильски	источнохерцеговачки	североист. млађи н. ш.
њин	ИХ: њихов/њихов; П: њиов, Др: њин/њин	М: њдов, њџе, њдовој и њин; Кол: њин; Тр: њдов и њџе
вакѝ, какѝ, ѝаѝкѝ	ИХ: какав/ѝаѝкѝ/онаѝкѝ; П-Др: вакѝ, какѝ, ѝаѝкѝ	какаџе/какѝ
чеѝири, — једанѝс, шеѝѝи	ИХ: чеѝири, — једанѝс — шеѝѝи;	чеѝири, — једанѝс, — шеѝѝи
1. л. сг. през.: мѝгу (ретко: мѝжем)	ИХ: мѝгу (мѝжем, мѝрем); Н-Б: мѝгу	М, Тр: мѝгу = мѝжем = = мѝрем; Кол: мѝжем
чуџајѝ	П-Др: ѝиѝајѝ/ѝиѝајѝ	М: ѝграјѝ/ѝграџе Тр: ѝграјѝ се Кол: -ајѝ (Дивци: -ајѝ/ -аје)
уѝмиѝ, разуѝмиѝ (1х ра- зуѝму)		разуѝму
ѝраџе, најлаџе	ИХ: мѝсѝ; Н-Б: дѝносѝ (каткад)	М: мѝсѝ (мѝсе), дѝу; Тр: баџе (мѝлау), дѝѝ, Кол: мѝсе/ѝуѝѝу
Имперфекат у процесу губљења; сачуван само код најфреквентнијих глагола.	Имперфекат у живој упо- треби.	Имперфекат се скоро потпуно изгубио.
1. л. пл. аор: дѝдѝсѝмо	ИХ: оѝѝѝосѝмо; П-Др: одѝсѝмо; Н-Б: дѝсѝмо	дѝоѝсѝмо/дѝѝосѝмо
дѝѝи ѝу, наѝи ѝу (сѝиѝѝе, оѝѝѝѝе)	ИХ: дѝѝе; П-Др: ѝѝу и сл.	дѝѝе и сл.
ѝи, сѝиѝ	ИХ: ѝбѝиѝ; П-Др: сѝи;	М, Тр: ѝиѝ, наѝиѝ се;

горобиљски	источнохерцеговачки	североист. млађи н. ш.
<i>йџвѣй</i> , — <i>џвѣнен</i> (чешће: <i>жѣнен</i>), <i>сашиѣна</i> , <i>саљѣѣно</i>	ИХ: <i>йџвѣн</i> (<i>йџвѣй</i>), — <i>навиѣн</i> (<i>сѣвиѣна</i>); П-Др: <i>ндѣй</i> , — <i>сѣјен</i> / <i>сѣй</i>	М: <i>нѣвѣй</i> = <i>бѣѣн</i> , <i>лѣм-</i> <i>лен</i> (<i>склѣнѣи</i>); Тр: <i>добѣвен</i> = <i>дѣбѣй</i> , <i>са-</i> <i>крѣвен</i> ; Кол: <i>йџайкѣн</i> / <i>йскоѣйѣна</i> , <i>џвѣнен</i> , — <i>йокрѣѣна</i>
Гл. прилог садашњи при- лично је редак.	ИХ: Глаголски прилог садашњи је „обичан“.	М, Тр: У употреби је гл. прилог садашњи. Кол: Об- лици гл. прилога садаш- њег „могу се покатишто срести“.
Нема гл. прилога прош- лог.	Нема гл. прилога прошлог (сачуван само у изр.: <i>йамо</i> <i>нѣму рекав(ши)</i> — П-Др, <i>аѣнамо нѣму рѣкѣвѣши</i> —ИХ)	Нема гл. прилога прош- лог. Само је у Тр забеле- жено: <i>сѣйѣвѣши</i> .
<i>изићи</i> = <i>изаћи</i>	П-Др: <i>изѣиџ</i> / <i>изѣиџџ</i>	М, Тр: <i>изаћи</i> = <i>изићи</i> ; Кол: <i>изићи</i> (много ређе: <i>д'изѣјем</i>)
<i>навѣзене</i> / <i>донѣшен</i>	П-Др: <i>вѣзен</i> / <i>йрѣѣѣшен</i>	М, Тр: <i>извѣзене</i> , <i>донѣ-</i> <i>шен</i> и сл.
<i>йѣчѣ</i> , <i>вѣчѣ</i> и сл.	П-Др: <i>довѣку</i> , <i>йѣку</i>	<i>вѣчѣ</i> / <i>йѣчѣ</i>
<i>сијѣѣѣше</i> (1х <i>увѣчи</i>)	ИХ: <i>исѣѣчи</i>	М: <i>вѣчи</i> ; Тр: <i>йѣѣѣше</i>
<i>лѣгнѣ</i> = <i>сѣдѣ</i>	ИХ: <i>срѣѣѣм</i> / <i>срѣѣѣѣм</i>	М: <i>лѣгнѣ</i> , <i>сѣднѣ</i> (<i>не ѣрѣчѣ</i>); Кол: <i>сѣднѣ</i> (<i>ѣрѣчѣ</i>); Тр: <i>лѣгнѣ</i> , <i>сѣднѣ</i>
<i>сѣѣѣѣѣи</i>	ИХ: <i>сѣѣѣѣѣи</i>	М: <i>сѣѣѣѣѣи</i> = <i>сѣѣѣѣѣи</i> ; Тр: <i>сѣѣѣѣѣи</i> ;
<i>йѣкѣм</i> , <i>йѣку</i>	ИХ: <i>йѣкѣјем</i> / <i>чѣм</i> / <i>йѣкѣм</i> ; П-Др: <i>чѣм</i> , <i>чѣ</i> ; Пљ: <i>йѣкѣм</i> , <i>йѣкѣи</i>	М: <i>йѣкѣм</i> ; Тр: <i>йѣкѣ</i> (<i>чѣм</i>); Кол: <i>йѣзачѣ</i> , <i>йѣзачѣ</i>
<i>йѣѣѣѣѣѣ</i>	ИХ: <i>йѣѣѣѣѣѣ</i> / <i>йѣѣѣѣѣѣ</i>	М, Тр: <i>йѣкѣ</i> = <i>йѣѣѣѣѣѣ</i> = <i>йѣѣѣѣѣѣ</i> ; Кол: <i>зѣѣѣѣѣѣ</i> / <i>йѣѣѣѣѣѣ</i>

горобиљски	источнохерцеговачки	североист. млађи н. ш.
<i>дам</i> (<i>дáдѐм</i>), <i>знáм</i> (<i>знáдѐм</i>)	П-Др: <i>знáју</i> (<i>знáдү</i>)	<i>дáм</i> = <i>дáдѐм</i> , <i>знáм</i> = <i>знáдѐм</i>
<i>и́лдишиџ</i> , <i>и́ршииџ</i>		<i>мьдише</i> , <i>и́рше</i>
<i>кршиџен</i>	П-Др: <i>крићен/криџен</i>	М: <i>зáйушџен</i> , <i>крићџе</i> = = <i>кршиџен</i> , Кол: <i>дйршиџена</i> , Тр: <i>кршићен</i>
<i>вдлџм</i>	ИХ: забележено и: <i>вдљу</i> П-Др: <i>вдлџм</i> (<i>вдљу</i>)	М, Тр: <i>вдлџм</i> = <i>вдлџм</i> ; Кол: <i>вдлџм</i>
инф.: <i>бјџсаџи</i> , императ.: <i>бјџси</i> итд.	П-Др: <i>бјџсаџи</i> , императ.: <i>бјџси</i>	М: <i>бџсаџи</i> = <i>бџгаџи</i> ; Кол: <i>бџсаџи</i> (<i>бџга</i>), Тр: <i>бџсаџи</i> (<i>бјџсаџи</i> , <i>бјџсаџи</i>) = <i>бџгаџи</i> (<i>бјџ-</i> <i>саџи</i>)
<i>ћуџаџи</i> (<i>шүћеџи</i>)	П-Др: <i>шүћеџи</i> , <i>шүџџм</i>	<i>ћуџаџи</i>
<i>блдџм</i> (<i>блдиџм</i>)	ИХ: <i>бүдџм</i> (у Борчу и <i>блдиџм/блдиџм</i>); П-Др: <i>блдџм/блдиџм</i>	М: <i>бүде</i> = <i>бүдне</i> = <i>блдне</i> = <i>блде</i> = <i>блне</i> ; Кол: <i>бүдџ</i> / <i>блдне</i> / <i>блде</i> Тр: <i>бүдџ</i>
<i>загрáђуџм</i> , <i>дáрујү</i> = <i>да-</i> <i>ривајү</i>	ИХ: <i>нарџујү/изнџкџвá</i> Н-Б: <i>и́дзнáвáм</i>	М: <i>дочџкуџџм</i> = <i>изгрá-</i> <i>ђивá се</i> ; Тр: <i>зáйүсуџџџ</i> , <i>загрáђујү</i> , <i>дáруџү</i>

IV. КОМЕНТАР ТАБЕЛА

486. Приложене табеле показују однос горобиљског говора према источнохерцеговачким, с једне стране, и североисточним млађим новоштокавским говорима, с друге стране.

487. Једне говорне особине повезују горобиљски говор са источнохерцеговачким, друге са североисточним млађим новоштокавским говорима. Известан је број особина заједнички за све ове говоре.

488. Из табела се, као најрелевантније, могу извући ове особине.

А) Прозодијске особине

а) *Горобиљски говор* :

1) Постоји скраћивање Даничићевих неакцентованих дужина у извесном броју категорија, али мањем него у североисточним млађим новоштокавским говорима.

2) а) Јавља се дужина у гл. типа: *вучѐм*.

б) Код гл. чија се презентска основа завршава на *је* постоји однос *чужѐм* : *кријѐм*.

3) Постоје дужине типа: *ба̀ра̀ма*, — *ка̀.̀ба̀в*, *ћѐй̄а̄с[ӣ]*; али је *г̄ӣнӯӣи*, *л̄ӣй̄са̄ӣи*, *ӣӯӣӣӣи* и сл.

4) Дуљење вокала пред сонантима постоји у већем броју категорија него код Вука и Даничића и осталим источнохерцеговачким говорима, али у мањем него у североисточним млађим новоштокавским говорима.

5) Недоследно је дуљење типа: *здра̀в.̀ље*, *ја̀рца* (*сѝра̀нка*).

6) Недоследно је дуљење типа: *гво̀жђе* (*гво̀жђе*), — *ѝрѐӣће*, али је оно заступљеније него у источнохерцеговачким говорима.

7) Нема скраћивања дугог вокалног *р*.

8) Код заменица постоји однос: *мѐнѐ* — *ко̀д мѐнѐ* — *ѝђред мѐнѐ*.

9) Постоји преношење типа: *о(ђ) два бра̀ӣа* *ћѐца*.

10) Именице типа *ӣа̄њ* имају множину углавном као код Даничића.

11) Ном. пл. именице *вѝјѐнац* гласи: *вѝјѐнци*.

12) Ген. пл. именице *на̀род* гласи: *на̀рђда*.

13) Лок. сг.: *на̀ сѝјѐну*.

14) Јавља се метатонијски акц.: *на̀ вра̀ӣа*.

15) Ген. пл. т.: *ка̀рлӣца*.

16) Придевски акценат: *нђв* — *нђва* — *нђво*.

17) Придеви са силазним акц. добијају у овом говору врло често кратки узлазни акц. у одређеном придевском виду (*..љу̀й̄ӣа̄*, *ла̀дн̄а̄*, *мѐк̄ӣ*, *ѝђсн̄ӣ*).

18) Инфинитивни акценат *ђћи* и сл.

19) У акц. гл. прид. радног нема разлике између м. р. и ср. р. сг., с једне, и ж. р. сг., с друге стране (*ѝђчѐла*).

20) Ове разлике нема ни у гл. прид. трпном (*ѝђчѐӣа̄*).

21) Акц. гл. придева трпног типа: *вѐзен*, *-а*, *-о*.

22) Акц. презента: а) *ко̀мѝмо*; б) *скѝӣа̄ј̄ӯ*; в) *ѝрѐсѐмо*; г) *ѝрђвѝрим*.

б) *Источнохерцеговачки говори*:

1) Нема позиционих скраћивања Даничићевих неакцентованих дужина.

2) Кратки су наставци у категоријама т.: а) *īrēsēm*; б) *kūjem*.

3) Дужине т. *krūškāma*, — *gārāv*, *grīvāsi*, — *vēnūiti*, *gūzdāiti*, *būšijiti*, али се оне не јављају доследно у свим говорима (у Ортијешу их, на пример, нема уопште).

4) Дуљење пред сонантима није захватило тако велики број категорија као у горобилском говору.

5) Недоследно дуљење типа: *zdrāvље = zdrāvље*.

6) Недоследно дуљење типа: *grōžђе = grōžђе*.

7) Нема скраћивања дугог вокалног р. Само је у О: *црква (црква)*.

8) Акц. односи:

а) *mēnē — dō mēnē — īdred mēnē* (Пљ);

б) *mēne — dō mēne — īsīred mēne* (П-Др);

в) *mēne — nā mēne — isīrēd mēne* (О).

9) Постоји преношење акц. типа: *дваēs kūhā*.

10) Множински акц. *sīānovi*, али он није доследан у свим говорима.

11) Ном. пл. *lānci* и сл.

12) Ген. пл. именице *nārod* гласи: а) *nārōdā* — Н-Б; *nārōdā* — сви остали говори.

13) Лок. синг. у *mēsu = ū mēsu* (П-Др, О).

14) Метатонијски акц.: *zā vrāiti*.

15) Ген. пл. типа: а) *vārničā* (Н-Б); б) *vārničā* (остали говори).

16) Придевски акц. *nōv — nōva — nōvo*.

17) Нема експанзије акц. типа *mēki*.

18) Инфинитивни акц.: а) *dōhi* (Пљ, П-Др); б) *dōhi* (О, П-Др).

19) Акц.: *īrōdāla, -o*.

20) Акц.: *īdčēti, -o*.

21) Акц. гл. прид. триног т. *īrēsēn, īrēsēna, -o*. У П-Др још и: *zamšēn, -a, -o*.

22) През. акц.: а) *koīāmo/koīāmo*; б) *īiīajū* (Н-Б, П-Др; у П-Др ређе *īiīajū*); в) *živimo = živimo*; г) *zāvīrīm* (О), *zāvīrīm* (остали).

в) *Североисточни говори*:

1) Скраћују Даничићеве неакцентоване дужине у извесном (већем него у Горобилу) броју категорија.

- 2) Дуг је наставак у категоријама типа: а) *īrécēm*, б) *čūjēm* и сл.
- 3) Одсуство у већини говора дужина у категоријама типа: *кў-ћāма — гдрāv, кїйїāсї, — вєнўїшї, слўшїāшї, мїслїшї*.
- 4) Јавља се дуљење пред сонантима у читавом низу категорија, већем него у Горобиљу.
- 5) Заступљено је дуљење типа: *Тўрци*.
- 6) Заступљено је дуљење типа: *грджђе*.
- 7) Не скраћују дуго вокално *р*.
- 8) Однос *мєнє — кōд мене* (на западном рубу: *мєне — кōд мене*).
- 9) Одсуство преношења акцента типа: *дваєс кўћā*.
- 10) У множини именица т. *сїрїц* владају више-мање Даничићеве прилике.
- 11) Ном. пл. *вєнци*. Једино је у Тр: *вєнци*.
- 12) Ген. пл. *нāрбда*.
- 13) Лок. сг. у *мєсу*.
- 14) У већини говора одсуство метатонијског акц. *нā врāшā*. Тај се акц. јавља у Тр, а у Војводини је везан за архаичне облике инстр. и лок. пл. (*на јєднїм врāшї*).
- 15) Ген. пл. *вāрнїца*.
- 16) Придевски акц. *нōв, -а, -о*.
- 17) Експанзија акцента типа: *блāгā* и сл.
- 18) Инфинитивни акц. *дōћи* и сл. У Кол спорадично *їрєћи*.
- 19) Акц. *їрōдāла, -о*.
- 20) Акц. *їдчєшā, -о*.
- 21) Гл. прид. трпни типа *їрєсен, -а, -о*.
- 22) Презентски акц.: а) *коїāмо*; б) *їїїāју*; в) *жївїмо*; г) *завїрїм*.

489. Ако се упореде прозодијске особине горобиљског говора са прозодијским особинама ових двеју група (источнохерцеговачком и североисточном), видеће се:

а) да се горобиљски говор потпуно слаже с источнохерцеговачким говорима у особинама наведеним под бр. 9, 14, 19, 20 (укупно 4); делимично се с њима слаже у особинама под 2б, 3, 5, 6, 7, 8, 12, 15, 18, 22а, 22г (укупно 11); потпуно се разлизи у особинама под бр. 1, 2а, 4, 10, 11, 13, 16, 17, 21, 22б, 22в (укупно 11);

б) да се горобиљски говор са североисточним говорима потпуно слаже у особинама под 2а, 7, 10, 12, 13, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22а, 22б, 22в (укупно 15); да се с њима делимично слаже у особинама 1, 2б, 3, 4, 5, 6, 8, 11 (укупно 8), а потпуно разлизи у особинама под 9, 14, 22г (укупно 3);

в) да се у 2 од 4 особине у којима се гор. говор потпуно слаже са источнохерцеговачким говорима горобиљски говор са североисточним говорима разликује потпуно (9, 14).

г) да се у 2 од 4 особине у којима се гор. говор са источнохер. слаже потпуно и са североисточним слаже потпуно (19, 20);

д) да се у 1 од 11 особина у којима се делимично слаже с источнохерцеговачким горобиљски говор потпуно разликује од североисточних (22г);

ђ) да се у 5 од 11 особина у којима се гор. говор делимично слаже с источнохерц. са североисточним слаже потпуно (7, 12, 15, 18, 22а);

е) да се у 5 од 11 особина у којима се гор. говор делимично слаже са источнохерц. и са североисточним делимично слаже (26, 3, 5, 6, 8);

ж) да се у 9 од 11 особина у којима се горобиљски и источнохерц. разликују потпуно, горобиљски и североисточни слажу потпуно (2а, 10, 13, 16, 17, 21, 22а, 22б, 22в);

з) да се у 2 од 11 особина у којима се горобиљски и источнохерц. разликују потпуно гор. и североисточни слажу делимично (1, 11);

и) да се ни у једној од 11 особина у којима се гор. и источнохерц. разилазе потпуно горобиљски и североисточни не разилазе потпуно.

490. Б) Фонетске особине

а) Горобиљски говор :

1) Ијекавска замена јата.

2) *ǰrǃ* - > *ǰre*- (сасвим ретко *ǰри*-); нема замене *ǰри*- са *ǰре*- (врло ретки примери су, очито, иновације).

3) Дат.-лок. сг. *мене*, *шѣбе*, *себе*.

4) У наставцима придевско-заменичке промене старије генерације имају *-ије*, млађе *-и*.

5) *вѣлѣи*; — *виђѣла*.

6) *гнијѣздо* (*гњѣздо*).

7) *сѣкира* (ретко *сикира*).

8) *ђе*.

9) *лани*.

10) Консонант *x* се или потпуно изгубио или је у различитим позицијама замењен другим гласовима.

11) 1. л. сг. аор. *радик* и сл.

12) Сугласник *ѣ* најчешће је замењен сугласником *в* или се напредо употребљавају ликови са *в* и *ѣ*.

13) *мѣжеш*, *мѣже*.

14) **stj* (и сл.) > *шii*.

15) Ново јотовање је нешто ширих размера него у стандардном језику. Исп.: *йџџи*, *кџжљи*, *йџуџра*, *йрџџак*.

16) Најновије јотовање захватило је гласове: *л*, *н*; *ӣ* (готово доследно), *д*; *с*, *з*; *ц* (готово доследно) и *й*, *б*, *м*, *в* (недоследно).

17) *-сӣ* > *-с*.

18) *зна̄иш* (*зна̄дѣиш*).

19) *-вљ-* > *-љ-*: *џстӣаљ̄амо*, *џбаљ̄ам* (али: *кр̄вљача*).

20) *йџднѣ* (ређе), *йџнѣ* (чешће), *сџдѣ*.

21) *брџз*

б) *Источнохерцеговачки говори* :

1) Ијекавски говори.

2) Није констатована замена *йрџ-* са *йри-* и *йри-* са *йре-*.

3) Дат.-лок. сг.: *мене*, *ӣебе*, *себе* — црногорски говори; *мени*, *ӣеби*, *себи* (према Ц. Г. и *мене*, *ӣебе*, *себе*) — источна Херцеговина.

4) У придевско-заменичкој промени готово је доследно *-ије*.

5) *вољейи*; — *виђела* (ретко *волила*) — ИХ.

6) *гњијџдо* — Н-Б.

7) *сџкира* — П-Др.

8) *ђе*.

9) *л̄ани* — П-Др.

10) Губи се глас *х* у црногорским говорима и у ИХ код право-славаца. Муслимани у ист. Херцеговини чувају овај глас.

11) I. л. сг. аор. *ра̄дик* и сл.

12) Глас *џ* најчешће се замењује гласом *в*. Муслимани у ист. Херцеговини га добро чувају.

13) Постоји и лик *мџрем*, *мџре* (< моћи).

14) **stj* (и сл.) > *шӣ*.

15) Ново јотовање је нешто ширих размера него у стандардном језику. Исп. *сџуџра*, *сџајан*, *йџџи*, *йџџалук* — пр. из П-Др.

16) Најновије јотовање захватило је гласове: *л*, *н*; *ӣ*, *д*; *с*, *з*; *ц* (готово доследно); *й*, *б*, *м*, *в* (недоследно).

17) *-сӣ* > *-с*.

18) *зна̄јџ* (*зна̄дџ*) — П-Др.

19) *йџйрављ̄ам* — П-Др; *за̄баљ̄аӣиш* — Н-Б; ИХ: врло ретко *вљ* > *љ*.

20) *йрџџанџм* — П-Др; *йџанџ/сџдне* — ИХ.

21) *брџз* (*йрџџд̄ан*) — Н-Б.

в) *Североисточни говори*:

1) Екавски говори. Само је у Тр слободна мешавина екавизма и ијекавизма.

2) Честа је замена *ѵрѣ-* са *ѵри-* и *ѵри-* са *ѵре-*.

3) Дат.-лок. сг. *мѣни*, *ѵдѣи* (само у М и Кол ређе: *мѣнѣ*, *ѵдѣѣ*).

4) Наставци меке промене у придевско-заменичкој промени.

5) *вѵдѣѵи/вѵдиѵи*; — *вѵлѣла/сѣдила*.

6) *гњѣздо* — Тр; *гњѣздо* = *гњѣздо* — остали говори.

7) *сѵкира* = *сѵкера*.

8) *ди (де)*; — у Тр *ђе*.

9) *лане/лани*.

10) Губи се глас *х*.

11) I. л. сг. аор. *дѵѵѵо*.

12) У већини случајева место *ѣ* долази *в*.

13) Постоји и лик *мѵрѣ*.

14) **stj* (и сл.) > *шѵ*.

15) Ново јовање као у стандардном језику.

16) Најновије јовање јавља се спорадично у М и Кол. У Тр се јотује *л*, *н*; *д*, *ѵ* (али *ѵ* недоследно), а не јотују се: *з*, *с*; *ѵ*; *б*, *в*, *м*, *ѵ*.

17) *лѵстѵ/јѣдѵнѣс*.

18) *знѵш/нѣдѵи*.

19) *-вљ-/-љ-*.

20) *ѵѣдне*.

21) *брѣз (ѵрѣз)*.

491. Ако, занемарујући при том маргиналне особине, упоредимо горобилски говор с источнохерцеговачким говорима, с једне стране, и североисточним млађим новоштокавским говорима, с друге стране, видећемо:

а) Да се горобилски говор потпуно слаже с источнохерцеговачким говорима у фонетским особинама наведеним под бр. 1, 2, 5, 7, 8, 9, 11, 14, 15, 16, 17, 18, 20 (укупно 13). Делимично се с њима слаже у особинама под 3 (с црногорским потпуно), 4 (старије генерације потпуно), 6, 10 (с говором православног становништва потпуно), 12 (с говором православног становништва потпуно), 19, 21 (укупно 7). Потпуно се разликује од њих у особини бр. 13 (укупно 1).

б) Да се горобилски говор са североисточним говорима потпуно слаже у особинама под бр. 10, 12, 14 (укупно 3). Делимично се с њима слаже у особинама под: 9, 16, 17, 19, 20, 21 (укупно 6). Са овима се

- 12) а) *вучу/шуку*; б) *вучи* (М), *йџише* (Тр).
 13) *лџну* (*уречу*).
 14) *сиџи* (Тр); *сиџи* = *сиџи* (М).
 15) *шкџм* (М); *шкџ* (*чџм*) (Тр); *џачџ*, *џачу* (Кол).
 16) *џџушџен/кџишџен* = *кџиџе* (М); *кџишџен* (Тр); *џџрошџена* (Кол).
 17) *бџџи/бџџи*.
 18) *џџџи*.

493. а) Горобилџски се говор потпуно слаже с источнохерцеговачким говорима у особинама наведеним под бр. 1 (занемарујући спорадично ИХ *Јово* — *Јовџ*), 2 (занемарујући ИХ *Љубице*), 4 (изузимајући Н-Б *ни*), 5, 6, 8 (занемарујући спорадично ИХ *мџрем*), 9, 11, 13, 14, 17 (укупно 11). Делимично се с њима слаже у особинама под бр. 3, 7, 10, 15 (са Пљ се потпуно слаже, с осталима потпуно разликује), 16, 18 (укупно 6). Потпуно се разликује од њих у особинама под 12а и 12б (укупно 2).

б) Са североисточним млађим новоштокавским говорима слаже се горобилџски говор потпуно у особинама под бр. 2, 6 (занемарујући Кол *висџчи*), 13 (укупно 3). Делимично се с њима слаже у особинама: 5, 7, 8, 9, 10, 11, 12а, 12б, 14, 16, 17, 18 (укупно 12). Потпуно се разликује од њих у особинама под 1, 3, 4, 15 (укупно 4).

в) У 3 од укупно 11 особина у којима се гор. и источнохерц. слажу потпуно и гор. и североисточни се слажу потпуно (2, 6, 13).

г) У 6 од 11 особина у којима се гор. и источнохерц. слажу потпуно, гор. и североист. слажу делимично (5, 8, 9, 11, 14, 17).

д) У 2 од 11 особина у којима се гор. и источнохерц. слажу потпуно, гор. и североист. разликује се потпуно (1, 4), наравно само ако се занемари спорадично Кол *Јџџи* — *Јџџи* и спорадично *мџнџ* (М, Кол).

џ) Ни у једној од 6 особина у којима се гор. и источнохерц. слажу делимично не слажу се гор. и североист. потпуно.

е) У 4 од 6 особина у којима се гор. и источнохерц. слажу делимично и горобилџски и североисточни се слажу делимично (7, 10, 16, 18).

ж) У 2 од 6 особина у којима се гор. и источнохерц. слажу делимично, гор. и североист. се разликују потпуно (3, 15).

з) Ни у једној од 2 особине у којима се гор. и источнохерц. разликују потпуно не разликују се гор. и североисточни потпуно.

и) У обе особине у којима се гор. и источнохерц. разликују потпуно гор. и североист. се слажу делимично (12а, 12б).

494. На основу оваквог поређења најкарактеристичнијих прозодиских, фонетских и морфолошких особина горобилџског говора са одговарајућим особинама источнохерцеговачких говора, с једне стране, и североисточних млађих новоштокавских говора, с друге стране, долазимо до следећих резултата:

а) Горобилски се говор потпуно слаже са источнохерцеговачким говорима у 4 прозодијске особине, 13 фонетских и 11 морфолошких (укупно 28). Са североисточним се потпуно слаже у 15 прозодијских, 3 фонетске и 3 морфолошке особине (укупно 21).

б) Делимично се слаже с источнохерцеговачким у 11 прозодијских, 7 фонетских и 6 морфолошких особина (укупно 24), а са североисточним у 8 прозодијских, 6 фонетских и 12 морфолошких особина (укупно 26).

в) Потпуно се разликује од источнохерцеговачких говора у 11 прозодијских, 1 фонетској и 2 морфолошке особине (укупно 14), а од североисточних у 3 прозодијске, 12 фонетских и 4 морфолошке особине (укупно 19).

г) Горобилски се говор и од источнохерцеговачких и од североисточних млађих новоштокавских говора потпуно разликује само у једној (и то фонетској) особини. То је незаступљеност промене *же > ре* у презн. гл. *моћи* у горобилском говору и заступљеност ове промене и у источнохерцеговачким и у североисточним говорима. Судећи, међутим, по једном писму из 1908. год. и у Горобилу су се раније употребљавали облици типа: *мореш*, *море* и сл.

495. Разуме се да циљ ових упоређивања није био само то да се покаже да је горобилски говор прелазан од источнохерцеговачких ка североисточним млађим новоштокавским говорима. То се могло закључити и на основу географског положаја и историје становништва. Главни циљ ових упоређивања био је да се покаже како је, тј. којим је особинама горобилски говор прелазан између поменуте две групе четвороакценатских млађих новоштокавских говора.

Напомена. Горобилску фонетику и морфологију нисам упоређивао с војвођанским говорима јер их познате њихове специфичности повезују са говорима који нису млађи новоштокавски, што би — у крајњој консеквенци могло значити да би и горобилски говор онда требало упоређивати и са тим другим говорима, а то није циљ овога рада.

ТЕКСТОВИ

Кат сам био ђсам гѡдѡнѡ, кат сам трѣбѡ да пѡђем у школу, ѡндѡ је био рѡт, зѡратила Аустроуѡгарска са нашѡм Србиѡм. И ѡндѡј свѡ су ѡћерѡни, шкѡле су ѡстале празне, без учитеља. И ѡндѡј кад сам јѡ трѣбѡ да пѡђем у школу, нѣма ко д' учи ѡѡке, и тѡко сам изѡстѡ у свѡм школовѡњу. Како е коѡ долазио тѡко е нас учио, али је свѣ тѡ крѡтко било. Јѣс, за три гѡдине, крѡтко. Пѡслѣн је Швѡба био три гѡдине у Србији. Од тѡдѡј пѡнтим, тѡј мѡј доживљај. Кад је Швѡба изашѡ, мѡ смо пѡслѣн ступили на рад, рѡдили дѡбро, гѡли ишли, и бѡси ишли, кат сам у школу ишѡ, ја сам нѡсио ѡпанке ипријечане ѡпутѡм одѡздѡ. Кѡлко сам то волио што е ипријечано — глѣдѡм како шѡрѡ снѡјег, како шѡрѡ снѡјег, тѡко сам волио. А шта сѡд, и како е сѡд, како се ѡблѡче ѡѡца!

И ѡндѡј смо пѡчѣли рѡдити, ѡтац нам је јѡко стрѡг био и ѡпансан и нагѡнио нас на свѣ. И гѡли и бѡси смо ишли и рѡдили смо да данѡс ѡто нѣшто смо и нашѡј ѡѡци скѡћили и ѡстаљамо ѡ ѡима нѣшта да ѡмајѡ.

Јѡ сам за време рѡта чѡвѡ гѡведа. Ко дијете сам чѡвѡ и бјѣжѡ сам од Швѡба з гѡведима у Мѡлићево сѣло, звѡно мѣсто Мѣкоте — то су јѡке шѡме и тѡј смо се склѡњали и крили се да нам Швѡба не пѡкупи стѡку. Али је дѡста кѡпио и ћѣрѡ, али смо нѣшта и чѡвали, сакрѡвали, брѡнили. Свѣле е био у рѡту. За Свѣла нѡшта нѡсмо знали. ѡн ѡтишѡ у рѡт као прѡвѡ пѡзив, ѡн је био, мѡслим, ѡко ѡсамнѣста му гѡдина бѡла. И ѡн је ѡтишѡ тѡмо, тѡмо рѡтовѡ, био на Солѡну, на солѡнском фрѡнту. За ѡѡга нѡсмо нѡшта знали пѣ-шѣс гѡдина дѡ ли је жѡв. Ђѣдо е био кмѣт у ѡпштини, био кмѣт, јѣс, ѡн је био кмѣт, кмѣтовѡ ѡн и ѡндѡ је као кмѣт јѡвљѡ кад ѡће Швѡбе да дѡђу да кѡпѣ стѡку, ѡн је долазио из ѡпштинѣ и цѣлѡме нашѣм свѡлаичком крају, комшилуку јѡвљѡ да скрѡвамо стѡку.

Мѡловѡн је био у служби кѡт Сѡмча Шѡптовиѡа. Мѡловѡн је слѡжио стѡлно од ѡѡтињства, стѡлно слѡжио и нѡкад нѡје био кѡт кућѣ. Слѡжио кѡт Сѡмча, ѡн чѡвѡ Сѡмчѡва гѡведа, јѡ и Мѡљка (нѡша сѣстра) чѡвамо нѡша гѡведа. И мѡ пѡштѡмо ... ѡн пѡшти ... ѡн изударѡ нас и ишћѣрѡ нас из нашѣ ѡѡвѣ, а пѡшти Сѡмчѡва гѡведа те напѡсѡ у нашѡј ѡѡви, ѡн нас изударѡ и ишћѣрѡ нас из нашѣ ѡѡвѣ и угнѡ Сѡмчѡва гѡведа.

... Јѐсте, био се он оженио. Нѐ, за врѐме Швабѐ се он није био оженио, послѐ е он, кад је завршѐтак Швабѐ, дндѐ е он. Само е била Стѐнка за врѐме Швабѐ и мајка мѐја, и ја, и Милован, и Милѐка, а Свѐле у рату ... И Јѐванка, јѐсте и Јѐванка и јадни Радовѐн. Па Радовѐн умрије у четрнѐстој гѐдини, умрије у четрнѐстој гѐдини за врѐме Швабѐ од тифуса. Ондај завладѐ био тифус, шарлак и штѐ ти ја знам. И послѐн, наш је отац послѐн такѐ држѐ, прѐстави, водио рачуна, пѐзио на сѐло, бранио од Шваба и такѐ оставио добар љтисак, стварнѐ е добар љтисак оставио код народа. Он је био признѐт далѐко. Он само јави и ми клинѐмо у Мѐкоте, звѐнѐ, Милићево сѐло, тамо онѐ шѐме, знаш, тамо од Крстѐнићѐ, па онѐм долинѐм навишѐ, тѐ су звѐне Мѐкоте. Ту е и курјакѐва дндѐ било. И ми послѐн радили, изашѐ Шваба, дошѐ Свѐле, оженио се Милован, Милован се оженио и отишѐ јѐпѐт у Арѐље да вѐзи с фиѐкерима, дндѐ није било љута, него возили коњи и фиѐкери. Вѐзио Арѐље — Пѐжега кот Стрѐина Зѐчевића. Стрѐин отвори кафѐну и љзмѐ Милована за кѐлера, прѐкинѐ с коњима и Милован је научио кот Стрѐина: кѐвар и кѐлер и свѐ е мѐгѐће био. И послѐн он, Милѐнка е била овде, рађала ђѐцу, и мѐчили смо се бѐгме, мѐчили су се, ја се нисам ни мучио, био сам млѐд, мѐне је и дѐдѐвата као ђѐтету свѐ, а они су бѐгами ... тѐта е био ѓпасан. Тѐта није дѐвѐ њима љѐба да јѐдѐ, а Милован с коњима вѐдѐ прѐлазѐше и свѐ Бѐжу и онѐм Срѐћку остави љѐб код Јѐлѐнке, Јѐлѐнка дѐ криѐћи Милѐнки, Милѐнка рѐни ђѐцу. Тѐ е, Мирѐ, ѓпасно што послѐ млѐђи нѐ зна шта е се жртвово родитељ за свѐју ђѐцу. Али, родитељ је дѐжан, а ђѐца нису — такѐ се каже. Али, стварнѐ е такѐ било. И дѐста сам ѝ ја, и преко мѐнѐ је дѐста слѐо, али ја нисам издѐвѐ код ѓца и мајке, ако су они мѐнѐ вољели.

Кад је завршѐн рѐт, ја сам ѝмѐ око петнѐстину гѐдинѐ, такѐ ... петнѐс-шѐснѐста гѐдина била. Свѐ сам ја до двѐдес гѐдинѐ, чѐвѐ гѐведа, ја сам чѐвѐ гѐведа и од гѐвѐди отишѐ љ вѐјску, ниѐко дрѐђи није ѝшѐ. Тѐ е дндѐј такѐ било. Ондај су се гѐведа испуштала ѝзутра и напасѐш, дѐћерѐш, затвориш око пѐднѐ и јѐпѐ љвече пѐшташ. Нѐма ко сѐд: рѐниш до пѐднѐ; пѐсѐ пѐднѐ или пуштѐиш или нѐ пуштѐиш.

Тридѐстѐ сам отишѐ љ вѐјску, триѐс прѐвѐ сам изашѐ ... Осѐмнѐс мјѐсѐци. Кат сам дошѐ из вѐјскѐ, дндѐј сам се оженио, кад је краљ пѐгинѐ. Тридѐсѐт четвртѐ гѐдинѐ он је пѐгинѐ, ја сам се дндѐј оженио криѐћи, није ниѐкако весѐље било. Отишо ја те е виђѐ и повео, укрѐ е ѓзгѐ.

Ми, пошто смо се подијѐлили од Свѐла, ми смо тѐ учинили, јер није мѐгло вође, трѐбало радне снагѐ. И ка' сам довео Стоју и кад је трѐбало да се вјѐнчамо, ми смо сѐли у фиѐкер, отишли љ цркву да се вјѐнчамо, али криѐћи — ниѐко нѐ зна да ли је ѓна млѐда и ја ... то било забрѐњено весѐље дндѐј, краљ пѐгинѐ ... Онда, кад је краљ пѐгинѐ, за тѐг сѐдам данѐ. Сѐдам данѐ ... трајѐла е дѐжѐ жалѐс, али сѐдам је данѐ, знаш, ка' сам се ја вјѐнчѐ. Јѐ довео е, знаш, пѐсѐ сѐдмѐ дан отишѐ на вјѐнчање. То се није држѐло ко данѐс — мѐш гѐдину данѐ бити нѐвјѐнчан, пошто рѐди дијѐте мѐже свѐдба, ја.

И ја сам послѣ службио војску, дошѣ, оженио се, краљ погинѣ, послѣ е гужва била, па е послѣ заратило и ја сам отишѣ на рат.

Свѣле је пио и није шићѣо да ради, а трѣшио млдго. Љубивое е отишѣо на веѣбу пред рат, четрѣсте. Четрѣсте гѣдинѣ, а четрѣс прѣве се заратило. Четрѣс прѣвѣ ударио Нѣмац, бѣмбѣрдово Бѣоград, а Љубивое пѣзвѣт на веѣбу и тѣмо е апѣрисѣн од слијѣпог пријѣва и бѣо у Љубљани у бѣлници и нико није пѣзио на њѣга. Онда бѣло расуло, знаш, четрѣсте гѣдинѣ, а четрѣс прѣвѣ ударио Нѣмац, бѣмбѣрдово Бѣоград и Љубивое устанѣ на чѣсму, напије се водѣ и тѣј цркнѣ... Збѣг тога. Напије се водѣ и умрѣ. И тѣј ѣстанѣ, ѣстанѣ ѣва сирѣтиња вође. Стѣнка идѣ све по ѣвлики (није знала да е Љубивое умрѣ) и виче: „О Љубивое — зѣвѣ Љубивоја — ѣ Љубивое, ѣ Љубивое, кѣ' ѣеш ми доћи!“ — тѣшко јѣ бѣло што е отишѣо на веѣбу, а ѣн бѣо умрѣ. Кад је ѣна говѣрила ѣн је бѣо умрѣ, кад је депѣша дошла, кад је ѣна зѣвала — нѣ знам шта јѣ се приказивало. ѣн умрѣ, дође депѣша, Свѣле крѣне за Љубљану, дође тѣмо, трѣбѣ да прѣдѣ ѣктѣр земљѣ да дођѣра свога сѣна, није имѣ срѣства. Тѣмо није шићѣла држава да га ѣзмѣ нимало у заштиту па да му помогнѣ, па да кѣкѣвца ѣтѣд пошѣлѣ, ѣстало е цѣјѣлог вијѣка. ѣстало тѣмо, ни грѣб му се нѣ зна. И знаш тѣ шта то значи! Е то држава ѣнда није ваљала, е затѣ држава ѣнда није ваљала што војниѣа ѣ свѣм трѣшку не прѣведѣ...

И послѣ Свѣле ѣтѣд дође врѣн ко ѣнај чѣнак. ѣвде пиѣска, цѣрка — Љубивое бѣо добар, Љубивое бѣо најбѣљи од свију нас, Николића. И ѣндај ми се одијѣлили (ми се одијѣлили док је Љубивое бѣо ѣвде), ми се подијѣлимо, ја и Миловѣн крѣнемо радити.

Четрѣсте настѣо рат и ја сам ѣндај пѣзвѣт у рат. Ми смо отишли, ја сам отишѣо у Чѣчак, то е мој артиљѣрѣски пѣк бѣо и ѣдатле се крѣнѣмо, Мире, у Краљѣво да бранимо ... од Рѣтарскѣ школе пѣставили топове. Ми смо глѣдали на дурбѣне и на двѣглѣде: тѣнкови преко Камѣњачѣ више Краљѣва гѣре низ брѣда нѣка, преко Камѣњачѣ ѣни тѣнкови идѣу у Краљѣво, а ми, ми трѣба да ѣтворѣмо сѣндуке да тѣчѣмо ... авиѣни најлазѣ, најлазѣ авиѣни, крѣже, нѣмачки. Ми ѣтворѣмо сѣндук — ѣнѣ пѣксимѣт. Знаш шта е пѣксимѣт бѣо? Пѣксимѣт — рѣна за војску. А кукурузни лѣб, кукурузни лѣб, ми добиѣамо, јѣш није Југослѣвиѣа прѣпала — код Рѣтарскѣ школе у Краљѣву добиѣамо кукурузни лѣб за јѣсти.

Наређѣње добијѣмо ... нѣмамо сѣ чѣм. Пѣватѣмо кође, шѣс коња вѣчѣ јѣдан топ. И ми пѣватѣмо кође и врѣтимо се назаѣд у Чѣчак. Пѣђѣмо у Чѣчак и у Мрсѣћу најѣћу авиѣни нѣмачки — свѣ покѣсѣ, ѣставѣ тѣне, Мире, и коњи, и војска, свѣ покѣсѣ. Јѣсмо пѣсѣ прѣсли, пѣбејгли, свѣ ту изубијѣше кође и ѣнѣо што е ѣстало, ми се превѣчѣмо. Свѣ погинѣ војниѣ у канѣлу, пѣт минѣти ... послѣ глѣдѣм га: сѣв поцрнѣо, не пѣзнаѣш кој је.

Ми врѣтимо тѣ топове у Чѣчак. И ѣндај врѣтимо се вѣмо, кад ми долазѣмо у кѣсарну с топовима — кола нѣмачка ... стијѣу за нама у Чѣчак и комаѣѣнт пуѣа излазѣ пред кола нѣмачка и Нѣмци излазѣ и ѣн се рѣкуѣ с ѣјма, сѣѣда ѣ ѣина кола и ѣде за Крагуѣвац. И ис Крагуѣвца нам дѣѣ нѣко наређѣње, а ми ѣстаѣмо ко сирѣтиња и плѣчѣмо, војска

плачѐ. Ја побјегнем у село тџј, ја ти побјегнем тџј у село и врдо тудā, бјѣжбѐ док су те покупили и док су те оћерали и ондā ја побјегнем и одем у Чаџак на стāницу у војничком одијелу и дођем у Пожегу у војничком одијелу. Нџко ми ништа ... дођем возом у Пожегу. И ис Пџжегѐ дођем овде, Југослāвиā прџпадā... Нѐма... Прџтисло. Нѐмци дошли у Пожегу... У Пожеги Нѐмци, ја ка' сам дошѐ у Пожегу — Нѐмци. Мѐне вѐлѐ: скидај и бјѣжи с одѐлом. Кāко ћу да скинем и д' идѐм гѐ. Бјѣжи, кāже, евѐ Нѐмāца. Ја кро[з] срѐд Пџжегѐ прџђем и дођем кџћи пјѣшкѐ и нџко ми ништа, сāмо они крстāрѐ, знāш, крстāрѐ крос Пџжегу. Свā офанзива прџшла и они сџт смирикали тџј, окупирали и тџ бџо у војничком, бџо у сѐљāчком ... нџг^к се зā тѐ нѐ тџче. И тākѐ ја нѐ паднем рџпства, дођем кџћи. Кат сам ја дошѐ, Нѐмци су овде ... (то кат су партизāни нападали) ... биле су трџ кџјне овде у нашѐј кџћи. Партизāни на Крстāцу — овде чѐтири кџјне. Свѐ жџто ѝ[з] салāша и пшѐницу што смо ѝмали — тѐ су нāма Нѐмци покупили и дāли кџњима. Сѝјѐно што смо ѝмали то су исполāгали, џстали смо ко прџс гѐли, ко прџс. Ништа мѝ нѝсмо ѝмали. ѐднијѐли су Жѝвчину саџāду, џднијѐли су Жѝвчѝн ћѝлим, џднијѐли нāше коекākѐ āљине што смо ѝмали. Мѝ смо побјегли бѝли у брдо гѐре, ја са ћѐтетом и Стѐја. Оћерали гѐре ствāри, а џви су бѝли вође.

Бџгари су ондāј зашли и пџватали лџде, постријѐљали. Мѝломѝр, Љубѐв џтац, он је стрѝјѐљан. Нѝг^к су оћерали у Бѐоград на Бāњицу. Млџго је нāшије глāвā тџне џстало пџстријѐљано.

Мѝ смо побјегли на Кућѝштину у Прѝлипац и џтџд смо глѐдали: они су вође, вџдије џблупили ... сџт мџј бѝо џбјешен, они су уишли у кућу, све то бѝло ... џтклопљено. Они су овде покупили ствāрѝ шта су шѝћѐли и ўзѐли и ондāј су покупили лџде и оћерали у зџтвор у Пожегу, ѝс Пожегѐ крѐнули у Бѐоград. Мѝ смо прѝшли кџћи, нāшли смо и од Бџгāрā пџстџш.

... Срѐћко се чѐтрѐсте ожѐнио. Тѐ е џгрѐмна свџдба бѝла. Чѐтрѐсете ... чѐтрѐс прѐвѐ заратило. Тѐ сам ја ондā свџдбу пџзвѐ, ја сам нџгā водѝо, као старѐшина ја бѝо. Ја бѝо домāћин. Мѝловāн бѝо у служби код Вѐја Ристивѐвића. Дошѐ е Мѝловāн ... као гѐс и Вѐјо Ристивѐвић, и Радмила, и Мѝлā, ја. Ја сам ондāј прѐвео свџтове крѐс Пожегу, то е прѝчато гѐдинама: Срѐћка жѐнѝм, синџвца. Нāправѝм свџдбу, рџшвāј бѝо овде. Двāдесѐт, трѝдесѐт и шѐс вџзѝлā бѝло; фиāкѐра (онда нѝје бѝло лѝмузинā), фиāкѐрā, чѐзā, кѐлā, кџчѝā (знāш, јѐси зāпāнтио онѐ нāше кџчије, стāрѐ), нāкѝг, јѐсте.

Їлија Николић, 60 год.

Живџта ми мџга, бож' опрѐсти, нѝкад — мѐшчини — ўмријѐти не мџгу. Вѐчерāм, а знāм да нѐма кџт кућѐ нѝмало. Пџнијѐла сам зāлогāј ўста, тџрила сам вākѐ, прислѐнила сам и онāј зāлогāј тџрим у џеп да нѐ би ко вѝдио и нџсѝм па по войцакнѐ им дāдѐм. Ткāла сам, сѝтна ћѐца џстала, бѐдиња. Јāднā мāма, џна кџ онѐ јѐдно сарāнила, јѐдно изгџбила и нѐма вѝшѐ. Савѝā рџке па кāже: „Јѐј, Нāдо, нѐмѐ се тѝ разџѐљѝти,

нѣмѣ ми тѣ ѹмријети. Пѣла ми је кѹћѣ се ѡтисло, још ако ми тѣ ѹмрѣш, ѡде ми цијѣла кѹћа, пѡтиште се“.

— Ајде да ме ѡспратѣш! Ї тѣ акѡ мѡш, ако се нѣ плашиш чѣгѡ! Нѣк’ идѣ и бѡба сѡ нама ... Јѡк, мѣ ћемо нѣгѡ у средину тѹрити. Оћеш да ме прѡтѣш ил’ д’ ѡдѣм сѡма да се мѹчим грѣдом, да стрѡуѣм. Штѡ ћу ако ми штѡ скѡчи нѡ лѣђѡ?

— Мѣне жѡло што се нѣје ѹдѡла. Само „нѣм срѣћѣ“ и „штѡ се пѡрѡди сѡ мнѡм“.

— Да си тѣ мѡгѹћна да је пѡможѣш мѡло!

— Мѡраш да кѹпиш лѣба и ш лѣбом и ѡдећу и ѡбућу ... дрѡва, дрѡва, пѹстѡ, нѡјгорѣ. Дѡвѡнѣс ѡлѡда кѹбѣк. Кѡжем Мѣлошу: „Кѹмим те Бѡгом, ѡди у Мѣлићѣво сѣло, нѣђе, јевтинѣ би мѡгѡ да нѡђеш него ѹ Пожеги.“

— Кѹбура сѡ тѡм ћѣцѡм цијѣлѡг вѣјека. Учѣ ли ѡвѡ мѡлѡ шкѡлѹ?

— Сѡд је завршила шнѡјдерскѹ.“

Мѣлош кѹпио јѡј машинѹ, пѡмало шѣје кѡт кућѣ.

— Кѡжу да ѡнѡј Бѡривоѣв учѣ дѡбро?

— Кѡжу.

— Дѡлазили ли ти снѡ гѡре?

— Дѡлазила е нѡмѡд. Зѡвали су мѣнѣ кад им је бѣо рѡзлѹпат прѡзор и стѡкло нѡ вратѣма.

— Штѡ ћу му јѡ? Бѡг му је дѡбро дѡо — ѡнѡ дѡвѣ мѹшко ћѣцѣ, лѣјѣпо е срѣдио, рѡди — што ’но вѣкѡ — свѣ с нѣговијем рѹкама.

— Їмѡ ѡн лијѣпу плѡту.

— Лѣјѣпо мѡже да живѣ. Кѡко му е — тѡкѡ му е. Па е зѡстрѡ ѡнѣ сѡбе, па ѡнѣ свѣ драпѣре нѡ вратѣма свијѣма, свѣ дѣвно. Свѣ е ѡнѡ од нѣговије лѣђѡ, од нѣговије дѡвѡдес нѡкѡтѡ.

Нѡда Јѣверичић, 67 год.

... Јѡ зѣми нѣћу да вѹчѣм снѣјег, јѡ трѣбѡ лѣти да превѹчѣм, мѡже бѣти, пшѣницу, кокѹруз, кѡмпѣр или ѡвѡ или ѡнѡ, јѡ зѣми ... нѣ трѣбѡ ми снѣјег, снѣјѣга ѡмѡм и у ѡвлии дѡста, да га ѡзѡбѣм из ѡвлијѣ, а нѣкѡмоли да га вѹчѣм јѡ ѡж ѡвѣ или из лѣвѡдѣ. Мѣне то нѣје трѣбѡло. Јѡ сам пѡсѣн трѡжио да ми се прѡдѹжи, лѣтнѣј да ми дѡдѹ пѹт, а нѣ зѣмски. Мѣне зѣмски пѹт нѣје трѣбѡ, јѣс.

— Пијѣвац, зѡпјѣвѡ за стѡ илѡдѡ, сѡ стѡ илѡдѡ завршен чѣн и здѡрѡво чѡршио — нѡ крајѹ, а дѡтлѣ кѡлко е дѡо ѡ ѡн ѡ јѡ, то мѣ нѣ знѡмо, нѣти мѡжемо узѣти у ... нѣти мѡжемо сѡбрати ѹдште. Вѣшѣ тѡј пѹт кѡшта него мѡја цѣла парцѣла тѡ и нѣгоѡа парцѣла кѡјѡ тѹј мѡжда ѡмѡ ѡн ѡко чѣтрѣс пѣт, јѡ ѡмѡм ѡко ѡсамдѣсѣт, нѣшто мѡло фѡли од ѡсамдѣсѣт, али,

бџгами, више е тај спџр коштџ него џбадвије тџ парцџле, и мџја и њџговџ. Мџнџ је коштџла дџупло више него што сам је кџпио, а њџгџ је јџдно трипџт толикџ. Шта ње, за другџ нџшта нџсмо ни давали, сигџрно смо џзџли телевизџре, или рџдио-апарџте, или обџкли се и џбули се нешто. Јџк, брџте, само на спџр, само на спџр, само дџј адвокатџу и сџду. Таксџније мџркџ у сџду, јџ чџсто сџмљџм да нџма сигџрно па за јџдно двџ кила, таксџниг мџркџ, мџдије и њџговије. Ё, већ код адвокатџа пџрџ што џмџ па бџгами јџ двије године не би мџрџ да рџдим, мџгџ би с џнџ пџрџ вџкџ да се прџвлџчим, мџло да прожџвџм, на пџимер, нџкџ нџр-мџлно и да јџдџм и да пџјџм.

Милџсав Нџколић, 45 год.

